

A4183

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1841.**

25-ik esztendei folyamata

I-ső

VAGY JANUARIUSI KÖTET.

Fapai Leprinc

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban, a' formátum nagy-
sága, a' betűk apró volta, a' sorok tömörsége miatt,
csak egy nyomtatott ivet teszen, e' jelen Gyűjteményben
a' kissebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél
ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, itt is,
szinte annyira megy fel, t. i., 2¹/₂ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hi-
bátlanul leírassanak, bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat, hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúliirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik
ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr.; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, Januarius 1841.

Petrózaí Trattner J. M. és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

I. KÖTET.

25^{dik} esztendei folyamata.

A Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi tulajdona,
uri utca 453d. szám alatt.

Értekezés
Andalúzioról

Spanyol Országban.

BOLDOGABB ÉLETRE KÖLTÖZÖTT
NAGY MÉLTÓSÁGU
CZIRÁKI ÉS DIENESFALVAI
GRÓF
CZIRÁKY MÁRIA,
SZÜLETETT
GRÓF BATTYÁNI,
STÁTUS ÉS CONFERENTIA MINISTERNÉ, PALOTA ÉS TSILLAG
KERESZTES DÁMA
Ő EXCELLENTIÁJA
ÁLDOTT EMLEKEZETÉNEK
FORRÓ HÁLÁBÓL
ÉS
LEGMÉLYEBB TISZTELETBŐL
SZENTELI
SZERZŐ.

Tsendes, de folyton folyva munkás magányban
töltvén életem nagyobb időszakaszát, nem is gon-
dolhattam volna, hogy kiseded és gyenge igyeke-
zeteim magában a' roppant Austriai birodalom fővá-
rosában — Bétset értem, — két villám tudományu

férfitü figyelmét vontassák magukra. És még is úgy történt, a' mi nem tsekély öröömre szolgál. Mi kistsinyek örvendünk, tudniillik, ha a' nagyok, bár pusztá történetből is, emlegetik nevünket; örvendünk, ha leereszkednek jószándéku apró törekedésünkig. Hát, ha még munkát és tártzát is vetnek előnkbe?—Érzem, 's egész lelkesedéssel érzem, hogy nekem kötelességemben áll Andalúziáról értekezni, minekutána most szabad pillanataim vagynak, 's úgy kívánja tőlem a' Figyelmezőben *) megjelent ime tisztá szándéku és különös nyomosságu szives fölszólítás :

„*Kérem Horvát István urhoz.*”

Több év előtt itt Bétsben egy spanyol tudósal találkozá, kinek a' latin nyelv ismeretén kívül a' keleti, jelesen arab nyelvbeni jártassága alapos tudományáról eléggé kezeskedett. Némi barátoságos szóváltásaink után említém, miképen nemzetemnek egy első rangu tudósa, históriai igazságként többi közt azt vitatja, hogy Spanyolország őslakosai magyar nyelvü népek valának, 's Cadixot Magyar Hercules alapítá: sőt Vandaluzia spanyol tartomány neve is a' Vandal és Úzmagyar népektől vette eredetét.—Erre mosolygott a' komoly tekintetü spanyol, 's így válaszolt: „Nálatok talán nem tanulják az arab nyelvet, 's az a' nagy tudós bizonyára nem tud arabúl.“ — „Kevesen, mondám, 's leginkább tsak a' szentírás magyarázói; az utóbbival azonban nem szolgálhatok.“ — „Látja kegyed, folytatá, Andaluzia neve az araboktól származik, 's annyit tesz, mint oceán vége (finis oceani); — elébb Handalucia vala, mellytől az aspiratio elmaradt, 's az egész országra alkalmaztatott a' név;

*) Figyelmező. Pesten, 1838. 4-ed rétbén, 8. szám, a' 136-dik oldalon.

most pedig csak egyes tartományé. Olvashat kegyed erről főbbet a' következő munkában: *Cassiri Bibliotheca arabico-hispanica Escorialensis.*“

Igen kedves dolgot tenne e' szerint Horvát István úr honi tudósiunknak, de leginkább a' spanyoloknak, ha addig is, míg várva várt nagyobb testamentomában (így nevezi maga a' tisztelt férfi ígért nagy munkáját — bár mit mondjon is a' bétsi Archivban megjelent „Filisteriana“ írója) e' tárgyat kimerítőleg előadván, a' délszaki félsziget tudósainak tévedését napfényre hozuá, 's bebizonyítaná a' Vandaluzia nevezetnek már a' mörök uralkodása előtti divatozását; nem is kételkedvén az alulírt kérő, hogy az idézett munka gazdag könyvtárában föl ne találhatnék.

Béts, januar 20. 1838

Béli.“

Két halladása fia szólamlík meg e' kérelemben. Egyik a' Spanyol Tudós, ki engem „nagy tudós“ tzímmel üdvözöl; másik Béli hazánkfia, ki „első rangu tudósnak“ köszönt. Mind a' kettő tanítólag áll szembe velem. Eltalálhatja tehát mindenki, hogy Óriások hengerítettek köveket e' kérelemben előmbe. Nem az vagyok ugyan, a' ki Títánokkal vívni merészellhetek: de minekutána ügyességgel már a' pitzinyek is néha győzedelmet nyerhettek, bátran felelek a' két tudós Herculesnek ellenvetéseire, főképen, ha valóban igaz az, hogy feleletadásomat igen kedvesen fogják veendeni mind a' magyar, mind a' spanyol tudósok.

Hogy Andalúzia nevét a' Vandalusoktól nyerte, én azt egyenesen Spanyol Történetíróktól tanultam. Rodericus Santius írta a' Vandalusokról: „Quare ab illo tempore in hodierna usque tempora ea Hispaniae pars, quam obtinebant,

Vandalia dicitur, quam vulgato nomine Andalusiam vocamus.“ *) Ugyan ő más helyen: „Ab occidente enim Vandaliā et Lusitaniam conterminat.“ **) A' harmadik és negyedik helyen: „Alius in Hispali et Vandalia.“ — — „Cordubam et totam Vandaliā, et partem Baeticae lucro fidei attulit.“ ***)

Carthagenai Alphonsusnál olvashatni: „Baetica vero Vandalia est, quam Andalusiam dicimus.“ ****)

Marineus Lucius följegyzette: „Baetica provincia, ut supra dictum est, a Baeti flumine eam mediam secante (teste Plinio) nomen accepit. A Turdulis etiam sive Turdis Populis Turdetania dicitur, et a Vandalis (ut quidam volunt) Vandalia seu Andalusia nuncupatur.“ *****) Ismét Marineus: „Quibus temporibus (Honorii Imperatoris) Vandali et Alani, mox Gothi, postrem oMauri diversis cladibus Hispaniam diripuerunt. Vandali siquidem Baeticae partem occupavere, quae adhuc ab Hispanis Vandalia, corruptoque vocabulo Wandaluza dicitur.“ *****)

Tarapha Ferentz beszéli: „Quae Baetica postea a Wandalis Wandalusia et modo Andaluza nuncupatur.“ Ugyan ő: „A Wanda-

*) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo I. pag. 130.

**) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo I. pag. 138.

***) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo I. pag. 138. 139.

****) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. Tomo I, pag. 249.

*****) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo I, pag. 304.

*****) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. fol. Tomo I. pag. 353.

lis, ut quidam volunt, *Wandalia*, quae *Wandalusia*, aut vulgo *Andaluzia* nuncupatur.“*)

Vasaeus Jánosúal találtatik: „Dicta est *Baetica* a *Baeti* fluvio memorabili, qui provinciam totam intersecat, qui ortus in saltu *Tygeni*, decurrit in *Oceanum Atlanticum*, atque hodie appellatur vocabulo Arabico *Guadalquivir*, quod sonat fluvium magnum. Haec provincia posterius a *Vandalis* habitatoribus *Vandalitia* dicta, hodie quoque corrupto vocabulo *Andalusia* dicitur.“**)

*Aelius Antonius Nebrissensis*nél előjö: „Quae vulgo nunc *Andaluzia*, *Gothorum* temporibus a *Vandalis* habitatoribus *Vandalia* nuncupata, ea putatur esse, quae fuerit apud *Graecos* et *Romanos* *Baetica*, et nos totam *Baeticam* *Vandalia* contineri dicimus, sed non idcirco tota *Baetica* est *Vandalia*. Nam *Murgi*, *Mentesa*, *Ubeta*, *Biatia* *Tarraconensi* provinciae cedunt, quae tamen sub *Vandalia* comprehenduntur.“***)

Mariána János említi: „Itaque *Gensericus* *Africae* imperio occupandae occasionem non esse praetermittendam iudicans, deserta *Baetica*, atque spe repudiata totius *Hispaniae*, ejus imperium meditari coeperat, armis subjugandae, cum octoginta *Vandalorum* millibus mare transmisit, hujus seculi anno septimo et vigesimo, *Hierii* et *Ardaburii* *Cons.* *Silingi* remanserunt in *Hispania*, eaque potissimum *Baeticae* parte, ubi *Hispalis* sita est; unde quoniam *Vandalis* contributi erant, illisque confusi, consequenti tempore *Baeticae* nomén *Van-*

*) *Andreae Schotti*, *Hispania illustrata*. *Frankofurti*, 1603. fol. Tomo I. pag. 520. 539.

***) *Andreae Schotti*, *Hispania illustrata*. *Frankofurti*, 1603. fol. Tomo I. pag. 587.

****) *Andreae Schotti*, *Hispania illustrata* *Frankofurti*, 1603. fol. Tomo I, pag. 793.

dalosiae appellatione non iisdem prorsus finibus mutatum est.“ *)

Ennyi nagy hitelű spanyol történetíró megemlégetése után legyen szabad kérdenem: Ugyan olvasta-e ezeket a' Bétsi Spanyol Tudós? Olvasta-e Béli Hazánkfia?—Ha olvasta mind a' két Óriás, miért hallgatta-el a' közös spanyol tudományt? — Vagy azt véli-e mind a' két Hercules, hogy e' spanyol írók közül egyik sem volt az Arabs nyelvben járatos?

Ha az utóbbi kérdésre tagadólag tetszenék felelniük, adok én régi Spanyol Történetírót, a' ki bizonyosan esmérte az Arabs nyelvet is. Ez Rodericus, a' XIII. század kezdetén vagy közepe felé meghalt Toledói Érsek, ki e' képen ír: „Et tunc remanserunt in Hispania tria regna: in Carthagine et Lusitania Alanorum, qui ad mansiones suas post recessum Walliae redierunt: secundum regnum in Gallecia Sueuorum: tertium in Paetica Silinguorum, quae regio a Silinguis Vandalis adhuc hodie Vandalia nuncupatur, quam Andaluзіam corrupto vocabulo vulgariter appellamus, in qua est fluvius qui Silingius appellatur, et ab Arabibus Guadaxelium Arabice nominatur, et incolas Andaluzes.“ **) A' Spanyolok tehát századokig úgy vélekedtek, hogy Andaluзіa nevét a' Vandalusoktól nyerte.

Helyes pedig e' vélekedésük, mint a' Történettudomány eléggé tanúsítja. Idátius akkor élt spanyol országban, midőn ott laktak a' Vandalusok. Neki egész hitelt adhatunk. Ő így ír felőlük: „Alani, et Wandali, et Sueui Hi-

*) Joannis Mariana, .Historiae de Rebus Hispaniae Libri XXX. Hagae Comitum 1733. fol. Tomo I, pag. 154. Libro V, cap. 3.

**) Andreae Schotti, Hispania illustrata. Francofurti, 1603. In fol. Tomo II, pag. 151.

spanias ingressi acra CCCCLVII, alii quarto Kalendas, alii tertio Idus Octobris memorant die, tertia feria, Honorio VIII. et Theodosio Arcadii filio III Consulibus.“ *) Jegyezzük itt meg, hogy Alánusok, Wandalusok és Svevusok, következésképen nem tsak maguk a' Wandalusok, költöztek által Spanyol Országba.

A' háromféle Nép első megtelepedéséről így szól alább Idátius: „Subversis memorata plagiarum grassatione Hispaniae provinciis, barbari ad pacem ineundam, Domino miserante conversi, sorte ad habitandum sibi provinciarum dividunt regiones. **GALLAECIAM** Wandali occupant et Sueui, sitam in extremitate oceani maris occidua. Alani **LUSITANIAM** et **CARTHAGINENSEM** provincias: et Wandali cognomine Silingi **BAETICAM** sortiuntur. Hispani per civitates et castella residui a plagis, barbarorum per provincias dominantium se subjiciunt servituti “**) Így történt az első osztály, melly szerént, nem ügyelvén itten a' Svevusokra, a' Wandalusok részént **GALLAECIÁT**, részént **BAETICÁT**, az az: a' mai **ANDALÚZIÁT** foglalták el, az Alánusok pedig **LUSITÁNIÁT** és **CARTHAGENA** vidékét szálták meg. De állandóan nem maradtott így a' tanyázás.

Beszéli ismét más helyen a' nagy hitelű Idátius: „Wandali Silingi in **BAETICA** per Walliam Regem (Gothorum) omnes exstincti. Alani, qui Wandalis et Sueuis potentabantur,

*) Andreae Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores Coetanei. Lutetiae Parisiorum, 1636. fol. Tomo I, pag. 186.

**) Andreae Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores Coetanei. Lutetiae Parisiorum, 1636. in fol. Tomo I, pag. 186.

adeo caesi sunt a Gothis, ut extincto Atace Rege ipsorum, pauci, qui superfuerant, ab olito regni nomine, Gunderici Regis Wandalarum, qui in GALLAECIA resederat, se patrocínio subjugarent.“ *) Ki ne hinné-el a' spanyol országban lakott egykoru írónak, hogy egyfelől BAETICÁBAN elenyészett a' Silingus Wandalusoknak WANDALIÁJUK; másfelől északi spanyol országnak GALLAECIA nevű tartományában WANDALO-ALANIA támadott? Ezt az utóbbi esetet a' történettudományban feledni nem szabad.

Így sem volt béke és nyugalom, mert alább ismét olvastatik Idátiusnál: „Wandali Sueorum obsidione dimissa, instante Asterio Hispaniarum Comite sub vicario Maurocello, aliquantis Bracarae in exitu suo occisis, RELICTA GALLAECIA ad BAETICAM transierunt.“ — És még alább: „Castinus Magister Militum cum magna manu et auxiliis Gothorum, bellum in BAETICA (*Andalúsiában*) Wandalis infert. Quos cum ad inopiam vi obsidionis aretaret; adeo ut se tradere jam pararent, inconsulte publico certamine confligens, auxiliorum fraude deceptus ad Tarraconem victus effugit.“ — Megint alább: „Wandali BALEARICAS INSULAS depraedantur: deinde CARTHAGINE, SPARTARIA et HISPALI eversa, et HISPANIIS depraedatis, MAURITANIAM invadunt.“ **) Kérdezhetjük itten a' Bétsi Spanyol Tudóst és Béli Hazánkiát, ugyan volt-e a'

*) Andreae Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores Coetanei*. Lutetiae Parisiorum, 1636. fol. Tomo I pag. 187.

**) Andreae Du Chesne, *Historiae Francorum Scriptores Coetanei*. Lutetiae Parisiorum. 1636. fol. Tomo I, pag. 187.

MÓROKNAK URALKODÁSUK ELŐTT spanyol országban, és különösen a' régi **BAETICÁBAN**, vagy is a' mai **ANDALÚZIÁBAN** *Wandalia* nevű tartomány? Ott volt *Wandalia* bizonyosan, hol a' hatalmas *Wandalus* Nemzet lakott.

Későbbben, mint nyilván tudatik, a' *Wandalusok* Afrika nagy részének, *Siciliának*, sőt *Rómának* is Urai lettek. Ekkor már az egész **KÖZÉP TENGER** is (*Mare Mediterraneum*) **VANDAL TENGER** névvel neveztetett, a' minnek nyomát a' régi **SZÁSZOK** és **ANGOLY-SZÁSZOK** híven föntartották. A' *Hessen-Kasseli* könyvtárnak egy VIII-dik századi kéziratában olvasható: „*Hoc dixere mihi naufragi, in occidente in WENTIL-SEO (Mari Mediterraneo), quod praelium susceptum sit.*“ *) Szinte Nagy *Aelfred*, a' IX-dik század vége felé *Angoly-Szász Király*, a' **Közép Tengert** több ízben **WENDEL-SAE** néven említi. **) *De WENDEL-SAE* nevet visel a' **Közép Tenger** a' leg régiebb *Angoly-Szász Krónikában* is, midőn mondatik: „*Eodem anno, Carolus capessit Occidentale (Francorum) regnum; et totum illud ad Occidentem regnum citra WENDEL-SAE (Mare Mediterraneum), et ultra hoc [nostrum] mare, sicut illud ejus proavus habuerat; praeter Armoricanos.*“ ***) Lészen arról szó máskor,

*) *Joannis Georgii Eckhart, Commentarii De Rebus Franciae Orientalis. Wirceburgi, 1729. fol. Tomo I. pag. 865.*

***) *Daines Barrington, The Anglo-Saxon Version, from the Historian Orosius. By Aelfred the Great. Together with an English Translation from the Anglo-Saxon. London, 1773. 8 o pag. 14. quater, pag. 16. 19.*

****) *Chronicon Saxonicum. Ex Mss. Codicibus nunc primum integrum edidit. ac Latinum fecit Edmundus Gibson. Oxonii, 1692. in 4 to, pag. 88. ad annum 885. — Cf. Explic Nomin. pag. 48.*

hogy a' Wandalusok másképen Wendil és Wendel néven is hivattak.

Gibson ugyan, az Angoly-Szász Krónika kiadója — nehogy elhallgassak valamit — a' WENDEL-SAE névre megjegyzi: „Wendel-sae. Mare Mediterraneum. Forte a Saxonico Wendan, vertere; unde nostrum to winde.“ Azonban e' tudós férfitévedését, vagyinkább gyánítását — mert ő „forte“ szóval éit — régen megigazította, Eckhart János György, így írván: „Editor Chronici Gibsonius, in Explicatione nominum locorum adjecta, conjicit vocabalum formatum a S. wendan, vertere; sed errat. Origo enim nominis est a Vandalis, Germaniae populis olim celeberrimis. Hi a mari Baltico, quod Procopius Libro I. Belli Vandal. cap. 3. male cum Palude Maeotide confudit, *ad limitem Romanum*, hoc est, Danubium, progressi, ut Jornandes Rer. Get. cap. 22. habet, in veteri Dacia consederunt. Progressu temporis in agris Pannoniae a Constantino M. collocati sunt, eodem Jornande auctore. Hinc in nominibus Provinciarum et Urbium a R. Pezio The-saur. Anectod. Tom. I. Part. I. pag. 417 e Codice Wessöbrunnensi editis dicitur; *Pannonia sic nominatur illa terra, meridie Danobia, et Wandoli habent hoc*; quod ex auctore vetustissimo et Constantini M. aevo florente desumptum esse oportet. E Pannonia, a Stiticone invitati, in Gallias venerunt. Hinc anno 409, ut Pagius num XV. solide ostendit, *Hispanias* occuparunt Ex Hispania deinde, sub Genserico Rege, anno 429. in Africam transierunt, freto Gaditano trajecto, eamque Valentiniano Imp. eripuerunt. Cum vero in Hispania et Africa dominarentur Vandali, praedationibus omne Mare Mediterraneum pervagati sunt, Siciliam aliquoties vastarunt, Corsicam et Sardiniam, Baleares aliasque insulas occuparunt, Italiam vero

incursarunt; ut inde a nostris non injuria *Mare Mediterraneum* vocatum sit *Vandalicum*.“*)

Eckhart igazításán elannyira megnyugodott a tudós sereg, hogy maga Schlözer is, kit Németországban a' Kritika nagy mesterének szeretnek nevezni, így nyilatkozik: „Den Arabern war Spanien von seiner südlichen Küste am bekanntesten, sie nannten es daher **ANDALUSIEN**: und davon bekam das **MITTELLAENDISCHE MEER**, bei Other und überhaupt im Alt Sächsischen, den Namen **WENDEL-SAE**, **WENTIL-SEO**, die **WANDALISCHE** oder vielmehr die **ANDALUSISCHE SEE**. Eckhard De Rebus Franciae Orientalis, Tom. I, pag. 887.“**)—Már, hogy nevezhettek volna, így állván a' dolgok, az Arabok **ANDALÚZIA TARTOMÁNYT** is, az **EGÉSZ KÖZÉP TENGERT** is Arabs nyelven **HANDALUCIA**, azaz: **OCEANI FINIS** nevezettel? Itt valóban süpped a' hírben mind a' két tudós Óriás.

Annal inkább süpped a' hírben mind a' Bétsi Spanyol Tudós, mind Péli Hazánkfia, mennél bizonyosabb a' történettudományból — de a' mit a' Spanyolok 's mások is most tölem hallanak először — hogy **ANDAL-ÚZIA** neve össze tétetett szó a' **WANDAL-ALANIA** két különös nemzeti névből. Úgy-e, mint főlebb láttuk, a' hiteles Idátius előadása szerint az **ALÁNŰ SOK** egy nemzeti testté olvadtak **GALLAECIÁBAN** az északi spanyolországban lakó **VANDALUSOKKAL**? Úgy-e innend együtt **BAETICÁBA**, az az: a'

*) Joannis Georgii Eckhart, Commentarii de Rebus Franciae Orientalis, Wirceburgi, 1729. fo I. Tomo I, pag. 887.

**) Nestor. Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1801. in 8-o II. Theil, S. 60.

mostani **ANDAL-ÚZIÁBA** általköltöztek? Tudni kell pedig, hogy az **ALÁNUSOK**, az az: **RUS-SUSOK**, más néven **KELETI NÉPVEK (ORIENTALES)**, az az: **ÁSZUSOKNAK, ÓSZUSOKNAK, (SZUSOKNAK** hivattak. Így kész a' **VANDAL-ÚZIA** név; sőt kész—ha igazat írt az annyira magasztalt **Casiri**—az **ANDAL-ÚZIA** név is, mivel épen az ellenem fölhozott **CASIRI MIHÁLY** írja az **Arabsokról**: „*Quorum Lingua V consonantem prorsus nescit.*“ *)

Én, Istea kegyelméből, az emberi nemzet kezdetével egykoru **KÖT**, az az: **OROSZ** **Históriát** igen jól tudom **RUBIKIG** folyton folyva a' legtisztább és leghitelesebb kufókból **pragmaticai** **hitelességgel** lehozni, a' mit mostanig, a' mennyire tudom 's tudhatom, maga az **OROSZ NEMZET** tenni bizonyosan nem képes, de talán más valaki sem.***) Valahol csak laktak az **OROSZOK**, laktak pedig **Ásiában, Afrikában és Európában** igen sok helyeken, mindenütt velük volt az **ÁSZUS, ÓSZUS** és **ÚSZUS** nevezet. De ezeket kifejteni, nem tartozik ide; mivel a' tárgy fontosabb és hosszabb, mint sem hogy azt melleleg kifejteni lehetne. Csak azt mondom tehát itten, mintegy érétve, el, a' mi **ANDALÚZIA** nevéhez szükségképen tartozik.

Hogy az **ALÁNUSOK** más néven **ÁSZUSOKNAK**, vagy, a' mi egy, **ÓSZUSOKNAK** és **ÚSZU-**

*) Michaelis Casiri, Bibliotheca Arabico — Hispana Escorialensis. Matriti, 1770. fol. Tomo Posteriore, pag. 328.

***) Jerney János és Schedel Ferentz, két Magyar Academicus, kik közelébb engemet az Orosz Históriára tanítani akarának, talán a' régi Orosz Históriát már régen el nyelték, és így itt kivételt érdemlenek.— Engem álmomban is az háborgat, hogy Clio ezeknek adandja az Orosz Koszorút.

SOKNAK hívattak, azt nyilván bizonyítja Plan-Carpini Jánosnak 1246dik évi utazása előtt egy régi Töredék. Ebben mondatik: „Sassi, Jacobiti, **ALANI** sive **ASSI**.“*) Hirdeti ugyan ezt Rubruquis Wilhelmnek 1253-dik évi utazása két helyen. Egyik helyen olvashatni: „In vigilia Pentecostes venerunt ad nos quidam **ALANI**, qui ibi dicuntur **ACIAS** (helyesebben: **AAS**), Christiani secundum ritum Graecorum; habentes literas Graecas, et sacerdotes Graecos: tamen non sunt schismatici sicut Graeci.“ — A' másik helyen található: „Habebamus autem ad meridiem montes maximos in quibus habitant in lateribus versus solitudinem illam **Cergis** et **ALANI** sive **AAS**, qui sunt Christiani et adhuc pugnant contra Tartaros.“**) Sőt még Barbaro József is följegyzette 1436ban Tanais melléki utazásában: „La **ALANIA**, è deriuata da' popoli detti **ALANI**, liquali nella lor lingua, si chiamano **AS**.“***) Végre Ibn Saïd Maghrebi Arabs író is **ÁS** nevet tulajdonít az **ALÁNUS** nemzetnek.****)

*) Hakluyt's Collection of the early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. London, 1809. in 4-o, Vol. I, pag. 38. — Cf. Voyages faits principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV, et XV siècles. Par Pierre Bergeron. à la Haye, 1735. in 4-to Tom. I, pag. 58. Itt a' frantzia fordításban áll: „**ALAINS**, ou **ASSES**.“

**) Hakluyt's Collection of the early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. London, 1809. in 4-to, Vol. I, pag. 88. 91,

***) Delle Navigazioni et Viaggi raccolte da M. Gio. Battista Ramusio. In Venezia, 1606. fol. Volume Secondo, pag. 92.

*****) Ibn-Fozzlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. Von C. M. Frähn. St. Petersburg, 1823. in 4-to, pag. 204.

A' ki, kuffóket forgatván, tud valamit a' magánhangzó betűknek régi föltseréltetéseikről mind a' történetírókban, mind különösen a' napkeleti nyelvekben, az fölakadni nem fog soha az ÁSZUS névnek ŐSZUS és ÚSZUS formáin. De, ha erre nem figyelmeztetem is olvasóimat, már Mariána János spanyol írónak fölebb közlöttem sorából kitetszik a' mai ANDAL-ÚZIA névnek ANDAL-ÓZIA másik formája, melly elannyira nem önkényes yáltotztatás Mariánánál, hogy maguk az Arabs Írók is ANDAL-OSZ nevezettel élnek. Golius Jakab Arabs szótárában olvashatni: „ANDALOSZ, Hispania Baetica, *sen potius gens ipsa, quasi Hispanice: Vandalos: vulgo Andalusia, et Andalusii. Abulf.*“*) Ellenben maguk a' Spanyolok a' mai latán Andalusia nevü tartományt ANDALÚZIA néven emlegetik. A' spanyol-frantzia szótárban találom: „ANDALUZIA. Andalousie, province d' Espagne, avec titre de royaume. Latine, Andalusia.“**) Hiszen maga az ALÁNUS név is, ösz-zetételben, majd ROX-ALANUS, majd ROX-OLANUS, majd ROX-ULANUS a' régi hiteles írók szerint. Illyenek az OROSZ névnek, RAS, és ROS, és RUS különbözősei is, mellyeket mindenki esmér, ki az orosz históriával foglalatoskodott. Hogy Portugália fővárosát, mellyben Idátinus előadása szerint egykor ALÁNUSOK laktak, az Arabs Írók

*) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 2340. — Georgii Wilhelmi Freytagii, Lexicon Arabico-Latinum. Halis Saxonium, 1830. in 4 to, Tomo IV, pag. 261.

***) Nouveau Dictionnaire Espagnol-François et Latin, composé par M. de Sejournant. à Paris, 1775. 4-to Tom. I, pag. 1036. col. 2.

OSCHBUNA és **USCHBONA** névvel nevezik, azt elég említeni.“*)

Okait előszámláltam így annak, a' mit sok év előtt **ANDALÚZIÁRÓL**, az az: **VANDAL-ÚZIÁRÓL** röviden a' Rajzolatokban állítottam.**)

Nints okom, úgy vélem, állításomért pirúlnom. Pirúlhat-e a' Bétsi két Tudós Óriás? azt mások ítélik meg inkább, mint én, ki egész életemben egyedül a' tudomány előmenetelén gyönyörködtem, 's másokkal keveset gondoltam. A' Bétsi Spanyol Tudós és Béli Hazánkfia is azon hirtelenkedők közé tartozik, kik arról is ítélnék, a' miről elég-éges esméretekkel nem bírnak. Nem is elég arra Latán és Napkeleti Nyelveket tudni, hogy történetbuvárok legyünk. Hiteles adatokon épül minden történettudomány, ezeket pedig nem nyelvekből egyedül, hanem tiszta történeti kutfőkből is szükség meríteni. Szóyomozások, ha a' Históriaól fenekesen nem ápoltatnak, gyermeki babok, 's érett észhez nem illenek. Ki fog ez azonnal a' **HANDALUCIA**, az az: **OCEANI FINIS** szójátékra teendő észrevételeimből tetszeni. Szólalom kell róla, mivel ez a' szójáték az a' nagy és roppant kő, mellyet a' két Óriás állításom elébe hengeríteni tudott.

Megvagyon, szerentsémre, saját könyvtáromban **Casiri Mihály**nak illy tizimű munkája:

*) Jac. Golii, *Lexicon Arabico-Latinum*. Lugd. Bat. 1653. fol. col. 2838. — Fraehn's, *Ibn-Foszman*. St. Petersburg, 1823. in 4-to, S. 171. — Ant. Frid. Büsching's, *Magazin für Historie und Geographie*. Hamburg, 1770. in 4-to, IV. Theil, S. 222. 223. 230. — Joann. Georgii Meusel, *Bibliotheca Historica*. Lipsiae, 1785. in 8-o, Vol. II, Parte I, pag. 133.

***) Horvát István, *Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégiebb Történeteiből*. Pesten, 1825. 8-o, lap 29.

„*Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis, sive Librorum omnium MSS. quos Arabice ab auctoribus magnam partem Arabo-Hispanis compositos Bibliotheca Coenobii Escorialensis complectitur, Recensio et Explanatio Opera et studio Michaelis Casiri Syro-Maronitae, Presbyteri, S. Theologiae Doctoris, Regis a Bibliotheca, linguarumque Orientalium interpretatione: Caroli III. Regis Opt. Max. auctoritate atque auspiciis edita. Matrivi, 1760 — 1770. in folio, Tom. I—II.*“ — Megszerezte ezt Londonban számomra, a' miért itt nyilván köszönetet mondok neki, Méltóságos Wartenbergi Waldstein János Gróf, kedves tanítványom, most Triestben kormánytanácsos, még más két foliánttal együtt öszszesen mintegy 220. pengő forinton, előbb, mint sem Béli Hazánkfia létezéséről tudtam volna valamit. Hozzá szólhatok tehát HANDALUCIÁHOZ, 's vajha ditséretebbet mondhatnék róla, mint valóban mondhatok! — Miért nem ütötte-föl Bétsben p. o. a' Tsászári Könyvtárban Béli Hazánkfia e' munkát előbb, mint sem fölszólamlott? Miért hitt vakon a' Spanyol Tudós hivtelen emlekezetének? Hiszen Casiri egy szóval sem mondja, hogy HANDALUCIA annyit tészén, mint OCEANI FINIS. Hiszen Casiri könyvében HANDALUCIA nem is találtatik. Hiszen Casiri szerényen, igen szerényen, állítását ANDALUSIA nevének jelentéséről tsak VÉLEMÉNYNEK (*Opinio*) nevezi. Pedig: „*Opinio debet cedere veritati.*“ Más részről, már Cicero mondotta: „*Opinionum Commenta delet dies.*“

De halljuk inkább magát Casirit szólani, ki így ír: „*Si quis Arabica pervolvat Lexica, Andalusiae, ANDALOSZ, nomen, non significatorem reperiat; quippe quae a voce Handalusia, HHANDALESZ, unice petenda sit. Prius*

nomen est proprium, secundum appellativum; illud Hispaniam denotat, hoc REGIONEM VESPERTINAM ET TENEBROSAM, ATQVE ETIAM OCCIDENTIS FINEM: quod quidem vox Hesperia exprimere videtur. Id ipsum non obscuris innuit verbis GEOGRAPHUS NUBIENSIS Clin. IV. Part. I. pag. 147. „Prima haec quarti Clim. Pars habet initium in ea Occidentis ulterioris parte, in qua è mari tenebroso (id est Oceano) egreditur sinus maris Damasceni, tendens in Orientem. In hac autem proposita parte continetur terra Andalusiae, quae Graece vocatur Hispania“ Unde quo pacto Arabes, Graeci et Romani Hispaniam nominent plane patet: illis nimirum Andalsiam, his vero Hispaniam, vel Hesperiam appellare placuisse. Arabes tamen politiori disciplina exculti, ut HANDALUSIA vocabulum, a quo ANDALUSIA deducitur, suavius redderent, demta vehementis aspirationis litera H, ANDALUSIA dixerunt.“)*

Folytatja alább megint Casiri: „Arabum autem cum Geographi, tum Historici Hispaniam universam, Citeriorem nempe et Ulteriorem uno ANDALUSIAE vocabulo complexi sunt; eamque in ANDALUSIAM ORIENTALEM, ANDALOSZ AL-SARKI, et ANDALUSIAM OCCIDENTALEM, ANDALOSZ AL-GARBI diviserunt: quod GEOGRAPHI NUBIENSIS testimonio etiam comprobare licet, prima nimirum Parte Clim. IV. ubi, Hispania, quantacunque est, egregie descripta, enumeratis singulis illius provinciis urbibusque praecipuis. sic rem absolvit pag. 153. „Atque haec sunt universae provinciae Hispania-

*) Michaelis Casiri, Bibliotheca Arabico-Hispana Escurialensis. Matriti, 1770. folio, Tomo Posteriore, pag. 328.

rum, quae simul sumptae vocantur Andalusia.“
Et rursus pag. 159. Caesar augustam describens ait: „Est autem Saragosta de primariis urbibus Andalusiae, sita prope flumen magnum Ebro vocatum.“ *)

Béfejezi okoskodását Casiri ekképen: „*Opinionem hanc licet à NICOLAO ANTONIO in Bibliotheca Veteri propositam, tamen, si Etymi argumenta rationumque pondera spectes, prorsus novam, meis olim cum amicis ingenue et lubenter, ut soleo, communicari, in primis cum R. Patre HENRICO FLOREZIO, excellentis sane ingenii viro ac multiplice eruditione ornatissimo, qui Arabicae originis rationem aequis auribus acceptam, valde laudatam in Hispania Sacra Vol. IX, pag. 47. non sine nominis nostri mentione pervulgandam judicavit.“* **) Itt áll Casiri Mihály VÉLEMÉNYE a' kérdésben forgó ANDALOSZ nevezetről. Hogy ő nála sem HANDALUCIÁRÓL, sem OCEANI FINIS-RŐL nintsen említés, azt nálam nélkül is mindenki észreveheti.

Minekélőtte kritikai vizsgálat alá vonnám Casiri sorait, tudatni kell olvasóimmal, hogy Casiri véleménye, mellyet már Antonius Miklós éréntett, az Arabs Írók előtt egészen esméretlen. Ezek meszsziről sem gyanították valaha az ANDALOSZ szónak Arabs eredetét, hanem' abban a' gondolatban éltek, hogy Noé Japhet fiának volt egy ANDALOSZ nevű fia, a' kitől egész spanyolország is, és különösen a' mostani ANDA-

*) Michaelis Casiri, Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis. Matriti, 1770. folio, Tomo Posteriore, pag. 328.

***) Michaelis Casiri, Bibliotheca Arabico-Hispana Escorialensis. Matriti, 1770. folio, Tomo Posteriore, pag. 328.

LÚZIA tartomány is nevét költsönözte. Halljuk bár e' tárgyról Herbelotot szólani. „Andalous. C' est ainsi que les Arabes appellent l' Espagne en général, du nom particulier d' une de ses Provinces qui est l' Andalousie. La raison en est, que cette Province fut connue, et conquise la premiere par les Arabes Mahometans, que nous appellons ordinairement les Mores. Les Orientaux qui ignorent la conquête que les Vandales firent de ce pays-lá, et par consequent la veritable origine du nom d' Andalousie, disent que l' Espagne a été premierement habitée par ANDALOUS, fils de Japhet, fils de Noé, qui lui a laissé son nom, et qu' elle est une de ces Isles que la posterité de Japhet eut en partage, selon le Texte sacré.“*) — Ez a' környülállás már maga igen gyanussá teszi Casiri véleményét.

Ettől megválva is tsupa zürzavar Casiri véleménye. HHANDALESZ Arabs szó alatt ő két egymástól különböző dolgot és tárgyat ért, úgymint ezt: REGIO VESPERTINA ET TENEBROSA; és ezt: OCCIDENTIS (nem: *Oceani*) FINIS. Egyik tárgy sem nyom valamit a' kérdés mérő serpenyőjében. Casiri LEXICONOKAT emleget a' HHANDALESZ szónál. Üssük hát föl azokat. Golius Jakabnál, ki Gieuharisra idéz, olvasom: „HHANDALESZ. Graviter pigreque incedens camela. Gi.“**) — Freytag György Wilhelmnél találatik: „HHANDALESZ. Gravem incessum habens, et Multam carnem habens,

*) Bibliothéque Orientale. Par. Mr. D' Herbelot. á la Haye, 1777. in 4-to, Tome Premier, pag. 223,

**) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 659. (errore typi: 459.)—

laxa et Nobilis.“*) — Hol él a' földtekéjén az a' varázs erővel bíró tudományhős, a' ki e' jelentésekből REGIO VESPERTINA ET TENEBROSA, vagy OCCIDENTIS FINIS jelentést tud kitsikarni?—Nehezen és lustán jár-e, mint a' teve, akár egész spanyolország, akár annak ANDALÚZIA nevű különös tartománya?—Nagy és sok husu-e, vagy híg és nemes-e?—Így a' HHANDALESZ szóval, mellyet Casiri fölhoz, nem boldogúlhatunk. — Arabs Nyelven HHANDASZA igejelent: „Obscura fuit nox.“**) HHENDESZ állatos név jelent: „Nox caliginosa, tenebrae.“***) Sőt DALASZ is Arabs Nyelven jelent: „Tenebrae.“****) Azonban sem a' HHANDASZA, sem a' HHENDESZ Arabs szavakból, mellyekben L betű nem található, ki nem faraghatni az ANDALOSZ nevet; sem a' DALASZ Arabs szóból, mellyben az AN rész hibáz.

Casirit leginkább Spanyol Országának HESPERIA neve hozta tévedésbe. A' görög ἑσπεριος szó VESPERTINUS és OCCIDENTALIS jelentéssel bír már az ősz Homerusnál.****) Innend HESTERIA bizonyosan NAPESTI, vagy is

*) Georgii Wilhelmi Freytagii, Lexicon Arabico-Latinum. Halis Saxonum, 1830. in 4-to, Tomo I, pag. 434.

**) Georgii Wilhelmi Freytagii, Lexicon Arabico-Latinum. Halis Saxonum, 1830. in 4-to, Tomo I, pag. 434.

***) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 659, (errore typi: 459. — Cf. Georgii Wilhelmi Freytagii, Lexicon Arabico-Latinum. Halis Saxonum, 1830. in 4-to, Tomo I, pag. 434.

****) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 853.

*****) Joannis Merisonii Duncani, Novum Lexicon Graecum. Lipsiae, 1831. in 4. pag. 457.

NAPNYUGATI ORSZÁG Úgy gondolta tehát Casiri, hogy valamint a' Görögök és Rómaiak a' **NAPNYUGATI** és **NAPESTI ORSZÁGOT** részént **HESPERIA**, részént **HISPANIA** névvel tették ki, úgy az Arabsok is hasonló értelemben használták az **ANDALOSZ** nevet. E' véleményében Casirinak már **HISPANIA** is hibáson említetik: mennél inkább hibás alkalmaztatása az **ANDALOSZ** névnek! — **ISPANIA**, a' mit, ha élek, máskor megbizonyítok, **JÁSZ-RESPUBLICÁT** jelent, és ezért **ISPANIA** másképen **PANIA** és **PANNONIA** néven is hivatott.*) **HANDALESZ** pedig semmi esetre sem jelent Arabsúl **NAPESTI** vagy **NAPNYUGATI ORSZÁGOT**, mint főlebb a' szótárokból előadtam. Ellenben Arabs Nyelven **HESPERIA**, a' mit Casirinak nem lehetett nem tudnia, neveztetett igen is **AL-MAGRAB**, vagy **AL-MAGREB ORSZÁGNAK**, együtt északi Afrikával és főképen Mauritániával. Golius Jakab szótárában olvasom: „**MAGRAB, MAGREB. Occidens. Occidua pars tum coeli, tum terrae. AFRICA. HESPERIA, peculiariter MAURITANIA**“**) Ezért írja Herbelot is: „L' Espagne est aussi quelquefois comprise par les Arabes sous le nom général de **MAGREB**, qui signifie l' **OCCIDENT**, aussi-bien que l' **AFRIQUE**, et cette notion est tout-à fait conforme à celle des Grecs qui lui ont donné le nom d' **HESPERIE**, a cause qu' elle est à leur égard vers l' **OCCIDENT**. De-là vient que le sur nom d' **AL-MAGREBI** est également donné à un Arabe d' **ESPAGNE**, et à un d'

*) Stephani Byzantini, De Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. in fol. pag. 425. — — Plutarchi, Opera. Lipsiae, 1778. in 8-o Vol. X, pag. 174—175. De Fluviiis. Sub Nilo.

**) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum, Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 1698.

AFRIQVE.“) *) De még ez nem minden az Arabsoktól.

Maga Casiri előadta főlebb **ANDALOSZ-RÓL**, az az: **ANDALÚZIÁRÓL**, hogy azt az Arabsok **NAPKELETI ANDALÚSIÁRA**, Arabsúl: **ANDALOSZ AL-SARKI**; és **NAPNYUGATI ANDALÚSIÁRA**, Arabsúl: **ANDALOSZ AL-GARBI** osztják föl. Casiri tehát tudta, hogy Arabs Nyelven **AL-GARB** annyit teszzen, mint Latánúl **OCCASUS SOLIS.****) Miért nem ötlött eszébe, hogy **HESPERIA** Arabs Nyelven másképen **AL-GARBIA** néven is hivatik? Hogy mind északi Afrika, mind főképen Mauritánia is viseli az **AL-GARBIA** nevet, 's azért más az **AL-GARBIA CIS MARE**, és más az **AL-GARBIA TRANS MARE**? Az **AL-GARBIA** nevet is épen úgy használták tehát az Arabsok, mint az **AL-MAGREB** nevet. Minekutána kétféle Arabs Név ejti ki **HESPERIÁT**, mi ok lehetett mintegy üstöknél fogva ide rántani az **ANDALOSZ** nevet? Ha ez is **OCCIDENS**, az az: **NAPNYUGATI** jelentéssel bírt volna: az Arabsok bizonyosan **ANDALOSZ** alatt is nem csak **SPANYOL ORSZÁGOT**, hanem **AFRIKÁT** és főképen **MAURITÁNIÁT** is értették volna. Ezt tudomra soha sem tették, a' mi annak szembetünő jele, hogy az **ANDALÚZIA** név Spanyolországban támadott, és ugyan a' Mórok odajövetelük előtt már használtatott.

A' mit végre Casiri a' Nubiai Geographusból a' **MARE TENEBROSUM-RÓL** fölhoz, az is szerentsétlen tévedés. Maga teszi e' név mellé zár közé: „**ID EST OCEANO**,“ és mégis a'

*) Bibliothéque Orientale. Par Mr. D' Herbelot. à la Haye, 1777. Tome Premier, pag. 223.

**) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 1697.

MARE TENEBROSUM névből, melyet ő a' MARE OCCIDENTALE névvel egynek gyanít, a' HHANDALESZ szóra, 's e' szónak REGIO VESPERTINA ET TENEBROSA, nem különben OCCIDENTIS FINIS jelentésére következést húz. Mi köze mindenek előtt az OCEANUSNAK, vagy is VILÁGTENGERNEK a' SZÁRAZFÖLDI ANDALÚSIÁVAL? Mi köze a' HHANDALESZ szónak a' SETÉTSÉGGEL, ha főképen a' HHANDALESZ szó a' NADALA Arabs Gyökértől származik? — Golius Jakab Szótárában mondatik: „NADALA, Transtulit de loco in locum. Accepit. Carpsit Surripuit.“*) Ezzel a' NEHÉZ és LASSU JÁRÁSNAK lehet köze, de nem a' SETÉTSÉGNEK. Más az, tsalatkozott Casiri, midőn azt vélte, hogy tsak a' Spanyol Ország mellett fekvő NAPNYUGATIVILÁGTENGERT nevezi a' NUBIAI GEOGRAPHUS könyvében SETÉTSÉG TENGERÉNEK. A' Nubiai Geographusnál, Clim. VII Parte 2. 5. 9. 10. SETÉTSÉG TENGERÉNEK hivatik az Angoly, a' Scótiái, az Orosz, az Északi, sőt még a' NAPKELETI Tenger is, a' miről itt készakarva, nehogy hosszszas legyen, föl nem hordom sorait.**) Vallyon e' Tengerek mellett mindenütt volt-e az Arabsok szerint ANDALÚZIA?

Úgy, de talán a' Nubiai Geographus egyenesen a' Spanyol Ország mellett fekvő SETÉTSÉG TENGERÉT az Arabs textusban, vagy is az eredeti munkában, HHANDALESZ, vagy HHANDASZA, vagy HHENDESZ, vagy DALLASZ néven nevezi Arabsúl? Épen nem. Birom

*) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 2339.

**) Geographia Nubiensis. Parisiis, 1619. in 4-to, pag. 272. 273. 275, 278.

saját könyvtáromban az Arabs Textust is. Ebben, visszaról számlálva a' 171-dik oldalon a' Spanyol Ország mellett fekvő Napnyugati SETÉTSÉG TENGERE Arabs Nyelven AL-BAIHRU AL-MOZZLEMU néven említettik. Az előbbi szó Tengert, az utóbbik, Zzalema gyökértől származván, HOMÁLYOSSÁGOT és SÉTÉTSÉGET, nem pedig NAPNYUGATOT jelent.*) Mitsoda öszszeköttetésük vagyon tehát ezen Arabs szovaknak is az ANDALÓSZ névvel? Hogyan lehet belőlük kisütni az OCCIDENTIS FINIS jelentést?—Mit ért a' Nubiai Geographus a' SETÉTSÉG TENGERE alatt, nyilván kimondja, midőn ekképen ír: „Obsessum MARI TENEBROSO, ultra quod mare nemo scit quid continetur: nullus enim hominum habere potuit quidquam certi de ipso, ob difficilem ejus navigationem, lucis obscuritatem, undarum magnitudinem, frequentiam procellarum, belluarum insultationes, ventorum denique vehementiam.“**) Ezek szerént az Arabs Író SETÉTSÉG TENGERE alatt ESMÉRETLEN TENGERT értett, akár NAPKELETEN, akár NAPNYUGATON, akár ÉSZAKON feküdt is az illetén ESMÉRETLEN TENGERT. Innend írja a' Nubiai Geographus: „Continet haec pars nona Climatis septimi portionem terrae Jagog et Magog interioris, et portionem maris piceae, EXTREMUM scilicet MARE ORIENTALE, quod etiam TENEBROSUM est.“***)

Végre abban sem találta ki Casiri a' valót és hitelest, hogy a' Nubiai Geographus egész Spa-

*) Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 225. et 1503.

**) Geographus Nubiensis. Parisiis, 1619. in 4-to, pag. 147.

***) Geographus Nubiensis. Parisiis, 1619. in 4-to, pag. 278.

nyolcszázot **ANDALOSZ** néven nevezi, mert határozottan így ír kutsője Andalúziáról szólóban: „Quod est ultra montem Sarat (ma: Sierra Morena) in plaga meridionali, vocatur **HISPANIA**: et quod a plaga septemtrionali citra eundem montem continetur, appellatur, **CASTALA**.“ *) Megkülönbözteti tehát a' Nubiai Geographus Andalúziát mind Hispániától, mind Castiliától. Hogy vagyon ma is **ALSÓ** és **FŐLSŐ ANDALÚZIA**, az nem tartozik ide: hanem az még is ide tartozhatik, hogy Béli Hazánkfia a' Bétsi Tudós Spanyol nélkül is megtanúlhatta volna p. o. Stein Christián Gottfried Dániel Geographiájából, ki bizonyosan Casiri Maronita Syrus után élt, **ANDALÚZIA** nevének eredetét, mert így ír az említett Geographus: „Andalusien oder Nieder-Andalusien (**VANDALUCIA**) mit 3 Provinzen.“ **) De Béli Hazánkfia nem tanulni akart, vagy taníttatni, hanem engemet egy névtelen spanyol köpönyege alatt nevetségessé tenni. Ne vessen, a' ki tud, e' spanyol tobák szippantatása mellett addig is, míg én Béli tréfájának második tárgyára is, hogy tudniillik Spanyolországban laktak **MAGYAR NÉPEK**, elmondandom a' mondandókat! —

Horrát István.

*) Geographus Nubiensis. Parisiis, 1619. in 4-to pag. 152.

**) Christian Gottfried Daniel Stein's, Handbuch der Geographie und Statistik, Leipzig, 1833. in 8-o I. Band, S. 95.

II.

A' „Consuetudo“

szónak értelme törvényeink szellemében. „Consuetudinis, ususque longacvi non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento ut aut rationem vincat, aut legem.“

Romai jog.—

A' földi pályán' boldogságát keresni nem szünő emberre semmi sem gyakorol oly nagy mértékű befolyást, mint a' Szokás el annyira: hogy aki másod természetévé vált szokásain „Consuetudo altera natura“ rögtön történt változtatni akarna, nem ritkán életével is lakol.—'S miként egyes emberek tetteinek irány-adója a' szokás, akként nemzetekre is hatásteljesen működik mert mint egy kutfejei azok boldog, vagy boldogtalanságainak a' jó, vagy rossz szokások, 's ez lőn oka hogy a' hajdani krétaiak ellenségeiket akként átkozák: „hogy azokat az Istenek! bárcsak rossz szokások gyakorlásába kevernék!“ — Szokás veté meg alapjait a' világ legremekőbb polgári alkotmányainak, 's valóban a' polgári társaságok fenállása titkai mélységébe látott be Fichte is, midőn azt mondá: „hogy aki a' nemzetek szokásait lenézi, a' törvénykezésbeli szertartásokat pedig eltörlni kívánja, az az emberi társaságnak ellensége.— Nem is volt az ősi

szokásokhoz való ragaszkodás egy egy nemzetben valaha erősebb! mint a' magyar nemzetben, mert azoknak szentsége — szinte polgári lételével volt és van — egybenolvasztva, annyira hogy magának állományos lételünknek egyik sark oszlopa a' *Szokás* (*Consuetudo*) azonban az emberi véget értelem tökéletlensége magától a' legigazabb valórol is ferde nézeteket képes előteremteni, — 's ezért vannak sokan, kiknél azon alkotmány elleni veszélyteljes képzet létezik miszerint törvényeket azok elleni tétel, gyakorlat szokás *usus consuetudo* — eltörölhet. — Legyen e' sorok közlése őket czáfólag annak törvényeink, 's egyéb rokonnemű kút-fókból merített ismételt előadására szentelve: mi értelme legyen a' *Consuetudo*, és *Usus* nevezetnek? — a' szokásnak és gyakorlatnak? — minő hatása volt régenten? 's ebből következtetőleg mi fónak azon magyarázat, 's mi helytelen, egyszerűsmind törvénytelen azon hatási kiterjedtség, melyet némellyek a' *Consuetudónak* szokásnak tulajdonítanak: mi szerint azt mint nem csak törvény szerint, 's törvényt pótolólag, hanem azzal merően ellenkezőleg is létezhetőt, sőt napjainkban is keletkezhetőt tekintik? — 's ezért lehet é a' *Consuetudónak* ama régi, *Verbóczy* korát megelőző hatást ma józanon sajátítani? mert állításunk szerint *Verbóczy*vel — ki alatt már mint maga törvénykönyvünk, 's nemzetünk évkönyvei bizonyítják írott *Törvényeink* idő szaka kezdődött, — megszűnt az írott törvények hiánya miatt törvényes erővel bíró *Usus* vagy is szokás törvények kútfeje 's mezője lenni, — 's mind az mit *Verbóczy* munkája folytatában ezen *Consuetudo-Usus*rol mond, nagyobbára nem egyéb, mint csak pusztá történeti előadás, csak egyedül arról szól, csak azt tudatja olvasóval: hogy miként voltak ő előtte a' dolgok? minő törvénykezési rendszer divatozott övéi

's Elődjei között? amint ezt Elöbeszédje következő szavaiban: „*Tantum ea, quae a maioribus meis accepi, quaeque observari in pertractando iudicio, causisque discutientis vidi, audivi, didici, in unum quasi volumen contuli, digessi*“ nyilván kimondja. — Mindezeket pedig korántsem úgy írta 's a' czélből össze: mint ha azoknak összeírása által mintegy jövődre törvényül szolgálendő utasítást vagy szabályt akart volna adni az utókornak át.“ —

†.

A' középkor ama Századában, melyben Verböczy élt, melyben úgy hiszük mindenki fogja tudni ki e' kornak, 's annak törvényei állapotjával csak kevésse is ismeretes, — a' törvényeknek nagyobb része bármilly nemzetnél is szokásokból eredett, — 's ez lön oka annak: hogy az írott Törvény Scripta lex-nevezett alatt közönségesen és mindenütt egygyedül kijelölög csak e' két Törvény, u. m. a' Romai polgári Törvény-Jus Civile Romanum—melly Justinian Császárnak parancsa következtében Tribunián, és társai és az Egyházi Törvény — Jus Canonicum melly különféle kútfökből Gratián által összeszerkeztetve értetett, — 's a' többi Országok törvényei ellenben bár írvák valának, vagy csak a' közéletben naponta előkerülő gyakorlatban léteztenek, átalgán, 's különözés nélkül Consuetudónak hívtak, — mint ez Verböczynek IIik Része 6-ik Czimjének ezen szavaiból: „*Sciendum quod omnia fere iura regni huius originaliter ex Pontificii, Caesareique Juris fontibus progressum habeant*“ a' legvilágosabban kitetszik. Így a' Consuetudo korántsem tette a' csak puszta gyakorlatból keletkezett, és abban létező törvényt, 's korántsem volt a' létező írott Törvénynek antithesise, hanem csak azon különböztetésnek nyilvános

kifejezése, melly közte és a' romai polgári's Egyházi törvény között létezett.

Hogy pedig eddigi állításunk valósága annál inkább kitűnjék, a' mondottakat a' *Consuetudo* szó tiszta értelme igaz magyarázatára vezető kulcs gyanánt szem előtt tartva vessünk egy futó pillanatot nemzetünk történetére, — különösen a' *Consuetudo* szó historiájára. —

A' társas élet kölcsönös viszonyán különösen pedig egy nagy nemzetet képező társas élet viszonyainak lehető józan elgondolása arról győzendő meg az eszmélkedőt: hogy eleinknek, kik a' kelet népei között nem csak nagy, de egyszersmind ismételt győzelmeiről híres nemzetet tevének, az akkori Időkhez képest azoknak szellemével egyező igen helyes és czélszerű törvényekkel kelle birniok, mellyek ha bár egyedül természet törvényei lettenek is, mindenesetre törvények valának, sőt mivel hadakozó természetűek voltak a' velek háboruskodó népekkel is sokszor had szüntető alkattal, magános egyezkedéseket, és békét kötöttek, mellyekből viszont csak törvények fejlettek ki. — Azomban miként e' Törvények létezéséről kételkednünk nem lehet, akként megkellatik esmernünk: hogy a' műveltség fokozatával rokonult szükség hiányához képest a' magyarnak törvényei, 's kivált írott Törvényei igen kevesek valának, 's mellyek léteztek is a' néhány király alatt hozott végzésesek — *Decretumok* — csak kevés példányokban csak kevesektől olvasva léteztek, mert nem is volt ki írta, ki olvashatta volna az ósi kor ama sötét századaiban, ama századokban, mellyekben mind az, mi Tudomány nevet sajátolhatott csak a' kolostorok négy falai között őriztetett, Malakias látnoknak ama e' korra alkalmazható szavai szerint: „A' pap a' j-
kai őrzik a' tudományt és a' törvényt az ő szájából kérdezik.“ II. 7. Traditio 's hagyománykint — mi-

ként az isteni tisztelet módja is — ment hát azoknak esmerete, 's tudása egy ember ajkrol a' másokra által; — mit az Elődök tettek és gyakoroltak, azt tették, követték, és gyakorolták az előkor tettét, 's szokásait vallásos érzelemmel párosult ősök iránti tiszteletből szentül megtartó utódok is, így gyakorlati volt minden Jog, gyakorlati az ezt szabályozó Törvény is.—Tanúskodik erről a' már idézett Ilik Rész 6ik czimje, mellynek 9-ik §-a következőleg szöll: „*Et licet huiusmodi Constitutiones, et Leges praesertim Sanctorum Stephani et Ladislai Regum qui Catalogo Sanctorum adscribi digne meruerunt vetustate nimia iam pene sint oblitae: Qui cum et alioquin magis de Divina, quam humana lege tractasse dignoscuntur, reliquorumque subsequentium Regum Decreta in certis clausulis, et articulis mutata, variataque habeantur, tamen ex omnium fere ipsorum Divorum Regum Constitutionibus per longum usum aliquid legis in Consuetudinem nostram plus quam per centum per annos iam approbatam derivatum, traductumque esse dignoscitur.*“

Mintthogy tehát mint mondánk: jobbadán csak szájról szájra ment az Elődök tett 's törvény rendszere az utókorra át; már csak ez emberi elme vele született tökéletlensége miatt is lehetlen volt ezeket hiven megtartani, innen az ezen törvények gyakorlata mellett sok más azokkal ellenkezőnek gyakorlata is csúszott be a' köz életbe, melly innét a' gyakori ismétlés által törvényerejüvé lön, mint láthatni ezt Ulászlónak Verböczy munkáját meg erősítő leveléből, mellyben elmondatik. hogy a' Törvények különböző magyarázatából sok baj eredett, mivel azoknak kiki kénye tetszése szerint értelmet adhatott; sőt még a' peres dolgokban is nem csak a' perlekedők, hanem a' bírák közt is nagy viszálykodások támadtak el annyira: hogy akik cre-

jökben inkább reméltek diadalt hozó sükert, mint a' Törvényekben, 's ezek szerinti Igazságban, erőhatalommal igyekeztek győzni, 's magoknak megszerezni azt.

Hogy tehát ezen visszaéléseknek, különösen pedig a' törvények, és ezekben sarkallani kellett jogok bizonytalausága miatt a' napról napra keletkező több bajok, 's újabb zavaroknak valahára gát tétessék, 's hogy végre a' Magyaroknak is más mivel Nemzetek példája szerint törvényei irottak legyenek — *Ut iam gens etiam nostra Hungarica*“ — így szól a' munkát megerősítő királyi levél — „*(sicut aliae omnes fere nationes et provinciae bene et sapienter institutae) in iudiciis decernendis, et iustitiae administratione non sola consuetudine, quae plerumque mutari, et labilis esse solet, sed iure stricto et fidissimis literarum monumentis illustrato niteretur.*“ 'sat. — II. Ulászló király az országosan egybegyült Karok és Rendek kívánatánál fogva az akkor ítélőmesteri hivatalt viselt Verböczy Istvánt megbizá az addigi irott törvények és Végzevények, — mintszinte az addig törvényesnek megismert szokások egybeszedésére 's írásba tételére. Láthatni ezt említett Ulászlónak Verböczy munkáját megerősítő leveléből: *Jurium, legum, Consuetudinumque receptarum, atque approbatarum et earum videlicet, quae in ipso regno nostro, et praesertim in aula nostra regia iudicandis, et decidendis causis et sententiis perennis sequi, et observari consueverunt in unum colligendis*“ 'sat. —

Verböczy bevégezvén a' reá országosan bizott munkálatot, mind a' királynak, mind pedig több akkori törvénytudónak átadá azt megvizsgálás, 's a' netalán teendő észrevételek megtétele végett, melly minthogy mind egyik, mind másik rész által kifogás nélkülinek találtaték, miután később az országos Karok és Rendek által is helyben hagyatott

volna : a' királytól oklevélszerűleg (diplomatico modo) meglön erősítve. — „*Opus hoc approbare, et eorum haeredibus et posteritatibus pro perpetuis legibus et Consuetudinibus valiturum.*“ — az idézett Ulászlói megerősítő levél. — Azonban pecsét általi kellő meghitelesítése, 's országszerte leendő kihirdetése a' közben jött minduntalani zivataros harczi villongások, 's egyéb országos gondok miatt elmulasztatott. Hogy azonban munka elne vesszen 's nem ép sokkal előbb feltalált sajtó jótéteménye által minél többek birtolába juthatván mindannyiának gond 's felügyelete alatt lehessen, maga a' gyűjtő sajtó alá bocsátotta azt Bécsben 1517ik évben, — Czélt is ért e' részben Verbóczy, mert munkája prés alóli kikerülése után majdnem tüstént átalános használatuvá lett, 's nem csak az ügyészek, 's más törvénykezési személyek, hanem magok a' következő összegyűlt országos Karok és Rendek is kezdenek hivatkozni a' benne foglaltaknak törvényesen kötelező erejére. —

A' mondottakból világosan kitünik: Iör miszerint csak Ulászló 's Verbóczy koráig volt a' magyar Törvény — ha szinte nagyobbára irott törvényekből származott is, de többnyire — gyakorlatból meritett — *Jus Consuetudinarium*. 2-or hogy Ulászló idejében minden Törvények, 's addig uivatozó szokások Verbóczy által írásba tétetvén a' Magyar Törvénynek — lehet mondani: — új aerája t. i. az irott Törvénynek új időszaka kezdődött. —

Midőn pedig azt állitjuk: hogy csak Ulászló, 's Verbóczy koráig volt a' Magyar Törvény gyakorlatból meritett, nem vonjuk egyszersmind kétségbe miszerint e' szó: „*Consuetudo*“ az irott törvényekre is átruháztatott, mint látható a' Verbóczy munkája többször idézett megerősítéséből, mellyben azon egész munka, annak minden egyes

részei, 's fejezetei, — nem különben az abban foglalt minden régibb törvények, 's elfogadás által helyeslett gyakorlatok megerősítetnek, 's élő törvény erőre emeltetnek: „*pro perpetuis legibus et Consuetudinibus valitura.*“

Itt is azomban — mint már soraink elején megkelletik jegyzenünk: hogy a' „*Consuetudo*“ nevezet soha sem volt az írott Törvénynek antithesise, vagy is ellentétele, kitetszvéen ez Verböczynek az előtte létezett Consvetudorol mondott eme saját szavaiból: „*ideo appellatione iuris venit etiam Consuetudo quas ex Generali Decreto Serenissimi Principis condam Alberti Regis excepta est, atque processit.*“ — És így nem annyira magát a' Törvénynek miképpi eredetét fejezte ki, hanem annak tetleges gyakorlatbani lételét jelentette. —

Ennyit a' „*Consuetudo*“ szó historiájából. — Lássuk már most magát a' „*Consuetudo*“ szó törvényes értelmét. —

†

A' *Consuetudo* — Szokás — törvényes értelemben az emberi cselekedeteknek nép gyakorlata által behozott szabása. —

Egyező ezen *definióval* magának Verböczynek is eme szavakból szerkezett *definiója*: „*Consuetudo est ius quoddam moribus illius introductum, qui auctoritate publica legem condere potest.*“

Melly *Consuetudo* ekkénti *definió*jában nevezetesen eme szavakban: „*moribus illius introductum, qui auctoritate publica legem condere potest.*“ Verböczy egyszersmind azt is megmondja: hogy kitől eredhetett, és miképen a' *Consuetudo*: 's midőn ezeket megmondja, szinte kifejti azon eszmét is: hogy a' *Consuetudo* név alatt mit ért? mit kelljen, 's lehet értenie? érti ugyan is nem

csak maga a' pnszta szokást, vagy szokáson épült törvényt, hanem érti az országnak nagyobbára irott, 's csak egyedül e' részben szokáson (de korántsem törvénnel ellenkező szokáson) alapult törvényét.

Megmondja továbbá Verböczy azt is: hogy mi czélja lehetett a' szokás létezésének eme szavaiban: „*quod pro lege suscipitur cum deficit lex*“

Honnan pedig, és miből vette legyen származását? azt Verböczy miután korábban sok előforduló dolgokra nézve nem is létezett törvény 's a' létezők is nem igen tudattak, így gyakorlatnak kellett a' törvény hiányát, a' törvény nem tudását pótolni, a' *Consuetudo* általános nevezetével élvén ekkint mondja meg a' IIik Rész 6ik czimjében: „*Municipalis regni huius Consuetudo qua in Judiciis modo generaliter utimur ex tribus fundamentis constat*“:

§ 1. *Ex Constitutionibus, et Decretis publicis*: — a' királyok Decretumaiból, vagy is irott Törvényekből (lásd bővebben azon czim 4 — 9ik §§ait)

„§. 2. *Ex Principum Privilegiis*“ — a' fejedelmek kegyleveleiből, — ismét irott kútfőből (l. 10 §a) 's utószor

„§. 3. *Ex Judicium regni Ordinariorum Sententiis*“ az Ország rendes birái ítéleteiből (l. 11, 12, §ik) Tehát mind 3 esetben irott kútfőből következtvén a' *Consuetudo* származását újra kivilágúl: hogy Verböczy a' *Consuetudo* nevezet alatt mind az irott, mind az előtte volt szokásokból keletkezett törvényeket érti. — 's ez oka, hogy *Consuetudo*, vagy *lex*, és *Constitutio* gyakran mint *Synonimumok* állanak egymás mellett. —

Hogy pedig csak egyedül a' mondottak szerint vehető *Consuetudo* törvény erejűvé az az Verböczy Előbeszédje IIik czimje szerint törvényt magyarázó, — törvényt helyesítő, — 's pótló, — végre a'

10ik cím 's a' IIik Rész 6ik cím 9ik §ban szeri kikötött esetben törvényt törővé válhassék, abban, mint nélkülezhetlen feltételeket a' következőket kívánta-meg többször neveztetett Verbőczy.

1-ör hogy a' *Consuetudo* már ön magában is semmi olytat ne foglaljon, ami akár a' józan ész kívánatival, akár a' létező törvények szellemével világosan ellenkeznek, ama romai Törvény tan ide alkalmazható szabálya szerint. „*Consuetudinis ususque longaevis non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui validura momento, ut aut rationem vincat, aut legem*“ és innen teszi Verbőczy is a' Gyakorlatnak törvényerejüvé válhatósága feltételül: hogy csak természeti, nemzeti 's elhatározott jussokkal nem ellenkező gyakorlat tekintethetik okos, és helyes gyakorlatnak Előbeszédje 10ik Czimének 4ik §ában: következő szavakat használván „*Consuetudo quae non est contra Jus naturale Gentium vel positivum, praesummitur rationalis.*“ — Ismét az 5ik §ban „*Sed ut valeat Consuetudo, ac roboretur quaedam sunt necessaria primo ut sit rationalis.*“

2-or hogy nép, 's királyi nyilvános vagy halk, általános, különös helybenhagyásával létesüljön.

3-or hogy gyakori ismételt szabad, közönséges nyilvános, és azonos tettek által hozattassék be. — „*Requiruntur autem tot actus, et ita notorii, ut verosimiliter transiverint in notitiam populi.*“ — idézett Előbeszéd 10-ik cz. 7-ik §-a —

Ezek a' feltételek, — mi azomban az időt illeti, melly a' *Consuetudo* nak ekképeni törvényerejüvé válhatására fogna megkívántatni, — erről bizonyossággal nem szól Verbőczy, mert mit az Elévülésről (*praescriptio*) mond, azt mi ide alkalmazhatónak nem véljük; különben is felette nehéz lett volna azt meghatározni, 's elég fogott alkalmasint lenni Verbőczy idézett 10ik címének.

7ik §a szerint „*ut verosimiliter transiverint in no-
tiliam populi.*“

Midőn azonban a' mondott feltételeket mint a' Consvetudóban nélkülözhetlenezek ekként elso-
rolánk soha sem kellettik szemeink elől kibocsátanunk azon kétségtelen elvet: hogy Verbőczy a' Consvetudorol szóllva, mindig az ő előtte létező Consvetudorol szokásrol szóllott, és hogy azért magyarázta meg 's fejtette ki szükségkép annyira ezen szokási gyakorlatot, mivel ő részint egyedül az előtte létező törvények gyakorlatát, 's egy áallában az előtte divatozó gyakorlatot írta össze, részint pedig mivel Hármas könyve Előszavának kezdő soraiban nyilvánított önvallomása szerint majdnem emberi tehetséget haladónak tartotta a' számtalan 's igen sokszor egymással lényegesen ellenkező törvényeket, 's azokon keletkező szokásokat egybeszedni, 's egy egészsze olvasztani, 's e' szerint több olly törvényen épült szokás létezhetését sejtven melly figyelmét, 's tudását kikerülte, ezekről kelle megmagyaráznia: minőnek kelljen lennie arra: hogy azoknak törvényes erő sajátitathassék.—

†

Az eddig mondottakbol úgy hisszük megmutatánk, mi értelme a' Consvetudo, és Usus nevezetnek? a' szokásnak 's gyakorlatnak? — megmutatni igyekszénk: minő hatása volt régenten? — hátra van még soraink elő szavainak eleget tevőleg: minő hatása lehet Verbőczy óta a' Consvetudo nevezetnek? — 's ezt leginkább ama fonák magyarázatbol igyekeznők kitüntetni, melyet némelyek a' Consvetudo szónak adva, azt, mint nem csak törvény szerint, 's törvényt pótolólag,

hanem azzal ellenkezőleg is létezhetőt, sőt még most is keletkezhetőt tekintik.

Maga Verbőczy, 's vele majd minden Törvénytanárok közösen egyezve hármassal erőt tulajdonítottak a' Consuetudónak, u. m. törvényt magyarázó, — utánozó, vagy pótló, — 's végre eltörlő erőt—mi a' két elsőt illeti, ezt senki tagadni nem fogja, ki megismerendi lehetni eseteket mellyekről eleve rendelkezés bármi bölcs törvényhozásnak is kikerülé figyelmét, ha tehát illy esetekben nem a' közösnek elismért szokást követnők nem maga az Igazság ellen véténénk? mert — miként igaztalan lenne valakit közszokás engedte jogaitól megfosztani akként ismét igaztalan lenne valakit köz szokásból eredő terheltetésétől felmenteni De mi a' törvényt törlő erőt illeti, ez polgári törvény tekintetében nagyobb figyelmet érdemel, mert miként egyes büntető törvények körülmények változtával sokszor egészen is elfeledtetnek, akként a' mindenkinek saját körét nyilván megátárazó polgári törvények soha sem sértethetnek meg az egyedek sérülése nélkül, hogy pedig a' sértések, 's e' szerint törvény elleni tettek ismétléséből valaki közjogot reméljen eredhetni, hinni tiltják magok az Igazság elvei—tiltják az ezen esetben magát az állomány lételet felforgató események nem hallatlan elő képzeménnyei. — Ezeket általánosan mondva szükség megemlítenünk a' Verbőczy által kivételképen állított azon egy esetet, mellyben ő Törvényt törlő erőt tulajdonított a' Consuetudónak: 's ennek lehetsége csak akkor, és csak olly esetben állt elő midőn a' Consuetudo valamely tárgyat érdeklőleg hozatván fel, abban az előbbi olly színű törvény meg nem említett, ekkor ha netán létezett valamely Usus, melly nem ezen utóbb hozott törvénnyel — mert utóbbi törvény valamint előbb,

törvényt, ugy előbbi Usust is kétségtelenül megszüntet—hanem amaz előbbi törvénynek csak egyik vagy másik részével ellenkezett, azon ellenkező szokás amaz előbbeni szabályt megváltoztatta, megszüntette—'s ez egyedüli esetről mondja Verböczy II-k Része 2-ik czimjében „*usus realis, et continuus saepe tollit legem.*“

Honnan van tehát hogy noha a' mondottak állanak, még is némellyek törvényt rontó erőt tulajdonítanak a' Consvetudónak? ez az, mire a' következőkben terjedelmesebben szöλλanunk kellek. — Ugyanis

A' II-ik Rész 6-ik czimének 18-ik §-a az, mi okfö gyanánt szolgál azoknak, kik tévesztve a' Verböczy által leirt Consvetudo irányát, annak bal értelmet, bal hatást, 's lehet mondani alkotmány elleni irányt sajátitanak. — Lássuk miként szöll az idézett czim? — Ennek szavai ezek: „*Quamquam omnia fere iura regni huius, ex Pontifici, Caesoreique iuris fontibus progressum habeant, municipalis regni huius Consuetudo, qua in Judiciis modo generaliter utimur, ex tribus fundamentis constat.*“

§. 1. *Ex Constitutionibus, et Decretis publicis.*

§. 2. *Ex Principum privilegiis.*

§. 3. *Ex Judicum regni ordinariorum Sententiis.*

E' czim mint látjuk 's már egyszer elő is adtuk nem egyéb mint történeti elbeszélése annak: hogy a' Törvénykezési szokott rendszer honnan eredett? — Elbeszéli ugyan is benne Verböczy hogy a' királyok Decretumainak majd mindenikéből, ha szinte azok régiségök miatt csak nem elenyésztek, vagy későbbi törvények által megváltoztattak, még is maradt még valami a' százados gyakorlat által megerősített törvényes rendszerben, 's szo-

kásban „*Ex omnium fere Divorum Regum Constitutionibus per longum usum aliquid legis in Consuetudinem nostram plus quam per Centum annos iam approbatam, derivatum traductumque dignoscitur.*“ Tehát mult, és régi dolgot beszél el.—

Elmondja továbbá: hogy a' fejedelmek kegylevelei—privilegiumai-is, mellyek helyesek, igazságosak voltak, törvénykezésekben igen gyakran felolvastattak, mellyeket ekként megtanulván, törvénykezésben gyakran használván, egy része az említett törvénykezési rendszernek — *Consuetudónak*— onnan származott légyen.—Itt is tehát régi 's elmúlt időt emleget. —

Szinte akként említi végre az ország rendes biráinak előttök előforduló hasonló tárgyakban ugyan azon renddel, és móddal ismételve hozott végrehajtó ítéleteit, azt mondván: hogy a' törvénykezési rendszer ezekből származott. — „*Consuetudo ipsa emanavit*“ — 's mivel pedig perfectummal, mult idő kifejezésével él, mult időről szóll, 's azt fejezi ki egyedül: hogy az addig divatozott rendszer honnan eredett, és koránt sem azt: hogy ezentúl honnan fog 's így birák ítéleteiből is foghat e' eredni Melly állításunkat 1-ör magából a' dolog természetéből akként, miszerint megmondandjuk: miért tüzte Verböczy *Consuetudo* alapjául az Ország rendes biráinak ítéleteit?—2-ör annak morális szempontjából, miszerint ezen birák ítéletei többé ama hatással nem birhatnak, és végre 3-ör e' részben létező 's a' legrégebb időktől épen maradt honi törvényeink azt bizonyító világos szavaiból, miszerint a' törvény ellen becsuszott usus abususnak neveztetve, kemény büntetés mellett rendelteték a' törvények szigor megtartása,—következőkben kívánunk hebizonyítani. Ugyanis kiviláglanak mondottjaink.

1-ör *magából a' dolog természetéből*; hogy Verböczy a' fentebb ismételve idézett czimzetben e-

gyenesen a' Magyar törvénykezési rendszer történetét beszéli el azon kívül, hogy az ellenkezőt tennie valamiut ok, úgy a' józan következetesség sem tudná igazolni, annyival világosabb, mivel a' 19ik §ban azt adja elő: hogy ezen rendszert Károly király hozta be Frankhonbol Magyar Országba divatozandót. — 'S valamiut ezt történetileg adja elő, úgy minden más, mi ezen czimzetben van egyenesen, és egyedül történeli, 's csak a' multakról szóló előadás, — a' jelenről és jövőről ellenben csupán azon 12ik szakasz végét, és a' 13 §-t lehet érteni. —

Az elsőben, az az: a' 12ik §. végén azonrendszerről, mellynek eredetét az előbbi §§-ba leirta, 's elbeszélte, ezt mondja: „*Observandusque est etiam in futurum semper*“ — Azt mondja tehát: hogy mindig meg kell tartani, vagy is hogy nem kell azzal ellenkezőleg itélni. — Már nem lehet é ebből arra való felhatalmazást következtetni: hogy a' fenálló törvényekkel ellenkezőleg lehetett volna, 's lehetne itélni, 's hogy illy ítéletek a' fenálló törvényeket megváltoztathassák? —

A' 13-ik §ban pedig mintegy jósló szellemben megmondá: miszerint ha a' fenálló irott törvények a' törvénykezésben meg nem tartatnának: „*Novarum legum per inductionem, quo adusque illae addiscerentur, totius nobilitatis regni Hungariae iura, ut in nihilum redigerentur, necessum foret.*“ — Ha illy veszélyt látott új irott törvények behozatalával eredhetőnek, még inkább ha látta volna azt új törvényeket alkotó szokásokból származandónak, illy szokások számosabbak, többfélék 's nehezebben megtanulhatók lévén irott Törvényeknél. Hogy pedig Verbőczy az irott törvényeken kívül az ország rendes biráinak ítéleteit is kijelelte törvényes szokás alapjául, ennek egyedüli

oka abban sarkallik, hogy mivel a' homály régib századaiban, midőn a' silány literatura kolostorok szük körébe vala szorítva: hadakozó nemzetünk közt kevés irástudó, 's szintolly kevés olvasó volt, midőn még könyvnyomtatás nem létezett, az országgyűlésen hozott törvények nem nyomattak, sem nem irattak ezernyi példányokban, hanem egy legfeljebb kettőben betétettek az ország levéltárába, akkor, azokat csak kevesen olvasták, 's olvashatták, és inkább csak a' biráskodó zászlósok 's ítélőmesterek voltak azok tudományában, 's így a' létező irott törvények tudását nem egyenesen ezen irott törvényekből, mint első kútfőkből merítette a' közönség, hanem azon tapasztalásból, mellyet azon törvények gyakorlati használatából lehetett méríteni. Midőn ugyan is az országos birák, 's ítélőmesterek az akkor divatozott módszerint járván az országban szélylyel a' panaszok 's peres dolgok elitélése végett, az ítélőszék elébe, melly akkondan legiukább szabad ég alatt tartaték, a' szabadon összesereglett nép hallgatván ítéletöket, azokbol tanulta a' törvényeket, 's így az előkerülhető hasonló esetekben emlékeztvén, hogy ez, 's ezen ország biró, vagy ítélőmester mikép ítél legyen? magát ahhoz alkalmaztatta. És e' szerint ezen gyakorlat által jöven a' törvények köztudatra természetes: hogy az gyakorlatinak, vagy is Usualis lexnek neveztetett. — Ennyit a' dolog természetéből meritve, lássuk már most

2-or moralis szempontból is mondottjaink kétségtelen voltát; Valjon már csak magában véve is nem merő képtelenség e: hogy épen Törvényszék cselekedhessék törvény ellen? 's valjon nem törvény elleni cselekedet e törvény ellen itélni? — Azomban

Azt fogja tán valaki mondani: hogy az illy esetben nem a' törvény ellen, — mert azt az ellenkező szokás eltörlötte már, — hanem a' törvényé

vált szokás — tehát törvény-szerint van az ítélet. — Igen de ki fogja tagadhatni ama kétségtelen valót: hogy valaminthoz képest, létezett, 's létezni fog, úgy ezen törvény elleni szokásnak, vagy törvény elleni ítéleteknek szinte volt egykor kezdete, 's ezen kezdet mi volt egyéb mint az eddig még, senki által meg nem sértett törvénynek ítélet általi megsértése, 's áthágása? Hogy ez nagy polgári bűn, 's hogy bíróban még nagyobb, mint másban, mivel nékie legszorosabb kötelessége a' törvényt tudni, 's azt szentül megtartani mi hivatal körének fő célja, 's feltétele, ebben így hiszszük senki sem fog kételkedni, valaminthoz abban sem: hogy miután a' bíró szent esküt tesz le a' törvények megtartására, minden illy törvény elleni ítélet részéről nem fogna lenni más, — mert nem is lehetne — mint undok, 's a' kérelhetlen igazság bosszúját kinem kerülhető hitszegés. — — Már miután tehát tagadhatlan az: hogy illy polgári bünt követ el, 's illy undok hitszegés bűnébe esik azon bíró, ki a' még addig ép törvény ellen legelső ítélt, — hát ki azon bűnös tettet ismételő? — 's ki ama vétkes példákban nem hogy azon bűn elkerülésére venne tanuságot, sőt azokat követi, gyakorolva ön tetteiben élteti, kevésbé leendő bűnös? — Válthatik e' hibás, és tilalmas tett azért: hogy azt többen, és többször tették, nem csak hibátlanná, sőt másokat is kötelezővé? — — Veszélyesebb e' a' fenálló tölgyre nézve, ki az ellen első 's talán héját is alig sértő csapását intézi, mint az, ki annak nyomán újabb csapásokat tesz? Vagy mint a' ki e' már gyengülni kezdőbe vágja fejszékét? — Így amaz első törvény elleni ítélet bűnének mind azok, kik azt követik, 's ismételik teljes mértékben részesei maradnak, és áll azokra nézve is azon erkölcsi képtelenség: hogy épen a' törvény megtartására, 's a' bűnök büntetésére ren-

delt ítélő birákra nézve törvény's hitelleni cselekvés nem csak meg van engedve, sőt sanctionálva? —

Mindezek noha legtisztábban kitüntetik állításaink amaz igazságát: hogy akár egyeseknek, akár ítélőszékeknek — mivel ezek is gyarló emberekből állanak—lehető törvényelleni cselekvéseiből keletkező gyakorlatát soha sem lehet törvényes szokásnak, Consuetudónak, sőt inkább mint valódi törvény ellen tett Abususnak, tekinteni; — mindazonáltal

3-or. Nézzük mit mondanak felvett thesisünk iránt honi törvényeink.—A' Verböczy korát előző törvényekből.

Szent László 3ik könyvének 15-ik czikjében ezek olvastatnak: „*Quicumque Regis, et Principis decreta fugerit, si Episcopus est, secundum voluntatem Regis dijudicetur, si Comes a Comitatu degradetur, si Centurio, honore privetur, et in super 55 pensas solvat*“ vajmi szigorú sanctio alatt tilt ez törvény elleni tettet, mi minden törvény elleni Ususnak szülője, és táplálója. —

II-ik Endre aranybullájának 24-dik pontjában elsorolván hogy hét példányban adatván ki, hová tétetett legyen le azt mondja: „*Septimum apud Palatinum reservetur* §. 1. *Ita ut ipsam Scripturam semper prae Oculis habens nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem vel nobiles seu alios consentiat deviare.*“—az ellenkező szokás keletkezésének vetett tehát ezzel is gátot. —

Albert király 1-ső czikkje ezt mondja: „*Antiquas leges, et Consuetudines, et ad priorem suum modum et statum cum Praelatorum, Baronum, et regni Nobilium Consilio, et auxilio reducemus, redintegrabimus, reformabimus.*“ Abból, hogy a' törvényeket előbbi állásokba vissza teendőknek fejezi ki, világos, miszerint azok ellenkező's hi-

bás gyakorlatok által sértve voltak. — Ezt nyilván 's kárhoztatva ki is fejezi csakugyan Albert király 4-ik czikkje: „*Novitates et novae Consuetudines introductae aboleantur, et destruantur.*“

Az illy abusosok zabolázására, 's törvény el-leri új szokások meggátolására Albert király halála után a' Statusok által 1446ik évben hozott 5-ik t. cz. 2ik §-a az Ország rendelkezéseit, 's törvényeit megszegők ellen egész erővel „*insurgálni*“ parancsol minden szolgát —

Mátyás király az 1474ki 31ik czikkben minden megyének megküldetni rendeli a' Decretumot a' végett, hogy kiki megtartsa, az azt megszegők pedig büntetessenek, sőt ha a' bírák meg nem tartanák „*in facto potentiae*“ convincáltassanak 3ik §. — „*Si qui a nobis in Contrarium Decreti pro eorum Partibus literas extraxerint eadem non observentur* 4ik §. *Ceterum si — — in aliquo contrarium Decreti facerent etc. etc. convincantur in facto potentiae.*“ nem vágja e ezáltal ketté a' contrarius usus keletkezetésének útját, 's nem semmisíti é meg a' netalán keletkezőt?

Mátyás 6ik Decretuma b'vezetésének 1ső §ban *Decet reges et non solum armis, verum etiam legibus esse decoratos, et bonorum, stabiliumque totius regni institutorum vigore, quam absolutae potentiae vel damnandae abusionis severitate populos subiectos, et simul Imperii sui habenas moderari*“ — a' 2ik §us „*Ut eas introductiones, et perditas abusiones, quae in hoc regno Praedecessorum nostrorum et etiam nostra tempestate potissimum vero in Judiciis fuerunt, abolire, et extinguere, atque Statuta, et Decreta ita salutaria, ita stabilita condere possemus, ut et quae pro legibus, et Jure scripto perpetuo haberentur, nec unquam illa pro arbitrio variare.*“ — Figyelmet érdemel ezen törvényben

a) hogy ama hatalmas király is a' határtalan hatalmat, 's az abusosokat, vagy is törvényelleni usust, ha az a' fejedelem részéről jönne is, kárhoztatja. —

b) hogy mind az előtte 's alatta keletkezett abusosokat, vagy is törvény elleni ususokat kárhoztatván eltörli, megsemmisíti. —

c) hogy épen a' Törvény-székeknél létrejött törvényelleni szokásokat leginkább „*potissimum*“ jelleli ki eltörrendőknek, következőleg törvény elleni szokás kezdetét, gyakorlását azokra nézve engedi meg legkevésbé. —

d) miszerint kimondja: hogy az írott törvények kivétel nélkül mindig, és mindenki által megtartassanak, és soha senki tetszése szerint (*nunquam pro arbitrio*) tehát a' bíró által se e' szerint ne változtathassanak. (*varientur*).

Ezen Törvények szóllanak Verbőczy előtt az írott Törvények szoros megtartásáról, minden ezek elleni cselekvéseket, következőleg mindentörvény elleni szokás kezdetét 's gyakorlatát tiltják, és kárhoztatják, 's eltörlik az abusosokat, vagy is törvény ellen becsuszott szokások gyakorlatát. —

Ellenben ki fog csak egyetlen egy törvényt is e' korból mutatni, melly a' szokásnak, annyival inkább törvény elleni szokásnak törvényyé válhatásáról szólna? — Ugyan is

Mi előtt Verbőczy által a' törvényeknek még az 1504: 31-ik cikk által rendelt egybeszedése megtörténvén az 1514ben országosan elfogadtatott, 's megerősített volt már az 1498: 6 t. cz. azt rendeli: „*quoniam autem Magistri Protonotariü in Judiciis discutiendis semper Consuetudines allegare consueverunt.*“

§. 1. *Ob hoc huiusmodi Consuetudines antiquae conscribantur, et si quae videbuntur R. Maiestati,*

et D. Judicibus rationabiles et legitimae non abusive secundum eas iudicetur.“

Ebben is mint hiány, mint orvoslandó dolog említettetik, hogy a' protonotáriusok mindig a' szokásra hivatkoznak, azért azokat egybeiratni rendeli, 's azok közzül azok mellyek helyeseknek, 's törvényeseknek megismertetnek (legitimae non abusive) tehát (törvénnyel meg egyezők, koránt sem az azzal ellenkezők) az egybeírás, 's helybehagyás által törvénnyé válván, az ezek szerinti ítélet tétetik a' birák' kötelességévé.

Hogy ugyanakkor az írott törvények szoros megtartása mennyire parancsoltatott, 's törvényelleni szokások mennyire tiltattak? ki tetszik Ulászló 6ik Decr 7. és 8ik czikkelyeiből; mellyek így szóllanak: *Si quis Consiliarius contra Statuta regni palam* (pedig a' Consuetudot csak „palam“ lehet Verhőczy szerint behozni) *publice, et temerarie agere attentaret, talem assessores proximae dietae manifestant, atque tanquam proditorem, et libertatis turbatorem puniant.*“ — „*Qui contra Statuta et Decreta regni palam et aperte egerint, et (prout hactenus per potentes factum est) talis in amissione Praelaturae, vel alterius beneficij, aut amissione universorum bonorum possessionariorum convincatur, et qua infidelis exul habeatur, bona eius in publicam praedam convertantur, si potens fuerit Palatinus et Iudex Curiae cum aliis Comitibus insurgent sub amissione officij.*“

Szinte Ulászló 1504: 15ik czikkjében ezeket olvashatni: „*Contra vetustam huius regni Consuetudinem quaedam abusio* (az az törvényelleni szokás) *introducata esset, visa et §. 1. ob hoc deliberatum est; ut talis abusio de cetero cesset, et nunquam admittatur, §. 2. omnia quoque Iudicia sub Colore huius abusiois qualitercunque et in quibuscunque negotiis facta nullius sint vigoris, atque fir-*

mitatis.“ Tehát nem csak tiltja, 's törli a' törvény elleni usust, hanem az illy Ususraépített ítéleteket is a' törvényhozó test hibáztatása következésébeu megsemmisíti.

Illy törvények hozattak Verbóczy ideje előtt, és alatt, hogy az általa egybeszedett törvények megtartása, és csak azok szerinti elítélés nyilván parancsoltatik, látszik az 1515: 40-ik czikk 5-ik §-bol „*Secundum Regis iura scripta causae deciduntur*“ tehát nem olly ususból, melly ha létezik is, de törvénybe iktatva nincs, annyival kevésbé törvényellen kezdendő ususból.

Valamint az 1543: 31. cz. „*Cum Constitutiones publicas, et statuta rata, et inconcussa esse oporteat, committat sua Maiestas ne Cancellaria literas, et mandata publicis Constitutionibus contraria, aut derogantia det.*“—Ezen törvény megtartása mellett keletkezhetett volna é abból származó törvény elleni Usus?

Mind ezen törvények ellenére is, nem szűnven meg kivált a' hatalmasok részéről eredő törvényelleni szokások kezdése 's gyakorlása 1563: 30ik által ez rendeltetik: „*Leges, et iura propter non paucos in illis abusus reformatur, et Comitibus substernantur.*“ Mit külömben az 1550: 10, és 11, —1552: 15, — 1559: 40. T. czikkelyek is rendelkeznek, valamint az 1567: 25. 's 1609: 69. is.

Az 1765: 27. „*exceptiones frivolas (quae prava quadam Consuetudine sunt introductae)* eltörli.

Az 1582: 1. így szól: „*supplicant, et ut eos abusus, et gravamina, quae iam pridem contra publicam libertatem regni irrepererunt, et iusta antiqua Jura regni, et remedia adhibere vellet.*“

Ugyanott a' 8ik czikkely: „*Communes regni libertates certis quibusdam introductionibus, et abususibus obfuscatas iterum reddere dignetur.*“

Az 1618: 85. pedig azt mondja: „*quia per abusum causantes, et advocati in eadem causa plures etiam prohibitas adhibuissent*“ megjegyzendő ebben az: miszerint Causansok, Advocatusok — hogy a' törvény szavaival éljünk — visszaéléseik említetnek, mellyek birói megegyezés, 's így Biro factuma nélkül nem történhettek, még is abususoknak nyilvánítja a' Törvény azért, mivel törvény elleniek voltak.

E' kortól kezdve mostanáig egy törvényt sem lehet idézni, melly törvényelleni szokás megkezdését, vagy gyakorlatát engedné, sok törvényeket, és inauguráló diplomákat pedig mellyek az írott Törvényeknek mindenek által mindenben, 's mindenkor megtartását rendelik.

Kitetszik mindezekből hogy miként egy részről Verböczy óta az ususnak egyáltalában nem lehet olly erőt, 's hatást tulajdonítani, mint az előtt; — törvényvel ellenkező usus pedig mint törvényelleni — tehát vétkes — tettek öszvege törvényelőtt pártolást nem ny. rhet, 's annyival kevésbé válhat törvényé; úgy más részről kitetszik, miszerint törvényelleni usus vastagra nőtt törvénykönyveinkből a' számtalan felhívott törvények közül csak egy által is megengedve nem lévén, sokak által ellenben tiltatván, 's kárhoztatván, és ezen felül mind a' józan észszel, mind a' törvények szentségével a' köz állomány és thron csak abból egyedül következő bátorságával, 's rendíthetlenségével merőben ellenkezik, arra valamint hivatkozni nem lehet, — úgy létezhetése is csak a' képtelenségek ábránd szülöttje. —

Az emberi természet gyengeségében fekszik azomban hogy olyanok, kik törvényt mellőzni, vagy áthágni nem irtóznak nagyon szeretnek gyakorlatra — ususra — hivatkozni, mert változó 's ingatag cselekvés módok következésében a' gya-

korlat olly tág köpönyeg, mellybe nem örömost nyilvánosoknak akart tetteiket beburkolják, 's legkéjelmesebb de egyszersmind legveszedelmesebb ürügy, és meuntség törvénnyel nem egyező tettekre ollyak számára, kik törvény ellen tenni képesek 's kik elkövetett tulajdon törvénytelenégeikből elkövetendő törvénytelenégekre készítenek magoknak utat; — Ez oka hogy Verbőczy után is sokan voltak hajlandók magokat nem az írott törvényekhez szabni, kényszerinti tettek ismétlését venni sinormértékül; — természetes következése volt ez az akkori zavargó időknek, — könnyen megfogható hogy a' banderiatús hatalmasok, kik leginkább foglalák el az ítélő székeket, nem örömost állottak el megszokott cselekvés módjoktól, 's mi szerint kedvök 's érdekek szerint is ítélhessenek, kaptanak Verbőczynek némileg kétértelmű *Consuetudo* mondásán, ennek ürügye alatt származtak mindazon számtalan visszaélések, melyeket annyi meg annyi törvények kárhozzatnak, 's eltöröndöknek rendelnek. — De a' mai miveltebb korban, a' haladás békes napjaiban e minden más tudományok virulása között a' törvénytudomány elterjedtsége mellett számtalan írott törvényeink közepette miként egyezhetnék észszel, 's jozan igazsággal: hogy ujabb megujabb keletkező szokások ujabb meg ujabb törvényeknek legyenek kinem méríthető, 's zavarteljes kútfejei? — Lehet é a' törvényesség, és az abból származó alkotmányos rend, és bátorságra nézve veszélyesebb *theoria* azon állításnál: mi szerint törvény elleni tettek ismétlése által a' létezett törvény megsemmisül, és annak kimondása: hogyha törvény ellen tesznek 's azt sokszor és sokan ismételik, törvényé válik? 's vallyon nem széles kaput tár é ez a' törvény áthágására? nem szóllit é fel annak tapodására? lehet é ennél minden rendet

gyökeréből felforgatóbb 's Anarchiára vezetőbb-út? 's lehet e' fouákabb képzet annál, mi szerint törvénynek törvénytelenység még pedig ismételt, tehát annál vétkesebb törvénytelenység legyen alapja? — Avagy megegyezhető é alkotmányunk valódi szellemével hogy miután sem Országgyűlése sem a' koronázott fejedelem egymástól külön válva törvényt nem hozhat, ezen nagy, és a' többit mind magában foglaló jogot egyes személyeknek ismételt cselekvéseik által törvény erejű szokást létesítvént teljesen gyakorolhassák? — 'S a' törvény képzett természetével — annak ama lényegi legfőbb feltételével: mi szerint a' törvénynek rendíthetlennel, bizonyosnak, állandónak kell lenni, mi szerint azt áthágni senkinek sem szabad és semmi erő — mig ellenkező törvény nem hozatik — nem változtathatja, — nem homlok egyenest ellenkezik e' az: hogy fenálló törvény csak addig létezzék, mig találkoznak, elegenden találkoznak, kik az ellen tenni akarnak és képesek? — mi lenne ekkor a' törvény legfőbb bizto ításából, t. i. az azt követni tartozás köteleességéből, hogy egyfelől törvényelleni tett — mint minden törvényelleni szokásnak kezdete — szabad, annak pedig ismétlése — miből azon gyakorlat létesül, és áll — első rendű lenne; — másfelől a' létező törvény — mellynek tudása kötelesség, nem kötelezne, az ellenkező szokás pedig igen, holott ezt tudni nem mindig 's nem mindenkinek lehet?

Valóban nem létezik a' törvénynek semmi biztossága, 's nem a' köztársaságnak 's thronnak ezen alapult bátorsága ott, hol törvény áthágásnak nem büntetés, hanem azon jutalom díjja: miszerint a' törvényt áthágó képes a' kedveelleni törvény nyomásától magát felszabadítani, 's törvényhágásnak folytatására, 's másoknak is arra bírására elég ügyes, v. hatalmas, úgy még törvényellen

cselekedeteit törvényekké válva szemlélheti, hol törvénytapodásra illy tág kapu nyitatik, hol az ingatag törvény új változásoknak van kitéve, ott a' fenálló rend felbontása, a' törvények összegázolása, 's újaknak létrehozatala préda gyanánt van kitéve, mellyet a' netalán létező egyes, vagy több hatalmasok, 's csábítók magokuak kivívhatnak. —

X.

A' földtan' Viszonyiról *Korunkhoz.*

A' mult század' vége egyik legnevezetesebb időpont maradand mindenkorra a' művelődés' valamint országok' történetében. Az emberi tudás' és ismeret' minden ágazatiban rögtön felbomlott akkor a' vélemények' 's meggyőződések sulyegyene. A' francia forradalom szülte eszmék, Kantféle philosophia, a' természet-'s vegytudománynak tökéletes megváltozása a' válrokonság' és sarkiság' nagyszerű tanjai által, a' német természet philosophia, Werner' földismereti theoriai, és James Hutton, Cuvier, Buch Leopold 's Humboldt Sándor' olly termékeny gondolataik és buvárlataik, — mindez kevés évek' során torlódék össze; mind megannyi nyílások ezek, az ember' látkörét legkülönfélébb irányban meglepőleg tágítók. De a' szellemet mindez csak pillanatig elégité ki A' magasról, mire emelteték, sehol sem vön észre közvetlen czélt törekvésinek; csupán sokkal tágasb' láthatár, mint eddigelé, nyílt fel

előtte, telve talány-’s nehézségekkel. Általános lett a’ meggyőződés, miszerint a’ 17-ik század’ Synthesisei, életben ’s tudományban, vak előzmények valának, ’s hogy mindenek előtt szükséges az Analysis’ ügyéhez komolyan ’s új terv szerint hozzáfogni. A’ tulajdonképi haladás tehát főleg abban állott, hogy a’ Speculatiót tapasztalás váltá fel.

Mindazon sokat jelentő e-zmények, melyek kivált a’ mult század végével keletkeztek, annyiban tevék az embert okultabbá, a’ mennyiben épen azonforradalmak által Országos élet- ’s tudományban juta hirtelen a’ meggyőződésre, hogy végetlenülül kevesebbet tud, ’s tudhat, mind eddigelé hivé; a’ mennyiben lemondani tanult ’s a’ képzelt Országából leszállva ásókapához nyult. Az emberiség bölcsebb lón ’s pillanata nem csapongatöbbé futólag a’ tünetények’ felszínén, hanem a’ feladatok’ végetlen tömkelegébe merült. Mindenhol határtalan pályát látott maga előtt lehető vizsgálódások-’s javításokra, megszokván egyszersmind a’ legegyszerűbb lettdolgot is illően méltányolni.

E’ gyakorlati irány, e’ tisztelése a’ lettdolgoznak, a’ gondos fürkészés, az analysis — igen sajátosságosan jellemzik korunkat életben és tudományban. Átláták, mikép Rousseau „Contrat social“-ja, épen úgy mint Buffon földtheoriája igen is sokat ’s így mitsem bizonyít. József császár’ reformjai és a’ földképződésrőlí tulságos neptuini nézetek által, a’ mostani tapasztalatok szerint, egyenlően szerfőlött erőltetve volt ember és természet. Jelenleg sokkal jobban feltudják fogni ’s méltányolni a’ valót. Az érzéki philosophia’ előítéletlensége, már magában sületlen előítéletnek ismerteték el, valamint az ős Ocean’ váladéki-’s ismétlett berohanásárólí általános nyers fogalmak sem elégiték ki többé az embert, hogy magának a’ földkéreg’ al-

katjáról számot adhasson. Az ember egyenlően okosodék Országos élet — 's természetkémlésben; körülbelül egy azon terv szerint munkál a' közügyek' átalakításán 's a' tudományok' épületén; meglesi a' természetet, a' helyett hogy ráta uralkodnék; bölcsen odahagyja-a' talány-'s nehézségeket, a' helyett hogy azokat gúnyolná, vagy rájuk rendszeresen építene, és épen az által halad szerfölött előr, mivel nem véli többé, hogy egyetemes boldogságot és a' dolgok' lényegibe való belátást erőltetni lehet.

A' közszellem' illetén iránya által a' természettudományok a' lefolyt felszázadban a' legrendkívülbb előhaladást tevők. Némellyek egészen új tanokká váltak; más részről pedig számos ágak eddigelé ismeretlen tudományok' derék fáivá for. tak össze. Polyhistoria, még csak a' természetvizsgálás' körében is, napról napra lehetetlenbb lesz, 's a' tudomány is jelenleg csupán a' munka' azon felosztása' következésében virágzik, melly az újabb idő' anyagi terményeinek lelke. De egyik Osztályban sem volt a' kifejlés gyorsabb, az eredmények bámulatosbbak, mint a' földkéreg' alkotja' 's korábbi állapotának ismeretében. Bizonyos érettségre kelle a' természetvizsgálás' minden ágának jutni, mielőtt a' földtannak, újabb értelemben, okszerű alapot vetni leheté. A' nagy természetigazságot, melly e' tudomány' alapját jelenleg képezi, t i. hogy a' földszínen levő egyenetlenségek alól fölfelé emeltetés által támadtak, a' legrégibb idők óta sejdíték, de azt a' theoriák mindig csak félremagyarázták. A' látszólag olly könnyű rejtvényt csak akkor leheté meggyőződéssel kimondani, miután az újabb vegytan' elvei, helyesen vagy helytelenül, a' földképződésre, alkalmazvák, 's az ásványtan rendszeresítve lön. Nem kevesbbé kelle a' mostani állat-'s nő-

vénysországnak ismeretének is némi tökélyre jutnia, hogy a' hegyekben elrejtett állat-és növény maradványok' jelentőségét teljes mértékben méltányolni lehessen. Így tűnik fel a' földtan, mint zsenge gyümölcse több más tudományoknak, melyek magok is, nagyjából, csak néhány nemeszedék óta igazítják a' biztos haladás' derült ösvényére. De minden ifjúsága daczára is már nem egyet fojtta meg bölcsőjében az előítélet' kígyói közül, 's kiművelése által korunk valóban teljesíteni látszik tudományos rendeltetését.

Ezen új tan, mint fenebb érintők, még tudományos lemondás által is kitünőleg jellemzi korunkat. Hajdan a' földkéreg' képződéséről minden okoskodás magára a' földgolyó' eredetére tért vissza, a' hegyek' támadtáról 's alkatjáról pedig közvetlenül folytak a' fogalmak azon terjedelmes teoriákból, melyek szerint a' föld' eredeti képződését így vagy amúgy gondolák. Most azonban a' buvárkodás felhagy egy előre a' föld' teremtése' és benső alkatja' kérdésével, a' geogeniával, és semmi vakmerő állítással nem enged befolyást meggondolt és lassu de biztos haladásában. Elég világos ismeretet gyűjte magának az ember, — 's ebben áll itt is a' haladás, — hogy átlássa, mikép mostani geológiai tudományunk' egész tömege, a' feladat' végtelenségivel összeállítva, mintegy meg sem mérhető csekély szugolyt foglal el, — mikép mindenek előtt azon kell lenni, hogy a' felszíni tünemények' törvényeinek kemlése által e' szugoly tágasbodjék. Teljességgel hasztalan az agg chaost fürkészni, 's a' földet víz-és tűzből alakítani akarni, midőn a' szellem alig kezdé magát még csak a' földkéreg' tömkelegében is feltalálni. Korábbi Speculatiókban a' földmag' minősége tevé mindig a' kiindulás' pontját, mi a' mostani vizsgálódások előtt egy beláthatlan távolságon fekvő czél, mely-

nek elérhetőségét a' szellem, tudván végetlen feladatát, nem reményi.

A' meggyőződésé vált természet vizsgálás, mi a' mai földtan' magvát teszi, olly módon látszik korszakot képezni az emberi lélek' kifejlési történetében, mint a' 16ik században az égi testek' valóságos mozgásáról nyert eszme képezett. Mindkettő az ismeret' fájának érett gyümölcse, de egyszermind közvetlenül, sok eddig nem sejtett kétségek' és feladatok' csirája is. A' feladat, mellyet Copernic rendszere ember elibe állita, nagyszerűbb 's fenségesebb, de egyszerűbb is volt a' mainál, 's fővonásiban meg kelle fejtetnie, mielőtt a' jelen századot foglalkoztató feladat tisztán és világosan megjelenne. Akkor a' földre nézve arról volt szó, hogy lehet azt mint egyént, mint személyességet a' világegyetemben tisztán képzelni, rangját az égi testek' közt meghatározni, a' kapcsolatot mellyel a' naphoz köttetik, távolságát ettől és társaitól, — a' planetaktól — pályáját 's ezen futását, térimét és súlyát pontosan megismerni. A' csillagászat' és physical geographia' bámulatos épületei, mint lefolyt századok' szép művei állanak jelenleg előttünk. De míg a' föld' *térbeli* története illy magas kifejlettségre jutott, *időbeli* története olly zavart 's homályos marada, mint az égi testek' mozgása Copernic rejtvényének feloldása előtt.

Tehát földünk' időbeli története a' jelen' és jövő' feladata, 's James Hutton mint Copernic, Buch Leopold pedig mint Galilei tűnik fel a' vizsgálódások' ez új korszakában. Még Wernernek a' földképződésről kizárólag neptuni rendszere Ptolomaeus' firmamentumához hasonlita, minél csak merész előfeltételek által jöhetne rend a' határtalan zűrzavarba; a' felemelkedés' teoriájában vezérfonalat pillantunk meg, hasonlót Copernic intéséhez, melly a' természetes feloldást egyszerre sejteti. — De

megjegyzésre méltó, mikép az embernek egy esetben majdnem olly nehéz lón szemügyre ismerni, mint másban azt elveszteni. Mert a' régi világrendszer' részére, mellynél fogva a' föld nyugvó állapotban gondoltatik, föltétlenül bizonyítanak az érzékek; midőn a' neptuni nézet iránt, miszerint a' földkéreg' rétegeinek az ős tengerből kelle leválniok, ama bizonyítvány épen ellenkezőleg áll. A' vizsgálódó lélek' mély meggyőződése szólott, midőn Galilei, az inquisitio előtt örök igazságait épen megtagadván felkiáltott: „e pur si muove!“ Iskolai fogalmakon diadalmaskodott az érzéki benyomás, midőn Buch Leopold az Alpések' egyik hatalmas bércze előtt felkiáltott: „és még is felemelkedett e' hegy!“

Ez világosan kijeleli egyszersmind a' csillagászat 's földtan közötti különbséget, tekintve a' lelki tulajdonokat, mellyeket azok különösen igénylenek. A' Copernic-féle rendszer véget vetett az ég' astrologiai, csupán érzéki vizsgálatának 's elrendezésének; ezáltal a' Speculatio' ösvényére megtörtént az átlépés, hol egyedül összevetés megszámitás által lehete azon viszonyok' közvetítésére jutni, mellyek közvetlenül érzéki vizsgálódás alá nem esnek, millyenek az égi testek' pályája, a' vonerő, a' világosság' sebessége, 'sat. A' földképződés' theoriájával épen ellenkezőleg állott a' dolog: erre nézve a' tulajdonkép sükeres vizsgálat csak akkor kezdődék, midőn a' speculationol lemondva, eléggé felvilágosodott az ember megismerni, mikép csupán a' föld' felszínén előforduló tárgyak' érzékileg hű szemlélete által lehet, a' szigorubehozás' (inductio) hosszadalmas utjáu, a' czélt biztosan megközelíteni. — Mig azonban korunk' szelleme illykép különös erővel föld felé irányozza magát, épen nem hanyagolá el az ég' törvényeinek kifürkészését, sőt inkább itt is, meglehetősen keresz-

túl hatolván egy régi feladaton, más új nagyszerűbbhez haladott. A' szellem elvégzé a' planeta rendszer' elemi iskoláját, 's valóban igen jellemző, hogy ugyanazon nemzedékben, melly a' földkéreg' részletes tanulmányára, a' végtelenül kicsiny' taglalgatására határozá magát, a' szellem a' megmérhetlen nagyhoz fogni merészkedik, 's az Uranon túl szilárdan fel az állócsillagok' egének eddig beburkolt titkaiba tolakodik. De mily különösen — mellesleg legyen mondva — hányatik a' szellem e' kettős munkásságnál fogva ide 's tova a' nagy' és kicsiny' fogalmai között! Az egyik vizsgáló szemlélődve áll egy hatalmasan összevissza omlott rétegű roppant sziklabércz előtt, míg a' másik egy állócsillag' végtelenül kicsiny parallaxisét számítgatja; Lyell azt vizsgálja, hány hüvelykkel emelkedék bizonyos időszak alatt Skandinavia' partvidéke a' tengerből ki; Bessel pedig azt igyekszik megmutatni: hogy a' 61 csillag a' hattyujegyben, épen annyi százezer földpálya — átmérőnyi távolságra esik a' földtől. Itt is, mint a' csillagászat' és földtan' korábbi időszakában, sokkal előbb van a' mathematicus az érzéki vizsgálódónál, 's könnyen meglehet, hogy az astronomia rendbeszedi a' tejút' csillag osztályait, míg a' földtan azon pontra sem jut, hol geologiai és historiai idő egymással érintkezésbe jönnek.

Korunk egyik fő feladata: kutatni 's fejtegetni a' földkéreg' óriási hieroglyphákkal irt könyvében, 's ehhez ugyancsak hozzá látott. Ezrenkint, hivatta 's hivatlanul, mindenütt szünetlen dologban vannak. Minden természettudományok közt a' földtan a' legnépszerűbb 's eredményei a' legegységesebb érdekeket ébresztők. Neki bizonyára legtöbb kedvelői vannak, 's számtalanok, kik a' mult században Czimereket vagy régi pénzeket fogtak volna gyűjteni, jelenleg hegytelepekben az ásványok'

dynastiáját tanulják. Igen, a' geologia némileg fashionable kedvencz időtöltés lön, és még szép kezecskék is, mint valami divatlapot, forgatják a' bérczek' óriási kőgyűjteményét, hol félig elmállott alakokban láthatni, mellyik csiga-ékszert viselé, számlálhatlan saisonokon keresztül, az anyaföld nyirkos kebelén. Micsém lehet természetesebb, mint hogy korunk' minden törekvésinek gyakorlati irányánál fogva, a' költői mérséklet a' kedélyekben sülyed, 's valóban úgy látszik, mintha az izgékonyosság' egy része, melly különben költői érzelmek ábrándiba gőzölge ki, jelenleg magát nyugalmasabban természettudományi játékokban emészté el. Fürdőhelyeken 's az utazók' főgyűlpontjain gyakran találkozni hölgy-'s uracsokkal, kik naplójuk mellett geológiai kalapácsot hordanak. Egy illy avatott a' hegység közt nem szorítja többé az egész természetet dobogó kebléhez, 's csak hamar egyes tárgy foglalja el szívét; lelkesült ömledezés helyett kemény szók lebbennek el a' szép ajkáról, oly tarkán, mint azokat maga a' természet összevissza hányta.

Egyébirant buzgón foglalhatóak valaki földtannal, a' nélkül, hogy igazán tudná, miben áll a' hegynek és ásványok' elrendezése 's osztályozása. A' kor' minden terménye, általános eszme 's ismeretekre nézve, mainap valóban gyorsan behat a' tömeg közé, de nem egyformán, 's csak felületesen. Elterjedett tudományos dilettantismus, melly nem teszi sajátjává a' tudomány' lényegét, hanem annak csupán röpke illatját élvezi, hasonlókép egyike a' mostani műveltség' legkitünőbb jellemeinek. Hajdan nemcsak a' kézi mesterségek, hanem általában a' szellemi szakmák is czéhbeliek voltak. Az egyes csak azon anyagot választá a' kiképzett 's képződő tudás' nagy tömegéből, mi helyzete — foglalkozása — 's szejvedelmével meg-

egyezzett, 's minden egyebet visszalökött, miben-
 ső körét csak megzavarhatandó. A' nagy többség,
 szellemileg úgy mint polgárilag, nem függött ösz-
 sze az érdekek' és műveltség' egyetemességénél
 fogva, hanem csak a' czéh', mesterség', művészet'
 's facultások' kis világa által; magok az ugyne-
 vezett szabad művészetek, fel a' költészetig bir-
 tak valami czéhszerüvel. Az egyes ez által kor-
 látozva, de egyszersmind elkülönözve is —
 látköre szük, de annál átláthatóbb volt; biztosan
 nyugodott tehetsége' és tudása' súlyegyenén, mi
 aránylag széles alapon nem nyult igen magasra;
 ama nyomasztó gondolatot, hogy ő milly sokat
 nem tud, mit mások tudnak, bőven felüté azon
 öntudat, hogy rangjának különös mesterfogásai
 másokra nézve szintugy titkok, 's így tehát a' mű-
 velődés' nagy gépelyében még is csak képez egy,
 — kicsiny vagy nagy — de nélkülözhetlen kereket.
 Így növekedett az idegen ismeret, és mesterség
 előtti tisztelet is, mert mindenki föltevé, hogy *sa-
 ját* jelessége hasonmértékben méltánylásra találand,
 's minden rendnek meg voltak a' maga jósai, kik
 avatatlanok előtt annak méltóságát illőleg sentarta-
 ni tudák. Illy módon támadtak a' rendek' 's művelt-
 ség' ama szigoru fokozatai, mellyek hegyrétegek
 gyanánt egyenetlen telepekben tornyosodvák egy-
 másra; így támadt a' társasélet' oldalképe, melly-
 nek szétrombolásán a' legujabb kor' figyelemre méltó
 szellemi mozgása ellenállhatlan erővel dolgozik.
 Ama merev képeletek részint vegytani, részint e-
 rőműbeli uton, máris nagyobbára feloszlatvák, 's
 naptól napra mindinkább összeolvadnak. Fő elő-
 mozditó eszköz, mi e' mozgalmat szüntelen folya-
 matban tartja, a' journalismus és olcsó intézetek-
 ben népszerűsített tudomány. Egyenes ellentétben
 a' hajdani korrallal, jelenleg számtalanokat éleszt az
 ösztön, mindent tanulva tulajdon körén felülemel-

kedni, és magát mintegy encyclopedice az egyetemes művelődéssel súlyegyenben tartani. E' kívánság és a' kielégítés' módja 's eszköze egymást kölcsönösen feltételezik.

A' folyóiratok' és népszerű litteratura hatalmas kifejlése tévé, hogy jelenleg minden szellemi 's anyagi szülemény, mintegy szabad téren 's nyílt boltban jutva napfényre, kész portéka gyanánt egyenlőn áll mindenkinek használatul. A' tudománynak egyetlenegy ága sincs többé, melly csupán a' társasági test' meghatározott csatornáiban folyna; Ott lassankint kifejlődve, csak később hatna vissza az egész életművezetre. A' szellemi munkásoktól műveik némileg elorozva egész világ elibe vitetnek, 's ezt egyik sem ellenzi. Mindenki lehetőségig gyorsan 's jól kíván hasznot húzni valamenyinek gondolatából; mindenki pislog a' más kártyájába, 's jóslót legfőlebb még a' diplomata játszhatik, kinek titka éppen abban áll, hogy jobban tudja másnál, milly keveset lehet a' világ' folyásáról tudni.

Egyik evangeliumot fejtegetve a' Mythos' határain túl csapong, míg másik a' mesterséget találja fel, mikép kell a' fényt rajzolásra használni; egy harmadik váltig erősíti, hogy Afrikában egyszerű valóban létez, vagy hogy a' délamerikai vérrokona a' chinainak; némellyek egyenesen azt állítják, hogy a' legmagasabb és hatalmasabb hegyek legyenek éppen a' legujabbak, vagy új ásványszörnyeteket fődöznek fel, vagy megmutatni igyekezzenek, hogy az érzéki szemlélődésnek igazsága volt, midőn a' bazaltot régi lánának tartá, 's a' theoria hibázott, azt viz' szüleményének tekintvén 'sat. — Számtalan illyfélék hirtelen a' tömeg' közé zuhannak, és sok ezer főben az illető agyrekesszektet elötvén, egyik vagy másik majd új szakmát képez, majd nyugalmasan 's lom-

hán a' már ottt fekvő fogalmak' gyüleméhez csatlakozik, ezen fogalmakkal, szerencsés esetben, egy léteges egészzé olvad, vagy ellenkező esetben azokat szétbontja. — Nem szándékom fejtegetni, milly jelentőséggel bír a' személyesség' 's tudomány' ezen folyékonysága a' történetre és művelődésre nézve; azt sem taglalom, miként lön a' mai egyén, a' figyelemnek illetén megosztása 's mindenféle szellemi Anyag' magához ragadása által, némi tekintetben szabadabb, önállóbb és szilárdabb, másban pedig függőbb és gyengébb a' hajdani nemzedék' középemberénél. Csak azt jegyzem meg, miszerint e' nagyszerű encyclopedismus, és a' vizsgálódás' eredményeinek e' gyors szétterjedése mellett, még mainap is, nem csekély távolságra maradnak hátra a' népszerű fogalmak valamelly tudományról, ennek valódi állásától. Valamint a' legnagyobb meleg év' lefolyása alatt csak akkor áll be, 's érnek a' növények, midőn a' nap már rég ismét megfordult, — úgy, itt csupán a' természettudományról szólván, valamelly rendszer vagy ész' törvényei szerint taglalt természetnézetek' összege, csak akkor ment a' tömeg' ismeretébe és népszerű litteraturába által, midőn a' vizsgálódás maga már rég jóval előrehaladott 's gyakran egészen más irányt vett. Azonban illy népszerű ismeret már csak azért sem lehet tiszta, mivel szüntelen az előrehaladó tudomány után nyomulván, közön-égesen elferdül, midőn egyszersmind egyes legújabb nézeteket és tapasztalatokat kapkod fel, mellyek a' már felfogott eszmék' seregével, nem ritkán, sőt legtöbbszörire, ellenmondásban állanak. A' tömeg, ha ujonnyert fogalmak vagy lettdolgok által zavarba jön, sokszor nem tudja, mellyik régi véleményt áldozza fel értök, 's így ölt minden dilettans főben az illető tan más más szabálytalan alakot.

Igy áll a' dolog az új 's diváttá vált földtan-
 nal is. Azon eszmék, mellyek a' földkérget ugy-
 nevezett őshegyeknek olvadt állapotbani fölemel-
 kedésétől származtatják, a' telephegyeket ősten-
 ger' fenekén lassu folyamot által alakítják 'sat.
 általánosan elterjedtek; de azok a' néptömegnél
 csak a' régi neptuni nézetekre szorítvák, 's ezek-
 kel békesen haladnak egymás mellett. Gyakran
 hallhatni művelt emberektől, hogy ők p o igen
 is megfogják, mikép a' földkéreg' egykor vizirá-
 nyos rétegeinek szétvettetését és függőleges föl-
 emeltetését a'ról ható erő vagy beszakadás o-
 kozható, 's ezt valószínűnek találják, — de azért
 a' földnek ismételt tengerberohanások általi kin-
 zatását még sem vélik elengedhetőnek. Különö-
 sen megrögzött pedig azon eszme, melly szerint
 a' szárazföld mostani térímével az utolsó közön-
 séges revolútioból merült fel. Folyóiratokban, mel-
 lyek a' nagy közönségnek szánvák, 's mellyeket
 sajátkép a' publicum maga ír, vitatkozásokat ol-
 vashatni szorosán egymás mellett hajdani 's újabb
 előadási modorban. Kísértsük meg tehát a' követ-
 kezőkben, ha csak fővonásira nézve is, kiemelni
 az ellentétet, melly a' földképződés' hajdani—ki-
 zárólag neptuni (vizrend-zeri) 's jelenkori theo-
 riája közt létezik.

Lakhelyük a' mindenségben egy gömb, melly-
 nek tömege a' naprendszer' központi testéhez ké-
 pest majdnem elenyészik, de melly saját énségünk
 ellenében végetlen nagyra tetszik. E' „csillagok
 közötti csillag“ felszínén folyik, ismeretlen idők
 óta, az ugynevezett Világtörténet' drámája. Em-
 ber a' legmagasabb hegyről is csak igen kis szele-
 tét látja be a' földgolyónak, 's még addig sem jut-
 hatott, hogy a' tengerből felnyúló szárazföldnek ár-
 nyékrajzát, vagy annak magasságát tökéletesen
 felfoghatná, hanem minden buvárkodásinak sikerét

csupán a' felszínre, mintegy e' planetának legfelsőbb hártájára látja szoritva. A' földátmérő körülbelől 1719 geogr. mérföldet tesz; e' tömegből összevéve a' leghatalmasabb bérceket és legmélyebb aknákat legfölebb mintegy 20,000 lábnyi vastag kérget ismerünk, tehát a' földátmérő, ezered részét. E' kéreg sincs pedig mindenütt, hanem csak egyes pontokon feltárva előttünk, 's ismeretünk róla a' legáltalánosabb. A' földkéreg' minden egyenetlenségei, magok a' legnagyobb hegyek is, tekintetbe se' jöhetnek a' földgolyó' tömegének ellenében. Milly csekély arány van a' szárazföld' tetőpontos emelkedése és vizirányos területe közt, világosan láthatni onnan, hogy valamely környék' földabroszán csak a' kiválóbb emelkedések jeleltethetnek ki, 's ha általában még érzéki benyomást is szándék előidézni, akkor a' magasságok' mértékét kétszer, sőt többször is nagyobbra kell venni, mint a' rónaságét. A' feltornyosodott tömegek' roppant nagyságánál fogva, mellyek látkörünket korlátozzák, vagy fenyegetve fejünk felett függenek, igen nehéz a' képzelőerőnek földgolyónkat annyira összevonni, hogy annak minden egyenetlensége egy-csekély távolságra simának tetsző—gyümölcs' pikkelyeihez és karczaihoz hasonlítson. Legalább nem egy könnyen ragaszkodik e' gondolathoz az ember, midőn a' földkéreg' erőszakos szétrepedezésének támadtáról elmélkedik, mert egyszersmind önmagát is oda képzeli testileg; már pedig a' földgömb' illetén összevonása által érzékileg önmagát 's az egész élő természetet megsemmisitené, 's láthatlan ázalékférgékké allyasulván, nem lenne olly szellemi nagyító üvege, hogy kicsinységében magát és műveit kiismerje.

Már a' tudomány' ős apja, Aristoteles, ugy képzelé magának a' földet, mint összetett életművezetettel bíró élő lényt, 's tetszett neki abban az idő' lefolyása alatt látható változásokat az állat-'s növényvilág' életműködéseivel összehasonlítani. Az újabb természetbuvárkodás kevesbbé nyers alakban vissza tért ezen eszmére. Kiváltkép a' galvanismus, magnetismus, és electrochemismus feletti tanok' kiművelése által folyvást erősebblön a' meggyőződés, mikép a' föld gyomrában különféle erők' játékánál fogva, szakadatlan életfolyamat létezik, melly a' felszín' összes alkotmányára erőbeli-'s erőművileg felhat. A' tudomány földgömbünket nem tekinti többé felszíni tünemények szenvedő substratumának, sem pedig holt 's különböző salaknak, mellynek elvihartzott felületét életművekből álló szőnyeg fonja keresztül, mint sziklafalat a' cserény, hanem tekinti mint vonzó és visszalökő erők' nagy tűzhelyét, mellyeknek viszonyhatásától, a' földgolyót környező légkörrel egyetemben, minden földi élet épen ugy függ 's határoztatik fordulatiban, mint a' nap' befolyásától. Ezen eszmével egyszerre fejlődött ki a' földkéreg' előrehaladó ismereténél fogva, azon meggyőződés hogy a' földkéregnek végtelen hosszú kifejlési története van, miáltal átláthatlan méző nyílt meg buvárkodásra, mellyen egészen függetlenül a' föld' eredete' és belsejének mibenléte' kérdésétől — szükség haladni.

A' geologia az által különbözteti meg magát, hogy mindabból, mit általa a' földszíni ásványok' összetételéről és fekvéséről tapasztaltunk, a' föld' belsejének ismeretére nézve legkevesebbet sem nyertünk. A' legnagyobb mélység, mire az ember lejutott, alig hasonlít a' gyümölcs' legfelsőbb haján féregkocizta karczolásához. Ha már a' hatalmunkban levő földrétegek' ismeretéből talán azt akarnók kö-

vetkeztetni, hogy az egész földgömb egyformán hasonló testekből van szerkezve, annyi volna, mintha a' féreg azt vélné, hogy a' felturt héjnak egyenetlenségeiből, a' gyümölcs' belső alkatját is kiismerte légyen. Nem állithatni bizonyosan, hogy a' föld' belseje hason szerkezetben ugyanazon ásványokbul áll, mellyekből külső héjja; sőt általános alapokok teljességgel ellene mondanak, hogy a' földkéreg' alkatja csak nevezetes mélységre is folytatódnék. Valószínűleg a' természettannak kell fölfedeznie, hogy a' felszín alatt nem épen messze szakadatlanul munkáló Vulcán-műhelyek léteznek, 's hogy itt némelly erők' befolyásánál fogva, folyvást új ásvány testek képződnek. Igen, azon tudomány' eredménye, melly a' föld' ismeretével, mint általános személyességével foglalkozik, 's mellynek tökéletesítése, fenebbi jegyzeteink szerint, az okszerű geológiát megelőzé, össze nem egyeztethető azon előföltétellel, miszerint a' föld az előttünk ismeretes hegynemekből egyformán volna szerkezve. A' csillagászat- 's természettannak sikerült meghatározni a' föld' külsősúlyát: Playfair, Coulomb és Maskelyne számításai szerint nem sokkal nyom kevesebbet 5-nél, a' víz' súlyát 1-re tevék; azonban a' felszínen előforduló ásványok súlyját általában alig lehet félannyira tenni.

Ezen általános, nemleges fogalmak által, a' földtan azon ösvényre vezetették, mellyet előbbi cikkelyünkben a' csillagászat' haladásával Copernic óta egyenvonalba tevék. Most mint tapasztalati tudomány tűnik fel, 's embertől a' felszínen érzékileg felfogható tünetmények' különféleségét tárgyazza; a' föld' eredete 's belső alkatja feletti speculatiót másnemű vizsgálódásra hagyá, 's e' korlátozás által termékeny erőt nyert 's a' valódi haladás' lehetőségét.

A' csillagászat, meg nem elégedve planeta-rendszerünk' törvényeinek ismeretével, 's az ég' végetlenségének fogalmával, néhány emberkor óta új fenségesb pályát kezd, midőn fel az állócsillagok' világának titkaiba nyúl. A' természeti tudományok—szűkebb értelemben—eléggé megérttek, hogy el nem vesztve szem elől a' felületi tüneményeket, a' földmélység felé forduljanak 's e' planéta' életműködésének kipuhatólására nagyszerű terveket készítsenek. Remélhető, hogy a' mágnesi vizsgálóhelyek' hálója, melly jelenleg földünk felett fonódni kezd, csak kezdete egy — számtalan pontokon egymással sokfélekép közlekedendő vizsgálódások' terjedelmű rendszerének, miáltal ama' Proteus, melly nándeddig mint melegség, villanosság, magnesség a' természetbuvár' kezei közül kisikamlott, a' fogalomnak mindig szorosb bilincsei közé szoríttatik, 's lassankint ösvény verődik földünk' belső alkotánának 's vele egyszersmind planetánk' valamint általában az égi testek' eredetének okszerű magyarázatára. — A' geolog ellenben háttározottan elvoná képzelődését azon földmélységektől, mellyekbe érzékileg hatni képesek nem vagyunk, 's közvetlenül azon változások' tanulmányára szorítkozik, mellyek a' föld' életében annak kérégevel történtek.

Az embernek hacsak futólag tekinté is meg a' földet, hol lakik, rég azon meggyőződésre kelle jutnia, hogy a' földfelszín rendetlen befolyásoknak sokfélekép vala kitéve, mellyek egykori állapotát a' mostanira átváltoztaták. Mindenütt, még ott is, hol a' szárazföld nagyban rónaságot képez, részenként a' földet a' legkülönneműbb magasságok-, repedések- bevágásoktól keresztülkasúl hasgatva lenni tapasztaljuk. A' hegyeket vagy egyes kúp-és csúcs-formán, vagy fokokint egymásra rakott síkok gyanánt, vagy egymásba vágó völgyektől

sokfélekép átmetszett 's darabolt hosszú lánczalakban látjuk mindenhol felemelkedni A' hol csak megfurjuk a' földet, vagy a' hegyrétegek tárva állanak, mindenütt nyomokra bukkanunk, mellyek egykori súlyegyen' és összefüggés' megszűntére, — 's égibb dulások' következésében későbbi képeletek' támadtára mutatnak. Az embernek, főleg mióta buvárkodik, azon következtetésre kelle jönnie, miszerint a' földkéreg úgy mint jelennen, majd könnyű majd viharos hullámként megmerevülve, szemei előtt fekszik, nem lehet örök idők óta, 's hogy az minden helyen egyszer, sőt többször is, máskép volt 's máskép kellett lennie.

E' meggyőződés hatalmasan bebizonyodik olyan lejtőségen, hol a' szárazföld tengerpart mellett vagy hegy tövénél róna- vagy hullám-formán megszire elterül. E' rónák nagyobbbrészt mindig léhán 's rendetlenül össze vissza halmozott homok- és különféle nagyságu fővényből állanak, 's ezen om-ladék igen nevezetes — sőt néhol ismeretlen — mélységre eltart. Első pillanatra láthatni, hogy ezen eróművilleg szét darabolt részek nem egyebek, mint korábban képződött hegynekem' elvált romjai, közlebbi vizsgálatra pedig kiviláglik, hogy a' siktól nagyobb vagy kisebb távolságban álló hegytömegeket még most is mindenütt afféle bérczek képezik, millyenek amaz elvált hulladékok. — Példánya e' viszonynak azon lejtösség, melly a' német tenger melléktől mélyen be Oroszországba, 's csaknem szakadatlan folyamathban a' fekete, kaspiumi és északi jegestenger' partjaig nyulik; továbbá az Alpések' déli és északi szélén elterülő sikok, északi Schweiz' felső része, a' bajor felvidék, némelly ausztriai meg magyarországi lejtők, végre a' Pyre-naeusoktól észak felé fekvő tartomány. E' viszony egyenlően illik az egész földre; illy roppant om-

ladék tömegek azonban csak hosszas duló folyamat által halmozathattak össze.

Mindezen képletek a' dolog' természete szerint iránylag új időszakra esnek. Ha pedig ezen omladék főtömegek alá az ott legközelebb fekvő keményebb hegynemekbe ereszkedünk, csakhamar rájövünk, hogy azon dulófolyamatnak a' földkéreg' kifejlődési történetében még többször is, még pedig ugyanazon nagyszerűséggel kellett ismételtetn e; mert a' mindennemű homokkő és gyűlem képletek, millyek már igen agg hegységekben is kifejlődve találhatnak, bizonyosan nem egyebek, mint régibb hegynemek nagyobb vagy kisebb részecskéiből — hasonló módon mint az épen említett ifiabb omladékföld — támadt halmozatok. Nem lehet más-kép, minthogy a' földréteg képződés' egész lefolyása alatt részint a' jegesült, nem rétegezett őshegyek, részint ismét az ezekből szétulás által képződött másodrendű tömegek bármilly befolyásnál fogva folyvást szétdulattak, romjaikkal nagy földterületeket földvén be.

Az omladékföld alatt legközelebb fekvő kötömegek rétegekre különöztvők, mellyek legtöbbszörre vizirányosan vagy csak kevéssé lejtősen messze terjednek. Természeti tekintetben általán hasonlítanak azon anyagos, homokos meg meszes tömegekhez, mellyek jelenleg is a' tenger' fenekén mindenütt, 's különösen a' folyók' torkolatainál képeztetnek. Ezen általában vizirányosan fekvő képletek köztj azonban találunk egy egész sor más-nemű képletekre, mellyek amazokkal alkatjok' általános vonásiban megegyeznek ugyan, de tőlök egy lényeges pontra nézve is szembetűnőleg különböznek. E' régibb kötömegek' rétegei ugyanis, nem fekszenek többé vizirányosan, mint a' rájuk telepedettek, hanem a' horizon felé különféle szögletekben hajlanak, 's innen van, hogy nem csak

hegységben, hanem sikon is gyakran előfordulnak. Ezek képezik, tetőpontosan felegyenesedve, nagy területen a' hegység-k' völgyeit szegélyező meredek sziklafalakat. Sőt nem egyszer széttörve, csonkítva, tökéletesen felforgatva található őket, úgy hogy a' régibb rétegek területenkint az újabbakon fekszenek, míg egyéb rétegek szorosan mellettök a' magok természeti sorozatukban következnek. A' rétegek' ezen szét dultatásának 's felegyenesedés'nek egész érzéki benyomása az el nem fogult elmét azon következtetésre vezérli: hogy eme' felemelkedett régibb rétegek nem telepedtek le olly jól fekirányosan, mint a' vizirányosan fekvő ifiabbak, 's később valami erő által felemeltetvén, szétdulattak 's összevissza hányattak. De tüstint azon észrevétel áll elő, hogy a' kéregek' ilyen felemelkedése egyik hegységben régibb, másokban még ifiabban hegynemekkel kezdődik. Azonban mindig vannak az eredeti helyökből kimozdított rétegek felett mások, még pedig egyik hegységben régibb, másokban újabb rétegek felhalmozva, mellyek még vizirányos helyzetben nyugszanak, 's ez közvetlenül azon következtetésre vezet, hogy emezek még nem is léteztek akkor, midőn amazok, bármilly erőnél fogva felemeltetének; mert át nem lehet látni, miként ne vehettek volna ama' változásban részt ha valóban léteztek vala.

A' többé vagy kevesebbé lejtős rétegű hegynemekben mindenütt rábukkanunk az úgynevezett őshegységre, melly mindenhol magvát képezi a' földfelszín' egyenetlenségeinek, 's csak bizonyos mélységen érhetni el. E' kőtömegek az eddig említetektől az által különböznek, hogy alkatjuk kemény 's jegesült, rétegekre nem különbözvők, és sehol sem foglalnak magokban omladék képleteket. Honnan azt lehet kivonni, hogy ezeknek támadtakor még régibb keményebb hegynemek nem léteztek,

mellyek szétdulattathattak volna. E' kőtömegek egyszersmind az egyetlenek, mellyekben egykori életműves lénynek semmi nyoma nem találtatik.

A' hajdani állat- 's növényalakok' maradványai, millyek a' földkéreg' legtöbb képleteiben található, teszik a' második nagy tüneményt, melly képzeletünket a' földkéreg' képződéséről általában némi bizonyossággal meghatározza. — a elgondoljuk ezen kövüléseket a' hegyrétegekből, vagy nem fordítanak rájuk figyelmünket, 's illy formán ne lenne a' tömkelegben egyéb vezérfonalunk mint a' korábbi ásványország' szétrombolatásának, újra képeztetésének 's a' képződött ásványok' sokféle megbontakozásának nagyszerű leltései, úgy a' föld' képződési történetére nézve, általában nehezen jutnánk tovább a' felszín' koronkénti nagy változásinak fogalminál, 's a' hegységek viszonylagos koránál. De az ásvány életművek egyszerre némi világot árasztanak ama' nagy változások' jellemére, a' szárazföld 's tenger közti koronkénti viszonyra, 's a' különféle korszakok' egyetemes éghajlati szerkezetére.

A' bennünket körülvevő természetben az életműves terményeket bizonyos életföltételhez látjuk szorosán kötve lenni. Némellyek csak szárazon, némellyek pedig csupán tengerben élhetnek; mások csak a' folyó torkolatok' iszapos vizeiben, mások csak édes vizekben, mások ismét szárazon 's vízben változtatva lakhatnak. Hasonlóképp látjuk elosztva lenni az életműveket mostani éghajlatunk szerint: vannak földszarki állatok és növények, vannak mellyek a' forró égöv alá 's olyanok mellyek mérsékelt tartományokba szorítvák. Sőt elosztásukra nézve igen sok függ minden éghajlat alatt még a' nedvesség' és szárazság' viszonytól, még a' tengerszín feletti magasságtól. Ha az örök természeti összefüggés' eszméjéről teljesen

lemondani nem akarunk, úgy azt vagyunk kénytelenek állítani, hogy a' teremtmények elosztása 's egész elrendezése korábbi időszakokban szinte hasonló volt légyen. A' mostaniakhoz, habár nem hasonló, de mégis az életművezet' minden lényeges pontjaiban velek megegyező ásványállatoknak egykor a' természet' gazdaságában hason szerepet kelle játszaniok. Az ásvány hajócsiga (nautilus) vagy ásvány osztriga egykor tenger' lakosa volt, 's a' mi elefantunkhoz majdnem egészen hasonló állatnak szárazföldön, még pedig növénydús vidéken kellett élnie; az ásvány-gyík, mellynek elkü:önzött ujú lábak helyett evezői voltak, legfőlebb alkalmilag és nyomorúságosan lehetett vala szárazföldi lakos 'sat. Az ásvány életművek' áttekintése azonban ezen elosztás' modorától a' legfeltünőbb eltérésekre mutat. Olyan teremtmények' maradványait, mellyek egész alkatjuk szerint valóságos tengeri állatok valának, mindenütt szét-szórva látjuk a' szárazföldi hegyrétegekben, még pedig minden magasságon, a' mostani tenger' tükre-től kezdve fel a' legmagasabb hegyek' csucsáig. — Csigafészkek (Muschelbänke) a' 'nai tengerével tökéletesen megegyező általános viszonyban — messze terjednek a' szárazon egész tartományokon keresztül. A' schweiczi alpeseken 12000 lábnyi magasságon a' tenger felett, csupa kagyló-rétegeket találni, sokszor egészen vizirányos fekvésben, mintha itt épen azon helyen volnának, mellyen az állatok egykor éltek. A' régi tenger' illyes maradványira a' Himalaya hegylánczon még 11,000 láb magasságon is bukkanunk. Más részről látunk szárazföldi növényeket, mint pálmát 'sat. régibb hegyrétegekben a' tengerszin alatt mélyen eltemetve; sőt némelly kőszénbányák 1000—1200 lábnyira ásattak a' mostani tenger' tükre alatt, 's aligha még sokkal mélyebbre nem

tartanak. A' szénrétegekben még fatörzsököket gyökeiken egyenestállva, levelet 's gyümölcsöt sokszor teljes épségben találni. Már csak ez is, több más eldöntő körülmények mellett eléggé bizonyítja, hogy azon maradványok koránsem összetorlasztvák, hanem valósággal azon földön állanak, mellyből egykor kinőttek. De ezen mostanában olly mélyen elborított növények egykor nem élhettek máskép mint levegőben és világosságon. Ezen általános leírdolgokbul szükségkép azt következtetjük: hogy a' földképződés' folyamata alatt a' tenger 's szárazföld közti tetőirányos viszony több ízben változott, akár az által hogy a' tenger ismételve kiáradt 's leapadt, akár pedig hogy a' szárazföld tevő ezen mozgást. — Ezen eredmény, mellyre a' nagy telephegyekben elrejtett életművek' általános szemlélése által jutunk, szerfelett bebizonyodik az egyes helybeli 's kicsiny telepekben. Sok helyeken, még pedig legtöbbször iránylag igen új földképletekben, sokszerű rétegeket látunk, mellyek változtatva majd tengeri termékeket, majd szárazföldi növény-'s állatokat foglalnak magokban. Ez nagyon arra mutat, hogy a' földkéreg' egyes részein ugyanazon tájak több ízben változva majd tengerfenék, majd szárazföld voltak; még pedig mind a' kétféle állapotnak minden ízben addig kellett tartania, hogy a' szárazföldi és vízi teremtmények számos nemzedékben kifejlődhettek, mielőtt a' maradványikat eltemető változás beköszöntött.

De az ásvány életművek' általános áttekin-tése nemcsak azt bizonyítja: hogy a' szárazföld és tenger közti magasságviszony, nagyban 's kicsinyben, a' földképződés folyamata alatt többször változott; hanem egyszersmind fontos adatokra vezérel a' két elem' vizirányos viszonya 's a' szárazföld' nagyban lassu kifejlődése felett. A'

legrégibb hegységekben egyedül tengeri lakók *Zoophyta* csiga 's egyéb kagylósok kövületei fordulnak elő, 's ezen rétegek' egész alkotmánya általában arra mutat, hogy planétánkat még majdnem egészen tengerborítá. De a' legrégibb kőszén-hegységekben csakhamar nyomára akadunk, hogy már ezen kora időszakokban egyes földterületek, valószínűleg mint szigetek a' vízből kiemelkedtek, 's buja növény világot tápláltak. A' legrégibb állatok lényege, mellyeket eddigelé fölfelezték, teljesen megfelel azon véleménynek, miszerint a' szárazföld elarabolva 's szét-szórva, még sokáig nem nyert önállóságot: mert azon állatok vagy csúszómászók, mellyek életműveltségök nagyobb részénél fogva ösztönileg inkább a' vízhez ragaszkodtak, vagy hidegvérű, tojó négylábuak, mellyek a' szárazon csak ügygyelbajjal mozgottak. Emlős vagy tökéletes légi 's szárazföldi állatoknak az ugynevezett másodrendű hegységek' egész sorában alig fordul elő helyenkint némi kétes nyoma; egyébiránt az ásvány növény maradványok' elterjedése 's természete a' szárazföld' folyvást növekedő viszonyára mutat. Azonban csak a' harmadrendű, iránylag igen új képletekben tűnik fel egyszerre egy egész ásvány emlős állatvilág, jeleül a' szárazföld' tökéletes kifejltségének

Szinte nevezetes eredményekre jutunk, ha a' mostan élő állatokat 's növényeket, tekintve jelen éghajlati elosztásukat, a' hozzájuk legközelebb álló ásvány életműveltekkel összehasonlítjuk. Kiviláglik ugyan is: Mikép egykor, még pedig a' földképződés' történetében igen messze fent,—egészen más légmérsékleti viszonyok voltak mint mostan; mikép az éghajlatok jelenlegi fokozata, jeges meg forró-égöv közt, nem létezett; mikép a' légkör' mérséklete nemcsak sokkal egyenlőbb, hanem általában magasabb is volt mint mainap. A' telephe-

gyek valamennyi ismeretes tartományban egyiránt olyan állat- 's növény maradványokat rejtenek magokban, mellyek a' mostani *tropicus* tengerben élőkhöz hasonlítanak, még pedig vegyest olyanok' rokonival, millyeket jelenleg csak közép 's magas szélességi fokok alatt látunk. Legujabb időben legfelsőbb északon szénbányákat fődöztek fel, mellyekben palma, haraszt s. t. illy félék' maradványi találtattak. Angol- Német- Franciaországban az óriási nagyságu gyikok' csontváza földsarki növények' társaságában fordul elő. Europa, északi Ázsia és Amerika' mészgödréiben, agyagrétegeiben 's turfaingoványiban most majdnem valamennyi szárazföldi nagy állatok' nemei együtt fekszenek, holott a' mai teremtettségben azok legtöbbnyire bizonyos szélességi fokok alatt szétszórva léteznek u. m. nagy macskák 's kutyák, hyena, medve, ökör, ló, elefánt, szarvas, szarvorru, hippopotamus. Egész Szibéria a' földsarki tengerpartokig tele van elefantvázakkal, 's bizonyos hogy ez állat egykor rokonival együtt azon földön lakott, mellyen a' természet azt mostan többé nem táplálhatná.—Azon rétegek már a' legujabbakhoz tartoznak, mellyekben az állat- 's növény-maradványok a' tenger 's szárazföld' lakosinak, a' mostanit megközelítő elosztására 's egyszersmind az éghajlatok' hasonló szerkezetére mutatnak:

Ezek a' legáltalánosabb lettdolgok, mellyeket az értelem az eddig felnyílt földkéreg' vizsgálatánál fogva bír. E' lettdolgok teszik mintegy azon szövetet, mellyre a' földtanak a' természet' másolatát vonásról vonásra lerajzolnia, azon csontvázat, mellyet behozásinak (*inductio*) életműségével felruházni kell. A' földtan' kötelessége közvetlen vizsgálódás és összevetés által a' földkéreg' képződésére nézve a' természet' menetét hátrafelé követni; kötelessége a' csodálatosan összebonyo-

lodott szövetnek minduntalan' elszakadozó szálaít elővigyázattal gondosan összekötni, 's mindig jobban 's jobban kifejteti azon általános eszmét: mi-kép lón az időben minden így, — egy olly feladat, melly századokra szól. Mint fenebb említők a' természettudomány' több ágainak némileg ki kelle fejleniök, mielőtt ezen feladat újabb időben tisztára jöhetett. De a' földképződés' rejtvénye az embert legrégibb idők óta foglalkoztatja; mindig voltak a' népek közt nemcsak kozmologok, kik jóshangon az ég' 's föld' eredetét egy eszmébe foglalák; hanem találkoztak geologok is, kik a' felszínen látható tüneményekből igyekeztek a' képződés' eredetét megmagyarázni. —

Az imént említett általános lettdolgok ezelőtt természetesen sem illy terjedelemben sem illy pontosan nem ismertettek; de a' legfelületesebb ismeretnek is fel kelle ébreszteni a' vizsgálódók' képzeletét azon erőszakos változások iránt, mellyeket a' földkéreg ismételve szenvedett. Szellemünk' egész valója ösztönt kapott ez által felkeresni az okokat, mellyeknél fogva a' földfelület különböző időben olly különféle állapotba jutott. De a' gondolatmeut mellyet a' természet maga nyujta, volt oka, hogy ember a' jelen természetben hasonló mozgalmak után tekintte, hogy az ismeretesről ismeretlenre vissza következtete, 's így magának egy képet alkota az okok-'s okozatekról, mellyek azon időkben, hová az emberne' emlékezete soha fel nem hat, a' földszint átalakíták. A' sokféle-kép szétfúzótt 's összehánytvetett földrétegek' vizsgálatára, a' láthatólag töredékekből álló hegytömegek' tekintetére, csakhamar azon kérdés támadt: valljon bizonyos körülmények közt nem emel tetnek fel, 's romboltatnak össze hegytömegek még jelenleg is? Világos hogy a' szárazföld' némelly területei egykor tengerfenék voltak, 's megfordítva

a' szárazföld' hajdani területei most a' tenger' tükre alatt fekszenek: az okokat kelle tehát felkeresni, miknél fogva tengerfenék szárazfölddé 's ez tengerfenékké még most is átváltoztatik. — Ezen eszmemenetnél szükségkép mindig, csak azon két nagy természeti erőre tértek vissza, melyekről tudatott, hogy még most is a' megmagyarázandókhöz hasonló tüneményeket idéznek elő. A' vulcánok' ereje által az ember' szeme előtt emelkednek a' tengerfenékről hegyek a' vízszin fölibe; egyszersmind a' vulcánokkal eredetileg összekapcsolt rengések által a' szárazföldön új dombok 's repedések támadnak, mellyek közvetlenül a' hegysek' rétegeinek megszakadozott összefüggésére emlékeztetnek; végre a' vulcánok még most is hányanak ki olvadt anyagtömegeket, mellyek megmerevedvén olyan sziklafajhoz hasonlítanak, millyet igen gyakran a' régibb hegytagokban beékelve találunk. — Más részről naponkint látá az ember egy másik hatalmas elem' — a' viz' — dulásait 's képelelteit. A' földkéreg' nagy romtömegei minden természeti viszonyaikban tökéletesen hasonlítanak azon torlatokhoz, millyenek jelenleg a' folyók' torkolatnál 's medrök fenekén képződnek; a' mai természetben is igen gyakran megtörténik, hogy álló hegytömegek vihar 's vízáradás által elpusztulnak, 's a' tavak' még tengerek' fenekén mészkő-agyag 's homokrétegeket látunk szüntelen képződni, mellyek egész lényegökre nézve régibb fölemelt 's elborított képletekhez sokkal jobban hasonlítanak, semhogy józanul kétkedni lehetne azon, hogy eredetöket hasonló természeti hatásbul veszik.

A' dolog természetében fekszik tehát, hogy minden földtani alakulások a' legrégebb idők óta kiváltképen ezen két nagy természet'erő' — a' viz' és tűz' — hatására támaszkodtak. Épen olyan természetes, hogy a' teoriákban majd egyikre majd

másikra esett az eldöntő suly, a' mint t. i. azon földrész, melly a' vizsgálódó' figyelmét közvetlenül magára vonta, szembetünöbben a' viz' vagy tűz' hatását tanusitá, 's így a' viz-'s tűzrendszer vitatási nézetek közti felekezetestesség egészen eredeti. A' szilárd alap, mellyet a' földtan legujabb időben nyert, épen azon fenekszik, hogy a' természetbuvárok a' földkéreg' képződésének általános eszméjére nézve egymással kibékülve, mind a' két erőnek egyenlő hatást tulajdonítanak. De egyes-sokszor igen nevezetes—tűnémenyeknél a' viz-'s tűzrendszer közti régi vita folyvást tart.

Már a' régieknél találunk némelly nézeteket a' földképződésről, mellyekben a' természet' előítéletlen szemlélete tisztán érzéki benyomás után nagy természetigazságokat hirdet, olly bizonyossággal, melly sok szörszálhasogató keresztény philosophot mélyen megszegyenit. Így Herodot óta sok görög bölcs, tekintvén a' tengeri csigákat, millyek sok tájakon mélyen be a' szárazon, 's magasan fent a' hegyeken keményen benőve találhatnak, nyíltan vallá azon véleményt, mellyet még Voltaire kigúnyolhatott, hogy t. i. sok helyeken, az mi most szárazföld, egykor tengerfenék volt. Csak azon szavakat idézzük, mellyeket Ovid Pythagoras' szájába rak:

Vidi ego quod fuerat quondam solidissima
tellus,

Esse fretum, vidi factas ex aequore terras,
Et procul a pelago conchae jacuere marinae.

A' régiek' speculativus hajlandóságánál fogva nem lehetett máskép, minthogy e' nagy lettdologtólök a' földképződés felett tartalomdus nézetek' magva gyanánt használtatott, úgy hogy már nálök feitalá'juk azon eszmét, mellyet ujabb időben Werner tágas tudományos alapra állita, eszméjét a' tenger' ismételt kiáradásának, miáltal a' földszin

megváltoztaték 's végre mostani állapotját nyeré. Sőt tudni akarák, hányszor volt közösleges vizözön? 's némelyek erősen azt tartják, hogy e nagy tünemény háromszor ismétlődött, mire Werner is vissza tér. Azon föld, mellyen az egyiptusi és ebből a' hellen műveltség kifejlődött, okozta egyébiránt hogy az ó világban a' neptuni és vulcani nézetek szorosán egymás ellenében állottak. Szemlátomást a' Nilus képezé nagyobrszint azon földet, mellyen amaz elmés nép olly mely 's különös természetvizsgálódás közt élt; a' csodálatos folyó évenként változtatá elszagztatások 's beöntések által a' tartomány' tekintetét, 's a' tenger ismét sokszerűen elnyelé a' folyó' teremtményeit. Így az Egyiptusból kijött valamennyi földtani theoriák a' viz' hatására valának alapítva. Mózes, az egyiptusi papok' tanítványa, lényegileg vízrendszer vitató (neptunista) volt, 's ugyanazon eszmék átfolytak a' legrégebb hellen tudományba is, hol mint képviselőjük Thales tűnik fel, ki szerint eredetileg minden vízből támadt. Midőn azonban a' görögök saját határaik közt önállólag kezdtek vizsgálódni, nézeteiknek lényegileg másképp kelle alakulniok. Szyria, kis-Ázsia, az Archipelagus, nagy Görögország és Siciliában a' földrengés még vulcani catastrophák által előidézett földszini változások sokkal szembetűnőbbek, mint a' viz' hatása. Már csak azon mythosok is, mellyek Hephaestosról meg a' Titanok 's Gigásokról szólnak, — kik a' rájuk oulott hegytömegek alatt még szüntelen mozognak, — mély népöntudatra mutatnak a' vulcani réngésekről. Ide járul, hogy szemeik előtt még folyvást munkuló tűzokadóhegyek voltak; földrengés által a' szárazon uj hegyeket támadni, a' természet' rémitő rázkódásai közt a' tenger' mélyéből szigeteket emelkedni láttak, a' miért is általános képzeleteiknek a' földképződésről természetesen vulcani szint

kelle ölteniök. Így lön Zeno, Heraklitos, Anaxagoras 's mások előtt, ellenmondva Thalesnek, a' viz azon elem, miből minden támadt a' földön, 's kifejlődének lassankint az eszmék, mellyek szerint a' szárazföld' képződése 's pusztulása földalatti kirohanások által történik, de kiváltkép kifejele azon igenis a' természet' szemléletén alapult nézet, hogy a' hegyek alólrul ható erő által emelkednek felfelé. De különösen a' görög geograph Strabo, az, ki már a' hegységek' képződéséről mostani theoriát fővonásiban tökéletesen kimondja. Szerinte a' tűz' hatásai koránsem valának oly helybeliek 's viszonylag az egészhez oly csekélyek, mint a' neptuni rendszer állítja, hanem egykor egész világrészek emelkedhettek fel a' tenger' mélyéből, épen úgy mint jelenleg egyes szigetek. Szerinte egy azon szárazföld ismételve kiemelkedett a' tengertükör felibe, 's majd ismét elsüllyedett, épen úgy mint a' mostani theoria állítja, a' helyett hogy a' neptunismus a' tengert hagyja emelkedni 's leapadni. De Strabo, épen mint a' legujabb időben Buch Leopold, egyenesen kimondja, hogy a' sík tengeren levő szigetek földalatt munkáló erők' képletei.

Ezen ószerű selekezetességet a' Neptunismus és Vulcanismus közt, Göthe kiemeli Faust' második részében, a' Thales és Anaxagoras közötti czivódásban; általa saját korának tudományos mozgalmait jelképezi, mellyben ama' régi vita legnagyobb élénkséggel újra felébredt, 's a' negyedik felvonás' kezdetén a' Faust és Mephistopheles' beszédeiben világosan tudatja, mellyik egyezett meg leginkább enszellemeivel a' két természetnézet közül, és ugyanazért, mivel belső lénye a' hason eredetű természeti erők' egyikével rokonnabb volt, mint a' másikkal. — Valamint a' földkéreg' képződés' re nagyban tűz és víz körülbe-

lől egyiránt hatottak, ugy munkál az emberszel-
 lembe is két erő, mellyek amazokhoz hasonlók.
 De valamint helyenkint egyik földképlet inkább a'
 lassan 's biztosan képező viz' teremtménye, másik
 inkább az erőszakostűz terméke, úgy különböznek
 a' szellemi személyességek is, a' mint bennök e-
 gyik vagy másik elem uralkodik. Göthének termé-
 szete szerint Werner' nézetéhez kelle ragaszkod-
 nia, azon fogalomhoz, minél fogva a' felséges ca-
 tastrophák' hosszú időköze alatt olly nagyszerűen,
 de nyugalmasan képződött 's újra képződött min-
 den a' közönséges vizekből, az „életnedvekből.“

Azokban az emberiség' történetében is örök-
 ké küzd két erő, mellyek a' neptunismus- és vul-
 canismushoz hasonlók, 's az emberek nézeteikre
 nézve mindenha neptun- 's vulcan vitatók voltak,
 ket csoportra oszolván fel, mellyek' mindenike c u-
 pán egy erőt tartott főerőnek, 's a' másik' hason-
 állítását tagadá. A' dolgok' rendje ugy hozza ma-
 gával, hogy a' népek' közönséges életfolyamatában
 az agg lassankint elviharozzék; hogy az életfor-
 mák' 's tanok' sebes folyói egyik elemet a' másik
 után elragadják, 's távol új képletekké összehal-
 mozza; hogy a' folyók partjaikat csendesen kitol-
 ják, 's minden ol'y színt öltsen mintha misem törté-
 nék, holott a' mozgalom 's változás soha meg nem
 szűnik. De az emberiség' történetében, valamint a'
 földképződésben, egy második, egyszersmind szük-
 séges időpont vala, a' sulyegyen' birtelen felbom-
 lása. Az emberiség ugy mint lakhelye csak emel-
 kedés' meg sülyedés által nyert élők arcot a' pusz-
 ta egyenlőség helyett, 's a' tengerfenéknek – kagy-
 lóvilágával — légre 's világosságra kell felemel-
 kednie, hogy nemesebb életművek' tápföldje le-
 gyen. —

Egy illy vulcani időszak az újabb embernem'
 történetében azon nevezetes század volt, melly a'

15-ik közepétől a' 16-ik század' első feléig tartott. Mig akkor az europai egyszerre a' földgömb' másik felére 's egy uj világrészre veté szemeit, szellemében is észrevétlenül egy hatalmas hegység emelkedett messze kinyuló ormokkal az idő' hullámiból, felforgatván a' vélemények' 's fogalmak' rétegeit. Akkor a' tudomány' szelleme is hirtelen felocsudott az ezer éves szendergésből, mellyben álmódva az ó világ' bölcseségével játszadozott, 's önállólag a' természet' vizsgálatához fordult. A' régi rejtvény is: miként lön az idő' folyama alatt minden a' földszínen ugy, mint szemünk előtt fekszik? csak hamar a' buvárkodás' tárgyává vált. De a' szellem itt tüstint rábukkant azon korlátra, melly ötet más irányzatokban is akadályozá 's csendesebb haladásra kényszeríté: a' zsidók' szent könyveiben a' teremtés' rende nyilvánítaték, 's minden lehető fejtegetésnek a' Mózes' egyszerűen felség's elbeszélése látszaték alapul rendeltetve lenni. — Azt lehetne mondani, hogy az eszmék' azon gyorsvulcani felemelkedése után azonnal elkezdődék ismét, valamint a' természetben is, a' halk n ptuni kifejlődés' folyamat.

Azonban figyelemre méltó, mikép a' heves 16-ik század' erőteljes jelleme a' földtani buvárkodásban is legalább kiűnik. Itt ott csakhamar rájöttek a' közvetlenül érzéki vizsgálódás' igaz ősvényére, valóban néha a' nélkül hogy sejtének, mint jöhetnek majd a' bibliai hagyományokkal összeütközésbe. A' közben már ollyan eszmék is nyilvánítottak, mellyek még három század mulva se' vihhattak magoknak általános érvényességet. Igy erősíté az olasz *Fracostoro* mindjárt a' 16-ik század' elején, hogy a' hegyrétegekben eltemetett ásvány csigáknak egykor ott, hol most fekszenek, valóban élniök kellett. A' vízözön' voltát nem leheté többé megmagyarázni, mert hisz' ez kevés ideig tartott

és édes vizekből állott vala ; már pedig azon kagylós állatok bizonyosan tenger' lakosi valának, 's egy hirtelen lefutó áradás maradványikat a' földszínen szétszórni, nem pedig mélyen a' földbe eltemetni fogta volna. Illy nézetek, igen meglepők, ha meggondoljuk, mily soká törekedtek hiában még a' legnevezeteseb 's legelmésb természetbuvárok is, a' fáradságosan felemeltet a' vizözönnel összhangzatba hozni. — Nagyszerű tüneményként áll e' század előtt a' német hegybuvár: *Agricola* (szül. 1494). Ő szabadon használá a' régiek' ismereteit, 's a' természetet szellemökkel tekinté; irományai gazdag kincse a' geognosticai és physical ismereteknek. Egyébiránt e' kor' általános képzete a' földkéreg' szerkezetéről még igen silány 's szűk vala. — A' legeldöntőbb nézetek 's fölfedezések egyetlenegy férfitől erednek, ki a' 17. században még nagyobb 's elszigeteltébb volt, mint *Agricola* a' magáében, 's korát sokkal jobban megelőzé, — a' dán *Stenon*-tól (szül. 1638). E' férfi mondá ki először határozottan, hogy a' földkéreg nagyobbbrésziint párhuzamosan egymásra rakott rétegekből áll. Ő togá fel legelőször helyesen, hogy az ilyen rétegek, főkép ha ásványokat foglalnak magokban, nem támadhattak vala máskép, mint a' hogy a' vízben felolvadt földnemü anyagokat még most is leválni látjuk; 's illy módon képzelé ő magának egészen a' mostani fogalmak szerint, a' földkéreg főtömegét alakultnak lenni. *Stenon* továbbá némelly állományok' elterjedéséből, mellyek bizonyos rétegeket képeznek, azt következteté, hogy egykor a' folyadék is, miből azok leváltak, el vala terjedve, 's így rájött azon gondolatra, miszerint majd az általánosan elterjedt tenger' képleteire, majd pedig inkább csak helybeli képletekre, mint a' folyók' kiáradásának, tavak' áttörésének, vul-

cani kitöréseknek 'sat. következményire bukka-
 nunk, — mind ollyas eszmék, mellyekre csak egy
 századdal később tértek ismét vissza. — Midőn
 Stenon a' földképződés' neptuni oldalát illy élesen
 's általában igen helyesen felfogá, 's e' tekintet-
 ben a' Werner' theoriája' némelly részeit jósol-
 gatá, egyszersmind világosan átlátta a' vulcani
 együttmunkálást is, ugy hogy Buch Leopold' 's
 Beaumont kora 's legjelentősb megelőzője lön.
 Eszrehevé Stenon mikép a' földkéreg' rétegei ko-
 ránssem mindig, sőt némelly hegyekben igen rit-
 kán fekszenek vizirányosan; mikép azok többnyi-
 re mindenféle szögletekben felemelve, széttörve,
 sokszerűen egymásra hányva vannak. Átlátá, hogy
 e' körülmény a' hegyek'- 's völgyekkel közvetlen
 eredeti összefüggésben áll, hogy a' rétegek ere-
 detileg mindnyájan vizirányosan seküdtek légyen:
 a' legtermékenyebb igazság, melly még azután
 olly sokáig félreismerteték. Mivel tehát a' földré-
 tegek sokszor olly fekvésben fordulnak elő, mel-
 lyekben eredetileg nem képződhetek vala, az o-
 kokat kelle felkeresnie, mellyek a' dulást eszkö-
 zölheték, 's könnyen feltalalá azokat Olaszhon-
 ban, a' földrengések' 's vulcani kitörések' ismer-
 retes hatásiban. Innen azt következteté, hogy egy
 függőlegesen felfelé ható erő tördelé a' rétege-
 ket, szaggatá a' kemény tömegeket darabokra
 's dörgölé szét ja' földnemüeket; a' föld' gyom-
 rából gőz alakban kibajtott viz a' földkéreg' né-
 melly részeit vagy felolvasztá vagy elmosá;
 miáltal nagy üregek támadtak 's ezek' esetle-
 ges beszakadásitól származtata a' földszin' e-
 gyenetlenségeit 's a' rétegek' összezavarodását.
 — Stenon váltig erősíti ugyan, hogy nézetei a'
 bibliával koránssem állanak ellentétben; de még is,
 nehogy az isteni nyilatkozással összeütközésbe
 jöjön, nem teheté magát egészen szabad állás-

pontra, mellyen elhatározó szavát mindenekre nézve kimondhatta volna:

Azon korig, melly a' német Wernert szülé, egy természetbuvár sem fogá fel a' földképződést olly világosan 's mélyen, mint Stenon. Legtöbb követői nemcsak szerfölvőt messze elmaradtak tőle, hanem nézetei közül némellyek még csak érvényességet se' vivhattak ki magoknak, különösen azért, mivel a' hajlam, a' földképződésről minden eszmét a' mózesi eredethez kötni, a' 17-ik század' második felében inkább növekedett, mint fogyott, a' buvárkodási szellem pedig ugyanazon arányban sülyedett, annyira hogy a' tudomány inkább hátra mint előre ment. Ekkor kezdődék a' speculatio' tulajdonképi korszaka, mellyben szilárdan ragaszkodva az irás' betűihez, a' föld' felszíni állapotát eredeti támadásából ügyekeztek megmagyarázni. Ez időszak elhuzódott a' 18-dik század' közepéig, 's egész seregét szülé a' kicsapongó áltételeknek, mellyek Lichtenberg' vallomását teljesen igazolják, miszerint mindezen kísérletek n m annyira a' föld' történetének segelyére, mint az emberi elme' tévedéseinek kimutatására voltak. Különös részt vettek benne az angolok (Burnet, Woodward, Whiston) Ezen ábrándos rendszerekben a' föld eredetileg majd üstökös, nap, hold volt. A' felszínképződés' magyarázata, a' mint a' theoria kiválólag neptuni vagy vulcani volt, oda ment ki, hogy a' nedves földkéreg megszáradáskor, vagy a' felolvadt meghüléskor, hirtelen 's részenként beszakadozott. Addig rangaták a' már ismert lettdolgokat, mig azok a' mózesi modorba simultak, hanem: úgy megtagadák őket vagy a' legkülönösebb előfeltételekhez kaptak. A' képesség — tüneményeket fejtegetni, mellyek az ó testamentom' elsőszavaival ellentétben látszottak állani, mindezeknél fogva majdnem egészen elenyészett. Bár miként bé-

kültek ki a' Mózes' napjaival, a' földképződési folyamat mégis mindenik rendszerben igen hirtelen volt, 's ezen drámai világalakulások (Kosmogonia) hasonlítanak a' francia tragoediákhoz, hol az író a' nézők' költői hiedelmét is igényli, midőn cselekvényeket 24 óra alatt lejátszat, mellyek természet szerint sokkal hosszabb időt kívánnak kifejlésükre. —

Azonban a' tudomány' akkori állapota könnyebb elméletre is ad alkalmat. Alig nyere meg az ember Amerika' fölfedezése által a' föld' valódi alakjáról 's az ellenlábások' létéről az érzéki meggyőződést, azonnal gyanítani kezdé, hogy az égi testek' mozgása az égdozaton csak optikai csalódás, 's a' földet már kettős rohanó mozgásban, 's még ehhez mint fővenyszemet képzelé a' mindenség' ürében. És nem sokára még a' föld' mélyéből is látott lettdolgokat felemelkedni, mellyek hitét megingatni akarak, miszerint a' föld kezdet óta csupán ő érte létezett. A' kereszténységgel összekapcsolt szent oklevelek az emberi büszkeséget így lealázó nézeteknek ellenmondani látszottak, 's így munkált az önzés' érzete a' vallási hit' társaságában, midőn maga a' tudomány is több ideig azon nézetek ellen törekedett, midőn Tycho Brahe véleményét elfogadhatóbbnak találák, mint a' Cepernic gyökeresen javító rendszerét, 's midőn az ásvány-életműveket makacson a' vizözön' tanubizonyságai gyanánt igénylék. Oly valami kecsegtető volt ezen gondolat: a' lakható földi fészek nyugotan a' világegyetem közepette; nap, hold 's az ég' — boltozata mind ő érte, 's a' föld csak a' chaosból kiválva, hogy azonnal kertje legyen a' teremtettség' urának! — E' szűk fogalommal az ember' kedélye magában megelégedett 's elzárt volt; melege nem sugárzott ki a' tér és idő pusztaságiba, 's az ég nem volt azon gondolat, melly a' fo-

galomra törekvő képzeletet meg bénítá, hanem érzelem, melly a' lelket betölté. Az újabb kor' csillagászati és földtani meggyőződéseai által az emberi szellemet mély nyugtalanság fogá el, 's ha kitekint a' tér-'s időbe, változva majd feszülni 's emelkedni, majd rémülni 's lealáztatni érzi magát. E' hangulat igen kéjelmetlen volna, azon bizonyos remény nélkül, mi-szerint ama' nyugtalanság egy e-zme felé törekszik, melly a' magasabb fokon álló emberiségre nézve épen olyan vigasztaló leend, mint azon hiedelem, melly a' földet nyugvónak 's a' világot ember' kedviért teremtettetnek véle. Egyébiránt a' dolog' természetében állott, mint már fenebb is megjegyzök, hogy az ember sokkal fogékonyabb vala a' csillagászati mint földtani igazságok iránt. A' föld' térbeli viszonyinak fenséges egyszerűségénél fogva a' világ egyetemhez, az égi testek' valóságos mozgásának dogmája, Synthesis volt, melly saját szellemünk' egyszerű törvényei által könnyen megfejteték 's igazoltaték. Ellenben a' föld' időbeli kifejlődésének anyagi zűrzavarában csak lassu Analysis által juthatott az ember szilárd fogalmára a' valódinak, melly a' mostani állapotot megelőzé, 's az életműves teremtmények' hosszú sorára, mellyek a' földképződés' folyamata alatt egymást felválták.

Még itt egy körülmény említendő, melly a' természetbuvárlást bibliai hagyománnyal összehangzatba hozni törekvő ösztönnel kapcsolatban áll. Azon érzékileg nyert természetnézet mellett, melly szerint a' földrétegekben elzárt állat-'s növényalakok olyan életművek' maradványai, mellyek egykor vízben 's szárazon eltek volt, régóta folyvást foglal egy másik is helyet, melly ama' kövüléseket esetleges ásvány képeleteknek, ugynevezett *természetjátéknak* tartja. E' képzelet az

általános ismeretek' fokán igen megfogható vala-
de az még akkor is megmaradt, midőn az ásvány-
és még élő állatok-'s növények közti tökéle es
hasonlatosság ezerfélekép' bebizonyítatott; csak-
hogy ekkor a' földben föltételezett *képző erő*hez
folyamodtak, és az állatok-'s növényekhez ha-
sonló kőmagokat, mintegy az ásványországban
álmódva magasb formákra törekvő természet' váz-
latát képzelék. Igen természetes, hogy e' csodá-
latos nézet, szerfölött kedves volt azoknak, kik
minden következményeket, mellyek a' mózesféle
eredettel ellenmondásba jöhetnek, szorgosan el-
mellőzni ügyekeztek. E' vis plastica és a' termé-
szetjátékok csak akkor kaptak némi philosophiai
alapot, midőn az előhaladt buvárkodás lehetlenné
tévé, minden kövüléseket csupán a' viz-özönnök
tulajdonítani. Hogy azonban a' hiedelem még ko-
runkba is eljutott, hogy az lettdolgokat élt túl,
milyenek a' koprolithák vagy is: halak' 's csúszó-
mászók' kövült ganéjja, az ásvány áll esontbani el-
kopott fogak, 'sat.; hogy még természetbúvárok
vannak, kik az ásvány életműveket komolyan miat
a' föld' mélyében kinemfejlett méh magzatokat (em-
bryo) adják elő, — ezt nem lehetne megfogni, ha
megfejtését azon philosophiai kaczerkolásban fel-
nem találjuk, melly különben is szül hasonlókép-
telenségeket.

Leibnitz' nagyszerű eszméi 's Buffon' még di-
csőbb theoriája valóban igen fontos tüemények va-
lának, mellyek nagyon elősegíték, hogy a' termé-
szetbúvárkodásba nem sokára philosophiaibb szel-
lem jött. De még ezek is a' tapasztalás' igen kes-
keny alapjára épített azon speculatiókhöz tartoztak,
mellyek annyira hajlandók az ember' tudni vágyá-
sának hizelegni, 's ötöt vágyának mintegy villám
által felderített tartományába vezetni, de mellyek
osztán annál mélyebb homályban, annál iszonya-

tesb sivatagban hagyják el ötet, ha lehiggadván képzelgése magához tér, hogy ez ut koránsem vezet azon forráshoz, melly után szomjuzik, az ismeret' forrásához, hanem inkább attól elvezet. — Azonban a' 18ik század' közepén elég tapasztalást gyűjte magának az ember, hogy átlássa, mikép eddigelé csalkertben vándorla, mellynek lugosai mindig ugyanazon egy helyre vezettek vissza; mikép itt az idő, a' geológiára nézve is az analyticiai fürkészés' ösvényére lépni, — mellyen a' természettudomány' egyéb ágai már jól előre haladtak, — 's Stenonnak kortársaitól olly igen elhanyagolt nyomdokát követni. Azóta minden földtani theoriák a' tőlünk már előbb kijelelt gyakorlati jelemmel bírnak, mellynél fogva a' planeta' belseje és eredete egészen mellőztetik. E' mellett igaz most is vándorlanak speculatiók divatos természetphilosophiai ölhönyben; de azok a' megedzett buvárkodást csak eszmék által gazdagíthatják, 's azt a' tapasztalás' mezejéről bolygópályájokra többé nem ragadhatják.

A' tudomány' ezen fordulati pontjától Wernerig, a' tudományos geognosia tulajdonképi megalapítójáig, kevés évtizedek folytak el Meggondolván, hogy Wernernek olly tulajdos neptuni theoriája rövid idő alatt majdnem közönséges dogmálon, szinte igen érdekes, hogy előtte minden ebbeli nevezetesb tanok épen vulcáni természetűek voltak. — A' híres német utazó, Pallas' földtani fogalmaiban (szül. 1721), a' vulcanismus fontos szerepet játszik; névszerint azt állítja; hogy — kivéven az ugynevezett őshegyeket — minden hegylánc földalatti vulcáni hatás által emelkedett fel jelenlegi magasságára. A' szorgalmas buvár Fuchs (szül. 1722.) vala az első német, ki azon teljes meggyőződést nyeré, miszerint a' földkéreg' minden rétegei eredetileg, a' hydrostaticai törvények szerint vizirányosan fekdtek légyen, 's csak

később emeltettek fel 's süllyedtek el, — olly természetigazság, melly csakhamar mindenütt, hol Werner' theoriája bekapott, félre ismerteték.—E' kor' legjelentősb buvárja az, kinek munkái a' tudomány' jelenkori menetére a' legnagyobb befolyást gyakorlák, az alpesi vándor — Saussure (szül. 1740.) A azon nagyszerű hegyi tartományokban a' rétegek' különféle megszaggatását látván, ő is rájött a' gondolatra, hogy e' képletek szükségkép' egykor eredetileg vízirányos fekvésökből alólról fölfelé munkáló erő által emeltettek fel. Saussure fogalmai a' Montblanc hegyláncz' viszonyairól — teszük a' sajátképi összeköttetési pontot mindazon vizsgálatokra nézve, mellyeknél fogva Buch Leopold és Beaumont minden bizonyos fővonal szerint vonuló hegyláncz' felemelkedésének fogalmára jutott. Szinte Saussure fődözte fel legelőször a' valamely hegyiség' másodrendű 's föláncza közti párhuzamosság' nevezetes törvényét is; világosan kiemelé, mikép a' másodrendű hegylánczok mindig két oldalról fordulnak meredekebb konyulataikkal a' főhegyláncz felé, 's ezen észrevétel a' hegységek' képződéséről újabb nézetre a' legnagyobb fontosságu lett.

Ha visszatekintünk, látjuk, mikép a' vizsgálódás és speculatio az ó világ óta mindig visszatért azon gondolatra, miszerint minden vagy legtöbb hegységek a' földkéreg' fölvetetése vagy beszakadása által támadtak; a' föld' felületének az ember' testiségéhez iránylag olly roppant, de a' föld' tömegéhez képest olly csekély egyenetlenségei nagyobbbrészint onnan eredvék, hogy a' planétának vízben alakult külhájja összefüggésében és egyenes fekvésében bármikép megzavartaték, 's ez által mintegy pattanások 's pörsenésektől ellepetett. A' természet maga látszék e' fogalmat közvetlenül érzékileg több helyeken nyujtani. Ekkor jelent meg Werner 's ellenmondott ez ősz szemléletnek, mi-

dön a' földkéreg' képződéséről homlokegyenest el-
lenkező modort állita fel. Werner' végetlen érde-
me abban áll, hogy ő egy terjedelmes ásvány rend-
szer' megalapítása által, a' föld alatti geographia'
teremtője lön; hogy a' hegynemeket vegy-'s mű-
tani viszonyuk szerint felosztályozá, a' hegység-
gek' alakulásának olly termékeny fogalmát kifejté,
's így a' buvárkodásnak sajátképen a' fonalat kezé-
be adá, minél fogva magát a' földkéreg' tömkelegé-
ben feltalálhatja. Az előhaladás' fő akadályá eddi-
gelé az volt, hogy a' geologok egymást magok se'
érték; Werner volt az, ki a' geognosiának egy köz-
értelmű nyelvet adott, midőn a' különféle képle-
teket természeti sorozatukban előszámlálá. — Ha
Werner földképződésről általános nézeteiben az
egyik erőt, a' vulcanit, majdnem egészen félreis-
meré, úgy kiváltkép azon körülmény volt oka, hogy
közvetlen vizsgálódásinak határai közt, épen úgy
mint az egyiptusbeliek a' Nilus' völgyében, szemei
előtt főleg a' viz' képletei voltak. De valamint
Thales, az egyiptusi papok' tanítványa, neptunis-
ta maradt, miután vulcános' hazájába visszatért is,
úgy tolá félre Werner' tekintete ama' régi termé-
szetet a' hegységek' fölemelkedéséről, kortársai-
nak fejből. Hogy ezt teheté, épen ez bizonyítja
azon eldöntő fontosságot, a' tőle a' tudományba be-
iktatott fogalmak' szükségességét. Azok nyilatko-
zatok, mellyekbe a' kornak először el kelle merül-
nie, mielőtt felölök tisztába jöhetett. Ugy történt
itt is, mint olly gyakran minden tudományban: az
embernek először egy felszeg rendszer' minden kö-
vetkezvényeit ki kellett meritnie, mielőtt ismét visz-
szafordult, és középen a' súlyegyent 's a' valódi-
lag termékeny fogalmat megtalálá.

Ludasi.

*Zápolya János által Budán Mártius 17-kén
1527-ben tartott gyűlésről.*

Erről a' Zápolya János által Budára hirdetett gyűlésről emlékezik *Kövecshich György Vestigia Comitiorum Budae 1790.* in 8. p. 635. és in *Supplemento ad Vestigia Comitiorum Tom. III. Budae 1801.* in 8. p. 103—118. nemkülömben *Pray György Epistolae Procerum Regni Hung. P. I. Posonii 1806.* in 8. p. 293—296, Nr. 113. Az idézett könyvekben felhozottaknak nagyobb felvilágosításuk okáért közlöm ezt a' papirosra írott, 's *T. T. Jeszeniczei és Wadasi Jankovich Miklos* úrnak gyűjteményében lévő eredeti példányból lemásolt oklevelet, melly több tekintetből érdekes:

commisio propria domini Regis.

„Nos Joannes dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Recognoscimus per presentes literas nostras et fatemur, quod nos in praesenti Conuentu generali Regnicolarum nostrorum pro defensione et auertendis periculis huic Regno imminentibus, per nos Vniuersis dominis Prelatis, et Baronibus, ac Regnicolis nostris, pro *dominica Reminiscere*, nouissime preterita, indicto constitutis et existentibus Cum aliter collabenti statui huius Regni nostri providere ad plenum non potuisset, utpote, *quod per Cesarem Turcorum ferro et flamma in magna parte, estate superiori devastatum, desolatumque fuit*, Vniuersi domini Prelati et Barones, ac nobiles et Regnicole nostri*)

*) Nem mindnyájan, hanem csak a' pártján lévők.

pari voto et uno consensu; *decimam partem* omnium rerum suarum, aurearum, argentearum, pecuniarumque paratarum. Item Boum, et aliorum Jumentorum, *demptis Equorum armentis*, omniumque et pecorum, tum suorum priorum, quam Jobagionum et Inquilinorum suorum, nobis dandam et exolvendam, ultro, ipsorumque spontanea voluntate promiserunt. Supplices nobis, *ut a modo impoſterum, ad huiusmodi, aut similem aliam exactionem inconsuetam. et contra eorum libertatem*, Eisdem Regnicolas nostros, nunquam cogeremus, unde nos considerata ipsorum Regnicolarum nostrorum, in nos fidelitate, et prono affectu, quo pro defensione ipsorum huiusmodi decimas ex rebus suis nobis solvendas, prompte et alacriter promiserunt, Assecurandos ipsos, presentibus literis nostris, volumus et assecuramus, in verbo nostro Regio Eisdem promittentes, quod nullo unquam tempore futuro, Eisdem dominos Prelatos, Barones, nobiles, et Regnicolas nostros, Successoresque et heredes ipsorum, ad talem, aut similem aliam exactionem inconsuetam, et ut pretulimus, contra libertatem eorum cedentem cogemus, neque compellemus, ad quam quidem promissionem nostram firmiter et inviolabiliter observandam, Successores quoque nostros, Serenissimos Hungariae Reges obligamus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Bude, feria secunda proxima post dominicam Oculi, in festo scilicet Annunciationis gloriosissime Virginis Marie, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo Septimo. Regnorum nostrorum predictorum Anno primo.“

A' veres viaszba nyomott peccsét, mellyről a' papiros már leesett, a' levél alsó részének közepén áll.

Podhradczky m. k.

Nagy Fridrik előzőkei (elődei).

Was einer Heerd' ein guter Hirt, das ist
Ein guter König seinen Unterthanen,
Der seinen Ruhm nach ihrem Wohlstand misst
Und es verschmäht

Sich durch ihr Blut der Ehre Pfad zu bahnen.

Nagy Fridrik.

A' történet, — mond Nagy Fridrik munkáiban, — folyóvizhez hasonló, — mi nem leszzen előbb nevezetessé, mig hajókázhatóvá nem kezd válni —

Milly igen alkalmazhatók ezen szavak a' brandenburg-poroszl Statusra! az ő történetfolyama századokon által csergedezett, — kissé ismérve a' világtól, — gyakran sivatag határokon keresztül. — Iső Fridrik tevé azt sokat ígérő jelentőségüvé; Iső Fridrik Wilmos szabályozta, — úgy szólva, — a' folyammedret, — és tön néhány hajókázási próbát; — Hik Fridrik pedig munkás élénks' get varázsola a' folyóvizre, és hirt szerze annak távul tartományokban, — még a' Tatárok vad tömege között is. — A' három uralkodó együtt állita ki egy egészet, és Hik Fridrik Wilmos elődei által leve azzá, mi volt; — megérdemli tehát a' tárgy, hogy a' két elsőbb uralkodóra vessünk néhány pillanatot. —

Iső Fridrik 170lik 18. Januárban koronázták meg. — Ő, — miut nagy onokája (Nagy Fridrik) mondja, — csak a' királyi méltóság külsejében, a' fényes pompában, és az önszeretet sajátos ritka szeszélyiben volt büszke 's hiu, — mi másokkal örömet szereti éreztetni; hogy ők kisebbek. — De, a' mi kezdetben hiuság munkája volt, később a' politíca mestermivé vált. — Kiszaba-

dítá a' királyi méltóság a' brandenburgi házat azon szolgálai járom alul, melly alatt Ausztria ekkor tartá a' német fejedelmeket, Iső Fridrik ez általmintegy csalétket nyujta minden utódjának, — mintha mondotta volna: „Én czimet szereztem tinéktek, — tegyétek érd-mesekké magatokat arra — Megvetém méltóságotok alapját, — rajtatok áll bevégezni az épületet!”

A' fényűzés, ez imádott bálványa Iső Fridriknek, — nem hajtott 'hasznót a' kamarára; — alattvalóinak nyomorúságát szülte e' hín pénzpa-pazarló fejdelemnek tékozlása. — Az ő udvara, a' legfényesebbek közé tartozék Európában, követ-ségei olly diszesek voltak, mint a' portugalliaiak. — Lábaival tapodá az ezredeket, — birodalmát terjedelmesbbé teendő, — kegyencei nagy nyug-pénzbeli sommát kaptak, minek bélyegét homlok-izzadságán leheté látni e' népnök; épületei, 's vi-galmi pompadúsak voltak, — konyhái és pinczéi inkább ásiái pazarfényt, — mint európai méltósá-got mutatának. — Udvara olly folyóvízhez hason-líta, melly minden kisebb folyó vizét elnyeli. — Mig naponkint számlálhatlan pénzmennyiséget pa-zarlat el, — addig a' poroszok és litvánok éhség, dögvész martalékjaivá estek, — és misem történt a' nyomorultak segítségére —

Egészen más irányt vettek a' viszonyok Iső Fridrik Wilmos alatt — Az udvari hízélgök elbo-csáttatának, a' nagy fizetések megkisebbittek — Ha Berlin az előbbi uralkodó alatt Spree melletti Athena volt, most Spártává lón az. —

Fridrik Wilmos 1688ban született, — benne durva boriték alatt, — nemes mag rejtezők. — De-rék férfias tekintete volt, mit később éveiben még is egész az ügyetlenségig elveszíte. Rendszerint komornak mutatkozők, de azért, élénk szemekkel néze mindenkinék szemébe, és megkivánta hogy

akkép tekintsenek az ő szeme közé is, szép haját, az akkori idő divatszokása szerint, rövidre nyíratá, és először barna czaffos vendég-hajat, később pedig fehér, silány hajsipkát horda. — Hangja kellemetlen volt, — orrán keresztül dunyogva beszélt, igen nehezen értheték meg beszédét azok, kik először beszéltek vele, — és egy zord hatalom szóval, minden ellenmondást elnémíta. —

A' természettől jeles tehetségekkel jó észszel, emlékező tehetséggel, úgy szinte helyes ítélőerővel és hirtelen fölfogással volt megáldva, — nevelői ezen termékeny mezőt elhagyák pusztulni, és így gyökerezett meg Fridrik Wilmosban az ellenállhatlan iszony minden tudományos tárgy iránt — De hogy is keletkezhetett volna benne az iránt valami nagy szeretet, holott a' tudomány — ha ugyan volt ekkor, — olly irtózatossal, undorító alakban kerügetett, hogy maga az ő nagy 's fogékony fia sem barátkozhaték meg a' német tudományossággal. —

Saját természetéhez képest, — mi az országnak, éghajlatnak, és kornak megfelelő volt, — nem kívánt a' király alattvalóitól egyebet, mint katonai ügyességet, munkásságot, takarékoszást, és jó erkölcsöt. — Mind azt, mi a' finomabb embert kitünteti, gyűlölé ő, de nem is öszhangzott ez az ő korával és viszonyaival. — A' francia nyelvét tudta, — még sem örömet élt vele, — a' hollandus nyelv inkább összeillett az ő durva természetével, — a' német nyelven egyaránt rosszul irt 's beszélt. —

Igen kitünő tudósnak kellett lenni, ki ő nála illő méltánylásra akart szert tenni. — A' tudományok akademiáját csak azért szenvedé meg, mivel kalendáriomot készíte neki, — az elnöknek pedig, — ez nem is érdemle jobb sorsot, — egy-

szersmind az udvaribolond szerepét kelle játszania.—Az Akademia tagjainak, hivatalba lépésökor kötelességül tétetett, mindent elkövetni, hogy a' mánok (Kobold) boszorkányok és bűvösök, s más ördögszolgák kiirtassanak;—és minden ilyen élve vagy halva általadott csoda állatért hat tallérnyi fizetés járt — Továbbá a' bűvös és más titkos mesterségekre, a' csillagvizsgálatra különös szorgalmat kelle fordítaniok, — és tüstént bejelenteniök, ha az állatkör (Thierkreis) az égen megfordult, — ha Mars ellenséges szemekkel néze a' napfelé, vagy pedig Venus Merkurral négyszögidomban álla, — az akademiának aztán összekellett ülni, és tanácskozni a' módok fölött mik állalaz efféle rendetlenségek elháríthatók. Nem tudjuk tréfa-e ez vagy valóság, — mivel eléggé fölvilágosodott volt Friderik Wilmos arra, hogy országában semmi boszorkányságot sem szenvedjen meg. —

A' művészetek akademiája jövedelmét 200 tallérra húzta le. — Az egyetemeket is hasztalan intézeteknek tartá ő, — és eltörlé vala, — ha nem azokban képeztettek volna neki katona orvosok és papok. 1737ikben a' frankfurti egyetemben egy vitakozást tartatott, — mellyben, parancsára, és jelenlétében azon tételt kellett oltalmazni, hogy: az ugynevezett classicus írók együttvéve csak mismás és bolond emberek voltak. — Az elmaradt tanárokat (professores) altisztek által kísérteté a' hallterembe (auditorium.)

Csak a' festésből, rajzolásból ragadt valami a' királyra Hollaudiába utaztakor, mit annyira megszeretett, hogy még később idejében nevezetesen midőn podagrába szenvedett, — ha szinte izlés nélkül is, — festegetett — Ezen szenvedélynek köszönik a' berlini várban levő darabok, — ezen aláíráttal Fridericus Wilhelmus in tormentis pinxit,

— létöket, — annak köszönhető Pesne fő festész is azon szerencséjét hogy a' király őt becsülte, és igen illő fizetést rendelt nékie — A' zenét is szerette a' király némileg; — az atyja alapította városi muzsikakart szétozlatá ő még is és megelégedék fejdelmi ezrede hautboistáinak harcz és vadász-zenéjével. — Ezek ünnepnapokon az egész muzsikakar helyét pótolák ki, — sőt ha magánosan volt is a' király gyakran kellett őtet mulattatniok, még pedig Haendel operáiból, miket leginkább szerete. — Gyakran ha ebédnél sokat evett, vagy sörrel jóllakott, elaluvék a' muzsika alatt, és azzal bünteté a' zenészeket, hogy az elaltatót ismételniök kellett, fölébredte után. —

Mind ezen egyes hajlandóságból látni lehet mikép a' király természete fogékony volt a' tudományok 's művészet iránt, — és csak neveltetése, — 's a' durvaság azon álláspontja, — mi e' korban uralkodék a' Spree mellett tudományok, szép izlés tekintetében, — tevék őtet azok iránt érzéketlenné. — Ha képesek valának a' tudósok kicsikarni a' királytól az illő méltánylást, — ő bizonyosan nem tagadta volna meg. —

Nem érdéktelen figyelembe venni, — hogy, miként kellett kifejteni illy király alatt azon dolognak, mit jelenkorban censura, és sajtószabadság neve alatt ismer a' világ. — Fridrik Wilmos mindjárt trónralépte után eltiltá az előde alatt keletkezett berlini újságot, — részint azon okból, — mivel azt hívé hogy a' politika a' nyilvános újságvágnak épen nem tárgya, — részint mivel olly véleményben volt, hogy az ő korában rendkívüli előrevigyázattal kelle bámi a' politikát illető tárgyakkal. — Csak a' pomeraniai táborozás kezdetével juta eszébe, — hogy az újság, mint egy organum, — neki saját részéről is nélkülözhetlen, —

megengedé hát ismét annak kiadatását, — és soha sem huzta többé vissza engedelmét. — De háboru végeztével a' censurát hozta be, — és gondolhatni hogy milly szabadelvűnek kelle I-ső Fridrik Wilmos alatt lenni a' censornak. —

A' millyen kissé volt a' király a' tudomány barátja, — ép' olly kissé méltatá figyelmére az igazságot és szolgálait, — mivel az ő saját véleménye szerint az enyim 's tied fölötti pör eldöntéséhez nem nagy tudományosság vala szükséges. — Mivel pedig valahára az igazság napja is földerüle, parancsokat (mandata) adott ki, — az igazság csigamenetét meggyorsítandó, — és javításokat akart tenni, — mikre, — fájdalom az időszelleme nem volt még megérve. — „Az a' gonosz igazság,“ — mondá egykor, — „égre kiált, — és ha nem segíték rajta, magamra vonom a' feleletterhét.“ — Az ügyvédekét ugy gyűlölé mint pókokat; — törvénycsavaróknak tartá őket, — és önmeggyőződését mindig saját nézeteiből merité. — Egykor mindenben jelen volt ő egy törvényszéken. — A' panaszkodó-fél ügyvédje olly világosan előadta a' dolgot, hogy a' király emigy szóla: „ezen embernek igaza van.“ — De előállott a' bevádolt ügyvéde és olly alaposan megczáfolá az ellene fölhozottakat, hogy a' király ismét azt mondta: „ezen embernek igaza van.“ —

Az illy általában kártékony és gyűlöletes embereknek mint az ügyvédek, — a' király saját véleménye szerint külsőkép is kitüntetni kelle magukat kellőkép, — a' honnan, bizonyos öltözet nemét rendelt nékiük, mit szoros büntetés terhe alatt hordani tartoztak. — Állott ezen ruháem egy fekete rokkból, és egy térdig érő köpenyből. Minél inkább boszorkodtak az ügyvédek ezen gyalázatos kitüntetésen, — annál inkább örült rajta a' közönség; — semmi ellenmondás sem segíté itt,

és megmásolhatlan volt a' király ezt illető parau-
csa. —

Valószínűleg — a' királynak minden nagyobb tudományosság iránti gyűlölsége nem saját pallérozatlanságában, — hanem sokkal inkább annak, ezen korbani valódi becsét illető fontosabb okban gyökerezett. — Mivel a' valóban hasznosat megtudá ő különböztetni a' semmit nem érőtől, — inna van hogy teljes erejéből előmozdítá az elemi nevelést. — Sok iskolát alapított, — és 1734ben csupán a' porosz tartományban 150,000 tallért adott ezen célra. — 1717ben az atyja által épített vadászkerthelyére katonaiskolát állított, — 1722ben a' híres potsdami árvaházát építeté 2500 szegény katonagyermek számára, — és megveté alapját a' nem kevésbé nevezetessé lett Charité kórháznak. — Mind ezen intézet neki és a' népnek kétségkívül nagyobb hasznú volt, mint a' tudományok 's művészetek akademiája. —

Igaz hogy az elemi nevelés nem mindenütt jó kezekben vala, — minthogy a' király saját practicus esze szerint, helyesnek találá, a' falusi nép nevelő, 's tanítószékeket csizmadiának, szabónak, kovácsnak vagy takácsnak általadni, — hanem fontosra kell vennünk, — hogy már ezen hivatalra alkalmas egyedek (individuum) azon korban még nem képeztettek és nem voltak. —

Míg az elemi tanítá-t előmozdítá Fridrik Wilmos, — a' vallás fenntartásáról is gondoskodék, — és örömet tévé azt házi beszélgetései tárgyává — Csak hogy a' vallás lényeges létrészét a' szeretetet nem ismeré. — Semmi más fogalma nem volt istenről, mint az, mit alattvalóival önmagától közle. — És nagy kérdés még az, vajjon e' tekintetben saját személyére nézve a' király, nem volt-e sokkal hátrább, mint általában a' korabeliek? — Féllelmet, alázatosságot tanultak, a' külső szokáso-

kat, czeremoniákat gondosan megtarták, — a' katonák erőszakkal kényszerítették az isteni tiszteletre menni, — a' király maga vezette őket az urvacsorához, és katonai rendbe állitá a' templom ajtói előtt. — Hasonló durva módon kényszerité gyermekeit is a' vallásosságra. — Saját magára nézve a' reform. vallásnak adá az elsőséget; — de azért nem engedé meg hogy alattvalói erőltetést szenvedjenek, — inkább eltürt minden vallásos hitet, felekezetet míg csak az ő, különben kedvencz eszméivel ellentétbe nem jöttek. — Magok a' zsidók sem panaszkodhattak ő reá; — csak ha uzsorásokat, csalókat fedezte föl: és gyakran tétetett panasz, hogy némellyek 18 procentet is vesznek) tartá fölöttök kemény ítéletet, — és ekkor arra kényszerité, hogy tőle, különösen meghatározott áron, nagyszámu vad-disznót vásároljanak, — miket ő a' vadászatban meglöved. A' disznók ezeknek házuk ajtója elibe hanyattak, — és ha a' keményebb bánásmódról mentek maradni, — és ha a' királyt még jobban felbőszíteni nem akarák, — megfizetniök kellett, — mivel pedig maguknak nem volt szabad disznóhúst enni, kénytelenítették olcsón eladni, vagy pedig a' szegényeknek ajándékozni. —

Fridrik Wilmosnak sok hajlandósága volt olyan, — mi jelenkor ítélete szerint nem válik becsületire, — de ha azon időt vesszük gondolóra, mellyben ő élt, — és elhibázott neveltetését, nagy mentségére szolgál nekie. — Nagy kedve telt p. o. a' katonai pompában, szemlékben és gyakorlatokban, annyira hogy az angol király tréfából: „altisztnek“ nevezé. — Továbbá örömet tőn nagy utakat, — mik, — mennyiben országa kiösmérésére célzottak, — dicséretre méltók valának, — ezeknek szerfölöttisége ada ürügyet az angol királynak, hogy őtet: „országutak királyának“ nevezze. — A' tartományi sivatag puszták miatt pedig u-

gyan ezen király, szinte tréfából illy czímet adott neki: „a' római szent birodalom fő homok szórója.“ — Végre a' vadászat lón szenvedélyévé, — miért is, egy rendkívüli vadász tanyát készítete, és örömmest mulatozott a' fáktól gazdagon körülvelt wusterhauseni királyi mulató kastélyban. — A' pipázó társaság is egy a' kor és körülmények szüleménye volt. — Hiányozván a' szellemi mulatság, és a' király egészen polgári élethez levén szokva, nem leheté csodálni, hogy azon esti társalgásokat, — mik Berlinben és a' wusterhauseni mulató kastélyban történtek, pipázás gyönyör bélyegzé. — Ezen társaság napokint, rendszerint öt óraker kezdődött, — és gyakran éjfél tájban oszlék el. — Nem csak a' királyi család tagjainak, hanem tanácsosoknak, felsőbb hivatalbelieknek, tiszteteknek, idegen követeknek és más kitünő személyeknek is volt bemeneti joguk. — Rendes vendégség nem volt itt; — csak hideg pecsénye, kenyér, sajt, vaj adaték föl, — niből annyit evék mindenki, mennyi neki tetszék. — Ducksteini sört ivának (fejér sör neve) és pipáztak, — ki nem pipázott, legalább pipát kelle szájában tartania. — Beszélgetési tárgyul szolgált mind az, mi kedvverítésre alkalmas volt, — és a' politika hibás fogása rol épen ugy vitatkoztak, kaczaj- és guonyal, mint akármi más tárgyról. — Az akademia tagja — mint udvari bohócoknak, néhány más vigság szerzőnek, ujság olvasónak, — irónak volt kötelessége a' társaságot mulattatni. — Mindeniknek, — mint az ország kormányzásnál, — ki volt szabva saját különös szaka, mellyben működnie kellett. — Még most is meg van egy kép a' berlini királyi várban, mi egy ilyen pipázó társaságot ábrázol. —

Más kedvencz szenvedelme volt a' királynak hadi erejének nevelése, és erre tán azon társaság adott alkalmat, — hol a' király mint ifju jelen vala,

Dornick ostromlásakor. Két angol tábornagy vitázott itt, hogy valljon a' porosz király segítség nélkül, képes volna-e kiállítani egy 20,000,— vagy csak 15,000 emberből is álló sereget. — Ekkor közbeszóla merészen a' herczeg: „a' király, az én atyám, 30,000-ret is kiállithat, mihelyest csak akarja.“ — Meg is mutató ő idővel, hogy jólrendezett financia mellett, lehetséges az. — 1716ban 41,000-re, — 1721-ben 51,000-re, — 1725-ben 64,000-re, 1740-ben pedig, — melly évben meghalt 76,000-re, emelé hadserege számát. — Ezen törekvésiben hatalmas segélyre talált, a' vele rokon véleményü Dessau herczeghen. — Ezen tábornagy kit III. Fridrik Wilmos egy neki fölláztatott szobor által dicsőite, — mint Nagy Fridrik mondja valóságos had-erőművész volt (Kriegs-Mechanicus) ő hozta be a' vas puskaveszsző használatát, a' zászlóaljok (batailloné) mikémi elállításában olly különös rendszert követett, — hogy csak azon rendszer által hozhata be a' király nagy fáradtsággal seregébe olly csodálatos rendet, — a' megtámadásokban, — s helyváltoztatásokban olly szigorú pontosságot, minő eddigelé egész Európában ismeretlen volt. —

Egy porosz zászlóalj, valóságos járókelő agyutelep volt, mellynek gyorsasága a' tüzelésben háromszorta erős hatást eszközle, és a' porosznak azon elsőséget szerzé, hogy egy, három ellen vívott. — A' szilárd herczeg kérlelhetlen szigoru hadi fenyítéket gyakorolt ugyan, — de atyja is volt katonáinak a' szó legteljese értelmében. — Mennyire egyezett az ő véleménye a' királyéval, megtetszik abból, hogy saját fiát Móriczot (ki idővel Főhadvezérré lön) minden taníttatás nélkül hagyta felnőni, — úgy hogy még saját nevét sem tudta leírni. —

De nem csak katonáit szerette Fridrik Wilmos; — ő tulságokra is vetemedett, 's különös kedve, szenvedélye volt oriás legényeket tartani. — Europa minden részében tartá ő kémeket, kik vagy fortély — vagy erőszakkal megszerzék az illy legényeket; — ha bár legnagyobb kegyetlenséggel, igazságtalansággal volt is összekötve az effélék megszerzése, — azzal ő nem gondolt. — Vakon ragaszkodott azon hiedelemhez, hogy a' jó isten minden oriás embert neki teremtett, — és annyival inkább van az illyenekhez joga, minthogy más fejedelmek nem tudják becsülni. — Toborzói önkénye gyakran vérestusára adott alkalmat, — és külonban sokan veszíték e' miatt fejökét hóhérkezei által; — sőt a' király maga is, gyakorta majd háboruba egyeledék. — Törekvésit még sem hagyta abban, — és ama kedvetlen események legfőbb is azon jót eszközlék, hogy saját országában toborzónak több emberiséget kötött szívékre, — utoljára pedig a' katonaszállásozást (Kantonverfassung) hozta be, mi egész 1813-ig megmaradt. A' szó legteljeseb értelmében takarékos háztartó volt Fridrik Wilmos, — de ezen tekintetben legkissebb gazdálkodást sem tudott. — Gyakran egy oriás több ezer tallér földpénzt kapott e' kívül rendes fizetése is járt. — Különféle előjogokkal ajándékoztatának meg; — fekvő jószágokat, — egyházi adományokat, házakat és gazdaságot kaptak, — ha valahol egy szép 's jól idomított testalkatú leány találkozék, az illy oriáshoz volt kénytelen férjhez menni, hogy a' különös fajta szaporodjék. — Az ő esedező leveleik mindenkor kívánt sükert eszközlének a' királynál. Ha valamelly gonosztevő megszabadulni kívánt büntetésétől, — avvagy a' fejedelem kegyelmébe akart valaki jutni, — csak egy oriás példánnyal kelle szaporítani kedvencz ezredét. — Az idegen

hatalmasságok is hasznos kereskedést űztek, efféle ajándékokkal. —

Illy módon Fridrik Wilmost előítéletei sokszor egész a' kegyetlenségig aljasíták, és ez annál szembeszökőbb volt, minthogy ő benne a' gyöngéd erénynek, még csak szikrája sem pisloga. — Indulatait korlátolni, átaljában legkisebbé sem igyekezett, — a' honnan kezében a' pálcza olly fegyver volt, mitől mindenki félt, sőt pusztá tekintete magában rettentő azokra nézve, kik foglalkozásukban hibázva, — egyszerre nem tudák megjobbítani hibájokat — Katonáit, kik a' szokott pompa alkalmával, vagy a' gyakorlatban szabály ellen vétettek szidalmazta, ütötte, és lábaival tapos-ta; — még a' polgárok sőt saját gyermekei sem voltak biztosítva a' kegyetlen bánásmód ellen. —

Mind ezen fogvatkozásokkal terhelve, — Fridrik Wilmos mint ország igazgató és házigondviselő kötelességét tökéletesen betölté. — Szer-té katonáit, de a' háborút nem, és 27 évig tartó uralkodása alatt, csaknem háboríthatlan békében tartá népét — Azon hír 's dicsőség melly után ő törekvék, — nagy fia bizonyága szerint, — csekélyebb volt, mint a' hódítóké szokott lenni; az ő célja a' völt, hogy országa jó karban legyen, és a' status jövedelmet, a' leghölcsebb rendezéssel, háztartással kezelhesse. — Kerülte a' háborút, — hogy az, illy szép vállalataitól, foglalkozásitól el ne vonja, — 's ckkép nyugalmas viszonyai között igen nagyra emelő hadierejét, — a' nélkül hogy az idegen fejdelmek irigységét magára vonta volna. — Saját kiadásait ő általában kiméit sommára*)

*) Az ő asztalára csak közönséges ételek vitettek föl, — és igen szereté ha azok sem saját erszényéből kerültek ki, hanem különféle ajándékokból. — A' bort

határzá, és azt szokta mondani hogy: „A' fejedelmeknek takarékosan kell bánni alattvalói vérével, — vagyonával.“ — Ezen tekintetben, — mint Nagy Fridrik mondja, — valóságos filozof volt ő a' trónon, — de egészen különböző azon tudósoktól kiknek meddő tudományuk csak elvont (abstract) tárgyak fölötti speculatióbol áll. — Példájával szigoru erkölcsösséget, — takarékoságot, mértékletességet tanita, olyat pedig, melly a' római köztársaság elsőbb korához is méltó leendhete. — Őt — ki ellensége volt a' pompának, a' királyi méltóság külfényének, az ő stoikus erénye nem engedé csak kevesbbé mesterkélte életmódhoz is szokni. —

Fridrik Wilmos mindenütt maga akart jelen lenni, és ez mindenkor ügyes igazgatót bizouyit — már trónörökös korában is próbált katonáskod-

nem utálta, de később idejében, podagrája miatt, sörrel is beéré.—Mindjárt trónra lépte után, házi kitarását a' legelkerülhetlenebbekre szorítá,—a' mennyiben megparancsolá hogy asztalára, pinczéjére úgy szinte az udvari személyzet ruházatjára 's fizetésire, sőt az istállókra is évenkint ne több, mint 48,000 tallér adatnék ki.—A' királyné magára, gyermekire és cselédire 80,000 tallért kapott.—Midőn legkedvesebb fia meghimlőzött, igen megijedt rajta, — egymásután küldötte a' sok követet Ellert udvari orvosért.—Megérkezvén nem sokára az orvos, és a' gyermek sorsa iránt megnyugtattván őtet, — mint különös jelét királyi hálájának, egyszerűs mind a' beteg körüli fáradozásit megjutalmazandó, a' palotában tartózkodása alatt naponkint két palaczk ducksteini sört adatott nekie ingyen, mellé még ebédet is; mi azonban együttvéve sem kerülhete többé hat garasnál. —

ni, — a' mennyiben a' porosz segédsereggel, a' malplaquet-i (11. sept. 1709.) véres háboruban részt vón. — Megünneplé ő ezen napot következőleg mindig, mint porosz katonáskodásának emlékezetes napját. — Itt Eugen-t Marlborough-ot és más jeles vitézeket ismert meg, midőn pedig már éretvebb ésszel tért vissza, — elkeseredett azon zűrzavaron, mi az ország 's ház kormányzásban uralkodék. —

1713-ban jutván trónra, a' szó legteljesh érte'mében önuralkodó szerepet játszó, — és mitsem bizott tanácsosaira, pa ancsai végrehajtásán kívül. — Munkássága fáradhatlan, és mindig czél szerű volt. — Ő nála⁶⁶ mint utódja mondja, — „erős testben munkás lélek lakott és tán nagyobb ügyességgel birt egyes körülményeket kipuhatolni mint akárki más. — Néha egész a' legcsekélyebb tárgyakig leereszkedék, — de csak azon meggyőződéssel, hogy sok illy csekélységből nagy dolgok keletkeznek. — Az ő egész munkája, saját politikájának általános tervén alapult és azon igyekezete, fáradozása miszerint egyes részeket a' tökéletesség legfensőbb fokára kívánt emelni kiterjedt az egészre. — Katonai rendszerét olly szoros összeköttetésbe tudta hozni a' többi országot illető intézkedéssel, hogy legkisebbet sem lehet azon változtatni, az ország boldogsága veszélyeztetése nélkül. *) Mi a' mesterségek - kereskedés-

*) Nem sokat állitunk ha azt mondjuk hogy ő volt teremője a' porosz status gazdasági rendszernek, — azon rendszernek melly hatásaira nézve olly áldásteljes vala az országra, — és a' melly az ország kül — 's belviszonyainak olly igen sok és különféle kedvező 's kedvezetlen viszonyai közt, alapszabályaiban még mai napig is megvan.

re nézve szükséges, mind azt megtevé, — az adózást ujonnan rendezte, a' bélyeges papirozt behozta (Stempelpapier.) — Hadi- és országos-jószági kamrások (Kriegs- und Domainen-Kammern) ügyeltek a' tartomány kormányzásra (Provinzial-Verwaltung), ezek pedig egy közönséges igazgatóság (General-directorium) örököse alatt állottak. Több megégett várost építtetett föl ujlag a' király, egész falukat alapított, és idegen gyarmatokkal látott-el. Megnagyobbítá Potsdamot, és bevégezte Berlinben a' Fridrik várost. — A' táborházat (Lagerhaus) Berlinben posztógyárrá változtatá, — hol 5000 ember dolgozék, és egész seregét ellátta posztóval. — Spandanban és Potsdamban fegyver gyárak állítottak. — A' dögvész által elpusztult Litvániát ujra népessé tevé, új lakókat híván be Helvecziából, Svábföldről és a' pfalzi gyarmatokból, és roppant költséggel megtelepíté őket.*)

Fridrik Wilmos nem kül — hanem belképen akará országa erejét nevelni, a' honnan az ő politikai czivódásairól kevés mondani való van. — Trónra lép-

— A' gazdasági, 's kamrai dolgokbani gazdag ismereteit tanúsítják, azon célirányos intézkedések, miket az országos jószágok igazgatásánál divatba hozatott. — Ezeknek szembetünő üdves következményi nem kis figyelmet gerjesztének a' szomszédországokban, és nagy hírt szerének a' királynak. —

*) Egyszer fölfedezé hogy néhány porosz kamrások az e' célra határozott pénzmennyiségből bizonyos sommát elvettek; — ezeket a' várba küldé, — egyet pedig közülök ki efféle büntetés által nemességét sértettnek vallá Königsbergben az utcán nyilvánosan, a' kamra épület előtt fölakasztatá. —

tekor mindjárt az utrechti békekötésben (1713). Orang-e elvesztéseért, az austriai Geldern egy részét kapá, e' kívül pedig Spanyol és Franciaország, az ő királyi czimét elismeré. — Egy évvel később a' limburgi grófságot öröklé. — Az északi háborúban először közönyösnek nyilatkozá, — de nem maradt m g ezen föltételénél, — a' mennyiben később közbenjáró volt, — és XII. Károly kívánatára Stettin-t, és Wismar-t, elfoglalta. — Midőn pedig ezen helyek visszaadását, — csak a' kölcsönözött 400,000 tallértól álló somma vissza fizetése után, — megigéré, XII. Károlyval keveredett háborúba, és Dessau által Rügen-t 's Stralsund-ot meghódította. — 1726-ban megigéré a' császárnak a' practica sanctio elismerését, ha pedig megtámadtatnék 10,000 katonát ajánlott segélyül Austraának. —

Ha Fridrik Wilmos életének egyes vonásait összeszedjük, úgy találndjuk hogy mindent gyűlölt, mi az élet pompájára tartozik, - becsült ellenben mindent, miaz életben nélkülözhetlen. Tronra léptekor igen szegény közjövendelői pénztárt talált ő, — halála után pedig 8,000,000 tallért hagyott hátra. — Egy kis oroszul rendezett sereget vön kezéhez, — halála után olly hadisereget hagyott hátra, melly egy nagyobb országnak is díszére vált volna. — Az ő hajlamai, erényei, a' szó legsajátoságosb értelmében egy közönséges polgárcihoz hasonlítanak, — a' tiszta szívet, szeplőtelen házassági hűséget legnagyobb erénynek tartá és hasztalan ügyekeztek őtet hízelgői bujaságra csábítani. — Ha ollykor fölébredt benne azon tudat, hogy, kegyetlen durva volt, — azon gondolat nyugtatá meg — mikép, — még sem vétett a' hatodik parancs ellen. — Azon lelkésznek ki őtet a' halálhoz készíté, sok fáradságába került, azt megfoghatóvá tenni előtte, hogy a' halandóra nézve még magasabb kö-

telességek is vannak betöltendők, a' hatodik parancsban foglaltaknál. —

Vízkörságban huzamosb ideig feküvén Fridrik Wilmos munkás életét, 1740ik 31. májusán végzébe, filozofi állhatatossággal és keresztyéni alázatossággal. Egész az utolsó pillanatig, csodálatos lélekéberséggel volt. — mint kormányfi rendezé dolgait, — mint orvos vizsgálá betegsége növekedését, és mint vitéz daczolt a' halállal.

„Ha igaz“ — szól az ő dicső utódja, — „hogy a' tölgyárnyékát, mellyel beföd bennünket, azon tölgynek köszönhetjük, melly amazt ápolá, — ugy kénytelen a' világ megvallani mikép ezen fejdelem munkás életében, — és bölcs rendezkedésiben találjuk föl azon boldogságnak csiráját melly a' királyi háznak az ő halála után sorsúl juta. —

F. Nyárádi.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

A' törvények iránti engedelmességről különös tekintettel korunkra. Jutalmat nyert pályamunka. Irta Somogyi Károly. Budán. Nyomatott Gyurián, és Bagó betűvel 1841.

Kétséget nem szenved, hogy a' törvény az emberi társaságban olyan szerepet játszik, mellyet egyedül a' természet, vagy helyesebben szólván a' gondviselés czélainak köszönhet. Igen is! a' törvény fensőbb eredetű, mint sok á'bölcsekedők gondolják. A' törvény mennyei eredetű. A' tőle életos törvény nem egyéb, mint az isteni törvény az emberi társaságra alkalmazva, és emberi nyelvre átfordítva. Ezen ideális tökéletességet a' törvény kétség kívül csak ritkán, talán soha sem érte el; de még is mindég ezen ideális mustraképet kergeti, 's gyakran a' nélkül, hogy magának arról egészen tudna számolni, bizonyos felsőbb, és hatalmasabb befolyásnak, maga a' természet alkotója által alapított dolgok rendének következtetésében. Ezen vezérlés immár, mellyet az emberi törvényről bizonyos kénytelen-ségnél, az isteni törvénynek, mellynek minden alá van vetve, tekinteténél fogva követ, annak épen olly jogszerű, mint valóságos uralkodást biztosít, 's minél tisztább, 's jobb az, befolyása annyival hathatósabb.

Valóban, az ember társasági létele a' természet czélján alapszik, a' természet akarta azt, 's az eszközöket erre nézve elkészítette, ezen állapotr képezte az embereket, 's a' társaság eszmé-

jét mélyen szívökbe nyomta. Következőleg a' törvény tekintete a' dolgok azon legfelsőbb rendéhez csatlakozik, melly a' mindenséget vezérli, 's akár vallásos, akár philosophusi módon beszélünk, a' törvény isteni eredetű.

Igaz, hogy sem a' vallás, sem a' philosophia a' törvénynek sem egyik, sem másik formájáról nem beszélnek. A' formák csak mellékes dolgok, mellyeket a' természet az emberi okosságra bizott, de a' természet teszi a' törvényt általában érvényesé. Ezen lettdolog sokkal több világot vet az emberi társaság titkára, hogysem azt félre ismerhetnők, 's különös figyelem tárgyává ne tehetnők. Egyébiránt ezen okoskodásra lehet azt vissza vinni: az ember törvény alatt él, rendeltetését törvény alatt találja meg, következőleg a' törvény magán az ember rendeltetésén alapszik, 's a' természet akarja a' törvényt, mivel a' társaság akarja azt.

Innen magyarázható azon hatalom, mellyet a' több századokon keresztül uralkodott vélemény a' törvényeknek tulajdonított. Valóban minden időben azt hitték, hogy a' törvények rendeltetése a' korszellemet szabályozni, vezérelni, nemesíteni, azt erősíteni, gyámolítani, 's minden időben úgy tekintették egyszersmind a' jó törvényeket, mint az erkölcsösödés legjobb eszközeinek kútforrását, 's a' köz erkölcsiség legtisztább gyámolát. Azon népek mellyeknek butasága sem a' törvények szabályait, sem jutalmazó szózatát, sem boszuló hatását nem voltak képesek megismerni, minden időben barbaroknak tartattak. A' törvények tisztelete az erkölcsök tiszteletével mindig karöltve járt.

Ila ezen észrevételek állanak: kétséget nem szenved, miszerint a' törvények iránti engedelmeséget mint valamelly szent tüzet, a' népek, 's nemzetek szívében folyvást ápolgatni kell; 's a' hozott törvények megtartatása fölött éber figyelemmel ör-

ködő felsőség, törvényhatóságok mellett kétség kívül a' tudományos készületű, tiszta keblű, józan itéletű, az emberi nemzet javáért lángoló szívű írók azok, kiknek ezen szent tüzet ápolgatni kötelességökben áll.

Jelen munkája a' terjedelmes tudományu, szép elkü fiatal szerzőnek néhai kalocsai kanonok Horváth Jó'sef alapítványából a' pesti theologiai Kar által feltett következő jutalomkérdésre készült: „Terjesztessenek elő az engedetlenség természete, nemei különböző módja, 's lépcsői korunkhoz alkalmazva a' köz életből; azután mutattassék meg annak gonoszsága, 's számláltassanak elő azon rosz következesek, melyeket az engedetlenség már szült, vagy szülhet, 's idővel bizonyosan szülni fog; végre pedig fedeztessenek fél az engedetlenség okai, 's ezen okok elhárításának módja irassék le. Ellenben --

2. Az engedelmesség értelmét meghatározván az értekező, annak kötelező 's indító okait nyomosan adja elő, 's valamint a' kötelező okokkal ellenkező kétségeket, 's kifogásokat megczáfolja, úgy az indító okok akadályait hárítsa el. Mivel pedig a' nemzet, 's honszeretet, és az Anyaszentegyházhoz viseltető fiúi tisztelet méltán az engedelmesség indító okai közé tartozik, fejtse ki: mi értetik a' nemzet- 's honszeretet és az anyaszentegyház iránti tisztelet alatt, 's mi nem tartozhatik ezeknek körébe? végre mutassa meg, hogy nemzetünket 's hazánkat tartozunk szeretni, az anyaszentegyház iránt pedig kötelességünk tisztelettel viseltetni.“—

Ezen fontos kérdések megfejtésében minő szerencsével járt el a' tudós szerző, kinek munkáját főleg az ifiúság tanítóinak figyelmébe bátorkodunk ajánlani, mint ollyast, melly különösen képes mind velős és nyomos okoskodásai, mind kellemetes írásmódja a' világos és logikai rend, 's ritka tudomá-

nyos készüllet által az ifiaknak a' haza reményének 's jövendő polgárinak szivébe a' törvények iránti engedelmességet jó eleve becsepegtetni: következő mutatványok eléggé bizonyítják.

A' bévezetésnek következő sorai különös figyelmet érdemelnek.

„Sokkal ismeretesebb korunknak szelleme, fő vonásiban legalább, hogy sem azt ujjal rajzolni kellene. Elegen tették ezt már helyettem mások, kiknek ebbeli fáradságukat azonban csaknem szükségtelenné tenni látszanak, ama mindenkinek érthetőleg szóló adatok, mellyek a' világ történeteinek folytatásául szolgálva naponként eltöltik a' hírlapokat, évkönyveinket gazdagítandók. Ezen adatok 's az elfolyt néhány évtizedek kétségtelenné teszik korunknak azon irányát, miszerint gyanusá válva előtte minden eddig hitt akár vallásos, akár politikai állítás, minden eddig csalhatatlannak tartott elv, nem bizva többé semmi ez időkig jónak tartott intézményben, merészen akarja vizsgálat alá venni mind azt, a' mit az őskor, vagy csak szerényen elhitt, vagy pedig tudva lévőknek nyilatkoztatott: merészen feszegeti minden hitnek, 's tudományok alapjait nem rettegve az ezekre épített üdvös intézetek megrendülésétől. Minek következése lón, hogy mintegy abba helyeztetni a' társaságnak minden egyes tagja a' korszelleméveli haladást, ha még oly csekély erkölcsi tudományos műveltsége mellett is eldöntőleg ítél, nem csak arról, a' mint legalább képzel tudni, hanem még azokról is, mellyekről még csak tudni sem kíván. — A' gyakran szánandó önhittséggel kezdett, m g többször elfogult elmével, 's pártos indulatossággal folytatott nyomozásoknak tárgyul szolgál e' szerint korunk szellemében minden akár isteni, akár emberi törvény, minden eddig axioma gyanánt elfogadott tétel a' hittudományban szintűgy, mint a' bölcselke-

désben, vagy más szemléleti 's gyakorlati tanítások körében. Csalódva néha a' régtől igazaknak tartottakban, ma már nem bizik semmiben: felfedezve néme lyek alaptalanságát most már minden kétes előtte, sokszor még csak nem is kétes, hanem előre felteszi, hogy rossz, nem igaz, és félre vetendő, mivel régi: csupa önkényből származottnak vélve mind azt, a' mit a' régi világ megállapított előítéletnek tartva hinni, és tenni, a' mit századok hittek és gyakoroltak, egyedül magát képzelve mintegy kizárólag a' józan ész, és helyesen alkalmazni tudás, a' bölcsesség előre látás, és bölcs kiszámításnak birtokában, nem tart semmit e' szellem olly szentnek, miről itélnie szabad nem volna, semmit olly fellengezőnek, mit megfoghatni nem képzelne, sem olly okosan kigondoltnak, és elrendeltnek, mit ő felforgathatónak nem vélne azon hiedelmében, hogy az elrontott helyébe jobbat állítand, azt igazságosabban elintézend. Innen ama' sebesség, mellyel csaknem minden év, új rendszereket lát a' tudományok egén, mint valamely meteorokat feltűnni, jobbára kis idő múlva feledékenységre menendőket. Innen ama' készség a' régi törvények helyébe újakat hozni be, ott is, hol nem szükséges, 's innen a' vonakodás azoknak engedelmességre; mert maradnak elegenden, kik a' hozattaknál véleményük szerint sokkal jobbakat tudnának elő állítani, 's azért elégedetlenek a' hozattakkal azokat elmellőzni, 's övéikkel felváltani törekeshetnek; innen továbbá a' könnyelműség az ősi intézetek feldulásában, 's a' lassúság új létre hozásában, mert a' képzetek feletti vita a' pártok idejét felemészti, 's csak későn engedi őket odajutni, hogy miután annyit irtak, 's beszéltek, tegyenek is valamit, későn engedi átlátni, hogy „a' kezdetnek legjobb módja valamit kezdeni.“ (B. Eötvös J.)

„Azonban ne véljük, mintha korunk egyedül a' roszban volna illy termékeny. Itt még csak árnyékoldalát néztük. — Nem lehet ugyan is tagadni, hogy valamint minden kornak ugy a' mienknek is nem csak hibái és fogyatkozásai vannak, hanem elsőbbségei és érdemei is; nem lehet tagadni, hogy ez utóbbiak a' tudományokra 's művészetekre, 's az ezek körébe tartozó felfedezésekre nézve felet-tébb nagyok; hogy korunk temérdek visszaéléseket eltörlött, nem egy százados előítéletnek megásta a' sirját; hogy a' szegény- és kórházak, árva- és nevelő intézetek, czélszerű tömlöczök, 's dologházak állításában 's egyéb jótékony kezdetek ápolásában, a' rabokkali emberibb bánásmódban, a' rettentő vallási háborúk, üldözések megszüntetésében, a' rabszolgák felszabadításában 'stb. az emberi szelidebb érzetek diadalját kivívni segített az irgalmatlanság, részvétlenség, és türelmetlenség felett. — Mind ezek korunk érdemkoszorujában diszló virágok, mellyeket a' háladatos emberiség örömkönnyei öntöznek 's mellyeknek kora hervadás helyett a' szebb jövőndő csak nagyobb kifejlést ígér. De talán épen ezen említett elsőségeknek kell tulajdonítani, hogy az emberi erő, és értelem elbizva magát sebes emelkedésében az elfolyt századok tanácsát 's tapasztalását nélkülözhetni képzelé 's azon iszonyú tévedésekbe esett, mellyeket a' miveltségével dicsekedő Franciaországban 's egyebütt irtózva látott a' világ, 's jóllehet más alakban, és kisebb mértékben ott is, Európának más országaiban is maiglan szemlélni kénytelen.“

„Minthogy pedig a' kor szelleme nem csak ott, hanem egyebütt is munkál, ki nem tartaná legfőbb nyereségnek, ha azok, kik e' szellemnek eddig talán csak áldásaiban részesültek nem pedig átkai-ban — kik egész mértékben legalább nem érezték

ama' borzasztó következéseket, mellyek a' korlátot ismerni nem akaró értelem, 's önző indulatok kicsapongásaiból származnak, addig, mig ideje van, kölcsönös felvilágosítás, és értesítés által megóvatnak az őket környező veszedelmektől, 's meggyőzetve a' jobbról, okulva más nemzetek szomorú történeteiből vont példák, vagy saját tapasztalásaik által a' jogosság, és méltányosság utját követni hajlandóbbakká válnak? Mi lehet szebb, mint megóvni egy nagy hivatású nemzetnek dicső fényben ragyogó jövődjét azon tévelygők ámitásától, kik néha csalva, bátor többnyire csalatva hiú álmaik által, a' tőlök elszédített szerencsétleneket elhagyni kénytetik, a' törvény mérséklet, 's lassu de biztos haladás jótéteményeit, hogy ama' káprázolatok után — mellyeket beteg képzelődésük ábrázol eleikbe — kinyujtva gyakran vérrel fertőztetett kezeiket veszedelmes szírtek és örvények közé lökjék milliók életével és jólétével terhelt hajóját houunknak, köz veszélyt és romlást huzván mind magukra, mind az általuk békéjükben háborított ártatlan polgártársaikra, 's talán századokra taszítván vissza hazájukat a' tökélesedés szépen kezdett pályáján — ha még is szerencsés volt az a' nemzeti hajótörésből legalább egy meztelen életet megmenteni.“

A' XX. részben a' törvények ránti engedetlenség okait fejtegetvén a' 7ik szám alatt nyomosan elmélkedik az előljáróság által adott példák veszélyes befolyásáról.

„Épen abban áll úgymond az előljárók által adott példák roszasága, ha ők magok tesznek igazságtalanságot, vagy tétetni parancsolnak, 's a' gonoszt nem büntetik: ha egész életökmódja nem eleven bizonyosság reá, hogy ők a' törvényeket nem önkény-szülte rendszabásoknak, hanem olyanoknak tekintik; mellyek mint jók, és igazságosak

az okosság és Isten által parancsoltatvák. — Mig lesz olly felebbvaló, ki tehetni véli, a' mit akar, tehetni az ellenkezőt azzal, mit egyebeknek, mint általánosan kötelezőt parancsolt, — mig a' törvényhozó vagy végrehajtó nagyobbnak képzei magát, hogy sem a' törvénynek ő is engedelmeskedni tartoznék, mig ő azt egyedül kényétől függőnek nézi, mellyet nem is hozhatott volna, most pedig ha akar megtart, ha nem, nem, felmentve tőle a' kit akar, nem pedig azt, a' kit felmenteni talán igazságos; mig az utolsó falusi bíró, vagy törvénybíró is az által akarja mutatni felsőbbségét, hogy szabadságot vesz magának, tenni a' törvény által tiltottakat; addig a' törvények iránt tökéletes engedelmességet, és tiszteletet soha nem várhatunk.—Pedig hanyadik az, ki ezen hódolat-tal viseltetnék a' törvény iránt? Ki példájával ajánlaná szóval kimondott törvénye jóságát? Ki a' maga hozta törvény iránt is tisztelettel viseltetnék (mi csak ugy lehetséges, ha az valóban az ész szava, és Isten törvényével egyező), mellyet hozni vagy nem hozni, nem emberi kénytől, 's így az övétől sem függött? Hányadik az, ki magának sok olyanban, a' mi törvénytelen, nem követelne több szabadságot, mint a' mennyit másoknak hagy? Ki kegyelemnek nem nézné, ha igazságot szolgáltat; *engedvénynek* nem tekintené azt, mit hogy tegyen, erkölcsi köteleztetése parancsolja; nagy magamegtagadásnak nem tartaná, ha a' köz jóra czélozó hasznot — saját csekély terheltetésével nem gondolván nem gátolja, ki a' hozott törvényeket nem az ő munkájának, hanem az örök igazság, és ész kifejezésének tartaná, 's a' gondviselés eszközének, vagy mint *Plutarch* az előjárókat 's uralkodókat nevezé: „az istenség status-zolgáinak lenni legdicsőbb megkülönböztetésnek ismerné“?

„Az ilyen előjárók cselekvésmódja, mond továbbá a' szerző, mintegy későbbi törvény, melly az előbbit, általuk szóval hirdettetet eltörli; és pedig annál hamarább, minél érthetőbb, 's minél kevesebb kell hozzá, hogy eme' tettekben kinyomott törvényt minden alattvaló olvashatja, mert azt csak látnia kell. „Verba movent, exempla trahunt.“

Sic natura jubet, velocius et citius nos
Corrumpunt vitiorum exempla domestica, ma-
gnis,

Cum subeunt animos auctoribus. Unus et alter
Forsitan haec spernant.... quibus arte benigna
Et meliore luto finxit praecordia Titan:
Sed reliquos fugienda patrum vestigia ducunt,
Et monstrata diu veteris trahit orbita culpa.

Juv.

Sat. XIV. Mit a' költő e' szép versekben mond,
még méltabban illik a' legnagyobb példaadókra is.

Z.

B) Külföldi Literatura.

Russland in historischer, statistischer, geographischer und literarischer Beziehung dargestellt von Thaddäus Bulgarin. Ein Handbuch für Gebildete jeden Standes. Mit Genehmigung und unter Mitwirkung des Verfassers aus dem Russischen übersetzt von H. Brackel. Riga und Leipzig bei Eduard Frantzen, 1839.

E' jelen munkából két kötet jelent meg eddiglen 's az egyik Oroszország' történeteinek egy részét, a' második Oroszország' statisticáját (részben) foglalja magában.

Történetek Isó kötet XXVI és 476 lap.

Az első kötet' feladása, az orosz történetek' régiebb szakával ismertetni meg az olvasót. „Én az orosz történeteket—így szól a' szerző az előszóban—az orosz nép' minden státusai', az az: olly emberek' számára írom, kik a' műveltség' és felvilágosodás' legkülönneműebb fokain állanak.“ — Mind e' mellett e' munka nem szoros értelemben vett népszerű, azaz: az olvasóban nem csak a' tanulás' szükséges voltának érzetét, hanem olly műveltséget is feltételez, melly a' mélyebbre ható vizgálatokat megérteni, és az egymástól távol fekvő valóságokat együvé gyűjteni 's egymással összevetni képes. - E' munka továbbá, nem tartózkodik szorosán a' feloldást váró feladat' ha-

tárai között, hanem számos egyéb tárgyakra is kiterjeszkedik, mellyek legalább némileg idegneknek mondathatók, 's mellyeket talán tanácsosabb lett volna vagy csak érinteni, vagy legalább nagyobb rövideggyel előadni; illyesek p. o. a' skandinaviai regék.

Ezen hiányok azonban a' munkának való érdeméből csak keveset vonhatnak le. A' szerző szorgalommal dolgozott és önállólag, 's nem ritkán saját nézetekkel is lépett fel, mellyek azonban rendszeren csak kijeleltettek általa, teljes kivitelök másokra vagy másokra halasztatván.

Azon időszakok, mellyek a' szóban forgó első kötetben tárgyalatás alá kerültek, még határozatlan regék' ködében úszók, vagy ollyasok, mellyeket egyes, néha forrásaiknál fogva bizonytalan, néha egymásnak ellentmondó dátumok nyomain szerkeszt együvé a' történetiró. Bulgariu ezen időszakot a' „szláv periodus“-nak mondja.

Rövid vázlat a' római világnak, melly a' népek' nagy mozgalmait Nyugat- és Éjszakamerikában megelőzte, nyitja meg a' munkát, 's helyesen, mert csak a' római birodalomnak akkori állapotából magyaráztathatnak meg világtörténeteinek viszonyaiban a' beállott események. Ezen vázolat után futó pillanatot vet a' szerző a' barbar világra, melly Róma ellen feltámadni készült. A' munkának ezen megalapítása után fordul az előadás a' szlávokhoz általjában 's különösen az oroszokhoz, kiknek állapotáról a' népvándorlás' időszakában hypothesiseknél egyebet nem ad, nem is adhatott a' szerző. De minthogy az orosz szlávok' történeteire nagy befolyással voltak éjszaki szomszédjaik, a' svédekre, finnokra és lettekre is kiterjeszkedik a' szerző, mielőtt a' barbarnépek hadviselésére Róma ellen, általtérne. Ezen mozgalmaktól, mik kivált germán népszövetség, vagy germán és szláv

népegyesület által történtek, azon harczok, melyeket a' szlávok (?) saját nevök alatt Róma elmentettek úgy Görögországnak 's a' moreai félszigetnek általok történt meghódítása különválasztva adatnak elő. A' szerző most a' szláv tartományok' eredetére magában a' római birodalom' 's a' szabad Germánia' kebelében úgy a' balti szlávoknak első fellépésére, 's ezeknek viszonyaira a' többiekkel 's a' frankokkal, tér által és a' Rurik előtti orosz szlávok' állapotának rajzolatával fejeztetik be a' kötet. —

Külön réztáblákon szláv régiségeket és íráspróbákat, úgy azon' országok' abroszát találja az olvasó, — mellyekben a' szlávok megállapodásokkor a' Xdik században laktak, vagy mellyek az orosz birodalomhoz tartoznak jelenleg, de akkoron idegen nemzetek' birtokában valának.

Oroszország' statisticája. II-ik kötet, XII. és 388 lap, számos táblákkal, 63 lapnyi toldattal és 3 abroszszal.

Az előszóban vallást teszen a' szerző, hogy eddigelé még lehetetlen vala, az orosz birodalom' ollyas statisticáját írni, minöket Franciaország, Anglia, 's részben a' német státusok is felmutathatnak, mert a' statisticának tartalmát tevő szükséges tárgyaknak pontos ismerete még hijányzik. De Oroszországot mi illeti, itt nem csak a' számos statistikai számok iránt fennforgó kétségek, hanem maga a' birodalom' sebes változása és haladása csak nem lehetlenné teszik a' szükséges pontosságot. Azonban itt el ne feledjük, mi végczélja a' statisticának. Feladása t. i. a' lehetőségig hű képét adni valamelly státusnak bizonyos időben; minélfogva a' statisticusnak azonképen kell működnie, mint az ügyes arczfestőnek; ez csalatkoznék, ha olly véleményben volna, hogy a' képnek hasonlatossága az eredetivel azon pontosságon alapul, mellyel az

egyességek adattak, 's nem inkább a' szellem' helyes felfogásán, melly az egyes vonásokban nyilatkozik 's azokat jellemzi. És ennél fogva ne is aggodjék, hogy ez vagy ama' parányi vonás' ismeretével nem bír, ha képes az egészet egyediségében felfogni. De minél inkább azon lesz, hogy a' külső és mulandó festményében helyet találjon, annál hasonlatlanabb leszen ez szükségképen rövid idő múlva.—A' fő baj itt az, hogy a' belföldi *statisticus*, ki Oroszországot előadása' tárgyául választá, kéntelen ismeretes korlátok között mozogni, 's így öntudattal olyas munkát nyújtani az olvasónak, melly önnön igényei 's ereje megett maradt. —

Bulgarinnak az állott száudékában, hogy adatait a' kormány által közhírré tett tudósításokon alapítsa, vagy olyasokon mik kézirati közleményekből származtak. De ezen utóbbi forrás olly silánynak mutatkozott, hogy csakhamar felhagyott használásával 's így a' dátumok a' ministeriumok által nyilvánított értesítéseken 's az Oroszországról már előbb megjelent *statisticai* munkákon alapúlnak. Ha nem csalatkozunk véleményünkben, hogy magok a' kormány által közhírré tett *statisticai* értesítések koránt sem pontosak, — olly statusban minő Oroszország, a' miveltség' 's a' közigazgatás' hijányainál fogva pontosak nem is lehetvén — nem leszünk igazságtalanok a' szerző iránt, ha munkáját a' *statisticai* külső elemekre nézve hijányosnak mondjuk. Említendő itt még az is, hogy a' *statisticai* adatok Bulgarin által ugyan együvé gyűjtettek, de ennek ellenőrsége alatt Iwanow által dolgoztattak ki.

Ha ezen *statistica*' első részének tartalmára 's azon módszerre általtérünk, mellyet a' szerző kidolgozása közben követett, — nem tagadhatni hogy az újabb kor' jobb *statisticai* munkáinak nyomain

indult lényegesen. Már az általános bevezetés, mely a' statisticának fogalmáról, segédtudományairól, a' tárgyak' elrendezéséről, 's az illető eszközökről és forrásokról értekezik, eziránti tanúságot teszen.

A' statisticának egészét következő négy osztályra különíti 'a' szerző: az *alaperők'*, a' *nép-miveltség'* az *alkotmány'* és az *igazgatás'* osztályaira. A' jelen kötet csak az alaperőkkel 's részben a' népmiveltséggel is foglalkodik. Mi csak azt gáncsoljuk e' tervben, hogy a' státus' külső viszonyai nem fogattak külön osztály alá, 's hogy az egésznek béfejezésével külön czikk nem szól a' státus' hatalmáról, mellyben az egyenkint nyertett eredmények *egy öszvesben* pontosíthatattak volna.

Az alaperők azonképen mint más statisticusoknál az országot 's a' népet foglalják magokban. Amaz határai, kerülete, éghajlata és közlekedési eszközei szerint vétetik vizgálat alá (l. 19—43). Azon kevés pont, mellyekre a' vizgálódás szorítkozik, hogy a' szerző nem tekinté e' tárgyat olly fontosnak, minő valósággal. Így p. o. mi Oroszország' határaitól mondatik, épen ki nem elégitő. —

Az orosz biródalom' területének felvetésében Struvét követi a' szerző, 's 401,536 négyszög mérföldre teszi, mi a' Schubert által statisticájában adott öszvegét (l. k. 129 l.) 37932 mérfölddel haladja felül. Europai Oroszországnak (Lengyelországot is ide számítva) jut 98587, az ásiainak 284449, az amerikaiaknak 17500 négyszög mérföld. Még pedig különösen:

Europai Oroszország.

1) Kelettengeri tartományok -	9023	□ mf.
2) Nagy Oroszország -	67,765	„
3) Kis Oroszország -	3,763	„
4) Déli Oroszország -	8,208	„
5) Nyügoti Oroszország -	7,535	„
6) Lengyelország -	2,267	„

Ásiai Oroszország.

1) Siberia - - - -	25,0180	„
2) A' Kirgisek' tartományai -	26,911	„
3) A' keleti oczeán' szigetei -	1600	„
4) A' kaukázi tartományok -	6920	„

Amerikai Oroszország.

17,500 négyszög mérföld.

(az itt adott számok' öszeve azonban 26 [] m-földdel különbözik a' felebb adott öszevestől.)

Oroszország' éghajlata viszonylag jóval több szorgalommal tárgyaltatott, mint felebb a' határok. A' legszamosabb statistikai munkákban, 1784-ben költ ukas' következésében, Oroszország az éghajlatra nézve négy kerületre osztatik. A' szerző nyolczfelé osztályozza az éghajlatot: 1) a' jég', 2) a' mohsikság', 3) az erdők' és állattenyésztés', 4) a' kezdő földmivelés' és az árpa', 5) a' rozs' és len', 6) a' buza' és a' gyümölcsök', 7) a' kukoricza' és a' venyige', 8) az olajfa' és a' czukornád' éghajlataira. — Részünkről sajnáljuk, hogy a' szerző nem tön próbát ezen éghajlatok' határait a' szélességi fokok szerint némileg meghatározni. A' négy első mintegy az éjszaki szélesség' 63dik fokáig terjed. Az' ötödik innen az 51dikig; a' hatodik az 51 és 48dik fok között fekszik; a' hetedik magában foglalja Bessarabiát, Újoroszországot, a' doni Kozá-

kok' földjét, az astrachani 's a' kaukázi tartományokat; a' nyolczadik Transkaukáziát, de mellyhez a' Krimnek déli részét is kapcsolhatni.

A' közlekedést tárgyazó czikkelyben szó tétetik az országútakról, de nyilvános, hogy ezek itt, hol még a' föld' természetes minemüségéről értekeznek a' munka, nincsenek helyökön. Ha ezt elmellőzzük, tagadhatatlan, hogy e' tárgyszorgalommal kidolgoztatott, 's a' három csatornarendszernek — a' wyschnei — wolotschoki, a' máriai, 's a' tischwiuschi rendszereknek jelentékenysége kimutatott mit Schubert ezekről statisticájában említ, az itt mondottak által kiegészítettik. A' szerző, ki általában hajlandó, Oroszországot fényes oldaláról felfogni, nem tagadhatja, hogy az említett csatornarendszerek még igen hiányosak. A' wyschnei-wolotschokinál a' víznek hol szűke hol áradása nagy akadályára van a' hajózásnak, a' többi kettőnél pedig rendszeren a' víz' kicsinsége miatt terhesebb hajók' tovább szállítása lehetetlen. — Ezen három csatornarendszerhez járul a' keleti 's a' caspiai tenger közötti vizkapcsolat, melly 24 kerületet hoz közlekedésbe egymással, 's melly ismét két rendszerre — a' newaira és wolgaira — oszlik. Ezeket is a' szerző, azonképen mint a' kaspiumi és fehér tenger, 's a' keleti és fekete tenger' egymással közlekedését szorgalommal és belátással dolgozá ki. Csak hogy talán nem vala helyén, már itt a' víz közlekedéssel járuló' kereskedés' részleteibe bocsátkozni. —

(*Vége következik.*)

K—y.

I. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Horváth István. Értekezés Andalúziáról Spanyolországban. 3. lap.
- 2) P. . . . A' „Consvetudo“ szónak értelme törvényeink szellemében. 28. lap.
- 3) Ludasi. A' földtan' viszonyiról korunkhoz 53. lap.
- 4) Podhráczky. Zápolya János által Budán Mártius 17kén 1725ben tartott gyűlésről. 93. lap.
- 5) F. Nyárádi. Nagy Fridrik előzőkei (elődei) 95. lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

- A' törvények iránti engedelmességről különös tekintettel korunkra. Jutalmat nyert pályamunka. Irta Somogyi Károly. Budán. Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1841. lap. 112.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Russland in historischer, statistischer, und literarischer Beziehung dargestellt von Thaddäus Bulgariu. Ein Handbuch für Gebildete jeden Standes. Mit Genehmigung und unter Mitwirkung des Verfassers aus dem Russischen übersetzt von K. Brackel, Riga und Leipzig bei Eduard Frantzen; 1839, lap. 121.

Koszorú az 1841-dik esztendei I. Kölethez egy iv.)

E' Tudományos Gyűjteményben

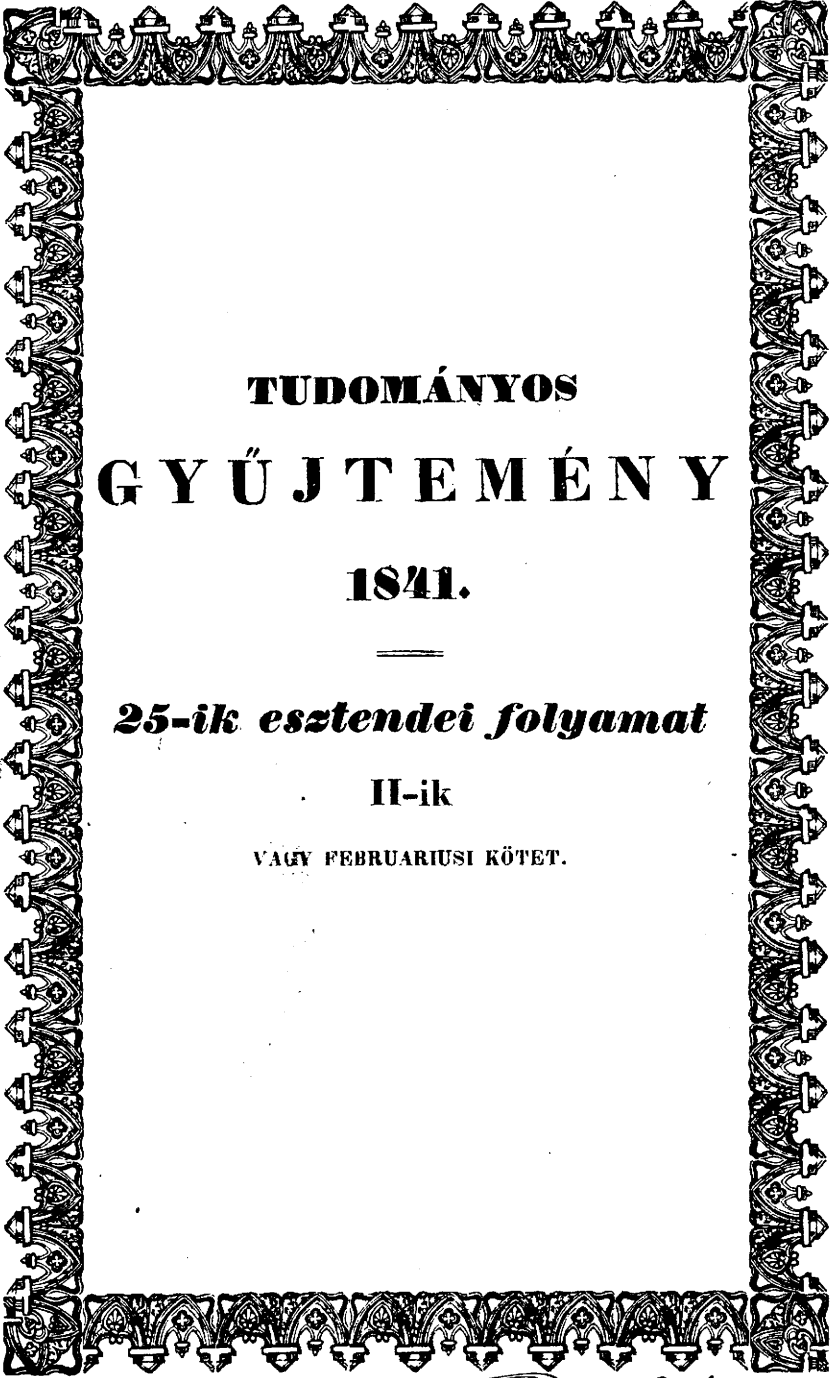
közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.
- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 453.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1841.

—
25-ik esztendei folyamata

II-ik

VAGY FEBRUARIUSI KÖTET.

Papai Laposa

Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkáikkal elősegítik ,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés , a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban , a' formátum nagy-
sága , a' betük apró volta , a' sorok tömötsége miatt ,
csak egy nyomtatott ivet teszen , e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formátum és nagyobb betük miatt) két és fél
ívre is kiterjed : az az olly díj : a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik , p. o. tíz forint ezüst pénzben , itt is ,
szinte annyira meg fel, t. i. , 2 $\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán , csinosan és hi-
bátlanul leirassanak , bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat , hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúliirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet , jelenlévő formában , és boritékban adatik
ki , mellyre itt Pesten helyben , vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr. ; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

P e s t e n , februarius 1841.

Petrózaí Trattner J. M. és
Károlyi István m.k.
A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

II. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi Betűivel,
1841.

É r t e k e z é s.

I.

Valami az eddigi deák Grammatikánkról.

Kedves Barátom! Kibontván a' köteget, mellyet küldöttél, szemem előtt állottak: az *Institutiones Grammaticae in usum Scholarum Grammaticarum Regni Hungariae et adnexarum Provinciarum — Budae Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1824.* négy kötetben. Hidd, elszörnyedtem, arczom önkényt elfordúlt, és egészlelkemen valami keserű ömlött el, mintha régi ellenséget, vagy viselt kilánczaimat pillantottam volna meg. Ötlött eszembe a' sok drága idő, mellyben rajta, a' nem értetten, kilódtam, 's más tekintetben, helyrehozhatlanúl károsultam. — E' fölött, úgy jött elő az a' Deák Grammatica, mint: hazánknak kedves betegsége; mint békója, melly szellemét lekötözi; mint ama nevelője, ki elméleti szabadságának szárnyait mindég nyirogatja, 's hogy a' magyart magasra felvigyék, gátolja; Ugy jött elő, mint azon létra, mellyen a' magyar nemzet a' miveltség' közép fokaira sem vergődhetik fel. Csodálom, hogy országunk mind eddig uralja e' furcsa szörnyet. Én háborút üzenek neki, és megrohanom, mint hazám' zsarnokát. Méltóztassanak zászlóm alá jöni mind azok, kik nem térdelgetnek e' bálvány előtt, 's fonákságnak elismérik; merő deák könyvből deák nyelvet tanulni akarni. Tudom ugyan eleve, hogy tervem majd kivihetlen, mert sok fejű a' hydra, 's évszázadokon keresztül ápoltatván, meghizhatott, megerősödhetett: de semmi az! bátorít honunk' 's

korunk' szelleme, bátorit más csinosodott nemzetteknek ebben boldogulta.

Azonban ime! a' Grammaticusok kizúdulnak ellenem, és a' deák nyelvnek imádóji vesztetre törnek! De én, nem a' nyelv ellen harczolván, a' magyarföldi anyákhoz fordúlok, és hogy védjenek, szépen felkérem; mert az ő szivelt fiaik ám azok, kik e' Grammaticának körmei közt szenvednek, károsulnak. Az atyákat is felhivom, kik annyit költvén fimagzatjaikra, követelhetik, hogy olly nagy idő alatt többet tanúlnának. Az iskolai ifjúsagra is hivatkozom, kit a' természet maga oda látszik ösztönözni, hogy Magyarországtan a' deák tanítót a' deák nyelv' tanulásában, megunja. Végre, hazám' oltalmában legtöbbet bízom, mert ez tudván, hogy az Olasz, Francia, Angol, Német, csak e' deák tanító' küszöböltével juthatának olly magasra, látja, hogy, míg ez idegen szó elállandja utját, mindaddig ő a' miveltség' 's felvilágosodás' kellő fokára nem is számolhat.

Ha talán Cicero, Virgilius, Livius, Tacitus 'sat. árnyaik, áttörvén az elysium' kórlátin, körülem szárnyalnak, 's nyelvöket ellenző munkálatomat átkozzák: nyomban kérdezem: miért nem engedték ők a' görögnek az iskolai, 's oktatói elsőséget? Itt az oka: majmos porban maradtak volna, ha anyanyelvöket nem virágoztatták volna. Barátom, úgy látszik, lelkesülök, de még sem közelgek azon Grammaticához máskép, mint gyilkolói a' királykodó Caesarhoz ki Roma' boldogítójának 's atyjának soktól tisztelttévén; sajátképen szörnyeteg vala, ki hazája' szabadságának nyakát szegé, 's császári járomba befogá az annyit felségeskedett Rómát. Rajta tehát!

Leveleimnek tartalma ez leszen :

Az „*Institutiones Grammaticae*.” ’sat. cím alatt latin Nyelvtan magában hibás, hazánkra nézve káros ki kellene tehát azt Iskoláinkból parancsolnunk.

Rendszere pedig imez :

„A’ kérdéses *Grammaticát* több ok kárhöz-tatja, ugymint :

I.

- A) Az , hogy latin szerkezetű
- B) Nagyon terjedelmes,
- C) Sokat ’s unalomig ismétlő
- D) Nehézke, ’s bonyolt rendszerű,
- E) Más gáncsokban is szenvedő.

Azért

II.

Rajta kellene javítanunk :

- a) Miképpen?
- b) Micsoda nyelven?

2. Levél.

Fő gáncs, melly *Grammaticáinkat* nyomja, az: hogy *deák nyelven van írva.*

Emlékezel Barátom! mikép vesződénk rajta? hogy törénk fejeinket? hogy ismételésünk tizszer, vagy többször is egy szót, mig emlékünkre ragadt? Nemde sokan így tanulának: (p. o.) *Quid est orthoepia? Est quae litteras, est quae litteras, est quae litteras, earum discrimen, earum discrimen, est quae litteras, earum discrimen, est quae ’sat. Scripturam pronunciationem, Scripturam pronunciationem. Est quae ’sat, earumque discrimen, earumque discrimen, Scripturam pronunciationem ’sat ’sat.* és ebben is hányszor botlék meg némellyik! nevetséges tanulás valóban! nem de gyü-

löletes fejtörés ez Barátom? nem valódi kín? nem büntetés? mit vétett pedig az az ártatlan gyermeklélek hogy így csigáztassék? szánandó ifjúság, ki így gyötörtetik! pedig

a) *Milly idővesztéssel!* Kár a' drága 's nagy időért javúlhatlan kár! Egyszer élünk egy órát; ha ez hasztalanul vonúl el, ki idézendi vissza? Semmi arany, semmi erő; ő örökre oda van. Ez szörnyű, mert igaz ám jel szavad: „mindent nyertél, ha időt.“

b) *Milly hasztalan!* Holott a' bajos megtanulás után, bár el tudja is szavalni: még sem érti, a' gyerek azt, min annyit törődék. Ellenveti valaki: hogy a' gyerek értheti a' megtanúltat, ha az neki magyaráztatik? én pedig többet bajtok saját tapasztalásomra. Biz én nem tudám, mit tesz az a' deák: „*quae maribus solum tribuuntur, mascula sunt, Mascula censentur, specie depicta virili, Et quibus appositum tantum tribuisse, virile, Credibile est veteres, ut: latro, praesul, et hospes.*“ Csak akkor, mikor azt tótúl adta elő tanítóm, és ekkor is nem azt a' deákot értém, hanem csak a' tótót, és hogy az a' deák azt teszi, mit oktatóm monda: aztén csak hívém, de nem tudám. Mert a' deák nyelv nekem akkor még esmeretlen volt.

c) *Felette káros.* Mit gondolsz Barátom! mi történhetik az illy tanulónak elméjével? tompúl, kopik; mert azon fárasztatik, mibe nem hathat; semmi élelmet nem lelvén tehát benne soványnyúl, gyöngül; kijátszatnak erci; 's nem találván, mivel foglalkozzanak, könnyen vagy ellomhulnak, vagy aluva maradnak. De mi leginkább kárhozatos e' tanulásban, az: hogy a' fiatal elme a' *nemértéshez szokik*, az az: tanulni a' nélkül,

hogy értse, mit tanul. Ez halálos betegsége az értőtehetségnek, annál inkább, mivel az emberben, korával növekedik, és sokan alig huszadig évökben (kedvezőleg ítélek) feleszmélnek ezen rab álomból: 'S ezek még szerencsések! hanem többen bent maradnak a' posványban, és röstek lesznek a' könyvértésre általjában; mert ez nekik nehezen esik már akkor. Innét kiburjándzik az a' (nálunk majd itthonos) tudatlanság. Tudni illik ama nemértési 's nemérthetési szokás közönségesen nem csak latin nyelvre nézve oltja el a' tanulási kedvet, de ezt minden nyelvü tudományosságra (hát hazaira is) kiterjeszti. Ezért tapasztaljuk, hogy kiknek alantí iskolákban savanyuan esék, a' rájuk tolatott deák, azok jobbadán a' többi tanulmányok elől is idegenkedének, és hazai nyelvök' téréen is ritkán lettek hősök. Mi ez, ha nem kára az országnak? Tovább!

E' deák Grammatica mellett, mintegy természeté válik az oskolásnak, minden fejtegetést, minden értekezést latinul vinni (E' divatnál többnyire szoktuak maradni). Sőt valamit tudósan előadni, csak ezen nyelven tud, mit is üntig tapasztalánk, mielőtt magyar nyelvünk vármegyeházakba 's országgyűlésbe behozatott. Barátom! mennyit boszonkodom csak én is! lám! magyarul, tótul, németül papoltam már 's egyik sem volt, e' három nyelv közül, *iskolai* nyelvem. Tudakozod: mi hiányzott egyházi beszédimnek? a' szabatosság, a' gördülékenység, könnyü érthetőség, fő ékei a' szónoklatuak. — Ugyan kurtaszemű, furcsa nemzet, melly magáét elfeledvén, idegen szónak szenteli iskoláit! ha magyar volna a' tanító nyelv, úgy legálább magyar ajku földieink boldogulnának; így pedig se magyar, se tót, se német, se senki. Hogy a' latinuli tudományos beszélhetés sokban megrög-

zik; erre bizonyságul szolgálnak azok az öreg urak, kik még a' Jesuitákról tudnak mesélni. Ezekkel, míg a' köszöntések, 's mindennapi csekély tárgyakról beszédek folynak; magyarul, németül, tótul még elcseveghet az ember; de ha a' komoly tudományokba vág a' szóllalkozás, már ekkor ugyancsak az iskolai kamrába sietve, eltérnek, 's a' latin szózatot veszik elő. Azok már szónokok! Nem látod Barátom! hogy ez szembeötlő házi szegénység, ha idegenre szorulunk.

Midőn mi deákul fejtegetjük a' Grammatica latinát szemlátomást parlagon hever őseink' szép nyelve! Állíthatnók, hogy eleink így gondolának: asztalon miveljük a' romait, asztal alatt tapodjuk a' magyar szót; diszteremeinkben hangozzék az idegen, istállóink 's konyháinkban apáink' nyelve. Mire jutánk e' majmozással? Elszegényült, elárvult, honi nyelvünk, mellynek termékenységen 's bővülhetésén magam annyit bámulok. Tudományos könyvek nélkül maradt nemzetünk, 's miveltségi tekintetben a' szomszéd törökökkel hasonlították össze a' külföldiektől. Mind erre pedig hány való deákot nyert hazánk, vagy hányat mutathat dicsekvőleg? majd egyet sem; holott ezen tökéletességre az kívántatik, hogy romainak szülessék, romai szokásokban, vallásban, nyelvben, szabadságban, fenségben felserdüljön, férfiasuljon, elvénüljön az ember. Hogy Tulliusok, Márok, Tacitusok 'sat. legyünk, az nem lehet, de nem is szükséges, hogy pedig értsük a' gyönyörű, felséges 's tudománydús nyelvöket, arra rövidebb, könnyebb, biztosabb utunk, ha a' deák Grammaticát anyanyelvünkön tanuljuk 's tanítjuk; a' németek 's egyéb józan nemzetek' példájára.

De itt már, bizony nevetni is szeretnék. Barátom! ha Te deákul nem értenél, és én, szánakozván sorsodon, (mert ezen szó, valóban nagy

kints) az Institutionum Grammaticarum négy kötetjét markodba nyomuám, 's hogy belőlök tanuld a' nyelvet, megajánlanám: mintha látnám, mit tennél. Megnéznéd körül belül, utóbb haragra is patanván, el vetnéd az egész nyalábot. Én, nyugtatnálak ev vel: hogy, hiszen, én azon Grammatica tartalmát mind magyarul, az az anyanyelveden elmondani, 's neked fejtegedni fogom. Erre mit válaszolnál? „Ha én egyszer magyarul tudom a' nyelvészeti szabályokat, minek nekem akkor az a' deák négy füzet mellyet még nem értek? csak tartsd magadnak; én hasznát nem veendem, időmet vele nem vesztegetem; inkább megyek, a' fordításokban gyakorlani magamat.“

Ha azon Persák, kiknek leveleit a' hies Montesquieu francziára áttette, országunkba kerültek volna: ugyan millyeneket irtak volna felőle. Bizonyosan az Institutiones Grammaticae etc. el nem kerülték volna figyelmöket. Irogatták volna sorosaikhoz Persiába tán ilyeneket is: „Jelenleg Magyarországbán létezőnk. Az itteni nemzet csudálatos, mert deák nyelven, mellyet nem ért, megtanúlhat deákul Erről először értesítetvén, gondolánk hogy tréfát űznek velünk. De utóbb valónak találtuk a' dolgot. Tehát itt, mihelyest olvasni, 's irni tud a' gyerek, Gymnasium nevű intézetbe lép, bent hat esztendeig tanulandó. Első négy évben izzad a' szegény (majd nem kizárólag valami Grammatica latinán; melly négy vastagocska könyvben foglaltatik, 's bár ez deákul van írva, és a' gyerek általában nem érti, még is deákul megtanul belőle. Bámulatos! ezen négy esztendőnek olly varázs ereje vagyon, hogy a' tanuló ifjuság' szellemét a' romai nyelvhez mintegy forrasztja; E' romai nyelvűséghez hív marad a' magyar, mig iskoláskodik. E' latin ajkuság

bent öröklék a' magyarban, iskoláin túl is; sőt minden országos intézeteire is kiterjeszkedik. Lám a' hazai nyelv e' nemzetnél magyar (innét nevezetje földének) és *törvényök* még is latin; az az: magyarnak itt latinul parancsolnak. A' törvénykezés a' főbírószékeknél mind deákúl viteik. A' papi tanulmányok csupa deákság; bár egy falucska sem beszéli e' nyelvet! tudósnak nevezetik az is, ki hazai nyelvben járatlan! holott ő, minden tanultságával, a' néptömegnek, majd mit sem használhat; mert bár le is írná tudományát idegen nyelvén; annyit tenne, mintha azt eltemetné; mivel a' nép nem érti, következõleg azon összeirt tudomány a' magyar néptestületre nézve, csak elásott kincs. Furcsa hogy ez a' nemzet úgy kapkod ez idegen csillogmányok után; holott saját nyelve van, melly, ról azt halljuk a' tudósoktól, hogy igen termékeny és a' tudományi tökéletesség' fõfokáig finomítható. Ha csak egy nemzetet ismernénk, ki idegen nyelv által felvilágosodott volna: mentegeznék a' magyart 'sat.

Végzetül jó eszembe Themistokles is, ama nevezetes görög, ki otthon halálra nyomoztatván, Persákhoz átszökött. Errõl bizonyos, hogy a' persa-nyelvet egész a' szónokságig megtanulta. Hej, Barátom! ha neki merõ persa nyelven irt nyelvészetbõl kellett volna e' nyelvet merítenie, ugyan boldogult volna!

Látod, hiszem, hová ügyekszem mind ezekkel? oda, tudni illik, hogy szégyenünket öregbitendjük, ha ezentúl is deák nyelvet deák nyelven fogjuk tanulni.

3. Levél.

B.

Második képtelensége e' Grammaticának az,
 hogy *szörnyen terjedelmes.*

Légy, kérlek, szent türelemmel! Pars I. legalább is 326 l. — Pars II. 520. l. — Pars III. 290. l. — Pars IV. 475. lapú! összesen (nálami kötetekben néhány végső lap kivan szakítva) 1611. lap! Tömerdek sok! Te kinevetsz talán, elődobván: hogy hisz, mind nem tanultatik, és az elmellőzni szokottakat kilökvén; alig marad harmadja sajátképi tanulmányúl. Megengedem, Barátom! de akkor az a' bökkenő; miért nyomtattatik az a' felesleg, az a' kihagyni szokott? De legyen, hogy általában gyomlálás közbejöttével, sokkal rövidebb az a' Grammatica, mint gondoltam volna: igazságosan itélvén, még is bizony hosszú, hosszú az. Mert a' deák szabályokhoz, — *mint ugyan annyi talányok, vagy rejtett szavakhoz* — ime hozzáadúl a' két vagy háromszoros deák magyarázás, és mivel ez is, legalább 1ső, 2dik, többnyire 3dik iskolásnak is, érthetetlenek az anyanyelveni felvilágítgatások! Így megnő ama Grammatica elanynyira, hogy ha ezelőtt csak 600 (kegyes szám) lapnyi is vala, most legalább is 2000 lapnyi szörnyeteggé létesül! Ha valaki hitelt nem ád szavainak, kísértse meg a' dolgot, és nyomtassa, kérem, csak a' „*Quae maribusnak, — nomina, compositának — simplicium legesnek — Declinatio nóáknak — praeceptumoknak* — 'sat. deák és magyar, vagy tót és német sokszoros magyará-

zatit majd elrémül! én csak azt mondom: ha igazságosak vagyunk, meg kell vallanunk, hogy mind e' szolgálai huzavonások közül, csak az *anyanyelveni fejtegetés* gyújt világot a' gyermek-elmében; a' deák pedig (többnyire egész négy évben 's ezután nem nézetik meg) mintegy rejtekben lappang, homályos feloldottlan; egy szentséges mese gyanánt. Nyilvános bizonyosságul, hogy az a' latin szerkezet csak akadály 's boszontó következőleg nem lenne e' hasznosabb, azt nélkülözni, 's úgy lerántani nyakunkról, mint Dávid ama nyomasztó öltözetet, mellyben nem léphete, nem harcolhata Goliath ellen?

C.

Harmadik hibája, *a' sok ismétlés.*

Vagy is: az utókötetben, majd nem egészen jó elő az előbbinek tartalma. Ugy, csak nézd meg; a' Pars 2-dában egészen, de egészen ismételtetik a' Pars 1-a; Pars 3-ában megvan a' 2ának veleje, egész 54dik lapig elterjedve; Pars 4ában felmelegítettetik a' 3-a 66ik lapig! már nem fonákság ez így szaporítani a' lényeket? sokasítani a' könyveket? Illyes valamire más nemzetek' Grammairejeikben nem akadhatni; legalább én Márton-unk, Meidinger, Mozin 's a' t. Nyelvészetjeikben illyesmit nem láték. Majd így elmélkedhetünk: más nyelvnek megtanulására egy Grammatica elegendő; nálunk *a' latinra* négy szükséges, pedig mind a' négy — deák!

Ama terjedelmesség' és ezen ismételésnek természetes származéki ezek:

a) A' Grammatica szörnyű nagy, és iszonyatos drága (a' legszegényebb iskolákra is kellene ügyelni!)

b) Nevetségessé lön, mert sok kihagyódik belőle

c) Más tanulmányoknak elfoglalja helyét, mert

d) Egész négy esztendő t csaknem maga elnyeli!

e) Magyar nyelvünket vagy félre taszítja, vagy éppen porbá dönti.

Nem volt hiába, az ismétleteket megemlitenünk, minthogy most már annál inkább mosolyoghatunk a' Grammaticának.

4. Levél.

D.

Negyedik hibája; a' *Rendszerén.*

Hogy ez szembetűnőbb legyen, lásd így rajzolom:

T a r t a l m a a z:

1ső Résznek	2ik Résznek	3ik Résznek	4ik Résznek
De Orthoepia	De Orthoepia	De Orthoepia	
Orthographia	Orthographia	Orthographia	
Etymologia	Etymologia	Etymologia	
De Nomine	De Nomine	De Nomine	
	generibus nominum a' hires	Quae maribus etc.	
	„Quae maribus		
Declinatione	Declinatione		
	Nomina Composita	Nomina Composita.	
Pronomine	Pronomine		
Verbo	Verbo		
	Simplicium leges	Simplicium leges	
Participio	Participio		
Praepositione	Praepositione		
Adverbio	Adverbio		
Interiectione	Interiectione		
Coniunctione	Coniunctione		
De Constructione			
Praecepta 14.	Praecepta 14.	Syntaxis Intransitiva, seu	Syntaxis Intransitiva, seu
De nominibus locor.	Nominibus locor.	Concordantiarum	seu Concordantiarum.

T a r t a l m a a z

1s6 Résznek	2ik Résznek	3ik Résznek	4ik Résznek
	Következik 24 lapú Toldalék!	Syntaxis Transi- sitiva seu re- giminis	Syntaxis Transi- sitiva seu re- giminis
	Tartalma ez: Modus acti- vi vertendi in passivum. Pas- sivi in activum. De Omissione <i>Debeo Quod</i> Qui quae quod.	Nominum, Pronominum, Verborum. Participior. Adverbiorum. Interiectionum Coniunctio- num	ez mind megvan itt is.
	ezután: Selecta Exem- plaria etc. az az gyakorlá- sok. Syllabus primi- tivorum 1-mi ordinis.	Tabella Synop- tica 241 laptól végig melly vázlata a' kis Syntaxisnak.	
Lectiones latinae Syllabus primitivo- rum 1-mi ordinis			Jó a' Syntaxis ornata: — a) Introductio: De Lingva latina b) Index auc- torum Clas- sicorum, De Syntaxi or- nata. Purita- te Lingvae lat. Elegancia linguae lat. Copia l. l. Figuris Gram- maticis, Sectio 2-a De formandis Periodis Epistolis. Narrationibus. Dialogis Sectio 3-a. De Syllabarum <i>Dimensione!</i> furcsa kifejezés! ez Prosodia.

És ez mind deákul!

Barátom!

Ha ezen jegyzéket országunk asszonyai olvasandják, majd eliszonyodnak, majd szánni fogják fijaikat kik ezen grammaticai labyrinthusában nyaggattatnak. Ugyan sohajt nem egy: „Uram Istenem! én ezt nem tudám, de eszem' ágában sem lehetett volna, hogy az én szeretett gyermekem illy járomban nyög. Hisz ez kegyetlenség, latinszót taníttatni gyermekemmel, latin nyelven, ki mit sem ért deákul, így már megfogom, miért tud olly keveset az én kis fiam, pedig már négy esztendeje, hogy gymnásiumba jár. Kérdeztem őt, mit tanult még ezen Grammaticán kívül? Ő válaszolá: *Doctrinát, Historia, biblicát, Geographiát, Historia Pragmaticát, Arithmeticát, és Hungaricát*“ Elmosolyogtam a' sok magyarul eső, de deák nevezetekre; 's folytatám: hát mesélj fiam! valamit abból a' Historia Pragmaticából.“ „nekem az magyarul nem megy“ volt a' válasz. „Hát Hungaricából mit tudsz?“ „azt hogy magyarul elő nem adhatom, annál inkább, mivel ez csak olyan mellékes studiumnak tartaték. De általjában tudnia kell, Mamám! hogy a' felszámlált studiumok mind csak mellékesek, és nagyon nagyon rövidek ('s erre sincsen időnk) rájuk majd semmit sem hajtának tanítóink; csak a' Lingva latina egyedüli iránnya négy évi iparunknak. Ki ezt jól tudja memoriter elkerepülni, az már derék. Ez pedig súlyos dolog bizony. Ah Mamám! ha tudná milly szörnyű nehéz csak az a' Quae maribus, Nomina Composita, Simplicium Leges, Praecepta, Syntaxis ornata 's t e. hát bizony, megátkozhatná azt a' grammaticát, szerzőivel együtt. O mennyi ott a' magyarázás, még sem érté huszadikunk se. Sok sok helyén 's egyikünk sem érté; 's még is kellett rajta dolgoznunk. — Ha mink ezt mind csak ma-

gyarúl tanúltuk volna; könnyű volt volna a' játék; mert akkor értettük, emlékünkhöz megtartottuk, 's életünkre tudtuk volna, de így csak arra a' deákra üldöztetvén, csak azzal zaklattatván: soknak kedve a' magyartól is elesett; mivel ez ama deák nélkül semmibe sem véteték."

Biz úgy barátom! négy esztendő tiszteletünk e' nyelvészetnek, úgy, hogy a' többi tanulmány érte nem csak legkurtábbra huzatik össze, de mellékesnek is tartatik. E' négy év pedig azon korunk, mellyben legfogékonyabb az emlékező tehetség! E' szép idő lefoly, 's mit tudsz? talán: Quae maribust, nomina compositat, simplicium legest, Prosodiát 's több hasonló bohóságokat, hát deákul nem? korán sem! és másból mit tanultál meg? Te pirulsz? tán semmit? valóban semmit! mivel minden deákul adatván elő, vagy általjában nem értetett vagy nem hatott olly mélyen a' lélekbe, mint anyanyelven belé szállott volna. Eljött az áldott vacatio, 's lemosta az emlékből az erőszakosan ráfűjt idegen mázot. ' jra kellett neki állanunk a' Grammaticának, mint Sisyphusnak a' legördült kövéhez. Így leömlik négy esztendő, és sikere majd semmi. Ezután következnek a' komolyabb tantárgyak és úgy szólván, dobáltatnak a' már nagy gyerekek lelkébe. De kellő alap nem tétetett belé: hát mi lesz mindebből? vagy valami torladék, vagy valami rongyos épületecske. Illy csrsra juttat nálunk ezereket az a' deák Grammatica.

Túl lévén ezeken, rostáljuk meg a' fenjegyzett rendszert. E' Grammatica magában egy, és még is legtöbb értekezései, szabályai két sőt három izben is jönnek elő (Tekintsd meg magad, ha szavamnak nem hiszel) már [ez] logica. De minek is kétszer nyomtatni példának okáért

Mensá-t, vagy *Dominus-t,* háromszor a' *Syntaxis parvát,* vagy akár mit mást ugyanazon egy Grammaticában? Ez az a' szép rendszer, miről Grigely József (Praefatio Partis 1-ae) így ír: „In his itaque Institutionibus Grammaticis in usum Scholarum etc. data imprimis fuit opera, ut regulae Alvarianae ad fidem meliorum exemplarium exigerebantur, et ea, quae de octo partibus orationis hinc inde sparsa erant, *in unum collecta, suo loco comparerent*“ az az, Grigely megtette, „hogy e' Grammaticában, minden a' maga helyén lenne.“ Már most kérdés: hol van helye p. o. a' Declinációnak? Iső 2dik v. 3dik részben? természetes válasz ez: „*egy helye van.*“ De a' szerző minden logica' daczára kettőre (Iső és 2dik Parsba) írta. Mi okból? maga tudja, holott czáfolhatlan az: ha az elsőben van maga' helyén, hát másodikba már nem illik“ és általjában „*egy Grammaticában egy szabálynak egy helye legyen,* nem kettő vagy három.“

5. Levél.

E.

Véled barátom, hogy több gáncsai nincsenek e' Grammaticának? Dehogy nincsenek? olykor olyanokat tanít előre, mikből a' gyerek szót sem ért, p. o. (a' tengerből egy csöppet) „*Quid est nomen? Est pars orationis, quae rem aliquam, aut eius proprietatem significat, et casus habet, neque tempora admittit.*“ Mit tud a' gyermek, mi csoda az az: *oratio? proprietas? casus? tempora?* és mind e' mellett, ha mind érti is nem tudandja még is, hogy p. o. *Joannes* vagy *Josephus* is nomen; mert ezek nem *res* hanem *personae.* Vagy pedig „*quid nomen substantivum? substantivum nomen est, quod per se in oratione stare potest.*“ Ezt értse a' gyerek, 's találjon rá a' substantivum-
Tud. Gyűjt. II. Köt. 1841. 2

ra, e' definitio' utján! *tres Generales Regulae* — a' legidegenebb dolog Declinatiok előtt.

De felhagyván több e'félével; arra mintegy rohanok, mi legjobban szurja szememet. Alig találád el; mert századok' tisztelete csügg rajta. Ez az a' megrögzött *Articulus*.

Ezt, mint articulust, én az egész Ciceróban, egész deák nyelvben nem lelem, ha Diogenes' lámpásánál kutatom is. De hogy is találhatnám azt, mi nem létez? hogy találhatnám ott, hol az nincs, nem is volt soha? Mi az *Articulus*, azt mink, mint magyarok, németek, francziák értjük, felfogjuk, tudjuk, és azért is, állitanunk kell, hogy a' deáknak nincsen nem szócskája, melly a' magyar (az a') német (*der, die, das*) Francia (*le la*) nem szócskának, vagy is articulusnak megfelelne; következőleg, hogy articulussa nincs, és így az a' felkent's szentesített *hic, haec, hoc*, nem articulus, hanem, mint tudva vagyon, csak *mutató névmás*. Ha ezt nem hiszi valaki, tegyünk fordításokat három fentnevezett nyelv után, p. o.

a) „A' szabadság legédesebb valami“

„*Libertas res est dulcissima.*“

b) „Die Tugend macht den Menschen wahrhaft glücklich“

„*Virtus reddit hominem (vere) beatum.*“

c) La loi etoit regardé comme la maitresse.“
(Bossuet.)

„*Lex suspiciebatur velut domina*“ (apud graecos.) Már ha az az elhiresült *hic haec hoc* valóban *Articulus*, akkor az én fordításimnak így kellene állania.

a) „*Haec libertas est res dulcissima.*“

b) „*Haec virtus facit hunc hominem vere beatum.*“

c) „*Haec lex habebatur velut haec domina.*“

Risum teneatis amici! Barátom ne kaczagjere! inkább szánjuk meg a' gyerekeket, kik ezen articulussal kinoztatnak. Holott ez nekik (tapasztaltuk!) igen nehéz, főleg, ha azt a' főnevekkel, vagy, mi bonyolodottabb, a' mellék nevekkel (p. o. hic acer, haec acris, hoc acre, egy huzamban!) ejtegetni hajtatnak. Hisz tudjuk, hogy ezen munka olykor el is kábitja a' felelő gyerkőcöt. Hej ha tudnák azok a' kis tanulók, hogy ezen szörnyű articulushoz nyoma sincs a' latin nyelvben: ugyan — — — De tréfán kívül: ez tetemes akadály a' Grammaticában, mert ugyan csak könnyebb nélküle, 's *jobban deákul* megtanulhatni a' declinatiókat, mint az ő bennöki-botorkáltakor; könnyebb p. o.

N. *Sermo* mint sem: *hic sermo*.

G. *Sermonis* mint sem: *huius sermonis*.

D. *Sermoni* mint sem: *huic sermoni* 'sat.

és ez is mikép fordítottatik? Ime: nom: *Hic sermo* a' magyarban nem tétetik articulussal: így: *a'* beszéd hanem mutató névmással így *ex a'* beszéd szembetünő ellenmondás az articulusról tanal; bizonyságúl, hogy a' *hic haec hoc* csak tiszta pronomen. Már pedig minek az: névmással ejtegetni a' neveket? De elég ez az articulusról; bár megérném kiküszöböltét a' Grammatica latinánkbel:

Nyomuljunk tovább. Több botlás is sántikál ugyan abban a' Grammaticában, névleg: a' declinatiókban nintsen, *hatodik ejtés* (az a' tiszta). Ezt rögtön megtudjuk. Marius Sallustiusnál így szól: „*Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non haereditate relicta, sed quae ego plurimis meis laboribus, et periculis quaesivi.*“ Itt ezek: „*haereditate plurimis meis laboribus periculis* csupa hatodik ejtés (de nem Grammatikánkbeli Ablativus:) ennek az eddigi Ablativus' helyén kellene állania,

igy p o. negyedik ejtegetésben hatodik ejtés. =

Sensu

nem pedig: *Ab hoc Sensu*
 az az *a* vagy *ab* ott nem szükséges; mert az ejtegetésben nincs kérdés arról, hogy mitsodás a' szónak *eleje*? hanem; micsoda az *esése*, a' vagy: utószótagja.

Ezen hatodik ejtés nagy érdekű, nagy jelentésű a' deák nyelvben; holott ő gyakran jó elő, és *sok értelmű*; de csuda azon magyar *tól*-s *tól*-nek értelme soha, de soha nincs benne. (Mint-ha Grammaticánknak daczára) kísértsük meg ezt példákban, 's lássuk a' sokféle értelműségét.

„*Valet viribus* = van ereje“ „*Amphora* potat aquam = korsóból iszik vizet.“ „*Cultro eum traiecit*“ = „késsel átdöfte“ „*Facie erat pulchra*“ = szép arcú vala“ „*profectus est navi* = hajón ment el.“ „*Quatuor talentis venit* = négy talentomonadták el.“ „*Brundusio accepimus* = Brundusiumból hallottuk.“ „*Ea tempestate* = azon időben.“ „*Augusto Caesare* = Augustus császársága alatt“ „*Te indulgente*, = ha te megengeded“ 'sat. Látod, milly nyomadékú a' hatodik ejtés; hát megbocsátható e', hogy a' mi Grammatica latinánk declinatióiban nem tanítja?

Hasonlólag, *minek az a' kétféle declinatio?* más a' substantivumok, más az adiectivumok' számára? az az: minek különböztetnek az ejtegetési tekintetben a' fő-és mellék-nevek? én gondolom: hogy: *Mensa*' kaptájára nyomban a' *Docta* vagy *doctissima* is mehetne

Dominus szerint *Altus* vagy *altissimus* is azonnal ejtegetethetnék.

Templum után *validissimum* is, vagy is *Gothicum* sikerülne.

Sermo' utján minden comparativus melly masculini vagy foeminini generis, mehetne.

Tempus előkép gyanánt minden generis neutriusi comparativusra illenek.

Cubile' mintáját minden gen. neut *e re* végződő mellék szavak utánozhatnák.

Ezen rendszer leghasznosabb; mert általa a' tanulónak már, előbb mintsem comparatiókra jőne, a' hasonlítási fokok isméretesek lennének; és az egész adiectivumokróli értekezés egy két kis észrevételből állhatna. Most pedig egész kinzás: p o. egyszerre ezt: *hic haec brevis, et hoc breve*, vagy: *hic pulcher, pulchrior, pulcherrimus, haec pulchra, pulchrior, pulcherrima, hoc pulchrum, pulchrius, pulcherrimum* 'sat. milly szövevényes, milly fanyarító munka ez!

Sokat irhatnék ezenkívül a' coniugatiókról, az 1—12dikig nevetséges praeceptumokról, Pars 2-a 3-a 4-áról: de könyvekre nőne meg irományom. Azért is egyenesen csak oda nyilatkozom hogy Institutionum Grammaticarum rendszere nekem nem tetszik.

És így egybevetvén mind az eddig felhordottakat: nyilvános; hogy Grammatica lativávkat

- a) Deáksága,
- b) Terjedelmessége,
- c) Ismétletei,
- d) Rendszere,

mindegyre nyomják, 's iskolánkba nem valónak bizonyítják. Következőleg: hazánkknak új deák Grammatica szükséges, az eddigitől majd egészen elhajló; tudni illik

- a) nem deák — hanem: hazai vagy anyanyelvű,
- b) nem terjedelmes, hanem: rövidebb, szabatos, helyes,
- c) nem ismétlő — hanem: egyet csak egyszer ta nitó.
- d) nem nehézke rendszerű hanem: világos, 's szabályozottabb.

II.

6. Levél.

Hibákat felkutatni 's korholni a' legkönnyebb vállalat; de helyettök jót ültetni, az nagyemberi: ha tehát gyümölcsöztetni kívánod a' Grammatica' kertjét, vedd magad tervét, 's olly ügyes lévén; helyezd el magad ültetményeit, úgy, 's olly rendszerben, hogy belőlök könnyen 's biztosan boldoguljon a' haza.“ Illyenekkel támadandnak meg sokan. Én ugyan válaszolhatnám; hogy mi a' Grammaticának szédülgéseim kívül van, az szándékomon túl is vala: mindazáltal, ha valaki nézeteimet, 's javaslatimat csak ugyan kívánja: ime olvassa.

a) Én a' helyesíráson nem kezdeném a' nyelvészeti tanítást, hanem csak akkor, ha tanítványom hibásan írna, tudatnám vele sántításit, 's okát adnám intéseimnek.

A' névnek indulnék, hanem egyedül azt mondván a' gyerekek, hogy a' *Név* olly szó, melly ezen kérdésekre: ki? mi? millyen? felel — A-
zon név, melly ezekre: *ki* vagy *mi*? felel az *Főnév* melly pedig ezekre: *mitlyen*? vagy (mi ritkább) hányadik? hányféle? válaszol az: *melléknév*. — Gondolom csak így felfoghatja a' kiskorú tanuló: mi a' *Név*? *Főnév*? *melléknév*? Másféle magyarázgatás reá nézve mind túlságos

Ezután beszelném növendékemnek:

A' deák nyelvbeli nevek *mind* három *osztályra* különöztetnek.

Mindegyik osztály *Nem*-nek mondatik. És pedig az első osztály: *Füvem* 2dik *Nőnem* 3ik *Semleges nem*-nek.

Tehát nevek mellyek 1ső osztályba tartoznak, nemüek,

mellyek 2-dik osztályba tartoznak, nőneműek, mellyek 3dik osztályba tartoznak, semleges neműek. vagy jobban harmadneműek.)

Itt, ha növendékem magyar volna, magyar nyelvben adnám neki elő a' nemekrőlí tant, helyes, érthető szabályokban, de úgy hogy a' fineműek mind egy szakadatlan sorban, — a' nőnembeliek második, a' harmad nembeliek, harmadik sorozatban állanának. Nem szanaszét elhányatva, mint maig volt szerencsénk tanulni a *Quae maribus*ban.

Ezen törvényekbe belefűzném a' *mellék neveket is*. Mert én nem látom át, miért kellene azokat külön kezelnem? p. o. midőn azt állitnám: „minden *a* ra végződő nevek, ha második ejtésük *ae* (e' 2dik ejtés felől kellene a' gyereket eleve megintenni) nőneműek,“ így *via ae* út: mért kellene kihagynom: p. o. *anpla ae* = bő (nő) *crassa ae* = vastag (nő) *acidissima ae* = legsavanyúbb, 'sat.

Ha azt tanítanám: hogy „*us* ra kimenő nevek, ha 2dik ejtésökben *is* re esnek, harmadnembe számítatnak.“ Nyomban nem csak *pectus oris* sal, de minden semleges nemű *comparativussal* is nyomulhatnék elő, úgy *peius oris* = gonoszabb; *altius oris* = magasabb.

Ezen törvénybe: „*um* val bevégzett név semleges nemű“ beférhetne a' *profundum* = mély, *doctissimum* = legtanultabb.

Ott, hol ez volna: „nevek mellyeknek utótaguak *e* 2dik ejtésök *is* mind semleges neműek“ kétség kívül ezek a' példák is lehetnek: *breve is* = rövid, *leve* = könnyű 'sat. *mortale* = halandó.

Két (fi, és nő) nemű nevekérőlí tanba minden *is* re végződő melléknevet, és minden *or* kimenetű *comparativust* bele sorozhatnék, így *mediocris* = középszerű (fi vagy nő) *modestior* szerényebb (fi vagy nő).

Minden három nemet felvehető neveknek nyájában nemde a' háromnemű melléknevek jól létezhetnének? úgy *atrox*=kegyetlen (fi, nő, valami) *discors* meghasonlott (fi, nő, valami) 's több effélék.

a illy rendszerben terjesztetnék elő a' nevek' nemeirőli tanítás: akkor a' szabályok, vagy is törvények általánosak lennének, az az: minden nevet, tehát minden mellék nevet is (mert az is csak név) ölelnének, és a' nevendék a' minden névnek nemét elhatározhatná. b) A' melléknevekkel előre megismerkednék. Comparativussaik 's superlativussaikkal is. Most pedig szinte megütközik, ha az adiectivumokra kerül a' tanulás Uj teremtményeket lát bennök, miknek az előtt hírét nevét sem hallotta. Az a' comparativus és superlativusok egész csudalények előtte. És mit szóljak a' tekervényes ejtegetésökről?

Ezen tant azonban úgy el kellene intézni hogy a' nevek a' szabályokban mindig az első ejtésben jöjenek elő, ellenkezőleg az eddigi *Quae maribus*-sal; mellyben ezt is olvasni: „*Affinis miles cum cive, cliente sacerdos. Et comes, atque canis, sus, dux, auctorque, parensque*“ A' tanuló a' járatlan, gondolhatja hogy: *Cive cliente atque auctorque parensque* csupa törzsöknevek; nehéz is neki valóban a' *Cive*-ben, *Civis*-t, *Cliente*-ben, *Clients* t gyanítani. --

Tovább, úgy kellene szerkezni a' szabályokat, hogy nagyon világosak, nagyon érthetők legyenek. Nem úgy, mint ama legsötétebbek a' *quae maribus*ban

1. *Foemineum dices, quod foemina sola reposcit.*

2. *Jungito foemineis muliebri praedita forma.*

3. *Quaeque adiectivum tantum muliebri requirunt.*“

O! de homályos! magyarul így esik ki:

1. „Nőneműnek fogod mondani azt, mit a' nő maga követel.

E' szerint a' *maritus* vagy *vir* = (férfi) nőnemű volna?

2. „Nőneműekhez kapcsolod (azon valamiségeket) mellyek nő vagy asszonyi alakuak. — Így *Hercules* is nőnemű volt volna, midőn kedvese öltözetében dévajkodék.

3. „És a' mi csak nőnemű mellékszavat kíván magamellé.“ Bajos dolog, ha nemét a' főnévnek a' hozzá járulható mellékszóból kell ki faragnom!

Már érted talán, hogyan nézendne ki az én teremben a' nemróli tanítmány?

Ez után az articulust az egész deák Grammaticából irgalmatlanul kidobnám, és egyenesen bele fognék

az ejtegetésekbe. Itt az eddigi Ablativus helyébe az előljáró nélküli hatodik ejtést ültetném.

Mellékneveket nem különben, 's nem másképp mint a' főneveket ejtegetnék (főlebb értesítélek erről). —

A' kifogásokba eső neveket minden Declinatio' alján elhelyezném, értelemekkel, 's szabályellenes ejtéseikkel együtt; mint ezt, Mártonban, Oszterlammban, Meidingerben tanulám. Így e' „*nomena composita*“, kimaradnának, 's nem faggatnák többé a' zsenge lelkeket.

Az adiectivumoknál és pronomeneknél kevés bajom leendvén,

Verbumoknál ezen rendszert követném:

Rövid előfogalmok, és *Sum* segédige után; egy *Jegyzéken* az activum és passivum ige' Coniugatióját így elsoroznám:

*A c t i v u m.**Indicativus :**Praesens.*

S. *Amo, Moneo, Lego, Audio.*

Amas, Mones, Legis, Audis.

Amat, Monet, Legit, Audit.

P. *Amamus, Monemus, Legimus, Audimus.*

*P a s s i v u m.**Indicativus.**Praesens.*

S. *Amor, Moneor, Legor, Audior.*

Amaris, Moneris, Legeris, Audiris.

Amatur, Monetur, Legitur, Auditur.

Amamur, Monemur, Legimur, Audimur.

Itt állana a' magyar úgy, mint Mozin Francia Grammairejében a' német ige hasonló hajtogatási sorozatban lásd 8dik kiadását Nro 329.

Illy folyamatban hajtogatnám tanítványimmal a' neutrumokat úgy mint: 1. Conj. Vapulo. 2. Caleo. 3. Curro, 4. Servio. — Deponenseket is, mint 1. Miror, 2. Polliceor, 3. Fruor, 4. Molior.

Verba Anomala, Defectiva, impersonalia és *irregularia* mind külön szakaszokban, a-b-c mentében úgy elrendezném, hogy mindeniknek kivételi tempus fő személyében ott lenne.

A' szabálytalanokat coniugatiók szerint, felosztanám és *múltidőjeiket*, 's *multrészesülőjeiket* csak feljegyezném. Az egész úgy nézne ki, mint Márton József német Grammaticájában a' szabályt-hagyó igék' jegyzéke; vagy ugyan ilyen a' Mozin Grammaire Francoiseben Nro 395. Így a' botor „*Simplicium Leges*“ elkerültetnék. Milly nyereség!

Azonban az egész *Grammaticát* mintegy behinténém a' *gyakorlási feladatokkal*, úgy hogy 10r ezek minden törvényeken mennének keresztül, 2-or a' következő tanulmányt is foglalnék részről magukban. Ez úton a' tanuló, mielőtt az adiectivumok térére lépne, már azokat jobbadán ösmerné a' deklinatiókbeli feladatokból. Míg verbumokig nyomulna, mennyit tudna belőlök! míg a' szabályszerű verbumokon munkálkodnék, addig a' szabálykülvülieket többnyire kitudná. — Mit említsem az *Adverbiümokat*,? *Praepositioikat*,? *Coniunctioikat*,? *interiectioikat*? ezeket az előző gyakorlatokban mind eleve kitanulhatná. — Hogy ez lehetséges, tudják azt az ok, kik németül francziául vagy más nyelvet jelesebb *Grammaticákból* megtanultak, és pedig egyedül könyvből, minden tanító nélkül.

Ime látád vázlatban a' latin nyelvtani tervemet! ez a' nyelvtan alig ha 100 lapra terjedne. Ehez járulna valami 125 gyakorlat, talán 50 lapon. Összesen 150 lap. Ezt *félév* alatt megtanulhatná a' tanuló, felvevén: hogy egy öthónapos félévben, ha egy hónapba csak 18 iskolai napot számítunk, 90 iskolanap, az az (napban 4 órát) 360 óra lévén; legalább is 200 óra e' latinnyelvtannak szenteltethetnék; mi megtanulására gondolom elég, akkor is, ha az ifju' egyedül csak iskolában, és nem otthon tanulná; betudva, hogy értené; mert nem volna latin.

7. Levél.

Készülőben lévén, a' syntaxisba bevinni értekezésemet: ime, betoppán szobámba a' levélhordó, és meghozza Ferencz barátunktól „*Auszug aus L. G. Zumpt der Lateinischen Grammatik—dritte Ausgabe Berlin 1830*“ czimű munkát. Átnyomozám az ottani Syntaxist, 's jónak találván javasolni is merem. Terjed pedig 195—280 lapig. Talpra esett

és tömött, mint annak a' rendje. Magyarban, sok gyakorlási feladat' közbejöttével, ez is tán 150 lapra terjed.

Egybekapcsolván ezt amaz elemi nyelvtannal; az egész indítványoztam Grammatica legfeljebb 300 lapú volna De legalább 200 gyakorlattal! Azonba:

1) Még sincs csak olly hosszú is, mint első része az eddigi Grammaticánknak melly nagyobb 322 lapnyinál

2) Elnyeli a' Pars 1át 2át 3át 's félig 4át is

3) Három év helyett egygyel megelégszik; e' mellett

4) Más tanulmányokra 320 órát enged, mennyit nyerünk a) A' könyvnek megszerzésében. b) A' drágalátos időben.

Hogy e' tervemszerinti nyelvtan nem felette kurta, nyilvánosan láthatjuk, ha Meidingerével egybevetjük. Ebben 300dik lapon már *levelek* adatnak fel gyakorlatúl! minekutánna a' tanuló már 232 vegyes, és 45 levelezésbeli gyakorlásokon keresztül vezettedék! mért volna ez kivihetlen a' mi latin nyelvtanunkban egy év alatt, az az: 400 iskolai óra alatt?

A' Syntaxis Ornata második-esztendőbeli tanulmány lehetne, de nem olly huzamos és kicsapongó ám, mint az eddigi Pars 4-ában; hogy így a' *Classicusok'* magyarázására; fordíttatására, *deáknyelveni kisszerű dolgozatokra* annál több idő maradjon Ezen syntaxist itt el nem tervezem, nézze meg bár ki abban a' Pars 4-ában, 's meglátja, hogy tized része sem gyerekek való. A' „*Dé Copia Lingvae Latinae*“ értekezés a' leghasznosabb benne; mert variátiók által gazdagíthatja a' tanulót a' nyelvben. Azután valamit de *Periodis, Epistolis, Dialogis, Narrationibus* lehetne tanúztatni a' tanítvánnyal, azonban mind ezt olly röviden adhatván,

hogy mellette a' multesztendőbelit is sok *feladásokban* sok *gyakorlásokban* kivonatilag ismételni lehetne. —

Most barátom! arra a' kérdésre kerül a' dollog hogy „*milly nyelven kellene hát fogalmazni azt a' latin nyelvtant*“? természetes ugyan, viszonzni ezt: *magyar nyelven*, hisz országunk magyar. De Barátom! akkor ezen országunknak északi része a' régi bökkenőre akadand; mert ezt a' magyarnyelvű épen úgy nem értendi, mint azt a' kiüzetett deákot p o. a' Nyitrai, Trenchényi, Zsolnai, Kőrmöczi, Besztercze-Bányai, Szepesi, Kassai 'sat. Gymnasiumbeli tanulószág. Hogy tehát az ó fonákságot el ne kövessük, és nem erőszakoskodók, hanem igazságosak legyünk: egyezünk meg abban, hogy az indítványoztam nyelvtan előkelőleg *magyar*, de ezenkívül *német 's tót nyelven is meglegyen* az iskolai intézetünkben. — — Ez, ez, az én javaslatom! de avval a' kikötessel ám, hogy ezen nyelvkülönbség *csak az első iskolai évben tartassék meg. A' másodikban* és ezen túl, mind magyarul taníttassék. Mert én azt is követelem, hogy azokban a' német vagy tót nyelvű Grammaticákban a' szavak *mind* magyar értelmökkel egyetembe tanúttassanak; ez uton a' német vagy tót gyerek is már az első évben nem csekély előmenetelt t-hetend a' magyar nyelvben, és második évben minden esetre százszor nagyobb könnyűséggel, 's érthetőséggel tanulhat *mindent magyarul* mint az eddigi rendszernél *deákul*.

Közönséges törvényül ezt tűzöm ki: „*Az elemi nyelvtanban soha se mellőztessék el az anyai nyelv*.“ Mert máskép oda minden iparkodásunk, minden kénytetésünk. Ezt az én öcséimen tapasztalám. Ha kérdezém őket: mi az a' *legissem*, vagy *lecturus*? ők felelték: vannak in praeterito plusquam perfecto coniunctivi singulari prima persona; emez

pedig in participio futuri temporis“ volt a' felelet. „Es mit tesznek tótul? (ők tótok) én nem tudom,“ a' másik is „én se tudom“ „és magyarul mit tesznek?“ „azt általjában nem is tanúltuk,“ lett a' válasz. „Hát tudatlan teremtések vagytok, és azok is maradtok, ha így folytatjátok a' Grammaticát. Fiaim! ha valamit anyanyelveteiken nem értetek, azt teljesen nem tudjátok, és hiába töltitek rajta az időt. „Hagylás-sam, mit tanúltatok meg a' magyar nyelvből?“ Itt az Ypsilonos Verseghy elavúlt pongyoláját szel-
lőztettem velök Boszontó jelenet, Barátom! ezek a' gyerekek úgy el tudták szavalni azokat a' név 's ige — oszlópokat, mellyek Verseghyben vannak, mint a' malom de jelentésöket se tótul, se deákul! Hát mit használ ez, kérlek? hidd, haragra gerjedék, annát inkább, mivel beszélék, „hogy ő nekik egész esztendőn keresztül egy *magyar occupatiojok*, sem volt. A' manóban! hogy-hogy magyarosuljon tehát iskolai ifjuságunk illy oktatás, magyar nyelvünknek olly pontoma elhenyéltetése fitymáltatása mellett? erre kellene forditanunk fő figyelmünket; és hazai nyelvünket ezen túl deák Grammaticában is, magyarban is feszülten sürgetnünk, elősegítenünk. Mert mi lesz máskép belőlünk? miveletlen népcsoport, ki nyelvét se tudja! ime! törvényünk már magyar szerkezetű! fő törvényszékekbe honi nyelvünk belépedel! országgyűlésünkön, vármegyebázainkban ugyan ez a' nyelv hangzik! a' hatósági nyilvános kezeléseken ez divatoz! hová szándékozunk hát avval a' *latin*nal? mire alkalmazzuk? nem találók illő feleletet. Könyvekben, könyvekben maradunk tehát vele, a' halottal. Csak arra kell ezentúl, hogy törekedni a' fenséges, 's magasabb felvilágosodásra majd nélkülözhetlen romai remekirókat érthessük, de nem arra, hogy latin poeták 's rhetorokká vál-

tozzunk. Eme tőkélypontra csak a' mi magyar nyelvünkben igyekezzünk felvergődni eztet hazánkszerete gyarapítani, ezt a' tudományosság' minden ágaira illeszteni törekedjünk. Hogy nemzetünk különös ajku, 's csekély számú, az ne rettentsen ne kedvtelenítsen. A' görög tán nem volt számosabb akkor is, midőn, mint legcsinosodottabb, tündöklék a' széles világon.

Hasznai ajánlanak 's óhajtatnak minden miséget. Te néked is talán eszedbe ötlük, , kérdezősködni: milly hasznai, milly gyümölcsei fognának lenni. Hazánkra nézve, ama történetnek, melly által őseink nyelve az elemi iskolákba és folyton, minden tudományokba behozatnék? erre most nem adok választ; hanem azt (résziut már ujjal mutatam) néked, hogy fontolgasd, meghagyom. Az elhanyatlott Aegyptusiak, Görögök, Rómaiak; a' diszlett Olaszok, és jelenleg tudományosságban virágzó Francziák, Angolok, Németek, Ejszak-Amerikaiak váltig segítendik elő nyomozásid' 's álmélkodásidat. Boldogulj! öllelek.

Hű Barátod

Horárik János.

2.

A' logica fontossága, és története.

Hogy szellemünk végetlen fejlődésre képes, 's a' tudomány semmi véges formája által sokára kinem eligithető, ezt a' történetírás nyilván bizonyítja. A' leghiresebb rendszerek, és theoriák, ha magok idejében szerzőjöknek halhatatlanságot biztosítottak is, mindazáltal a' későbbi századokban vagy a' próbát épen ki nem állóknak, vagy legalább hiányosoknak találtattak. Sok temérdek munkákból még csak néhány egyes gondolatok élnek, hogy, mint látszik, az idő romboló erejével daczoljanak; némelylek már most csak némi historiai nevezetességgel birnak, mint tanuságos bizonyítványai emberi elménk gyarlóságának, 's ki képes azon véleményeket megszámlálni, mellyek már most neveikről is alig ismeretesek, 's mellyek, mint külső horitékjok már most a' könyvtárakban a' molyok martaléki?

E' szerint úgy látszik, mi hogy isméret utáni fáradhatatlan törekvés és küzdés egyedüli valóság (realitas) a' történetírásban; 's valóban némileg jogosítva érezhetük magunkat azon állításra, hogy az isméretek megszerzésére nézve inkább csak készülő félben, mint azoknak valóságos birtokában vagyunk, 's hogy mi, midőn a' tudományok elrombolhatatlan épületét véljük felállítani, csak mulékony, 's pillanatig tartó képeket vetünk az idő sebesen zuhanó árájába. De szellemünknek épen azon krónikái, mellyek ezen véleményt látszanak

pártolni, egyszersmind némüleg nyugtatásunkra, 's vigasztalásunkra is szolgálhatnak. Nem csak igen megszorodott a' vizsgálódók száma csak nem minden tudományokban, melly által, mikép a' gyárakban a' munka többfelé oszolván az egyes tárgyak meghatározásában nagyobb pontosság, 's folyvásti ellenőrség eszközölthetik; hanem ezenkívül mindig fontosabb tárgyak lépnek föl a' természet és emberiség életéből láthatárunk körébe, mi által anyagot nyerünk a' mindig tökéletesebb inductiókra, és analogiákra, 's mivel a' természet egyszerű, és következetes általános törvényeit mindig szorosabb formákban vagyunk képesek kifejezni. Felette fontos ezen tekintetben a' módszer (methodus) szerencsésebb kifejlődése, melly úgy látszik az újabb idők elsőbbségei közé tartozik.

Legszembetűnőbb bizonyságul szolgálnak erre a' természettudományok. Ezek egész a' nagy Baco koráig nem egyéb voltak, mint a' tapasztalás, ábrándozás, mysticismus és philosophia csuda egyvelege, mellyben a' mi jeles és igazán tudományos volt, semmi arányban nem állott a' sok merész, a' levegőből merített állításokkal. De midőn ezen rendkívüli férfiú a' természetvizsgálókat az igazi módszerre vezérelte, 's megtanította arra, hogy a' természetet nem az előre megállapítottbal véleményekből, 's önkényes rendszerekből szerkeztessék össze, hanem a' szabad vizsgálódás és kísérletek után igyekezzenek annak titkaiba, mint a' tanítvány tanítója eszméjibe behatni, hogy azt magát magából magyarázzák, 's ők ezen intést követték: — az óta ezen tudományok hitelt felül muló haladást tettek, 's az emberi nem' tanítóji közt most igen dicsőséges helyet foglalnak el.

A' tudományok szerencsés művelések még szembetűnőbb bizonyságául szolgálhat a' mathematica historiája. Ebben az emberi szellem örök

emléket emelt magának, 's olly hódításokat tett, mellyek tartósabbak, 's áldásteljesebbek, mint a' világhódítóknak magasztalt, de könnyekkel áztatott foglalásai. A' mathematica már régen eldönthetetlen bizonyosságra tett szert, a' mathematicai igazságok a' bizonyosság legfőbb fokának jelképéül tekintetnek, 's azon gondolat, miszerint az mint más tudománybeli igazságokon annyiszor megtörtént, valamely revolutio által felforgattatik, mint a' lélekben megtévelyodott tévelygése, inkább sajnálást, mint czáfolást érdemel

A' természetet már nagyobb részint meghódította a' mathesis; bizonyos időtől fogva próbálja a' *psycheről* is levenni a' fátyolt, minő sikerrel annak fürkészése nem ide tartozik. Még a' philosophusok közül is sokan, kik a' philosophiának minden tudományok között meglehetősen egyhangulag adták az elsőséget, a' mathematica szilárd épületét nem nézték minden irigység nélkül, 's saját tanítmányikat törekedtek mathematicai formákban adni elő, meg nem gondolván, hogy a' mathematica biztos és rendíthetetlen voltát nem annyira módszerének, melly csak a' legujabb időkben nyert nagy és fontos javításokat, miután ezen tudomány legjelesebb tanítványai már régen meg voltak mutatva, hanem inkább tárgyai sajátlagosságának, 's azon nagy szemlélhetőségnek köszönheti, melly legbonyolodottabb viszonyaiban is uralkodik; és hogy a' tárgyak belső természetének kimagyarázásánál a' külső forma csak némi gyenge máz gyanánttekinthető, melly távolról egyformaságot színlelvén a' közelebbi vizsgálás után a' mindenütt kitünő részeket, és hézagokat annyival könnyebben megismerteti. És épen a' mathematica, és philosophia tárgyainak ezen öszve-nemillését, senki sem fogja tagadni, ki ezen tudományokkal közelebbről ismeretes —

Különösen pedig, mi a' philosophiát illeti, valóban az emberi szellem történeteiben a' maga nevében egyetlen látvány az, mi szerint a' philosophia, ezen anyatudomány, m' lly még az őskorbéli öntudat-nélküli mozgalmában adta az ösztönt minden tudományokra, bár az egymástól megszese eső korszakokban, 's az igen különböző népek, és viszonyok között a' legnagyobb emberek fordították szellemök teljes erejét annak kiképzésére, még is soha sem tehetett szert állandó alakra, 's jelenleg is a' németeknél, kik az újabb korbéli minden művelt nemzetek közt egyedül azon nemzet, melly ezen eszme fürkészésében bele nem fáradt, a' németeknél mondom a' philosophia olyan állapotban van, mellynek szemlélése az igazság barátját méltán elcsüggeszthetné, 's alapos aggodalommal tölthetné el a' jövőre nézve.

A' német philosophiában mintegy 60 év óta a' czivakodás és meghasonlás folyvásti scénáit láthatni, mellyekben a' ki először fellépett, ha bajtársát meggyőzte is, maga is csak hamar egy másik viaskodó martalékjává lón, mig végreminyáján öszve czivakodtak, 's a' kölcsönös elkeseredés 's egymásra kiabálás után olly zürzavar támadt, hogy a' nézők nem ismervén többé rá, mint 's miért történt a' czivakodás, boszkonkóva fordultak el az egész társaságtól. Ki nem tudja, melly sokat vesztett ez által a' philosophia a' közvéleményben? A' rendzerek gyors változásának szükségesképen el kellett még a' philosophiá nagy tisztelőit is ijeszteni valamelly rendszernek egy különös tudományra való alkalmazásától, mert attól féltek, hogy jó formán el sem kezdik a' dolgot, 's már egy más új rendszer által kiszorítatnak belőle. De még sokkal inkább meg kellett a' szakok embereinek ijedni. Egy olyan rend-

szernek, mellyhez a' status emberének, a' törvénytudónak, az orvosnak 'stb. hivatala körében alkalmazkodnia kell, nem csak mély vizsgálat, 's az elvek szilárdsága által szükség kiténnie, hanem a' világosságnak, 's a' kivihetőségnek jellemét is magán hordoznia. Az ilyen emberek nem gázolhatnak keresztül a' rejtélyes, gyakran önkényesen választott, 's részint egymással homlokegyenest ellenkező rendszereken, sem addig nem várakozhatnak míg egyik rendszer a' többiekén diadalmasodik. Foglalkozásuk sürgetős, sőt gyakran pillanati segedelmet kívánván, hogy követelhetők tőlök, hogy inkább a' rendszerek ingadozó csataterére ereszkedjenek, mintsem ha minden philosophiai rendszer nélkül is, ahogy lehet segítsenek.

Mind e' mellett azonban nem m. laszthatjuk el mindazoknak, kiknek idejük és kedvök van a' korankbéli számos rendszereket keresztül tanulni, egy a' philosophiai tanitmányok becsének meghatározására, szolgáló csalhatatlan próbát ajánlani. Ha valamelly rendszer legbelsőbb öntudatunk kétségtelen, 's semmi még a' legfinomabb sophismák által 's meg nem gyengíthető igényeivel, mellyek által mindnyájan vezérltetünk, homlokegyenest ellenkezik, ha az minden valódi különbséget a' természet és szellem, szükségesség és szabadság, jó és rossz között, 's az által a' társasági fejlődés minden feltételeit megsemmisíti: azon philosophia, bár melly sok tudományosságot tüntessen is elő, 's bár néha nyájas hizelgő hangon, néha pedig durva követelő beszéddel hirdessék is több ezereken, mint egyedüli bölcsességet, nem egyéb tudományos csalárdságnál, mellynek gyakorlatba hozása szintúgy a' nyilvános, mint a' magános életnek sirját fogná megásni.

A' philosophia további jöveudője iránti aggodalmunkat rendkívül neveli a' logica mostani álla-

potja. Ki a' logica történeteit közelebbről ismeri, jól tudja, mikép ezen tudomány a' Plató és Aristoteles reudszeres szelleme által szilárd alakot nyert, különösen az Aristoteles logikai írásai a' szentíráséval határos tekintettel századokon keresztül csalhatatlan organumnak tartattak, 's uralkodtak a' lelkeken, 's a' szerző számos munkáji között legtovább megállottak, úgy hogy sem az ellenők időről időre keletkezett oppositio, sem az újabb idők fontos reformjai alkalomával fellépett egyes rendszerek nem voltak azt képesek kiszorítani, 's általjában véve ezen tudomány újabb formáinak alapja "aradtak. Még a' philosophia utolsó nagy epochájának alapítója, Kant is a' „*Kritik der reinen Vernunft*“ czimű munkája előbeszédében illy nevezetes nyilatkozást tesz: „a' logica már a' legrégebb időktől fogva biztos uton jár. Aristoteles idejétől fogva egy lépést sem tehetett hátra némelly benne történt javítások inkább csinosabbá, mint biztosabbá tették, de előre sem tehetett egy lépést sem, 's úgy látszik minden tekintetben be van végezve, 's tökéletességre juttatva.“

Egy szerencsés következetlensége által azonban csak hamar elhagyta saját nézeteit. Egy fő részét a' *Kritik der reinen Vernunft*nak, mellyben a' rendszer legfontosabb tanitmányai egymás mellé soroztvák *Transcendentale Logik* czim alatt szerkeztette össze, az az a' tiszta ész — és okosságismeret tudományának czimje alatt, mellynél fogva mi a' tárgyakat a' *priori* gondoljuk. Célja ezen tudománynak az ilyen ismeretek terjedelmét, és tárgyilagos érvényességet meghatározni. A' mit ő ezután munkájának mindkét részében a' *transcendentalis analytican*, és *dialectican* az észnek az itélésbeni logikai működéséről a' categoriákról, az észlelésnek eredetileg *synthetica* egységéről, az tiszta észfogalmak lajstromáról,

a' tiszta ész elveinek rendszeréről, a' phœnomenokról, a' noumenonokról, az okosságról, a' transcendentalis eszmékről, 's a' többi tanit, abban annyi sajátlagos, 's az előbbeni még az Aristotelesi logicától is gondolatban és beszédben annyira eltérő elmékedések fordulnak elő, hogy mellettök az előbbi állítás mi szerint a' logica már a' legrégibb időkben bevégezettnek nyilvánítatik, semmikép meg nem állhat. Felvagyunk tehát jogositva Kant saját bánás módjára támaszkodva, hogy őt önmagával nyilvánóságos ellenszövegbe hozzuk azon általános, 's épen általánossága miatt helytelen állítást oda módosítani: hogy csak az általános tiszta logica, mellynek tárgya a' gondolkodás puszta formája van Aristoteles által egészen és nagyban bevégezve. A' Kant logicájára — (Königsberg 1800) való hivatkozást véleményünk czáfolása végett egyenesen vissza kell utasítani. Ezen írás általában nem képes a' Kant sajátlagos mivoltát velünk megismertetni. Ő abban igen a' Meyer iskolai könyvéhez tartotta magát.

Valamint a' politikai zendülésekben, ha egyszer a' meglévő anyagok forrásba jöttek, 's a' gyulékonyak meggyulattak, a' gyorsan továbbharapodzó lángok a' rombolhatatlanoknak tartott anyagokba is belekapnak, 's az égés folyamata által magára új alakot öltött status egészen ujja születik, 's egészen más (sokszor ugyan szomorítóbb) alakban tűnik fel, mint gondolták még azok is, kik a' rombolásban legtöbb részt vettek, úgy a' Kant a' Kritik der reinen Vernunftja is a' metaphysicát ugyan egészen más alakba öltöztetett, de egyszersmind ösztönt is adott egészen új rendszerek alkotására, 's csak hamar olly merész dogmatismus emelkedett fel, mellyet maga Kant sem tartott bizonyosan lehetőnek. A' critica a' tiszta ál-

általános logicát a' transcendentalis logicától egészen függetlenné tette. Mert ennek a' tiszta ész fel kellett bonczolui, hogy az a' priori ismeretek eredetét feltalálhassa; ennek kellett egyszersmind abban azon a' priori elveket is felfedezni, melyek az általános logicának mint a' gondolkodás formájáról tudományuk alapjaul szolgálnak, az ész törvényeit (Canon) képezik. Mivel már a' transcendentalis logica, valamint az egész critica ugyan azon problémákat igyekezett megfejteni, melyekkel az előbbeni metaphysica foglalkozott, tehát az előbbeni már bévégzettnek hírdetett logica a' metaphysicától függetlenné tétetett 's annak sorára volt kénytelen jutni.

Ez tünt elő Fichte philosophiájában is. A' Criticában ugyan maradt még valami nyoma a' realismusnak, mivel azt tanította: a' tünemények valamit tesznek fel, mi elő tűnik, 's a' benyomásokra való legelső ösztön, melly által az ismerő tehetség a' tárgyak elő terjesztésére nézve meghatároztatik, egy külső és érzék feletti aljzatban (substratum) fekszik, mint Ding an sich, noumenon; de mivel Kant egyszersmind azt állította, hogy a' phoenomenokra, és noumenonokra való feloztás éppen nem igenleges, sőt *magok a' dolgok* (Ding an sich) lehetőségét is éppen nem lehet átlátni, 's éppen olly világosan felállítottak a' transcendentalis vagy Criticus idealismust, az az azon tanitmányt, miszerint a' tünemények nem egyebek, mint merő előterjesztések, mellyek azon észen kívül, a' mellyben léteznek, semmi magokban alapuló létellel nem bírnak, mint p. o. az idő és hely szemlélődésünknek csupán alanyis (subjectiv) -feltételei; sőt az is, mi a' szemlélődésben meghatározott, az egységre való nézve öszvekapcsolás nem egyéb mint az ész eredeti önkényességének (spontaneitas) cselekvénye, melly a' benne a' priori létező 12 cate-

goriak szerint fejjük ki. E' szerint tehát egy tőlünk különböző, tőlünk független világnak, mellynek létele ön tulajdonunkra, mintegy ellenálhatatlan erővel toladodik, tárgyilagos valósága felől senki sem kezeskedett, 's Fichte nem helytelenül állította, hogy az ő rendszere, nem egyéb a' Kant rendszerénél, csak hogy ön állásu következtességgel keresztül vitt rendszer, ámbar Kant arról mit sem akart tudni.

A' tudománytan (die vssenschaftslehre) a' magokban létező dolgokat (Ding an sich) érzékiségünk ezen ismeretlen 's megfoghatatlan felizgatóit egészen abban hagyta, ez az *én* általános cselekvésének tiszta ön tudatából indult ki, 's azt igyekezett megmutatni, mikép ezen *én* csak a' szabad cselekvények folyvásti lánczolata által teszi fel a' magán kívül létező valóságot (realitas) 's némi kifolyás (emanatio) által a' valóságnak mindég nagyobb körét vonja maga körül, 's az által magának egyszersmind egy végetlen feladatot tesz fel. Ilyen módon a' tudás legelsőeredetére felhágván, 's egyszersmind mind a' kettőt a' gondolkodás és ismerés ökfőjét, a' tudás tartalmát, és formáját úgy fejtegetvén ki, mint *én*ünk szabad cselekvényei a' tudománytan maga felett semmi tudományt elnem ismerhetett, 's a' logicának, mint az ész ön állásu törvényének ezen rendszerben szükségeskép el kellett minden jelentőségét veszteni.

Fichte azt állította: az általános logica törvényei, 's velök együtt az egész logica legfőbbelve csak a' tudománytanban deducáltatnak, 's határozatnak meg. A' logica mint magában létező formális philosophia épen nem philosophiai tudomány az egy lehetséges ugyan, de magában önkényes abstraction, a' szellem szabad munkásságán történetileges korlátozásán alapszik. Ez az ismeretet úgy teszi fel, mint már meglévőt, a' philosophia pedig

csak az isméret leszarmaztatásáig megy. A' logica 's annak egész lehetősége a' teremtő képzelő tehetség munkásságán nyugszik; ez által kell a' tudomány tan minden alapeszméjének elő állítatni. Az ész inkább egy lekötött (figált) nyugvó munkátlan tehetsége a' kedélynek, csupán raktára és megtartója a' képzelő tehetség által elő állított, és az okosság által meghatározott, 's tovább meghatározandó tárgyakkal. —

A' mi itt a' teremtő képzelő tehetségről mondatik egyszersmind igen furcsa vallomást foglal magában az egész tudománytan szerkeztetése fellett. A' teremtő képzelő tehetség igen is különösen munkás volt azoknak elő állításában, 's mivel az mind e' mellett a' logicának a' tiszta énkünk szabad cselekvényeiből öszve szerkeztetendő törvényei által nem tarthatta magát megkötöttnek: ezen új rendszer homályos iskolai egy hangú formájának daczára is szükségesképp inkább az emberi ész rész költeményeinek, mintegy szigoruan tudományos elme szüleménynek béllyegét hordozta magán. Fichte bizonyos sajátlagos, csak a' természet kedvenceinek adott értelmi szemlélődés segítségével felül emelkedik a' tapasztalati—empiriai—éne és a' tüneményi világnak egész birodalma a' tiszta énkhez viszonyában nagy gondossággal elmetszi mind azon anyagi fonalakat, mellyek azt a' valósághoz köthetnék, 's az ént annyira sublimálja, hogy az nem képes magától csak egyetlen tárgyilag létezőt is elő állítani, 's saját phantasiahálójába bonyolodva kénytelen az alak nélküli megvetett természet, mint létezőt—reálist csak azért feltenni, hogy legyen alapja, és helye, mellyre támaszkodva az én tovább is munkálhasson. Ezen uton tehát a' logica tökéletesítésére nézve semmit sem lehetett várni.

Schelling bár mennyire különbözött is természet philosophiája által, melly a' tudománytan sze-

rint nem is volt lehetséges, Fichtetől, vele mindazáltal a' logicára nézve tellyesen egy értelemben volt, hanem ha azt kivesszük, mellyben a' régiekhez, különösen a' Plato tanítmányához közelített. Nézete szerint a' logica elvei nem lehetnek feltétel nélküliek, mivel azok csupán a' tudás legfőbb elveitől elvonás által származnak, következöleg előbb ezeket kell felállítani, mi előtt az elvonás megtörténhetnék. Ha itt egy örök körben nem akarunk forogni, szükség egy okfőt felállítani, mellyben a' tartalom a' forma, a' forma pedig a' tartalom által feltételeztetik. A' rendes logica egészen az empirai kísérletek közé tartozik a' philosophiában, bizonyos szerencsétlen balfogás által az okosságot alá veti ez az észnek, mellynek törvényeit, mint általánosakat állítja fel. Ezen csupán ész tudomány a' philosophiának semmi reményt nem nyújt.

Ha a' közönséges logica igazi forma szerinti tudomány volna, a' dialecticának a' philosophia műtanának (Kunstlehre) kellene lenni, mellyet pedig mint csupán a' teremtő képzelő tehetségen alapulót nem lehet tanulni. Hasonló elvek szükségeskép hasonló tévedésekre vezérlenek. A' Schelling rendszerének épen olyan ingadozó alapja van, mint a' Fichteének; de a' mi benne természetphilosophiai, melly által az a' tárgyilagos világgal öszvefüggésben maradt, a' természet 's szellem közötti bizonyos harmoniának mutogatása az emberi hiúságnak hizelgő felizgatása, mellyet az a' könnyű élénk előadás által kellemes phantasia bölcsőjében ringatott, mintha ezen képzelő erő a' mindenség öszverakása által a' világ titkairól a' fátyolt képes volna lelebenteni, — ezen rendszernek sok képzeltetés, az ábrándozásra és mysticismusra hajlandó elméket megnyert, különösen a' theologusok, orvosok, természetvizsgálók, és művészek között, kik azt minden módon terjeszt'eni, és alkalmazni

igyekeztek. Most igen leszállott a' közvéleményben, 's az ellene keletkezett erős polemica jobb jövődőt ígér a' philosophiának.

Igen nevezetes még azon körülmény, miszerint sem a' mester, sem a' tanítványok még eddig meg nem próbálták a' logicát a' philosophia dialecticájává, 's valóságos műtanná alakítani, tettelegesen megmutatni, mi a' logica sajátkép, 's minek kell lennie. Az ezen iskolából kikerült egyes dolgozatokat nem igen lehet sikerülteknek tartani. A' mestertől ezt annyival inkább lehet várunk, mivel az neki a' legszebb alkalmat szolgáltatott volna saját rendszerét jobban megállapítani, 's folyvásti hanyatlásának, mellytől már most meg nem menekszik, elejét venni. Így pedig úgy látszik azért válsztott az iskola magának a' logicán felül emelkedett álláspontot, hogy annak követeléseire, ne legyen kötetes hallgatni, 's a' teremtő képzelő tehetségnek kedvencztárgyai előállítására annyival nagyobb játékot engedjen.

Ilyen módon aztán a' rendszerek váltakozásába a' logicát is bele vonták. Vagy úgy nézték, mint feltételezett alárendelt tudományt, 's mint ilyet megvetették, vagy pedig mint a' Kant transcendentalis logicáját a' metaphysicával ugyan azonná tették. Mivel már most a' logicát közönségesen a' gondolkozás szabályai tudományának nyilatkoztatták, amaz úgy vélt fensőbb tudományt pedig mint p. o. a' tudománytan, 's minden más e'félék a' logikai törvények szerkezetében a' gondolkozás folyamatjának egésze képezte, a' minek pedig törvényszerűleg magának kellene kifejezeni, nem messze voltak azon gondolattal a' logicát olly általános alap tudománynak tekinteni, melly a' gondolkodást illetőleg a' legfensőbb okfőt az egyetemes elméletiség, és valóság a' tárgyilagosság, és alanyiség számára magában foglalja.

E' volt alapeszméje a' Bardili első logicájának Stuttgart 1800. Ő az előbbiekkel egészen ellenkezőleg a' philosophia fő hibáját abban tartja, hogy a' logicát csupán formális tudománynak tekintették, holott a' dolog egészen ellenkezőképen van, 's az egész metaphysica csak a' logica által tesz szert igazi valóságra, ez adván egyedül a' kulcsot a' természet lényegének kifürkészésére. Ez az igazi philosophia prima, mert a' lételnek és ismeretnek egész igaz voltát csupán a' gondolkozás igaz volta feltételezi. Azon egy, a' mi itt, mint egy és ugyan az sokban végetlenül ismételhetőnek mutatkozik, nem egyéb, mint azon egy változhatatlan minden változás mellett, az, mi magát maga által tökéletesen meghatározza az ens unum, verum, bonum. Ennek nyilatkozása által az anyagban feltételeztetik mind a' tárgyilagosság, mind az alanyiság, a' valóság.

Ezen rendszer akart a' philosophiában reformot eszközölni a' logicára nézve, ez akarta a' Plató által felállított, a' Leibnitz által tovább folytatott vizsgálatot a' valóság és ismeret felett a' philosophiába újra behozni, és bevégezni. De minden egyes tárgyakat tekintve félre ismerhetetlen mély eszűsége mellett is minden más új rendszerek között ezen rendszer legkisebb figyelmet gerjesztett, 's legkevesebb részvétre talált, minek azonban a' homályos rejtélyes csudálatos 's fenhangon beszélő formája is sokat tehetett. Csak Reihold, kinek a' mint látszik mindég idegen gyámolra volt szüksége, 's a' rendszerek gyors váltakozása mellett maga sem tudta kivel tartson, vallotta magát nyilván ezen rendszer buzgó követőjének.

Ezen rendszer azonban ugyan azon gyógyíthatatlan organicus bajban nyavalgott, mellyben a' Fichte, és Schelling rendszereik megbetegedtek. Ez első lépésnek követelte a' philosophiára a' gon-

dolkodás elvonását minden tárgyilagossá, és alanyított, 's felemelését az eredeti gondolkodásra (Urdenken) az általánosra, mellyet ha felteszünk, csak akkor lehet a tárgyilagosság és alanyosság, szellem, és természet lehetőségét feltenni, de ezen rendszer mind ez ideig adós maradt annak megmutatásával, hogy a' gondolkodásnak efféle sublimálása lehetséges volna, 's hogy az minden tárgyilagostól és alanyitól történt elvonás után, a' mi megmaradt, azt ugy kellene képzelni, mint az eredeti gondolkodást. Alaptalan, és szerénytelenül oda vetett állítás volt az, hogy a' gondolkodás általános lehetősége azon alapszik, miszerint mi az egyet, mint az egyet, és ugyau azont a' sokban véletlenül ismételhjük, 's a' gondolkodás hasonló volna a' számvetéshez.

Igen kedvezetlen volt a' logicára nézve a' Jakobi tanítmánya, sőt egész egyedisége. Bár melly nagy szellemi erővel igyekezett is fentartani a' keresztény theismust, az idejébeli, véleménye szerint ezzel meg nem állható rendszerek ellen, mint egyedül igaz tanítmányt, bár melly kedélyes, é-lénk, és világos volt is írásmódja, épen olly igazságtalannak látszik ő megmutató isméret elleni tüzes vitatkozásaiban. Ugy látszik ugyan, mintha mindég egy bizonyos tanítmány a' Spinoza, a' Leibnitz, Wolf, Kant, Schelling tanítmánya ellen harczolna, de meggyőződéseinek egész summáját ezen kettős formában mondván ki: I-ör minden megmutatás a' philosophiában fatalli musra; spinozizmusra, atheizmusra vezet, és 2-ör van szellemünk életében egy közvetlen bizonyosság a' hit (a' későbbi elnevezés szerint az okosság, az okosság szerű vizsgálódás) melly által mi az Istent, a' szabadságot, 's a' tárgyilagosságot észre vesszük, 's fegyvereit általában a' vizsgálódó okosság ellen intézvé: ezért ő a' rend-

szeres fejek előtt úgy tünt fel, mint az okosság-
nak ellensége, 's akaratja ellen is a' homályosi-
tók kezére dolgozott. Egyszersmind tanitmányát
az egyedül igaz philosophiának merte nevezni,
's azt egészen egyedi, rejtélyes mélységből kelet-
kező hálója az érzelmeknek, sejdítéseknek szür-
telen mozgásban lévő felette ingerlékeny szív e-
pekedéseinek a' szabad ömledezések, bizodalmas
levelek, beszélgetések, regények formájában a'
minden időbeli legnagyobb rendszeres fejeknek
ellenébe tenni, 's azt mint hálót kifeszíteni, hogy
egyszer hirtelenül össze huzván mindnyájukat egy
rántással a' hit zászlója alá vonhassa. Mikép nyer-
hetett volna a' logica ilyen viszonyok között vala-
mit, mellynek különösen czélja, annak, mit a' tu-
dományokban rendszeresnek nevezünk, lehetsé-
geit, 's feltételeit fejtegetni.

Az eddig mondottaktól egészen eltérő, 's i-
gen eredeti volt azon mód, mellyel Hegel a' lo-
gica eszméjét lerajzolta, 's helyét a' tudomány
rendszerében kimutatta. Szerinte a' logica eddigi
fogalma az isméret tartalmának és formájának egy-
mástól elválasztásán, és azon alapszik, hogy az
igazság érzéki valóságon nyugszik. A' valóságos
tartalmat egészen a' logikai formán kívül gondolták,
mint tullévő magában létező világot, holott
pedig az okosság maga az a' lényeges, az igazi
valóságos. A' logica korán sem csupa formális,
hanem inkább olyan valami, mellynek tartalma
egyszersmind a' valódi anyag, a' gondolat, men-
nyiben az, éppen annyira maga a' dolog, a' tisz-
ta okosság rendszere, az igazság országa, men-
nyire az a' külső boríték nélkül is magában léte-
zik. A' logica tartalma az Isten előterjesztése,
a' mint az örök lényegében a' természet, és véges
szellem teremtetése előtt létezik. A' gondolkodás
szükséges formáji és saját meghatározásai.

a' legfőbb igazság. Nem akarjuk ezen álláspont önállóságát, a' szerző ritka mély eszét, és dialecticai szellemét félre ismerni, mindazáltal semmikép meg nem győződhetünk a' munkában uralkodó alapgondolat igazságáról, 's azt hisszük, hogy abban egészen különböző problémák vagynak egymással összevazarva.

Hogy a' logica az igazság országát magában foglalná, a' mint az minden külső boríték nélkül magában létezik, sőt még az Isten előterjesztését is örök lényegében a' természet és véges szellem teremtése előtt ez egy nagy melegséggel a' munka elejére oda vetett, de semmikép be nem bizonyított állítás, sőt nem is lehet átlátni, mikép juthatna az ember azon ismeretre, ki ha philosophál is, mindég csak egy véges korlátozott lény marad. 'S ugyan mi köze van a' tárgyilagos létezésnek az atomoknak, a' nagyságnak, a' mérték arányokkal együtt, a' mechanikai, és chemiai folyamatnak és még több más a' logicában tárgyalt dolgoknak az Istennek a' teremtés előtti tiszta külső boríték nélküli lényegével? A' dolog ellenkezőképen van. Épen mivel tárgyak, tünemények, erőművezet, fogalom, ítélet, egy szóval természet, és véges szellem léteznek, nem maga az Isten az, 's ettől szorosán megkülönböztetendő A' Hegel logicája tehát vagy mind ezen két rendbeli tárgyakat egymással összevazarja, vagy pedig saját feladatával ellenkezőleg olly tárgyakról beszél, mellyeknek körén kívül kellene esnünk. Továbbá az mondatik: a' logica tartalma a' gondolat, a' mennyiben az maga épen úgy tárgy vagy dolog, a' fogalom mint a' magában létező a' tárgyilagos gondolkodás, melly maga a' valóságos anyag. Egyszersmind a' logica elosztatik a' létel és a' gondolkodás logicájá-

ra, tárgyilagos, és alanyi logicára, mellyek közül az első az előbbi metaphysica helyére lép. 's a' közvetlen létellel, és lényeggel foglalkozik, a' másik pedig az alanyi, a' fogalom, a' lényeg logicája, azon lényegé, melly a' lételre, vagy annak tüneményére való vonatkozását megsemmisíté, 's rendeltetésében többé nem külső, hanem a' szabad önállású, alanyi.

(Vége következik.)

Z.

3.

A' lélek viszonya az embervilághoz.

Látók*) minő viszonyban áll a' lélek a' külső természethez, vagy a' természetvilághoz. Magasztaltuk a' tudományt és művészetet mint olyan eszközöket, mellyeknek segítségével az ember a' föld urává emelkedik, kivittuk a' jogait az észnek, és akaratuak, mint az önállásúknak és szabadság szerzőinek. De ezen uraság és szabadság, melly után az emberek ez idő szerint csak az eszmében törekeshnek őket még legkisebbé sem emeli rendeltetésök legfőbb polczára, melly az istenséghezi közelítés; hanem ha ezen eszmét valaha megvalósítuak is, minden esetre csak a' természeti lényeg első sorában fognának állani, mint olyanok, kik a' szabadságnál fogva a' természetben magokban és magokon kívül uralkodnak. Minden nagy bajjal kivitt szabadságok, és önállások mellett is nem kö-

*) Tud. Gy. 1840. XII. Füzet.

zelitnének az istenséghez, mert ez csak akkor történik, midőn az ember szabadságát és önállóságát ama legfelsőbb lénynek feláldozza.

Mindezeket későbbben kifejtetjük, 's azon ellenmondást, mellybe látszólag keveredtünk, midőn az emberre nézve azon legfelsőbb valamit, mit sok küzdéseivel magának kivítt, vagy ki szeretne víni, semmibe sem számítjuk, elharitandjuk, megfejtendjük.

Az embert tehát legalább az eszmében olly magosra állítottuk, a' millyen magason kíváuhat állani, mint természeti ember; úgy tekintettük, mint urát és parancsolóját az őt környező külvilágnak, sőt lehetségessé tettük néki azt is ezen állásponton, hogy a' természetből az istenséggel 's a' természetben az isteni erő és isteni törvények nyilatkozásával megismerkedjék, 's által ájtatóságára, 's az istenség imadására buzditássék.

Mind e' mellett is azonban az ember csak ugyan megmarad embernek elválva az isteni lénytől, 's abban nem részesülve: mivel az istenséglőtte mindég csak csupa külső tárgy marad valamin a' világ is előtte külső tárgy. Nem állítjuk, hogy az embert midőn az ész és akarat, a' tudomány és művészet által magát magának, és a' kültermeszetnek urává tenni törekszik, az isteni akarat ellen c-elekszik, mert hiszen maga az istenség ezen törekvést mint saját akaratját nyilatkoztatta ki, 's ez az embernek feladata, és kötelessége lesz akkor is, miután a' maga *énjét* az istenségnek áldozatul vitte, hanem csak azt mondjuk, mi szerint az ember az által istenivé nem lesz, hanem csak mindég természeti ember marad épen azért, mivel maga magának birtokában van. 'S így van a' dolog az erénnyel, bölcsességgel, és művészettel, sőt még az ember vallásával is, valamig azt az isteni szellem nem hatja, és szenteli meg; mindig emberi és

romlott marad az, mert csak az isteni egészen tiszta

Hogy az embervilág a' lélekben, mellyben ennek élnie kell, kellőleg hasson, hogy ezt kifejteni segítse, az épen olly szükséges, mint a' természet vagy külvilág hatása a' lélekre ugyan ezen czélból; 's az embervilág ez által csak az istenség akaratját teljesíti, bár egyik sem önként vagy tudva. De miképen hasson az a' lélekre, az az istenség akaratjával néha megegyezik, néha nem. Az első esetre nézve azonban megkell jegyezni, hogy az embervilágnak itt általjában semmi érdeme nincs, valamint a' természet világnak sincs, mert az isten akaratjának megkell történni akarja a' világ, vagy nem. Hogy a' szülők gyermekeiket szeretik 's irántok minden jóval vannak, ez kétségkívül az istenség akaratja szerint, sőt isteni ösztönből történik: de ezen ösztön nem ő tőlök jön, 's következőleg nem az ő érdemek, de ha ezen ösztönnek ellene állanak, az igen is az ő vétkek. És így van ez mindenütt, valahol az embervilág, mint ilyen jól az az: az istenség akaratja szerint munkál a' lélekre. Az embervilág tehát jót és rosszat munkál, jól és rosszul hat a' lélekre (az utolsó szintű tapasztalásbeli adat mint az első) amaszt nem saját érdemeinél, ezt pedig saját vétkenél fogva, mindkettőt azonban emberi és nem isteni mód szerint. —

E' szerint tehát meghatároztuk előlegesen, mit és mikép munkál az embervilág a' benne élő lélekre az utolsó tekintetben emberi módon, az elsőben jól és gonoszul. Vizsgáljuk meg már most egközelebb az első egész terjedelmében, egész jelességében, 's minden lehető következményeiben: mert a' léleknek szabad természetéhez képest szinte ugy nem szükséges, hogy a' reá ható jót, mint az, hogy a' reá ható gonoszt eszközöljön.

Mi volna a' lélek emberi ápolás nélkül, miután testével együtt a' világra született? A' természet világ ugyan felébreszti és fentartja a' lelket, de nem neveli, csak az embervilágban képezheti a' lélek magát lélekké. Az anyai tekintet, az anyai beszéd, az anyai szeretet ébreszti fel a' gyermeklélek belső életét: a' szeretetbeni, és szeretetért való életet, 's a' gyermek hívő tehetsége csak az őt környező nyájas embervilágban a' szülék, testvérek, rokonok, és barátok szűk körében fejlődik ki az, 's válik a' hit virágává. A' hit a' lelki élet első eleme, csak lelkek által ébresztetik fel és ápoltatik a' lelkekben. A' természet világ is kényszeríti ugyan a' lelket a' hitre, de hogy ezt adhasa magának is bírnia kellene ezzel, 's a' hitet csupán a' más lelkekkel társalkodás ébreszti fel.

A' hit a' lélekvilág természeti kötele, melly először a' gyermek szívetől az anyja szíve körül, és azután mindég szélesebb körökbe vonul. Mielőtt a' gyermek tudna gagyogni, már hiszen a' rokon lelkektermészeti varázs-ereje által vonzódva. De később megtanul gagyogni, és beszélni 's a' beszédben fejti ki a' lélek lényegének egész gazdagságát. Beszéd nélkül ezen gazdagság elrejtve marad, mint valamely elzárt kincs. Ezen beszédet pedig ki fejti és ki képezi ki más, mint az embervilág? Az embervilág nélkül a' lélekre nézve az okosság kifejlődése lehetetlen lenne. Mint a' napsugárok, úgy hatnak az emberi szavak a' gyermek' lelké-e, ' ki-fejtik saját beszédét, mint képződő lelkének hordozóját, A' beszédhez csatlakozik minden tanítás, 's a' tanításhoz a' lélek minden kiképződése

Valamint az anyai emlékek a' gyermeket testiképp táplálják, úgy táplálják, nevelik a' lelket szellemileg az őt környező tanítók beszédei 's mellyik tanítás szükségesebb, becsesebb, mint a' vallás oktatásai? Ha a' szülék a' gyermekek első tanítói,

nincsenek egészen elbanyagolva, ha szívökben hor-
dozzák az istennek az ég és föld teremtőjének is-
meretét, felébresztik az isten nevének nemű szent
borzalommali kimondása által a' gyermek lelkében a'
fő valóság iránti hitet. Egy gyöngéd anya, ki gyer-
mekét imádkozni tanítja, lelkének megadja az is-
tenhez vezető irányt talán egész földi pályafutá-
sára. —

Herder az emberiségnek a' humanitásra va-
ló egész kifejlődését és kiképződését a' hagyo-
mányoktól (traditio) származtatja. Ugy de a' ha-
gyomány eleme hol van, hanem ha az embervi-
lágban? Igaz, hogy minden tudománynak, minden
művészetnek hagyomány az alapja írásbeli vagy
szóbeli, kő vagy érc emlékekben, mindegy; de
a' nemzedékek lánczolatán keresztül, mellyek fe-
lett a' történetírás szelleme lebeg, a' hagyomány
tovább szállítatik, és így él a' lélek, és táplálja
magát azon gyümölcsökből, mellyeket az ember-
világ év ezeredek lefolytában egymásra halmo-
zott. —

Elevenen környez bennünket hála érte a'
történetírás nemtőjének a' régi római, a' régi gö-
rög országi és még régibb keleti embervilág. Mind
ezen kutakból merit a' lélek, 's epedni fogna a'
szomjuságtól, ha a' mult és jelen embervilág
szomját nem csilapitná. Ám fusson Timon-Rous-
seau a' magános természetbe, 's higyeje, hogy ott
a' bölcsesség minden kincseit feltalálja: elfelej-
tette, mikép őt az embervilág nevelte, képezte,
ismerettel, és tapasztalással gazdagította, 's a'
gondolatok azon elemeivel felruházta, mellyekkel
félrevonult állapotjában prücskeit elüzi. És mire
fög gondolni a' magán állapotjában, ez embervi-
lágra? melly őt megveti, mivel ő is megvetette
azt. —

Nem! az embervilág a' léleknek élet eleme; a' ki attól elvonja magát, vagy vad emberré lesz, vagy, szomorú ábráudozóvá, vagy esztelen fantasztává. Az embervilág a' lélek tápláléka és gyógyszere, ámbár gyakran igen egészségtelen tápláléka, keserű, sőt mérges gyógyszer. Csak az embervilág és annak segítsége által képes a' természetvilágban megállani, vele megbarátkozni, azt felfogni, és rajta uralkodni. Mert mint mondok a' tudomány és művészet csak az embervilágban van honu, csak ennek oskolájában lehet azokat tanulni. Hát az erény? hol akarja azt a' lélek tanulni és gyakorolni máshol, mint az embervilágban? A' természetvilág nem szólít fel bennünket az erényre, az embervilág ellenben életünk minden pillanatjában, 's a' legkülömbfélébb módon teszi azt. Hol tanulhatnánk, gyakorolhatnánk, és bizonyíthatnánk be inkább, miat az emberek között a' béketörést, a' nyájasságot, a' könnyörületességet, igazságot, szelidséget, békeszeretést, szóval a' legszebb erényeket? Az embervilág ad tehát alapot, és gyakorló helyet minden erénynek, mint a' szántóföld a' magoknak. Sőt ami több a' mennyiben az embervilágban, mint ilyenben a' tökély lehetséges csak ebben kell keresnünk az emberi erénynek mind azon mustráit, mellyek szerint a' lélek magát a' lélek képezheti; mert általjában az erény, sőt általjában a' lélek élete, mint valamelly képezendő hasonlónak tartathatik valamelly tudományhoz vagy művészethez mellyre sem tanítás, sem példakép vagy mustra nélkül szert nem tehetni, 's mind a' kettőre a' lélek csak az embervilágban találhat.

Jól meg kell azonban jegyezni, hogy itt csupán erényről van szó, mert az isteni erényre nézve az embervilágnak sem mustrája, sem tanít-

mánya nincs, mindkettőnek isteni forrásból kell származni, 's ez a Krisztus tudományából és életéből bőven áradoz reánk. De az emberi erény is a' lelket sokfélekép kiképezi, 's elkészíti a' felsőbb erényességre, mert egy tehetsége egy hajlama sincs az emberi léleknek, melyet bizonyos virtuositásig ne lehetne kiképezni. Ez épen úgy igaz a' kedélyről és észről, mint az akaratról, melly nélkül általjában semmi erény nem gondolható, mert az erényre vezető út a' gyakorlás; 's mi a' gyakorlás, tett, a' tett pedig akarat nélkül? De az akarat magában is képes az erény kiképzésére, mert az akarat férfias szilárdságát, állhatatosságát, tartósságát nem lehet e' erénynek nevezni? kétségkívül legalább annyiban, mennyiben az erény, vagy szilárdság és erény ugyanazonok mert a' gyengeség, és szilárdtalanság bizonyosan nem erények; 's mikép gondolhatók az ön megtagadás, ön feláldozás, 's általjában minden nagyszerű cél kergetése az akarat szilárdsága nélkül?

De ilyen módon az ész is magas polczra hághat a' szilárdságnak bámulatos fokára, a' gyakorlás és képezés által, mellyet akár világ — vagy életbölcseesség alakjában tűnjék fel, akár úgy, mint alapos, nyomas, mély belátás a' tudományba, és művészetbe a' maga nemében mindég erénynek nevezhetünk: mert az is munka és fáradság eredménye.

Végre mi a' kedélyt illeti, ha ez az önzé-
telenség önfeláldozás, barátság, és hűség bizonyos fokára emelkedik, ez is valóságos erénydisz az emberi lélekben, melly sok küzdés nélkül ki nem viható. És valljuk meg a' mai ember-világ szégyenére, mi szerint ha a' régiek a' vitézséget, az igazságot, magamérséklést, és ökösságot úgy állították fel, mint minden erénynek alapformáit, ezen formák előképei sokkal gyak-

rabban és tökéletesebben vehették az akkori embervilágból, mint ez a mai világban történik. A görögöknek, és rómaiaknak ezen formákra nézve megvoltak a magok hőseik 's a társaság sokelyes tagjai vetélkedve utánozták ezen mustrákat, midőn e'leiben a mai világban az élvezet vagy a haszonhajhászás azon alacsony czél, mellyre nemcsak a' pornép sokkal nagyobb tömege, hanem sok felsőbb helyzetű egyedek is törekcsenek. —

Ha tehát az emberi erénnyel meg akarunk ismerkedni, akkor ne a' mai világ moralistáihoz, hanem a' régi világ történetirőihöz, és költőihöz folyamodjunk: mert a' régi világnak a' költőisem hazugok, hanem híven és egyszerűen elbeszélők, valamint az emberi gyengeségnek, és bolondságnak, úgy az emberi erőnek, és bölcsességnek történeteit is. És itt csupán az utolsóról van szó, ámbár a' régivilágban a' mindenféle elfajulás szinté úgy napi renden volt, mint a' mai világban. De embert ember ellen állítván, mint Schiller mondja, a' régiek még is minden részben, minden tekintetben meghaladnak bennünket; és ugyan azért sok derék embereink, kik a' később az újabb világban éltek, saját mustrájukat a' régiség classicus világában keresték és találták meg. — Mindazáltal a' minket környező most élő embervilág cselekvényei és bánásmódja is sokfélekép, 's nem minden üdvös eredmény nélkül felszólítja a' lelket az utánzásra: mert az utánzás azon ut, mellyen a' lélek magát kiképezheti.

Különösen az úgy nevezett i'ar sokfelé ágazó terjedelmében a' lélek munkássága, és kifejlőlése ingerének tekinthető, mi nem marad üdvös eredmények nélkül, mert az ipar minden ágazati az élet biztosítását eszközlik, ha mindjárt legközelebb csak a' testi életét is: Mert a' testi élet

általában avagy nem feltétele é még pedig nem az első és legszükségesebb feltétele e' a' lelki élet fensőbb kifejlődésének? Az olyan lélek melly éhséggel, és mezitelenséggel az élet gondjaival és terheivel küzdeni kénytelen, többnyire sokkal nyomasztóbb és szorongatóbb állapotban van, mintsem hogy fensőbb szükségeire, 's azoknak kielégítésére gondolhatna. A' külső szorongatás, megalacsonyítás, megvetés — emberi módon beszélünk — a' lelket is megalacsonyítja korlátozza, megalázza. A' polgári világban megvetés tárgya, az ki semmihez sem juthat, 's földi létén nyomoruan vánszorog keresztül; 's a' mások megvetése ön megutálást is von maga után; ilyen a' világ folyamata. Ha mások semmit sem tartanak rólunk, csak hamar megszokjuk mi magunkról is semmit sem tartani. A' világ felé fordult lélek a' világtól függ, 's ha a' világ bizik hozzá, ő is bizik magához, 's boldogul. És ezen boldogulásra szólít fel bennünket a' mai világ minden lépésünkben, a' sokféle ágazó ipar útján. A' lélek tehát folyvást az élet iskolájában van az őt környező embervilágban, 's nem kerülheti ki semmikép, hogy az általános özönben ő is együtt ne uszszék. Mire neveli a' világ gyermekeit? az élet önállóságára. Ez pedig jó és dicséretes, mert ezen önállóságnak kell szükségeskép megelőzni a' léleknek egy felsőbb lét- és hatáskörhöz csatlakozását. —

De mitsoda a' lélek élete öröm és szeretet nélkül? Aza' mi a' növényélete a' nap jóltéví sugára nélkül. És meg kell vallanunk, ha igazat akarunk mondani az embervilágról, hogy az mind kettőről az örömről, és szeretetről kellőleg gondoskodik. Az örömben találjuk fel ugyan is a' kedély általános élet elemét, a' szeretetben minden öröm gyújtó pontját. Hogy megelőző a' leg-

felsőbbről beszéljünk, nem előzi e' még a' még-származandó gyermeki lelket az anya szeretete? nem hajlik e' felé a' komoly atyának szive egész nyájassággal? nem öleli e' a' fiú szintugy, mint a' leány lelke játszó társainak testvér lelkeit szeretettel? 's a' felserdült fiu és hölgy szivei nem boldogítólag vernek e' egymás iránt? a' házias társ hűsége és szeretete nem földi paradicsom e', és ismer e' a' megélemedett öreg nemesebb, tisztább örömet az unokái iránti szeretetnél? Általában a' magunkhoz indulatainkra, hajlamainkra, törekvéseinkre hasonlók iránti szeretet nem olly jóltéző, élesztő, és megújító e' a' lélekre, mint a' harmat a' növényre nézve? igen is csak a' szeretetben tenyészik a' lélek, és az embervilág teljes szeretettel, el idegeníthetetlen, 's tartós örökség része ez annak. Valamíg lelkek lesznek, a' szeretet sem szűnik meg lenni, a' boldogság a' szeretetben van.

'S most már általában az örömről. A' természetvilág bővelkedik örömmel a' lélek számára, de az embervilág még sokkal inkább, sőt a' természet örömeit is csak az emberek által élvezhetjük teljes mértékben. Nem esenkedünk e' a' külső természet kebelében a' magány rideg völgyében egy részvevő lélek után? a' tavasz örömeit, a' felkelő nap pompáját a' csillagos ég dicsőségét legtisztább élvezetben érezzük egy szeretett, egy barátságos lélek társaságában. Még a' természet adományainak az erősítő eledel, a' szív vidámitó bornak élvezetét is barátink társasága emelínemesíti.

De ha a' természetvilág igéző kellemeit nem tekintjük is, a' lélek az embervilág forrásából magában és magára a' legtisztább és legnemesebb örömeket meríti. A' bizodalmas beszélgetés, a' társalgási öröm mennyire fel vidámitják 's megújítják a' lelket! minő öröm lelkesíti már a' gyermekek játékait? talán a' legtisztább a' legfenségesebb öröm,

és gyönyör, melly az ember életére e'van árasztva. Hiszen a' gyermekkor éveit, 's épen a' játék élvezetét tekintve életünk legszebb éveinek szoktuk mondogatni, azonban az élet minden év szakának meg van a' maga szépsége, kellemessége, mely a' társalgási öröm forrásából buzog ki. Az ifiúság társalgási játéka, tántzai, gyakorlásai, melly sok örömeket nyujtanak! az érettebb korú barátok vidám köre melly sokféle kellemes módon tud a' nappal fáradsága 's munkája után foglalkozni gyönyörködni! melly jól esik a' megélemedett öregnek a' kandalló bizodalmas körében a' régi idöket elő idézni! így idézi elő a' társalgó embervilág az élet minden évszakában magának az örömeket, minden rang — és tájék különbség nélkül, falun szintugy, mint a' városokban. Minö ingerrel bírnak, minö örömet nyujtanak a' nép ünnepek a' falusiaknál szintugy, mint a' városi polgároknál, ha ugyan a' vidámság valóságos szelleme lelkesíti azokat. És ha az emberi nem felsőbb osztálya a' természeti élet és természeti örömei gyönyöreibe kevésbé részesülnek, azok helyett más forrása nyilik meg előttök az élvezetnek, mellyre érzekeik különösen kiképezvék a' művészetbeli gyönyörködés. És melly különbféle, melly élvezetdus a' művészet. Ez pedig csupán és kirekesztöleg az embervilág találmanya. Helyesen mondja Schiller fellengös költeményében a' művészekhez:

„A' művészet öh ember csupán a' te sajátod“

A' musika mind az énekben mind a' muzsikai szerek haramoniájában minö gyönyört szerez a' szívnek ez még sokkal inkább, mint a' költészet elfoglalja és emeli a' szívet: mert a' szív nyelvét beszéli az az érzelem tiszta nyelvét mint műszer zenészet (Instrumental Musik) minden fogalom és szavak nélkül, mint a' mellýeknél az ész az együtt élvezö együtt munkáló rész, szinte ugý a' költészet

is, melly számunkra az idő és hely legnagyobb távolából a' leg-zebb lelkeket egy pillanatban elővarázsolja, vagy azért, hogy lelkünket hasonló érzelmekre indítsa, vagy hogy a' régi vagy a' mostani világ történeteit lelki szemünk eleibe állítsa, vagy hogy az emberi élet foglalkozásai között minket az együtt munkálásra buzdítson. 'S itt nyílik meg a' lélek előtt egy saját, egy új művész világ a' színház világa. A' dráma minden árnyéklataiban a' mint az a' színpadon feltűnik, melly gazdag forrását nyitja meg előttünk az élvezeteknek! mennyire vonza a' lelket magához! mit abból is észrevehetni, hogy a' színházi előadásokbani gyönyörködés naponként nevededik. De vannak még más művészetek is, mellyek lárma nélküliek, és csendesek, 's még is szinte olyan fellengős és élénk élvezetet nyújtanak. A' szobrászat, a' festésze, a' metszés minden rokon művészetekkel együtt minő élvezetet szereznek a' műértő gyakorlott és a' nem értő gyakorlatlan szemünk is, minő gyönyör a' művészeti kintsek gyűjteménye között járni, 's rajtok mint a' méh a' virágon, mint egy legelni! mind ezen tárgyak sokkal ismeretesebbek, hogyses pusztá említésök elegendő nem volna állításunk bebizonyítására.

És így munkál az embervilág hasonlólag a' természetvilághoz, sőt még meghatározottabban mint ez, és inkább behatólag, élesztőleg, ébresztőleg, izgatólag, kifejtőleg, és kiképzőleg a' lélekre és segíti azt az életnek minden irányai szerint kiképződni. Vajha csak ebben maradna a' dolog, vajha csupán üdves, és élesztő 's nem egyszerűsmind mérges és öldöklő lehellet is nem hatna belőle a' lélekre! de ezen utolsó eset a' köztapasztalás szerint igen gyakori 's a' tárgyak fényes oldalának hasznait, árnyékos oldalának kártékonyága gyakran felül haladja. Üssük fel bár a' világ történeteinek akármellyik lap-

ját, vizsgáljuk meg saját életünk folyamatját, 's úgy találjuk, hogy az embervilágban a' jó buza mellett, mellyet nem ő vetett, a' konkoly vagy vadóc is megterem, melly ön magunkból sarjadszik ki, bennünk erős gyökeret vert, 's százféle gonosz gyümölcsöt termett. Ugy találjuk, hogy minden gonosz, melly bennünk van az embervilág által fejlett ki. A' ki azt mondja: én nem találok magamat rosznak, 's következőleg az embervilág, vagy az emberek sem lehetnek rosszak, jusson eszébe azon szent mondás: "ha valaki azt mondja, én bennem nincsen véték, az maga magát megcsalja, 's abban nincsen igazság és ezen mondást nem fogod meghazudtolni, ha magadat ismered és nyíltszívü vagy. Csak az nem ismeri meg saját bűnös voltát, ki a' véték elemében egészen elvan merülve, mert nincs azt miről megismernie: ő a' jó szellemet magától elutasította, 's egészen a' gonosz szellemében lélezkik. De hogy az ember annyira elvetemedik annak az oka a' világ, melly az eredetileg ártatlan lelket saját vétkével megmérgezi. Ha rosz példák még a' jó erkölcsöket is megronthatják, mennyivel inkább egy olyan lelket, melly még egészen kiképezetlen 's az erkölestelenségnek szinte úgy mint az erkölcsnek nyitva áll.

Ez által nem azt akarjuk mondani, hogy a' lélek a' gonosz hatásának nem szegülhet ellene, mert tudjuk, hogy minnyájunknak hazulról az az: származásunktól fogva megvan a' hajlandóság a' gonoszra. De nem vagyunk elromolva eredetileg, az az: ártatlanok vagyunk, mikor a' világra születünk; de a' képességet a' vétékre, sőt a' hajlandóságot a' vétékre és gyönyörre mindnyájan magunkkal hozzuk a' világra. És ezen hajlandóság a' gonosznak azon csirája, melly elfojtatnánk és semmi gyümölcsöket nem fogna teremni, ha az

embervilágban termő földre nem találta. Ha az embervilág szent és ártatlan emberek világa volna, a' gonosz soha sem jöhetne bennünk életre, 's lelkünket a' gonosz nem érlelné meg a' halálnak, de így a' gonosznak minden eszközei nagy bővséggel találhatók, mert avagy nem úgy van e a' dolog, hogy mióta az embervilág fenáll, az emberölés és gyilkosság, a' hazudság, csalárd-ság, a' házasságrontás, 's a' természet ellen men-nyi vétkek, az evés ivás, a' tobzódás, lopás és rá-gadozás, a' rágalmazás és emberszóllás, gyűlöl-ség és ellenségeskedés, irigység és torsalkodás, fősvénység és pénzkórság, a' keményszívűség, álnokság, hamisság, a' kegyetlenség szenteske-dés mi dennek, a' mi szent megvetése, isten taga-dás; és isten káromlás a' hiveteenség és árnás, megvesztegetés és elcsábítás, a' dícsvágy és kir-névkórság, kevélység hiúság, gőgösség, az ön-zés, az embervilágban minden gonosznak gyöke-re volt, és az embervilágból származott ki? A' sokféle gonoszoknak ezen futólagos és tökélet-len rajzolatát a' mérgesfa leggyilkosabb gyümöl-csein kezdjük, és a' legmélyebb gyökerén az ön-zésen végeztük. És nem buján terem e az önzés gyoma mindenütt az embervilágban valahová sze-meinket vetjük? ki nem keresi a' magát? nem csak a' birtokban és uraságban, hanem még a' szeretetben és barátságban is magunkat tartjuk sze-meink előtt. Igen is nem csak abban a' mit ma-gunknak megakarunk szerezni a' belső és külső birtokból, melly olly sok és külömbféle, mint ma-gok a' világi tárgyak, hanem abban is, a' mit a-dunk és teljesítünk, magunk vagyunk a' közép-pont, mellyből indul ki, 's mellyre megyen visz-sza minden. Ha a' világot tanítani, javítani, és boldogítani akarod, azt kívánod, hogy az a' te mó-dod szerint hagyja magát tanítani, javítani, boldo-

gítani. A' te philosophiád az igazi philosophia, a' te tanátsod az igazi tanács a' te izlésed az igazi izlés. A' mi ellened szegül, nem tudja mit akar; a' li neked helyesléssel adózik, vagy talán hízkelkedik is, az maga is helybenhagyást és tiszteletet érdemel. Innen származik a' bókolasok hamis pénze, melly az egész világban folyamatban van, 's mellyet mindenütt igazi pénz gyanánt adnak, és fogadnak el. Kölcsönösen megegyeztek az emberek, de hallgatva egymással, hogy egymásnak hazudjanak, 's az ugy nevezett illedelem egész világa nem egyéb mint a' hazugság világa.

Itt pedig nincsen még szó a' szenvedelmekről a' tévelygésekről, előítéletekről, a' babonáságról, és hitetlenségről, mellyek egymást ostromolják, 's kölcsönösen megsemmisíteni törekeshnek még sokkal kevesbé a' vétkekről, mellyek szintugy szeretnek proselytákat szeretni, mint más kinövései az emberi természetnek; mert az elcsábításnak különös ingere van, 's a' gonosz és elvetemedett szeret másokat magához lehuzni, hogy maga körül ne lálsson jobbat magánál. 'S a' bűnök ezen világában a' lélek midőn az embervilágba lép, monchatni mintegy bele rohan. Hány ártatlan gyermeki lelkek jutnak a' bölcsőből egy elvetemedett anyának vagy dajkának karjai közé, a' gyalázat és gonoszság tejét beszívandók! hány ártatlan fiúk és leányok veszik első tanításukat a' testi és lelki romlottság iskolájában! hány még elnem romlott ifiak és szűzek jutnak a' csábítás és véték töreibe! hány férfiak és asszonyok, kik eddigelé feddhetetlenül járdaltak az élet pályáján, széditetnek el az előtők eddig ismeretlen kicsapongások édesgetesei és ingere által. Az élet minden lépésében a' jönnek ellensége, gyakran a' világosság angyalának ruhájába öltözve leskeledik a' tapasztalatlan lelkekre, 's még a' tapasztaltak is elhagyják néha magukat tőle csábítani.

Az élvezet, a' gazdagság és becsület, egy szóval mindazon tárgyak utáni esenkedés, szóval mindazoknak, hajhászása, miket világi jóknak nevezünk, millyen közönséges a' világon, mennyire a' napi rendhez tartozik! a' kártékony fényezés, azon veszélyes kórság kívülről fényleni akarni, melly a' nép legcsekélyebb osztálya, a' dolgozó osztály között is elterjedt, mennyivel inkább ott-honn van a' felsőbb ranguaknál! mennyire be vannak a' gyermekek a' világ élet ezen elemébe már idő előtt avatva, 's mi korán belépők van ólva az élet unalom csirája. Szóval a' világi élet valamint minden erénynek jónak, szép, és dicsőnek, ugy minden véteknak, gonosznak, rútnak és megalacsonyítónak is iskolája, 's a' legtermékenyebb földje. Boldog ki jóra intő szívének sugállásaira hallgatva a' világ minden csábításain felülemelkedve az erény utjáról el nem tántorodik.

Z.

4.

K o r r a j z o k.

„Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.“

Schiller.

Sok oly képet mutat a' historia, mellyek látása borzaszt inkább, mint tisztelteti az ó kor emlékeit, — de látások mégsem hatástalan, mert csak futó pillantatot vetve a' világ egyik nemzeténél s mgyér vérfolyamokra, mellyeket nem mindig a' hon,

és szabadság sokszor túlságos szeretetéből keletkezett polgári harcok, de többnyire ezek ürügyét öltő szenvedély, 's legtöbbször vakbuzgóság ontott, — nem lehet — mintegy jelen 's jövőnkre való tant merítve — el nem ismernünk: miként a' jőzan szabadságnak minden halandó kebelbe eme Istentől öntött szeretete hazákat alkotta nagygyá; — de viszont a' polgári alkotmány által nem korlátozott szabadság szomj egy felől, és az egyedek' szinte korlátot ismerni nem akaró uralkodó vágya; mint más felől az emberi nemet egyedül boldogító vallásnak többnyire magány érdekeknek ürügyül szolgáló hibás felfogásából túlságig erőtetett helyzete vitt hanyatláshoz.

Látni ily képeket ép oly üdvös; mint hasznos is, mert kennök mintegy tükörben szemlélve a' közjót harcolni őrv alá rejtezett magány érdekkel megútáljuk ezt, 's amaz elővitelén működünk; —

Ily képeket adandnak időnkint e' Korrajzok is a' historia tárgyús köréből szemeltek, — 's ha bár nem újakat, de még sem érdekteleneket, — esetünkül verulámi Bacó-nak ama szent szabályát használandók: „*Historicus nec judicis, nec indicis sustinet personam, sed fidelis custodis rerum gestarum.*“ — Mellyeknek egyike:

I.

A' szent ertalani é j.

1572ik év August hava 24én

„*Opus inopinum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum.*“

Tacitus.

Egyesek tettei ritkán fognák oly hamar elérhetni a' bűnnek magasabb fokozatát, ha nem létez-

nének mások azt erre emelők! — ekként a' nemzettek között is; — A' saját nézeteit mindenkor valókká eszközöndő Anglia nem kis részt vőn az 1572ik év Augustus hava 24kén Párizsban véghezvitt — 's sokaktól párisi vérmenyegzőnek Valois Margitnak navarrai Henrikkel-i, a' szörnyű tettet pár nappal előző összekelésétől így nevezett nagy ember mészárlásban, melly örökös éji folt marad a' franczia nemzet évkönyveiben, 's mellyről nem szűnik a' kérlelhetetlen historia hangoztatni örökre kárhözható szavát!

A' kik IVik Henrik francz királyt ama váddal illetik: hogy csak a' francz thrón elnyerhetéseért, 's nem a' boldogító lelki öntudat hatalmas sugallatából lőn a' római hit sorsosává, ha részrehajlatlanok akarnak maradni, nem fogják tagadhatni: hogy Erzsébet angol királyné is elhagyva azon hitét, mellyet előbb esküvel is sajátjának, és csak egyedül igaznak vallott, — hasonló ok miatt protestánszá lőn. Nem czélunk ugyan egyiket is közülök védelmezni, vagy tettök okát igazolva mintegy kiengesztelni akarni az utókor kérlelhetetlen bíró szava előtt, annyit azomban kikell mondanunk: hogy noha Erzsébet csak vallása rovására mentesítheté koronáját, 's bátorságosíthatá övéi függetlenségét, — mindent eszközöndő szüntetheté borzadálydús emléken élő kegyetlenségeit, — mellyeknek — mint Anglia évkönyveinek egyedüli gyász sajátjainak — 's ezért e' helyen elsem sorolhatóknak — rövid megemlítése csak azon viszonyokat tükrözze előnkbe, mellyek a' két hon: angol, és francz között közösen létezőknek szoros egymás közti-összefüggése alkotá a' jelen czik gyász eredmény okát. —

Erzsébet már thrónra való léptekor országát francziákkal háborúban, 's a' két századtól előbb angol saját több mértföld térű Calaist a' guizi herczeg által elfoglalva ezeknek kezeiben találta; —

legott békét kötendő Chateau-Cambresisben kezdé meg a' francz, és spanyol felekkel alkudozásait; — e' két utóbbi csak hamar elintéző egymásközi viszonyait; — de Filep (Erzsébet előtt uralkodó Mária férje) vonakodott mindaddig a' béke pontjait aláírni, sótt magát a' harczot, ha bár 6 éven át — míg csak Calais ismét Anglia sajátja nem lenedne — folytatandó Erzsébettől csupán azon kötelezést kívánván, hogy ezen idő alatt részéről külön békeséget ne kössön — De Erzsébet mellőzve ajánlástételel titkon francz országgal új alkuba bocsátkozott, 's 1559-ben abban egyezett meg; hogy a' francziák tartsák meg 8 éven át Calais-t, 's ha ezen határidő lefolyta után azt kinem fognák ereszteni, fizessen érte Angliának ötszázezer tallért, — 's ha a' kitűzött határidő alatt egyik rész másika ellen valamelly ellenségeskedést kezdene, valamint francz ország Calais megtartásához, ugy Anglia ennek visszanyeréséhez minden jogát örökre veszítse el.

Nem mult három év, — 's a' béke utósó pontja teljesült, — és Calais a' Francziák *sajátja lón.* —

I.

Luther Reformatiója franczthonba is elhatott, — hol követői — az eleinte kis számuk — Hugonottáknak (Hugonots) neveztettek. Nem sokára IX-dik Károly uralkodása alatt Bourbon Lajos Conde herczeg és Coligny Gáspár a' már félelmesekké lenni kezdőknek lettenek párt-fejeik. Az első politikai tekintetből tevő lépését, ki 1530-ban születvén II-dik Henrik alatt több próbáit adta vitézségének de miután II-ik Henriknek első szülöttje a' beteges Ferencz meghalt, másod szülöttje IX-ik Károly tíz éves korában lépett a' thronra (1561-ik évben) 's az országot a' Lotharingi házból eredett, 's Bour-

önökkel is rokon, 1527-he honosított Guise hercegek, — 's nevezetesen Ferencz—kormányozák oly korlátlan hatalommal, hogy maga a' király anyja a' fondorlatos, és kihíresztelt Medici Katalin—Lorenzó Urbinói herceg leánya, VIII. Kelemen pápa unokája is kezde tartani hatalmuktól, ekkor Bourbon, vagy másként Condé Lajos e' korlátot ismerni nem akaró hatalomban gátot, vagy legalább a' nemzet jogaihoz arányzott súlyegyent állítandó, — vagy némelyek szerint mivel maga Regensségre vágyván ebben nem boldogúlhatott. — Colignyvel kezét fogva de vallás örve alatt pártot alkotva a' Hugonották fejévé 's a' király, és a' Guisek álhatatos ellenségévé lett, — 's ez utóbb említettek ellen zászlót ragadván a' nép keblébe az egyenetlenség magva szórva lőn, az országra majdnem vég enyészetet, mint amik egyedeire vészt hozó. —

Erzsébet a' francz udvarnál lévő követe által segédül igéré magát a' pártosoknak; — ezokon Vindame Condétól titkon Angliába küldetett katona, hajó, 's pénzbeli segedelmet alkudozó. — Erzsébet adott, mit csak adhatott, 's egy részről fájlalván Calais vesztét ennek vissza, — úgy más részről a' kölcsön pénz fejébe *Havre de Grace* zálogba adását magában foglaló ígéretektől vakitatván nem szünt titkon élesíteni a' polgári háborút francz országban azt hívén: hogy a' pártosok boldogulása ön thronja bátorságát is leend nevelendő, 's mivel Calais visszarámellé az 1559-ki béke pontjai megszegésében nyereségnél egyebet nem látott, 's látni sem akart.

A' felhevült indulatoknak szenvedély gyújtá ekként szövétneket, tíz évi polgári belharcz-vég inséget szülő tépdelte a' hont, mellyben feledve a' természet edzette vérségi kötelekeket rokon rokon ellen fegyvert öltve csak rokon vér patakzott! —

A' kezdet sükerdús vala; — Dieppe, Rouen, Havre de Grace 's Normandia nagy része a' pártosok sajátjai lettenek, kik ígéreteiket szentül teljesítendők Havrét, 's a' még elnem foglalhatott Calais helyett Dieppét az Angoloknak azonnal átadák. —

Elégülést nyervén ekként némileg Erzsébetnek többet sovárgó reményei, proclamatiókat küldde Normandiába, 's kihirdeté: hogy ő nem akar ellenségeskedést jó öcsése (brothet) a' francz király ellen kezdeni, kit tisztel, 's testvéreleg szeret, hanem csak annak jobbágyait a' Guisek zsarnoksága alól felmenteni.

A' királyi tábornok a' XVIIik század egyik legjelesebb hadvezére Anne de Montmorency franczia ország Marsal 's Connetabléja, 's ő alatta a' Guisi herczeg vezérlette, 's a' pártütöket Condé, ez utóbbi Colignyval osztozván a' kormányban. — Az első ütközet Rouennál volt 1563ban hol az özvegy királyné, a' kiskorú király, 's Antal a' navarra király jelen voltak, — bár ez utóbb nevezett halálos sebet kapván csak hamar élni meg szűnt, — 's a' francziák rohanás által bevévén a' várost, az angolokat pártoltjaikkal nagy részben kardra hányták.

Ez alatt Coligny öcsese német zsoldosokat szerzvéen magához Orlanba a' Hugonották ekkori fő fészkebe vont, — de innen Condeval Normandia felé mentiben Dreuxnél meglepetvén nagy részét elveszté táborának, bár Montmorency maga is sebet kapván két nap mulva élte 74-ik évében áldozat lón, — kiután a' Guisi herczeg vevén át a' vezérséget tovább kergeté a' pártosokat már már-Orleanst is elfoglaló, hol azomban bizonyos Polkrot nevű előbb Coligny zsoldjában lévő Hugonotta által, — ki azon szín alatt, mintha a' pártos vezértől az igaz útra térne, hozzá Soubire álnév alatt szolgálataba állott, — orozva meg gyilkoltatott, 1563-dik év

Februárius 24-én életének 44-ik évében 's a' miatt Bossue állítólag tulajdon leveléből megmutatja: Coligny ösztönzéséből.

E' közben Condé tán a' nemtelen tett miatt megutálván Colignyt, 's társait békességet kért, és a' közösen nyerendő bocsánat feltétele mellett magát törvényes fejedelmének alája vetni szentül ígéré, és miután 1569-dik év October hó' 3-kán Montcontournál a' ugonották majd nem vég enyészteket találtak, hol maga Condé is elfogattatván orozva meggyilkoltatott a' még lehető felemelkedések iránti remény is már már elhalni kezdett, — az ajánlott békét a' király is elfogadá, 's szelidségét árasztá azokra, kik ellen most diadalmával leginkább élni foghatott; — Köz engedvény lón hirdetve még a' pártos Coligny számára is, — az elfoglalt javakat visszaadni rendelé a' király volt tulajdonosaiknak, 's a' Hugonottáknak meg engedé: hogy minden kerületnek (baillivek) egyik egyik városában szabadon gyakorolhassák vallásokat.

A' b'ke helyreállott, — ha bár rövid időre csak, mert miként a' szomorú napi tapasztalás csalhatatlanul tanít, ritkán lehet ez tartós emberek, szenvedélyek ezer nemeivel küzdő emberek között, — csend, 's bizalom látszék visszaköltözni a' csak kevéssel előbb egymást öldöklők közzé, — baráti kezet nyújtának egymásnak az ellenek, — rokon ronkonját ölelé ismét, — 's büntbánva siratá azokat kiket ön keze gyilkolván meg nem ölhetett többé, — — 's olykor olykor a' magába térő rideg eszme boldogító örömmel fogott volna eltörülni minden emlékezést a' gyászos múltat öntudat néma 's annál óriásabb fájdalmai között visszatükrözött, 's fátyolt vont volna reá tetteit az utó világ előtt örökre leplezőt — Hit és vallás miatt harczolt előbb, 's haltak el rokonai, — most hitben, és vallásban élt, és szeretett, — szerette társait, — szerette önmagát!

Követnem kellene most Erzsébetnek kielégítőn maradt, 's ezt boszuló törekvéseinek történeti rajzolását;—de mivel ezeknek különben is csak Anglia évkönyveit kiegészítő előadása úgy lehet jóval túl ragadná eesetlő tollamat, tisztemnek tartom kitűzött pályámon haladni elő.—

A' béke 1570ik évben kötött. —

Ugyan ekkor kerüle szóba legelőször Valois Margitnak a' király hugának férjhezadása navarrai Henrikhez, — 's a' nap — az egybekeltető elhatározatték. — Ezóta a' navarrai király, az udvarnál tartózkodott, 's Colignyt atyjakint fogadván fel a' király minden elő kerülő fontosabb ügyben használá tanácsait — ezernemű különbözőtetések, 's újabb kedvezések levének jutalmi. Coligny e' közt a' legszebb jövő reményit valószínűsíté már már boldog hiedelmében franczia országnak, — mellynek növekedő hatalmát a' spanyol udvarral kötendő szövetség, 's német alföld szabad lábra helyezése által még jobban erősíteni egyike volt legszebb álmainak. — A' király méltányolá terveit, 's létesítésükre hajlónak mutatta magát

A' dolgok ez álladalma alatt azonban a' navarrai királyné leélte földi létre mért pályáját, — mindkét udvar gyászoló — 's e' következtében az eljegyzett pár óhajva várt menyegzője is későbbre lón halasztva.

Feltűnt végre 1572ik év August hava 17-kén a' nap, Bourbon Henriket, 's Valois Margitot egymásnak adó. — Öröm rózsái nyílnak a' kéj mosolyt élvező ajkokon, táncz, 's a' vigalom ezer

d ritó nemei hirdetéek a' nap ünnepét Páris minden részeiben; — de titkon, — 's ott, hová csak a' vesék redőit vizsgáló nagy mindenség hathat bé, halál lappangott, 's a' legvéresebb bosszú, — — újulni kezdett k' a' még besem hegedhető sebek, — 's míg a' szindés álöltönyébe burkozó politika a' legigazabb való édes hitegetéseivel aléttatá a' vérzőket újabbakat szerze, 's vérengzőbbeket. —

Voltak kik talán óvólag titkon intették Colignyt, figyelne magára, 's ne hinne a' kül színnek, melly legott csalóka lévén őszinteség leplét viselő ámulat körében legkevesbé véelve véstteljesen sújt. De Coligny megszokván nem rövid élte pályáján a' sorscsapások dagályait, soha sem mutatá magát nagyobbnak, mint midőn a' szerencse sújtotta, — jobban örült valósulni képzelt nézetinek, mintsem hitelt akart volna adni az általa czáfolhatlanúl alaptalanoknak hitt óvatgatásoknak. —

Négy nap alig tünt az örök enyészetejélibe a' kéjnek határt adni nem tudó menyegző után, — pisztoly durranat rezzenté Páris egyik utsza lakosit, — 's Coligny — a' Louvreból haza tartó — földön levert. —

A.

Vannak az életben pillanatok, mellyek meglepve hatva az élvezőre, 's a' kététség szörnyű karczával hagyják őt küzdeni a' felhevítő pillanat emberét, — 's ekkor az első mámor teremti cselekvésök — rém szülötteit, mellyeket később a' tett siralmas következtéseiben magába tért hideg eszme mi sokszor, 's mi könnyúsan megsiratott, — 's vajha nem létezőknek óhajtott. —

Coligny két vagy három helyett kapott nem ép halál veszélyes sebeinek beheggedése között kezdé valóknak találai barátinak szívből eredett óvásait!

— 's a' nép, melly miként könnyen feled, akként bosszúra is hevül, képzett gyanút sokszor az ész engedte lehetség határain is túlterjesztve csoportonkint tódult az ország fővárosába már már véres elégtétet veendő; ha a' királynak részvéte 's ama szenvedélyek enyésztesére intézett tette, miszerint a' beteg Colignyt meglátogatván ennek megbosszulására esküdött, ha az ebből eredni látszó nyomoztatás, a' Coligny oltalmára rendelt őrsereg, — ezenkívül ha a' beseregletteknek Coligny háza tája körüli letelepedhetés engedelmé, — mint annyi felhevült indulatokat áltató eszközök — meg nem fásítják már már lángrakelő érzelmeiket. —

Felviradt végre 1572-ik év August havának 24-ik napja, mellyet a' keresztény világ a' gergelyikalendáriom szerint szent Bertalan apostol név ünnepének szentelt, — a' gyászemlékü nap, a' vajha soha nem létező! — Ennek éjjét a' jövő hajnalától különböző óráji valának kitűzve a' szörnyű terv, — ember mészárlás kivitelének — 's kétszeres borzadás fűtja át a' még minden érzését elnem pazarló kebelt azon majd nem hihetlensége miatt magával a' szent természettel küzdeni látszó valónak: hogy mindezek ki által? lettenek eszközöltetve, rémteljes tudására! —

E' szomorú jelenet történetrészei közzül sokan erősen állítják, hogy a' még csak megtörténendőről mitsem tudott a' király, — mások ellemben azt: hogy eleve ugyan nem akara annak kivitelében megegyezni, — de végre miután anyja az özvegy királyné, testvére Henrik, az Anjoui és Guise hercegek elég fortélyteljesen arról tudák meggyőzni őt: hogy a' Coligny miatt Párisba összesereglett Hugonották egymás között ellene áruló tanácskozásokat tartva élete ellen törekednének, reá állott, hogy kardra hányattassanak.

A' gyilkolást kormányzó meghittek következők valának, az Anjoui herczeg, Angoulemi gróf, Nevers herczeg, Tavannes marsal, Recz és a' pecsét ő Bizaque. — Coligny meggyilkolását az ifju Guise herczeg válalta' magára 's 300 katonáival titkon várdalá ennek házánál az irtóztató tett megkezdésre határozott tudató jelt — Tavannes a' király nevében parancsolá az őrsereg előljáróinak: hogy éjféltre a' városházához gyűjtenék osztályaikat, a' vérparancsot kihirdetendő, — a' királyi rész kaplaján fejer kereszt, 's öltönye bal karján fehér kendő volt különző jelül.

·|·

A' pillanat jelen! — harang kondúl, — lánggal égő szövétneknek fénye irtóztatós nappalt varázsola elő a' természetől és sajátuk rendelt sötétségéből. — Menetgátló lánczok húzattak az utszák szögletein. — A' Guise herczeg azonnal Coligny lakába tört csapatjával. — A' még sebeit sinlő beteg első álmából felteretve mintegy sejtve a' halálát hozó jövőt imát kezdé, 's midőn a' csapatból előtörő Besme nevű zsoldosnak azon kérdésere: „Te vagy e' Coligny“? következőleg válaszolá: „Én vagyok,“ de ifjú tanuld tisztelni az ősz fürtöket!“ — a' kérdőnek kard dőfése által megszűnt élni. — E' perczben érkezék a' Coligny életének kegyelmező királyi parancs — Nem sokára az Angoulemi herczeg lábainál heverték a' gyilkolt ősznek felkonczolt tetemei, ki a' látott, de még sem hitt valóságnak teljes hitelt adandó keszkenőjével törle a' halott arczáról a' vért. —

Páris népe halálra gyűlölvén a' Hugonottákat egyfelől, másfelől Colignyt hívén a' Poltrót által orozva meggyilkolt Guise herczeg gyilkosának, nem

ismért határt bősziütségében, 's kit csak előkap-
hatott, — áldozatja lón, nem szüvén a' már külön-
ben is kor, 's nem közti különbséget nem ismerő tár-
saihoz a' vértetre mindinkább biztató jelszókint kiál-
tozni: „vágjatok eret! Augustushan ép olly üdvös,
mint Ma'us hónapban!“ nő nő ellen, gyermek gyer-
mek ellen egyiráut üzé kegyetlenségeit! — vérpa-
tak mosta Páris utszáját, — 's mint folyamban usz-
tak az ezrekre menő gyilkolt honfiak! — — 's bor-
zasztó jelenet legszörnyebbike: a' királyné Medici
Katalin — ön ablakaiból kéjelem között ereszte bom-
bákat a' menedéket hasztalan kereső Hugonottákat
szétzúzokat! — szörnyed a' toll irandó ezet! —

A' vérontás harmad napig tartott, — azomban
az ontott vért még a' bőszi indulat nem tudta elég-
leni, hanem a' szilaj szenvedélyeket is sietett kie-
légíteni. —

De nem csak Páris utszait mosta a' gyilkoltak
vérárja, hanem aránylag a' szomszéd városokban
is hason vérünepeý tartatott, — mellynek a' király
azt adá tudokra: hogy a' törtétek a' Guiseknek
a' Chatillon ház elleni gyüöltségének tulajdonítandók,
— csak hamar azomban ellen parancsait boesátván
ki, — mig végre utóbb az egész története ön saját
parancsára törtétek vallotta, Colignyut felség sér-
tés, haza árulás, 's thron elfoglalásra koholt terveit
ról vádolván, —

Thou elnök félig fojtott sokajjal ünneplé Co-
ligny gyász emlékét. —

Mihamar ismét ujjabb parancsát boesátá ki a'
király a' Hugonottáknak az egész honbóli kitiltását
magában tárgyazót a' vétkek minden lehető nemei-
vel vádolván ebben öket 's mintegy fölősen sejtve e-
lőre már a' kérlelhetlen jövő hatalmas bíró szavát
ezáltal kiengesztelendő azt kívánta elhítetni: hogy
a' vérlakoma 's annak következményei igazsággal súj-
ták az üldözötteket! —

Voltak, kikben az emberiség szelidérzete a' retentő tethben részt venni nem engedett 's attól elvonák kezeiket, ezeknek emlékét örökítvén a' historia mi is megnevezendőknek tartjuk; ilyenek valának: Tende gróf Provenczeben, Gardes Dauphinében, Chabot-Charni Burgundban, Sz. Heran Auvergneben, és la Gniche Maconban.—Honncujez János lisieuxi püspök megyéjében a' királyi hatalmazottat a' parancs kihirdetésének halasztására bírván számtalannak menté meg életét.—Orthe Viconte bayonnei kormánynok a' király rendelkezésre ekként választ: „Én felséged parancsát a' lakosoknak kihirdettem, — közöttök mind jó polgárokat, és vitéz katonákat, — de hőhért egyet sem találtam.“ —

A' megölettek számát nem egylőn jegyzék fel a' történetirők; — vannak, kik 100, ezerre — vannak, kik 70, — mások 30, — ismét 20, — sőt 15, 10 ezerre teszik; — egy a' ministerek által az ország különböző városaiban összeszedett tudósításokon épült, 's 1582-ben közrebocsátott előadás ezen összevetet egész franczthonban csak 768 személyre teszi. — Dr. Lingárd János ellemben Angliának időnkben kiadott historiájában (note T. Vol. V.) azt mondja: ha kettőztetjük az utóbbi (768) számot, alkalmasint nem messze leszünk a' valószínű summától.— Minden esetre eléggé nagy szám hogy sziveinket borzadálylyal töltse el!

.l.

Mi következései lettenek a' szörnyű nézőjátéknak? — melly izlet-teljes napjainkban Meyerbertől a' zenészet érzelmolvasztó körébe áttéve a' „Gibellinek Pisában“ álnév alatt nyújt kéj élvezetett az annak körén kívül illyekben éldelni vágyakodónak — elég annyit csak átállánosan megjegyeznünk: hogy

„minden politikai súlyosabb hiba századokon keresztül, 's gyakran századok múlva bosszúlja meg magát iszonyú következeéseiben!“—e' felől pedig rajz képünkre alkalmazva tanuskodik a' napjainkig ért historia. —

5.

5.

Az emberről, a' külsilagi viszonyaiban, tekintve,

Ha a' kül természetet magunk körül megtekintjük, úgy tapasztaljuk hogy minden teremtes, minden tárgy a' természetben sajátlagos minéműséggel van felruházva, 's más tárgyakkal bizonyos viszonyokba van helyezve. Ezen intézkedések vizsgálata természeti erősségül szolgál az istenségnek, 's az istenség tulajdonainak megmutatására Belátás, bölcsesség szeretet, és hatalom mutatkozik a' teremtes műveiben kifejezve, 's szigorú és következetes okoskodások lánczalatán keresztül emelkedik az emberi lélek a' nagy első okra, mellyben azon tulajdonoknak egyesülniök kell. Ezen fontos igazság azonban eddig inkább bizonyos fellengző de terméketlen csudálkozást gerjesztett, mintsem hogy jóltéví gyakorlati eredményeket szült volna.

Az ember kétség kívül úgy áll ide lent mint a' teremtésnek legfenségesebb műve, 's csudálatos tehetségeinél fogva kitűnik minden más földi lények felett. És még is egy teremtésben sincsenek több szabályszerűségek mint épen az emberben.. Egy felől az ördöghöz hasonlítva, másfelől még is nyilván az istenség hason képének bélyegét hordja magán. Ha gonoszságaiban, háború folytatásaiban, pusztításaiban tekintjük, valamely gonosz lélek megtestesülésének lehetne nézni, ha a' könyörületesség munkáiban, tudományos felfedezéseiben, az emberi nem közboldogságára szolgáló érdemeiben tekintjük, úgy tűnik elő mint egy égből tündöklő világgosság sugára.

Az alsóbb állatok egyszerűbb 's szabályszerűbb lények bélyegét hordják magukon. Az oroszán merész és vad; de mindig az, 's a' mellett viszonyai mellyekben él természetéhez alkalmazvák, menyiben azok ösztöneinek kielégítésére játékot engednek, 's annak egyszersmind bizonyos határt vetnek. A' juh ellenben szelid, gyenge, békés, de az ő külső helyzete is természetéhez illő, 's ő kétség kívül olyan kedvvel él és tenyészik mint az oroszán. Ugyan ez illik a' többi teremtésekre is, 's én ezzel csak arra akarok főleg célözni, hogy testi életműszereik, erejik, ösztöneik, és külső helyzetök egy olyan egésznek részeit képezik, mellyben az egységet és czílszerűséget ki lehet mutatni, 's hogy az állatoknál az élvezetek lényöknek külső helyzetökkel összhangzása által feltételeztetik. Ha azt látnánk hogy az oroszán ma minden állatot, melly eleibe kerül szánakozás nélkül széjjeltép, hónap pedig martalékjai halála miatt a' lelki méret mardosásai kínozzák, 's a' megmarczongoltakat szánakozva gyógyítgatja: elbámulnának az állat állhatatlanságán, ezen természete alapjaiban létező ellentételből azt következtetnénk, hogy

itt a' boldogságrul szó sem lehet. Egy szóval két feltétel szükséges mul'hatatlanul a' boldogságra: először hogy a' különböző ösztönei valamely állatnak egymással összehangzásban álljanak; másodszor hogy egész lénye külső helyzetével harmonizáljon. —

Ha már most az embert ezen elvek világánál tekintjük, temérdek szabályszerűtlenségekre fogunk nála találni. Az ellenkező ösztönök vagy kívánságok megvagnak lelkében: az ostromlás és rombolás, a' vagyon — keresés és önbecsülése ösztönének befolyása alatt, ha az erkölcsi érzelmek hallgatnak, az ördöghöz hasonlít: de ha a' jóindulat, tisztelet, reménység, lelkiismeret, ideálitás, 's az ész tehetségei lelkesítik, egy fensőbb természet fensége 's derült szelidsége fénylik szemeiben, és tündököl arczárol. Akkor a' dicső, nemes, óriási nagyságú. Mikép lehet már ezen ellenkező irányok egymással megegyeztetni? Mikép lehet olly külső körülményeket gondolni, mellyek ezen különböző nemű elemekhez illhetnének.

Itt ismét az isten hatalmáról és jóságáról meggyőződés segít rajtunk. Az ember kétségkívül lényeges és felette fontos része a' mostani teremtésnek, 's helyzetét (nem tekintve jövődjé kétségtelen rendeltetését) úgy kell tekintenünk mint kimagyarázhatatlant, valamig természetéről hiányos ismereteink vagynak. Eddig az emberi természetet mennyiben az a' philosophiába tartozik, csak kevéssé ismerték, 's mind a' teremtő czeljairól mind az ember állapotjáról tudatlanul és hirtelenkedve ítéltek. A' scepticus a' vallás ellen bizonyító erősségekkel állott elő, a' ravasz csalárdok pedig mindenkor babonaság rendszereit alapították azon versengésen és állhatatlanságon, mellyeket mint az emberi létnek elválaszthatatlan kísérőit tekinteni megszoktak. Bátorodom azonban reményleni hogy az

ember még valaha magával és helyzetével összehangzásba jő.

Jól tudom hogy némelly emberek kiknek jámborságát én becsülöm, azon véleményben vagynak, hogy mivel mind az emberi társaság nagy változásai, mind az egyes ember életének történetei az isten rendelkezése alatt van, merészség ha nem bűn azoknak okait és hatásait fürkészni akarni. De világos hogy a' teremtő az e' bért azon tehetségeire, mellyeket néki maga kölcsönözött, intézett, tekintettel igazgatja. Ha a' fiatal fecske azon tél kezdetekor melly életében első, elvándorol, a' teremtőtől bele oltott ösztön hajja őt arra, de sem az arra ösztönöző okokat nem ismeri, sem azon czélt, melly az által eléretik. Szellemi minéműsége bölcsen hozzá van ezen alapotjához illesztve: ő nem bír tehetségekkel hogy magáról és a' külvilágról gondolkozzék, ösztöneinek eredetét és célját fürkészsze. De az ember másképen van teremtve. A' teremtő olyan tehetségekkel ruházta fel őt, hogy a' történeteket szemmel tartsa, az okokat és hatásokat fürkészsze, a' külvilág úgy van elintézve hogy az ezen tehetségeknek játszó helyet enged. — Méltó joggal hisszük tehát hogy a' teremtő miuket arra rendelt hogy azon okokat, mellyek bennünket a' cselekvésre indítanak, 's azon következményeket mellyek ezekből szükségeskép kikerülnek, fürkészsük, 's magunk viseleteit ahhoz alkalmazzuk, mit saját vizsgálódásunk után kipuhatoltunk.

Hogy képesek legyünk kötelességünket, 's az abból reánk háromló hasznot mint ezen földnek okos lakosai; helyesen méltányolni, vagyuk egykevéssé szorosabb szemügyre a' külvilág és saját énnünk minéműségét.

Ezen hold alatti világunk koránsem úgy tűnik elő mint valamelly olyan rendszer, mellynek semmi híjja ne volna. Sőt inkább úgy látszik bizonyos

folyvást előrehaladó tökéletesbülés elve szerint van az alkotva. Még a' physical világ is több rendbeli változásokat szenvedett, 's azok által szembetűnőleg előrehaladt. A' geologia bizonyos előkészületi változásokat mutat ki az egymás után következő élő tetemtések számára, mellyek folyvást az értelmesség és életműszeresség magasabb fokára emelkedtek, míg végre az ember előállott.

A' földteke ugymond H. Davy úgylátszik azon első állapotban, mellyben őt a' képzelőtehetség felfogni képes, hig tömeg volt, melly temérdek gőzkörével a' nap körül keringett. Meghűlvén ezen hég tömeg, azon gőzkörnek egyik osztálya lihetőleg vízzé sűrűdött, 's mint ilyen e' föld felületét elfoglalta. Földünk ezen állapotjában, az életnek semmi olyan alapja nem létezhetett, melly a' mi mostani rendszerünkhöz tartozik. A' kristallizált, vagy mint a' geologusok nevezik őshegyek (Urgebirge), mellyeken a' dolgok más rendjén semmi nyomai nem mutatkoznak, volt k a' föld felülete megkeményedésének első eredménye. A' föld felülete tovább hűlvén ki, a' víz, melly azt többé vagy kevésbé beborította visszavonult; telepedések vagy szálladékok történtek; csigahéjas állatok és korállók teremtettek, 's kezdték el munkáikat. Szigetek emelkedtek fel a' tenger közepette a' millio zophyták (állatnövények ereje által) a' mélységből. Ezen szigetek olyan növényekkel boritattak el, mellyek a' nagy forróságot képesek kiállani, mint a' pálmafák és más hasonló növényfajok, mellyek azon forró földöveken most is teremnek. A' tenger alatt fekvő hegyei az ujdonan képezett száraz földnek vízi növényekkel ruháztattak fel, mellyek a' sokféle kagylóknak és halaknak táplalékul szolgáltak. Midőn a' földteke meleg mérséke még alább szállott úgy látszik akkor ütötték fel sátorokat benne tojás által tenyésző csúszó- mászók és a' tekenősbékák;

a' krokodilus és más hasonnemű temérdek állatok tolongottak igen hihetőleg az első száraz föld öbleiben és vizeiben.

De a' dolgok akkori állapotjában, az eseményeknek a' mostani természeti tüneményekhez igen kevésbé kellett hasonlítani. Temérdek vulcáni kiontásoknak kellett történni, mellyeknek alkalmával a' föld felületének emelkedése és alábbszálása által hegyek képződtek és nagy víztartók az őczeán kifolyásainak befogadására. Még most is találhatni élő lények, növények, halak, madarak tojás által tényésztő csúszómászók nyomait azon hegyrétegekben, mellyek mind megannyi beszélő bizonyosságai azon változásoknak. Mihelyt ezen változások ritkábbak kezdtek lenni a' föld még inkább kihült, 's a' hegylánczatok által a' melegség fokának bizonyos külömbfélésege feltételezve volt, tökéletesebb állatok is állottak elő, mint p. o. a' mammut, a' megalonix, a' magatherium, az óriás hiena, mellyek közül némelylek ismét egészen elenyésztek. Úgy látszik a' növények közül öt, az állatfajok közül pedig négy egymásra következett rendek teremtettek, a' földteke természeti változásának következményében ismét tönkre jutottak mielőtt a' dolgok állapota annyira gyarapodott hogy a' föld az embernek alkalmas szállást adhatott. Azon képződések egyik szakaszában, legyen az második vagy harmadik rendű, vagy az özönvízbeli, sem találtak az embernek vagy miveinek ásvány maradványai. Végre teremtetett az ember, 's azon időtől fogva a' föld physical állapotjában semmi tetemes változások nem történtek.“

Mind ezen képződésekben — formatiokban úgy-moud Dr. Buckland a' coproidhok vagy az ugynevezett saurii crocodilus féle állatok kővé vált emésztettjei, mellyekben halpikkelyek 's más nyomai találtak az általok elnyelt prédáknak, azon

háborús állapotra mutatnak, mellyben a' földtekénk mindenkori lakosai egymással szüntelen éltek, ez ismét azt mutatja hogy azon általános természeti törvény, hogy az élő teremtetések egymást meggyék, azoktól ismét megemészteszenek, a' mi földtekénkeni állati étellel mindig együtt létezett, úgy hogy a' világ történeteinek minden szakaszaiban a' husevő állatok azon eleikbe tűzött rendeltetésöket, hogy az élő teremtetések felesleges volát akadályozzák 's a' teremtésben az egyensulyt megtartsák, betöltötték.“

Földtekénk physical változásainak ezen rövid áttekintése célunkra nem fontosság nélküli. Minél többet fedezünk fel a' teremtés miveiből annál meghatározottabban tűnik elő a' terv egysége a' teremtés minden osztályaiban. Látjuk hogy a' physical világ apránként tökéletesedett és készült el az ember számára.

Vegyük már most szemügyre az embert, miként illeszkedik ó a' rajta kívül fekvő teremtés egyeteméhez. Hihető hogy a' világot élő teremtetések lakták, hogy itt élő teremtetések származása és kihalása történt mielőtt az ember előállott volna. A' teremtés intézkedése úgy látszik az ember származásokon nem változott meg, sőt inkább az ember volt ahhoz illesztve. Teremtőjétől életműszeres alkatot és állati ösztönöket nyert. Elfoglalta helyét azon lények között, mellyek teremtetésekor már ott voltak, de azoknak az elejére állott. Az ember bizonyos határig, testalkatát, erejét, érzelmeit, kívánságait tekintve — állat, 's hozzá illik egy olyan világhoz mellyben a' halál uralkodik, 's egyik nemzedék a' másikat váltja fel. Ezen lettdolgot bár melly ismeretes is az 's alig látszik méltónak az említésre, soha sem szabad szemünk elöl eltéveszteni, mert az ember mennyiben az alsó teremtetésekhez hasonlít, bir olyan tehe-

séggel hogy az ezen állatokéhoz hasonló életnek örvendezzen: gyönyörűsége telik az evésben ivásban, alvásban, mozgásban; 's tökéletesbülésének egyik legfőbb akadály a éppen abban áll hogy a' nembéliek közül sokan az efféle gyönyörűségekkel betelnek, 's tehernek tekintik ha a' fensőbb rangú élvezet kútforrások felkeresésére kényszerítetnek. —

De a' jó teremtő az embernek ezen állati természetéhez erkölcsi érzelmeket és gondolkodó tehetséget is kapcsolt, mellyek őtet nemcsak a' föld minden teremtései felett felemelik, hanem egy tőlök egészen különböző okos és szabad akarat-tal bíró lény névé teszik. Ezen tehetségek az ő legfensőbb és legszebb ajándékai, legtisztább és legfőnségesebb örömeinek kútforrásai. Ezek vezérlik őtet lételének legfontosabb feladataira, az Isten iránti engedelmességre, felebaráti iránti szeretetre. Ezek azonban azon sajátsággal bírnak hogy még az állati tehetségek magokban is eléggé munkások, az észtehetségeket először ápolni, gyakorolni és kiképezni szükség, míg rólok az öröm érett gyümölcseit arathatni.

A' teremtő a' külvilágot úgy teremtette hogy az az embernek alkalmat nyújt, sőt csak nem kényszeríti őtet fensőbb tehetségeinek kiképzésére. A' philosophusi szellem midőn a' világot a' mint az az ember elfogadására elkészítetett, áttekinti, temérdek erőket lát, mellyek nagyobbak ugyan hogy sem az ember rajtok uralkodhatnék, mindazáltal bizonyos határok között igen bölcsen és jó indulattal akarátja hatalma alá rendelvek. Az ember nyilván segítség és gondoskodás nélkül állítatott mint valamely hontalan jövevény ebbe a' világba, de a' föld lábai alatt a' termésre ezerféle tehetséggel ruháztatott fel, mellyeket csak esze által kellett használnia, hogy állatok és be-

lölök lételének fentartására szükséges temérdek tárgyakra tegyen szert. A' temérdek vízfolyam hullámain az oceánba hömpölygeti; de midőn a' kösziklákön keresztül zuhog, még is képes az emberi kéz azt folyamatjától másfelé vezérleni, 's erejét saját akaratja alá hajtani. Az oceán a' földtekének felén keresztül terjeszti vizes térségeit, mellyeken semmi út nem látható, 's hol a' durva szelek a' hullámokat néha a' felhőkig feltornyozzák: de az emberi mesterség ügyes szerkezetű bárkákat épít, nyílt vitorlakkal fogja fel a' fúvó szelet, 's így csinál magának világotat a' feneketlen és nyom nélküli mélység felett.

A' dolgok ilyen állapotjában a' tudás valósággal erő, 's az emberi teremtésekre nézve valóban nagy érdekű az őket környező tárgyak viszonyaival és minéműségekkel megismerkedni, hogy megtudhassák, mennyiben fordíthatják azokat saját hasznukra. A' hol továbbá a' természeti erők sokkal hatalmasabbak mintsem hogy magokat vezérelni hagynák, azokra nézve fel van az ember azon észszel ruházva, mellynél fogva folyamatjokat szemmel tarthassa, 's azokhoz alkalmazkodjék. Ezen alkalmazkodásbeli tehetség igen becses pótolék azon tehetség helyett mellyel azokat saját akaratja szerint vezérelhetné. Az ember nem képes a' napot pályafutásában feltartóztatni 's az által a' téli zivatarokat elhárítani, 's maga körül a' tavaszt örök zöldellésben tartani: de képes eszének és testi ügyességének kellő gyakorlása által a' zordon időjárások közelgetését előre ellátni, 's magát kártékony befolyásuk ellen biztosítani. Ezen hatalom a' természetten vagy uralkodni, vagy folyamatjához alkalmazkodni egyenes következménye az ember elemeteihez, 's minél inkább kiképezi azokat, annyival messzebb terjed uralkodása. Ha eső esik, a' vihar dühöng, vagy a' tengerhullámok csapkod-

nak a' csupa állati teremtés felé, kénytelen az mind-
 ezt békével tűrni mert sem a' körülményeket nem
 szabályozhatja, sem magát hatalmok ellen mester-
 ségesen nem őrizheti. Valamig az ember ismeretek
 nélkül van, csak nem épen olyan gyámoltalan. De
 mihelyt sajátkép emberi tehetségeit gyakorolja, a-
 zonnal felruházva látja magát építésre szövésre, 's
 minden szükséges dolgok szerzésére való tehetség-
 gel, 's ezen segéd eszközök használása, valamint
 az által is, ha a' természet törvényeinek szabályai-
 hoz alkalmazkodik vigan üdögél kandallója ropogó
 tűzhelye mellett, ha odakiinn az elemek a' legdű-
 lösebb tusakodásban vagnak is.

Továbbá számtalan részint alsóbb, részint
 velünk egyforma teremtésekkel környezve látjuk
 magunkat, mellyeknek tulajdonságait a' szerint a'
 mint magunkviselete által kedvesen vagy kedvetle-
 nül érdekeljük őket számunkra vagy a' legnagyobb
 élvezetet készíthetnek, vagy a' legkeserűbb bána-
 tot okozhatnak. Hogy már most ezeknek jeles tu-
 lajdonait kiemelhessük, általok magunk körül örö-
 möt terjesztessünk 's lényök kedvetlen hurjának
 érintését, 's a' kínzó hangok megpendülését elke-
 rülhessük, mulhatatlanul szükség földi lakos tár-
 saink természetét ismerni, 's velök a' teremtő ál-
 tal köztünk és köztök kiszabott viszonyokat tekin-
 tetbe véve banni.

Tudatlan és miveletlen állapotjában az ember
 kegyetlen, érzéki és babonás vad teremtés. A' kül-
 világ kínálja ugyan állati érzékeit némi élvezettel,
 de megzavarja erkölcsi és értelmi tehetségeit. A'
 természet lelkének az események temérdek zür-
 zavarját, az erők borzasztó kifejlődését mutatja.
 A' következtetések láncza sokkal bonyolodottabb-
 nak látszik mintsem hogy ki lehetne fejteni, az
 erők sokkal temérdekebbeknek mintsem hogy raj-
 tok uralkodni lehetne. A' teremtés egyes részei-

ből ugyan néha rend és szépség csillámlik elő, 's örömet és boldogságot látszanak azok ígérni; de homály és felhők többször borítják el a' látványt, 's semmisítik meg legszebb kinézéseit. A' rossz a' jóval úgy össze látszik elegyedve lenni, hogy kénytelen ezt amannak vagy közvetlen szüleményének, vagy legalább elválhatatlan társának tekinteni. Soha sem nézi a' természetet azon tiszta öntudattal, hogy annak czélszerű rendelkezései az ő igaz örömeinek előmozdítására számítvák, soha sem a' teremtő jósága és bölcsessége iránti alapos bizodalommal. A' mivelte és ismeretekkel ékeskedő ember ellenben a' körülte lévő dolgokban és eseményekben megismeri az ő egyetemes tehetségeinek gyakorlására állati, erkölcsi és szellemi szükségeinek kielégítésére jelesül elintézett egészet; ráismer magában a' jó teremtő okos és szabad akarattal bíró teremtésére, 's víg és örvendező lélekkel törekszik a' teremtő műveivel, 's a' természet törvényeivel megismerkedni, 's azoknak szigorúan 's önkényesen engedelmeskedni. A' nélkül hogy állati természetének ingereit fitymálnák, erkölcsi és szellemi tehetségeinek tisztább tartósabb és fensőbb örömeit élvezi, 's elhatározottan kívánja aztán a' nevelést mint multhatatlan kívántatóságot elmetehetségeinek telyes élvezésére.

Ha ezen előterjesztését az ember földi állapotjának kénytelenek vagyunk helyesnek elismerni, nyilván kiviláglik ebből azon felszámíthatatlan haszon, ha lelkünket saját állapotunk; 's a' külvilág megismerésére fordítjuk, 's magunkviseletét azon törvényekhez szabjuk, mellyek ezen ismeretnek következményei. Mindkettő t. i. mind saját lényünk mind helyzetünk vagy a' külvilághoz viszonyaink azt mutatják, mikép lételünk nagy czélja nem abban áll, hogy csupán állati

élet örömei mellett állapotjunk meg, hanem abban hogy ezen földi világ erkölcsösebb és okosabb lakosainak méltóbb és élvezettelyesebb álláspontját igyekezzünk elfoglalni.

Valamint a' földteke természeti historiája nyilván tökéletesbülésre mutat a' változások szakadatlan sorában, épen úgy kimutatja az emberi nem historiája az erkölcsi és értelmi javulásnak tökéletesbülésnek bár néha ingadozó és lassú folyamatját. A' helyett hogy itt hosszas fürkészésekbe ereszkednénk, vessünk egy tekintetet az angol nemzet fejlődéseinek történeteire, mellyet egy angol író következőleg ír le:

„Mikor a' romaiak Britanniába berontottak, vad emberek módjára élő lakosokat találtak ott, kik festett állatbőröket viseltek. A' normannok által meghódítván egy része a' nemzetnek rabszolgává lett; igás barmok módjára kellett dolgozniok, a' másik rész hadi szolgálatot tett. Nappal a' csatákban viaskodtak, 's éjjel hihetőleg vérfördőről és rablásról álmodtak. Ezen nemzedékek egész komolysággal azt hitték hogy helyzetök az embernek mindenkeri és elkerülhetetlen sorsa. Utánnok azonban származtak a' mostani társasági intézkedések, mellyek szerint millio emberek naponként 10—12 óráig, naponként pamutszövőmanufaktúrákba, mások a' gyárakba vannak zárva, mások a' bányákban dolgoznak a' föld alatt, mások ismét a' földet szántják, míg sok ezren a' felsőbb rangúak közül életüket munkátlanságban, multságokban töltik. Már pedig mind a' testnek, mind a' léleknek alakulható részei ugyanazonok voltak a' még tarka bőrökben járt őseinknél, lovagszellemű maradékaiknál, 's minálunk kereskedést, mesterséget űző aranyat összehalmozó gyermekeiknél, és még is melly különbözők ezen nemzedékek egyes tagjainak külső viszonyai!

Ha a' durvaság azon állapotjában az embert belső tehetségei egymással összehangzásban, külső helyezete pedig azokhoz alkalmazva lett volna, akkor épen olyan boldognak kellett volna lennie mennyire csak emberi természete engedte, helytelenül tette volna, midőn állapotját változtatta; vagy ha a' középkor erkölcei és szokásai képesek lettek volna emberi természetét összehangzólag kielégíteni, szükségeskép boldogtalannak kellett volna 's annak kellene most is lennie a' vadság állapotjában; ha mostani helyezete természetére nézve a' legtökéletesebb volna, sem úgy mint vad, sem úgy mint hű bérnök és hadakozó az élet örömeit valóban nem élvezte volna; 's ha végre ezen állapotok közül egyik sem felel meg igazán természetének, kénytelenigazi boldogságát tovább és máshol keresni.

Már pedig ezen korszakaszok közül mindenik megbizonyította azt hogy nem volt a' megelégedés birtokában, 's most már azon kérdés tolakodik a' lélekre: ha az emberi természet bizonyos elhatározott terv szerint láttatott el életművezettel, 's ha a' külső viszonyok egyik rendje inkább képes azt mint a' másik kielégíteni, milyen tulajdonságú azon életművezet a' külső viszonyoknak azon rendje? A' philosophusok közül egyik sem adott nekünk eziránt kielégítő feleletet, — Ha mi Britanniában a' lehető tökéletesség határait még koránsem értük el, mit tegyünk már most. Szőjünk, fonjunk, hajókat építsünk, tőzsérkedjünk, mi és a' mi maradékaink úgy nézzük mindezeket mint azon legfőbb jót, 's azon tökéletességet melyre ember törekedhetik, 's e' mellett megállapodjunk mind a' világ végéig? ha nem, ki fogja a' kormányt földi létünk oceanjának hosszas útján igazgatni, 's a' philosophiának mellyik földabrosza fog kormányzónknak sinormértékül szolgálni? A' brittusokat úgy hozzuk itt fel mint általános

példát az emberiségre nézve ; mert minden időben 's minden földövek alatt hasonló küzdés 's hasonló sikerrel történt.

Az ember nyilván egy előrehaladó teremtes, 's a' teremtő ki őt nagyobb tökéletességre rendelte mint az alsóbb rendű állatokat, észszel ruházta őtet fel, hogy saját természetét és a' külvilágot megismerje, magára bízta hogy eszének használata által magának azon útat és módot feltalálja, melly által tehetségeit egymással és a' külvilággal összehangzásba hozza. Idő és tapasztalás kivántatik ezen czélnek elérésére, 's a' történetírás tehát az emberi nemet saját tehetségeinek teljes kifejtődzése 's az okosságyszerű életélvezet elérése felé való haladás állapotjában mutatja.

Valamig az ember előtt saját természete ismeretlen maradt, mindaddig nem tehette intézkedéseit tervszerűleg 's saját természetéhez alkalmazva. Míg saját tehetségei és viszonyai vizsgálódása gondolkodása tárgyává nem lettek, ezen tehetségek csak úgy működtek mint csupa ösztönök. Ugy élt mint a' vadállatok, mert állati ösztönei az erkölcsi érzelmek által nem voltak szabályozva 's a' gondolkodás által kitisztulva. Felvette tehát a' középkor vad erkölceit, mert fensőbb tehetségei tettek ugyan már haladást de a' túlnyomosságra nem tettek szert, most már főleg a' gyárokat kedvelli, mert mechanikai tehetségeinél és eszénél fogva kiküzdötte magának a' természeti erők feletti uraltságot, míg másfelől a' birtok-és becsületvágy uralkodnak, 's ezen életmód és lelkület mellett az ember gyönyörűségét találja. Ezen változtatások közül azonban egyiket sem tette készakarva vagy azon öntudattal, hogy az az emberi természetnek teljesen megfelel. Az ember mindezekkel meg nem volt elégedve; miből azonban nem következik, hogy az embernek tehát mindig ismeretlennek kell saját

természetével maradnia, 's hogy soha sem lenne képes intézkedéseit az emberi természethez alkalmazni. —

Azon egyszerű lettdolgok, mellyekből kiviláglik hogy a' teremtő az embert okossággal ruházta fel, mellynek segítségével saját természetét 's a' külvilágchozi viszonyait kitanulhatja; hogy a' teremtő az emberre magára bizta az észet, boldogságát előmozdító intézkedések feltalálására használni; hogy mind e' mellett is az ember mindedig természetét 's a' külvilágchozi viszonyait ki nem tanulta, 's következőleg az életmódokat nem egyetemes tehetségei és tulajdonságai feletti tisztább nézetek szerint választotta, hanem csak egyik vak ösztönnek a' másik feletti ösztönszerű túlnyomosságából származtak azok — mindezen lettdolgok azon ítéletnyilatkozásra jogosítanak fel bennünket, hogy az emberre nézve új korszak fog kezdődni mihelyt képes lesz saját természetét, 's annak viszonyait sikerrel tanulni, 's hogy a' jövőendő kiszabott álláspontján úgy fogja őt látni mint a' szó teljes értelmében okos teremtést, midőn józan belátással 's tervszerűleg törekszik saját boldogságára, 's egyetemes tehetségeire nézve valahára tökéletesebb kielégítést találand, mint a' millyennek eddig örvendezni képes volt.

Ha már most azt kérdezzük miért maradt az emberi nem olly sok százokig saját természetének és viszonyainak ismerete nélkül, azt kell felelnünk rá, hogy: az ágyvelő működéseinek feltalálása előltt ezen tárgyakat nem tudták olly alkalmas módon vizsgálni, melly által szilárd elvekre 's gyakorlati következtetésekre tehettek volna szert. A' philosophiát úgy kezelték mint speculatív nem mint inductív tudományt, 's ha próbát tettek is az inductiora, azon út és mód mellyet követtek a' józan philosophia alap kívánatival még sem egyezett meg.

Ezért nem bírtak még a' legfelvilágosodottabb nemzetek is soha a' szellem gyakorlatilag alkalmazható philosophiájával, hanem számtalan, egymással ellenkező elméletek — theoriák zürzavarába voltak bonyolodva.

Helyesen és ékesen rajzolja de Bonald híres író a' szellem philosophiájának ezen nyomorú állapotját következő szavaiban: „Századról századra szaporodott a' tanitmányok külömbfélése a' tanítók számával, 's a' tudomány előhaladásával együtt, 's Europa, melly egész bibliothecákat bir philosophiai munkákkal megtöltve, 's csak nem annyi philosophusokat számlál mint írókat, annyi gazdagságok közepette szegény, 's annyi vezérlői segedelme mellett még mindig bizonytalan mellyik útat kövesse — Europa a' világ minden viiágosságának közép-és gyújtó pontjában a' philosophiáját még csak várhatja.“

Angliában sokáig főleg két nézet uralkodott a' világ és az emberi természet elrendelése felett, mellyek egymástól lényegesen különböznek, 's mellyek ha kellőleg felfogatnak, szükségesképen különböző eredményekre vezetnek. Az egyik azt veszi fel hogy a' világ a' tökéletesbülés csiráját magában hordozza, 's az idő ki fogja azokat fejtegetni és megérlelni; a' teremtő egy magát tovább képező rendszer alapjaira alapította azt, olyan formán mint a' makkot a' tölgyfáhozi viszonyában. Ezen fölvétel az isteni hatalomnak és bölcsességnek tulajdonítja mind azon jelenségeket mellyek a' természetben mind az élő mind az életrnélkülben előfordulnak, mert mivel a' teremtő minden egyes részt bizonyos meghatározott tulajdonsággal ruházott fel, melly annak sajátja, 's kimutatta számára azon viszonyokat, mellyekben azt találjuk, úgy gondolják magoknak a' teremtőt ezen nézetnek pártolói mint a' ki előre el-

látta azon egyetemes eredményeket, mellyeknek rendeltetése ezen minéműséget 's ezen viszonyokat az idő folyamatajában előállítani. Távól legyen hogy az atheismust mentegethém sőt inkább ezen rendszer egész ellenkezőleg a' leggazdagabb és terjedelmesebb mezőt nyit az Isten hatalmának, bölcsességének és jóságának, a' teremtésbeni kimutatására.

A' második nézet szerint a' világ eleinte tökéletes volt, de meghasonlott 's ezen zavarodásban megy tovább is előre, 's nincsenek benne magában a' helyreállítás elemei.

Ha az első nézet helyes: az embernek mint okos, boldogságra törekvő lénynek szükségkép első feladata lesz a' külső természet alkotó részeivel és tulajdonságaival saját természetének alap tehetségeivel 's azoknak alkalmazásával 's a' mindkét rendbeliek kölcsönös viszonyaival megismerkedni. Második feladata lesz aztán azon physicalai erkölcsi és értelmi feltételeket feltalálni, mellyeket azon sajátságoknál fogva előbb valósítnia szükség, mielőtt az élvezetnek azon teljes mértékében, mellyre emberi természeténél és külső viszonyainál fogva képes, részt vehetne.

A' teremtésről második nézet szerint a' mi természetünk elemeinek vizsgálatától semmi öröndetést nem várhatni, mivel ezek egyetemesen megromolvák, a' tökéletesbülést és örömet pedig főleg a' szellemi befolyásoktól kell szükségkép származtatni. — Ha az első nézet helyes, úgy az embernek előbb a' vallás, erkölcsiség, és boldogság fennállására megkívántató *természeti feltételeket* kell betölteni mielőtt a' vallás igazságainak teljes hasznát arathatná; a' második szerint egyenesen a' vallást kell neki hinni, magát a' szellemi befolyásokhoz függetlenül a' természeti okoktól tartani, mielőtt átaljában valamelly erényre vagy öröme

képesse lesz — egy szóval az utolsó nézet szerint a' tudományok, a' philosophia és a' természet physicalai erkölcsi és értelmi elemeinek minden intézkedései az ember földi boldogságára való hatásukat tekintve a' vallásos hitnek alárendelvék.

Nékem igen nehéznek lát-zik ezen ellenkező nézeteket egymással megegyeztetni.

Azon theologusok, kik a' physicalai világot kárhoztatták, olyan időben éltek, mellyben semmi helyes philosophia, 's a' természettudományoknak jó formán semmi ismerete sem létezett; az emberi természet alaptulajdonságai, az életművezet befolyása a' szellemi erőkre — azon nagy kötelék, melly a' physicalai és erkölcsi világokat egybekapcsolja — előttök egészen ismeretlen volt. Azon viszonyokról, mellyek a' szellem 's a' külső természet között léteznek, semmit sem tudtak, lehetetlen volt tehát tudniok, minő fokig képesek az egyedek és az egész tömeg természeti eszközök által a' tökéletessülésre. A' historiában főleg a' nyomorúságról és gonózságokról olvastak, 's saját századokban is mind a' kettőre elég példát láttak. Ennek természeti következménye volt, hogy az emberi természetet kevésre becsülték, 's az abban lakozó tehetségek kiképzésétől kevés jót vártak.

Úgy látszik ezen nézetek uralkodtak nálók a' szentírás magyarázásában is, 's azok össze lévén egyszer szöve a' vallásos érzelmekkel, nemzedékről nemzedékre terjedtek tovább. Ebből ismét a' következett hogy sok jámbor és kegyes emberek századokon keresztül úgy nézték a' világot mint tövisekkel, gyommal, mérges növényekkel teljes vadont, 's fő figyelmeket nem a' természet elemeire és viszonyaiknak tanulására fordították, azon reménységben hogy ezek közt az egységet helyreállítják, hanem csak arról gondolkoztak mi-kép türjék el békével az ezen két rendbeli tárgyak

közt létező meghasonlást. Soha sem nézték azt gyakorlatig alkalmazható igazságnak, miszerint az emberi természet, erkölcsi és elméleti tehetségeit tekintve azon eszközök által miket a' physiologia 's átaljában a' természettudományok mélyebb ismerete kezeinkbe adnak, igen lehet emelni; miszerint az ember természete és a' külvilág úgy van teremtve, hogy azok szellemünk fensőbb tehetségeinek kifejlődését elősegítik; hogy a' természet törvényei tanulása tökéletesbülésünk multhatatlan feltétele, hogy ez a' világ 's ennek folyamata az erőre nézve igenis épületes lehet, ha természeti tulajdonságait, elemeinek viszonyait, 's azon erkölcsi tervet, melly szerint Isten azt teremtette és igazgatja, kitanulni igyekezzük.

Némelly philosophusok és theologusok ha nem sikerült nekik az erkölcsi világban bizonyos rendet és tervszerűséget felfedezni, hirtelenkelve azt következtették hogy az átaljában nem is létezik, vagy legalább nem lehet kimutatni. Nem látták által hogy lehetetlen egy egész rendszeren áttekinteni, ha egyes részeivel ismeretlenek vagyunk. Sem a' physiologiát sem a' philosophiát sem a' természeti historiát sem a' physicát nem tudták, 's még sem gondolták meg hogy épen ezen egyes tudományokbani mélységes tudatlanság tette szükségeskép rájuk nézve lehetlenné az egész rendszer tervének értését. Ezért bonyolodtak aztán olly sok ellenmondásokba. Míg egyfelől bizonyosnak tartották azt hogy az igaz hivatást a' jövőben életben boldogság várja, ha ezen a' világon szent és kegyes életre törekeshetnek, másfelől ezen világ lényegét úgy nézték mint a' kegyességnek és az erénynek nem kedvezőt, 's hogy azon ember ki a' világhoz ragaszkodik a' kegyességre szert nem tehet, 's annak törvényeit nem követheti. Az ő philosophiájok nem látta azt

által hogy az embernek társaságban kell élni, mind azért hogy erényes mind azért hogy hasznos és boldog legyen; hogy a' társasági atmosphaera épen olyan a' lélekre mint a' levegő a' tüdőkre nézve; hogy valamint az egyes ember lételének czélja a' társaságon kívül az erény nem lehet, azon módon nem állhat ő meg a' maga illő helyén, ha az őt környező erkölcsi atmosphaera durva vétkekkel és tévelygésekkel van megfertőztetve. Az egyes kereskedő p. o. nem folytathatja a' kereskedést egészen keresztyéni elvek szerint ha a' kereskedés elvei átaljában nem keresztyéniiek; 's ha a' világ valóban olly szerencsétlen szerkezetű volna, hogy az a' keresztyéni kereskedési szabályok szokásba hozását meg nem engedné, úgy az élet és a' vallás ebben az életben ellenségesen állnának egymásnak szemközt.

A' theologusok a' lelki gyakorlásokat kivált ha minél többször ismételtetnek úgy nézték, mint eszközét a' tökéletesbülésnek ezen életre a' megszabadulásnak vagy megváltásnak a' jövődőre nézve, de a' jelen világ igazi philosophiájával ritkán foglalkoztak, javítását nem igen próbálgatták hogy az által azon lelki gyakorlásokat sikeressé tennék. Azon nagy tévelygés által voltak elfogulva, hogy ezen világ szerkezetében gyógyíthatatlan hiányok vannak, 's következőleg az embernek minden reményét a' jövődő életre kell függeszteni Ezt egyrésről a' theologiai rendszernek igen kora, még a' polgárisodás hajnalábani kifejlődésének kell tulajdonítani, midőn még a' physical világ tulajdonságait 's az erkölcsi világ alapjait, 's ezeknek kölcsönös viszonyait nem ismerték, másfelől pedig a' szentírás helytelen magyarázatának, mi legalább részszerint ismét ezen tudatlanságon alapult. —

De ha már az agyvelő működéseinek felfedezésére alapított szellemphilosophia az ember tökéletességét mindenkép eszközli, kétségkívül szel-
 löztetni fogja azon fátyolt is, melly a' physikai világot, annak törvényeit, tulajdonságait és fontosságát a' theologusok szemei elől olly soká eltakarta. A' theologusok a' tudományos felfedezéseket gyakran használják erősítő bizonyosságul az Isten lételeének megmutatására, 's tökéletességeinek fejtegetésére, de csak kevesen tudják magokat azon felfedezéseket, vagy az isteni tökéletességeknek azok által szerzett isméretét a' szellemphilosophiának gyakorlati rendszerére használni, melly rendszernek rendeltetése a' vallással együtt karöltve járni, 's azzal együtt az emberi nem tökéletességét előmozdítani.

Ezt teljesíteni főleg a' physiologia 's átaljában a' természettudományok hívatása. A' természettudós a' világot áttekintvén, csak hamar meggyőződik felöle hogy a' teremtő az emberi lelket és a' külvilágot sokféle erővel, tehetségekkel ruházta fel, 's közöttök bizonyos viszonyokat állapított meg, hogy ezen erők a' beléjek adott irányhoz képest szüntelen munkásságban voltak, 's hogy az em' er is többnyire a' jóra törekedett, mindig azt kívánta bár csupa tudatlanságbul 's rövidlátásbul azt gyakran elhibázta. Mindazáltal képes annak elnyerésére ha kellő oktatásban és vezérlésben vehet részt. A' tudatlanság szomorú következményei mindenütt nyilvánvalók. A' lelki tehetségek három negyedrésze nyilván ezen világra vonatkozik, 's működéseik semmi észrevehető viszonyban nem látszanak a' jövőendő élettel állani: ilyenek a' nemi ösztön, a' gyermekszeretet, a' vagyonkeresés, a' rombolás, építés, titkolódzás, önbecsülés 'stb. ösztöne; egy negyedrésze a' lelki tehetségeknek egyszersmind ezen életre, 's

lételünk fensőbb dicsőbb fokára vonatkozik, minéműek a' jóakarát, idealitás, a' csudálkozás iránti érzelem, a' tisztelet, reménység, lelkiismeret's az ész tehetségei. Hogy a' tehetségek első osztályát vezérelhessük, 's az ember nem boldogságára sikerrel használhassuk, mulhatatlanul szükségesnek látszik, hogy magokat ezen tehetségeket, azon physical feltételeket, mellyektől erejek és gyengeségek, élénkségek es munkátlanságuk függ, a' köztök és ta' külvilág munkásságoknak ezen nagy néző piacza közt, végre a' köztök és azon fensőbb tehetségek közt, mellyek vezérlésökre rendeltetvék; létező viszonyokat kellőleg ismerjük.

És mégis az emberiség nagy tömege ezen tárgyakról philosophiai és gyakorlati értelemben a' semminél igen kevéssel tud többet. Ha azon állítás igaz, hogy azon tehetségek, minéműségöket tekintve, főleg ezen világra vonatkoznak: ezen világ philosophiai ismerete szükségeskép hasznos felvilágosításokat is ad használatuk iránt, 's a' bölcsesség, melly azokat bizonyos törvények alá rendeli, lényeges segedelemre talál abban, ha azon tulajdonságokat, mellyekkel azokat a' teremtőnek tetszett felruházni, 's azon viszonyokat tanulja, mellyeket a' természet alkotója azok közt 's a' teremtés más mivei között megállapítani jónak látott. Bölcsessége és jósága mindeure kiterjedve fog találatni Ő minket ésszel és érzelmekkel ruházott fel, hogy akaratjának ismeretére jussunk; de az ész tehetségei kiművelésének elhanyagolása az emberi nem sokkal nagyobb tészét számtalan tévelgő útra vezette, vezet még ma is.

A' bennünket környező tárgyak minéműségeinek, erejinek és viszonyainak ismerete, fensőbb lelkitehetségeink helyes gyakorlására és használatára is mulhatatlan szükséges. A' gyakorlatilag foglalkozó ember idejének három negyedrésztét min-

denkor olyan foglalkozásokra fordította, mellyeknek célja, ezen világot tárgyazó tehetségeinek kielégítése volt, de a' hátralévő negyedrészt fájdalom, nem olyan dologra fordította, mellyek fensőbb tehetségeivel kapcsolatban állanak. A' lelki-tehetség hiánya miatt nem volt képes a' természet vizsgálásából örömet és olyan eszméket meritni, mellyek őt a' további gondolkodásra serkentének. A' műveltség hiánya miatt, melly a' társaságban mindenütt uralkodott, nem létezhetett semmi erkölcsi atmosphaera, mellyben a' fensőbb érzelmek gyakorlatba jöhettek volna. A' becsületvágy, ezen hatalmas ösztön a' társasági életben, nem erkölcsi, hanem többnyire ellenkező tárgyakra volt irányozva. Ezért voltak azon órák, mellyeket a' nemesebb tehetségek kiművelésére kellett volna fordítani, vagy a' nyereségvágy, testi kívánságok, vagy a' becsületvágy kielégítésére szánva, vagy céltalan gyönyörüségekben multságokban töltettek el.

A' társasági életben és foglalkozásban századokon keresztül nem létezett semmi való-ágos ösztön az előhaladásra erkölcsi és értelmi tekintetben, 's a' theologusok nagyobb része észre nem vette hogy ezen fonákság nem a' világ elrendelésén alapul, 's hogy a' keresztyénség, ha az erkölcsi érzelmek túlnyomóságáról szólló tanítmányt felállítja, szükségeskép felteszi a' lehetőségét is az erkölcsiség elvére alapított társasági állapotnak, sőt ellenkező tévelygésbe esnek, úgy terjesztvén elő a' világot mint minden egyes részeiben felfordultat, melly nem képes saját elemeinek kifejtése által magát megjobbítani, 's ez által megerősítették és megállapították azon gonoszokat, mellyek az értetlenségből és rakoncátlan indulatosságból származtak.

Kevés vizsgálódás után kiviláglik hogy a' természetben létező természeti törvények, állandóságukat és hatásukat tekintve, függetlenek, 's ezen nézet az, melly az isten világigazgatásbeli tervének kulcsát kezünkbe adja. A' természeti törvényeket három nagy osztály alá rendelhetni: physicalakra, életművezetiekre, és erkölcsiekre, 's az új tanítmány sajátása abban áll hogy az ezeket egymástól függetlenül munkálónak tekinti, úgy hogy minden törvény maga iránt engedelmességet kíván, 's az engedelmisséget mindegyik saját módja szerint jutalmazza meg, 's az emberek olyan mértékben boldogak, a' mellyben képesek magukat ezen isteni intézkedések egyetemével összehangzásba hozni.

A' legjámborabb és legjobb indulatu missionariusok p. o. kik a' pogányok polgárosítására és megtérítésére vitorláznak ki, tönkre juthatnak, ha valamely töredékeny kopott hajóra ülnek, a' physical törvény iránti engedetlenség következtében, a' nélkül hogy erkölcsi becsők a' tönkrejutást képes volna eltávoztatni. Ha ellenben a' legelvetemedettebb gonosztévők valamely erős derék hajóra ülnének, 's azt jól igazgatnák, képesek lennének 's fognának is — a' világigazgatás általános szabályai szerint a' hullámokkal daczolni, azon körülmények között, mellyek a' missionariusok halálát okozták. Ha az emberek csupán erkölcsi tulajdonságait vesszük szemügyre, ezen két különböző kimenetelben van valami kifürkészhetetlen; de ha azon c'vhez ragaszkodunk hogy a' hajók tisztán physical törvények' szerint úsznak, hogy a' physical és erkölcsi törvények egymástól függetlenül munkálnak saját körükben: akkor ezen következmények egészen különböző világosságban tűnnek fel.

Épen olyan függetlenül munkálnak az életművezeti törvények is: ezért történik meg, hogy egy olyan ember, ki szüléitől jó testalkatot örökölt, a' mértékletesség szabályait követi, erejét kellőleg használja, állandó egészségnek örvendez, mind a' mellett is hogy mértékletes és munkás élete mellett talán csal, hazudik, istent káromol, 's embertársait tönkre juttatja, míg egy másik ki gyenge testalkattal született, 's az életrend szabályait elhanyagolja, fájdalmakat és nyavalyákat szenved, bár egyébaránt talán minden keresztyén erények mustrája lehet.

Gyakorta van alkalmunk az életben e' féle jelenségeket tapasztalni, 's az ilyen jelenségek alkalmával a' gondviselés homályos és végrementhetetlen útairól sokat moralizálgatnak, vagy a' jövőre utasítanak bennünket mint olyan néző pia-zra, hol ezen rögzős útnak ki kell egyengettetni. De ha az én nézeteim helyesek, az isten jóságja és bölcsessége az e' féle eseményekben eléggé kitündöklök, mert az életművezeti és erkölcsi törvények ezen elkülönözött munkálódása által tartatik fenn a' rend a' teremtésben, eszközöltetik az egyetemes emberi tehetségek tökéletesbülése. —

Épen ilyen elkülönözött és független munkálódással bírnak az erkölcsi és értelmi törvények is. A' ki eszét kiképezi 's egyszersmind megszokja a' morál és a' keresztyénség tanítmányai iránti engedelmességet, belsejében az erkölcsi és értelmi boldog-ág forrását nyitja fel, melly ezen engede mességnek megfelelő jutalom. Ő ez által képessé lesz a' természeti és életművezeti törvényeket fürkészni, érteni, és azoknak engedelmeskedni; képesebbé lesz magát a' teremtés egész rendjével összehangzásba hozni, 's a' tökéletesbülés azon legfőbb fokát, a' boldogságnak azon

legfőbb mértékét érendi el, mellyben átaljában az emberi természet ezen földi életben résztvehet. **Egy** szóval, midőn a' természet törvényei független munkálódásának elvét alkalmazzuk, azonnal eltűnik a' világ erkölcsi igazgatásábani úgy látszó rendetlenség. —

Némelly jó indulatú emberek ezen sorokat arra magyarázhatnák, mintha ezek a' vallásnak ellenére volnának, mivel ezek olyan elvekre szorítkoznak, mellyekre a' vizsgálódás és gondolkodás útjau lehet szerttenni, 's az embernek ez életbeni magaviseletét tárgyazzák a' nélkül hogy világosan a' jövődő életre hivatkoznának. De az e' féle vélemények felette alaptalanok. Az emberi természet és a' külvilág mindkettő a' teremtő kezéből kerültek, 's lehetetlen hogy ha tulajdonságaikat helyesen felfogjuk, olly eredményekre juthatnánk, mellyek a' szentírás helyes magyarázatával ellenkeznének.

Azt állítják ugyan némelly theologusok hogy az emberi tehetségek nincsenek többé azon állapotban mellyben teremtettek, következőleg nyilatkozásainak ismeretéből semmi megállható philosophiát nem lehet előállítani. Éu azt felelem egész tisztelettel, hogy az ember azon agyvelő életműszereket, mellyeknek birtokában most van, nem teremtette, 's működéseikkel szinte 'nem ő ruházta fel. Mind a' két rendbeliek életműszereik és működéseik szinte úgy a' teremtő közvetlen adományai mint a' szem, a' fül, a' gyomor. Senki az opticát, ha ugyan ismeri azt, nem vonja kétségbe azért mintha a' szem (mellynek alkotásától tulajdonságaitól és viszonyaitól függ az) nem volna már most azon állapotban mellyben teremtett. Ezt pedig szintúgy meg lehetne engedni mint egy olyan szellemi philosophiának igazságát és tekintetét tagadni, melly a' szellemi tehetségek és é-

letműszerek tulajdonságainak és viszonyainak helyes vizsgálásából merítettettt. Bátor lehet állítani hogy ugyanazon isteni hatalom bölcsesség és jószág melly a' szemet teremtette 's szerkezetét a' világo-sághoz alkalmazta, ügyelt a' lélek műszereire, alkatására és szerkezetére is. Ha egy valóstánító azt merné állítani hogy ezen életműszerek vagy közülök többen az embernek bűnös esete következtetésében, vagy valamelly más okból kölcsönözttettek, erre a' filosofusok hallgatnának, mert azon indító okokat, mellyek a' teremtetőt arra bírták hogy az embernek azon életműszereket és erőket adja, mellyekkel jelenleg bír, ők nem fürkészik. Vizsgálódásaik csupán azon dolgokra szorítkoznak, mellyek már egyszer léteznek 's azoknak² viszonyaira és hasznaira.

De azon körülmény mi szerint az életműszereket és tehetségeket e' teremtő adta, feljogosítja őket annak következtetésére hogy az ezen életműszerek és [tehetségek tulajdonságaiból helyesen következtetett erkölcs philosophiának a' szentírás helyes magyarázatával szükségesképp összehangzásban kell állani, különben a' vallás semmi szilárd alapon nem nyugodnék, Ha az isteni akaratnak két értékkel bíró magyarázata, a' mint az a' teremtésben és a' szentírásban nyilatkozik, egymással ellenkezhethének, a' világ erkölcsi igazgatója iránt semmi bizodalomnak nem lehetne helye. Ha tehát minden valóságos philosophiának és minden igazi vallásnak egymással szükségesképp összehangzásban kell lenni, nyilván hasznos lesz mindeniket külön fürkészni, míg egész terjedelmek, határaik és alkalmazásuk nyilvánosságossokká nem lesznek. Akkor lehet őket hasznosan egymással összehasonlítni, 's az egyiket segéd eszközül használhatni, arra, hogy 'nézeteinket a' másokban felvilágosítsuk és tökéletesítsük.

Meggyőződéseim szerint a' természet előttünk ismérletes törvényeiből semmit sem lehet következtetni, mi az újtestamentom erkölcstanitványai-val szoros összehangzásban nem állana. Könnyű megmutatni hogy az emberi cselekedeteknek ezen életbeni megjutalmazásai és büntetései felette sokkal terjedelmesebbek, bizonyosabbak és sikeresebbek mint az emberek többnyire gondolják; a' nélkül azonban hogy azon fensőbb rangú nézet becsét távolról is kisebbíteni akarnánk, melly szerint az erény előtt kinézés nyílik a' jövődő életbeni megjutalmazásra. Nekem úgy látszik hogy minden cselekedet, melly a' jövődő életre nézve erkölcsileg rossznak tekintetik, szinte olyan rossz és káros ezen világra vonatkozólag is, és hogy ezen lettdolognak vitatása és megmutatása az erén yre nézve felette hasznos.

Ha ezen nézet helyes, mulhatatlanul szükséges hogy mind azon természeti feltételek, mellyek az embernek erkölcsi és vallásos magaviseletére előkészületül megkívántatnak, előbb bételjesítessenek, mielőtt a' csupán vallásos tanításnak kívánt teljes sikere lehetne. Ha p. o. valamelly rossz alkatu agyvelő a' vallás igazságainak megismerésére és követésére alkalmatlan volna, éppen nem lenne azon kérdés fontosság nélküli: lehet e és minő befolyást lehet gyakorolni emberi eszközök által a' lélek műszerei nagyságának és viszonyainak javítására. Ha bizonyos physical viszonyoknak és foglalkozásoknak — mint p. o. az elégtelen tápláléknak és öltözetnek, egészségtelen műhelyeknek, lakhelyeknek és életmódoknak, az erős és sokáig tartó munkának természeti irányok befolyások következményében átaljában az idegrendszerre, különösen pedig az agyvelőre munkálni, a' lélek felsőbb érzelmeit és tehetségeit megtompítani — 's ha illyen körülmények közt az ember nem képes a' vallás igazsá-

gainak megismerésére és követésére teljes mértékben felemelkedni: tehát ezen okok és okozatok fürkészése épen nem érdek nélküli.

Soha és semmi országban nem fogták még fel ezen nézetet rendszeresen, és nem vitték keresztül a' vallás tanítói, még pedig véleményem szerint csupán azért, mert a' természet — és erkölcsstudomány álláspontja meg nem engedte sem ennek fontosságát kellőleg méltatni, sem azt az életbe és gyakorlatba behozni. Talán létezik a' természetnek minden erejének és egyszerűségének olyan előterjesztése, melly a' vallástánítóknak új irányt fog adni, 's annak megfontolására birandja őket, vajjon annak, hogy az emberek nem olyan erényesek és boldogok mint ők kívánnák, nem azon természeti feltételek be nem töltése e az oka legalább részint, mellyeket a' teremtő a' kívánt siker előkészületeivé rendelt. Sokan panaszkodnak, hogy a' philosophia a' vallás ellen nyilván és alattomban háborút folytat, de meg nem gondolják, hogy vajjon maga a' vallás helyesli e azt hogy ők tanításaikban a' philosophiát, 's annak minden igényeit 's követeléseit megvetéssel lenézik. Az igazi philosophia az isteni akaratnak nyilatkozása, mennyiben az a' természetben mutatkozik; minden igazsággal összhangzásban van az, 's büntetlenül nem lehet elhanyagolni —

6.

H o n s z e r e t e t.

„Isten egy szívnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát.“

Kölcsey.

Nemzetek évkönyvei hevernek előttünk; — ennek a' nagyság és törpeség ezer meg ezer tanújelei — mint meg annyi kalauz csillagok ama nagy cél felé, melly után nem szünik vágyakodni, nem vágyait tettekben éltetni a' különben ön lételét sem méltányló emberi ész, mert eme bennünk szokatlan emelkedésre szárnyakra kelő érzemény, melly a' rények hervadhatatlan koszorujában vakító fényvel tündököl, 's a' történet lapjain nem aljas tiszteletre készítő bámulattal emlittetik, földi por lakát elhagyó lelkeinknek fensőbb erőket kölcsönöz, 's mérsézen daczolva a' mulandóság dagályaival mindinkább közelítetteti a' nem közelíthető nevezhetlenhez iuthatást, kifelé enyhet sovárgó kebleinknek o'ly talánydús sejdítései vonzanak.

„Emberiség“ a' század jelszava, — „Honszeretet“ a' hon polgáráé; „Szeretni az emberiséget“ ez minden még romlani nem indúlt szívnek elengedhetetlen feltétele, — „Szeretni a' Hazát“ egyike a' kebel olly sok, de tiszteletre legméltóbb szenedelmeinek. — E' szóban „Haza“ foglaltatik a' gyarló emberi szeretet 's véget nem ismerő óhajítás tárgyainak öszvege: — és az „Emberiség“ ez ama számtalan kisebb háznépekre oszolva ezer meg ezer tag egyedekben világszerte eláradó nagy család, mellynek mindenike rokonunk testvérünk, — 's mivel rokonunk testvérünk, miudenikét rokonilag,

testvérileg szeretni, minlenikét a' köz nagy cél elérhetésére elősegélleni tartozunk —

Ezrek ajkai hangozzák napjainkban — a' szavak olly dúzs, de tettek gyér napjaiban—a' „Honszeretet“ szent nevét, ezek tartják 's hirdetik „honfiaknak“ magokat! — Igen ők honfiak, miként a' sas fiú, mert sasnak viseli tollait, — 's noha magasztalva említenek mindent, mit a' honiföld gazdagon teremt, 's büszke kedvvel párosult mosoly között tekintenek a' külföld vándorfiára, 's hálát rebegnek ajkaik az ég urának, hogy őket magyaroknak 's magyarhonban születni engedé; de vajmi csalatkoznánk ha azt hinnók: hogy sziveik szeretettül buzog a' kedvesnek nevezett hon iránt. — Igen ők honfiak, mert éldelik a' hon drága javait, — 's ama hitben, hogy csak ők, mert Magyarok, —éldelik; — szeretik a' hont, mert ez bőven pazarolja rájuk kincseit! — Igen, igen számtalanok, kik nem szűnnek ajkaikkal szentségteleníteni a' szent nevet, mellynek valódi értelmét soha magokévé nem teszik, 's fájdalom! mi gyér közöttök ama ajkaiakon olly sokszor hangoztatott „honszeretet“ valóságos példái! — 's miért? — ez a' kérdések kérdése! ennek fejtegetésére legyenek e' sorok szentelve, előbb azomban a' nagy szó „honfi“ — és végre a' körül, mért kelljen a' hont szeretni?“ forgandnak eszméink, mert csak ezekből látandjuk, hogy pseudó honfiainkná! a' „honszeretet“ csak mint rendkívüli ünemény, melly szemeiket miként az égen széllyel pattanó tűzgomb ideiglen legelteti, de fásult lelkeikre hatástalan rémlik, 's a' két ajk között tom-pán hangzik el.

Társas életbe szövetkezénk, mert a' természet ama varázs hatalmú szavára, mi szerint ész, és erő csak a' társas élet kölcsönös viszonyai között fejlődhetik ki 's nyerhet érlelést, — kétségtelenül elismerénk, hogy az ember mint ember nem több a'

vadon lakójánál, melly éhét csilapítandó zsákmányt keresve eszméletlenül bolyong kietlen magányában. E' társas élet kedves nekünk, mert, a' múltat visszavarázsoló ezerféle édes emlékezet, 's másod természetű sa átunkká lett megszokottság haszon, önségünk legcsiklandóztatóbb ütere, és az egyedül boldogíthatónak hitt szeretet oldhatatlanul összefont érdekei teszik azt szíveink előtt nélkülözhetlen kedvessé: benne hisszük feltalálni amaz irányt, melly valókká teremtve ama boldogító érzeményeket, melyek sóvárgó kebleinket mint ház család tag—barát —'s rokon egyednek betöltik; feledteti habár ideigleni szenvedésre mértt pályánk nehézségeit! — ez egyiti birtokunkat, — 's biztosítja ennél is drágább életünket! — — Min! ezek teremtik hát elő a' társas élet méltánylását, 's az ebből valósult társas életbeni szövetekezés izlett gyümölcsei hála érzetre készítetnek benünket a' nagy mindenség, 's ebben egyített „Emberiség“ iránt! —

Azonban a' mi szerfeletti kicsinségre osztatik, önkicsinségében enyészik el! — Kit teremtett olly elégnék a' mindenség, ki magát az egész emberiségnek szentelni akarván annak minden egyede iránt forró szenvedelmet hordozhatott gyarló keblében? 's miként a' nap, ama égi nagyszövétnek, milliárd égi testeknek kölcsönzi éltető világát, de a' világ egyetem minden részeire a' pillanatok ugyan azonjában eme varázs erejével kibatni elégtelen; mert ki látta éj alatt a' külömben egyre ön helyén örködő napot? — így az ember is, ki csak véges lény, kinek mint illynek hatása is csak bizonyos meghatározott körben munkálódhat, ha a' vak sors arányt nem ismerő szeszélyes kivezéreseiből nagy 's nem épen gyarló erejéhez mérttrészt nyert is örökségül, melly általa ezrek, sőt mill omok előtt jóltevő napkint világozhat, de az emberiség egyetemére olly boldogító

hatást gyakorolni a' nagyok ama legnagyobbikának sem adaték! —

Parányi hát a' kör, mellyben az ekként mostohán korlátoltatni kellő emberi tehetség gyakorolhatja üdvteljes működéseit—'s miként szívesen tárt karjaink nem ölelhetik a' roppant mindenséget, — miként a' túlfeszített hárfahúr, — úgy ez is pattanni fog 's a' semmiség örök éjjelű honjába tér emlékét is alig alig fen hagyó! —

Bizonyos körhöz kell ezért kapcsolatnunk, 's megkell határoznuuk a' pálya tért, mellynek gátoló ugyan, — de épen csak így czélt értető sorompói között összes működéseink által azokat, kik 's eldődek, velünk 's eldődeinkkel szövetkezének ama nagy cél kivivására, mellynek ugyan a' mostoha sors gyéren érlelteti üdvteljes gyümölcseit, de melly után mind e' mellett is nem szűnnek oldhatlanul égni vágyó kebleink, — azokat, kiknek velünk ugy azon édes nyelvet rebegnek ajkaik, kiket ugyan azon szokások lánczolnak együvé, kiket ugyan azon közös őseink szültének; — szóval azokat, kiket velünk a' föld nagy tömegéből ama kiválasztott egyik téreckséjén bal 's jó szerencse hol mosolgó kéjei, hol sujtó vészei kötnek össze, 's választanak egymástól, — szeretve 's boldogítva, önmagunkat nem pillanat szülte hév mámorában szerethessük — 's boldogithassuk, — 's kicsinben ekként tiszteljük a' nagy „Emberiséget!“ — Mit ha meg tevénk a' pálya tér, melly választásunk tárgya lón, 's mellyen haladva a' cél felé, leéljük az életre mért kevés napok kedv 's bánat tarka egyvelgű perczeit — „Hazánk“ — 's mi benne „Honfiak.“

A' „honfi“ szó ekként két eszmével parosúl, egyik a' „hon“; másik az emberiség iránti végtelen szeretet öszvegének kincsinben érlelt „Honszeret.“

A' világ évezredekét túl haladó történetei sok neveket mentének meg a' feledés sötét é jeléből, mel-

lyek ugyan sokszor mint a' nagyság előképei állnak a' törpe utókor előtt, — de ezek között valódi hontiokról, igen kevésről emlékeznek lapjaik! — Amott látunk egy nép zsarnok Diocletianust vagy Eliogabalt, — egy kegyetlen Nérot, vagy Dsengiskhánt, — egy Caligulát — egy Hanibálnál nagyobb katonára, de Caesárnál rosszabb polgár Napoleont, és több számtalanokat, kiket éltet ugyan — mint mondánk a' historia—de vajha nem léteztenek! sohaj között kiált fel a' szó legszentebb értelmében — „ember“ olvasó! — Imitt látjuk másoknak szinte éltetett neveiket, — mellyekhez a' „Nagy“ szó is mellékelve lön, — lehet, nagyok valának tetteik, 's ezért hámulat tárgyai; — de nem voltak nagyok abban, mi az emberiség hálateljes tiszteletét fogta volna érdemleni, — nem voltak azok, kiket a' két Grachus, — Fabiusok, — egy Themistocles, — egy Cató, — egy Mark Aurélben nem szünik hódolva 'emliteni a' tettek feletti ítéleteiben olly kérlelhetlen historia, — nem szünik a' nagy Leonidásban Sparta ama nagy fiában, — nem Regulus—Roma dicsőségében, — 's nem — ne hogy e' honnak egyetleneit feledve sértnők őket hamvaikban! — egy Zrinyi Miklósban, Szigeth ama hős bajnokában — kik nem ugyan az egész emberiségért, — csak honjokért tudtanak a' kora sirba szállani, ama sirba, melly felett ez egy halálért is, a' nemzeteket hálára ébresztő Genius szüntelen örködik! —

„Miért hát a' „honszeretet“ gyér példái?“ — fogja kérdezni magának a' végtelenségnek is léte okát fürkészni szerető emberész; midőn semmi sem lehet erős, semmi sem nagy, és következeiseiben tiszteletre méltó, ami cél, 's határ nélkül szét ered, aminek pontja, mellybe öszszevonuljon, honnan mint folyam ezer ársjai, elágazzék. — 'S miként csak ezért is kellene min-

den egyes embernek saját hazájáért munkálni, ezért szerelme egész erejét hazájára függ szteni; — akként csak ezért, és nem másért kellenék a' legszebb, legrendkívülibb tetteknek csak — ismételve mondjuk! — illy szerelem kútféjéből származniok.

„Igen!“ felel mindezekre a' hosszas fontolást már már únni kezdő rideg ész: — „erre erény kell“ erények legnagyobbika, — polgári erény: — erény, melly önségünk — eme legtöredékenyebb sajátunk — megtagadásában áll. — Megválni pillanatnyi kéjjeinktől, — feláldozni ezek élvezetét, — megtagadni sokszor azt, mi javunk, mi lételünk boldogságát teremtené, — nem ritkán emberi hajlandóságunk, vagy evvel harczoló gyűlölségünk keserü elnémulásában, — igen! ez áldozatokban — ha áldozatok lehetnek hazánkért! — ezekben sarkallik a' polgári erény. —

'S mi csekély ez áldozat ama jó tétemények tömegéhez képest, mellyek a' társas élet által reánk naponta hárámlanak, mi csekély ahhoz, mellyet, a' hon joggal követelhetne javait éldelőitől? — Valóban ha a' tárgy méltóságához mért ünepi komolysággal elmélkedendünk ama jótétemények felett, ama ezernemű kéjelmeink kielégített tárgyai felett, mellyeket — valljuk meg őszintén: miért? 's mi joggal? éldelni szerencsések, 's kétszer boldogok vagyunk, nem tudjuk, nemde mindent, mindent“ mit az élet ollykor kedvező órái között habár arczaink vérizzadásával tulajdonunkká gyűjtget nk, — mit e' szó „szerelem“ láng hevü mámorában szoritunk karjainkba, — javainkat, kincseinket, családunk, 's ön életünket is naponta, sőt pillanatonkiut felkellenék érette szentelnünk!“ — Vagy talán miként kelet hódíthatlan regényes zsarnoka, dagadó bibor pamlagán ülve üritget kelyheket, mellyek nektárát már már ön emberi voltokat is feledni kezdő rabszolgái érleltetének izletteljessé, — mi is in-

gyen éldejük a' hon legszentebb javait? — ha használni tudjuk, 's élvezni a' társaságot, úgy megis kelletik tennünk mindent, mi annak lételére, miannak fentartására, mi gyarló erőnkől kitelik,—Nem kell é a' kert növényét öntözni, nem ápolni, ha izlelői akarjuk majdan gyümölcseit? avagy pazarkezzeink nem sokszor vásárolják é meg, nem gyakran a' bünt magát? — 'S nem sokkal természetesebb é, nem sokkal üdvösebb ott, hol 's ha tenni akarunk, ha tennünk kell, illyesmit mindnyájunkért,—az egész nemzetért,—ezeknek öszvegéért — a' hazáért cselekednünk? — — 'S mégis mi kevesek mondánk elméletünk elő soraiban, 's ismételve mondjuk: az igaz hazafiságnak tiszta példái! — 's ama erények erénye mért futja a' halandó embernek különben ezer szenvedélyre tárt keble belsejét? — nem másért bizonyára, mint hogy az ember értelme 's érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny 's mindig keskenyebb határok közzé szorúl, szemei az egész tekintetétől elszokának; 's parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve csak önmagát nézi, 's a' legszorosb, legegyetemesb, legszentebb kapcsolatokat nem láthatja.“ —

Miután tehát emberi erő, és ész csak társas élet kölcsönös viszonyai között fejlenek ki,—érelést is csak akként nyerhetendnek ha a' társaság szerencsesébb, szebb, dicsőbb hazává alkotván magát polgár egyedei is részükről nem késnek mit is elmulasztani, mi a' nagy czél felé való haladhatást lehetőleg elő tudja segíteni 's azt, mit éber álmaikban sokszor túlságos képzemény is teremtett elő, nem késnek valósítani hideg vér mérséklett, 's honfi érzelem éltetett tetteikben.—'S nekünk Magyaroknak, „nekünk kivált kiket törvényeink nemzet névvel illetnek, kiket ugyan azon törvényeik a' közdolgokbani részvétre jog 's kötelességgel egyiránt látnak el,— nekünk van tárva

az út, a' pálya mellyet Epikur közdolgoctoli elvonnulást, és magányos kény élvezést engedő elve ellenében már Stoa bölcsei ama tan eszméjökben: mi szerint minden polgár közdolgokkal foglalatoskodni tartozik, előnkbe szabtanak“, — 's noha, miként hazánk egén örökre tündöklő, 's vajha az emberiség 's hon javára testileg is akként örökre élő, mint név emlékére halhatlan Deák Ferenczünknek e' helyt közölhető szavai hangzanak: „A' Magyar-nak honszeretetét sem a' múltaknak lelkesítő emlékezete, sem a' hiúság, sem az önzés nem támogatják annyira, mint más nemzetekét, a' hatalmas Rómaiak, 's a' szabad Görögországnak szabad polgárai lelkesedést meritettek hazájuknak történeteiből, büszkék valának nemzetüknek nagyságában 's dicsőségében, 's érzék: hogy az ő hazájok legjobb, legboldogítóbb. A' Francia, az Angol szinte lelkesedve tekintenek vissza történeteikre, szinte érzik: hogy Európában nincsen haza, melly nekik annyi kényelmet, annyi szabadságot, annyi biztosságot nyujtana, mint a' magoké; — a' lángkeblű Olaszt feldult szabadsága romjai között a' classica hajdankor tüze lelkesíti, — az Oroszt legalább hazájának oriási nagysága emeli; de a' Magyar-nak mindezekből igen kevés jutott, történeteink csak átok szülte visszálkodásokra, csak életért 's megmaradásért levivott véres harczokra mutatnak, kevés azokban a' polgári erénynek tiszta példája, kevés a' fény pont, melly forró önérzettel keblünket emelje, hiúság nem ketsegtethet bennünket, mert hiszen Europa csak alig tudja létezésünket, 's Afrikánaak számos coloniaitálán ismertebbek más nemzeteknél, mint honnunk, mellyet — termékeny, de miveletlen Coloniának tekint a' külföld. Jelenünk nem fényes, 's nem annyira boldogító hogy e' részben más nemzetekkel vetélkedhetnénk. — Jövendőnk Isten kezében vagon.“ — „És még is van az em-

berben egy tiszta forró érzés, melly mindezen segítségek nélkül buzgón ragaszkodik a' hazához, 's nem tartom jó embernek, nem tartom Magyarnekki e' szegény hazát jobban nem szeretné, mint akár-melly fényes országát Európának." -- Mert „kinek szivében a' haza nem él,“ – hogy annak szavaival végezzük bé sorainkat, kiével azokat megkezdenk — „az számüöttnek tekintheti magát mindenhol, 's lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet benem tölt“ —

5.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

„Aborigines et incunabula Magyarorum ac Gentium cognatarum, Populi pontici, Pontus.

Disquisivit *Georgius Fejér* Bibliothecarius Regius. Budae typis Vniuer. Regiae Vngaricae. Anno 1840.

In quarto, pag. 143. Cum duabus mappis.

Ára 1 ft. 15. kr. ezüstben.

A' Szerző kitelhető szorgalommal, 's a' bel-és külföldi kútfők hív használatával egybe szerkeztett munkáját mult esztendőben olly reménnyel bocsátá közre, hogy tudományos nyomozásai, az eddigi vélemények' vizsgálatai, 's kritikai észrevételei, újságokra nézve, a' kérdéshez értő 'Tudósok' figyelmét érdemleni, 's vetekedősöket felingerelni fogják.

Ahoz, felszólítására az előszóban, a' Buda Pesti német Újság-Iróján kívül, tudományosan, sze-

Tud. Gyűjt. II Köt. 1841.

rényen, illendőképp, senki nem szólván, bátorkodik azt, a' külső Tudósok' példája szerint, önnön maga az olvasó községgel tisztelettelenen megeméltetni.

I. Az Író mindenek előtt a' történet-jegyzetek' eredetére vissza tekint; a' történet-írások' kezdetét Krisztus' születése előtt 's után elhatározza; a' Történet-Írókat üdőkoraik szerint előterjeszti: 1—7dik lapon. A' történet-emlékeket (monumenta), a' jelesebbeket esmérteti: 7—8 lap. Szól a' nyelvek' tulajdonságáról, mint a' népek' atyafiságának legbizonyosb tanuságáról: 9 lap. Kiterjed ezen kútfőknek használatására szükséges szabályokra is mellyek' elhanyaglása zűrzavarba hozá Historiai esméretünket. 9—12. lap.

II. A' Földtájékok' tudata legszükségeseb lévén a' Historikusnak, ne hogy a' Caspiumi tengeren innen lakottakat tulra, az Európában történetket Ázsiába helyheztesse, mint Iróink egyike, másika is cselekedte, a' földleiratok' eredetét éréntvén, azokat, kik önnön tapasztalásból írtak, mint Herodot, Xerophon, Strabó, a' többiektől, kik mások' tanuságából vagy csupa hallomásból tudósítanak, megkülönböztetvén; az Azowi, vagy is a' fekete tenger' mellékeit fogja fel. Ezen alól ugyan napkeletről nyugatra: (Cholchist, Armeniát, a' régi Syriát (Cappadociát) Paphlagoniát Bythiniát; 's legbővebben az ezek és fekete tenger' közötti karéjt, melly *Pontus* tartománynak neveztetik, rajzoló le. Regiebb lakosi közül kiemeli a' *Humokat*, *Tibareket* (Abareket) *Cha'ybeket* (Bisermeket); *Makrokat*, *Philireket* (Bilereket) *Beckireket*, es *Mosszinokat*. A' fekete tengeren fölül elhatározván az igazi Scythák' lakhelyeit, Don vizen tul a' Maeotákat, *Budinokat*, *hiszagetákat*, *Szarmatákat*, *Yurkákat* 'sat. *Volga* vize mellékeig esmérteti. Jegyzi, hogy a' Don, Volga és Jaik vizek közötti föld hajdan u-

gyan *Ugriának*; honni Íróinktól pedig, *Dantiána*, *Mogertiának* és *Baskardiának* neveztetett; másképp *Asiai Scythiának* 12—22. lap.

III. Előszámlálja a' Hunok, 's magyarok' eredete, őseik 's lakhelyeik eránti különbnél különb egymással ellenkező véleményeket; először ugyan a' külföldiekét; azután a' honunkbelieket: *Bel Kírol* Andrásét, *Desericzky* Inczójét, *Práy* Györgyét, *Horváth* Istvánét és *Kis* Bálintét; és hiányaikat fejtegeti. Ezután bizonyos fény pontokat, 's határ szabályokat tüzvén ki, azoknak őselejíket, 's eredeti lakhelyeiket *Pontus* tartományában, melly eddig tekintetbe nem vétetett, nyomaozza

IV. A' Hunok' bölesőjét, eredetét, a' Diospoli és Persepolisi emlékekre, és *Berosus*, *Constantin* *Manasses*' tanúságra nézve, a' *Pontus* tartományban leli fel; 's igazulva találja honi legrégebb hagyományunkat, hogy a' Hunok és Magor népség eredeti lakhelye *Evilát* volt, melly elejénten *Persis*nek, utóbb *Pontus*nak neveztetett; a' *Maticnok*, *Szyrusok*, *Armének*, *Tibarek*, *Kalibek*, *Sákák*' szomszédságában. Biztosítja *Cumana* város nevezetének eredete *Iris* vizénél, melly közép századokig fenatartá emlékezetöket; 's a' régi zsidók tanúsága, kik az *Unnok*at ide helyhezteték: 31—33. lap. Hogy ezen böleső helyöket elhagyva még *Krisztus* előtt a' *Kaukas*' szorosain át, ennek öblébe költöztek, 's a' *Roxolánok*' szomszédságában telepedtek le, bizonyos; ezt nem csak azon honi hagyományaink, hanem a' külföldi *Történet-Jegyzők*' tanúsága, 's a' *Kun kapa* (*Porta Cumana*) neve is valósítja. 33—35. lap. Innét napnyugatra, északra, és napkeletre terjedtek-el. A' napnyugatiak a' régi *Fiu* vagy *Feu* földre jutottak *Duna* vizének torkolatján fölül, 's azért *Finneknek* tartattak. Az északiak *Dun* és *Volga* között tanyáztak, nevöket megtartván. A' napkeletiek *Cispitani* ten-

ger' tulsó partjaira vonultak, és *Fejér**) Hunoknak, vagy Epthálitáknak neveztettek a' Persia határinál.— Az északi Hunnok fagyos fészkeikből rontottak ki Ammian Marcellin, sz. Hieronom' tanúságai szerint, 's a' legyőzött Alánokat, a' napkeleti Gothokat és más nemzetségeket magokkal vonván Dacia-Pannoniába hatottak a' negyedik század felé, 's elhatalmasodtak leginkább Atila királyok alatt. Ezek, hogy a' Magyarok' rokonai voltak, nyelvök' fennmaradott szavai bizonyítják: 36—41. lap.—A' Gothoktól és Gepidáktól leveretteknek maradékai Maeotis tavához visszavonulva, Utigurok, Kutigurok és más nemzetségekre oszolván, résznyire egymás elleni háborúkbán enyésztek el, rész szerint Kioviánál a' Magyarokkal egyesülve öszve elegyültek. A' napnyugatiak a' Slávoktól főlebb és főlebb tolatván, Északi Európában, Finneknek, Lappoknak, Karjeleknek és Aesthiaknak neveztettek el. Hogy ők eredeti Hunok, nyelvöknek a' magyarral hasonlatossága bizonyítja, mellyet láthatni az 53—55 lapokon. Az északi Hunnok' maradékai Permiekre és Sirjénekre szakadoztak a' felső Volgánál; atyafiságokat nyelvöknek a' Finnekével, és Magyarokéval egyezése nyilvánítja: 56—57 lapokon.—A' napkeleti Hunnok is, minekutánna a' ersákkal sokáig vetélkedtek, a' Terkektől**)

*) A' napkeletiek' szokása szerint *fejérek*nek neveztettek az olly népek, kik királyok alatt éltek, mint Székes *Fejérvárról* szólván megbizonyítám: így a' napkeleti Hunok, Kazarok és Bolgárok.

***) A' Törökök eredetének, 's nevöknek bizonyítására szolgáljanak ezek: „Wenn man statt *Turcae* bei Pomponius Mela (1, 19), *Turcae* bei Plinius (VI, 1), mit den besten Herausgebern nach Herodot (IV, 22.) *Jurcae* oder *Eurcae* liest, so geschieht der Türken nicht früher als zu Anfang des fünften Jahrhunderts unsrer Zeitrechnung Erwähnung, und zwar bei finischen Geschichtschreibern. Diese erzählen, dass fünf-

megaláztatvák, nem különben különféle nemzetségekre ágaztak el: illyenek voltak 1) azok, kik

hundert Familien der *Hiung-nu* unter ihrem Anführer Asuna ihre ursprüngliche Heimath im *Peleang* verliessen, und sich den Schen-Shan, oder Schuan-Shuan unterwarfen. Sie liessen sich am fusse eines Berges nieder, der die Form eines Helmes hatte. Da nun in ihrer Sprache ein Helm (Terk) Tukiuei: nach sinesischer Aussprach genant wird, so nahmen Sie davon den Namen Terk (Tukiuei) an. Dieser Name kommt dann noch häufig bei ihnen vor, und es wird namentlich erwähnt, dass die Tukiuei früher *Hiung-nu*, später auch *Khitan* genant wurden, und dass die *Monggu* und *Tata* zu ihnen gehörten.—Wenn man berücksichtigt, dass die türkischen Völkerschaften ihren Namen selbst *Terk* schreiben, und auch so von Persern und anderen geschrieben werden, so muss man sich in der That wundern, dass keiner der Gelehrten darauf verfallen ist, diesen Namen von dem türkischen Worte *Terk* abzuleiten, welches wirklich Helm bedeutet.—Es findet also dass aus der Sprachkunde gewonnene Resultat in den authentischen Geschichtsquellen seine Bestätigung. Es sind Völker eines Stammes, welche bald als Hiungou, bald als Tukiuei, Khitan, Mongolen, Tataren, zu verschiedenen Zeiten, und an verschiedenen Orten in der Geschichte auftreten, und deren drei Hauptzweige wir heutzutage mit den Namen *Tungusen*, *Mongolen*, *Türken* bezeichnen. Was des letzten Namens heutige Bedeutung anlangt, so ist sie enger, als sie ehemals gewesen seyn mag: nur noch die am kaspischen und schwarzen Meere wohnenden Völker türkischen Abkunft, welche man gemeinhin nach russischer Autorität Tataren nennt, wollen selbst nicht anders als Türken genant seyn; ihre Brüder in Constantinopel dagegen schämen sich dieses Namens, und legen sich den Ehrennamen *Osmanen* bei, während das Abendland und gerade Sie vorzugsweise Türken zu nennen gewohnt ist.“ H. C. v. d. Gabelenz) Zeitschrift (Kunde des Morgenl. II. B. 1. H. S. 713.)—Azon Terkek, vagy Törökök, Turkusok, a' Caspiumi Tengerig kiterjedvén az Ugoriát is meghódíták. Lásd Theophilact. Symoc. edit. Nieburn 1834. 283—284. lap.

Abar név alatt Volgán áttörve, a' Gepidákat legyőzvé, Dacia-Pannoniában hatalmaskodtak nagy Károl' üdejéig; az ettől megverettettek részszerént a' Bolgárok között enyésztek el, részszerint Kaukas' hegyei közzé, a' Kunság' kerületbe, vonultak. Eredeti nyelvök a' magyarokéval atyafis volt, már Lesgusokéva fajzott el 2) A' *Kazarok*, kik a' Volga torkolattján fölül telepedvén le. Kuma vizéig terjedtek. Unoknak neveztetnek nyilván az Iról'tól A' Volgán innensők az Araboktól küzöttetvék, Chrimeába nyomultak elé, és Boriszthenes és Don vizek közt laktanak Fekete Kazar név alatt. Közülök a' Chabar nemzetségek egyike a' keresztül ment magyar sereggel egyesültek: 's honunkban osztoztak. A' többiek a' görög és Orosz hatalmasságoktól emészttettek el. A' Volgán tulsók, fejrKazarok, kereskedésök által lettek nevezetesek; az Islámra tértek; tizedik század' végén az Oroszoktól ezek is kipusztítottak. Némelyek honunkba hatottak és *Ismaelita* nevezet alatt esméretesek. 3) A' *Paczináczták*, ezek Kipsákban, az Ural hegység' horgosiban, az Uzusok és Chazarokon alól laktanak; ezektől kinyomattatvák, a' Magyarok' szállásait Lebediásban, és Atelkuzuban tulajdoníták magoknak IXdik század végével: a' Görögökkel és Oroszokkal versengettek ezentul. Szünetlen csatázások után vég pusztalásra jutottak. Maradékaik a' rokon nemzetségekkel olvadtak össze. Eredetöket Kankar tulajdon nevek, 's Ertem, Gyla, Borotalmat, Sirukalpé 's több neveik jelengetik. 4) Az *Uzok*, Azok, Volgán tul és innen szállásoltak. Ezek üzék ki a' fejr Chazarokkal a' Patzinácztákat; 's ezeket elis pusztították a' Görögökkel Boriszthenesig terjedve; Vnnoknak neveztetnek nyilván Czedrenustól és Commena Annától. A' Mongol-Tatár' pusztítás elől Kuten királyokkal nagy részént Moldvából és Havas alföldről Ma-

gyarországba vonultak IVdik Béla királyunk alatt. A' többiek az Oláhokkal elegyedtek össze.—Azon napkeleti Hunoknak némü némü maradékaik a' Persia határain említettnek az utazóktól XIV. századig: 57—81diki lapokon. Ezen nemzet-égek Törököknek is neveztettek, mert tölök lakhelyök, Ugoria, elfoglaltatott.

V. A' *Tibarok*, *Tabarok*, *Obarok*, *Abarok*, tulajdon nevökön *Varok*, a' Hunok körül laktak napnyugatról és keletről. A' Hunokkal Caspiumi tenger' napkeleti mellékére szakadtak Hatalmok és ügyességök által nevezetesek lettek. Ezek' neve alatt hatottak a' szökevény Hunok Európába és Dacia-Pannoniába. Minekután a' a' Törökök ellen sok üdeig magokat fenntartották; végre Chinai Birodalom' szomszédságába futamítottak. Mi történt legyen utóbb velök, tudunkra nincsen, 80—85 lapon.

VI A' *Makronok*: eredeti lakhelyök Pontus tartomány volt: mert számtalan Írók közül egyik se mondja őket ide jövevényeknek: pedig „Aborigines sunt, quos aliunde venisse, nulla memoria est,” mond Leibnitz. A' Makronokat leginkább megesmértették Herodot, Xenophon és Strabó, látó tanuk, 's Kariandai Scylax. Ezen Makronokat a' Magyarok' őselejinek valljuk: mert évkönyveink egyetértőleg Évilátban, melly utóbb Persisnek neveztetett, helyheztetik eredetöket; az az Pontusban. Itt tüntek fel tagadhatatlanul először a' Hunok, a' Magyarok' testvérei; a' Magyarok' nyelve rakva van Syrokaldaeai szókkal, ezen szerü hajlításokkal illesztetett; ezeket se Egyiptusban, se máshol magáévá nem tehette, egyéb Syrochaldaea szomszéd ágában, Pontusban: A' Makronok *Makaroknak* is; Scylaxtól, *Magarsok*nak az Arriannustól neveztetvék, a' Magyaroktól különbözöttek nem lehetnek. A' Cholkisi évkönyvek is fenn

tartják a' Magyaroknak, mint szomszédaiknak emlékezetét mainapiglan. — Eredeti lakhelyöket a' Sannoknak, vagyis Tzánoknak hagyván, a' Hunokkal a' Kaukasi öbölbe költöztek, 's Kuma és Terek vizek között szállottak le. Itt esmérte őket meg Chorenei Armen Iró, mint Guda *Magarokat* a' Ravennai Geograf mint *Makarokat*, a' Derbenti évkönyv mint *Mogolokat* a' Hunnok, Kazarok, Bolgárok' társaságában. Itt maraszták fenn szállásaik' neveit: Nagy és Kis *Magyar* nevezetek alatt a' Czerkassiai, 's más szomszéd népek tudtára. — Innét hetedik század' közepe táján a' vak buzgó Araboktól, minekutánna, egész Persia 's Armenia urai lettek, lakhelyeikből kimozdittatvák, Terek és Volgán tul, az Ural hegység' völgyébe vonultak, a' Bolgárokkal együtt; azon Derbenti évkönyvek szerént; itt szorongatta őket Oghus Bän: „Chanus Oghus tradidit ei (Kiptschak) notabilem exercitum, ut bellum inferret Urussis, Vlachis, Mad-scharis et Baskiriis, qui habitant ad Tin (Don.) Atel (Volga) Jaik (Ural); itt említi őket a' bársonban született Constantin először mint *Mazzarokat*; itt lelték fel az Utazók a' Nagy Magyar Országot; itt maradtak fenn az ő maradékaik *Megerják* nevezetök alatt orosz nyelv szerént. — Innét 884-ben Almus vezér alatt új hont keresve, a' pusztákon átkelve, Volgát bőrszakokon átuztatván, 's két felé oszolván, az első Susdálnál és Kiovnál táborozván, innét hét Kunnemzetséggel egyesülve, 's számos Oroszoktól késértetve, Kárpát havasit meghaladá és Ungh vizénél telepedett le. A' második azon helyen, *Kazariához közel*, *)

*) Ezen Chazáriának különböztető helye Sarcel, melyről mond Constantin Cs. *Sarcel-Chazarorum oppidum est, in quo praesidiarii sunt, singulis annis permutari soliti.* Significat Sarcel apud ipsos Album Hospitium,

melly utvezérétől *Lebediástól* vette nevét, Chilmás, másképp Chyngul (Yngul) vize körül tartózkodott három esztendeig és Chabar nemzetségekkel szaporodott a' 889ben. A' kiüött Patzinacziták-tól innét kinyomattatvák, Atelkuzuba, azaz: ama vizközbe, mellyet Bog, Prut, Turlu, Uzu, és Szeret vizek átfolynak és így Moldvába vonultak; innét is tőlök és Bolgároktól kitolatvák. Alt, Kőrös, Maros, Temes és Tisza folyók között telepedtek le, 's az első csapattal egyesülve az oláh és bolgár birtokokat, Nagy Morva országot és Pannoniát elfoglalták 895—901. esztendőben: 85—97. lap. *)

VII. A' Pontusi Chalibesek a' vas' műveltetésétől, 's aczél-készítéstől nevezettek el a' Görögöktől és Rómaiaktól; eredeti nyelven tehát *Vas* ne-

quod aedificatum est a Petrona (Graeco) ad *Tanaidís* locum.“—A Danubio ad urbem laudatam Sarcel usque dierum sexaginta iter est“ de Adm. Imp. cap. XLII. Különböztető fekvése: az Uzok és Alánok közelében; „Chazaris bellum inferre *Uzi* possunt utpote contermini. Sic etiam Princeps Alaniae, quia novem Chazariae Regiones Alaniae adjacent.“ oit lap X. Már Sarcel vára, Tanais vize, az Alánok, Volgán tul, Kama, Viatka, Chilmás vizeknél nem voltak, hogy tehát a' Constantintól említett Chazaria, mellynek *szomszédságában* volt *Lebediás*, Chilmás patak mellett feküdt legyen; ennek vitatása Kállai Ferencztől, Magyar T. Társaság' tagjától, kézzel markolható Geographiában járatlanság!

*) A' Magyarok Constantin esászártól 's más némelyiektől, azért nevezettek Terkeknek, Turkusoknak: mert *Ugoriából* jöttek ki, melly a' Turkusoktól meghódoltatott: a' más külföldiektől pedig Ugereknek Ungereknek, Ungaroknak ugyan azon okból mondattak: mert Ugor országból költöztek Európába. Nestor által azért nevezettek *fekete* Ugerek mert királyok nem volt, Lásd de Perogrinis nominibus Magyarorum, antiquarum sedium indiis.

vüek voltak, azért *Bizereknek*, *Bazoreknek* is mondattak; 's onnét eredett *Bes Besenyő*, és *Bezermény* nevök is. A' Magyarokat napnyugatra és napkeletre környékezték. Minekutánna résznyire kiköltöztek a' fekete és Caspiumi tenger között elterjedve, esmérte őket *Jornandes Vas*, tulajdon nevök alatt; *Nestor Hess* és *Baskurt* nevezetök alatt; esmérték az Arab Irók mint *Baskartokat*; mások még mint *Bessusokat*, melly névből letta' *Bissenus*. A' Hunnok és Magyarok' kiköltöztökkor *Volga* innenső partján laktak, a' *Fejér Kunok'* szomszédságában. Némellyek elejénten mindjárt Magyar honunkba jöttek *Zoltán Fejedelmünk* alatt, és örökké tétettek *Mosony* és *Soprony vármegyében*; mások meg *Geyza*, *Sz István*, *Salamon* és *II. Geyza királyok'* üdejében; mások pedig *Calybs*, és *Kalixius* név alatt érkeztek ide. A' lakhelyökben megmaradtak *Volgán* túl is elterjedtek *Baskart*, *Baskir* és *Baskurt* nevezetök alatt; maradványaik *Noga*, *Kazan*, *Osza tartományokban* és *Siberiában* mai napiglan találtatnak. Mivel *Strabo* nyilván vallyá: hogy a' *Pontusi* népek *ugyan azon nyelvűek* voltak, bizonyos, egykor ősi *Kun-Magyar* nyelven beszéltek; ámbár a' *Baskirok* egy üdeje ezt a' *Török-tatárral* felcserélték; de ivadékaik a' *verhenyeges üstökűek* (*Sari-Istekiek*); másképp *Ostiákak*, *Votjakok*, *Vogulok*, és *Kondinok*, a' *Török tatároktól* távolabb lakván, mind eddig velünk rokon nyelvűek, mint szótárokból kitetszik: 97—118. lap.

VIII. A' *Philerek* *Pontusban* Magyar őseink' napkeleti szomszédai voltak; másképp *Biler*, *Bular* és *Bolgár* nevet viseltek. A' velök kiköltözöttek, *Kaukas öblében* telepedtek le. Az *Araboktól* a' Magyarokkal együtt innét kitolatvák részint *Duna torkolattyához* vonultak és sokáig a' *Görögöket* háborgatván felső *Moesiába* átkeltek a' *Slávok közé*, 's *Szlav* ajakuak lettek; nem csak *Dráva* és *Száva*

vizek között, hanem Dunán innen egész Daciában elterjedtek, kivált a' hamis Abarok' elpusztulta után. Ezek a' fekete Bolgárok. Résziint pedig a' Magyarokkal Török és Volga vizeken túl, Káma és Viátka vizek környékében szállottak meg. Az Oroszokkal, 's más északi népekkel nagy kereskedést űztek. Ezek a' Fejér Bolgárok. A' fejér Bolgárokból is némellyek honunkba szálangottak és Pesten nyertek lakhelyet. Hogy eredeti nyelvök a' m'énkhez rokou volt: fenn maradott néhány szavaik is: *Baltavár*, *Sówar*, *Almás*, eléggé tanusítják. A' fejér Bolgárok' roppant épületeiknek romjai ott mainapiglan láthatók; a' feketék maradékai pedig a' Török iga alatt nyögnek. Mindkettejek *Vla-*koknak is mondattak: azaz: pásztorkodó népnek: 118—123. lap

IX. Ezen Bilereknek Pontusban tős szomszédaik voltak a' *Bechírek*; tulajdon nevök lévén *Werre*; ezen név alatt tanyáznak a' kiköltözötteknek maradékai a' felső Volgánál a' Mordwinok és Oroszok között Hihető, hogy a' Bolgárokkal vonultak ide. Elég számosak, mai napiglan, Tschuwásokra és Tscheremisekre oszolnak. Velünk rokou nyelvek: mint szótárok tanúsítja. Hogy közülök is némellyek honunkba költözöködték volna, nem állíthatjuk: 123—127. lap.

X. Hogy azok is, kik Pontusban a' Tibarok-Varok és Magyar őseink között laktanak, 's a' tornyaiktól *Mosinek*, *Mosinecusok* nevezettek, a' Bolgárokkal és Werekkel kiköltöztenek, bizonyos: őket a' Géták mellett *Mosynoknak* nevezi Tibullus; Jornandes a' Wolga innenső partyán *Morsoknak*, *Mordeneknek*, Constantin Császár *Mordváknak*; az utazók Moxeleknek, Mordváknak, Morduinoknak, magok pedig magokat *Moksáknak* mondják. Így nevezettnek a' Török-tatóroktól is. Ezeknek maradványaik legszámosab-

bak; nyelvök legkimiveltebb, és a' Fin — Magyar szólláshoz leginkább hasonlít: mint szótárokból és hajlítgatássokból látni való: 127—135. lap.

XI. Ezekután következik a' Pontusi eredetű népek' rokonságának fejtegetése; az idegen Iróknak annak a' nyelvbeli tulajdonságra nézve elhatároztatására elégtelenségök: mert ők nyelvünket nem tudván, csak a' betűk, 's nem a' hangejtés szerént tesznek ítéletet: nálok kar=kár; alom=áalom; vall-vál mind egy; nálok *sat* és *hat.*, *mumna* és *meny*; *magla* és *sziv*, *schim* és *has 'sat.* ugyan azon magyar név! a' Magyarok, F' naek, Csuvaszok, Cseremiszek, Vogulok, Ostiákok, Moksák nyelveik közötti hasonlatosságot csak születt, 's nyelvét tanult Magyar ítélheti el.

Végre hozzá járul két föld-abrosz: az első a' Pontusi lakhelyeket adja elő Xenophon' utazása szerént; a' másik a' Magyaroknak Ugoriában, Kaukás öblében, 'Ural hegy' környékén, Lebediásban, és Atelkusában tartózkodásokat, a' rokon népekével együtt, esmérteti meg tudós Schlötzer után. —

Ki őseleinkről 's lakhelyeikről többet, igazabbat, bizonyosbat tud, fedezze fel tudományosan, szerényen, 's engem különös tiszteletére kötelezle. Pesten. Május 5-kén 1841.

Fejér György m. k.

B) Külföldi Literatura

Könyvismertetés.

Zur Diätetik der Seele von *Ernst* Freih. von *Feuchtersleben* Med. Dr.

Valere aude!

Wien, Verlag von Carl Armbruster 1838.

Az embernek minden tekintetben nagy feladatul vagy on a' lét' pályáján kitűzve mind szellemi mind anyagi jelenéseit a' bölcsen munkáló természetnek önmagán leginkább észre venni, kijelteni 's másokra következetesen átvinni. A' közönséges ember szűk hatáskörében, 's műveletlensége darabosságában nem juthat az ide előzőleg megkivántató tapasztalati tudományok nélkül azon körbe hol magát létszerei működéseikhez képest súlyegyenben 's tisztában felfogni képes lehetne: minden ágazatu tudományszikra kezdetben csak egyesnek fogta meg gyűlanyagát, ki által azután a' fogékony elmékbe táplálékul átszivárogatva lépcsőnkint emelkedheték csak a' tökély azon határos fokára mellyen a' mai tudományos világ előtt ismeretes Több őt előző pályázók után jutott szerző is a' *Lélek diaeticájához* írt, mély 's pontos szellemi ismerettel gazdagított 's korunk fellengző literatori stíljéhez alkalmazott elméleteivel. Bévzetése elősorából leginkább kitűnik a' szerzőnek tiszta eszméje, mellyel időnket sebesnek, viharosnak és könnyelműnek jellemzi, 's nagy szellemi jótétet gondol közölni a' Publicummal ha az ezer híu irányra 's ingadozó habozásra o-zlott irodalomtól el, 's a' benső ember természete vizsgálata 's énünk szemlélete csendes

köreibe bé-vezet, hol a' lények összefüggése, célunk és kötelességünk világos leend. Az egésznek tartalma e' fő osztályzaton megy keresztül: 1. *Fogalom. A' Lélek hatasai általában.* A' Lélek diaetetikának tanját, 's terjedelmét érinti szerző, 's ő itten nem a' lélek' morálját mi tulajdonkép életének virága, hanem azon erőt tartja szemel előtt, melly által a' testet fenyegető bajokat elhárítani képes, milly erő tőle soha sem tagadtatott meg, állítását az emberismerő Bulwer által támogatja, 'a ki mondja: „hogy ritkán és alig valaha az ifjkorban ragaszkodhatik reánk gyógyíthatlanul a' betegség ha csak minagunk nem hisszük és nem ápoljuk.“—2. *A szépségre mint az egészség jegyére.* Ezen fejezet homlokára egy hervadhatlan koszorút tűz szerző Schlegeltől a' következő Mottóban: „szenteld fel tennmagadat, és hirdesd hogy a' természet egyedül tiszteletre, és az egészség egyedül szeretetre méltó.“ — Bébizonyítani törekszik szerző ezt egy szellemdús írónőtől felidézett mondattal: Így ira ő „olgy személyek mint mi még meg is gyógyulhatunk ha a' betegségtől irtóznunk, és attól áthatva vagyunk: hogy az egészség szép, és legszeretetre méltóbb Így szól tovább a' lelkesedett, jóslói ábrász *Lavater* „ne gondoljátok hogy az ember szépüljön a' nélkül hogy ne javuljon. És ne gondoljátok, a' legbensőbb meggyőződésből tegyük hozzá, hogy őt egészségben megtartsuk, a' nélkül hogy őt ne javítsuk.“—3. *A' képzelgésre.* A' lélek ezen tehetségét így jellemzi szerző: „Ha mi a' szellemországban rangrend helyet találjon, úgy a' képzelgés a' legalsót, az akarat a' közepsőt, az ész a' legfelsőbb lépesőt foglalja el. Ez legalább a' rend, mellyel élünkben azon tehetségek kifejlődnek. A' gyermek képzeleg, az ifju kíván, a' férfiú gondol 'sat a' képzelgés tehát az anyagi világból hid a' szellemibe át.“—4. *Az akarat s. Jel-*

lemre. Kedvtelenségre. Szórakozásra. Szerző a léleknek ezekre működéseit a' legtisztább fogalmakkal terjeszti elő. — 5. *Értelmem és képezésre.* Kiemelést érdemel itten Szerzőnek a' lélek' diaetetikának legfőbb feladatárolí rajza: a' képezés hatalmát az érzéki természet homályos erejiről kinyomozni; — kimondani — mit a' szellemi műveltség egyesek egészségére valamint egész társulások, igen, az emberiségének alapítására, nagyban munkálhat.“ 6. *Mérsékekre. Szenvélyekre.* Nem egyebek mint tiszta erényt sugárzó csillagzatok. 7. *Tán az indulatokról* jó és rossz oldalukat érintve idves tanításokkal bővelkedik. — 8. *Inogás.* Egy örök útér a' természetben, melly az életet minden világok erein áthajtja. — 9. *Komorkórság.* E' búskomoly kínzó kísértet leginkább legyőzetik, ha minék sem állittatik. — 10. *Természet. Igazság.* Elő gyógyszerek minden rossz ellen, melly alá az emberi nem vetve van, 's legtulajdoníbb szerek mind azon rosszat megelőzni. Szerző végre felséges gondolataival kíséri az embert a' természet és igazság fáklyájánál a' religio karjaiba, hol minden érzelme, a' gondolatja 's kívánatja a' legfensőbb szemléletében össze olvad, 's az a' végső és fenső mihez a' véges teremtés juthat 11. *Öszvétel.* Itten Marc Aurel ime mondát: „légy Ura tenmagadnak, és jó kedvü mind egészségés mind beteg lapjaidban.“ Elhagyhatlan szabályok a' gondolható legboldogabb 's elégedettebb életre. Nincs is ön nyilatkozása szerínt Szerzőnek jutalmazóbb érzelme mint a' víg hatásra áldást és tenyészetet terjeszteni. 11. *Napló könyvi Aphorismák* valóban az élet 's tudományok köréből meritve, sok széppel 's hasznoossal eltelvek.

II. Kötet Foglalatá.

I. Értekezések.

- 1) Horárik János. Valamit az eddigi Grammatikánkról. lap. 3.
- 2) 5. A' logica fontossága és története lap. 32.
- 3) —Z. A' lélek viszonya az embervilághoz. lap. 48.
- 4) Palugyay Imre. Korrajzok. lap. 63.
- 5) V. Az emberről a' külvilági viszonyaiban, tekintve. lap. 76.
- 6) 5. Honszeretet. lap. 105.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

Georgius Fejér. „Aborigines et incunabula Magyarorum ac Gentium cognatarum, Populi pontici, Pontus. lap. 113.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

V. Zur Diätetik der Seele v. Ernst freih. v. Feuchtersleben med. Dr. Valere aude! Wien, Verlag von Carl Armbruster 1838. lap. 125.

(Koszorú az 1841-dik esztendei II. Kölethez egy iv.).

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derek Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

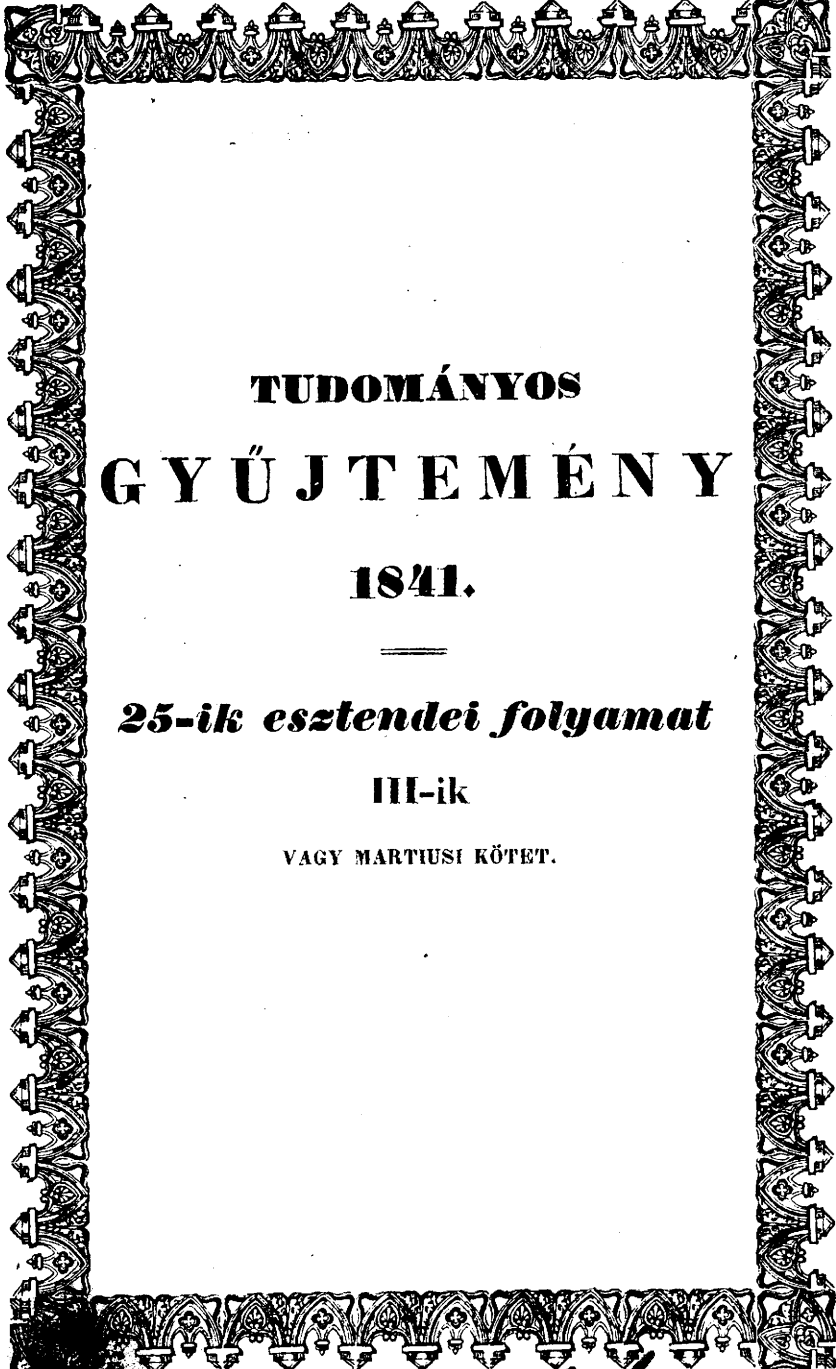
- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

- III. Tudománybéli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 453.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1841.

25-ik esztendei folyamata

III-ik

VAGY MARTIUSI KÖTET.

Pápai lapjai

Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkáikkal elősegítik ,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés , a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban , a' formátum nagy-
sága , a' betük apró volta , a' sorok tömötsége miatt ,
csak egy nyomtatott ivet teszen , e' jelen Gyűjteményben
a' kissebb formatum és nagyobb betük miatt) két és fél
ívre is kiterjed : az az olly díj : a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik , p. o. tíz forint ezüst pénzben , itt is ,
szinte annyira megy fel , t. i. , 2¹/₂ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Írókat , hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán , csinosan és hi-
bátlanul leírassanak , bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Írókat , hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúliirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet , jelenlévő formában , és boritékban adatik
ki , mellyre itt Pesten helyben , vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr. ; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

P e s t e n , M a r t i u s 1841.

Petrózaí Trattner J. M. és

Károlyi István m.k.

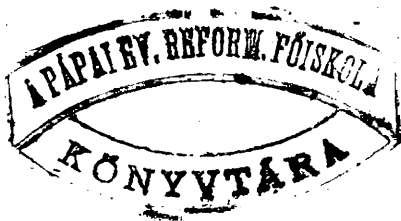
A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

III. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi Betűivel,
1841.

É r t e k e z é s.

1.

Bosnia esmértetése.

Magyar honunkat egy tartomány se érdekelti közelebbről Bosniánál. Dalmát és Horvát országokkal az szegődött legelőbb szent koronánkhoz; legtovább is ragaszkodott hozzá; királynőt adott Nagy Lajosunknak; egy se szerzett több bajt; egy se nyitott dicsőbb pályázást hőseinknek; egyik se tartóztatta vitézebben vissza ellenünk törekedő dühét a' Törököknek; egyik se áztattatott dusabban a' Magyar vérrel; egyiket se nyom suljosabban a' szolgáltság' rabigája. Minekutánna megvilágositánk taval Illyrikumot, vessünk erre is egy vissza tekintő pillanatot.

Bosnia éjszokról Slavoniától, napkeletre Serbliától, délre Dalmatiától, nyugatra a' Horvát vidék őrségtől kerítettik körül: a' Slavoniától Száva, a' Serbliától Drinó, a' határőrségtől Unna vizektől, Dalmatiától az Adriumi hegységtől választatik el. Az egykor Dinari és Juliusi hegyektől napnyugatról keletre kétfelé hasítottik: alsóra Száva vízéig 's felsőre a' Morlaki hegyekig 's a' Ragusai birtokig. Hegyeinek vonalai: Czernago a, Radacza, Radovna, Kermina, Kramen, Bmermo, Liubussa, Smolin, Karatag, vagyis Montenegro. Nevezetesb folyó vizei: Száva, Unna, Verbasz, Bosna, Rama, Narenta és Drino: mellyek részint észak, részint délszak felé folydogálnak, a' Dunába vagy az Adriai tengerbe. *Bozna* vízébe folynak: Migliazza, Buccovizza, Sprezza jobbról, Misna, Foinitza, Laszva, Uzsora balról, és a' Lutácsi sán-

czoknál vele együtt Szávába ömlenek. *Ráma* Radobulgnál Narentával egyesül, 's az Adriai tengerbe merül.

Ezen tartományt a' régiebb görög irók Scythiához, a' vándorló népek földéhez; az utóbbiak Paeoniához, Illyrikumhoz; a' Rómaiak Pannoniához számitották; minekutánna a' győzhetetlen sasnak szárnyai alá hódítatott Illyrikummal és Pannoniával együtt Kristus születésénél néhány esztendővel előbb, Alsó Pannonia déli részének neveztetett. Octavián Augustus császár azt kétfelé szakasztá; a' hegységen innen sőt ugyan Pannoniához, a' túlsót Dalmatiához csatolta, és középföldi Dalmatiának nevezteté, mint Strabo tanúságából kitetszik: „Porro mons, cui nomen Adrium, Dalmatiam mediam secat, ut altera eius pars ad mare spectet, altera in diversum.“ L.V. Jelentik ezt Ptolomaeus táblái is: „Ex tabulis Ptolomaei clarissime perspicitur Pannonia a Dalmatis recepisse ad Sauum; Dalmatiamque dilatam fuisse, quod ultimo bello, tempore Augusti evenisse, coniecturari potest.“ Joan. Lucius de Regno Dalmatiae.

Caius császár ideje óta Pannoniával együtt az illyrikumi tartományokhoz számitott, Constantin császár óta a' napnyugatihoz; a' római birodalomnak, Theodosius császár után, napnyugatra, és keletre szakadtával, a' napnyugatihoz tartozott. Ennek véget vetettek a' vándorló népek a' negyedik század vége felé. Az ide törtetett Hunnok, a' Gothokkal, meghódítván Daciát-Pannoniát, jelszen a' Gothok szállották meg: 's a' meg hasonlott Atila fiait levervén, szabadon bírták századnál tovább; elvette azt ugyan tőlök Justinian Császár; de huzamost nem bírhatta. A' Longobárdoknak Olasz honba költözökdők után a' Gepidákra maradt; ezektől elvették az Abarok, 's elpusztíták. Heraklius császár 636ban Dalmatiával és alsó Moe-

siával a' beköltözött Krobath és Szerbl tót nemzetségeknak engedé lakhelyül; a' Krobathok ugyan napnyugatra, a' Szerblek napkeletre telepedtek le; 's először Bosniát is a' Szerblek szállották meg. L. Joa. Lucii de Reg Dalm. C XV. Constant. Porphy. de adm. Imperii Cap. XXXI.

Annak napnyugati részét Budimir, ki népével megkereszteltetvén Svetopleknek is neveztetett Boszna vizétől *Bosinának*, a' napkeletit pedig (az egykori Dárdániát) Raska vizétől, Rascziának nevezé el. Innét esmére ama nevet már a' bársonban született Constantin császár mondván: „In agro vero Bosona e Catera (Catarum; a' régi Ascriuium) et Desnec.“ Kilenczedik században Bosnia a' Szerblektől a' Krobátokhoz pártult; vissza foglaltatott ugyan ismét a' Szerblektől, de csak kevés időre; ujonnan a' tizedik század elején a' Horvátoké lett; szóval a' Szerblek a' Horvátokkal szüntelen czi vakodtak eránta Diokles tanúsága szerént: végre a' Horvátok hatalmában maradt: „Cresimiro autem natus est filius, cui Stephani nomen imposuit; iste post mortem patris rexit Croatiam Albam, et *Bosnam*:“ mond Diocleas. L. Daniel Farlati Illyr tomo IV. pag. 36. Bosniát mind a' Szerblek mind a' Horvátok úgy nevezett *Bánok*, vagy is Vajdák által igazgatták. L. Lucius 439 483. k. k.

Hogy Magyar őseink a' kilenczedik század' végén nagy Morva országot elfoglalván, minekutánna Zalánt, bolgár vezért megverve dunántul futamíták, és Bolgár Fejérvár szorongattatásával meghódították, 's a' Horvát és Dalmát országokra csaptak, Bosniát is megérintették, az Aquilejai év könyvből tudjuk, melly 991 esztendőre vallja: „Friderici Aquileensis Patriarchae tempore Hungarorum gens a *Servia* egressa, in Pannoniam, quae adjungitur finibus Ecclesiae Aquileensis venit, — quos Fridericus Patriarcha repressit.“ Hogy a' Bosniaiakat, mint

a'Horvátokat és Slavoniaikat foglyok adatásával, és adófizetésével meghódoltatták volna, nem bizonyos. Constantin császár idejében nyilván nem bírták, mert ő így tudósít: „Habitant quidem trans Danubium flumen Turcae (Magyari) in terra Moraviae, atque etiam ultra *intra Danubium* et Savam fluvios“ de adm. Imp. Cap. 42. És ismét: „Confines autem Turcis ad meridiem sunt Crobati.“ ott,

Bosnia részenként lett a' Magyaroké: alsó részét, *Rámát*, melly Czettina és Narenta vizek között a' Ragusai birtokig terjedett ki, Kálmán királyunk Dalmatia és Croatia hódoltatásával majd két esztendeig foglalatostokodván, hódítá országunk szent koronájához: mert a' Spalatumi szentegyháznak adott oklevelében 1103-dik esztendőben magát nem csak Dalmatia és Croatia, hanem Ráma királyának is czimzette: „In nomine domini nostri Jesu Christi anno ab Incarnatione ejus MCIII die XV. Junii. Colomannus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, *Ramaeque* Rex.“ Még 1102ban annak nem vallotta: „Anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi MCII. Ego Colomannus, Dei gratia, Rex Ungariae, Croatiae atque Dalmatiae.“ L. Cod. Dipl. tom. II. pag. 37 és 31. Almustol, nagy bátyjától, nyughatatlansága miatt Dalmát és Horvát országokat elvevén, helyökben Rámát bizta igazgatására. Ez okból szünt meg a' Ráma királyi czimmel éléstől. II. dik Béla. Almus fia, ki III. István, Kálmán fia után jutott az uralkodásra, Bosniának alsó részét is Magyarországhoz csatolá, és Ráma ország nevezetébe foglalá 1131-ben; mint okleveleiből tudni való: „Bela Dei gratia, Hungarie, Dalmatie, Croatiae, *Rameque* Rex in perpetuum“ 'sat. Cod. Dipl. tom. II. 82. lap. Farlati t: IV. pag. 37.

Magyar királyaink a' Szerbl, és Horvát fejedelmek szokása szerént Rámát, vagy is Boszniát Bánok által kormányoztatták: ilyen volt *Borich* 1163ban Cinnamus bizonysga szerént (Lib. III. de Emmanuele Imp.) „Ad Savum cum venisset (Emmanuel) ad illud inde flumen, deflectit nomine Drunam (Drino) quod superiori eloco fractis hostiis *Bosthnam* a reliqua Serblia dividit; caeterum Bosthna imperio non est Archi Zupani Serbliae subiecta; sed gens tunc temporis moribus suis, suoque magistratu agebat. — His rebus cognitis, simulque intellecto, Bosthnae regionis Dalmatiae Exarchum, qui *socius* in bello Paeonarchae (Regis Hungariae Vasallus) fuerat, in suam redigere cupiens ditionem, fortissimos milites ad conserendas cum Boritze manus dimisit.“ Ilyen Bosniai Bán volt Kulin is, kit harmadik Bela Dalmatiát és Rámát a' napkeleti császártól vissza szerezvén nevezett ki; ilyenek vóltak utánna Miklós, Zibizlav, Nicoslav, Janus, Kontromanovich István, Ugrin és Egyed; kiket a' Codex diplomaticusban olvashatni. Néha pedig fiaikra, testvéreikre és más övéikre bízták: ilyen volt II. András, Imre király testvére: „Andreas tertii Belae filius, D. gr. Dalmatiae, Croatiae, Chulmaeque Dux et Banus.“ Ilyenek vóltak: Kálmán IV. Béla testvére; Béla annak fia, Radislav annak veje, László Vik István' fia, Anna IVik Béla leánya, és Erzsébeth Vik István özvegye nem különben Bosniai hercegnők vóltak. Minekutánna ezeknek jelen nem létökben Dragulin Serbliai hercegtől az elfoglaltatott 1291ben a' Magyarországi zűrzavar alkalmával; Breberigróf Páltól vissza szereztetett 1300ban. Ezenkívül, 's ama háborgatáson kívül, mellyet a' Bulgáriából, Imre királyunk alatt ide hatott Manicheus Patarenok szerzettek, két század óta Bosnia nem szenvedett más bajt. Lásd a' Codex diplomaticust

Bosnia Árpád' férfi ágából származott királyaink alatt nem csak népesült, hanem számos várral és lakhelyekkel is erősebbült: Jelesebbek lőnek:

Jaitza Vultina folyónak Verbasz vizébe ömlésénél magas, tojás forma hegytetőn; innen van a' tót neve; Bánok, utóbb a' királyoknak is lakhelye. —

Banialuka Jaitzától mintegy 20 ezernyi lépésre, északnak, Verbász folyó mellett, nyílt mezőségen. Ez is Báni lakás volt: innen van neve: = Bán réttye.

Dobay hegytetőn épült vár Uszora vizének torkolattyánál Boszna folyónál.

Dabor Dobajnak átellenében.

Xobor Dobayon fölül Boszna vizénél.

Gradiska, ó, Unna vizén alúl.

Salea = *Sow*, felső és alsó, sós forrásitól nevezetve: Boszna és Drina között.

Scebernik — Czernik, Verbasz vizének partjain.

Katzura, Kutzora, a' Panailukai körületben.

Bobovác, tornyosult hegy szorosak között épült vár. Déli napkeletre Boszna vizétől három mértföldnyire; egykor királyi lakhely.

Orbáts, Orácz, erős vár népes várossal. Drino és Venicza vizek torkolattyánál. Ennek átellenében a' híres Mulinius, és Cassovius = Rigó — mezeje, 'sat. Lásd Bosnia föld abroszát Luciusnál.

Robert Károly' uralkodtától kezdve a' Boszniai Bánok vágyódása telhetetlenné lön: Theodor 1301-ben magát fő Bán (Archi Dux) nevezettel különbözteté meg. Helyébe lépett Pál, Berberi gróf. 1315-ben Mladin Jádrai bíró (Comes Jadrensis) magát függetlenné tenni törekedett illy czimmel élvén: Mladinus Croatorum ac Bosnae Tyrannus, Comes Jadrensis (Codex dipl. tomo VIII. vol. I. pag. 518.) Mladint fogságba ejtvén és Magyarországra hoz-

ván Károl helyébe magyar Bánokat nevezett: Jánost, Miklost, Mihályt; kik egyszersmind Dalmát és Horvát ország bánjai is voltak egyetemben — Lajos királyunk minekutánna Bazarádot, kit a' Boszniai királyá neveztek, legyőzte, Twártkot és Linus Istvánt nevezé különösen Bosnia Bánjaivá. Ezen Istvánt, ki az Annyaszentegyházzal egyesült, leányát házastársul vevén, lekötelezé; ki is hive maradt holtáig. Ezután Twartk István, Twartk testvérének fia, jutott bánságra: ki is engedelmet nyervén, királyá koronáztatá magát 1376-ban Milesurumban 's Myrzes István név alatt uralkodott. Ettől Lajos Chulmia herczegséget, mint nőének Erzsébethnek örökét, Czettina és Narenta vizek között, elvette, helyében Naronát, Ragusa környékében adá birtokul. Lásd Luciust 114. lap. és a' Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. IV.

Lajos' kimulta után a' Boszniai királyok Magyarország vesztére törekedtek: Mirzes István, Chulmiát a' mai Herczegowinát, vagy sz. Sabás herczegséget elfoglalá azontúl; Wukassin Szerblek királyától Rascia tartományt elvette, 's magát Boszna és Rascia királyának nevezé (Codex Dipl. Tom. IX. Vol. I. p. 75). A' zendülésnek Horvátországban kiütése után 1385—6ban Spalatumot elfoglalta volna, ha Unghi Albert, ki Horváthi János után neveztetett Dalmát és Horváthország Bánjává, visza nem verettetett volna. A' fő lázzítókat, két Horváthot és Palisnát menedékül fogadván, partolta, Amuratest Török Sultánt legyőzte 1389ben, a' Dalmátakat hitszegésre elcsábítá. Hitelenségét követte *Dahiscia István* is, Mirosláwnak, Iső Twartk testvérének, Korcs fia, ki 1391ben lépett Boszniai és Rascia királyságra. De ezt Sigmond Sterwoya Vajdájával együtt, erős hadával szerencsésen meghódítá, 's hitének megújítására kényszeríté,

és Bajazet Török Sultán ellen segíté 1394ben Cod. Dipl. Tom. IX. Vol. I. pag. 66. 158. 103.

Twartk Scurus, első Twartknak nemtelen fia is, a' Bosniai királyságra jutván hitszegő lön; azért Ostoya Christichet a' Bosniai Bojárók egyik leghatalmasabbikát királyságra törekedtében Zsigmond király is pártolta. Méltóságában magát megerősítvén avval háladoskodott Zsigmondnak, hogy az ellene zendülteknek, kik őtet 1401ben fogságba ejték, fejöek lön Hervoya vajdájával együtt. Nem csak bécsapva Szeremet pusztitá, hanem Lászlót Durazzoi Károly fiát, Neápolisból kihívta a' Magyarország' birtokára, 's a' Török Sultán leányával össze házásítani szándékoskodott. Fajtalansága 's kegyetlensége miatt megfogattatván, tömlöczbe vetteték. Helyébe Ostrich István tétetett közakarattal királlyá. Így három királya lön Bosniának. Fogságából kimenekedvén Ostoya, hogy magát Twartk Scurus és Ostrich István ellen megerősitse, a' törökökkel egybeszövetkezett XX. ezer arany esztendei adót igérvén, 's Radisláv nevű fiát foglyul adván. Segedelmökkel néhány várat 's helységeket vizza szerezvén, Istvánnal békét kötött. Wulk nevű Vajdája Ostrovicza várát, Horváth országban, a' Velenczieknek öt ezer aranyon elvesztegette; mellyet a' Magyar és Horvát seregek korbiai gróf Pál Bán alatt, szerencsésen vissza foglalták. 1411ben még nagyobb veszélyt hozott Bosniára másik Vajdája, ama hitszegett Herwoya, mint Sigmond panaszolkodék 1413dikban költ oklevelében: „Quia tum, dum magnificus Zattalius, regni nostri Bosniae Vajvoda, fidelis noster dilectus, una cum aliis eiusdem regni nostri Boznae, et aliorum Regnorum fidelibus, in Regno Rasciae, apud illustrem Principem despotum dictae Rasciae, fidelem nostrum, contra saevissimos Turcas, et aliarum barbaricarum nationum gentes, crucis Chri-

sti persecutores, et blasphematores, qui partes dictae Rasciae hostiliter intraverant, in nostris servitiis fuisset constitutus; idem Herwoya congregatis sibi certis complicibus, et armorum gentibus, dicti Zavalii namque Castra et quam plures possessiones, contra edictum et prohibitionem nostrae Maiestatis hostiliter invadendo expugnavit, castrorum eorundem homines, divino et humano postposito timore, necando crudeliter; et insuper malum male accumulari volendo, per certos familiares suos, cum suis literis, quae per quosdam fideles nostros apud eundem receptae sunt, Turcas et alias Barbarorum nationis gentes, ut in subsidium suae malitiae in dictum regnum nostrum Bosniae propeperanter venirent, invitaverat. “Cod. Diplo. Tom. X. Vol. V. Gonosz törekedésére, a’ Törököknek Bosniába-hozására szert tett Herwoya 1415ben a’ magyar hadnak nagy veszedelmére, mellyet Thuroczi kronikájában így feste le (P. IV. Cap. XVI.) „Herwoya, Dux ante haec Regi fidelis, in perfidiam lapsus, Regno Hungariae vim inferre conatus, ad suas partes roborandas, ingentia Turcarum agmina conduxit — Viri, quibus de Regia commissione id curae fuit, novarum rerum strepitu pulsati, Joannem de Gara, alterum Joannem de Maróth, Paulum Chupor de Monozlo, Banos, robur Hungaricum satis grande in Regnum Boznense contra illum misere. — Ille vero ex adverso tum sua tum conducta gente munitus, illis in campo se opposuit. — Hungari astutia illius confusi campum deserentes, terga verterunt, propter quod et magnam stragem et hostibus praedam ibidem dederunt, Nec duces ipsi tanti periculi expertes manserunt, qui alii capti sunt, alii perempti ibidem. Joannes enim de Gara captus et dire vinculatus est, post multos suae captivitatis dies libertate potitus; Joannes vero de Maróth pro sui libertate magnam auri (XL. millium

florenorum) summam fudit. Paulus de Chupor bovinam crudam in pellem insutus, ulteriorem duce ab ipso vitam non meruit.“ Így nyitának Ostoya és Hewoya kapút a' Törököknek Bosznia elfoglaltatására. — A' Cseh és Morva Husziták által szorongatott Sigmond Király ezen gonosz tettet boszszuállás nélkül hagyni, és a' három Boszniai királykát megerősíteni kénytelenített; mivel is őket holtokiglan lekötelezé. L. a' Codexet.

Legelőbb Ostrich István mult ki magtalanul; Ostoya 1434ig Twartk 1443ig uralkodtak. Mind a' hármok helyébe Thomasko István választatott királyá az országot ismét egyesítvén: „Nos Stephanus Thomas D. gr. Rasciae, Serviae, Bosnensium, sive Illyricorum, Primordiae, partium Dalmatiae et Croatiae Rex.“ A' k. k. hitre térítvén a' Manichaeismust országából egészen kitiltotta Cognitziben tartott gyűlésénél fogva 1446ban. A' Törökök szövetségét megvetette: „Debita ex caritate recensentes, quod tu in bello, quod contra Teucros (Turcos) et haereticos Manicheios pro tua defensione ad reprimendum eorum saevitiam, etc.“ mond Vdik Miklós Pápa 1450ben Parl. Tom IV, pag. 71. Hunyadi János Országkormányozóval békében élt: „Pacem, quam alias oratore sanctitatis Vestrae medio, cum illustri D. Rege Bosnae pactus sum,“ mond ő. Apud Schwart. Tom. II. pag. 104 Ezeket Tamaskó István, mind csak Hunyadi Jánostól féltébből cselekedte.

Mátyásnak Hunyadi János fiának is kedvét kereste, nyilván meghódolván neki; de ama hasonlásokra nézve, mellyeket ő országlása kezdetén szenvedett, a' Török Sultánnak esztendei 25 ezer arany fizetésre kötelezé magát alattomosan: országának kikémléltetését IIk Mahometnek megengedé 's egyik várát oda is adá; Mátyás czinkosságát megboszulta volna, ha a' Pápa követei és Tamás' király

küldöttei által meg nem kéreltetett volna. Holta után, Thomásovich István, Korcs fia, jutott királyságra a' Bosniaiakból utolsó: ez az attyától kötött frigyét megveté, 's az ígért adót megtagadá, 's háborúra készült. Ezen megboszankodván a' Sultán Bosniába nagy erővel bétűtött, azon üdőben, midőn Mátyás a' magyar koronának III. Fridrik császártól visszakövetelése miatt rögtön segítségére nem lehetett. A' Klissa várában szorongatott király, minekutánna magát megadni, 72 várainak átengedését parancsolni kényszerítettett, hitetlenül IIik Mahomet Császártól önnön kezével megölettetett 1463-ik esztendőben „Bosniae Regem, qui sa'utem pactus sese dediderat, cum Patruo suo, Mahumetes ipse, humano sanguine insatiabilis, sua manu, ut fertur, iugulavit“ mond IIik Pius pápa 1463iki levelében.

Még azon esztendőben Mátyás királyunk, békét kötvén Fridrikkel, Bosniába sietett hadával 's Jaitzát a' tartomány' kulcsvárát, megszállá, három hónapi vitatása után a' Törökök' hatalmából kimenté; Lászlóval, Hercegovina hercegével, egyesülve mint egy harmintz várt vissza szerzett; de egész Bosniát kinem szabadíthatá; azon részt, mellyet visszafoglalt László, neki hagyá; a' többít pedig Zápolya Imre oltalmára bizá, az Uranai Perjelséget hozzá adván; ki is az ujonnan Jaitzát megszállott Törököket Mátyás király jövetelének hírével vissza ijesztette. Helyébe minekutánna a' megvett Bécs városát reá bizta, Miklóst a' megöletett István király' fiát nevezte Bosniai királynak 1473ban; hozzá adván Szeremben Ujlakot (Illokot); innen lön Ujlaki neve. Holta után fiát Lőrinczet nevezé *Bosniai Herceggé*, 's Macsói és Szeremi Bánná. Ez alatt ismét bécsaptak a' Törökök Bosniába 1474ben és 1484-dik esztendőben; de mind annyiszor nagy veret-

tetést szenvedve takarodtak vissza, és Ilik Bajazeth Sultán öt esztendőnyi békét kötni kén-
telenített. L. Mathiae Regis Epistolae ad Papam
P. IV. pag. 1. 'sat.

Mátyás király holta után 1490-ben elköze-
lített Bosznia veszedelme Magyarországéval együtt.
Az időközben, midőn a Magyarok új király eránt ver-
sengettek, a' frigy üdeje eltelvén Jaiczát ismét os-
trom alá vették a' Törökök, változó szerencsével 1502-
ben; habár a' pénz nélkül szűkölködő Ulászló királyt
pénzel segedelmezték is némelly nemesebb honfiak,
csakugyan megis vették. E' gyalázatot nem tür-
hetvén Corvinus János, Dalmát és Horvát ország'
bánja megszalasztván a' Törököket, Jaicza várát
dicsőül visszaszerezte, 1503 ban; melynek kö-
vetkezése lőn az 1508-diki békekötés. Ennek
multával Jaitza vára körül belőli mellékével együtt
mentten maradt ugyan, de Boszniának egyéb-
része, Naupactum, Dyrrachium, Methon és Cze-
faloniasziget elfoglaltával Törökök' zsákmánya lőn.
L. Du Cange Illyr CX. vet. et novum pag. 173 — 175.
Istvánfi L. VIII. et IX.

Második Lajos alatt, valljuk meg, Magyar-
ország nemcsak pénz nélkül, hanem hadi vezérek,
hadi seregek és haza szeretet nélkül is szűkölkö-
dött, 1518ban megtámadtván ismét Jaitza, a' ki-
rály védelmére Berizló Veszprimi Püspököt küldeni,
költséget mindenünne kéregetni kén-
telenített. Szerencséjére Selim Sultán, párto-
aival bajlódván, három esztendőnyi békét kötött.
Ennek elfolytával 1521ben Ilik Solymán Ná-
dorfejérvárt megszálván, 's a' várkapitányok'
hitelensége által megis vevén; Jaitzát tá-
madtatá meg. Szabadítója egy idegen,
Maximilián császár hadvezére, Frangepán
Kristof lőn, a' megmentő. Lajos a' Mohácsi
vesztére sietvén, azt 1526ban sógorára
Ferdinándra bizta, Segniával,
Likával, Krupával és Clissával együtt. 1527.

ben Jaitza Gaboroicz István várkapitánytól a' Törököknek gyalázatosan feladatott; mellyre Belajezer, Orbovác, Szokol, Bossut, Bányaluka, Greben, Bosnia maradékinak elhagyatása következett. Istvánfi L. VIII. IX. Du Cange 'sat. Igy vezett oda a' négy század óta birt Bosnia!

Buda várának 1686ban visszavétele után háromszor fénylett remény Boszniának visszavételére: 1689ben Piccolomini hadvezér azt csak nem egészen megszerezte a' Passaroviczi békével; de a' Konloviczival 1698-ban az Unnai és Verbászi vizközön kívül ismét oda lón. Eugenius Sabaudiai Herczeg által 1715ben ismét vissza szereztetett, de a' Belgrádi csúfbékével 1739ben elenyészett. Laudon fővezér alatt is, ki már Gradiskát, Bihácsot, Dubiczát megvette 1789—90ben az 1790iki Szisztóvi békekötéssel, Czettin és Dresnik kerületén kívül, ismét ujonnan oda vezett: Lásd Du Montot Tomo VIII. Katona Istvánt, 'sat.

Bosznia maiglan Török tartomány (Ejalet) 839^a₁₅ □ mértföldre terjed; nyolcz Sandságra oszlik; 600—850. ezer lakosokkal: kik Bosnyákok, Szerblek, Horvátok, Montenegriták, Törökök, Örmények és Zsidók. A' keresztények nagyobb részint nem egyesült görög szertartásuak; katholikuskok is nagyszámmal. Az egykori Patarenusoknak semmi nyoma. Egy három ló farku Basá'ol kormányoztatnak, ki Travnikban lakni tartozik.

A' tartomány hegyes ugyan, de termékeny völgyekkel és mezőségekkel bővelkedik. Hegyei aranyport — kivált ezüstöt (innen Bosna argentina) vasat, aczelt, ónt, kősenet, és sőt termenek, ha műveltetés nélkül nem szükölködnének. Érdeik fával, vadakkal, és méhekkal bővelkednek; vizeik halakkal. A' bor alsó részében kevésbé, a' felsőben bőven diszlik. Völgyei és mezei minden gabona termesztésre alkalmasak, gyümölcsöt legbővebben

hoznak. Néhány ásványos forrásokkal is birnak. Ezekhez képest levegője részint fris, részint gyenge; de egészséges.

A' természetnek ezen adományival élő lakosok többnyire marha és ló tenyésztéssel, juh tartással, és sertvés szaporitással élődnek; kevesebbek földmivelésből, kevesebbek még kézmivekből, legkevesebbek kereskedésből: résznyire a' bátortalanságok és szarcoltatások miatt, mellyet a' Török zsarnokság alatt szenvednek; résznyire pedig a' jó utak hiányában. Egész kereskedésök gyümölcs, ló, sertvés, juh, bőr és néhány gyapju szövetek' árulgatásából áll.

A' nép fegyver fogásra kész; a' ragadozásra hajlandó; a' kis bajt nem türi; a' nagyot szenved; azért rab igáját a' Török zsarnokság alatt századok óta érzéketlenül viseli. A' hite dolgában buzgó és engedelmes: másoké iránt türelmetlen, kivált a' nem egyesült keresztény.

Régi hires váraiból, városaiból alig van ma egyetlen egy jó karban: Fő várossok *Seraj*, vagy *Serajevo*, a' régi *Boszna*, ezen nevü Püspök' eredeti lakhelye. Boszna vize keresztül folyja; mint egy husz ezer lakossal; kik fegyvert, ércz műveket, szőr zsákokat és bőrt készítenek, és Thessaliába és austriai birodalomba kereskednek. Közöttök lakik a' Török Molla közel száz mecsetekkel. Fő helyök *Trawnik*, *Laswa* és *Mizna* folyók között; a' Basák lakhelye. Fő városok *Zwornik* Drino innenső partyán. — Fő iskoláik nincsenek: a' Sz. Ferencz Szerzetesei honukban taníttatnak bővebb tudományokra; ezek teszik az egyházi szolgálatot a' katolikusoknak nagy áldozatokkal és türelellemmel: Fő helyök *Suttlesko* K. János klastromával, napnyugatra *Bobovácztol* egy mértföldnyire *Dobrovicza* és *Jaristinicza*, Bosna vize mellék-patakinak egybe

folytánál. *Fojnicza*, nem különben Sz. Ferencz szerzetesinek jelesebb klastromával 'sat.

Elmondhatni mainap is Bosniáról Bombárd szavait: „Regnum lamentabile reddunt castella, oppida, villae, incolis destitutae, civitates paucae a barbarorum rabie superstites; et hae quoque foedatae: deserta, solitudines, quae via prioris culturae vestigia ostentant, et quod praecipuum est: sub barbaro Domino, barbari mores etc.

Hogy Bosznia, Görög, Szervia, Oláh, Moldva példájára maga felszabadítására törekedni fog előre látható: de Magyar koronánk' hasznára—vagy kárára e? bizonytalan.

Pesten. Majus' 5-kén 1841.

Fejér György m. k.

2.

Eszmék az emberiség történet- philosophiájához.

Ha az emberiség sorsát a' teremtés könyvéből szándoklunk olvasni: szükség hogy föld-lakunkon köz átpillantást tegyünk, az életműséget mellyek alattunk vagy velünk élvezik a' napvilágot, rendre fölszedjük. Nincs más út mint ez, 's ezen is nem lehet eléggé pontosan, nem lehet eléggé vigyázva járnunk. Ki csak szellemvilági elméleteket vadász, rövidebb uton is megtalálja; de én azt hiszem, hogy azok a' természetbeni tapasztalatoktól 's hasonlóságtól elkülönözve csak légutazás lesznek, melly ritkán vezet célhoz.

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1841.

2

Isten menete a' természetben, a' gondolatok, melyeket az örök lény munkái sorában tettelesen előnkbe tárt, — teszik azon szent könyvet, mellynek jegyein én kézdőnél is avatatlanabbúl de legalább híven 's buzgalommal betűztem 's betűzendek. —

Ha fölnyitom a' meny nagy könyvét, 's magam előtt látom e' mérhetlen palotát, mellyet egyedül 's mindenhol csak istenség tölthet-be: következtetek — bár zavarosan is — az egészből az egyesre, 's az egyesből az egészre. Csak egy erő teremté a' fénylő napot 's megtartá magában az én pormagomat; csak egy erő, melly a' napok egész tejútát talán a' Sirius körül forgatja, 's melly a' suly törvényei szerint földtestemre hatásol. Midőn tehát látom hogy a' hézag mellyet e' föld napunk templomában elfoglal, a' hely, mellyet az forgása által kijelel, az ő nagysága, tömege mind azzal együtt mi attól függ, törvények által van korlátolva, mellyek hatásukat a' mérhetlenségben gyakorolják, akkor, hacsak a' végtelen ellen nem akarok esztelenkedni, nemcsak meg fogok ez állásponttal elégedni, hanem legfőbb iparom leend annak fürkészete: minek kellennem ez állásponton, 's gyanítólag minél több nem lehetek én ezen? Midőn abban is, mi előttem legkorlátoltabbnak 's legnagyobb ellentétben lévőnek tetszik, azon nagy alkotó erőnek nem csak nyomaira hanem a' teremtő tervezetével a' legkisebb részecskének is őszhangzatára talállok, ki a' mérhetlenségbe: legszebb tulajdona leend az én istenutánzó értelmemnek ezen terv után indulni, 's magamat az égi értelemhez szabni. A' földön tehát nem keresek ég angyalait, kik közül szemeim egyet sem látának, hanem földlakókat, embereket igyekszem azon találni, 's mind azzal megelégedni mit ez anyaföld előhoz, tart,

táplál, magán megszenved, 's végre szeretettel fogad vissza kebelébe. Testvérei, a' más földek lehetően más, és talán dicsőbb teremtményekkel dicsekszenek, talán dicsőbb teremtményeknek örülnek; eléghozzá — rajtok él mi rajtok élhet! Az én szemeim csak e' nap sugárhoz és nem más naptávolsághoz alkalmazvák, füleim csak e' léghöz, testem e' földtömeghez, minden érzéseim csak e' földműszerezethez alkotvák; ehözképest hatásolnak lelkitehetségeim is.

Nemem egész hézaga és hatásköre olly szigerün meg van tehát határozva és korlátolva, mint azon földnek tömege 's útja, mellyen nekem életmet átélnem kellett; azért viseli az ember sok nyelvekben anyjának a' földnek nevét. Az őszhangzatnak, jósnak 's bölcseségnek mennél nagyobb karába tartozik pedig az én anyám, mennél erősbek 's dicsőbbek a' törvények mellyeken az ő, 's minden világok léte nyugszik, mennél inkább megismerem hogy azokban mindenik egyből folyik, 's mindenik helyet csak azon egy is tétethető: annál erősbben találom sorsomat is nem a' föld porához, hanem azon láthatlan törvényekhez kapcsolva, mellyek a' föld porat igazgatják. Az erő, melly bennem gondol 's munkál, természeténél fogva olly örökerő, mint az, melly napot 's csillagokat egybefog: annak műszköze elkophatik, hatásköré változhatik, mint a' földek lezsúrlódnak 's csillagok helyöket változtatják; de a' törvények, miknél o - va az létezik 's más tünetényekben ismét nyilvánul — soha nem változnak. Örök annak természete, mint isten értelme, 's az én lételemnek (nem anyagi feltünésemmek) támaszai olly erősek mint a' világ nyugpontja. Mert minden lét egy forma, egy részreoszthatlan fogalom, legnagyobban mint legkisebben egyenlő törvényeken alapúl. E' világ alkotása tehát örökévkre biztosítja lételemnek mag-

vát, benső életemet. Akárhol- 's ki legyek én, az leszek mi most vagyok, egy erő minden erők rendszerében, egy lény *isten világa* elláthatlan összhangzatában.

A' föld alatt két bolygók vagynak a' Merkur és Venus, fölötte pedig Mars (és ha netalán e' fölött még egy rejteznék) Jupiter, Saturnus, Uranus, 's a' mellyek még ott lehetnek, míg a' nap szabályszerű hatásköre eltűnik, 's ez utolsó bolygónak központküli útja az üstökösök körkörös pályájába bevág. A' föld tehát középteremtény úgy állására mint nagyságára, körülfordulta' idejére, viszonyára, 's napkörűli futására nézve is; minden tulzó — a' legnagyobb 's legkisebb, leggyorsabb és leglassúbb — mindkét oldalról el van tőle távolítva Mivel tehát földünk az egésznek csillagászi átpillantására nézve minden más bolygóknál alkalmasb helyen áll:*) szép volna ha mi e' fölséges csillagviszonynak csak néhány tagjait is közelebről ösmernénk. Egy utazás Jupiterbe, Venusba, vagy csak holdunkba is — földünk alakulásáról, melly amazokkal egy törvény szerint állott elő, — földünk lakóinak más világtestek életműsé-geihez viszonyjáról, — egy magasb-vagy mélyebbnemű felfedezés által pedig talán jövendő rendeltetésünkről is eszközölne némelly felvitágositást, hogy így egy-két tag minőségéből merészebben következtetnénk az egész lánczolat folyamatára. Mi látjuk a' holdat, vizsgáljuk annak iszonyú róvaté-keit 's hegyeit, látjuk Jupitert, észrevesszük annak szörnyű változatait 's rétegeit, látjuk a' Saturn gyűrűjét, Mars vörösellő fényét 's Venus sze-lidebb világát; és találgatjuk abból jósként a' fe-

*) Kästners Lob der Sternkunst. Hamburg. Th. I. S. 206. u. f.

nyezető vést vagy mosolygó szerencsét. A' bolygók távolságában arány uralkodik; tömegök tömörségére is hihető következményeket húztak, 's azal sebességöket, forgásukat is kapcsolatba tenni törekedtek: de mind ezt csak matematikailag nem physicailag, mivel földünkön kívül nincs második lépcsője a' hasonlításnak. Nagyságuk, sebességök 's forgásuk aránya p. o. napszegletökhöz — még semmi formulát nem talált, melly itt is mindent azon egy cosmogonica törvényből magyarázna ki. Még kevésbbé ösmeretes előttünk: mer nyire ment elő mindenik bolygó képeztetésében? és legkevesbet tudunk lakosaiknak életműségéről és sorsáról. A' mit Kircher és Schwedenborg erről álmodtak, a' mit Fontanelle erről tréfásan kiemelt, a' mit Hagens, Lambert és Thant erről, mindenik saját módja szerint sejdített, bizonyosságok, hogy mi ebben mit-em tudunk 's mitsem kell tudnunk. Emelkedjünk bár fel, vagy szálljunk alá becsünkel, tegyük bár közel vagy távol a' naptól annak tökéletesb teremtményeit: még is csak álom marad az, melly a' bolygók különbözőségébeni előléptetés hiánya által csaknem lépésről lépésre fog zavartatni, 's végre is csak azon eredményre juttat: hogy mindenütt, mint itt, egység 's különbözőség uralkodik, de hogy értelmünk mértéke 's látásszegletünk az elő — vagy hátraléptetés meghatározására teljességgel semmi mértéket nem nyújt. Mi nem vagyunk a' közép úton, hanem a' tolongásban, mi ide 's tova hajózunk — mint más földek — a' folyam közepén, nem birunk semmi hasonlításí fokozattal.

Azokban ha a' napra, mint a' teremtésben a' világosság és élet forrására ez álláspontunkból előre vagy hátra következtetünk, akkor földünknek a' középszerűség kétértelmű arany jegye jutott részül, mellyről legalább vigasztalásul mint boldog közéről álmodhatunk.

A' három közép bujdosók egyikére helyezett tehát bennünket a' természet, melyeken szinte mint az időknek 's hézagoknak, talán azok teremtményei alakulásának is közép viszonya 's aránya látszik uralkodni. Az anyagunk-'s szellemünk közti viszony olly túlnyomó talán egymáshoz mint nappalaink 's éveink tössza. Gondolatunk gyorsasága talán bolygónk maga—'s napkörüli körfordulatának más csillagok gyorsasága—vagy lassuságához van mérsekelve, valamint érzékeink nyilván azon életműség finomságával állanak arányban, melly földünkre eshetik és esni tartoznék. Hihetőleg mindkét oldalon a' legnagyobb eltávolulások akadnak. Ne számoljunk tehát míg itt élünk egyébre, mint a' közép-szerű földiértelemeire, 's a' még sokkal kétértelműbb embererényre. Ha mi Merkurból nézhetnénk a' napba, 's körülé annak szárnyain röpkölnénk, ha nekünk Saturn és Jupiter magok körüli iszony sebességével egyszermind az ő lassuságuk és sokkal nagyobb körület adatott volna; — vagy ha mi az üstökösök homlokhaján a' legnagyobb hőséget 's hideget egyformán szenvedhetve a' meny távol regioiba hajózhatnánk, akkor már beszélhetnénk egymásnak az arany középszernél bővebb vagy szűkebb emberi erőkről 's gondolatokról. De most, hol 's mint vagyunk, maradjunk hívek e' szeliden arányzott határhoz, élünk tartósságához hihetőleg épen alkalmas ez.

Van egy kilátás, melly a' legröstebb lelkét is fölébresztheti, ha magunkat egyszer valami módon az alkotó természetnek tőlünk most megtagadott kincsei köz élvezetében képzeljük; ha azt tesszük fel, hogy talán, miután elérök bolygónk életműségének öszvegét, több mint egy más csillagbái vándorlás lehet sorsunk helyzete 's előlépése, vagy végre talán még az lenne rendeltetésünk, hogy annyi sok testvérvilágok érettségre jutott teremtményeivel e-

gyütt társalghatandóánk. Mint itt, a' mi gondolatunk és tehetségeink nyilván csupán földi életműségünkből csiráznak fel, egymást mindaddig változtatják, változtatják míg a' tisztaságnak 's finomságnak oly fokáig emelkedhetnek millyet teremtetésünk enged: úgy, és nem másként leend az más csillagokban is, ha ugyan a' hasonlóságot vezérül szabad fölvennünk; 's milly dús öszhangzatot lehet képzelnünk, ha olly különbözően alkotott lények mind egy cél után törekeshnek egymással közlendik érzelmeiket 's tapasztalataikat. A' mi értelmünk csak a' föld értelme, melly a' minket itten környező érzékiségek által szünet nélkül képződik, így van a' dolog szívünk vonzalmival 's hajlamival is, egy más világ hihetőleg nem ösmerné azok segéd eszközeit és akadályait. De ezeknek utolsó eredményét sem ösmerné? Bizonyára! itt is minden sugárok a' kör középpontja felé igyekeznek. A' tiszta értelem mindenhol csak értelem lehet, akármelly érzékiségtől kölesönöztetett legyen is az; a' szív fölemelkedettsége min lenűtt ugyan azon erő t. i. erény leend, bármely tárgyakon gyakoroltatott legyen is az. Hihetőleg tehát itt is egység után iparkodik a' legnagyobb különbféleség, és a' mindent átölelő természetnek leend egy célpontja, hol annyiféle teremtmények legnemesb iparait egyesitse, 's minden világok virágait egyenlően egy kertbe gyűjtse. Mi physicalag egyesülve van, miért ne lehetne szellemileg és erkölcsileg is egyesülve? miután a' szellem 's erkölcsiség is a' természet-hez tartoznak, és ugyan azon törvényeknek — mellyek végre mégis a' naprendszer-től függendők — csak magasztasb rendben szolgálnak. Ha tehát szabad lenne a' különbféle bolygók köz minőségeit lakosai életműségőre életmódjára nézve is egy napsugár különbféle színeivel, vagy egy

hanglajtorja különböző hangjaival összevasonlitanom, úgy azt mondanám hogy talán az igaz és jó egy napjának világa is különbözően törik meg azon bolygókon; úgyhogy közülök egyik sem dicséckezhet annak egész éledeletével. Mivel pedig mindnyájokat csak egy nap világosítja meg, 's mindnyájan egy tervén lebegnek a' képzésnek, reménylhető hogy mindnyájan, mindenik a' maga útján, közelébb jönnek a' tökéletességhez, és a' különböző vándor pályák után talán egyesülendeknek is egykor a' valódi jó 's szép oskolájában. Most csak emberek legyünk mi, az az egyhang, egy szín csillagaink öszhangzatában. Ha már azon világosság mellyet mi éldelünk a' szelid zöldszínhez lenne is hasonlítható, — minket tiszta napfényül, értelmünket 's akaratunkat pedig a' mindenség műszközéül tartatni nem engedné, mert mi nyilván egész földünkkel egyben csak kis töredékei vagyunk az egésznek.

A' földön minden változás; nem használ itt semmi rovatéka, semmi szükségtelen fölosztása akármelly földgöbnek vagy abrosznak sem. Mint a' göb fordul, fordulnak vele a' fők mint az éghajlatok; szokások és vallások, mint a' szívek és ruhák. Kimondhatlan bölcsesség nyilvánul abban, nem hogy minden olly sokneművé, hanem hogy minden olly dicsőn egyezővé 's öszhangzóvá van e' földön alkotva. Ezen törvényben: egyet sokfélévé tenni, 's a' legnagyobb különbözőséget egy erőtetés nélküli egyformasághoz kapcsolni — fekszik épen a' szépség almája.

Szelid suly köté lábainkhoz a' természetet, hogy nekünk ezen egységet 's állandóságot megadja, ez a' testvilágban nehézségnek mondatik, a' szellemvilágban pedig röstségnek. Mint minden a' középpont felé tolul, és misem mozdulhat

a' földtől, a' nélkül hogy az valaha akaratunktól függene vajjon azon akarunk-e élni vagy halni? olly erős békókkal kötözi le a' természet szellemünket is a' gyermekkortól fogva, kitkit sajátjához, az az földjéhez (mert mi egyéb tulajdonunk is lehetne más mint ez?). Mindenszereti saját földjét, erkölceit, nyelvét, nejét, gyermekeit, nem mintha azok a' világon legjobbak lennének, hanem mivel azok az ő megtartott övéi, 's azokban magát, 's csupán maga fáradoalmát szereti. Így szokik bár ki is a' legroszabb ételekhez, a' legkeményebb életmódhoz, a' legszigorúbb égalj legvadabb erkölceihez, és végre abban kényelmet 's nyugalmat talál. Magok a' vándormadarak is ott fészkelnek hol kikeltek, és a' legsivatagabb, legzordonabb hon is legvonzóbb kötelekkel köti le a' hozzá tartozó embertözsököt.

Az életműségnek felsőbb neme a' növényország mint minden más mutatványa a' földnek, 's olly bő kiterjedésű, hogy abban részint elenyészik, részint némely lépcsők-'s hasonlóságokban közeledik az állatországához. A' növénynek van bizonyos nemű élete 's életkora; van neme 's gyümölcsözése, születése és halála. Előbb foglalá az el a' föld felületét mint az állatok 's emberek; mindenütt elébe tolakodik az e' kettőnek; fű, penész és moh nemeiben már azon kőpász kőszirtekre is reá kapaszkodik, mellyek még semmi élőlénynek lakul nem szolgáltak. Hol csak egy szem ingó földporocska felfoghatja az ő magvait — 's csak egy napsugárka által fölmelegedhetik: fölemeli fejét, és gyümölcsöző halált hal, mialatt pora más növényeknek jobb anyaborékul szolgál. Így virulnak fela'kopár sziklák, 's így nőnek be fűvel a' szirtek, így válnak a' mocsárok fű-és virágpusztákká. A' porráomlott vad növény

teremtény mindig folyvást munkáló melegágya a természetnek más teremtmények életműségére 's a föld további művelődésére.

A' lég és vízből, magasságból 's mélységből egyiránt látom az állatokat az emberfelé közeledni, mint dédapjai lőnek ők ott nemünknek 's lépésenkint megközeleltik alakunkat. A' madár röpked a' légben; alakjának a' száraz állatok alkotásától minden eltérése az ő elemeiből kinyilvánul; mihelyest csak egy undok közép fajában megérinti a' földet, hasonló leend az emberi csontvázhoz (mint a' denevérek 's vámpyrek). A' hal vízben uszkál; még az ő lábai 's kezei úszószárnyakká 's farkká vagynak átnöve, kevésbé izesültek tagai. Mihelyest a' földet megérinti, kibontakoztatja, mint Manati, legalább első lábait, 's a' nőstény emlőkkel kérkedik. A' tengeri medve — 's oroszlánynak már ösmerszenek négy lábai, bár a' hátulsókat még nem használhatja, 's azokon újait mint úszószárnyakat vonja maga után; azonban mégis a' mint tud, lassan csak előmászik, hogy magát a' napsugárokná' melegítse, 's egy kis lépéssel már felül emelkedett a' formátlan tengeri kutya butaságán. Így megyen az a' férgek porából; a' csigák mészlakából, a' bogarak szöveteiből folytonosan tagozottabb életműségekbe által. A' kétlakúak hídul szolgálnak a' vízi 's száraz állatok között, 's azok közül még a' legocsmányabb unau-n, annak három újjain 's két elő emlőin is látszó már az alakunkhoz közelebbi hasonlóság. Itt már játszik a' természet, 's az ember körül a' változatok 's életműségek legnagyobb különféleségén gyakorolja magát. Elosztá az életnemeket 's hajlamokat, ellenébe alkotá egyik nemet a' másiknak, azonban mind ezen tetsző ellenmondások egy célhoz vezetnek.

Boncz- 's élettanilag igaz tehát hogy földünk valamennyi élő teremtményeiben egy életműségi hasonlóság uralkodik, csak hogy mennél távolibb a' teremtmények életeleme, annál inkább különbözik az az emberétől, 's elkelle hagynia a' mindig egyforma természetnek is azok műszerezetében a' főképet. Mennél közelebb az emberhez, annál inkább ő szevoná t' rendeket és sugárokat, hogy azokat a' csak ő általa létezhető föld teremtés szent középpontjában egyesítse. Örülj rangodnak óh ember! 's *tanuld magadat* nemes közép teremtmény mind abban, mi körülöd él.

Egy pontja sines a' teremtésnek éldelet nélkül, életműv nélkül, 's lakó nélkül: *minden teremtménynek van tehát saját új világa*. Végetlenség fog körül engemet, ha én, ezer efféle próbák által körözve 's azok érzéseitől megragadva, természet, a' te szent hajlékomba lépek. Nem melőzél te el egy teremtményt sem, egészen megosztád velök magadat, annyira, mennyire életműségökbe téged megfoghattak. Munkáit mindenikét egygyé, tökéletessé, 's csak önmagához hasonlóvá tevéd. Belőlről munkálád te azt ki, 's hol meg kelle tagadnod, más részben kipótolád azt, mint a' minden dolgok anyja kipótolhatá. Vegyük figyelemre tehát azon különféle munkáló erőknék néhány megfontolt viszonyait némelly életműségekben, 's ezáltal megtörjük az útat az ember élettani álláspontjáig.

1) A' növény tengődik és gyümölcsözik: mint nekünk látszik, ez egy alárendelt cél; de a' teremtés egészében minden másoknak alapja az. Azt tehát teljesen végzi a' növény, 's annál folytonosban munkál arra, mennél kevésbbé van ereje más célokra megoszolva. Hol csak lehet, e-

gészen mint csira áll elő, új sarjakat 's bimbókat hajt: egy fagaly az egész fát előmutatja. Mi tehát egyszersmind előbbi tétéleink egyikét segélyül híván a' természet hasonlósága után egész joggal mondjuk hogy: *hol hatás van, ott erőnek, hol új élet van, ott új életelének kell lennie*, 's minden növénynemű teremtményben a' legnagyobb hatást kell annak gyakorolni. A' csirákróli elmélet, mit a' tengődés kimagyarázására vettek fel, tulajdonképen mitsem magyaráz ki, mert a' csira már magában alakzat, 's a' hol ez van, ott életművi erőnek kell lenni, melly azt képezi. A' teremtés első magyszemében egy bonczoló sem találta fel minden következő kelméket; nem előbb tűnnek' azok szemünk elébe mint míg a' növény saját teljes erejére nem költ fel, 's minden tapasztalatink mellett sincs jogunk azt másnak mint a' növény életművei erejének magának tulajdonítani, melly azokra csöndös de folytonos hatással munkál.—A' természet megadá e' teremtménynek mit megadhatott, és a' sokféleséget, mit meg kelle tőle vonnia, egy benne munkáló erő benségében pótolá' ki. Mit tenne a' növény az állati mozgás erejével, midőn helyéről nem mozdulhat? miért akarná ő a' maga körüli más növényeket ösmerni, midőn ez ösmeret csak kinzója lenne? De a' léget, világosságot, tá nedvét fölszivja 's növényileg éldeli azokat; a' növési, virágzási 's tenyészési hajlamot olly hiven, olly szakadatlanul gyakorolja, hogy semmi más teremtmény elébe nem hág. —

2) A' növényről az eddig fölfedezett számos növényállatokrai átmenet még világosabban tünteti ezt fel. A' táprészek már ezekben elkülönöznék; érzék 's önkényes mozgási állati hasonlóság jellemzi már ezeket, de legfelsőbb életművi erejök még csak táplálat 's tenyészet. A' polyp nem csi-

ratár, mellyek benne talán a' philosoph kegyetlen kése végett előre formálva rejteznének; hanem mint a' növény maga életművi élet vala, ő is életművi élet. Sarjakat hajt mint az, 's a' bouczoló kése ez erőket csak fölébreszteni, csak ingerelni tudja. Mint egy felingerlett vagy szétmetszett izom több erőt nyilvánít, így a' kinzott polyp mindent nyilvánít mit tud, hogy magát visszapótolja 's kiegészítse; tagokat hajt míg csak ereje engedi, 's míg csak a' művész eszköze természetét egészen szét nem rombolá. Nehány részekben, néhány irányokban, ha a' részek nagyon kicsinyekké lettek, ha ereje nagyon elgyöngült, azt többé nem teheti; melly nem történnék, ha az előformált csira minden pontjain készen állana. Hatalmas életművi erők azok, mellyeket mi ő benne mint a' növények sarjazási műszerében vagy még mélyebben alá, — a' gyöngébb, homályosabb kezdetekben munkálni látunk.

3) A' csészés állatok, csigák, olly sok életdús életműves teremtmények, mennyi csak ezen lakba öszve szedődhetett, 's életműveződhetett. Ezt nekünk érzéknek (Gefühl) kell neveznünk, mivel más szavunk nincsen, de ez csiga — vagy tengeriérzék, a' legsötétebb életerők zavaréka csak néhány tagokig kifejlődve. Nézd tapogató szálait, az izmot, melly a' látideg helyét viseli, a' kinyílt száját, a' dobogó szív kezdetét: 's milly csoda! a' különös visszatermési erőt. Ez állat visszapótolja fejét, szarvait, állát, szemeit; nemcsak építi 's viszont ledörzsöli művészi csészéjét: hanem élő lényeket is nemz ugyanazon művészi csészével, 's némelly fajok him — 's nők egyszersmind. Bennök tehát az életművi erők egy egész világa fekszik, mellynélfogva ezek lépcsőjükön véghez viszik, mit kiképzett tagúak véghez nem vihetnek,

és mellyekben a' nyálkás takonyalak annál bensőben 's folytonosban munkál.

4-er. A' bogár, a' munkálataiban olly műdús teremtmény, épen olly műdús alkotásában is; ennek életművi erői még egyes részeiben is hozzá-mérték. Még igen kis agyvelő 's nagyon finom ideg-szálak mutatkoznak benne; izmai még olly gyön-gék hogy azokat külső kemény héjnak kell még pánczélozni; és a' nagyobb állatok vérkerengése még nem talál helyt az ő életműségében. De nézd fejét, szemeit, érző szálait, tödelét és lábait! figyelj csak azon iszonyú terhekre miket egy *bogár* (Käfer) egy légy vagy egy hangya emel; nézd a' hatalmat mit egy felingerült darázs nyilvánít; nézd a' 5000 izomdarabot, mit Lionett egy mezei pillében (Weidenranpe) megszámlolt, midőn a' hatalmas embernek alig telik az ötödfélszázra; visgáld végre a' művészetet, mit azok érzékeikkel 's tagaikkal visznek végbe, és húzz következt azon életművi erők tömegére, mellyek azok minden egyes részeiben mintegy *benlakva* munkálnak. Ki láthatja egy pók vagy légy kiszakasztott rángatózó lábát a' nélkül, hogy észre venné mennyi ereje van abban az életingernek még a' testtől elkülönözve is? Ez állat feje még kicsiny volt arra hogy minden életinger benne központosuljon; a' gazdag természet elterjeszté tehát azt még a' leg-finomabb tagokra is. Érző szálai érzékek, finom lábai izmok és karok, minden idegcsomó egy kis agyvelő, minden ingerlékeny rostony csaknem egy dobogó szív; így készülhetének el a' finom művek, mellyekre némelly fajok egészen alkotva vagynak, 's mellyekre őket saját életműségök 's szükségök ösztönzi. Milly bámulandó ruganyosság van egy pókháló vagy selyembogár szálában! 's a' művésznő önmagából voná azt annak nyilvános jelenségéül, hogy ő egészen ruganyosság 's inger, tehát

vonzalmaiban ösztönében 's műveiben is valódi művész, egy ez életművészségben munkáló *kis világlélek*. —

5-ör. A' hidegvérű állatokban még látható az inger ezen túlnyomósága. Erősen és sokáig reszket még a' tekenős béka miután fejét veszté; egy vipera elszakasztott feje még 3- 8-12 nap múlva is halálos. Egy halt crocodil öszvehúzodott álla képes volt elharapni egy vigyázatlan újját, valamint a' bogarak közül egy méh kiszakasztott fülánkja szürni igyekszik. — Nézd a' párosodó békát; lábai 's tagai elszaggathatnak mielőtt tárgyát elhagyja. Nézd a' kíszott Salamandrárt; kezeit, ujjait, lábait elvesztheti az, 's azokat ismét kipótolja. Illy nagyok—'s ha szabad mondanom — feleslegesek az életművi erők ezen hidegvérű állatokban, 's röviden, mennél durvább valamelly teremtmény, azaz mennél kevésbé van az inger — 's izmok ereje az idegerőig fölemelkedve, 's egy nagyobb agyvelő alá rendelve: annál több szétterjedtebb, tartós életű, 's visszatermőbb *életművi mindenhatóságot* fejt az ki magából.

6. Még a' melegvérű állatoknál is észrevették azt, hogy az idegekkel öszveköttesben lévő izom röstebben mozog, a' belső részek pedig annál tüzebb ingerhatást gyakorolnak ha az állat meghalt. A' halálkor azon arányban növekszenek a' rángatózások, a' mint az érzés hanyatlik, 's egy izom, melly ingerlékenységét tán elveszté, visszanyeri azt, ha darabokra vágatik. Mennél idegdúsabb tehát valamelly teremtmény, annál többet látszik vesztíteni azon tartóséleterőből melly csak nagy nehezen hal ki. A' visszateremtő erő az úgynevezett tökélyesb állatok egyes, de sokféle öszvetételű tagjaiban mint a' fő, láb, kéz 'sat. egészen eltűnik; csak alig pótolódik ki bizonyos évek alatt egy fog, alig

egy lábtörés, vagy alig heged bé egy seb. Ellenben az érzékenység 's előterjesztési erő e' fajokban olly szemlátomást növekszenek, míg azok végre az emberben a' földi életműség legfinomabb, legmagasb fokára az értelemre emelkedve egyesülnek. —

Vagynak az embernek szembeszökő tulajdonai, mellyekkel más állat nem bír, 's gyakorol hatásokat, mellyek mind jó, mind rossz oldalukra nézve csak az ő sajátai maradnak. Egy állat sem falja a' magához hasonlókat pusztá nyalánságból; egy állat sem gyilkolja a' maga nemebelit egy harmadik parancsára hidegvérrel. Egy állatnak sincs beszélőtehetsége mint az embernek, annál kevésbbé írása, szájról szájrálátaladása (tradio) vallása, önkényi törvényei 's jogai. Egy állatnak sincs végre mivelődése, nincs ruhája, olly lakja, művészete, röpkedő változékony véleménye millyel többnyire minden emberi egyén kitünteti magát. Még nem vizsgáljuk, vajjon mind ez hasznára vagy kárára van-e nemünknek; elég hozzá, ez fajunk jelleme. Midőn minden állat mindenben hű marad neméhez és egyedül csak mi választjuk az önkényt, nem pedig a' szükségét istennönkké: e' különséget mint lettdolgot kell tehát visgálnunk, mert hogy az lettdolog tagadhatlan. A' másik kérdés: hogy jutott ehöz az ember? vajjon e' különbség eredeti-e, vagy csak szokási, felvett, 's hajlami? — más-'s csupán történeti nemű; még e' mellett a' tökéletesedhetés vagy romolhatóság is — mellyben eddig egy állatnak sem engedett — kitüntető jelleme az ő nemének. Mi tehát félre téve minden metaphysicát, az élettanhoz (Physiologia) és tapasztalathoz alkalmaztatjuk magunkat.

Az ember állása fölemelkedett, 's e' részben csak egy a' földön. Mert bár a' medvének széles talpa van, 's a' harcban fölegyenesezik is, bár a' majom és pygmaea néha fölemelkedve jár vagy fut is: mindazáltal az efféle járás csupán az ő nemében állandó 's természetes. Az ő lába erősebb 's szélesebb, nagy 's hosszabb lábüvelyke van midőn a' majomnak csak egy hüvelyke van: sarka is egyarányú talpával. Ez álláshoz vannak minden oda munkáló izmok alkalmazva. Lábikrája nagyított, mendenczéje befelé, csipői egymástól széthúzódvák, háta kevésbé görbült; mejje széles; neki nyakpercze 's vállalai vagynak, 's kezein érző újjai a' lecsüjdedő fő itt a' nyakizmain az alkotmány koronájául emelkedik fel; az ember *ανθρωπος*; egy minden irányban maga körül messze tekintő teremtmény. —

Egy előttünk ösmeretes teremtmény sem tér ki eredeti életműségéből, hogy annak ellenére egy mást készített volna magának; mert hiszen az csak azon erők által munkált, mellyek életműségében feküdtek 's a' természet elég utat ösmert minden élőnek azon állásponton megtartására, mellyet neki kimutatott. Az embernél minden azon alakhoz van mérsékelve, mellyet az most bír; abból magyarázható ki minden annak történeteiben — 's nélküle misem, 's midőn ez alakra mint fölséges isténalakra 's a' föld művészi főszépségére látszanak központosulni minden formái is az állatképzésnek — és a' nélkül, valamint az emberország nélkül megrabolva maradna a' föld diszétől és uralkodó koronájától; miért akarnék mi kiválasztatásunk főékét porbasujtani 's épen a' kör *középpontját* látni nem akarni, mellybe minden sugárok öszvefutni látszanak? Midőn az alkotó anya munkáit végzé, 's minden formákat kimerített, mellyek e' földön lehetők

valának, megállá, 's műveit végig pillantá, és midőn látta hogy mind ezek mellett is hibázik a' föld legfőbb dísze, uralkodója, 's második teremtője: ekkor ön magával tanácskozott öszyehalmozá az alakokat, 's azokból alkotá a' fő alakot az emberi szépséget. Anyailag nyujtá utolsó művészi teremtményének a' magakezét mondván: „kelj fel a' földről! magadra hagyatva olly állat lennél te mint a' többi állatok; de az én különös kegyem 's szerelmem által járj fölemelt fővel, 's légy istene az állatoknak“ — Hálás pillanattal mulassunk csak a' jótékonytság azon szent műve felett, melly által nemünk emberi nem leve; csodálkozva látandjunk milly új művezete kezdődik az erőknék az emberiség fölegyenesült alakjában, 's hogy az ember csupán azok által lőn emberre.

Gondolatdúsan nyomul előre a' homlok, és a' kaponya fölemelt nyugodt méltósággal boltozódik. A' széles állati orr összébb nyomult, magasb 's finomabb szerkezetet nyer; a' hátrábbvonult száj szebben födethetik be, 's az emberi ajaknak olly képezete van, hogy a' nélkül a' legokosb majom is szűkülködik. Ez után előnyomul az áll, hogy egyenesen lefelé lejtő tojásdadot kerekítsen; szeliden simul alá az orcza, a' szem, az előrenyomult homlok alatt mint valamelly szent templomából a' gondolatnak pillant ki. 'S mind ez mi által? A' főnek a' fölemelkedett termethezi alakulása által, 's ennek a' függirányos sulypouthozi kül — 's belszerkezete által. Kinek kétsége van e' fölött, lásson emberi 's majomi kaponyát — bizonynyal nem marad előtte semmi árnyéka a' kétségnek. — A' természetnek minden külső alakzata, annak belső művének előterjesztése, 's úgy lépünk mi nagy anya! legszentebb földi teremtésid elébe mint műhelyei az emberi értelemnek.

Midőn az agyvelő tágas és szép félgöbeinek kiterjeszkedése, 's azoknak az értelemre 's szabadságai belső alkata csak fölemelkedé't alakban vala lehető, mit ezen részek aránya, maga a' nehézkedés, azok melegségi aránya, 's az azokbani vérkerengés eléggé mutat: úgy e' belső viszony sem munkálhata egyebet mint az emberi szerkezet tökélyét. Miért hajlik olly kellemesen előre a' görög alakú főtető? mert az egy szabad agyvelő legtágasb hézagát zárja körül, valamint szép, 's egészséges homlok üregeket árul-el, tehát az ifjui szép 's tiszta emberi gondolat templomát. A' fő hátulja ellenben kicsiny: mert az állati kisagyvelőnek (cerebellum) nem kell túlnyomónak lenni. Így van az arcz egyéb részeivel is; ezek mint érzéki életművek az agyvelő érzéki erejének legszebb arányát mutatják, 's minden attóli elhajlás állati. Én meg vagyok győződve, hogy ezen részek öszhangjáról egy olly tudományt bírandunk, melyet a' pusztán eltaláló arcztan (physiognomia) nehezen adhat magában. Benn fekszik a' külső alapja, mert minden belőlről alakult az életművi erők által, és minden teremtmény olly egész alakja a' természetnek, mint-ha az semmit mást nem teremtett volna.

Pillants tehát ég felé ember, 's megzendülve örülj mérhetlen elsőbbségednek, mellyet a' világ teremtője olly egyszerű elvhez — felemelt állásodhoz kötött. Ha te mint egy állat meghajolva járnál, ha fejed csak szád és orrod kedvéért épen olly falám irányba volna helyezve, 's testalkatod a' szerint volna rendezve: hová maradna felsőbbi szellemi erőd a' láthatlanul beléd ihlett istenképe? Maguk a' nyomorultak, kik állatok közzé jutottak elveszték azt: a' fő elferdülésével kevesbültek a' benső erők is; durvább érzékek vonák földig a' teremtményt. Ámde tagaidnak egyenes járásrai alkata által szép állást 's irányt nyere a' fő; ezzel megnyeré az agy-

velő is, ezen szellemi 's égi növény, a' teljes hézagbani elterjeszkedhetést, 's ágainak lefelé bocsáthatását. Eszmedúsan boltozódott a' homlok, az állati életművek hátravonultak, 's előállott az ember. Mennél fölebb emelkedett a' kaponya: annál lejjebb szállott a' hallás, barátságosabban kapcsolá magát az arczezal öszve, 's mind két érzékek benső hozzájutást nyerének az eszmeképzés szent rejtekéhez. A' kisebb agyvelő a' gerincoszlop 's az érzéki életerők nyiló virága—melly az állatoknál túlnyomóbb vala—a' másik agyvelővel egy alárendelt szelidebb arány a lépett, a' csoda szép *csikos test* (*corpus striatum*) sugárai szinesebbek 's finomabbak lettek az emberben; újjalmutatás azon végetlenül finomabb fényre melly ezen középtájon öszvejön, 's onnan kisugárzik. Így képződött—ha ugyan képben szabad szóllanom—a' virág, melly a' meghosszabbult gerincvelő felett csak kihasadt, de előről egy szellemi erőtele növénynyé boltozódik, millyet csak e' felfelé törekvő fa nemzhetett. —

A' mesteriérzetek millyen mélységei vagynak minden emberi érzékben elrejtve, mellyek itt—ott, többnyire inség, szükség, kór, más érzék hiánya, ferde születés, vagy vak történet által födöztetnek fel, mellyek sejtetik velünk mennyire más,— e' világban ki nem fejlődött érzékek lappanghatnak bennünk. Ha néhány vakok a' tapintási érzéket, hallást, számoló és emlékező tehetséget olly lépcsőig tudták emelni, melly a' közönséges érzékű emberek előtt mesének tetszik: úgy a' különbözőség 's finomság egész fel nem födözött világi nyughatnak más érzékeinkben is, mellyet mi sok rendezetű gépelyünkben csak ki nem fejthetünk. A' szem, a' fül! Mi finomságokra jutott már az ember általuk, 's egy magasb álláson még bizonynyal tovább jutand,

midőn, mint Berkley mondja, a világosság isten beszéde, melyet legfinomabb érzékünk ezer alakban 's színekben folytonosan csak betűz. A' tiszta hang, melyet az emberi fül felfog 's mit csak a' művészet fejt ki: a' legfinomabb mértan, mit a' lélek az érzék által homályosan gyakorol, mint a' szem által is, midőn a' világossági sugár reá hat, a' legfinomabb mértant nyilvánítja. Végetlenül fognánk mi csodálkozni, ha mi, lényünkben csak egy lépéssel tovább, mindent világos pillanattal látnánk. mit mi sok rendezetű isteni gépelyünkben az érzékek 's erők által homályosan gyakorlánk, 's mellyben minket éltettségéhez képest az állat már felülmúlói látszik.

Azonban mind ezen műszközők: agyvelő, érzékek, és kéz, még az egyenes járás mellett is munkálatlanul maradtak volna ha teremtők nem kölcsönöz egy rúgót melly mind azokat mozgásba hozta: ez vala a' beszéd isteni ajándéka. Csak beszéd által költetik fel a' szunnyadó értelem: vagy is inkább a' mezetlen tehetség: melly magában örökké holt maradt volna, beszéd által élő erő 's hatás lesz. Csak beszéd által lesz szem és fül, sőt minden érzékek érzete egygyé, 's az által együlnek teremtő gondolatokká, mellyeknek a' kezek 's más tagok művészete csak engedelmeskedik. A' siket-'s némán születtek példája mutatja milly kevés értelmi eszmékre jut ha az emberek között is beszéd nélkül, és melly állati vadságban maradnak minden ő hajlamai. Utánoz mit szeme lát, jót, rosztat, 's rosszabbúl utánozza mint a' majom, mivel a' különböztetés benső bélyege, sőt maga a' neméveli rokon érzet is hibázik nála. Vannak példák, hogy a' siketnéma testvérét gyilkolá le, midőn egy disznót megöletni látott, 's annak belrészeit csupán utánzás végett hideg örömmel turkálá fel: rettentő bizonyítmány arra,

hogy a' magasztalt emberi értelem és nemünk érzéke milly kevésre juthat magától. A' finom beszédeszközöket tehát úgy lehet sőt kell néz-nünk mint értelmünk kormánylapátját, 's a' beszédet mint mennyei szikrát, melly gondolatainkat 's érzéseinket szüntelen lángba hozza. —

Az állatoknál látjuk már a' beszéd előkészületeit, 's a' természet itt alólról fölfelé munkál, hogy e' művészetet az emberben tökélyre hozza. A' lélekzés munkájára az egész mejj, minden csontjaival, száлагаival 's izmaival, a' rekesz sőt az altest, nyak, hát 's felső kar részei is megkivántatnak; e nagy munkára tehát hatásol az egész gerinczoszlop minden száлагаival, porczogóival, izmai-'s ereivel: ez adá a' mejj részeinek a' megkivántató szilárdságot, 's az alacsony teremtményekről mindig fölebb emelkedett hogy egy tökélyesb tüdőt 's légcsovét alkosson. Kiváncsian szívja az új állatszülött magába az első lehelletet, sőt törekszik utána, mintha azt nem is várhatná. Csoda sok részek alkotvák e' célra: mert csaknem minden részeknek szükségök van légre, hogy munkásan tenghessenek. Azonban bár mennyire törekszik is minden ez élő lehellet után, még sincs minden teremtménynek szava, és beszéde mellyet utoljára kis műszerek—légcső—nehány izom 's porczogó, 's végre csak a' nyelv egyszerű tagja igyekszik betölteni. A' legsimább alakban tűnik fel e' minden isteni gondolatok, szavak ezerművésznője, melly egy kis hasadékön bevett kevés léggel nemcsak az emberi eszmék egész országát hozá mozgásba, hanem mindent véghezvitt mit a' földön emberek tettek. Végetlen szép a' lépcsőnkénti menést figyelenmel tartani, mellyen a' természet a' néma haltól, fereg-'s bogártól kezdve a' teremtményt lassan las-

san hangra 's szóra hívja fel. A' madár örül énekének, mint legművészbib foglalkodásának 's egyszerűsmind legdicőbb elsőbbségének mit neki a' teremtő adott; a' hanggal bíró állat azt hívja segegyül, mihelyt hajlamokat érez 's lényének belső állapotja örömbbe vagy búba akar kitörni. Kévéssé mozgatja tagait; 's csak azon állatok beszélnék jelek által, mellyektől hasonlóság szerint a' hang meg van tagadva. Némelleyeknek nyelve már képes az emberi szavakat után mondhatni, mellyeknek értelmét ők még sem fogják fel; a' kül életműség az emberfajok között a' belső tehetségekkel egyiránt törekszik előre. De itt bezáródik az ajtó, 's a' beszéd az emberhez leg-hasonlóbb majomtól is saját oldalhártya által, mellyet a' természet az ő légsövére függesztett, egyszerre önkényesen 's erőszakosan meg van tagadva.

Milly különös, hát egy fölingerlett léglehelés lenne az egyetlen, legalább legjobb eszköze gondolatinknak 's érzéseinknek! Ennek lelkünk minden munkálativali megfoghatlan köteléke nélkül, e' tettek meg nem történtek, agyvelőnk sinom készítményei tett nélkül, létünk egész alapja tökéletlen maradt volna, mint az állatok közé jutott emberek példái mutatják.

Az embert beszédre alkotá a' természet, ezért van ő felegyenesedve, 's ezért van mejje egy föfelé törekvő oszlopon kiboltozódva. Az emberek, kik állatok közé jutottak, nemcsak magát a' beszédet veszték el, hanem részint ehözi tehetségöket is; nyilvános bélyegül hogy torkuk elferdült 's hogy csak egyenes járáshoz van kötve az emberi szózat. Mert bár sok állatok bírnak az emberéhez hasonló beszédműszerekkel: még

is, még az utánzásban sem alkalmas egyik is közülök a' mi fensőbb, szabad emberi mejjünkből, a' mi szűkebb 's művészileg elzárt szánkból csörgedező beszéd folyam követésére. Ellenben az ember nemcsak minden hangjaikat 's szavaikat tudja ezeknek utánozni, hanem egy isten megtanítá őt arra is, mint kell eszméket hangokban kinyomni, alakokat hangokkal rajzolni, és a' föld urává lenni szájának szózata által. A' beszédétől kezdődik tehát az ő értelme 's művelődése: mert csak az által lehet ő önmagának is ura, 's van hatalmában az ítélet és választás, mellyre életműségénél fogva csak képes vala. Fentebb nemű teremtmények lehetnek 's kell lenniök azoknak, kiknek értelme a' szem által felel meg, kiknek csak egy látott ösmertető jel már elég, eszmék alakítására, különböztetésére 's állapítására; a' föld embere még csak kezdő tanítványa a' fülnek, melly által ő a' világosság szavát még csak most kezdi érteni tanulni. A' dolgok különbségének még segélyeszközök által kell lelkébe hozatni, miután először talán csak lehellve, és nyögve, később hangozva 's zengően tanulá közölni gondolatait. Nagyon kifejező tehát a' keletiek azon elnevezése, mellyel ők az állatokat a' föld némáinak mondák; csak a' beszédre alkalmas életműséggel vé az ember is az isteni ihletést, az értelem és örök tökélyesbülés magvát.

Az ember bír azon királyi elsőbbséggel, hogy felemelt fővel, fölegyenesedve tekinthet maga körül, bár sokat homályosan és ferdén lát, sőt gyakran el is téveszti lépteit, hogy olykor csak a' tövisek által emlékeztessék azokra, mellyek keskeny alapján kell nyugodni az ő fogalmai 's ítéletei egész fő és szívalkotmányának: még is az ő magas értelmi rendeltetésénél fogva isteni

faj, 's királya leend és marad ő a' földnek, mivé semmi földi más teremtmény nem lehet.

Hogy ezen rendeltetés magas voltát érezhessük, gondoljuk meg mi nyugszik az értelem 's szabadság nagy adományai alatt, 's egyszersmind mennyit merészelt a' természet, midőn ezeket egy olly gyöngé, sokképen vegyített föld-életműségre bizá — mint az ember. Az állat csak meghajlott állat; habár némelly nemesbek közülök fejeket fölemelik, vagy legalább előre nyújtott fővel vágyódnak is a' szabadság után. Az ő értelemre meg nem érett szellemök kénytelen szükséghozta ösztönöknek szolgálni, 's e' szolgálatban kell előbb magokat az érzékek 's hajlamok saját használatára messziről készíteniök. — Az ember az első szabadon bocsátottja a' teremtésnek, ő felegyenesedve áll Benne függ a' jónak 's rosznak, hamisnak és igaznak mérlege; tud ő nyomozni, válaszszon is tehát. Midőn neki a' természet két szabad kezét ada műszerül, 's széttekintő szemeket léptei kormányzására, e' szerint nem csak a' súly fölrakására van önmagában erő, hanem — ha szabad úgy szólnom — ön maga is lehet súly a' mérlegben. A' legcsalékonyabb hibáinak színt tud ő adni, és önkénytes megcsalatott lenni: a' lánczokat, mellyek őt természete ellenére kötve tartják, idővel megszeretheti, 's némelly virágokkal övezheti körül. A' mint volt tehát a' dolog a' megcsalatott értelemmel, úgy van az a' roszul használt vagy kötve tartott szabadsággal is; legtöbбекnél ez teszi arányát az erőknék 's hajlamoknak, mint azt az alkalmasság vagy szokás meghatárzá. Ritkán pillant ki e' felett az ember, 's gyakran, ha alacsony ösztönök kapcsolják, 's utálatos szokások kötik le, fajtalanabb lehet az állatnál. —

Azonban szabadságánál fogva, sőt azzal legelfajultabb visszaélése mellett is kirúgó. Választhat ő mégis, habár a' legroszabbat választaná is; uralkodhatik magán, habár saját választása szerint magát a' legalábbvalóra határzá is el. — A' mindent látó előtt ugyan, ki belé ezen erőket adá, ér elne 's szabadsága korlátolt, és e' korlát rá nézve szerencsés, mert a' ki a' forrást teremté, tartozott annak minden kicsapásait ösmerni, előre ellátui 's úgy kormányozni, hogy kezeiből a' legáradékonyabb patak se zuhogjon ki; de a' dologban magában 's az ember természetében az által misem változott, ő magában szabad teremtmény, 's az marad, bár a' mindentkörül fogó jóság őt is átkarolja minden bohóságival, azokat az ő javára 's a' közboldogságra igazgatja. —

Szép a' láncz, mellynél fogva a' mindent érző anya gyermekei együttérzéseit öszvefogja, 's őket tagonként kiképezi. Midőn a' teremtmény még buta és nyers, magáról is alig gondoskodhatik, nincsen reábízva a' fajzatokróli gondoskodás. A' madarak költenek, 's kicsinyeket anyai szerelemmel növelik; ellenben az érzéketlen strucz homoknak adja tojásait, ő feledi — mond róla egy régi könyv — hogy azokat egy köröm öszvetapodja, vagy egy vadállat öszszvezúzza: mert isten elvevé tőle a' bölcseséget, és semmi értelmet sem közlött véle. — Ugyan azon életművi okból, melly által a' teremtmény több agyvelőt nyer, több melegséget is nyerend az, eleven fajzatokat szül, vagy kikölti azokat, szoptat — 's anyai szeretet kélkeblében. Azelevenen nemzett teremtmény egyszersmind az anyai lény idegeinek csomózata; a' maga szoptatta gyermek, sarjadéka az anyanövénynek, mellyet mint saját részét magából táp-

lál. — Ezen legbensőbb együttérzésre vagynak mind azon gyöngéd ösztönei az állatnak építve, mellyekre a' természet az ő nemét nemesbitheté.

Az embernél az anyai szeretet fensőbb nemű; az emberiség fölemelt alkatának sarjadéka az. Az anyai keblen 's annak keblében fekszik a' csecsemő 's a' leggyöngédebb italt issza. A' legdurvább korcs-embert is megszelidíti az atyai — a' családi szerelem. Mert hisz a' nő oroszlán is nyájas kicsinyeihez. Családi körben állott elő a' legelső társaság; vér, bizalom, 's szerelem kötelékei által kapcsolva öszve. Sokáig kelle tehát tartania nemünk gyermekkorának, míg az ember vadsága megtört 's családi körhöz szokott; a' természet vonzá 's tartá azt gyöngéd köteléi által öszve, nehogy azt, mint hamar kiképeztetendő állatok, feledve széledjenek el. Így leve az atya a' fiú nevelője, mint volt az anya annak szoptatója, 's így forrott öszve egy lánca az emberiségnek. Itt t. i. meg vala vetve egy szükséges emberi társaság alapja, melly nélkül egy ember se nőhete fel, és semmi emberi többség nem állhatott elő. Az ember tehát társaságra született; azt súgja néki a' szülőktől öröklött érzelem, azt hosszú gyermekkorának évei.

Végre a' vallás legfelsőbb emberiségi jelleme az embernek, 's nem kell csodálkozni hogy ezt ide számolom. Ha az embernek legkitünőbb adománya értelem: ezen értelem foglalkodása az ok és okozat közti összvefűggést kipuhatolni, vágy a' hol ez lehetlen — sejdíteni. Az emberi értelem ugyan ezt teszi minden dolgokban, kezeléseken 's művészetekben; mert ott is hol ő egy szokásba hozott, bevett ügyességre hallgat, egy előbbi értelemnek kellett az ok- 's okozat közti összefűggést meghatározni, 's a' művészetet behozni. A' természet

munkáiban pedig tulajdonképen bensőleg semmi okot nem ösmerünk; magunkat sem ösmerjük, 's nem tudjuk mi munkál bennünk. Tehát minden kívülünki okozat mellett is minden csak álom, sejdítés és nevezet; azonban valódi álom az, mihelyest gyakran 's állandóan egyforma okozatokat látunk egyforma okokkal kapcsolatban. Ez a' menetele a' philosophiának, az első és utolsó philosophia mindig vallás volt. A' legvadabb népek is gyakorlák magokat abban; mert egy népe sincs a' földnek teljesen a' nélkül; valamint emberi alak, 's értelmi tehetség, nyelv, nősülés, néhány emberi erkölcsök és szokások nélkül. Láthatlanokban hitt-kök midőn láthatót nem láttak, tehát bár milly homályosan is, de mégis nyomozták ök a' dolgok okait, természetesen inkább a' történetekhez, mint a' természet lényeihez, inkább azok rettenetes és mulékony, mint örvendetes és tartós oldalához tarták magukat, sőt ritkán jöhettek annyira, hogy minden okokat egy alá rendelték volna. Azonban ezen első próbatét is vallás volt; és nem való az, hogy félelem teremtményei lettek volna az ő isteneik nagyobb része, a' félelem, mint olyan, mitsem talál fel: csupán az értelmet költi fel a' képzeletre, a' valódi vagy hamis sejdítésre. Mihelyt tehát az ember a' legkisebb jelentésű felindulásban értelmét használni tanulá, az az, mihelyt a' világot másként tekinté mint egy állat: láthatlan, hatalmas lényekben kellett neki hinnie, kik őt segítik vagy neki ártanak. Ezeket barátivá igyekezett tenni, vagy mint ollyakat megtartani; 's így leve a' vallás, volt az igaz vagy hamis, helyes vagy tévelygő útra vezetett legyen is: tanítója az embereknek, tanácsolója 's vigasztalója az ő annyira homályos, olly veszély — 's tömkelegtele életöknek.

Nem! te nem hagytad teremtményid előtt magadat ösmeretlenül, te minden élet, minden fények 's alakok örök forrása. A' legörbült állat érzi homályosan a' te hata'lnak 's jószágodat, midőn az életműségéhez képest erőket 's hajlamokat fejt ki: ő előtte az ember a' föld látható istene. De az embert fölemeléd te, hogy maga tudta 's akarhatja nélkül is nyomozza a' dolgok okait, kitalálja azoknak összefüggését 's úgy találjon *reád* minden dolgok összefüggésére, lényére a' lényeknek. Természed belsejét nem ösmeri ő ki, a' midőn akármely dolog benső erejét sem foghatja fel; igen, ha tégedet kiakarna ábrázolni, hibáznék, 's hibázni kellene; mert te alak nélküli vagy, bár első 's egyetlen szerző oka minden alakoknak. Azonban mégis tiszta fény minden róladi bár hamis csillám is előtte, 's mind azon csalékony oltár mellyet ő neked épít, csalhatlan emlékjegye nemcsak lételednek, hanem az ember téged ösmerni 's imádni bíró erejének is. — Vallás tehát, már mint értelmi gyakorlat is legfelsőbb emberi jellem, legfelsőbb virága az emberi léleknek.

Hogy a' vallással a' hallhatlanság reménye 's hívése is össze volt kapcsolva, 's általa alapított meg az emberek közt, ismét a' dolog természetében fekszik, és ez csaknem elválhatlan is az istenség 's emberiség fogalmától. Mit? mi az örök-ké valónak gyermekei vagyunk, kit itt utánozva ösmernünk 's szeretnünk kellene, kinek ösmeretére minden által indittatunk, kinek utánzására szeretet 's szenvedés által szorítottatunk — 's mégis olly homályosan ösmerjük őt, olly silányul olly gyermekileg utánozzuk őt; sőt látjuk az alapokat is miért nem ösmerhetjük 's utánozhatjuk őt ezen életműségünkben másként. És más nem engedtetett volna nekünk? 'S a' mi legbizonyosb, legjobb tervünk-

re nézve nem várhatunk előlépést? Mert éppen ezen mi legnemesebb erőink olly kevesek e' világra nézve: főlebb törekszenek azok ennél, mert itt minden a' kénytelenségnek hódol, és még is nemeseb részünket állandó harcban találjuk ezen kénytelenséggel: éppen az, mi az emberi életműség alapjának látszik, bár a' földet ősméri el szülötte — de tökéletesedési helyének éppen nem. Elszakasztá-e tehát az istenség a' fonalat, 's minden embert képzéshezi készületei mellett is végre egy éretlen teremtményt hozza létre, melly egész rendeltetésével csalaték? Hát minden csak tökéletlen munka e' földön, 's örökkön örökké tökéletlen maradjon-e? 's az emberi nem csupán árnyecsoport, melly álmat vadász? — Itt a' vallás nemünk minden hiányait 's reményeit a' *hitben* központosítá, és az emberiség számára egy *hervadhatlan* koszorút fona.

Egy erő sem leszen semmivé; mert mit tenne az: Semmivé leszen az erő? Erre példánk nincs a' természetben, sőt arról lelkünknek csak fogalma sincs. Ha önmagával ellenkezik azon tétel, hogy *valami semmivé* legyen: annál nagyobb ellenkezés az, hogy egy élő, munkáló valami, mellyben maga a' teremtő létezik, mellyben az ő isteni ereje *benlakólag* nyilvánúl, a' semmiségbe térne át. A' műeszköz külső körülmények által elkophatik; de mennél kevésbbé semmisülhet — vagy veszhet el csak egy parány is abból; a' nál kevésbbé azon láthatlan erő melly ezen parányban is munkál. Miuután minden életműségben észrevesszük, hogy annak munkáló ereji olly bölcsen választvák, olly mesterileg rendelvék, a' köztartósságra 's a' fő erő kiképzésére olly pontosan kiszámolvák: bohóság volna azt hinni a' természetről: hogy azon pillanatban, midőn annak egy összetétele (combinatio) az az valamelly külső állapotja megszűnik, nem-

csak bölcsességéből, 's gondoskodásából alábbhagyna, holott csupán ez teszi őt isteni természetű: hanem azt még maga ellen fordítaná, hogy egész mindenhatóságával (mert ehöz nem kevesebb kellene) az ő élő összefüggésének csak egy részec-kéjét, mellyben ő maga *örökké munkálva* él, semmisítse. Mit a' mindent élesztő életre hívott, él, a' mi munkál, munkál az ő örök összefüggésében örökké.

A' lélek anyyira fölébe emelkedett minden alsóbb életműség tehetségeinek, hogy ő nemcsak mint királynő a' mindenütt jelenvalóság 's mindenhatóság egy nemével testem ezer életművi erőin uralkodik: hanem (csudák csudája!) magába pillantani, 's magán is képes uralkodni. Semmi nem mulja felül az emberi gondolat finomságát, sebességét és munkásságát; semmi az emberi akarat erőteliségét tisztaságát és *hevét*. Mindennel, mit az ember gondol—a' rendelő, mindennel mit akar 's teszen—a' teremtő istenséget utánozza ő; bármilly esztelenül gondolkozzék is. A' hasonlóság magában a' dologban fekszik: az ő lelkének lényében alapúl az. Az erő, melly istent megismerni, őt szeretni 's követni képes, sőt melly okosságának lételénél fogva őtet akarhatja nélkül is kénytelen elösmerni 's utánozni, miután az a' tévelygéseknél 's hibáknál is csupán csalékonyság 's gyöngeség miatt hibázik, azon erő, a' föld leghatalmasb uralkodónője semmisülne? csak azért semmisülne, mert az összetételnek valamelly külső körülménye változik, 's néhány alsóbbrendű jobbágyai tőle elpártolnak? A' művésznő nem lenne többé ha műszköze kezéből kiesett? Hol maradna itt minden gondolati összefüggés?

Vagy nincs hasonmása (analogon) lelkem munkásságának e' földön;— és akkor hát sem azt nem foghatjuk meg mint határol az a' testre? sem azt,

mint hathatnak reá más tárgyak? — vagy ezen hasonmás a' láthatlan mennyei fény- 's tűzszellem, melly minden élőt átfoly 's a' természet minden erőit egyesíti. Az emberi életműségben olly finomságot ért ez el, melly egy földalkotásra sem kevés: ez által munkált a' lélek az ő életműveiben csaknem mindenhatólag, ez által sugárzott önmagába vissza azon öntudattal hogy az ő benseje él. Ez által tölt-el a' szellem nemes hévvel, 's tudta magát egyszersmind szabad elhatározása által a' testen, sőt a' világon túl tenni 's azt kormányozni. Hatalmat von ő tehát a' felett, és ha órája üt, ha az ő külgépe fölpszlik: mi természetesb, mint hogy a' természet néhány örökké munkáló törvényeinél fogva azt, mi természetében fekszik 's vele bensőkép egyesült — magával viszi? Visszatér ő saját élhelyébe (medium), 's ez vonza őt — vagy inkább te vonzasz 's vezetsz bennünket szétterjedő isteni képző erő, te, lelke és anyja minden élő lényeknek, te vezetsz 's alakítsz szeliden át bennünket új rendeltetésünkhöz.

Az első teremtmény melly fényre lép, 's a' napsugárok alatt mint földalatti ország királynője tűnik fel — a' *növény*. Mellyek az ő állató részei? Só, olaj, vas, kén, 's a' mi földalatti meg finomabb erőinél fogva hozzá áthasonlítottathatók. Hogy jutott ő ezen részekhez? Benső életművi ereje által, minél fogva azokat, az elemek segítsége által sajátjaivá tenni törekszik. És mit mivel ő azokkal? Magához vonja, saját lényévé dolgozza át 's továbbá tisztálja le őket. Mérges és egészséges növények tehát nem egyebek mint a' durvább 's finomabb részek vezéredényei; a' növény egész műve nem egyéb mint az alsóbbat felsőbbrendűvé átképezni.

A' növény felett áll az állat, 's annak nedveiből táplálja magát. Az egyetlen elefánt millió füvek sírja; de ő élő 's kiható sír, és saját részeivé állatítja azokat; az alsóbb erők az élet felsőbb, finomabb formába mennek át. Így áll a' dolog minden húsevő állatokkal: rögtön tevő a' természet az átmenetelt mintha minden lassú haláltól féltette volna magát. Azért rövidíté és sietteté a' fensőbb életformáikra átalakulás útját. Minden állatok közt legnagyobb, gyilkos a' legfinomabb életműségű lény az ember. Ő csaknem mindent, mi az élő életműségre nézve alatta nem igen mélyen áll, saját természetévé át tud hasonlítani

Miért választá a' teremtő ezen külsőleg véve, élő országát szétromboló rendezvényt? Ellenséges hatalmak voltak: kik magukat a' munkába vegyíték 's egy nemet a' másoknak harácscsává tettek? vagy hatalomhiánya volt ez a' teremtőnek, ki másként nem tarthatá fel szülőtteit? Ragadd el a' felső boréket 's nincs halál a' teremtésben! *minden szétrombolat felsőbb életrei átmenetel*, 's a' bölcs atya ezt olly jókor, olly rögtön, olly sokféleképp vivé véghez, mint csak azt a' nemek föltartása és a' teremtmény saját éledelete — mellynek örülnie kelle boritékának 's kihatnia hol lehető vala — megengedheté Ezer erőszakos halál által kerülé ő el a' a' lassú elhúnyást, és előhozá a' virágzó erőnek magasb életművekhez csiráját. A' teremtmény növekvése mi egyéb mint azon szünteleni ipar, hogy több életművi erőket köthessen természetéhez? Ehöz vagynak az ő életkorai mérsékelve, és mihelyest e' munkát nem folytathatja, fogynia 's hálnia kell. A' természet leköszön azon gépelyről, mellyet többé nem talál képesnek az ő egézséges áthasonlítási és tiszta feldolgozási céljára.

Mi az állati táplálékra szükséges, csak növénynemű erők, hogy az állat növénynemű részek-

be adjon életet; az izom—'s idegnedv semmi földi lénynek nem szolgál többé táplálékul. Maga a' vér is csupán a' ragadozó állatoknak szerez némi frissítést; és a' nemzeteknél, kiket erre szenvedély vagy szükség szorított, föltalálhatók némely hajlamai azon állatnak, melynek elevev életére magukat kegyetlenül elhatázzák. A' gondolat és ösztön ország tehát, mint annak természete is kívánja, itt látható elő — 's átmenet nélküli, és a' nemzetek alakzata az emberi érzelmek komoly törvényévé tevé azt, hogy semmi állatot se kívánjon táplálékul melly még él az ő vérében. Nyilvánosok mind ezen szellemi erők; azért is talán az idegnedv — mint az érzelmek tapintható vezetője felőli némely föltételekben felülemelkedhetett vala az ember. Az idegnedv, ha ugyan van olyan, az idegeket 's agyvelőt egészségben tartja, ugyhogy ezek a' nélkül csak hasztalan kötelek és edények volnának; annak haszna tehát testi, és a' *lélek munkálata*, az érzelmek 's erőknél fogva mellyek benne léteznek, akármilly életműveket használjon is műszerül—*mindenütt szellemi.*

Hová lesznek már e' szellemi erők, mellyek az emberi érzék alúl elvonvák? Bölcsen vont itt előnkbe fátyolt a' természet, és mivel nincsenek erre szolgáló érzékeink, nem hagy az ő változatainak 's átmeneteinek szellemi országába bepillantani; hihetőleg nem is férne össze az abbi pillantás földi létünkkel 's azon testi érzékekkel mellyeknek még mi alávetvők vagyunk. Csak az alsóbb országokból felsőbbekbe átmenetet tára ő fel előttünk, a' felsőbbekben csak felszálló alakokat tüntetett elő; az átvezetés ezer láthatlan útait magának tartá fel 's úgy álla elő a' nemzetek országa mellybe semmi szem nem lát hat be.

Mint állat a' földnek szolgál az ember, 's hozzá mint lakhelyéhez van köttetve; mint ember halhatlanság magvát hordja keblében, melly más növénykertet kíván. Mint állat, kielégitheti szükségseit, 's az emberek, kik azokkal megelégszenek, e' földön jól érzik magokat. Mihelyt valamely nemesb tárgyat vadász, mindenütt tökéletlenségekre 's kontár munkákra talál; a' legnemesb a' földön soha sem ért tökéletességet, a' legtisztább ritkán nyert tartós és állandó létet: szellemünk 's szívünk erőinek e' nézőhely mindig csak gyakorlat—'s próbahely marad. Eléggé bizonyítja ezt nemünk történetei, próbatétei, hányatásai, vállalatai 's változatai által. Itt ott jött egy bölcs, egy jó, 's gondolatokat, tanácsokat és tetteket szórt az idő habtengerébe; néhány habok kerengtek körülök, de jött a' folyam hulláma — magával ragadá azokat, 's eltörlé nyomaikat; így sülyedt örvénybe a' nemes czélokékszere. Bolondok uralkodtak a' bölcsök tanácsai felett, és tékozlók öröklötték a' számukra gyűjtő szellemdúzs szülék kincseit. — Mennél kevésbbé van az ember földi léte öröklésre számolva; annál kevésbbé lehet a' gömbölyű 's mindig mozgó föld maradandó művek műhelye, öröklétű növények kertje, öröklak kéjvára. Jövünk 's megyünk; minden pillanat ezreket teremt elő, 's ezreket seper le a' földről: vándorok szállója ez, 's bolygó csillag mellyre vándormadarak érkeznek, 's mellyről vándormadarak költöznek el. Az állat kiéli magát, és ha az fensőbb czélok következtében évek szerint ki nem élheté is magát, el van érve még is benső célja; tehetségei kifejlvék, 's ő az, minek lennie kellett. Egyedül az ember áll ellentétben magával 's a' földdel; mert az életműségére nézve mindenk közt legkiképezettebb teremtmény egyszerűs mind a' legkiképezetlenebb saját új rendel-

tetésére nézve, ha bár életünva vándorol is ki a' világból. Ok itten nyilván az, hogy állapotja, e' földre nézve az utolsó, egyszersmind az első egy más létre nézve, mellynek ellenében ő mint gyermek tűnik fel első gyakorlataiban. Ő tehát egyszerre két világot tüntet fel; 's ez teszi az ő lételének úgy tetsző kettősségét.

Ne törődjél tehát jövő léted helyén és óráján, a' nap melly nappalodat világítja elfödi lakodat 's földi jövő sorsodat, és mindaddig meghomályosítja előtted minden csillagait a' mennynek. Mihelyt az leszáll, nagyobb alakjában tűnik fel a' világ: a' szent éj mellybe egykor beburkolva fekvél 's egykor beburkolva fekvendesz, árnyakkal födi be földedet, 's e' helyett neked mennyben a' halhatlanság ragyogó könyveit nyitja fel. Ott vagynak lakok, világok, tervek. —

Ők ragyognak teljes ifjuságban,
 Akkor is ha ezredek lehunytak,
 Nem rabolja semmi változat le
 Arczaik virágit. Ámde látjuk
 Itt köröttünk minden egyre tűnik
 Széteszot, leomlik, összerogygyan.

Földi fény 's a' földi dús szerencse
 Hódol a' dülő idők dühének.

Maga a' föld nem leend többé mikor még te leendesz, 's más lakokban, más életműségben Istent 's annak teremtését éledeled. Sok jóban vevél részt ő rajta. Ő rajta nyeréd azon életműséget mellyben mint menyfia magad körül pillantani tanultál. Igyekezz tehát őt megelégedve hagyni el, 's áldjad őt, mint a' ligetet hol te mint halhatlanság gyermeke játszál, mint oskolát, hol te bánat 's örömközt férfikort érél. Többé semmi jogod hozzá, neki semmi joga hozzád: a' szabadság fejdiszével koro-

názva, és a' mennyővével átövezve vidd tovább vándorbotod vidáman.

Tagadhatlan hogy a' gondolat, sőt az első észrevétel, mi által a' lélek valamely kül tárgyat előidéz, *egészen másnemű dolog, mint a' mit hozzá az érzék vezet.* Mi ezt képek nevezük; de ez nem a' kép, azaz nem azon fény pont melly a' szemben festetik le, 's melly az agyvelőig nem is hat: a' lélek képe szellemi, az érzékek ingerlésére maga a' lélek által teremtett lény. Ő, az őt környező dolgok zűrzavarából előidéz egy alakot, mellyen figyelemmel csügg, 's így teremt belső hatalomnál fogva a' sokból egy egészet, melly csupán az ő sajátja. Ezt vissza tudja teremteni habár nincs is többé jelen: az álom és költészet egészen más törvények szerint tudja ezt öszvekötni, mint az érzék előállítá, 's ez valóban meg is történik. A' betegek dühöngései, mellyekre annyiszor hivatkoznak mint a' lélek anyagiságának jeleire, éppen az ő anyagtalanságának tanúi. Lessük meg az örület 's figyeljünk a' lépésre mellyet lelke véssen. Ő azon eszméből indul ki, melly őt mélyen illeté, melly tehát műszközét összerombolá 's megzavará a' más érzékekkel összefüggést. Erre épít ő minden mást, mert ez az uralkodó eszme 's tőle nem szabadulhat; ehöz teremt egy saját világot, saját dolgok-összefüggését, és az eszmekötésbeni minden tévutai a' legszellemiebbek. Neműgy egyeztetí ő a' dolgokat öszve mint az agyvelőszövetségárai feküsznek, sőt még nem is úgy mint érzései előtűnnek, hanem mint rokonok más eszmék az ővéivel, és a' mint ő azokat ezekhez át tudta vonni.

Ugyan azt bizonyítja *eszméinknek gyermekkorunktól mesterséges képzése*, és azon *lassú menet*, mellyen a' lélek nemcsak későn jut öntudatra,

hanem érzékeit is nebezen tanulja 's tudja használni. Több mint egy psycholog jegyzé meg a' műdarabot, melly által valamelly gyermek a' szinról, alakról, nagyságról, távrol fogalmakat nyer 's melly által azt láthatni tanulja. A' testi érzék mitsem tanul; mert a' kép az élet első napján épen úgy festetik le a' szemben mint festetendik a' végső napon; de a' lélek az érzék által tanul mérni, hasonlítani, szellemileg érezni. Erre segíti őt a' fül, 's a' beszéd már csak szellemi—nem testi eszköze az eszmekötésnek. Csak az érzéstelen veheti a' hangzatos és szavat egynek; 's mint e' kettő különbözik, úgy a' test és lélek, életmű és erő. A' szó az eszmére emlékeztet, 's egy más szellemből hozza ezt által hozzánk, de ez nem maga az eszme, 's épen olly kevésbé lesz gondolat az anyagi műszköz. Mint növekszik a' test az étkek által, úgy növekszik szellemünk az eszmék által; sőt ebben is észrevesszük az áthasonlitási növekvési és visszatermési törvényeket, de nem testi, hanem saját módja szerint. Ő is megterhelheti magát az eledellel, midőn azt átsajátítani 's önévé változtatni nem képes; az ő szellemi erőjének is van saját őszhangzata, mellytől minden eltérés betegséget, — vagy gyöngeséget vagy lázt, azaz bódultságot, órültséget okoz: lángérossal munkál ez is végre benső életében, mellyben szeretet 's gyűlölség, a' vele nem hasonneműtől vis-zatolódás, 's vonzalom nyilvánul a' vele egy természetűiránt, mint ez az anyagi életben történik. Röviden, 's rajoskodás nélkül szólva—bennünk benső, szellemi ember alakul, ki saját természetű, 's a' testet csak műszközökként használja, sőt saját természeténél fogva az életművek leggonosz b őszvezúzatásai mellett is munkál. Mennél inkább elválasztatik testétől betegség vagy a' szenvedélyek erőszakos rohamai által a' lélek, 's egyszersmind kinszerítve van saját eszme világába

átköltözni: annál különösb tüneményeket tapasztalunk az ő saját, hatalmas, erőtelj eszmeterep. téseiben 's eszmekötéseiben. Kétségbeesésből tébolyog most ide 's tova előbbi élete látmányáiban, és mivel természetét 's szokott munkálatát az eszmeképzést el nem hagyhatja, most egy új *vad teremtést* készít magának.

Misem nyújt az embernek olly saját érzést létéről mint az elősmerés; egy igazság elősmerése, mit mi magunk vivánk ki, melly belső természetünkől költsönöztetett, 's melly mellett gyakran minden látszóság tűnik. Az ember elfeledi ön magát: elveszti az idő—és saját érzéki erői mértékét, ha egy felsőbb gondolat őt felhívja és azt követendi: A' legborzasztóbb testkinzatasok egyetlen egy élő eszme által elnyomathattak melly akkor a' lélekben uralkodott. Az emberek, kiket egy indulat, különösen a' mindenek közt legélénkebb 's legtisztább indulat az isten szeretete ragadott meg, föl sem vevék az életet 's halált, és magukat minden eszmék ezen örvényében, mi.t mennyben érezték. A' legaljasb, legcsekélyebb munka nehéz leszén, mihelyt azt csak a' test végzi; de a' *szeretet* a' legnehezebb foglalkodást is könnyűvé teszi, szárnyakat költsönöz a' legtovább tartó 's legbosszabb fáradalomhoz is. Hézagok 's idők enyésznek előtte; magát mindig saját pontján, saját eszmeországában leli. — A' szellem ezen természete nyilvánul a' legvadabb népeknél is; mindegy, bármiért harcoljanak is — ők eszmék zavarában harcolnak. Az emberevő is haragja szomjában 's bátorságában, bár undok módon, de *szellemi éldelet* után törekszik.

A' teremtő miudennapon saját tapasztalást adott: milly kevésbé lehessen minden a' mi gépünkben tó-

lünk 's egymástól elválhatlan. Halál testvére a' balzsamos álmom. Ő megszüneti szelid érintésével éltünk legfontosb működéseit: hidegek 's izmok nyugosznak, elszűnnek a' testi érzemények; 's mégis a' lélek folyvást gondolkozik sajátországában. Nincs ő jobban elválasztva most a' testtől mint ébren vala, mint mutatják az álmhoz gyakran vegyült érzetek; és mégis saját törvényei szerint munkál ő folyvást a' legmélyebb álm közepett is, mellynek szenderképeire mi nem is emlékezünk, ha csak valamelly rögtöni felriasztás arról meg nem győz bennünket. Több személyek megjegyzék, hogy lelkök, csöndes álmaikban, még ugyan azon eszmesorozatot—külön választva az éber állapotól—el nem ferditve tovább folytatá, és mindig egy, leginkább ifjú, élénkebb és szebb világ lebegett előttök. Az álm érzelmei előttünk élénkebbek, indulatai tüzesebbek, a' gondolatkötés, és az abbani lehetőség könnyebb lesz, pillanatunk vidámabb, a' bennünket körül sugárzó fény sokkal szebb. Ha egészségesen alszunk, menésünk röpüléssé, alakunk nagyobbá, határzatunk erősbbé, tehetségünk gyakran szabadabbá válik. És jöllehet mind ez a' testtől függjön, mivel lelkünk minden legkisebb állapotjának szükségésképen vele öszve kell hangoznia, míg erői azzal olly bensőleg együlve munkálnak: mindazáltal az egész, valóban különös alvási 's álmi tapasztalat—melly a' legnagyobb csodálkozást ébresztené bennünk ha nem volnánk hozzá szokva—mutatja, hogy testünk nem minden részei egy módon miéink, sőt hogy gépünk némelly műszere (húrként) *leereszthető*, 's a' legfelsőbb erő pusztá emlékezetekre inkább eszmeileg, élénkebben 's szabadabban munkál. Miután minden okok melyek szemünkre az álmod hozzák, 's ennek minden jelei, nemcsak pusztá monda után, hanem élettanilag és valóban is hasouképei a' halálnak: miért

ne lehetnének tehát annak szellemi jelei is hasonlóképei egy jövő szebb világnak? — Így tehát, ha betegség vagy elgyöngülés alatt meglep is a' halál álma, egy remény csillámlik, hogy ez is mint az álom csak az élet lázát hűti, az igen egyforma és soká folytatott mozgást szeliden nyugvásra fordítja, némelly ez életben gyógyíthatlan sebet meggyógyít, és a' lelket egy vidám fölébredésre, új ifjuság reggele éldelésére készíti el. Mint az álom karján visszatérnek gondolataim az ifjuságba, midőn néhány életművek békői alul csak félig kiemelve, de annál inkább visszanyomulva saját énembe, szabadabbnak és hatalmasbnak érzem magamat: úgy fogod te is nyugtató álma a' halálnak eltem ifjuságát, lételem legszebb 's legerőtelibb pillanatait hizelegve visszahozni, míg fölébredek a' mennyei ifjuság szebb alakjában.

Hol mozgás van a' természetben, hol valamely dolog élni látszik 's változik a' nélkül hogy a' szem észrevenné a' változat törvényeit: ott a' fül hangokat 's beszédeket hall, mellyek a' látottak talányát a' nemlátottakból fejtik meg; a' képző erő megfeszül, és az ő módja szerint, az az képzetek által elégtételt ki. Főképen a' fül a' legfélékenyebb, legbokrosabb minden érzékek közt; elénken érez az, de csak homályosan; nem képes az egybefogásra, nem tud a' világosságig hasonlítani; mert az ő tárgyai bódító folyamban enyésznek el. Más érzékek segítsége nélkül is feltudja ugyan a' lelket ébreszteni, de a' szem nélkül ritkán értesíti azt a' tiszta elégtételig — Látjuk tehát mi nemzeteknél kell legjobban kifeszülnie a' képző erőnek: az olyanoknál t. i. mellyek a' magányt szeretik, a' természet vad tájékat, pusztákat, sziklás vidékeket, zivatarlakta tengerpartokat, tűzethányó hegyek alját, vagy más csoda és mozgalomteli

földöveket laknak. A' legrégibb idők óta magas képzetek anyja volt az arab puszta, 's kik ollyasokban gyönyörködtek, többnyire magányos bámész emberek voltak. Magányban fogant a' Mahomed Koránja; az ő fellázadt phantasiája mennybe ragadá őt, 's minden angyalt, szenteket és világokat megmutata néki; nem lángol jobban az ő lelkülete, mintha a' magányos éj villámát az ítélet nagy napját, és más mérhetlen tárgyakat fest.

Föld nagy szelleme! milly pillanattal tekintesz te által minden árnyképeket 's álmokat, melyek kerek gömbünkön egymást űzik; mert mi árnyak vagyunk, és a' mi phantasiánk csak árnyálmokat költ Mennél kevésbbé lehelhetünk mi tisztább levegőt: annál kevésbbé közöltethetik még most összetett 's porból alakult borékunkkal egészen a' tiszta értelem. Azonban a' képzőerő minden tévútai mellett is erre növeltetik az emberi nem; képeken függ ez, mert ezek benyomást okoznak a' dolgokról, látja és keresi ez a' legvastagabb homályban is az igazság sugárait. Szerencsés, és elválasztott azon ember, ki az ő keskeny határok közé szorított életében, mennyire lehető, a' phantasiákról valóig, azaz a' gyermekkorról férfikorig növekvék fel, és illy czél al is fut által tiszta szellemével testvérei történetin. Nemes kiterültséget ad az a' léleknek, ha ő azon keskeny körön, mellyet ég alj és növelés vontak körülünk, magát túl tenni merészli, és legalább más nemzetek közt megtanulja, mit nélkülözhetne el. Milly sokat talál az ember ott nélkülözöttet és nélkülözhetőt, miket régóta lényegeseknek tartánk! előterjesztéseket, mellyeket mi gyakran az emberi értelem legközönségesb alapszabályainak ösmerünk el; az ott, és itt, valamelly hely ég alja szerinti különbözés, mint a' hajósna a' szá-

raz, fellepként tűnik el. Mit ezen nemzet gondolatköréből nélkülözhetlennek tart, arra nem is gondolt amaz, sőt károsnak találja. Így tévelygünk mi e' földön ide 's tova emberi képzeletek tömkelegében; 's most már az a' kérdés: holvan e' tömkeleg középpontja, hová minden tévutak mint megtört sugárok a' naphoz — visszavezetnek?

Menjünk most át a' nők erényeire, a' mint azok az emberiség történeteiben nyilvánulnak. A' legvadabb népeknél is különbözik a' nő a' férfitől gyöngédebb tetszőség, a' pipere 's szépség iránti szeretete által; még ott is ösmerhetők e' tulajdonok hol a' nemzetnek az égaljial 's a' legnyommasztóbb szükséggel is kell küzdenie. Mindenhol cifrázza magát a' nő, bármelly kevés ékszert találjon is itt ott maga számára: tavasz nyiltakor mégis csak hoz legalább néhány szagatlan virágokat elő az életdús földhát, előkövetiül azoknak miket más évszakokban elővarázsolhat. Tisztaság egy másik nő erény, mellyre azokat természetök szorítja 's a' tetszvágy ösztöne ingerli.

Még sokkal nagyobb kiemelésre érdemes a' szelid türés, a' zugalom nélküli munkásság, mellyben magát a' gyöngébb nem a' mivelődéssel visszaélés nélkül mindenütt a' földön kitünteti. Egész magamegadással hordja az az igát mellyet reá a' férfiak vad hatalma, ezeknek a' tunyasághoz 's restséghözti szeretetök, végre maga az ősök kicsapongásai is mint egy öröklött szokást, nyakába nyomtak; és erre a' legnyomorultabb népeknél gyakran legnagyobb példányok találkoznak. Nem tettetés az, midőn sok tájakon a' férjhez menő leánynak a' bajtele házasságra kinszeríttetnie kell: 's ekkor az futja lakát, pu ztákra menekül, vagy könnyyel veszi fel menyasszonyiko-

szorúját, mert az átlengett szabad ifju korának utóvirágja. Az illy nemzetek legtöbb nászénekei fölvidítő—vigasztaló és félszomor dalok, melyeket mi kigúnyolunk, mivel az ő ártatlanságukat és igazságukat nem érezzük többé. Gyöngéden veszen ő búcsút mindentől mi ifjuságának olly kedves vala: mint halott hagyja-el a' szülei házat, elveszti előbbi nevét 's egy idegen birtokaleend, ki talán zsarnoklelkű! A' legbecsülhetlenebbet — mit ember bírhat — kell föláldoznia, saját személye birtokát, szabadságát, szabad kényét 's akarátját — sőt talán egészségét és életét; és mind ezt olly ingerekért, millyeket a' tiszta szüz még nem ösmer, 's melyek—tán nem sokára—kedvetlenség tengerébe tűnek el tőle. Szerencse hogy a' természet a' női szívet a' férfi személyes becse iránt mondhatlan gyöngéd és erős érzettel ékíté föl. Ezen érzet által túri ő annak durvaságait is; édes lelkesedésében olly örömet emelkedik fel mind ahhoz mi nemest, nagyot, derekat, nem közönségest képzél a' férfiban találni; emelkedő részvéttel hall férfitetteket, melylyek, ha az est beköszön, a' bajtele napterhét megédesítik, 's mintegy kevélylyé teszik, hogy ha már csakugyan valakiének kell lennie, egy férfi birtokában lehet. A' regényesség szeretete a' nő jellemében jóékony adománya a' természetnek; balzsam ez az ő — és jutalmazó fölvidámulás a' férfi számára, mert az ifjú legszebb koszorúja mindig a' *szűznő* szerelme volt.

Vége az édes anyai szerelem, melylyel e' nemet a' természet fölkészíté; csaknem független az a' hideg értelemről, és távol az önhasznú jutalomvágytul. Nem azért szereti az anya gyermekét mintha az legszeretetre méltóbb lenne, hanem mivel az neki magának élő része, szívének gyer-

meke, saját természetének másolata. Azért zúdulnak föl belrészei annak jajja felett; vére szelidebben folydogál, szive keményebben ver annak szerencsésjén, vagy ha még anyai kebléhez szoríthatja azt, azon kebelhez melly őt egykor táplálá. A' föld minden elnem romlott nemzeteinél megvan ezen anyaszerelem: semmi — egyébként mindent változtatni szokott — égalj sem változtathatá azt meg; csak a' társaság legelromlottabb alkotmányai tudták néha néha a' puha bünt édesebbé tehetni, mint az anyai szerelem azon édes azon gyöngéd kínja.

A' boldogságnak (Glückseligkeit) már csak neve is mutatja, hogy az ember tiszta boldogságra (Seligkeit) nem alkalmas, és azt magának meg sem is szerezheti; ő maga szerencse gyermeke, melly őt ide 's tova helyezé, és tartomány—idő—életműség és környülmények szerint—mellyek közt él—határzá meg éldelete képességeit is, valamint örömei 's szomora módját nemét és mérsékét. Szerfelett kevély aránylat lenne, hogy minden földrészek lakóinak európaiaknak kellett volna lenniök ha szerencsésen akarnának élni: mert mi is lettünk volna-e azokká mik most vagyunk Európán kívül? A' ki tehát bennünket ide helyezett, másokat amoda rendele, 's a' földi élet ugyanazon éldeleti jogait ajándékozá nekik is. Miután a' boldogság benső állapot: annak mértéke és határozata is nem kinn, hanem minden egyes lény keblében bent fekszik.—Ne emeljük tehát nemünk boldogsága alakját 's mértékét följebb, se alább ne súlyesszük mint azt a' teremtő helyezé: mert csak ő maga tudta minek kell a' földön a' halandónak lennie.

Dicsőítsük hát a' gondviselést, hogy mivel egészség az alapja minden mi physical boldogságunknak, ez alapot olly különféle módon alkalmazá a' földre. A' népek, kikről hisszük hogy az velök mostoha anyaként bánt talán legkedvesebb gyermekei valának: mert midőn számukra nem készíté az édes mérgek lomha lakomáját: a' munka kemény kezei által az egészség kelyhét, és ez által pihentető életmeleget nyujta nekik. Hajnalpir gyermekei, fölvirulnak ők és ismét elenyésznek: gyákran a' gondtól üres vidámság 's jólétöknek benső érzete nekik boldogság rendeltetés 's életéldelet; hát van-e egy más, egy szelidebb 's tartósabb is még?!

Ne higyjétek emberek hogy az éretlen, mértéknélküli csinosodás, kiképződés boldogság lenne, vagy hogy a' tudományok holt nevezete, 's minden művészetek kötelentánczolói használata megszerezné valamelly élő számára az életbölcsiséget: mert a' boldogság érzete meg nem szerezhető a' könyvnélkül tanult nevek vagy tanult művészetek vegyhasábjai (recept) által. Egy ösmeretekkel túltömött fej, ha azok arany ösmeretek lennének is: lenyommá a' testet, szükítené a' keblet, elhomályosítaná a' tekintetet, 's így az viselőjére nézve az élet kórterhe lenne. Mennél inkább finomitva osztjuk meg lélekerőinket, annál inkább elhalnak a' fáradt erők: a' művészet alkotmányán túlfeszítve, mint csillogó kereszten hamvadnak el tehetségeink és tagjaink. Csak egész lelkületünk használatán — hozzá véve munkás erőit is — nyugszik az egészség áldása; és még egyszer köszönjük a' gondviselésnek hogy az egész emberi nemet nem finomitá el annyira, és földünket csupán betanult tudományok halltermévé nem rendelé.

Mivel végre jólétünk inkább csöndes érzelem mint csillogó gondolatkép: úgy azok sokkal inkább szívérzelmek mint a' mélyhatású értelem munkálatai mellyek bennünket öröm-és szerelemmel jutalmaznak az életben, Milly jóltevé tehát az anya természet, hogy a' jólét forrását—maga 's mások ellenére,—nemünk valódi emberségét mellyre az teremtve van, az indító okoktól 's művészi ö-z-tönrugóktól csaknem függetlenül az ember keblébe oltá be. Minden élő örül életének; nem kérdi 's nem nyugtalanodik azon: miért létezik ő? az ő létele czél, 's czélja létele. Egy vad sem gyilkolja le önmagát, annál kevésbbé végzi ki önmagát az állat, tovább terjeszti nemét a' nélkül hogy tudná miért ülteti azt tovább, 's a' legzordonabb égalj nyomása alatt is aláveti magát minden fáradalom — 's munkának csak hogy élhessen. Ez egyszerű, mély és kipótolhatlan lételezete tehát a' boldogság, egy kis csöppje azon minden boldogok végetlen tengerének, melly mindenben van, 's mindenben örül és érez.

Nem látjuk-e tehát, testvérim, mikép a' természet mindent tett mit tehete, nem hogy nekünk szabad határt engedjen, hanem hogy bennünket korlát közé vegyen, és hozzászoktasson éltünk határvonalához? Érző műveinknek 's erőinknek bizonyos mértéke van: napjaink 's életkorunk órái csak költsönösen felváltva nyújtják egymásnak kezeiket, hogy a' jövő az enyészőt felváltsa. Nem phantasiai csaljáték tehát az, midőn a' férfi 's az ősz magát még ifjúnak álmodja. Maga a' lélek vidámsága, melly a' vágyakat megelőzve pillanatilag undorra változik, paradicsomi kéj-e, vagy inkább Tantalus pokla, örök meritése a' képtelenül kinzott Danaidáknak? Egyetlen művészeted tehát óh ember itt a' földön—*mérték*: az

öröm, az ég gyermeke, melly után vágyódl, körüléd 's benned van; a' józanság és a' csöndes édelet leánya, az elégedettség és csöndes elme lúga—lényeddel éltedben 's halálodban egyesül.

Jótékonyan gondolkozott tehát a' gondviselés midőn a' nagyobb társaságok tervezeteinek egyes emberek boldogságát elébe tevé 's azon becses státusgépelyeket, mennyire teheté, bizonyos időkre szorítá. Bámulandóan választá el az a' népeket nemcsak erdők, hegyek, tengerek, puszták, folyók és égaljak által, hanem bensőleg is nyelvek, hajlamok és jellemek által; csakhogy a' beigázó kényuraságnak munkáját megnehezítse, és hogy ne dugjon minden világrészeket egy fa-ló gyomrába. Egy Nimródnak sem sikerült még eddig hogy maga 's nemzetsége számára a' földlakóit egy vadaskertbe hajhássza össze; 'és bár századok óta igyekezett is a' szövetséges Europa magát minden föld nemzetségei fölébe mint szerencse tukmáló kény úrnő fölemelni, messze van még céljától a' szerencse istennője. Gyöngé 's gyermekes leendett a' teremtő anya, ha gyermekei valódi 's egyetlen rendeltetését a' boldoggá lételt néhány későbbiek (Spätling) műkerekeire építette — 's azok kezeitől várta volna a' földteremtés célját. Ti, minden földrész emberei! kik ezredek óta elhúnytatok, ti tehát nem éltetek volna, hanem poraitokkal csupán a' földet kö éritettétek, hogy idők multával maradékaitek europai műveltség által legyenek boldogokká; egy illyes kevély gondolattól mi hibázik még hogy az *természet felségsértésnek* ne mondathassék? —

Ha föltalálható a' földön a' boldogság: meg van az minden érző lényben; sőt természet által kell benne meg lennie, és a' segítő művészetnek is

éledeletül kell benne természetté válnia. Itt van már minden ember boldogság mértéke önmagában, magán hordja az alakzatot mellyre teremteték, 's mellynek tiszta körén belől csak ő maga lehet szerencsés. Épen azért merité ki a' természet minden ember alakzatait a' földön, hogy mindenike számára annak idejében 's helyén éledeletet eszközöljön, melly által a' halandót az életen keresztül csalogassa. —

A' teremtő választotta eszköz után, hogy nemünk csak saját nemünk által képeztessek ki, nem vala másként lehetséges, mint hogy az ostobaságokat a' maradék örökölje, valamint a' bölcseség takarékos kincseit: az ember utja hasonló lőn egy tömkeleghez, mellyből minden oldalra tévutak vivének, 's csak néhány ösvény vive a' belső czél felé. Boldog a' halandó ki arra ment, vagy vezetett másokat, kinek gondolatai, hajlamai 's kívánatai, vagy csupán csak hallgatag példája sugárai is utat mutatának társainak a' szebb emberiségre. Nem másként munkál Isten a' földön, mint választottjai 's magasztasb emberek által. Vallás és nyelv, művészet 's tudomány, sőt magok az igazgatás módok sem diszelghetnek szebb koronával, mint az emberi lélek erkölcsi kimivelődésének e' palmaágával. Testünk elporlik a' sírban, 's nem sokára nevünk képe is árnyékká leend a' földön; csak Isten szava, azaz a' képző traditio szerint élhetünk munkásan valami névtelen hatással mieink lelkeiben.

Csupán csak a' traditio vagy hagyomány lánczmenetét követő történeti philosophia leend tehát a' valódi emberiség története, melly nélkül minden külvilág történetek csak pusztá fellegek—vagy elremitő ármányképekké válnak. Irtózatossá azon tekintet, midőn a' föld revolutiójában pusztán romo-

kat kell romokra halmozva—örök kzdeteket vég nélkül — sors változatokat tartós czél nélkül szemlélnünk! A' művelődés lánczolata egyedül készít e' romokból egy egészet, mellyben bár emberalakok eltűnnek, de az emberi lélek halhatlauul 's tovább munkálva él. Dicső nevek, mellyek a' művelődés történetében mint lángelméi az emberiségnek, mint ragyogó csillagok fénylenek az idő éjjelében! Legyen bár, hogy az idő vihara némelly épületeket szétrombola, és sok aranyat sülyesztett is alá a' feledés posványába: mindazáltal emberéltök fáradaimai nem voltak hasztalanok, mert mit munkáik közül megakart menteni a' gondviselés, más alakban menté meg azokat. E' nélkül egészen és örökké egy emberemlény sem tarthat a' földön, mivel az a' nemzedékek folyamában az idő kezei által ideiglen emeltetett, 's egy pillanatban veszélythozó leend az utóvilágnak, mihelyt az ennek újabb törekvéseit hasztalanná teszi vagy föltartja—Minden emberi munkálatok alakzatának változhatósága 's tökéletlensége szinte a' teremtő tervében alapult. Bolondságnak kelle feltűnnie hogy azt a' bölcsesség legyőzze: a' legszebb művek anyagától sem vala elválható a' szétomló töredékenység, hogy ezenek romjain egy újabb javító vagy építő emberi szorgalom láttassa hatalmát: mert itt mindnyájan csak gyakorlatműhelyben élünk. Minden egyesnek pusztulnia kell, és aztán mindegy lehet bár mit tegyen is az utóvilág annak műveivel, sőt egy szellemi embernek mintegy visszatetszenék az, ha azokat a' későbbi maradékok ostoba buzgósággal imádnák, és mi saját munkába sem kezdenének magoktól belé. Minden egyes eltünté tehát új fáradaimat szül: mert mit az a' világból magával elvitt, kettőzött ereje vala, 's benső gazdag gyümölcse emberi szorgalmának.

Te arany láncza a' művelődésnek, melly a' földet körülövezed, és minden egyéneken át a' gondviselés-trónjáig érsz! mióta én téged átpillantalak, és legszebb lánczszemeidben az atya és anyja, a' barát és tanító érzelmeit vizsgálám: nem az többé előttem a' történet mint azt képzelem t. i. p sztitás irtózata egy szent földön. Ezer iszonytettek állanak ott undok dicséretekkel fátyolozva: ezer mások egész undokságukban állanak mellettök, hogy szük de igaz érdemét a' munkásb emberiségnek kitüntessék, melly földünkön mindig csöndesen és titokban haladott, és ritkán ösméré a' következeteket, mellyeket a' gondviselés annak életéből, mint szellemet, kiemelt a' tömörből. Csak viharok között nőhetett fel a' nemes növény, az emberek édes fáradalma csak az ál-fenhéjjázá ok 's bitangolások elleni visszatorlás által lehetett győzővé; sőt gyakran legtisztább czélzatai mellett is csaknem győznie kellett. De nem győzetett meg. A' magyszem később annál dicsőbben kelt ki a' jó hamvából, és vért szíván tápszerül többnyire hervadatlan koszorúvá emelkedett. A' forradalmak gépelyzete nem csal meg engem tehát többé, olly szüksége van arra nemünknek mint a' folyamnak saját hullámaira, hogy álló mocsárrá ne változzék át. Az emberség geniusza mindig ifjultabb alakban virágzik fel, és mindig újjá teremtve vonúl át népeken, nemeken és nemzedékeken.

Midőn hajdan egünk 's földünk teremtése kezdődék —szól a' monda— a' föld először pusztá, zordon és alaktalan test volt, mellyen egy sötét tenger hullámzott, és egy élő ébresztő erő lebegett e' vizek felett.—Ha már minden újabb tapasztalások szerint kellene a' föld legrégebb állapotját adni, mint csak adhatja azt a' kémlő ér-

telem, de minden bizonyíthatlan hypothesisek nélkül: ismét a' régi leírásra bukkanuánk. Egy iszonyatos granitszikla, nagyobb részint vízzel fődve, és fölötte életterhes természetörök; ennyi az mit tudunk, többet nem tudhatunk.

A' dolgok teremtése a' világossággal kezdődik: ez által oszlik fel az ősz éjszaka, ez által választatnak el az elemek; és micsoda más oszlató vagy éltető elvét ösmerjük a' természetnek mind régibb mind újabb tapasztalatunk után is, mint a' világosságot, vagy ha úgy akarjuk— az elemítüzet? Mindenütt szét van az terjedve a' természetben; csak hogy a' testek atyafisága szerint egyenetlenül felosztva. Szünteleni mozgásban 's munkásságban, már magában is folyó 's munkás lévén, minden folyósságoknak, melegnek és mozgásnak oka ez.

A' föld tenyésztett, mihelyt tenyészthetett, bár a' tenyészet egész országainak enyészniök kellett újabb lég 's vízár letétele által. A' tenger pezsgett az élöktől, mihelyt az erre eléggé megtisztult, bár a' tenger kiáradásai által az élök sok milliója találta sírját hogy más életműségeknek szolgáljon létanyagúl. A' kiképző tisztulásnak ez időszakában még nem élhetett minden elem élöje; a' teremtmények fajai úgy következtek egymás után, mint természetök 's léthelyök szerint előállhattak. Imé, természeti módunk mindezeket a' teremtő egy szavába fogja össze, melly midőn a' világosságot előhívá, 's a' léget tisztulásra, a' tengert sülyedésre, a' földet lassankénti fölemelkedésre inté, azaz a' természetkör összes munkáló erejét mozgásba hozá, megparancsolá a' földnek, vizeknek 's a' pornak: hogy *ezek mindenike saját szerű életműves lényeket szüljön, és e'*

szerint a' teremtés saját, ez elemekbe beplántált életművi erők által ön maga keljen életre.—Igy szól e' bölcs, és nem irtózik a' természet képétől, mellyet még most is észrevehetünk hol életművi erők saját elemeik szerint magukat életre képezik ki. Ezzel a' természet országait elkülönözve állítja egymás ellenébe—mit tennie kellett —mint a' természettudós elkülönzi azokat, bár jól tudja hogy azok egymástól elszigetelve nem munkálnak. Elöl jár mindenütt a' tenyésztés; és mivelhogy az újabb természettan megmu'atá megnyit tesz a' világosság a' növények életére: a' kevésbé leviharzott sziklákon az oda torlódott kevés iszappon a' költő teremtés hatalmas melegének lehetséges lőn már a' tenyésztés. A' tenger termékeny kebele követé ezt szülőtteivel, és más tenyésztéseket mozdított elő. Azon elhunytaktól, világosságtól, légtől, és víztől terhbe ejtett föld jött ez után, és szülte teremtményeit, ha bár nem egyszerre is azoknak minden nemeit: mert menél kevésbé élhetett állati eledel nélkül a' húsevő állat, annál bizonyosabban kellett az ő lételet állatnemek enyésztenek is megelőznie, mint azt a' föld természettörténete bizonyítja. Tengeri állatok, vagy füevő teremtmények azok, mellyek mint az első korszak kihalásai a' föld mélyebb rétegeiben találhatók; húsevő állatok vagy épen nem vagy ritkán. Úgy emelkedett lépcsőnként mindig finomabb életműségekre a' teremtés, míg végre előáll az ember, mint az elohim legfinomabb műalkata, a' teremtést befejező ékkoszorú.

De mielőtt e' koszorú elébe lépünk, vizsgáljunk meg még néhány mestervonalokat, mellyeket az ő természetmód az ő képébe beszótt:

Előszőr. A' napot és csillagzatokat nem hozza ő be mint hatásolókat az ő képző természeti kerekébe. Azokat ő symbolumának középpontjául

teszi: mert mindenesetre azok tartják meg földünket és annak minden életművés szülötteit futásukban, így tehát—mint ő mondja—azok az idők királyai; de maguk nem adnak 's nem lövellenek alá életművi erőket. Most is úgy süt a' nap mint süttött a' teremtés kezdetén; de ő nem költ fel 's nem életművez újabb fajokat: mert a' melegség a' rothadásból sem fejtené ki a' legkisebb élőt sem, ha annak előállási ereje a' legközelebbi átváltozatra ugyanott már készen nem állana. E' természetképben tehát a' nap és csillagzatok föltűnnek mihelyt föltűnhetnek, midőn t. i. a' lég kitisztulva és a' föld felépitve jelenik meg; de csak mint tanúi a' teremtésnek, mint uralkodó kormányzói egy már magában is életművi körzetnek.

Másodszor. A' föld kezdete óta létezik a' hold: részemről szép bizonyítványa ezen ősz természetképének. Nem tukmáltathatik reám azok véleménye kik azt a' föld későbbi szomszédjának tartják, és minden ezen, 's ebben történt rendetlenségeket az ő megjelentének tulajdonítanak. E' vélemény physical megmutatás nélkül szükölködik, és bolygónk minden tetsző rendetlenségei nem csak e' föltétel nélkül kimagyarázhatók, hanem ezen jobb felvilágosítás által megszűnnek rendetlenségek lenni. Mert nyilván, nem képződhetett a' föld azon elemekkel együtt mellyek az ő leendősege borékában feküdtek, máskép mint forradalmak (revolúciók) által, sőt ezek által sem különben hanem csak a' hold szomszédságában. A' hold a' földhöz vonzódik, mint ez vonzódik önmagához és a' naphoz: valamint a' tenger mozgása, úgy a' tenyészés is — legalább mint egünk 's földünk erejének gépezetét ősmérjük — a' hold körfutásához van lekötve.

Harmadszor. Finomúl és valódi'an helyezi ezen természetmód a' lég és víz teremtményeit egy osztályba, és a' hasonlító boucztan bámulatra méltó ha-

sonlóságot vett észre azok belső szerkezetében, kivált agyvelőjöknek, mint valamely teremtmény életművege fokmutatójának alakulásában. A' kiképződés különbségének t. i. mindenütt azon léthelyhez kell irányozva lennie, mellybe teremtették a' lények; a' légi- és vízi teremtmények e' két osztályában tehát a' belső szerkezetre nézve ugyanazon hasonlóságnak (analogia) kell kitűnni melly létezik a' lég 's víz között. Főképen szinte azt mutatja meg a' teremtés történetének egész élő kereké, hogy, miután minden elem előhozta mit előhozhatott, és minden elemek egy egy műv egészéhez tartoznak: tulajdonképen *csak egy életművi képzésnek lehet bolygónkon föltűnni*, melly az élők legaljasbikán kezdődik és az elohim legvégsőbb, legnemesebb művén végződik.....

Az istenek (elohim) tanácskoznak egymással, és e' tanácskozás képét rányomják a' leendő emberre: értelem és megfoatolás tehát az ő fő kitűnő jelleme Saját képökre teremtik azt, és minden keletiek e' jellemet főképen az ember főlegyenesedett testalkatában keresik, Beléoltatott a' földön uralkodás jelleme: az ő nemének adatott tehát azon életművi elsőség, hogy minden helyt betölthessen, és mint legtermékenyebb minden nemes állatok között, minden égalj alatt az elohim helyetteseként, látható gondviselésként, és munkáló, hatásoló i-tenként éljen. Lásd itt a' legrégebb philoszophiáját az emberi történeteknek.

C h i n a

szinte Herder után.

Több utazók megegyeznek abban hogy Európán 's az Ó-Egyiptomon kívül egy föld sem költött annyit utakra és folyókra, hidakra és csatornákra, sőt műhegyekre 's kősziklákra, mint China; mellyek a' nagy kőfallal egyetemben az emberi kezek tűrő szorgalmára mutatnak. Cantontól egész Peking közelébe jöhet hajón az ember, és így van az egész, hegyektől és pusztáktól áthasgatott ország, országutak, csatornák 's folyamok által szorgalmasan összekötve: faluk 's városok úsznak a' folyókon, 's a' melléktartományokkal belkereskedés élénk és virágzó.

Földművelés alkotmányuk alap oszlopa: hallhatni hogy ott a' virágzó gabona-és rizsföldek, művészileg öntözött puszták, mivelhetővé tett vad hegyvonalak számosak: ápolják 's használják a' fűvek 's egyéb növények közül mi használható: valamint bányásszák az érczetek 's ásványokat az aranyon kül mit ők nem ásnak. Állatdús a' száraz, haldúsak a' tengerek, tavak és folyók: az egyetlen selyembogár sok ezer szorgalmas embereket táplál. — Munka 's keresetmód van rendelve minden néposztály — sőt korosak vakok és siketek számára is. Szelidség és hajthatóság, tetszős nyájasság 's illendő magaviselet azon alphabet, mit a' chinai gyermekkorától fogva tanul, 's egész életén át szakadatlanul gyakorol. Az ő rendőrjök és törvényadójak szabályszerűség és pontosan kiszámolt rend. Az egész statusalkotmány, a' néprendeknek minden egymásiránti viszonyai — és kötelességeiten tiszteletre van építve, mellyel a' fiú az atyának és minden alattvalók az ország atyjá-

nak tartoznak, ki őket minden előjáróik által mint gyermekeiket óvja és igazgatja; lehet-e ennél szebb alapelve az ember-kormányoknak? Nincs itt öröklött nemesség, hanem az értelmi nemesség áll minden néposztályban első helyen; tapasztalt férfiak nyerik el a' tiszteletpolczokat, 's e' tiszteletpolczok egyedül nyujtnak méltóságot. Egy valláshoz sem szorittatik a' jobbágy, és senki nem üldöztetik hacsak a' status jogait nem sérti: Confucse, Laotsee és Fó vallásait vagy a' Láva vallást követők, sőt zsidók és jesuiták is béken élnek egymással mihelyt őket a' status befogadá. Törvényhozásuk az erkölcsstanra, erkölcsstanuk őseik szentkönyveire van változhatlanul épülve: a' császár legfőbb papjok, a' menny fia, az ősi szokások védője, a' statustest lelke annak minden tagjaiban; lehetne-e ennél, ha e' körülmények mindenike megőrizve, minden alapelv élénk kiszolgáltatásban volna, tökéletesebb status alkotmány? Az egész ország erényes, jól növelt, szorgalmas, erkölcsös, szerencsés, gyermekek és testvérek háza lenne így!

Minden tudósítások megegyeznek abban, hogy az Ázsia északkeleti magasan lakó mongol nemzetek hallási finomságukra nézve tüntetik ki magokat, melly azoknál épen olly természetesen ki-magyarázható, mint azt más nemzetségeknél hasztalan keresnők; a' chinaiak nyelve tanúja e' hallási finomságnak. Csak egy mongol fülnek vala lehetséges 330 szótagból egy egész nyelvet alkotni, mellyet minden szónál öt vagy több ékezet által kell különböztetni ha nem akarunk *úr* helyett *fenevadat* és minden pillanatban a' legnevetesegebb zavarokat mondani: azért is az európai fül, és európai beszédélelművek felette bajosan vagy sohasem szoknak hozzá ezen kinszerített szótagzené-

hez. Millyen nagybani beleményerő-hiány, és millyen kicsinységekbeni boldogtalan finomság kellett ahhoz, hogy ezen nyelvnek néhány durva, hieroglyphokból álló, de 80,000-re mérő összetételű végetlen betűjeleit ki lehessen találni, mellyekben a' chinai nemzet 6 vagy több írásmódok által jeleli ki magát a' föld minden népei között. Mongol életműség kellett ahhoz hogy valaki a' képzőtehetségben sárkányokhoz és szörnyekhez, a' festészetben azon szabályszerűtlen alakok szorgalmas kisszerűségéhez, a' szem gyönyörködtetésében, kerteik alakatlan zavarához, épületeikben a' zordon nagyság— vagy pontos alacsony-sághoz, öltözeteikben, ruházatjokban és mulatságaikban azon hiú fényhez, azon lámpaünnepekhez és tűzjátékokhoz, a' hosszú körmökhöz, (mit némelly újabb divatú piperkőczök nálunk is tesznek); zúzott lábakhoz, a' barbári kísérő csőcselékhez, hajlongásokhoz, szertartásokhoz, különböztetésekhez és nyájaskodásokhoz szokhassék. Mind ezekben pedig a' valódi természeteki viszonyra nézve olly kevés izlés, olly kevés belső nyugalmi érzés, szépség és méltóság uralkodik, hogy bármilly megnemörzött érzet a' politicalai műveltség ezen folyamatjára jöhet, és az által egészen új alakban léphetett elő, A' millyen határtalan szeretik a' chinaiak az aranyos papirost és a' festéket (thus), göndörbetűjeleik csinosan festett vonásait és a' szép mondatok csöngését: l-l-kök műveltsége is ezen aranyos papiros-hoz, e' festékhez, a' betűjelekhez, és szótagaik csengő hangzatához mindenben hasonló. Úgy látszik hogy a' tudományokbani szabad's nagy találmányokrai aján-dékot tőlök, mint más e' földszeglet nemzetektől a' természet megtagadta; ellenben dús kezével adá kis szemeiknek azon forgékony szellemet, azon al-nok csavargást és finomságot, azon utánzási műadományt mindenben mit haszonvágyok jönnek talál.

Örök járás-keelésben, örök foglalkodásban jönnek és mennek ők nyereség szolgálat végétt, úgy hogy legpoliticaibb alakjokban is még mindig vándorló Mongoloknak lehetne őket tartanunk; mert minden számtalan osztályozásaik mellett is az osztályokat meg nem tudták még tanulni. Orvos tudományuk, mint kereskedésök, finom, csalékony ütértapintás, melly egész jellemöket annak érzéki finomságában és érzéktelen tudatlanságában festi. A' nép jellemvonása nevezetes sajátosság a' történetben, mert ez mutatja mi lehetett, vagy mi nem lehetett a' túlfeszült politicai művelődés által egy más nemzetekkel öszve nem kevert mongol népből: mert hogy a' Chinaiak magukat az ő föld zugjokban, mint a' zsidók, a' más nemzetekkel együvé keveredéstől szabadon megtartották, már hiú kevélységök is mutatja, ha egyéb nem mutatná is. Egyes ösmerekre szerttehettek bár honnan is, nyelvök és alkotmányuk egész épülete, polgári létök és gondolkozás módjok nekik sajátjok. Valamint nem szeretik a' fák oltását, maguk is más nemzetekkel minden ösmeretségök daczára még beoltatlan állanak mint mongol törzsök egy földszegleten chinai rabmívelődésre fajulva el.

Minden műképzése az embernek növelés által történik; a' chinai növelés módja, az ő nemzeti jellemökkel egybevéve cselekvé azt, miért levének ők azzá, mik jelenleg, és nem többé. Mivel mongoli vándor szokás szerint gyermeki függés minden erény alapja még pedig nemcsak a' családi körben, hanem még most a' statu-ban is: azért is természetesen az idővel növekednie kellett azon tetsző erkölcsösségnek azon nyájas megelőzésnek mellyt mint a' chinaiak egyedüli jellemvonását még az ellenséges nyelvek is dicsérnek; de micsoda jó következményeket szült ezen jó nomád alaptétel egy nagy

statusban? A' midőn benne a' gyermeki függés há-
 tárt nem ismert, miután felnőtt embereket is, kik-
 nek maguknak is gyermekeik 's férfi hivatalaik vol-
 tak, hasonló kötelességekre szorita mellyek növe-
 letlen gyermekeket illettek; sőt midőn e' köteles-
 séget minden felsőbbség ellen folyamatba hozta,
 melly csupán képes értelemben kinszerítés és szük-
 ség által, nem pedig édes természeti ösztönből vi-
 sseli az atyai nevet, minek lehetett, vagy minek
 kellett innen előállani, mint hogy, midőn a' termé-
 szet ellenére más emberi szívet akartak teremteni,
 az ember valódi szívet alakoskodáshoz szoktatták?
 Ha a' felnőtt ember még gyermeki függést akar
 mutatni: föl kell hagynia az önható erővel, mely-
 lyet a' természet az ő éveinek kötelességévé tett;
 üres szertartások lépnek a' dicső valódiság helyé-
 re, és a' fiú, ki anyja iránt, míg atyja élt, gyer-
 meki tiszteletben úszott, elhanyagolja azt ennek
 halála után mihelyt a' törvény az asszonyt bárkihez
 nőszülésre késztetí. Hason állásban van a' gyer-
 meki kötelesség a' mandarinok iránt; ezek nem a'
 természet, hanem parancs művei: eszközök ezek,
 és midőn a' természet ellen törekszenek, erőtleni-
 tő áleszközökké aljasodnak. Innen származnak a'
 chinaország- 's erkölcsstan — továbbá azok valódi
 történetének összeütközései.—Hányszor taszták le
 az ország gyermekei atyjokat a' trónról! hány-
 szor dühösködtek az atyák gyermekeik ellen! A' fősvény
 mandarinok ezredet éheztetnek halálra, ha pedig az
 ő saját vétkök a' felsőbb atya elébe kerül: nyomo-
 rú pálcázásokkal fenyítettnek hatás nélkül mint a'
 gyermekek. Innen van a' férfi erő- és becsület hi-
 ány, melly még az ő hőseik és nagyjaik képfesté-
 sein is észrevehető; a' becsület gyermeki köteles-
 séggé lett, az erő a' status iránti divat figyelemmé
 fajult el, egy nemes paripa sincs szolgálatban,
 hanem csak szelidített öszvér, melly a' megszo-

kottakban reggeltől estig igen gyakran a' róka szerepét játsza.

Ezen emberi értelem, erő és érzés gyermeki fogságának szükségesképp gyöngítő befolyással kellett az egész status alkotmányra bírnia. Hol a' művelés nem egyéb mint divatszokás, ha a' divatok és szokások az élet minden viszonyait nem csak lekötik hanem le is győzik: a' munkásságnak milly öszvegeit veszi el a' status! mennyire elhanyagolja az emberi szív és szellem legnemesb munkálkodásait is. Ki nem bámul ha figyelembe veszi a' chinai történetekben az ő hivatalos ügyeik folyamát 's vitelét, mellyekben sok személyekkel azt viteti végbe a' status hogy mitsem vitet végbe! Itt egy collegium teszi azt mit egynek kell tenni, csak azért, hogy mit tesz—helyesen tegye: itt kérdeznek akkor is midőn már a' felelet előtök áll: jönnek-meunek, halasztanak, óvnak, kikerülnek, nehogy vétnei találjanak a' gyermeki status tekintet szertartása ellen. Mind a' hősi, mind a' gondolkozó szellem távol van az olly nemzet-től, melly meleg boglyán alszik, és reggeltől estig melegvizet iszik. Csak a' kitűzött pályáni szabályszerűségnek, a' mély belátásnak az önhaszonlésésben és ezer álnok rayaszkodásokban, a' gyermekes sokat mivelőségnek—a' nélkül hogy szemügyre vennék, vagy magukat megkérdeznék: vajjon szükséges is-e azt tenni? vajjon nem lehetett-e azt másánt 's jobban tenni? Csak ezen erényeknek van Chinában királyi út nyitva. A' császár maga is ez igába van fogva, neki kell jó példával előlmenni, 's mint a' szárnylegénynek (Flügelmann) minden mozgalmakat nevetségig túlüzni. Ő áldozik ősei termében nemcsak az ünnepeken, hanem minden hivatalos ügyében, élte minden pillanataiban kell. őseinek áldoznia, és talán ő is

minden azokra szórt dicséréssel, minden azok ellen kitört gyalázással — hasonlóan igaztalanul büntették egykor*)

Lehet-e csodálkozni hogy egy illy nemű nemzet europai mérték szerint keveset talált fel a' tudományokban? Maguk az ő erkölcsi — 's törvénykönyveik is mindig csak körben haladnak, és százfélékép, pontosan, szorgalmasan, és szabályszerű szineskedéssel beszélnek mindig ugyanazt a' gyermeki kötelességről. Csillagászat és zene, költészet 's hadtudomány, festészet és építészet — nálok — miat századokkal ez előtt, az ő örök törvényeiknek és változhatlan gyermeki rendelményeiknek gyermekei. Ez ország egy balzsamozott, képjelekkel beírt és selyemmel beborított mumia; benső vérkeringése olyan mint a' télen alvó állatok élete. Innen van minden idegen elkülönzése, kilesése, és akadályozása: innen a' nemzeti büszkeség, melly magát csak magával hasonlít a' egybe, és a' külföldit sem nem ösmeri, sem nem szereti. Ez egy zugnépe a' földnek, mellyet a' sors más népek tolongásán kül helyezett, és épen e' czélból hegyekkel, pusztákkal és egy csaknem öböltelen tengerrel árkolt el. E' helyzetben kül bajosan maradhatott volna jelen állásában; mert hogy alkotmányuk a' mandzsúk ellen megtartotta állását, mit sem mutat, mint azt, hogy az önmagán alapult, és hogy a' durvább hódítók egy illy gyermekszolgasági karos széket uraságukhoz nagyon alkalmasnak találtak. Ők azon nem változtathattak, beléültek tehát 's uralkodtak. Ellenben a'

*) Maga az elhírvült Kien-long császár is leggonosz zsarnoknak tartatott a' melléktartományokban; melly dolog egy illy iszonyú országban 's illyen alkotmány mellett soha el nem mulhatik, gondolkozzék bár a' császár mint akarja.

nemzet a' maga által épített s atus gépely minden ize-
sülésében olly rabúl szolgál, mintha az épen e' szol-
gaságra taláztatott volna fel.

A' chinai nyelvröli minden tudósítások mege-
gyeznek abban, hogy ez, e' nép alakzatára az ő
művészi gondolkozás módjában mondhatlan sokat
tett: mert vajjon nem minden honi nyelv-e azon
cdény, mellyben a' nép eszméi képződnek, fölta-
tatnak 's közöltetnek? ehöz járul még, ha illyes
nagy nemzet nyelvéhez ragaszkodik és minden mi-
velődést attól mér. A' chinaiak nyelve erkölcsi
szótár, azaz a' nyájaskodás és ügyes hizelgések
szófüzére; nemcsak melléktartományok és váro-
sok, hanem magok a' néposztályok és könyvek
is különböznek ebben, úgy hogy az ő tudós szor-
galmuk nagyobb része pusztán e' műeszközre for-
dittatik, a' nélkül hogy a' műeszközzel valamit
kivinnének. Ebben minden, szabályszerű kicsiny-
ségektől függ; kevés szóhanggal is sokat mond,
hogy sok vonásokkal egy szóhangot, és sok
könyvek által ugyan azt rajzolja le. Milly boldog-
talan szorgalom kívántatik az ő könyveik ecset-
jéhez 's nyomásához! De épen e' szorgalom az
ő vigalmok és művészetök, midön őket jobban el-
ragadják a' szép írásvonalok mint a' legvarázste-
libb festés; és szeretik egyhangú csöngését er-
kölcsi mondásaiknak, szeretik a' szépetmondások-
kat mint a' módosság és bölcseség öszvegét.

Mindazáltal fölmarad e nemzet szorgalmának,
érzéki éléslátásának, és ezer hasznos dolgokbani
finom művészi ségének dicsősége. A' porcellant
és selymet, löport és önt, talán a' mágnés sze-
lenczét, könyvnyomtatást, hidépitést és hajózás
mesterségét is több más kezelésekkal és művész-
kedésekkel ösmerték ők, mielőtt Europa illyese-

ket ősmert: esakhogy esaknem mindeu művészetökből hibázik a' szellemi előhaladás és jobbitási ösztön. Egyébiránt hóggy China az europai nemzetek elöl elzárkodik, söt a' hollandok valamint az oroszok és jésuiták is igen korlátozvák, nemcsak egész gondolkozás módjokkal öszvehangzik, hanem ez bizonyára politicalag is helyeselhető mig az európaiak viseletét Keletindiában és a' szigeteken, észak-Ázsiában és saját országukban magok körül 's mellettök szemlélik. Tatár kevélységgel pöffeszkedve vetik ök meg a' kalmárt ki saját országát elhagyja, és csalékony árúkat cserélnek át azért, mi nekik legbizonyosabb: elveszik az ő ezüstjét és azért sok millio font erőtlentő theát adnak neki Európa romlására.

(Herder után)

Károlyi Sámuel.

2.

K é p v i s e l e t.

Korunk a' halladás kora-'s e' halladás eszmék segéllik elő, — eszmék, mellyeket idő fejt, kölcsönös gondolatcsere érlel, 's valóvá teremt ama hatalom, melly magában az eszme igazságában létezik. — Olly tárgyakrol tehát szólni, mellyek elmélet ébresztök, nem lehet nem üdvös, kivált ha azok egy nemzet, ön nemzetünk halladására irányozvák; — olly tárgyakrol, mellyek a' már létezőknek javítását mint nélkülözhetlent állítják elő. — Illy szempontból indulánk ki a' legközelebbi alkalommal is, midön e' lapokban napi eszméink egyik nevezetes tárgyáról, valósítást

nélkülözhetetlenről, a' korán elhalt halhatlan emlékü nagy Rottecknek nézeteit közölve a' *Képviseleti*, és *szavazati* minőség előadásáról szólani tűztük ki célunkul, mert azt hisszük: alig van tárgy, melly jelenleg inkább foglaltatná mindenki figyelmét, mint a' *Népképviselés* nagy eszméjének valóditása, — igyekeznü fogunk még ez év lefolyta alatt magáról a' *kamrai rendszerről*, melly mindkettőt, u. m. a' szavazatot, és képviselőséget is magában foglalja, csekély erőnktől telhetőleg, 's e' lapok korlátolt téréhez arányzólag szólani. —

A' *képviselő* szó alatt áttállános értelemben mindazon személyek értetnek, kik valamelly hatalom, vagy testület által, — vagy bármi más akár egyes, akár szövetkezettek által bizonyos, — a' megbizókat érdeklő, vagy kötelező — foglalatosság, — dologra ügylés, — cselekvés, — szóval: eljárás — vagy tételre megbizva, 's e' czélbol a' megbizók által — azoknak saját — helyettesi minőségekkel ellátva — oda, hol a' megbizási eljárás, vagy tétel véghezviendő, — küldetnek.

Már ez áttállános értelmében vett képviselők alatt mindennemű *küldöttek*, *követek*, *hatalmazottak*, *megbizottak*, *ügyvivők* 'sat. értethetnek. —

Jelenleg azomban mi a' képviselők legfontosabb neméről, nevezetesen a' *Népképviseleti minőségről* kívánunk szólani, és pedig *állományi*, és *képviseleti rendszer értelmében*, azaz: képviselőről, akiket áttállán a' nép, vagy annak egyes része, vagy osztálya választja képviselőinek, 's politikai jogok gyakorlására, ön személyében 's nevében leendő gyakorlására, megbizott. —

Valóban a' political élet ezer ágaiban alig van helyzet igényelhetőbb, alig dicsőbb mint a' képviselői állás, — a' képviselő kezeibe tétetvék le a' népek legszentebb 's legfontosabb érdekei, — és a' nép bizalma az, melly azokat kezébe tevő, — a' nép bizalma, melly az emberi kebelnek legszebb 's leggyengédebb virága, — 's a' férfiú, kit eme bizalom képviselői pályára emelt, — a' nép és kormány közé van helyezve, — hogy mindkettőnek eszközölje érdekét, — mindkettőnek olvassza egybe céljait, — a' népek melly választá, — szilárdul, mint férfiú, védje jogait, — 's a' kormánynak gondos figyelemmel kísérve tetteit, a' törvény ösvényére vezérelje őt, — ha tán attól távozott. — Szóval a' képviselői minőség hatalmat képez a' kormány ellen, — 's elhatározza törvényszerű — habár többet, vagy kevesebbet fontos — kitéréseit a' nép érzelmének, népkívánatnak, 's népakaratnak.

Már a' népképviselőségnél legfőbb figyelmet tesz nélkülözhetlenné a' *képviselőnek kinevezési módja*, vagyis: maga a' választási szabály: az az: a' választói jog megadásának, és választói jog képességének; — továbbá a' képviselői tisztség természetes, vagy törvényes, — mint szinte annak mint political helyzetnek tulajdonsága — úgy a' megbízás, vagy hatalmazás tartalma, és köre, — mint szinte az ebből következő népképviselői köteleességek, és jogok, — végre az eme jogok kellő gyakorlatára, 's a' köteleességek kielégítő teljesítésére okvetlenül szükséges tulajdonoknak törvény általi szoros meghatározása.

Mi magát tehát a' *népképviselőnek kinevezési módját*, — mint a' mondottak szerint a' népképviselői minőség első föltételét-illeti: az, tagadhatlanul

a' *népképviselő* szó, 's annak előadott fogalmánál fogva senki mást, mint magát, 's egyedül csak kizárólag a' *népet* illeti, — 's ennél fogva a' kinevezési mód népválasztás által történhet; — noha e' kijelölés *sors* által is gondolható, és mindenesetre az illy kinevezés jobb fogna lenni, mint az, mellytán — a' néprovására ugyan, — de ennek kizártával egyedül — a' kormány által történik, — vagy mint az, mellyet ugyan a' nép maga eszközöl, de valamelly felette rossz választási törvény szerint. — Innen nem elég hogy a' nép maga válassza képviselőit, — hanem e' választást lehetőleg jó választási törvény szerint tegye. — Leg elnem fogadhatóbb 's választásnak sem lehet nevezni ama módot, melly szerint — mint imént mondánk — a' kormány nevezi ki a' nemzet képviselőit, — vagy ha nem maga teszi is ezt, — de egy más valaki által, szóval olly utakon 's módokon, mellyeken a' választásra befolyást — bármi csekélyt is — gyakorol. — Mír e' választás, — ha valaki annak tartaná — ellenkezik a' népképviselőlet józan fogalmával, melly szerint — mint mondva volt — lehetnek esetek, mellyekben a' képviselő nem ritkán kéntelen a' kormány ellen hangoztatni megbizói — a' népnek — rosszalló szavát, — 's lehet e' ezt a' mondott esetben józanon várni? — lehet e' emberek között? kiket nem ritkán a' legőszintébb valótól daczára önérdelkeiknek is — elkábit a' pillanatnyi kéj élvezést ígérő külszin? — Tagadni azomban nem lehet: hogy a' mondott esetben erős néptanács létesülend, (melly környülmények szerint jó, és értelmes tagokból szinte állhat) de legkevesbé népképviselőség. — Ezenfelül a' mondott esetben ellene a' népképviselőség egész fogalma — miután a' kormány viszonyhatása álua elő — törlesztve, 's csak egy hang hallatná magát, t. i. a' kormányé. —

Első nélkülözhetlen feltétele 'tehát a' választási jó rendszernek: *távolítása minden kormányi befolyásnak*, mert hol ez helyt talál, ott a népképviselő, melly a' népnek igaz, és nyilvános helyettesítésében, és érte teendő szószóllásoskodásban létezik, végkép elenyészik. Ama nép, mellyet képviselőinek megválasztására megbizni nem lehet, mint politicalag kiskorú gyámságot nem nélkülözhet, 's e' szerint képviselői rendszerre meg nem ért. —

A' népválasztás azonban nem ugyanazonegy értelmű a' *népösszeségetől* keletkezett választással. Lehet nép az előtűnő jelenségek szerint politicalag érett korú, és mégis nagy számú kiskorúakat tarthat saját körében. Oda kelletik tehát a' választást szabályozó törvények gondoskodásának irányozottnak lenni: hogy a' mennyire lehetséges: csak az érett korúak, és alkalmasoknak látszók birjanak szó 's választási joggal. — Már miként valóssítassék e' feladat? — nehéz és felette fontos kérdés, — majd fontosabb, mint az egész többi alkotmányi rész. — Mert a' nép kamrájában többet kevesebbet előforduló jogok egyikétől sem függ annyi, mint a' választást szabályozó jó törvénytől. — Alkalmas, és tisztokban hű képviselők, a' jogok netalán csekélyebb mérleg sulya esetében is fogják tudni azokat a' hon 's megbizóik üdvére irányozni, — igen ők találanduak módszert még több 's nemes hivatásuknak megfelelő jogok kivivhatására. Nem hagyandják ők semmi esetre a' napjogot, és népjólétét védetlenül; ellenben az állományi jogokkal felfegyverzett, de választást szabályozó rossz törvényekkel ellátott kamara e' jogokat használatlan hagyandja, vagy károsan visszaélend, vagy egészen felhagyand velök, vagy megsemmisítendi azokat egyetlen intézésére is a' corruptio által uralkodó kormánynak, —

¶ Miként lehessen azonban eme érett korú nép értelmének megfelelő választást elérhetővé tenni? — miként lehessen biztosítani választásoknál a legértelmesebb, és legkétségtelenebb rész jellem súly nagyát? — vagy mennyire szükség egy lehetőleg értelmes, és biztos többségnek a' — ha nem épen jó — de legalább kevésbé rossz választásoknál való szerzése? — Az első csak a' cselekvő (activ) választási jog, azaz: választó képesség korlátozása, által történhet, — a' második a' szenvedő választási jogok, (passiv) azaz: elválaszthatói képesség korlátozása, által. — Rendszerint mindkettő ugyanazon időben használtatik, — nem épen valólag jó, avagy népszerű (volksthümlieh) választások céljául, bár mennyire lenne is ez óhajtható, — hanem a' hatalmasnak kedve szerinti választások céljául — Vallyon azonban egyik, vagy másik tanácsosabb e, — vagy mindkettő egykép szükséges e? *átállanosságban* nem könnyen eldönthető, hanem ez leginkább a' *különös körülményektől* függ, millyenek műveltség fokozat, elméleti mód, 's tehetségi viszony 'sat. bizonyos népeknél, mint szinte ezeknek a' mondott, szempontból a' választást szabályozó törvény, és alkotmány minőségével való viszonyhatásától. —

Egyébiránt e' részben csak azt lehet mondani: *Választást szabályozó jó törvény feladta* abban áll: hogy általa *ne csak a' rossz választások lehetőség szerint mellőztessenek, hanem a' valólag jó választások biztositassanak*, és a' legjobbak valólag, — legalább lehetőleg eszközöltessenek. — Mindez pedig lehetőleg legcsekélyebb korlátozásával a' polgárok mindenkit természetűtől egyiránt illető saját választási jogoknak. —

Márha lehetséges olly választó testület (Wahlcollegium) alakítása, melly többségében értelmes,

és a' választás alá eső ügynek fontossága iránt értesült, minden igaztalanság, vagy megvesztegetés, mint szinte más akaratától való függés, vagy öngyöngeség gyanujától ment; — ekkor már ezen testület által lehetlenítvék a' rossz választások, — lehetőleg független választói jogokkal kell ellátni annak egyedeit, — azaz: meghatalmazni őket a' legjobb és legméltóbbnak, — bár ki légyen is az — képviselővé nevezhetésére, 's ez által valószínűsége vagy legalább lehetősége a' legjobb választásoknak elleendő érve. — 'S e' részben *czélszerű korlátozása a' cselekvő*, — és teljes függetlensége a' szenvedő választási jognak legajánlhatóbb elv gyanánt tűn elő. —

E' választói testület, ha választása *népválasztáskint* jön elő, tag egyedeire nézve olly számdús legyen, hogy a' *polgárok összeségét* természet — 's való-lag képezze. — Annál kevésbé enged tehát *kizárásnak* helyt, minél inkább tökéletesen megfelel fogalmának és czeljának, — innen a' *kizárásnak* csak *szükség esetére* kell szoritatnia.

Minden értelmes ítélet pedig, szükségesnek találandja, — 's e' szerint az értelmes összes akarat méltányolandja *kizárását* nem csak a' *személyes* képteleneeknek, vagy méltatlanoknak, hanem egész osztályoknak, mellyek bizonyos sajátságoknál fogva — melly bennök ismerhető, vagy alaposan gyanítható, miután viszonyaikból természetesen következnie kell — az egészben, azaz: a' többség, vagy csak a' tagok nagy száma miatt *nem biztosan* becsülhetők. A' gyanú ez esetben nem *bizonyos személyek* ellen keletkezik, hanem az osztály ellen *általán*, és e *kizárásra* azért talál alapot, mert az egyes alkalmas, és jeles egyedek, kik az illy osztályban található, a' választás jóvoltára, melly a

többség szavazatától függ, hatáskörök, és csak az osztályban létező irány határozza tetteket. — Egészen másként áll a' dolog a' szenvedő választási joggal — Itt az *alkalmas egyedeknek* kizárása mint rossz áll elő, és ezért egész osztályok kizárása, ha bár azokban csak igen igen kevés alkalmas találtatnék is, — elnem fogadható, mert *egész osztályok nem fognak választatni*, hanem csak *egyesek*, és ez utóbbiakat, ha különben alkalmasok, kiszemelni bizonyos, ha bár nem éppen egészen biztos osztályból, — nem kevésbé feladása az okos választóknak.

Amaz osztályok, mellyeket a' *cselekvő* választási jogtól kizárni tanácsos, főleg a' *napszámosok* vagy *bérszolgák*, és általában azok osztálya, kik önálló élettartásra nem elég vagyonnal bírnak, hanem azt joltvőik kegyeciből, vagy dolgozataik által igyekeznek megszerezni. — A' vagyon értelme alá tartozik azomban a' *dolgozásra képesség*, vagy *kezművészség* is, a' mennyiben a' dolgozó vagy mesterségűző egyedül saját hasznára, mindenszámadástételtől menten üzi mesterségét. — Már a' *vagyonmérleg*, melly mint az önállóságra való elégséget határozza meg, bizonyos adómenyiség által szokott meg határozatni; ki eme (mindenesetre csekély) meghatározott mennyiséget lenem fizeti, az választási szavazattal ne birjon, — 's innen Europa több alkotmányai is bizonyos, meghatározott adómenyiséghez kötéik a' választói képességet, mit környülményesen 's terjedelmesebben *kamrai rendszerről* teendő előadásunkban részletesen elsorolandunk. —

Eme választási adó ellen a' *szabadság*' szépen hangzó említése alatt sok rosszaló szózat emelkedett; — a' választási jog — mondják ők — min-

denkinek kivétel nélkül, — a' mennyiben az egyedek ön személyeikre nézve képesek — közös természeti joga. — Sőt az absolutismus védői is (mint legújabb időben franczhon Karlistáinak védői) általános választói jogot követelnek, nyilván azért, mert az aljas, 's értelmileg ki nem fejlett néposztályban többségét hiszik magoknak megszerezhetni eme political gyámságot nem nélkülözhetőnek; 's mint illyeknek szavazatait csalárdság, ámitás, vagy vesztegetés által önkényük szerint remélik irányozhatóknak. — Mit franczhonban a' Karlisták ekként követelnek magába véve nem jó; — de tanuságra van, hogy az extremumok is megérhetik egymást; mert az exaltált Republicánusok itt ugyanazon egy nyelven szólnak a' Karlistákkal. —

Másfelőlről a' választási adó elve, — annak tulságos felemelése által rontatik le, ha t. i. (mint nevezetesen franczhonban még a' juliusi revolutio után is) olly nagy adó vettetik ki a' választókra, hogy a' nemzetnek alig harmad része (érettkorú polgárokat értve) eresztetnek szavazatra 's e' szerint az úgynevezett népképviselők a' gazdagok, és tehetősek privilegiált néposztályának alakítatnak mandatariausaikká. —

Még inkább elnem fogadhatónak tetszik a' választási adó — a' szenvedő választó jog, vagy is elválaszthatói jog viszonyra nézve. — Csak szük keblőség — lélekelyomásra szövetkezett — követelhetett illy megszorítást, melly sértése a' nemzet legszentebb jogainak, mert azoktól, kiket pénzeik hirdetnek nagyokká, — elvonja a' polgári élet 's érdem legdrágább jutalmát, melly a' honfiainak tetteit méltánylás érzetével párosult bizalomban feneklik. Sok vagyou valamint próbája, még kevésbé lehet népképviselőkben szükségkép kivántató tulajdonoknak kielégítő pótléka, 's a' legnagyobb adó

alá vetettek között is lehetnek külömbféle szűnt viselő férfiak. — A' választásképeesség korlátozása, csupán a' gazdagok kis csoportjára való szorítása, (mint ujolag franczthonban) a' nemzet legszentebb jogainak vétkes rablása, 's az alapeszméjében demokratiai elvü népképviseleti rendszernek legocsmányább pénzaristocratiára való alacsonyítása és a' kevésbé vagyonosok osztályában találtató minden politicalai nagy elmék, és erkölcsök legnemesebb működéseinek esztelen megvetése. — Korlátozatlan joga ellemben a' választási képeességnek, a' cselekvő választási jog, azaz: választó képeesség, korlátozása által a' szigor democrata elv netán okozott sérveit gyógyítja meg, és a' cselekvő választási jogbol azaz: választásképeességből kizárott osztálynak a' szenvedő választási jog, — azaz: elválaszthatói képeesség, megadása által dus kárpottást nyújt. —

Egy másik — a' választó testületek czélszerű képzésének gyakorlati módja a' *választók intézete* mi szerint az összes polgárok által, vagy legalább igen kevesek kivételével gyakoroltatik a' választásjoga, — mindazonáltal nem közvetlenül nevezik ki ök képviselőiket, hanem választmányi biztoösságot neveznek ki saját körükből, mint kiválasztott választókat, mellynek köréhez tartozand a' sajátlagos választási ügy. — Francziaország volt első ki 1791-ki constitutiója által létesíté e' *választók intézetét*, utánna több 's főleg a' német tartományok mint Bäden, Weimar, hesseni nagy herczegség 'sat. mint szinte Norvegia is. — Némelly tartományoknak alkotmányaiban azonban, millyen a' hessen darmstadt, és spanyol; — sőt a' legujabb, 's királyi meg egyezéssel keletkezett, ugyszinte az 1811ki és 1820ki lázadások után behozott *Cortes alkotmányokban kettős* e' nemü *rendekezést* fogunk találni, és pedig akként: hogy azok kiket a' törvény

eredetileg választási joggal felruház, csupán az ügy nevezett első választmányt nevezik ki, — ez pedig saját köréből azokat, — kiket szorosán maga a választási ügy illetend, — 's ez utóbbiak választják egyedül az úgynevezett képviselőket. Már ha valóban az egész népet, vagy annak nagyobb részét választási joggal felruházaudónak kelletik gondolni, — ekkor lehetlen a választó intézetnek méltánylásra nem találnia, — legalább a szenvedő választási jog, az az: elválaszthatói képesség, gondos korlátozásának, előre feltéve mindaz által: hogy a választók Intézetét képező kinevezendő egyedek száma mentől terjedettebb leendő, és hogy a választás módja kezeskedend egyrészt a választás teljes szabadsága, és ezért minden lehető vesztegetések távolítása, — mint más részről a választók félénksége, vagy bármi más elfogultsága ellen. — A titkos szavazás e részben — mint a mult alkalommal kifejténk a legalkalmasa eszköz, 's főleg: ha a lehetőségig részrehajlatlan biztosság felügyelése alatt történik. Ez esetben — legalább rendszerint — a választók a műveltebbek osztályából fognak kiszemelteni, — vagy a bizalmi érdemek helyzete 's jelleme szerint kiválasztatni, — és a képviselők választása — ha bár többet kevesebbet veszteni fogna is ez által a valódi népválasztás sajátságaiból, — a néperdekeinek azonban rendszeren mindig megfelelőend. — Ellemben ha egyéb feltételek mellett létesítenének a mondott választók intézete, — az könnyen a népszavazatának teljes elnyomását, vagy kijátszását eszközlő műszerre, vagy gonosz mesterséggé alakulna át, — 's ezért elnem fogadható. —

Következik szólanunk: a népképviselőség természet szerinti helyzetéről; — mi viszonyban vannak tudniillik a képviselők, közvetlen küldöik, vagy

választóik 's az egész nemzettel? vagyis miben áll
ajánlatlag a' képviselői minőség, melly a' képviselő-
öknek adatik, természetileg, és valólag? —

E' részben különböznek a' nézetek. —

Legtöbb alkotmányok igenleges határozásai
szerint, — és magok az iskolákban is közönsége-
en tanítatni szokott elvek szerint, — a' képviselő-
ök képviseleti minősége viszonyban áll az egész
nemzettel, nem pedig egyedül saját választóival,
— vagy a' saját 's őt megválasztó körrel; — sőt ez
többival — Rottecknek szinte e' véleményt pártoló
lve szerint — mentől kevesebb, vagy épen semmi
viszonyban sem kellene lennie a' képviselőnek, —
s rendszerint eskü által is lekellene köttetnie:
ogy csak a' nagy közönség érdekei, és soha
nem övéinek, választóinak — megválasztó körének
gyedi érdekei vezérlendik őt szavazatában. — E'
határozottság és tan elvezet ugyan — ugymond
Rotteck — a' dologtermészetétől, — és pedig min-
den gyakorlati haszonnélkül. — Ama követelés: hogy
minden egyes kör, vagy osztály saját képviselő-
it nevezze ki, — magában foglalja, — vagy e-
re felteszi önkényt folyó követelését az összes
nemzeten, és nép egymásközti különböző. — a' kör és
osztályok szerint különös — törvényes érdekei kü-
lönös helyettesítésének. E' különböző érdekek kü-
lönös helyettesítése tehát kétségtelenül a' képviselő-
ök feladata, azomban nem kevésbé ezért az ös-
zes érdekeknek is, mellyek mint ép illyek minden
egyedül, és osztályuk is sajátjai — De a' köte-
lesség is: a' nemzet összesége érdekében szavazni,
ily kötelesség mellyet minden kör és osztály
saját népe, társas szövetkezésnél fogva joggal
követelhet, miután mindenik képviselő (nyilvánít-
ta, vagy csak magában értett) hatalmaztatásá-
l, 's megbiztatásánál fogva arra lekötve van. —

A' képviselő tehát, — habár csak mint közvetlen küldöinek helyettese jelenik is meg társainak gyülekezetében — ha különben értelmes, és kötelessége teljesítéséhez hű, minden józan követelésnek, mellyet a' közképviselési minőség védői ellene vetnek, fog tudni eleget tenni. Tagadtassék is bár, vagy vétessék el ennek ellenében a' különös képviselőség, a' természeti viszonyok helyébe majd egy teljesen mesterkéltséggel fog tétetni: az az a' való helyébe költött; és maga az alkotmány a' sajátítani kellő demokratiai jellem helyett, (miután a' népet képviselő kamra, nem lehet egyéb, mint annak hű képe) választási aristocratiára jellemet öltend, és e' szó „Népképviselő“ gaz hazugság leend. — Nép összesége nem választ, nem küldött még képviselőt; mi sok képviselőt csak saját körök ismerek, 's mint ilyen hogy lehessen a' nagy összeség helyettese? a' nagy összeségé, melly felőle mit sem tud, — 's e' szerint általa képeztetni sem akar, vagy nem is akarhat. — A' nemzet összeségében tíz, sőt százféle, irányok létezhetnek, egyes embert csak egy irányra vezérel; — mint lehetend hát ő természet, 's igazság szerint a' nemzet összeségének képviselője? — Tehát csak az összeség képviselője képviselheti a' nemzet összeségét, — egyes képviselő legfeljebb saját osztályát, vagy körét. —

Ép, és jogfictiók által elnem kábitott értelemnek a' mondott ténynek valósága iránti természetes meggyőződése mellett szólnak egyszersmind ama bizonyos politikai irányú politikai hitvallások 's nyilvános fogadások is, mellyekkel főleg ama tartományokban, hol az állományos élet legmélyebb gyököket vert, mint angol, és franczthonokban — a' képviselői minőség hajhászói a' választók bizalmát megér' emelni, 's magokévá tenni igyekeznek, — mellyek mint sokféle ellenkező mi

öségük, miként a' választó testületekben gyá-
nithatólag az uralkodó irány, ama igényre soha sem
emelkedhetnek fel, melly a' nemzet nagy össze-
ségének érzetét is kifejténék. Az összeségnek emo-
ciója, azaz: az ebben uralkodó érzet semmi más
által kinem pótolható, vagy megismerhető, mint
az egyes szavazatok összhangzása által, és miu-
án ez az egész népben nem lehetséges, ép e-
zért az egyes szavazatok helyett összes szava-
zatok gyűjtetnek a' körök, vagy osztályok által,
és ezeknek természetes műszerei a' körök, vagy
osztályok képviselői. —

Egyébiránt magából értetik, vagy az állomá-
nyi szövetkezés természetéből, és a' választás
szelvényéből önként következik: hogy a' megválasz-
tottakra ruházandó (külömbőség nélkül vallyon an-
nak rendjeszerinti utasításokba foglalt, vagy csak
a' hitvallásaik néma elfogadása által közölt) ha-
almazást, utasítást—annak értelmes, és szükség-
kép jogszerű tartalmát akként kiterjeszteni ele-
gendő: hogy a' képviselők—kivéve a' határozott
és kétségtelen akarattal nyilvánított tárg-
yakat—teljesen szabad véleményeik szerint te-
nessék szavazataikat;—sőt a' mondott esetben
s—a' nyilvános megbizástól való eltérhetésre an-
nyiban felkell hatalmazni őket: hogy legalább ak-
kor, midőn környülmények változata esetében jó
élellyel és józanon feltenni lehet: miként a' meg-
bizók is,— ha tán a' környülményeket előlálták
volna, másként teendők lehettek megbizásukat,—
midőn új megbizás tétele vagy az idő rövidsége,
vagy kellő szó hiánya miatt nem lehetséges, nem
anácson, szabadon szavazhassanak.—Ezenfelül a'
képviselő kötelezettsége—megbizóinak ismert értel-
nében határozandó—inkább erkölcsi, vagy becsületi
kötelezettség, mint jogszerű;—és miután a' választó
osztályok és körök rendszerint legkevesebé sem mű-

szerei az összes nemzeti akarathoz, — ekként a' képviselőknek — habár csak elméletileg elismert lekötelezettsége is gyakorlatilag igen korlátolt értelmű. De a' legfontosabb túlhágások esetében maga a *közvélemény* is részint a' választó kör, részint a' nemzet összesége részéről, — hangoztatja impónáló ítéletét. —

Mindezeknek ellenében a' mászt védők véleménye abban pontosúl: hogy a' képviselők szinte minden tartományi érdeket megvetve, egyedül a' nemzet közjólétére munkálni, 's védeni ama rendszert, melly a' köz állománynak leginkább eszközt hasznát, ha tán valami más hasznosabb fogna is lenni küldőinek, tartozzanak. — Mennyire legyen azomban a' mondottak igazak, — egy pillanat legközelebbi országgyűlésünk csak egy, — a' vas utak feletti kérdésére, 's elég szomorán fog kelni igazolnunk. —

Egy fontos kérdés van még hátra, — t. i. *a' következő megkívántató tulajdonokrol* kelleltil szólnunk; — ama tulajdonokrol, — mellyeket józan választó testület képviselőitől követelhet; — b. ismerete a' political dolgoknak ép úgy, mint józan ítélő tehetség a' képviselők gyülekezetebe szóbakerülő tárgyak felett nélkülözhetlenek a' képviselőben, — ezenfelül 's főleg érzelme nemes volta kezeskedjék kötelességeinek hű teljesítése felől mint szinte ama jellem erősségről, melly lehetleneknek tesz remény vagy félelem szülte csábításokat, — 's ha lehet önálló — független, — legyen a' képviselő helyzete, melly a' netalán jellemérség hiányát némileg kipótolja, vagy a' kábitás hatalmát vissza tarthassa. — Fájdalom az életben főleg a' political életben csak igen kevés, ige ritka az önállásu helyzet, melly minden csábításokon diadalt élveztetne, — kevés a' férfiú, — ki ról a' pogány nagy költővel lehetne kiáltani „Ja

stum et tenacem propositi virum,“ — vagy a' magyar Berzsenyivel

„A' Derék nem fél az idők mohától ;
A' koporsóból kitör és eget kér ,
'S érdemét a' Jók , nemesek 's jövendő
Századok áldják !“ —

miután a' szomorú napi tapasztalás bőven tanusítja az ellenkezőt, — 's azokban is kiket egykoron *Nagyoknak* hívénk gyakorlatilag hazugságnak hirdeti amaz elméletileg olly igaz elv valóságát: hogy a' jellemerő mindig több érdekü, mint bár mi kedvező helyzetünk ! —

Azomban bármit tanusítsanak is a' szomorú napi példák, — mint mondám — legalább elméletileg igaz marad hogy a' *jellemerő* együlve a' képviselőnek a' szó teljes értelme, és kötelességeinek szentsége áthatlanságával kétségkívül nélkülözhetlen feltét a' képviselőben, — ki neve — 's hivatására érdemes akar lenni. A' képviselő kezeiben tétetvék le a' népnek legszentebb, 's legfontosabb érdekei, és a' nép bizalma az, melly ezeket kezeibe tevő, — és ő tisztének önkéntes elfogadása által kétszeresen nehéz felelőséget vállalt magára kötelességeiben hanyag eljárás, — vagy hűtlensége esetiben — Szép és dicső a' képviselő állása, — 's nincs hálát igényelhetőbb (öntudat jutalma 's rendszerint a' közvélemény tetszése által) mint a' hű képviselőnek működései: — ellenben nincs ocsmányabb, átok, és szégyenhozóbb a' nép ügytöli eltérésnél, vagy a' képviselői minőséggei visszaélésnél, magasabb kegy megnyerés, vagy alac-on magános haszon miatt! — Mi egyesekről áll, — testületekről is ; — nincs e' világon alacsonyítóbb érzést, több gyalázatot, több szégyent gerjesztőbb látvány, mint *népképriselők* nevezete alatt gyülekezetet látni, melly a' helyett: hogy — a' képviselő szó, és hivatásánál fogva — e-

gyedül a' nép érdekei, érzelme, és akaratja szerint szavazna, cselekedne, és küzdene, 's főleg a' népjogait—midőn a' szomorú eset késztet — a' kormány ellen védené mint redíthetlen férfiú,—e' helyett a' kormány sokszor ennek buktát ön hasznokkal eszközlő szolgálóinak ösztönzéseit tüzi ki irányul, és szavazatúl,—'s az *igen* és *nem* szócskát, miként az országjár örömteljes intése, vagy redőzött homloka tudatja, hangozza, —'s magát elnyomás bűn eszközének lealacsonyítja,—a' helyett: hogy a' szabadság védő pajzsai lennének ők, mellyek a' sértőt kifárasztanak hatalmaskodásaiban;—'s egyező szavazatuk által kedvező köpönyt nyújtanak felé,— melly alatt a' *nép* visszaélve használt nevezete alatt rendeli ez mind azt, mi éppen ama népnek gyilkolja jogait és becsületét,—'s oda irányzva törekvései: hogy ezeket érdeklenné tegye az utókor előtt. — Hol létezenek, 's valóban léteznek illy gyülekezetek nem szükség mondandunk;—mint szinte azt sem hogy ezek nem népgyülekezetek, 's hogy azok sem népképviselők, kik ugyan e' nevezet alatt hangoztatják ajkaik között a' *szabadság* és *egyenlőség* báj hangzatú szavait, 's olykor olykor — ha tán reményeik, ígéret csalta őket,— vagy népszerűség hiu birtoka rázta meg keblüket—a' kormány ellen is fellépni bátrak, 's őt a' netán tulhágott sorompok közzé visszatérni szólítják fel,—'s vannak ismét mások, kiknek mint a' zöld tábla hatalmasainak szünni nem tudó elégeles kíséri egyre a' kormány ellen harsogtatott szavaikat, azomban cselekedeteket csak hiu becsületvágy éltefi,—nem ritkán ama nézet: önmagokat, vagy személyes barátjait ama helyzetre feljuttatni, mellyről sokszor a' legérdemméltánylóbb kormány férfiakat egy pillanattal lezúzni nem szörnyednének.

Ha a' képviselők illy fontos, illy szent, és terhes kötelességeiket kellő állhatatossággal, és hűséggel teljesítik, ha félelem nélkül, saját magokhoz tartozóik, 's barátjaik, személyes érdekeit megtagadva, önségök az összes jólétért feláldozni tudják, — e' tettöket a' józan érzetü 's méltányló nép szeretetével, 's tiszteletével fog igyekezni kipótolni, — 's erkölcsi és becsületi kötelességét főleg az által teljesíteni, hogy a' saját akarata, és érdekében tett eljárást, mint méltánylást érdemlő tettét, 's törekvését képviselőinek nyilván elismerendi. 'S ha szerencse újra sajátjává teendi az alkalmat, ügyes és hű képviselőket választhatni, a' már e' pályát megfutottakban találandja ezeket, — találandja mindaddig, míg a' bizalomra nem lettek érdemtelenek. — Csábítás nem vakitandja őt próbátlan férfiakat választani képviselőjéül, — mig csak próbáltak birtokában leend, — és e' választásban több érdeket helyezendő, mint bármi kéj élvezést, — és érezni fogja ő, hogy ép olly csekély igénye, mint reménye tisztelet méltó cselekvésre, ha képviselője személyébe önmagát helyezi, — mellyben ez az ő feláldoztával kegyben, 's nem a' jogban kereshetendi üdvét —

Mi végezetre a' képviselőnek némelly tartományokban adni szokot *uti és napi díjakat* illeti; — Vallyon *adandók* é ezek? — 's ha igen a' *képvisélet minőségéhez*, 's mi *arányban* adandók? mi a' napi díjakat magokat illeti, — szerencsétlenebb speculatio a' népre nézve nem gondolható; mint ezeknek meggazdálkodása, — mert azon felül hogy ez által a' legnemesebb — de vagyontnélküly férfiak tetteleg kizáratnak a' nép képvisélet dicsőbb pályájából, az ön zsebeikből *népképviselősködök* csábításoknak mindinkább kitétetvék, 's könnyen kárpotlásokat a' hatalmas kegyétől követelendik, vagy önként elfogadandják. — 'S az *arány*

leginkább attól függ, vallyon a' képviselők vagyonkülönség nélkül csupán személyes ügyesség után vagy bizonyos sor szerint választandók, melly utóbbi esetben egyedül pénz aristocratiának szavazói foglalnának helyet a' népkamrákban.

Magáról a' vagyon mennyiségről,—mellyel a' netán képviselőnek választandónak birnia kell né-melly jelenlegi állományi rendszerek értelmében jövő alkalommal midőn a' *kamrai rendszerről* szólandunk, ezuttal hazánkat érdeklőleg csak annyit; honi törvényeink a' képviselőben a' nemességen, 's többi feltételeken kívül a' *possessionatus* szó értelmének valóságát is megkívánják, — de annak mennyiségét legkevésbé sem határozzák el.—

5.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Nőnevelés és Nőnevelő-intézetek hazánkban különös tekintettel nemesek, főbb polgárok' és tisztos karuak lyánkáira. Fáy Andrástól.

Pesten, 1841. Trattner-Károlyi

Tulajdona.

Hogy a' nőnevelés javítása, vagy is inkább mivel a' nőnevelés hazánk több részeiben lábra állítása, czélszerű elrendelése, hölgyeink magyarosítása hazánk nemzetünk legsürgetősebb szükségei közé tartozik, senki józanul kétségbe nem vonhatja. Ha nem lehet is túlzás nélkül állítani, mit szerzőnk jelen munkája berekesztésében az utolsó (142)

lapon nyilatkoztat, hogy „ha hazánk nemtője olly gyakran borongott arca derűjében áldó jókedvében választanunk hagyna, kegyeiből jó hazánk javára nem kérhetnénk jelenre Anglia gazdag gyárait, nem Amerika intézeteit, hanem azt, hogy leányaink, nőink szívvel lélekkel magyarok legyenek:“ mert ha az Anglia gyárait, az Amerika boldogító intézeteit szülte értelmesség, ipar, és szorgalom, 's a' vélek járó gazdagság és jóllét hazánkban honosok volnának, nőnevelésünkről is azonnal máskép lehetne rendelkezünk, annyi mindazáltal bizonyos, hogy a' nőnevelés javítása azon legfontosabb tárgyak közé tartozik, mellyek minden ember — és honbarát figyelmét teljes mértékben igénylik.

Könnyű volna megmutatni a' történet — és életírásokból, mikép csak nem mind azon nagy emberek, kik a' historiában magoknak örök hirt nevet, 's az emberiségre nézve maradandó érdemet szereztek mivel és szép lelkű, nagy testi lelki energiával bíró, 's a' hon javáért lángolókeblű anyáktul származtak és neveltettek. A' Napoleon anyja nem csak külső szépségéért, hanem különös nagy testi erővel és bátorsággal párosult szellemi tehetségéért, 's tündöklő erényiért a' közniszteleet tárgya volt. Rousseau megvallotta gyakorta józanabb óráiban, miként nagyanyja (mert édes anyjától születése után a' halál megfosztotta) erkölcsi tanításainak, jeles példa adásának, buzgó énekelgetéseinek többet köszönhetett erkölcsi jelleme kifejtésére, mint minden philosophok írásainak. Azon szigorú erkölcsi és vallásos, házi, különösen anyai-növelés mellyben Kant középsorsú (szíjjgyártó mesterséget gyakorlott) szülőinél részesült, szülte azon szigorú erkölcsi és vallásos érzelmeket, mellyeket fellengős és mély vizsgálatokkal teljes munkáinak csak nem minden sorai lehellenek. 'stb. —

Könnyű volna több ilyen példákat a' történet évkönyveiből felidézni ha felidezésük célunktól messze nem vezetne.

A' külső miveltebb nemzetek, különösen a' szomszéd németek literaturája olly gazdag a' nevelésről általjában 's különösen a' nőnevelésről irt, jó és rossz, kisebb nagyobb szerencsével, vagy éppen szerencsétlenül dolgozott munkákban, hogy a' föld nyög terhök alatt; olly gazdag mint a' milyen szegény magyar nemzeti literaturánk; 's ezen körülménynek, és így az írók ezen tárgyra fordított kevés, vagy semmi figyelmének, szorgalmának tulajdoníthatjuk, hogy mint sok másban a' nőnevelésben is a' miveltebb nemzetektől olly tetemesen hátra maradtunk. De ne csüggedjünk el, 's ne untassuk olvasóinkat folyvásti jeremiádokkal fogjunk munkához. Jobb későn mint soha sem.

A' több korszerű, 's nemzetünk boldogítását, felvirágoztatását tárgyazó munkáiról ismeretes *Fáy András* jelen munkájában ismét egy bizonyosságát adá minden jóért és szépért buzgó szép lelkének, tudományos miveltségének.

Melly állításunk hogy pusztá és alaptalan encomium gyanújába ne jöjjön: szükségesnek tartjuk olvasóinkat a' munka szebb és érdekesebb helyeire figyelmeztetni.

„Sokan tartják, mond szerzőnk a' (13 v. lap) hogy a' nemzetek miveltségi fokának egyik fő mérlege legyen: mellyiknél mi lábon áll a' nőnem' becsültetése? Ha valódi becsültetésről van szó; mi szerint a' női méltóság, gyengédség, erény tiszteltetik a' nőnemben, nincs semmi ellenvetésem e' miveltségi mérleg ellen; de annál több, ha a' nőbecsülés alatt egyebet nem értünk, hitvány társalgási udvariságnál. Mind a' mellett, hogy a' keresztvény vallás, visszaszerzé a' nőnemnek azon állás-pontot és méltóságot, melly őt illeti, tagadnunk

nem lehet, hogy a' régi görögök, rómaiak, nem ugyan törvéynél hanem életnél fogva, inkább becsülék a' nőnemet, mint újabb korunk, épen élet-divatoknál fogva becsüli; 's ez az oka, hogy kivált Róma annyi jeles példányát mutathatá a' női erénynek és nagyságnak. Másként vala ez a' közép lovagi korban, mellyben a' férfinem némi kegyelettel (pietással) tisztelé, védé a' nőt. XIV-ik Lajos' kora elüzé e' kegyeletet, 's helyébe csak hamar az ügy nevezett francia galanteriát ülteté, melly a' nőnemet lehizelgé méltósága' trónjáról, kiskorúságra kárhoztatá, gyermeki bábót ada királyi pálcza helyett kezébe. A' férfi gyermekesen hódolt a' gyermeknek, önzésből hizelgett gyengéinek, hogy időt töltsön nála, vagy czéljainak megnyerje őt. 'S e' boldogtalan, e' kissebbitő galantéria kivételekkel, mind a' mai napig sajátunk. Ennek zsarrokai divatainál fogva, gyermekes, gyakran nevetséges kiváltságokat engedünk a' szép nemnek; például: őt illeti a' pamlagon-ülés, asztaloknál felső hely, mosolygva, enyelgve, bohóságokkal, tréfákkal, mindennel mulattatjuk őt, csak komoly valódi tárgyakkal nem; mert megünnia magát a' szép gyermeknek nem szabad; félnapon öltözni hagyjuk őt, hogy a' másik félen csodálhassuk bájait, 's angyalnak, napnak, hódnak nevezgethessük. 'S mi több, hogy e' bájos mulatozásra a' szép gyermekkel több időnk maradjon, vagy testét lelkét varázs kiskorúságából ki ne rántsuk, szívesek vagyunk őt, nemét illető kötelességei alól is felmenteni. Kény—áldozatot, kötelességnek viendőt, alig merünk tőle követelni; mintha alig volna egyéb áldozatra képes e' fölséges nem, minthogy férje' halála után néhány hétig bálba ne menjen, vagy hogy férje' kértére, ez vagy amaz mulatságra, kék és ne veres ruháját öltse fel! kérdem: valódi becsülése e' ez

a' nőnemnek? Nekem ugyan sokkal magasabb, nemesebb fogalmam van a' női érdemről és méltóságról, mint sem ne hinném, hogy a' nők jelesebbjei pirúlnak, 's bosszúsággal vetik meg azon férfiakat, kik bábozó gyermekeknek tekintik őket, és saját önhittségökben nem képesek feltenni rólok azt, hogy nyomorúlt kártyájokba belátnak — **Hogy azonban a' gyengébb lelkű nők fenakadnak a' lépen, sőt e' hitványságokban még követelők-ké is lesznek, mindennapiak példáink. Magam is emlékezem egy bálban, komoly neheztelésére egy kisasszonykának, hogy körülhizelgőjétől csak hóldnak neveztetett, minthogy szomszédnéját ez már előbb napnak nevezé. — Némelly férfinál a' nőkkörülti udvarlás, és hizelgés nem egyéb önzésnél, és alacsony czélüzésnél; de legtöbбекnél idótöltés, és divatos mulatozás gyakran igaz néven nevezve; egy kis miveltségi mázzal megkent csalás. Innen egy asszony-ág, a' nők körül ügyesen forgót így dicsérte: tud hazudozni a' fehér cseléd körül. Itt nem a' nemes társalgást, a' tisztességes udvarias mulattatást, nem a' házasuladónak tisztelő és tiszta czélzatú udvarlásait, hanem tapasztalt nőtlenkedők, házasság—gúnyolók' mintegy mesterségüző, és növesztegető ármányait kívánom értetni. Mert isu erek férfiakat, kiknek valóban a' női érdemről és méltóságról semmi fogalmok, 's kik mérgesen lehelnek minden tükörrre, hogy fényét veszítsék, ne hogy saját undok képöket lássák abban. Búsító, ha a' nő az illet megvetéssel büntetni nem képes; mert a' világi holdogságnak egyik fő kincse az, ha önmagunkat becsülni tudjuk, 's ez önérzetünket szentségtelen kezekkel illetni nem engedjük.**

És im nönevelésünk épen nem látszik arra intézettnek, hogy ezen önérzetet, melly az élet'

minden méltatlanságai között vigaszunk és pótlékunk lehetne, nőinkben ébressze, táplálja, erősítse. Nincs-e jelenleg nagy része női nevelésünknek arra intézve, hogy csak örömmek, mulatozásnak lepkéje legyen a' nőnem? 'S mi férfiak támogatjuk viseletünkkel e' ferde nézetet! Beléptökkel a' nőknek, bár legérdekesebb hazai tárgyú komoly beszélgetésünket is megszakítjuk, mintha az horizontok felett állna, mintha velek csak bárról, játékszínről, hangászatokról volna való beszélni, 's minden nem-mulatsági tárgy őket untatná. Akarunk-e bennök egyebet becsülni, mint külső kellemet, társalgási ügyességet? Ez nem menend így, mihelyt a' nevelés megtanítandja a' magyar hölgyet, nőt, mit tartson az illy hizelgő uracskákról, kik nem ismerik a' női érdemet, 's mi is férfiak megszününk hiuság' viszhangjai lenni; mihelyt a' lelkes magyar nő, nem külső bájaiért, hanem erényiért kíván becsültetni, mihelyt viszont ő is az ifjúban nem a' jó tánczost, guitarrost, mulattatót, hanem a' lelkes, a' jóért, szépért nagyért lángoló magyar ifjat becsülendi. Milly lelkessé bírná atkotni a' nőnem, részvételével, javallásával, vagy kárhóztatásával a' honnak fiait! Álljon bár egy oldalon tapsoló férfi sereg, másikon egy pár javallást mosolygó szép lelkes nő, 's ám csalathozzam, ha az ünneplett férfi lelkére nem, ez utóbbi fog hatni mélyebben!"

A' 29, és köv. lapokon érdekesek következő sorok. „Mennyi boldogtalan házasságot nem szül hazánkban a' női hajlékonyság' hiánya! A' leány, mint szoktuk mondani, ritkán emeli a' házat: vagyis: ritkán mehet az rangján, állapotján felül férjhez; gyakran azon alúl kénytelen fogadni férjet. A' fiatal nő azonban, megszokott, néha megrögzött életmód, örömek, zajok után eseng;

a' férjtől ezeknek teljesítése nem telik, mi előbb kedvetlenséget, később össze-szólalkozást, majd szemrehányásokat szül, 's megássa sirját a' házassági boldogságnak! Ellenben egy megtagadásokhoz szokott hajlékony jellemű nő, megfontolva sorsát, mit számára rendelete a' gondviselés, érezve egy nemes keblű nő kötelességét, melly abból áll, hogy rendeltetésének megfelelően, viasz-könnyűséggel nyomúl bár nem legkedvezőbb környülményeibe is, miket hajlékonysága előbb tűrhetőkké, később szeretet, megszokás és józan ész, még kellemetesekké is teendnek előtte. Még az országra nézve is alig lehet egy egy fontosabb tulajdona a' leendő nőnek annál, hogy a' házassági életbe ne számos vagy felcsigázott követelésekkel lépjen be a' hajadon. Nem ezen női követelések-é azok, mik főrészből okai hazánkban, annyi számos vagy hosszas férfiúi nőtlenkedéseknek? Legtöbb nőink mártalékul credvén a' fényezésnek, zsarnok illedelmeket, ennek szükségét, nem telő költségeket hoznak magokkal a' házhoz; a' fele segítség több lesz mint három, négy annyi költség, 's a' nőtelen aggódva számolgatja a' sokszorozandó költségeket, mik miatt vagy lemond a' házassági állapotról, vagy legszebb korát veszve, élélmező hivatal után vár, vagy pedig keresztet vetve magára, nyaktörő ugrással, vén, formátlan, gyülölt de gazdag feleséget vesz. Nem mondom, hogy ez egyedüli oka a' nálunk olly gyakori nőtlenségnek; de valóban fő oka, melly ha nem volna jelen állásunkban gyakran menthető, hajló volnék figyelmet ébresztetni törvényhozásunknál a' nőtlenedések ellen, mik olly fontos, olly kártékony következésűek, úgy erkölcsiségre, mint hon' felvirágzására nézve. A' nőtlen, disztelen és káros szárazgally, az erdő' diszes zöld lombjai között! Ha

alkotmányos kifogások nem ellenzenék, valóban sem czéltalan sem igazságtalan törvény nem fogna lenni, a' nőtlenül maradt férfiakat, negyvenedik-kor-éven túl nevelési alap tőkésre adóztatni; legalább illő fogna lenni, hogy szerzett ingó vagyonaik, e' célra az országra szállának. Mert a' hosszas, és csak kénytelésből, nem szükségből, nőtlenkedő, ritkán nem vastag önző, ki egyedül maga ön magának világa, mindene. Mi is kötne bennünket olly szoros édes lánczokkal, emberiség' és hon' jövendőjéhez, mint családunk és gyermekeink, kiknek boldogsága a' haza boldogságából csergedezik?—Így hány durva, zsarnok, vagy elvetemedett férjet, nem birna megnyerni magának és erkölcsnek, a' hajlékony jelemmel bíró nő?"

A' 72 és köv. lapokon a' nőnem polgári viszonyai és kötelességi ekkép rajzoltatnak. „Ő, és ha mindenkor idves, különösen most, magyar hazánk virágoztatására első szent kötelessége a' nőnemnek a' polgári viszony és kötelesség. Ki él több jótétivel alkotmányuoknak, törvényinknek, mint hazánk' nőneme? Kinek nyujtnak azok annyi jogot, kedvezést, védelmet, mint a' gyenge nőnek? 's nem függ-e' a' haza boldogságától saját boldogsága minden benne lakó polgárnak, polgárnénak, így a' nőnek is, annak férjének, gyermekeinek, rokonainak, barátnéinak? És egy illy boldogító hon iránt ne volnának-e neki kötelességei? Hálátlan hernyóként, hitvány mohként kívánna-e tenyészni annak szép fáján azon nem, melly annak fiait, lyányait adja? azon nem, melly a' haza' boldogításának annyi gazdag forrásával, eszközeivel bír? Bizonyosan szent az ő viszonya a' hazához, 's szentek annak kötelességei, és annál kötelezőbbek, de egyszersmind jótékonyabbak

is a' hazára nézve, minél rangosabb, vagyonosabb a' nő, minél több jótétivel él, a' honnak, 's minél hatásosabb lehet példaadása, lelkeséget ébresztőbb lelkesége.

Nincs egy honfira nézve bántóbb s't lázítóbb dolog, miut midön valamelyike rangosabb dámáinknak—hála az égnek, naponként mindinkább ritkúlnak e' mételeyes példányok—megvető, legalább lenéző felsőbbiséggel pillog le a' nemzetre, és mindenre mi nemzeti! Még honi művészeinknél, művésznéinknél is, visszataszítja lelkemet, ha a' magyar hazáról úgy szólnak mint melly reájok érdemetlen. A' hon anyánk, 's mindenkor tisztelendő; mert előbb vagyunk emberek és polgárok, mint művészek; 's lehet-é legrosszabb esetben is anyát kárhóztatnunk azért, hogy különbben szeretett fiának olly tulajdonát teljesen méltatni nem tudja, mellyel közelebbről megismerkednie még alkalma nem vala? Ám ismertesd meg fiui leányi béketűrőssel, jó művész, művésznő, isteni művészségedet a' szerető anyával; de ne verd azt, és érde medet minduntalan fejéhez, 's ne veszítsd el előtte, bántó bizakodottsággal, a' művész mellett a' szerény polgárt, és tisztelő fiút; mert ez annak fogna lenni jelensége, hogy égi szikrád kormos képményben pislog nálad, ne felejtsd, hogy neked tisztet, mert csak te vagy képes e' részben czélszerűleg munkálni, nemes béketűrőssel erődhöz képest adni irányt, vagy vezetni a' nemzet művészi izlését. Békétlenséggel, vagy épen kikeléseiddel vesztesz magad, veszt művészeted. Azomban nem merem tagadni, hogy művészeinknek, egyben-másban, több igazuk lehet panaszra hazánkban, miut rangos dámáinknak, kik a' hazának számosabb jótéteményeivel élnek kik érte, tehetségöknél, példaasásuknál fogva sokat tehetnének, 's csak hálá-

ból is sokat tartoznának tenni.- És jól véve fel a' dolgot: egy részben nem az ő szégyenök, hibájok-e' ha hazánk né nellyekben hátramaradott? nem ők adják é a' hazának a' sokat tehető apákat, férjeket, fiakat, leányokat? de magok részéről is igazságos-e' 's lehet-é műveltségnek jelensége, az a' túlnézés hazán és hazain, és—semmit nem tevés? Azt akarják-e' elhíttetni velünk, hogy nekik magasabb becsmértékeik vagynak nemzeti műveltségről, nemzeti érdemről 'stb. mintsem az annyira elmaradott haza megbirhatná azokat? mert ők miveltebb országok' nyelveit, szokásait, divatait ismerik, az angol, francz divat után esznek, isznak, conversálnak? Mindezekben sok jó lehet, 's mellyik igaz honfi ne ohajtná honosítottnak látni azt, mi a' külföldön jobb, szebb, és nemesebb? de az e' módja a' honosításnak, hogy a' keresztvízzel együtt kiöntsük a' gyermekeket is? gúny mosollyal illessük a' hazát, megvessük a' hazai életet, szokást, magyarul csak eselédhez szóljunk, 's ekkor is mintegy keresve rosznak, szájficzamitónak, durvának hirdessük a' hazai nyelvet, pimasznak a' nemzeti tánczot és dalt, a' nemzeti színházat ne látogassuk, 's ha belé tévedünk is, hátat fordítsunk a' színpadnak, a' páholy ajtót csattogtassuk, páholyainkban hangosan kaczagjunk, közfigyelmi csendben botránkoztatólag, és fen hangon beszél-gessünk, mit német színházban a' világért sem tennénk, 's mindezek mellett mi legyünk legingerültebbek, ha ki a' magyar színházban, tetszését vagy nem-tetszését hangosabban nyilatkoztatja? Műveltség-é magában, más érdemek nélkül; az a' pehelből kikelés akkor, mikor mások már a' munkából kifáradtak, dejeuner a la fourchette, diner, whist, assemblée, soirée, theatre, bal paré et dansant, souper, végre decoucher, egy nap úgy mint másnap, és honért semmit sem tevés?

Bizonyosan nem; mert miveltséget, illető kötelességek hív teljesítése nélkül, képzelnünk sem lehet. Rangos nők, kik hazájoktól külön válnak, azon élösködnek, a' nélkül hogy érdekeibe forrnának, érte munkálódnának csak szarka fészkek, vagy fa-gyöngyök izmos tölgytetőben; magosan lengenek ugyan, de nem fának lombjai! Ezért örvendenünk kell, hogy azon torz-képek, miknek most vázlatát adám, kivételek kezdenek immár lenni damáink között; szívből örvendnünk, mert az utánzó majom-faj még az állatok közt is valóban majdnem legnemtelenebb. Női lágyság a' nő egyik fő erénye, tebát hol nem áldhat, legalább jó akaratot mutasson, erre pedig mi lehet méltóbb, mint szülő áldó hazánk? Ki hazáját nem szereti, mit szeret az? hiszen hazánk foglalatja mindennek, mit kedvest birhatunk.“

A' 77, 's köv. lapokon jelesen rajzolja szerzőnk literaturánk vagyis inkább némelly literaturaink betyárkodásait, mellyek miatt egy jelenkorunk literaturáját híven megírandó történetíró kénytelen lesz azt „Flegeljahre der Literatur“ (a' magyar literatura betyárkodó évei) czimmal meg-tisztelni, 's melly körülményt a' szerző helyesen hoz fel mint olyan okot melly főleg a' szép nemen lévő olvasóinkat a' magyar könyvek olvasásától el-ijeszti. —

„Tekintsük legelőbb is nemzeti literaturánkat. Minden haladása mellett, fele ennek polemia. Lenne ez pusztán külön véleményü pártok ügy feletti vitatkozása, tárgyak minden oldalrolí meghányása, örvendnék rajta, azt szükségesnek, sőt felszólítandónak hirdetném; mert egy fejlődésnek eredt nemzetnél, már csak a' felett is: hogy mi, mikor, miképen javítandó, vagy új létre hozandó nála? mi az, mit külföldről maga környülményei-

hez alkalmaztathat, és mit nem? sok oldalú meghányást-vetést kíván. Így hiszem, hogy a' tudományos és aestheticai, szorosán ügyet tárgyazó viták, soha feleslegesek nem lehetnek. De nálunk a' polemiák ritkán nem vitetnek személyességgel, gázlással, és mind két részről gyalázkodással; az ügy' palástja alól személy-pártok lövellik nyilaikat, gyakran szemérmes és tisztelést levetkezett gladiátorok állnak ki küzdő térre a' közönség' eleibe 's ennek boszújára vagy kaczajára, marcsongolják egymást! Évenként számban gyarapodó, ügyes és ügyetlen hirlapjaink, folyóiratiunk, valóságos csata-mezők, és a' csaták' fontos' és komoly tárgya gyakran nem egyéb, mint ez; hogy a' tiszamelléki szunyog-éj fél előtt alszik-e' többet, vagy éjfél után? — Sok fiatal írónk, melőzve azon utat, mellyen magának valódi érdemet 's kitüntetést vívhatna ki, azon kezd literaturai pályáját, hogy tiszteletes férfiak koszorujából csiple egy két babér-levelet, 's a' közönség előtt némi fénykörzettel állók felől, nagy bölcsességgel megmutogatja, hogy azok is csak gyarló emberek! Így előre szentségteleníti azon pályát, mellyen maga kitünni vágyik, 's egyeseket kívánván buktatni, megbuktatja tekintetében az egész irói sereget. Mert lehet-éjjel követelnünk, hogy rangos, 's általános mivelt köreink, nőink, a' nemzeti literaturai pályát és annak hőseit kedveljék, kiket úgy kénytelenek gyakran tekinteni, 's lenézni, mint hirtű, haszon-kapdosás lazaroniait, kik egymás között hitvány kőzök felett czivódnak? Nem ritka dolog literaturánkban, sőt aestheticai vitáinkban is, hogy az írók egymás erkölcsi jellemét olly egykedvűleg támadják meg, mintha csak apró nyomtatási hibákról volna szó. Kérdem: tisztelheti-e' a' miveltebb nő, annak bár legmagasztosabb ihletű költeményét, ki erkölcsében, mintegy

bitóul van kitéve a' közönség eleibe?—Ne feledjük azt író-társak, hogy mi sorsainknál fogva legtöbbnyire szegényebb, polgári állásainknál fogva pedig határozatlan rangnak vagyunk. Magunk vívjuk ki, mind kettőre nézve magunkat, geniusz, szorgalom, szilárdság, és tiszta erős jellem által, 's ha ezek maradnak vezér-csillagaink mind végig, a' legdicsőbb pálya, 's rajta legédesebb jutalom mosolyg felénk, a' köz tiszteltetése, hír névé, sőt halhatatlanságé, miket világi főrangok fognak irigyelhetni tőlünk! Nyomorult féltékenység ne gyötörjön tehát hazai ügyben és haladásban bennünket; ne véljük azt, hogy egyik vagy másik kimeríti előlünk a' tenni, az írni valót. Égig erő lajtorja a' művésznak és írónak művészte; egyik több fokot hághat meg azon a' másikonál, de égig bizonyosan nem ér egy is. Ne véljük azt is, hogy bár mi csekély szerzett írói érdemünk végkép elhomályosittatik. Egyiké, literaturánk első küzdési éveiben, sajátul esik a' literaturai historiának, másiké él másé mellett; mert bár ugyan azon egy osztályú írók közt is, meg van mindegyikben a' külön sajátság; 's miként kezünk' újjai nem egyformák, bár egymás mellett együtt szorítanak, munkálnak; így van a' dolog ugyanazon egy osztályú íróinkkal is. Virág, és Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty egyik-e? 's végkép' elhomályosítják-é egymást?—

Másik okául miért finomabb izlésű n veltebb damáink nemzetiségünktől idegenkednek a' tisztválasztáskori rendetlenségeket, kicsapongásokat a'lja.

A' 84. kövv. lapokon. „Szó adván szót; midőn nemzeti ünnepélyről esett szólanom, el nem hallgathatom megyei tisztválasztásainkat, mikről olly szivesen szeretnék hallgatni. Botor optimista volna az, ki azt kívánná, hogy tisztválasztásaink, mikben annyi nevelt és neveletlen népnek jog-

gyakorlata pontosúl, gépelyi mérsékléssel, 's teljes zajtalan csenddel menjenek végbe; illy jog-gyakorlat alig eshetik ollykori túlhágás nélkül; de tagadnunk nem lehet, hogy mi e' részben megyéinkben történik, az némellykor a' bárdolatlanságnak olly csalhatatlan jeleit hordozza, hogy ha valami, bizonyosan ez fegyvert nyujthat nemzetiségünk' elleneinek ellenünk, rágalmat adhat szájokba alkotmányos szép jogaink ellen. Nem kétlem, hogy a' restauratiók' kicsapongásai, nem egy nemesb' érzelmű nönket borzaszták immár. Szegényebb köz nemességünket, melly erkölcsi és szellemi nevelést ritkán nyerhet, egyébbel e' részben nem vádolhatom, mint gyávasággal, minélfogva magát tehetőséktől gépelyül használtatni engedi; de annál inkább kell kárhoztatnom azoknak lelketlenségét, kit célaira, hivatalkapdosásaikra, embertársaikat velek egy jogú polgártársaikat, nyomorúlt eszközöké ollykor csak nem barmokká lealacsonítani nem iszonyodvak, lelkiösméret—szúrást nem éreznek, nemzetöket, alkotmányukat, nemtelenül megkissébiteni, a' szegényebb sorsú houfiakat megvesztegetni, heteken át itatni, kicsapongásokra nógatni, egymással agyon veretni 'stb 'S mié t mind ezt? azért hogy Péter, vagy Pál, kiket közelebbről a' köz nemes nem is ismer, kiknél sem magának, sem talán a' hazának érdeke semmi, legyen ez vagy amaz tisztviselő. Ezen megvesztegetési, vagy mint szoktuk nevezni, corteskedési divat, annyira erőt vett immár megyéinkben, hogy sok érdemes, és józanabb gondolkozású is, vagy visszatorklás vagy a' másik félnek paralyisatiója végett, mintegy kényszerültnek érzi magát, hasonló káros eszközökhöz nyúlni, 's maga nemesebb céljaira corteskedni; mert úgymond, egyenes tiszta úton nem boldogúl a' nemitelenebb célzatú fél ellen. 'S lehet: igaza van! de hová fog ezen idvtelen métely végtére is

vezetni? A' nemesi rendnek csak nem általános el-erkölcstelenítésére, mit maga a' nevelés és törvényhozás is, alig fognak ivadékokon keresztül megorvosolhatni! Hetekig, sőt hónapokig dorbézol és nem dolgozik, tisztválasztások előtt a' szegényebb nemes, kicsapongásokhoz szokik, miknek nagy része vagy világosságra nem hozattathván, vagy szabad jog-gyakorlat' örve alatt történvén büntetlen marad, 's így vérszemet ad többekre és nagyobbakra. Megszokja így a' szegényebb nemesség a' dologtalanságot; ellemben elszokik rendtől, törvény-és alkotmány-tiszteletől 'stb. A' haza minden oldalról veszt, munkátlan heverő földjeiben, nemesi rend' elszegényülésében, és erkölcsi süllyedésében, hivatalok' fonák osztásaiban, érdemek kijátszásaiba, bel-és külföld előtti megrovatásaiban 'stb. Ám fesse ki a' hivatalért, vagy pártért corteskedő, józan óráiban e' gyászos képeket, 's borzadozzék lelkében, látván, hogy azon zivatarnak, mellyet önzésből, vagy olykor csak kedvtelésből előidézett, dulása nem csak addig tart míg üvöltése, hanem végtelemné lesz az szomorú következményeiben. Nem egy két szegény nemes társunk, hazatérvén tisztválasztás után inséges lakába, és számtalan vetetlen hagyott szük földeire, örökre veszve marad hazájának és családjának, rendre, dologra nem bir vissza térni többé, a' megszokott könnyű élet és részegeskedés, csak hamar végképen kipusztítják szük vagyonából, 's végső inségrejuttatják ártatlan háznépét. 'S ha érdemtelent ültettek, a' vásárolt és itatott torkok tisztviselői székbe, kérdem: mi lélekő-mérettel bitorolja ez azt, 's bünteti a' jó hazát ön magával? ha pedig érdemest ér azon szerencse, kérdem: nem kell é ennek, finom eszméletében busan szenvednie, hogy jóakarói, tisztelői—mert maga az érdemes önmaga

mellett nem corteskedik — honnak tudával illy disztelen eszközökhöz nyulának mellette? És ha ügye védelmében ne talán ember-halál történt, nem fogja-e ez a' jelesnek ollykor bántani lelkét? Olly hiú ne legyen senki, hogy vélni merje magáról: miképen ez vagy amaz megyei hivatalt egyedül ő töltheti be illőleg; 's ugyan azért a' vér-áldozatot, csekély magáért vesztegettetni irtózzék, irtózzék erkölcstelenségnek nyitni pályát azon hazában, mellyben még a' sok hiányú nevelés gátot nem birhat vetni ellene, mellyben számos egyéb környülmények, és például: korcsmák', pálinka-főzések' regale beneficiumai, 's egyebek, miket itt felhordanom nem lehet, elég kártékonyan hatnak az erkölcsiségre.“ —

Ohajtottuk volna, hogy midőn szerzőnk a' 137 és kövv. lapokon a' nőnevelő-intézetek tanulmányait előszámlálja, a' tanulmányokról 's a' tanításmódról kevésbé bővebben értekezett volna, egyik lévén ezen tárgy azok közül, mellyekről nevelőinknek 's méginkább nevelőnőinknek a' legferdebb, legingatabb fogalmaik vannak.

Hogy a' kémlelő elméleti tudások nem nőnek valók volnának ez átaljában nem áll, mert az életbe vágók is, miket szerzőnk annyiszor sürget amazokon alapúlnak, 's amazok nélkül erős gyökeret sohasem verhetnek. Átaljában az elméleti, különösen az elvont (abstract) vizsgálódásoktól íróink nagyobb részében (nem Fáy urat értem) némi idegenkedés van; pedig az úgy nevezett praxis és theoria között koránt sincs olly nagy különbség mint némelly komolyabb tudományokkal, mélyebb vizsgálatokkal foglalkozni nem szerető, vagy nem bíró íróink gondolják; ez amaz nélkül megholt állat, vagy zengő ércz és pengő czimbalom. Mivolta az egész tengerészet a' mathesisnek, az emberi elme ama' dicsőségének mélyebb, fellengősebb

vizsgálata nélkül? Mik volnának a' gyárak 's a' bámulandó mesterséggel összeszerkesztett erőmiviek a' mechanikai, chemiai 's physikai fürkészetek nélkül? Sőt mi az egész nevelés tudománya ha az ember testi és lelki természetét felvilágosító mélyebb psychologiai, anthropologiai és physiologiai nézeteken nem alapúl?

Örömet megengedem hogy a' fellengősebb elméleti vizsgálódások nem nyilvános nőnevelés körébe tartoznak, de annyival szükségesebbeknek tartom azokat a' magános, kivált nagyobb rangú és vagyonú szülék házi nevelésében, némelly a' természettől kitünő elme tehetséggel, különös szorgalommal, férfiúi kitartással felruházott nőszemélyekrenézve millyenek hazánkban sem hiányzanak. Mi kára lenne benne hazánkunk ha nálunk is egy Madame Stael, Genlis vagy Pichler Carolina támadna?—Sőt ez már csak azért is kívánatos volna, mert a' nőnevelésről alapos és kimerítő munkát csak egy valódi tudományos műveltségű, philosophusi elmével bíró nőszemélytől lehetne várni; olly titkos redői lévén a' némbéri-szívnek, 's olly különös sajátságokkal birván a' nőnem, mellyekbe bele pillantani, 's mellyeket kellőleg kifejtegetni a' legtalentumosabb 's tudományosabb férfiak sem képesek 's mellyek a' nőnem helyes nevelésének legszilárdabb alapjáúl szolgálának.

Értekező nagy hiánynak tartja hogy a' tanúlnivalók sorából a' fűvész-tudomány kimaradt melly annyi ártatlan gyönyörnek 's olly sok hasznos ösméretnek kútforrása 's mellynek ismérétere a' nőnem már gyenge gyermek korában természettel vonzódik. Valamint ember nemünknek poesisa a' nőnem; épen úgy poesisa a' természeti tudományoknak a' botanica. Az állatok elszaladnak tőlünk, az ásványok a' föld gyomrába rejtve; de a' növények, virágok úton útfélen ki-

nálkoznak magokkal, mintegy integetvén bennünket hogy ne tapossuk őket érzéketlenül, ne tartssuk elégnék hogy némelyikben közülök eledeleinket feltaláljuk, mint a' barmok hanem igyekezzünk vele ismerkedni, hogy őket neveken szólithassuk.

Z.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Ungarns Schicksal und Thatkraft vor dem Verein mit Böhmen, Oesterreich und Steiermark. Von Julius Schneller. Zeitraum: von 1. bis 1526. Stuttgart 1841. Hallberger'sche Verlagshandlung.

A' több jeles historiai munkáiról elhíresedett Schneller Gyula azon ritka külföldi írók közé tartozik, kiknek keblök hazánk iránti szeretetnek a' legtisztább tüzévellángolván, honunk múlt és jelen állapotjának fürkészésére különös figyelmet fordítottak, történeteit a' legszigorúbb igazság szeretettel nyomozták, elfogulatlan 's minden előítéletektől ment lélekkel előterjesztették, 's munkáikat mind a' külföldiek mind mielőttünk érdekesekké, tanúságossá tették. Óhajtandó volna hogy kivált rövid tömörséggel, kellemetes írásmóddal 's egyszersmind bő tárgy ismerettel készült historiai munkánk olly nagy hiányában, jelen munkának egy ügyes fordítója találkoznék, a' külföldi literatura ezen egyik legszebb virágát nemzetünk földére átplántalandó.

Midőn ezen jeles munkából némely érdekesebb czikkelyeket Gyűjteményünk olvasóival közlendünk addig is míg a' munkà magyar köntösbe megjelenhetnék Gyűjteményünk olvasóinak, reményl-jük, kellemes és tanuságos olvasmányt nyujtunk.

A' Bevezetésben a' történet-írásról így elmélkedik :

A' história egyik legnagyobb philosophunk ítélete szerént nem tudomány, nem művészet. Nem tudomány, mondom mert semmi rendíthetetlen alapokon nem nyugszik. Nem művészet, mert az érzéki külszin által a' képzelőtehetségnek semmi szabad játékot nem szerez. A' történetírás a' holtak' bírája. A' világ örvényéből a' csendes szemlélet állás pontjára vezérel. Rendeltetése példák által a' népeket nevelni, intései által az uralkodókat tanítani. De mire neveli a' holtak' bírája az élő népeket? — erkölcsiségre, honszeretetre, közszellemre, önérzésre, igazság szeretetre.

Igen is erkölcsiségre! — Hiven mutatja ugyan és gyakran és mindenütt a' királyi székben ülő véteknek, a' letiport erénynek, a' félreismert érdemnek felháborító játékát. De gyakran kiszellőzteti a' fátyolt 's megis mutatja a' jóember csendes szívében azon belső nyugalmat melyet semmi külső dühös erőszak nem képes szétrombolni, semmi külső fény kipótolni. A' történetírás szétmorzsolja azon obelisket melyet a' hiuság tornyozott fel; szétépi azon koszorúkat melyeket a' képmutatók és hizelgők fontak; de élénk frissességben tartja meg azon virágkoszorút melly a' bölcsességet és erényt 's az emberiség iránti érdemet illeti.

Honszeretetre! — minden felsőbb ihletésű lélek szívesebben ragaszkodik azon földhöz melyet nemes érzelmű férfiak a' történetírás bizonyosságai szerint a' jog és szabadságérti küzdés, az Isten és

igazság melletti győzelem által megszentelt szavakban és tettekbeni nagyság által dicsőítettek.

Közszellemre! — ki hazáját érzi az a' közszellemnek birtokában van. Mint a' test és lélek a' szellem és érzékek egymással egyesülvék úgy olvad össze az emberi kedély egygyé azzal a' mit kedvel. Ki kívánna kedvesétül elválni? ki hagyná azt el a' szükségben? ki számol a' szeretet mellett hálára? ki nem szánja kedvesének minden erejét; így munkál a' honszeretet is. Észrevehetlenül testvéri egyeség érzelmébe olvad az fel.

Önérzésre! — minden erőnk megvetésével üzetik el hazánk virágzó térségeiről a' dulongó ellenség. Férfias erővel tiporjuk földre az utunkban álló gonoszt és rosszat. Dicsőségesen kíván a' szabadság a' jog és törvény előtt viva. Egész méltóságában áll a' tanító papság és a' védelmező nemesség mellett a' szorgalmas polgár és kenyérkereső földmivelő rendje. Dicsőségesen kiszorította a' miveltség és gondolkozó erő a' régebbi idők vadságát és durvaságát. Győzelem koszorúzza az ellenszegült akadályok elleni harcot. — Mindezt nemes lelkű férfiak vitték véghez. Igazi maradékaik vagytok! Ezért érzitek magatokat: így kiált a' történetírás a' világitelő székeinek minden trombitáival. —

Igazság szeretetre! — gyűlölség és kedvesség a' történet rászt mindig elakarják ferditui, pedig a' történetírás csak ez által áll. A' színjátéknak és hízelgőnek ne maradjon semmi egyéb a' köz tudomásra jutott utóvilág megvetésénél! Ám írja le a' költő a' csupán csak gondolat 's fussa keresztül a' képzelet szárnyain az édes ámulás országát! a' történetíró kisebb dicsőséggel megelégedve szilárdabb lépésekkel 's élesebb tekintettel járdal a' feltűnt és feltűnő világban.

Beszélj rólam a' mint vagyok! „Ezen erőteljes nyilatkozása Shakespeare Othellojának a-laptörvénye minden történetírásnak. Én is jelmondatomnak választám azt. Sikerült e' nekem az előadás vagy elhibáztam e' a' célpontot—nyugalommal várom be eziránt az ítéletet. Hiszen dicséretnek és gáncsnak, a' legnagyobb költőnk mondása szerint szükségeskép létezni kell. Engem semmi dicséret el nem ér melly saját belsőmben visszhangra nem talál. Semmi gáncs nem érdekel, melly alól öntudatom felment.

Mellicy nemzet (29 és köv. lapok) hordja még leginkább minden Europai országok között a' népvándorlások legtöbb nyomait magán? Bizonyosan a' magyar nemzet; midőn a' római german és szláv legkülönbözőbb nyelvek és öltözetek egymáshoz igen közel jöttek. Szembe ötlő ellentétben van ezekkel azon nyelv és szokások mellyeket a' magyarok a' 9-ik század végével állandóul megalapítottak. A' magyarok valószínűleg az Áltai környékéről származtak. Némellicy úgy írják őket le mint a' törökök megelőzőit, mások mint a' Hunusok maradványait, mások mint a' Finusok rokonit; 's ezen vélemények közül mindegyiket tudományos okokkal támogatják. Miként nyomult ezen halász-vadász-pásztor és lovagló nemzet legelőször éjszaki Ásia durva tájékaira's későbbben a' durva éjszak környékéről miként dobáltatott le déli Ásia felé, nem tudjuk. Midőn a' Magyarokat a' Caucasus környékén először megpillantjuk még akkor csak hallal és vaddal, nyers hússal és téjjel élnek; hihetőleg a' szép bensülött nőszemélyekkel össze elegyedvén akkor tettek szert először azon károsú férfias termetre. Heracliuscsászárnak kétségkívül segedelmére voltak egy Perzsa várost azon romokba dönteni mellyek most is magyar nevet viselnek (626) mint a' Cha-

zárók szövetségesei és frigyesei a Magyarok hét nemzedékei a Caucasus környékéről Tauria felé nyomultak, a Don és Dnieper folyó vizeknél, hol magokat szilárdabb hadiábra állították, társaságokat a barbar népek módjára elrendezték 's magokat egy vajdának, omrának vagy fővezérnek mint valamelyik Chánnak vagy hadivezérnek alá vetették (680—883.)

A' tizenkettedik Šban Attiláról így elmélkedik: „a világ a szokatlan erőt nagyinak nevezi ha az nem jótévéleg munkál is, valamint a rendíthetetlen akaratra ha nem jogszerű is az. Ezen értelemben Attila nagy. Ő 20—30 részint germán részint szláv eredetű népeket hódoltatott meg a bálti tengertől a Don és Duna vizéig. Testvérgyilkolás által egyedül uralkodóvá tette magát 's trónját Pannoniában ütötte fel nem messze a Tiszától. Oda vándoroltak aranynyal és drágakövekkel megterhelve sok gazdagok a legtávolabb országokból hogy a tőlök elragadott rokonaikat a borzasztó rabszolgaságból megváltsák. Ide küldötték a császári hercegnő Honória szerelmes levelét, a Franki királyi hercegek védelemiránti kérelmeket Galliából; ide jöttek a Vandal szövétségi ajánlatok A'rikából. Pannoniában készített Attila tervet Perzsia kirablására; innen vetette a bizancziumi császárt adózóvá, 's itt hátrázta el Gallia és Italia meghódoltatását. A' Gallia ellen kezdett merény hajótörést szenvedett a catalauni mezőkön történt oriási ütközet által, hol a rómaiak hadimestersége 's a gothusok vitézsége Attila kevélységén és dühén diadalmaskodott (451). Aquiléja lerontása a Mediolanum kirablása után egy szerződés megszábadította Italiát, de azon mezőkön mellyeket a Hunosok lovai tapodtak sokáig még egy fűszál sem termett (452). Végre a Chán egy erét megnyi-

totta magának midőn holt részegen több feleségei és ágyasai mellé egy ifju mennyaszonyt vett (453). A' birodalom nem lévén semmi belső kapocs, csupán a' külső kényszerítés által megerősítve azonnal felbomlott mihelyt az Isten ostora többé felette nem suhogott; Attilának egyik fia egyik unokája sem volt eléggé vitéz azt össze tartani. A' Germanok felszabadították magokat, a' Szlávok lerázták az igát, magok a' Hunusok Pannoniából a' Don vize felé visszavonultak hol Utrigurok és Atrigurok nevezete alatt szokott rablásaikat folytatták.

„Azon népek és emberek (28. és köv. ozikkelyek) kiket a' tudatlanság kényszerít magokat külső minták után képezni szerencséseknék tarthatják magokat ha a' történet méltó előképet állít szemök eleikbe. I. István király az eredetileg franki, most már némétté lett alkotmányt vette magának mustrául melly az eredetileg rómainost bizancciumivá lett Statis-szerkezet felett kitűnő elsőbbségekkel birt. A' Germánoknak két alapelvei voltak, először hogy a' törvény a' nemzet akarat nyilatkozása és az uralkodó megegyezése által keletkezzék, vagy másodsor hogy legalább a' fejedelem rendelkezésére a' nép megegyezései is megkivántassék. Magyarországbán csak a' második elv vétetett fel. Elég szerencsésen kivált azon esében ha a' nép fogalma okszerűleg határozottatott meg. De István király a' nemzet nevezete alatt a' fő papokat, az udvar fő szolgálit, a' hetvenkét főispányokat értette; csak azok voltak a' tanácsba hivatalosak csak azok vettek részt az ország első törvényeinek tervezéseiben. Ezek a' monarchát kevésbé korlátozták, egészen az ő akaratjától függöttek; egyedül ő alapította, ajánlódokozta és töltötte be a' püspöki hivatalokat. Ő nevezte ki egyedül a' grófokat az ország fő bi-

ráit, a' kincstárnokot, a' pohárnokót, a' tárnokot, a' kamarást mint legfelsőbb udvari tiszteket. Egyedül ő osztotta a' már nem örökségül firól fira szálló főispányi méltóságot, kik egész birtokok jövedelmének két elidegeníthetetlen harmadrészét súlyos felelet terhe alatt kötelesek voltak a' királynak szolgáltatni. Ezen főbb tiszteknél alsóbb rangúk voltak a' Nemesek kik azon csak nem ellenkező köteleztetés mellett hogy keresztyén és hadi emberek legyenek jószágaikat minden adótól menten birták, felettek kényök szerént rendelkezettek, örökölhették, eladhatták. Ezek seniores, későbbben donatarii nobiles névvel nevezettek, ha adófizető parasztokat birtak 's apródokkal mentek a' táborba, de Cives Castri későbbben nobiles unius sessionis nevezetet viseltek, ha egyházúak vagy telekűek voltak 's csupán magok személyében álltak elő a' viadalra. Nem kellett volna e' legalább ezeknek a' törvények alkotásában munkás részt venni?

Mindazt valami a' status egyesületben az emberiség okos megszabadítására és így jogszerű helyreállítására vezérel, a' történetíróknak mint valóban nagyot és jót annyival inkább az olvasók szemök eleibe kellene állítani az utánozás végett, minél ritkábban tűnik az fel nyomorúlt historiai könyveinkben. Első István országában a' szabadságot előmozdította midőn az idegeneket mint vendégeket a' völgyekben 's a' várak alljábani megtelepedésre felszóllította, serkentgette, biztatta és gyámolította; ebből képződött egy polgárilag szabad városi élet alapja. Sőt ő többet tett; az erőszakos rabságra jutottakat vissza adta a' velök született szabadságnak. Az urakat felszóllította örökös jobbágyaikat és hitsorsosaikat keresztyéni könyörületességből a' halál esetére ingyen elhocsátni, mellyből származtak az exsequiálek.

Másokat arra szólított fel hogy lelkök idvességéért a' keresztyén rabszolgákat ajándékozzák a' szentegyháznak; ez az eredete a' mérsékelt robotú udvarnici Ecclesiarum-nak. Harmadszor az örökös jobbágyokat fizető jobbágyokká változtatta; ezeket Conditionarius-oknak nevezték. Ezenkívül a' fizető jobbágyoknak jogot adott magoknak száz vagy huszonnégy byzánziumi pénzzel egészen megváltani, a' szerint a' mint házasok vagy nőtlének voltak; ezek voltak a' libertinusok. Végre kincsének nagy részét arra fordította hogy Magyarországon keresztyén rabszolgákat vásároljon össze 's belőlök udvarnici regales nevezet alatt mesterembereket 's napszámosakat képezzen. Hogy a' pogányok, zsidók vagy más hit-vallói rabszolgák legyenek azok maradjanak, az Sz. István előtt természetesnek, 's a' keresztyén vallással megegyezőnek látszott, mert az általános ember jog eszméjére felemelkedni sem kívülről sem belőlről azon barbár században mellyben élt ösztöne nem volt. A' barbárság olly nagy volt hogy sok közönséges emberek még barlangokban és fákban, a' polgárok igen romlandó gúnyhóban 's még a' nemesek is hitvány sátorokban tanyáztak.

A' százalok bölcsessége és bolonksága hiven tükrözik a' törvényekben, 's azoknak irott szerkezetében örökíti magát. Az István, törvényi mellyek a' nemzetre nézve olly nagy jótétemény voltak, korának századának bé'yegét hordják magokon; innen a' kiáltó aránytalanságok a' büntetésekben 's a' papság mindenbe elegyedése melly a' polgári vétkekre egyházi büntetéseket szabott, 's ez által okot szolgáltatott a' status és szentegyház hatalmáruhi fogalmak egybezavarására. Az összeesküvés, az országboli megszökés, status elárulás és gyilkosság halállal büntetettek; minden más vétket meg lehetett az egyezkedés vagy kárptótlás útján pénzzel

váltani; a' gyújtogatót p. o. csak kárpótlásra 's egy kevés bánat pénzre ítélték. A' legnagyobb pénzbeli büntetés még némelly kisebb rendűeken elkövetett gyilkosságért is száztíz tehénből állott, minden tehenet egy unczia aranyra, 's minden unczia aranyot az akkori pénzláb szerént egy tizedrész font-ra számítva. A' feleség meggyilkolásáért ötven vagy tiz, vagy csak öt tehenet kellett fizetni az szerént, a' mint a' gyilkosságot Comes, Miles vagy Civis követte el. Bölcs rendelés volt, hogy egy olyan hirtelen haragú hadakozó népnél a' mindig közzellévő kardnak mégcsak kihúzását is megbüntették; ezen veszélylyel fenyegető viseletet egészen eltörülni talán lehetetlen volt. István 's az ő korabeliek Mósesnek azon mondásán: szemet szemért, fogat fogért, a' ki vért ont annak vére kiontasék, a' megcsonkítások, sebesítések alkalmával nem tudtak fölül emelkedni. Igazságos volt, hogy a' confiscált jószágok a' gonosztévők örökösire maradtak, de az igazság határán igen túl volt a' rágalmozók, az udvari embereket ingerlők' nyelvének kivágatása a' hamis esküvő kezének, a' többször gonosz tetten kapott tolvajok fülének, orrának elmetzése. A' száműzés, tüzes vassali meghélyegezés 's a' gonosztévőnek a' bosszúálás végett a' megsértett félhez átengedése mint három elengedhetlen büntetések bizonyos esetekben úgy alkalmaztattak, több esetek pedig csupán a' biró önkényére bizattak. Mit gondoljunk azon szigorú büntetésekről melylyek a' boszorkányság jóslás és büvölés nem is létezhető vétkeire mérettek. Illy ördögi i méreteket hinni csak egy tudatlan de vallásos kortól telhetett ki. 'stb.

A' 212 ik czikkelyben a' Ladislaus Posthumus megválasztása érintetik *Vivat Rex Hungariae!!!* ki ezen éljent a' királyért magyarok szájából nem hallotta soha sem hallotta azt legteljesebbjerejében,

Én láttam egy német császár koronázást 's hallottam a' koronázó magyarok tomboló kiáltását; minő különbség! A' bajszos magyarokba még egy keleti lovag csoport ferró vére buzog, melly a' királyérti örömkialálásával a' lovag dobogását 's hadilármáját is felülhaladja. A' sebhelyekkel teljes mellből hadi lármával ront ki a' vivat egy olyan uralkodóért ki a' nép szeretetét megnyeri, a' tiszteletet kicsikarja 's reményeket ébreszt fel. Sok remények esatlakoztak a' szorongatott nép részéről az első habsburgi fíjúhoz a' szép termetű (VI.) Ladislaus Posthumushoz. Már korán a' világ gyönyörének neveztek őt; haj fürtjei körül lebegék az ifjúi vállakat; fekete szemei tündököltek rózsaszínben; a' sásorr méltóságot adott az ifjúi kellemnek 's nyájas társalkodása jószívű uralkodót ígért. Hogy őt jókor birhassák a' magyarok többféle terveket készítettek; ők is társai voltak az összeesküvésnek midőn tanítója Rottendorf Miklós őtet gyámattyától Nápolyból elakarta ragadni. Midőn a' királyi herczeg azt mondta nekik hogy ő Magyarországból született, Magyarországból fog lakni ezer levelek vitték ezen örvendetes hírt azon postanélküli időben Magyarországon keresztül. Még az Esztergami érsek is háromszor beszélte egymásután ezen elfelejthetlen szavakat Aeneas Silviusnak 'stb. Bécsben az ügynevezett Hohe Markton ült a' szép ifjú a' királyi székben midőn Hunyady János gubernátori méltóságát lábainál hódolva letette. Ennek jutalmául az ország kapitányává neveztetett, de az ország kapitánya alig vala több mint generalis. mivel őtet a' tizenhárom éves király szívéből az ármányos és udvarias ravaszságú Czillej Ulrik kiszorítá (1453) Ezen nagy férfiú kénytelen most némelly nyomorult uraktól 's alávaló szolgálóiktól mindenféle gyalázatot eltűrni 's csak nem füleivel hallani. Azt mondogatták hogy ő az ország tanácsában zsarnokilag uralkodott két ma-

gyar sereget ez ütközet mézárszékén áldozott fel, két királyok közül egyiket a' veszélybe buktatta, a' másikat pedig—erre egy jelentő és sokat mondó arcz vonást csináltak.

Ha egy elesett kegyencz vissza süllyed semmit átnemható érzelmébe 's kívülről nyugalma lehet; de egy megbuktatott hadihős és status embere ki még félrevonulásának homályában is saját fényével tündöklék a' temérdek boszontásoktól csak halálakor menekszik meg. Hunyady János most királyi kegyelem jelét, új czimert nyert. Az orrával gyűrűt tartó holló mellé ezüst mezőn, melly a' szeplőtelen hűség jele volt, veres orosz lányt adtak, mint jelképét a' vitézségnek a' vérmezején. Az orosz lány felemelt első lábával koronát tartott jeléül hogy ő a' korona jogát védelmezte. Így magyarázta ezt a' diploma, de az udvari emberek azt suttozták alattomban az nem jelent mást, minthogy ő a' koronát el akarta rabolni. Ezenkívül Besztercze örökös grófjának nevezték minek következtében ő az erdélyi Szászokkal örökségi perlekedésbe keveredett, mivel az újdornan alapított méltóság a' régen megszerzett jogokkal kevésbé ellenkezésbe jött. Ezen örökölt jószágában élt Hunyady János 's a' távolból egyik szemével az udvar csalogató csábitásait nézte, a' másikkal pedig a' Konstantinápoly borzasztó megbuká-át. De ismét új pálya nyílt munkásságának midőn Czilley Ulrik elvult távolítva, ki a' király örizetlen szívét dobzódásokhoz és szerelem élvezetekhez szoktatta. Mostantól fogva az országkapitánya a' török háborúra készült mellynek ő valami különös jóslásnál fogva nagy szerencsét ígért miólta Mahomed az erős Bizacziumon diadalmaskodott 'stb.

Czilley Ulrik haláláról a' 220-ik §-ban így elmélkedik. „Senki megölését szent hívata-

lomnál fogva melly a' békét és megbékélést ajánlja nem helyeselhetem; de Czillej meggyilkoltatását még sem gáncsolhatnám ha véghez találna vitetni. Ezen fordulattal felelt Hunyady János kérdezősködő fíjainak nevelőjök egy jó indulatú 's mint látszik nem egészen lelkiismeretleni püspök. Valljon minő fordulattal feleltek a' könyelméjü és éretlen udvari emberek László királynak midőn kérdezték, valljon kötelezi e' őt lelkiismerete a' Hunyady fíjainak ünnepélyesen megígért irásban kiadott és esküvéssel megpecsételt megkegyelmezést megtartani? Az idősebb közölök törvény elibe állított a' király élete elleni összeesküvéssel vádoltatott 's halálra ítéltetett. Által adták a' hóhérnak, ki fejéhez háromszor vágott mint némellyek mondják az ifjú férfiú iránti könyörületességből, de mások azt állítják hogy parancsolatja volt a' szegény Lászlón néhány elő sebeket csapni. A' hármás csapás után a' szerencsétlen magát összeszedte 'a' régi szokás szerént szabadság után kiáltott a' nép közé szaladt, de hosszú ruhájában elbukott 's ezen helyzetében fogadta el a' halálos csapást. A' hóhér fel emelte fejét 's a' hirnök kikiá'totta: ez a' jutalma a' király iránti hűség telenségnek. A' kivégzés órája és helye szokatlan volt, mert az ítéletet este a' kastély előtt hajtották végre. A' nép zúgott de tompa zúgását a' lármás hadi csapatok zúgása elnémította 'stb.

Legyünk szerények a' szerénységben bőkezűek! Valljuk meg tehát hogy siralom völgyünk homályos zugolyában [az isteni gondviselés útjait vakoskodó szemekkel nem vagyunk képesek kísérni. Most (1457) hirtelen meghalt Prágában Ladislaus Posthumus a' tizenhét éves ifju, ő, ki által a' Magyar-Csehország és Austria nagysze-

rü egyesülésének a' habsburgi ház sarjadéka alatt kell vala megtörténni. Halálát az elválás, az elválást a' meghasonlás, a' meghasonlást a' háború, a' háborút a' gyűlölség követte. Melly a' szövetség státusok békés újra egyesülését tovább mint félszázadig lehetlenné tette. Ausztria örökösödési jognál fogva a' habsburg-grätzi házra jutott; Csehország választás által Podiebrád György, Magyarország pedig ugyan választás útján Hunyady vagy Corvinus-Mátyásé lett, ki a' tömlöczből királyi székre emelkedett. Ezen sokféle és váratlan események újra megmutatták mennyire kiszámíthatatlan minden emberi igyekezet czélzás és törekvés. Az erőteljes ifjúnak harminczhat órányi rosszúl lét után történt halála a' megmérgezés gyanúját ébresztette fel. A' gyanú egy szép nő személyre esett ki inkább kívánta elhunyasát mint élte virágában egy más nőszemély karjai közé jutását, ki épen akkor szándékozott egy francia hercegnővel házasságra lépni. Gyanakodtak a' Podiebrád György dicsvágyára is, ki a' helytartói méltóságban olly jól érezte magát hogy azt királyi méltóságra szándékozott átalakítani. Legsúlyosabb gyanu esett azomban Rokiczána nevű érsek vallásos buzgalmára, ki a' király több nyilatkozásai szerint Calixtinu-ait több okoknál fogva féltette.

Mátyás királyt a' 288-ik és köv. czikkeken következőleg jellemzi: „Senkitsem néznek és bámulnak annyiszor mint a' királyt; ezért ő benne a' természet nagy jelentőségű. A' sokaság a' király arcvonásaiban látniakarja azon jót, mit felölle mondanak 's kibetűzni azon roszt, mellyet ő tudniillik a' sokaság érez. Mátyás férfias erős természetű szép idomú volt. Fehér és piros arczából fekete szemek villáma sugárzott ki mellyek sár-

gáshajával párosúlva szeliden, sas orzával pedig deli méltóságos tekintetet hirdettek. Ilyen volt külboritékja azon szellemnek mely minden nagyért, szépért és ritkáért lángoló tüzzel égett 's minden apróság, közönséges és mindennapi felett fölül volt emelkedve. Szelleme korán hajlott az aetheticai és értelmi fejlődésre; az aethetica mellett a' pompa kedvelés és költői hajlam sajátja volt; értelmiségéből a' hadi dolgok választása 's a' békességi foglalkozásai származtak. Gondolkodása módját ezen néhány szavakban fejezte ki: Gyülölöm a' felmelegített levest, a' megengesztelhetlen ellenséget, a' bajúszos nőszemélyt. Tele önérzéssel sohasem igyekezett kivált hibáit palástolni; hadakozásvágy és hódításkórság vezérelték az életben; mesterséges fogások, fortélyok szereztek meg számára az eszközöket; az embereket eszközöknek választotta nem a' forró hála sugallásai, hanem hideg kiszámítás szerint. A' távol lévők iránt szelidebbnek látszott, mint a' közel lévők iránt. A' szokás mely eleinktől ránk maradt az elmúlt idők gyümölcse, de a' haladás nem egyéb mint vetés a' jövőbe. Sok népek és királyok az őseinkről ránk maradt szokásért élnek, mások pedig azért mi új és elő állítandó. Mátyás király ez utóbbiakhoz tartozott. Az ujonnan kapott királyi hatalmat egészen saját lelkületéhez alkalmazta, 's lelkülete nem akart a' megavült formáknak meghajolni. Ő nem volt despota hanem tyrannus, az az elismert egy alapszerződést, az inaugurale diplomát, de azonnal túl tette magát azon mihelyt azt szükségesnek látta. Ha megszorult engedékenységre hagyta magát venni, de mindjárt vissza lépett mihelyt a' szorúltságuk vége volt. Neki mint született magyarnak inkább megengedték, mint akárkinek másnak hogy saját akaratját törvény gyanánt állította fel, az országgyűlést

úgy nézte mint csata-piarczot, a' nemzettel úgy bánt mint valamelly hadisereggel. Ha'álos ágyában azt mondotta hogy ő a' magyarokat jól ismeri 's több évek lefolyta alatt megtanulta hogy kell azokat zabolán (sub freno) tartani. Ez alatt alkalmasint a' fő rendeket (proceres) mágnásokat értette. De királyi lakának polgárihoz is illy laconice irt: jó reggelt polgárok, ha mindnyájan a' királyhoz nem jöttök a' fe'eteket veszítetek. Budán, a' király.

A' mohácsi gyászos kimenetelű harcztot ekképen rajzolja a' 373-ik és köv. czikkeben. A' félelem és bátorságban a' hadi tanácsnak el kellene némúlniok az ész és okosság előtt; de mindkettőjökön gyakran és könnyen átugrik a' reszkető aggodalom 's a' tüzes küzdés vágya. Némellyek azt javasolták a' királynak ne menjen a' veszély közé 's kerülje a' csatát; mások serkenték hogy szolgálna például mindnyájoknak. Így értek mindenféle ellenkezés és ellenmondás közt de mégis némi szédítő lelkesítéssel a' mohácsi térségre. A' csatát főleg Tomory rendelte el, minorita ugyan, de korán sem Capistrán. Tomory, nemes származásu két menyasszonyának egy szép kisasszonynak 's egy gazdag özvegynek halálában azon intését látá a' gondviselésnek hogy ő magát örökös szüzességre kötelezze. Elesvén a' vránai perjelségtől barátta lett a ma szent harczolónak Capistránusnak sírjánál. Ekkor beszélte őtet rá a' kalocsai érsekség felvételére bibornok Thomas Vio- de Gaeta, ugyan az ki sem jóságával sem fenyegetésével Luthert a' macacs barátot semmire sem vehette. Érsek Tomory maga elismerte hogy kisebb csatázásban gyakorlott de egy főbb hadi erő vezérlésére alkalmatlan, és mégis magának igen tetszőleg siette az eldöntő ütközetet elrendelni. Zápolya János a' híres vajda nem volt jelen; a' parancsot későn kapta, vagy egykedvüleg vette—nem tudom.

Tud. Gyűjt. III. Köt. 1841.

Egy hadisereg minden lelkesedése sem képes az ütközetterv hibáit helyre hozni. Tomory igen sok dombokat üresen hagyott a' keresztyének előtt; ezeknek háta mege' rejték el a' törökök csatarend-jeket. Tomory a' fő sereggel a' nyilásba bevágott hol az ellenség középpontját akarta szétugratni, de azok felül fordultak rajta egészen be rekesztet-ték 's másfél óra alatt felkonczolták (1526. August 29.) Csak nem az egész sereg tönkre volt téve, minden ágyú elvéve 's az egész tábor elfoglalva. Érsek Tomory meg tudott halni mivel nem volt ké-pes győzni. Az érsek Szalkay holt teste felett maga Soliman megvetőleg nyilatkozott. Azon pro-fétás püspök úgy hevert maga mint valamelly vér tanú a' csatapiacson. Még négy; más püspöki fő esett ott el a' keresztyén hiterti küzdésben. A' Zá-polya János testvérje ki azért jött elő hogy meg-hazudtolja azon gyalázatos hirt mintha nemzetsége a' törökökkel szövetségbe állana a' dicsőség me-zején halván meg legalább saját becsületét meg-mentette. Báthory a' nádor, és Batthányi a' bán a' közveszélyből paripaikon menekedtek meg.

Ki valamelly csatapiacson huzamosabb ideig gondolkodva és számolgatva veszteglett, tapasztalnia kellett mikép a' legdühösebb ostromok ke-vesebb emberbe kerülnek, mint a' makacs huzamos megszállások, 's mikép a' szaladás közben több ember vész el, mint a' csatamezőn. II. La-jos király Mohácsról némelly bizodalmas embe-reivel elszaladt, de egy mocsáron akarván ke-resztül ugratni lovával együtt bele esett 's oda fült. Soliman győzedelmes seregét először kipi-hentette, azután óvakodva továbbléptette, később nyil sebességgel borította vele el az egész or-szágot, midőn bizonyos volt hogy semmi lestől nem félhet. A' Zápolya táborát Szegednél nem

hántotta, de a' Maróth melletti várat ostromolva hágtta meg, hol huszonötezer félig fegyverzett, félig fegyvertelen parasztk és nemesek konczol-
tattak fel parancsára. Szagúldó seregei most e-
gész a' Balatonig, Győrig és Esztergomig nyo-
múltak kétszáz ezer fogoly seregei közé ögyele-
dett, mellyek azt hitték hogy Isten előtt kedves
dolgót cselekedtek. A' körülbelől felégetett he-
lyek között feltűntek Pécs és Buda . A' királyi
várból a' győzedelmes Soliman a' Hercules és A-
polló szobrát magával vitte Konstantinápolyba. A'
feldúlt országot magára hagyta mint valamelly el-
esett dögöt, mellynek bőrét lenyúzta hogy a' ke-
selyük és kutyák húsát és velejét egész a' cson-
tokig felemészsék.

Z.

II. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Fejér György. Bosnia esmértetése. 3. lap.
- 2) Károlyi Sámuel. Eszmék az emberiség' történet-philosophiájához. (Herder után) 17. lap.
- 3) 5. Képvisélet. 80. lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

Növevelés és Növevelő-intézetek hazánkban, különös tekintettel nemesek, főbb polgárok' és tiszt karuak lyánkaira. Fáy Andrástól. Pesten, 1841. Trattner-Károlyi Tulajdona. Z. 98. lap.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Z. Ungarns Schicksal und Thatkraft vor dem Verein mit Böhmen, Oesterreich und Steiermark. Von Julius Schneller. Zeitraum: von 1. bis 1526. Stuttgart, 1841. Hallberger'sche Verlagshandlung. 115. lap.

(Koszorú az 1841-dik esztendei III. Kötethez egy iv.)

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennysiség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

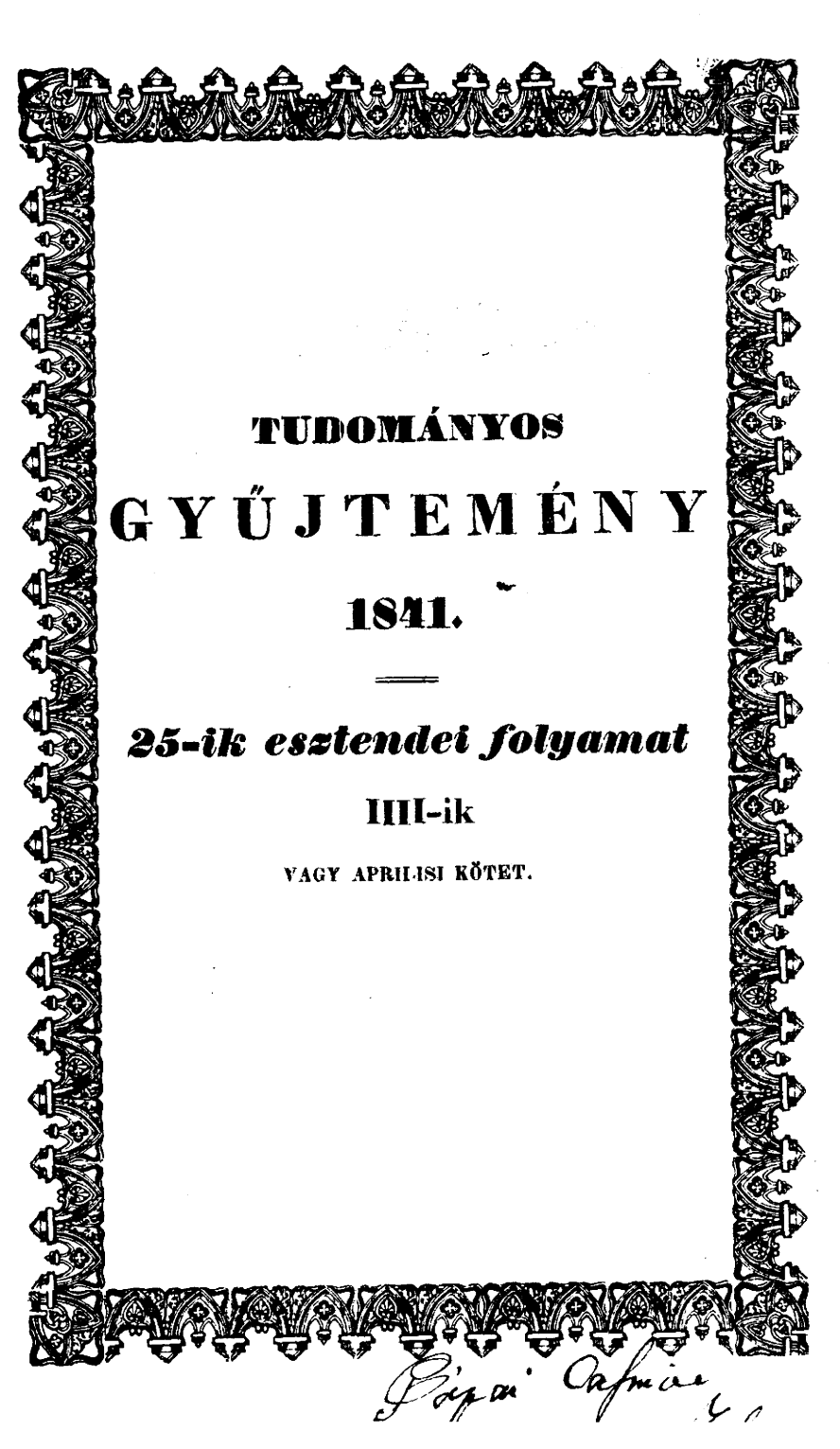
- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 453.

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1841.

25-ik esztendei folyamata

III-ik

VAGY APRILISI KÖTET.

Pápai Caspár

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban, a' formátum nagy-
sága, a' betűk apró volta, a' sorok tömötsége miatt,
csak egy nyomtatott ívet teszen, e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél
ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik, p. o. tíz forint ezüst pénzben, itt is,
szinte annyira megy fel, t. i., $2\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hi-
bátlanul leirassanak, bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat, hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúllirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik
ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr.; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, Aprilis 1841.

Petrózi Trattner J. M. és
Károlyi István m.k.
A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

IV. KÖTET.

25^{dik} esztendei folyamata.

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi Betűivel,
1841.

1.

É r t e k e z é s .

A' parancsokról.

Tapasztalat tanít, azon nemzeteknél, hol társasági alapelvek ismerete létezik, eképp nálunk is, a' parancsok ország- és magánjog legfontosabb tárgyai: körültekintő kérdések föloldásához tehát minden előtt szükségesnek a' fő szó fogalmának kifejtését véljük.

Áll pedig nézetünk szerint, jog körében létező mindennemű parancs egyszerű fogalma abban, hogy mindenik kötelező rendelet azok által kiket illet, betöltendő 1) ez értelmi képből ugyan is befoglaltatnak egy részről azon mér szabályok

1) Szoros értelemben vett köz törvények, és a' végrehajtó hatalom egyes rendeletei (parancsok) között társas és jog elveiből röviden ezen különböztetés merithető: ugymint az első, közjogi közönséges értelemben kinyilatkoztatott általános akarátja a' polgári fő hatalomnak, — az utósó pedig az igazgatásnak törvények végrehajtását célzó ténye. — E' tárgy bővebb fejtegetése ugyan is a' társas viszonyok jog- 's czélszerűségéről különösen eszmélkedők körébe tartozik, 's értekezésünk egyenes céljától messze távolítana.

1) mellyek polgárok, batóságok, birák, vagy perlekedők számára köz megtartás végett törvény és szokáson kívül bármelly kutfóból erednek—ország jog tárgyai—más részről pedig azon parancsok is, mellyek törvénykezési rendszerünkben biróiaknak különösen azért neveztetnek—mivel azok használatát jogvédőszer gyanánt olly hibák és ártalmak ellen, mellyek birói tudatlanságból, igazságtalan önkényből avagy egyebünnen is törvény előtt szármoznának, törvényeink saját különöséggel engedik 2) mellyeket azonban kizárólag se köz-se magán-jog tárgyai közzé nem sorozhatunk, mivel jog-

-
- 1) Jog szabályokat olly pusztá cselekvények szabályaitól, mellyek jog birást nem szülnék nem változtatnak—millyen p. o. a' sebes nyargalást tiltó rendőri parancs—megkülönböztetni czélszerű, mivel jog körében a' vagyon és szabadság körül forgó eszmék az által is világosabbá lesznek.
- 2) Véleménye sok, tökéletes igazság szolgáltatást ohajtónak, hogy a' birói parancsoknak törvénykezésünkben törvény vagy szokás szült minden nemét, mint az igazság osztáiban jog-és czélszerűség elveivel ellenkezőt eltörölni kellenék—azonban a' kérdéses parancsok hasznos eredménye onnan kitetsző lévén, mivel biráink ejtett ítéleteikért tövényes felelet terhe alá vetve mindedig nincsenek (legujabban az 1840. 15-ik czikk 140ik szakaszában foglalt azon rendelet, hogy ha a' váltótörvényszék a' tövényes formákat meg nem tartotta 's ez által az igazságos ítélet hozatalá lehetlenné lett, illy esetben a' feleknek feltörvényszék által meghatározandó kárpotlással tartozzék, — kivételes váltói szigo-

szerüségöket mindkettő elveiből meritik — elsőből különösen meghatározandó a' kiadók hatósága, —

ruság, nem pedig köz törvényi szabály) következőleg erre nézve se kereset se ügy ut ellenök—orvoslást tehát illy esetekben a' parancsok nyujthatnak — mit tanusitanak azon számos ítéletek, mellyek alsó bírák és törvényszékek által tág önkényből hihásan hoztatván bírói parancs erejével vagy eltöröltettek, vagy feljebb vitetvén, ott helyes igazítást nyerének.—Illyes hibákat ugyan is végrehajtás után használható módokkal orvosolni gyakran késő, fogamatlan vagy lehetlen is volna—továbbá törvénykezésünkben a' bírói parancsok nem épen ártalmas volta onnan is kitünő, mert azon kívül hogy legfelsőbb királyi bírói parancs mindenkor az illető hatóság tudositásának következtében adatik, — az országos bírák parancsaiban pedig e' záradékok, „ha a' kitétel foglalhatja való 's kitünvén különösen az 'sat.“ foglaltatnak — olly parancsot, melly nem törvényes oknál fogva adatott-félre tenni, vagy megvitatás alá bocsátani a' bíró hatalmában áll, 's ennél fogva magában a' bírói parancs természetében igazság szolgáltatást késlelő akadály nem lappang.— Végre azon külső kellékeket érdeklő kivételek is, mellyeknek hatását gyakran parancs foganasítja — minthogy azon szempontból tekintve, mellyből fölállitattak, tudniillik hogy az ügyvivőket ügykörültk szemeségre ébreszszék, 's a' heves indulatu bírák hideg lelki mérséklethez szokjanak, — nem épen helytelenek a' perlekedők jogszerű keresetét káros késleltetéssel nem veszedelmeztetnék — ha ellenkezőleg némelly bírák helytelen hanyagsága, az ügyészek üres szaporitással per

utósó pedig a' kiadott parancsok bel tartalmát vagy is a' bennök foglalt intézvényt illeti. 1)

Szöhető továbbá ezen előbocsátott fogalom fej-
tésből a' magyar jog körében létező parancsok kö-
vetkező felosztása: ugymint minden parancsok vagy
kormányzatiak (politica) vagy biróiak 's mindkét fé-

huzásra czélzó szabadosságát nem türné, 's
a' törvények e' tárgyban rendelte kellő szí-
gorussággal használtatnék.

Hogy azonban parancsokkal való gya-
kori élés, vagy is inkább ebből származható
visszaélés gátolva légyen, olly intézvény len-
ne szükséges, mellynél fogva addig is, míg
az ártatlanul vesztett félnek bírása ellen nyil-
vánosan hamis ítélet miatt keresetet törvény
engedend — a' felsőbb ítélőszékek olly bírót,
kinek jogellenes ítélete, vagy az eljárásban
részrehajlásból származó késedelme nyilván
szembetűnő, akár kívánná a' vesztett fél akár
nem (annak előterjesztésétől ugyan is soka-
kat félelem tartoztatna vissza) a' felforgó
körülményekhez képest kárpotlásban marasz-
talván, egyszersmind hivatali böcsstelen el-
mozditással is fenyítsék. — Ez ugyan is hallat-
lan ujítás törvényeinkre nézve nem lenne,
mivel Sz. László III.ik T. könyve 23 és 24.
fejezeti szerint büntetendő vala az olly bíró,
ki az ügy eldöntést halasztá, a' hamisan ité-
lő pedig a' kár kétszeres megtérítésén 's 5.
birság pénz (pensa) fizetésén fölül hivatalát
veszté sőt egybevetéssel az 1471: 14, 1498
4. cikkekből hamis bírák ellen fej és jószág
vesztés büntetése is kihozható.

- 1) Névszerint azon parancsok tartozának kizá-
rólag a' magány jog körébe, mellyek magányo-

lék majd általánosak, majd különösek, — végre vagy törvényesek, vagy törvény elleniek 1) mihezképest:

Általános törvényszerű kormány parancsok azon köz rendeletek, mellyek a' Felsőgtől vagy nevében a' legfelsőbb kormányzések által köz igazgatási tárgyak körül törvény értelmében, vagy hijjányzása miatt, általános megtartás végett (addig tudniük, mig olly tárgyban új vagy változtató törvény nem támad) tétetnek, ide tartoznak tehát a' köz igazgatás ágaiban p. o. vallási, nevelési, pénzügyi, urbéri, kereskedési 's egyéb nemű tárgyakban önként kibocsátott királyi rendeletek, 2) tovább-

sak között egymás ügyeinek szerződés szerinti föl vállalásából erednek, milly neműek p. o. ügy vagy hatalom viselés 's a' t. nálunk is különös törvényekkel szabályozvák. — Mivel azonban ezen, jóllehet parancsnak czimezett jogtárgyak szerződési természetöknél fogva, a' tellyesítendők tellyesítésére nézve szabad tetszéstől, nem pedig közvetlenül az illető törvényes köteleességétől függenek — bennök a' szoros értelemben vett parancs sajátságai nem foglaltatnak — a' belőlük kifolyó eredmények meghatározására másneműelvek — általunk külön fejtegedendők, szolgálnak

- 1) Az egyházi, katonai, bányászti 's a' t. parancsok, mint saját nemű rendeletek külön 's nem köz jog tárgyai lévén — azokról itt nem értekezendünk.
- 2) Az országgyűlési Karok és Rendek olly felíratára mellyben tervezett törvények tartalma foglaltatik adatni szokott királyi felelet, ámbár királyi leiratnak különösen neveztetik, — törvényes természetére nézve még is szorosán vett parancsok sorába nem tartozik.

bá törvényhatóságok 's alsó kormányzések kérelmére, vagy felterjesztésére legfelsőbb akaratból származó leiratok 1) végre olly udvari rendeletek, mellyeket a' magyar királyi udvari kormányzések az igazgatás kisebb fontosságú tárgyaiban minden törvényhatóságokhoz Felsőg nevében küld — sőt ide számolhatók leg végre azon királyi helytartósági intézvények is, mellyek szétbocsátása körüljáró levelek (Circulares) alakjában, udvari rendeletek mintájára történik. 2)

Különös kormányzati parancsok pedig azon felsőbb rendeletek, mellyek egyes esetekben kivánt

-
- 1) Általános királyi parancsok, mellyek régi oklevelekben Normalia, Regulamenta, Edicta neveztetnek, korábbi századokban sűrű számmal adattak, millyenek Kovachich György Márton „Vestigia Comitiorum“ czimű munkájában sokak foglaltatnak főleg Zsigmond király idejéből, mik ugyanannak országgyűlési rendeleteitől — minthogy mind két nemből majd nem egy írásmód használtatott — csupán figyelmesb vizsgálat által elkülönözhetők,
 - 2) Korábbi évekről széllo oklevelek között különösen ország igazgatója 's királyi helytartók' választása előtt alig található a' Felsőgen kívül mástól eredő országos kormány parancs (generale Edictum) 's ennek oka az 1 r. 9-ik czimében foglalt azon elv szelleme lehetett, mellynél fogva a' nemesek egyedül törvényesen megkoronázott Fejedelem hatalma (polgári kormánya) alatt levőknek betű szerinti értelemben tartattak- 's innen magyarázható Ulászló 6-ik T. Könyvének 7. czikke is, melly a' hivtelen tanácsnokokat nem rosz tettért, de rosz tanácsért veti büntetés alá

igazgatási intézkedést foglalnak magokban 's csupán egyik vagy másik hatóságot illetik — ilyenek ismét sok k. leiratok u. rendeletek 's intézvények.

Ellenben törvénytelennek lennének bélyegzendők bármely nemben azon kormány parancsok, mellyek törvényekkel 's az ország bevett szokásaival ellenkeznének — mire nyilvános példa vala egykor 2-ik József császár „*Edicta extraordinariae Constitutiones*“ nevű rendeleteiben, mellyekkel tudniillik magyarország alkotványszerű kormányzását öntet-szésből akará változtatni.

Ezek előbocsátásával támad azon kérdés, a' kormány parancsok megtartandók-é? Hogy a' törvényes királyi parancsokat elfogadni 's megtartani az illető hatóságoknak vagy polgároknak jogszerű kötelessége kétségbe nem vonható. Ugyan is Felségünk kezében igazgatási parancsok osztását illető jog származik 1-őr az országlás általános eszméjéből, melly náluuk a' 2-ik r. 3-ik czime szerint tellyesen a' Fejedelemeire ruháztatott; 2-or a' végrehajtói legfőbb hatalomból, melly honunkban az 1791: 12. tetteges értelmében is egyedül a' királyi felséget illeti; 3-or kormányzati parancsok kiadására nézve tehetőség is 1548: 14, 15, szükségkép foglaltatik az ugynevezett *feltartott felségi jogokban* mellyek p. o. egyházi dolgok iránt 1-ső r. 11, 11, 3-ik r. 2. czimeiben 1608: 1—1791: 10, 13, 26 'sat. czikkeken, iskolák 's más köz intézetek körül 1723: 70 'sat. szorosán értett political dolgokban 2-ik r. 7. 8. 9. 1542: 41, 1647: 122, 1791: 3. 32—had és béke fölött 1681: 4—1791: 17, 19. 1802: 1 'sat. gyökereznek 's mellyek szabad gyakorlatát az igazgatás illető ágaiban ő Felségének a' törvények engedik. — Ugyanis ezen jogoknak köz jó előmozdítására czélzó gyakorlata végrehajtó eszközök nélkül, mellyek ismét külön-

féle parancsi intézkedésekben állanak — nem volna lehetséges — s mindezeknél fogva azt, ki az előrajzolt törvényes alapokon épülő királyi parancsok tartalmának engedelmeskedni vonakodnék — polgári engedetlenség bűne 1548: 14 terhelné — minek büntetése régentén 1444: 35. (Sylloge Decret. 88. lap.) a' hatalmaskodási bűn díjában állott — sőt a' Bácsi 1518: 39, és 1519: 26. szerint (Syll. Decret. 203. 261. lap.) azok javainak, kik a' királyi parancsokat meg és elvetnék, különség nélkül elkobzása rendeltetett — Napjainkban edig a' bűnhődés fokozatához képest, a' mint tudniillik valaki magát a' Felség hatalmának azaz országlási legfőbb rendeleteinek akkoron, midőn azok végrehajtása állandalom erejével valósittatik tetteg ellenszögezne — avvagy felsőbb királyi intézetek betöltésétől csupán nemleg vonakodnék — az 1723; 9. értelmében hűtlenségi, vagy pedig az 1814. télelő 13kán 31794. és 1815. tavasz hó 9ről 13362. szám alatt költ királyi rendeletek hasonlító egybevetésével meghatározható kisebb büntetés alá eshetnek.

Midőn pedig a' törvényes kormány parancsok betöltésének makacs elmellőzését polgári vétkek közé számítjuk — értendő ez törvényes szempontbul nemcsak a' felségről egyenesen eredő királyi rendeletekre és leiratokra, hanem a' fő kormányzések törvényes udvari rendeleteire 's intézvényeire nézve is — mert midőn az 1638: 16. és 1741: 13 rendeli, hogy az udvari kormányzék (Cancellaria) parancsainak tellyesítése ne gátoltassék, az 1741: 11 pedig az országos avvagy köz kormányzati dolgok tárgyalását a' királyi helytartó tanácsra ruházza továbbá midőn az 1613: 25. mind az udvari, mind a' helytartói kormányzék törvényes hatóságát fenntartatni kívánja, 's azon felül az 1791: 52, hogy a' megyék kormányzati utasításokat a' helytartó ta-

nácstól vegyenek, nyilván határozza, — bizonyára valamint egy részről az érintett kormányzések törvényszerű hatalma helyes, azaz törvényeink elveivel összhangzó parancsok adásában el nem vitatható, ugy más oldalról az illy nemü parancsoknak makacs megvetése törvényeink szellemében szinte vétkesnek lesz mondandó. 1)

Mindezen nehézség nélküli kérdések megfejtése után következik azon fontosabb tárgy föloldása—hát a' ne talán törvénybe ütköző kormány parancsoknak milly eredvény tulajdonítandó? E' kérdésre nézve legelőször is annak komoly figyelembe vétele szükséges, hogy az elméleti kormánytannak azon tételét „a' köztársaság üdve legfőbb törvény legyen“ honi törvényeink is különösen az 1715: 8, 1741: 22. 1791: 19. magukban foglalják, midőn a' felséget köz üdv vég okából egyébkénti tartalmuk megtartásától fölmentik—következőleg olly esetekben némileg törvényt oldó parancsoknak is helyt adnak, ugyan ezeknek tehát kivétel gyanánt kötelező eredvényt maguk a' törvények tulajdonítanak. —

Hogyha azonban nem remélve törvénnyel ki vett esetek fenforgása nélkül bocsátatnának a' hatósági testületekhöz olly kormány parancsok, mellyeknek

1) Hogy kormányzékí felsőbb rendeletek azon hatóságoknál, hová intézettek, szinte kötelező erővel bírnak—egybevetőleg az 179% országgyűlés naplója is mutatja különösen a' 273—348 lapon, hol ő felsége a' KK. és RR. fölterjesztett azon kívánatát, hogy jövendőben minden felsőbb rendeletek érelmességét egyedül ő Felsége aláírásától nyerjenek, királyi leiratában az 1723: 101. alapuló előbbi törvényes gyakorlatra hivatkozván, elmellőzte.

tartalma 's iránya fenálló törvényeink elveivel ellenkezni tapasztaltatnék — annak illy esetben mi a' hatóságok által használható törvényes órszer? Törvényből merített okokkal való meghatározására azon föltétel különiséget szükség előbocsátani, hogy a' helytelen kormány parancsok vagy az alap törvényeket azaz: nemzet és fejdelem között egykor máskor törvény alakban létre jött szerződéspontjait, sérthetik meg, vagy a' közönséges törvények szabályaival ellenkezhetnek.— Ezen elővételekből fölvéve az elsőt azaz hogy a' legfelsőbb helyről bocsátott rendeletek a' hon sarkalatos törvényeibe ütköznének, illy sérelmek orvosló módja fölött vitatni két nemű véleményt lehető; tudniillik vagy azon állítmányt, hogy az érintett tartalmu kormány parancsokat a' hatóságok egyszerűleg félre vethetik, 's a' kivánt tárgy fogantatását tellyesen elmelőzhetik, vagy pedig azon tételt, hogy az érdeklött törvényeken sebeket ütő legfelsőbb parancsok általma törvény és szokás szabta hatósági, 's ha az fogantatot nem szülne országgyűlési felirattal, — mint a' sérelmek orvoslásának legtörvényesebb eszközével elfordítandó.— Azouban arra nézve, hogy az előbbi vélemény általános alakjában előtörvényeinkben nem gyökerezik, 's conélfogva jogszerű alapokon nem nyugszik, dönthetlen ellenokfő (argumentum a contrario) 1222ik évről 2ik Endre király arany pecsétű levelének eltörlött záradéka, ugyan is valamint ezen fontos pontuak 1)

-
- 1) Nyoma az állodalmi jogok e' ritka biztosításának (garantia) az arany Bulla költét megelőző korból feulévő oklevelekben nem találattik,—sőt azon ötödik pont melly Béla névtelen jegyzője által történetileg Árpád fejdelemmé választatása föltételei közzé számittatik, 's melly a' választók intézvényeit földu-

tartalmából kétség kívül tétethető az, hogy korábbi időkben olly királyi rendeleteknek, mellyek az alap törvényekbe akkoron az arany Bullában foglaltakban ütköztek, ellen állni és mondani büntelenül lehetett, mivel ugyan ezt ezen évből más ide vágó törvények is némileg erősítik ugymint az 1444 azaz 1ső Ulászló 3ik T. könyvének 35. czikke (Sylloge Decret. 88. lap) illykép hangzó: „akárki királyi (azonban szabad és törvényes) parancsainknak nem engedelmeskedik“ — — továbbá az 1471: 31, melly a' törvényeket áthágó Al-Ispán és szolgabírák számára a' törvény olly módon szabja ki, hogy az ellen magukat törvények ellen

ló fejedelmi személyt átok sullyal fenyegeti — sem illy tartalma — valamint azon különös záradék is, melly szinte 2ik Éndre királynak korábbi tudáüllik 1217ik évről a' Zágrábi egyház részére kiadott oklevelében illy értelmű diák szavakkal foglaltatik „és ha egyik Bán vagy vezér az elsorozott jogok (mellyek a' Z egyháznak adattak) ellen valamit tenni merészlene, mit nem hiszünk, — ha királyi vérből származna, sujtsa őt örökre a' végtelen keserűség atyai átka, és a' koronához melly őt örökségi joggal illetné, soha ne juthasson, hanem egész életében legyen kóbor és bujdosó, mint sajátjával soha be nem telhető, de mindig másét kóduló'sat.“ (Kerchlich Hist. Eccles. Zagrab 327. lap.) csupán a' tollvivő által dagályos szavakba öntött atyai visszajeszttést foglal magában azok ellen, kik eldődeik jámbor intézeteit fölforgatni merészlenék, 's népjogot biztosító olly záradéknak (lex vel clausula comissoria juris jublici) melly a' közjogi tanban különösen ugy neveztetik — tellyeséggel nem vehető.

kibocsátott királyi rendeletekkel, azaz törvénytelen parancsal se védelmezhezzék.— Ugy ellenben világos, hogy miután az érintett záradékot, a' bennefoglalt azon jogot, mellynél fogva, bár legfelsőbb helyen czélzott törvénytelenység ellen nem csak szóval, de tettel is kikelni, mind egyeseknek (nemesi joggal bíróknak) mind hatóságoknak szabad vala az 1687: 4-ik cikk által az állodalmi viszonyok ott felhozott okaiból eltöröltetett sőt azon záradék napjünkban is a' koronázás előtt kiadattni szokott királyi biztosító oklevélből, különös érintéssel kihagyatik — ugyan azon törölt törvénynek józan magyarázattal tulajdonitható értelmében, 's irányából kifolyó szelleménél fogva— a' kormány parancsok egyszerű företétele nem lenne törvényes, mivel tekintve azt, hogy a' parancsok határozott elvetése, vagyis a' tellyesítendők tellyesítésének egyenes megtagadása, hanem ellenállással, legalább ellenmondással bizonyosan azonos — ugyan arra a' hatóságoknak, az érdeklött záradék lerontott ereje miatt többé joguk nincs — annyival is inkább, minthogy maga ezen ország jogi legnevezetesb záradék föltünéséhez közelebbi kor — azon nem épen üdvös eredmény miatt, mellyet ezen záradékban engedett vissza ható hatalmaskodás merész gyakorlata, a' köz jóra nézve szülhetett, 's mellyet már azon kor előlátásbol isméré — valóságos használatát, ezen akár tetleges ellenállással akár engedelem megtagadással gyakorlandó, mindig hatalmaskodást magában foglaló jognak — legalább közvetve gátolni akará, - midőn többi között alkotó a' nádori hivatalról szözlő 6-dik cikket azt rendelő, hogy a' nádor király és nemzet között ne tán támadandó egyenetlenség esetében tisztségénél fogva közbenjáró legyen — illy egyenetlenségek szözlő oka ugyan is nem lehetett egyéb, mint törvénytelen kormány parancs,

Ha tehát már akkoron a' törvényhozó test, a' két fél kölcsönös igazságának egyenes előterjesztésében álló tisztí közbenjárást, mint illőbb és szelidebb eszközt a' legfelsőbb parancsok önkéntes félretétele helyett—melly visszaható ereje miatt a' nemzet és fejdelem között támasztott viszátkodás elfojtására természeténél fogva czélszerűtlen eszköz, — gyakorlati használatba venni nem inkább fogta volna kívánni — a' nádori hivatalhoz kötött közbenjárói kötelesség szükségtelen vala — mivel a' kormánynak törvényekkel ellenkező cselekvénye ellen legkönnyebb jogvédő szer lett volna mindenkor nem tekintvén tudniillik azt, hogy belső zavargások gyulékony anyaga szinte abban foglaltatik—a' törvénytelen ségek valosítására intézett parancsok egyenes félretétele, azaz a' végrehajtásnak határozottan megtagadása.—Demutatják ezen felül a' törvényhozó test oda fordított irányát, hogy káros eredménye azon határozatlan jognak gátoltassék, mellyel törvénytelen rendeleteknek ellen állni hatalommal lehetett — több a' bullai záradék föl és letünése között: közép időben hozatott törvények, ugymint az 1548: 14. mellyel ő Felsége, mint magyarország valóságos királya iránt tartozó engedelmesség minden kivételi záradék említése nélkül parancsoltatik, a' következő 15ik cikkben pedig kéretik ő Felsége, hogy mindenkit köteles engedelmességre kényszeríteni királyi hatalmával méltoztassék—továbbá az 1550: 7. cikkelyben ő Felsége az előbbi engedetlenek és feltámadók megbüntettetését jelentvén egyszersmind igére jövendőre nézve is arról gondoskodását, hogy egy alattvaló se merjen ki kelni más hű és engedelmes alattvaló ellen — majd az 1556: 23. általán rendeli, hogy a' feltámadók, engedetlenek 's a' királyi levelek és parancsok megvetőji büntetessenek meg.—Ismét 1559: 9. kére-

tik ő Felsége kegyes gondjainak oda fordítására, hogy parancsai meg ne vessenek, sőt inkább a' megvetők és áthágók azonnal (az engedetlenség kitünése után, tehát az engedetlenség mentségére ne talán felhozandó okok figyelembe vétele nélkül) büntetessenek.—Végre 1567: 40 panaszkép előterjesztik a' KK. és RR. mikép hozzájuk már többször küldettek törvénytelen parancsok tudniillik az ország szabadságát megsértők — Ebből kitünik; hogy már akkor nem tartották helyesnek az ellenszegülési jog tetleges gyakorlatát — bátor a' sarkalatos jogok 's törvényes szabadság óvszeréül fölállított Endre királyi záradék a' törvény betűi szerint erejében állott sőt inkább nézeteiket oda irányzák hogy a' törvénytelen kormány rendeletekből származó rosszak mérsékelt módon, tudniillik országgyűlés utján orvosoltassanak, míg leg végre az 1687: 4. czikk által—mikép feljebb mondatott,— megtörtént hogy a' gyakran érintett záradék, mint belső villongások gerjesztésére szolgáló veszedelmes álszin — a' Felség és országos Rende akaratjából csakugyan eltöröltetett.

Miután pedig a' körülirt ellenzési jogot, melyet az 1222ki bullai záradék 's a' felhívott mellékes törvények szelleme a' ne talán támadandó kormány rendeletek ellenében egyenesen az alap törvények véd falául állított föl — a' közbejött, ugyan azon záradék élet lassan lassan tompító törvények előfutása után — az 1687: 4, nyilván megsemmíté — szükségtelen annak vitatása, hogy olly kormány parancsok félrevetése, mellyek csupán köz és nem sarkalatos törvényekbe látszanának ütközni — e' tárgy körül alkotott törvényeink elvei szerint jogszerűleg annál inkább meg nem állhat. 1)

1) Némelleyek által az 1791ki országgyűlésen a' törvényt sértő kormány rendeleteknek ellen-

Mivel azonban a' kormány törvényt sértő tetteit, tehát ugyan annak bár mi nemű törvénytelen parancsait is nem csak minden jogiskola—ámbár az orvoslat eszköze fölött elméletileg is különböznek egymástól — a' polgári társulat' eszméjének józan elveiből komolyan roszalja, — hanem hasonnemű parancsok kibocsátását idézett törvényeink valóban tetlegesen tiltják sőt 1791: 12 a' KK. és RR. biztosítanak hogy leiratokkal (Edicta, Patentales tudniilik egyenesen az uralkodó önkényéből kifolyók) az ország, és hozzá kapcsolt részei soha nem fognak igazgatatni 1) — illy esetek fenforgását képviselvén, — valamelly használható ír szüksége' arra vezet bennünket, hogy az elől kitüzött vélemények

állhatásra vagyis fére tételére követelt szabadság előtörvényeink legfontosabb elveiből mikép czáfoltatott légyen meg, a' napló 133—145. lapjai mutatják.

- 1) Annak megmutatására, hogy a' kormányzatot tárgyazó 's ne talán törvénybe ütköző parancsok is fére vethetők — az idézett törvény következt szavaiból „*quae alioquin in nullis unquam regni judiciis acceptari possunt*“ meritett okfő, megczáfoltatik ezen törvény saját betüivel, — Ugyan is midőn egyik tételében általán tilalmazva vagyon, hogy az ország önkénytes kormány rendeletekkel ne kormányoztassék, az az hogy törvény ellen' se kormányzati se törvényszéki se egyéb nemű parancsok ne adattassanak — másikkban pedig biztosító sulyul csak az mondatik, mivel olly foglalatuk az ország törvényszékei által el nem fogadtatnak — önként következik hogy ezen törvény a' kormány parancsok egyszerű féretételét épen nem határozza.

második nemét tudniillik abban határozódott hogy a' törvénytelen kormány parancsok következése fölterjesztéssel, 's illetőleg sérelem útján orvoslandók, állítsuk törvényesnek—és valóban, hogy azon kormány parancsoknak, mellyek törvényszerűsége a' törvényhatóságok által egyoldalulag tagadtatik, 's mellyek sokszor, mint csupán külsőleg törvénytelennek látszók az 1791: 65. értelmében is mindig föl nem fődözhető körülmények helyes ismerete után igazoltatnának, törvényes vagy törvénytelen minősége—foglatatjuk telljesítésének, midőn a' tárgy természete haladékot szenvedhet, fölfüggesztése mellett kivilágositassék azon helyre teendő felterjesztés útján, mellyet törvényeink jelesen az 1723: 101 1791: 14. köz jogok öréül, 's a' sérelmeknek főleg nem remélt törvénytelen parancsokból eredőknek orvoslása eszközzésére különösen kitűzének, — és ha illy uton a' kérdéses parancsok törvénysértő tartalma csak ugyan kitűnne káros eredményük illető helyen eszközzendő visszavétel által akadályoztassék, valamint természeténél fogva legméltányosabb mód 1) ugy az 1791. 14. értelmében egyedül törvényesnek tartható—Ugyan is ha ezen törvény több ide célzókkal törvénytelen kormány parancsokra nézve a' közvetlen féretétel jogát, törvényes eszközül fentartani kívánta volna, azon rendelet hogy a' helytartó királyi tanács a'

-
- 1) Hogyha hatóságok a' hozzájuk érkezett kormány rendeleteket, leiratokat 'sat. azon oknál fogva, mivel előttük törvénybe ütközőknek tetszenek saját tetszéssel fére vetnék—ugyanaz nem egyéb lenne, mint követelt sértés fölött önnön bíraskodás—minek jól rendezett polgári társaság keblében, leginkább midőn abból az elmék ártalmás felzavarását következtetheti az előlátás, helyt engedni nem lehet.

törvénytelen parancsok elhárítását ő Felsége elébe adandó körülményes felterjesztések által eszközölje, — hasztalanul foglaltatik benne—egyszersmind tartalmában egy célhoz vezetésül két ellenkező eszköz együtt állana, ugymint az egyenes féretétel, 's a' féreteendő tárgy elmellőzésén legfelsőbb helyre felterjesztésbe foglalt könyörgés — már pedig illy hibát tulajdonitni a' törvényhozó testnek főleg olly fontos tárgyról rendelkezőnek — méltányosság nem volna.—

Mondatott pedig, hogy a' törvénytelen kormány parancsok törvényes óvszere közönségesen a' helytartói tanácshoz 's onnan ismét feljebb terjesztendő feliratokban áll—mivel ha a' kérdésben forgó parancsoknak olly fontos tartalma volna, hogy a' miatta támadott aggodásból ugyan azt a' hatóságok országos köz panasz gyanánt tekintnék—illy esetben a' nádori hivatalról szólló 6-ik czikk értelmében nádori törvényes közbenjárást is lehetne kikérni,—sőt a' törvényeken illy nemű parancsokkal ejtett sebek az érintett utakon be nem gyógyíthatatnék, 's a' parancsok törvénytelenységét kifejtő feliratok 's egyéb módok sikert nem szülnének—akkoron a' végső eszköz abban állana — hogy az eset a' hatóságok jegyzőkönyvébe előlegesen azon tárgyak közzé jegyeztessék, mellyek az országgyűlési KK. és RR. elébe azért lesznek terjesztendőek, hogy azokat, körülményekhez képest ugymint országos, vagy egyes hatósági sérelmet orvoslás eszközlése végett tárgyalás alá venni siessenek—Az országgyűlésekről ugyan is, minden három évben, vagy ha sűrűtő körülmény kívánja, hamarébb is megtartandóról törvényeink nevezetesen Ulászló 1-ső t. k. 3 1715: 14. 1723: 7. 1791: 13. és 1827: 5. nyilván tartják, hogy azok a' köz jó előmozdításának 's a' sérelmek kezdetben vagy következményben elhárításának

üdvös eszközei. — Ám de a' kormány parancsok tetleges féretétele valamint a' törvényszabta hatósági, 's helytartó tanácsi feliratokkal olly értelemben, minőben itt veendő, természeténél fogva ellenkezik, ugy a' sérelmek iránt országgyűlési felterjesztések törvényes módjával is szinte össze nem egyeztethető azon egyszerű okbul, — mivel ha minden törvénytelen parancsokat azok, kikhez szóllanak — egyenesen féretehetnék — az 1791: 13 szerint minden országgyűlésen okvetlenül meg-orvoslandó sérelem honnan származhatnék? 's a' törvények illy orvoslás neméről miért rendelkeznek? következetesen megfejtteni alig és alig lehetne 1)

- 1) Ha kérdezik a' sérelmes kormány parancsok elhárítására nézve törvénybe foglalt eszköze — hatóságok által ő Felsége elébe járuló küldöttség nevezése? nemleges felelet nyujtható — mivel illyes küldöttségről szólló egyetlenegy törvény tudniillik 1723: 101. egyedül a' helytartói tanács által ő Felsége elébe bővebb értesítés végett küldendő tanácsosakról tesz említést, 's valóban az 1777ik Őszelő 6ik napjáról költ legfelsőbb rendelet hasonló küldöttség nevezését csak előre nyert királyi engedelem mellett helyesli.

Ámbár pedig azon jog kérdéseket, melyek az ugy nevezett elnöki (praesidialis) levelek, többnyire kormány parancsokból állók körül forognak, fejtegetni némileg szinte ide tartoznék — mivel azonban e' nemű kérdések helyes föloldásához előzményül a' hatóságok törvényes állásának 's körének tellyes ismeretése szükséges — ez pedig bősége és fontossága miatt külön álló értekezést kíván; azt ezennel elhagyjuk. —

Közjogi elvek tekintetéből toldalék gyanánt a' kormány parancsok mellett emlékezetre méltó még honi szervezetünkben az országgyűlési hitlevelek 1) 's utasítások 2) azon fő okból, mintbogy

- 1) Régenten kül fejdelmekhez és udvarokhoz küldött követeknek adatott hatalom és legtelyesebb parancslevél (Litterae facultatis et mandati plenissimi) közönségesen illy diák foglaltat „dedimus facultatem oratoribus Nostris N. N. cum oratoribus Serenissimi Regis N. N. nomine Nostro conveniendi, ac in rebus, in quibus a Majestate Nostra informationem habent, tractandi, disponendi, et ad ultimum concludendi, ac alia omnia et singula faciendi, quae Nos ipsi faceremus, si hujusmodi rebus et tractatibus personaliter interessemus; etiam si talia forent quae Mandatum exigent magis speciale promittentes in Verbo Nostro Regio omnia illa, quae praefati N. N. cum oratoribus N. N. in praemissis rebus fecerint, disposerint, et concluderint rata et grata habere ac firme et inviolabiliter observare (Formulae Solemnes Styli per M. G. Kovachich editae 560. lap)
- 2) Ugy látszik hogy a' köz fölhatalmazási levelek mint a' küldők tetszés szerinti parancsait magában foglalók tárgyalása nem az ország-ha nem a' polgári-jog azon osztályába tartozik, melly a' meghatalmazásról 's a' parancsok egyéb magán jogi nemeiről tanit — mindazáltal azon szempontból véve, hogy a' hit levelek (Credentiales) tárgyát szülő képviseleti jog a' nemzet sarkalatos jogai között political tekintetben legfontosabb — 's hogy a' követek képviselői hatalma nem szerződésből de tiszti választásból eredvén — magánosak felhatalmazott

korunkban is életkérdés gyanánt vitattatik azon számtalanszor megforgatott jog- és kormánytani kérdés, valljon a' törvényhozó test kiegészítő részét képező követ, szorosán a' küldőtől nyert utasítás tartalmát és szellemét köteles e' követni, vagy pedig azért tartozik e' vivni és munkálni, mit belgyőződése legüdvösbnek tart. — Azonban gyöngék lévén azon távol okok, melyeket az utóbbi vélemény általános pártolói erőszógl fölhoznak ugymint: hogy a' követ, tekintve legmagasabb állását, — minélfogva az egész polgári társulat javára intézni kellett törvények alkotásába 's egyéb közjót előmozdító eszközök meghatározásába befoly—hatóságoknak, községeknek vagy akárminéven nevezendő testületnek — kik magán az az helybeli érdekeket, a' köz érdek ellenében, ritkán ocsátják el szem elől—különös határozásával az egész nemzet boldogságáról tanácskozók—a' törvényhozás tiszta czélja eltévesztése nélkül megköttve nem lehetnek — nem mivel azt bár föltévén, hogy a' követeik által képviselendő megyék és testületek — törvényt tervező utasítások készítésében, a' köz jó előmozdítását magán érdekeik iránt hajló önzésnélkül tűznék ki irányul —terveiket eleve a' követházi viták alatt kifejlődő, 's a' köz jó hajóját ide oda ingató körülményekhez ugy, mikép a' czél üdve kívánná, nem alkalmazhatnák, ha tchát a' hatóságok erre nem figyelve, követeik szabad cselekvőségét önkéntes határokkal körül irnák—köz jó ellen cselekedvén a' jó polgár kötelességét megszegnék. Azonban gyöngék ezen okok mikép mondánk, a' kifejtett következtetés helyesítésére, és pedigen azért, mivel egybevető figyelemmel, ellen vélemény

üggyivóitól lényegesen különböznek — említés e' tárgyról itt is összefüggőleg történhet.

mellett erősebb vivó okok fölhozhatók ugymint Iör általános, 's mondhatni legjózanabb kormánytani elv: polgárok a' törvényeket szeretni és megtartani annál jobban fogják, minél kitünőbb, azoknak a' nép saját önállóságából (autómia) folyása, ugy de a' törvényekre a' népszerűség érintett bíllyegét semmi nem üti fel jobban, mint az, ha a' polgárok nem csak képviselőket választhatnak szabadon a' törvényhozó gyűlésre—hanem a' hozandó törvények alkotásába, irány adó elvek kijelelésével tetleg is befolyhatnak—Továbbá 2-or az is megengedhető nehézség nélkül, hogy a' legjobb törvények föltételes eszméjének nagyobb megközelítése várható onnan, ha a' törvény számos polgárok egybevetett elveinek szüleménye leend—mintha azt néhányak önkéntes szavazata alkotja azon okból tudnillik, mivel a' hozandó törvények eredvényét meghatározó ezerféle körülmények könnyebben elkerülük néhány képviselő egyed komoly figyelmét, mint a' sűrű tömeg fűrgé szemeit. Végre 3-or kétséget alig szenvedő dolog hogy azon rossz, melly a' követházi viták között kifejlő körülményekhez eleve nem mérhetett utasítás megtartásából olykor olykor eredne, kissebb rossz annál, mellyet némelleyek tág lelkiismerete szülhetne akkoron, a' követek—véletlen eseményekből meritett meggyőződésnél fogva, ki szabott utasításaik hű megtartásától önmagukat föloldozhatnák—mindezen ellenokoknál fogva tehát mondandó azon következés, hogy küldőik utasításával ellátott képviselők, az elvek és dolgok kiszabott ösvényén szorosán köteleztetnek, 's ugyan attól, bár melly szin alatt eltérni joguk nincs 's nem is lehet;—Melly tétel tetleges érvényességét nálunk országgyűléseink természetéből levezetett következő okok bizonyítják, ugymint Iör törvényeink 1647: 133, 134, 1715: 47, 'sat.

Ülés és szavazat jogot országgyűlésen gyakorlandót hatóságoknak 's nem követi személynek, tulajdonitanak — minélfogva ugyanott törvényesen a' küldők utasításban foglalt nézete és szándoka, nem pedig a' követ tetszése határozhat—'s innen az is, hogy a' KK. és RR. végzésének alakításában a' megyék, 's nem egyenkint a' követek (melly néha más eredményt szülne) szavazata számláltatik (lásd 179°/iki országgyűlés naplóját 52, 54, 55. lap) 2-or erkölcsi akadály melly miatt a' megye követek utasításuk pontjaitól 's lelkétől, bár legtisztább szándékból el nem távozhatnak, — a' követi eskü, napjainkban majd minden megyénél a' választottak által a' fölött leteendő, hogy utasításaik tartalmát és szellemét hiven megtartani, 's küldők kitűzött irányát előmozdítani buzgósággal fogják, végre pedig 3-or valamint a' testületekre nézve kétségbe nem vonható jog hogy eskü és ígéret szegő, azaz utasításuk' ösvényétől el térő követeket visszahívhatják — milly visszahívások itt ott a' megyékben valósággal történtek — úgy viszonlag azt, mit utasítás parancsol, 's nem egyebet tenni, legszorosb követi köteleesség.

(Folytatás a' birói parancsokról
jövő füzetekben.)
Ügyi.

2.

A' lélek viszonya a' külvilághoz.

Valamint a' mag az erőteljes földben, úgy fejlődik ki a' lélek az erő- és életteljes külvilág-

ban. A' külvilág az, melly a' csecsemőt, első köszönti, ez édesgeti a' gyermeket vidám játékra, ez gyújtja meg általában az emberben az örömet az élethez és munkássághoz, ez édesgeti ki őtet magából, hogy munkássága által magának külső állást szerezzen, alapítson, hatáskörét terjeszsze, 's a' lehetőségig tökéletesitse. A' külvilágban és az által fejti ki a' lélek érzékeit, érzelmeit, ösztöneit; ebben és ez által nyílik fel legalább nagyobb részint a' léleknek kedély—ismeret—és munkásság ereje, sőt a' lelki élet legfőbb jelleme az önállás és szabadság jelleme sem növekedik, 's nem érik meg a' külvilág eleme nélkül. De a' lélek a' külvilágban és a' külvilágon csak lépcsőnként fejlik ki, a' mint tudjuk, 's kifejlődésének minden foka egy lépés a' külvilágon keskenyebb vagy szélesebb körbeni uralkodásra, ha a' lélek saját vétke által ezen uralkodást magának meg nem csökkenti, 's a' parancsolói felsőbb rang helyett önként a' rabszolgai alacsony jármat nem választja.

Mi a' lelket a' külvilágból legközelebből érdekli, az az ő saját teste. Ámbár már a' lelket a' test hordozza 's tartja fen természeti élénkségében, 's ámbár maga a' lélek természeti erő, 's mint ilyen fejlődik ki, mindazáltal, mint tudjuk, különbözik az minden más természeti erőtől, következőleg saját testének természetétől is az által, hogy ő *szabad* természeti erő, azaz magában hordozza a' képességet a' szellem kifejtésére, a' szellemiségnek vagy magának a' tiszta szabadságnak kifejtésére, 's következőleg sem általában a' külvilággal, sem különösen és közelebből saját testével egygyé nem olvadhat. Első feladata tehát: magát a' testtől, 's annak hatalmától *szabadon fentartani*, azaz a' testen *uralkodni*.

Már tudva van, mikép' a' test a' lélekkel az *érzemények*, *érzelmek*, és *ösztönök* által közlekedik. A' léleknek tehát kötelessége kikerülni, hogy az érzékek, a' testi szükségek érzelmei 's az ösztönök rajta ne uralkodjanak, hanem azok felett állani, 's felettük a' kormány gyepelőjét vinni. Ha már a' lélek, szabadságát tekintve, egy hártalan hatalmú uralkodóhoz hasonlít, hatalmának is kell lenni jogainak fentartására, az az erőkkel kell bírnia, mellyek által uraságát az *érzemények*, *érzelmek* és *ösztönök* felett gyakorolja, menyiben azok testi eredetűek. Ezen erei a' léleknek az értelmességben vagy észben és az erkölcsi erőben vagy az akaratban vannak. Ha ő ezen erőket használja, nem fog nála hiányzani a' testfeletti uralkodás. Az ész és akarat egyesülve (milyenek azok természetöknél és rendeltetésöknél fogva, mihelyt a' szabad lélek által munkásságba hozatnak) a' természeti 's mintegy vele született védelmezői szabadságának minden külső megtámadások, 's legközelebb azok ellen, mellyek a' testtől bár minden vétek nélkül származnak: mert mind az *érzemények*, mind az *érzelmek* és *ösztönök*, mellyek a' testnek 's következőleg a' léleknek is fentartására vonatkoznak, természetesek sőt szükségesek. De nem természetes az, ha a' lélek széltire azok által hagyja magát elhatározni, 's hagyja azokat magán uralkodni. Ez történik pedig meg, ha az *érzelmek* és *ösztönök* tolakodása olly nagy, hogy az által a' lélek állását elveszti, 's általok magát elhagyja ragadni. Ez ellen már az ész és akarat őriz meg, az ön elhatározás cselekvényére folyvást vigyázván és figyelmeztvén mindenre, mi mint *érzemény*, *érzelem* és *ösztön* a' lelket érdekli.

Ezen vigyázás és figyelmezés által szerzi meg a' lélek magának az erőt azon érzeményeket összeszedni és elrendelni, mellyeket az érzékek állítanak elő, úgy, hogy ne ezek a' lelken, hanem a' lélek uralkodjék ezeken. A' lélek ura legyen érzékeinek, 's ha nem az, el van veszve. Ez igaz, név szerint és különösen a' látás és hallás érzékéről. A' léleknek a' szemeket és füleket hatalmában kell tartani. Ezen érzékek igen hamar erőt vesznek a' képzelő tehetségen, 's magokkal ragadják azt; 's ha ez megtörténik, vége a' lélek szabadságának. Ezért köteles az ész és akarat őrködni, hogy semmi ingerlő alakok, semmi édesgető hangok a' lelket magából ki, 's magokhoz ne csábítsák, úgy, hogy az ezeken ne csüggjön, közöttök el ne tévedjék. Azon lélek, melly egészen az érzékekbe ment által, nem magáé többé.

Az ész és akarat folyvásti munkássága által az ön elhatározás fentartásában alapítatik meg, mint mondók, és tartatik fen ezen uralkodás, 's ez által vezéreltetik általában a' külvilág feletti uralkodás is. De ide tartozik, mint említők a' testi érzelmek és ösztönök feletti uralkodás is. A' meleg és hideg, éhség és szomjúság, sőt akárminémű fájdalmak érzelmének sem szabad a' lelken erőt venni. Épen olly kevésbé azon ösztönöknek, mellyek a' lélek életét a' test életéhez kötik: a' nyugalom és mozgás, az eledelkivánás ösztönének, a' nemi ösztönnek, sőt az önfentartás ösztönének is. A' léleknek meg kell szokni azon érzelmeket eltűrni, ezen ösztönöket pedig zabolázni.

Mind a' két módon kimutatja a' lélek a' test feletti uralkodását. Valamint az érzékek megzabolázása által inkább az ész mutatja ki munkásságát.

épen úgy az akarat az érzelmek és ösztönök feletti uralkodás által. Az akarat itt úgy tűnik elő, mint az ellenszegülés tehetsége, mint szabad és hatalmas ellenőr, ellenerő a' kényszerítő külső vagy természeti erő ellen. Az erős akarat megtanít bennünket a' nagy hidegnek és melegnek, a' nagy éhségnek és szomjúságnak, sőt még az erős fájdalomnak is eltűrésére; ámbár az észnek vagy értelmességnek vigyázni és gondoskodni kell arról, hogy az e' féle kellemetlen behatások a' lehetőségig megelőztessenek vagy elháríttassanak. Az erős akarat diadalmaskodik a' lomhaságra és természet elleni álomosságra való hajlomon, mellyre a' nyugalom ösztöne gyakran elfajul; épen úgy legyőzi a' mozgásra való ösztönt, ha ez természet elleni nyugtalansággá válik. Az erőteljes akarat diadalmasan küzd a' szerfelett viharos ételkivánáson és nemi ösztönön. midőn ezek természet elleni ingerültségben vannak, mi némi beteges állapotokban néha megtörténik; sőt az önfentartás ösztönét is legyőzi az, ha ez az erkölcsi, az a' szabad élet bizodalmit veszélyezteteti. A' történetírás az e' féle diadalmaknak fényes példáit mutatja elő. Így tehát a' léleknek, ha a' külvilágon uralkodni akar, saját testén kell előbb uralkodni. Ha ezen uralkodásra felvergődött, mit tennie lehet is, kell is, megvan a' külvilágban önállásának és szabadságának, és így világi legfőbb rendeltetése teljesítésének alapja vetve.

De hogy lehet a' lélek szabad és önállású a' külvilágban a' nélkül hogy azon uralkodnék, hogy gyakorolhatja a' láthatatlan lény a' lélek a' látható világ felett, ha mindjárt keskenyebb körben is uralkodását? A' látható és láthatatlan közötti úgy látzó hézag azonnal elenyészik, ha a' lét ezen két különböző nyilatkozásainak lényegére tekintünk,

's ezen lényeg az *erő*. Az erőben egyesül a' látható a' láthatatlannal; az egyik a' másik iránt fogékonnyá, közölhetővé, szolgálóvá vagy uralkodóvá lesz. A' nagyobb erő legyőzi a' gyengébbet, 's szolgájává teszi azt. Így győzi le a' külvilág az élő testet, ha erősebb az, mint a' test életerejé. Így győzi le maga a' test a' lelket, ha ez annak ellenszegülői nem képes, 's a' legyőzött lélek a' test szolgájává lesz. De viszont a' lélek is uralkodik a' testen, ha erősebb annál, erősebb pedig ha szabad, mert a' lélek ereje a' szabadságban áll. A' szabadság úgy szólván a' lélek rugóereje, melly által ennek minden kerekei mozgásba tételnek. Ez serkenti fel az észet és akaratot, 's e' kettővel győzi le a' lélek önmagát, 's uralkodik önmagán, testén és a' világon.

A' szabad erény erősebb mint a' megkötött; a' világ pedig, valamint a' test is csak megkötött erők. Egy tökéletesen szabad lélek tökéletesen uralkodnék a' világon. Úgy de a' test mindenestől fogva a' külvilághoz tartozik, vele általában egynemű (homogen), 's viszont a' test az élet által a' lélekkel egyesülve van, az élet a' test és lélek egysége. És ilyen módon képes a' lélek a' külvilágra hatni, a' mit minden nap' tapasztalhatunk. A' világ feletti uralkodás lehetsége tehát meg van. De hát a' valósággal hányadán van a' dolog? A' mi világunk a' föld, 's ha mind azon lélek, melly a' földön létezik, egy okos akarat alatt létesülne, be fogna teljesedni azon prófétai szózat: „uralkodjatok a' földön, és vessétek azt birodalmatok alá. Valóban halad is az emberi nem bár lassú felette lassu lépésekkel ezen cél felé. Azon uton van már, hogy a' földnek minden elemi életműves és élő ereit teljesen hatalma alá hajtja, 's minél szabadabb valamelly egyes lélek, annyival inkább eszközli e-

zen világ feletti uralkodást. Tudomány és művészet azon két emeltyű, mellyek által az okos akarat a földi egyetemes erőket a szabadság' szolgálatára, 's uralkodása terjesztésére mozgásba hozza. Magának a földnek eleme, mint legalacsonyabb 's a szolgálatra leginkább termelt kénytelen azon eszközöket nyújtani, mellyek által a tűz, víz, levegő megzaboláztatnak, 's ezek viszont arra használtatnak, hogy a földet adózóbbá tegyék. Nem egy léleknek, sőt nem is egy nemzedék lelkeinek munkája mind ez, hanem az idő folyamata képes egyedül a lelki erőknél a föld feletti teljes uralkodását eszközölni. A földnek és élő lakosainak megszelídítésén kezdődött az; a szántás-vetésen, marhatenyésztésen. A vadászat és halászat, sőt még a háború is élesítette a lélekerő győzedelmes fegyvereit. A lelkek számának szaporodása ezen erőt az egész föld kerekiségére kiterjesztette. Kezdi már ez a terjedelmesebb és magosabb fokra emelkedett hajózásban a compastól segítettve a gőzzé pároltatott víz által szárnyakkal ellátva diadalmát a meggyőzött tengereken túl csaknem egész a polusokig hirdetni. Talán megtalálандja a polusoknál az alvilágba vezérlő utat. Az aether magosságába fel mert már a merész emberi lélek repülni, 's a levegő mint hajózható elem kénytelen volt az emberi lélek ereje előtt meghódolni. Maga a levegő kénytelen volt saját emeltyűjét az embernek kölcsönözni, a chemia varázs szózata által az elszélesztés, megritkítás és felemelkedés eszközét felfedezvén. És nemcsak a szállékony elemek, hanem a föld legszilárdabb anyagai is majd a mechanica majd a chemia által legyőzve, kénytelenek az uralkodásra törekvő léleknek szolgálni. Már a régi időben képes volt egy hatalmas parancsoló akarat kösziklák pyramis formában feltornyozni, mellyek évezredek elmúltával is daczolnak a romboló idővel, a

mi időnkben pedig sziklákat és hegyeket egyengelt az el, 's az által tartományokat kapcsolt össze tartományokkal.

Mi pedig az életműves természetet illeti, a' mivelő kezek az ős régiségű erdőket helyeikről el-takarították, 's városok foglalták el azokat. Ugyan-ezen mivelő kezek ellenben a' mocsárokat és sivatag pusztákat erdőkké és gazdag szántóföldekké változtatták. Végre az élő természetet illetőleg, az ész a' föld legerősebb vadait megszelidítette, 's szolgálivá tette, az ártalmasokat vagy egész tartományokban kipusztította, vagy a' pusztákba riasztotta 's nincs egyéb hátra, mint hogy azon régi mondás beteljesedjék: „uralkodjatok a' levegő madarain, és a' tenger halain. És miért ne teljesed-nék az be, ho'ott a' tudomány és mesterség még véghatárokat el nem érték. Melly nagy tökéletes-ségre mehet még a' halászat és vadá-zat!

De nem csupán a' természeti—physikai uralko-dás az, melly által a' lélek a' külvilágban önállás-ra, szabadságra törekszik, és azt ki is küzdi. Leg-szebben emelkedik a' lélek a' szellemi uralkodás által célja felé. A' belátás, ismeret, fogalom, szó-val a' legszorosabb értelemben vett tudomány általi uralkodás ez. Mert kétségkívül minden mesterség-hez tudás (theoria) is kell, 's a' mennyire a' mi-veltség felette különböző ágazataiban el van ter-jedve, annyira van ezen ismeret és tudás is elter-jedve. De van is a' lélekben törekvés az ismeret után, még pedig csupán magáért az ismeretért, van benne bizonyos esenkedés a' világosság után, hogy a' külvilág minden ős eredeti homálya a' tudat vi-lágosságába oszoljon fel, mert ezen világosság a' lélek legtisztább eleme, 's nékie a' szabad és ön-állású mozgásra nézve nélkülözhetetlen.

És így törekszik a' lélek a' földet, 's mindent, mi abban van, minden élettelen és életműves lényeket, sőt magát az eget is csillagseregeivel együtt hieroglyph irásában, szóval az egyetemes mindenséget a' legszélesebb értelemben vett természettudományban felfogni. A' külvilág jelenségei, erei és törvényei ennek tárgya. A' természet leírásával (természeti historia) kezdődik ez, innen megyen az élettudományra (physiologia) 's a' mathematicával végződik. Nem lehet tagadni, hogy a' szellem világossága már minden felől sok homályt elűzött. Minő gazdagságát fedezte fel már a' szemlélhető ismereteknek a' fűvészet, az ásvány- és állattudomány. Millyen segéd kezeket nyújtott a' legfontosabb 's legközhazsánabb törekvésekben a' chemia és boncztudomány! melly gazdag felfedezések tétetek mindkét rendbeliekben a' legújabb időkben. Maga az élettudomány egy egész új tudománynyá emelkedett. Az időjárás tudománya szilárd lábokon kezd állani. A' csillagászat bámulatos, 's csaknem szédítő magosságra emelkedett. És bár mit mondjanak némelleyek, maga az új természetphilosophia elkezdte a' természet ismeretének egészét metaphysikai mélységben megalapítani, és a' természetben tükröző szellemet, bár még most is csak fátyolon keresztül, de még is tisztábban mint valaha, megismerni. És hogy azon szellem, melly az emberben lakozik, a' természetben 's a' természet felett munkálkodó szellemet "indig nagyobb nagyobb tisztaságban ismeri meg: ez az, mi a' homályt oszlatja, 's a' léleknek világosság után epekedő szomját csilapítja.

Nincsen nyugtunk, 's helyünket is alig leljük, míg bennünk világosság nincs, 's egy legfelsőbb, legszentebb parancsolat azt szabja előnkbe, hogy világosságban járjunk. De hogy lehet világosságban járnunk, ha körülünk mindenhol homályra

akadunk? Az Isten ugyan világosság, mellyhez senki sem járulhat, mindazáltal világosságban nyilatkoztatta ki magát nekünk, 's nem az ismeretben, hanem a' gonoszságban kell gyermekeknek lennünk. És valóban minél tisztábban sugárzik hozzánk az igaz ismeret a' természeti világban is, annyival távolabb vagyunk a' gonoszságtól, melly csak a' homályt szereti, és csak a' homályban tenyészhetik. Ha mindenütt, akár hol járunk, akárhová tekintünk, a' teremtői szellem világosságára akadunk; ha mindenütt az istenség erejét és törvényét, vagy az istenség szellemét látjuk, szinte úgy a' végtelen üregben szétszórt végig nem látható csillagcsoportokban, valamint magunk körül mindenben, a' mi él és lélezkik, mindenben, a' mi növény alakban tűnik elő, sőt a' föld alaktalan még elzárt erejében, mint az az ásványok rejtélyes tarka országában megfajtását még a' jövő időtől várja, ha minden lépésünkben és minden körülményekben csak a' teremtő istenség csudáit látjuk, 's a' világot ezer meg ezerféle módokon mindig megújult alakban látjuk feltűnni, az istenség ereje és törvénye által elváltoztatva: valóban akkor mindenütt szent földet tapodunk, akkor mindenütt valamely szentség közelében vagyunk, akkor mindenre, mi előttünk van, az istenség pecsétjét találjuk ráütve, akkor a' setétségből is mindenütt világosság sugárzik előnkbe, akkor csak világosságban járunk, 's a' setétséget kerüljük.

A' természet nem ellenségünk többé, hanem barátságosan köszönt bennünket, 's mint a' költő mondja: gyermekszemeivel mosolyg reánk, mindenütt azon szellem szózatát halljuk, melly szüntelen ezt kiáltja: „itt vagyok,“ mindenütt a' természet szent templomában egy közös atya házában járunk. 'S így megbáratkozáván részünkről is a' természetvilággal, megismervén azt, mikép ő csak az

erő az mindenütt, melly az élet alakjában nyilatkozik, melly mindent tart és hordoz, mindenben munkál, mindent gyarapít, emel és megdicsőít, megtartjuk magunkat minden külső ostrom nélkül saját önállásunkban, és szabadságunkban, 's határaink a' külvilágra a' külvilág és magunk céljainak összehangzó: mert minden törekvésünknek vég célja a' világosság. Mert mint egy régi szent oklevél mondja: „még a' a' természet is ábítózik az Isten fiainak dicsősége után.“ Így uralkodik a' lélek, ha szabadságát 's önállóságát képes fentartani a' külvilágon, a' természetben, mint annak királynéja, legszebb ékessége, leggazdagabb virága, legdicsőbb gyümölcse.

De mennyire megfordul a' látomány, ha a' lélek a' természetvilág iránti viszonyát elferdíti, ha annak rabszolgájává lesz! - Most már berekesztőleg erről szóljunk egy pár szót. Azon tetszőleg csekély sörök:

Du musst herrschen oder dienen

Ambos oder Hammer sein:

itt is igen alkalmazhatók a' léleknek a' természetvilág iránti viszonyára. Először is azt kell megvizsgálnunk, mikép lesz a' lélek a' természetvilág rabszolgájává, továbbá minő állapotban érzi és találja magát a' lélek ezen rabszolgaság mellett. A' lélek a' külvilág rabszolgaságában azon erőnek nem használása vagy helytelen használása által jut, melyek képesek neki a' természetvilág feletti uralkodást megszerezni és megtartani. Minden erő, melyet ki nem fejtünk, nem gyakorlunk, nem gyarapítunk, maga magát elfogyasztja, felemészti, 's más túlnyomó erő mártalékává lesz. Ez történik meg az észben és akaraton is, ha kellőleg nem használtatnak. Csak az ész és akarat által zabolázza meg az ember saját testét, 's uralkodik az őt környező világon. A' hol tehát az ész és akarat

mint ható erő nem munkálunk, a' testi lény feljül fordul a' lelke, 's a' természetvilág emezt járom alá hajtja. A' hol tehát az ész a' gondolkodásra nem fejlődik ki, és nem gyakoroltatik, ott nem is képes az érzékek érzeményeit rendbe és összehangzásba, 's általában egységre alakítani, hanem a' helyett a' fogalmak 's előterjesztések egész zürzavara uralkodik, melly a' lelket minden önállásától és szabadságától megfosztja, 's azt a' külső világi tönmemények örvényébe magával ragadja.

A' hol továbbá az akarat nincs saját erejére és hatalmára megerősödve, nem lévén úgy gyakorolva, mint elleuszegülés, és ön elhatározás ereje, ott nem is képes az azon magokat szüntelen felütögető érzelmeket és ösztönöket, mellyek a' test állapotjára és szükségeire vonatkoznak, zabolán tartani, 's a' lélek ezen dühös intők és követelők mártalékjává lesz, 's többé nem magáé, hanem a' sürgető ösztönöké és érzelmeké. Hogy állhatna ott meg a' test feletti uralkodás? A' lélek a' test szolgájává lesz, holott urának kellene lenni, hogy általa az őt környező világon uralkodhassék. A' külvilág már most elháríthatlan hatalommal rohan a' sem megtámadásra, sem védelemre készen nem álló lélekre, 's minden csábításai, valamint ijjesztései is erőtlennek találják a' gyenge ellenséget magát védeni, szilárd és szabad állapotját megtartani. —

Épen olyan bizonyos, csak hogy különböző módon veszi el a' lélek a' test és világ feletti uralkodását, ha a' neki kölcsönözött erővel visszaél. Ezt cselekszi pedig, ha az ész és akaratot a' nem örökös lélekben folyvást éber kívánságoktól függővé teszi, mellyek korán sem a' test valóságos szükségének eredményei, hanem a' léleknek azon természeti, minden tilalmasra vagy vétekre vonzó hajlomától származnak. A' legmiveltebb ész, a'

legerősebb akarat is bele eshetik ezen Sirenek' tőrébe, és bele is esik okvetetlen, mihelyt a' jó szellem a' lélek feletti uralkodását elvesztette. Mert a' lélek minden erei csak ezen jó szellem szolgálatjára üdvösek, 's azonnal saját romlásokra járnak, mihelyt ezen szolgálatot elhagyják. Az ész és akarat legközelebb a' test és külvilág despotáivá lesznek, de ezen despotia által saját romlásokat észközik. Mert semmi sem egyezik meg az okossággal a' lélek életét fentartó okfővel, valami a' természet elien van; ilyenek pedig minden rendetlen kicsapongó kívánságok, 's következőleg az ész és akarat minden munkássága ezen romboló hatalmak szolgálatjában szükségeskép ezen erőknék és a' lélek veszedelmére járnak. E' szerint maga a' hártalan uralkodású ész és akarat is csak hamar a' rajta uralkodó hatalmaknak prédájává és rabszolgájává lesz, azután pedig azon tárgyakkak, melyekre ezen visszás fonák törekvések vonatkoznak, az az a' testnek és külvilágnak.

Nincs pedig semmi sajnálandóbb, megalacsonyítóbb, és megalacsonyítottabb, mint az olyan léleknek állapotja, melly a' maga készítette bilincsekben nyög. Akár nem használása, akár helytelen használása által uralkodásra termett ereinek jutott ő ez által a' test és külvilág' fogságának ezen állapotjába, minden esetre poklot készített magának az által, mert az ég csak a' szabad lélekre mosolyog nyájasan. A' rabszolgai lélek egy magával meghasonlott szenvedő lélek, a' szenvedés pedig nem élet hanem halál. A' lélek tehát a' test és a' külvilág szolgálatjában veszte felé siet, folyvásti hanyatlás és süllyedés állapotjában van. A' nehézség törvénye vett rajta erőt, 's a' világosság törvénye alól kihuzta. A' világosság birodalmábani életről többé sejdítése sincs, csak a' folyvásti süllyedésben egész a' megsemmisülésig találja fel cél-

ját, 's vigasztalását — ha ugyan van még az reá nézve ezen célnak elérésében. Játékává lett a' természeti erőknak magán kívül és saját testében is, el van a' szerencsétlen a' szó teljes értelmében foglalta, mert többé nem bír magával.

Ennél pedig szerencsétlenebb kárhuzatosabb állapotot nem is lehet a' lélekre nézve gondolni. Ne mondja pedig senki, hogy csupán a' miveletlenség, az akarat és ész lomhaságának állapotja nem vihet ezen célra, mellyre a' rendetlen kívánságok a' tévelygés a' vétek országútja okvetetlen vonza a' lelket: amaz első ut igen gyakran bevezet a' másodikba, 's a' lélek a' vétek és gonoszság útjára eltántorodik szinte úgy az által, hogy a' test és világ felett uralkodó erei fel nem serkentettek, valamint az által, hogy kívánságai hamis utra csábítottak, mert az ellenség minden körülmények közt beront a' védetlen várba.

Z.

3.

Valami a' természeti jusból, tekintve, azt, a' mi e' tudományból a' Tudományos Gyűjtemény' 1832. esztendei V. vagy Májusi kötetében 36—58. lapon közöltetett.

Ha valaki azon álláspontot, mellyen a' természeti jus' művelésében vagyunk, ugyan e' tudomány művelési álláspontjával a' Németeknél összehason-

lítja, annak őszintén meg kell vallani; hogy ezekhez képest igen igen hátra vagyunk. Mert egy kettőnek törekedései nem elégendők a' mi és közöttök lévő egyenetlenség-t helyreütni. Annál örvedetesb vala tehát tapasztalni, hogy a' magyar tudós társaság a' tudományok' ezen ágát is figyelmére méltatta, 's egy pár nevezetesb a' természeti jusról írott német munkát magyarra fordítatni akar. Nem kis örömet éreztem magamban akkor is, midőn a' Tudományos Gyűjteményben lévő fentebb említett értekezésre akadtam, azon reménységtől élesztetvén, hogy annak írója a' természeti jusból jó 's hasznos ösméreteket közöl, e' tudományt némelly olvasókkal megkedvelteti, 's arra is szolgálhat okot, hogy többen művelésére szánják magokat, a' minek örülni valóban lehetne: mert csak úgy mehetünk a' tudományokban előre, ha nem csak üstökös csillagként néha néha támad író valamely tudományban, hanem ezek minden ágaiban többen találtnak, kik összetett vállakkal és-állandóul munkálódnak az igazság felfedezésében.

De ő ömem nem soká tartott, mert már mindjárt, az értekezés első soraiban igen megütköztem, és kedvem nagyon el esett. Szomorúbb lett lelkem a' folytatott olvasásnál, látván a' sok tetemes hibákból, hogy ezen értekezés több kárt okozhat, mint hasznót; a' természeti jus megkedvellését nem csak nem eszközöndi, hanem inkább arra szolgálhat, hogy az olly olvasó, ki e' tudománnyal a' jelen értekezés által ösmérkedik meg, az egész tudományt hibák és ellenmondások öszveségének vélvén, azt megveti, 's minden legkisebb figyelemre méltatlannak tartván, mások előtt is utálatossá teszi; vagy legalább hibás ösméreteket közölvén az e' tudományban való előmenetelnek nem keveset árthat, mert több fáradságba kerül tévedések után, mint igaz úton a' célhoz érni.

Hogy tehát e' szép és hasznos tudomány méltósága megmentessék, kisebbített becse helyre állítassék, 's az értekezés olvasói tévedésökből igaz útra juthassanak, az említett értekezéstről észrevételeimet ezennel közleni elhatároztam, reménylén, hogy azokkal mind az írónak, mind olvasóinak nem csekély szolgálatot teendek. Csak arra kérem az olvasó közönséget, el ne felejtkezzék, hogy észrevételeim, mert töredék rész által okoztattak, szinte csak töredék, nem pedig valami egybe függő rész gyanánt tekintethetnek. Ha az igaz' fölfedezésére 's a' műveltség' gyarapítására törekedő igyekezetem kárhóztatni nem fog, idővel 's talán, ha a' környülmények úgy engedik, nem sokára a' természeti jusból valami egybefüggő részszel szolgálándok.

Hogy pedig az említett munkáról ki mondott ítéletemet igazoljam, íme észrevételeim:

Minekelőtte értekezzünk, szükség meghatározni azt, a' miről értekezni akarunk. E' törvényt az író is tudja, 's azért előbb mintsem valamit a' természeti jusból állítson, ennek érzeményét iparkodik adni; 's mert ez a' jus' és természet' érzeményéből tételik össze, azért amannak érteményét értekezése elein ekkép közli: „Jog, a' szónak egész ereje és teljes értelme szerint véve, szabadságot és köteget (obligatio-t) jelent.“ Itt megjegyezni valóm van:

I-ör. Jog tudva lévő értelme szerint annyi mint: dextera, jobb kéz (Kresznerics: szótár l. 279) a' minő értelemben it még is nem vétetik; hanem valamiut K úgy többek is e' szónak más értelmet akarnak adni, 's ezt akadályozni nem akarom, csak azt tanácslom, hogy, ha új szavakkal akarunk élni, azoknak olly bizonyos elhatározott értelmet adjunk, hogy erről kétség se lehessen, mert máskép bizony kár új szó által csak homályt

okozni. E' tekintetből jobb lett volna, ha K. a' jog értelmény adásában e' szavakat: „egész ereje és teljes értelme szerint el hagyta volna, mert azt gyanítják, hogy a' jog szót az újabb vele élés szerint is különféle értelemben vehetni, vagy legalább K. veszi. E' gyanú bizonyosságá válik, ha K. értekezését tovább olvassuk, mert a' 39-ik lapon jogot szoros értelemben emlit. Én úgy vélem, hogy jog által azt akarjuk meg jegyezni, a' mit a' Németek e' szóval „Recht“ mondanak, midőn azt szoros értelemben veszik*) és a' mi tárgya a' természeti Jusnak (Natur-Recht). Már ha K. is ez értelemben akarja venni a' jog szót, úgy ennek meghatározása tágas és szoros értelemben ítéletem szerint hibás, mert én egy és más jus közt belső mi-voltára nézve különbséget nem tudok, 's az úgynevezett szoros értelmű jus. (ius strictum) előttem nem jus, (non est ius) a' mint alább meg mutatni fogom.

2-or Ha már K. a' jogról egész ereje és teljes az az: tágas értelme szerint szóllott, meg kellett volna neki mondani azt is hogy micsoda a' jog szoros értelemben, annál is inkább, mert erről emlékezik a' nélkül, hogy értelményét adná.

3-or. Szabadság és kötelesség olly két különféle 's ellekező megfogások, hogy azokat, ha csak zavart okozni nem akarunk, egy szóval kifejezni nem lehet, 's ez oka, hogy azok' megjegyzésökre két szavak használatnak is. Ha kötelességem van valamit cselekedni, már nem önkényem-

*) Lásd: Lehrbuch des Naturrechts von D. Theodor Marczoll. Giessen 1819. §. 28. és Lehrbuch der philosophischen Rechtswissenschaft oder des Naturrechts von D. Karl Heinrich v. Gros. Fünfte, verbesserte Ausgabe. Stuttgart und Tübingen 1829. §. 27. Seite 15.

től füg azt tenni vagy nem tenni¹, a' mi még is a' szabadság értelményéhez szükséges.

Az író e' hibája, a' mint a' töle előhozottakból látszik, onnan származott, hogy minden jusnak kötelességet megfelelni értett, 's hogy, valamint az előhozott példa szerint egy személyben hatalmat és kötelességet ugyan egy tárgy iránt lelt, úgy e' két értelményt egy szó által helyesen kifejezhetni vélt. De ez még arra nem elegendő ok. Legfeljebb akkor mondhatnánk szabadságot (talán inkább tehetséget, hatalmat, Befugnisz) és kötelességet egy szóval, ha valamelly hatalom ugyanazon személynél, 's ugyanazon tárgy iránt kötelességet is alapítana, a' mi még is lehetetlen: mert okozatot ellenkezésben gondolni az okkal képtelenség. —

De honnan van tehát, hogy az K-tól előhozott példában az atyának ugyanazon tárgy iránt hatalma is van, kötelessége is, a' mi mégis tagadhatatlan? Igen tagadhatatlan, de ebből még nem következik, hogy az atyai hatalom az atyai kötelességeknek kútfője, 's egészen más annak az oka, hogy az atyánál hatalom és kötelesség ugyan azon egy tárgy iránt egyesül. Ezt jobban megérthetni a' következőkből:

Jus személyl-g (subiective, az az mint személy' tulajdona) hatalom valamit tenni, vagy nem tenni, és kívánni, ne hogy valaki önkényünk illy nyilatkoztatásában akadályoztasson. Ennél fogva, ha valakinek jussa van, a' többi köteles eziránt mindazon tettektől elállni, mellyek amazt jussa' élésében akadályoztatnák. Minden jusnak, hatalomnak tehát más részről kötelesség felel meg: jus és kötelesség szoros viszonyban vagynak. Így p. o. a' hitelezőnek hatalma van kölcsönözött pénzét az adóstól vissza venni, ennek kötelessége tehát mindolly cselekedetektől el állni, mellyek arra szol-

gálhatnak, hogy a' hitelező pénzét vissza ne vehesse; vagy ha állítókép akarunk szólani: az adós' kötelessége a' kölcsönvett pénzt vissza adni. Itt az egy résznek csak hatalma, a' másoknak csak kötelessége van valamit cselekedni. De olly esetek is lehetők, mellyekben mind a' két félnek egymás iránt hatalma is van, kötelessége is. Így van a' két oldalú alkalmaknál (pacta bilateralia), mellyekhez az adás vevés is tartozik, a' hol az adósnak hatalma van a' szabott árt kérni, 's kötelessége az árut átadni; a' vevőnek hatalma van az árut kivánni, 's kötelessége az árt megadni.

A' szülei társaságban két fél vagyon, mellyek közül ha egynek hatalma van; a' másoknak kötelessége felel meg ennek, 's viszont. Ha tehát az atyának jussa van fiát illendően fölnevelni, a' fiúnak kötelessége mindazokban engedelmesskedni, mellyek az említett atyai jus' végrehajtására szükségesek; ha a' fiúnak jussa van az atyjától kivánni, hogy illendően neveltessék, az atyának kötelessége azt eszközteni. 'S mert ez valóságban is így vagyon, könnyen megérthetni, honnan legyen az, hogy az atyának hatalma is kötelessége is ugyan azon egy tárgy iránt van, tudni illik: nem azért van az atyának kötelessége fiát illendően fölnevelni mert ehhez hatalma is van, hanem mert a' fiúnak jussa van az atyától illendő neveltetését kivánni, azért köteles az atya azt cselekedni. Igaz tehát ezek szerint, hogy hatalom kötelességet ugyan egy személynél egy tárgy iránt nem alapít; hanem akármikor valakinek kötelessége van valamit cselekedni, e' kötelesség alapját nem magában a' köteleztetettben, hanem más külön személyben kell keresni, 's ezen okból se mondhatni hatalmat és kötelességet, egy szóval akármellyik legyen az.

4-szer. K. a' jog értemény adásában kötele-
séget említ, a' nélkül, hogy mondaná milly köte-
leséget ért, a' mit én csak vigyázatlanságának tu-
lajdonítom, mert fel tenni, hogy két különbféle
kötele-ségek lételét sem tudja, annyi volna, mint
azt állítani, hogy a' gyakorló filozofiának legel-
ső és alapos érte-rényeit sem ösméri. Nyomozzuk
tehát, mi féle kötele-séget érthetett. Itt három e-
setek lehetők, mert mivel a' kötele-ség vagy e-
rény vagy jus kötele-ség (Tugend- und Recht-
pflicht, officium virtutis, benevolentiae et juris)
K. vagy mind a' kettőt együtt éri, vagy az erény
kötele-séget, vagy a' jus kötele-séget: mind a' ket-
tőt együtt nem értheti, ha csak két különbféle ér-
teményt egy szó kiejtésébe préselni nem akar;
az erény kötele-séget sem, mert arról ma többé
kétség sincs, hogy az erény kötele-ség csupán
csak az erény tudományba (Tugendlehre) nem
pedig a' természeti jusba is való, tehát az a' jus
érteményében sem foglaltathatik; de a' juskötele-
séget sem, a' mint ez az előbbi jegyzésből ki-
tetszik, a' hol a' jus kötele-ségről volt a' szó.

Minekutánna K. előadta, hogy a' külső cse-
lekedetek korlátlansága mellett lehetetlen az em-
ber-eknek mint szabad személyeknek együtt él-
niök, hanem e' végre szükséges, hogy mindenki
külső cselekedeteire nézve bizonyos határok közé
szorítassék, azt mondja az 38-ik lapon: „Ezen
korlátokat az emberi természetben magában lelték
föl — Figyeltek az érzékiségre, de szemök e-
lőtt tartották egyszersmind a' józan okosság pa-
rancsait is; és így önkényesen — magokat a' ter-
mészeti jognak édes örömet alája vetették,“ az
ugyanazon lap' utolsó és a' következő soraiban
pedig: „az alkotott (jus) összeállításban legyen a'
természettel, mellynek eredete egyenesen és csu-
pán az okosság.“

Itt K. maga magának ellenmond: mert az előbb elő hozott helyen a' természeti jusnak eredetét, vagy inkább kútforrását az érzékiségben és okosságban, az az: az ember egész természetében helyeztetni; a' később előhozott helyen pedig a' természeti jusnak eredetét egyenesen és csupán az okosságnak tulajdonítja, holott az okosság csak egy része természetünknek. Ha tehát az okosság egyedül kútforrása a' természeti jusnak, úgy feleslegvaló az érzékiséghez folyamodni, ha pedig az érzékiség és okosság együttvéve alapítják a' természeti just, úgy hibás ennek eredetét csupán csak az okosságnak tulajdonítani. —

'S valóban ezt cselekedvén az író nagyon hibázott: mert valamint az érzékiség maga, melly csak magát tekinti, önnön kívánsága' kielégítésében a' másénak megkéméllése nélkül gyönyörködik, zabolátlanságra vezet; úgy a' csupa 's tiszta okosság, melly az érzékiség ösztönitől el von, másnak javát magunk feláldozásával is előmozdítani parancsolja, akár minnek másnak inkább, mint a' természeti jusnak lehet egyedül kútforrása. Mert a' természeti jus végczélja, az érzékiségnek maga kinyilatkoztatásában azon törvényeket szabni, mellyek követése mellett kívánságainak eleget tehet úgy, hogy a' más tulajdonát meg ne sértse, vagy hogy kiki mint személy létezhesék: mert ha kiki tulajdona sértetlen marad, akkor mindenki' személyiség jusa bátorságban lesz, tehát mint személy létezhetik.

A' természeti jus tehát az érzékiséget el nem nyomja, hanem csak rendbe szedi, hogy kiki érzékisége ösztöninek eleget tehessen az okosság által szabott korlátok közt. 'S ennél fogva sem

az érzékiség sem az okosság egyedül kútfője a' természeti jusnak, hanem mind a' kettő együttvéve; ámbár a' természeti jus' allításai kifejtésökben az okosságnak fő és cselekvő, az érzékiségnek pedig csak alábbvaló és szenvedő tisztje van; az még is igaz, hogy érzékiségünk nélkül természeti jusunk' nem is lehetne.

A' 39-ik lap közepén ezt olvashatni: „világos a' mondattakból az is, hogy a' természeti jog szoros értelembé vétetve, az erénnyel soha tökéletesen össze nem egyeztethetik.“ Hogyan mondhatta K. hogy a' mondottakból világos a' mit állít, meg nem foghatom, mert erre legalább szükséges lett volna a' jus' és erény' értelményét adni; 's midőn ez meg nem történt, bizony lehetetlen, hogy a' mondottakból világos legyen a' jus és erény között a' különbség, 's tehát az is, lehetnek e' vagy sem egyeztethetők. A' just meghatározni igyekezett ugyan K. de annak helyes értelményét nem adta, az erénnyről pedig nála eddig szó sem volt.

De az író magával is ellenkezik azért, mert mondja, hogy a' mondottakból világos a' jus és erény egyeztethetlensége, és még okát is igyekszik ennek adni, példát is hoz elő, hogy állítását fölvilágosítsa. De ha már a' litása világos, úgy bizonyosan fölösleg való volt szót szaporítani; ha pedig szükségesnek ítélte, hogy állítását érthetővé tegye, annak okát is adni, példát is előhozni, úgy valójában nem mondhatta, hogy már világos, hanem inkább homályos, és megfejtése, magyarázása szükséges.

A' mi K. állításán e' helyen illeti, hogy t. i. a' természeti jus az erénnyel soha tökéletesen össze nem egyeztethetik, azt vagy úgy érti, hogy

a' jus az erénytől mivoltiképen különbözik, 's azért egygyé soha sem válhatnak, vagy hogy a' jus az erénnyel ellenkezésben vagyon úgy, hogy együtt meg nem férhetnek, mert egyik a' másikat semmisíti, 's azért az ezzel össze nem egyeztetetik.—

Ha az elsőt érti, úgy a' dolog valósága szerint itél, mert a' jus az erénytől mivoltiképen különbözik: az erény a' cselekedetnek külső és belső meg-egyezése a' törvénnyel, a' jus pedig a' cselekedetnek csak külső megegyezése a' törvénnyel, az akarat 's belső indító ok tekintete nélkül. Minden cselekedetnél t. i. meg lehet különbözni annak külsőjét belsőjétől: külsője a' cselekedetnek az, a' mit érzékink által tapasztalhatunk, belsője pedig az, a' mi a' cselekvőben magában rejtezik, 's azért érzékink tárgya nem lehet.

Hogy tehát valamelly cselekedet erényes legyen, szükség, hogy az nemcsak külsőképen megegyezzen a' törvénnyel, hanem belsőképen is, az az minden külső indító ok nélkül csak egyedül azért tétessék, mert az ész törvénye úgy parancsolja, vagy is szükség, hogy a' cselekedet mindenkép, tehát a' tett is az akarat is jó legyen. A' cselekedet igazságos voltára pedig elég, ha az külsőkép megegyezzen a' törvénnyel, ha belsőkép nem eredt is tiszta kűfőből, hanem p o. a' kinszeritéstől való félelemből, haszon, dicséret kívánásból 'sat. vagy is elég, ha a' cselekedet külsőkép jó, ha belsőkép nem is az, elég a' jó tett, ha az akarat nem jó is. Ezek szerint kiki könnyen álltalláthatja, hogy a' jus az erénytől úgy különbözik, hogy azok egygyé soha sem lehetnek, ámbár minden erényes cselekedet igazságos is, mert senki igazait meg nem sérti; de nem viszont, a' minnek még is úgy kellene lenni, ha mivolti különbség nem volna a' jus és erény között.

Ha a' másikat érti, (úgy ismét hibázik), t. i. a' jus az erénnyel ellenkezésben vagyon úgy, hogy olly jus is lehetséges, mellynek végrehajtása az erény' legtetemesebb megsértése volna) mert a' jus az erénnyel nincs olly ellenkezésben, hogy azt ezzel nem lehetne, sőt kellene is összeegyeztetni. Mert az erény és justudomány (Tugendlehre, Rechtslehre) közönséges okfője az okosság, melly soha credeti tisztaságába véve maga magával nem ellenkezhetik, 's már innen is kitetszik, hogy az okosság az erénytudományban olly valamit nem parancsolhat, a' mi igazság ellen való; 's viszont az justudományban nem olyat, a' mi az erénnyel ellenkezik. Tehát e' tudományok fő értelményei sem lehetnek olyanok, hogy azok egymással ellenkezhvén össze ne egyeztethessenek, 's valóban így van a' dolog.

Az említett tudományok közt onnan származott a' különbség, hogy az okosság ugyanazon egy tárgy iránt kétféle törvényt szabhat, az egyik meghatározza, mit kellessen cselekedni, hogy az emberiség méltósága kiben kiben gyarapítassék, a' másik mit legyen szabad cselekedni a' nélkül, hogy valakiben az emberiség méltósága megsértessék. Már az emberiség, vagy az eszes lény' méltóságának gyarapítására szükséges, hogy az e' célra törekedő okos ág törvényeit minden külső tekintet nélkül, 's csak egyedül azért, mert az okosság parancsolatja, kövessük 's tellyesítsük: így származik az erény. Hogy pedig az emberiség méltósága senkiben meg ne sértessék, elég, hogy mind azon cselekedetektől elálljunk, mellyek által olly valamit teunénk, mi az okosság előbbi törvényivel ellenkeznék, és ha illyest cselekednénk, már nem csak az emberiség' méltóságát másokban nem előmozdítanánk, hanem inkább azt megsérte-

nénk, nemcsak nem erényesek, hanem igazságtalanok is volnánk.

Igy az erénytörvénye parancsolja, hogy kit szabad céljai elérésében tulajdonunk feláldozásával is segítsünk minden külső indító ok nélkül csak egyedül azért, mert az okosság törvénye parancsolja, 's ekép cselekedvén erényt teljesítünk; ha másrt segítünk ugyan de valamely külső cél elérése miatt, már az erénytől eltávoztunk, de még igazságtalanok nem vagyunk, valamint akkor sem midőn másrt semmikép sem segítünk, de szabad céljai elérésében sem akadályoztatunk; ha pedig ezt is cselekednénk, akkor bizony igazságtalanok volnánk, mert másrt nem mint személyt tekintenénk, az emberiség méltóságát benne megsértenénk. P. o. ha a' szükölködőnek magaméből céljai elérésére segedelmet nyújtok csupán azért, mert az okosság azt parancsolja, erényt gyakorlok; ha pedig ezt cselekszem, hogy amaszt lekötelezzem, vagy másoktól dicsértessek, vagy szeretetből 'sat. szóval valami külső 's nem egyedül a' törvényben magában rejtett ösztönből, már az erénytől eltávoztam, de még igazságtalan nem vagyok. sőt akkor sem, midőn neki semmi segedelmet sem nyújtok, de nem is akadályoztatom, hogy másoktól segítséget kaphasson; hogy ha pedig ezt is cselekedném, 's így őt szabad céljai elérésében háborgatnám, igazságtalan is volnék, mert olly valamit cselekednék, a' mi az okosság törvényivel ellenkezik, és szabad nem lehet, tehát igazságos sem: nincs az igazság országában semmi ellenkezés.

A' mondottak szerint jus tárgylag (obiective) vagy is ha kérdezzük: mi igazságos? az, a' mi az okosság törvényivel nem ellenkezik. 'S már most megítélhetjük, helyes e' a' jusnak elosztása tágas és szoros értelműre, midőn a' tágas értelmű jus alatt olly valami értetődik, a' mi az erény

törvényivel megegyezik, a' szoros értelmű jus alatt pedig, a' mi az említett törvényekkel ellenkezik: — ez nem is jus. Az olly cselekedetek végbevite-
 lökre tehát jusunk nem lehet, mellyek által az erény ellen legtetemesebb vétek követtetnék el. 'S valóban az olly hitelezőt minden emberiségből kivetkezettnek 's igazágtalannak lehetne mondani, ki kölcsönözött pénzének visszavétele által az adóst egész életére végső inségbe buktatná. Nem is hiszem, hogy K. szive meg nem döbönt volna, midőn az ellenkezőt írta, mert hogy emberi módon érez, azt értekezése több helyein megmutatta.

Az a' különbség, mellyet K. a' 39ik lap végén a' tökéletes és tökéletlen jus közt állit, nem a' tökéletes és tökéletlen jus, hanem a' jus és erény vagyis inkább a' jus és erénykötelesség között van. Mert minden juskötelességnek elválaszthatatlan tulajdonsága az, hogy „ha önkény által nékie elégség nem tétetik, szoros telyesítés, kényszerítés is kapcsolatban áll vele, 's mindenkinek tagadhatatlan természeti szabadsága van minden jusával ellenkezőt keményebb eszközök által is engedelmességre bírni.“ Az erénykötelességnek pedig az a' tulajdona, hogy „csak embertársaink szíves hajlandósága, jóakarata szánakozása vagy vallási buzgósága által nyerhet telyesedést, erőhatalmát pedig semmi törvényhatóságnak el nem esméri.“ Így: juskötelesség senkit sem akadályoztatni szabad külső cselekedetiben, ha ki tehát ezt cselekedné, azt erővel 's arra kényszeríteni lehet, hogy az illy akadály tételtől elálljon; erénykötelesség az adakozás, és ez kinek kinek szabad tetszésétől, 's telyesítése attól függ, mikép kiszűtik valaki lelkiisméretétől, annak elégtételére, és itt kényszerítésnek helye nincs.

Az író e' hibája bizonyosan ennán származott, hogy világosan nem tudta, mikép tétetik elégség a' jusnak? Mire ez a' felelet: a' jusnak elégtétetik a' megfelelő juskötelesség telyesítése által, melly általjában abban áll, hogy jusa használásában senkit se akadályozunk: tehát minden juskötelesség eredetikepen tagadó, nem cselekedet, akadály nem tétel által telyesíthető. Ezért, 's mert jusainkat természetünkből, másnak tekintete nélkül származtatjuk tehát jusunk telyesítésénél arra nem figyelmezzünk, mikép ösztönöztetik valaki lelkiismeretétől jusunk meg nem sértésére, a' jus kötelesség' telyesítését erővel is eszközöljük. -

Itt azt a' példát hozhatná valaki elő állításom ellen, melly alkalmasint az író is zavarba hozta t. i. mindenkinek jussa nem alamizsnát, segítséget kérni, 's mégis csupán csak másnak jóakarajától függ adni, ezen jusnak telyesítése tehát más' hajlandóságától 'sat. függ. De a' már előbb mondottak szerint erre könnyű a' felelet. Minden jusnak a' többiek részéről elégtétetik, ha jusunk élésében nem gátolnak; tehát a' segítségkéréshez való jusunknak is elégtétetik mások által, ha a' segítségkérésben nem akadályoztatnak, 's hogy ne akadályoztassanak, arra őket erővel is kényszeríthetjük. A' ki a' segítségkéréshez való jusunkat úgy kívánná telyesíteni, hogy mások adjanak is, az többet kívánná, mint egyedül jusunk telyesítését, mert az említett jusunk' erejénél fogva csak azt kívánhatjuk, hogy a' segítségkérésben senkise háborgasson, nem pedig hogy kérésünket a' más részről adás is kövesse; 's csak azt mondhatnók igazságtalannak, a' ki sem maga segítséget nem adna, sem meg nem engedné, hogy azt mástól megnyerhessük.

Minekeltötte a' jusnak K-tól a' 40-ik és 41-ik lapon említett elosztását megítélném, szükségesnek véltem a' következendöket előbocsátani: a' mint a' jusokat különbféle tekintetben vesszük, úgy származnak azok' felosztásai 's nemei. A' többi nézet közt a' jusokat úgy lehet tekinteni, a' mint azok minden tárgy, melly körül a' jus forog, tekintete nélkül az emberi természetben gyökeredzenek, vagy pedig azon tárgyakat tekintve. A' jusok tárgyai ismét olyanok, mellyek vagy természetünknel fogva minden külső cselekedet nélkül velünk összefüggésbe vagynak, vagy pedig csak külső cselekedet által jönnek azok velünk kapcsolatba. Ezek szerint a' jusnak három neme származik, t. i. bennünk született (innatum) velünk született (connatum), és szerzett keresett (acquisitum) jus. Azon jusok, mellyek minden külső tárgy tekintete nélkül csak egyedül természetünk-ből származtatnak, bennünk születettek (innata, scilicet naturae nostrae), 's mert természetünk ellen való just gondolni lehetetlen, azért minden just, ha ennek tárgyától elvonunk, (abstrahimus) bennünk születettnek mondani lehet; de ha a' jus tárgyát tekintjük, akkor velünk születettnek mondhatni azt, ha tárgyát már születésünktől természetünk erejénél fogva birjuk, (nobiscum nata, connata), keresettnek pedig, ha tárgyát valamely külső cselekedetünk által megszerezni, velünk összeköttetésbe hozni kell.

Példák által a' dolog világosabb lesz. Az élethez való jus, (ius vivendi) velünk született jus, mert e' jus tárgyát, t. i. az életet már születésünktől fogva minden külső cselekedetünk nélkül birjuk; jus a' testi és lelki tehetségeinkhöz szinte velünk született jus, mert e' jus tárgyának, testi és lelki tehetségünknek birtokába minket már

maga a' természet helyhez tetett; a' természeti jó névhez való jus is velünk született jus. A' külső tulajdoni jus (ius proprietatis externae) szerzett jus, mert ennek tárgyat, a' külső tulajdont, mert nem veünk született, szerezni kell; a' házassági jus szerzett jus, mert a' feleség, mint tárgya e' jusnak nem velünk születik, hanem azt szerezni kell. Az itt előhozott jusokat azonban, ha tárgyaiktól elvonjuk, mindnyájokat bennünk születetteknek mondhatni, mert azok közvetlenül természetünkben alapítatnak; 's midőn külső tulajdont szerzünk, nem a' tulajdoni just magát szerezzük meg, hanem csak annak tárgyát, hogy eképen a' tulajdonhoz való jussal, melly eddig bennünk rejtve volt, (de még is már volt) élhessünk. Így van a' dolog a' házassághoz való jussal is, melly mindenkinek tulajdona még a' házasság előtt, mert máskép szabadon házasságba senki sem léphetne, 's házasságot kötven, nem az említett just magát, hanem csak a' tárgyat szerzi meg, melly körül azzal élhessen.

A' mit tehát K szüljognak (ius connatum) nevez, azt jobban mondhatni a' mondottak szerint bennünk születettnek (ius innatum) mert ez „minden lételet megelőző cselekedet nélkül éledve 's mindenek által elesmértetve tapasztaltatik.“ A' szerzjogról (ius acquisitum) pedig meghatározottabbán mondhatta volna, hogy „csak bizonyos cselekedeteknek megtörténte után nyeri“ gyakorlási „valóját 's erejét,“ vagy hogy az nem születésünkör veszi gyakorlási eredetét, hanem későbbben, midőn nem csak bizonyos cselekedetekre erősek és alkalmasak vagyunk, hanem ez alkalmasos létünknek használván is, azon tárgyakat megszerezzük magunknak, mellyek nélkül a' jus ezen nemével nem élhetnénk: a' jus tehát maga mára'

tárgy megszerzése előtt bennünk nyugszik, hanem ez után külsőképen is mutatkozni kezd. Az is, a' mit K. a' szerzett jus meghatározása után közvetlen mond, csak bizonyos korlátozás mellett igaz, t. i. hogy a' szerzett jussal nem élhet minden személy általánosan, hanem csak az, a' ki ama jussnak tárgyát valami just alapító cselekedet p. o. elfoglalás (occupatio) alkalom (pactum), vagy átadás (traditio) által megszerzette, amíg e' megszerzésére már természetétől jussa volt, mert a' tárgy megszerzése által gyakorlásba jövő jus is már benne született jus volt.

A' 43ik laphoz: „Személy név alatt értődik itt mind azon teremtmény, melly emberi alakot visel“ azért, mert az ember általjában magamat ösmeri, rendeltetését tudja, és a' természetében alapított törvények szerint, magát cselekedetre is határozhatja, vagy mert okossággal és szabadsággal bir; az ellenkező okból „minden egyéb emberi alakot nem viselő állatok és tárgyak pedig dolog név alatt értődnek:“ a' személy talpvalója (subiectum) a' dolog pedig tárgya (objectum) a' cselekedeteknek és jusoknak.

Jó és romlatlan valami kétfélekép lehet: mivolti 's erkölcsikép. Mivoltikép jónak mondjuk azt, a' minek szükséges határozatai valami czélnek valóítására megegyeznek, erkölcsikép pedig a' mi a' gyakorlási okosság törvényivel megegyez. Az első értelemben véve jó és tökéletes minden, még a' bűn és vétek is, mert ezek' szükséges határozatai megegyeznek a' végre, hogy a' bűn bűn, a' vétek vétek legyen; de a' más értelemben nem minden jó és tökéletes, mert másképen bűn és vétek sem volna.

A' becsület és jó név-jus tehát miudea homály elkerülése miatt talán jobb lett volna a' 47-dik lapon ekép származtatni az emberi természetből: minden embernek tulajdona a' személyiségi jus, melly abban áll, hogy az ember mint ember létezhet, e' jus erejénél fogva tehát mindenkitől kívánhatja, hogy személynek, vagy annak a' mi tartassék, az ő, mint okos és szabad lénynek méltósága megösmértessék. Továbbá az okosság kisztetése miatt kinek kinek kötelessége szeriut és erényesen cselekedni kell, 's ez már természetünkől értődik; hogy pedig valaki az erkölcsi-ség' törvényei ellen cselekedjen, külső a' természetünkől külön vált cselekedet szükséges, tehát egyedül természetünk mivolta miatt föl nem tétetik, 's azért mindenki természeténél fogva kívánhatja, hogy őtet az okosság' törvényei telyesítőjének tartasuk mind addig, mig az ellenkezőt meg nem mutathatni; az előbbi jus teszi a' természeti böcsület' (honoris), az utóbbi pedig a' természeti jó név' (boni nominis) jusát.

Ezen jusok' természetöknek jobb megösméré-sére szükséges a' következőket megjegyezni: 1-ször Minden jusnak elválaszthatatlan tulajdona, hogy erővel is eszközöltethetik: a' hol tehát erőnek,—kényszerítésnek helye nem lehet, ott jusunk sem lehet. Azért nincs jusunk a' csupa lelki lények és az ember belsője iránt, mert sem azokat, sem ezt, mint az akaratot, gondolatot kényszeríteni nem lehet. Tehát jusunk sincs kívánni, hogy kiki magában is minket erényeseknek, kötelesség telyesítőknak tartson, mert másnak jó vélekedése felőlünk kényszerítéssel nem eszközölhető, 's azért hogy valaki minket magában nem olyanoknak itél, mintsem vagyunk, igazunk megsértése miatt nem is panaszkodhatunk, mert azt sem tudhatjuk, gondol

e' valamit vagy semmit, róluuk e vagy másról, jót e' vagy rosszat Csak akkor sérthet meg valaki jó nevünkben, ha felőlünk való rossz vélekedését külsőképen is, szóval vagy valami jellel nyilatkoztatja 2 or Minden jusnak megfelelő kötelesség eredetikepen csak tagadó, a' mint már feljebb előadtam, 's azért a' természeti jó névhöz való jus által nem kívánhatjuk, hogy mások, ha jót cselekedtünk is, dicsérjenek, jóknak és eredményeseknek hirdessenek, hanem csak hogy jó cselekedetünket el ne tagadják, vagy erkölcstelen 's igazságtalan cselekedeteket nekünk ne tulajdonítsanak, ha azokat el nem követtük.

Már ezek szerint megitélhetni, igaz e az a' mit K. a' 47-ik lapon általános igazságnak lenni mond, t. i. „hogy mindenkit jónak kell gondolni és hirdetni mind addig, míg nem gonosz tettei által magát ezen kedvező itéletre méltatlanította, 's másokat cselekedetei által rosszasaága felől bizonyossokká tön.“ Én ezt tagadom, ha úgy vétetik, mint a' természeti jusban előadandó igazság, vagy is mint jusnak megfelelő kötelesség: mert a' mondotakból kitetszik, hogy más gondolatjaihoz jusunk nem is lehet, valamint eredetikep (az az minden külső cselekedeteket megelőzve) igenleges cselekedetekhez sem, tehát jusnak megfelelő kötelesség sem lehet: mindenkit jónak gondolni és hirdetni, hanem csak (akár mikép gondolunk is) rossznak, igazságtalannak nem hirdetni.

Hibás az is ugyan ott, hogy „mindegyikünknek sarkalatos joga van másoktól azt kívánni, hogy mind erkölesi mind pedig jogkörülte tekintetben róluuk a' legjobb vélekedésben legyenek 's igazságszeretőknek, jözan életűeknek 's egyszóval eredményeseknek tartsanak mindaddig, míg nem ellenke-

zó hiedelemre jogsértés vagy egyéb illetlen cselekedetek által okot nem szolgáltatunk.“ Mert bizony már ezek előtt is kiki úgy gondolkodhat, 's olly vélekedésben lehet felőlünk, a' mint néki tetszik. a' nélkül hogy jusunk megsértése miatt panaszkodhatnánk. Bizonyára nevetségessé tenné magát az, a' ki valóban kívánná, hogy mások felőle jó vélekedésben legyenek, ötet rossznak, igazságtalannak itélni ne merészeljenek. A' jó névhöz való jus által mit kívánhatunk, és tehát mások mire legyenek e' just tekintve kötelesek, már előadtam.

K. az 51ik lapon azt mondja, hogy „minden jognak, vagy a' jogos vagy a' jogtalan személyben, kötegg felel meg, 's a' mint a' jog tökéletes — — vagy tökéletlen, a' szerint a' kötegg is tökéletes vagy tökéletlen.“ Itt két észrevételem van; 1ör K. azt állítja, hogy „minden jognak vagy a' jogos vagy a' jogtalan személyben kötegg felel meg.“ Igaz ugyan hogy minden jusnak kötelesség felel meg, 's az illy kötelesség juskötelességnek neveztetik, de csak a' többi személyekben, nem pedig ugyan abban is, a' kinek a' jus tulajdona, mert jus ugyan egy személyben kötelesség alapja nem lehet, a' mint már ezt megmutattam, a' hol az atyai jusok és kötelességekről volt a' szó. 2or. Mondja tovább K. hogy „a' mint a' jog tökéletes vagy tökéletlen a' szerint a' kötelesség is tökéletes vagy tökéletlen.“ A' jus elosztása tökéletes és tökéletlenre hibás, mert a' mit K. tökéletlen jusnak tart, az nem is jus; mert minden jusnak az a' tulajdona, hogy erővel is végrehajtani lehet, a' tökéletlen jus által pedig olly valamit ért, a' minek telyesítése csak másnak jóakarattjától függ. Volt ugyan szó egykor a' természeti jusban a' tökéletlen jusokról is, de ezek már régen a' jus köréből kiigazítottak, és e' névre érdemtelenségnek nyilatkoztattak, a' mint ezt már a' hi-

res Feuerbach 1796-ban írta. *) De azért sem szükség tökéletes és tökéletlen just állítani, mint-ha máskép lehetetlen volna a' kötelesség' tökéletes és tökéletlenre való elosztásának okát adni, mert én tökéletlen just lenni tagadok, 's talán még is mondhatom, hogy már feljebb mind a' tökéletes mind a' tökéletlen kötelességnek helyes értelményét adtam. Itt még csak azt szükséges megjegyezni, hogy a' tökéletes kötelesség a' juskötelességgel, a' tökéletlen kötelesség pedig az erénykötelességgel ugyan egy.

A' mit K. az 51-ik lapon kezdve a' kötelességekről előad, az nem a' természeti jus' hanem az erénytudomány' tárgya, mint a' melly a' kötelességekről szól, a' természeti jusnak hagyván a' jusok előadását, **) a' hol a' kötelességekről csak aképp lehet szó, a' mint az a' jusok jobb megértésére szükséges, nem lehet pedig azoknak egész lapokat, vagy fejezeteket szánni, mert ez a' természeti jusnak értelményével ellenkezik.

K. az 55-ik és következő lapokon az igazmondásról, vagy helyesebben a' hazugságról is elég homályosan és fonákul értekeznek, én azonban mintsem hogy egyes állításait megczáfolnám 's igazítanám, jobbnak itéltem a' hazugságról külön értekezni, követvén leginkább e' című munkát: *Philosophische Untersuchung über die Rechtswidrigkeit der Lüge. Von D. Hieronymus v Scari zu Cronhof. Wien. 1827.* A' mondandókból kiki

*) E' munkájában: *Kritik des natürlichen Rechts als Propädeutik zu einer Wissenschaft der natürlichen Rechte von D. Paul Joh. Anselm Feuerbach. Altona. 1796. s. 52.*

**) Lásd: *Principia Juris Civilis Hungarici. Scripsit Prof. Ign. Frank. Pestini 1829. pag. 4.* Ezen munkának bevezetésében a' just illető némelly általános értelmények helyesen adódnak elő.

megértheti, K. értekezésének e' része érdemel e' 's minő javallást. Minelőtte mégis a' hazuságról valamit állítanék, szükséges némelly érdeményeket előre bocsátani, a' mellyektől a' hazugság érdeménye is függ.

Ha valaki azt, a' mit lelke gondol vagy kíván, másnak tudtára adja, az magát nyilatkoztatni mondatik. E' nyilatkoztatás kétféle: kifejező, nyilvános (expressa) és hallgató alattomos (tacita), az előbbi, ha szóval, írással, vagy akármi más meghatározott értelmű hanggal vagy jellel élünk; az utobbi, ha nem cselekedet által gondolatunkat, akaratunkat másnak tudtára adjuk p. o. Péter ellenségeskedésben él Pállal, 's az ennek halállal is fenyegetődzik, a' mit tudván Péter szolgája, ónnal töltött puskáját ura' jelenlétében Pálnak tartja a' végre, hogy ezt agyon löje. Ha illy esetben Péter szolgája akaratjának végrehajtását nem tiltja, sőt minden ellenkező akaratját nyilvánosító cselekedettől eláll, hallgatva a' szolga feltételét javalja, az az hogy Pál halálát akarja, hallgatókép nyilatkoztatja, mert ha ezt nem akarta volna, a' szolgát feltétele valóításában Péternek akadályozni kellett volna.

Igazság általjában távolléte az ellenkezésnek, igazságtalanság pedig jelenléte az ellenkezésnek. Mind a' kettő vagy tárgy vagy személyügyelői: tárgyügyelői igazság képzetünk' megegyezése a' tárgygyal, tárgyügyelői igazságtalanság pedig képzetünk' meg nem egyezése a' tárgygyal. Személyügyelői igazság és igazságtalanság képzetünkkel meg vagy nem egyező kinyilatkoztatásunkban áll. A' tárgyügyelői igazság és igazságtalanság logikainak, a' személyügyelői pedig erkölcsinek is mondatik.

Ezeket előre bocsátván megérthetjük a' hazugság e' meghatározását: a' hazugság olly nyilatkoztatás, melly az igazsággal ellenkezik; 's mert az igazság vagy tárgy vagy személyügyelői, a' hazugság is vagy tárgy vagy személyügyelői (mendacium, obiectivum, subiectivum). Tárgyügyelői hazugság olly nyilatkoztatás, melly megegyez ugyan képzetünkkel, de nem a' tárggyal, mellyről szó vagyon, melly tehát minden rossz szándék nélkül mondatik; személyügyelői hazugság pedig olly nyilatkoztatás, melly sem képzetünkkel sem a' tárggyal meg nem egyez, melly tehát rossz szándékból, tudva hogy hazugság, mondatik. Ha p. o. ezt mondom a' Duna legnagyobb folyóvíz a' világon, mert nagyobbat nem tudok, a' hazugság tárgyügyelői; ha pedig tudom, hogy nagyobb folyóvíz a' Dunánál több vagyon, 's még is a' Dunát legnagyobb folyóvíznek mondom, a' hazugság személyügyelői.

A' hazugság' feljebb adott érteménye szerint, egy harmadik neme a' hazugságnak is gondolható, t. i. személyügyelői szoros értelemben, 's ez olly nyilatkozás, melly megnem egyez képzetünkkel, de megegyez a' tárggyal p. o. vélvén, hogy ma 20ik September van, ha, az azt kerdezőnek: hányadik van ma? mondanám, hogy 19dik van, 's valóban nem 20dik hanem 19ik volna, a' hazugság személyügyelői szoros értelemben volna, mert nyilatkoztatásom meg nem egyezne ugyan ösmérettemmel, de igen is a' tárggyal. Ez esetben jelen van a' rossz szándék, de az illy hazugság még sem lehet tárgya a' természeti jusnak, mert nem is gondolhatni, hogy illy hazugság által valaki jusaiban megsértessék: a' rossz szándék 's akarat pedig egyedül nem tárgya a' természeti jusnak. A' két előbbi hazugságról azonban a' helyén szólhatni, mert mind a' kettő által nemcsak külső hanem belső tu-

lajdonunkban is megsértődhetünk; mert fájdalmas megcsalattatásunk, mert veszedelemben vagyunk, hitelünket elveszteni, ha jó lelkűen más hazugságit tovább közöljük.

A' tárgyügyelői hazugságról általában azt állíthatni, hogy az nem igazságtalan. Mert ha az ellenkezőt állítanánk, juskötelességünk volna, majd minden ösméretink közlésével fölhagyni, 's pedig azért, mert igen ritkán lehetünk bizonyosak, ösméretink igazak e, vagy másoktól, kiktől t. i. ösméretinket szereztük, és a' tárgyak színétől meg nem csalódtunk e. 'S így leg meghatározottabb akaratumk mellett is igazat mondani, szüntelen veszedelemben vagyunk, hogy tárgyképen hazudjunk, az az másképen nyilatkoztassuk magunkat, mint a' tárgy, mellyről szólunk, hozná magával. Ha tehát a' tárgyügyelői hazugság juskép tilosnak állítatnék, szabad-ságunk nagyon összeszorítatnék, és műveltségünket leginkább előmozdító egy eszköztől fosztatnánk meg, mert tudva vagyunk, hogy az igazat csak az ellenkező vélekedések szabad közlése által találhatni fel. Mivel pedig szabadságunkat csak annyira kell megszorítani, a' mennyire azt a' szükség kívánja, 's mert műveltségünkhöz, tehát ennek szükséges eszközeihez is jusunk van, a' tárgyügyelői hazugságot igazságtalannak, juskép tilosnak mondani nem lehet.

Ezen általános állítástól azonban vannak kivételek, mert a' személyek közt olly viszonyok lehetségesek, mellyeknél fogva a' tárgyügyelői hazugság is juskötelesség ellen való, 's tehát jus sértés. Így lehetséges, hogy valakinek maga művelésében másnak segítségéhez jusa legyen 's pedig vagy már magától a' természettől, vagy a' kötött alkalomból. A' gyermekeknek p. o. jusok van

művelésökben szüleik segítségökhöz, kik gyermekeiket nevelni kötelesek, tehát kötelesek mind azon eszközöket használni is, mellyek nélkül ama tisztjöknek eleget nem tehetnek. Ha azonban a' szülek nem csak nem segítik gyermekeiket azok' művelésökben, hanem előmenetelökben akadályoztatják, vagy pedig azt okozzák, hogy durvák és erkölcstelenek leendenek, magok hibás elme 's akaratügye'ő (theoreticai, practicai) ösméreteiket, alap állításaikat azokkal közölvén, akár gonoszságból akár gondatlanságból történjék ez, juskötelességök ellen cselekesznek, és gyermekeik' azon jusát mellynél fogva szüleiktől neveltetésüket kívánhatják, megsértik, tehát igazságtalanul cselekesznek. A' szüleknek kötelességök gyermekeiknek nem csak testöket hanem lelköket is épen tartani és művelni; 's valamint azon szüle, melly rossz és elégtelen étket ad gyermekének, ennek testét tekintő jusait megsérti, — úgy az is, ki a' tárgyakkal meg nem egyező, hamis ösméreteket gyermekével közöl, ennek lelki tehetségeit tárgyazo jusait sérti meg, 's igazságtalanul cselekszik. — A' kötött alkalom erejénél fogva a' nevelendőnek jusa van maga pallérozásában a' nevelő segítségét kívánni, a' mit ez leginkább igaz ösméretek közlése által ad, ha tehát a' nevelő tulajdon tunyasága miatt a' nevelendővel hamis ösméreteket közöl, 's így ezt nem csak nem segíti, hanem akadályozza is előmenetelében, a' nevelendőnek az alkalom által szerzett jusát megsérti, 's igazságtalan. Hamis ösméreteket közölni pedig nem egyéb, mint tárgyügyelőleg hazudni, az említett esetekben tehát a' tárgyügyelői hazugság is igazságtalan, vagyis juskép tilos.

A' tárgyügyelői hazugság azok' részökről is igazságtalan lehet, kik állapotjok miatt kötelesek

valamelly mesterség' rendszabásait magokévá tenni, és ha tőlök tanácsadás kéreltik, ezek szerint tanácsolni; ha tehát ezek túnyaságok miatt azon mesterség' rendszabásait, mellyet gyakorolnak, nem ösmérik, 's nem úgy tanácsolván, mint a' jelen tárgy megkívánta volna, tehát tárgyképen hazudván, kárt okoztak, igazságtalanul cselekesznek. Így p o. az orvosok, sebészek kötelességök mesterségök rendszabásait megtanulni, 's azok szerint másoknak segítséget nyújtani, tanácsot adni, de ha ezek rest-ségök miatt ama rendszabásokat nem tudják, 's még is tanácsolván másnak épségében kárt okoznak, ezt kétség kívül megsértik 's igazságtalanok.*) Ha az orvos vagy sebész érzi, hogy a' jelenvaló esetben segíteni nem tud, tanácsért megkérettetvén hallgasson inkább, 's így senki jusát sem sérti meg, mert minden jusnak megfelelő kötelesség eredetikép csak tagadó, nem cselekedet által telyesíthető, de ha tanácsolni akar, ezt úgy cselekedje, a' mint azt a' mestersége törvényei kívánják. Hasonlóképen van a' dolog a' többi akár-minő mesterséget űzőknek is.

Mindezek elmeügyelőkép (theoretice) igazak, ámbár az előforduló esetekben igen nehéz meghatározni, lehet e 's mennyire a' tárgyügyelői hazugságot valakinek tulajdonítani, mert ritkán ösmérünk minden külső környülményeket, a' mellyektől mégis a' nagyobb vagy kisebb beszámolhatás (imputatio) függ, 's itt mind azon nehézségek előfordulnak, mellyek a' vétkesség (culpa) 's ennek lépcsőji meg-

*) 'S azért igazságosnak látszik a' hozatott törvény által rendeltetett büntetés olyan orvos ellen, a' ki tudatlanságával a' beteg' egészségében vagy életében kárt okozott. Lásd: Erklärung des Strafgesetzbuches über schwere Polizey-Übertretungen von Jos. Kudler Dr. der Rechte etc. Wien 1824. §§. 111. und 112.

határozásánál jelen vagynak. Így nem tudjuk, mennyiben akadályoztattak a' szülék a' tárgyakra igaz ösméreteket szerezni, vagy elméleti gyengeségek miatt, vagy pedig azért, mert testi erejükkel kénytelenítettek az élet főtartására szükségeseket megszerezni. De még azért a' szülék gyermekeik' nevelésöket illető kötelességöktől föl nem oldoztatnak, ha módjok van, azt mások által eszközöltetni, a' mikor kötelessék gyermekeik mellé nevelöket fogadni. Csak akkor menthetnénk a' szülét gyermekei nevelésök elmulasztásáért, ha olly kézi foglalatosság által szerezné magának az életre valókat, hogy lehetetlen volna az időnek valamelly részét maga 's gyermekei művelésére használni, vagy annyit szerezni, hogy gyermekeinek nevelőt fogadhasson.

Az orvost vagy sebészt szinte kimentheti az, hogy a' beteg élete nyilvánvaló veszedelembé forgott annyira, hogy míg alkalmasbat hívtak légyen addig a' beteg megis holt volna, vagy pedig hogy alkalmasb orvos vagy sebész a' helyben kapható sem volt. Ide járúl, hogy azt sem tudhatjuk, az alkalmasb és tudósb orvos is megmenthette e volna a' beteget a' veszedelemtől, 's a' rossz nem orvosolhatatlan volt e? De mindazonáltal mégis igaz marad, hogy a' tárgyügyelöi hazugság jus sértés, ha ollyantól mondatik, a' kinek jüskötelessége vala az igazságot szorgalmasabban keresni.

A' személyügyelöi hazugság általjában véve igazságtalan, 's tehát juskép tilos. Mert mindenkinek jusa van, nem csak testét hanem lelkét is épségében megtartani és művelni, 's mert a' lélek műveltsége a' valódi ösméreteknak sokaságában áll, kinekkinek vagyon jusa ezen ösméreteket megszerezni, a' többinek pedig juskötelessége mást lelke művelésében nem akadályoztatni; de a'

ki személyügyelői hazugságot mond, az más lelke művelésében akadályoztat, mert hibába ejt, a' hiba pedig ellenére van a' lélek műveltségének, a' személyügyelői hazugság tehát jus ellen való 's azért igazságtalan. Nera is árt állításunknak, hogy azon kárt, melly a' személyügyelői hazugság által ösméretinkben okoztatik, úgy megbecsülni nem lehet, mint azt, mellyet megsértés által külső tulajdonunkban szenvedünk, mert ez a' lelki tehetségek 's külső dolgok különféle természetöktől függ, innen még sem következik, hogy a' személylegi hazugság nem jusunk ellen való, mert azáltal a' műveltséghez való jusunk sértetik meg.

Továbbá kinekkinek jusa van maga sérthetlenségéhez, melly jus nem csak a' testet és külső dolgokat, hanem a' lelket is érdekli; az okosság lealacsonyítása is lenne, azt állítani, hogy az csak egyedül a' testet 's egyéb külső tárgyakat tekint, és ezek' sérthetlenségökről gondoskodik, a' lelket pedig tehetségeivel együtt elhagyja. Nem de lelkünk és tulajdoni által leginkább vagyunk azok, a' mik vagyunk, t. i. emberek? 's valóban természetünk ellen volna, a' testet pártolni, a' lelket pedig, az embernek e' nemesebb részét sértéseknek büntetlenül kitenni. Ha a' hazugság igazságtalannak tartatik, midőn az által testi vagyunk megsértetik; ha igazságtalannak tartatik lelkünkben megsértetni midőn az testünk megsértése által történik: úgy valóban ha csak egyedül lelkünk sértetik meg hazugság által, ezt igazságtalannak mondanunk kell, ha csak az ember' alábbvaló részét nagyobbra becsülni nem akarjuk, mint annak nemesebbét.

Végre a' ki tudva hazudik, valamint az a' ki személyügyelői hazugságot mond, hazugságából vagy valami hasznot reményl, vagy pedig könnyhittségünkkel visszaélvén magát 's másokat mulatni akar, már pedig a' ki így cselekszik, az velünk nyilván mint eszközökkel a' maga céljaira él, a' mi mégis, ha akaratunk ellen történik, igazságtalan, mert természeti jusainknál fogva kiki személy az az olly lény, mellynek tulajdon céljai vagynak, 's a' mellyek' elérésében munkálódhatik, tehát mint eszköz más céljai elérésére nem használtathatik. Mind ezek szerint a' személyügyelői hazugság általjában véve igazságtalan.

Állításunk ellen lehetne ugyan ezt előhozni, hogy, a' ki a' hazugság által megcsalattatott és kárt szenvedett, annak volt eszköze a' más hazugságából eredett kárt elmellőzni, t. i. az igazat kellett volna neki fölkeresni, és a' hazugnak nem hinni, a' mit ha nem cselekedett, magának és könnyhittségének tulajdonítsa a' kárt, melly más hazugságából ő reá háromlott. De illy okoskodással csak akkor élhetnénk, midőn kárt olyannak hazugsága következésében szenvedünk, a' ki ösméretes hazug ember; ellenkező esetben egészen máskép van a' dolog. Mert kinckinek tulajdona a' jó névhez való jus, melly' erejénél fogva mindenki kívánhatja, hogy addig sértőnek ne tartsuk, míg meg nem mutathatjuk, hogy valakit meg sértett, 's mert akkor, mikor a' hazugság mondatik, bizonyosak nem vagyunk a' megsértésről, hanem ezt csak később tudjuk meg, azért tartozom a' beszélőnek hinni, hacsak jó nevében megsérteni nem akarom. Ha az ellenvetésben előhozott ok igaz lenne, t. i. hogy ama sértés nem sértés, mellyet magunktól elfordíthatunk, az következne, hogy semmi sértés sem vagy igen kevés volna, mert majd mindenikét magunktól elmellőztethetjük; ezek szerint p. o. a' se-

Tud. Gyűjt. IV. Köt. 1841. 5

bezés, csonkítás, megölés nem sértés, tehát szabad lenne, mert mindezeket magunktól elháríthatjuk, 's mégis senkisémet fogja állítani, hogy másnak megsebesítése, csonkítása, vagy ölése nem sértés, tehát szabad. Azért tehát, hogy a' hazugságból eredő kárt el lehet mellőzni, úgy nem múlik el a' hazugság igazságtalansága, mint a' megéltetésé vagy megölésé nem azért, mert ezeket el-mellőzni lehet.

Némellyek onnan, hogy nincs jusunk mástól igazmondást kívánni, mert ez szabadon hallgathat is, azt következtetik, hogy a' személyügyelői hazugság juskép szabad. De ámbár igaz, hogy nincs jusunk másoktól igazmondást kívánni, ha az embereket minden keresett jusok nélkül tekintjük, mert megsértésünk nélkül hallgathatnak is, még sem következik, hogy másnak akár testi akár lelki kárával hazudni szabad legyen. Mert a' ki hallgat, az az embereket viszonytalanul (absolute) csak egyedül mint embereket tekintvén, senki jusát sem sérti meg, valamint általjában véve nem cselekedtet által senki jusai sem sértetődnek meg; de az, a' ki személykép hazudik, azon jusunk ellen cselekszik, melly lelki műveltségünkhöz vagyon, tehát minket megsért, igazságtalanságot követ el. Hasonlóképen mert nincs jusunk mástól segítséget úgy kívánni, hogy ez köteles legyen adni, hanem a' segítség adás csak szabad akaratjátó függ, nem következik, hogy annak, a' kitől valamit kérünk, szabad legyen olly cselekedetet véghez vinni, mellyel nekünk ártana. Így p. o. az éhezőt étetni kenneknek szabad tetszésében áll, de azért még sem szabad annak az ételben mérget adni, 's épségében kárt okozni. Mert tehát igazat mondani mindenkinek szabad akaratjától függ, nem következik, hogy szabad hazudni, 's így másnak testi vagy lelki kárt

okozni; hanem ha igazat mondani nem akarunk, és arra különös tisztünk nem is kötelez, hallgasunk inkább.

Vannak azonban a' személyügyelői hazugságnak olly nemei, mellyek nem jus sértők, tehát juskép szabadok. E' hazugságokat két rendre oszthatni: az elsőhöz tartoznak azok, mellyek, magokban tekintvén azokat, (in se spectando) igazságtalanok ugyan, de különös esetben igazságtalanok lenni megszűnnek azért, mert szükséges és gyengébb eszközök jusunk védelmezésére. Ezen hazugságok igazságáról annál kevésbé kételkedhetünk, mert természetüktől adatott jusunk van elmellőzni azon akadályokat, mellyek jusaink' bátorságos és szabad élésüket gátolják, keményebb 's kinszerítő eszközökkel is, ha a' gyengébbek nem elégendők. Így kinekinek jusa van élete igazságtalan megtámadóját fnyegetedzéssel, sebesítéssel, csonkitással, sőt megöléssel is jusa megsértésétől eltiltani, tehát személylegi hazugsággal is, melly mint alkalmas és gyengébb mód jusunk megmentetésére gondolható 's lehet is. 'S mivel mindenkinek jusa van nem csak maga hanem mások' jusai' épségüket is föntartani, és az ezen jus használására szolgáló eszközökkel élni, következik, hogy szabad akkor, mikor valaki igazságtalanul üzettetik, ennek megmentéseért hazudni.

Illy hazugság által az igazságtalan megtámadó meg sem sértethetik, mert midőn igazságtalannak állítatik, a' megtámadás esetében jusa nincs, tehát minden jus sértés nélkül akadályozni lehet igazságtalan akaratja végrehajtásában. Mind egy pedig a' hazugság, mellyel az igazságtalanság' végrehajtását gátoljuk, akár állító, (asser-

torium) midőn valami hamisat mint igazat mondunk, akár ígérő (promissorium) midőn valamit ígérünk, a' mit mégis tellyesíteni nem akarunk. Így igazságtalan megtámadtatásom esetében megtámadóimnak mondhatom, hogy nagyobb tekintetű ember vagyok az országban, tehát olyan, a' kinek megsértése szoros vizsgálásoknak és üldözéseknek okot adna, hogy így a' bizonyosan következő büntetés félelme által azokat rossz szándékjok végrchajtásától elmellőzzem, 's magamat megmentsem; ez esetben, ha nem igaz az, a' mit mehetségemre mondtam, állító hazugsággal éltem. Ugyan azon megtámadóimnak bizonyos határnapon fizetendő somma pénzt is ígérhetek, hogy e' reménység' fejében engemet szabadon és sértetlenül elbocsá-sanak, ám-bár nincs igaz akaratom ígeretemet megtartani, 's ez esetben ígérő hazugsággal élek. Azt sem állíthatni, hogy ígeretem miatt a' megtámadó just nyert pénzemhez, mert igazságtalan móddal élt ígeretem kicsikarásánál: igazságtalanságból pedig jus soha sem származhatik.

A' személyügyelői hazugság' szabad más neméhez tartoznak ama' hazugságok, mellyek a' hallgatók' nyilvános, vagy feltett megegyezésök mellett mondatnak. Az illy hazugságok nem igazságtalanok, mert azok által a' hallgatókra semmi kár sem háromolhat; (csak a' feltett egyezésnél a' hazugság olyan legyen, hogy abban a' hallgató okosan mégis egyezhessen) mert ha hazugságot az említett feltételek mellett mondunk, a' hallgatóknak személyiségöket sértetlenül hagyjuk, azokkal mind dolgokkal vissza nem élvén. Tekintsük p. o. a' románirókat, és színjátékosokat, kik szorosan véve hazudnak, mert a' román' tárgya, 's a' színjátékosok által előadott személyek nem igazak, mégis senkinek sem jött még eszébe azt állítani, hogy

a' románirók és színjászók e' tekintetből sértők, mert kiki tudja, hogy a' mit olvas és lát csupa hazugság, tehát itt a' hazugságba megegyez. A' feltett megegyezésről még azt kell megjegyezni, hogy a' feltett megegyezés mellett mondatott hazugság, csak addig nem jus sértés, míg a' hazugságban való megegyezést feltenni lehet; ha tehát a' hallgató nyilván kimondja, hogy más hazugsággal meg nem elégszik, vagy hogy azokban meg nem egyez, a' hazugság jus sertéssé válik

Mind ezek szerint a' tárgyügyelői hazugság általjában véve nem igazságtalan, 's csak némely esetekben válik ollyanná; a' személyügyelői hazugság ellenben rendszerint igazságtalan, 's csak különös esetekben igazságos.

Az eddig megigazított tetemes hibák kívül még többek előfordulnak K. értekezésében, mellyeken a' gondolkodva olvasó megütközhetik. Illyen p. o. az, a' mit a' 42ik lapon mond: „a' természet az alkotási munkában — — — részrehajló válogatást nem tőn, hanem jótéteményeit és terheit mindenekkel egyenlő mértékben akará éreztetni.“ Ez a' tapasztalással ellenkezik, mert ha igaz volna, a' mit K. állít, ugyan, minek lehetne tulajdonítani, hogy ugyan egy nevelés mellett többeknél nem hasonló a' siker, hanem az egyik minden ösméreteken repülve előrehalad, a' másik pedig tudatlan marad, vagy csak nagy erőlködések után juthat a' közép-szerőségig is? hogy egyik a' képirásra, másik a' költésre, harmadik a' komoly gondolkodásra, negyedik megint másra alkalmas, 's hogy a' mennyi külön személyek vannak, majd szinte annyi különböző hajlandóságok és idomok találtak? Ezt bizonyosan másnak tulajdonítani nem lehet, mintse u' annak, hogy a' természet nem egy rámaalkotja az embereket, hanem egynek egyben és job-

ban, másnak másban és nem azon mértékben kedvez. 'S ámbár igaz, hogy sok nagy ész rejtve marad, még sem következik, hogy mindnyájan már a' természetűtől lángeszű emberek vagyunk. Mivel tehát az emberek közt már a' természet is különfélelést alapít, azért van gyakorlatban a' jusok közt is különbség: a' természetűtől lomhának 's butának soha sem lesznek azon valódi jusai, mellyek a' munkásnak és eszesnek.

Az itt mondottak szerint megítélhetni azt is, a' mit K. a' 43ik lap végén és a' 44ik elején állít; valamint felelhetni azon kérdésre is. „ha vallyon születésünk pillanatában nem egészen rokonok, sőt testvérek és egymáshoz mindenben hasonlók e az embereknek lelki és testi tehetségeik?“

A' 43ik lapon ezt olvashatni: „ha magunkat másokkal, viszont másokat velünk, 's az egész emberiséget magával összehasonlítva vizsgáljuk.“ Az összehasonlítás itt említett két módja ellen kifogásom nincs, de hogyan lehessen az egész emberiséget magával összehasonlítva vizsgálni, meg nem foghatom. Mert ha összehasonlítunk, minden kétség kívül két különféle tárgynak kell jelen lenni: az egyik az, mellyet összehasonlítunk, a' másik pedig, mellyel összehasonlítunk, 's ha egy külön álló tárgy körül foglalatatoskodunk is, még is e' tárgynak csak különfélejét, egy tulajdonságát a' másikkal, hasonlíthatjuk össze. E' hibáját K. is alkalmasint gyanította, 's azért igyekezett állítását ekép módosítani a' 44 ik lapon: „ha másokat hasonlítunk össze magunkkal, és más egyéneket viszont más egyes személyekkel, az az: az egész emberiséget magával.“ Csak hogy itt is hibába esett; mert egynehány személyek nem teszik az egész emberiséget, hanem ennek csak részét, tehát midőn „más egyéneket viszont más egyes személyekkel ösz-

szehasonlítani,“ nem hasonlítjuk össze „az egész emberiséget magával,“ hanem csak az emberiségnek egy részét másik részével.

Ha valaki ezen észrevételeket K. értekezésével összehasonlítva megolvasta, 's egyébiránt jártas is egy kevéssé a' magyar literatúrában, ha nem káptalan is a' feje, könnyen illy szavakra fakadhat: Vallyon micsoda vakmerőség szállotta meg némelly írónkat, hogy olly tárgyról írnak, melylyet nem is ösmérnek, a' közönség előtt olly tárgyban állnak elő tanítókép, melylyet még jól meg sem tanultak! Hol lelkiösméretjök, hogy olly könnyelműen mernek a' legfontosabb tárgyakról szólani, és zavart okozó hibás véleményeket terjeszteni? úgy látszik, mintha e-ak azért írna némellyik, hogy magát írónak mondhassa, pedig be nagy különbség vagon Paganini és Csicsó közt! Bár meggondolnák az illyenek, hogy nem csak magok jó híróknak ártanak, hanem általjában a' magyar írók hitelüket 's a' közönségnek erántok való bizodalnokokat igen igen megcsökkentik. 'S hogyan legyen kedve az embernek olvasni midőn félnie kell, ne hogy a' drága időt haszon nélkül eltöltse, sőt olvasás közben belső csendessége is fölháborítassék.*)

Ne hogy pedig K-ról jövendőben illy valamit lehessen mondani, néki e' tanácsot talán nem ok nélkül adhatom: hogy álljon el egy kevéssé a' választott írói pályától, ne szégyenljen előbb szorgalmatos olvasás 's elmélkedés által a' tárggyal, mellyről írni akar, jobban megösmérkedni, és csak akkor fogjon ismét tollat az írásra, midőn tellyesen

*) P. o. ha egy írónk azon állítását olvassa, hogy Klopstock, a' német Költők között „Messiás“ nevű Epossza által híressé lett, Klopstock francziául írt!

meg lesz győződve, hogy emberül küzdött a' nehézségekkel, 's derült tiszta ésszel tekinthet körül a' természeti jusban, és abban dicséretesen meg is szólalhat. A' mit szivemből kívánok, és siker nélkül nem is lenne, mert hogy az igazság elfogadására a' szivet is megindítani tudja, azt értekezésének több helyein megmutatta.

Az említett nehézségeket tekintve itt még azt kell említenem, hogy ámbár igen sokan írtak a' természeti jusról csak a' Németeknél is, még sincs még minden tisztában, 's nekünk Magyaroknak is maradt alkalmatosság azon dicsőség elnyerhetésére, hogy a' természeti jus kiművelésében valamit cselekedjünk. De erre nem elég egy két íróval, ha p. o. Zeiller vagy Krug is azok, megösmérkedni, hanem mennél többekkel lehet, 's ezeknek sem vakon hinni, hanem minden állításukat megítélni, és belső meggyőződésünk szerint elfogadni, vagy kárhóztatni: csak így mehetünk előbbre! —

Csatkó Imre
Törvénytanió.

4.

Az ásványtudományról.

A' természettudomány egyik ága sem áll a' természettudományi vizsgálódás minden több ágával oly sokszoros kapcsolatban, és egy sem szolgál ezen tudományok elkülönözött pontjainak annyira összekötő láncszemül, mint az ásványtudomány, a' chemicusnak, opticusnak, crystallographusnak, 's a' physicusnak különösen szolgáltat-

ja az tudományának valóságos elemeit, 's széles mezőt nyit némelly legnevezetesebb és legfontosabb vizsgálódásaira. Nem is ment egy tudomány is kivévén a' chemiát, több változásakon keresztül, 's nem terjesztetett elő többféle alakban. A' régiek előtt átaljában lehet mondani, alig volt az ismeretes, 's egész az újabb időkig semmi tökéletlenebb nem volt mint az e' tudományban előforduló leírások, sem mesterkézettebb 's természetellenibb, mint osztályrendszerei. A' mesterségekre nézve fontosabb ásványokat ugyan, valamint azokat, melyek gazdasági célra szolgáltak, és azokat, melyekből érczet lehetett nyerni, általános használhatóságuk és kereskedésbeli becsek végett, végre a' drága köveket ékességre fordíthatok lévén, némi figyelemre méltatták. De míg az ásványok kristály alakjait figyelmetesen nem vizsgálták, 's biztos megkülönböztető jeleiknek el nem ismerték, egyik ásványtudós sem volt képes egyik ásványnak a' másoktöli helyes megkülönböztetéséről eleendőkép számot adni.

Mindazáltal csak akkor kezdték az ásványtudománynak, mint tudománynak fontosságát, 's valamelly ásvány külső ismertető jelei, 's belső alkotó részei között létező különbséget határozottan elismerni, miután a' chemiai analysis a' pontosságának, 's az általános használhatóságának bizonyos fokát elérte. Ezen ismertető jelek között azonban egyik sem birt, mint több vizsgálódások, ellene mondhatatlanul bizonyítják, olly kitűnő elhatározottsággal mint a' kristály alak, olly ismertető jel, melly a' legfőbb mértékben geometriai, 's mint természetesen előre fel lehetett tenni a' legszorosabb bizonyosságot nyujt az állomány belső szerkezetéveli szükséges összefüggéséről. Ezen ismertető jel egész fontosságát azonban mind-

addig nem érezték, valamig annak az ásvány szövetével, vagy hasíthatóságávali összefüggését ki nem puhatolták, 's még akkor is Hauy és más kitűnő ásványtudósok lángesze által világosságra hozott számos és bizonyító példákra volt szükségök, kiknek a' kristályok szegleteinek mérésein alapult azon előállítások, miszerint azoknak chemiai szerkezetében különbözőzésekre fognak találni, a' többször ismételt próbák eredménye által tökéletesen betelyesedett, mig ezen ismertető jel lényegesen becse teljes méltánylásra talált. Ez kétségkívül azon nagy jelentőségnek következménye volt, mellyet a' német ásványtudósok a' külső érzés ismertető jeleinek, a' külső tekintetnek, súlynak, színnek 's más érzéki minéműségeknek tulajdonítottak, mellyek átaljában a' súlyt kivéve, kevésbé képesek a' pontos meghatározásra, sőt ugyanazon ásvány különböző egyedeinél lényeges változásoknak alávetvék. Azonban apránkint még is megengedték, hogy egy olly biztos ismertető jelnek nagy fontosságot tulajdonítunk, kivált mikormeggondolták, hogy ugyanazon lépés, melly által a' külső alak, és belső szerkezet közötti szoros összefüggés kipuhatoltatott, az ásványtudósnak azon eszközök is kezébe adta, mellynél fogva mind azon formákat, mellyeket valamely ásvány magára venni képes, bizonyos általános típusra, vagy eredeti formára vissza viheti, 's azon szép theoriai magyarázatnak alapját vetette meg, mi szerint az ásványi testekben bizonyos eredeti alakok, vagy formák tételnek fel.

Wollastonnak egy egyszerű és csinos találmanya, az ugy nevezett reflexio-goniometer, azon tudományi nézetnek, melly a' kristály alakot lényeges vagy vezér-ismertető jellé teszi, új ösztönt adott az által, hogy az mindenkit képessé tesz hogy

valamely kristály még legkisebb töredékének vizsgálata által is azon lényeges ismertető jelt kipuhatalni és meghatározni, mellytől függesztetett fel a' Haüy rendszerében valamely ásványnak ugyanazon-sága. Ezen annyira könnyü és pontos módszernek alkalmazása csak hamar fontos eredményekre vezérelte az ásványtudósokat, 's az ásványfajok meghatározásában az előtt elérhetetlen pontosságra, és az ezen eredményeknek a' chemiai analysis által lett bebizonyítása eldöntő és tudományos bélyeget nyomott rájuk, mellyet azóta folyvást megtartottak.—

Azonban a' chemiai analysis haladásai azon fontos következtetésre vezéreltek, hogy minden merevény állapotot magára venni képes chemiai egybeköttetés megmerevényülésekor bizonyos kristályokat ölt magára; és az opticában tett haladások megmutatták, hogy a' kristály alak által legalább az átlátszó testeknél igen sok optikai tulajdonságok feltételezetnek, mellyek épen olly nevezetesek, a' millyen fontosok a' világosság változásait—affectioit tekintve az ilyen testeken való átmentekor. Illyen módon ezen ismertető-jel minden tekintetben fontosabbá lett, 's általában a' testek kristály alakjáról szóló tudomány az ásványtudomány elülönözött és független ágává kezdett lenni, mellyben az életművetlen természet geometriai alakjai csak különös esetekét képeztek. Az ásványtudomány azonban, mint egy ága a' természeti historiának mind az opticától mint a' crystallographiától mindenesetre különböző marad. Az ásványtudós megelégszik vele, 's feladatát, ha nem is úgy mint természettudós, legalább úgy mint osztályozó és elrendező megfejtettnek tartja, ha valamely ásványnak ollyan bélyegező leírását adhatja, melly azt minden más ásványoktól valósággal megkülönböz-

teti, 's mindenkit ki arra akár hol a' földkerekségén rá talál, képessé tesz azt a' maga nevénevezni, rendszerében helyét kimutatni, 's könyveiből további tanúságot vehetni mind a' felől, valamint ő mint chemicus, opticus, kőemésző vagy művész tudni akar, ez azonban nem olyan könnyű dolog. Alig lehet állítani, hogy a' legjelesebb ásványtudósok fáradságos vizsgálatai ezt valóban végrehajtották volna, 's melly sok nehézséggel járjon ez mutatja azon egyes, tökéletesen meghatározott, és bizonyos ismertető jelekkel megjelelt ásványok kevés száma, mellyeket eddig megállapítottak. Ezen valóban nem lehet csudálkozni, ha meggondoljuk, hogy azon köveknek sokkal nagyobb része, mellyekből a' föld külső bője össze van téve, nem áll egyébből mint régi massák gyülekezés omladékaiból, mellyekben a' legkülönbözőbb állományok töredékek és poralakjában minden lehető viszonyokban az elválasztásnak daczoló módon vagynak összerakva. Ezen összerakott kövek közül azonban sokan elegendő mennyiségben kerülnek elő, 's ismertető jeleikben elegendő egyformasággal bírnak, úgy hogy neveikkel meg lehet őket nevezni, és különböző hasznokra fordítani, valóban az e' féle ásványok ezen tekintetben a' többieket mind nagyon felülmulják. Ezek tehát mint a' természeti historia tárgyai a' figyelemre igen is méltók, bár melly nehéz legyen is nekik a' mesterséges elrendezésben az illő helyet kimutatni.

De az egyszerű ásványok ezen csekély száma hihetőleg inkább csak tetsző mint valóságos, 's azon arányban, mellyben a' chemicusok és crystallographusok vizsgálatai a' természetbe inkább beleereszkednek, kétségkívül szaporodni fognak azok. Valóban alig lehet a' felől kételkedni, hogy a' természet nagy műhelyében a' chemiai folyama-

toknak csak nem minden faja megtörténik, melly által mindenféle egybeköttetések folyvást képződhetnek. Ezt látszik bizonyítani azon tapasztalás is, miszerint a' lávát, 's a' vulcánok kivetett salakjaiban folyvást az előtt ismeretlen ásványok fedeztetnek fel, és hogy az eredeti képződéseik (formatio primitiva) mint az ásványtudományban nevezik, mellyeken semmi nyoma nem látszik a' más ásványok rombolásával lett származásnak, ásványaik ismertető jeleinek szépségére és határozottságára nézve is nevezetesekek.

Azon nagy nehézség, mellyre azon próbatétek alkalmával akadtak az ásványtudósok, mellyek által az ásványi testeket chemiai alkotó részek szerint akarták osztályozni, onnan származott, hogy némelly ásványokban, mellyek mind alakjukban, mind más tekintetben olly nagy összeegyeztést mutattak, hogy kénytelenek látszottak a' tudósok lenni őket ugyanazoknak tartani, olly alkotó részek fedeztettek fel, 'még pedig néha nagy mennyiségben, hogy jelenlétüket épen nem lenne tanácsos csupa történetes összekeveredésnek tartani. Mind ezen esetek, mind pedig néhány az ásványoknak kristály alakjuk szerinti osztályozásokkor észrevett anomáliák, mellyek arra látszottak mutatni, hogy ugyanazon egy ásvány néha két különböző alakot ölthet magára, valamint a' chemiai tekintetben egymástól tökéletesen különböző állományoknak alakjukbani nevezetes összeegyeztése a' crystallographiának a' mai időben egy igen nevezetes részét hozták létre — az isomorphismust, vagy az alakok hasonlításáról szólló tudományt. Az ezáltal világosságra hozott törvények és viszonyok az újabb tudomány legnevezetesebb és legérdekesebb részei közé tartoznak, 's a' további kifejlődés által a' chemiai és ásványtudományi vizsgálódásoknak új és

széles mezőst látszanak nyitni. Ezek már valóban számtalan szép példáit adták azon fontos lépésnek a' tudományban, melly által az anomaliák megsemmisítetnek, 's a' történetes eltérések a' természeti törvények általánosabb kifejezése alatt ismét egyesítetnek, 's ilyen módon egyesülve épen azon nézeteknek, mellyeket első észrehevésök alkalmával romlással látszottak fenyegetni, új gyámolúl szolgálának. Nem lehet valóban semmi meggyőzőbb, mint azt látni, mikép ugyanazon alkotó rész, mellyet minden régibb chemicusok és ásványtudósok mint csupa történetes elkeveredést tekinteni és megvetni köz akarattal hajlandók valának, különösen kiemeltetik, 's egy olyan theoriának gyámolítására hozatik fel, mellynek egyenes czélja a' tudományt minden körülmények közt azon balnézettől megszabadítani, mintha a' közvetlen tapasztalás nyilvánosságos eredményeit el kellene hanyagolni. Z.

5.

Az embernembeni különbségek

Valamint az élet' általános jelleme az életműves valók' minden fájában sajátlag van módosítva, úgy a' faj' (Gattung) bélyege is minden nemben (Geschlecht), 's minden életkorban máskint tűnik elő. De a' létel' sokszerűsége kimerithetlen, úgy hogy minden egyed a' faj' fogalmában rejtett erők' fokára 's irányára nézve különbözik másoktól. Az egyediség e' szerint mindig viszonylagos: nem valamelly lényeges tulajdonság' kizáró létezésén vagy

egészleni hiányán alapul az, hanem a' közös sajátságok' erősségén, arányán és kölcsönös viszonyán. A' honnan annál szembeötlőbb, minél tartalomdúsabb 's minél szabadabban fejlett ki az élet. Kezdetében igen csekély fokon áll: egyik tojás a' másikhoz még leginkább hasonlít, de a' növekedő kifejléssel a' sajátság mind inkább kitűnik. Nőstény egyedek általában kevésbé különböznek egymásközt, mint a' hímek. De a' különböző nemű életműves valókban az egyedi különbség az élet magasb vagy alacsonyabb álláspontjának felel meg: a' moszatok és zúzmóknál még alig vehetni észre, mialatt a' fán leghatározottabban mutatkozik. Próbáljuk csak az emberi test' elemi életműveit, az ezekből előállott közelebbi létrészeket, a' sokszereű szöveteket és nedveket, a' különböző mechanikai erőket, csontok', izmok', idegek' és edények' egyenkinti alakulását, a' képezetek' (Gebilde) csoportozatát különböző tájékokon összevetni, illy tökéletlen áttekintésnél is tetemes számú tétnökökre (factores) teszünk szert, mellyek—változó nagysággal bírván, 's egymással különböző arányban egyesülhetvén — elláthatlan sokszerűséget idéznek elő. De még sikeresebb forrást találni e' végre az életmunkásságok' és jelesül a' lélektehetségek' arányában.—A' legmagasb egyedesítés hát az ember-nemben, 's jelesül a' művelt, szellemileg élénk népek-nél 's törzsököknél létezik.—Egyediségünk' nehány vonása minhatározásunktól ered, a' meennyiben a' szokás más természetté lesz, 's az irány, mellyet erőinknek adtuak, lassankint más nyomot vág. Nem kisebb, sőt sokszor nagyobb részt vesznek a' külviszonyok és behatások az egyediségben, melly leginkább az eredettől határoztatik, úgy hogy részint a' szülék' kölcsönös viszonyában, testi és szellemi állapotában, mellyel általában és különösen a' nemzés alatt birtak, kell annak alapját ke-

resnünk, de legtöbb esetben a' határzó okot felfő-
dezni képesek nem vagyunk.

A' mi az alakulási viszonyokat illeti: minden embertest mutat sajátságokat a' belső alkotásban, az edények' és idegek' elágazásában 's a' t, úgy hogy az általános előképet csak bizonyos alak' gyakoribb előjöttéből lehet elvonni, és a' kevésbé szokott viszonyokat mint változatokat kell tekinteni. Legszenbetünőbbek az agy' tekervényeiben változa-
tok, a' menyinyiben azok számra, szélességre és irányra nézve két embernél sohasem egyeznek meg tökéletesen. Nem kevésbé különböző az életművek' egymáshoz aránya nagyságra és nehézségre nézve: így némely ember' agya csaknem egy fonttal nyom többet, mint másoké. A' rendes testnagyság az óriási (melly 8½ lábíg hág) 's a' törpe alak közt (melly 2 lábra vagy 21 hüvelykre sülyed) közepet tart. Mind óriások, mind törpék ritkán és csak egyenkint fordulnak elő, 's nem bírnak erős hosszú élettel, 's vagy épen nem szaporítanak, vagy csak gyöngéledő 's életképtelen gyermekeket nemzenek. Az óriások rendszerint erőtlenek, lomhák, bátor-talanok, 's korán megvénülnek; a' törpék kevésbé ritkák, 's valamivel kegyeltebbek, a' mennyiben nagyobb élénkséggel bírnak, és a' hol hosszabb élettartóság 's észadományok csak kivételképen ta-
láltatnak. A' növekedés kedvező körülmények közt szabadabban történik, ellenben szűk táplálék, romlott lég, a' szükséges meleg' hiánya, kora erőkö-
dés, kemény bánás, örömtelen 's bűteljes életvi-
szonyok által meggátoltatik. De a' növekedés' kü-
lönbsége, mind ezen viszonyoktól függetlenül, olly-
kor már a' születésnél is mutatkozik, hol némely gyermekek 4, mások 9, 10 fontot nyomnak. Általában a' testnagyság a' szülék vagy öregsülékéhez hasonlít; de vannak kivételek, hol a' határzófokok

fel nem födezhetők, és óriások vagy törpék gyakran közép nagyságú szüléktől származnak, de hozzájuk hasonló családból sohasem. — A' táplálék', életmód' és nedvkat' minősége határozza a' testnek tömegbeni gyarapodását; de ezenkívül egyedi hajlam is tapasztaltatik soványságra vagy testességre. Ezen két túlság' példájául szolgáljon itt az ángoly Bright Eduárd, ki 609 fontot nyomott, 's mellényébe 7 felnőtt ember gomboltathatott be, és Seurat Claudius franczia, ki „eleven csontváz“ név alatt állított ki nézés végett, a' mennyiben izmai, észrevehető nyavalya nélkül annyira elenyésztek, hogy minden csontot egész körrajzában meg lehetne ismerni; mindketten megegyeztek abban, hogy helyökről alig mózdulhátának meg. — Egészséges 's jótermetű szüléktől nem ritkán nemzetnek gyermekek a' képezési előképnek többé kevésbé szembe-tűnő eltéréssel, melly ha szinte az életet nem háborítja is, de néhány nemzedékre átmehet. Volt Angolyhonban egy Lambert nevű család, mellyben az egyébiránt tökéletes egészséggel bíró férjfiui egyedek' bőre (a' fej', tenyér' és talp' kivételével) szarunemű héjjal födett; hat kéz- vagy lábúju családok már többször fordultak elő. A' világ minden részeiben találtnak *albinók*, mellyeknél a' festék hiányzik, mellyek' bőre 'ej fejér, a' haj zsemlyeszínű, a' szivárvány veres, 's a' szem fénykerülő, a' nélkül hogy az ő vagy szüleik' alkátásában ezen hiányos képezés' alapját felfödezhetnők; több egykorúlag nemzett állatkölyök közt néha találtnak egy ilyen képezési hibával. Mélyebben hat az életbe az öröklött süketség, minthogy annak következménye némaság: kétezer gyermekre számítottik egy süketnéma. Épen illy kimagyarázhatlan az emberi előképtől egészen eltérő képezések' vagy esodaszülöttek' származása, péld. midőn a' magzat tökéletlen agygyal 's koponya nélkül, vagy kopo-

nyával de agy nélkül születik. Illy csodaszülöttekből tizezer gyermekre esik egy; és a' szülék' kemény sorsa a' csodaszülöttek' majdan bekövetkező halála által enyhi tetik.

A' testalkat (constitutio corporis) az életmunkásságok állandó ('s a' test' szerkezetében is mutatkozó) viszonyainak fogalmát jeleli, mellynél fogva az egyed' fenállása többé kevésbé biztosított vagy veszélyeztetik. Az élet erőteljének fokára nézve megkülönböztetjük az *erős* és *gyöngye testalkatot*: amott az életfolyamat erős és szabályszerű, névszerint az átsajátítás (Aneignung) és a' jól alkotott mellnél fogva a' lehelés erőteljesen végeztetik, az életműség (organismus) a' kártékony behatásoknak kellőleg ellenáll, 's az egészség' zavarai a' természet' munkás gyógyereje által csak hamar elszéleszletnek; a' gyöngye testalkatnál ellenkező helyet, az egészség könnyebben zavartatik, 's nehezebben állittatik helyre. Rokon, de nem azonos az *izmos testalkat*, melly dúsabb tömegképezés, erősebb csontok, és magasb izomerő által jellemződik; és a' *finom*, hol a' képezés nem hat annyira a' tömegbe, és az idegmunkásság aránylag élénkebb. A' testalkat' más fajai a' tulajdonságok' és életművek' arányára vitetnek, mellynél fogva az élet hajlandó egy vagy más irány felé a' maga tökélyétől eltérni. A' mint aztán a' szövet petyhüdt és puha, vagy feszült és szilárd, a' vérhító (cruor) és restonya (fibrina), vagy a' víz és fejrnyé (albumina) a' vérben előkelő, a' tüdő vagy máj, a' világos vagy sötétveres vér túlnyomó -at. megfelelő nyavalyákra nagyobb hajlam mutatkozik. Az élet bizonyos viszonyainak egyes életművekéiveli összetalálkozása határozott nyavalyákra való vonzalmat péld. gutaütéses vagy tüdőkóros testalkatot idéz elő.—A' testalkat hasonló határozási alapokkal bir,

mint általában az egyediség. Okos akarat, szabályos életmód és kedvező külviszony e' szerint a' testalkat' megerősítésére befolyhat. De az alapmár a' születésnél jelen van, 's részint öröklött: így terjednek az életművek' alkotásában 's élénkségében bizonyos viszonyok, mellyeknél fogva kedvező körülmények közt hasonló nyavalyák törnek ki, miut a' szüléknél vagy nagyszüléknél helyt lettek, péld. mirigy 's angoly kórság a' gyermekségben, tüdősorv az ifjúságban, aranyér, köszvény, komorkórság a' későbbi életkorban. — *Különcségnék* (idiosyncrasia) nevezük azon tulajdont, mellynél fogva valamely egyed bizonyos — egyébiránt rendszerinti behatásoktól szabályellenileg érintetik, midőn péld. a' rákok' élvezete bőrköteget, a' számóczáé görcsöket, a' macska közelléte szorongást és ájulást okoz.

*Nedv*alkat (mérsékmeny, temperamentum) alatt a' benyomások élénkségének az ellenhatás' erősségéhez és tartósságához viszonyát értjük. A' nedvalkat csak egyes oldalát fejezi ki az egyediségnek, a' mennyiben a' szellemerő és jellemzet attól egészeu független. Már magában is számtalan módosulásoknak van alávetve, és ha négy nedv-alkatot fogadunk el, ezzel az életfolyamatnak csak négy égtája jelentetik, mellyek közt még tömérdek köz létezik. Elnevezésökre származtatott nevekkel élünk, a' nélkül hogy alapjokat a' nedvek' minőségében kereshetnők, vagy bizonyos kedély-állapotokkali lényeges összefüggést péld. az epés nedvalkatunak haragra, a' fekete epésnek búra való hajlandóságát) mutathatnánk meg. — A' *taknyos nedv*alkat (temperamentum phlegmaticum) tompa ingerlékenységgel csekély erőteltet egyesít. A' benyomás' előidézésére erős ingereket kíván, 's az ellenhatás nem élénk; az érverés lassú és puha,

a' melegnemzés csekély, az emésztés túlnyomó', az érzékmunkásság lomha, az előállítások (Vorstellungen) folyamata lassú, a' képzelet hideg, a' cselekvésmód meggondolt, a' szenvedésbeni türelem, valamint a' megkezdett munkában állhatatosság kitünő. — A' *fekete epés nedvkat'* (temperamentum melancholicum) csekély ingerlékenysége előbbivel közös, a' honnan csendes külsőjével hasonlít is ahhoz, de különbözik a' hatástehetség' túlsúlya, tehát erőteljes visszahatás által; az érverés lassú, de erős, a' pillanat tiszta és nyugalmas, a' kedély csak fontosabbak iránt fogékony, a' képzelet magasabb tárgyakon munkál, a' szellem jelesül általános ismeretre irányzódik, a' cselekvésmód egyszerű, de biztos és nyomas. — A' *vérmes nedvkatnál* (temperamentum sanguineum) az ingerfogékonyság' túlsúlya uralkodik, a' visszahatás gyors élénk, de nyomadék 's tartósság nélkül. Az érverés sebes, lágy és könnyen változó, a' meleg szembetünő, az érzékmunkásság élénk az előállítások' következménye gyors, a' képzelet munkás, 's új benyomások által könnyen lebilincselhetik a' szellem, könnyen megindítatik a' kedély, de azok nem hatnak mélyen, a' mozgékony és változás előkelő. — Az *epés nedvkatnak* (temperamentum cholericum) magas ingerlékenység mellett erős hatástehetség' sajátja, úgy hogy a' visszahatás élénk és erőteljes. A' testalkat szilárd, a' lehelés erős, az érverés gyors és erős, a' melegnemzés élénk, a' szem tüzes, a' mozgás erőteli, a' szellem beható, a' képzelet merész, az érzélem forró, az indulat vészes, a' szenvedély heves, a' cselekvésmód gyors, nyomadékos és szilárd. — A' benyomások könnyen hatnak a' vérmesre, de nehezen a' taknyosra, erősen az epésre és mélyen a' fekete epésre. A' taknyos és vérmesnél sükresebb a' képző munkásság, a' kövéredési hajlam nagyobb,

valamint az élvezetek utáni vágy; mialatt előbbi inkább a' vanságban, állandóságban és kéjelmes nyugalomban; utóbbi a' jelenkezésben, változtatásban talál élvezetet. Epések 's fekete epéseknél az állati élet túlnyomó, a' testalkat sovány, erősebb a' saját munkásságai ösztön; 's midőn amazoknál az erő külső teremtésre 's a' foglalkodási életre irányul, ezeknél inkább befelé vonul.

A' jelenkezés (Erscheinen) a' belső való kinyomata, 's így általában az emberalakban és különösen annak egyedi módosításában is tükrözik a' belső szellem. A' mint aztán a' lélekállapot különböző, mozgásélelműveink is önkénytelenül saját megfelelő viszonyokba lépnek. Illy lélekállapot húzamasb tartósságánál 's gyakoribb előjötténél ezen vonások állandók lesznek. De az egyedi lélek is már kezdetben sajátlag van alakítva, és ezen ő eredeti irányának saját alakviszonyok felelnek meg. Így valamely egyednek első látása saját benyomást tesz ránk, melly—ha azt taglaljuk—a' lelki jellemről sejtő ítéleten alapul. Ekkor fölébred a' vizsgálódó szellem, törekszik ezen ítélet' alapjait kinyomozni, és a' külalaknak a' lélek' közvetlenibb nyilvánulásaivali összehasonlításából az arczjeltudomány' általános tételeit vonja ki. De a' testi és lelki tulajdonságok illy történetes összeütközése a' terjedtebb szemlélődésnél is félre vezethet 's csak látszatós tapasztalatot adhat. Az arczjeltanitmánynak azért tudományos alapon kell épülnie, melly csak abban állhat, hogy az életművek' lelki jelentését, azaz, a' léleklétteli összefüggését felfogjuk. De ezen sötét tartományban meg kell elégednünk már néhány fővázlat' ismeretével. Elsőben is feltűnik erőttünk, hogy egyetlen vonás magában nem lehet bizonyos tulajdonság' csalhatlan bélyege; mert va-

lamint az élet csak az életműség öszveségében uralkodik, ugy csak ebben nyilvánítja sajátlagos módját. Biztos ítéletet nem lehet az arczatra, 's még kevésbé annak egyes vonására alapítani: az öszves testalkat, a' nyugalmas vagy rángó, a' tartózkodó vagy lotyogó, az egyenes vagy taszító menés, a' hang' ereje és hangzása, a' beszéd' módja, az iratvonások' tartása és minden más aprólékosságok egész a' tenyéren létező vonalakig, mind a' különítő jegyhez tartoznak. A' honuan az általányos arczjeltanítvány sohasem lehet kimerítő, és elvei csak föltételesen fogadtathatnak el. Továbbá több összeegyező bélyeg is csalhat, mert részint egyenetlenül fejlik ki az élet az ő különböző irányjaiban, részint az egyedi önhatározás a' természeti hajlammal ellenkezésbe léphet. A' hol az élet az egyediségben az emberi előképet a' részek' aránya és nemes alakok által háborítlanul fejezi ki, ott a' lélekerők' hajlamai öszhangúlag 's az emberiséghez méltólag képeződnek: a' test szépségének tehát szép lélek is felelend meg. De ezen szabály kivételekre talál, mert az élet a' maga legjobb erejét a' külalakra fordíthatja, valamint a' legj lesebb hajlamoknál is lehető az elfajzás, sőt maga a' szépség a' kedély' elrontására alkalmat adhat.

A' fej' nagysága csak annyiban bir jelentőséggel, a' mennyiben az az agy kerülete, nem pedig a' koponya' vastagsága által határoztatik, és némileg viszonyban áll a' lélekerővel. Mint-hogy a' koponyaképezés az agy alakával egészen megegyezik, és a' lélek-élet különböző irányainál az életműves agymunkásságok is egyes irányokban jobban előtűnhetnek, úgy a' lélek' jeles tulajdonságai a' koponya' emelkedettségei által nyilvánúlhatnak, mialatt az egyforma gömbölyű fej

az egyediség' csekély kifejlésére mutat. A' koponya alsóbb tájain az alsóbb 's a' testi étellel közelebről összefüggő lélekmunkásságok, felsőbb részén a' magasabbak ismertethetnek meg. A' nyakszirteu a' lélek' életműves ereje jelenkezik, a' homlokokon a' szellemi munkásság, de egyszersmind a' rokonszenvre vitető kedélyhajtsátságok is. A' keskeny, alacson, lapos, sima homlok, lapos fejtetővel gyöngeszellemre mutat; a' meredek, erősen boltozott homlokkal gyakran egyoldalú erő van összekötve. Az arcz' nagysága általában véve a' tét-erő 's az önállóság' arányával egyezik. A' szemek' nagysága az arcz' többi részeihez képest, az állati élet' magasb kifejlését jeleli; boltozata, fényes, szabad és szilárd pillantása lelki erősséget, ellenben magas gyöngeszemöldökök erőtlenséget, alacsonok és erősek szilárdságot fejeznek ki. Az arczon kissé fölemelkedett orr csekély lélekerővel, valamint a' keskeny is erőtlenséggel párosul; az erős, gyökerénél 's közepén széles orr erőteljes, a' hegyénél fölfelé hajló merészséget árul el; az orrlyukak nagysága a' lehetséges erősségének, és az indulatok élénkségének felel meg. Az alsó állsont' és ajakok' csekély kifejlése gyöngeség' jele, erősebb kiképzése túlnyomó érzékiségre mutat. Hosszú nyak mellett több nyugalom és szendesség, rövidnél több hevedesség, szélesnél több erőteljese helyet. A' haj' keménysége vagy puhasága a' jellem' hajthatlanságával vagy engedékenységgel áll arányban —

Az egyed' csirája már származásakor különös és saját alakulás' lehetőségével bir, melly a' külvizonyoktól függetlenül lassankint valósul, és valamint a' testi, úgy a' lelki egyediség is eredetileg határoztatik meg. A' szív' és szellem' adományai teszik a' lélekélet' alapját. A' szellem' adományai:

tehetség, talentom és lángész. A' tehetség a' megfogás' átsajátítás', megtartás' és sokszerítés' könnyűsége; a' talentom nem áll itt meg, hanem követi pályáját, meggondoltság és erőködés által tovább halad; a' lángész (genie) pedig eredeti, új ösvényt tör magának, és mint szellemi ösztön feltartóztatatlanul 's fáradság nélkül teremt. A' lángész aránylag inkább bizonyos körre van korlátozva, mialatt talentom és tehetség több szakra terjedhet. E' két utóbbi is teremthet, de csak alárendeltet, melly a' már ismeretesből következik; de a' lángész általában sajátlagost teremt. Midőn ez a' maga teremtését tökélyesíteni törekszik a' talentomhoz csatlakozik, valamint ez a' cselekvések' nagyobb szabadsága által lángészi lehet — De a' különböző adományok a' legkülönbözőbb irányok felé térnek egymástól, úgy hogy péld. az emlékezet majd szók, majd tárgyak, majd események, majd ismét a' viszonyok' külön nemei iránt több erősséget mutat. — Az erők' és hajlamok' ezen különbségei már kora ifjúságban 's a' külbehatásoktól függetlenül mutatkoznak, 's részint öröklöttek, részint nem egyenlően növelt testvérek — hajlamaik' fokára 's irányára nézve egymástól szembeötlőleg eltérnek. A' tehetségek leginkább terjednek, 's nem ritkán találni egész hangászesaládokat; ritkábban hagyatnak örökül talentomok, úgy hogy egész tudós családok léteznének; a' lángész pedig mindig magában áll, a' mennyiben elődei, valamint utódai is, vagy csak talentom által jellemződnek, vagy egészen közönséges emberek. Minden hajlam a' teremtő természet' adománya, 's az csak szembeötlőbb ha rendkívüli magasságot ér el; az ismeret ekkor mintegy ihletés által lép elő, 's a' teremtés magasabb parancsra tör ki. Így a' nyolczéves Zerah Colburn, a' nélkül hogy a' számvetésben oktatást nyert volna, gyermeki játékainak kö-

zepette oldotta meg fejből a' legnehezebb számvetési feladatokat, és ha kérdeztetett: mikint tudhatná azt, nem felelt egyebet, mint hogy a' summa sem több sem kevesebb a' mondottnál. — A' hajlamok' kifejtése az önhatározásra van bizva: a' munkásság' irányát az ítélet választja, az akarat megtartja, 's a' gyakorlás megerősíti; így a' jellem képeződhetik, vagy elromolhatik, a' középszerű talentom emelkedhetik vagy süllyedhet. De a' külső, 's akaratunktól független viszonyok elősegítőleg vagy hátráltatólag járúlnak ahoz. És egyediségünknek bizonyos határok vannak vetve: szellemerőnk által nem tehetünk mindent, mit akarnánk, 's a' mi egynek játék, az a' másiknak minden komoly erőködése mellett sem sikerül.

Az életfolyamat az egyedeknél nagyon különböző. A' szellem rendkívül kora kifejlése némelly esetekben egész az érett életkorig egyenlő arányban halad elő; de sok esetben csak hamar megállapodik. Néha a' testi kifejlés vagy mindjárt születés vagy az első év eltelte után olly sebesentörténik, hogy a' gyermekek rendkívüli nagyságra, testességre 's izomerőre tesznek szert; többnyire kevés értelemmel bírnak és korán elhalnak, ha a' kifejlés' rendes folyamatától eltérés szembevető volt. Általában kevés ember ér hosszú életet: száz gyermek közül legalább három már születés előtt meghal, 's alig éri el tíz a' hetvenedik évet; sok milliók közt van egy példa, hogy az élet 180 évre terjedne (a' skót Kiotington 's a' magyar Czereten) És a' kora halált legtöbb esetben nem maga az egyed okozza, hanem elkerülhetlen körülmények. Így a' külvizonyok egyes embereknél vagy egész életök vagy egyes korszakok alatt határozottan kedvező vagy nem kedvező jellemet öltenek; egyiknél a' történetek kivétel nélkül egyszerű me-

netelűek, másiknál minden kalandos; egyiknek minden vállalkozás könnyen sikerül, mialatt a' másik fáradsággal tör utat magának. Minden esetre sok függ itt az egyed' önmunkásságától, a' viszonyok' helyes megítélésétől 's kellő használásától. De az ide szükséges átlátást, vállalkozó szellemet, ügyességet, és azon tehetséget, hogy másokat akarunk szerint határozhassunk, ha a' hajlam hiányzik, minden fáradsággal sem nyerhetni meg szembeötlő fokon, mert azok természeti adományokon alapúlnak, 's így a' szerencsééhez tartoznak. Elég gyakran mutogatja ez is a' maga hatalmát, az egyednek minden hozzájárulása nélkül, és némelly talentom a' viszonyok' nem kedvezése, a' körület egyformasága, szűkölködése és szellemetlen égo miatt kifejeletlen marad.

Az egyediség viszonyainak kimagyarázása e' szerint hiányos, 's nem marad egyéb hátra, mint egy ismeretlen okhoz támaszkodni, mit *sorsnak* nevezünk. Történet-e ez, vagy szeszélyes önkény. Az adományok' elosztása a' természetnek játéka-e, vagy szereti a' természet az egyik, gyűlöli a' másik valót, mielőtt azokat teremti? Ezekről ítélhetnénk, ha a' különégeket öszveségökben átpillantánók. De ezt nem tehetjük, mert az egyediség' korlátaiból minmagunk sem léphetünk ki. Azonban vannak letdolgok, mellyeket nagyobb körben megismerni képesek vagyunk, millyek a' születés és halál, mellyek' eredménye más vizsgálatok' következményeivel összekötve biztos álláspontra vezéthet. — Az ember' sorsa legközelebb attól függ, melylyik nemhez tartozik, és valamint a' nemiség vég legmélyebben az egyediségbe, testileg is olly határozottan nyilvánul az, hogy viszonyaik félre nem ismerhetők. Egyes házasságokban fiak, másokban lányok nagyobb számmal, vagy kizárólag nemzet-

nek. Ezen különbség' okait a' szülék' személyes viszonyaiban találjuk, úgy hogy ez atya vagy anya' magasb életereje vagy erősebb nemző tehetsége, egyik vagy másik' érettebb kora határozza a' gyermek' nemét, és azt vehetni észre, hogy az első szülöttek's a' törvénytelen gyermekek közt és a' nagy városokban aránylag kevesebb fiúk találtaknak. Egyes családokban helyt lelő egyenletlenség elenyészik, ha nagyobb számú születéseket tekintünk meg. Vegyük valamely helységnek több évi, vagy valamely városnak néhány esztendei, vagy valamely tartománynak egy évi származatlajstromát, mindenütt úgy találjuk, hogy 100 nőgyermekre 104—106 fimagzat esik. Ezen arány rövidebb idő alatt is előáll, ha még nagyobb születéseket veszünk föl: a' porosz királyságban felszámítottak az 1816iki Augustus' Isójén született gyermekek, 's 556 lány és 587 fi találtakot, tehát olly arány, mint 100: 105. Ha tehát a' földgömbön minden perczen 51 gyermek nemzetik, azok közül 25 lány 26 fiú. Ez törvényes és nem történetes: az állatoknál is saját 's az életművezetnek megfelelő arány létezik a' nemekben. Ennek következményei olly jótékonyok, hogy nem lehet ezen arányban is bizonyos czélt el nem ismernünk, [sőt úgy van az szerkezve, hogy annak a' faj' megtartására való szükségessége nyilvános. Mert a' férjfinem nem csak az érett korban van hivatalánál fogva több veszélynek kitéve, hanem a' gyermekévekben is nagyobb halandóságnak van alávetve, úgy hogy ha fölesleges számmal nem nemzetnék, az ember erkölcsi természetének leginkább megfelelő egyenjóság természetellennek tetszenék.

Egyes ember' élettartósságát sokszerű körülmények határozzák: az életerő' foka; életművezeték— az első képezéskor és azután keletkezett

—viszonyai, továbbá a' számtalan külső behatások és cselekvények. De ezen történetesnek tetsző egyedi viszonyok az emberi természet' általános szerkezetén alapulnak. Mert a' holtak lajstroma mutatja, hogy minden történetesség, 's a' népek' minden különbsége mellett is, általában véve egyenlő törvény uralkodik. Mindenütt meghal első évben az újszülöttek egy negyede; ekkor a' halandóság alábbszáll egész a' 15ik évig, úgy hogy ezen életkorban 145 egyed közül csak egy hal meg; majd ismét emelkedik, mindazáltal—a' mint az életkor növekszik—mindig lassabban. Ha már ezen törvény nem uralkodnék, ha az élet sem nyavalya, sem az életműtelen természetbeni események, sem háború'sat. által nem rövidítettett, hogy tehát minden nemzetett ember tenyészet, 's a' lehető késő vénséget elérte volna, (mi az emberi természet' és az egész teremés' teljes megváltoztatása nélkül lehetlen lett volna), úgy már a' földgömb az embernemnek elegendő tért és táplálékot régen nem adhatna. A' halál hát csak az egyedi viszonyokban történetes, mellyek azt okozzák; az egészre vitelében szükséges. De a' halandóság' aránya a' termékenységhez olyan, hogy a' föld mindig népesítettik: kedvező körülmények közt évenként 30 emberre esik egy születés, 's 35re egy halálzás; midőn hát 100 meghal, 125 születik, 's 51 születésnél minden perczben tizenegygyel szaporodik a' földgömbön az emberszám. A' születés és halálzás közti arány olly határozott, hogy ha különböző évszakokban amaz gyakrabban vagy ritkábban történik, ez is hasonló módon növekszik vagy fogy, sőt a' nappal' különböző részeiben is megfelelő viszony mutatkozik. Ha pedig az egy térben lakó emberek' száma bizonyos határt átlép, akkor növekszik a' halandóság, mert a' kereset- birtok- és életmódbani nagy egyenlenség, a' viszonyok' bo-

nyoltsága, a' szenvedélyek' felzaklatása, a' lég' romlottsága, 's a' jó élelemszerek' nagyobb ritkasága által az élet mind inkább veszélyeztetik. Megfordítva emelkedik a' szülések aránya, hol emberek hiányzanak, új gyarmatoknál, valamint háborúk 's dögvésszek után is, midőn az élet élénkebb lesz. —

Világos e' szerint a' viszonyokból, mellyeket némileg összefüggésekben áttekinthetünk, hogy egyediségünk az egészre vitele 's a' nem' fogalma által törvényszerű és szükséges módon határoztattik; 's minthogy a' törvényszerűség és szükségesség az okosság' tulajdonai, azért a' végetlen okosságot ismerjük általában egyediségünk' végalapjául, a' mennyiben annak, mi egyediségünk átlátható oldalairól igaz, minden többiről is, mit átlátni képtelenek vagyunk, igaznak kell lenni. Történetnek nevezzük a' jelenséget, mellynek szükséges származását nem ismerjük, és sorsnak az okot, melly belátásunkon túl fekszik; de mindkettő által csak értelmünk' határait jeleljük, és azért nem fogadhatjuk el, hogy valami történnék a' természetben, a' nélkül hogy annak elegendő alapja lenne az okosságban, mert az akkor észellenes 's így lehetlen volna, minthogy a' természet csak a' végetlen okosság nyilatkozása. Ez — mint minden létel igazi alapja — minden önkénytől idegen, mert ő az egyetlen és szükséges. Midőn ő elő valókat teremt, ezeket végetlen sokszerűségbe helyezi; a' lehetőséget valóságban meríti ki, és minden gondolható alakokat 's összetételeket előidéz. Így az emberiség fogalma csak az által merítettetik ki, hogy tartalmának számtalan arányai meg annyi egyedekben valósulnak, és valamint a' természet a' körülményeknek mindig új viszonyait 's bonyolodásait idézi elő, úgy minden ember is — már a' mennyiben

a' viszonyok által határoztatik— egészen sajátlagos és egyedesített.

Egyes ember az emberiség' őszves erőit, egyenlő magas fokon kifejtve, nem egyesítheti magában. A' honnan őt nem általányos hanem csak viszonylagos egészség, a' test-nedvokat sajátlagos módja illeti, mi mellett egyedisége szabadon és czélszerűleg hathat és fennállhat. A' lélekerők is bizonyos mértékben és irányban vannak az egyediségre kimérve: bizonyos ész adományok's az ismeretnek bizonyos korlátai, az érzelem' bizonyos fogékonyságai és vonzalmai. A' tehetségek talentumok és lángeszek' száma az embernem szükségének felel meg: és csak egyes lángeszűek létezhetnek, mert a' lángeszűek' társasága magában éppen fel nem állhatna; 's úgy találjuk, hogy több lángész van az érzéki, mint a' magasb körökre nézve. Egészen hasonló vonzalmú emberek nem élhetnének egymással, és a' csupa erényesek' egyesületében alig ha erény fejlődhetnék ki. Ha a' szellemerek és kedélysajátságokról is hasonló lajstrommal bírnánk, mint a' születések's halálzásokról, úgy a' felosztás' arányát megismerhetnők. De úgy látjuk, hogy a' természet a' rendkívülről majd ismét visszatér: öröklött betegségi hajlamok és e' fajzások néhány nemzedék után egészen elenyésznek, és nem csak testi de szellemi óriások és törpék is mindig egyenkint állnak.— Hasonlót alkalmazható a' külviszonyokra is. Valamint a' felhők' kiürülése egyik földre jótékony, másakra azon pillanatban veszélyes, későbbi következményeiben mindazáltal termékenyítőleg hat, úgy minden rossz csak viszonylagos és a' jótékony következményeket nem zárja ki. Valamint az élet' buja fejlődése a' trópusi Amerikában önmagát eltemeti, úgy hogy egyik növény a' másikat előli, és a' legnemesb fák legjobb nő-

vésőkben a' rovaroktól szétrágatva összedőlnek, úgy egész népségek, mellyek svelid égbajlat alatt, élelemszerek 's más érzeki javak' bőségében élnek, tanusítják, hogy ott, hol a' természet mindent önkint ajánl, emberi boldogság és műveltség nem díszlik. Valamint a' fájdalom elkerülhetlen, úgy szükséges is, hogy magasb erőket keltsen föl, 's a' jólét' érzését magasbítsa. A' boldogság nincs olly különbözőleg felosztva, mint az élet' külvjai: az erkölcsi önértet minden szint felülmúl, 's álm és álmodás kiegyenlíti a' külső helyzet' minden különbségét.

E' szerint a' természet' vizsgálata oda vezet, hogy legjobb erőinkkel a' jog és igazságért harczolván, az esztelenség és roszaság' győzelméhez is alkalmazzuk magunkat, azon meggyőződéssel hogy az csak pillanatig tarthat: hogy a' legfájdalmasabbat, az öröklött szellemi és erkölcsi gyöngeség' érzését a' tökély utáni élénk törekvés mellett békével eltűrjük, a' mennyiben mi a' nagy egésznek alárendelt tagai vagyunk. Ha a' világegyetem' gondolatában 's az idő' folyamában egyediségünk porrá zsugorodik össze, semiségünk' meggondolásáról visszaborzadunk: de okosságunkban találjuk a' végetlenneli egységünket, csupán csak e' tarthatja fenn önértetünket, és az illy végetlenneli egység a' mindenkitől elérhető közös czél. Mi teremtményeknek ismerjük magunkat: de épen ezen ismeret azon alapúl, hogy teremtő szellem lakik bennünk. Mi egyedeknek ismerjük magunkat, de mellyek nem lehetnek beestelenek és hiábavalók; mert az illy hiábavalók' öszvege maga is hiábavaló volna. Mindenki határozott tag az emberiség' életműségében; és természetének különsege által az egészre nézve különös czéllal is bír. Ezen értelemben emel-

kedünk föl a' minden egyedeket magában foglaló örök okosság' eszméjéhez , a' gondviseléshez , mellyet az értelem , mint alac-on önszeretet' nemzeményét csak akkor vethete meg , midőn magát felfuvalkodásában a' végetlenhez méré. A' mennyiben az öntudatban megismerjük a' nekünk kimutatott helyet , és azt megfelelő hatással betölteni törekszünk , különségünk minden hiányai mellett is boldogoknak érezzük magunkat , és becsüljük azokat , kik — ha bár egyediségünktől eltérő uton—hasonló czél felé küzdenek.

Az embernem' közös jelleme nemcsak az egyedekben , de egész népségeken is (mellyeket embertörzsököknek mondunk) különbözőleg indul , úgy hogy az emberek' illy tömegében különféle arczvadások , test-nedváltakat 'sat. jönnek ugyan elő , de általában az életnek bizonyos alaka előkelő és sajátlagos. Az embertörzsökök tehát a' legáltalánosabb alakok , mellyekben az emberi természet kifejlik , még pedig úgy , hogy ez részint a' tökély' különböző fokán , részint erőinek különböző irányaiában ábrázolódik. A' törzsök' jelleme vagy a' nemzetiség különböző arányban áll az egyediséghez : mindkettőhöz pedig még a' nemiség csatlakozik. Így a' nőknél erősebb a' nemzetiség , mint az egyediség , és az egy törzsökhöz' tartozók több hasonlósággal bírnak egymásközt , mint a' férjfiak ; de még hatalmasabb nálok a' nemi jellem , és azért egymásközt kevésbé különböznek péld. nagyságra nézve , úgy hogy a' magas növésű törzsökök közt sokkal , az alacson növésűek közt kevéssel kisebbek , mint a' férjfiak.

A' mi a' test' minőségét illeti , legelőször a' borszin jön tekintetbe , és itt három főnemet különböztetünk meg , mellyek közül mindenik különböző

árnyéklatokkal bir: a' feje szín a' vereses feje-
 től egész a' baroáig: a' sárga a' halvány-
 sárgától egész a' sárgás veresig vagy rézszínűig:
 és a' fekete a' sárgás feketétől egész az ébenfa' fe-
 keteségéig. Azonban a' szín magában nem elegendő
 jegye a' különböző törzsököknek, a' mennyiben
 igen változó, 's részint az égálg által határozatatik:
 így találunk Afrikában Kongó' tropikai hévsége
 alatt sárga, és Monomotapa mérsékelt égálgja alatt
 tisztán fekete törzsököket; Amerika hidegebb ré-
 szei több sötét rézveres törzsökkel birnak, mi-
 alatt az egyenlítőhöz közel Quitó' tájának lakói vi-
 lágosahb színűek. — A' legkisebb népek négy láb
 nagyságúak, a' legnagyobbak általában véve hat
 lábnyiak: a' köz tehát koránt sincs olly szembe-
 tűnő, mint az óriások és törpék közt. Itt is mutat
 az éghajlat némi befolyást: az igen hideg, és igen
 száraz hegyes tájakon a' növény kisebb; a' mér-
 séklett égöv' hideg részében (Dán-svédország-Nor-
 végiában) nagy; a' meleg égöv' alatt csak közép-
 szerű. De találtnak igen kis növényű törzsökök
 közvetlenül az igen nagyok mellett, mint a' pesch-
 erák a' patagonok mellett. A' melegebb tartomá-
 nyokban a' test inkább sovány és vékony a' hide-
 gekben inkább vastag és széles; legszebb alakok
 a' mérséklett meleg égálgak alatt találtnak. — Az
 arczképezésben három főalakot különböztetünk meg:
 a' *tojásdadot*, magas homlokkal 's az egyeneshez
 közeledő arczszöglettel; a' *széleset* alacson hom-
 lokkal; és a' *keskenyet*, alafelé nyuló 's inkább
 hegyes arczszöglettel. Ezen viszonyok sem elég-
 gő kimerítők a' jellemvonásra nézve, és némelly
 eltéréseket 's átmeneteket képeznek; azonban az
 egyes vonások közt jelentésteljesek találkoznak,
 és némi egyezőséget a' medencze' képezési előké-
 pében is lelhetni. — A' haj legtöbb törzsöknél fe-
 kete, a' mérséklett hideg égálg alatt szőke, hosz-

szű és finom, az igen hideg tartományokban fekete, sima és durva, a' meleg tájakon vagy sima, vagy göndör, rövid és gyapjas.

A' képző életmunkásságokbani különbség néhol a' gőzölgés' szagából ismertethetik meg, úgy hogy a' perui az európai, amerikait és a' négyt éjszaka bizonyos távolságban megkülönbözteti. — A' különböző embertörzsökök Amérikában bizonyos nyavalyáknak vannak alávetve: a' sárga láz csak európaiakon és ezek' ivadékain dühösködik, 's a' matlazaljuatlnak nevezett betegség csak mexicaiak közt fordul elő. Egyébiránt a' nyavalyák a' durvább törzsököknél ritkábbak és egyszerűbbek, a' meleg tartományokban vészesebbek és sebesebben folynak le. — A' termékenység általában véve az éghajlat melegének felel meg. De a' kora kifejlés nem csak az égalj által különösen kegyelt, hanem némelly alacsonyabb fokon álló törzsököknek is sajátja. A' mérsékelt földöv' hidegebb részében a' lassan haladó kifejlés mellett az élettartósság is leg-hosszabb —

A' lélekerők' mértékében és irányában is épen illy nagy különbségek lelnek helyet, és azt vehetni észre, hogy valamint az ellenséges, úgy az igen kedvező éghajlat is azok' kifejtését akadályozza. Az értekek' kitünő élessége gyakran a' szellem' csekély erőteljével van összekötve; az izomerő élénkebb lélekerő mellett nagyobb erőködésre, több tompaság mellett huzamosb kitartásra képes. Az erkölcsiség és becsületrőli fogalmak sokszerűleg eltérnek egymástól, úgy hogy lopás, rabszolgaság, agyonütés, szemérmertlenség, soknőjűség, vérfertőzet némelly törzsököknéknél nem becstelelitők. Némellyeknél harczy, másoknál szorgalmi érzelem előkelőbb; néhol a' szellemi munkásság

gyakorlati; másutt elvont tárgyakra van irányoz-
va; némelyek hajlandók az eddiginél megmaradni,
magokat elszigetelni, 's korábbi lakhelyöket meg-
tartani, midőn másokat újság- váltogatás- vándorlá-
si vágy üz.—A' nyelv a' nép' jellemét, szellemi é-
letének fokát 's irányát fejezi ki. Különböző tör-
zsököknél már hangra és tónra nézve eltérő, mint
a' hangélelművek sajátsága magával hozza; de a'
gyakorlás is részt vesz ebben, a' mennyiben a'
gyermek az idegen nyelv' hangzó betűit sajátává
teheti, midőn a' későbben tanult nyelv kiejtése
rendszerint honi sajátságot árul el. Különböznek
még a' nyelvek a' gyökérszók' száma által, melly
az érzéki benyomások és előállítások mennyisé-
gének 's általában a' szellem élénkségének felel
meg; továbbá azon mód által, miszerint az érzék-
feletti jeleltetik, végre a' viszonyok' sokszerű-
sége, a' szók' hajtogatása 's a' szókötés különös
módja által.

Egyes embertörzsökök' közelebbi meghatá-
rozása és osztályzása olly nagy nehézségekkel
küzd, hogy az kielégítőleg sohasem történhetik.
Mert itt nem általános, hanem csak viszonylagos
különbségekkel van dolgunk: a' jegyeket csak
a' gyakoribb előfordulástól kölcsönözzük, és az
egyediség' kimeríthetlen sokszerűségénél, név-
szerint a' művelt népek közt igen nehéz a' főjel-
lemet élesen felfogni és kellően rajzolni, sőt le-
hetlen kevés szavakkal jelelni. Az embernem' törté-
neti törzsoktáblájához nincs biztos anyagszerünk:
az őstörténet egészen ismeretlen, minthogy a' mű-
veltség' kezdete előtt még nem volt történetírás,
és az ember a' durvaság' állapotában csak a' je-
lenért aggódott; csak lassankint képződtek ho-
mályos mondák egyes népek' eredetéről; és az el-
ső történetírók anyagszereik' korlátoltsága mellett,

népek' és tartományok' jelelésére ingatag jelentésű neveket használtak, úgy hogy a' korábbi történet' feloldhatlan csomó marad. A' lakhely semmit nem határozhat, minthogy az különféleképp változtatott, mindenütt történtek bevándorlások, és különböző törzsökök vegyültek egymás közé. Épen így keveredtek össze a' nyelvek, 's különböző tájakon és időkben sokszerűleg alakultak át, hogy eredetükre igen nehéz ismerni. Azonban mindezen nehézségek sem tartóztathatnak el a' különböző embertörzsökök rendezett áttekintésének vázolatától, minthogy erre szinte olly szükségünk van, mint más életműves valók' osztályzására, melly pedig szinte nem ment tökéletlenségektől.

— E' szerint legelsőben is megkülönböztetjük a' nagy szárazföld' lakóit Ausztrália' lakosítól. Előbbiek három törzsökre szakadnak: *béltörzsökre*, hol a' tojásdad arczalak 's a' fejr bõrszín előkelő, *éjszakkéleti oldaltörzsökre*, hol a' széles arczalak és sárga szín uralkodik, és *délnyugotira*, mellyet előre nyúlt arczalak és fekete szín bélyegez. Ezen törzsökök' elsőjét *kaukázinak* nevezik, mert eredeti lakhelyét a' káspiumi és fekete tenger közti hegyeken keresik; a' másikat *mongolinak*, mert a' mongol-népség ide tartozik; a' harmadikat *szerecsen* törzsöknek mondják, melly név eredetileg majd sötét színű népségeket, majd bizonyos égaljak' lakóit jelelte. Mi megtartjuk ezen neveket, mert származottak.

A' keleti félteke' nagy szárazföldre két—az indiai óceánt befoglaló—szárra nyúlik: egy nyugotira, mellyet délszaki Afrika, és egy keletire, mellyet délkeleti Ázsia képez. Ezen óceán' éjszaki partján kezdődik azon népségek' hona, mellyek az embernem' színét teszik, és ezen félteke' éjszaki részén keresztül egész a' földsar-

kig kiterjed. Ezen úgy nevezett kaukázi törzsök, melly délnyugoti Ázsiát foglalja el, egy oldalággal éjszaki Afrikába nyomúl, és egész Európában elterjed, tojásdad arcz, az arcz' alsó részéhez képest nagy koponya, boltozott fejtető, 80 — 85° arczszöglet, kinyomatteljes arczvonalak, nagy keskeny orr, kis száj, kiülő állcsont által jellemződik. A' bőrszín fejtér, a' déli népeknél barnára változó; a' honnan valamint általában a' lelki kinyomat tökéletesebb, úgy az elpirulás is csupán ezen törzsöknél nyilvános; más törzsököknél csak kivételképen találkozó sötét, barna és kék szemek, valamint a' fekete, barna, veres és szőke-haj' sokszerűsége, és végre a' nagyobb szakáll ennek sajátai. Nemző — izomerőre, érzékélességre 's némelly nélkülözések' eltérésére nézve a' kaukázi törzsök sok más néptörzsököknek utána áll; ellenben a' benső élet' magas élénksége, a' szellem' öszhangú kifejtése 's élessége, és az akarat' erőtelje által tűnik ki. Magasb műveltség után törekszik ez, a' művészetben és tudományban mindig előbb haladván. Ettől származott minden uralkodó vallás, ez az egész földgömbön elterjed, és vad népeket hódítván, műveltséget terjesztvén, szellemi túlnyomóság által állandó uraságot nyert. Egy főtörzsökre, egy délnyugoti és éjszakkéleti ágra oszlik. —

A' Kaukáziai' főtörzsöke Előindíákból kimenvén éjszaknyugoti irányban terjedt el, a' philo-
phiában- művészetben- és tudományban előhaladás által jellemződik, 's a' hozzá tartozó népségek' nyelvei egymással rokonok. Ezen úgy nevezett indus-pelagus-germán nyelvtörzsöket kéttagú gyökszók' nagyobb száma, de még inkább a' főnevek' és igék' hajtogatásában gazdagság bélyegzi, melly által a' közelebbi viszonyok' jelelésére más nyelv-

vekben használt ragasztékok elesnek, 's a' nyelv ügyességben és belső élénkségben nyer.

Az indusi törzsököt ezen főtörzsök gyökerének kell tekinteni. A' közép-szerűnél magasb nagyságnál a' növés karcsú, ékes, kissé izmos; a' végtagok gyöngék, hajlékonyak, a' czomb hosszú, kéz és láb kicsiny. A' fej aránylag nem nagy, az arcz tojásdad, a' homlok keskeny és gömbölyű, a' szemöldökök megnyúltak; a' szem sötét, a' külső szemszöglet hegyes, az orr emelkedett, finom, a' sasorrhoz közelit, az ajkak gyöngék, teljeseek, az állsont hátralépő. A' haj fekete, hosszú sima, és finom; a' bőr puha, barna, bronz színű, de a' magasb rangúaknál 's hegylakóknál csaknem olly fejr mint az európaiaknál. A' Hinduok már nevezetes fokán voltak a' műveltség, műipar-művészet-és tudományoknak, midőn Európa még vadsággal küzdött. Takarókosok és mérsékletesek, többnyire csak növényeledelket élvezvén, élék képzelődés mellett nyugalmas és szende jellemmel bírnak, személyesített 's a' legmagasb valónak alárendelt természetereket tiszteltek. A' sanscrit nyelvet, melly jó hangzás, nyelvészeti alakok' bősége és logikai határozottság által tűnik ki, nem beszélik többé tisztán.

Éjszaknyugotilag Indiáktól, a' Kaukaszus 's a' káspiumi tenger körül a' testalkat erősebb a' nélkül hogy ékben veszítne, úgy hogy itt, a' mennyiben a' bőr is tejfejérséget nyer, részint a' legszebb alakok találkoznak, 's a' testalakban valamint a' lelki viszonyban is erősebb férjfiui jellem látszik. Felül áll a' persatörzsök karcsú de erős növéssel, igen fejr bőrrel, szendén piruló arczokkal, szép ivet ábrázoló szemöldökökkel, kis szájjal és erős szakállal. Mostani nyelvök' törzsöke a' sanscrittal

rokon zenta nyelv, 's korábbi vallásuk a' csillagzatok' tiszteletében állott, mellyek aztán magasb valóknak egy jó és rossz szellem uralkodásának vetettek' alája. Az afgánok, bucharok, cserkeszek, georgiaiak, mingréliaiak 'sat. főlebb adott jellemet különböző módosításokban mutatják, mellyekben majd szellemi műveltség, vagy vitézség-és szabadságszeretet, majd kereskedési szellem, vagy orzási vágy tűnik ki.

A' kaukázi törzsökfa' koronája Európában terjed el, hol a' külső képezés 's a' belső jellem' nagyobb sokszerűsége fajlik ki, 's hol a' szünetleni haladás mellett magasb műveltségnek van helye.— A' déleuropaiak három — egymással vegyült-törzsöktől származtatnak: a' pelasgitól, melly Kis Ázsiában legelsőben Görög és Olaszországba jött, 's a' görög és latin, 's így az öszves déleuropai nyelvek' gyökere. Ezt szép testalkat, karcsú növés, fejér bőr és barna haj mellett, a' művészet és tudománybani köra műveltség, vidám élet-élvezettel 's vállalkozási szellemmel való benső összeköttetésben jellemzi: a' celtitől melly Kisázsziából Olasz és Francz, résziint Spanyol és Angolyországba is jött, 's mellyet erősebb csontalkat, kurtább arcz, kiülőbb pofacsontok, sötétebb bőrszin, nagy izomerő, valamint harci érzelem 's kalandori vonzalom bélyegez: az iberitől, melly már a' korábbi időkben Spanyolországban és Portugalliában, résziint pedig Franczországban telepedett meg, 's mellyből a' Baszkok legtisztábban maradtak fen.

A' germán törzsök, mellynek Ázsiából be-vándorlását csak homályos nyomokból tudjuk, általában magas növés, erősen kifejlett homlok, egyenes, kiálló orr, kis száj, barna vagy szöke haj, kék szem, nagy izomerő, késő serdülés ál-

tal jellemződik. Az egyetemességi előkelő érzék részint az elvontak 's a' terjedelmes nézetekhez vonzalomban, részint általános emberségben tűnik ki, midőn egy részről az érzelemtől áthatott képzelet, más részről jámborság és hűség, mint nemzeti vonások mutatkoznak. A' korábbi történeten háromféle germán népséget különböztet meg: a' teutónokat, az Elbe és Vistula közt délkeleti Németországban; az istaevonokat tovább nyugot felé, mellyek közül a' katonok a' thüringiai és a' cheruskok a' hercziniai erdő mellett, később pedig a' frank és alemann törzsökök leginkább kitűntek; az ingaevonokat, mellyek részint Hollandot, részint Scandiáviát és Poroszországot népesíték meg, 's Britanniában mint Galliában a' celti törzsökkel egyesültek.

A' kaukázi törzsök' délnyugoti ága az araméi és egyiptomi törzsököt foglalja be. Az araméi, hová az örmények, szirek, zsidok, arabok, abyssiníaiak és mórok tartoznak, magas és keskeny fejtető, magas homlok, erős és hajlott szemöldökök, sötét és tüzes szem, keskeny, hajlott, hegyes orr. vékony és rövid ajkak, keskeny és hegyes áll, erős szakáll, fekete és vastag haj, kissé sötét, de Szíriában feketés bőrszín, 's kora serdülés által jellemződik. Az araméi nyelvek sok három tagú gyöksszóval birnak. Az abyssiníaiak az egyiptomi törzsökkhöz közelitnek. Ezt kisebb magasságú fejtető és homlok, tehát rövidebb arcz, egyenes orr, szélesebb pofák, nagyobb és teljesebb ajkak, részint fürtös és gyapjas haj, barna 's feketés bőrszín bélyegzi.

A' keleti és éjszaki ág ellenben a' mongol törzsökhez hajlik. Ide tartozik 1. a' szláv törzsök melly scytha név alatt a' fekete tengertől váu-

dorlott be, 's oroszokból, lengyelekből, csehekből morvákból, vendusokból, részint magyarokból is áll, és lapos fejtető, apró fekete szemek, rövid, gömhölyű végződő orr, kiálló pofacsontok, pittedt ajkak, magas és széles állcsont és fejr bőr által bélyegződik 2. A' finn törzsök' népségei, mint finnek, karélek, lappok, magyarok 's más népségek az Uralon innen és túl, általában erős csontalkattal, közepszerű nagysággal, rövid végtagokkal, nagy fejjel, széles homlokkal, széles és kurta orral és vastag ajkakkal 3. A' tatár törzsök a' fekete és káspiumi tenger' oldalán egész az Uralig és Sibéria felé, közép nagyságú, karcú növésű, kis, fekete, élénk szemű, sötét barna hajú népségeket foglal magában.

A' mongol törzsök általában az arcz' előkelő szélessége által jellemződik. Az ázsiai népek közül ide tartoznak 1. a' sajátlagos mongolok, mellyek közül a' kálmukok leginkább jellemzők, mialatt a' kirgisek a' tatár törzsökhöz közelednek. Főbélyegeik: alacson növés, széles mell, erős tagok, rövid nyak, nagy szögletes fej, széles lapos arcz, keskeny és alacson homlok, keskeny, kissé boltozott szemöldökök, apró feketebarna szemek, lapos gyökerű, széles szárnyú kis orr, kiülő pofacsontok, a' fejtől elálló nagy fülek, széles erős ajkak, rövid, hegyes áll, ritka szakáll, fekete durva haj, mocskossárga bőrszin. Életmódok nomádi, 's hajdan, névszerint tatár vezérek alatt többször ütöttek be a' művelt tartományokba. 2. A' kínaiak szinte lapos széles arczczal bírnak, orruk, fülük mint a' mongoloké, de e' mellett szemöldökük vékony, erősen boltozott, a' száj nagy, a' szakáll vékony, a' haj fekete fénylő, a' bőr barnasárga, kéz és láb kicsiny. Korábbi műveltség mellett a' műparban bizonyos ügyes-

séget és különös kitartást fejtettek ki, de a' kedély' korlátoltsága, 's a' képzelet szegénysége mindenütt kitűnt Nyelvök csak néhány száz, többnyire egy tagú gyökszóból áll, mellyek a' mint különbözőleg kimondatnak és hangoztatnak, különféle jelentéssel bírnak, de az összetétel szigo ún logikai Az írásjelek annál számosabbak, a' mennyiben egyes tárgyakat jelelnek. A' japánok a' kínaiakhoz egészen hasonlók, de élénkebbek, erősebbek, 's nyelvök több szótagú. Hátsó India' lakói képezik az átmenetelt a' malaj törzsokhöz, valamint a' tibetek a' mongolokhoz. 3. az éjszakázsiak névszerint a' szamojédek, tun-gúsok, jakútok, kamcsatkaiak 'sat. alacsonok, vaskosok, fejük nagy, szemeik egymástól távol állók, pofacsontuk kiülő, szájuk széles, ajakuk pittyedt, szakálluk gyöngye, a' haj hosszú, merő, fekete, a' bőr barnasárga. A' kelet felé lakó népek' nyelve a' mongollal egyezik, a' nyugotiaké a' finnrel, melly törzsokkal a' csernvissek, votjákok atyafiasok.

Az amériakaiak a' mongol törzsokhöz tartoznak 1. Az eskimók vagy földszarki népek alacsonok, vaskosok, nagy fejjel, lapos, széles arczczal, apró fekete szemekkel, kis orral, gömbölyű vastag pofákkal, hegyes állal, meglehetősen erős szakállal, hosszú finom fekete, néha szőke hajjal, a' gyermekkorban fejr, későbbben mocskosbarna bőrszínnel 2. A' földszark' közelében a' Magellanútig lakó népségek' alacson homloka, széles arcza, és ajka, kiülő pofacsontai a' mongollal közök, de orruk jobban fölemelkedik az arczon. Szakálluk gyöngye, hajuk fekete, színök általában veresbarna, de néhány népségnél éjszakon, valamint a' forró földöz alatt közelít a' fejrhez. A' lélek' csekély élénksége mellett hajthatlanok és

szokásaikhoz erősen ragaszkodnak. Nyelveik minden különbség mellett is hasonlítanak egymáshoz, sok hosszú, 's több tagú szóval bírnak, mellyek részint sokszerűen hajtogathatók, de általános fogalmakra nincs kifejezésök, 's gyakran tagjártatás használtatik a' beszéd' tökéletesítésére. Csak a' peruiak 's mexicóiak bírtak előbb műveltséggel 's rendezett státussal 3. A' pescherák Amerika' déli csúcán kiesinyek és soványok, nagy fejűek, széles arcúak, lapos orrúak, apró bágyadt szemekkel, kiülő pofacsonttal, nagy szájjal, vastag felső ajakkal, fekete finom hajjal, sötét bőrrrel, széles vállakkal, vékony lábakkal, vastag térdekkel; buták 's a' ro-zúl hangzó és szókbau is sze-gény nyelv mellett hatásukat az élet' nyomorútar-togatására szorítják.

Az embernem 3ik főtörzsöke a' szerescsen 1. Legtisztábban találtatik Afrika' nyugoti részében, névszerint Újguineában. A' néger itt keskeny 's a' fejtető felé oldalvást összenyomott koponyával bír, a' nyakszirtlyuk nagyobb mint az európai-nál, 's inkább hátrafelé fekszik, úgy hogy a' nyakszirt laposabb és kevésbé kitűnő. Az arc keskeny, de az erősen kiálló felső állcsont által előre nyomúlt, az arcyszöglet 75-o, a' homlok keskeny és alacson, a' szemek kiülők teljesek; az orr gyökerénél lapos, hegye felé, széles, és vastag, az ajkak pittyedtek, a' metsző fogak fer-dén állnak, az áll gömbölyű, hátralépő, a' haj fekete göndör és gyapjas, a' többi test kissé szőrös. A' fekete bőr vastag, puha, bársonyne-mű, 's tapintatra hűs; a' gőzölgés saját erős sza-gú. A' növés karcú, a' mell széles, a' férjfiui medencze hosszukás, és szűk, az alkar a' töb-bi testhez képest hosszabb, mint az európainál; kéz és láb igen lapos újaik hegyzettek és hosz-

szük. A' néger éles érzékekkel, sok hajlékonysággal és izomeróval, 's nagy termékenységgel bír; a' természettől nyert kedvező helyzetben gondtalan és lómba, szenvedélyes és kegyetlen, más körülmények közt magasb műveltségre nem képtelen. 2. Afrikától éjszak és keletre lakozó faj közelit a' kaukázi törzsökhöz. Ez mondható a' kafferekről, kik jelesül hegyeken élnek, sárgás vagy barnás bőrszínnel, magas homlokkal, kiálló orral, erős pofacsontokkal, vastag ajkakkal bírnak, eszeség 's harci érzelem által tűnnek ki. A' fulánk Guinea' magas síkain sárgásbarna színűek, arcuk tojásdad, orruk nagyobb, ajkuk gyöngébb, hajuk kevésbé gyapjas mint a' sajátlagos négerké, és inkább hasonlítanak az arabokhoz. A' sárgafekete mandingók a' hindukhoz közelítnek. A' fellaráhk rézveresek, a' hamburák sárgások hosszú göndör hajjal, a' madagasok sárgásbarnák, hosszúkas gyapjas hajjal, 's nem egész lapos orral. 3. Afrika' délszaki csücsán találkozó faj a' mongol törzsökhöz hasonlít. A' hottentottok kis növésűek, koponyájok hosszú és alacson, fejtetőjük lapos, arcuk felül széles, alól keskeny, szemeik egymástól elálló, szük nyílásúak, az orr rövid, a' száj nagy, az áll csaknem semmi, hajok fürtös, a' bőr sárgásbarna, végtagaik vékonyak; lómhák és érdektelenek. A' hozzájuk oldolvást álló boschmánok kicsinyek, hasonló arczképezéssel, szemök' nyílása szük és ferde, az orr igen lapos, gyökerénél széles, a' felső állcsont annyira előre nyúlik, hogy a' metsző fogok egészen ferdén állnak, a' bőr olajszin, a' kar rövid, a' kéz kicsiny. A' boschmánok élénkek, érzékeik eléggé élesek, de a' műveltségnek olly alsó fokán állnak, hogy sem földművelést nem űznek, sem házi állatokat nem tartanak.

Ausztrália, mely Ujhollandon kívül az archipelagusi szigeteket, vagy Polynéziát és a' déli tenger' szigeteit foglalja be, növény és állatteremtényeinek minden sajátága mellett sem mutat a' többi szárazföldétől eltérő emberképezést; sőt inkább itt az embernem' három főtörzsökét újra feltaláljuk, csak hogy módosítva és gyakran közvetleni közelségben.

Az ausztráli kaukaziakhoz tartoznak 1. A' malajok az archipelagusi szigeteken barna színnel, karcsú növéssel, tojásdad arczczal, mérsékletten boltozott homlokkal, nagy tüzes szemekkel, finom majd egyenes, majd hajlott orral, nagy szájjal, gyöngye szakállal, hosszú, finom, fénylő, fekete hajjal; komolyak és hallgatók, de érzésteljesek és merészek, magasb műveltséghez közeledésre képesek 2. Több népségek a' marianni, karolinai és más szigeteken, valamint Újzéland' lakói is, mellyek barna, részint fejr bőr, fekete néha barna vagy épen szőke haj, szép alkat és tojásdad arcz mellett, szerencsés szellemi hajlamokkal és élénk erkölcsi érzettel bírnak.

Az ausztráli mongolok a' karolinai, nikobári szigeteken és Újguineában laknak Széles arczczal, szűk és ferde nyílású szemekkel, kis lapos orral, kiülő pofacsontokkal, nagy szájjal, vastag ajkakkal, fekete mereven hajjal, és rézveres, s részint egészen sötét színnel bírnak.

Az ausztrálnégerekhez átmenetet képezik 1. Az Ujhollandok. Ezeknél a' koponya keskeny, az arcz széles, kiülő álcsonntal, ferdén álló metsző fogakkal, és igen vastag ajkakkal, az orr széles nagy orrlyukakkal, a' szín sötétbarna, a' növés alacson, gyöngye csontalkattal. Éles érzé-

kekkel, érzéki felfogó erővel, és élénk utánzásí ösztönrel ellátva műveltségre képtelenek; névszerint a' tasmaniánok olly alac-on fokon állnak, hogy sem vallással, sem polgári alkotmánynyal nem bírnak, sem lakokat nem készítenek, sem nem ruházkodnak. 2. Ausztrália nagyobb szigeteinek beljében találkoznak már kevésbé durva, és földművelést üző népségek, mellyek a' molukkai szigeteken alfurusoknak, Újguineában endamereknek mondatnak. Nagy karcsú növésrel, nagy szemekkel, lapos orral, kiülő pofacsontokkal, kissé ferdén álló metsző fogakkal, sűrű szakállal, és fekete-sárga bőrrrel bírnak. 3. A' papuák vagy a' sajátlagos ausztrálnégerék közép nagyságúak, lapos homlokúak, a' szemek egymástól elállnak, az orr fitos, a' felső állcsont kiálló; a' haj puha, sűrű, gyapjas, a' bőr sárgásfekete, 's csaknem olly durvák, mint a' tasmaniánok.

Burdach után.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Vélemény a' büntetésmód javítása iránt, írta Balla Károly pestmegyei kapitány, több megyei táblabíró, 's a' magyar tudós társaság I. tagja. Pesten 1841 Trattner Károlyi betűvel úri utsza 453. szám.

Ara 2 f. e. p.

Századunk philanthropiai szelleme, az inség és nyomoruság könnyeit, mennyire körülözött

emberi erők, 's a' legnemesebb törekvéseknek is gyakran ellenszegülő megrögzött balitételek engedik, letörölni, a' szenvedő, még pedig az önvétkeiért szenvedő emberiség sorsán is könnyíteni, a' tömlöczők setétségében is fáklyát gyújtani, a' vétkeikért bűnhődő szerencsétlenek erkölcsi javításán munkálni, tüzte ki a' többek között nemes törekvéseinek céljául; némi megezáfolásául azoknak, kik jelenkorunkat főleg az anyagi érdekek, testi élvezetek utáni sovárgással vádolgatni szeretik. Az ezen tárgyban, 's illy nemes célból készült munkáknak meglehetősen bőségevel dicsekszik már a' külföld; de annyival szegényebb nemzeti literaturánk. Ha van tárgy, mellynek fejtegetésében a' philosopháló, de az emberi lélek mélyebb ismeretével, 's mi itt csak nem elengedhetetlen feltétel, több évek tapasztalásából merített gyakorlati ismeretekkel eléggé el nem látott író eltévelyedhet, kétségkívül a' tömlöczők czélszerű elrendelése, 's a' raboknak az érdemlett büntetés mellett egyszerűs mind czélba vett javítása az. Egyik tulságbul a' másikba esni, fájdalom úgy látszik emberi gyarló természetünknek elidegeníthetetlen tulajdona. Innen van, hogy p. o. a' németek között, kikenél a' vétkeikért bűnhődő foglyokkali bánás, talán a' világ, legalább Europa minden nemzetei között a' legemberibb lábra van állítva, nem ritkán keletkeztek, az újabb időben olly röpiratok, és terjedelmesebb munkák is, mellyek a' büntető törvények szerleletti humanitásáról (Uiber die übertriebene Humanität der Strafgesetze) 's ennek a' polgári társaságra kártékony befolyásáról panaszkodnak.

Illyes valamitől azomban tartani, hazánkban épen nincs még okunk, hol büntető rendszerünk olly zavarban, 's a' büntetés, a' rabokkal bánás, an-

nyira a' birák' önkényéhez van kötve, olly szigorú, helyenként talán olly embertelen is, hogy a' lágyítás, a' tágitás kétségkívül csak üdvös eredményt szülhet.

Balla ur jelenmunkáját több évi tapasztalása, 's mint egész folyamatjából látszik, a' legjobb külföldi források után készítette; 's üdvös leczkéket tart benne a' büntetési módokról, a' büntetésről, a' czélszerű büntetési eszközökről, a' rabokkali bánásról, a' büntetés reménylhető sikeréről, a' birákról, a' birák függetlenségéről és választásáról, a' bünbirákról, nyomozókról, előudókról, a' bűn megelőzéséről, a' börtönről, a' rabokról, 'stb. A' halálos büntetésekről értekezéséből a' '76ik, 's köv. lap mivel ez a' szó teljes értelmében igen *életbe vágó* kérdés, a' szerző nézeteit, mennyire ismértetésünk határai engedik, saját szavaival közölni, 's reá jelenkorunk egyik legjelesebb írója után némi észrevételeket közölni czélszerűnek látjuk.

XII. A' halálos büntetésről. Bár milly czélszerűek, és hathatósak legyenek a' büntetések, törvényszegések mégis fognak ismételtetni, 's kérdésbe tétetik, vajjon ott, hol nem lehet többé javulást reményleni, hol a' legirtóztatóbb gonoszságra is edzve van már a' szív, hol fene vaddá fajult el az ember, lehet e', szükséges e' a' gyökeres orvoslás, melly a' veszedelmes gyomot a' társaság hasznos plántáji közül kiirtsa?

Azen túlérzelgők közzül, kik nemes lelkekről készített okoskodásaikat a' büntörvényhozásnál embervadakra kívánják alkalmaztatni, sokan annyira mentek; hogy a' halálos büntetés jogától magát a' társulatot is meg akarják fosztani.

Minden túlzás hiba, sőt olykor véték is, 's mennyivel inkább akkor, midőn a' társulat közbátorsága ellen van intézve. 'S vajjon lehet e' tagadni, hogy minden pusztá elméletből merített túlzélgés; mind meg annyi hátráltatója a' büntörvényhozásnak, 's eszközlője ama szövénynek, melly a' társulat kívánatai és céljaitól félre vezet. Mert a' szerfeletti engedély semmitője a' törvényes fenyegetésnek, 's ekképen egyik fő rugója a' vétkeknek. —

A' társulat, midőn tagjaitól köteleztetéseket fogadott el maga iránt, viszonyos köteleztetése maradt fenn, t. i. maga, és minden egyes tagjai védelmezése, 's azon eszközök használhatása, melly ezen viszonyból foly: következőleg lemondott minden engedélyről, mi ezzel ellenkezik.

Nem kell feledni, hogy azon gonosztévők közzül sokan, kiket a' vallás felebarátinknak mondogat, az emberi gyarlóság embertársainknak festetet, roszsabbak azon fenevadaknál, mellyek megismértető jeleiket magokon hordják, 's mellyek mihelyt kiszabadulnak, legelőször is azt tépik szét, ki nékiük enniök adott — mérges kigyók ezek, kik először is azon kezekbe harapnak halált, mellyek a' fagyról őket melengetni vivék, — tigrisek, mellyekből a' vér csak utolsó párájokkal oltatik ki. Tanú a' föld nagy része reá, hogy némelly embert sem nevelés, sem vallás nem formálhat jóvá. Hány testvér van, kinek egyike, ugyanazon vérből és testből származva 's ugyanazon vallás, nevelés és szülék által neveltetve, a' legjobb, másik legroszabb? —

A' jó nevelés és szelid vallás kevesbithetik ugyan a' gonoszok számát, de sem egyik sem másik nem kezeskedik bizonyosságról. Maga a' tapasztalás nem egyeseket, hanem nemzeteket állit például. —

Nem előítélet sem valamely fonák sugallás mondatja, hogy ha végig tekintünk némely nemzeteken, kik közt a' szelid vallás hatalmas leginkább hathatott, nem közöttök fogjuk e' találni, a' legtöbb orgyilkosok, rablók és tolvajok csordáját? Nem ezeknek országutaikon könyörög e a' *prego mio domino*-t koldús az utazóra czélzott és felvont puskával? — 's az illy koldulás épen ott! hol a' szent vallás leginkább, 's legrégebb időtől fogva lobogtatja a' tiszta erkölcs fáklyáját. — Ne vegyük most fel a' népek karakteristikáját 's egyéb viszonyait, mellyek azoknak erkölcsaikre hatnak, mondjuk csak azt, hogy némely emberek javítását sem vallás, sem nevelés nem eszközölhetik: következőleg mind azon okoskodások ferdék a' társulatra nézve, mellyek gyöngék, sőt gyávák hinni, hogy vannak sok javíthatatlan nem emberek, kik az Istent átkozódással, az életet gúnynyal, embertársaikat gyilkokkal üldözik, míg csak el nem vesznek: és az engedékenység vagy is irgalmasság jótekonyságait, bolondság fájáról származottaknak csúfolják.

Valóban nem is lehet azt feltenni, hogy a' tigris a' kalitkáboli legelső ugrással, ha bár benne több esztendőig lakott is, azonnal ne öljön. Itt a' theoria veszedelmes csalékonyság, az ellenkezőnek állítása társulat-üldözés; egy szóval az ártatlanok mellének szögezett tör, melly vértől gőzölg, 's vért ontandó.

Ki merné tagadni, hogy a' törvényeknek nagy befolyása van a' népek erkölcsaikre — 's hogy a' kegyetlenség csak vadítja őket. De ismét kérдем, milly törvények tehát a' kegyetlenek?

Én kétféle kegyetlen törvényt ismérek. Egyik az, melly az ártatlant tartozott 's jogszerű véde-

... nélkül hagyja, vagy is, melly a' gonosztévőnek több védelmet ad, mint a' társulat közbátor-sága engedhet, 's az a' legkegyetlenebb törvény. Másik az, melly a' gonosztévőt a' társulat közjóllétének kívánatai felett üldözi, a' mi soha sem lehet olly kegyetlen, mint az előbbi, mert a' bűnnek keményebb büntetése az ártatlan üldöztetése mellett tekintetbe nem jöhet. Való, hogy mind kettő kerülendő; de midőn az utóbbin akarunk enyhíteni, szabad e felednünk, hogy az ártatlanok jogait 's bátorságát feláldozni nem kevesebb mint bűn, és pedig büntetendő bűn lenne.

Azok, kik a' halálos büntetés eltörlesztését sürgeték, általában megegyeznek abban, hogy az élet folytig tartó rabság sokkal irtóztatóbb, 's kínzóbb büntetés a' rögtöni halálnál, 's még is e' kegyetlenebbre szavaznak. Igen is, ők magok érzik, hogy nincs igazságuk. Ők kegyelmesek akarnak lenni, hogy a' kegyetlenebb haláltól felmentsék a' bűnöst: a' miben hogy nem hibáznak, mellettek az egész világ tapasztalása szól. Mert hiszen nem szükség itt az elmélet elcsavargatott erőködéseire szorúlnunk, sem az ékesszólás fellengzésein szárnyalnunk; elenyésznek ezek, mihelyt azon való-ságot kimondjuk, hogy 200 — 300 halálra ítétek közzül, alig találkozik egy, sőt talán ez sem, — ki nem inkább a' holtiglani fogságot válassza mint a' halál rettenetességét, melly a' hitlennek annyival iszonyúbb minél borzasztóbb az örök semmiség-he dőlés. — A' halál mindenkor halál: 's az életet, bár ha egnyomorúságosb is mindig vigasztalja legalább egy reménysugár, de melly egész világgal ér. —

Lucas és több hozzá hasonlók azt vitatják, hogy egy társulatnak sincs joga, valamelly tagját,

bár mit tett is, életétől megfosztani, mert úgy mondanak: egy ember sem köthette le a' társulatnak azt, miről rendelkezni szabadságában nem állott, ilyen pedig mindenkinek az élete. Továbbá még azért sincs, mert a' halálos büntetések sem a' gonosztévőre nem lehetnek kivánt hatással, sem a' társulatra, 's ezt statistikai adatokkal is igyekeznek bebizonyítani.

Társas emberről, társas embernek illy egy oldalulag okoskodni nem egyéb, mint olly fattyú ága a' philosophiának, mellynek az emberi romlottságról, 's a' társulat közbátorságáról semmi fogalma sincs. Melly nem arról gondoskodik, hogy az ártatlanok sokasága, 's az egész társulat gyilkosnak, 's rablóknak ne legyen kitéve, hanem arról hogy néhány gyilkosnak 's rablónak alkalom nyujtassék a' szabad öldöklésre, 's azon társulat retteggetésére, melly élte 's vagyona bátorságáért vagy is a' védelmi erő egyesítésére kénytelen volt tagjaitól annyit kivánni, mennyit ő azoknak ajánlani vállalkozott, 's mellynek viszonyzása nélkül, a' társulat senkit tagjává fel nem vehetett: következőleg, mivel a' társulati védelem csak ritkítá a' természeti állapot veszélyeit, fenntartá ennek egyszersmind összes kötelelességeit is, úgy mint a' személy és vagyonnak utolsó csepp vérig leendő védelmezését. Mi volna a' javithatatlan gyilkosok és rablók halálos büntetéstől felmentése egyéb, mint buzdítás hasonló gonosztettekre? 'stb. — A' következő lapokon néhány példái számláltatnak elő a' tömlöczből kiszökött 's irtóztató gonoszságokat elkövetett raboknak; szerzőnk azt állítja, a' 85ik lapon hogy „nincs börtön, mellyből a' rab kinem szökhetéseért józan észszel bár ki is jót állhasson, de feje veszteséggel! mert ártatlanok élete forog kérdésben. És ha az örök 's tömlöcztartók gyen-

geségeit szabad lenne mentségül felhozni illy biztosítást az egész világ eszelő-ségnek tekintendene.“ A' következő lapokon ismét az Angol parlamentnek a' halálos büntetések eltörlését tárgyazó indítványnya (1841. Junius 23.) és némelly szerinte álhölcselkedők és vakmerő statistikusok ellen kelvén ki okoskodását azon végzi: „a' társulatnak nem csak joga van, sőt szükség esetében kötelessége is a' halálos büntetés végrehajtása !!

Ezen véleményére a' szerzőnek mint felebb említők, jelenkorunk egyik legjobb írója, egy Matter nevü francia tudós után, kinek „a' szokások befolyása a' törvényekre, 's a' törvényeké a' szokásokra“ czimű, a' francia academia által tizezer franknyi rendkívüli jutalommal megtisztelt pályamunkája, Tudományos Gyűjteményünk olvasói előtt már ismeretes, következőleg felelünk.

„Azon tévelygés, mellyről beszélni szándékozzunk, a' halálos büntetés. Midőn mi itt tévelygésről beszélünk, ez nem azért történik, mintha ezen fontos kérdést egy szóval akarnók eldönteni; hanem hogy legszelidebb kifejezést válaszszunk egy olyan törvényre nézve, mellynek eltörlése szint olly sürgetőleg követeltetik mint a' rabszolgaságé.

Az emberek velek született jogainak nevében követelték a' rabszolgaság eltörlését; ugyan azon jogoknak nevében, különösen pedig az erkölcsi érdekek nevében kívánják a' halálos büntetés száműzését; 's a' millyen nagy tüzzel oltalmazta a' 18 századok óta uralkodó vallás, az emberiséget azon barbár bánásmód, a' rabszolgaság ellen: éppen olly buzgalommal védi azon philosophia, melly a' legujabb időket meglepte, az erkölcsiség ügyét, ogy ollyan büntetésmód ellen, mellyet ő erkölcstelenségnek bélyegez.

Alkalmasint nem fog a' küzdés ezen vérengző törvénykiszolgáltatás és a' szokások által gyámoltott philosophia között olly sokaig tartani, mint a' vallás és rabszolgaság között tartott. Egyébiránt koránt sincs még az az eldöntés pontján; mert a' társaság maga még nem emeli fel szavát a' halálos büntetés ellen, csak a' társaság némelly szónokai, némelly írók, erkölcsvizsgálók, törvényhozók szólalnak fel egy ollyan büntetés ellen, melly előttök annyira gyűlöletesnek, a' statusbölcseesség szempontjából tekintve olly kevésbé okszerűnek, és vétkesnek látszik.

Kétség kívül kevés idő múlva szavazattöbbséget nyerendének a' legnemesebb, legphilanthropiaiabb nézetek; de ezen annyira szükséges feltétel, ezen annyira kívánatos lettdolog, sem lesz képes ezen fontos változást bevégezhetni. A' halálos büntetés eltörlése a' teoriában bizonyos körülmények között jó lehet, ellenben veszélyes, 's a' rendre, a' csendességre 's még a' köz erkölcsi-ségre is romboló lehet, ha ezen körülmények nem léteznek. —

Százszor mondották, 's százszor méltó joggal lehet mondani, hogy egy ember feláldozása nem egyéb mint vérengző belevágás a' teremtő által alapított rendbe; hogy ha a' halálos büntetés igazságos cselekvény is arra nézve a' kit érdekkel, rettenetes igazságtalan családjára nézve, mellyet gyalázattal borít el; hogy a' dolgok azon rendje, melly szerint a' hatóságok határozatát nem lehet végrehajtani a' nélkül, hogy gyalázatot ne vonna arra, ki az isteneknek ezen ítéletét végrehajtja, kegyetlen rendetlenség; hogy a' társaságnak minden tagjainak oltalma végett sincs joga tagjai közzül egyet is feláldozni, sem azt kit

kegyetlen bosszuállásával pénzért megbíz, gyalá-
zatra kitenni; hogy általában sem Isten sem az em-
beritársaság, sem a' törvény, sem a' közrend bossz-
szuállást nem követelnek; hogy mind a' status mind
az emberiség mind az isteni gondviselés legfeljebb
is a' gonosztévő megjavulását kívánhatják; hogy a'
gyilkost megölni a' józan ész nyugalmában, annyit
teész, mint a' gyilkost dühösségében utánozni.

Ezen bizonyító okokhoz, mellyeknek erejét
elismerjük, 's mellyeket inkább erősíteni, mint gyen-
gíteni vagyunk hajlandók, még másféle vizsgálódá-
sokat ragasztottak, mellyek épen olly fontosok, 's
az emberiség legtisztább érdekében felfogvák. Azt
mondták, hogy a' véres kivégzéseknek, mellyek
törvényeink által még parancsolvák, 's az azokat
megelőző előkészületeknek, csupán látása is a' phy-
sical szintügy mint az erkölcsi világban, a' legna-
gyobb gonoszok kútforrása. Tapasztalták, mikép
a' dolgok erkölcsi rendét tekintve, nem hogy bor-
zadalmat gerjesztene az a' nézőkben, hanem inkább
bizonyos kedélymozgalmaknál fogva, mellyeket a'
népnél felébreszteni annyival veszélyesebb, meny-
nyivel nagyobb kedvvel látszik az azokat élvezni,
figyelmét lebilincseli; mikép az ezen felül senkibe
sem a' gonoszságtól sem a' büntetéstől félelmet
nem önti, sőt ellenben ezen látás az által, hogy
nemelyleknél az érzést elvadítja, másoknál az ér-
zelmeket fellázasztja, mindayájokba pedig olly bi-
zonyos vadságot önt, melly a' legdurvább 's leg-
gorombább lényekben sem könnyen fejlődik ki ma-
gától, borzasztó romlottság okává lesz. Tapasz-
talták, mikép a' dolgok physical rendét tekintve,
nemelley legszomorítóbb rendetlenségek, a' legun-
dorítóbb nyavalyák lehetnek azon érzelmek kö-
vetkezményei, mellyeket a' kivégzésnek csupán
csak látása okoz; mikép megtébolyodás, gutaü-

tés, szélütés, örültség közvetlenül származhatik csupán a' gondolatból is az illy gyalázatos, az illy borzasztó halálra.

Ezen vizsgálódások, ezen bizonyító okok mind arra mutatnak nézetünk szerint, mely nagy és általános előmenetelt tett az europai társaság felsőbb néposztályainak korszellemé. De a' kérdés nem itt alapszik; sajátlag és egészen a' nép azon osztályának szokásaiban, erkölcsében alapszik az, mely különösen szokta a' halálos büntetéssel járó gonosz tetteket elkövetni; és ha a' felsőbb néposztály, mely ezen büntetésnek a' statusvétkekre való alkalmazása ellen szavát eleitől fogva felemelte, azon általános meggyőződést terjeszti el, hogy ezen büntetési-módban valami igazságtalan, valami kegyetlen van, hasonló bizonyító okok, a' nép alsó osztályában gyakoroltatni szokott, gonosz tettekre nézve szükségeskép be fognak következni.

Talán nem nehezebb ezen feladat mint az első, talán valamelly katastropha ezen kérdés fejezetését szinte olyan mértékben fogja előmozdítani mint egy jó királynak, egy híres tábornagnak (kiket én csak ezen tekintetben állítok össze) halála a' törvényes eljárásról politikai vitatásokat előmozdította. De még akkor is, ha ezen munka be lesz végezve, ha az alsóbb néposztályok magoktól és magokért, és érzelmeik, erkölcsaik, 's a' kegyelemérti esdeklésök által behizonyítandják, hogy a' halálos büntetés mivelődésünk mostani állásához többé nem illik, még akkor sem lesz minden elérve. Azon pillanattól fogva, midőn a' társaság haragját és követeléseit azon óhajtásra lesz kénytelen szorítani, hogy a' gonosztévő megjavuljon, birnia kell szükségeskép a' javításra szolgáló eszközökkel; 's ezen eszközöknek a' büntető

törvénykönyv átalakulását szükségeskép meg kell előzniök. Valamig ezen eszközök hatalmunkban nem állanak, ezen átalakulás törvényhozói gondolatlanság, nemzeti bolondság cselekvénnyé lenne.

Látni való, mikép a' halálos büntetés eltörlése még Franciaországban sem esik a' legközelebbi időkbe, nem azért, mintha az alsóbb néposztályokhoz nemes eszmék nem férhetnének, nem azért, mintha nehéz volna velek mind azt felfogatni, és megújtatni, mi borzasztó és útálatos van a' véres kivégzések látásában, nem mintha gyakorlatilag lehetetlen volna egy szigorú büntetés helyébe szelidebbet tenni, nem azért, mintha a' statusnak félnie kellene, hogy egy ölöeszköz eltörléséből törvenytelenséget lát származni; hanem még egyszer mondom: nem az a' kérdés. Egyik büntetésnek másikat tenni helyébe, csekélység; de fontos és lényeges a' megsemmisítő büntetések helyébe javító institutiokat tenni. Ezen institutiokat már a' törvény elhatározhatja, a' költségeket, mellyeket ezzel elnyelhetnek felszámithatja, 's a' költségvetésben (budget) megengedheti; de institutiokat elhatározni és fizetni, még nem annyit tesz, mint azokat alapítani. Az institutióknak csak azon szellem, azon szokásoknál fogva van becsé mellyek azokat diktálják és vezérlik, 's a' leg eldöntőbb, a' legüdvösebb, mint a' halálos büntetés eltörlésére nézve tehetünk, ebben áll: azon szokásokat és intézkedéseket mellyek azt feleslegessé teszik, előre elkészíteni.

Ezen viszonylatban, mint gondolom, semmi ellenmondás sincs. De akkor könnyen is megfoghatja akárki, hogy nekünk még valami más tenni valónk van, mint csupán törvényeket és röpiratokat készíteni; hogy a' szeretet munkájához kell nyúl-

nunk, 's a' vallástól és erkölcsi tudománytól igénylenünk mind azt, valami csak a' legfőbb hatalomból kezekben van; hogy a' lelki isméret sebeit begyógyítsuk, a' bűnöst a' társasággal az erkölcsi-séggel 's magával kibékéltessük; mert Nemesis, mielőtt költői kép volna, bőszenbálló furiáival igazság volt már a' gonosztévő életében.

A' társaságot azon csirától, mellyet a' gonosztévő kebelében hordoz megőrizni, 's ezen csirát saját kebelében elfojtani, ez a' feladata azon törvénynek vagy kormánynak, melly a' halálos büntetést el akarja törölni. Házakat építeni a' valóságos megjobbulás számára, intézményeket alapítani, mellyek képesek a' gonosztetteknek eleit venni, vagy a' gonosztévőt az erénynek visszaadni, 's az egész nemzet szívében e' szép és erőteljes erkölcsiég érzelmeit kifejteni, mindenek felett pedig az emberek' lelkébe azon üdvös félelmet, azon vallásos borzalmat, azon tartózkodó rémulést belehelleni a' gonosz tett iránt, melly attól egyedül képes megőrizni: ez a' dolog veleje. Ezen rémulés védangyal, ezen borzalom vallásos, ezen félelem üdvös; nem kételkedhetünk felőle, hogy ezen félelem egyszersmind a' lelkiismeret és egy ősz régiségű törvény gyümölcse. Az emberiség lelkiismeretében, azon általános érvényességű tétellel, 's azon, a' fő valóság nevében törvény által kihirdetett ítéletnek következésében származott az: *a' ki vért ont, annak vére ontassék ki.* Ezen törvényt rögtön vissza venni, visszavenni a' nélkül hogy helyébe valamit tehetnénk, mi az emberiszívben azon érzelmet, mellyet egy mennyei tiszteletű szózat öntött bele, megszabódtá, annyit tenne, mint a' köz erkölcsiéget veszélyeztetni, mi soha sem történik büntetés nélkül.

De a' philosophia ne szegüljön ellen a' lassú az óvakodó haladásnak; 's ha a' vallás nem idegenkedett a' rabszolgaság eltörlésére 18 századot szánni, a' philosophia se sajnáljon még néhány évtizedet a' halálos büntetés eltörlésétől!!

Eddig Matter. Ha nézetei állanak, mellyeknek alaptalanságát megmutatni nem könnyű feladat lenne, látni való, mikép a' halálos büntetések feletti vitatkozás, a' legfontosabb kérdések közé tartozik. És ha még F'sancziaország — a' népalsóbb osztályát, és így a' sokkal nagyobb tömeget tekintve — sem értt meg még ezen büntetésmód eltörlésére, mennyivel kártékonyabb hirtelenkedés lenne azt, hazánkban, hol az alsóbb néposztály más országiakhoz képest, az erkölcsi és értelmi kifejlődésben, annyira alant áll, rögtön eltörölni akarni, bár melly helytelen, bár melly borzasztó is az in theoria. —

Z.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Die Gräfenberger Wasserheilanstalt und die Prieszniczische Curmethode etc. von Dr. Carl Munde etc. Leipzig 1840.

Az újabb időkornak kitünő szellemén alapul az a' törekvés, mi által az elavult visszaélések kiirtásának, hiányos intézetek javításának, és az emberiség hasznát igazán előmozdító felvilágosítás tenyésztessek; ha valamely ágában az emberi ismereteknek szükséges vala a' változás, és elalakítás

bizonyára a' gyógytudományban vala az leginkább, mert a' rendszereknek folyvásti harca az orvosok között találkozó több nagy férfiak daczára is vonatkodott a' gyógyművészetet természetszerű alap-
téselekre vissza vezetni, hanem szolgálilag iparkodott a' bizonytalan orvostudomány tapogató homályos pályáján mesterkélve tévelyegni. — *Oertel* tanár vala Anspachban a' ki elég bátor leve ezen közönséges árnak gátot vetni, és a' *Vizet* eredeti gyógyerejében a' világ előtt megismértetni, jóllehet több ellenvetéseket kelle némi fölösleges visszaélésekért az orvosi közönségtől méltányolnia, de nem tikkadt meg azért feleivel bátran küzdeni, és a' *vizet*, ellenei hibáit kiméletlenül felfedezve, általános *gyógyszerül* ajánlani.

Oertel tanárnak köszönhetjük azt is, hogy a' genialis *Prieszniczczel* kit a' természet orvosnak szült 's nevelt, olly hamar megismerkedtünk, 's az ő szózata nélkül a' külfömben siker 's áldásteljes módszere csak későbbben vergődhetett volna ki a' hegyek közül mihozzánk. — A' vizgyógy mint ezt *Priesznicz* legelőször gyakorlá, és gyakorolni tanítá, egy új találmánykint áll. Jóllehet emlékezetet haladó idők előtt legfenségeseb' gyógyszernek ismerteték, már *Hippokrates* és *Galenus* sikerrel használák azt, de az ezen elemmeli különbféle kezelleteket soha olly rendszerileg, olly összehatólag még a' számos újabb orvosok közül is, kik a' vizet gyógyításra használák, kivált az új izzasztó módszerre nézve majd minden ismeretes betegségekben olly szerencsés következményekkel mint *Priesznicz*, senki mindeddig nem alkalmaztatta. — Egyedül nem csak mint gyógy de mint egészséges testet erősítve edző elemszer is új életre kapott a' hi' leg viz, és méltán, mert bármilly vegyitalt készítsen a' művészi kéz, nem leszen az olly hatalmas

a' testet erőben, a' lelket derűben megtartani miat
a' vizital. —

Valamint minden jónak, idvesnek van a' világon ellenfele, mellyel neki küzdenie, harczolnia kell, úgy szerző is a' vizgyógy gyors terjedhetése akadályainak két fő okot tulajdonít u. m. az általános előítéletet és sok orvosok' rossz szándékát, midőn így szól: „Nem fogjuk meg, mint gyógyithasson a' viz betegségeket, és olly mi, a' mellynek semmi ára, és mindenhol találató, olly nagy dolgokat vihessen végbe, a' mint neki tulajdonítjuk, és hogy még ott is segíthessen, hol az orvostudomány minden szereit régen hiába kíséreltek.” Szerző az orvosiszerek gyenge 's rossz oldalát fejtegetvén—a' természeti gyógyerőt semmiben másban nem helyezi mint az összes létműszerben lakozó szellemnek, a' mi által vagyunk, *melly mindig a' hiányzót 's elvátót önként helyre hozza 's a' testből minden idegent eltávolítani iparkodik.* O az idegrendszer még emberi szem által tökélyesen ki nem ismertett és átvizsgált erejével magával a' lélekkel vagy helyettesével.

Miképp hasson a' viz reánk mint gyógyszer Szerző okszerűleg így fejtegeti: *a' viz szinte olly kevésse valamint az orvosiszer vihet végbe gyógyulást, hanem éppen úgy, valamint az csak eszközül szolgál a' gyógyhoz, mivel hogy csak a' bennünk lakozó természeti gyógyerő (életerő) pótolhat ki hiányt vagy vidéki tárgyat (kórananyagot) a' testből távolíthat el. Egyedül egy ártatlan szer, mellynek ereje különösen a' kórananyag föloldásában, a' nedvek meghigításában, a' higözöltség előmozdításában, és mennyire a' hideg által hat, az emésztés megerősítésében, 's az olly igen fontos bőrműködés' élenkítésében áll, — kiterjed Szerző a' viz káros következményeire és azokat rövi-*

den így jegyzi fel: „A' kór csak a' mérték és idő tulságával árthat, mert a' tömött anyag nagy mennyiségben ódatik fel, a' bélesatorna kitágítatik, és elsenyved, és a' folyvásti mindig visszatérő inger által az életerő kevesbítetik, a' rostok kemény, és merevényyé tétetnek, de valamint a' tuzás káros következésekké, *ugy a' megkezdett gyógyul a' kitartás mellőzhetlen föltétellé valik*: — kiemlést érdemel szerzőnek az orvosegyedekben megkivántató tulajdonoknak velős érintése: „Egy orvosnak a' ki teljes vizgyógyot akar fölvalalni, a' módszerben, általános gyakorlati tapasztalásának „kell lennie, az neki többet fog használni mint az „elméleti, és olvasmányi, mert csak ez adja neki „azon biztos tapintatot, melly vele mindent annak „helyén, annak idején, és kivántató mértékben tetet.“ A' viszketeges elméletet hagyja csak a' természet-re, ó a' dologhoz legjobban ért, és soha sem tévedez. —

Az elméleti részből Szerzőnek zár sorait eredetileg utánozva fontos tartalmukért közölni nem leend érdektelen: „Az a' hiedelem hogy a' hideg víz külső használata fázlasson, esztelen, ha különben a' víz rendesen alkalmaztatik. Hideg mosdásnál vagy fürdőben soha sem fázlatjuk meg magunkat, ha csak mellette a' szükséges mozgást meg tesszük, a' testet a' vízben derekasan dörgöljük, és osztán menés által magunkat tökélyesen megmelegítjük. A' megfázások vagy a' lassu bánástól, a' levetkezésben, vagy a' mozgási hiánytól jönnek. Ha az adatott szabályt követjük, érezni fogjuk, hogy a' bőrműködés a' hideg víz külső használata által csak élénkebb leszen, és az általános meleg az egész testen elterjed. Még kevésbé akarjuk megfogni, hogy hideg lábvizek meleg lábokat csináljanak, és még levezetve is hassanak, miközben jól tudjuk, ha hóval mosdunk hogy a' kezek azon-

nal utóbb tüzesedni kezdenek. Csak az első benyomás kellemetlen, nem sokára pedig a' természeti erőnek egy hathatós visszahatása következik, és a' meleget a' víznek kitéve volt részekben kettőzteti. Magában értetik, hogy a' víz használatának — csak azon mértékben történnie szabad, mennyire a' jelenlévő életerő a' visszahatásra alkalmas, és hogy ott, hol ezen erő hiányzik, a' hideg víz nem lenne helyén. De a' gyulladás betegségeiben mint vöreg, patécs, himlő 's a' t. soha sem hiányzik a' fölületes melegség, és itt félnünk nem kell, hogy a' hideg víz használatával a' visszahatás elmaradjon, ha csak vigyázat és tapasztalattal fogunk a' dologhoz. A' hideg víz itten kettős szolgálatot tesz, a' gyuladást vagy fölösleges hőséget mérsékeli, és a' bőrön keletkezendő visszahatás által a' kórananyagot e' felé vezeti, melly azt osztán egy rendes bűrésnél az izzály által kiválasztja.

Diätetikai szerül értelmes szülékeknek folyvást kellene használniok, és ha gyermekeik betegségeinél meggondolva az igazságtalanul félt vizgyógygyal megbarátkoznának, ugyanazon örömlük lenne, hogy minden gyermeki betegségeken az ő kedveseik sokkal véstelenebben átesnének, mint-hogy egy nagyobb bőrműködés a' kórananyagot a' test felső színére vezeti, és a' nemesebb létműveket tőle megmenti.

A' hidegvíz használatával mint diätetikai szerrel a' gyermekeknél hogy sikere legyen, még különbözőféle egyéb vigyázati szabályok is egybe kapcsolandók. Nem kell őket meleg szobában, vastag ruhába takarva, ülni, vagy a' kuzskóban hukkolni, az ágyi ruhát nekik, nem melegíteni hagyni, vagy még melegítő üveget velek adni, nem kávét, theát,

bort, sert, vagy más hevítő italokat valamint fűszeres és ingerlő ételeket éldelni, és vélek mindennek előtt naponkint néhány órányi mozgást szabad ég alatt tetetni kell, mind ez maguknak a' kedves szüléknek is igen jól esnek! — A' vastag ruhák, és a' melegen tartás általában többet ártanak mint sem gondoljuk; azok a' jól magaérzéshez annyira megkivántatóleget kizárják, a' testet folyvást tulajdon kigőzölgése körében hagyják, és végre úgy elpuhítják hogy neki a' vastag ruhákat mindig vastagabbal kell fölcserélnie, és a' szobában helyét már nem a' kályha mellett, hanem rajta szükséges elfoglalnia, ha meghűtésnek ki nem akarja magát tenni. —

Azon éghajlatot, mellyben élünk, nem másíthatjuk meg, magunkat kell edzeni, és befolyásait nekünk ártalmatlanná tenni; és az olyan, a' kinek körülményei megengedik, a' zordon éghajlat alól elfutni, és mindig tovább délnek huzódni, nem fogna bőrén javitni, hanem mindig rosszitni, és az Aetna szája fölött éppen úgy megfáznék, mint edzett bőrrel az Eskimok hókunyhójában magát jól érezné. —

De ezen edzék a' gyógyszerertárban nem kapható. —

Priesznicz egy esetet így beszél el: egy főrendü asszonyosság a' fenn említett módon annyira vitte, hogy nem csak az ő tulajdon erősen fűtött szobájában, és igen meleg öltözetben a' kályha melletti helyet többé el nem hagyá, hanem, hogy az előszobákat is fűtetné, a' honnét csak úgy engedé bémenetelt az övébe. Milly közönségesen hiába fáradoztak az orvosok, és orvosságaik a' lehetlent megtenni, t. i. ezen ingert el távolítani, melly nem egyéb mint lég és víz által vala csak eltávolítható; és minthogy ezt tenni nem tudák más mó-

don sémmitkép sem sikerüle, betegjüket a' szobából kivenni, a' ki e' mellett szenvedhetlenül elkényeztet vala, tehát egyik a' másik után elmaradt, míg végre egyet sem kaphatott. Most ezen szükségben *Priesznicz* a' csudaférfi hivatott, és ez a' betegnőt hideg mosások és borogatások által már negyed napra annyira hozta hogy essős időben ötöt gyalog a' sétatéren kísérné, honnét a' félt veszély nélkül az ő nem fűtött előszobáin át, mérsékelve melegített lakába visszatére.

Azon módon sok elszektatottaknak bőrukról a' flanerok, testükről a' bundák, menték leorvosoltatának, melly utóbbiak kiváltkép szobákban ártalmások, minthogy sem gőzölgést ki, sem levegőt hé nem eresztenek, a' mi mindkettő a' testi egészségre elkerülhetlen.

Ha megfontoljuk hogy egy kinőtt test táplálékához képest naponként három font fölösleges anyagot a' bőrön át kigőzöl, valamint hogy a' bőr a' légből éltető részeket fölszivja, már így megfogjuk, mit a' bundák, és más nagyon meleg ruhák az egésznek ártsanak, egyszersmind is pedig milly jótékonyan kell a' naponkinti hideg mosásoknak a' bőr erősítése által ugyan arra hatniok.

De egyszersmind az egész őszhangzatát elősegítik a' hideg fürdők, és az egyes megbomlott érzékszerek rendes állapotját megint helyre hozzák, miközben a' testet áthatva erősítik, és a' szüléknek, kik magzatjaiknál azokat jókor használák, örömet készítenek egy izmos, viruló emberfajt fölnevelni, mellynek kül tekintete már az egészség benne lakó épségét hirdeti.

A' víz tehát mint szépségszer is, mert az a' bőrszínt fölemeli, és jobban ad mint a' finom szappanok, kölni víz, és más kivonatok fris viritó színt, a' melly osztán tartós is leend, miközben minden művészi szerek a' bőrt lassan lassan évült-

té; petyhedté, és öszszé teszik. Bizonyítják ezt majd minden betegeknek egészséges színük, kik a' vizgyógyot használják, bármi szenvedéseik is valának; valamiut minden egészségeseké, a' kik hidegen mossák magukat. Jelek erről a' tömött húsa, a' sima, puha, 's rugékony bőre, és fris színe egy virágzó pór leánynak; tán egy laposmellü elkényezett kék szemgyűrűs dáma elhíttetésire hajulnunk kellene, hogy a' halvány szín az igazi szép, és a' tömött rugékony melle egy schweiczi nőnek gyűlöletes legyen.

Egy illy elromlott íny, mellyel Szerző mint alacson rendü épen nem tart, itt ott divatos, és neki is kell tulajdonitni, hogy a' dámák az ő—jeles szépségüktől nem térnek el, és a' mi titkainkban nem avatkoznak—egyedül lassan lassan neki is egy jobbnak helyet kell nyitnia, és szintúgy mint a' szorosan fűzött testállás, és kíváncsított alfelek, mellyek korunk dámáinak előbb darázs tekintetet mint asszony—emberitadnak, a' balgaságok országába vándorlanak, a' mellybe annyi divatczikkek, mint a' józan ésszel össze nem férők, már vándorlottak. —

A' hideg víz még kül 's belsőkép használva egy olly állapot eltávoztatására szolgál, melly nem egyedül annak, a' ki bírja legkellemetlenebb lehet, hanem köreit is undor, 's utálattal eltölti; értem a' rossz szagot a' szájból, vagy az általános bűdös kigőzölgést. A' hol bűz van, ott rondaságot keresünk, és bizonynyal egy olly egyénél mindig rothadt anyag jelenlétére lehet számolni, és előre megmondani, hogy magát nem tartja tisztán, és nem vízivó. A' ki épenséggel nem talál szert az ő légkörét kijavitni, az csak tegyen kísérletet a' hideg vízzel, egyék mérséklésen egy ideig, és több növény mint húseledelt, menjen naponkiut egy két óráig sétálni a' szabad

légben, és ő, vagy — ha szaglása már annyira megromlott, hogy mit sem gondol vele — azok, kikkel társalg, a' vizet áldani fogják, hogy őket egy reájok mértt pokol gyötrelemtől megszabadítá. A' ki ruháit valami módon elmocskítja, azokat megmosatja, és levegőre aggatja, miért hát a' testet is ne tisztogassuk és szellőztessük, mellynek szaga rondaságot árul el, ámbár az belül, vagy kívülről ragadjon rajta. Egy vízbarát léggöre soha sem fogja körülállóit kénszeríteni, testétől három lépésre maradni, és a' ki egyszer a' hideg vízzel megbarátkozott, az nehezen fog megint vele meghasonlani.

I.

(Vége következik.)

IV. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) A' parancsokról. 3. lap.
- 2) Z. A' lélek viszonya a' külvilághoz. 24. lap.
- 3) Csatsko Imre Törvénytartó. Valami a' természeti jusból, tekintve azt, a' mi e' tudományból a' Tudományos Gyűjtemény' 1832. esztendei V. vagy Májusi kötetében 36—58. lapon közöltetett. 37. lap.
- 4) Z. Az ásvány tudományról. 72. lap.
- 5) Burdach ntán. Az embernembeni különbségek. 78. lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

- Z. Vélemény a' büntetésmód javítása iránt, írta Balla Károly pestmegyei kapitány, több megyei táblabíró, 's a' magyar tudós társaság l. tagja. Pesten 1841. Trattner-Károlyi betűvel úri utsalja 453. szám. Ára 2 f. c. p. lap. 110.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

- V. Die Gräfenberger Wasserheilstalt und die Prieszniozische Curmethode etc. von Dr. Carl Munde etc. Leipzig 1840. lap. 123.

(Koszorú az 1841-dik esztendei IV. Kötethez egy iv.)

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

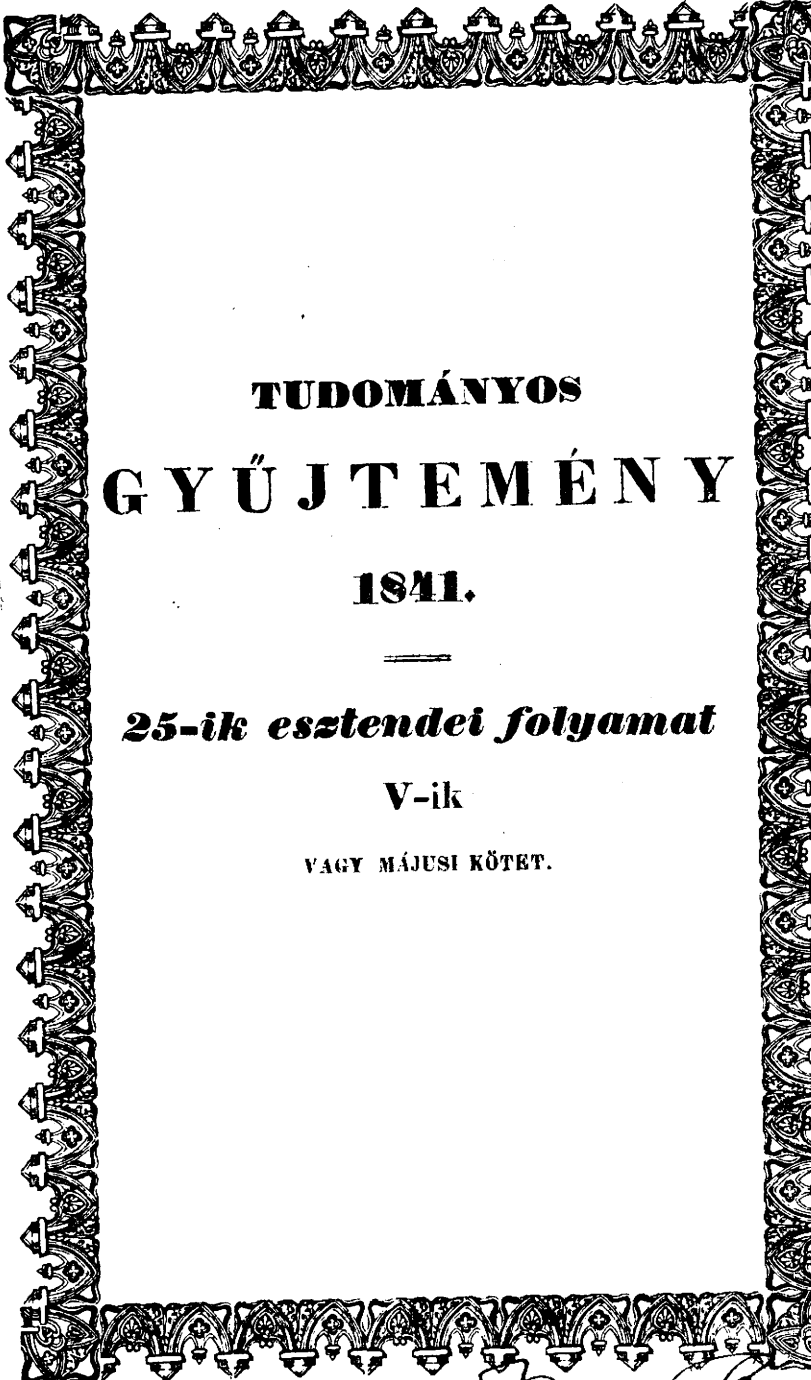
- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

PESTEN,

**PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 453.**

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1841.**

25-ik esztendei folyamata

V-ik

VAGY MÁJUSI KÖTET.

Fischer & Co. szm

Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkáikkal elősegítik ,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés , a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban , a' formátum nagy-
sága , a' betük apró volta , a' sorok tömöntsége miatt ,
csak egy nyomtatott ivet teszen , e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betük miatt) két és fél
ívre is kiterjed : az az olly díj : a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik , p. o. tíz forint ezüst pénzben , itt is ,
szinte annyira megy fel , t. i . $2\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat , hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán , csinosan és hi-
bátlanul leirassanak , bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat , hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúlírtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet , jelenlévő formában , és boritékban adatik
ki , mellyre itt Pesten helyben , vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr. ; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten , Május 1841.

Petrózaí Trattner J. M. és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

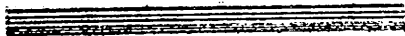
1841.

V. KÖTET.

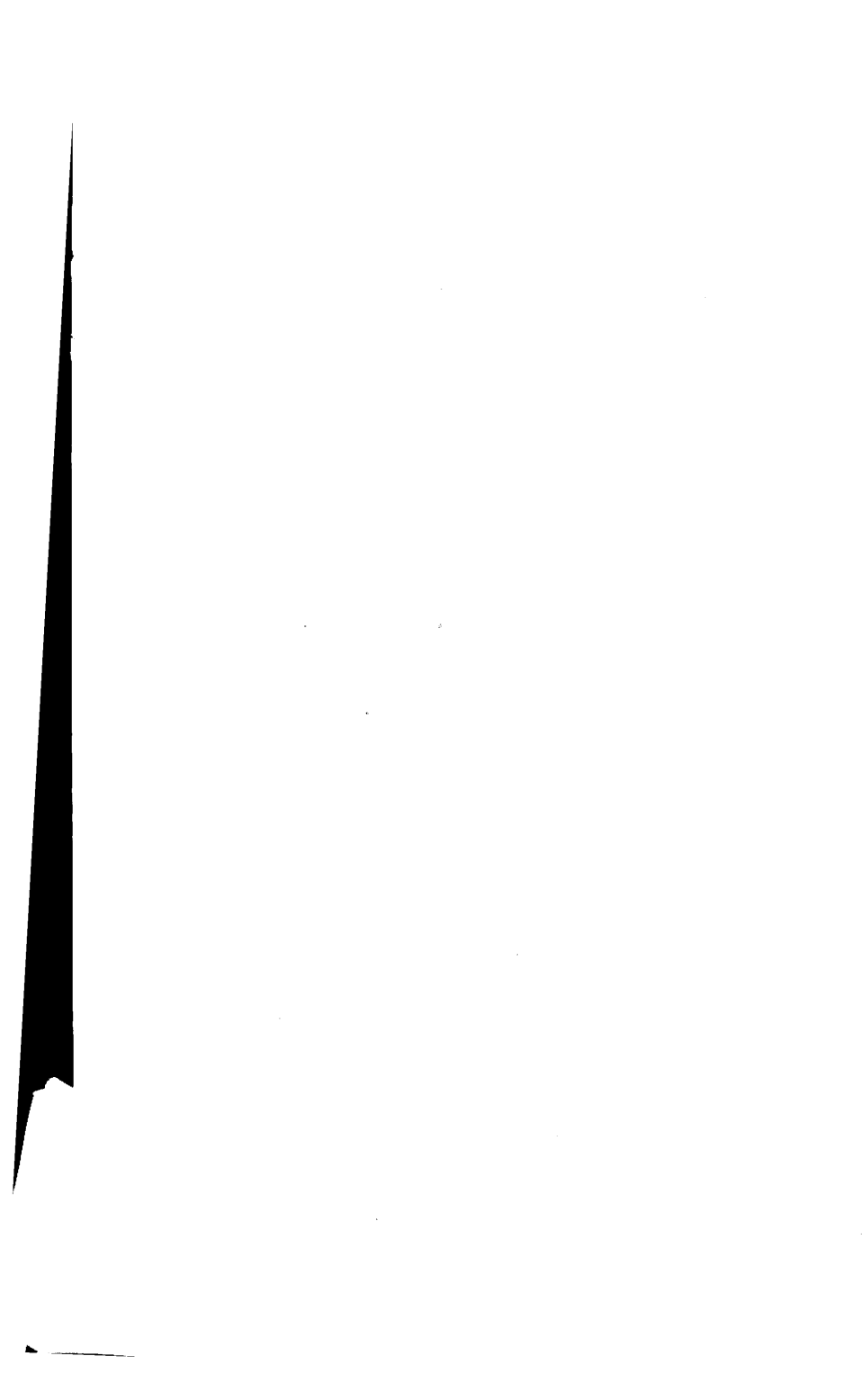
25^{dik} *esztendei folyamat.*

A^o Cz. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

1.

É r t e k e z é s.

*A' bizonyításoknál, tanuvallatásoknál
használni szokott Eskükről.*

(főleg Rotteck Staats-Lexikonja szerint.)

„Est enim iusiurandum affirmatio religiosa;
quod autem affirmare quasi Deo teste promiseris,
id tenendum est, iam enim non ad iram Deorum,
quae nulla est, sed ad iustitiam, et fidem pertinet,
qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat.“ —

Cicero de Officiis. —

„Besser Land und Leute verloren
Als ein falschen Eid geschworen.“

Fülöp herczeg.

Az emberi társulatok intézkedéseinek egyik legrégibb 's legfontosbika a' Tanúk 's azoknak eskü által erősített vallomásain épült bizonyítgatás; mert bizalom, mások hűségébeni hívés, és igazmondóság nélkül egy emberi társulat sem állhatott fel; — ezért már a' legrégibb korban a' legszentebb, mit ember ismer, a' vallás téteték annak alapjául. Ugyan is az ő kor minden népeinél látnunk állitgatás-'s bizonyítások formáit, mellyek vallási különös kötelezést kapcsolva az igazmon-

dósághoz az előadás valótlansága, — vagy a' tett ígérlet, eskü megszegése esetében az emberi tettek mérlegét sulyegyenben tartó Istenség haragját, büntetését okvetlen következőnek ismerék. Honnan a' nyilvános élet minden irányára lőn alkalmazása az eskünek. Eskük mondattak népszereződések-békekötések-és szövetkezéseknél, eskük mondattak rendeletek megtartása-'s alkotmányokra; egy részről királyok esküvének, és felsőbb-ségek, más részről alattvalók, és polgárok, a' katona ezredje zászlójára, a' bíró a' törvényekre mondta esküjét. Felsőbb iránya volt azonban az eskünek polgári perekben; — nem olly ellenben, vagy csak igen ritkán büntető pereknél; mert miként egy részről a' törvénykezési eljárás hiányos volt, úgy más részről miután tanúk 's azoknak eskü által igazoltatni hitt vallomásai csak ama pótló eszközök, mellyekkel a' véges ember kéntelen magát tudása parányi-ágában ellátni akkor, midőn szükségkép az emberi társaság 's polgári alkotmány biztosítására azon terhes és erejét mindig csak nem felül muló tisztbe kell elegyednie 's azon hatalmat gyakorolnia, mi voltakép csak a' szenvedélyek nélküli mindentudó Istent illet, t. i. hogy ítéljen embereknek gyakran eloszolhatlan homály alatti tetteikről 's még gyakrabban kinem fürkészhető erkölcsileg hibázható, vagy menthető miségekről, a' bizonyító elmélet kiképezve nem volt, annál inkább, miután a' mindentudóságnak eme gyenge-'s félszeg pótléka csak nem annyi bizonytalanságnak van alávetve, annyi szenvedélyek tudják 's szokták az emberek tetteit, és állításait az okosság helyett 's gyakran annak képében vezélni. Midőn tehát a' kérdéses dolog az Istenre tett eskü által mintegy igazoltaték egyszersmind ő mintegy bírónak választaték az álesküt büntetendő,

's ezért a' törvényszéki eskü eredetileg istenitélet természetével bírt.

Mai világban azonban, — így] szól egy kézirat — midőn többnyire a' hiúságon épült becsület agg szülöttjeinek hódol mindenki, midőn a' jobbak közt is isteni félelem csak keveset, 's az önérzeten alapúlt erkölcsi büszkeség még kevesebbet tartoztat el rosztól, midőn az emberek másnak olly nehezen és ritkán, magoknak olly könnyen és mindig szoktak megbocsátani, — illy romlott illy ellihásodott világban a' letett hit és eskü gyakran *csaló biztositása a' cselekvésnek 's legszentebbül fogadott ígéreteknak, és még gyengébb biztositása pedig az állításoknak.*“ Ezokon nem leend tán felesleg az eskünek 's Tanuvallomásoknak valamint érvényessége, — használása, ugy annak eredete feltétele, formája, — 's végre a' hitszegés, adott eskü megnem tartás, 's annak különböző büntetése felől — a' mennyire lehet röviden szólni.

Az utókor alapelveit az esküről 's abban foglalt bizonyítási módokról a' Rómaiaktól öröklé, jelesen Justinian törvényhozásából, vagy legalább miután ez érvényes lenni megszűnt ennek rendelete után képezé azt. Nagy befolyással volt utóbb az esküröli tanra a' kereszténység 's maga az Egyház is; mert miután a' papság az ó testamontom tétéleit áháramló örökség gyanánt tekinté, maga Móses törvénye sem volt arra befolyás nélkül. —

Ugyanis a' Pentateuch Vik könyvének 17 R. 6ik versében olvashatni, hogy két vagy három tanúnak a' szájára haljon meg, ki halált érdemelt. — Így az új testamentomban Máthé Evangelistánál a' 18ik R. 16ik versben is szinte illyek ol-

vashatók 's ez lön oka hogy maga a' carolingitörvény is minden barbar—elmélete daczára a' szabad 's önkéntes vallomást nem különítve, a' tanuskodóknak csalhatlanságát tette szükségkép lehetőnek. Mig végre a' szellemdús Papián (fr. 13. D. detest. 25, 5.) a' birónak tevé legszentebb tisztévé: egyes tanú vallomásának soha korlátlan hitelt nem adni még annak sem, ki önként 's szeplőtlenül teszi vallomását. Az utósó Dccenniumtól kezdve pedig mióta az angol és franczia törvényhozás számtalan nem méltányolt Panegyicusokra tált, mindinkább szükségképpeninek ismerteté a' tanuskodás elméletének reformja. Jelenleg azonban a' süker csak az: hogy a' közvetlen tanuskodás mellett a' mesterkélty nyer eltürest, mert noha fejlődési fokon álló nemzetek sem szünnék hasonlítani a' gyermekekhez abban: hogy őszintén igaznak tartják azt, mit másoktól, — ha ezek a' mondott tételt látni, vagy hallani állítják magokat—hallanak.—De vajmi messzire terjed el a' jámbor gyermeki hit az ember keblében, — ezerféle csalódások hirdetik észtorpe-ségünk ámithatóságát, a' legszomorúbb mindennapi tapasztalások gyötrik 's kinozzák hitünket, az ember társunk szavának adott hitért! bizalmatlanság lön alapjául az emberi bölcsességnek. Azonban midő az „*enyém és tied*“ okozta véres harcokat szünteti a' századnak józanabb szelleme nem hiszszük messze a' kort, mellynek boldogabb napjaiban a' mostani vádiratok hekatombáji az egyszerű igazság oltarán hamvadandnak el.—

'S ha bár az eskünek — mint mondánk—mindenütt vallási képzety lön is alapjául, a' romaiaknál azomban ugy a' világ bármelley népeinél más egyéb tárgyakra is letétethetett. Magok a' zsidók kik egyetlen legfőbb lényt imádának, az Istenség képzetyétől különített tárgyakra is mondának esküt.

Midőn azonban Isten, vagy istenek felhívásával tétetek eskü, mint igaztalan bosszulót hívák fel őt; ellenben a' más tárgyakra tett eskü részint onnan eredt: hogy azon tárgyaknak isteni sajátság tulajdonitott, részint ama hitből hogy áleskü által azok mintegy az egek haragjának leendtenek áldozatul. —

A' tárgyak kiválasztásában, melyekre a' világ népei eskükben különbözőleg hivatkoznak, többnyire azoknak nemzetisége, tünt ki — Romában a' királyság zsarnok kora alatt az eskük „*per acta et Verba Principis*“ vagy „*per Genium et salutem Principis*“ mondattak. — A' kereszténység ha uem egészen mondott is le az utóbbi eskü formáról legalább a' „*per gentium Venerationem ac salutem Principis*“ esküformához szoktatá magát; — a' harczos német ellenben — a' fegyver becsét mindenél elsőbnek tartó, kardjára 's enuek becsületére mondta esküjét. —

Mi magát az esküveli élest illeti hányszor nem vesztegeté meg elfogultságok, vagy szenvedélyeik azokat is, kik a' valóvali ellenkezés otromba vétkébe esni nem akarnak, 's ennek következésében a' nélkül: hogy készakarva hamisan valljanak azokból, miket tudnak, olyanokat emelnek ki, másfelől olyakat hallgatnak el, miket mellékes nézeteik, vagy indulatjok sugallának, 's így az egészre ha nem akarták is a' hamis vallomás bélyegét nyomni, de a' részrehajlás színét vonták. Ugyan is mennyi ártatlan szenvedett, mennyi büntelen vér folyt. Tanúk tévedései, vagy gonoszságai miatt! régibb 's újabb történetek telvék illynemű szomorú 's borzasztó példákkal. — Idvezitők ellen is léptek tanúk fel 's tanúk vallomása következésében hozott véres ítélet által ontatott ki a' legnemesebb vér! — 'S ezért a' kereszténység az esküt, mint az Idvezitő tanja által megtiltottnak tekinté, utóbb ama né-

zetnek hódolván : hogy minden tilalom csak visszaélést sújt, a' szent atyák az esküt magába véve nem taníták véteknek, hanem csak azt akarták: hogy egyedül Istenre, 's ne más tárgyra való felhívás mellett mondassanak az eskük. E' nézet később a' keresztény királyok törvényhozásainak is sajátjává lőn; nevezetesen Justinian császár parancsot adott, hogy csak olly tárgyak felhívása mellett mondathassanak eskük; mellyeket a' keresztény hit szentek gyanánt tisztel, minden más egyéb megtiltván azt. —

A' Canonicum törvényei szerint noha e' volt a' legszokottabb esküforma „*az Isten és szent Evangeliumára*“ mondattak azomban eskük még a' „*szentekre*“ is, de ez azok ereklyéjinek érintése mellett történt; — mondattak továbbá eskük „*a' szokásokra*“ is, és ez leginkább némethonban a' reformáció koráig volt divatban, midőn a' Protestánsok a' *szentekre*, való eskümondástól vonakodni kezdének, 's az innen kellő viszályok a' passai békeszerződés (1552-ik évben) és országos végzet (1555-ik évben) által elintéztetvék, és az esküforma „*az Isten és szent Evangeliumára*“ mind a' Catholicus, mind a' Protestáns felekre szorosán meg-lőn határozva.

Sajátkép a' keresztények esküinél Isten felhívást mint mindentudó 's mindenütt jelenvaló bíróra történik, ki mint az előadás igazságáról felhívott tanúskodó, bosszullója egyszersmind a' szántszándokos hazugságnak.

'S miként a' felhívás formái különbözők, akként változnak a' letételkörüli ünnepélyek is törvény és nemzetek szokása szerint.

Belső feltételei azomban az igazi eskünek, 's tanuvallomásoknak, hogy azok bizonságot, vagy legalább ne csalfa világot nyújtsanak, következők:

a) hogy a' tanúk azt, miről vagy a' mit vallanak, tökéletesen tudják. —

b) hogy az igazat, és csak az igazat akarják mondani. —

c) hogy amit tudnak, 's mondanak, azok kifejezésének se félelem se szenvedely szint ne adjon. —

És e' három együtt szükséges 's közzőlök akármellyiknek is hiánya a' tanuvallomást az igazat kitüntető fáklya helyett tévedésre, 's igazságtalanságra vezető csalfa világgá változtatja.

E' feltételekről alább bővebben.

Szóbeli biztosítások eskünek nem helyesíthetők, mert elégelnie kellene azokat a' részes feleknek. — Egy kivétel van a' Memonitáknál, 's hasonlólag minden más türelmezett vallási felekezetenél, — ezeknek „férfi parolámra!“ tett szóbeli biztosításaik mondott esküi erővel bír, hol kölömben illyet mint részes feleknek kellene mondaniok. —

Fejedelmek szokásbol felmentvék az esküteltől; peres ügyeikken csak fejedelmi méltóságokra tesznek biztosítást. (Hazánk törvényei szerint a' korona ügyvédje mond helyettök esküt.)

Közönségesen az eskü személyesen — műtanilag szólva testileg — leteendő, — nevezetesen peres ügyekben senki sem mondathat egy harmadik által ön nevében esküt, más esetekben, nevezetesen rangfőbbiségnél — kivételkép megvan engedve.

Nevezetes ama egyik külhoni kamarai ítélő rendszer által 1555ben megállapított 's több tartományokban maiglan is divatozó *zsidói esküforma*; volt idő mellyben méginkább, mint napjainkban,

a' zsidóság csalo 's szószegő ember osztálynak tartaték, — mellyben a' zsidó esküje nevezetesen keresztény ellenében, nem vala szent! — bizonyítják ezt az esküformák, nevezetesen hazánk törvénykönyvében szinte maiglan is divatozó, külön eskü forma szerint kell a' zsidónak mondani esküjét; — 's bár természetesnek látszassék is: hogy a' Törvényhozások a' zsidóság esküformáját annak hitvallása elveihez alkalmazák, de belső ellentmondás van abban, midőn az áleskü ellen abban keresztek garancia: hogy a' zsidó-a' dolog érdemére leteendő esküje előtt előbb uj eskü által aziránt leköteltessék; hogy leteendő esküje nem leend áleskü; osztvák bár a' hangulatok a' zsidóság emancipációja körül is, mert vannak sokan, kiknek szűk kebleit ama hazánk év könyveiben is homály foltkint nyilvánított öntudat lakja: „*mit ér nekem a' szabadság, ha mindenki szabad?*“ — 's noha csak a' kérdés halfelfogása tartja vissza az osztó igazság mérlegét, még is felette nagy ellentétben van a' ma is divatozó zsidói esküforma a' türelem mai szellemével, mintha egy evvel egyezőnek helyettesítése nem mindenkitől kívánatos volna, kinek szivében az emberiség osztályzatának morális jóléte él, 's ki ennek lealacsonyításában nem élvez kéj-gyönyört — 'S ez oka: hogy a' Sachs királyságban 1840ik évi Május 30kán hozott törvény által korszerű szabályok rendeltetének a' zsidó esküt kívánó ügyekre nézve.

Az eskü vagy *igénylő* — assertorium — vagy *igérő* — promissorium — az első állitmány erősítésére, — az utóbbi ígélet teljesítésére mondatik; — továbbá: *törvényszék előtti* vagy *törvényszéken kívüli*, amint bíró előtt, vagy azon kívül mondatik.

Az eseteket, mellyekben eskünek helye van, részint a' Tartományoknak saját magánjoga, részint

büntető törvénykezési rendje, részint végre nyilvános 's egyházi viszonyok határozzák meg.

Magánjogban az eskü — mint sajátilag úgy nevezett—törvénykivüli, és mint ígérő eskü jön elő, az elsőnek több historiai, mint practicaei értelme, 's egy ugyan ama esküvel, melly szövetségés következtében a' felek közt vitattatik ugyan, de mégsem perbe fogott igénykép eldöntendő; — egyességen alapszik, és ugyan azon alapelvnek sajátágával bír, mellyel amaz. Ez eskünek elméleti alkalmazhatása is a' mennyiben még netán valahol a' római magánjog érvényes szinte kétségtelen, de műveltségi állomásunkhoz mégsem aránylagos, és ezért használaton kivüli 's történetileg is csak annyiban érdekes, mennyiben szokás volt a' vetélyek kiegyenlítését hasonlításkép eskütételektől függetlenné tenni, a' Rómaiaknál az eskü alkalmazása mint törvényszékileg bizonyító eszköz használtaték.

Mi az ígérő esküt egyébként illet, ez a' római törvényszerint nem von kötelességet maga után, hanem csak megerősíti, a' már előbb létezett, és ezért a' magában érvénytelen ügynél határnélküli.—A' Canonicum ellenben dogmakint állítja fel, hogy minden meggondolva 's önkéntesen letett eskü, — ha azomban magában tilalmazott, és egy harmadik személynek jogait sértő cselekvésre nem irányzott—különös Isten iránti kötelezettséget szül, és szerinte minden—különben bár —polgárilag érvénytelen ígérlet a' reá mondott eskü által teljesen érvényessé lesz.—Valyon a' Canonicum ezt az evangelicus hitsorsosúakra is kívánja e' alkalmazni? kétséges. Mert ha az eskü által erősített ügy az absolut tiltottak sorába tartozik, vagy csak azért lesz érvénytelenné, mivel nélkül

zött a' feleknek szabad belegyezése, ugy a' Canonium elvei szerint a' részes fél nem fogná magát attól feloldhatni, hanem ez csak egyházi felsőség által történhetendne.

Egyébkint — practikai — szempontból kiindulva az ígérő eskük szerződési viszonyoknál kevéssé vannak szoká-ban; az egy különös sajátsága azonban a' kölcsön szerzödéseknek, hogy a' magát lekötelező tartozása kielégítéséről esküt mondani köteleztetik.

Mindennél nagyobb fontosságúnak a' törvényszéki eljárásoknál használni szokott eskük; nevezetesen polgári ügyekben, mellyekben főként bizonyító eszköznek használtatik. Az a' rész, melly megtámadtaték, ügyviszonyokba bizonyításnak van alávetve, eskütételre az ellenfélt szállithatja fel, az az kívánhatja tőle: hogy az általa kétségbe vont ügynek valótlansága felett tegye le esküjét. Az ellen fél az esküt vagy elfogadhatja, vagy visszautasíthatja, vagy lélekismérete igazolásával állhat elő. Az esküknek e' neme *fő eskünek* (Haupt-eid) neveztetik.

A' lélekisméret igazolás (Gewissenvertretung) abban áll, hogy az eskütételre felszöllitott a' kérdéses ügynek valótlanságát egyéb bizonyító eszközökkel kitüntetni igyekszik. E' bizonyító eszköz a' lélekisméretnek gyöngéd kimélése tekintetéből lön felállitva, 's miután a' pereknek hosszadalmas halogatására vezet, megérdemlené, hogy a' törvénykezési eljárások köréből onnan is hol még netán divatozik — egy általján számüzetnék. —

Azonban nem egyedül a' felek használhatják az esküt, mint bizonyító eszközt, hanem a' bíró által is mint igazságot kipuható eszköz kellően használható, midőn a' bizonyítás kiegészítésére akár

mint *pótoló* — s *suppletorium* — egy valamelly nem teljesen, de felényire legalább igaznak kitudott bizonság kiegészítésére, — akár mint *tisztító* — *purgatorium* — melly az ellenfélnek hogy magát valamelly nem teljesen bizonyított vádtól kitisztítsa, feladatik nevezetesen ez utóbbi esetben, midőn a' bizonyítások csak keveset de nem épen semmit tanuskodának a' kérdés valósága felől.

Az eskük általi bizonyítványokrolí tan — akként, miként az úgy nevezett köztörvény mutatja — legalább alapvonaláiban a' rendes törvényhozás politicáján fekszik. Miután pedig az esküt mint bizonyító eszköz a' törvénykezési rendszerből végkép kiűzni alig lehet, mert nem lehet magát az embernek az emberi társulat viszonyai minden esetre nézve más bizonyító eszközökkel, nevezetesen oklevelekkel elláthatni, — az az alternetiva áll elő vagy az igazság nyomozását, minden vallatást végkép kizárni, vagy az esküt megengedni. — Ha az első, a' hűtlenségnek ha bár mintegy törvény általi megerősítése fogna is lenni, az utóbbi mégis szabály szerint csak akkor, és akként történhetnék, ha és midőn a' bizonyító fél ellenfelének magát esküje által igazolhatni megengedné, ha ellenben ő fogna első esküt mondani, úgy ő pártoltabb fogna lenni, mint ellene, mi azonban a' dolog természetével viszályban lenni látszik.

Ha mindazonáltal az ellenfél a' neki engedett eskü letétel jótékonyágával élni nem akarna, ekkor a' bizonyító fél méltán követelheti magát eskületéltre bocsáttatni. Ugyan ez eset jön elő, midőn az ellenfél ellen már más bizonyító eszközökkel erős gyanút alapita meg.

Végre a' *becsületi eskü* (*Würderungseid*) nem egyéb mint igazságos büntetése a' szántszándékos sérelmeknek.

A' feleknek egyéb polgári törvénykezéseknél használni szokott eskü nemei közül említendő még tör az ugynevezett *veszélyeskü* (Gefährleid) — calumniae — melly egyébkint több esetekben a' törvénykezési eljárásoknál is követelhető fogna lehetni, most csak az eskünek másra háritása (Eideszuschiebung) jön e'ő, mielőtt t. i. az eskü letételére megkínált ellenfél annak elfogadott lételére köteleztetnék, a' megkínáló fél eskü által igazolni tartozik, hogy az eskü letételére való megkínálást nem fondorkodásból, hanem egyedül joga öntudatából tette legyen. Ez eskü, ha azután a' megkínált ellenfél elfogadja, 's az esküt csakugyan letevő, rögtön ama resultatumhoz vezet, hogy egyik a' kettő közül okvetlen álesküt elkövetni volt kénytelen, 's ezért használata csak oda látszik irányozottnak: hogy általa az eskü szentsége iránti tartozó tisztelet kissebítessék, 's a' fél a' törvénykezési ügytől menekülhessék. —

Feleken kívül tanúk, és műértők is kötelesek polgári ügyekben lelkiismereti meggyőződésök szerinti vallomásu esküt letenni. Mindkettőnek esküje ígérő — promissorium — a' tanu esküje azonban törvényszerűleg csak már előbb történt kihallgatás után, vallomást igazoláskép (Versicherungseid) letendő. Azonban amaz intézkedés, melly szerint a' tanuk mielőtt vallának, előbb meghiteltetnek, inkább divatozó, 's annyiból ajánlatosabb, mivel több sükert ígérni látszik. —

Büntető ügyeknél szinte ekként használtatnak a' tanuk, 's műértők, esküi, — főeskü (Haupt eid) azonban nem divatozik, és a' törvényszékelőtti eskünek feladása büntető perekben akkor történik, midőn átállán megengedhető a' tisztító eskünek mindenestre való korlátozása.

Az eskü eredetét az agg Germánia szokásaiból keletkezté. Habár mind polgári, mind büntető ügyekben a' vádlottnak, mielőtt a' panaszoló bizonyításhoz bocsáttatnék, joga van magát *esküsegélők* (Eideshelfer) által — ha ez utóbbiak a' vádlott ártatlanságát esküjökkel biztosítják — magát a' vádtól megtisztítani. Eme Germániának ős intézkedéseiből keletkezett szokás Angolhonban a' békebirák (Jury — kikiről máskor) által valóztatik. Egyébkint Némethonban ezek felállításának jele főként megvan a' tisztító eskükben és különösen fenyítésre vádlott által leteendőben, mikorlan ennek esküje teljesen elégettetik. Emez intézkedés fentartása részint az egyházi jognak, — melly az esküt purgatio canonicakint kezdé használni a' törvénykezésekben, — részint a' jogtanárok ama nézetében, melly szerint azt mint toutora spiritalis-t használák amaz elvet állítván fel: hogy ama vádlott ki ez esküt nem letenné, mint legyőzött tekintendő. —

A' mennyiben pedig eme nézet elméletileg kevésbé látszanék is alaposnak, — miután Beccaria minden ellentételt, melly törvény és embernek természetes érzelmei között támad, egyedül és minden mást kizárólag amaz eskü használatából keletkeztet, melly a' vádlottól igaz mondósága iránt követeltetik, akkor kivált midőn őt ennek elhallgatása, 's hazugságra több érdek 's több haszon kecsegteti. Mintha — mond ugyan ő — az ember kötelességének tarthatná saját romlását kívánni és mintha a' vallás maga is nem mintha elhalna az emberben midőn az önhaszon emeli ellene szavát, — pártolókra talált még is a' mai practicusok között. — Ellenben a' leghiresebb Criminalisták csak oda akarják érteni: hogy a' nyomozás következtében súlyosan terhelt, de még

sem kibizonyúlt és különben fedhetleennek ismert vádlottnak eszközt nyujtsanak általa magát a' vád alól kitisztíthatni; és az eskü megtagadásának következményekint nem kibizonyítás, — hanem a' bűn magasabb fokra emelésének tulajdonítani. Bár-melley oldalról nézzük is azonban a' dolgot, a' tisztító eskü mindenkor kedvetlenségeket szül, 's ezért napjainkban majdnem valamennyi törvényhozás azt a' büntető perek köréből méltójjal kihagyá. Ugyan is — hogy többeket felne hozzunk. — Toscana 1786ban hozott büntető törvénye 6-ik §ában emez a' tárgyat leginkább kifejtő-szavakat olvassuk: „Um dem, obgleich uralten, allgemein hergebrachten, und beständigen Gebrauche des Eides in den peinlichen Gerichten Grentzen zu setzen, um den häufigen Gebrauch der Eide so viel möglich zu vermindern, und zugleich der Gefahr, Meineide zu veranlassen, auszuweichen, verordnen Wir, da-z in Zukunft kein Angeklagter weder in eigener Sache, noch in der Sache anderer Mitschuldigen, oder Nichtmitschuldigen zum Eide gelassen werden soll, sogar dann nicht, wenn er selbst die Zulassung zum Eide zu seiner Rechtfertigung verlangen sollte.“ —

Mi már a' Tanúk esküjét büntető perekben illeti; a' polgári ügyeknek ama némelley helyeken tetleg is alapjául szolgáló okfő: hogy állományi szolgáló ama tudomására, mellyet hivatalkörében sajátolt, mint tanú esküt nem mondhat, 's a' tett dolog igazoltát csak tisztí esküjével bizonyíthatja, büntető pereknél is komoly figyelmet érdemei, mert általa a' másik egyetlen egy tanuskodónak teljes hiteladásra köteleztetik és mivel ezen mindkét okfő rendőrségi ügyeknél bizonyítás tétel ugy szinte hivatali visszaélés, vagy más közvetlen eseményeknek mintegy alapját képezi, következőleg

a' polgári életbe mélyen avatkozik. Ehez járul: hogy a' felügyelésre rendelt köztisztviselők osztálya az illy kitudott Contraventiók ellen leginkább vagyonbeli büntetéseket szoktak használni. — Mindezekből kiviláglik az illy intézkedések veszélyessége az állományhoz tartozók jogbiztonságára nézve.

Állományi perekben (Staats Process) van még helye az ígérő esküknek. Bizonyos előző feltételekre tett esküi biztosítás mellett az az: ha esküvel leköti magát, hogy magát a' törvények elől elnem vonandja, sőt ha ez kívánandja azonnal elébe megjelenend, — szabadon bocsáttatik a' vádlott. — Második eset az ugynevezett *Urphed* esete, az az: ama eskü általi biztosítás, melly a' már büntetésöket kiállott, vagy felmentő ítéletkövetkeztében szabadon bocsátatott, vagy nyilvánosan számüzöttektől az iránt követeltetik: hogy az első két esetben bosszút senkin sem állandanak, — az utóbbi esetben pedig hogy a' számüzetés eltelendő ideje előtt vissza nem térendenek. — E neme az esküknek, noha a' mai korban sehol divatban nincs, sok helyt törvény által is megszüntetett; és jogszerűn, mert részint midőn egyfelől sérelmes a' becsületes polgárra nézve felőle jövő netán törvénytelen cselekvése iránt, eskü mondás nélkül csak gyanúskodni is; úgy más részről az állomány méltósága ellen van, esküi ígéretekben keresni biztosságot a' lehető sérelmek ellen. —

Az előbocsátott rendszorozatot követve — hogy az állomány viszonyaira is térjünk át; — az itt előjövő eskük leginkább ígérő eskük; 's e' viszonyok sok nemeiben az esküi ígéretekben keresetik garantiája az egyedek által hű teljesítés végett felvált kötelességeknek. Illyenek a' koronázási, hódolati, alkotmány melletti, az or-

Tud. Gyűjt V. Köt. 1841.

szágregndei, és hivatalnokok által mondatni szokott eskük.

A' koronázási esküt alkotmányos honokban a' Fejedelem mondja uralkodása kezdetével hogy az alkotmányt, 's a' nemzet törvényeit szentül, és hiven megtartandja.

Hódolati esküt az alattvalók mondanak fejedelmök uralkodása kezdetében vagy meghódítások esetében; — ezen felül hódolati esküt mondanak az állomány tisztjei hivatalaikba lépéskor. — Rokon nemű evvel az Állományra tett eskü is. — A' hódolati eskünek nem monarchicus országokban a' polgári eskü szokott megfelelni. —

Nemzeti Gyülekezet tagjai abba-beléptekkor az alkotmányra mondott eskün kívül újabb eskü ígéretet tesznek a' felől hogy független lelkiismeretök 's meggyőződésük szerint szavazandnak. — Tekintve az alkotmányra tett esküt, ama kérdés fellett vitatkoznak némelyek ha vallyon ez eskü a' katonaság által is leteendő é? a' kérdés mellett főként az szól, hogy a' katona is honpolgár, és hogy külfömben a' katonaság könnyen elnyomásra is fogna lehetni használhatóvá. — Ellene azonban az, — 's nem csekély figyelmet érdemel — hogy nem ép igazságszerűnek látszik politikai forrongások alkalmával alkotmány kérdésekbe való elegyedhetésre felhatalmazni őt. —

Hivatalnoki esküt mondanak az állományi tisztviselők hivataluk átvétele alkalmával annak hűn leendő betöltése iránt. — Egynemű ezzel a' katonának *zászlóra* tett esküje, mint szinte hasonló a' *gyám-
atyai, ügyészi, 's orvosi* eskü, mint mindazoké kiket az állomány bizonyos ügyek vitelére feljogosít, fentartván azonban a' nyilvános érdekek kívántá-

val azokra való felügyelletét. A' Hivatalnoki eskü is egy azzal, melly által a' békebiróságok esküdt-székeknél magokat a' polgarok ügyviszonyai felett való biráskodásra igényök 's lelkiüsméretük szerint lekötik. —

Miként az állomány hivatalnokaitól, akként az Egyház is követel esküt övéitől.

Vessünk futó pillantatot ama különböző esetekre, mellyekben a' polgári 's nyilvános életben eskük jönnek elő, nagy fontossága ez Intézetnek az állomány testületére nézve kétségtelen; mert midőn ennek fensőbb érdeke ama fő elven alapszik, hogy az előadás valósága az esküjelentősége által mindenki öntudatába élénkké, és jelenvalóvá lesz, fontos feladása a' törvényhozásnak mindent elmel-lőzni, mi által az előadás erőtlennülne, és ezért annak fentartása 's kellő használatára a' lehetőségig kell felügyelnie. — Melly tekintetben a' józan népnevelés, a' vallásossággal mindenkoron kezet fogó — leg czélszerűbb eszköz —

Az eskünek mindezekén felül, — benső jelentőségére nézve annak megfelelő ünnepélylyel kell mondatnia, mert ha annál, ama komoly méltóság nem leend megtartva, melly a' tett szentségének megfeleljen, a' leg veszélyhözöb hatását gyakorolandja magára az ügyre nézve. — Egyéb különnepeleységei ellenben az eskületételének felvilágosodottabb napjainkban csekély hatásuak annak szent megtartására. Czélszerű azouban ama már törvény által divatba vett intézkedés, melly szerint eskütelek-nél nevezetesen ott, hol azt törvényszéki eljárás teszi szükségessé, az eskünek belső jelentősége emlékezetbe hozatik, azaz rövid, előző tanításban az eskü megszegésétől előre mintegy ovatik a' letevő. E' mintegy megörzésül szolgáló tanítás fe-

lette üdvös ha lelki felügyelőktől különös előkészítés gyanánt tartatik; 's sokszor előbb visszatarthatnak az áleskü letételétől, mellytől már a bíróság előtt visszalépni csak nehezebben lehet.

Semmi sem veszélyesebb az esküszentsége fentartására, mint annak szükségkívül ismételt letétele, — 's ezért egyik feladása a' törvényhozásnak az eskükkeli visszaélést távolítani. Diodornál (történetek könyvtárában 1. k. 79dik Részben) ezeket olvassuk „a' kereskedésre (Geldverkehr) hozott törvények Bokchoristol származhatnak. Ezek rendelete szerint, az adós ki keze aláírása nélkül tevő kölcsönét, a' tartozást, mellyet sajátjának lenni tagad, esküje által semmisítheti meg. A' törvény első czélja volt: az eskü lelkiisméret szerinti szent megtartását követelni, mert többszöri hamis eskü által az esküerőnek minden hitele elfogott volna enyészni, ezért remélni lehetett, hogy az adósnak fő érdekében áll az eskütételt kikerülni, nehogy ez által hitele csökkenjék. — Innen némelly újabb törvényhozások is magány jog viszonyokban használandó ígérő eskük mindenemét végkép megtilták, sőt azon esetekben melyekben az eskü nélkül tett ígélet lekötelezettség alapjául nem lón, az esküt törvényszék előtti egyéb bizonyítványtétélek pótolják ki, melly a' kérdés volta felől előbocsátott tanúságvétel, és nyomozás által a' szabad, és alávetett bele egyezést kétségtelenné teszi. —

Törvénykezési eljárásoknál ezáltal az eskük ritkítására nézve eszközölhető: hogy a' birónak kötelességeül tétessék a' feleket előkerülő esetekben—nevezetesen kevesebb fontosságú ügyekben oda birni, hogy azok egymást, vagy másokat is — kik magokat a' kérdéses ügy felett es-

kütéltre lekötik, — eme lekötelezettségtől egészen feloldják, 's eskü erővel biztosítással eléggüljenek; — ugy szinte más egyes eskük is, millyen p. o. a' calumniae eskü egészen eltörülhetők. Ellemben felette czéliránytalan, sőt káros is, az esküt a' csekélyeknek tartott tárgyaknál megengedhetlennek nyilvánítani, mert semmi egyéb által kinem pótolható, és majd az által könnyen az Igaztalanság esete állandna elő, ezért némelly per rendszert alapító törvények téveszték irányokat azt rendelők: hogy az eskünek másra háritása csak akkor legyen engedhető: midőn a' kérdéses ügynek valósága egyéb bizonyító eszközökkel már a' tanuskodók által alapossá lőn, — de eme elvtől nagyobbára már vissza is tértek. Ha következesek akarunk maradni ugyan ez okföből a' tanúk általi bizonyítgatás is csak a' mondott megszorításokkal lehet használható, mert hol ezek mellőzvék, ott eme szabály az esküknek, nem ritkítása, de minél gyakoribbitására vezet, ezenfelül e' szabály az igaztalanság vésteljes korát is idézendi elő.

Az eskünek a' polgári társulat iránti fontossága komoly meggondolásából, a' mondottak szerint kiindulva, fő kötelessége minden mind polgári, mind büntető törvényhozásnak az eskü szentség fentartásán czélszerűleg működni. — Ez okon mielőtt a' hitszegés esetire áttérnök, — nem leend, felesleg az eskünek belső feltételeiről — mint előre bocsátánk — bővebben szöllani, főleg; miután hazánk törvénykezési rendszerében sem csekély szerep jutott azoknak, kiket akár egyesek magányos ügyekben, — akár a' törvények örje, mint azok megszegését bosszuló, állitnak mint a' kérdéses ügy, vagy tett felől tanuskodókat a' Törvényszék elé. —

Hármát mondánk általánosán tanuvallomásban használandó esküknél az esküt mondókban, arra, hogy azok bizonytságot, vagy legalább ne csa'fa világot nyujtsanak, okvetlen megkiváratni, és pedig olly szükségkép 's egyetemben, hogy közülök bár mellyiknek hiánya a' tanuvallomást, a' helyett, hogy általa a' való kitünnék, bünné alacsonyítja le — 'S e' három — mint már mondva volt — következő:

1-ör hogy azt, miről a' tanuskodó vallani fog, tökéletesen *tudja*, — tehát a' *tudás*.

2-or hogy azt, miről, vagy amit vallani fog igazán *akarja* előadni, — tehát az *akarát*, — és pedig

3-or hogy azt miről tanuskodand *szabadon* adja elő, az az hogy kifejezésének se félelem se szenvedély színt ne adjon; — tehát *szabadság* — már vessük e' három feltételt az emberi természet gyengeségével egybe, van é tárgy, van e' bár mi nagy, vagy csekély légyen az, mellyről a' gyarló emberi elme nem kimerített tudást hanem csak kielégítő fogalmat volna képes szerezni magának? — 's van é ember, ki noha nap keltétől késő nap estig a' tudományok között búvárkodott, azoknak csak egy neméről is tökéletes az az kimerítő tant szerezhetett sajátjának? — ellenben mi szomorú tapasztalását kell naponta élveznünk a' könnyen tévedhető, és olly gyakran tévedő emberi elme gyarlóságának! — és mi sok van, miről alig alig hogy csekély fogalmat szerezze, már tudni képzeli, — tudni hi-z — 's kétszeres csalódása, mint a' fukarnak, ki álmából mellyben ezreket olvasgata sajátjának, — minden nélkül éb-
rülni kéntelen. —

Mielőtt azonban a' honi törvényeinkben kifejtett feltételekre mint a' törvénykezési rendsze-

rünkben is divatozó tanuvallomásoknak tulajdonítani szokott erőnek, szükségképi kellékeire áttérnök, szabad legyen itt a' mondott három általános fő feltételről, mint amazokatis magokban foglalókról, némelyeket röviden felhozni. — Ugyanis

Első feltételül mondánk a' *Tanuskodónak, annak a' mit vall, vagy a' miről vallani fog, tökéletes tudását.*

„A' tudás vagy testi érzékeink vagy értelmi fogalmunk szüleménye. 'S eme fogalomnak csak az lehet szüleménye, mint már az emberi észnek és értelemnek igazi tulajdona, mi fejtegetés 's fontolgatás útján, mint képzet—fejlődik ki benne, és pedig miként az érzékekkel ellátott ember érez, lát, hall, 'sat. akár önmagából eredt annak csirája; akár hallott, vagy olvasott tárgyak adtak arra alkalmat — 'S ki fogja állítani: hogy testi érzékeink nem csalnak, — 's értelmi fogalmunk nem téved? — Ki fogja állítani, hogy az, mit látunk, hallunk, tapasztalunk emlékezetünkben hiven fen marad, — ki fogja állítani hogy az emlékezet hív örje, leend mindazoknak, mellyek látott, hallott, szóval tapasztalt tárgyak felőli fogalom által sajátjainkká lettenek; 's hogy mindazok érzeteinkkel egybe olvadt tárgyaivá válaudnak tudásunknak? mert hogy egy valakinek szavait szabad legyen itt egész terjedtében ismételnünk mint az igazság szent 's változatlan szavait, mint olly szavakat, — mellyek a' bizalmatlanság —bús napjaiban ott, hol mondatvák tompan mint életlen nyil hultanak vissza az ércz keblekről, — 's olvasni is csak keveseknek juthatott alkalom —Másként áll a' dolog azon tárgyakra nézve mellyeket az ész maga tesz fel, 's maga szerkesztet; ellenben mit nem maga tett fel, mit nem maga szerkesztetett, hanem csak mintegy utánzott,

nincsen a' tárgyfelőli fogalomba belenőve, 's beleolvadva, 's legfeljebb csak emlékezetünk lapjaira jegyeztetvék, és miként minden tárgy egyik a' másiktól különbözik, akként az emlékezet lapjai is egynél szűkebb másnál tágasb kiterjedésűek, egynél gyenge érintések nyomainak elfogadására is alkalmasok, ellenben másnál erős és életvonásokat is alig fognak fel. Ezen lapokra a' felfogás ir a' külső érzékek segítségével; — ezeknél pedig t. i. a' külső érzékeknek könnyen hibázható 's gyakran hibázó minőségek 's annak t. i. a' felfogásnak éles vagy tompa, helyes vagy tévedő volta határozza el, hogy ezen lemásolás hiven é, — vagy hibásan történik? —

Mind az érzékek, mind a' fogalom a' figyelem feszült, vagy tágult állapotjától függ 's azért ugyan azon személyben tehát ugyan azon fogalmi tehetség, ugyan azon érzékek segítségével egyszer több, máskor kevesebb figyelem létezése miatt egyszer mélyen vésett, látott, hallott, vagy tapasztalt dolgokat, az emlékezetbe, máskor csak alig 's csak némely részeit jegyzi fel azoknak, azt is alig látható, 's hamar muló vonásokkal.

Mindezek pedig t. i. az érzékek a' fogalom 's a' figyelem egyedül a' pillanat 's körülmény hatásai alatt állanak. Az érzékek élesek, midőn a' figyelem vigyázatra 's vizsgálatra gerjeszti; — tompák midőn az által ingerelve nincsenek. A' figyelem pedig az indulatok 's érzések által serkentetik, 's azon érzésnek viseli színét, melly által ébresztett, 's ezen szint ruhazza az érzékek által szerzett fogalmakra, 's okozott benyomásokra is, p. o. a' szerelmesnek szerelme által ingerült figyelme élessé teszi hallását, imádott tárgyának lépteit, ruhája suhogását messze is képes hallani, 's ismerni.

Ő ezen szerelmi indulatjának vagy érzésének bájos színét ruházza az ezen hallás szülte fogalmára, és sokáig marad emlékezetében, 's olly forma suhogás évekig remegő örömet idéz elő szívében — Ki valakire haragszik annak ezen indulat, vagy az ártani kívánás feszíti figyelmét. midőn gyűlölt tárgyát látja, vagy szólaui hallja, azt látja benne, azt hallja tőle, mi amaz indulatának egyedül szolgál, 's benne a' jót, szépet vagy észre nem vévén, vagy hamar felejtvén azt, mire abban rútnak vagy rosznak színét kenheti, elevenen megtartja emlékezetében.

De az ilyen másolat nem hű másolatja annak, mi látható, vagy hallható volt, hanem azon indulatoknak visszasugárzása, 's azon érzetnek képe, mellyek azt az emlékezetbe vették. — Mert lássuk csak azt *mi kellekik arra hogy valaki valamire tisztán emlékezzék?*

Erre ugyan is szükséges.

Először hogy érzékei már magokban véve épek 's élesek legyenek, — továbbá hogy azokat semmi körülmény ne zavarja 's ne gátolja, mint p. o. látást távolság, vagy hirtelenség, — a' hallást, zaj, messzeség, a' haugnak igen gyenge, vagy igen hamari volta. —

Másodszor: hogy képes legyen figyelmét eléggé éles 's eléggé kiterjedt feszültségre emelni 's feszültségben tartani azon tárgy felfogására, és hogy figyelmét semmi indulat, hanem csak a' figyelmezés szándéka gerjesztette 's táplálta legyen. —

Harmadszor: hogy a' jól, igazán hallott 's látott, figyelemmel hallgatott 's szemlélt tárgyat felfogni 's érteni tudja, mert arra mit az ember tisztán nem ért, tisztán nem emlékezhetik; végre pedig

mi legbajosabb 's legritkább: hogy a' látott, 's hal-
lotthoz sem kedves sem kedvetlen képzetet ne csak
toljon 's annak emlékezetét sem kényesztető ke-
zére a' kedvező, — sem mostoha felügyelésére a'
hibáztató elfogultságnak ne bizza.

Bizonyos hogy mindezek 's ezek mindegyütt
szükségesek 's elkerülhetlenül szükségesek arra:
hogy valaki valamire tisztán 's csalhatlanul emlé-
kezzék. De mindezek mi gyakran hiányzanak, 's
mi ritkán léteznek 's létezhetnek együtt. Tagad-
hatlan tehát mi szerint igen ritka eset, midőn va-
laki valamire, kivált huzamos idő mulva, nem csak
képzetében, hanem valósággal is tisztán emléke-
zik. —

- Illy sok akadály — lehet mondani — ellensége
van az emlékezetnek. És illy sok kívántatik meg
mind a' személyt véve fel a' kinek, mind a' tár-
gyat tekintve, a' mire emlékezni kell.

És azért tanúvallomás, melly valamit
csupán emlékezet nyomán állit ép olly bizonytalan,
milyen csalható az emlékezet, 's ép annyi lehet-
sége van: hogy az nem igaz, mennyi feljebb e-
lőszámlált esete 's oka van a' hibás 's félszeg
emlékezetnek. —

Még legbevehetőbb tanúvallomás, 's leg-
ritkábban csal az olly tárgyroli, mit valaki látott
's tapasztalt, kivált ha gyakrabban látta 's ta-
pasztalta. És ritkábban csalható ez nem csak a-
zért, mivel a' látás, kivált az ismételt látás bizto-
sabb 's kevesebb tévedés alá vétetett érzék, mint
a' hallás kivált az egyszeri hallás, amarra több-
nyire hosszabb, 's vizsgáló figyelmet lehetővén for-
ditani, ez pedig a' repülő hanggal örökre ele-
nyészvén. De biztosabb a' látáson épült tanúval-
lomás azért is, mivel az ember arról mit látott,

ön magának egy képzetet csinál, 's ezen képzet mint már tulajdon műve, nem csak emlékezetébe, hanem tudásába olvad bele. —

Mit ellemben hallottunk, annak szavait, 's egész alkotását csak futva másoljuk le emlékezetünkbe. De valódi tudásunk tárgyává abból csak az válik, mit a' hallottrol ítéltünk, 's minő benyomást az reánk tett. És ez, és csak ez is az, mit hallottakrol lelkiisméretes bizonsággal — kivált huzamos idő múlva — állithatunk.

Tudhatjuk azt huzamosabb idő múlva is: hogy egy beszéd, vagy mondott szavak tetszetek é nekünk, vagy nem? hogy azokat helyeseknek, vagy helyteleneknek, szépeknek, vagy rútaknak találtuk? mert ez a' hallottakbol húzott okoskodási következtetés, 's mint ilyen már eszünk' tulajdona, 's maradandó birtoka. De hogy minő szavak, 's minő szerkezettel voltak mondva, az csak lemásolva lehet emlékezetünkben. Hogy pedig illy másolat ritkán marad meg híven hosszabb ideig, azt minden tudhatja, ki közelebb, vagy régebben hallottakra, sőt önnön maga által is mondottakra akar vissza emlékezni. —

Ki ne tudná ugyan is: hogy az emberi emlékezet olyan, mint egy jegyző tábla, ezen táblára jegyezzük fel a' látottakat, 's hallottakat. E' jegyzetek elevenebbek, vagy homályosabbak, a' mint érzék, fogalom, 's figyelem, melly által azon jegyzetek történnek, éles, és feszült, vagy buta, és tágult. De bár mi eleven vonásokkal legyen is valami azon táblára feljegyezve, koptatja azt az idő, 's csak olyanok, mellyeket ismételt vonások megújítanak, kerülnek el azt, hogy az idő emésztő keze csak hamar kine törölje. Különböző azon táblának kiterjedése is, de bár mek-

kora legyen, betelik az untalan változó látásokkal 's hallásokkal, 's ekkor az új emlékezet a' régít törli, 's az újak előbbieik' helyére jegyeztetnek.—

Ennélfogva ritka tárgy az, melly olly elevenen jegyeztetett volna fel emlékezetünk táblájára, 's a' mellynek vonásait ismételt látás, és hallás annyira újítná, vagy visszagondolás annyira táplálná: hogy az sem időteltével ne enyészne, sem újult emlékezetek által kinem töröltetnék; — innen bátran állithatni: hogy

A' ki csak egyszer hallott szavakra, sőt egész kitételekre meg esküszik, az — száz esetből talán egyet sem véve ki—hamissan esküszik.

Ezen állítás talán erősnek, 's merésznek tetszik; de lássuk mi minden kell arra: hogy egy hallott kitételre (constuctióra) tökéletesen emlékezhessünk, 's azt tökéletes hív másolatban mint hittel erősíthető vallomást adhassuk.

Erre nem kevesebb kell, mint

1-ör hogy azon beszéd töredék minden szavát tisztán hallottuk, hogy abból egy is hallási érzékünket ki nem kerülte, 's valamelyik helyett más nem értettünk legyen.

2-or szükséges: hogy azon beszéd töredék minden szavát megtanúltuk legyen, 's egyet is másal fel ne cseréljünk, 's egyet se felejtünk el.

3-er. Hogy emlékezetünkbe legyen vésve: mikép voltak azon szavak összeszerkezve, 's minő renddel követték egymást? —

Ezenfelül

4-er. Tudni, és pedig csalhatlanúl kell tudni: hogy minő megszakasztások, vagy interpunctiók

voltak azon Constructióban; mivel csak egy virgulanak, vagy punctumnak kifelejtése vagy oda gondolása a' legellenkezőbb értelművé teheti ugyanazon mondást.—Hamár ezek meglennének, csak ekkor lenne lehetséges hogy valaki hallott beszédtöredékről lelki ismeretes, 's igaz vallomást tegyen.

Azonban ez is csak a' hallás legközelebbi idejéről, úgy lehet csak néhány órákról áll. — Mint a' szemtől távozó tárgyak, úgy kissebbedik, 's homályosodik az idő haladtával mindennek — de leginkább a' hallottaknak- emlékezete. A' mint halaványodnak a' távozó tárgynak előbb elevennek látott szinei, mint tűnnek annak megkülönböztető vonásai, 's kétséges alakká olvadnak össze; úgy enyésznek annak, mit hallottunk szavai, zavarodik össze szerkezete, 's nem sokára csak néhány homályos töredéke marad, 's csak rémlik előttünk.

És még arra is: hogy ezen már csak homályos képpé összeolvadt emlékezet egészen elne enyészszék, 's a' hallottakra csak valamennyire is tisztán emlékezzünk szükséges: hogy azokat értettük légyen. Midőn egy beszédnek töredékére kell emlékeznünk, akkor az egész beszédet kell felfognunk 's értenünk, mert aki az egészet nem érti, az nem lehet bizonyos: hogy a' töredéknek is igazi értelmét kivette légyen, sőt az bajosan vehette ki. —

A' nem értés vagy onnan eredt: hogy a' halló nem jól hallotta, — mi a' vallomást úgy is megsemmisíti, — vagy hogy nem volt képes felfogni, ez pedig hasonlólag megfosztja a' vallomást hitelességétől; mert kivált huzamos idő múlva csak olyanra emlékezhetik akárki is (kivéven mit szajkókiint memorizált, vagy mire szajkókiint megta-

nitották) mit valóban ért, mert a' fellebbiek szerint csak az igaz értés az: mi az enyésző emlékezetet segíteni képes, mi a' már tűnni kezdő eredeti szót olykor még visszaidézheti, 's mi meggátolhatja: hogy egy szó helyett más—'s egyik a' másik helyére ne tétessék.

Igaz: vannak olly lelki Stenographok, kik egész hosszabb beszédekert is feltudnak fogni, de ezek olly ritkák: hogy a' világon talán alig esik minden országra egy, 's e' ritkák közzül is nincs példa: hogy vagy egy az illy hirtelen felfogott emlékezetében állandóul megtartsa.

Huzamos idő múlva nem csak arra bajost tisztán emlékezni, mit futólag hallottunk; de még arra is bajos szóról szóra emlékezni, mit olvastunk, pedig olvasás közt nem csak egyszer üti meg füleinket a' repülő, 's többé vissza nem idézhető szó, hanem a' szavakon sokszor tetszésünk szerint mulathatunk, mi figyelmünket, egyszer elfutotta, azt újra meg újra olvashatjuk. Még is hány ember van, ki azt mit 2, 3 hónappal ezelőtt olvasott, 's talán figyelemre is méltatott, szóról szóra minden változtatás nélkül ugyan azon szerkezettel elmondani tudna?

De még azt is, mit maga mondott valaki, képes e' hónapok múlva szóról szóra ugyan azon szerkezettel 's ép ugy elmondani?—

Ha már valaki egy beszédtöredékét, 's annak minden szavait tisztán hallotta, 's azokat meg is tanulta volna, 's ha azon szavaknak miként történt sorolásában, 's összerakásában tökéletesen bizonyos lehetne, sőt ha azon hallott Constructio interpunctióját olly tisztán tudná, mintha az előtte leírva állana; és ha mind ezenfelül mind ezt huzamos ideig emlékezetében megis tartaná; mi pedig egyen-

kint is alig 'hihető, 's együtt csak nem lehetetlen még akkor is bajos tudni; hogy az mit ő vall- 's ha szinte egész lelkiismerettel vallja is, ép azon értelmű é, mi amannak mondása volt.—

Mondásnak ugyan is értelmét nem csak a' szavak, nem csak a' szerkezet határozza, hanem a' hang, a' testmozdulatok, 's arczvonások is. Minő szóra tétetik a' hang súlya, mellyik nyomatik meg, vagy mellyik ejtetik gyengén, és lágyan; minő mozdulatok, 's minő arcz kísérik a' beszédet, ettől függ az egész beszédnek értelme. Mi egyiké mondva kérés, vagy figyelmeztetés, az máskép szavalva követeléssé, vagy fenyegetődzéssé válhatik. Ezért valóban ha valaki másnak szavait tökéletesen híven akarná adni, úgy annak beszédét nem csak leírni de le is kellene kótnia. De még így sem volna a' cél elérve, mert a' beszéd értelmét lényegesen határozó mozdulatok, 's arczvonások még ellenébenek maradva, — e' szerint a' tanuak még a' beszélőnek hangját, kéz, és test mozdulatait, 's arczvonásait is egészen kellene tudni, utánozni.

Ezek szerint tehát nem a' mondottakra szavonkint hiba nélkül olly rendben, mint mondattak emlékezni, minden kétségen túl csak nem lehetetlen, 's minden esetre nehezebb mint arra emlékezni, hogy illyen, vagy amollyan szavak nem mondottak é? — Amarra felette ritka emlékező tehetőség kivántatik, erre a' gyengébb emlékezetű ember is képes. Amarra nézve az emlékezni akaró ezer csalódásnak van kitéve; szó helyébe más szavakat tehet, a' beszéllő által tartott rendet eltévesztheti; a' szavaknak más interpunctiót adhat.

De nem csak ebben, hanem a' netalán emlékezetében álló mondásnak visszaadásában, az az más előtt elmondásában is csalatkozhatik. Más hang-

jellel mondhatja ki a' kifejezést, más szóra teheti ki az intonatiót; az eredeti beszéllő mimicáját nem követheti. —

Ki nem tudja melly sok ezerféle kicsinség, 's mennyire változtathatja a' beszéd, vagy csak egyetlen egy szónak is értelmét? ezen szavatska. *Szép!* meleg érzéssel kimondva jelenti: hogy azt, amiről mondom: nagyon szépnek tartom, — hidegen kimondva nyilvánítja: mikép a' tárgy szépségéről nem sokat hiszek, — ironia hangejtésével éppen rútat jelenthet. —

A' tagadó tanúnak sokkal kevesebb nehézséggel kell küzdenie, mert arra emlékezni, ha valami nem történt, nem mondatott, igen egyszerű dolog, 's nem kíván olly erős, olly sokféle körülményekre és apróságokra hibátlanul figyelmezni tudó, 's híven megtartó emlékezetet.

Ami könnyebb az több embertől kitelik, arra minden ember alkalmasabb mint a' nehezebbre: következőleg mivel a' *nemre* emlékezni könnyebb, mint az *igennel* egybekötött ezerféle körülményeket híven megtartani. — Végre ha hallott dolgokról teendő a' tanuskodás, mivel az emberi szívek redőibe semmi emberi sem hathat be, mellyekben fekszik az embernek célzata; következőleg csak egyedül az tudhatja célzatát, 's csak az ítélhet felőle, ki abba tekinthet. — Ennélfogva senki egy tanú sem állíthatja hitelesen, hogy valakinek bár mi beszédében is mi volt azon belső ok, és cél, amitől indítatva 's aminek kivitelére szólott, vagy is hogy mi volt subiectiv értelemben véve célzata? —

Már a' tudásnak annyira hibázhatósága — 's egyedül, az olly gyakran csaló emlékezettől függő bizonytalanságának eme hosszas előadása után, lássuk röviden a' tanuvallomások érvényességére szükségkép megkívántató általános második feltételt; az az: *hogya' tanu azt, miről, vagy amit vallani fog igazán akarja előadni*, erre pedig csak egy pillanat emberi gyarlóságunkra, — 's felesleg leerd minden további előadás, — mert ugyan is annak tekintetbe vételére: „minő befolyást gyakorolhat az akarat is a' tanuvallomásokra?“ kétségtelen tant állit elő gyarló önségünk: „elfogultság, személy iránti kedvetlenség, irigység, harag, bosszú, félelem és vágy számtalan más okok, 's a' szenvedélyek és indulatok olly számtalan rugói szokták az emberek cselekedeteit annyiszor, és annyira elhatározni!“ — „Mindezen csábító hatalmáknak, mellyek az erkölcsnek ép olly ellenségei, mint a' valónak, — tanukra, 's azoknak vallomásaikra lenne é kevesebb hatásuk, mint más emberekre 's azoknak legnevezetesebb tetteikre? és midőn az emberek fáradságos bajt túrni veszélylyel küzdeni hajlandók 's szenvedősek-, tettekre készek, csak hogy ama szenvedélynek, 's indulataiknak hódolhassanak; — mennyivel készebbek találkozhatnak arra: hogy munka, fáradság, baj, költség, veszedelem nélkül, néhány szó mondás által érjének el ép olly czélokát, mellyekre, irigység bosszú, vagy pedig félelem, avagy kedvkórság olly hévvel ösztönözik!“ — És ezért a' harmadik általános feltétel az az: *hogya' amiről a' tanu tanúskodand, szabadon adja elő*, — mennyire elérhető eme annyira gyarló emberi életben, hol tetteink, — tettei a' legnagyobbnak is! — csak egyre és egyre gyarlóság öltönyét viselik, — szinte hosszas fejtegetést nem kíván. Ugyan is: —

„Az ember számítani szokott, 's számítás minden cselekvésének eredete. Igaz hogy sokan a' számokat, mások a' számítást ismerik rösszül, 's így sok számítás hibás és fonák.

Számít az is, kinek vallani kell 's vallani olly tárgyban, mellyről így vagy amúgy nyilatkozása neki hasznót, vagy kárt okozhat, reá nézve kedvetlenséget szülhet, vagy vágya kielégítésére szolgálhat. És számít midőn olly valaki ellen vall, kinek ha árt, talán emésztő irigységének kebelében forrongó bosszújának tett eleget, — talán ez által ollyaknak reméli, vagy tudja helybenhagyásukat, 's kegyüket megnyerni, kiktől előmenetele, 's mind az függ, mit előtte földi szükségei, vagy hiúságának vágyai nagy becsüvé tettek. —

Ezen számításban egyfelől mind ezen előtte álló hasznos vagy kedves következtéseket teszi, mellyekre indulatai 's szenvedélyei buzdítják, ezeknek ellenében a' hamis vallomás helytelensége, 's a' hamis eskü vétké 's annak rossz következtései állanak. Úgy de bármi vétekért kevesen rettegnek ma már az ég mennyköveitől. Ön érzésekre nézve pedig csak külsőleg ne tudassék, vagy nem engedik belsőjük hibáztató szavát hangzani, vagy csalfa okoskodással hallgatásra ringatják, 's így ezen számításban mint sokkal nagyobb szám jelennek meg a' jó következtések — mennyisége, mint a' rosszakké, 's ezeket amazokból kivonva elég, bőven látszik még fenmaradni a' nem igaz vallomás megtételének eszközésére. — De — nem lehet nem ismételnünk — hány-szor nem vesztegeté meg elfogultságok vagy szenvedélyeik azokat is, kik a' valóvali merő ellenkezés otromba vétkébe esni nem akarnak, 's en-

nek következésében a' nélkül: hogy készakarva hamisan valljanak, azokból miket tudnak, olyanokat emelnek ki, másfelől olyakat hallgatnak el, miket mellékes nézeteik, vagy indulatjok sugallanak, 's így az egészre ha nem akarták is a' hamis vallomás bélyegét nyomni, de a' részre hajlás színét vonták.

Vagy talán — azt fogja hinni valaki — a' szó szentsége 's az eskü biztosítja azt: hogy mind ez nem történik, 's csak az igaz, és csak az igaz, mondatik? — vannak, kik előtt az adott szó szent, 's az eskü feloldozhatlan, ilyenek vagy a' való, 's igaz iránti erkölcsi tisztelet, a' mások megcsalásáti erkölcsi undorodás, 's erkölcsi méltóságok iránti kötelességek tekintetéből; — vagy pedig vallásos hitők, 's Istentől félelmök miatt borzadnak hamis vallomástól, hamis eskütől. De ez erkölcsi megköttöttségnek, 's érzésnek most annyira meglágult kötelességei kevesek előtt bírnak eldöntő súlylyal; a' vallásos hit 's félelem pedig az annyira elharapódzott Indifferentismus következésében sokaknál mint üres váz; 's rémkép gúny tárgyává vált, míg mások azt figyelemre nem méltatják. Eléggé hibás de fájdalom! közönségessé vált gyakorlat következésében majd mindenki az Isten szent nevét számtalanszor veszi ok nélkül szájára, 's az eskük trétából szóratnak, — mit az ember gyakran meg tesz; meg szokja; a' mit tréfából megszokott, azt többnyire komolyabb alakban is megteszi; — mert — jusson eszünkbe mi már egyszer mondva volt — mai világban, hol többnyire a' hiuságra épült becsület agy szülöttjeinek hódol mindenki, hol a' jobbak közt is isteni félelem keveset, 's ön érzeten épült erkölcsi büszkeség még kevesebbet tartóztat el rosztol, ha az emberek másnak olly nchezen; magokuak olly könnyen szoktak megbocsátani; —

illy romlott, illy ellihásodott világban a' letett hit és eskü gyakran csaló biztosítása a' cselekvésnek, 's legszentebbul fogadott ígéreteknek, és még gyengébb biztosítása pedig az állításoknak. Azért arra építeni: hogy az eltartóztatja az embert a' szenvedelmek 's indulatok sugta vallomásoktól bajos, sőt lelkiismeretben járó! —

Ezek így lévén kétségtelenül világos miként a' Tanuvallomások átallán véve mint a' legkétesebb 's ezért nagyon is csalható bizonyságok félszeg vagy tökéletlen, hibás voltak miatt mi gyakran idézhetik azon borzaszó lehetőséget elő: hogy az ártatlannak vére, vagy feldúlt földi szerencséje biráira a' legszörnyűbb bosszút kiált-on? — 'S ezért ki fogná nem kívánni hogy a' tanuk' általi bizonyítgatások legalább büntető ügyeknél — hol gyakran az ártatlannak mindennél legdrágább sajátja, élete koczkáztatik, tanúskodóknak szenvedélyeiktől függő vallomásai által végkép eltöröltetnének, mert találja inkább kilenczvekilencz bűnös büntetlenségét, mint ártatlan vére egynek kérélje a' büntetéseiben vissza nem tartható nemesis haragját! — mert amazokat eléggé sújtja már a' bűnös öntudat, midőn ellenben az utóbbi szenvedéseit nincs erő, nincs hatalom megsemmisíthető 's nem tudjuk messze hinni már a' kort, mellyben a' nemzetek felett örökös szelid genius a' tanuskodási rendszert végkép kiküszöbölendi, azt egy, az emberiség szent méltóságával egyező segédszerrel kipótolandó. — De lássuk már most honi törvénykezésünk rendszerét, miként használtatik az eskü tanuvallomásokban, 's mi érvényessége annak? — Ugyan is honi törvényeinkben a' tanuskodásoknál használni szokott eskünek nem csekély erő tulajdonítatik, csekélyebb azonban ma, mint egykoron, mert volt idő mellyben *hitelt érdemlőségi eskü is* divatozott, az

az ama eskü, mellynél fogva az esküvők (p. o. II. R. 32—37) azt erősítik, hogy űk azt hiszik, amit a' másik mond, 's az illy hitelt érdemlő személynek esküje több személyekével ért föl, mint p. o. a' főpapok, zászlósok esküje 10 más nemésével, — 's vallyon hány nem nemesek esküjével ért fel?—'s eme esküknek tulajdonított törvényes erő vezérlé eldödeink ama törvényhozó bölcseségét, mi szerint minden tanuvallomást közhatalommal történendönek rendelé.—De lássuk egyenkint Törvényeink rendelkezéseit a' tanuvallomások felöl. —

Törvényeink a' tanuskodóban következő feltételeket kívánják nélkülözhetetleneknek, u: m.

1-ör *Szabadságot*, az az: *hogy a' tanu* valamint egy részben ne *akadályoztassék a' valónak lelkiisméretes kimondásától*, és pedig a) ne természetileg mint p. o. az esztelen, vagy törvénytelen korú személy, vagy törvéynél fogva becstelének, — b) ne *törvényileg* p. o. tettöknél fogva becstelének; — úgy más részben lehessen arra kinszerithetni hogy amit tud, megvallja, — vagy hit alatt nyilvánítsa, miként a' kérdéses dolog felöl mit sem tud, de ekkor sem arra hogy így vagy amúgy tegyen vallomást.

2-ör. *Alkalmas kort* — Ez alkalmas kor alatt értetik a' törvényes kor; — ezenfelül megkívánják törvényeink hogy a' tanuskodó emlékező képességgel bírjon a' kérdéses dolognak ideje és egyes körülményei felöl.—E' részben törvényeink a' tanuskodást 60 éven tul (az az 60 év előtt történt dolgokrol) egyes tanúnak meg nem engedik, mint olly időn kivülit, melly emberi természet túl halad; (Mátyás VI: 71) több tanuskodónak azonban, ha *hallomás szerint* vallanak

100 év előtti dolgokról is elfogadják tanuskodását kiváltkép folyvásti dolgokban p. o. régi birtokosok kérdésében, — de ekkor sem a' származási rendben, mert a' nevek könnyen feledhetők (I. 47.)

3-or. *Módját* az az hogy a' Tanuskodó megmondja honnan vette tudomását, innen hallomás szerint tanuskodó csupán akkor érdemel hitelt, midőn olyan dolgokról tesz vallomást, melyeket vallomásból kell tudni vagy magától a' tett végrehajtójától hallotta. —

4-er. *Állapotot* azaz: hogy a' tanuskodónak jó hírnök kell lennie 's noha törvényeink, nevezetesen sz. István második könyvének 3-dik Fejezetében, a' II. 27, és 1729: 29. 26-ik cikkeben ki légyen mondva: miként nem keresztényeknek keresztények ellen, szolgák és jobbágyoknak urok ellen, úgy szinte nem nemesek nemesek ellen kiváltkép büntető ügyekben csak más tanuskodók hiányában engedessék meg a' tanuskodás — a' mai törvénykezési rendszerben úgy látszik a' törvényeknek ama rendelete megszűnt érvényes lenni. —

5-ör hogy a' *testi eskü* akként miként az törvénykönyvünkbe feljegyezve van, mondassék. — Kivétetnek azomban ez eskütételtől:

a) Szüléshez közlő nők (szokásból), 's a' dolog valóságát férjöknek tartozó hűségre, 's szüendő gyermekeik boldogságára állítják.

b) Catholicus Ielkészek hitletétel nélkül tesznek vallomást 's lelkiismeretök tisztaságára tett hivatkozásuk igazolja vallomásukat. — Így minden szerzetesek is. —

c) Ugy azok is kik magános kötleveleket írtak alá.

d) a' Felség nevében a' k., ügyigazgatóság mond esküt.—

e) ugy az'ország Primása nevében is hivatalnoka. Megjegyzendő azomban: hogy egyéb tisztviselők csak hivatalkörükbe tartozó dolgokról tesznek azon hit alatt vallomást, mellyet hivatalba lépőkkel esküvének.

Tiltatnak pedig általján eskütételtől, — 's vallomások nem érvényes:

1-or kiket nyilvános *ellenséges indulat*, *gyűlölség* vezethetne vallomásaikban, minthogy Verbóczy-kiut a' gyűlölség felforgatja az igazságot. —

2-or *érdekes feleknek* mivel maga mellett senki sem tanúskodhatik p. o. ugyan azon egy helynek lakosai egymás elleni határbeli pereikben. —

3-or kiket *egy személynek lehet tartani azzal*, aki helyett tanúskodniok kellene p. o, gyám- atya, gyám gyermek ellen.

4) *közeli rokonok* szinte nem tanúskodhatnak egymás ellen, kivéve felségsértés esetét.

5) szinte így a' *vádolók*, *bemondók* vádlottjaik ellen.

6) Soha sem tanúskodhatnak a' *büntársak*.

Nem tartozik pedig tanúskodásra 's eskütételre *nemesi kiváltsággal bíró egyed*, — ez esetben vallató parancs használandó.— Ugy szinte *nem nemes* személyek is nemesek ellen — kivált személy miatti keresetekben — vallató parancs mellett eske- tendők. —

Már ami a' tanuvallomástétel módját illeti, e' részben törvényeink azt mindig közhatósággal bíró személy által, azon helyen, 's azok ellen, a'

hol 's a' kiket megesket még pedig felsőbbség megbizása vagy parancsa mellett, kivéven ha az az ügybirája, vagy kiküldött bíró tag által teendő, — történni rendelik, 's parancskép szolgál minden e' végetti megyei, vagy tanácsi kiküldés, melly a' tanúnak megmutatandó, — szinte ilyen az ország rendes birájinak e' célból kiadott parancsa is melly nemesnek okvetlen előmutatandó, különben ez nem tartozik letenni a' hitet, sőt ha annak előmutatása nélkül megesküszik, gyanúba jön hogy maga tolazkodott elő.—'S miként a' tanu vallatás vagy oldal, — azaz: mellék, vagy hiteles és hitelesített, — szinte azonkép vitetik véghez: — ugyanis:

Az oldal, — vagy mellékvallatás közhatalommal felruházott, de nem ügybíró által tétetik, 's csak egyetlen esetben teljesen érvényes, midőn t. i. a' mellékesen kihallgatott tanu hitelesítés előtt meghalálozott, és e' tanuvallatás *halál által hitelesítettnek* mondatik; egyébkint a' mellékes vallomás csak értesítésül szolgál, nem bizonysít, — és büntetlenül vissza lehet húzni. —

A' vallatást szolgabíró esküdt társával, — vallató parancs mellett szinte ezek, vagy e' célból különös kiküldetéssel ellátott táblai hites jegyző, — ez utóbbi az egész országban még k. városokban, 's akármelly ügyben, kivéve a' büntetieket, és tisztügyészieket, — hajtják végre.—Kiváltságos kerületek, 's városok, ugy szinte kir. városok 's úri székek hites irnokai is felsőbbségjök meg meghagyása mellett órvényesen hajthatják végre a' tanuvallatást.—A' tanuvallatást végrehajtó köteles saját pecsétje 's aláírása alatt a' tanuvallatás végrehajtásának egész sorát a' vallatónak, sőt az azt kérő ellenfélnek is bizonyság levél formában *másolatban* kiadni, az *eredetit* pe-

dig azon közhitű helynek, a' hová tartozik levéltárába szolgáltatni.

Hiteles vallásnak mondatik: midőn a' Tanúk először is a' törvényszék színe előtt, vagy azon kívül, de az ügynek kiküldött birái által kérdeztetnek 's hiteltetnek meg — *Hitelesítettnek* azonban, midőn a' mellékesen kihallgatott tanúk törvényszék előtt vagy ennek kiküldöttjei, akár felsőbb bíróság meghagyásából alsóbb által, akár megkereső levél mellett helybeli biráik által újra kihallgattatnak, 's meghiteltetnek. Továbbá a' tanuvallás vagy *közvallásnak* mondatik: midőn a' tanúk mind a' kétfélnek részére együtt, 's közönségesen hallgattatnak ki, vagy megeskedetve hiteltesítetnek; különben *különösnek* nevezetik. —

A' tanuvallomások erejét illetőleg, azt következőkben határozzák el törvényeink:

a) valamely dolognak teljes kibizonyítására legalább két egyformán valló, 's minden kifogás nélküli tanú kívántatik.

b) ha a' tanúk egymással nem egyezők, vagy egyenkéntesek még pedig ha egészen ellenkező az egyenkéntesség, egész próbát nem tehetnek, mert ellenkezőképen vallanak; — ide megyen ki a' különböző vagy különféle egyenkéntesség is, midőn olly különféle dolgokat beszélnek mellyek közül egyik a' másikat nem pótolja. — Ha pedig az egyenkéntesség egybevágó, vagy összetartó, az ekként tanúskodók teljesen bizonyítanak bár egyenkéntesek, mivel elbeszéléseik összevágának.

c) hivatalos dolgokban p. o. orvosi láttelel, teljes bizonyítékot szolgál.

d) egyes tanú vallomása félbizonyíték, — melly azonban

e) másnemű félbizonyítékkal teljesen kiegészíthetők, ekkor vegyesnek mondhatók.

f) tétovázó, habozó tanú semmit sem bizonyít.

g) a' maga magával ellenkező semmit.—

i) akár az egyik, akár a' különböző felek által előhozott ellenkező tanúk egymást lerontják, 's kétes esetben az alperest védendő az ítélet kivételén: ha a' másik fél tanúji tudomásuknak sokkal erősebb módját mutathatják. —

j) hiteles, vagy hitelesített vallatás teljesen bizonyít a' törvényszéken valamint

k) a' mellék, vagy oldal vallatás is ha magános ügyben az, ki ellen előhozatik, nyilván, vagy hallgatóság elfogadja hitelesített gyanánt.—Egyébkint —

l) az oldal, vagy mellék vallomások — mint már mondva volt — csupán értesítésül szolgálnak, 's mit sem bizonyítanak. — Épen ha

m) a' mellékesen ki hallgatott tanúk mint színté mondva volt — birói hitelesítés előtt meghaltak, ekkor ha az életben maradt tanúk vallomásaikat meg erősítik, az elhaltaké is hitelesítetteknek tekintenek (még ha az ellenfél azokat mellékesen újra kihallgattatván, ellenkező vallomásaikat mutatná is elő). — Ugyan ez történhetik

n) ha a' tanúskodók mind elhaltak, de a' halál a' hitelesítést akkor szakasztá félbe, midőn a' dolog folyamatban, 's munkába vétel alatt volt, nem pedig akkor ha el sem kezdetett, avagy épen elhagyatott, mivel talán szándékos ravaszsággal várták a' tanúknak elhalását, hogy halál által hitelesítettek gyanánt tolhassák elő. —

o) nemesség bebizonyítása tárgyában halál által hitelesített tanúknak vallomásai érvénytelenek. — Ezért

p) Szokás a' halálhoz közelgető tanúkat, kik egykor valakinek hasznára lehetnek, kireadelt küldöttség által törvényszék formában hitelesen megesketni, — vagy ha már ezt megtörtént, hitelesíteni, — melly aztán a' dolog örök emlékezetére bizonyság levelet ad. — Ugyan ez történhetik

q) a' törvényszéken azoknak jelenlétében, kiknek érdekek forog fenn, és helyes okoknál fogva még olyan tanúkkal is, kik épen nem közelgetnek a' halálhoz: —

r) ha a' tanúvallatás végrehajtásáról szóló bizonyosság levél az illető hiteles hely levéltárába már beadatott, a' tanúvallatási, vagy akármelley levelek csak innnen kiveendhetők annyira: hogy a' netalán a' tanúvallatást végrehajtó azután töredék, vagy magános jegyzeteiből akarná valakinek kiadni, az érvényes nem leend. —

s) midőn valamelly dolognak minősége, vagy értéke felől *műértők*, — kik minden különös cselekményre újra és újra megeskedtetendők, használtatnak, — írásbeli tanubizonyosság lesz tőlök, bizonygatók érvényessége végett, a' végrehajtó előtt kiveendő. —

Mivel pedig megeshetnék hogy a' tanúskodásra felszólított tanuskodni vagy vallani nem akar: na ez esetre törvényeink következőket rendelik, és pedig

I. *A' tanúskodni vagy vallani nem akaró el-
ten*, — ha nemesi kiváltsággal bírók, alispány, ha polgárok városi tanács előtt, II: 28, 1563: 81, 1635: 49ik t. cikkelyeken alapitható kereset tá-

masztathatik, melyben a' vallató birói személytől kivett bizonyáglevelek által annak hebizonyodása után, hogy az alperes annak törvényes megkeresésére nem akarta a' hitet letenni, 16 nehéz gira büntetést, feljebbvitel nélkül, még pedig annyiszor mennyiszor törvényesen meg kerestetvén hitet, vagy vallomást tenni nem akar, — rendelnek meg ítélni törvényeink. Akik fizetni nem képesek testi büntetéssel lakolni (1563: 81) a' mondott büntetés fele a' biróé, fele a' felperesé; kivétnek azonban innen kiket feljebb eskütételtől menteknek mondánk. —

II. *A' tanúvallomást háborgató magánosok ellen:* A' most mondott pernek 's büntetésnek van helye azok ellen is, kik a' tanúvallatót jószágaikba nem bocsátanak, vagy embereiket a' hit letétel alól elvonnák, vagy akarmikép háborgatnák a' magános kérésére végrehajtandó tanú kikérdezést, — ezenfelül a' közös p. o. folyamodás mellett rendelt tanúvallatás akadályozói ellen Ulászló V: 5-ik törvénye, hatalmaskodási büntetést rendelt. —

III. *Tanúvallatást háborgató községek ellen* tiszti ügyészkereset indítandó 1638: 60. a' büntetés 100 for. —

Hátra van a' hitszegésről, 's hamis esküről szólanunk:

Hamis esküvésnek hívják az esküvel megerősített hazugságot másnak megcsalására, 's jogainak veszélyeztetésére. — *Hitszegésnek* pedig azt, midőn valaki azt, amit hite vagy esküje alatt ígért, nem teljesíti. — A' kettő közti különbség abban látszik: hogy a' hitszegés a' belső törvényszékre tartozik inkább, — mint a' külsőre, — kivéven a' hi-

vatalos hit elleni vétek esetét; — a' hamis eskü pedig mint kül dolog kül bíróság fenyítéke alá tartozik. — Azonban sajátlag mindkettő majdnem egy mert Cicerókiint „*qui iusiurandum violat, is fidem violat.*“ Már lássuk az ó kor, mint e' jelen egyikét népeinek a' hamis esküvés, — hitszegés körüli nézeteit; elveit, — 's annak megszegői ellen hozott egyes rendeleteit. —

A' Monotheismus évkönyvei nem egy két esetiről emlékeznek a' hitszegés vétkének, mellynek büntetése a' legfőbb lényt a' theocratiai állomány alapítóját, és urát kétségtelenül illeté. — *Urad Istened nevével hasztalan ne élj; mert az úr büntetlen nem hagyandja ki nevével visszaél.*“ (Mózes 2ik k. 20. 7.) 'S Ioha Mózes törvényhozása (5. k. 19.) büntetés, és pedig talio- büntetéssel rendeli fenyíteni azt, ki hamis vádat esküvel, mint igazat erősít, azonban e' fenyítése nem csak magára az elkövetett hamis esküre, hanem a' hamis tanuskodásra is ki volt terjesztve, miután a' még esküvel nem erősített han is tanuskodást is akként rendelé büntetni. — Azonban a' hamis eskü nem büntét —hanem inkább vétekkint volt tekintendő; — nyilvános megismerés, és áldozattétel elég volt kiengeztelni azt. — Később az Izrael nép' erkölcsének romlása korában, — a' pharisaeusok mintegy —morális oltalma alatt, Krisztus tanítása ellen, a' hamis eskük bizonyos alakzatok által mintegy leplezve igen gyakoriak lettek, 's ez lön oka: hogy Izrael népe igen rossz birben volt a' Romaiaknál. Már királyaiknak egyike *Zedekiah* is annyira eltudá magát feledni, hogy a' győzelmes Nebukadnezárnak tett ama esküjét meg tudá szegni, n elly által tőle a' legfőbb papi bíróságot, a' magas Synedriumot elvóná. —

Az egyiptusiaknál a' hamis eskü szörnyű vétekkint büntetteték, Diodornál ugyan is történeti

könyvtárának 1ső könyve 77ik részében ezek olvashatók: „Egyiptusban—mond ő—mindenek fellett a' hamis esküre mondaték halálos büntetés, mert a' két legnagyobb bünt foglala magában az Istenek iránti tartozó tiszteletet, és az emberek közötti legbiztosabb kezességet megsemmisítőt.“

—A' Skytháknál is—ugyan csak Diodor tanuskodása szerint—szinte halállal (fővétellel) büntetették a' hamis esküvés. A' görög törvényhozás is tiltá a' hamis esküvést, és pénzbeli büntetéssel lakoltatá a' hamisan esküvőket; mellynek megítélésére a' hamisan esküvő, ki örökre a' bosszú istennéinek lön alávetve, ha ismét ellenfelét szóllitá fel, a' büntetések legvégsőbbikével, halállal büntetették. Diodor szerint: Pythagoras megtiltá tanítványainak az esküveli gyakori élést, ha azonban tévék, azt szoroson megtartani parancsolá; úgy szinte minden feltételt, mellyre az eskümondaték, teljesíteni. E' szerint Pythagoras egészen másként vélekedett az eskü felől, mint a' Lacedaemoniak Lysanderja, és Athenabeliek Demadesja. — Lysander ugyan is azt tartá: a' fiúkat kockákkal kellek megcsalni, a' férfiakat—esküvel. — Plutark errőli hosszas értekezésében egy helyütt azt mondja: „Lysander hatalmas Sophista volt, járatos az ármány minden nemében; ő a' jogot egyedül a' nyereségben; és a' becsületet a' haszonban helyezé. Az igazság-szokta ő mondani — magában véve ugyan jobb mint a' hazugság, de érdekét egyedül a' használat határozzandja meg.“—Demades pedig tanítá; miként más egyéb dolgoknál, úgy az eskünél is főleg arra kellek ügyelni, a' mi leghásznosabb. — „E' két férfiú“ — veti utánna történetírónk — nem akará az esküt, mint Pythagoras az igazság legbiztosabb zálogának; hanem a' gyalázatos vagyon kereset segéd eszközének tekinteni. Mennyire elterjedve

volt a' görögöknél ama vélemény: hogy mindenki, ki esküt mond egyszersmind hitszegő, kitetszik *Isokratesnek* Demonicushoz tartott beszédének következő szavaiból: ügyelj gondosabban — mond ő szavaidra, mint a' reád bízott pénzekre; mert becsületes férfiú jellemét kell bebizonyítanod, melly több hitelt érdemel mint bármelley eskü. A' rád háritott esküt fogadd el; ha általa akár magadat kelletik valamelley gonosz vádtól akár barátodat veszélyből megóvnod; — de pénz miatt soha se mondj esküt Istenre, még akkor sem, ha jó lélekismérettel mondhatnád esküdet; mert az egyik — hamisan esküvőnek, a' másik pénzkeresőnek fog tartani.“ — 'S miként mindinkább hanyatlott göröghon erkölcsisége, akként többültek benne a' hamis esküvések példái. —

A' Rómaiaknál azonban — kikről azt mondja Livius 1-ső könyvében: „*Nem találkozott még olly nemzet, mellynél az erkölcs későbben fajzott volna el, és hol a' mérseklés és szegénység tovább maradt volna tiszteletben mint a' Rómataknál*— kezdetben a' hamis eskü nem igen tartaték véteknék, 's csak az Istenekre bizaték megboszulása, és csak lassankint kezde az eskü hűség mindenki becsületét vonni maga után, mig utóbb az eskük magyarázgatása elnem fogadtaték, 's végre miután a' görögök tanubizonyosságát adák, hogy legnagyobb kincseiket a' Rómaiakra tudnák bizni biztosíték nélkül arra számolók hogy azoknak elsikkasztásától hamis eskü nem fogná őket biztosíthatni, midőn ellenben méréség fogott volna lenni göröghonfiat csekélységnél próbára kitenni, — az esküvésnek olly nagy ereje lón hogy utóbb ez által ragaszkodott leginkább törvényeihez.—'S az eskünek megtartása olly dolgok végbevitelére bírta őt, hogy illyeket akár a' hazáért, akár dicsőségért különben tenni elégtelen fogott lenni.—

Regulusban—Roma egykori polgármesterében mutat *Cicero* egy példát a kötelelességekről irt 3-ik könyvének 26-ik Részében ezeket mondván: „*Marcus Atilius Regulus cum Consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedaemonio, imperatore autem patre Hannibalis Hamilcare: iuratus missus est ad Senatum, ut nisi rediti essent Poenis captivi nobiles quidam, rediret ipse Karthaginem. Is cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam iudicavit; quae erat talis, manere in patria, esse domi suae cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello communem fortunae bellicae iudicantem, tenere Consularis dignitatis gradum.*“ Ugyanezért mondja ő idézett munkájának 1-ik könyve 13-ik Részében: „*Atque etiam si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo fides conservanda: ut primo Punico bello Regulus captus a Poenis cum de captivis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum: primum ut venit captivos reddendos in senatu non censuit: deinde cum retineretur a propinquis et ab amicis ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Roman adstrictos, misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis iis qui capti erant, impetrassent: eos omnes censores quoad quisque eorum vixit, qui perierassent; in aerariis reliquerunt: nec minus illum, qui iureiurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu existet de castris, rediit paulo post, quasi se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, iureiurando se solutum putabat.*“ Ezért mondja *Cicero* ugyanazon munkájának 3-ik könyve 31-ik részében: „*nullum enim vinculum ad adstringendam fide iureiurando maiores arctius esse voluerunt; id*

indicant leges in XII. tabulis, indicant Sacra, indicant foedera, quibus etiam cum hoste devincitur foedus; indicant notationes, animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius quam de iureiurando iudicabant: — továbbá ugyanazon könyvének 32-ik részében „Ut laudandus Regulus in conservando iureiurando sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatum misit Hannibal se in castra redituros, ea, quorum potiti erant Poeni nisi de redimentis captivis impetravissent: si non redierunt vituperandi. De quibus non omnes uno modo, nam Polybius bonus auctor imprimis scribit ex decem nobilissimis qui tum erant missi novem revertisse a Senatu re non impetrata: unum ex decem qui paulo postquam egressus erat e castris rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romae remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretatur; non recte: *frans enim distingrit, non dissolvit perjurium*“ Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit Senatus ut ille veterator et callidus victus ad Hannibalem duceretur.“ Melly esetről Livius is emlékezik 22ik könyvének 61-ik és 24-ik könyvének 18ik részében.—Ezenkívül ugyan csak Livius 3. könyvében előadja: miként Quinctius Cincinnatus polgármester hadi sereget akarván a városban az Aequiek, és Volscusok elten összeszedni a közszónokok azonban ellenszegülének. „Jól van—ugy szólt ő: tehát mind azok, kik a tavali polgármester kezébe tették le a hitet, zászlóim alatt vitézkedjenek.“ Hasztalan lármáztanak a közszónokok, hogy a múlt évben tett esküvés az idén senkit sem kötelez;—Quinctius elvonulva élő ember volt, a nép több vallással bírt, mint azok kik kormányzásába avatkoztak, nem hallgatott sem a különözésekre, sem azon magyarázatokra

mellyekkel a' közszőnokok előálltak. — Midőn a' városból kimenő nép a' szent hegy felé vonult volna, letartóztatá őt esküje, mellyel a' polgármestereknek ígéré: hogy a' háborúba kísérendi őket. — Feltevé ugyan ekkor magában megölni őket; de értésére lőn adva: hogy azért az esküvéstől felnem menekszik. — Már a' bűnről, mellyet elkövetni kész vala, ítélhetjük meg ama képzetet, mellyet e' nemzet az eskü megszegésével összekapcsolt. — A' Cannaei ütközet után a' megriadott nép Sziciliába akart költözni. Scipio megeskedteté hogy Rómában maradand. Az esküvés megszegésének félelme minden egyéb iránti félelmet fölühaladott. Roma olly hajó vala, mellyet a' fergetegben két horgony tartott, u. m. a' vallás és erény. — (Montesquieu).

Muhamed törvényei — a' Korán — nem annyira büntetést rendelének a' hamis esküvésre, mint inkább a' megsértett Istenségnek engesztelésére bünbánást. A' vétkes tíz szegényt étellel, ruházattal tartozott ellátni, vagy keresztény fogságból kiváltani, vagy ha mindezt tenni elégtelen volt, háromnapi böjtöt kelle kitöltenie.

Az egyházi törvények is szinte bünbánásalá vetik a' hamis esküvőt, 's egyházi fenyítéket rendelnek reája. Ha egyház szolgája főn hamis esküvést hivatalától felfüggesztendő, vagy attól végkép elmozdítandó. Egyébkint infámiát látszik következtetni.

Ha a' német tartományok írott törvényeit szemügyre méltatjuk, ugy fogjuk találni hogy a' hamis esküvés ezekben is vétek gyanánt tekintetik, mint-hogy törvénykezési rendszerükben mind az isten-ítéletekre mind az eskü társaknak feltalálандjuk nyomait. Ha bizonyításra került a' dolog, mindannyi-

szor a' panaszló fél vádját 's állításait bizonyítványok 's tanuin kívül eskü társakra háritott eskü által is bizonyíthatá. De ha hamis esküáltal bizonyította be azt, mit mint különben az ugynevezett *ordáliák* által tehetett, esküsegéllőivel együtt bűnbánást kelle tartania. Ha azonban a' panaszlott tanukat állított a' törvényszék elé ártatlansága bebizonyítására, 's ezek esküvel valának kénytelenek erősíteni vallomásaikat, ekkor a' panaszló hamis eskütételről vádolható őket, 's az ügy igaz voltát párbaj által eldönthetni hatalmában állott. Később azonban ritkulvák a' hamis esküvések előbb gyakori példái, miután a' bűnös legalább keze elvesztésével büntetteték, — (A' sachs törvények halállal büntetéek.) — Melly büntetést azonban a' bíróság egyeztével bizonyos pénzbeli mennyiséggel megváltathatott. —

V-ik Károly büntető törvényei csupán az ugynevezett igénylő eskükről szólnak, — mellyeknek 107-ik cikkje a' hamis esküvésnek egyes eseteit említvén büntetést is szab reájok, 's a' uetalán okozott károk megtérítését.

Carpzov bizonyítása szerint még a' tizenhetedik században is szokásban volt a' hamisan esküvő előtagjának, 's leginkább az esküre felemelni szokott újjaknak elmetszése; 's August sachs választó fejedelem is elfogadá e' szokást 1612ik évben alkotott törvényeiben. Utóbb azonban a' csonkítás mint szinte a' tálío büntetés számüzve lön, — 's a' birói igazság-mérleg állítaték amazok helyébe. —

A' 18ik század végével — mellyet némelleyk philosophok századjának neveztenek — keletkezett porosz törvényhozás általján tiltja az igénylő eskük megszegését, — mint szinte az erre való csa-

logatásokat, — 's tettehez arányzott büntetéseket is szab.— Szerinte ha a' réz-es fel,— vagy tanuskodó tett tudva hamis esküvést, hivatalát, méltóságát, polgári helyzetét, 's mestersége üzését kelle elvesztenie, és pedig csufosan fosztatik meg attól, 's köztudatúvá tétetik, — ezen felül az okozott károk arányához képest egytől, három évre terjedhető fogságra ítélték, és ha nyereség volt indító okul a' hamis esküvés elkövetésének pénzbeli büntetésben is elmarasztatott négyszeres megtérítésével a' ne talán elkövetett károknak. A' ki pedig valamelly büntető ügyben tetteles részt vett az ártatlannak elítéltetésében, szigoru, egész halálig terjedhető büntetésnek vala alája vetve.— Sőt az illy hamis eskütételre szövetkezett társulatok is szinte szigoruan büntettettek, 's ha esküjük életet áldoztatott fel, kerék-halálra ítéltének. — Ugyan e' büntetés volt szabva a' hamis esküvést eszközlő csábítókra is. Hamis esküvések ismétlései pedig több évi, 's terhelő környülmények között életfogytig tartó sáncz munkával valának büntetendők.

'S egy későbbi törvény ép ollylag sújtja azigénylő eskük megszegőit, mint a' törvényszék előtt mondott 's esküvel erősített ígéretek meg nem tartóit. — Mindkét esetben egy évi sáncz volt rendelve.—

Ugyancsak a' porosz büntető törvények 356ik §a szeriut a' hamisan esküvő minden tanuskodhástól örökre eltiltaték. —

A' német tartományok 19ik századbéli törvényhozása általján a' hamis esküvések eltiltását látszik magában viselni. Ausztriának 1803-ik évben költ büntető törvénye 's a' bajor 1813-ki törvénye annyiban különböznek egymástól, hogy az első az igénylő esküt egészen hallgatással mellőzi el, —

az utóbbi ellenben a' törvényszék előttigérő eskük megszegőit dolgozó házakba itéli, — többnyire azonban a' porosz törvényhozás nyomán haladnak elő, ugyan is köz szégyenítés, ideigleni, — sőt élet fogytig tartó fogság, 's a' vétség legnagyobbika esetében halált is akként rendelnek. —

A' württembergi 1839ki évi Mártius 1-jén alkotott büntető törvénykönyv 227—234 §§aiban a' közszégyenítést mintegy kigunyolva annak bizonyítási formulákat, mellyeket a' Mennoriták, 's más magokat az eskü megtartásától 's következőleg a' hamis esküvés büntetésétől is mentesítetteknek hitt hason sectabeliek, eskük helyett használtak, fogsággal, sőt végső esetben halállal is rendeli, büntettetni. — Továbbá a' ki szerinte, nyilvános bíróság előtt tudva hamisan tanuskodik, vagy valamely polgári jog kérdésben hamisan esküszik, legalább egy évi dolgozó házra ítéendő, — úgy szinte ha valaki hamisan tett esküvése által valamely büntető ügyre adott alkalmat, melly által valaki ártatlanra büntetést, vagy bűn-re keményebb büntetést vala háritandó négy évnél nem rövidebb ideig terjedő 's 15 évig terjedhető dolgozó házba, vagy 15 évtől 20-ig terjedő javító házba ítéendő, miként t. i. a' bepanaszlott vagy dolgozó házra (vagy polgári rangja, hivatala vesztésére) vagy javító házra, vagy sokszor életfogytig is tartó javító házra (vagy halálra) vala ítéendő. E' büntetés akként nagyobbul miként az, ki ellen hamisan tevé esküvését, kiállotta büntetését, fokonkint egész halálig, ha valamely ártatlanul bepanaszlott több e' czélből szövetkezett tanuskodóknak hamis esküvésére halállal büntettetett. — Három hónapon nem alóli közfogsággal büntetendő, ki nyilvános bírák előtt eskü helyett felfogadottjai által tesz valamely hamis tényt, igaznak állit, vagy valamely érvényes ígéretnek,

melly bírák előtt esküvel, vagy ennek helyébe fel-fogadottak által erősítve lön, — tudva ellene cse-lekszik. — Ment azomban eme büntetéstől az, ki a' hamis tanuskodást megelőző eskü esetében a' tett elkövetésétől magát vissza voná.

A' szász királysági újabb törvényhozás eme württembergitől főleg abban különbözik, hogy a' hamis esküvést mintegy önálló vétket a' vallás el-len tekinti, midőn az utóbbi azt „a' nyilvános hü-ség és hit elleni cselekvések sorába helyezi.—

Vessünk már egy futó tekintetet Francz-honnak is e' részbeni törvényeire: — V-ik Károly korából — 1531 — találunk egy edictumot, melly sze-rint halállali büntetés rendeltetik minden hamisan esküvőre — azonban e' szabály 1680ik évben csak ama terhesebb esetekre lön szorítva, mellyekben annak használatát a' birói mérleg szükségesnek le-lé. — A' jelenlegi franczhoni büntető törvénykönyv hallgat az ígérő eskük megszegői büntetéséről e-gyedül az igénylő eskü megszegését, és pedig ta-líó büntetéssel fenytvén. — Büntető ügyekben ha-misan tanuskodó bizonyos időre késztetett munká-ra ítéltetik. A' bevádlottnak késztetett munkánál su-lyosabb büntetésre lett elítélése esetében a' hamisan tanuskodó tálióra ítéltetik. — Hamisan tanuskodók ja-vító házakba záratnak: — kik ha egyszerű politikai és polgári jogügyekben tesznek hamis tanuskodást, bezárással, ha kisélné felőlök, hogy jutalomért tevék a' hamis tanuskodást, vagy csak ígéretek-ért is, — a' kezekhez netalán már vetteknék elvé-telén kívül ideigleni késztetett munkával bünteten-dők. — A' hamis tanuskodásra osalogatók, ha a' tett tanuskodás bezárást vont maga után ideig-leni késztetett munkára, — deportatoriora; — ha pe-dig a' tett tanuskodás életfogytig tartó munkát há-

ritott a' vádlottra, — életfogytig tartó munkára; — vagy halálra, — ha t. i. halált következtetett—ítélendő. Végre az, ki valamely polgári ügyben a' letételre megkínált, vagy viszont kínált eskünél hamis esküvést tőn, polgári jogait örökre elveszti. —(Lásd erről *Code penal* 361—366. — Ezenfelül a' *Code Napoleon* 1363-ik czikje szerint ha a' letételre kínált, vagy viszontkínált fél esküjét letevé, az ellenfélnek nem szabad többé hamis esküvés elkövetéséről vádolni esküt mondó ellenfelét. A' törvényhozót nyilván ama nézet vezérlé, hogy többé a' jogkérdés az állítólag elkövetett hamis eskü leple alatt ne ismételtessék, 's azokon a' nyilvános vádló állandua a' bűnös elő. — Ha végre bíró által megszegett eskü kerül szóba, — ekkor a' francz törvénykezési könyv az állított, hamis esküvés elkövetése behizonyítására utalja a' feleket.

Hazánk törvényei a' hamis eskü ellen, bűncselelenségi pert rendelnek, és ezenkívül, ha valaki a' k. ügynök ellen tőn hamis esküvést, javait, mint egyedül királyi jog czím alatt adományképen nyerhetőt veszti el, — ha pedig magányos személy ellen tőn hamis esküt, öndíját (homagium) fizeti meg annak, ki ellen hamisan esküdött, — (II. 30) és pedig akként: hogy a' magát sértettnek érző felperessége alatt a' szent széken indíttatik, hol azonban csak ama kérdés, vallyon valóban elkövetett e' az állítólagos hamis esküvés? döntetik el, — melly kérdésnek eldöntésével a' per a' kir. táblára tételik át, hol a' büntetés felett hozatik ítélet. Hamis tanúk a' tiszti ügyész vádjára tömlöczczel, vagy javító fogházzal büntettetnek. Az pedig, ki a' tanúkat hamis eskütételre bírta, az ellenfélnek — ne tán okozott — károknak megtérítésén kívül büntettet elkövető büntetésével büntettetik.

Ezek törvényeink rövid értelme a' hamis esküvés, és hitszegést tárgyazólag; — de mint az ó

kort bélyegző emléket nem leendő felesleg Honorius Pápának IV. Béla királyunkhoz intézett levelének következő sorait felhozni; „miután rég óta megértünk, hogy atyátok, a' magyarok királya Krisztusban szeretett fiunk országának kárára, és méltóságának ellenére királyi vagyonaiból némellyeket elajándékozgatott, és elidegenítgetett, ezért mi neki atyai vonzalmunkból, és atyai kívánatunkból tanácslandók, és őt segéllendők megirtuk, hogy az elajándékozott, és elidegenített vagyonokat nem úgyelve adott esküjére ha ne tán azok érvényességére illyet mondott volna azokat soha vissza nem vonandó, mind azáltal haladék nélkül vonja vissza, és semmisítse meg. Mert midőn köteles országának jogait, és becsületét, és koronáját sértetlenül fenntartani, akkor az illynemű ajándékozgatásoknak sohasem leendő visszavonására tett eskü jogtalan és tilos volt, és ezért nincs is lekötve annak megtartására. —

Ellendorf egyik munkájában következőket mondja: „az eskünek tág mezőt kelle nyitnia a' casuisták számára, hogy azon casuisticai elménczkedéseiket gyakorolhassák és ezt valóban olly következménnyel is tevék, hogy a' két értelmű szavakkali élésnek, a' „directorium intentionis“ és „restrictio mentalis“ segítségével a' hamis esküvésen szerencsésen túlhaladhatni taníták.“ —

A' büntető rendszer köréből meritett statistikai adatok sem kevés példaira vezetnek a' hamis esküvéseknek, ha már a' bizonyost kitudhatni nehéz is. Mert Jagemannal szólva: rendelményezett pereknél szabályszerűleg egészen a' vallató jó akaratjára van bizva, mi meszire kívánnak igaz szándékjok iránt felvilágosítani, vagy arról kellettnek meggyőződteni: hogy az esküvő esküje pillanatában teljesen arra eszmélt légyen hogy

hamisan esküdt. Mi emberi tehetség erő vezet-
het egy ember titkainak megfedegetésére? ha azok
külselekvések által nyilvánosulnak ha a' szándék
előre kimondatott, vagy az önző ezélok napvi-
lágra kerültek, ekkor a' mint egy kölcsönözésben
álló elmélet folyam körülbelöl kitalálható, ha bár
nem ritkán tévedés áll is elő; de a' hamis esküvés
elannyira „*delictum facti externi*” hogy hason követ-
kezmény vonásokra anyag sem található. Mert
miután a' csaló szándék lényeges criteriumként áll
elő e' vétek elkövetésnél, a' gyanus nem egy-
szer panaszhelyzetbe tétetne mielőtt a' bizonyos-
ságának legkisebb elő jele is mutatkoznék.“ Több
statisticai adatokat felhozó jeles munkákból mil-
lyenek Hitzig évkönyvei, Mittermaier, Watzdorf,
'sat. nevezetesen Mittermaier „*Beiträge zur Cri-
minal Statistik, mit vergleichenden Bemerkungen
über die Verhältnisse der Verbrechen und der Cri-
minal Justiz in Frankreich, England, in den Nie-
derlanden, der Schweiz, Baiern, Baden und Lip-
pe Detmold*” című könyvének 219-ik lapján egy
Angolhont érdeklő tábla szemlélhető, melly sze-
rint Angliában 1822-ik évben *hileucz* és 1828-ik
évben *het* ember ítelteték el hamis esküvés miatt.
— A' 190-ik lapon egy másik tábla van, melly sze-
rint ugyan csak Angliában 1811-ik évben *egy*,
1812ben *kettő*, 1813ban *három*, és 1814ben ismét
csak *egy* lón elítélve.

Ugyancsak a' nevezett munkának 222-ik lap-
ján egy más *Bajor* hont érdeklő táblára akadunk,
melly szerint ott 1828-ik évben *huszonegy* hamis
esküvés eset került bíróság elébe.

A' 123-ik lapon lévő tábla szerint pedig u-
gyan azon esztendőben a' *badeni* herczegségben
19 eset ítelteték el. —

Watzdorf, és Siebdrat évkönyveik szerint Zwickauban—mellynek körülete körülbelül 550000 lakost számol—1836-ik évi Január 1től November hó utó napjáig *tizenhárom* itéltetének büntetésre hamis esküvés miatt, midőn ugyanakkor szinte azért vádoltak *tizen* szabadon bocsátatának. —

Már mi hatással voltak a' hamis esküvések, és hitszegések az emberiség év könyveiben nem gyéren feljegyzett példái egyesekre, mint magára az összes emberiségre nézve! valamint hossz-
szas fejtegetést szükségessé nem tesz, úgy e' helyett bővebben fejtegetni nem célunk, elég annyit mondanunk végezetül hogy valamint jól monda a' költő hogy „minden kornak van Istené!„ úgy az emberi rang fokozatainak mindenikében voltak férfiak is — még pedig mint mondjuk főbb tekintetű 's rangú férfiak, kik az esküt mint ruhadarabot váltogatni szerették 's Hugó Victorra kiáltozák „*egyik eskü semmivé teszi a' másikat.*„

5.

2.

Az emberi műveltség története.

§. 1.

Az emberiségnek minden közérdekei, egy szóban egyesítik magokat — egy tárgy felé mutatnak minden nagy elmék törekedései — 's egy célra munkálnak a' természetnek minden erői. — *Az emberi nem művelődése, 's tökéletesedése ez az egy szó*

—ez az a' tárgy, és czél, a' melly felé, a' legnemesb erők, már évezredek-től fogva törekszenek, és törekedni fognak szünet nélkül ezután is, több évezredekben keresztül! —

Tsak egy ellenségök van az embereknek, t. i. a' *vadság vagy durvaság* — tsak egy valóságos gonosz van rájuk nézve — tsak egy valódi szerencsétlenség, a' *tévelygés vagy tudatlanság* Minden hibás lépéseik, a' *durvaságból* származnak — minden szenvedéseik, a' *tévelygésből, babonáságból, tudatlanságból*. — A' nemes, növény, tsak a' napsugárban tenyészik; — az emberiségnek legnemesebb növénye pedig, tsak egy felsőbb szellemi világosság fényében. — Világosságot csak okos világosságot kell adni az embereknek; nem lesz szükség többé, az ő szerencséjük, és boldogságjuk eránt gondoskodni. —

Felséges — igen felséges az a' czél, a' melly felé a' jóltévő természet, az ő kedves emberi nemét, bizonyos úton vezeti! — annak felségességét, sem szavak, sem rajzok le nem írhatják; — ezt, a' mi mostani kimiveltségünk' határok közzé szorított látköre, ingyen sem esmérí, 's nem is esmérheti, nem hogy által láthatná, 's felfoghatná. —

De azomba, bajos, felette bajos, és terhes is a' mivelődés ösvénye! — Ama' köz megvilágosodás, és emberi boldogság magas czéljához, nem is vezethet, a' hijába valóságnak, gyönyörűségnek, és henyéségnak széles útja; — sőt inkább, csak munka és fáradság, gyötrődés, és gondoskodás, minden tekintet nélküli maga elszánás, és feláldozás által lehet azt egyedül elérni; hosszas, igen hosszas erőlködés, és sokat kiállás kívánatik arra. — De ha szinte, hova tovább, a' legnagyobb gond, és fáradság légyen is szükséges, az

emberi nem' köz megvilágosodási szerentséjének kimunkálására; mindazáltal így is, ezen hérre is, elég munkások fognak találtatni. —

Az emberi-ég (*Humanität*) felőli szép fogalom nem egyéb, mint az embernek a' köz böltsesség, köz erény, és köz boldogság eránti magas képzelete. Innen, minden jobb lelkű embernek érzései, olly ellene állhatatlan hatalommal vonzódnak ezen tárgy felé, hogy minden képzeletei, 's gondolatai minden reményei és kívánságai, ezen képből találják fel újra magokat; és általában minden munkássága, az ő egész lelki ereje, minden valója, és énje, tsak ebben az egyet en egy pontban vágnak öszve. Azonban a' képzelődés, még olly ékességet, 's olly *aetheri* ingert is költsönöz ezen szép képnek, melly szerint az embernek elméje, ezen ő élete képe utáni vágyban, a' legnagyobb lelkesedésre gyulad fel.

Ha az említett czélnak elérhetése, csak nehézséggel, és fáradsággal volna egybe köttetve — e' csak annyi, mintha semmi akadály nem volna; — mivel semmi fáradság sem lenne képes, az emberek igyekezetöket semmivé tenni; — gördítettetek hegyeket, vagy helyheztessetek tengereket, az emberek, és az ó képök eleibe — megmásszák ők majd a' hegyeket, általússzák a' nagy tengereket, és a' győzödelmet, ezerféle halállal is megszerzik! — rakjatok bár nehézségeket nehézségekre — az ember, ki a' maga kedves képe után törekszik, nem gondol azokkal, meggyőzi azokat, akármibe kerüljenek is! —

De továbbá, ha ama' czélnak elérhetése, csak a' maga elszánástul, 's feláldozástul függene; — ez is csak annyi volna, mint semmi akadály. Mert bár a' legerősebb maga elszánás, és legnagyobb

áldozat kívántatnék is; még is mindenkor ezeren, meg ezeren találkoznának olly nemes lelkek, kik a' kívánt áldozatot örömmel megtennék, mikor az, a' köz jólétnek előmozdítására, a' nemesre, jóra, 's igazra nézve, hasznos.

Vége, ha ama' czélnak elérhetése, csak a' sokat ki állás, vagy állhatatosság feltétele alatt—csak hosszas, igen hosszas erőlködés által—ha szüntelen való áldozatokra tetézésével, lehetne meg; és általában rendkívül nagy időköz kívántatnék is arra; —mindez még is semmi akadály volna—még akkor is, ha az időköz olly nagy lenne, hogy egy egész nemzedéknek lekellene mondani azon reménységről, melly szerint az ő képöknek megvalósulását, tulajdon szemeikkel valaha meg látándják! a' sokat kiállás, és állhatatosság is helyt találna, 's bár mi terhes volna is; az ember mindazáltal kimeríthetetlen türelemmel lopná meg ön magát; és minden éldelet reménye nélkül is, minden fáradságot, és áldozatot magára vállalna; és ezen gondolatban, hogy ő egy jövődő gazdag aratásnak magvait hirtette-el vigasztalást, és erősödést találna.

Tehát mind ezen nehézségek, bár milly nagyok volnának is, nem lennének képesek, az embereknek, a' köz bölcsesség, vagy értelem, erény és boldogság fő javai utáni törekedéseiket semmivé tenni; csak egyszer minden lépés, melly törődéssel, bajjal, és fáradsággal tétetett, — állandó előmenet — 's a' kinézés lépcsőrül lépcsőre vidámabb, és remény teljesebb lenne; és minden újjabb és terhesebb áldozattal, mindenkor újjabb bátorság, bizodalom, és ragaszkodás vivattatna ki! —

De fájdalom! még ezt sem akarta a' titokteljes természet, az ő kedvenczének megengedni; hanem még egymás hatalmas ellenségét is szükség

néki meggyőzni; egy olly ellenséget, mellytől jobban lehet félni, és a' mi majd valóba, bír azon hatalommal, hogy az egész emberiség egygyesített erejének törekedését felülmúlja—és, ez a' veszedelmes ellenség—a' *történet tudomány*. Ez kiáltja ugyanis szüntelen az embernek, hogy a' földi életben semmi nem állandó—nem, még a' *józan ész és kimivelttség* sem; sőt inkább, valamint minden egyéb, úgy az emberi tökéletesedés, és csinosodás is, ama' négy egymást örökké felváltó forgás törvényéhez légyen köttetve, u. m. a' *szürmazásnak, és tengő életnek, — a' lassu kifejlésnek, és virágzásnak — a' rövid, és kevés ideig tartó fénylésnek (culminatio) — és az előbbi vadság állapotjából visszaesésnek* törvényéhez.

Tehát, az általános mivelttség azon csekély előléptei, mellyek csak sok századok lefolyása alatt, és csak kimondhatatlan fáradság és feláldozás által tétethettek — sem lehetnek a' mi nemünkön marandók! — Nem — bizonyos magasságrul, időről időre, szomorú mélységbe kelletik süllyednünk! — és ama' fáradságos útat, ismét egész bizodalommal, s bátorsággal megkezdenünk! — olly kemény, és terhes kívánat ez, melly az embereknek minden erejüket, csak nem felül mülja! — A' természetes érzés, minden erejével igyekszik ugyan, ezen viszonyt, a' természetnek közönséges, és változhatatlan törvényéül el nem esmérni; — de a' *történet az emberi történet* nyilván szól.

Egyébaránt akár merre tekintsünk, mindenütt látjuk ezeket az elkerülhetetlen forgásokat! — Ha ezek, csak ama' durva birodalmak viszontagsági között volnának láthatók, mellyek igazságtalan hódoltatások által alapítottak, és az elnyomott népek vérével alkattak öszve; — úgy azok, csak az igazságos isteni gondviselés igazgató újjai volná-

nak—és ama' reménység' lébizonyító jelei; hogy csak a' békesség, és igazságosság országa, tart-hat számot a' maradandóságra. De fájdalom! látha-tók azok, a' szelid, és büntelen népek történeteik-ben is;—sőt, az általános mivelődés nagy útjá-ban, rémitő bizonyossággal lépnek ellenünk!—

Imé! Görögországnak hajdani szépmíveltsége semmivé lett, — és a' régiségnek minden szembe-tünő csinosodásával elenyészett, hogy a' külső dur-vaságnak újra helyt adjon!—És valóba láthatni, hogy a' görög finomság, művészség és tudomány, a' népvándorlási jelenetekkel —'s a' görög erköl-tsök, a' vad barbárok baromi kiesapongásaikkal, mint váltattak fel! — a' mi szükségesképpen legméj-jebb fájdalmat gerjeszthet bennünk! — de ezen ré-mitő fordulatot, még azon felül, mint a' természet-nek változhatatlan törvényét, melly maga munkás-ságát, minden következő szebb virágzásiban is a' miveltségnek, múlhatatlanul fogja kimutatni — úgy esmérni el — e' már felettök! melly az érze-keny embert, csak nem kétségbe esésre vezeti!

Azomba a' történet, minden egyéb nemzetek életökben, és viszontagságaikban is, éppen ezen menetel, ezen tapasztalást mutatja — mindenütt — min-denütt a' származásnak, felvirágzásnak, fent létnek, és az ismétli leesésnek törvényét látjuk uralkodni; — és már, annyira hozzá is szoktunk, az ilyen viszonyt, mint elkerülhetetlen természeti szükségét, úgy el es-mérni; hogy a' virágzásnak létét nem láthatjuk a' nélkül, hogy egyszersmind az elenyészésről is meg ne emlékeznénk. — Bár a' földnek akármelly szögletében támadjanak is olly környülmények, mellyekre a' miveltség barátja, egy reménytellyes tekintetet vethet — bár akárhol, a' társasági csi-nosodás, az okosságnak, a' világosságnak, és em-beri jussoknak olly széles alapjaira építtessék is,

hogy annak valahai elenyészése szinte lehetetlennek tetszik, sőt úgy látszik, mintha ezen állapotnak, szükséges, meg nem akadályozható, és változhatatlan következései, a' nagyobb nagyobb jólét, esméret, vagy tudomány; és a' végnélküli művelődés légyenek: mindazáltal a' történet azt súgja minknek; hogy mindez, csak a' *felvirágzásnak* időszakai által, fog felváltatni! Vagy — lássuk bár, mint vergődik fel egy durvaságban tespedt nép; lassan lassan a' csinosodás állapotjára, 's örömmel vegyünk részt végre annak szerencsés következéseiben; — azonnal azt kiáltja a' történet füleinkbe: Ezek a' szép következmények csak napi tünetek, 's csak a' vadság állapotjára vezető rövid általmeneteli szakok! — Így kever, egy valamely irigy, és kárörülőt, melly a' történetekben lakozik, a' mi legtisztább örömünk poharába keserű mérget; — így keseríti, 's epésíti meg a' mi legszebb reményeinket — és szívünket, a' szomorúság óráiban; gyötrellemmel, és kétséggel tölti el! —

Ezen környülmények pedig, az emberi nemzet nevedő idejével, még szomorítóbbakká lesznek! — Ugyan is, az ifjúi időben még, a' remény fensullyal bírván, minden szomorú tapasztalás alkalmával, ezen gondolatokkal vigasztalja magát az ember; bár, a' tévelygések, és hibák, más némely esetekkel öszvekapcsolva, az emberi friss reményeket, semmivé tehetik is, — de azért a' műveltség hanyatlása, 's tellyes elenyészése, nem a' természetnek szükséges törvénye; sőt inkább, az újjabb meg újjabb szíves törekedések által, a' maradandó és szüntelen előrehaladó műveltségi határt, el lehet valahára érni — csak hogy a' korábbi próbatételek hibás fogásai, 's tévedései, okosan, és lelki-

esméreletesen eltávoztassanak : mindazáltal—a' mennyiben a' történet, minden egymásutáni viszonyokban, a' cél nélküli körfogásnak ugyan azon játékát mutatja mindenkor; annyiban még is, minden következő nemzedék műveltségi állapotjának, időről időre csakugyan semmivé kell lenni! —és, ha — a' legfőbb kimíveltségről, a' legmélyebb durvaságai iszonyú általmenetel, minden okos előrelátások, és minden emberi erények által sem akadályoztatható — ha, azon feltételt, melly szerint minden szellemi virágzást, 's előtmenetelt, minden viszonyban, bizonyos hanyatlás, és halál—'s minden világosodást, setéség, és durvaság, fog követni—ha mondom, ezen feltételt, mint czáfolhatatlan, 's ellene mondhatatlan igazságot, kénytelenítettünk végre is el hinni;— úgy fájdalom! az emberi műveltségnek, és csinosodásnak sírja kézzen állana!—A' művelt lelkű ember, mindenkor törekedik az erény, és bölcsesség után, és pedig csak magáért az erényért, 's bölcsességért;—de egy vak, és cél nélküli történetek körforgásának uralkodása alatt, nehezen lehetne, egy illy lelki felemelkedést, általánosnak, és állandónak reményleni—fáradtan, 's minden remény nélkül kellene végre is az embernek, egy megfoghatatlan hatalom változhatatlan végzése előtt kitérni—és fásult hidegvérűségé válna minden felhevülés! —

De nem—nem mehet ennyire a' dolog; — az a' lélek, melly a' történetekben, mint valamely kisértet, úgy mutatja magát, éppen nem valóságnak lelke—csak bolygó tűz, és lidércz az, melly az embernek alacsony művelődési állapotjában támadhat; de a' mi mostani felvilágosodottságunknál, közelebbi megvizsgálás mellett, szinte elenyészik. —Úgy vagyon—és, az emberi általános kimíveltség, és boldogság dicső, és elhatározó győzedel-

mébeni bizodalom, 's az e' felől való tántoríthatatlan, és szent hit—egy magasabb világossági elemnek kifolyása, lelki nemességünk pecsétje, és felsőbb származásunk záloga! — mondjanak bár ellent, ezen erős bizodalomnak, a' mi személyességünknek minden egyéb érzetei—mondjanak ellent a' minden napi tapasztalás, és a' sok ezer évi történetek; — mindezek hibáznak, és ámitanak—csak maga amaz *aetheri* világosságból folyó bizodalom; nem lehet tévelygés, nem lehet ámitás — — az ember tudja azt — az ember nem hiheti azt! — Bár milly nehéz legyen is, a' szomorú jelenvalóság szenvedései között, a' mivelődés, és világosodás örökös haladása felőli hitet meg őrzeni! — bár iszonyú legyen is az a' kín, mellyet, az emberi minden remények megcsalására való hátra tekintet szül! — bár a' történeteknek, az emberi miveltség czél nélküli körforgása felőli tetsző igazsága, semmivé létellel ijesszen is bennünket! — Mindazáltal, erősen és örömmel ragaszkodjon a' fájdalomtellyes emberi szív, ama' tántoríthatatlan meg győződéshez; hogy a' felvilágosodásban, minden hátralépés csak tetsző; és a' mi nemünk mivelődési menete; az ősök; és megmásolhatatlan törvény szerint, naponként, és óránként, a' maga nagy czéljához közelébb halad; — és hogy, ama' sokféle kitéréseknek, mellyeket a' mivelődés menete, változhatatlan törvények szerint, átaljában vészen magának, meggondolása, előre egy igen magas pontot tűz ki; mellyet mi, határozott körünkben még korán korán sem értünk el—'s erre nézve, a' mi naponkénti tapasztalásunk, és az ezer évi történetek bár mit mondjanak is; még is azért az emberi általános miveltség, és boldogság fenséges, és állandó győzelmébeni szikla erejű bizodalmat szükség megőriznünk. De ezen hitnek, nem kell vaknak, és minden meggondolás nélkülinek lenni; sőt

inkább a' tiszta okosságnak világos, és rendíthetetlen elveire támaszkodják az—és ezeket, a' valódi tudományok által szerezzük meg magunknak.

Az ifjuság kellemetes napjaiban, a' vidám költészet az, melly az emberi nemzet boldog jövődőségébeni bizodalomhoz duzzadt teliségben vezet bennünket; — de már, hidegebb szakában a' férfi időnek, egy néminémű gyanús lélek vezető a' kormányt, melly a' magában vis-zaható észnek okoskodási erősségeit meg kívánja, — Tsak egy az igazság, mint egy a' világosság is, mellyből az ered; de ennek megismerési formái különbözők; a' honnan, kell olyan tudománynak lenni, a' mi, az emberi mivelődés menetének titkát, a' hidegebb esmérési tehetséggel, a' meggyőző okosság elveiben — és a' tüzes elmékkal, a' szívnek szinté győző szavaiban, esmértesse meg. — *A' miveltség története* az, melly egy ilyen kívánatot megeléghethet.

Ugyan is, az emberi történetek egész rejtvélye, egyszerűen csak abban fekszik; hogy nem csak a' testi műszeres életnek, hanem a' felsőbb szellemi világnak kifejlési menete is — bizonyos örök, erős, és változhatatlan törvények alá vagyon vetve — de a' melly törvények, mint egy legfőbb bölcsesség kinyomásai, nincsenek mindenk szemek előtt ki tárva; sőt inkább azokat, a' viszonyok titkos mélységéből kellett meríteni; — és éppen ezért, nem lehet azt, a' miveltség gyenge lépcsőjén az embereknek észre venni — s ezért, az egész szellemi világ terve, és célja, homályban; és setétségben marad. — Innen, a' mostani háttározott látkörben, sokszor a' rend, és a' szabályszerűség, mint önkény, és vakeset — a' jószág, és bölcsesség, mint kegyetlenség, és oktalanság, úgy látszanak.

Azomba, a' művelődési menet, nem is egyénes útat vész magának, hanem sokféle kitérésüket tész; mellyek is, az ő mélyebb törvényeinek valódi esmérte nélkül, mint tévedések, és hátra lépések, úgy tetszenek. — De, a' mint lassanként ezen törvények esmérterére jutunk; úgy tűnik el szintén, a' dolgoknak ez a' külső színe is; és meggyőződünk a' felől; hogy az emberi nem, minden felsőbb erkölcsi, és lelki állapotjának cél nélküli körforgása, következésképpen annak lehanyaglása, éppen nem a' természetnek törvénye — sőt inkább úgy találjuk, hogy minden lelki virágzás elenyészése mellyet a' történetek előnkbe állítanak — vagy az emberek hibáikban, 's helytelen magok viseletökben alapittatik, és így elkerülhető lehetett vala — vagy pedig csak külsőkép' tetszik visszaesésnek, de valósággal alapul, és eszközül szolgál arra, hogy a' világsodás sokkal messzebbre terjedjen, és magasabb kifejlési lépcsőre hágjon — meglátjuk végre tellyes világosságban, hogy az igaz műveltség állapota, a' mi nemünknek további nevedésével, mindinkább tisztábban, és felségesebben fejt ki magát; — és a' későbbi nemzedéknél nem csak általánosan kiterjedő, hanem állandó is, és minden hanyatlástól ment fog lenni. — Akkor, azon ellenkezet is, melly a' mi szívünk kívánt képe, és a' megtörtént dolgok között forog fen, meg lésszen ódatva, és az által amaz akadály is győzeteve, melly egyedül lehetne hatalmas, a' mi nemünket, magas jövődjétül fentartóztatni.

Már az embernek ezen nagy szolgálatot megtenni — egyedül az emberi *műveltség történetének* rendeltetése, 's adatja; — ebben fekszik annak fogalma, célja, és egész mivólta; — ennek kell azon ellenkezet, melly a' mi szívünk szava, és a' kö-

zönséges történetek állításai között vagy; — elhárítani — a' mivelődési menet életműszeres törvényét e' mutatja meg; — következésképp e' nyújt világot az eránt, hogy a' felsőbb szellemi élet kifejlési menete, miért követi ama' rejtélyes ösvényt, mellyet a' történettudomány mutat minékünk? — e' győz meg végre bennünket a' felől; hogy a' miveltségi hanyatlás, mellyel a' történetek rémitenek minket, sohasem vőlt valamelly természeti törvénynek, hanem inkább mindenkor, az emberek durva hibáiknak, 's tévelygéseiknek következménye; és így, a' mindég maradó, és elébb elébb haladó mivelődés, és polgárisodás, a' következő nemzedékeknél, nem csak meg lehet — hanem, a' természet változhatatlan törvényénél fogva, múlhatatlanul szükséges is — és — okvetetlenül meg kell a'nnak lenni! —

De ezen feladatot, a' *miveltség története*, csak a' természet erejébe, és rendébe mélyebb behatás — és nevezetesen, az égi testek viszonyai feletti magassabb nézési pont által, oldhatja meg; — csak a' testi életműszeres természetteli öszveköttetés által, lehet a' szellemi, vagy lelki lényről, lassan lassan világosságot szerezní; — és annak, csak a' plánéták egymás eránti viszonyaival való öszveköttetésében lehet, az emberi életnek, és így, az emberi történeteknek is, valóságát, lelkét, és jelentését nagyban felfogni. A' Prométheusróli mesének meg kell valósúlni — az égből kell vennünk a' világosságot, a' mi nemünk csinosodására, és a' mivelődés elrejtett ösvénye fel találására. — Ennélfogva már igen illendő, hogy a' *miveltség története*, az embernek életműszeres viszonyaival kezdődjék; — illendő tudnunk, hogy a' mi földünknek, és a' nagy Világ életműszerességének öszveséges viszonyairól, mint nyerhetünk,

's szerezhetünk magunknak, egy magassabb nézési pontot? —

§. 2.

*Világi bölcsességet vagy filozofiát, hol lehetne másutt keresni, mint a' természet titkainak kikutatásában, 's tanulásában? — csak az ez által nyert esméretek, tészik az igazi tudást, — és csak azon előmenetel, mellyet ezen tudásban tészünk, a' valódi mivelődés előmenete. — Ezen tekintetben is, dicő például szolgálhat minékünk, a' világos eszű Görögöknek mivelődési menetelök. Könnyen, természetesen, és vidáman, mint az embernek ifjusága, kezdődött az ő mivelődésök, a' költészettel; de ugyan ezzel hanyatlott hátra, legszebb napjaikban, az ő egész szellemi országok. Az ő históriájok, költészet volt — religiójok költészet — polgári, 's társasági tudományok, költészet; — de mihelyt egy érettebb időnek lelke, az életnek valóságos becse, és célja eránt, mélyebb felvilágosodást kívánt; a' csinos, és finom izlés, azonnal a' természeti és gyakorló erkölcsi tudományok felé fordult; — ebben, és nem másban állott, a' görög filozofia, a' maga tisztaságában. Az elvont feszegetési, és czél nélkül való szóvitázási haszontalan játék, mutogatta ugyan magát a' görögöknél is, az úgynevezett *Sophisták* törekedéseikben; de annak, az egyszerű józan okoskodás által, egy győzhetetlen ellensége támadt, ama' természetes eszű polgárban *Socratesben*. Ennélfogva a' görögöknél, a' *Sophistica* sohasem is mehetett azon tekintetre, mint a' millyennel az, az újjabbi mivelődésnél, a' filozófia neve alatt, olly sokáig birt.*

De a' mivelődésnek ezen tévedése, a' legközelőbbi időkben, egészen megváltozott; — a' mi

izlésünk csinosabb — a' műveltség, a' polgárság nagy tömegébeni kiterjedése által, szélesebb határt nyert magának; — és a' melly mértékben terjed majd ez az előhaladás, éppen olly mértékben hagyja el a' későbbi idő, az oskolai *szófilozófiának* terméketlen pusztáit is; és a' természet nagy oskolájában, az igaz bölcsességnek éltető mezejét fel fogja keresni! —

Az emberi esméreteknek ezen ágában, legfelül áll, a' *csillagászat* vagy *astronomia*, mint olyan tudomány, melly a' *világ életműszerességének* vagy *rendszerének* törvényeit magában foglalja.—Minekelőtte a' természet munkálkodó erejének vizsgálásába ereszkedünk; szükség nekünk az egész alkat, vagy rendszer fő intézkedéseiről, világos, és helyes fogalmat szereznünk. Ennélfogva, a' *csillagászat* az, mellynek, minden természeti tudományok egygyes ágaira nézve, alapúl kelletik szolgálni.

Egy német férfinak merész felemelkedése — a' nagy *Keplernek* halhatatlan munkája által, az emberi lélek, a' világ testek mozgása törvényének esmeretében, már részszerint behatott, és eljutott azon álláspontra, honnan az ég alkatának mélyebb általlátását megszerezhetni. De azóta meg állott ez a' tudomány, és minden czél nélkül azon egy körben forog, melly a' mi esméretünknek nagyobb kiterjedését gátolja.—Két valóságos akadályok állják utját, a' további haladásnak, t. i. *elsőben* az a' környülmény, melly szerint mi azon erőt, melly az égi testeket mozgásba hozza, nem csak nem esmérjük, hanem, éppen nem is törekszünk esmérni — sőt egy, további gondolkodás nélküli képzelődés módban, vagy eszmében, magunknak tetszve, pihenünk; — *annakutánna*, hogy a' világi testek mozgásának és az ég esmeretének

eszméjét, átaljában, a' *napnak állásában* alapítjuk. —

Nem lehet a' csillagászat előremenetelére nézve veszedelmesebb, mint a' nap állásának, minden helyes okoskodás elleni képzelése, és az a' különös hit, melly szerint, az égi testek, egy máshoz, az ő *nehézkedésöknél* fogva, vonzódnak. — Mind a' két tévelygésnek szomorú következményei, abban mutatják ki magokat; hogy ekképen a' mi planétai rendszerünk, egy külön vált, 's elszigetelt tekintetett nyert; és az ember, csak azon külső összefüggést sem foghatja meg, melyben a' különböző világ rendszerek egymás eránt állanak, nem hogy azoknak belső életbeli viszonyaik felől világos képzeletet nyerhetne. Már a' Görögök, ezen tekintetben szinte tovább haladtak, a' midőn *Hippocrates*, az égnek alkatját, az emberi test életműszeressége szerkezetéhez hasonlította. — Ez, egy olly fenséges gondolat, hová az újabbak még fel nem emelkedhettek! —

A' csillagászati tudomány elő nem haladta által, magok az azzal atyafias tudományok is mintegy megállottak, vagy, csak nyomorúlt előlépést tettek. — Mindenütt szembetünő nyomait látjuk a' föld színe nagy változásainak, valamint a' természet egykori nagy zavarának is (*catastrophé, revolutio*). — Az embernek tudványa, mind ezen dolgok eránt, megfejtést óhajt; de ezt, a' mostani tudomány nem adhatja; — azonban, egy gondolkodó idősokban, mindinkább igyekeznek a' tudósok ezen rejtvélyt megfejtteni; — és ha, a' külső vizsgálódás, a' megfejtést kieszközleni nem képes; akkor a' nyughatatlan emberi lélek, magát a' képzelődés játékára bizza — állitmányokra állitmányok építtetnek, és mivel, a' képzelődési vizsgaságnak semmi bizonyos alapja nem lehet,

ama' mi rendszerünk nagy éltetőjének a' napnak vélt mozdulatlansága miatt; tehát, a' földnek származása — felső színének változásai — az égbajlat cseréje — és ezen mi bujdosónk jövő sorsa felől való megfejtési eszmék, különösök, és képtelenek lesznek! —

Igy p. o. bizonyos álláspont nélkül szükölködvén a' csillagászok, sokan közzülnék az üstökösökhöz folyamodtak, és a' földnek minden lehető változásait, ezeknek tulajdonították; — a' *nagy özvizek* — az *égbajlat változásai*, 's a' *külömbkülömbféle hegyek származása* okául, csak az üstökösöket tették. — Nevetnünk kell a' régieknek nyughatatlanságaikon, miket ezen égi testek megjelenése szerzett ő bennük! — de az újjabbaknak állításaik még képtelenebbek, és babonásabbak, a' midőn ők valamely tüneményt, mellyet a' napnak mozgásában, magoknak egyszerűen megfejtettek volna, a' távollévő égi testek hatásoknak tulajdonítanak, mellyeknek pedig a' földre nézve, semmi környülményekben sem lehet befolyásuk. — Nem lehet semmi balgatagabb, mint azon eszme; hogy a' *nagy világi életműszeresség* felséges rendében, egész screg égi testek, minden terv, és szabály nélkül ide 's tova bolyongván, egy jól szerkezett rendszernek viszonyait, nem csak megzavarhatják; hanem sokszor egygyik vagy másik testtel öszve ütődvn, azt egészen is semmivé tehetik! — és még is, a' mai felvilágosodott időben is, vannak olly tudósok, kik ezen képtelen vélekedéshez ragaszkodnak! —

Vannak ollyanok is, kik az égbajlat körszakos (*periodisch*) változásiból, a' földnek hanyatlását, 's a' hideg általi tökéletes megfagyását húzzák ki. — Ezek tehát a' nevezett tüneményt úgy nézik, mint valamely rémitő felfordulást, a'

mi nagyban éppen azt okozhatja, a' mit kicsinyben, az esztendő részei, nevezetesen a' tél, okoznak. De mind ezen képtelen vélemények, egyedül a' *nap állási* szerencsétlen elvnek következései. —

Mennél alaptalanabbak pedig, a' *szemléleti természet tudomány (physica theoretica)* különféle eszméi; annál szerényebben, és nyugtalanab-
búl húzza el magát azoktól, a' tudósoknak nagy része, és vonja magát öszve, a' vizsgálódásnak határok közzé szorított mezején, — és így, az eszméletekről semmit sem akarván hallani, vagy tudni, minden tudományi előmenetet, csak a' külső érzéki tapasztalás által gondol az, lehetőknek. De illy módon, a' vizsgálódás, természetesen, csak erőmiv szerinti (*mechanisch*) foglalatossá-
gá válik, a' mi, a' tudományt még kevésbé moz-
dítja elő.

Ezen szomorú helyzetből már, mellynek következtetésében, az igaz tudomány, minden vizsgálódás nélkül, csak az ég és föld között lebeg-
szükség magunkat kiszabadítanunk! — a' napot mozgásba tennünk, és azt az erőt ki keresnünk, mellyben az égi testek egymás eránti vonzalmok nyugszik. Ez által, a' tudnivágyás lelke, melly a' nagy, és új képzeleteknek, eszméknek, és a' tudás tenyésztő országának egyedüli teremtője, szárnyat vesz magának; — egyszersmind a' vizsgálódás elhatározó, és jóltévő befolyása is bizonyos létszen, — a' midőn annak, a' szemlélődés készsége próbaköül, és a' nyomozás, vezetőül, és oktatóül szolgál.

§. 3.

Két jó erők azok, mellyeken a' természet minden élete nyugszik, t. i. a' *mágnesi erő*, melly a'

durvább, és nemtelenebb testi életműszerességnek — és a' villányi erő, melly a' finomabb, nemesebb szellemi életműszernek alapja; — mind a' két elem pedig, minden életet, csak amaz egyszerű *húzás-lökés* ellentétei által hoz elő. Ebben fekszik nevezetesen a' műszeres élet: ugyanis, *lélekzeni* semmi nem egyéb, mint *bé húzni*, és *ki lökni* a' levegőt; — a' *vérmenet* nem egyéb, mint *húzás-lökés*, t. i. a' vérnek *béhúzódása*, és *kilökődése* a' kisebb, és nagyobb erek csövein. — Így az égi testek mozgása is, valamint a' kisebb személyzet életműszeressége — nem egyéb, miént az ő *nagy életműszerességök munkásságának nyilvánítása*; — és, valamint hogy minden élet, a' *villányi*, és *mágnesi* erők váltó hatásán nyugszik; úgy az az erő is, melly az égi testeket mozgatja, *mágnesi-villány* erő. —

Ez a' gondolat már, felette termékeny, és a' legnevezetesebb következményekre vezető gondolat. Ebből lehet, a' különböző világ rendszereknek életösszeállításokat kimagyarázni, valamint számtalan sok tüneményeket is, mellyek különben megfoghatatlanok. — E' mutatja meg a' szellemi és testi világok összefüggését; — és átaljában, óh! melly gazdag eszmét tár fel, a' minnek további követeése, sok tekintetben, világosságot, és bizonyosságot szerez minékünk.

Azomban, annak igaz volta mellett, nem csak egy bizonyos természeti érzés szól; hanem még az esmérési tehetség is bizonyosságot tészén a' felől. Ennek különös bizonyító sullya a' többek között abban áll, 1-ször hogy az az erő, melly a' földet mozgatja, a' nap távolában, mint *magához vonás* — a' nap közelében pedig, mint *magától el lökés*, úgy munkálkodik; az az: amott a' föld a' naphoz közeledik, itt pedig eltávozik attól. — 2-or hogy a'

mágnestőnek elhajlása, az *eccliptica*, vagy föld útja *résutságátul* függ; és éppen azokat a' különböző] szakokat mutatja, mellyeket az *eccl. résutságának* kisebb nagyobb vóltában lehet észre venni — és, ezen utólsóbb környülmény határozza el végképpen a' dólgot. Ha ugyan is, egy külső*mágnesi erő*, éppen olyan mozgást ád a' *mágnestőnek*, mint a' millyet a' föld golyója tészén; — és így, ha egy *mágnestő*, bizonyos külső erő következtében, éppen azt a' játékot mutatja kicsinyben, a' mit a' föld *magnes* mutat nagyban; tehát igaznak kell annak lenni; hogy az az erő, melly a' földet mozgatja, *mágnesi erő*. —

Azon erőnek természete, melly a' mozgást szerzi, egyszersmind annak mivó'tát is tanítja mienkünk. A' föld két fél golyójának fel, 's leesése, vagy *ingása (Oscillation)* az, — 's ebben áll annak mivó'ta. Minden világtesteknek tehát, csak egyféle mozgások vagyón], t. i. a' *tengelykörüli mozgás*. — Ez, sokféle időszaki változásoknak van alája vettve, — és ez által egygyesítik magokat, az égi testek különböző fő futásaik. E' szerint, a' *napfutásának törvénye*, már nem messze lehet előttünk; — ennek bizonyosságát meg lehet az ő fő jeleiből mutatni; — és, van is erre, ellene mondhatatlan erősség, nevezetesen a' mit a' tapasztalás ád.

Ugyanis, éppen azon pillanatban, mikor a' *nap tetsző átmérőjének* nagysága, az ő 19 évi körfutásában, és így, mikor a' nap menetnek sebessége, meg változik; ugyan azon pillanatban megy által az *Ecclipt. résuntsága* is a' nevedésből a' fogyásba — a' *nap éj egyenlítő pontnak* hátrálása, az előre esúzásban — a' *tengeri dagály az apályban* — a' *mágnestőnek jobbra hajlása*; a' balra térésben — a' *föld útja hosszukásságának (Excentricitát)* nevedése, a' fogyásban — és végre a' *hóld*

*nevekedő sebessége, a' lassulásban, és megfordítva. Ez, bizonyos tapasztalás, ama' feltétel megmutatására—és világos erősség, a' nap futása törvényeire. Mert, ha igaz az, hogy az említett változások a' csillagos égen, a' napnak mozgása által hozattatnak elő; úgy igaz az is, hogy éppen annyi időszakok vannak a' nap futásában is, mint a' mennyiek az érintett változásokban;—és így, igaz az is, hogy nem csak ama' nagy mágnesi körszak, hanem még a' sokkal hosszabb időköz is, (25,700 évek) valamint a' napéjgyenlítő pontok elébb, vagy hátrább menete, és az *ecclipt-résutságának* nevekedése, 's fogyása—a' napnak megfelelő mozgását bizonyítja. —*

Már, *a' napfutása törvényeinek*, ezen általános rajzaiknál fogva, igen hasznos következései vagynak; —A' mi fogalmaink, és képzeleteink tökéletesebbek és termékenyebbek lesznek ez által; és a' tüneményeknek egy egész láncza, mellyek, a' tudományoknak eddigi álláspontjánál fogva tellyességgel megfoghatatlanok valának, ez által meg fog ódatni.—E' mutatja meg ugyanis az okát, *a' föld tengelye ingásának, az eccl. résutsága* fogyásának, 's nevekedésének, az *Absis vonal* változásának, és a' *napéjgyenlítő pontok* előre, 's hátra menetének. Míg a' mai eszme, a' csillagos égnek ezen körszaki változásaira nézve, megfoghatatlan természetel leni, és csudás megfejtés módokat keres; addig ama' törvények, igen egyszerűen meg mutatják; hogy a' napnak az ő sebességének körszaki cseréje által, azon hely, vagy pont is megváltozik, honnan a' *húzás* származik a' földre; és a' föld esztendei kör útján lévő minden elemeknek is meg kelletik változni. A' *napfutási törvények* mutatják meg minékünk, a' földútja *excentricitássa* kissebbedésének, és nagyobbodásának is okát; melly változásra nézve, a' mai csillagászti eszme, semmi

megfejtést sem tészzen; — de amia törvények megmutatják, hogy ezen körszaki cserének oka, a' nap nevedő, és fogyó sebességében van; a' midőn t. i. az által, az *eccl. résutsága* meg változik, úgy, hogy azon fél *általmérő*, mellyel a' föld útja leiratik, mind inkább nagyobbodván, hova tova hosszúkásabb lészen.

A' *napfutási törvények* fedik fel, az úgy nevezett *tengely körüli forgásnak* is okát, és természetét; — azok fejtik meg ama' tapasztalt dolgot, melly szerint az az erő, a' mi a' földet mozgatja, a' nap távolában, *közelítve*, az az, *magához vonva*; a' nap közelében pedig, *távolítva*, az az: *magától el lökve*, munkálkodik; — ezek mutatják annak alapját is, hogy a' földnek évi futása, miért nem mindenkor egyenlő; hanem, többféle változásoknak van alája vettelve, mellyeket a' mostani törvények szerint nem lehet kimagyarázni? — egyszersmind, ugyan ezen változások okait felfedik minékünk egyszzerűen, és természetesen, a' nap sebességének körszaki cseréi által; — és nem lesz többé szükség, ama' természet elleni, 's erőszakos megfejtésre, a' planéta útjának valamelly más planéta általi képzelt megháborítására. — Ezek világosítják fel, a' *mágnestő elhajlásának*, és a' *tenger apály dagály* cseréjének okát; — egyszersmind kimagyarázzák amaz eddig megfoghatatlan tett dolgot, melly szerint nem csak az álló csillagok, hanem akármelly iszonyú nagy üstökösök is, mellyek a' mi rendszerünkhöz tartozó némelly égi testekhez szakonként; igen közel jönnek, legkissebb zavart sem okozhatnak; — nem különben felfedik, és megmondják; hogy a' *Saturnus gyűrűje* micsoda; és honnan származik? — és eltávolítják amaz okátalan esztét; minélfogva az *Uránus*, mellyhez képest a' mi napunk, csak mint hatodik nagyságú állócsillag, úgy látszik, még is ettől venné a' maga

világát, és melegét.—Felfedik a' *napfutási törvények* még annak okát is, hogy a' föld útja, minden 9 vagy 10 év után, mért vészen ellenkező helyzetetést? — és azon útnak *átvágó vonala* (*Knotenlinien*) miért 19 évi futást téveszen az égen?—Megtanítják a' *csillagzatok* rendszerének tulajdonságait; —Végre meg mutatják, a' mi állócsillagos éghez való viszonyinkat; és meg mondják, nem csak a' mi *északi fényünknek*, és a' *nap állatövi világának* természeti mivóltát; hanem azon összefüggést is kimutatják, a' mi ezen tünemények, és a' föld tüzi kiütései között nyilván létezik,

De még mind ez nem elég;—a' *nap futásának törvényei* mutatják meg, a' földön történt nagy *fordulásoknak, zavaroknak (revolutio)* is eredetét, és természetét, — valamint az *éghajlat* változásának is okát; — és tudunkra adják, hogy mind ezek a' nagyszerű dolgok, erős, és állandó törvények szerint történnek, és bizonyos időszakban ismét rendszeresen előkerülnek. Végre ezek által, a' természet mély titkainak által látását is meg nyerhetjük, és a' mi bújdosónk életmenetét is nagyban megismerhetjük, 's kitanúlhatjuk.

Igen is—a' hol eddig homály, és kétség volt; ott most világosság, és bizonyosság leszen; — és pedig, melly egyszerű az egész dolog! — Nincs többé szükségünk, hogy a' földön történt zavaroknak kimagyarázása végett, az üstökösökhöz folyamodjunk — 's a' tenger apály-dagály változásait; könnyebben; és természetesebben meg lehet fejteni 'sat. — és még ezen felül; mind ezen változásokon, nem valamely önkény; vagy vaktörténet; hanem inkább mindenütt; és mindenekben; a' legszebb öszvehangzás, 's a' tökéletes szabályszerűség—egy szóval: egy rendes *műszerezéti törvény*, uralkodik.

Már mindezek által, a' mi értelmünk vallyon nem tökéletesebb, és gazdagabb lesz-é? — Igen is—eddig a' mi látásunk köre, csak a' plánéták rövid esztendei változásaikban, 's az azokkal együtt járó tüneményekben határozódott;—és, mind azon nagy történetek, mellyek a' napnak nagy körforgásával köttetnek öszve, reánk nézve, mint csudálatosok, renden kívül valók, és képtelenek, úgy láztottak minékünk. — De mennyire máskép lesz már most mind ez, a' mi' új eszménk szerint! — A' bújdosók viszonyait, nem kell e' szerint külön szigetelnünk, 's külön gondolnunk; — így, majd — a' mi, az eddigi határozott látkörünkre nézve, mint törvény, és rendnélküliség, és pusztití felfordulás, úgy tet-zett minékünk — már most, mint felséges rend, és bölcs szabályszerűség, úgy jelenik meg, — 's csak a' mérő pácza különbözik. Szoktassa tehát az ember magát, a' rövid minden napos pillantatnyi tartósságtul, a' mit most plánétái éveknak nevezünk, gondolatit elvonni — és azokat, napoknak nagy esztendei körfogásokra, mellyekkel a' mi planétái rendszerünk öszveköttesben áll, és a' mellyektől függ a' mi *jövendők* — fel emelui! —

Nyomorúlt halandó! az az arasznyi idő, a' mit te emberi életnek nevezel, és örökkévalóságnak gondolsz — ama' nagy napok életedben, csak egy futó pillanat! — és, azon nagy történetek, mellyek néked minden dolgok végének tet-szenek — éppen olly rendes változások, mint az apály-dagálynak naponkénti — vagy a' melegnek, 's éghajlatnak évenkénti cseréje, a' napok nagy körfogásjok mértékéhez képest! —

§. 4.

Ha már, ez az új eszme, a' csillagászi tudományra nézve, mint látszik, felette hasznos következésű; tehát sokkal hasznosabb ez az, az emberi *általános mivelődés* tekintetében.

Ugyan is, hogy az emberi nemzet, végnélkül haladhat szüntelen előre a' mivelődésben—ez a' gondolat az, a' mi az életet egyedül becsessé teheti. A' kimivelt szívű embernek, semmi tulajdon szenvedélyei nincsenek; hanem az ő egyedül való búslakodásának tárgya, az emberi nemzetnek köznyomorúsága. De majd semmi sem lesz nehéz, ha az emberi természet lépcsőnkénti kifejlésének törvényét, az emberiség legzavartabb állapotjában is fel lehet találni—és minden bizonyos időkben előkerülő közveszedelmet, mint szükséges, és jótévközpontját az egész emberiség tökéletesedésének; úgy lehet tekinteni. Semmi sem lehet azért reánk nézve, nagyobb szerencse, mint — ama' felséges igazságban, az emberiség végnélküli mivelődhetésében megerősödésünkre, a' legegyszerűbb, legbizonyosabb, és legmeggyőzőbb erösséget nyerni.

Mikor azonban, az emberi nem lassankéntitökéletesedést, alaposan, és meggyőzőleg akarjuk megmutatni, 's mikor annak határ, és végnélküli mivelődhetését kiakarjuk vivni; azonnal ezen kérdésekbe ütközünk: *micsoda törvény szerint esett valaha, a' mi földünk természeti kiformáltatása? — hogy lett az életműszertelen anyag életműszeressé? — miképpen ment fel a' természet, a' növényektől egész az emberig? — 's ennek származása, a' földi nagy zavarok utánra esik-e, vagy még előbbi időre? — tehát a' földnek természeti kiformáltatása, bé van é már határozólag végezve? — nem jön-e többé, semmi földi nagy zavar elő? — és az*

emberi nemzetnek szellemi kifejlődését, a' természetnek semmi nagy felfordulása, nem fogja-é többé meyakadályoztatni?—

§. 5.

A' planétáknak, és így a' napoknak is világszeri életök, leginkább a' mozgásban áll; — és, ezen mozgásnak módjától, 's időszakokénti változásaitul függ ismét, azon egygyes személyzeti életnek minémúsége, a' mi ez, vagy amaz világ testen származik, és létez — Minden világtestnek meg van a' maga *napja*, (*Tag*) és *esztendője*; de ezeknek hossza különböféle — úgy hogy, a' felmenő naprendszerek sorában, a' fentebbi lépcsők' napjaik, és éveik mindenkor hosszabbak, mint az alantabb álló napok rendszerekéi; — mellyek végre lépcsőrül lépcsőre mind addig nevednek, míg nem elérik azon időt, melly az emberek fogalmiban, a' végnélküliséghez közelít.

A' külső érzéki tapasztalás nyilván mutatja ezt minékünk — tehát ez, nem vélemény. Nyilván tapasztaljuk, hogy a' földnek *napja*, vagy tengely körüli fordulásának ideje, csak 24 órát, — ellenben a' napuak a' maga tengelye körüli megfordulása, 29 földi napot téssen; — így, a' föld esztendője is, nem lesz soha hosszabb 366 napnál, — a' napé ellenben 6939 földi napig terjed. A' több következő napok év hosszúságát, a' *mágnestő elhajlásának* — a' *napéj egyenségek előre, 's hátra csúszásának* — 's az *Eccl. résuntságának* fogyásából, 's nevedéséből, lehet meg tudni. — Tegyük fel, hogy amaz észrevett nagyobb *mágnesi körszak*, 860 esztendőket foglal magában: úgy bizonyos lesz, hogy azon napnak, melly körül a' mi naprendszerünk forog, esztendője annyit téssen, valaminthogy a' 25 ezerévi *napéj egyenségek* változásinak körszaka is,

a' harmadik rendű napnak éve léssen. Így lehet az *Eccl. résuntságának* további fogyásából, 's nevedésébül, a' negyedik, ötödik, 'sat. napnak is évi szakát kitalálni. A' még távolabb napokban tehát, az esztendő, szinte a' végzetlenségig, és kétség kívül olly nagy időszakra nevednek, melyek millio, 's bimillio éveket is felül haladnak, annyira, hogy mi azokat meg sem foghatjuk.—'logy ez így légyen, nyilván mutatja a' mi napunknak, a' harmadik napigiani évi nevedése; — mert, ha a' mi napunknak esztendője, 19 földi évet foglal magában, és a' harmadik nap éve 25,700zat; úgy már, a' hetedik nap éve, millióra megy. Az illyen menetek, *progressiók* által, micsoda iszonyú időszakok támadjanak, ha az ember a' napok rendszereiben, ezer, vagy éppen millió számokat vesz fel, könnyen által láthatni. Azonban, hogy a' dolog így légyen, arra, csalhatatlan erősségül szolgál nekünk, az *Eccl. résuntsága'* fogyásának, 's nevedésének körszaka, vagy változása — a' midőn a' nevedés, egész 90 lépcsőig felmehet, a' fogyást pedig szinte a' nulláig = 0 leszállhat; — ez a' 90 lépcsőig meneteli idő, térszi kétség kívül, a' mi *világ műszerességünk* utolsó nagy napjának esztendejét!

— (?)

Ez a' gondolat azonban, nem a' képzelődés puszta játéka; hanem abban egy mély gyakorlati igazság fekszik. — Ugyan is, ez a' különféle égi testek évszaki nevedése, mutatja nekünk, azok lakosainak életidejét is. Az ember, a' maga életidejét, a' földnek napi, és esztendei körfutása szerint számítja, és helyesen; mert a' mi életerőnk, ezen körszak mértéke szerint nevedik, és fogy. — De ez a' törvény uralkodik, minden felmenő napok rendszereiben is, — és ennél fogva, mennél hosszabb valamely égi testnek esztendője, annál hosszabb az ő lakosainak életök tartóssága is. Milly

nagy összeköttetésben legyen már e' szerint, a szellemi élet, a' világ-szeri viszonyokkal, eléggé mutatja az a' környülállás; melly szerint az *öntudatnak* körszaki elenyészése, és visszajövése, vagy is, más szókkal, az *alvás*, és *ébrenlét*—az úgy nevezett tengelykörüli forgás idejéhez, t. i. a' *nappalhoz*, és *éjszakához* szabja magát;—és, mennél tovább tart egyik, vagy másik időszak annál hosszabb az *alvásnak*, vagy *ébrenlétnek* is ideje. A' mi planétai rendszerünkben azonban, a' tengelykörüli forgás rövid idejénél fogva, az élettartósság olly gyenge, hogy a' szellemi erő, néhány órák mulva elfáradván, a' mindennapos halálra, vagy *alvásra* szorul, hogy *ébrenlétét* ismét megújítsa. A' mi napunkban ellenben, a' tengely körüli forgás idejénél fogva, az *ébrenlét* olly hosszú, hogy az, minden félben szakadás nélkül, több hetekig tart; — és a' következő napokban, a' szellemi erő, szinte a' tengelykörüli forgás idejének nevedése szerint nevededik, a' mint t. i. a' 2dik napnak nappala, a' föld egy évét—a' 3diknak nappala pedig 19 földi évet tészén, 'sat.—Ezen viszonyok mutatják a' többek között azt is, hogy a' hold éppen nem ollyan test, mint a' millyennek azt a' csillagászok hiszik, és éppen úgy nem forog a' mi földünk körül, valamint a' nap nem; mivel annak az ő 29 napos tengelykörüli forgása, legnagyobb világosságban bizonyítja, hogy ő nagyobb világosságon áll, mint a' mi földünk (?)—

§. 6.

A' teremtettség rendszerének, 's alkotásának által tekintése, világosabban mutat nekünk mindent, mintsem hogy még, valamelly kétség, vagy rejtvély maradhatna fel. Hibás vélemény az, mintha az életnek miyólta, és az em-

bernek jövedője felől, a' mi életműszerességünkben, semmi bizonyosságot sem találhatnánk; — a' mivelődés alanti fokánál, és az esmérő tehetség nyomorúlt kiképződésénél fogva, valóba nem; — de igen is találhatunk a' magasabb kimiveltség-nél, mellynek a' jövő nemzedékek szemlátomást mennek eleibe. — Ez az igazság, nem minden emberre nézve igazság—és a' szellemi világosság, nem mindennek világosság; — sőt inkább éles elme, és magasabb tudományos érzés kívántatik arra, hogy az ember, a' természetnek, a' lények mivelődés haladásábani nagy menete felől, meggyőződést szerezhessen. —

Azon életműszerességi öszveköttetésből, melyben, egy világ műszerességben lévő nap rendszerek, egymás eránt állanak; és ennél fogva az örökkévaló életmenetben, a' durvább anyagból nemesebb részek fejlődnek ki, — legközelebb következik az; hogy a' természetnek fő célja, a' népesítés előállítására, és szaporítására legyen intézve; — elsöben lényeket teremteni, és aztán azokat, különböző lépcsőkön, magok általi kimivelődésre vezetni — ez a' természetnek menetele. Mennél alantibb, és nemtelenebb tehát valamelly világszeri lépcső; annál inkább törekszik a' természet, hogy ott mindenek előtt, 's átaljában csak életet hozzon elő, — ennél fogva, a' természetnek mindenek felett arra kell törekedni, hogy mennél nagyobb számmal hozzon elő okosság fogható lényeket. Tehát a' mi földünk alkotásában is, a' vólt a' természet fő célja, hogy az emberi népesedés, az egész földön mennél nagyobb számmal elterjedjen. — Igen is — annyira öszvevág ezen poutban a' természet minden törekedése, hogy ennek minden dolog, még a' mivelődés célja is, alatta vagyon. — Ez a' tethdolog igen

fontos, és sok tekintetben tanúságos felfedezéseket közöl mivélünk.

Legközelebb innen lehet kimagyarázni, azon szaporítási erős ösztönt, és az élethezi nagy vonzódást, a' mi az emberrel egygyütt születik. — Az élni törekvés valóba olly rendkívüli, melly csak az emberi nem szaporítási becsébül magyaráztathatik meg. Még a' leg nyomorultabb életet is, mellyet útálat, szegénység, nyavalya, nyomattatás, és szükség szorongat, feljebb becsüli a' közönséges ember, mint a' halált; — csak tengődni, nyomorult életét fentartva folytatni tudhassa — megelegettebb ő, mint a' halál által szenvedései alól felőldatva. Ez a' rejtvélyes életszeretés már az, a' mellynek bizonyos környülményekben, vagy igen csekély, vagy éppen semmi becsé nines, sőt valóságos rosz lesz; mivel az némelly viszonyokban, az embernek erkölcsi természetét megrontja, és a' jövendő nemzedék mivelődését megakadályoztatja; — mindazáltal a' miveltség alsó fokán, múlhatatlanul szükséges az; mint-hogy a' nélkül az életnek terhét nem lehetne elhordozni — és így, a' természet fő czélját, az emberi nemzetnek az egész földöni elterjedését, elérni. —

Kétségnélküli dolog az, hogy az emberi népesség, eleinte igen csekély volt — csak kevés személyekbül állott — és lassanként, idővel terjedett aztán ki, a' föld egyik részéről a' másikra. De a' vad embereknek ama' tulajdonjok, a' hegyesség, vagy munkátlanság, és a' felette nagy tudatlanság, hatalmas akadályúl szolgált eleinte, a' távol lévő vidékeknek meguépesítésökre; mivel az, az embert, a' maga tanyájához szorosán kötötte, és a' nagyobb utazásoktól megtartóztatja; — hanem, — ennek meggyőzésére is, hathatós eszköz fekütt a' természet közönséges rende-

lésiben. Ugyanis, az éghajlatnak időszaki változásai, — a' kiadások, vagy terméketlenségek, 's a' t. kénszeríték a' természeti embert a' további menetelre; — és, ezek valának legelső indító okai, az emberi nemzetnek a' föld' nagyobb részein való elterjedésének. Hasonló okok, t. i. a' maga haszna keresés, és ragadozási vágy, indítottak későbbi időkbén egész nemzeteket a' költözésre, és egész tömegben, távolabbi vidékek elfoglalására; de mind csak azért, hogy a' természetnek nagy czélja, 's annál fogva az emberi nemzetnek köz java elérettessék. — A' vad népeknek egész tömegbeni hirtelen bérohanásaik idegen tartományokba — más békesség szerető népeknek (az éghajlat sokat térszen arra, millyen légyen az emberek természete) nevedkedhető mivelődésöket, bizonyos tekintetben eldülták ugyan; de az egész emberi nemzetre nézve általjában, nem vólt abban még is semmi rossz. — Az emberi nemzetnek az egész földöni elterjedé-ét néző czél, felette fontos, — és, mikor ennek elégtétetik, akkor lehet a' maradandó, és minden hanyatlás nélkül előre haladó mivelődés történeti korszakának (*Epochae*) kezdődni. A' mivelődési szellem pedig olly hatóságos, hogy annak a' legvadabb barbárok sem állhatnak ellene; sőt inkább ezek, a' meggyőzetett, és elnyomatott népek szelidebb erkölceit, és csinosodását, lassan lassan elfogadják, mint a' történetek bizonyítják. A' miveltségnek tehát, a' vad népek bérohanásaik általi elenyészése, mindenkor csak te'sző — és rendszerint azzal végződik, hogy magok az elnyomók is lassanként megszelidülnek, 's polgárosodnak; minél fogva a' csinosodás, 's mivelődés nagyobb testületben terjed el.

Ezen szempontból már, a' régibb miveltség elenyészése is, nem úgy tekintethetik, mint va-

lamelly nagy rossz; sőt inkább, mint a' népese-
 dés, és csinosodás elterjedésére szükséges esz-
 köz; — Minélfogva az is bizonyos, hogy a' mi-
 veltség szelleme által, idővel, a' legdurvább né-
 pek is meg. győztetnek, 's annak engedni kén-
 telenek. A' vad népek vándorlása által, a' *római*
miveltség, minden barbárokra kihatott, — és ép-
 pen így nyert az nagyobb kiterjedést, mint a'
 mivel bírt azelőtt. A' maradandó, és minden ha-
 nyatlás nélkül előre haladó mivelődés azonban,
 csak a' magán fennálló, és tisztán kiképzett *nem-*
zetiség mellett lehető; — ez, elmúlhatatlanul szük-
 séges elem, a' tisztább, és magasabb mivelődés
 örök haladásában; — de a' népeknek sokféle ösz-
 veütközések, és különkülönbféle forradalom ki-
 vántatik arra, míg ez, magát a' népekben kifejtí
 —és belső kerekdedségben, karaktergazdagság-
 ban, és öntudattelyes, okos magában állóságban,
 az egész földön rendesen elterjesztí. Erre, az
 alapot, éppen a' népek vándorlása vetette meg;
 — és ámbár ezen nevezetes kori történet, részen-
 ként, és helyenként pusztító vala is; mindazon-
 által magára az egész emberi nemzet csinosodá-
 sára, és így a' miveltségnek nagybani előmozdi-
 tására, egy történet sem vólt kívánatosabb, mint
 éppen ez a' részenként, és helyenként veszedel-
 mes tett dolog. — Azonban, mikor már, csak né-
 hány nagyobb nemzetek érték is el a' miveltség-
 nek bizonyos fenségét; akkor, a' fent suly lel-
 kének hatalma hozza magával, hogy annak min-
 den durvább, 's ha színte nagyobb számú népek
 is engedjenek; — a' honnan, nem is igen lehető
 többé, a' miveltségnek végképpeni elenyészése;
 sőt inkább az, lassan lassan, de mindenkor se-
 besebb előrehaladásban, az egész földön, minden
 népek között kiterjesztí magát. —

§. 7.

A' csinosabb nemzeteknek, a' vad néptömegek árfájali öszveütközésökben tehát, semmi valószínű akadályát a' mivelődésnek nem lehet találni, — és, legkevésbé sem fekszik abban, amaz elkerülhetetlen szükség; melly szerint, minden nemzet, csak bizonyos ideig nevedkedhet, és virágozhat — azután ismét a' vadságnak mélységébe kell annak lesüllyedni — Nem — ezt a' népeknek miveltségi, és durvasági körfutását, amaz öszveütközésből, éppen nem lehet következtetni.

Más kérdés azonban az; hogy vallyon ezen képzelt körfutást, a' földnek pusztító felfordulásai, nem tészik é elkerülhetetlenné? — a' miveltségnek legszebb virágai, nem dúlatnak é széllyel azok által? — és a' mi nemünk nem arra van é kárhóztatva, hogy minden ilyen nagy felfordultságok után, kevés számú maradványival, az elvesztett miveltségi magasságra, lassanként, és nagy bajjal ismét felvergődjön ugyan — de csak azért, hogy egy újjabb zavarja által a' természetnek, az elébbi semmiségbe ismét vissza essen? —

De, ezen sokat jelentő félelmet, eltávolítja tőlünk ama' kellemetes igazság; melly szerint a' földnek a' nagy vízözönök által lejendő felfordultságai, mint a' hosszabb mozgás szakainak követkevései, csak rész- és időszak szerintiek lévén, a' mi planétánk nagyobb vagy kisebb részét, 's legfeljebb is csak fél golyóját érhetik; — e' mellett, az időt, mellyben azok elő állanak — a' helyet, a' hol kezdődnek — és azon vidékeket, mellyekben kiterjednek, minden környülményeikkel egygyütt, tellyesen ki lehet számolni, 's előre megtudni, — és így, egy okos, és kimiveltemberi nemzetre nézve, nem lehetnek azok általjában veszedelmesek. —

Ugy vagyon, valósággal ez a' gondolat, az emberi nem műveltségi történetére nézve megbecsülhetetlen! — A' földi felfordultságok mivóltát mindedig befedezett setétség, kedvetlen, és bádjasztó vala! — és bizonyára, midőn mi azon nagy természeti zavarok jeleit, mellyeket azon özönvizek a' földszínén szerzettek, naponként szemünkkel látjuk — és kéntelenek vagyunk meggyőződni a' felől, hogy azok által már több élő teremtettség temtetett romba; — azonnal ez a' kérdés támad elménkben: Miért kellene ezen nagy változásnak csak egyszer megtörténnie lenni? — 's miért ne jöhetne ez ismét vissza, minden mi gondolatunk ellen is? — a' mi, ha a' mostani egész új világot, minden tudományával, és mesterségével egyben, egy szcnpillantásban megrázhatja, és semmivé teheti — ugyan mit fog érni így, 's ekkor, minden műveltség? — De ezen setétségből — ezen kétségből ki kelle vergődnünk! — mert, ha eddig azon feltételhez ragaszkodtunk, hogy az illy nagy változás a' természetnek, nem jöhetnek többé elő; már most, bizonyosok lévén azoknak ismét előkerülésök felől, szükség kinyomoznunk; hogy azok a' földön mi csoda felfordultságokat okozhatnak? — az emberi művelődésnek általános é, vagy csak részszerű akadályt téznek? — és így, okosság, és előrelátás által, a' műveltség nagy egészére nézve, árthatatlanokká nem tétethetnek-é?

Igen is — a' nagy czél már most, e' kézzel fogható igazságnál fogva, el van érve! — Tudjuk, hogy ama' nagy felfordultságok nem egyebek, mint *apály dagály* nagyban — tehát újra meg újra előforduló körszaki történetek, mellyek a' föld hosszabb forgásával vagynak egybe kötöttek. — Már, éppen ezen előfordulásban fekszik az a' bizonyosság; hogy a' kérdésben lévő természeti történeteknek, semmi

általános duló czéljok nem lehet; sőt inkább megfordítva, azoknak az emberi nemzet javára kellek szolgálniok. — De ez az igazság, még világosabb, és kellemesebb lesz, mihelyt az ember, a' földnek alkatát, a' két fél golyónak tekintetében tökéletesen fel fogja. Ugyan is, ha igaz az, hogy ezen planéta két fél golyói, változtatva most fel, majd pedig le billennek — a' mikor az egygyik le esik, a' másik akkor felemelkedik, és megfordítva; — úgy a' fényes napnál is világosabb lesz, hogy ama' nagy özön, és az, az általi pusztulás is, mindenkor csak az egygyik felét érheti a' földnek, — következésképpen a' földön, egy közöséges vízözöni felfordultság, természettel lehetetlen — és éppen csak azért, mivel azon víztömegnek, a' mi az egygyik részt előnti, a' más részről kellek lefolyni, hogy ezen a' részen, rendkívüli kiáradása által, zavart szerezhessen. — Méltán csodálhatni tehát, a' természetben lévő bölcsességet, mellynél fogva az, a' legnagyobb változásokat is, mellyek a' mi planétánk életerejének, és termékenységének körszaki megújítására múlhatatlanul szükségesek, az emberi nemzetnek, és mivelődésének fentartásával, olly szépen tudta megegyeztetni! — Mert, nem csak a' *dagály*, hanem az *apály is* összevan köttetve a' földi nagy zavarokkal; — tehát elsőben is a' nagy víztömegnek, egy bizonyos részét a' földnek, hol a' veszéllyel fenyegetett nemzetek szabadulást találhassanak — szárazan kellek hagyni, és egy újjabb, 's szebb lakhellyé formálni, minekelőtte más részét, hogy az megifjodjon, vízzé, és tengerré változtatná. — És, melly könnyű már most az embereknek, ezen nagy pusztító vízözön béállítását, egész bizonyossággal kiszámítani! — mint-hogy annak körszaka, bizonyosan össze üt azzal, a' mit a' csillagzatok mivóltának tekintetében, az égen észre lehet venni, és már rész szerint tu-

dunk is, ezután pedig még inkább tudhatunk, t. i. a' *napéjegyzések*' előre vagy hátra simulásoknak, és az *Ecclip. résuntsága* nevededésének, 's fogyásának körszakaival.—Bizonyára, a' nagy világ rendében elrejtett magas értelmet, és fenséges bölcsességet, álmélkodó csudálással kelletik tisztelnünk! —

Hogy tebát a' földnek körszaki nagy zavarjai is, az emberi nem' mivelődésének átaljában nem károsok, — és hogy azok, ama czélnélküli körfutás felől való szomorú gondolatot, legkissebbé sem igazolják, már most tökéletesen bizonyos; — mivel azoknak kiterjedésök, és munkásságjok, mindenkor csak részszerinti, és egész bizonyossággal kiszámíthatató; — és így, egy előrelátó, 's okos emberi nemzet, eszközt találhat ez által, hogy ezen részszerinti vízőzön kártételei ellen, szabadulási, vagy mentő rendeléseket tehessen — ha szinte a' föld egész fél golyójának kellene is szétdulatni.

Azonban, bár milly nagy légyen is a' veszedelem, a' mi némelly egyes részekre nézve, ama' nagy felfordultsági zavarral járhat együtt; mindazáltal azon haszon, melly abbul az egész emberi nemzetre háramlik, végzetlenül felül haladja azt.

Minden körszaki földi nagy zavar ugyanis, minélfogva a' földnek mindkét fele, változtatva, most száraz, majd tenger lészen — annak életerejének örökös ifjádást, 's megújulást szerez — a' termékenységet megnagyítja, és az egész földtestnek olly hosszú ideigi tartósságot ad, hogy azt alig foghatjuk meg is. Úgyde az idő, a' mivelődésnek anyja, és az emberi nemzetnek dajkája, — a' mi ma meg nem történik, az meglészen hólnap; — a' mi a' mostani évezredben meg nem lehetett, majd a' jövőben tökéletességre menénd! — Így tehát, időt, és pedig felette nagy, és vég-

hetetlen időt nyerni, az emberi nemzet nevelődésére — nem egyéb, mint az emberiség előrehaladásának, melly a' szónak igaz értelmében véghetetlen — mozdíthatatlan zálogával, 's tellyes bizonyosságával birni. — Jóltevő anya természet! mi-
 ólta te, az emberi mivelődésnek földi zavarok általi szétdulatásátul való aggodalmat, szivembül kivetted; azólta tanúltam meg, hogy a' legnagyobb özönvizi felfordulást is, mint a' reménytellyes vetésre nézve termékenyítő harmatot, úgy kell nézni; — azólta tudtam meg, hogy az által, melly nagy élettartósságot nyer a' mi földünk — és így, melly nagy időt nyerünk nemünknek mivelésére! 's azólta nem tartok már semmi veszedelemtul, a' mi az emberi mivelődést, 's csinosodást fenyegethetné! — Te! minden újabb, még újabb évezredekben, mellyek előttünk állanak, nememet az egész földön mindinkább elfogod terjeszteni; és az emberi kezek szorgalma által, minden sivatag pusztaságot, termékeny földdéváltoztatni; — az idő, egy számnélküli véghetetlen idő pedig véghez fogja vinni, hogy az egész emberi nemzet, az igaz bölcsességet, szelidséget, és szeretetet, lassanként megszokja tanulni — és, az okos vizsgálódás, 's vidám előre haladás, lesz jövendőjök minden én embertársaimnak! —

De a' természetnek ezen duló felfordulásai, egyenesen is szolgálnak, az emberi mivelődés, és csinosodás előmozdítására. Az ember ugyan is, az ő erejének körében, minden ő cselekedeteinek, 's törekvésinek tekintetében, határnélküli tellyes erkölcsi szabadsággal bir; — erejét, a' mint akarja, jól, és rosszul használhatja; 's társaságos viszonyait jól intézheti, vagy öszve zavarhatja; — ő, okos rendelkezések őtalma alatt, mellyek czéljok mindenek felett, az emberi méltóság — a' mivelt-

ségnek legfőbb fokát elérheti; vagy pedig ostoba képzeletek urasága alatt, mellyek a' köz jót feláldozzák, az emberi méltóságot megsemmisítik, és minden lelki erőlködést, 's felemelkedést megfojtanak — a' legnagyobb durvaságba süllyedhet; — a' választás egygyik vagy másik között, ő rajtaáll, és semmi hatalom meg nem gátolja őtet — még akkor sem, mikor egész nemzetek és országok felkelnek, sőt öszvesen maga az egész emberi nem, minden erejét bolondságra fordítván, — a' miveltség és pallérozottság ellen, reudszerezen dühösködik, — és az emberiségnek minden magasabb célját, borzasztó örömmel akarná semmivé tenni — még ekkor is mondom, semmi erő, nem akadályoztathatja meg az embert — ő szabadon választhat — Azonban, egy illy határtalan tellyes erkölcsi szabadsággal, szükségesképpen kell az embernek bírni; — ez, valóságos, és egyedüli emelcsője minden nemes — és fenségesnek, — és az emberi méltóságnak, 's bódogságnak kútfeje. — De a' miveltségnek alanti állapotjában, lehet azt rosszul is használni; és egy részről, a' durvaság, és henyeség, más részről az alacsony önség, vagy maga haszna keresés, annyira vihetik azt, — hogy az okosság uralkodása, egész népeknél ki vesz, és a' csinosodás 's mivelőnés, évezredek keresztül hátra' marad; — ezt, a' közönséges történeti adatok, nyilván bizonyítják. —

Már, mikor egy illy nagy rossz, egész népeknél, 's tartományokban kiürthatatlanul meggyökeredzik; ugyan mi volna kívánatosabb, 's hasznosabb, mint a' természetnek egy nagy zavarja? melly majd reménytelen, és váratlan meglepő hatalmával, minden megavúlt, és meg aggott viszonyokat felfordít — az elfásúlt embereket, az ő ezer éves alvásokból fel riasztja, és munkásság-

ra, 's eszességre serkenti, és ösztönzi? — Bár melly viszonyokat készítettetek is azért balgatag emberek! mellyeknek az állandóság elve szerint, ugyanazon egy állapotban kellene örökre maradni; — építettetek bár, és leg szorgalmatosabban örizzétek munkátokat — a' természet elő áll egykor, az ő nagy körszaki zavarjával, 's özönével, és annak habjai könnyörületlenül dűlják széllyel áti nyomorúlt kártyaházakat! —

Egyébbaránt ezen környülményekből, önként következik ez a' fontos tanuság; hogy a' földnek egy része sem, de annak népessége igen is elkerülheti, a' természetnek körszaki nagy felfordulását; — és bár, egy népnek lakhelye sem lehet állandó örökre, de azért maga az emberi nemzet, mind végig pusztíthatatlanul meg maradhat — Végzetetlenek ezen igazságnak következései! — E' térszi előnkbe minden népek magas célját, 's érdekét, legtisztább világosságban; — e' mutatja, hogy az országok birjoka utánni vágy, a' hódoltatási szomj, 's egy darab föld birhatásáért való gyermeki tziódás, milly igen neveltséges légyen! — De más részről felemeli ez a' nemzetiségnek becsét, és megtanítja az embereket, mindenen felett azon hazát becsülni, melly nem a' születünk földén való lakásban, hanem a' nyelvnek fenségében, 's kellemetes völtában, a' nemzeti karakter nemeségében, az erkölcsnek tisztaságában, szelidségében, az elmének mélységében, az indulatoknak jószágában, a' léleknek munkásságában, magas völtában, 's nemes f'leme'kededtségében áll — egy szóval, melly a' népnek szívében él, és a' néppel, az emberek akármelly lakhelyökre is által ültetethetik. — Oh milly nagy! milly diéső, és felséges lesz ekképpen a' haza képze! — Az a' földszín, mellyen most élek, az időnek változásiban nem marad így örökké; de az én nemzetem *(érti a' német*

nemzetet) melly minden én törekedésimnek, reményimnek, és vágyaimnak középpontja, az én dicsekedésem, örömem, és mindenem — az ő környülményinek okos elintézése mellett, az emberi nemzetnek egész jövődjét megszothatja — és az ő nagyszerű személyisége (*individualitüt*) mértéke szerint, az emberi általános kimivelődés szép építményéhez, kimeríthetetlen segedelmet nyújthat! — Oh! hol van az a' gondolat, melly a' nemzetiség becsét, tisztábban tükrözné—és az igaz háza szeretetnek kötelességeit, megfoghatóbban adná elő?!

§. 8.

Azon kérdésre nézve is: vajlyon az emberi nemnek előállása, a' legközelebbi földi nagy felfordultság előtti; vagy utáni időre esik-e? — Már most újabb nézőpontot nyertünk. A' földnek életideje ugyanis már felette nagy; — ez eránt, az *Ecclipt.* résuntságában, mellynek mostani foka, csak a' földmozgása által állhatott elő, egy csalhatatlan erősségünk van. Tehát a' földnek léte, legalább is olly régi, mint a' mennyi idő kívántatott, az *Eccl* résuntságának az *o*-rul, 23 fokig való menetelére; — ez az idő pedig, a' közbe lévő kisebb körszaki fogyás, és nevedés miatt, olly nagy, hogy a' legalább is néhány száz ezer éveket foglal magában; — és így, a' föld is szinté illy sok ezer esztendő lévén, nem lehet gondolni, hogy az emberek, csak a' legutolsó zavar, vagy özön után állottak volna elő. Ide járul, hogy újabb felfedezések által, francziaországban kővé vált embercsontokra találtak, — hounan egész bizonyossággal lehet állítani, hogy az ember, már azon nagy földi zavar előtt is meg vólt, melly a' szárazföldnek mostani formáját adta; és kétség nélkül, nem csak egy rendbeli nemzetség veszett már el a' földi nagy felfordultságok által.

Az emberi műveltség történetére nézve, csak annyiban fontos ez a tárgy, a mennyiben az, erősséget szolgáltat arra, mi szerint az ember minden dolgokban, még akkor is, mikor nemének tellyes elveszésével fenyegettetik, csak a maga erejére, 's belátására lévén bízva, — ő benne magában vannak a' segéd eszközök, nemének minden szerencsétlenség, és közelébb a' természetnek nagy zavarjai ellen való mególtalmazására; — de erős szorgalom, és igyekezet által tanulhatja meg azokat, — a' természetnek rende, és egész alkata, nyitva áll szemei előtt, — az ő lelkének kiképzése, 's idomítása által, szert tehet azon tehetségre, mellynélfogyva a' természetet megértheti; — így, a' földi körszaki felfordultságok törvényeit is megismerhetvén, azok által annyira mehet, hogy a' nagy zavarok bé következését bizonyosan kiszámíthatja, 's annál fogva nemét, azoknak dulásai ellen megmentheti. —

Igen is, ha az ember azon időközben, melly két nagy általános földi felfordultságok között van, a' szellemi műveltségnek olly fokára juthat, melly szerint ezen felfordultságok törvényeit kitanúlhatja, és az utóbbinak, vagy legközelébb következőnek megjelenését bizonyosan kiszámíthatja; — akkor, valósággal mególtalmazhatja nemét, annak lehető pusztító ereje ellen. De ha ostoba, buta, és a' lelki művelődést akadályozó, 's gátló rendelkezésinél fogva, tudatlanságában megmarad; — akkor — az egész emberi nemnek vége! — a' természet rendének, 's törvényének meg kell lenni — az emberi nem elvész, önnön hibája által! — mivel, azon segítő eszközök, mellyeket a' természet adott az embernek, használatlanul maradnak, vagy gondatlanul elmellőztetnek, és a' léleknek fenséges tehetségei, minden feleleti teher nélkül, kimiveletlenül hagyatnak! — Oh! valyha

innen, óvó tanuságot vennének magoknak mindazok, kik az előítélet nélküli és tiszta szellemi képeztetésnek, vagy művelődésnek előre haladtát, és menetét, akármi módon akadályozni és egy magassabb lélek igyekezeteit, akármiképpen meggátolni, 's így, az emberi közjólét, és boldogság útját elzárni kívánják! —

§. 9.

Mindezekből láthatni már, hogy a' csillagászság tisztább rendszere, milly iszonyú befolyással légyen szükségesképpen, az emberi fogalmak felvilágosítására, és magára a' művelődés menetére! — A' teremtettségben minden dolog összevágásban van, — és ha a' csillagászati tudomány, az ő mostani homályában marad; úgy, az emberi élet becsés voltában mélyebb tekintetet vetni tellyeséggel lehetetlen. A' felvilágosodás igaz barátjainak tehát, nézeteimnek a' csillagászati tudományban, komoly megpróbálását, és átaljában, a' szemléleti csillagászságnak elevenebb, és szabadabb művelését, nem lehet eléggé ajánlani. —

§. 10.

Minden változások, mellyek a' föld színét érhetik, egyedül a' vízözönben, az éghajlat cseréjében, és a' tűzhányó hegyeknek részszerű puszításiban határozódnak; ezen tüneményeken kívül, semmi erő sem munkálhat a' földre nézve dulóképpen. Az üstökösöktől való félelem nevetséges! — azoknak legkisebb befolyások sincs a' földre, hogy azzal valamikor összeütköznének. Az égi minden testeknek útjai, olly össze illően vagynak szabályozva, hogy két testnek összeütközése természettel lehetetlen. Úgyde, ha ez igaz, úgy igaz az is, hogy

a' földnek végét, vagy végső elromlását, még csak gondolni sem lehet.—Ugyan is, hogy az említett természeti történeteknek következése, a' földnek végromlása soha sem lehet — mutatja azt, azoknak körszaki előfordulásuk, és az a' környülmény, melly szerint azok, mindenkor a' föld két fél golyóját, egymást felváltva, az az, most az egyiket, majd a' másikat, érdeklík; — és, éppen ennél fogva szolgálának azok, inkább a' föld megifjítására, 's fen maradására. Ha ezek a' változások nem történnének, úgy a' föld nem sokára megvénülne, 's elhalna; ellenben, a' tenger, és száraz közti szüntelen való csere által, ezen planétának minden része, időről időre, tellyes újra születést, és újabb életerőt vészen. —

Csak akkor lehetne tehát vége a' földnek, ha azon nagy személyességet, mellynek a' mi planétánk egy természetes tagja, valamelly körszak nagy felfordultság fenyegetné.—Ugyanis, hogy a' különbözőkülönbféle égi testek, egy valamelly élő személyességnek anyagi álló részei légyenek, a' felől semmi kétség sem lehet; — a' ki egyszer magának, a' természet rende, és menete felől, helyes képzeletet szerezhethet; az, magátul meg fog győződni e' felől, és abban semmit egyebet, mint egyszerű igazságot fog látni;—az arra való erősséget egyébaránt, a' tapasztalás, vagy az égi testek mozogásának módja és minémúsége szolgáltatja. Ugyanis, mivel ez a' mozgás, csak a' két fél golyónak ingása, vagy fel 's le billenése; tehát innen láthatni, hogy az égi testeknek mozgása, csak az életműszerességöknek kimutatása, az az, annak jele, hogy ők élnek. A' honnan, sok dolgokat ki lehet már magyarázni, mellyeknek összvefűggésöket, és céljokat, különben nem lehetne által látni. — Különösen hasonlít, ez a' sok millió égi testek

őszvefűgő rendszerének mozgása, az emberi testben lévő vér forgáshoz; — ha azért a' földnek külső mozgása valamikor megszűnne; az viszonyképpen csak annyit tenne, mint mikor a' mi testünkben a' vérforgása megáll. — Innen, könnyen lehet képzelni, milly igen sokáig fog még a' föld élni! —

Akár mint légyen a' dolog — elég az hozzá; hogy ama' nagy vízözönnek körszaki mivoltából, bizonyosan lehet következtetni, hogy a' mi plánétánk még o'ly sok ideig fog tartani, mirül mi, még csak fogalmat sem szerezhetünk magunknak. Csak azon egy környülmény állhat itt ellent; ha t. i. a' föld mindörökké tart, és az emberek azon mindenkor szaporodni fognak, mint szolgálthat azoknak helyet, és táplálékot? — De ezen fontos nehézséget, maga a' föld életmenetének törvénye elhárítja. A' föld ugyanis, mint akármely természetes test, bizonyos kifejlődési menettel birván, virágzik, megéri, és lassanként elveszti erejét, vagyis, megvénuül, 's mintegy kihal; — melly különböző körszakkal, természetesen őszvefűgésben van a' földön minden élet; mivel ez, a' föld tulajdon munkája. — A' földnek viritó körszakában már, az ő nemző, 's tenyésztő ereje is szüntelen nevedik — a' megértt, vagy vénülő körszakában pedig megfordítva, mindég lejjebb szál. Az ember szinte olly növénye, vagy terménye a' földnek, mint akármely más életműszeres dolog; — azért is az emberi nemzet szaporodása, csak a' mi planétánk viritó körszakában lehet állandó haladásban; a' föld erejének fogyásával pedig, a' népesedés is alább fog szállani. Minden tehát a' legnagyobb összefűgésben áll — és mennél inkább nevedik az embereknek számok, annál inkább természettel nevedik a' földnek is tenyésztő ereje — annál, gazdagabb, és bú-

jább lesz a' növényi élet, és annál bővebben fog teremni mind az, a' mi az embereknek eledelül szolgál. Ellenben, mennél inkább fogy a' földnek termő ereje, tehát mennél satnyább lesz a' növényi élet, annál inkább fog kevesedni természettel az emberi népesedés is. De az emberi nemzet szellemi virágzására, vagyis, a' mivelődésre, semmi befolyással nints, a' föld életerejének nevedése vagy fogyása. Még az egygyes emberekben is, az erőnek fogyása, nem terjed ki szükségesképpen, a' korral, a' lélekre; — csak ott van leginkább ez az eset, a' hol a' lélek sehogy se vagy csak kevéssé van kiképezve; de a' hol tellyes kiképeztetés van, ott a' lélek megtartja a' vénségben is a' maga erejét—legfeljebb az emlékezet gyengül, de a' sem mindenkor, — a' valódi bölcsesség pedig, mint a' tapasztalás tanítja, az élet idővel mind inkább nevedik;—és ez, méginkább megtörténik, az emberi nemzet szellemi mivelődésében.

Most még a' mi planétánkat, csak az ő első, 's gyenge ifjúságában lehet gondolnunk, — a' mit is nyilván mutat, az emberi nemzetnek, mind az ő szellemi miveltsége — mind az ő elterjedtsége, és szaporodása tekintetében kiképeztetésének lépésője.—Ugyanis a' szellemi kimiveltség még olly csekély, hogy már bizonyosan sok nemzedékeknek kellett a' miatt elveszni, minthogy a' föld körzaki zavarjainak törvényét az emberek megérteni nem tudták; — a' népesedés pedig olly kicsiny, hogy a' legtellyesebb része is Európának csak gyenge kezdete azon népességnek, melly a' föld termő erejének megfelelőhetne. Minden azt jelentí tehát, hogy mi minden tekintetben, csak a' külső kezdetnél vagyunk — noha, hogy a' földnek mostani kora, már sok száz ezer éves legyen,

arrul semmi kétség sem lehet; — de ezen planéta élettartósságára nézve, egy olly időszak, melyet az leélt, merő csekélység. Millyen nagy légyen pedig a' föld életének jövendő tartóssága — világos onnan; hogy annak csak egygyetlen egy fő körfutása is, melyet t, i. az, a' minden égi testek egyetlen egyszeri nagy körfutásukkal végez, egy sok millió évekből álló időszakot foglal magában — Milly sok idő kívántatik tehát arra, hogy a' föld az ő életerejének nevededési szakából, annak fogyási szakába menjen által, és megvénüljön! — és így a' föld életidejének iszonyú, és képzelhetetlen nagysága, vagy tartóssága, csalhatatlan bizonyosságon alapúl.

§. 11.

Az egész természetet, egy fenséges bölcseségnek, jóságnak, és jóltévőségnek szelleme hatja által. Itt mindennek van terve, és célja — minden rendet, áldást, és öszvehangzást lehel; — és még a' pusztító zavarok, és felfordultságok is, az egésznek javára, 's hasznára szolgálnak. A' melly jóltévő bölcsesség látszik pedig az egész teremtettségben, ugyan azt lehet az emberek történeteinek elrendelésében is fel találni. — Bóldog az emberiség hivattatása, felséges az ő jövendője, és véghetetlen becsü jó az, melly az embernek lételeiben fekszik! — De az egyes személyek, sőt az egyes nemzetek története is, csak egészben intéztetik, 's vezettetik, és pedig a' természetnek változbatatlan törvényei által. Az emberiség neveltetésének, és történetei vezéreltetésének minden eszközeit, a' teremtő, az ő nemének mivóltában, 's minéműségében tette-le. — Az ember, az ő szellemi virágzásának és bóldogságának, melly az ő planétája világszeri lépcsőjének, 's állapotjának

megfelel, csiráját magában hordja, és annak kifejlődése, az ő tulajdon munkásságára hagyatott.

A' tiszta erkölcsiségre való kiképeztetés, célja az ember földi életének — mellynek is elérésére az emberi nemzetnek, az ő erkölcsi tökéletes, és határtalan szabadsága mellett, egy véghetetlen idő engedtetett. Az okosság vagy értelem, mindenkor tanítva, óvakodva, és intve hat az emberekre; — mindazáltal ez, mint szellem, magában erőfelen, és csak a' tapasztalás által lesz erős, és hatalmas. Az egész emberi élet tehát, legközelebb, az okossággal és értelemmel örökös ütközet — és a' szabadság, eredetiképpen csak a' végre való, hogy az ember az okosság tanácsival, 's intésivel ellenkezőképpen cselekedjék; — melly visszaélésnek következései, mindenkor az emberek szenvedéseiben mutatták ki magukat. Bár pedig a' tapasztalásnak ezen intő jelei, többnyire haszontalanok légyenek is; de még is nem mindenkor azok; — mert, ha az ostobaságnak, és tudatlanságnak szomorú következései, évezredekről évezredekre szüntelen egyenlően tapasztalja az emberi nemzet — tehát, nem lehet, hogy a' figyelmező értelem, vagy okosság szava, ekkor lassanként tekintetet, hatalmat, és hitelt ne nyerjen. Innen, a' mivelődés menetének törvénye, az emberiségnek *tapasztalás által gyakorló neveltetésében áll*; — és ez, kiterjed az egész emberi nemzetre, 's magában foglalja a' földi összes élettartósságot. Az egyes nemzetek' mivelődésbeni körfutásuknak szükséges volta, éppen nem a' természet mivoltában alapúl; — a' föld nevedő, vagy fogyó életerejének körszakai, vagynak ugyan befolyással az emberekre is; de csak általában, az egész emberi nemzetre nézve — és itt is, annak csak természetes szaporodásának, nem pedig szellemi mivelődésének tekintetében. — A' föld vénültével, ama' melleleslegescél, az okos terem-

ményeknek leghatározottabban lehető előállítására, elvagyon érve; — de az emberi nem, az ő kimivelődésének menetét, egy magasabb világszeri lépcsőn, szakadatlanul folytatja—míg a' föld, egy újra születés menetének ve'i magát alá. —

(Vége következik.)

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

A' Kelet Népe, — Gróf Széchenyi István, 1841. Pesten, Nyomt. Trattner-Károlyi betűivel.

Nemzeti fejlődésünk csendes forradalmában az áldott béke szárnyai alatt hála jelen korunk nemtőjének 's szelid kormányunk bölcseségének, minden jobb lelkek hazánk boldogításával, 's a' jólét előmozdításának eszközeivel foglalkoznak; 's vagy minden emberi számolgatás csalárd és ámitó, vagy alapos remények táplálnak bennünket a' felől, hogy az idő mellyben élünk, 's a' béke malasztjait élvezzük, egy még sokkal boldogabb jövő elemét rejti magában. Több mint valószínű, hogy nemzetünk a' csendes vitatkozás, egymás kölcsönös felvilágosítása, folyvásti eszmecserélgetés útján érnedi el a' boldogságnak és dicsőségnek azon fokát, mellynek elérése más nemzeteknek olly temérdek véroutásba került, azon különben igen is igaz példabeszéd daczára, hogy: *a' magyar a' maga kárán tanul.* Hogy a' nemzeti boldogság előmozdításának eszközeiről felette különbözők a' vélemény-

nyek, 's itt a' divergentia csaknem annyi, a' hány a' gondolkodó fő és tervező elme, ezen senki sem csudálkozhatik, kinek ezen felette fontos tárgy sokoldalúságáról egy felől, másfelől az emberi természet gyarlóságáról, ismeretünk hiányosságáról helyes fogalma van; a' régiség mellett tespedni akarók vakbuzgóságát, a' minden régít vandalsi dühvel rombolni akaró ujitók tulesapongásait, a' sokféle alacsony szenvedelmeket, mellyek a' játékból itt is ritkán maradnak ki, nem is említvén. Minden keresztény felekezetek köz akarattal elismerik a' keresztény vallás kútfejének a' szentirást, és még is melly különböző vélemények uralkodnak mind e' mai napiglan a' különböző felekezetek között a' vallás legsarkalatosabb igazságairól, melly heves viták, melly véres háboruk folytak felettök a' barbarismus—hála a' gondviselésnek már lefolyt századaiban, mellyeknek olvasására vérző szívvel kiált fel minden ember barát a' költővel: *Tantum religio potuit sadere malorum!* A' politicalai eszméknek semmi positivus kútforrása nem lévén, kénytelenek vagyunk korlátozott emberi okosságunkra szorúlni: mi csuda tehát, ha itt az eszmék olly proteusi alakban tűnnek fel, 's a' vitatkozások különböző politicalai hitvallásu írók között végetlenek.

Az írói és polgári pályán magának hervadhatatlan koszorút fűzött, 's mint a' Pesti Hirlap szerkesztője olly méltán és helyesen mondta és írta: *a' nagy hazafiak legnagyobbika*, ismét egy igen fontos munkával ajándékozta meg literaturánkat. Nincs példa a' magyar literaturában, hogy valamelly munka megjelenésekor sőt — mirabile dictu! — már megjelenése előtt olly rendkívüli figyelmet gerjesztett volna mint ez. Most már köz kézen forog az, 's át van adva ama' megvesztegethetetlen tribunál a' nagy közönség részrehajlatlan ítéletének, és mint

előre gondolható vala, 's mint már a' hirlapok jelentik, több;író-tollat teendő mozgásba nem csak a' fő, hanem hazánk vidéki városaiban is. Erőnk sokkal csekélyebb, ismertetésünk határai sokkal szűkebbek, hogy sem a' különben is igen terjedelmes munka bonczolgatásába a' szerző-nézeteinek czáfolgatásába ereszkedhetnénk. Álljanak tehát a' munka némelly ismertetéseül következő érdekesebb sorok. —

A' munka elein: „Nem tagadhatjuk, ugymond a' szerző, hogy a' régi zavarhoz ujjabb, 's kivált az 1760. és 1790-diki időkben kimondhatatlan előmenetelt tőn Magyarország lakosa“ 'stb.—„Azóta mind alkotmány mind nemzetiség mennyire fejlődött, mennyire virult, mindenki előtt ismeretes, úgy hogy akár milly érdemei lehetének elődinknek hazánk körül — mit tagadni vagy kérdésbe venni nem akarunk — azon szerencse — hogy ne mondjam „dic őség“ — még is nekünk ujjabbnak jutott hazánk állását magasb szempontból fogni fel; mihez képest mi, jóllehet anyagi kifejtéseket is elkerülhetlen szükségeseznek tartunk, és azokban már becsületesen fáradozánk, nemzeti jóllétünket még sem állítjuk anyagi sarkalatokra, nem; mert nemzeti jóllétünknek, t. i. olly jóllétnek, melyre a' lelkes magyar képes, egyedül nemzeti újjászületésünk, azaz alkotmányunknak tökéletes kiképzése, 's mindenek előtt: nemzetiségünk megmentése és a' jövőendő biztosítása szolgálhatnak alapúl. Vagy más szavakkal: ámbár mi felette magasra állítjuk mind azt, mi az embernek legsürgetőbb szükségeit pótolja, és ekkép legelhatározottabb pártolói vagyunk az anyagi kifejtésnek; ezen felül azt is felette jól tudjuk, milly szerencsés hatása van sokszor az anyagi kifejlésnek a' szellemi kifejlés előmozdítására: mi még is, nemzeti jellemünkhöz, állásunkhoz és egyéb körülménycinkhez képest — mennyire mi va-

gyünk képesek a' dolog mélyibe hatni, — csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövődünk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk; és nem viszont.

Sokan ezen különböztetést nem fogják fel, mert általában nem egészen könnyű, a' nemzeti élet szövevényes és néha felette egybebonyolított gombolagából kiszemelni és felvenni a' sonál valódi végét, és világosan kitudni, mi a' hatás, mi a' következmény, és elhatározni, mikép 's mennyire hat, és hat vissza egyik a' másokra; ezen felül valamint különböznek egyesek sajtósági, úgy száz még száz árnyéklatban mutatkoznak előttünk külön nemzetek hajlami és végirányai; minélfogva némelyekben az a' legfőbb vágy, mi másoknál kissebb 's csak mellékes tekintet, 's viszont. Így például, a' francia népnek — bár milly nagyon áltassa is e' részben szüntelen magát — nem alkotmányos rendszer, nem szabadság legfőbb vágya, nem, én legalább nem hiszem, és gondolom, még sokáig sem lesz, de ez csak mellékes tekintet; mert ám adjad kezébe csak a' dicsőség templomának kulcsát 's öntsed egyszersmind a' közvéleménybe azon biztos hiedelmet, hogy ő e' szent lakot fel is bírja nyitni, és a' két kamara rögtön két, négy fal között, lelketlen teremmé alacsonyul le. Rázzad viszont fel például a' nyugalmas törököt; irtsad ki belőle az anyatéjjel beszitt praedestinatio' szellemét, és ebből folyó lelki csendét, 's megint innen származó komoly elhatározottságát; ülted viszont charybdis és scylla, vagy máskép' mondva: a' kormányi csábok és népkecsek 's fenyegetések közti alkotmányos bárkára — nihil de nobis sine nobis — minden apály — és dagályival, 's a' szegény törököt a' nevetség szinpadára állítod! — Így van minden nemzetnek — va-

lamint egyesnek—bizonyos eleme: Vedd el egynek becsületét, 's nem élhet; másik nélküle is jól van, csak pénzét ne bántsa senki. Egy harmadik a' mult kornak ismétli eljátszását tűzi ki magának élet-pályául, és az eleme; míg a' negyedik vissza soha nem tekint, sőt a' jelent is gázolván, csak a' jövőben keresi a' hajnalfakadást. 'S így tovább“.

A' 19-ik lapon. „Kiképzett nemzet, érettségi fényében a' természettől, az istenektől nyert diadaliban olly nagy, annyira bámulandó, olly dicső, hogy illy kiképzésnek köréből, bár minden vérrokonság nélkül is kitagadva nem lenni, már nagy boldogság; hát ha még saját vérünk feldicsősítéséhez járulhatunk, ha mincesaládunk' ujjászületési szent küzdésében vehetünk munkás részt, 's illy édeni kéjtől nem csak elnem tilt minket a' már lefolyt, kérlelhetetlen idő, sőt biztosan — bár messze távol-ságban — tünteti előnkbe a' sikert. Oh Ti hazánk reményei, kiket századok korcs szelleme anyatéjjel beszítt elfogultságok, 's álnevelés, minden emberi méltósághól egészen ki nem vetkeztetett még; nem reszket-e bennetek a' szív, nem emelkedik-e a' mindennapi uralmak nyomorult körén lelketek magasan túl; nem derül-e, öröki setétség után, eddig soha nem ismert, 's mindig csak mint álfény kiasosan kecsegtető világsugár bennetek végkép mint biztos remény fel; nem olvadoz-e haláli fagytól összezsuzsugorodott, már már minden bizodalomnak elzárt kebletek, mint tavaszi langyol ihletve, eddig soha nem érzett édes melegre; nem érzitek-e nyilván minden ereitekben azon varázsnak megszüntét, melly elődeink' bűneitől ráuk szállva, mint valami ismeretlen nyavalya szakadatlan dült nyomorult hazákon, mint átok századokig legszebb reményinken feküdt; nem hangzik-e bennetek nyilván isteni szózat, hogy hivatástok nem sybariti ál-

latiság, nem halotti tornak meg nem szünő rest ünneplése? De ti vagytok meg hívva egy sarjadék népet megmenteni, ti egy fejtetlen törzsökfajt képviselnei. Merjetez nagyok lenni, ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, születve, kik egy szebbjövendőnek lehettek urai. Lépjetez végkép valódi hazátokba, „mellyen kívül nincs számatokra hely.“ Ne engedjetez magatokat kitagadni a' hallhatatlan ember' legnemesb igaziból. Ismerjetez meg a' lélek' örömeit, nincs az ellentétben az anyag' kéjeivel, sőt valamint muukás ember nagyobb kéjjel izleli száraz kenyérét, mint a' dologtalan fűszerezett lakomáit, úgy örül a' lelkében tiszta, ha tombolással nem jelenti is ki belső kéjeit, a' természet' legkisebb adományának is inkább, mint kinek lelkén az anyagi világ' minden kincseinek birtokában, állati szenvedelem uralkodik, bár mint rugná is maga alatt pezsgő negédtől fel a' port, 's bár mint volna mosolyi ránczba szedve ajka mindig.

Minél inkább távozik ember az anyagtól, 's emelkedik felsőbb lények felé, annál inkább tágul boldogsági köre, 's így bizonyos, — bár mit mondjanak a' régi iskolák' némi sáfári, kik szerint: több szerencse rejtezik az együgyűség' lépcsőin anyagi kéjek közt, mint a' kifejlettnek erkölcsi körében; mihez képest ha lépcsőről lépcsőre lejjebb ereszkednének, végkép a' medvének kellene irigyleni barlangi létét, 's nem sovárgani Newtonok, Galileik' felszentelt velei után, milly képtelenség! — 'S így bizonyos minden kétségen túl fekvő, 's tökéletesen eldöntött dolog, hogy a' polgárisodásnak minél magasb fokára emelkedik nemzet, minél több és nagyobb erényeket fejt ki, annál ízletesebben éldeli a' föld minden kincseit is, és ekkép kétoldalú, összetett természeténél fogva boldog-ágának súlya is annál nagyobb.

Lepergett már a' régi iskolák azon tana, miszerint másokat vagy saját magunkat minden ok nélkül sanyargatni kellene, miszerint erény volna másoktól vagy magunktól megtagadni a' föld' javait. A' zavart eszmék' ezen időszaka lefolyt, és elismert igazság' fényében áll jelenleg előttünk, hogy miután boldogság' utáni vágy legvégsőbb irányunk, emberi hivatásunknak úgy felelünk meg leginkább, és e' kép természetünkhöz képest a' tökélynek annál magasb lépcsőjére emelkedünk, az Istennek minél több mind lelki mind anyagi adományiban iparkodunk részesültetni embertársainkat, 's iparkodunk részesülni minmagunk is." 'stb.

94. lapra terjedő különféle praemissák után végre a' 95ikén kitűzött céljához közelebb megy a' szerző, 's a' Pesti Hirlapról következőleg elmélkedik. —

„Korántsem osztom és ezeknél fogva azok' véleményét, kik a' Pesti Hirlapban rossz irányokat, rosszra vezető szándékot látnak és tesznek fel, mivel hinni akarom, hinni szeretem: az irány, a' szándék kristály tiszta; hanem azért jajdultam fel a' Pesti Hirlap' megjelenésekor olly keserűn, 's ha tetszik: „olly szűkkeblűleg“ — de tán ki fog világlani nem olly' igen „szűkvelejűleg“ — 's jajdulok fel mindegyre azért, mert magamat meg nem csalhatólag, látom, milly felszines, milly egészen elhibázott szempontból fogja fel a' szerkesztő körülményeink olly annyira egybe bonyolodott, és új-já születésünk' nem kevesbé szövevényes kérdését, és a' helyett, hogy gyönyörű állásából, hatalmi köréből lassanként de biztosan ránk virrasztaná — mi most tán némileg kezében van — a' nemzetisedés', csinosodás' irigylésre legméltóbb napjait, e' helyett, mint valami magasb, de ellenséges hatalomtól ostromozva, homlokegyenest hájtja szerencsétlen, csak

most lábadozó, nemzetté virúlni csak most akaró népünket az anarchia mindent elsüllyesztő örvényébe, vagy mi hihetőbb, közvetlen az önkénynek hajótörő szirtjei felé — Én kevesebbet ennél, jóllehet ma még magva hintetik csak az egykori olly keserű gyümölcsnek, nem látok, 's bizonyos vagyok, 's ha Isten segít, megis mutatom, hogy az egyiknek vagy a' másiknak okvetlen, nem, de szoros igazságilag be kell következni — mert hiszen tönköltyből mindenütt tönkölty lesz, és kétszer kettő mindenütt négy — ha a' szerkesztő ur legnevezetesebb czikkjeiben homlok egyenest megfordított, tökéletesen ellenkező tacticát nem követ, igen: tacticát, mit nem kevés — közbevetőleg legyen itt mondva — utálatig higvelejű subancz, férfinhoz nem illő fogásnak, rút tekervényes útnak képzeli buta felfogásában, 's mi több: hiu ön tulbecsülésében még hirdeti is; mintha bizony tiszta lélek tiszta szándék elég volna valami szoros tudományi problema feloldására; mintha csak jó akarat 's lelkes buzgalom kellene a' sakkjáték sikeres eljátszására; vagy mintha nemzetünk üdvös öbölbe vezérlése, a' magyar' újjászületési diadala ezeknél könnyebb eszközlés volna, és már itt a' jó szándék és kivált a' magyar pezsgő vér, és a' fiatal lelkesedés könnyen és biztosan érhetne czélt.

Z.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Die gräfenberger Wasserheilanstalt und die Prieszniczische Curmethode etc. von Dr. Carl Munde etc. Leipzig 1840.

(Folytatása és Vége).

Az első szakaszban l. 58. szép versezetű tudósítást ad Szerző a' mai hydropathia bölesőjéről, és annak alapítójáról, a' többi között „az igaz nagyságot nem a' főben hanem a' jó szív mélyében lakni, melly körülé boldog-ágot 's áldást szeretettei terjeszt, énekli, *tulajdon énjét más jólléteért elfelejtén, az igazi nagyság' gyümölcsét termeszt!*

Gräfenberg, az élet' dús forrásival gazdag Gräfenberg leve Priesznicznek a' vizgyógytan' alapítójának szülőföldje. Atyja a' hegység' felső részén bira egy fa házat hozzá tartozó szántóföldekkel, mind atyja mind anyja ép egészséges állapotban magas kort érének el, kiket ő mint hű fiu, holtukiglan ápolt.

Priesznicz neveltetéséről így ír szerző: „Jó vala az, 's mennyire a' szülék tehetsége megen-
gedé némi műveltségben u. m. irás, olvasásban is részes, mellynek kevés gyakorlati hasznát veheté minthogy őt hivatása a' mezei munkára rendelé, mellynek vezetésében értelmesnek, szorgalmasnak, 's szeretettel hozzá vonzódónak mutatta ki magát.

— Jóllehet mint gyermekben nem sok különös észtehetséget akarnak észre venni, de még is már jókor az ő csendes elzárt lényege éles figyelési ajándoka, helyes és nyugodt ítéllete által mint egy gondolkodó gyermek iskolatársai fölött jelesen kiütette magát, melly tulajdonságok az évekkel még kifejlödtebbek levének, és őt végre nemcsak mint mély gondolkodót, hanem mint egy jártas, okos, minden viszonyokat rendesen áttekintő, és tulajdon hasznára fordító férfit jelelik ki.“

Azon véletlen eseményt, melly Priesznicznek alkalmat nyujta a' vizgyógy' megkísérlésére érdekesebb helyül kell tekinteni, miatsem hogy azt érintetlen hagynók, a' regés e' féle véleményeket mellőzvé, tulajdon szájvallomása szerint szerző így adja elő: „Különféle apró megsértések-nél véletlenül a' hideg víz' gyógyerői hatásait ismerni tanulta, 's már tehát ezen felséges gyógyszerre magas' fokon figyelmes leve, midőn egy őt sújtó szerencsétlenség, mellyből még is később ezernyi embertársaira, 's önmagára is idv és szerencse árada, majd erőszakosan vizorvossá tevé. Ő szénahordásánál egy lótól arczul rugatott, úgy hogy két fogai kihullnának, elesésekor a' rakott kocsí keresztül menvén rajta két oldalcsontját betöré, miután eszméletlenül haza vitették. — Mint-hogy a' hivatott freiwaldai sebész oda nyilatkozott, hogy neki bizonyosan nyomoréknak kellene maradnia, és hogy semmi nehéz dologra többé alkalmas nem lenne, elküldé tehát őtet, és önmaga kezdé meggyógyítását legelőször is azzal, hogy altestével egy faszék szegletére fekvék, mellynél lélekzetét elfogá, 's ezen igen fájós műtétel által az oldalcsontokat természeti helyzetükbe nyomá. Erre hideg vízbe mártott kendőkkel borogattatá magát, és gyakran felujtató azokat, mellette

'eveset évék, és folyvást hideg vizet ivék, egyébkint nyugvó helyzetben marada. Tized napra már megint kimehete, és egy év lefolyta után minden dolgot mint elébb végbe vihete. Midőn ezen szerencsétlenség érte 17 éves vala, és azon időszaktól kezdődnek tulajdonkép az ő vizgyógy tapasztalatai. Mert, minthogy tulajdon esete által a' víz erejére figyelmessé tétetett, az előjövő alkalmaknál mindenkinek javaslá, és házában emberekre és barmokra fordítá; így nem sokára az ő hatásiról és használása módjáról elegendő ismeretet szerze, a' szomszéd vidékben annyit használhatni, hogy rövid idő múlva némi hirre kapa. Ő most mindenfelé segítségül hivaték, 's lakását gazdagok 's szegények előzőnlék, hogy általa magukat gyógyíttassák. A' legkülömbfélébb bajok, mellyek figyelő pillanatja, 's vizsgáló lelke élébe kerültek, azonnal azt tevék hogy a' szokottabb betegségek' jó formán felfogó ismeretét nyerte légyen meg, és azokat különböző kórjeleiknél fogva nagy bizonyossággal kiismerni tanulta. Minthogy ő csupán a' vízhez korlátozott, 's feje minden elméletiektől tiszta vala, a' mi eltéveszthetné, minthogy ő csak a' természet szavát követé, melly benne annál értelmesben hangzék, mert művészet 's túlfinomítás nek utjában nem állanak; és minthogy ő nem tanula művészileg készített orvosiszerekben természet fölötti erőt keresni; nem sokára fölkeresé a' hibákat, mellyek legtöbbsnyi betegséggeli szokás szerinti bánásmódnál az élelem 's életrendre nézve elkövettetnek; és feltalálá a' szereket, a' hideg víz külömbféle használása által az illető rosznak ellene hatni. Hosszas gyakorlás, és folytatott szorgalmas vizsgálatok által, hol neki az ő természeti, semmitől meg nem zavartatott csendje nagyon segedelmes leve, végre oda juta, hogy a' víz hatásaira néz-

ve magát a' tanulat egy nemében kiképezze, melly őt osztán soha még a' szembetűnő leghonyolottabb betegségekben sem hagyta el. Bizonytal soha sem jött volna ugyanazon tapasztalatokra, az ő következményei egészen más neműek lettek, ha szokott úton orvosnak képeztetett volna. Ő, vele született észtehetségeinél fogva mindig jó orvos leendett, egyedül minthogy a' felvett tanulatoktól elhagyta volna tévesztetni magát, általa tehát soha olly tanítványokra nem jutunk, mint a' jelen esetben, 'sat.

Illyen szerencsés felfogásával 's menetelével a' gyógyinak, Priesznicz előbb csak ősi hajlékában szorított helyben fogadá a' benne bizakodó szenvedőket, de minthogy sem térre, sem kényelemre az épület nem lehet alkalmas egy e' célra rendezett intézeti új épületet mind nagyságára mind építési stíljére divatszerűt emeltetett.—Mellőzvénn annak apróbb részletes taglalásait a' gyógyintézet lényeges előkészületeit vesszük csak szemügyre, mellyek a' *zuhanyolásra*, *fürdésre*, és *ivásra* rendelvek. A' zuhanyoknak, mellyek az intézeten fölül az erdőben vannak 's három az aszszony és hét a' férfinemnek rendelve, következő neveik 's esés-magasságuk jelettenek:

1)	a' felső dāmazuhany	22 láb	—	köv.	b. m.
2)	a' közép	—	12	-	10 - - -
3)	an alsó	—	12	-	— - -
4)	a' Herculeszuhany	—	15	-	11 - - -
5)	Zsófia	—	17	-	7 - - -
6)	Concordia	—	10	-	9 - - -
7)	Saphir	—	15	-	11 - - -
8)	Ferdinand	—	16	-	4 - - -
9)	Vincze	—	15	-	10 - - -
10)	Mária	—	19	-	3 - - -

Ezekhez még a' hét fenyő forrásnál a' dámák-
nak három építettett.

A' víz mind a' fürdésre, mind az ivásra kü-
lönösen jó és fris. A' légmérsék $6\frac{1}{2}$ fokán a' for-
rások illy fokon állanak:

A' Ferdinandforrás	$6\frac{1}{2}$ fok.
A' hétfenyő forrás	7 -
Az ezüst forrás	7 -
A' buzgó kút a' nagy deszkaház előtt	$7\frac{1}{2}$ -
A' kút, a' mögött	$7\frac{1}{2}$ -
A' nagy házbani kádak	9 -
A' kő házbaniak	8 -
A' pinczebeniek	$8\frac{1}{2}$ -
A' Neugebauer házbaniak	10 -

A' légmérsék 12 fokozatán délben minden for-
rások fél, 's a' kádok egy fokkal föllebb állottak.

Minden Intézetnek virágzása annak elismert
mind szellemi mind anyagi haszna terjesztésén te-
nyészhet csak leginkább, Priesznicz ebben köz ta-
pasztalati példa—az ő hozzá teljes bizalommal já-
rulók fő és alacson rendüekből nem csak pénzzel
de dicsőítő emlékekkel is emelik őtet. —
Ezek között az 1839-ben jelen volt magyar vendé-
gek is báró Veselényi indítványára hálás szív ér-
zetéből egy 15 mázsa nehéz, 5 láb magas, és 6
láb hosszú öntött vasboli orosz lányt 44. mázsa ne-
héz 's 5 láb magas talapzatra állítva következő föl-
írásokkal halhatlaníták:

A' homlok oldalán:

A' vaddal köz italt meg kezdé vetni az ember,
'S gögje fejében kór, agg leve és nyavalyás;
Priesznicz visszaadá a' viznek régi hatalmát,
'S ősi erőben kél újra az emberi faj.

*Jobb oldalón:**Priesznicznek*Az emberiség' jótévőjének
érdemeithálásan méltató **MAGYAROK!**

üdvözlik

Gräfenberg'

Életujító forrásainál

a' később évek' fiait

Hazájokb il.

*Bal oldalón:***MDCCLXXXIX:**

évben.

Valóban csak egy az élet legfőbb javáért áldozatokat tevő Prieszniczhez, és az igaz érdemet becsülni, 's hálásan méltányolni értő Magyarokhoz illő emlék-oszlop, 's holt homlokát és oldalait honi élő csinos nyelven diszesítő fölírás!....

A' második szakaszban 165. l. áttér szerző rendszerített pályán lépdelve magára a' *gyógyra* 's a' testet physiologi, és pathologi felvilágosító-sokkal állítja elő olyanok számára a' kik annak tulajdonságait 's vele egybe kapcsolt műszereit nem ismervén természeti hatását a' víznek reá nem is képesek különben felfogni; 's így kezdi: „Az emberi test, valamint minden más létszerű lény, egy magában önálló egész, melly csak úgy tarthatja fenn magát, hogy a' külvilágból miségeket felvesz, azokat alkat részeibe bészövi, és a' lehasznált, és fölösleggé lett részeket a' külvilágnak vissza adja.

Ezen a' táplálándókboli fölvétel, 's földolgozás, és az e' célra nem való anyagnak kításztása neveztetik *életfolyamatnak*. Ez a' gyertya égéshez nem egészen hasonlatlan, minthogy a' láng

által itt is anyag fogyasztatik, a' füst által elég-
hetlen részek távoztatnak el, és a' láng elalszik,
ha már nincs több ég-anyag vagy a' külső lég —
minden életművezetes lénynek lét eleme—tőle el-
fogatik. —

A' mi testünkben is ég egy láng, melly ma-
gát a' légben találtató; sav-anyag által táplálja,
és annak elfojtatásával tüstint elalszik. Ez az *élet*
magasabb tekintetben a' *lélek*.

Innét tehát minden élő testben két egészen
különbféle de magukat viszonylag támogató alkat-
részeket, különböztetünk meg mellyek szétvá-
lasztva megszűnnek azok lenni, a' mik valóban
és magukat elemparányokra föloldják, mellyekből
egy egészszé alakítottak, *életté* és *anyagga*.

Az életet anyag nélkül épen olly kevésbé
lehet megfogni, mint a' nem égő lángot,*) és az
anyag, élet nélkül az ő igen parányi kicsin ő al-
kat részeire eloszlik, mellyek azt testté alakított-
ták vala.

Mindketten mégis viszonylag segítik egymást.
Az élet az egészségnek fentartására a' tápláló folya-
mat, és az ártalmasnak 's fölöslegesnek eltávoztata-
tatása által hat, és az anyag a' hiányzót kipótolja
és az élet szikráját égve táplálja. E' két résznek
tökélyes egyensúlyában fekszik az egészség, és az
egészsze fenállása. A' fölötte sok élet tehetség
az anyagot igen gyorsan fölemészti, nagyon sok
anyag elnyomja a' lángot, mint a' világ elalszik ha
fagygyuval elárasztatik, 's a' t.

*) A' tüznél is csak az eléggő gásmemeket látjuk; az ele-
met, melly az elégesi folyamatot okozza, és a' lán-
got égve fentartja, csak az ő hatásaiban látjuk. Ép-
pen ugy van a' lélekkel, mellyet hiába keresnök az
ideg' valóságában, a' melly egyformán annak eléggő gá-
sainak tekiutendő.

Czélszerű fejtegetései után átmegy Szerző a' gyakorlatira, 's állítja hogy Priesznicz igen ügyesen használja a' hideget az idegek' élénkítésére, és a' következmény mindig bizonyítja, hogy ő itten jobban tesz mint azon orvosok, kik idegláz betegeiket meleg ágyakban, és bezártt szobalégben hagyják emésztődni. A' mennyire tudja van, még keze alatt egy beteg sem halt meg ideglázban.

Szintén olly okosan érti ő a' nedves lepedők-bei takarás által a' betegség-anyag elválasztását siettetni, és a' betegeket szokás szerint kevesebb mint 24 óra alatt is helyreállítani, miről Szerzőt öntapasztalata győzé meg. — Az idegek' általános erősítése, és fölélnkítése pedig az, a' mi a' hidegviz gyógyok csudája' nagyobb részét teszi, és lélekre, 's testre olly jótékonyan béhat. Mennél fri-sebb, és hidegebb a' víz annál inkább eléretik az ideg rendszer ezen fölélnkítése, és annál tökélyesebb lészen a' gyógy. —

A' 190. lapon Szerző a' bőrt mint legfontosabb mívszert a' gyógyhoz 's egyébkint általában nem a' megkivántató figyelemre méltatottat következőleg adja elő. „Közönségesen azt csupán csak a' test takarójának tekintjük, és arra nem gondolunk, hogy ő a' fölösleges és ártalmas anyagot a' testből kivezeti, és nem álmodunk róla, hogy abból, a' mit naponkint eszünk és iszunk, legalább öt nyolczad csupán a' kigőzölgés által megint eltávoztatik. —

Naponkint hallunk a' meghűtésről, rheumáról, vőrejről, kiütésekről 's t. effélékről beszélni és még is sokan vannak, a' kik ha kérdeznők, nem felelőnek: 'mi a' meghűtés? Hogyan támad a' rheuma? Ezen kérdésekre megfelelni Szerző most előbb maga ügyeskedik, hogy leginkább ál-

tala a' bőrműködés fontosságára utasítson, 's itt ott valakit a' tisztaságra és a' hidegvíz kül használatára térítsen.

Ha bé van bizonyítva, hogy testünk felhasznált részecskéjinek majd nagyobb része, melly többé annak táplálásul nem szolgálnak, hanem azt csak terheli, és az ő szenvedt káros változásánál fogva betegségeket nemezhet benne, a' bőrön át kigőzöltetik, ha ezen kigőzölgött részeknek összevege többre megyen mint a' más úakon történő kiűritések, úgy megfogható, hogy, ha a' mérsékmeny változása, a' hidegben mozgás nélküli hosszabb maradás—mert a' mozgás a' kigőzölgést elősegíti—nedves légbeni tartózkodás a' melly nem alkalmas a' kigőzöltt nedvességeket rendszeren fölvenni, huzólég által, melly a' bőr kövér mirigyeit megkeményíti, a' bőr működése elnyomattatik; azon anyagok, mellyek kigőzölgendők volnának a' testben megmaradnak, és ott mindenféle rendtelenségeket kell elkövetniök. Azután a' nyálkabőrökre esnek, a' tüdőre 's a' t. (innét a' hurut és nátha) és az ő hatásaikban nem engednek előbb míg eltávoztattak, és a' bőrműködés megint helyre nem állítattott. Hogy a' sok evésnek, és hevítő italoknak osztán ártalmas befolyásuk van magában értődik, mint-hogy az első úgy is a' testben hátra maradt anyag által a' tápláló műszereket megterheli, és az utólsók a' fölizgatott ideg rendszert még többet fölhevítik, és a' nyálkabőröket gyulasztják 's a' t.

Szerző a' bőr működéseire nézve természeti elvekből kiindulva az igaznak hű tapintata tűnven az egészről elő így okoskodik: „A' bőrműködés élnékitésében pedig a' hideg víz gyógy' csudálatos hatásainak nagy titka is fekszik, melly olly időben hol a' bőr edzés, és mozgás e'hanyagol-

tatik és az emésztés fobzódás, meleg italok, kicsapongások, fölötties, és gyakran szükségtelen lélekerőtetések, és az orvosok fáradozásai által tönkre téteft, és az emberi nem elgyengitetett, minden esetre figyelmet kellett magukra vonniok. Mennél többet pedig ezen jelenés csudálatosa a' bőr' élénkítése, a' gräfenbergi tulajdonképi izzadás, és egy alkalmazott tápláló 's ingertelen é-lésmód által leg egyszerűbben nyilatkoztatja magát, annál váratlanabbnak kell lenni, hogy a' tudományosan kiművelt férfiak 's nevezetesen az orvosok között még annyian legyenek kik a' hideg vízgyógy hasznát és hatását bé nem láthatják vagy akarják, 's az emberiségnek minden időt átálában a' gyógyosztártából választják.—Van e' ugyan e' tárbán jobb szer a' bőr' kigőzölgést föléleszteni, és az emésztést megerősíteni, mint a' hideg víz? Felolvasztja e' valami a' szívós megakadt nedveket, és alkalmatossá teszi e' jobban hogy a' bőrön át kiválasztassanak. Fölélesztő e' többet valami az egész testet mintegy hideg fürdő, és szabad légbeni sétámenet? 's a' t.

A' hidegvíz gyakorlatikép különbféle módosításokkal rövid érintetben a' betegségek' nemeire nézve következőleg alkalmaztatik: Fő és első szerepet játszik az izzadás mert a' haszon, melyet a' beteg testre áraszt általános, azért majd minden nyavalyákban használtatik, csak az ideg gyengéket, és helyeli bajban szenvedőket, a' kiknek egyébiránt jó nedvük van, kivéve; mint mint kellesék az izzasztást eszközölni Szerző nagyon természeti czélszerűséggel terjeszti elő id-ves hatásának bizonyítására példák által felhivatkozván.— Fő módosításai a' hidegvíz használatának vagy *fürdői*, *mosdási* és *borogatási* külső, vagy *italképi* és *fecskentési* belső alakban jönnek elő. A'

kül használat áll még: *egész—fél—ül—láb-* vagy *fejfürdőkben és egyes részek más fürösztésiben, a' zuhanyban, lemosásokban, és borogatásokban.* A' bel használat pedig eloszlik az *ivásra, befecskendésekre, és egyes részek' kiöblítésire.* Az itt megnevezett hidegviz' használati módosítások, mint a' körülmények kívánják különbféle betegek-nél különbözőleg alkalmaztatnak. —

Szerző hogy a' gräfenbergi életmódot olvasói-val mint az ott folytattatik, megismertesse, nagyon egyszerűen, de hiven így adja elő, melly nek közlése itt is méltán foglal helyet:

Egy nap Gräfenbergen:

„Négy óraker vagy később is jó a' fürdő szolgálja és bétakar. Nyárban az izzály kitörése szokásképegy óra mulva kezdődik, ha most két, egész három óra hosszatt a' folyó izzályban}, fekve maradunk, úgy nyolcz óra felé fürödh-tünk; a' fürdés után mingyárt sétálni megyünk, mellette vizadagunkat megíván mielőtt reggeliz-nénk; Itt egy fél órát késünk azután megint sé-tálni megyünk, 's mellette a' vizivás folytattatik, és most a' zuhanyhozi menetelre készülünk. Kö-tetünkkel azaz a' lepedővel, és a' bele gyöngyö-lített papucsokkal hón alatt tizenegy óra felé él-rünk, egy fertály vagy fél órát várunk, azután zuhanyolunk. Közönségesen tizenkét óra után is-mét visszatérünk 's kevés átöltözködés után (mi-helyt a' harang jelet ad az asztalhoz megyünk). A' ki későbben jó, annak az évvel erősen kell sietni, hogy egy tál ételtől el ne maradjon, és osztán avval kell természetesen beérni, a' mit még talál. Nyárban az ebéd a' vendégek sokasá-ga miatt szokás szerint az ebéd két óráig és tovább is; télen három fertály alatt vége van. Asztal után

csoportokra gyülekezünk, mellyek a' sétatéreken eloszolnak, és az időt nyájas beszélgetésekben megrövidítik. — Azután négy óra felé még egy izzasztó sétát teszünk azaz hegynek egy darabig lemegyünk, és lehetséges gyorsan megint föl, hogy izzályba jöjjünk, és a' bétakarásnál hogy mindjárt melegek legyünk, mi által osztán a' pakróczbani terhes fekvés megrövidítettik. Négy órától közel hetig még is újra ezen alkalmatlan helyzetben kell kiállanunk, miután ismét fürdünk, és reá sétálunk, osztán 8 óra felé a' vacsorához készülünk. Vacsora után vagy még egyet sétálunk, vagy a' teremben maradunk hogy a' hangászatban, szavallatlan vagy tánczban részt vegyünk, melly a' társaság által adatott. Azután ha szükséges ülfürdőt veszünk, fölujtjuk a' borogatásokat, és lefekszünk. Télen legtöbbnyi betegek csak egyszer izzadnak, és azután szokásszerint egész tizenegy óráig némelleyek egyig is bétakarva maradnak. Nem nagyon hideg időben osztán dél után zuhanyolunk, vagy ül vagy lábfürdőt veszünk, a' mi rossz időben, nyárban is a' zuhany helyett, történik.

Ezen életmódtól természetesen eltávozások is jönnek elő, minthogy különös nemű fájdalmak, mellyek egyik bánást nem engedik meg, vagy egy másikat kívánnak, kétséges jelenések u. m. a' gyógy kezdete és vége változásokat kötnek ki. Így némelleyik fej-ül-'s lábfürdőket vesz, mi közben a' másik zuhanyol; az egyik hegyeken járkal vagy már reggente zuhanyol, miközben legtöbbnyiek még izzadnak; némelleyik több napokig óránkint jön csak ki a' nedves lepedőkből, mi közben egyesek bé sem takartatnak. Minnyájuknál még is a' nap úgy el van foglalva, hogy nincs mindig elég idejük, jóllehet az nekik nevezetesen az izzadásnál néha valamellyest hosszú lesz, és gyakran több

napok elmúlnak, míg egy levélre felelhetnek, betegségi történetet fölírhatnak vagy egy különösen ajánlott cikket a' hirlapokban megolvashatnak.

Priesznicznek nagyon igaza van, hogy mindent meg tesz a' tünődésekre időt nem hagyni, 's betegeit testi foglalatosság által a' szellemi működéstől elvonni, melly a' betegeknel mindig a' test rovására nyilatkozik. Szellemi működés a' vizgyógyznál nem más mint különösen káros lehet, minthogy itt minden életerő a' szokatlan módon siettetett életfolyamatra használtatik, és éppen a' gyógyra fordítandó életerőnek mennyiségétől függ annak sikere. Nincs is a' gyógy alatt senkinek is kedve a' szellemi munkákra. Ez az olvasástól 's más illy nemű foglalkozásoktól elidegenedés majd csak nem annyira megy, hogy némeltyek féltek is a' gyógy alatt, a' lelki tehetségek szenvedésétől, a' mi meg is olly kevéssé történik, mint más meleg fürdőkben hol ugyanazon jelenés szokott föllépti.

Végre minthogy a' gyógy alatt pedig kiváltkép csak a' testnek élünk, ez egy szokatlan munkásságra hozatik, és az ő alkatrészeinek kiválasztása gyorsabban és gyakrabban megy végbe, mint egyébkor a' táplálás' műszere is a' hidegnek, és a' ritka hegy légnek behatása, és a' folyvásti mozgás által megerősítettnek úgy magában megfogható hogy illyen körülmények között az *élelemnek igen táplálónak* kell lennie hogy a' bő fogyatkozást megint helyre hozza, és a' testet a' naponkint előforduló megerősítésekre edze. De mivel ezen folyvásti fölizgás, melly alatt a' test egész gyógy közben van és annak a' célja a' belső életműveket lecsillapítani, 's az ártalmas anyagot kifelé hajtani, a' hevítő és ingerlő dolgokat, mint legkártékonyabbakat és a' gyógy ellentésieket eltiltani, így innét egyszersmind következik, hogy *lehetőleg ingertelen, és egyszerű* legyen.

Ezen két kivántatóságoknak jóformán megfelelnek Gräfenbergen, minthogy az ott adott ételek táplálók, és jobbadán ingertelenek, 's nevezetesen a' naponkint kétszer éldelni szokott hideg nyers tej mind a' két tulajdonságokat magában egyíti. A' reggeli, és a' vacsora kizárólag ezen tápszerekből, és írósvajas kenyérből áll. Télen estve még kolompér adatik. Délben van huslé, marhahús, sült vagy tésztás és időnkint sütemény. Italul csak a' friss tiszta kútviz ismertetik, a' melly a' nélkül is a' Gräfenbergiek csudálatra méltó étvágyát még inkább emeli 's a' t.

Hosszas lenne a' gyógy alá vehető betegségek nemeit itt elősorozni; legyen elég azon egy kettőt megemlíteni mellyet Szerző 354. l. mint a' vizgyógy alá nem alkalmasokat, 's vagy nehezen 's éppen nem kigyógyíthatókat említ, ezek: *az ideg-szél, hűdés által okozott avult bémúlások, kereszt csont velő aszály, és nyavalyatörés.*

Más egyéb ismeretes bajokban szenvedők Gräfenberget nem hagyák még másképp el mint az ohajtott kigyógyulással 's a' háladato-szív' nemes érzetével! —

Virágh József.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) A' bizonyításoknál, tanuvallatásoknál használni. szokott Eskükről. lap. 3.
- 2) Az emberi műveltség története. lap. 58.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Z. A' Kelet Népe.—Gróf Széchenyi István, 1811, Pesten, Nyomt. Trattner-Károlyi betűivel.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Virágh József. Die Gräfenberger Wasserheilansalt und die Prieszniczische Curmethode etc. von Dr. Carl Mund • etc. Leipzig. 1840.

(Koszorú az 1844-dik jövő Kötetéhez két iv.)

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.
- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek; tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

PESTEN,

**PETROZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI
TULAJDONÁ; ÜRI ÚTSZA 453**

TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY

1841.

25-ik esztendei folyamata

VI-ik

VAGY JUNIUSI KÖTET.

F. J. K. Copiae
4

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban, a' formátum nagy-
sága, a' betűk apró volta, a' sorok tömötsége miatt,
csak egy nyomtatott ivet teszen, e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél
ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik, p. o. tíz forint ezüst pénzben, itt is,
szinte annyira meg fel, t. i. , 2¹/₂ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Írókat, hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hi-
bátlanul leirassanak, bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Írókat, hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúlírtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik
ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr.; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, Junius 1841.

Petrózai Trattner J. M. és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

VI. KÖTET.

25^{dik} *esztendői folyamata.*

A' Cs. és Apost. Királyi Felsőég kegyelmés engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

1.

É r t e k e z é s.

Az emberi műveltség története.

(Folytatása és Vége.)

§. 12.

Ezen kevés tételekben áll már, az egész művelődés történetének fő alapja; — ezek nyitják fel, az emberi történetek zavaros menetének zárját; — megfejtik az életnek rejtvényeit — és az emberi nemnek jövődjét, tellyes tisztaságban imutatják minékünk! — Én rá nézve legalább, nincs már semmi homály; — a' mi lételünknek egész művelődés, magas egyszerűségben áll előttem. — Alázatosan, és csudálva esmérem meg azon tiszta jóságot, és bölcsességét, melly az emberi történetek intézésében látszik, — és erősen bízom a' dolgok jövődjé felől; meg lévén győződve, hogy a' szellemi, vagy lelki nevelődés, csak az akaratilag szabadon alapíthatatik, — ha t. i. az erény, bölcsesség, és jóság, az emberben második természeté válván, olly mély gyökeret vernek az ő szívében, hogy az által minden más indulatok erejüket elvesztvén, az emberi akaratra semmi befolyással sem lehetnek. Úgyde, hogy lehet ezen czélt másképpen

elérni, mint a' tapasztalás tanítása által? — Egy felsőbb hatalom megesmértetheti ugyan az emberrel, az erénynek becses, és boldogító voltát — taníthat, inthet, és nógathat; de minden ő tanításai, 's intései, haszontalanok lésznek mindaddig, míg csak az ember, a' tudatlanság következményei által, lassan lassan okossá, 's értelmessé nem lészen, 's a' maga kárán nem tanul. Már, ez a' felső hatalom, az emberi nemz-et nevelésében, igenis, munkás; de az, a' természet törvényével egyetértőleg, befolyását, magának az embernek életműszerességében tette le, — az adta néki az okossági tehetséget, és a' lelkiesméretnek szavát; — csak ezekben jelenti ki magát — minden egyéb vezérlétéül az emberi történeteknek lemondott az, — különben az ő-zves teremtés törvényével ellenkezett, és céljt nem ért volna, — Természetes dolog tehát már, hogy az okosságnak szava, az emberiség gyermek idejében ne hallassék, —nem figyel arra a' tudatlan ember, sőt azzal szüntelen ellenkezőképpen cselekszik. De azonba a' tudatlanságnak, 's az illy ellenkező cselekedeteknek következései, majd kimutatják magokat a' szenvedésekben.—Időt, csak időt, és pedig véghetetlen időt adjunk hozzá, — ekkor, az egész emberi élet rejtvénye megfejtődik; —és a' tudatlanságnak múlhatatlan következései által, az emberi nemzet, egy nagy idő lefolyása alatt, lassan lassan, az okosságra kiképeztetik.—A' mivelődés menete tehát külsőképpen igen is hosszúsas, és unalmas; mivel az emberi nem erkölcsi álláspontja felette mélyen vólt, a' dolgoknak első kezdetekor, — minden kiképeztetést, még a' legalantabbat, és legszükségesebbet is, magának kellett az embernek megszerezni—még a' beszéd, sőt az egyes járás sem született az emberrel — ezen kiképeztetés alanti elemeit is, eleinte fárad-

sággal kellet neki megtanulni, — a' honnan az emberi történetek legelső idejét, az ő erőkben, és pusztákban állati élete teszi. — Illy külső durvaságban vette már által a' miveltség, a' terem-
tő kezeiből az embert! — de e' mellett, megengedte ezen vadnak, erejének szabad, és határtalan gyakorlását; melly ellen azomba, és az ő vadságának, 's szenvedelmeinek legiszonyúbb kitörése ellen is, nem adatott neki semmi egyéb fék, és zabola, mint az okosság — a' mi pedig még akkor nem volt, és csak az erők visszaélése által lehetett azt legelőször megtanulni. — Vallyon csudálhatjuk e' tehát azon borzasztó dolgokat, mellyek nemünk gyermek idejében történtek, 's a' tudatlan népek között ma is történnek? — és, csudálkozhatunk-e az elmúlt időknek zűrzavarjain? —

Nem, bizonyára nem — már most nincs semmi homály, hanem minden világos — a' mi nemünk testi és szellemi kimivelődése, magától az emberiség mivoltától függ — és mi, csupán csak erőknek gyakorlása, és azon szomorú következtetések által, mellyek minden mi visszaélésünkkel természetesen öszve vagynak köttetve — emelkedhetünk fel a' vadságnak külső állapotjából, az erkölcsiségnek, és miveltségnek állandó virágzására. — Így az egész történet egyszerű, és világos lészen; — és a' különböző időszakok nyomorúságainak — egyes nemzetek nyomattatásinak — egész népek, és nemzedékek szenvedéseiknek természetes okait, fel lehet találni az emberi akarat határtalan szabadságában; a' mi is, természetesen vadsággal kezdődött — és lassan lassan, csak a' visszaélések következtetése által, képeztethetett okossággá.

E' szerint, az emberi élet, egy csudás vegyületet, az értelmességnek, és bolondságnak — a' nemességnek, és alacsonságnak — a' szerencsés-

nek, és nyomoruságnak, és egyéb efféléknek; — és a' történetek következménye, átaljában olly szomorító, hogy a' miveltségek ember, az elmúltakra, iszonyodás nélkül, vissza nem emlékezhetik; valamint a' legközelebbi jövődőtől is, még igen kevés jót várhat. De a' mélyebb vizsgálódás meggyőző azóban bennünket a' felől, hogy a' dolgok más-képpen nem történhetettek, 's azoknak más menetet, a' fő bölcsesség, és mindenhatóság telyes-séggel nem adhatott — Minden rossz, az akaratnak szabadságából származik; — és a' legesekélyebb határok közé szorítása is ezen akaratnak, azonnal vissza adja az embernek az ő mivoltát, szellemi természetét, nagyra, 's nemesre való alkatását, egy szóval, az ő jövődjét, 's mindenét. — Úgyde ha a' célzott akarjuk, az eszközöket is akarnunk kell; — az akaratnak tellyes, és határtalan szabadsága nélkül, a' mi nemünknek jobb jövődje, lehetetlen! Bár milly iszonyú bajok, és szenvedések légyenek is azért, az emberiség nevelődésével öszveköttette; mindazáltal azokat, mint elkerülhetetlen rosszat, sőt egyszersmind, mint a' jobblétnak kútfejét, elviselni meg kell tanulunk; — nem volt soha, és nincs semmi mód, azokat meg változtathatni! —

Azóban más kérdés az; vallyon az egész emberi nemzet, eljuthat é átaljában valaha, a' gyakorlati okosságának azon fokára, melly a' közönséges, és maradandó miveltségre tellyességgel megkívánatik? — De, ezt is lehet reményleni, sőt bizonyosan is várni. — A' meggyőző erősség, egyszerűen csak abban áll; hogy az emberi nemzetnek öszves élettartóssága, egy olly mérhetetlen időszakot foglal magában, melyhez képest, az eddigi történetek ideje, csak egy pillanatnak tetszhetik; — és hogy ennél fogva mi, minden tekintetben, csak

a' dolgok kezdetén vagyunk. Mind az tehát, a' mi eddig az emberi nemzet művelődésére végben vitétt, csak gyenge kezdete a' gyermeki időnek; — a' minék is leghathatósabb bizonyága, az a' tudatlanság, és babonáság, a' mi máj napig is uralkodik minden népek között, úgy hogy, nincs csak egy nemzet is, sem innen, sem túl a' nagy teugeren, melly különbkülönbféle babonás tételeket nem tisztelne, — és, az a' mód, 's minéműség, melly szerint a' műveltség fel van osztva a' nemzetek között. A' honnan, valamelly időszak műveltségi lépcsőjének jele, éppen nem abban áll, hogy az, minémű egyes láng elméket, vagy mesterseg, és tudomány remekeit szült, vagy hozott elő? — hanem inkább abban, hogy egész nemzet tömeg műveltségei, különböző időszakokban, micsoda vi-zonyban állottanak egymás eránt? — Mert, mit használnak az egyes lángelmék? mit a' mesterségek, és tudományok remekei, ha a' nemzetnek tömege durva és tudatlan? — Tévedés tehát az, mikor valaki egy nemzetet, csak azért helyheztet a' műveltség magas lépcsőjére, mivel az p o. egy *Plátót, Phidiast, Homert, Apellest, Sophoclest, Pindart* 's a' t. mutatthal; — azért, hogy más nemzet ezekhez hasonlókat nem tud mutatni, a' művelődésben fen-tebb állhat, ha a' néptömege felvilágosultabb, okosabb, és erkölcsiebb, mint általában a' görög nemzet volt. A' művelődés első lépcsőjének szerencsétlensége, mindenkor a' műveltség feloszlása egyenetlenségében áll; az az, míg némelly egyes személyek, az okosságnak, 's értelmességnek olly bizonyos fokára jutnak, melly a' kor-szellemen jóval felül hat; az alatt a' nép tömege, homályban, és tudatlanságban tébolyog. — Így volt ez minden régi népeknél, és innen származott azok' elenyészésöknek oka is. Az újabb

időkben ez a' nyavalya egy kevéssé megszűnt ugyan, — és mi bizonyosan feljebb állunk mint a' régi kor; de az egész emberiségre nézve, még most is úgy van a' dolog; — a' miveltség még most rendkívül egyenetlen — és egy nemzetben, a' felvilágosultak száma, az egész tömegre nézve, felette csekély — és ez, igen észrevehető jele annak, hogy mi a' miveltségnek még csak kezdetén vagyunk. Mindazáltal a' mai miveltségi lépcső, a' régi kor határnélküli durvasága tekintében, eléggé szembetűnő; — és ha már, az emberi nemzet gyenge ifjúsága is, mellyben most vagyunk, illy szép következéseket adhat; innen ki lehet húzni, hogy a' következő évezredekben, a' miveltségnek milly véghetetlen magas fokára juthat az emberi nemzet! — az erre törekvést, lehet már ma is észre venni. —

Igen is — mert a' maradandó, és el nem enyésző mivelődés, csak akkor lehető, mikor a' népeknek nagyobb része, tiszta tudományos kiképeztetéssel bír. — Míg csak a' miveltségnek ezen álláspontja hibázik; mindaddig nem lehetnek bátorságosok a' népek, az ő lehanyatlások, és elenyészésök ellen — mind addig nem lehet az igaz szabadság, és nemzeti jólét sem állandó; hanem szüntelen körbe forog minden; — és a' köz jóérti legnagyobb törekedések sem elégségesek arra, hogy ez igaz, és általános nemzeti szabadság fenn állhasson. A' minek is egyszerű oka csak abban van; mivel a' népek, a' polgárok többsége tudományos kiképeztetése nélkül, azon bölcsességre, és türelemre nem juthatnak, a' mivel minden nyilvánosság[moralis] testnek, melly magát, a' lerogyás, és elenyészés ellen megőrizni akarja, birni szükséges, multhatatlanul. — Ha lehetetlen, hogy a' polgárok nagyobb száma tudományos miveltségre emel-

tessék; úgy a' magas műveltség maradandó állapota is lehetetlen. Az emberi nemzetnek örökké előhaladó tökéletesedése felőli képzelet tehát, a' legnagyobb jó, és egyedüli kelleme az életnek, — a' léleknek minden gondolati, ezen a' ponton, mint az emberi létele egyedüli érzésén, futnak keresztül. Úgy vagyon — ama' tétel merő hazugság! és azt mondom, hogy semmi nemes, és fenséges nem álhat meg, ha egy némelly nemzet polgárjainak nagyobb száma, a' tiszta okosságra, és erkölcsiségre ki nem képezthetik.

Valóban szerencse, hogy a' természet, semmi ilyen lehetetlenséget nem esmér, és enged meg; —nem, sőt az előhaladó időnek törekedései éppen az ellenkezőt mutatják. Ha ugyanis a' történeteken végig megyünk, ellene mondhatatlanul kitetszik; hogy az előhaladó művelődésnek szemebetünő megismertető jele abban áll, melly szerint a' művelt, 's értelmes embereknek száma, valamelly nemzetben származatrul származatra, 's korrul korra, mind inkább nevedik. Meg bizonyúl ez, ha a' hajdani görög és római műveltséget, a' mai csinosodással egyben hasonlítjuk, és az újjabb kor' műveltség szakait vizsgálva által tekintjük,—A' tudományos esméretek magassága is nevedik ugyan a' mellett mindazáltal fő iránya a' művelődés menetének mindenkor abban áll, hogy a' csinosodás árja mind inkább kiterjedjen, 's annál fogva a' felvilágosultak száma nevedjék. Az újjabb időkben méginkább megbizonyúl ez az irány, mint valaha akármikor; — tömegestül indulnak fel az emberek, közben vetik magokat a' köz ügyekért, érzik egyszersmind fogalmaiknak hijányát, és kívánnak felvilágosodni, 's művelődni, — ez, az a' legdicsőbb jel, mellyet csak valamelly kor valaha mutathat! — Légyen bár pedig azon műveltség, mire a' nép-

tömeg törekedik, felületes; — elég — majd mélyebb mélyebb gyökeret fog az magától verni, és lassanként természetessé válni. Kezdetnek kell lenni — és éppen ilyen módon; — és nem volt még soha olyan időszak, hol a' néptömegek iránya olly elhatározóképpen mutatta volna magát, mint jelenleg. Milly temérdek gyakorló okossági nagyság van már az észak amerikai polgárok öszvesége között elterjedve! — milly szép értelmesség törekszik elöteni magát Európa némelly népei között, a' nemzetek tömegein! — Bízunk azért! — az eléhaladó mivelődés iránya, szembetünőképpen oda siet, hogy a' polgárok nagyobb részét, az erkölcsi kiképzetésre vezesse — Már, csak egy némelly nagy nemzeteknél legyen is a' cél elérve, a' miveltség állandó, és elenyészhetetlen léssen, és a' véghe-tetlenségig fog eléhaladni! — Minden miveltség le-hanyatlásának alapja ugyanis, a' néptömegnek durvaságában lévén, természettel lehetetlen az, mikor a' nagyobb szám, az okosságra, és erkölcsiségre ki van képeztetve.

A' természetnek nagy változásai sem tartóztathatják fel többé az emberi nemzetnek egészbeni mivelődését; mivel a' föld zavarjai, csak korszaki tűnemények, mellyeknek ártalmait, a' kiszámolás által el lehet kerülni. — Még a' vad népek rohanásai sem vethetnek gátat elhatározó módon a' mivelődés menetének; minthogy azok által legfeljebb is csak egyes népek tetsző le hanyatlása eszközöl-tethetik, a' nagy tömegek pedig, mindinkább mivelődhetnek. — Ugyde az idővel együtt, a' vad nemzetek is kimivelődhetnek, — és így, a' népek öszveütközése, soha sem szülhet átaljában miveltségi le hanyatlást. Ezen időponthoz közeledünk most, a' csinosodó népek sokasodása által — és, nem sokára azt fogjuk tudakozhatni: hol van az a' nép,

az a' vad nép, melly a' közmivelődést megront-
hatná, vagy akadályoztathatná? —

Az embereknek sokasodásával, és az időnek
nevekedésével már, a' tapasztalási okosság is az
emberi nemzetre nézve egészben, szakadatlanul
fog nevekedni; ellenben a' testiségnek szenved-
delmei, örökös menetben mindinkább hidegülni
fognak. — Az emberi nemzet tehát, időszakraul
időszakra erkölcsösen javulni fog, az az: a' nép-
nek erkölcsös művelt tagjai, korrul korra szapo-
rodni fognak—az előítéletek is lassanként elvesz-
téndik minden erejüket—minden vélemények, bár
évezredesek legyenek is azok, a' józan okosság
ítélőszéke eleibe kerülnek—minden emberi tudom-
mányok szabadon megvizsgáltatnak—és ezen sza-
bad vizgálat elől végre minden balvélekedések,
és babonák ködei elenyésznek!—Lassan mégyen
ugyan ez; mert e' földnek legcsinosodottabb né-
pei is, sokszor olly tételeket, 's véleményeket
tisztelnek, mellyek nem egyebek merő babonánál;
—de majd a' felvilágosító idő előtt, el kell min-
den zavaros homálynak enyészni—'s a' természet-
nek szorgalmatos tanulása, megszabadítja az em-
bert bizonyosan mind ezen homálytól. —

Igen is—a' természeti tudományok eléhaladó
kimiveltetésétől, sokat, sőt mindent várhatunk,
—ennek kell végre is, az embereknek minden
fogalmaikat felvilágosítani, és a' józan értelem-
nek általános elfogadását kimunkálni. A' felvilá-
gosodással pedig, az emberek jólétök is, mind-
inkább nevekedni fog magátul, — és csak azon
egyszerű okbul, mivel az élet jólétérüli fogalom,
ez által tisztább lészen. Az okossá, 's értelmes-
sé lett ember ugyan is, a' maga jólétét, és meg-
elégedését, nem a' külső fényben, 's a' bújja he-
nyességben fogja keresni, hanem a' belső becsben,

a' munkás, és takarékos életmódban. — Minden durvább anyagi éleletek hátra fognak maradni, és a' szellemi hasznok, 's érdekek fognak uralkodók lenni. — Az emberek szükségai ekképpen könnyen kielégíttethetnek, és az élet, átaljában szabadabb, vidámabb, és nemesebb lészen. — Nem lehet kétségbe hozni, hogy az emberi nemzet jövője, időszakról időszakra kellemesb, és a' műveltség állandó leend.

Hogy ez az idő jelenleg már eljött volna, — és a' művelt népek a' lehanyaglásul, 's elenyészéstül, tellyességgel meg óva volnának — azt éppen nem mondhatni, — csak elkerülhetetlen szükségességét lehet tagadni ezen lehanyaglásnak, de lehetőséjét nem; — az az: a' népek már ma, nem fognak valamely erőszak által, szükségesképpen elenyészni; — az emberi nemzetnek egész jövője, felosztathatik ugyan; de annak tellyes elenyészése, éppen nem lehet. — Egyébaránt, itt minden a' népek magokviseleteiktül függ — ők, magoktul állhatnak fel, vagy elenyészhetnek, a' szerint, a' mint rendelkezéseikben, az okosság tanácsira halgatnak, vagy azokat kigúnyolják — és a' mint különösen, az idő kívánatainak, és szükségeinek okosan engednek, vagy azoknak ostobául ellentállanak. — A' nemzetek művelődési menetében ugyan is, valamint mindenütt, olly bizonyos fő törvények vannak, mellyekhez kell a' népek életmenetének, és így az ő minden külső és belső viszonyaiknak is szabályozva lenni; — ha azok megesmértetnek, és követtetnek, úgy a' nemzeti kifejlődés, soha sem fogja elhibázni az ő természetes menetét. — A' népek korrul korra, nyomorúságba eshetnek ugyan; de az ő egészséges, és erős szerkeztetésök, könnyen kiszabadíthatja őket minden veszedelemből, — még a'

szerencsétlen esetek is azomba, hasznokra szolgálhatnak nékiek; mivel azok által az ő rendelkezéseiknek hijjánát, nem csak megismerhetik, hanem kipótolhatni is megtanulják; — Azért is soha sem vesztegelnek ők, hanem megszűnés nélkül mennek elé, hogy a' miveltség fő fokát elérhessék — s végre korrulkorra, munkásabbak, mértékletesbek, igazságosabbak, értelmesebbek, és bódogabbak lesznek. A' hol ellenben a' mivelődésnek ama' fő törvényeit nem eszmérik, vagy nem követik; ott a' nemzetek története, csak egy körfutási képet mutat. — Az ő ifjuságoknak ereje által felemelik ugyan magokat a' népek bizonyos miveltségre; de majd a' nevededésnek elhatározó korszakában, minden nedvesség hirtelen rothadásba mégyen át; mivel a' természetes, és szabados kifejlődés, az esztelen rendelkezések által, erővel meg akadályoztatik. — Egyes szavak intenek ugyan ilyenkor, szabadlelkűséggel mutatnak a' jövődő nyavalyára — és győzőleg megmutatják az elenyészésnek kikerülhetetlenségét; — de ezeknek tanácsi, az olly népre nézve, melly az okosságra siket, haszontalanok — a' tudatlanság még nyakasabb, és makac-abb lesz — és az egész nemzet szabadithatatlanul siet az elenyészésre. — Nyissuk fel a' történetek könyvét, a' hol akarjuk — mindenütt bizonyításait találhatni ezen igazságnak. — Csak az okosság művei bírnak örökös tartóssággal; minden pedig, a' mi az okossággal ellenkezik, öszve omlik. — Bizonyos ideig, ellent lehet ugyan állani a' magassabb béléátásnak, vagy értelemnek is, — de csak bizonyos ideig és azután a' tudatlanság munkái, annál szaporábban, és tellyesebben mennek a' semmivé lételre; — és, ezért lettek már sok népek semmivé, mellyek a' futó idő kívánatainak, és szükségeinek erővel ellent állani akartak. — Még a' mi mostani miveltsé-

günnél fogva, az okosság, vagy értelem nem hatott ki annyira, hogy annak a' nemzetek történeteinek kormánya, egészen által adathatnék; — de mennél tovább halad az idő, annál mélyebb belátás fog a' népek köz ügyeiknek-vezetésére kívántatni. — A' kormányhoz értő ember, tehát szükség, hogy ne csak a' jelen valóra függeszse figyelmét, hanem a' jövődőt is fogja fel — 's a' békesség és jólét idejét használja, hogy segéd eszközöket gyűjthessen, a' jövődő napok zivatarjainak kárnélküli elháríthatásokra. — Az idők szüntelen változnak, és azokban a' nemzetek is — minden kornak különös szükségei vannak, melyeket ki kelletik elégíteni; — de a' kielőgítő eszközöket nem lehet azonnal feltalálni. — A' szükségeket tehát előre meg kell tudni, és a' békesség idejét arra fordítani, hogy a' veszedelem háritó eszközök előre megszerzettessenek. De fájdalom! milly kevésbé figyelmeznak az emberek még a' mostani miveltség mivoltában, az okosságnak ezen tanácsira! — Minden gondoskodás csak a' jelenvalóra intéztetik — két kézre dolgoznak az emberek, 's minden segédeszközöket elő vésznek, csak hogy a' kor szellem hatásának ellent állhassanak — a' jövődőrül nem is gondolkodnak, és mégis annak kívánatai — a' népek munkásságuk, és figyelmöknél fogva, mindinkább nagyobbodnak. Micsoda változások várakoznak a' nemzetekre, csak a' népesség szaporodása által is, a' mi rendkívül nagyra kezd hágni! — Milly segédeszközöket nem kellene tehát már, még most előre készíteni! — Milly rendeléseket nem tenni! hogy ezen nemzeti erőnek kifejlése, a' minek különben magában, a' népek, és az emberiség részére, nagy áldásul kellene szolgálni, átokká, és veszedelemmé ne váljon. Azonban milly általános, és hirtelen való változások fogják követni, a' föld körszaki

felfordultságait, minden népek viszonyira nézve! — és, mennyi erejük a' nemzeteknek! milly te-
mérdek segédeszközök, és előre teendő rendelé-
sek szükségesek e' végre, hogy az oly nagy e-
setnek veszedelmei elháríttathassanak! — egy oly
esetnek, t. i. melly sok népeket fog kényszeríteni,
lakhelyeiknek azonnali elhagyására, és egy újjon-
nan előállandó szárazföldön, más lakhelyeknek
szerzésére! —

Kétségkívül lesznek sokan, kik ezen gondo-
latot kinevetik — és, éppen ezért, sok mai nemze-
tekben bizodalmatlanság támadand a' jövődőránt.
Akármint légyen is a' dolog, eléggé szembetűnő az,
hogy az emberi nemzet, most egy némi némű ki-
fejlődés kezdetén van; a' mi is, a' jövődő na-
pokra nézve, bizonyos hirmondója a' nagy törté-
neteknek. Most tehát, a' népek köz ügyeiknek ve-
zetésében, sokkal inkább kellene az okosság sza-
vára figyelni, mint valaha! — De fájdalom! bizo-
nyos környülményekből könnyű általlátni, 's meg-
jövendőlni, hogy sok nemzetek fognak még elosz-
lani, és mint a' rómaiak, 's káthágóiak, a' földrül
egészen is elenyészni, — és hihető, hogy ez a'
veszedelem, éppen azon népet fogja érni Európá-
nak, melly most magát legmiveltebbnek tartja; — és,
ezen elenyészés csirája, magában a' nemzetben,
's annak maga viseletében van. Azonban az illy
történeteket nem kell úgy nézni, mint a' népek el-
kerülhetetlen körfutásuknak bizonyító erősségeit
— nem az elkerülhetetlen végzés, hanem a' népek
buta makacsságuk, 's az eléhaladó kor szükségei
ellen való bolond, és nevetséges tusakodásuk,
lesz oka az ő elenyészésöknek.

De az illyen visszás történetek, az emberi
nemzet mivelődésére egészben, semmi általános

akadályozó befolyással nincsenek. Újjabb népek által azok helyökbe, mellyek, azoknak sorsok által újjabb tanúságot nyernek. A' történetek figyelmeztetése ugyan, az elenyészett népekre nézve haszontalanok maradnak; — úgyde, a' sok példák jobban hatnak mint a' kevesek, — és ha évezredekről évezredekre egyik tapasztalás elnyomja is a' másikat — majd végre, nagy sokára, még is csak megokosodnak a' nemzetek. Ezenfelül a' mivelődés története, melly most csak kezdetben vagon, jobban kifejlődvén, annak menetének törvényei érthetőbbek lesznek, és lassanként olly erővel hatnak a' nyilvános okosságra, melly szerint azt átaljában el kelletik fogadni. Azon közben a' természet, az emberi nemzet nevelésében nagy menetben csak halkal haladván elő, a' miveltséget korszakról korszakra mind küljebb terjeszti. — Bár mennyi miveltségi állapot enyészett légyen is el már a' népek hibájok miatt! mindazáltal minden újjonnan támadó miveltségnél, nyilván mutatja magát azon tettegység, vagy tapasztalás, hogy az elmúlt idők viszonyira nézve, nem csak a' csinosodott nemzeteknek, hanem minden egyes népek mivelte polgárinak is számuk szembetünöképpen nevedik. — Egy nagy idő lefolyása alatt tehát, a' miveltségek, minden népeknél, a' polgárok többségén kelletik szükségesképpen elterjedni — és akkor, a' miveltség állandó, és maradandó lesz, mivel már, az emberek is átaljában okosabbak, szelidebbek, és jobbak leéndettek. — Bízunk azért a' jövőben! — az emberi nemzetnek kifejlődése, 's érlelődése semmiképpen sem akadályoztathatik; — csak hogy nem egyenes az a' vonal, mellyet a' mivelődés követ; hanem annak menetele sokféle tekervényekből áll; — és éppen ezért kerülnek olly sok időszakok elő, mellyek a' visszamenethez hasonlók, — holott a' mivelődésnek valóságos visszamenete

nincsen — 's ez a' visszameneti tünet, sohasem egyéb, mint nagyobb virágzásra való általmene-
tel—és csak az erőknek összevegyülésök, fensége-
sebb dolgok végbe vihetésére.

Az egész természetben csudálatos hasonlatos-
ság uralkodik—mindenütt ugyan azon egy törvényt
lehet tapasztalni, csak hogy a' környülményekhez
képest, különbözőképpen idomitva.—A' világ-tes-
tek mozgásának nagy viszonyi is, bizonyos mód-
dal, az egész mivelődési menet képét állítják-elő.
Ugyanis minden mozgás körben mégyen; de már,
a' legközelebbi kör, mindenkor nagyobb, mint az
előttevaló;— a' futás tehát, időszak szerint, visz-
szafelé mégyen, de sohasem az első helyre;— és
a' második körfutás sokkal tovább terjed, mint az
első—'s így, a' hátramenő mozgás is, csak előre
vezet.—Így van a' do'og, az emberi mivelődés me-
netére nézve is— az ő nagy tartóssági ideje, sok
közben lévő körszakokat foglal magában, mellyek-
ben a' nevedés, és fogyás, egymást váltogat-
ják. De, valamint a' világ testek mozgási köreinél;
úgy itt is minden következő körszak kiterjedé-
se, jóval nagyobb, mint az elébbeni körszaké;—
a' honnan, a' mivelődés, minden körszakban sok-
kal előbb halad, mint az elébbeniben volt—mind-
addig, míg nem végre eléri a' legfőbb magasságot,
és az emberi nemzetnek végső elenyé zéséig—ha
ugyan az valamikor lehető, minden visszaesés nel-
kül, állandóan megmarad

A' különbözőkülönbféle vízözönök vagy dagályok
nyilvánvaló képét mutatják ezen mivelődési meneta-
nek. Minden vízdagálynak ugyanis, megvan az ő
apállya is;— de, minden újjabb dagállal, küjebb
harapóznak a' vizek. Ezek, most elhagynak egy
bizonyos száraz részt; de más helyen majd küjebb
terjednek a' szárazon.— Ismét vissza mennek az
elhagyott földre, de nagyobb erővel, és kijebb

Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1841.

2

terjedéssel. — Ezeknek erejük, és tartósságjuk tehát, korrul korra mindinkább nagyobb lesz. — Így van állapotja a' mivelődésnek is — minden tetsző visszaesés korszaka után, a virágzásnak egysokkal hosszabb kora következik — míg nem, a' tartós, vagy állandó érettségnek egy véghetetlen korszaka áll bé! —

Gyaníttatják ezt velünk, a' népek eddigi történetei. — *Herder**) a' régibb történeteket Rómámulásáig, az ember' életidejéhez hasonlítja; és olly híven, 's igazán megmutatja a' hasonlatosságot, hogy a' leírt kép valóba több mint hasonlítás. Szerinte, azon időnek csecsemősége, a' *napkeleti patriárkák kora* volt — gyermek ideje, az *Egyiptomiak kora*, és a' *Féniizaiak élete* — ifju kora, a' *Görögök virágzása*, — férfi kora pedig, a' *rómaiak ideje*. — Felette helyes ez a' gondolat — folytassuk ezt tovább is, majd hasonlót fogunk találni a' mi időszakunkban is. — Ugyanis, a' rómaiakkal össze rogyott az egész épület — új népek állottak a' néző helyre — és azzal, egészen új időszak kezdődött — és, ez az, melly második időszaknak mondathatik. — Ennek csecsemő kora, a' népek vándorlásátul fogva, egész a' nagy reformatióig tartott — gyermek ideje pedig, az észak Amerikai felszabadulásig — és ifjúkora, éppen most kezdődött. Innen láthatni, hogy ezen 2-dik korszaknak tartóssága, mennyivel felül fogja múlni az elsőbét! úgyde, a' miveltségnek is annyival magassabbnak kellek lenni — és, ilyen korszakok még többek is lehetnek — mindeniknek meglesz az ő csecsemői gyermeki, ifjúi, és férfiúi kora — hanem, mindenik sokkal hosszabb, mint az előttevaló, és a' mi miveltség is szinte sokkal nagyobb, mint volt az e-

*) Auch eine Philosophie der Geschichte, zur Bildung der Menschheit.

lőbbeni. — De mind ezen korszakok, egybevéve, ismét egy igen nagy korszakát tészik az emberi nemzet szellemi nevededésének, vagy miveltségének, a' melly ismét szintűgy négy korra, csecsemőire, gyermekire, ifjúira, és férfiúra oszlik. Valamint t. i, ama' legnagyobb vízdagályi korszak, minden kisebb korszakokat, mint melleslegeseket, magában foglal: úgy az emberi nemzet kifejlődésének fő korszaka is, minden kisebb nevededési, és leesési korszakokat magában foglal, — és így, az emberi nemzet egész életén — a' mivelődés kisebb korszakaibani csak tetsző visszaeséssel semmit nem gondolván — a' mivelődésnek csak egyetlen egy szakadatlan fonála mégyen végig. Mi tehát e' szerint, az egész emberi nemzet kifejlődése fő, és nagy korszakának csak elsőbb idejében, gyenge csecsemői állapotjában lehetünk, — jóllehet már, sok egyes népek virágzási, és leesési apróbb korszakai folyhattak is le. A' honnan önként következik; hogy, a' nemzetek virágzása változásinak korszakaira nem ügyelvén — minden népek magokat, mégis fentarthatják, és az emberi nemnek ö-zves életkorát megoszthatják; — ha ugyan, ezen virágzás, és lehanyatlás mivóltát, és azoknak közbeni korszakát, erkölcsileg meg értvén, mindannyiszor nénémü újra születés következik rájok nézve. Egy ilyen szellemi újraszületése a' nemzeteknek mint szokta pedig magát kímutatni? — az újjabb történetekből sokképpen láthatni.

Ámbár igaz légyen is, hogy a' népek' mivelődési menetelők, sohasem egyenes — hanem, mint a' világosság, és árnyék; úgy itt is, a' kellesb, és szomorú állapot, egymást körforogva váltogatja: mindazonáltal kikerülhetetlen történeti, vagy műszeresi szükségessége, az egészleni leesésnek, tellyes lehetetlen — sőt inkább a' népek a' veszedelmes állapotokat kikerülhetik, és a' mi-

velődés lépcsőjén, minden visszaesés nélkül elő-
 mehetnek — De szükség, hogy a' mivelődésre
 megkívántató életműszeres törvényeket ne csak
 megesmérjék, hanem azokat követni is erőlködjé-
 nek.—A' mit is még eddig az emberek éppen nem
 tellyesítettek —A' honnan, minden népek, és mi-
 veltség' elenyészésének, valamelyeket csak az
 emberi történet mutat, alapja egyedül abban áll;
 hogy a' nemzetek, a' mivelődési menetnek élet-
 műszeres törvényeit nem esmérvén, azokat meg-
 sértették; és azáltal életerejüket önként semmivé
 tették.

Ezen törvényeket pedig, magának a' termé-
 szetnek, 's e' világ rendszerének mivoltábul, és
 az emberi nemzet kifejlődése eddigi menetéből
 könnyen meg lehet esmérni —Igy, a' mi nemünk
 szüntelen nevekedő mivelődése felőli remény, bi-
 zonyossággá fog válni — az emberi történetek
 minden rejtvélyi meg fognak óldatni —és a' mi-
 veltség multhatatlan körfutásárúli képzelődés el fog
 enyészni — Nem mondom ugyan, hogy ez által
 soha többé egy nemzet sem fog elmúlni; sőt azt
 állítom, hogy még sokan el fognak enyészni, és
 a' történetek könyvében, még több virágzás, és
 hervadás körszakai fognak feljegyeztetni; — de
 mind csak azért, mivel az értelem, csak igen ne-
 hezen nyerhet az emberek előtt tekintetet — és
 sohasem a' józan gondolkodási tanu ág, hanem
 mindég csak a' nyomorúságok oskolája által, jut-
 hat az, valami kis uraságra, 's esméretre. — A'
 honnan, a' mivelődés menetének életműszeres tör-
 vényeit, bár milly világosan, alaposan, és egész
 bizonyossággal kimutattassanak is azok, még so-
 káig ki fogják az emberek gúnyolni, 's kész akar-
 va által hágni — egy nemzet, 's egy miveltségi
 állapot, a' másikért, még sokszor áldozatai le-
 jénd a' tudatlanságnak! — Hanem, már ma, a' né-

pesedés olly szerencsésen elvan oszolva a' földnek minden részein, hogy az illy körszaki elenyésztésök egész népeknek — nem ugyanazon egy helyen — hanem a' földnek különböző részein, történhetik; — és, a' mikor a' föld valamely részén, a' miveltség, az ő elenyésztéséhez közelget; ugyan akkor más részén a' földnek, annál tisztábban, szebben, és dicsőbben virágozhatik; — melly virágzás, nem a' már elenyészteti miveltségi állapot hajdani durvaságával; hanem, az egymást váltó népek eléhalelt miveltségök' minden segéd eszközeivel ellátva, kezdődik. A' honnan nyilván láthatni; hogy — az egyes nemzetek virágzásának körszagos tetsző lehanyaglására nem ügyelvén — az emberi nemzet egész életén, egy szüntelen feljebb haladó mivelődésnek csak egyetlen egy fonala mégyen ugyan keresztül; mindazáltal idővel, a' mivelődési menet törvényei, végre mégis, csak ugyan öröre, és tekintetre jutandnak. Az ember sohasem eszmélőleg, hanem gyakorlólag tanulja meg az okosságot, a' nyomorúságok, vagyis tapasztalás által. — Bár milly soká gúnyoltassanak is hát még amaz örök törvények; — de ha azoknak megsértése szomorú következéseit, a' népek szenvedéseikben századokról századokra, és egész néptömegek elenyésztésében ezredekről ezredekre, fogják a' történetek szem eleibe tenni; — majd végre mégis, lassau lassan megesméri a' népek, a' mivelődési menet életműszeres törvényeit, és igyekeznek azokat követni. Mihelyt pedig ez az irány, valamely nemzetnél lábra kap — már az, örökre biztosítva van az elenyésztés ellen; — és, mihelyt az illy miveltség, a' nemzetek nagyobb részével közöltetik, — már, a' maradandó, és soha lenem hanyatló virágzás ideje elkezdődött.

Végzetlen tehát a' mivelődés előhaladása, minden tekintetben! — és már csak azon csecsemői állapotban is mellyben mi most vagyunk, a' miveltséget elég nagyoknak tartjuk; — de milly sokkal nagyobb lesz akkor ennek mértéke, mikor Európa, Amerika, Asia, és Afrika is, ugyanazon egy időben fognak fényben állani! — mikor a' nemzetek egymással, a' lelki nemességen, 's a' szellemi felvilágosodáson fognak vetekedni — és mikor a' tudósságnak, tudományosságának, és kereskedésnek kölcsönös hatása, minden népeket, a' közmivelődés kötelével foglal egybe, a' békeség, és szeretet lelke pedig, atyafi nemzetekké idomit — és minden egyes embereket, világ polgárokká tészén! — Ugyan hisszük é, hogy ez a' szép idő valaha el fog jönni? — Igenis — bizonyosan elfog jönni — semmi sem tartóztathatja azt fel — 's már ma, annak alapja meg vagyon vetve. — Bizzatok azért nemzetek! — rendülhetetlenül bizzatok a' jövő időben! — a' ti virágzástok mértéke dicső leszén! — de még szebb, és felségebb, az emberi nemzetnek későbbi jövődjéje! — Igen is — majd egykor elkövetkezend a' legfőbb pont, vagy tökély is! — de az egész ember nemzetnek általános férfiúi korszaka — mikor t. i. a' tellyes bölcsességnek csende, és világossága áll bé — mikor minden szenvedelmek megtisztítatnak — a' nevelődés bévégeztetik — és a' lélek nyugalmának zavartalan éleletében, vidámon mégyen által, a' megokoskodott emberi nemzet, az ő életének estvéjére — ezen férfi korszak mondom, nem a' mivelődés lassankénti lehanyatlásában, hanem csak a' népesedés fogyásában, és magának a' nemnek kihalásában — ha ugyan az lehető — mutatja ki magát.

Minékünk ugyan még, ezen tökéletes állapotról semmi fogalmunk sem lehet; mivel még most a' mi nemünk miveltsége fő korszakának, csak gyenge csecsemői állapotjában vagyunk: — mindazáltal az a' véghetetlen idő, melly az emberiség köz életébül hátra van — már, előre mutatja a' miveltségnek, és boldogságnak mértékét, mellyben késő utódaink részesülendének. — **E'** szerint tehát, ezen két tettegokban — hogy t. i. *a' mivelődés a' természetnek semmi rendkívüli változási által, félben nem szakadhat* — és hogy *az emberi nemzet jövőendő összes élete, egy sok ezer évnyi véghetetlen időszakot foglal magában* — ezen két dolgokban mondom, alapszik minden, a' mit minékünk, a' mivelődés jövőendő történetéről tudnunk lehet, és kellek; — ezek bizonyosokká tésznek minket a' felől; hogy a' miveltség valaha, nem csak egészen általános léssen; hanem olly magas is, melly szerint arrul még most fogalmunk sem lehet. — Bízunk azért! — az emberi nemnek örökké eléhaladó mivelődése, nem csalódás többé, hanem valóságos igazság — az emberiségnek minden erői, és rúgói, ezen egyetlen egy célban egyesülnek; hogy t. i. a' természet, amaz igazságnak tellyesedésére, egy nagy feladatot teve, — a' mit pedig ez, mint maga munkássága célját, olly nagy erőtellyel (*Energie*) kitűz, annak meg kell lenni; — mivel olly eszközzel él, mellynek semmi ellent nem állhat — a' mi is, egy véghetetlen, 's alig megfogható idő. —

§. 13.

A' ki mindezek felől kételkedik — az, csak a' természet tanulására fordítsa szorgalmát -- ott talál készen ollyan igazságokat, mellyet őt csudálkozással, és bámulással, de egyszersmind örömmel, gyönyörűséggel, bizonyossággal, és élő bizoda-

Tommal fogják bétölteni. — Nem lehet kimondani, milly véghetetlen légyen a' természet mivolta! — a' mi is lassanként fel fog fedeztetni az emberek előtt — és az által fog idővel, a' miveltség mind inkább kiterjedni, 's eléhaladni, annyira, — hogy mi azt ki sem számíthatjuk, és a' melly a' mi mostani csecsemői korunkon felül, igen magasan fog állani! — Óh! micsoda nagyságos következetek vagynak már, a' napfutása törvényinek felfedezésével egybe köttetve! —

§. 14.

A' nemzetek általános felébredésökben, mindenkor jeles időszakok hirdettetnek előre, a' nevezetes találmányok előpostái és a' népek szellemi mozgásuk, gondolataik szokatlan fensége, érzéseik ritka mélysége, és nemes törekedéseik előjelei által. — Illyenek voltak, a' kereszténységet, és a' reformációt megelőzőtt idők; — de a' mellyek ingyen sem hasonlítottathatnak a' mi korunkhoz, és századunkhoz, a' szellemi mozgásra, és a' törekedés méltóságára nézve! — és nincs az az idő, melly a' gondolatok fenségére, az érzések mélységére, és a' köz igyekezet czéljának dicsőségére nézve a' miénk mellé tétethetne! —

Bizzatok azért ti népek, és emberiség barátai! — a' jobb jövődönök hajnala valósággal feltettség, és az ifjúi virágzó dicső kor nem messze nagyon! — Bátran, és szabadon függeszti most szemeit a' nemes polgár, a' népek, és emberiség magassabb érdekére! — az ő kívánságának, reményének és törekedésének tárgya, tisztán lebeg az ő lelke előtt! — és egész nyugodalommal, elhatározottsággal és csüggedhetetlen állhatatossággal küzd, az ő szívének, lelkének képeért! — A' múlt homá-

lyos századok ködei oszlanak! és azokkal együtt oszlanak a' babonás hiedelmek uralkodása, és a' megszorított törvénytelen néprendtudákosság esztelen szabadalmi, 's halvéleményei is! — A' polgár gondolkozik — az okosság, 's értelem, nem csak az emberi vélemény, és esméret minden ágaiban, hanem a' társasági állapot mindennemű viszonyban is, kezd hatalmas lenni; — a' különbkülönbféle százados vélemények, szabadalmak, és néprendek csillaga leszáll — és a' közönséges mivelődés szebb világa, terjeszti ki magát láthatárunkon! —

Idvez! 's áldott légy te szép kor! mellyben a' polgár, az ő emberi méltóságának eleven érzésében, emeli fel, az önség alaton nézköre felett, az ő tekintetét — lelkét tiszta miveltséggel ékesíti — és a' haza, polgárisodás, és tudományok közügyeiben, szeretettel, és készséggel vészen részt! — te vagy, az én nemzetem, és honom szép tavaszának előpostája! — Úgy vagy — néked magas Magyarhon! néked virágozzék, a' halhatatlan dicsőség koszorúja, hervadatlanul! — Minden, a' nagy tengeren innen, és túl lévő népek, az ő újabb miveltségek korszakát, a' te szellemi mélységednek, és kara' tertelleyes tulajdonságidnak köszönik! — és, a' napfutás nagyszerű törvényének is, a' te dicsőséged koszorújában, kell új virágként fel virulni! — Áldott! áldot légy Hazám! — a' tudományok, és miveltség országában, örök borostyánnal ékesítettél Te! — és mindaz, valami csak az emberiségnek békességére, és áldására szolgál, egyedül a' te kebeledben származik! —

Nincs többé az az idő, mikor a' népek érdemét, és dicsőségét, a' ragadozási, és foglalási düh következményei tették — az olly nép, melly országokat kíván foglalni, csak úgy nézetetik ezután, mintegy közragadozás indítója — és a' tudományok, 's emberiség mivelése következ-

ményei fognak a' népek dicsősségöknek mértékül szolgálni;—melly tekintetben minden egyéb népeket, felül fogsz te múlni, óh magas magyarhon! igen is—de más tekintetben is, a' te hatási köröd, mellyet a' végzés, a' népek mivelődése örökös menetében néked kimutatott—nagy, és felségés! — Idvesség azért, a' te mélységed', erőd', fenséged', csüggedhetetlenséged', és szent igazod' szellemének! — idvesség tenéked Magyarhon! a' miveltség jövődö hervadhatatlan viritó korának központja, és óltalma!!!—

Sz. S. L.

2.

A' lélek és test kölcsönös viszonyáról.

Minden emberi egyed úgy szólván más testet bir az életművezetnek mértéke szerint általában, különösen pedig az életműves rendszerek minéműségéhez képest; e' kettő módosítja tetemesen az organicus életet, ez pedig a' lélek életét. Mi közelebről az életművezet külömbféleségét illeti, ez részint a' származástól függ, részint a' külömböző nem, életkor, részint az éghajlati és más helybeli viszonyok 's befolyások által feltételeztetik. Mind ezen körülmények magának a' léleknek élénkségét szembetünőkép módosítják, a' származás által nem csak a' szülők testalkata és képződése megy'álta a' gyermekekre, hanem vérmérsékleti sajátságok is 's ez által hajlamaiknak és tehetségeiknek külö-

böző neme és iránya, de úgy hogy a' nemzés által származott egyed mind belsejében, mind külsejében majd az atyai, majd az anyai természettől kölcsönöz többet; néha pedig mind a' két természetnek valóságos összeelegyedése nyilatkozik rajta.

Mi a' különböző nemet illeti: a' nemek physicalai különbsége a' lelki különbséget is okozza. A' gyöngéd, és a' képződési foglalkozásra rendelt asszonyi életművezetnek physicalai oldalát tekintve is túlnyomó fogékonyság a' következménye melly az érző tehetség és képzelő erő gazdagságában nyilatkozik; midőn ellenben a' férfiúi életművezet a' miut inkább az erő és mozgás bélyegét hordja magán physicalai tekintetben is a' gondolkozásban mind úgy mint a' cselekvésben az önállóság és ön munkásság túlnyomó bélyegét viseli.

A' különböző életkorok az életművezetet tekintve nem kevésbé munkálnak a' lélek állapotjára. A' gyermekkor életművezeti ingerlékenysége okozza azt hogy a' gyermek' lelki élete egészen az érzékek és érzés' élete. A' gyors vérkeringés a' szíven és az ereken keresztül az ifjuikorban az élet ezen korszakára a' phantázia és szenvedelem jellemét nyomja. Az érettebb kor szilárd és bévégzett életművezete ebben a' meggondolás és önállóság jellemét tünteti ki. Végre a' megélemedett korban a' testi erővel együtt a' lelkierő is apránkint hanyatlik. Az idegek' tompaságát, a' szivverés lassúságát, az izmok merevénységét ezen kor vége felé az emlékező tehetség és ész elgyengülése, az egykedvűség, az akarat önfejűsége, nyakasságra kíséri, 's a' test közelgő halálával a' lélek közelgő halálát is (t. i. e' jelenvilágra nézve) hirdeti.

Végre a' forró, a' hideg és a' mérsékelt éghajlat valamint az organicus, úgy a' lelki életben

is nyilván előtűnik. A' nap felforralja 'a' vért a' forró éghajlat alatt, úgy hogy az a' tüzes képzelet és szenvedelmekben sugárzik vissza; a' szélső éjszak hidege az organicus testalkatokkal és munkássággal együtt az érző gondolkodó és cselekvő életet is szűk körbe szorítja; és valamint a mérsekelt éghajlat alatt az ember testialkata és organicus éléksége a' legjobban tenyészik, a' legszébb egyen sulyban van, azonkép fejtí ki a' lélek is a' legdicőbb gazdagságban és egyenlő arányban minden tehetségeit. Sőt ugyan azon éghajlat is a' különböző hely és tájékhöz képest miszerint az magas vagy alacsony helyzetű térség, vagy hegyektől környezett nedves, vagy száraz, erdős, vagy kopár, termékeny vagy terméketlen földű, szeles vagy szél nélküli valamint más testalkotású úgy más lelkiéletű embereket állít elő. Melly erős életművezetűek, melly tüzes indulatúak, a' hegyilakosok, melly vidám kedvűek, 's ellenben a' mélyen fekvő és mocsáros tájékokon a' nedves levegő és komor egű szűk völgyekben melly nyomorú az emberek mind lelki, mind életművezeti állapotja; melly komorok, kedvetlenek, buták előbizonyosságok erre a' cretinek. A' millyen a' föld, olyan a' táplálék, a' millyen a' táplálék olyan az élet, a' külső szinte úgy mint a' belső,

De nem csak általában az életművezet és az organicus élet az itt előadott 's ugyan azt módosító minden viszonyok szerint, hanem különösen ugyanazon egy életművezetben az életműves rendszerek és munkásságok különböző túlnyomúsága is a' lelkiéletnek 's általában a' léleknek szembe-tűnőleg kifejlődését és irányát feltételezik. Ez alatt az úgy nevezett különböző vérmérsékletet (temperamentum) értjük. A' mint valamely életművezetben a' nyirok, vagy a' vérekes, vagy a' verő eres, vagy az idegrendszer kitűnőleg kifej-

lett munkás a' szerint tükrözik azt vissza a' lélek élénkségében is 's a' lélek életét különösen módosítja, melly módosítás azt egész földi életén keresztül kíséri. A' nyirok rendszer lomhasága, a' vérér-rendszer vonzó ereje (befe'él való mozgás) a' verő érrendszer visszataszító ereje (kifelé való mozgás) végre az idegrendszer ingerlékenységége a' lélek élénkségéből nyilván kisugárzik, 's azt vagy nyugalomra, vagy belső vagy külső munkásságra vagy kitűnőleg a' külső ingerek általi mindig váltakozó ingerlésre határozza el. —

Ha a' lélek élénkségét, általában minden erőnek minéműsége szerint a' fogékonyságban, és visszaható tehetségben (energia) helyezük a' lélekerő az adott mérték szerint négyféleképp lesz meghatározható. A' nyirokrendszer által feltételezett, nyugalomra (lomhaságra) hajlandó hangulatban a' vérmér-ékletnek a' lélek' fogékonysága és energiája egyaránt alant áll, 's megalapítja az úgynevezett phlegmás vagy hidegvérű mérsékletet. A' vérekes rendszer által feltételezett, a' befelé irányzott munkásságra hajlandó hangulatban csak a' fogékonyság áll alant, de az erő az energia magas polczon áll, 's így tűnik elő az úgynevezett hűskomor (melancholicus) vagy komorvérű mérséklet. A' verőres rendszer által feltételezett a' kifelé ható munkásságra hajlandó hangulatban mindkettő, a' fogékonyság és az erő egyaránt magasan áll: mert a' szív melly ezen rendszernek gyújtópontja (mint a' máj a' vérekes rendszernek) ennek saját mozgatója. Ez által származik az úgynevezett choleras vagy melegvérű mérséklet. Végre az idegrendszer által feltételezett a' folyvást váltakozó ingerlésre hajlandó hangulatban a' fogékonyság legmagasabban áll, jóval magasabban az erőnél, úgy hogy ezt amaz

csak nem egészen kiszorítja. Ezen arány szülője az úgynevezett vérmes vagy könnyű vérű mérsékletnek (temperamentum sanguineum).

A' phlegmás vérmérsék'etű lelket sem a' belső sem a' külső világ szembetűnőleg nem vonza magához, nem érdekli, nem foglalkoztatja. A' búskomor lélek egészen az érzés, szemlőlédés és teremtés belső világában él. A' choleras lélek a' kifeléhatásra, cselekvésre, teremtésre, ösztönöztetik a' lehetőség legszélesebb körében; az úgynevezett gyakorlati élet az ő eleme. A' vérmes mérsékletű lélek a' külvilágra csügg de csak azért hogy általa magát a' lehető legnagyobb váltokozásban az érzéki életre felereltesse. Ezen vérmérséklet szereti az élvezetet valamint a' choleras a' cselekvést, a' búskomor a' gondolkozást, a' phlegmás pedig a' csendesség, nyugalom állapotját. Így határozza el a' vérmérséklet e' hajlamot, a' hajlam pedig a' kedélyt, a' kedély végre az észet és az akaratot. Közvetőleg tehát a' vérmérséklet ámbár a' test élénkségében gyökereszik, mégis a' lélek egész élénkségére az érzelmekben előterjesztésekbeni és cselekvésekbeni életére befolyást gyakorol, melly befolyás még a' tudományos művészi és vallásos törekedésekre is kiterjed.

De az organicus élet még másképen is elhatározza a' lelket, életnyilatkozását néha előmozdítva, de többnyire akadályozva, elnyomva vagy elferdítve 's annak átirányt adva: nevezetesen a' nyavalyák mind az éles nyavalyák, mind a' sinlődések, különösen pedig az utolsó rendbeliek. Ennek bővebb fejtegetése orvosi munkákba való; itt tehát csupán azon észrevételre szorítkozunk miszerint a' nyirok rendszer nyavalyái következményivel együtt minéműek a' mirigykórság, és az

angol nyavalya (Scrophulae, et rachitis) sokszor a' lélek tehetségeit, az értelmet korán sőt igen korán kifejtik és szokatlan magosságra emelik, el annyira hogy némelly egyes lelki és kellyi tehetségek bizonyos idegnyavalyákban (nevezetesen az úgynevezett mágneses állapotban) a' csudával határos módon fejlődnek ki, de a' nyavalya után ismét elenyésznek; más ideg — különösen pedig agyvelőnyavalyák az értelmi tehetségeknek elferdítésére sőt egészeni elnyomására (mint a' boritalban szerelembeni kicsapongást követő butaságban) a' leghatározottabb befolyást gyakorolnak. Végre hogy a' véreres és verőeres rendszernek nyavalyái (mint a' máj-lép-és szívnyalák) a' kedélynek, sőt az erkölcsi jellemnek is komor mogorva vagy ingerlékeny hangulatát vagy inkább elferdítését eszközlik. A' honnan azon beteges állapotokat sokan egyedüli okának tartottak a' lélek efféle bomlásainak. Ennyit a' testnek a' lélekre való befolyásáról, vagy a' köcsönös viszonynak első láncszeméről mellynek második láncszemét most vesszük vizsgálat alá.

Azt is ki kell ugyan itt fürkésznünk mi lép munkál a' lélek a' testre. Ezen munkálat vagy hatás kétféle vagy magának kétféle irányt vesz. Legközelebbi hatása van a' lelkiélet életművére. Itt meg kell különböztetnünk az agyvelőt mint az előterjesztés életművét, az érzékeket mint az érzés életműveit, végre a' tagokat mint a' mozgás életműveit. Tisztán tudjuk hogy az előterjesztés működése általában valamint különösen gondolkodásbeli foglalkozás is belső lelki életterünk az életem által nem csak vezéreltetik hanem egészen eszközöltetik is; mi nem volna lehetséges ha a' lelkiegység okfője az előterjesztés életművére s annak munkásságára elhatározólag elrendelőleg nem hatna. Épen úgy tudjuk öntudatunk által m-

szerint ezen értelem (intelligentia) munkál az érzés életműveiben is midőn az ezeket sajátkép csak úgy használja mint az észrevevés műszereit 's az általuk felvett anyagot dolgozza aztán fel érzéssé. A' láás, hallás, szaglás 'stb mind csupán az értelemnek (Intelligenz) az érzék művezetre gyakorlott befolyása által történik; mi már abból is kiviláglik hogy se nem látunk se nem hallunk sem más érzés bennünk öntudattal nem származik, ha nem figyelmezzünk. A' figyelmezés egészen és tisztán az értelem dolga 's működésének bizonyossága a' látszólag egészen életművezeti foglalkozásoknál következőleg bizonyossága annak hogy az, az organikus életen keresztül hat, mennyiben az a' lelki élet szolgálatjára van szánuva.

Legszembetűnőbb az értelemnek ezen befolyása még pedig az akarat által azon izmok munkásságára melyek az önkénynek szolgálnak vagy is szabadakaratunktól függenek. Valamint a' húros hangszer a' zene jádónak, úgy szolgál az önkény alá vetett izmok egész tömege az akarat által teremtő értelemnek. A' tánczos művészete 's még inkább a' kötélén tánczolóé a' leg meggyőzőbb bizonyosságául szolgál az értelem tökéletes uralkodásaiak a' mozgás műszerein az akarat által. És maga ezen akarat szellemi hatalom korántsem physikai bár physikai alapon nyugszik, de csak úgy mint maga a' gondolat is azon nyugszik t. i. a' valóságos előtűnés feltételein, 's nem általában a' lehetőségének feltételén mint a' melly utolsó magában saját lényegében alapszik, melly a' láthatatlanság országához a' szellemi elemhez tartozik. Mivel már az akarat magának a' gondolatnak mozgató ereje, tehát innen következik hogy az t. i. az akarat az értelem által az előterjesztés életműszerét valamint az érzés műszereit is elhatározza; ámbár ezen elhatározás

ott hol a' mozgásra semmi életműszerek nem léteznek csak úgy tűnhetik elő mint a' munkásságra való elhatározás. A' képzelő tehetség is, vagy a' szellemileg teremtő erő melly az akaráttal olly közel rokonságban áll, hogy a' képzés belső életművei nélkül nem munkálódhatik, s következőleg ezen életművek által munkásságában feltételeztetik, még is épen teremtő ereje által ezen életműveket mint az előterjesztés életművéhez (az agyvelőhez) általában tartozókat viszont elhatározza, és így ezáltal nyilatkoztatja befolyását az életművezeti élénkségre, mennyiben ez a' léleknek szolgál, vagy is a' lelki élet műszereire.

De a' mennyiben a' test nem lélekműszer hanem magában élő, ámbár ezen élete által a' léleknek szolgáló képleg (Gebild) mint tudva van a' lélek is viszont munkál a' testre; csak hogy nem a' gondolat és akarat útján hanem a' kedély részéről a' mennyiben a' kedély élet érzési élet, s az érzés által a' testi étellel a' legszorosabb kapcsolatban áll. Minden indulatok minden szenvedelmek érdeklik a' testi életet, nem csak általában a' mennyiben ezek a' test egyetemes élénkségére munkálnak hanem különös módon is, sajátlag hatván az egyes életművezeti rendszerekre sőt az egyes életműszerekre is. Kedélyünk minden állapotjai vagy olyanok mellyek azt felemelik, vagy olyanok mellyek azt lecsépelik. Ha a' lelki életünk kellemes folyamató, ha minden mihez fogunk sikerül ha kívülről ránk a' szerencse mosolyog, ha belőlről magunkkal egyességben a' megelégedés állapotjában vagyunk, ha azon belső életbiztosságot és bizonyosságot élvezzük, melly bizonyos gyermeki, vídám istenbeni bizodalom egyedüli gyümölcse: akkor ezen belső állapot ha valami belső testi nyavalya közbe nem jő, a' testi jóllét nagy mértékében, s a' testi élet minden működéseinek gyors és vi-

dám folyamatában tükrözik vissza. Az emésztés, a lélekvitalitás 's a vérkeringés, 's nem különben a lelki élet minden életművei az agyvelő, az érzékrendszer, az izmok tömegével 's az ezen uralkodó idegrendszerrel együtt, szóval az egész testi életművezet az életnek olly magas fokán áll, hol a legélénkebb izgékonyosság a legerősebb visszahatási erővel ugyan azon egy fokon munkál, 's az élet legszabadabb érzésének eredményét szüli.

Ha ellenben a lélek a bánat és gond által le van csépelve vagy ön magával egyenetlenségben él, megfosztva azon isteni bizalmasságtól 's ha magára hagyva a szenvedelmek örvényébe rohan p. o. a reménynélküli szerelem állapotjába: akkor az organicus életnek nem csak minden működései megbomlanak, hanem létele is veszélyeztetik 's ki van téve a végromlás veszedelmének. Hányszor szárazszáznak a bánathól, szükségből szerencsétlen szerelemből, hervasztó nyavalyák mint csupán a kedély befolyásának eredményei. De ezen állapotok befolyását a különös életműszerekre és működéseikre bizonyos indulatokban és szenvedelmekben még inkább ki lehet mutatni mint a kedélyállapotok általános munkálatiban; nem ugyan úgy mintha minden indulat vagy minden szenvedelem csak egy életműszerben bizonyos meghatározott természet elleni változásokat okozna, hanem ezek csak imitt amott bizonyos meghatározott életműszerekben túlnyomólag tűnnek elő. És ezen tüneteményeket akarjuk most egy kevésbé kiemelni.

Itt egyszersmind azt is láthatjuk mikép a belső és külső ember az ilyen esetekben mintegy egygyé olvadnak össze, mikép a lélek mintegy látható, testi lényvé lesz. Az örömindulatában a szemek és az ábrázat úgy tündökölnék mintha megvolnának dicsőülve. Melly kellemesen mosolyog a

száj mennyire minden vonások vidámságra irányoz-
vák, sőt még a' bőr színe is élénkebbé pirosabbá
lesz. Épen olyan jelentős és mégis felte különbö-
ző az öröm kifejezésétől az arczon a' szégyen
indulatja. A' földre szegezett szemek, az egészen
a' homlokig, fülekig, sőt a' nyakig terjedt elpi-
rulás eléggé kifejezik ezen indulatot. Ismét egészen
más a' szomorúság, a' kesergés indulatja. Kön-
nyü csepeg a' borongós szemekből a' száj szélek
lefelé nyúlnak, az arczvonások megeresztvék, só-
hajtás 's zokogás szakasztja félbe és nyomja el a'
szót melly az örömnél gyors és könnyű folyamatú.
Melly félre ismerhetetlenül tükrözik vissza az ar-
czon a' csudákozás, az almélködés 's viszont egész
ellenkező módon a' félelem és az ijedtség, a' szem-
ekben, a' szájon, ez utolsó indulatok még a' ha-
lálásáppadtságú arczon is. Ismét mennyire máskép,
és mégis szinte olly jelentőséggel a' bosszuság a'
harag. Mennyire nem titkolhatja magát a' szerelem
és gyűlölség, az arcz vonásaiban 's a' szemekjá-
rásában ha csak a' színmutatás mestersége hozzá
nem járúl.

És melly különbözők, melly sokfélék és szem-
betünők ezen kedélyállapotok hatásai az organicus
élet mű-zereire. Az öröm emeli mellünket, a' sziv
erősebben gyorsabban vér, illyen az érverés is; az
állati melegség az életérzése fel van magasztalva
minden izmok vidám mozgásra feszülvék. Mennyi-
re egészen másképen van ez a' szomorúságban; a'
mozgások lomhák, az érzékek tompák, a' lélek-
zetvétel akadoz, a' vérkeringés restebb, a' test-
melege fogy, a' bőr sápadt, az emésztés, az á-
lom megbomlott. Különös, hogy azon két ellenkező
indulatok az öröm és szomorúság könnyeket csal-
nak ki de mégis mennyire más mennyire külö-
mböző jelenet midőn örömkben attól, midőn bána-
tunkban sirunk. És csak az ember képes sirni bár

a' lélek az állat szemében is nyilván vissza tükröződik. A' fő működések lecsépelődése még sokkal nyilvánban mutatkozik a' félelemben, különösen pedig az ijedségben; a' lélekzetvétele mind a' két esetben szorongó sőt néha néhány pillanatig egészen kimarad. És mégis épen az ijedség sokszor olyan erőket ébreszt fel, mellyek az ember életművezetében a' természeti állapotban nem léteznek. A' néma megszólal, a' sánta futásnak ered, a' gyenge szörnyű terheket megbír. Az ijedség felébreszti a' holt hitet a' csudák erejét.

Erőszakos hatásait tekintve az ijedséggel rokon a' harag mint mulékony dühösség. A' szerfelett kifeszült izmokat rendkívüli erő duzzasztja, mellyet ha kiront több emberek egyesített ereje is alig képes korlátozni. De ezen vonást elmelőzvé a' harag egészen ellenkező az ijedséggel. Mint forognak a' megharagudott ember' szemei, mikép szórják a' szikrákat, milly disztelenül félre vannak vonúlva a' belőlről kifelé tolakodó indulat által az arcvonások. Fogait csikorgatja, hangja rivalkodó, ordító, ökleit összefogja, karjait fel emeli, egész teste fenyegető helyzetben van. A' lélekzetvétele felette gyors, mintha repülne, a' szív majd kiüti a' mellét. Nem látjátok e' itt a' külső észrevételnek mártalékul esett a' magárul elfelejtkezett kedélyt? tekintsünk a' belső működésekre mennyiszor származik a' harag miatt gyomorgörcs, kolika, csipős epe hányás, hasmenés, (ez utólsót még gyakrabban okozza a' félelem); valamint átaljában a' harag különösen a' májat érdekli. A' harag többnyire felizgat; az ijedség megis ölhet.

E' szerint tehát a' lélek és test mint az egymás közötti kölcsönös viszonyoknak láncszemei egymásra való befolyásokkal együtt épen olyan ismer-

retes mint megczáfolhatatlan lett dolgok által elő-állítvák. De mivel a' kölcsönös viszony két ellenkező tárgyak között csak az által történhetik ha mind kettejük valami közössel birnak, mellyben többé semmi ellentétnek helye nincs, tehát még hogy a' szóban forgó tárgyat felfoghassuk, szükség azon közös valamit vagy azt miben a' test és a' lélek egyformák felkeresni, mint olyan kötőléket melly a' két egymással ellenkezőt egyesíti, mint olyan kiegyenlítő eszközt melly az ellentétet elhárítja. Sokan mondták hogy az idegrendszer mint az érzés fészke volna ezen egybekapcsoló, kiegyenlítő eszköz. De az idegrendszer testi képleg 's az érzés nem a' testben hanem a' lélekben lakozik bármelly szoros kapcsolatban álljon is a' testtel p. o. a' testi szenvedések, fájdalmak érzése. Az ideges érzések tehát mindig úgy állanak egymáshoz mint test és lélek az az ellentétben, 's következőleg nem képezhetik az ellentétet kiegyenlítő egy harmadik valamit. Koránsem! a' megfejtés közelébb van hozzánk. Valjjon honnan származik a' test és a' lélek? mihez tartoznak mind ketten közösen? mi az mivel a' mindkettő közösen bír? Mindketten az életből az erőből (Urkraft) származnak, mindkettő az élethez tartozik vagy az életé, az élet mind kettőjökkel közös.

Az élet koránsem eredménye hanem alapja a' testnek és léleknek: ez azon képező erő melly mint élet tűnik elő, midőn az magából elől áll 's a' test és lélek közötti ellentétbe lép. A' test képező erő (élet), 's a' lélek is az. Itt van tehát azon pont hol mind a' kettő egy, még pedig eredetileg úgy hogy közöttök valami gyökeres ellentét, mellyet csak egy közibek jövő harmadik valami egyenlíthetne ki nem is gondolható. Ezen harmadik az első. A' képező erő testté és lélekké fejlődik ki, 's így származik a' belső és külső közötti ellentét, melly a'

mint képező erőből ki jő abban ismét elenyészik. Egy élet tölti be mindkettőjüket a' testet és lelket, mellyben mind ketten összetalálkoznak, mellyben mind ketten egygyé lesznek. Innen van tehát az, hogy a' mi a' testet érdekli, érdekli a' lelket is, 's viszont a' mi a' lelket érdekli, érdekli a' testet is. Innen van az, koránsem valami más okból. A' test és lélek között nem létezik semmi más kötelék mint az élet, nem külön nemű állomány természetek vagy erők azok, vagy hogy is lehetne még másképp nevezni, hanem mindkettő ugyan azon egy egyedierő melly csak két egymásnak ellenébe tett tüneményalakra ágazik el.

Ezen két tüneményalak közül a' hely—vagy időbeli e' a' fenebbálló vagy pedig az mellyben az élet magasztasabb méltóságában nyilatkozik, ez más kérdés, mellyet nem soká fejtegetni fogunk. Ezen kölcsönös viszonyban mindkettő egyenlő méltósággal bír 's szükségesképp azzal kell birniok, mert ugyanazon egység (a' képező erő egysége) az melly által mind a' ketten feltételeztetnek. 'S e' szerént meg van oldva a' kételkedés régi csomója olly különemű állományoknak mint a' test és a' lélek, anyagi és anyagtalan lény egybekötésök lehetsége iránt. Ha ezen különeműség valósággal léteznék el sem lehetne azt háritni; mit eléggé bizonyítanak mind azon sikertelen próbatételek mellyek szerint igyekeztek a' test és szellem mint valósággal különböző állományok egységét, közösségét kimagyarázni. Azon hires elmentét nem lép be az életbe, hanem abból jön ki, 's úgy áll elő mint élet, ugyan azon alapon a' képező erőn nyugodva. De itt egy ellenvetés támad, 's mint látszik nem csekély fontosságú. Meg lehet engedni hogy a' minden élet alapja, sőt maga az élet is szintúgy a' testi mint a' lelki lényben erős, sőt még azt is hogy ezen kettős é-

letnek vagy ezen kettős élet nyilatkozásnak ugyanazon egy (képező vagy formáló) erő szolgál alapul. De hiszen — mondják némelyek mindenütt azt látjuk a' természetben hogy minden erőnek meg van a' maga aljzatja (substratum) mellyen kifejlik, a' maga életműve, melly által munkál; 's ezen életműszeres aljzat épen az mit testnek nevezünk 's következőleg magától az erőtől melly ahhoz csak hozzá ragad különböző. Az erő és anyag közötti különbségét tehát semmikép fel nem adhatjuk; ha pedig ez így van az eredeti kettőség megmarad melly semmi kiegyenlítést meg nem szenved. A' testi aljzatot minden tárgyaknál miket a' természet előállít ki is lehet mutatni mint p. o. a' növénynél a' magot, az állatnál a' mag—vagy tenyésztő nedvet. Erre azt feleljük: honnan van azon aljzat? az is nem termett e', 's honnan teremhetett az 's honnan teremhet minden látható 's általjában az érzékek által felfogható, hanem ha az erőtől, melly minden termésnek, nemzésnek, tenyésztésnek 's képződésnek kútforrása? Minden mi idő — és helybelileg származik és létezik, valami olyat tesz fel mellyből az származik 's mellyben létezik; 's ezen valamit, ezen minden származásnak és létezésnek alapját erőnek kell neveznünk; nincs arra semmi más nevezetünk sem más fogalmunk.

A' mi tehát mint első, mint minden erőnyilatkozásnak, munkásságnak feltétele tűnik szemünk elébe az csak valami származtatott valami második 's egy első, egy láthatatlanul munkálódó nélkül nem gondolható. Csak tünemény csak ámulás tehát az melly szerént az erőn kívül egy más attól különböző aljzatot mint munkásságának feltételét akarunk felvenni; és ha csakugyan ilyen aljzatokat kénytelenek vagyunk felvenni, mi a' csupán érzéki vizsgálódás álláspontján valóban

megtörténik, mégis kénytelenek vagyunk ezen vizsgálódás álláspontján még ezen aljzatokat is az erőre mint minden teremtmény kútforrására vissza vinni. 'S e' szerint mindig azon pontra érünk melly egyedül magyarázhat meg nekünk minden úgy látszó kettőséget—dualismust t. i. az erő eredeti egységére.

Azomban ha valaki az eddig mondottakból azt találná következtetni, hogy a' testi élet a' lelki étellel egyenlő méltósággal bír mivel mindketten ugyanazon kútforrásból származnak, ezen következtetés szint olyan alaptalan mint elhirtelkedett fogna lenni. Nem szabad felednünk hogy az egész látható vagy úgynevezett testvilág (a' teremtés) a' teremtő szellem mindenhatóságából 's fő bölcsességéből származik. Ki olly magának tetsző és rövid látású lenne, 's merészné a' dolgok' mindenségét magokból származtatni 's netalán egy örök anyagot felvenni mellyből a' világ roppant alkotmánya minden teremtményével egyetemben magától fejlődik ki, az ezen kifejlődés módjának kimagyarázásával nekünk örökké adós marad; mert azt kellene megmutatnia egyszermind mi-kép származik az okosság az oktalanságból. Nem az oktalanság hanem az eredeti okosság vagy helyesebben szólván az eredeti szellem a' mi szellemünkre és arra nézve mi bennünk érez, gondolkodik, magát a' szabad cselekvésre szabadon elhatározza, 's ezen cselekvésre nézve egy szent törvényt kénytelen elismerni, ezen eredeti szellem mondom az azon magyarázópontja minden ellenmondás nélkül öntudatunkban minden lételnek és származásnak. Még pedig valamint az egészben és egészeire úgy-az egyesekre nézve is.

A' mindenhatóság bölcsessége él és terem, a' fa virágában, a' madár tojásában, valamint testünk 's lelkünk szerkezetében is. De a' mi lelkünk kénytelen nem a' testet hanem önmagát gondolni élete céljának. Érti ő igen is és elismeri a' testben az életnek melly ő benne van külső lényegét: érti és elismeri mikép ugyan azon élet melly ő benne él saját testének is élete Igen is testének mert ő úgy nézi a' testet mint ő hozzá tartozót nem pedig magát nézi úgy mint a' testhez tartozót. 'S itt bizonyosodik be először azon felsőség azon méltóság mellyel a' test a' lélek felett bír. A' test a' rendes, a' szabályszerű állapotban úgy áll a' lélekhez mint a' szolga az urához. Ezen alapviszony létezik mindkettőjük közt melly mindenütt és mindenkor nyilatkozik. 'S ezen viszonyt kell nekünk világos kimagyarázás által olvasóink meggyőződése végett megalapítani.

Hogy a' test a' léleknek szolgál már a' felebbi vizsgálódásokból eléggé kiviláglik: mert a' felsőbb rangú életműszeres képlegek épen csak a' lélek műszerei; 's akkor is midőn a' test magának látszik élni elhasonlító és képező műszereiben csak azért tartja fenn magát hogy a' felsőbb rangú, az életnek szolgáló életműszereket fentarthassa; ő tehát mind közvetve, mind közvetlenül a' lelki életnek szolgál. De ebből még semmi alárendelt viszony nem következik: mert ha meglehet mutatni hogy a' lélek viszont a' testnek szolgál mint az neki, akkor egyformákká lesznek: egy tisztán kölcsönös viszony marad fel a' lélek és test nem egymás alá hanem egymás mellé rendelvek. Sőt azon körülményekből ítélve, mellyek a' testnek különösen a' betegség állapotjában a' lélekre való sokszoros befolyását bizonyítják azt lehetne gondolni hogy a' test némi tekintetben még uralkodik is a' lelken. De a' betegségbeli viszony nem szabály-

szerű viszony, nekünk pedig itt csak azzal van dolgunk. A' legközelebbi kérdés az valjón a' lélek szolgál e' valósággal a' testnek az ő czéljaira nézve? A' testnek és életének saját czélja az ön fentartás. Ennél fogva a' lélek erejével tehetőségeivel együtt nyilván, és pedig sokféleképp a' test szolgálatjára látszik rendelve lenni.

Először is köteles a' lélek testére vigyázni hogy az a' külső ingerek és ártalmak által valahogy ne veszélyeztessék. A' természet duló elemei, a' mechanikai erőszakok, a' mérgek sőt a' tápláló szerek is megrongálhatják, sőt elrombolhatják a' testet és annak életét; mindenfelől veszély fenyegetődzik ha a' lélek nem vigyáz nem munkás azoknak elhárításában: Hát az igazi betegségek a' test minő ápolását teszik szükségessé a' lélek részéről! Ekkor aztán nem szolgál a' lélek a' testnek reggeltől fogva estig, nem gondoskodik tisztaságáról, ruházatjáról, táplálásáról? Sőt ezen utolsó tekintetben gyakran nem rabszolgailag szolgál e' a' lélek a' testnek midőn a' hasat teszi istenévé? És ha ez nem történik is táplálhatja magát a' test, szerezhethet magának ételt és italt, megválaszthatja az evés és ivás helyes módját és értékét? és ha ezen utolsó tekintetben megcsalatkozunk is 's valósággal a' test gondoskodik magáról a' természeti ösztön által, a' lélek pedig csak az ösztön parancsait teljesíti; mégis nem egészen tulajdon értelemben a' test szolgálja é ő? Mindazáltal ki nem látja hogy a' lélek valamikor a' testnek táplálásában 's más szükségének teljesítésében segítségére van, épen úgy gondoskodik róla mint az úr a' szolgájáról és nem megfordítva?

(Vége következik.)

3.

*A' p a r a n c s o k r ó l.**(Folytatása és Vége).*

Értekezésünk előszavaiban a' parancsokat tárgyra nézve kormányzati és biróiakra osztályozván, miután az elsőkről szólottunk, tárgyalatandók az utóbbiak.—Valamint pedig kormány parancsok fejtegetésében alosztályt köz és különös tartalmuk szerint állítánk, ugy a' birói parancsokra nézve bel tartalmukból merített ez osztályzást használjuk, 's elsőben is birói köz parancsokról szölandunk, avagy azon általános szabályokról, melyek törvényszékek eljárását vagy magán jog körébe tartozó ügyes dolgok rendezését tárgyazzák, 's nem törvény és szokás méhéből; de legfelsőbb hely tettleges intézvényéből erednek. — Illetik pedig ezek mind polgári mind büntető jog tárgyait 1) 's hasonlóul udvari rendeleteknek leiratoknak 'sat. neveztetnek. 2)

1) Szorosb értelemben vett polgári jog körébe tartoznak p. o. azon „Provisorium“ név alatt ismeretes 's 1811, 1812, 1816, 1817. évekről kibocsátott királyi leiratok, melyek magánosak közt, a' bank jegyek változott becséből eredő szövevényes pénzügyi viszonyokat szabályozzák — ellenben büntető jogi rendeletet foglal magában 1813ik évről szóló, 's rögtön ítélő szék eljárását szabályzó k. leirat.

2) A' magyar királyi helytartó tanács, minthogy törvénycink egyedül igazgatási kormányzék-

Ezek érintése után megfejtendő: birói parancsot felyebbi ismertetés tartalmával összehangzót a' király jogszerűleg adhat é? 's erre mi igenlő feleletet mondunk következő okokbul. 1-ör mivel ő felsége fő igazság osztó, reá ruháztatván ugyan is a' 2 ik R. 3-ik czime értelmében törvényes koronázás által minden birói hatalom — ennélfogva, törvénykezési jog körében támadó kétségeket föloldani, 's az országos törvények illy nemű hijjányait kipótlani felségi tisztéhez tartozik. Állításunk igazságának erőt kölcsönöz 2-or a' régi gyakorlat — tudniillik azon régi oklevelekből ismeretes köz rendeletek (*Edicta Generalia*) kívül, melyek által némelly királyaink, nevezetesen 2ik Endre 4-ik Béla, Hollós Mátyás 1) Maximilián (Tót és Horvát országban) a' királyi várakhoz tartozó örökségeket, különös, 's a' közelébbi században fölállított jog-fürkésző biztossághoz (*Neoquistica Commissio*) hasonlító ítélőszékek által megvizsgáltatni, 's úgy találtatván, hogy azok részei erőszakos foglalás, vagy helytelen adományzás által el-

ké (*politicum Dicasterium*) alkoták, törvénykezést illető intézvényeket nem téscn, némikép az urbéri tárgyakat és ügyeket kivévn.

- 1) Hogy a' királyi földek visszavételében Hollós Mátyás is eldődei példáját követé, saját oklevelének következő szavai mutatják „*Andrea rebus humanis exempto, eodemque Domino Bela Rege Coronam Regni per Successionem haereditariam Divina dispositione adepto, idem omnes perpetuitates, per totum Regnum suum validiori manu cepisset revocare, tanquam per quas Coronae suae exstiterat non modicum derogamen* (Cod. Dipl. T, IV, Vol. II, pag. 521.)

szakasztattak, illy részeket [a' birtokosok kezeiből visszavétetni rendelék], a' kérdésben forgó parancsokról értendő, mit Verböczy előbeszédének kezdetén e' szavakkal mond „Sed ex cujusque fere Principis ac Regis nutu et arbitrio novae constitutiones., novaque Edicta, per singulas nedum aetates, sed paucissimorum quoque annorum spatio emanaverint“ Végre 3 or hogy a' királyi rendeletek 's leiratok olly jog esetekben, mellyekről eddig sem törvény sem szokás szabályt nem alapított, következőleg hazai törvények elveibe nem ütköznek, megtartandók, 's legalább ideiglenes kötelező erővel bírnak—az 17. 41: 13. t. cz. szelleme mutatja.

És ezekből önként következik azon királyi jognak, mellynél fogva a' felség bírakat perlekedőket 's jogszülő cselekvényeket közönségesen szabályzó parancsokat törvénypotló alakban kiadhat, megfelelő kötelesség, azaz fenforgó esetek és tetteknek illy birói parancsokban foglalt mért szabályokhoz szükséges alkalmazása, annyira, hogy olly magános vagy birói cselekvény, melly érintett nemű legfelsőbb rendelet tartalmába ütköznék, magában érvénytelen lenne, 's törvény előtt semmi jogszerű eredményt nem szüloe.

De ezeken kívül egy kérdés fololdandó még itt: törvénytelen tartalmu általános birói parancsokat fere tenni lehet é? vagy is a' bírák és törvényszékek, mivel a' parancsok valódi érvényessége próba köre ott vétetik leginkább, birói hatalmuknál fogva olly intézvényeket, mellyek előkbe alkalmazás végett törvény 's törvényes szokás rendszerével ellenkező birói szabályt 's jog elveket állítanak, elmelőzhetik é? —Nézetünk szerint igen is 's támpontokat találunk 1-ör V. T. K. előbeszédének 6. 's a' 2-ik R. 12. czimében, mellyek szerint birói

ítéletet egyedül az ország törvényeire, 's törvényes szokásaira szabad építeni. 2-or ugyan ezen kötelesség tellyesítésére, az az birói eljárásnál a' törvényszerű szabályok szoros megtartására az 1405: 1. 1492: 33. 1552: 38. 'sat. a' birákat nem csak kötelezik, hanem e' tekintetben töllük ünnepeyes esküt kívánnak, honnan 3-or minden biró lelkiismerete előtt, a' törvény és eskü kettős sulya nem engedi, hogy élő törvényeink elveibe üt-közó, 's bár honnan származó utasításokat elfogad-hasson, 's ugyan azoknak birói eljárásoknál gya-korlati hasznát vehesse. Végre 4-er számos régi törvényeken kívül, mellyeknek értelme állításunk támogatására mesterséges okoskodás nélkül szinte alkalmazható, 4-ik Ferdinánd koronázási oklevelé-nek 5-dik szakaszában óvás gyanánt foglaltatik, hogy a' törvénykezés menete királyi parancsokkal ne zavartassék (*Sylloge Decret.* lap. 403) az 1563: 30. 1625: 5. 1630: 10. 1659: 45. szerint pedig ol y ítéletek, mellyek törvénytelen parancsok értelmében hozattattak semmi erejűek — de legkü-lönösben az 1791: 12. t. cz. nyilván tartja, hogy törvénytelen parancsok, 's kormány levelek, mel-lyek tudniillik az ország törvényibe 's jogaiba üt-köznének, egy ítélőszék által is soha el nem fo-gadandók; tehát birákra nézve annyira nem köte-lező erejűek, hogy ők azoknak egyszerű elmellő-zését törvényesen tehetik. 1)

-
- 1) Allításunk következtettségét nem gyöngíti, hogy kormányzati parancsokról (*politica man-data*) hasonlót nem mondtunk, mert kormány és birói parancsok közt valamint fogalmi kü-lönség vagyon, ugy a' felhívott törvény is e' kettőt eredvényére nézve, mikép a' kormány parancsok fenyegetésénél mondánk, világosan

illeti—minélfogva ügyének hasznos parancsal minden fél élhet.

Továbbá birói parancsokat osztanak 1-ör Ő felsége, polgári 's abban lappangó birói fő hatalmánál fogva, sőt ezen királyi-jogának erejével legfelsőbb megtekintés végett akármelley ponton álló ügy elébe terjesztését kívánhatja, osztogat pedig Ő felsége birói parancsokat a' magyar udvari fő-kormánysszék által, és némelleyek nem másutt, egyedül ott nyerhetők: ugymint az elhalasztó, (Prorogatorium) késleltető, (Moratorium) biztosító (Salvi Conductus) oltalmazó (Protectionale) hatalom kart nyújtó (Brachiale), 's végre más parancsot föloldó (alterius Relaxatorium) parancs. 38-ik Itélet, a' fellyebbvite'.

2-or az országos birák: illyek tulajdonkép: Nádor országbiró, 's a' királyi személyes jelenlét törvényszéki helytartója, hozzájuk hasonló pedig e' tekintetben Tót és Horvátországra nézve a' Bán, 's birói hatalma alatt álló szabad királyi városokra nézve pedig a' királyi Tárnok mester—s' mindezek a' királyi személyen kívül, ki tudniillik törvényszéki dolgokban a' kormányzat számtalan ágaival elfoglalt Felség nevével és pecsétével él—birói parancsokat tulajdon nevük aláírásával, 's hivataluk pecsége alatt osztanak, sőt a' Nádor és országbirája Itélő mestereikkel, a' Bán pedig és Tárnok képviselőjükkal ugyan ezen hatóságukat ollykép közlik, hogy ezek is főnökeik nevében, 's pecsége alatt birói parancsot öntetszésük szerint adhatnak. Noha pedig birói parancsok kibocsátása a' tárnoki rendeletek 40 és 41. czimei értelmében tárnoki városokra nézve a' Tárnokot 1654; 45. rendelete szerint pedig Tót és Horvátországban a' Bánt illetné, — vannak azonban régi, 's közelébbi példák, hogy a' ne-

Áttérünk most azon különös tartalmu parancsokra, mellyek törvénykezésünk rendszerében biróiaknak sajátlag neveztetnek 's ezek olly jogvédő szerek, mellyel által a' felség vagy országos biró peres ügyekben az alá rendelt birákat valaminek tellyesítésére kötelezi—törvényeink tudniillik a' parancsok e' nemének használatát, a' törvénykezés javítására, 's az eljáró bíróságtól elkövetett hibák igazítására irányzák 1. Végzet a' b parancsok iránti engedetlenségről.

Azonban illendőség 's felsőbbek köteles tisztelete biráknak is javalja, hogy olly parancsok ellenében, mellyek ne talán a' törvényt 's be vett szokást sértenék, vagy a' birói függetlenséget megszorítanák—ne azonnal az egyenes féretétel törvény engedte kellemetlen eszközét használják, hanem inkább a' rendelet törvényelleniségét kifejtő felirattal, foganat nélkül, mint mindenkor remélni lehet nem maradandóval éljenek.

A' birói parancsokkal való élhetés pedig kizárólag sem egyik sem másik perlekedő felet nem

meg különbözteti. Azon fölül törvénytelen kormány parancsok tartalmából credő sérelmek orvoslására minthogy azok többnyire az ország jogát illetik, legalkalmatosb út, mód: az országgyűlése, mellynek megtartását, bevárni, minthogy törvényszerint minden három évben össze hivandó—pótolhatlan kárral nem esik, midőn ellenben a' törvénytelen birói parancsok foganatosítása a' polgárok magán jogi viszonyiban sokszor alig orvosolható föl'orgatást okozna, főleg azon időtől, mióta. peres ügyek országgyűlés elébe föl nem hozhatók. 1618: 68. —

vezett két országban, 's városokra nézve, más országos birák által adatott parancsok is törvényes erejűeknek vétettek.

Továbbá ő felsége birói parancsokat bocsát nem csak alsó birákhoz 's törvénytészekhez, hanem a' fő királyi ítélő udvarhoz is—országos birák ellenben kötelező parancsot az utolsóhoz, mellynek ők is tagjai, nem adnak; 's itt megjegyzendő az is, hogy ha valaki birói parancsért esedező kérésétől az udvari fő kormányzék által elmozdított—ugyan annak megnyeréséért országos biróhoz többé nem folyamodhatik.

Feloszthatók pedig a' birói parancsok érvényességüket tekintvén, törvényes és törvénytelenekre 1625: 5. 1681: 30, 1655: 53, a' mint tudniillik, törvénnyel és szokás szülte gyakorlattal egyeznek, vagy nem törvénytelennek tekintendők tehát 1-ör mellyek nyilvános törvénnyel eltiltvák úgymint a' zárt levél alakuk (missilia) 1) 1613: 34. 1625: 5.—Visszafoglalást önkéntelen rendelők (Simplicia Reexemptoria) 1681: 30, melly által tudniillik a' bukott féltől birói végrehajtással fog-

-
- 1) Zárt levelü parancsoknak nálunk, mellyek mondandók? jogtudósaink egyező véleménnyel nincsenek. Egyébiránt birói parancsokra a' törvénytelenység billyegét egyedül a' zárt alak nem üti, különben az udvari fő kormányzék birói rendeletei, minthogy napjainkban is zárt alakuk, kárhóztatandók lennének, ezt pedig senki nem állítja.

lalt javaknak azonnali visszafoglalása rendeltetik, — továbbá [dörgő parancs (Fulminatorium) világi bírák ellen 1647: 15. végre a' hitelezők egyezése nélkül kiadott balasztó parancs (Moratorium) 1840: 27. 2-or szokatlan záradéku, főleg foglaltató (Executorium) paranc-ok 1608:9. kor. előtt, 1681. 30. p o. az ország régi szokása ehenére 1471: 12, vagy minden törvényes óvszerek el-mellőzésével 1655: 53. 'sat 3-or az alább megmagyarázandó rendkívüli parancsok, ha a' szokott, főleg óvó záradékok hijányzanak, ugymint ugy lévén és feküdvén a' dolog, mikép előadatik, 1) 1638: 12. továbbá ugy találtatván tudniillik, hogy előterjesztő kitétele valódi. Mivel azonban a' kormányszéki bírói, sőt némelly tárnoki rendeletek is, az illető hatóság előleges fölirása után, 's az előterjesztett iroványok átvizsgálata mellett adatnak, ezekben az intézvény a' felyebbi záradékos föltételekhez többé nem köttetik, valamint ezen igazló, illetőleg biztosító záradéknak is mások jogai sérelme nélkül helye nem minden parancsnál vagyon p. o. a' kihívó (Evocatorium) 's általán azon parancsoknál, mellyek kiadása, a' hatóság és felek meghallgatása mellett történik. 4er törvénytelenek azon parancsok is, mellyeknek kitétele, nyilván hamis 1563: 80. 1681: 39 's ezen esetben, ál előterjesztéssel csupán az ügydöntés halasztására czélozók, nyelv váltság dijjával büntetendők 1464: 6. 5-ör tör-

-
- 1) Különös kivétel alá esik e' záradékra nézve a' magyarázó parancs (Declaratorium) mellynek foglalatja e' pontban illy forma: vévén ti ezen levelünket, minthogy nem annyira tény, mint jog és törvény kérdésein fenforognának illy esetben pedig e' záradék erejére „ugy lévén“ 'sat. szükség nem volna.

vénytelen birói parancsok osztályába tartozik az is, melly törvényen vagy hason erejű szokáson nem alapul, főkép a' tilalmazó, 's késleltető, 1681: 30, 1791. 12. 6or vénytelenné teszi végre a' birói parancsokat, az aláírás, pecsét, 's egyéb kellékek hiánya 2-ik r. 17. czim. Értetik el végre az is, hogy idegen parancsok, p. o. a' német tartományok kormányzóktól származók, nálunk fogantlanok 1566: 9. 1567: 40. 1563: 35. 'sat.

Különség vagyon ezen kívül, birói parancsokra nézve az egyes és többes tartalmuak között—azok tudniillik egy parancs nemet, illetőleg egyféle rendelet—ezek pedig egymással nem ellenkező többféle intézvényt, illetőleg több nemű parancsokat foglalnak magukban—Továbbá a' rendes és rendkívüliek között, az előnek megnyeréséhez egyéb nem szükség, mint a' folyamodó nevének 's azon hatóságnak, mellyhöz a' parancs intézendő, följegyzése—minthogy ezek változhatlan fogalmi alakba öntvék illyek pedig: a' közönséges és különös kutató (Requisitorium Generale et Speciale) eskető (Compulsorium) bizonyittató (Recognitorium) parancsok 'sat. A' rendkívüliek mintáját országos birónak benyujtandót ellenben jogtudós fogalmazza, — továbbá rendes parancsok — halasztót kivéve, — mindenki kérelmére adatnak, 's bennök az igazló záradék hijányozhat, a' rendkívüliek tartalma pedig először megvizsgáltatik, különösen a' kitétel törvényhez méretik, 's ezek után ha megadatott, ereje fölül említett záradékokhoz köttetik, illyek p. o. a' tilalmakat felfüggesztő, halasztó, semmisítő, oldó, átküldő 's a' t. parancsok.

Értekezésünk fonala kívánja folytatólag vizsgálni a' parancsok eredvényét e' kérdésben pontosulót—elfogadandók é azok? és mikép? Mire

feleletül előlegesen megjegyezzük hogy birói parancsok helyessége fölött itélni, következőleg kellető elfogadását vagy féretételét meghatározni, közönségesen az alsó birák hatóságához tartozik; 1563: 80. 1625: 5. 1681. 30. vannak ugyan is kivételek: ugymint: a' legfőbb udvari magyar kormányshé birói parancsai, minthogy azok kivált kétséges esetekben, az ügy és okiratok előleges megvizsgálása után adatnak, 1807: 21. a' féretétel veszedelmének kitéve nincsenek, — hasonlóképp az egyházi birói mellőző parancsoknak engedelmeskedni mindenkor tartozik javadalma elvesztésének terhe alatt—kivévé a' római vallásnak házassági ügyeit, 's ha a' per már bevallatott (lis contestata est) 1630: 13. 1638: 31. az érintett büntetést azonban az 1647: 15 a' helytartókra, 's fő rendű egyháziak tiszteire szorítá.

A' parancsok foganatosításának gyakorlati módja továbbá ez 1-ször a' nyerő fél parancsát erővesztés terhe alatt azon birónak kihez intéztett, a' kiadás napjától számítandó 60 napok alatt tartozik bemutatni, 1. R. 33. cz. az így bemutatott parancsok pedig erejüket, az ügy befejezésének vég perczéig megtartják, — mindazáltal illy záradéku vagy inkább kezdetű iktató parancsokat „Cum nos attentis“ foganatba venni kiváltságos levelek gyanánt, egy év alatt lehet. 2-or biró a' benyújtott parancsot hátrással ellátni azonnal tartozik, följegyezvén a' bemutatás évét, havát napját továbbá a' parancs nemét, 's kiadó helyét —czimezendő pedig a' fő kormányshéki parancs, sőt a' nádori is, ha a' nádor királyi vérből származó herczeg kegyelmesnek 's az országos biraké „kegyesnek“ följegyezni kellek továbbá a' parancsra, ugyan azt a' biró elfogadni, fére tenni, avagy vita jalá bocsátani kívánja é? hozzá tévé határozásának okát, valamint nevének 's tisz-

tének aláírását is 1. R. 33. Minden parancs továbbá, a' birói látomásozás, avagy a' felek vitására következő határozat után, a' bemutatónak visszaadandó, mivel azt a' parancsok vég szavai „mellyek elolvasás után vissza nyujtandók, — praesentibus perlectis exhibenti restitutis“ kívánják tudniillik azon okból, hogy az illető fél ugyan azt ott, hol szükség leend, ismét előmutathassa,—a' parancs továbbá ha az ügy, mellyet tárgyaz, uriszek vagy mezővárosi bíróság előtt forog, az eljáró bíró ágnál kívánt rendeletek megtétele végett az illető megyéhez vagy kerülethez intéztetik, ha pedig az ügy bírāja, alispán, vagy szolgabíró, társaikkal, — akkor a' parancs, vagy egyenesen hozzájuk intéztetik, vagy, mi gyakrabban történik, küldetik a' megyéhez a' végett, hogy ugyan azt azonnal akár köz és kis gyűlésből, akár törvényszékből az eljáró bíróságnak szolgáltatassa kezéhez—Továbbá törvényhatósághoz intézett parancsokat más nemüektől az is megkülönbözteti, hogy az előbbieket a' főkormánysek bevett szokás szerint mindig zárva 's hivatalosan küldi meg — más helyeken kiadott parancsok pedig, jöllehet a' kutatók (Requisitorium) mindenütt bépecsételtetnek, a' folyamodónak kezéhez szolgáltatnak, ki azt illető helyre maga nyujtja bé. 3-or Ha a' parancs helyessége pontos összevetésből kitűnik—elfogadandó, különben áll a' bíró ellen — a' parancs be nem töltésének büntetése 1573: 78. kihivandó pedig a' törvényes parancsot fére vető, vagy elfogadó ugyan, de tartalmát be nem töltő bíró, a' parancs nyerő által a' királyi ítélőszék elébe, hol ha engedetlenségének törvényes okát nem adja—birói hivatalának elvesztésével, — a' felperes és bírák közt elosztandó 200 f. bírsággal 's a' becstelenség czi-mével melly miatt köz hivatalt többé nem visel-

het, büntetetik 1563: 78. 1655: 53, 1. 2. Végzet a' parancs be nem tölt., országos levéltárral bíró káptalanok 's más hiteles helyek, ha a' kutató parancsok tartalmát fogauatosítani vonakodnának — büntetnek 500 ftal 1723: 42, 43, 1765: 11 Kik pedig eskető vagy bizonyíttató parancsnak nem engedelmeskednek, 's magukat törvényesen ki nem mentetik, annyiszor mennyiszor 16. nehéz márka birsággal fenyíttetnek 2. R. 28. 1729: 30. 's melly büntetés nemetlenekre is kiterjesztetett 1563: 81.

Fizetendő pedig bírói parancsok kiadásáért azon díj, melly Maria Teréz által 1770ik kiadott dijjak rovatában (Schema taxarum) foglaltatik, nevezetesen vallató és kutató parancsért 2 ft. halasztó, oldó 's minden más nemüekért 6 ft. végre kegyelemmel ujíttató parancsért 200 ft. és pedig 1823. Julius 8-ról költ k. Rendelet tartalmánál fogva pengő pénzben—mindazáltal ügyefogyottságukat bebizonyító szegények számára parancsok mindenütt díj nélkül adatnak.

Mondottuk, hogy rendkívüli parancsok megnyeréséhez, mivel azok egyes esetek különös körülményekhez alkalmaztandók, — törvénykezéshez értő által kidolgozandó minta szükséges, ennek vizsgálatában a' megkeresett országos bíró főleg arra figyelmez, vallyon az előadott eset, a' kívánt parancsba szőni kellett törvények szabálya alá vehető é, vagy nem? mit úgy találván, a' parancs kiadatását neve alá írásával határozza meg.

Áll pedig a' királyi leiratok 's rendeleteken kívül minden parancs, mellynek saját írás módját, gondatlanul változtatni nem helyes következő részekből ugmint: 1-ör bevezetésből, hol neve,

ezime a' parancs osztónak, 's annak kihez intézetik, kitétetik. 2-or előterjesztésből itt előbocsátandó a' folyamodó neve, rangja, 's leírandó azon eset, melly a' parancs kérésre alkalmul szolgál. 3-or kívánatból, azaz kijelelésből, azon nemű parancsuk, melly a' folyamodónak okozott ártalmat megorvoslandja. 4. Törvényre alkalmazásból felhívattatnak tudniillik azon törvények, mellyeken a' folyamodó kérelmének igazsága alapul, 's mellyek a' panaszlott sérelem eltávoztatására ezen utat megeengedik—némelly körülményekben méltányosságra, osztó igazságra, természeti törvényre, bevett szokásra 'sat. lehet hivatkozni. 5-or meghagyásból, a' bíró mit cselekvő legyen? kitűzetik, mindazáltal azon föltétel előbocsátása mellett, ha az ügy úgy fekszik, mikép állittatik. 6-or bevégezésből melly ezen záradékot elolvastatván, az illető félnek visszaadandó kiadónak aláírását 'sat. foglalja magában.

Bírói parancsokban továbbá a' czimek is különböznek, herceget ő felsége méltóságos 's atyas fi többi fő rendüeket, 's személyes jelenlétének törvényszéki helytartóját tekintetes 's nagyságoszületett hercegnőt méltóságos, grófnőt „nagyságos“ nemeseket e' névvel, — polgárokat 's tanácsosaikat becsületre méltó 's figyelmes más nemteleneket gondos „zsidókat“ türelmezett „egyháziakat végre fő tisztelendő, 's tisztelendő“ czimmel illet, — egyébiránt, törvénykezés folyamában, a' használandó magyar czimeket még ezután fogja a' gyakorlat megállapítani.

Mint hogy továbbá nyilván törvényes parancsot a' bíró azonnal elfogadni köteles—ennélfogva, ha a' bemutatott parancs törvényessége fölött vagy a' bíró, vagy az ellenfél kétséget támaszt—akkoron, a' parancs illy forma hátrattal ellátandó jelen

(kegyelmes, vagy kegyes) parancs alulirtnak bemutatattván, — mivel a' tárgy kitétele benne kétséges, — ugyan az, a' felek vitájából kiörlendő igazság megismerése végett, (hóduló vagy illendő) tisztelettel a' felek vitája alá bocsáttatik 1563: 78 'sat. az elfogadás vagy fére tétel azután ítélet által határozatik meg — kívánhatná pedig az ellenfél, valamelly parancs érvényességének vita alá bocsátását, 's e' kívánatot a' bíró határozatával tellyesíthetné, jöllehet, valamelly országos bíró által kiadott parancsban befoglaltatnék, hogy a' kitétel valósága előtte elegendőkép bebizonyított legyen, 's illy esetben is, a' parancs nyerő kitételeinek igazságát az eljáró bíróság előtt bebizonyítani köteles volna 1681: 30

Hogy azonban az ellenfél a' kitétel valótlanága fölött hosszas és költséges perlekedésbe keveredni ne kényteleníttessék — szabadságában áll vagy attól, kitől a' parancs eredt, vagy pedig felsőbb helyen, az eset helyesebb előterjesztése által, az előbbi parancs intézetét föloldó parancsot kérni.

Ha pedig a' bírói parancs helytelensége nyilvános, a' bíró azt mint törvényszerűtlen azonual fére teheti 1681: 30 és ekkor semmi tekintetbe nem vévén a' parancs foglatját, az ügy menetét folytattatja, — a' parancs nyerő azonban a' bírót a' parancs iránt mutatott engedetlenség miatt perbe idéztetheti, avagy ugyan azon tárgyban sürgető, magyarázó, fenyegető parancsot eszközölhet. — Elő esetben azonban a' felperes ha a' bíró büntetésére indított perben, a' kérdésbe vett parancs törvényességét kimutatni nem tudná, viszonkereset útján, az Alperes kérelmére 400 frint büntetéssel illetetnék annyiszor fizetendővel, a' hány bírói személyek a' vita alá fogott parancs

féretételéhez akaradjuk vagy szavazatjuk nyilvánításával járulának. 1655: 53.

Egyébiránt a' birói parancsot csupán elfogadni nem elég, hanem a' tellyesítendőket tellyesíteni szükség 1556: 23: 1563: 78 's a' t. különben a' biró megbüntettetik akép, mintha el nem fogadta volna, erre nézve azonban, az ellenkező tartalmu újabb parancs a' birót mindenkor kimenti. 2-ik Végzet a' parancsokról—valamint pedig a' kegyosztó (Gratiale) úgy a' birói parancsok is erejüket nem vesztik az által hogy a' parancs osztó a' dolog fekvésének változtatása előtt el hala, mivel törvényeink szelleme a' parancsok nem a' kiadó személytől, hanem a' hivataltól származnak. —

A' parancskérő további valótlan kitételeivel az ügybíró böcsületét megsérté, — figyelembe nem vétetvén itt az előbeszéd 16. 's 2-ik Rész 22dik czimének azon rendelete, hogy vádló és biró egy tárgyban ugyanazon személy nem lehet, — azonfelül hogy parancsa fére tétetik, még nyelv váltáság büntetésben is marasztaltathatik pedig olly módon, hogy az elmarasztalt fél illy esetben a' biró ellen engedetlenséget büntető perrel sem élhet hanem egyedül birtokon kívüli fellyebb vitelt használhat 1655: 53, 1729: 28. magános személy azonban, ha felsőbb helyre terjesztett folyamodások szavaival böcsületét sértve érzi, böcstelénkedési per támasztására utasittatik 2-ik Rész 72. A' ki pedig a' nélkül, hogy más böcsületét sértene, czéljának elérésére, az előterjesztés rendében, a' becsusztatás vagy elhalgatás áleszközét használja ha nemes 25. marcával 100. arany forintból állóval 2-dik Rész 72 — a' nemetlen pedig és városi polgár tüsténti végrehajtással beveendő 20 fkal büntetendő, — ez okbul az országos biró fontosabb körül-

mények fenforgásában, az előterjesztőtől méltán kívánhatja, hogy a' kitévelt támogató okleveleit mutassa bé, sőt az esedező gondosan cselekszik, ha kérelmének alapját próbákkal támogatva terjeszti elő. —

Megjegyzésre méltó az is, hogy olly birói parancs érvényességének megítélésében, mellynek használatát nyilvános törvény nem tilalmazza, melly szokatlan záradékot magában nem foglal, 's alakjára 's külső kellékeire nézve is hibátlan (olly esetekben ugyanis a' parancs egyszerűen féretétendő volna) azon alsó biró, kihez intéztetett, nem annyira a' benne lappangó jog kérdést veheti birói latolás alá, mivel azt a' parancsadó országos biró intézvényében már eldönté, mint inkább a' tény kérdést, tudniillik vallyon az eset ugy fekszik-é? mikép előterjesztetik. az az leírásában nem toldatott é hozzá valótlan? vagy valamelly lényeges oldala nem halgattatott é el? ezen kívül, az előmutatott parancs neme, 's a' benne illetett törvények összehangzását vizsgálhatja.

A' birói parancsok természetét elméleti 's gyakorlati oldalról előterjesztvén miután törvényeink birói nyelvvé a' nemzetit emelék, 's ennek következtében országos bíránk magyar nyelven szerkesztett parancsokat osztanak kívánjuk a' használtabb neműek magyar rajzolatát adni azon okbul, mivel hason gyűjteményt jogtudósaink még nem adának, sőt elegendő ismertetést a' parancsok beltartalmára nézve, a' diák stylarek sem foglalnak magokban, jóllehet Kassits Ignác „Tractatus de Mandatis Judicialibus ordinariorum Regni Hungariae Judicum” című munkája szorgalommal készítvék.

Van pedig a' birói parancsoknak közönségesen annyi neme, mennyiféle sérelmek, a' biró hely-

telen eljárásából, vagy más körülményekből a' jog mezején eredhetnek, 's törvények értelmében bírói parancs erejével orvosolhatók; mi bővebben érinteni a' használtabbakat fogjuk—millyenek

1. Kutató parancs (Requisitorium) intéztetik valamely hiteles helyhez vagy személyhez, hogy kívánt okiratok mássa a' levelek köz tárából törvényes alakban adassék ki — küldhető tehát illy parancs káptalanokhoz, kolostorokhoz, megyékhez, kerületekhez, városakhoz—1723: 42. 1741: 25, 1765: 11. némelly megyékben kormányzati tárgyakat, némellyekben pedig törvényszéki dolgokat illető oklevelek is másolatban parancs nélkül kiadatnak.

A' kutató parancs kétféle, általános és különös: avval minden találtató, evvel pedig különösen kijelelt oklevelek másainak kiadása rendeltetik p. o. bizonyos felváltó osztály, vagy ajándék levél 'sat mindkettő rendes parancs, 's bennök alapul szolgál 'az 1723: 42, 43, 1765: 11 Hogyha kutató parancs eltörölt rend levéltárában tettett okleveleket tárgyzna, ugyan az intézendő lenne azon hiteles helyhez, hol az elenyészett rend oklevelei őriztetnek p. o. a' néhai Turóczi szerzetes társulat leveles tára az ujbányai káptalanra szállván, az amott letett okiratok tehát keresendők ezen helyen volnának, 's illy esetben a' bevezetés illykép hangzik. „Az Ujbányai székes egyház főtisztelendő tisztelendő kanonokjainak“ ugy mindazáltal, mint a' B. Sz. Máriától nevezett Turóczi egyházi szerzet leveles tára őrzőjének 'sat. ha pediglen valaki másolatokat, valamely káptalannak mind saját mind leteteményes levéltárából kívánna, akkor a' kutató parancs szerkezetében „ugy mindazáltal“ helyett „úgy is mint“ lenne használandó.

Ezennemü parancsok zárt alakúak, 's a kiadónál elegendő a Kivánó, és hely nevét megemlíteni, a' különös parancsot kivévén, mellynek megnyeréséhez a' kívánt oklevelek elsorozása is szükséges. Kapható továbbá illy parancs Ó Felségétől, országos biráktól, 's pecsétetes Itélő mesterektől. —

2. Kihívó parancs (Evocatorium) keresetet 's idézést foglal magában. A' Királyi ítélőszék elébe idézendők számára kihívó parancsot ad a' királyi személynök (Personalis) 's bevett szokás szerint mindenkor királyi táblai jegyzőkhöz, nem pedig megyei szolgabíróhoz vagy Esküdthez intéztetik—ámbar illyest a' törvény 1723: 30. költség kiméllés okáért csupán a' kerületi Itélő székekre nézve rendel—'s az idézésről szőlő 5-dik végzet ellenkezőt is helyeselni látszatik.

3. Eskető parancs (Compulsorium) intéztetik h. Táblai jegyzőhez, szolgabírói hivatalhoz, szóval olly személyhez, kik azon megyében hol nyomozás tétetendő, birói hatósággal fölruházvák ennél fogva városi tanácshoz is azon megbagyással, hogy a' nyomoztató által nevezendő tanukat hit alatt kihallgatván, arról szőlő tanubizonyság levelet adjon 2-ik R. 28. 1563: 81. Ha az eskető parancsal ellátandó nyomozó k. táblai jegyző, szükséges parancs kérés alkalmával, a' tiszti kiküldetésről szőlő rendeletet is bemutatni, különben a' kérelem nem tellyesítettik. Ha továbbá kihallgatandó tanúk több megyében lakoznak, annyi vallató parancs eszközendő, a' hány megyék lakossai a' tanúk. Ezen parancshoz hason foglatu —

Bizonyítottató parancs (Recognitorium) azon esetben használandó, ha a' tanuvallomást tehető

személyek magasb ranguak, — különbözik az előbbtől az által, hogy ebben tanuság tételre az illető személy nem olly kemény szavakkal kényszerítették 1563: 81.

Eskető és bizonyíttató parancs főleg nemesekre nézve szükséges ezek ugyan is parancs előmutatása nélkül sem hitet tenni, sem vallani nem kötelesek. Mult időkben köz nyomozások (communes Inquisitiones) tudniillik, mind két fél részére szolgálók, szünte vallató parancs ereje mellett tétettek.—Illy nyomozástételek azonban napjainkban megszűntek, ha csak a' birói szemvizsgálatokat, 's a' tisztí és büntető perekben tétetni szokott nyomozásokat azoknak nem vesszük, melly esetekben a' nemes tanúkra nézve célirányos, ha a' vizsgálató vagy nyomoztató, Vallató parancsról eleve gondoskodik, jöllehet olly ügyekben, mellyekre nézve nyomoztatást a' bíróság rendel, nemesek megeskedtetésére nézve is elegendőnek látszik a' birói határozat—különösen a' váltó törvénykönyv 2ik Rész 100ik szakaszában azon czélból, hogy a' tanuk kihallgatása váltó ügyekben haladék nélkül történhessék, rendeltetik hogy a' váltótörvényszéknek a' tanuk általi bizonyítást rendelő végzése, vagy azoknak hiteles kihallgatása végett más hatósághoz intézett felszólítása az ezekben megnevezettek nézve mindenben az eskető parancsoknak teljes erejével birand.

Az eskető parancs alapja 2ik Rész 27 28, 29. és 1563: 81. áll, rendes, következőleg, az országosbirák kiadó hivatalában elegendő a' nyomoztatót, 's nyomozandó birói személyt nevezni—lehet pedig illy parancs erejével, minden rangú 's állású személyeket, eskü alatti tanu vallomásra kényszeríteni—az egyháziak eskü helyett lelkiismeretük tisztaságára hivatkoznak,—próba erővel pedig csak a' becsületes jelleműek vallomása bir.

Olly általános eskető parancsok, mellyekben nem csak tanuk kihallgatása hanem intések, tilasok, visszakövetelések szemvizsgálatok, 's egyéb birói cselekvények véghezvitele is parancsoltatott, 's minők szokásban régenten valának, időnkben szokáskivüliek: jelenleg az eskető parancsok tartalma egyedül nyomozás tételre szorítatik. —

Bizonyítottó parancs kötelezettjeitől eskü nem kivántatik, elegendő, ha tisztviselői esküjökre hivatkozva nevük aláírásával 's pecsétükkel magán bizonyság levelet adnak arról, mit a' kérdéses dologban tapasztalának. Minthogy végre a' bizonyítottó parancs egyenesen azon személyhez intéztetik, kinek bizonyóságtétele szükséges, — ennélfogva a' parancs osztó országos biró előtt kérelem alkalmával megnevezendő.

4. Halasztó parancs (Dilatorium) melly által bizonyos ügy vagy birói cselekvény ugymint: birói foglalás, visszafoglalás, őszveírás, szem vizsgálat, egy határ időről másra halasztatik — ámbár pedig illy parancsban mondassék, miszerint a' kitétel a' parancsosztó előtt bebizonyítottott, mindazáltal ugyan az megvitatás alá bocsátandó 1681: 30 §. 2. minélfogva mindig igazló záradékkal adatik. — Van azonban itt is kivétel: azon esetben ugyan is, ha az érintett parancs használatát, a' fél törvény engedett távolléte vagy 2ik Rész 59-dik czimében magyarázott nyilvános okok teszik szükségessé, — az eljáró bíróság egyszerűleg tartozik elfogadni, 's nem utasíthatja az ellenviták próba köve alá 1715: 19. E' parancsok körül azonban, valamint a' halasztások körül (Rejecta) az ujkor sokat eltörlött 's módosított. Nyújthat pedig alkalmat halasztásra az is, ha perben használható oklevelek előszerzése hosszabb időt ki-

vánna, 's kérhető legfelsőbb helyen, és országos bíráknál. E' nembe tartoznak továbbá a' végrehajtást vagy birói visszafoglalást felfüggesztő avagy elhalasztó (Executorio és Reexecutorio-Suspensorium) avagy ezek helyett birói zárt tételét rendelő (Dilatorio-Sequestratorium) parancsok akkor leginkább megnyerhetőek, ha a' nyertes fél vagyontalan, ennél fogva a' per jövődő kimeneteleig a' részére foglalandó, vagy visszafoglalandó értéket nem bátorságosíthatja—ellenben a' jelenleg pervesztett fél köz tudomásra ingó 's ingatlan vagyonokkal bőven bír, — következőleg a' keresett sommára nézve elegendő biztosítást nyújthat, 's nyújtani valóban kíván is.

5. Mulasztó parancs (Prorogatorium) melly által a' folyamodó szenvedőlegi perlekedés terhétől törvény vagy szokás által meghatározott időre mentessé lesz, megnyerhetik pedig ő Felségétől. 4-ör egyházi új méltóságosak egy évre, 's azon javadalmi fekvő javakra nézve, mellyeket a' káptalantól, vagy szerzetes rendtől külön válva bírnak. 2-dik Rész 57. 2-or kiskorú árvák, törvényes idejük eléréseig, minden ellenök indított ügyekben—kivévéen, ha per indításra p. o. beiktatásnak birtokon kívüli ellenmondás-al maguk adtak okot, vagy a' feuforgó per még attyuk életében indítatott volna, hanem illy esetben is törvény előtt egy évi hallgatás jótéteménye illeti őket 1ső Rész 129. 130. 131. 2-ik Rész 50. 3or Özvegyek, kiknek tudniillik a' bevett szokás gyász évet enged 2-ik R 50 melly alatt elhunyt férjök jószága iránt idegenek által indítandó perben felelni nem kötelesek, saját vagyonaira 's hatalmaskodó tetteire nézve tehát, avagy férje örökösei által idéztetve, az özvegy törvényt állni gyász éve alatt is tartozik. 4-er táborozásban, követségben országgyűlésen fáradozók, avvagy országos ügyek miatt

távul lévők, köz szolgálatban távul töltendő idejük alatt. 1492: 17. 1495: 14. 1464: 7. 8.

Kétféle pedig ezen parancs is: ugymint általános, ha ereje minden bíróságra 's ítélő székekre kiterjed, 's különös, ha csupán az alsó bíróság hatóságát illeti. — Az álfogással kinyerő nyelv váltással büntettetik 1464: 6. — Ugyanazon személynek egy czim alatt sokból csak egyszer adatik, új okoknál fogva pedig többször is — megnyerésre szolgáló fő indító ok pedig ebben is az, hogy a' folyamodó bizonyos akadályok miatt próbák szerzésével 's jogai fürkészetével nem foglalatoskodhat — hatalmaskodó erőszakoskodás esetében azonban e' parancsnak helye nincs.

Az erdők jobb mivelbetése czéljából indított arányosítási perekben a' birói parancsok, kivéven legfelsőbb helyről hatósági előleges tudósítás után érkezők — foganatlanok, különösen mulasztó parancs illy pernek menetét tellyességgel nem gátolhatja 1807: 21. —

Tartoznak pedig ezen parancsok is a' rendsek sorába — minekokáért a' megnyerési kívánó saját nevét különös esetekben az illető bíróság, és ügy nemét jelenti be legfelsőbb helyen — országos bíráknál — adatnak végre ezen parancsok olly foganattal, hogy azokat ha a' 2-ik Rész 59.'s 1715: 19 alapulnak azonnal elfogadni kellek, 's ellenviták alá nem utasíthatók.

6. Tiltó parancs (Inhibitorium) mellyel az eljáró bíróság — hatóság hijjánya miatt, bizonyos ügy elítéléséről tiltatik — törvényszerűségéhez kívántatik, hogy törvényen épüljön, 's igazló záradékot foglaljon magában — mi okból, ha alapja a' kiadó előtt hemutattatott volna is, mindazáltal az ellenfél a' kitélt vita alá foghatja 1681: 30. azon egy esetet

kivéve ha a' bíróság érvénytelensége nyilvánosan szembeszökő lenne — mert ekkor a' parancs vita nélkül elfogadandó 1715: 19 — országos biráktól ezen parancs neme ritkábban nyerhető mint legfe'sőbb helyen. — Neveztetik továbbá ugyan ez semmisítő, vagy oldó parancsnak egyszersmind (Cassa o'io vel Relaxatorio-Inhibitor.um) akkoron, ha ítélet hozatala után kéretik 's benne a' hozott ítélet is megsemmisítetik. Ha azonban az eljáró bíró már az ügy érdemében ítélt, avagy a' per fellyebbvitel útján, már felsőbb ítélőszék elébe jutott, — tiltó parancsért folyamodni hasztalan.

Adatni szokott néha tilalmazva utasító parancs (Inhibitorio-Inviatorium) — az elítélt ügyet, egyiktől el, — 's másikhoz utasító — képtelenné teheti pedig valamely ügy elítélésére a' bírót 1-or ha a' kereset mennyisége vagy misége miatt bírói hatósága alá nem tartozik p. o. ha szolgabíró, kerületi vagy táblai ügyeket vonna bírói széke elébe, 'sat. 2-or ha az Alperes rangjára, lakhelyére nézve, avagy egyéb tekintetben nem tartozna, az ellene bírskodó hatósága alá 3-or ha valamely ügy, törvény kijelölés, vagy szerződés által kivételt a' rendes bírák hatósága alól — 's még is oda vonattatnék. 4er ha azon viszonyok forognának fen, mellyek miatt törvény a' bírót érdekezőnek (interessatus) föltételezi.

Ha továbbá a' bírót valamely bírói cselekvény véghezviteltől jogszerű okoknál fogva tartóztatni kellene p. o. hogy még az ügyet befejezni ne engedje, a' foglalást végre ne hajtsa, a' bírói zár alól kivett tárgyat ki ne adja 'sat. használni lehet tiltva-felfüggesztő (Inhibitorio-Suspensorium) tiltva folytató (Inhibitorio-Continuatorium)'s illetőleg zár oldás elleni (Sequestratorio-Inhibitorium) parancsot: — törvénykezési jelen gyat.

Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1841. 5

korlat szerint oldó parancsok a' birói letiltásokat is fölöldgyák. —

Tiltó parancs alapja gyökerezik, előbeszéd 14. 2-ik R. 52. 1681: 30. 1715; 19 'sat. tudniillik a' biráskodhatást gátló eset különféleségéhez alkalmazva: a' birói hatóság érvénytelenségét okozná az is, ha a' kötelezvényben zálogul kijelölt vagyon nem azon megyében létezne, mellynek az eljáró bíróság tisztviselője. A' birói parancs nemeihez tartozik

7. Az utasító (Inviatorium) parancs. Helye van, midőn a' biró és felek igazság osztás gyakorlatában törvényes rendre utasítandók p. o. midőn valaki summás perbe hivatik, holott a' tárgy fekvése ellene rendes per föllállítását kívánja, vagy megforditva. 1. R. 9 1613: 34 1723: 5 vala eset, hogy a' természetes és törvényes gyámtól némelly javakat, az árva elhunyt anyjának szülei, 's oldalaslgi atyafiai visszatartóztattak, 's illy nemű parancs használtatott (Praeceptorio-Inviatorium) valamint akkor is, midőn a' férjtől elhunyt nejével kötött házassági szerződésnél fogva, saját házának felét minden kihallgatás nélkül az árvaszék puszta kívánatára a' törvényhatóság elítélé, 'sekép a' birói eljárás törvényes rendét meg nem tartá, — sőt törvényes orvoslásul használtatott illy parancs azon esetben is, midőn az uriszék hatósága alá nem tartozó szabad személyt a' fenforgó körülmények miatt szükségessé vált rendes per és kihallgatás nélkül, szóbeli eljárás örve alatt, bizonyos követelésben elmarasztalá, 's annak következtében házat birói foglalással el is véteté, — utasító parancsokkal tudniillik, az uriszéki eljárás megsemmisített, 's a' ház tulajdonosának vissza adattni rendeltetett.

A' tiltó parancsok neme közzé tartozik különösen úgynevezett fölfüggesztő parancs (Suspend-

sorium) mellynek helye van, midőn a' perlekedő felek közt ugyanazon tárgyról, egy időben, külön bíróság előtt két külön per létezik, 's az egyiknek tudniillik a' főbbnek kimenetele meghatározná a' másikonak is eredményét p. o. a' szerződéssel kötelezett hitbért követelő betöltési, — a' férj örökősei pedig erőltető pert inditanának — az első, az utóbbi kimenetelig fölfüggesztethetik az 1723: 28. 1729: 28. értelmében 's azon okból, hogy költségek hasztalanul két felől is ne tétessék — avvagy ha egyik fél határjárási, másik hatalmaskodási, avvagy jobbagy büntető (Impensionalis) pert kezdene viszonzlag egymás ellen az alispán előtt, az utóbbi parancsal fölfüggeszthető lenne, minthogy az első kimenetele az utóbbi eredményével kapcsolatban áll 1723: 28. 30. 1807: 9 — Történt vala továbbá az is Péter és Pál számtételt tárgyazó ügyök' elítélését, megyei törvényszékre, mint választott bíróságra bizák — Pál azonban Pétert bíró választási szerződésük ellenére rendes adóssági perbe idézé — ezen per, minthogy indítása Pál sáát kötelező tétével ellenkezik, szinte parancsal fölfüggesztetett. — Valamint előadá magát azon eset is, hogy Péter nemesége tagadása miatt Pált ölestelenkedési perbe idézvén — ugyan ezen per folytatása azon okból, mivel szinte Péter, Pálnak estvére ellen nagyobb hatalmaskodási pert folytatván, abban nemessége bébizonyítására utasított, — minélfogva a' fe peres nemessége tárgyában örténhetne, hogy az alispáni elismerés a' királyi tábla ítéletével ellenkezőleg hangzanék; — mind addig fölfüggesztetett — míg a' Péter nemességét illeto' kérdés a' nevezett táblai perben bíróilag elöntve nem leend. —

Egyébiránt egyik ügy fölfüggesztését, — midőn mind a' kétféle ügy előtte forog: az eljáró bíróság is meghatározhatja — vagy pedig a' felső bi-

ró, midőn egyik ügy előtte, másik alsó bíró előtt áll p. o. a' királyi táblai ítélőszék az ellenállási per vizsgálatát fölfüggeszti addig, míg az anya per föl nem küldetik 20. Végzet a' fellyebbvitelre fölfüggesztő parancs egyedül akkor szükséges, ha az öszveütközésben lévő ügyek külön bírák ellen forognak—kérendő pedig legfelsőbb helyen, hová az illető perek a' fellyebbvaló bíró véleménye 's tudósításával előbb fölkivántatván — azután tellyesítettik a' felyamodó kérelme.

8. Mellőző (Declinatorium) parancs—ez által egyházi törvényszék hatósága alól, világi alá, 's vizsont utasítatnak az oda nem tartozó ügyek alapul használhatók azon, mellyek bírói hatóságról szöllanak, 's azon kívül 1618: 70 1638: 31. 1647: 15 16. Nálunk egyházi törvényszékhez tartoznak jelenleg a' római vallásuak házasságát 1791: [26. végrendeletek külső kellékeit, 'stisztán lelki dolgokat illető ügyek—ezek tehát onnan el nem vonhatók, sőt egyházi hatóság ellen mellőző parancs más ügyekben sem érvényes, ha az idézett fél már derék védelmébe ereszkedett, avagy a' nevezett parancsal, egyházi ítélet hozatala után akarna élni 1630; 13, — ezen kivételen kívül a' mellőző parancs azonnal elfogadandó, tehát ellenviták alá sem szabad bocsatani. —

Mellőző parancsal lehetne élni világi hatóságok előtt is, ha az eljáró bíróság az ügyet fellyebb vitel útján ugyan megvizsgálhatná, — de mint első bíróság ugyanazon ügyben nem ítélné: példában: valaki olly pert, mellynek első bírója szolgabíró vagy alispán megyei törvényszék előtt inditana, — a' törvényszék biráskodását mellőző parancs fölfüggeszthetné.

9. Átküldő parancs (Transmissionale) ezzel az alsó bíróságok meghagyatják hogy azon ügyet,

mellyet törvény ellenére, épen nem, vagy csak birtokon kívül engedett fellyebb vienni — megvizsgálat végett küldje fellyebb sőt eszközölhető birtokon belől átküldő parancs azon esetben is, ha a' per felyebbi vizsgálatot valamelly fenforgó fontos körülmény javalja jóllehet a' törvény fellyebb vitelt vagy épen nem, vagy csak birtokon kívül enged p. o. szerződés vagy végrendelet zavaros értelme, következőleg szükséges magyarázata, bátor a' fellyebbvitel gátlására bánathér tétetett.

— 1. Végzet a' bánathér megvétellekre továbbá ha az eljáró bíró hatóságát felülmuló másnemű kérdések eldöntésébe ereszkedett, p. o. ítelt a' saját jogról oklevelek belső érvényességéről 'sat. avagy az ítélet tartalma nyilván törvény elveibe ütközik azonban az ítélet önmagába mégsem érvénytelen, 's a' sérelmet szenvedő fél ugyan azt fellyebb vitte — ismét továbbá, ha az ügy út leszállított, 's más a' kereset előmozdithatására nem létez, vagy ellenkezőleg megállapított, 's az alperes más ügy uton fölmentetését remélné 4-ik végzet a' fellyebbvitel, tudniillik a' fellyebbvitelt fontos esetekben a' kivétel fölötti ítélettől is föltételezi. Gyakorlati példánál fogva átküldő parancs jogvédő mód lenne akkor is, ha az ügyvéd a' felyebb vitelt hibából elmulasztá, ha az ítélet alattomban hozatott 's e' miatt fellyebbvittel élni nem lehetett, avagy hamarkodva, törvényszakaszok idején kívül — ha az ellenfél részére próbák pótlásaul eskütétel ítéltetett, ha az alperes elegendőkép meg nem vala hallgatva, [ha a' győztes fél a' remélhető bírói visszafoglalás idejéig, a' megnyert kereset szükséges biztosítására elegendő vagyounal nem birt.

— Megjegyzendő pedig, hogy kivételektől fellyebbvitel átküldő parancs erejével főleg akkor engedtetik, ha a' kivétel ügydöntő vala p. o. illetné, a' kereset, kereshetést 'sat. ha azonban fellyebb-

vitel használatának bánatbér is akadályul szolgálna, átküldő parancs legfelsőbb helyről, nem országos biráktól volna eszközzendő. —

Továbbá törvényes alapot nyújt e' parancsnak leginkább a' 3-ik R. 28. 29 35. 1729: 30. 31 's a' fellyebbvitelről szóló táblai végzetnek. Uriszék előtt forgó ügyekre nézve a' 3-ik R. 25. 35. Városi ügyekben pedig 3-ik R. 10. és a' a' Tárnoki jogszabályok 36. czikke.—Melly utóbbiakra nézve átküldő parancs leginkább nyerhető ha a' követelés nem vala világos, avagy a' szerződés tartalma magyarázatot kíván, továbbá számvételi ügyben ha az apa ellen indított zavaroskeresetében, a' fiu marasztaltatnék, ki egyébkint is semmit nem öröklött—ha az adósság világos ugyan, de uzsora és szegény adófizetők sorsa forog fen.—Átküldő parancs adatik olly esetben is, ha ellenállási perben, az alperes ellenállása okául, az anya perben helytelenül választott bíróságot hozna föl 's ekkor mind az anya mind az ellenállási per fölküldendő,—valamint akkor, ha a' bíró, a' kereset és ügy határán túl járt, p. o. olly perben, melly nem az erdők, hanem egyenesen az erdei haszonvételek szabályzására indított — az erdőbeli birtok részek elkülönzését is meghatározna—nevezetesen, hatalmaskodási perekben orvoslatul átküldő parancs használtatott, midőn, hatalmaskodást szenvedett haszonbérlelőért, tulajdonos felperességet vett magára midőn egyik saját joga védelmében hatalmaskodott a' másik ellen, ki azonkívül még csak jog közösséget (communio juris) sem bizonyított,—midőn a' jobbágy testi megbántásáért, más ügy uttal kelle vala élni, midőn a' követelt hatalmaskodást szerződésbeli jogok használata szülte.

Különös esetekben eszközölhető legfelsőbb helyről volna folytató vagy oldó 's átküldő parancs együtt (Continuatorio, vel Relaxatorio-Transmissionale) mellyel a' hozatott terhes ítélet ereje föloldatván, az ügy folytatatni parancsolatik egyszersmind pedig, ha az eljáró bíróság a' felforgó kérdésben ismét előbbi ítéletét állítaná föl — köteleztetik, a' pert fellyebbi vizsgálat alá birtokon belől terjeszteni p. o. történt hogy Péter, Pál által, bizonyos nemesi házhely fölött indított kiváltási pert elvesztvén, ellene birói foglalás eszközöltetett, minek következtében Pál, azon szomszéd helyre mellyet Péter a' kérdésben forgó ház helytől elkülönözve birt — épületet tétevé, Péter ugyanazt széthányatta, Pál pedig őtet e' cselekvényért hatalmaskodási perbe idézte, — itt a' felperes attól tartván, hogy keresetének alapját a' peres föld előbbi békes birtokának kimutatásába fektetné, — azt elegendőleg re talán bé nem bizonyithatván, maga ellen, az alaptalan hatalmaskodási kereset büntetésére alapot nyujtana. — A' kérdéses hatalmaskodással megsértett birtok jogát egyedül a' birói végrehajtásra melly tudniük allitása szerint a' kérdéses földre is kiterjesztve vala, — építé—ez által azonban az alperesnek az ügyüt miatti kivételre, annálfogva nyujta, minthogy birói végrehajtással elfoglalt javakban egy év alatt történt birtok háborgatás törvényes tekintetben nem hatalmaskodásnak, de visszafoglalásnak vétetik, 's ennek, valamint büntetése más; ugy orvoslása más ugyuton történik — ezen alperesi kivételt mindazáltal, a' per biró késő behozatala miatt nem csak visszaveté, hanem egyszersmind az alperest a' hatalmaskodás díjában elmarasztalá—ezen környülményekben az alperes védelmére illy záradéku, ugy találtatván, hogy a' felperes követelt birtoka cziméül kimu-

tatásában, egyedül a' részére történt birói foglalást hozza föl „folytatólajos-átküldő parancs (Continuatorio Transmissioñale) szolgált; vala pedig ennek tartalma, hogy a' kérdéses pör ha az eljáró alispán az ügyutat ne talán ismét megállapítaná, sőt ugyanazt a' megyei törvényszék is megerősitené—felsőbb megvizsgálat végett birtokon belől küldések a' királyi ítélő táblához—hová egyébiránt a' hatalmaskodási perek fellyebbvitele birtokon kívül történik. Mindezek mellett megjegyzendő, hogy átküldő parancs végítélet e'ótt jöllehet a' közbenszóló ítélet a' bíróság önkéntes eljárását mutatják, nehezen nyerhető —

Tárnoiki városok törvényszékétől átküldő parancs nélkül semmi nemű nem küldetik fellyebb — eszközlendő pedig a' fő vagy al tárnoktól.

10. Siettető parancs (Acceleratorium) ezzel az ügy gyorsabb befejezése parancsoltatik főleg olly esetben, hol az eljárásban, a' birókésedelme avagy az ügyészek üres szó szaporitással per huzásra czélzó szabadossága nyilván szembetünő, — alapul az igazság gyors kiszolgáltatásáról szóló törvényeken ugymint: 1723; 25. 38, 1729; 43. 1827 8. 9. továbbá ezen parancs kinyerésére okot szolgált a' per régisége, 's alapos félelem azon kár miatt, mellyet a' per hosszas folyama alatt a' tárgy elsikkasztása, megkevesítése, bezavarása 'sat. okozhat, — megnyerhető az országos biráknál, szinte ugy, mint legfelsőbb helyen; 's alkalmasint előleges tudósítás az ügy fekvéséről, e' parancs kiadására nézve itt is csak akkor kívánthatnék, ha a' folyamodó záros határ idejü siettető parancsért könyörögne — különbözik némileg ettől. —

11. Az előmozdító parancs (Promotorium) mellynek foglalatja: hogy az eljáró biró bizonyos

ítéllethezésre megérett sőt talán ítélet alá is bocsátó t p-ert eldöntetni, avagy az általa elítelt p-ert felsőbb vizsgálat végett illető helyére küldeni, avagy végre felsőbb ítélőszék valamely fellyebb vitt p-ert haladék nélkül megvizsgálni 's megvizsgálván ismét fellyebb küldeni siessen—Törvényes alapja ezen parancsnak rejtezik 1567: 28. 1681: 28. 1729: 41. fellyebbvitelre nézve azonban tulajdonképen csak akkor használható, ha a' felyebbvitel ítélet által már megengedettett.—Kiadhatják országos birák is.

11. Zárparancs (Sequestratorium) melly által bizonyos javak és tárgyak a' folyamodó jövedő kárának eltávoztatása végett birói zár alá vétetni rendeltetnek p. o. ha valaki gyermekei, vagy vérrokonai kárával ősi javait tékozló módon elidegeníti 'sat. alapul közönségesen az 1715: 28. 1729: 28. különösen fölhozható okok pedig: az adósaknál fenforgó vagyon fogyatkozás, mások által igényelt javak rongtása tékozlása, vesztegetése, könnyen elsikkasztható tárgyak p-er alatt létele, 's ez utóbbi esetben hasznos sürgető-zár parancsot (Sequestratorio-Acceleratorium) eszközölni, mellyben egyrészlől a' peres tárgy birói zár alá vétele, más részlől pedig az ügy sietős eldöntése parancsoltatik, 's vagy azon megyéhez, kerülethez, városhoz, mellynek hatósága alatt a' zár alá veendő vagyon létez, vagy egyenesen az ügy birájához intézett midőn tudniillik a' kérdéses javak, birói foglalás, 's egyéb cselekyények után, már birói hatalmába jutottak.

Összeköthető továbbá ezen parancs is más neműekkel, így p. o. a' folyamodó valamely tárgyat zár alá foglalni, és egyszersmind kezeinél hagyatni kívánná, meghagyó zár parancs (Paeceptorio-Sequestratorium) — ha a' veszendő vagyon harma-

dik kez 'be létezne, ennél fogva azt lefoglaltatni vagy is inkább a' birtokost annak más kézre bocsátásától eltilalmaztatni kellene, tilalmazó-zár parancs (Inhibitorio-Sequestratorium) — ha a' birói zár alá veendő tárgy kezelése iránt a' biró vagy felek utasítandók volnának — p. o. hogy a' kérdéses tárgy fellyebbviteli, ellenállási, vagy ujtó per kimeneteleig mikép kezeltessék? Utasító-zár parancs (Directorio-Sequestratorium) használandó volna. Zár parancsal ellenkező tartalma

12. A' zároldó (Sequestri-Reseratorium) evvel a' zár, oka helytelennek vagy megszűntnek találtván, biróilag föloldatik, 's a' záros vagyon illető tulajdonosának szabad rendelménye alá bocsátatik. Ily parancs körülményekhez képest szinte többes rendelményű lehet ugymint: származhatik belőle foglalással zárt oldó parancs (Sequestri Reseratorio-Executorium) tartalma erejével meghagyván, hogy a' birói zár alatt létező tárgy a' győztes feleknek, megítelt követelésük erejéig, valóságos birói végrehajtás által átadassék — továbbá zár oldó utasító parancs (Sequestri Reseratorio-Inviatorium) melly által az illető vagyon zár alól föloldatván — egyszersmind ki kezeibe bocsátandó? az is meghatároztatik példa gyanánt: Péter Pál ellen perbeli követelését megnyervén, javait birói foglalás alá véteti, János azonban azon állítással mint-ha nékie a' köz adós ellen elsőbbségi egyébiránt elegendő értékkel nem fődözött követelése volna, ugyanazon javakat birói zár alá véteti — avagy Péter mag nélkül meghalálózván, n. helység határában fekvő szöllejét végrendelet által Pálnak hagyja — ezt azonban az urodalmi tisztség azon ürügy alatt mintha a' kérdéses szőlő törvényes örökösödés utján végrendelet ellenére a' földes urat illetné, — birtokból kivetvén, ugyan azt birói zár alá veszi — mind két esetben, az elsőre tudniillik annál fog-

va minthogy birói ítélet végrehajtásának foganatát egyoldalú peren kívüli előadások meg nem gyengíthetik, 's a követelések elsőbsége' érvényesen egyedül birói úton meghatározható—utóbbira nézve pedig minthogy törvényes kellekekkel fölruházott végrendelemények a' 2-ik R. 52. czime szerint sommás eljárás útján meg nem erőltethetők, 's birtokában lévő örökségétől, törvény útján kívül senki meg nem fosztathatik, — az érintett parancs alkalmas jogvédő eszköz volna.—Végre e' nemben többes rendelményű a' tilalmazási zárt oldó parancs (Inhibitorio Reseratorium) mellyel annálfogva, minthogy a' letiltás és birói zár azonos, — birói zárt pedig, nem egyeseknek letiltásban foglalt önkénye, de — a' megye rendelhet — a' panaszlónak letiltással terhelt pénze 's egyéb vagyona, e' teher alól föloldatik, 's a' sajátssággal járó szabad intézkedhetés megengedtetik.

Alapulnak pedig a' zároldó parancsok közönségesen azon törvényeken, mellyek a' birói zárról szólnak, úgy okoskodván, hogy ha az ott érintett körülmények fen nem forognak, birói zárnak törvényes helye nem lehet.

13. Időt nyújtó parancs (Moratorium) fölmenttven általa az adós bizonyos időre az elégtétel terhe alól, — alapul az előbeszéd 14. cziméb. 1647: 86.—1715 : 52. — ritkán nyerhető 's akkor is előleg es tudósítás vétel után Ő Felségétől—indító okot nyújt, ha a' folyamodó javai tűz, víz, kirablás vagy egyéb veszély érte, ha özvegyek vagy árvák sorsa forog kérdésben 'sat. kimutatandó pedig hogy a' hitelezők követelése biztosítvák 's az időközti kamatok rendesen fizettetni fognak.—Hogy ha valaki időt nyújtó parancs által engedett határ idő alatt, véletlen eset miatt p. o. a' termés mostoha vala, avagy mivel nagyobb mennyiségű kere-

setéhez némelly körülmények miatt mindöddig nem juthatott — könyörghetne kiterjesztve időt nyújtó parancsért (*Moratorio Extensorium*).

14. Ujító parancs (*Renovatorium*) ezáltal olly birói ítélet, melly egy év alatt nem foganatosított, 's ekép erejét veszte, megújittatik, 's új határnapon végrehajtatni rendeltetik, — kitétele közönségesen ez, ugy találtatván, hogy a' kérdéses perben az alperes ellen elmarasztaló ítélet hoztatott, ugyan az mindazáltal a' birói személyek változása végett végre nem hajtatott, egyébként pedig az érintett ítélet birói végrehajtásának más egyéb körülmény akadályúl nem szolgál 'sat. építettik a' 2-ik — R 55. 's 1547: 31. Némelly megyékben az birói ítéletek egy évig elmulasztott végrehajtását eszközölni folyamodás utján is lehet, 's felsőbb parancsra csak azon esetben van szükség, ha időközben vagy a' foglalandó javakkal, vagy a' perlekedők személyében változás történt — egyébiránt ezen parancs a' végrehajtásnak három éves elmulasztása után alig adatik meg, ekkor tehát ítéletet ujító perrel kellene élni (*processus ad renovationem sententiae.*)

15. Végrehajtó parancs (*Executorium*) melly által a' biró, saját felsőbb, avagy egyházi törvényszék ítéletét leg ottan végrehajtani köteleztetik, alapul 1563: 78. 1498: 70. 1504: 9. 1548: 43, 'sat. e' parancs használatára okot nyujthat: p. o. ha az alperes részére birtokon belől engedett fellyebbvítelt három hónap alatt nem eszközli — jóllehet napjainkban az is elegendő volna, ha az eljáró bíróság, a' fellyebbvitel eszközlésére szabott törvényes határidő elteltével, az ítélet végrehajtását önmagától kitüzné. Azon esetben, ha az elmarasztalt fél, nem a' fellyebbvitel eszközlését hanyagolja el, hanem biróilag elfoglalt javaira nézve

visszafoglalással él.—Végrehajtó parancs nem használható—visszafoglalási pert kell indítani.—Adatik néha folytatólagi végrehajtó parancs (Executorio-Continuatorium) azon végre, hogy helytelen okokból félbeszakasztott végrehajtás folytatólag fogantossáttassék néha ismét végrehajtást igazító parancs (Executorio-Correctorium) meghagyatván a' végrehajtó bírónak, hogy a' végrehajtás alkalmával elkövetett hibáit, p. o. valamely végrehajtó bíró, nem tekintvén a' földek fekvését 's termékenységét, ugyan azt térmérő által két egyenlő részre osztatja birtok részül kinek kinek hasonló számú földet adat;—ezen hiba megigazítandó lenne az említett parancsal—fölvivendő pedig alapul 1723: 33 1807: 11 —jóllehet bírói végrehajtás alkalmával elkövetett hibák javítása igazító pertjában (processus executorio-correctorius) pontosabban eszközölhető.

Pusztá visszafoglaló parancsok (Simplex Re-executorium) olyvak tudniillik, melyek által a' bíróilag elfoglalt javak minden vita és vizsgálat nélkül legottan visszaadni rendeltettek tiltvák, 's bírónak ugyan azt elfogadni, törvényes büntetés terhe alatt nem szabad 1681: 30. —többes foglalatu visszafoglaló parancsok azonban jelenleg is gyakorlatban vannak ugymint megsemmisítési visszafoglaló parancs (Cassatorio-Reexecutorium) mellyel törvénytelen tartalma avagy egyéb hijjányok ugymint hibás idézés, hirtelenkedés 'sat. miatt érvénytelen ítélet megsemmisítetvén, az elfoglalt javak időközben nyert hasznaival együtt, annak, kitől bíróilag elvetettek, visszaadni rendeltetnek—ehhez, ha hozzá járul azon rendelmény is, hogy a' pert folyamatba venni 's újra elítelni kellek, neveztetik megsemmisítő, visszafoglaló 's utasító parancsok (Cassatorio-Reexecutorio-Continuatorium) nyerhető legfelsőbb helyen 's olly esetekben, mi-

dön valaki jogai védelmére ellenállást, visszafoglalást, vissza üzést használhatott volna, de mindezekkel nem élt, 1681: 30. 's tulajdonkép nem a' végrehajtó, hanem ítélő bírák hibáját tárgyalja. — Használtatik némelly esetben végrehajtást siettető parancs is (Executionis Acceleratorium), 's pedig miként a' nyertes, úgy a' veszett fél által is, p. o. ha nékie szöllejére intézendő végrehajtás elhalasztásából kára eredne — alapja 1792: 17. Adják országos bírák azon kitéttel, ha való hogy az eljáró bíróság ítélete, avagy felsőbb törvényszék ítélő levele, a' végrehajtó bírónak bémutatott: — bírói parancsok neméhez tartozik:

16 Oldó parancs (Relaxatorium) erejével tudniillik bizonyos tárgyban fenforgó parancs terhetől fölmentő — adja a' felsőbb, vagy jobb értesítés után ugyanazon bíró — szerkezetében hivatkozni lehet a' Náadori hivatalról szölő 6 czikkre, 's a' fellyebbvitelről 38. ítéletre — ezenfelül azon törvényekre, mellyek tartalmából az előbbi parancs' érvénytelensége legjobban kiviláglik. Vannak továbbá oldó parancsok is többes foglalatúak ugymint: — Oldó folytató (Relaxatorio-Continuatorium) parancs a' 2-ik R. 52. cz. foglalt okoknál fogva megsemmisítvén, megjelenés, vagy védelem elmulasztása miatt hozatott ítéletet — a' per folytatás alá, 's a' marasztalt fél védelme előadásához boc-áttatik, — meg nem jelenést mentő okok: ha az idézett fél, vagy ügyvéde útközben véletlen megbetegülne — ha a' kijelölt helyre érkezhetést vizáradás vontató lovak hiánya, vagy rablók erőszakoskodása gátolá. — Védelem elmulasztását pedig: ha az alperes véletlenül közbe jött fontos ügyekkel elfoglalva lévén, védelmét, a' bíróilag ki-zabott határ idő alatt sem önmaga, sem ügyvéde által elő nem terjesztheté — avagy ha előleges védelmét egyedül törvényes kivételekbe helyhezé, — 's jogát, az ügy ér-

deméből meritendő védelmére nézve későbbre nyilván fentartá — a' bíró mindazáltal nem csak hogy kivételét el nem fogadá, hanem a' felperesi keresetben végképen elmarasztalta, — illy esetben használendő parancs inkább neveztetik semmisítő mint oldó parancsnak (Cassatorio-Continuatorium) fölállitható pedig -- semmisítő és oldó parancsok közt némi nemükép azon különség: hogy az első akkor kérendő, midőn a' bíróság nyilván törvénytelen az az magától érvénytelen ítéletet hozott p. o. ha az ügy elő adásánál, 's ítélet hozatalán elegendő számú bírák nem valának jelen 1723: 24. 1741: 24. Uri-zékre törvényes bizonyság nem hivattatott 1729: 41. 'sat az utóbbi pedig: ha a' panaszkodó bebizonyithatja, hogy a' bíró egészen másképp ítélandó vala, ha a' perbe teljes védelmét behozhatta volna.

Néha az elhagyatott per folyamatba tétetik folytató vagy is inkább élesztő parancs által (Resuscitatorium), midőn tudniillik a' per már több törvényszakaszon keresztül föl nem vétetett, avagy folyamata parancs által vagy egyéb módon fölfüggesztve vala—idézhető benne 2-ik R. 59. 1723: 37. Azonban az elhanyagolt per folyamatban vétele történhetik folytatólagi idézés által is, kivéven olly táblai pereket, mellyek sorozatból már kitörölvék.

17. Ujító parancs (Novi Mandatum) mult időkben kétféle vala egyes és kegyelemmel (Mandatum novi Simplicis et cum gratia) mostanában az elsőre nincs szükség—mivel olly ügy, melly a' Hétszemélyes ítélő tábla bíró széke előtt meg nem fordult, parancs nélkül megnyitható. —Kegyelemmel ujító parancs pedig táblai ügyekben kérendő Ő felségétől, más ügyekben adhatnának az országos bírák is, így tanít a' Comissio System. ad P. III. 70. sub 9. jóllehet jogtudósaink ellenkezőt állitnak. Alapul 2-ik R. 77. 1723: 33. 1729: 11. Adatik

az egyes ujtás után, avagy miután a' per már legfőbb ítélőszék által is megvizsgáltatott, azon czélra, hogy a' kérdésben forgó per alakban ismételővételvé, — abban, a' korábbi hibák és hijjányok bétöltethessenek.

18 Birót jelelő parancs (Delegatorium) olly ügyben használható, mellynek törvényes bírāja nincs, mivel más ügyeket a' rendszeres bíró hatósága alól jogszerűleg kivenni tellyességgel nem lehet 1715: 17. Jelöl pedig rendkívüli bírakat, a' megyei hatóságok közt fenforgó határbeli villongások esetein kívül Ó Felsége 1715: 17. 1635: 15. Valamint egyenes örökösödés alkalmával is több megyékben fekvő javak fölosztására a' bírák nevező megyét Ó felsége határozza meg 1836: 14. 1840: 13 A' kivett esetekben pedig bírakat revez a' Nádor, 's Horvát-Tótországra nézve a' bán 1635: 19. 'sat. Határjárási parancs azonban jelen korban nem szükséges, mivel az 1802: 23, 's 1807: 13. rendelete szerint határ megújítása avagy meghatározása végett elegendő a' megyéhez honnan az illető bírák megteendő megtevétele végett azonnal kiküldetnek—'s illy esetben legfellejebb meghagyó parancs (Praeceptorium) szüksége fordulhatna elő, ha tudniülük a' tanuság tételre alkalmas emberek más hatóság keblében laknának, 's önmaguktól tanukká lenni vonakodnának — alap. a' vallató parancsról szólló törvények. —

Egyebiránt bíróság kijelölése korunkban, nem parancs alakban, hanem a' bíróvá kinevezendőhöz intézett rendelet (Decretum) által történik, mi okból elfogadás meghatározása végett az ellenviták próbaköve alá soha nem hocsátatnak. —Lévén eset, hogy nem azok, kiknek kérelmére a' határ bíróság kineveztetett hanem az ellen-

felek törekvének tanu- 's egyéb nemű bizonyítványok által bizonyos darab földet, mint határkban esőt, a' bíróságért folyamodók birtokából maguknak tulajdonítani — adatott ugyanazon folyamodók részére kijelölést magyarázó parancs (Delegatorio-Declaratorium) azon utasítással, hogy a' kijelölő parancs jótéteménye egyedül a' folyamodókat illeti, minélfogva az ellenfelek keresetüket más úton tartoznak eszközölni — tekinthető pedig

19. a' Magyarázó parancs (Declaratorium) általában is — melly által vagy törvény, szerződés, végrendelet 's egyéb okiratok kétséges értelme magyaráztatik meg, 's akkor kérendő Ő felségétől. Verb. Előbeszéd 6-ik czime, 1715: 16. 1791 t 12. jöllehet törvény utján a' 2-ik R. 6. szerint királyi ítélő tábla a' magyarázó bíró — vagy pedig a' felek előbbi parancsból származó kétség bontatik föl — 's ez esetben a' dolog természeténél 's azon köz mondásnál fogva, mindenki maga szavainak legjobb magyarázója, kérni kellett a' világosítást attól kítől a' homályos értelmű parancs szavak eredtek.

20. Visszahelyezettető parancsok (Repositorium) az 1802: 22. 1807: 13. T. cikkek fenállása óta szinte szükség kivüliekké lettek, mindazáltal, ha valakinek békes birtokbóli erőszakos kivettetése, avagy törvényes jogai gyakorlatában háborgattatása, bírói kezek vagy határozat által jog ellenileg p. o. minden kihallgatás nélkül történnék, üdvös lenne. — Visszahelyezettetésre utasító (Repositorio-Inviatorium) 's az 1. R. 61. 1542: 4. 1792: 16. 's a' fellyebb idézettekben gyökerező parancsot eszközölni azon okok fölhozása mellett, melyekből az ítélet érvénytelensége, 's a' törvénytelen bírói erőszakoskodás legjobban kiderül — továbbá visszahelyezettető parancs használhatna akkoron is, ha az örökösöket törvényes örökségük birtokba vételében magánosak vagy hatóság gátlanák; idézen-
Tud. Gyűjt. VI. Köt. 1841. 6

dő lenne pedig az 1. R. 46. 47. mellyek az illető örökösöknek örökségök elfoglalását minden kellek nélkül engedik, tartozik a' birói parancsok neméhez —

21. a' Sort ugrató parancs is (Extraseriale) melly által bizonyos ügy rendes sorból ki 's előlegesen vizsgálat alá vétetni rendeltetik — kérendő legujabb Rendeletek értelmében Ő felségétől, — megnyeréséhez pedig legfontosb indító okul szolgálnak azok, mellyek az 1729: 43. 1807: 10. foglaltatnak ugymint ha özvegyet árvát illető avvagy birtokon belőlküldő parancs mellett felyebb vitt ügy forog fen, — ha más ügynek folytatása a' vizsgálatot váró ügy kimenetelétől függesztetett föl, végre ha a' folyamodót elemivagy egyéb csapások nyomorúságra juttatták, 's enyhítő segedelmet nyerhetni pere elítéléséből remél'sat. Ollykor ollykor adatik

22. Menedék parancs (Salvus conductus) mellynek erejével olly vádlottnak, kinek személye törvény szerint befogatható lett volna, avvagy befogatása akármimódon elrendeltetett volna. — Avvagy annak ki miként az 1609: 73. mondja, bizonyos gyanu miatt Ő Felsége előtt megjelenni nem mérészel, meg engedtetik, hogy magát szabad lábon védelmezhesse, és személyes szabadsága ügyének vég kimeneteléig sérthetlen légyen, — a' ki azouban menedék levéllel ellátva, a' kitüzött határnakra törvény előtt meg nem jelen, 's e' miatt makacssági ítéletet nyer, — többé mentő levelet nem nyerhet, ha csak a' felségi méltóság ellenkezőt nem javal 1527: 23. 1495: 3. — egyéb-iránt a' menedék parancs megvetői jelenleg nagyobb hatalmaskodási büntetéssel fenytendő 1723: 10. — tartalmára nézve, ezen szakaszban foglalt-hoz hasonló

22. Az ótalmi (Protectionale) parancs melly által a' folyamodónak — minden személyét és vagyonát érdeklő birói vagy más nemű üldözések ellen ótalm rendeltetik. Alapul vétetik *Verb.* Előbeszédének 5. czime 1638: 30. ez utolsó azonban ezen parancs használatát ritka különösen olly esetben engedti, ha a' folyamodó bebizonyíthatja, hogy terhes ítélet vagy határozat ellene, nem önnön, de mások hibája miatt hozatott, p. o. ha a' folyamodó által megkeresett ügyvéd, helyette megjelenni, 's védelmét előadni megigérte vala, ugyan azt tellyesíteni elmulasztá, 's e' miatt a' folyamodó nem csak pénzbeli keresetben marasztaltatott el hanem börtöure is ítéltetett — eszközölhetett folytatólagos ótalm parancsot, (Continuatorio-protectionale) mellynél fogva a' per folyamatba tétetvén abban a' folyamodó védelmét szabad állásban előadhatja, — hasonló jogvédő eszközökkel tudniillik a' Nádortól mint nemesi jogok védőjétől nyert ótalmi utasító parancscsal (Protectionale Inviatorium) éltek azon nemes köz birtokosak, kiket bizonyos felkérő, az egész helységre nyert adománynál fogva az iktatásnak birtokból tett ellenmondásuk ellenére, — birtokból kivetni, 's jobbágyaivá változtatni akart — rendeltetett pedig az érintett parancs erejével, hogy a' folyamodók joguk békes birtokában hagyassanak, 's a' felkérő keresetének e közlése végett törvény útjára utasitassék.

Egyébiránt köz terhek viselése alól földoldozó avagy egyéb jótéteményt nyújtó kegyelem levelek egyedül O felségétől nyerhetők I. R. 14. 1723: 7. 10 'sat. 's megjegyzendő az is, hogy illy kegyelem levelek ha mások földes uri, vagy egyéb kereset jogait csorbítanak, érvénytelenek volnának 1647: 118. 1681: 55. végre vannak terhebb tartalmu birói parancsok is úgymint:

23. Erőhatalmi parancs (Brachiale) melyben a' törvénytelenül gátolt végrehajtás, vagy egyéb bírói munkálat ugymint visszahelyeztetés határ domb állítás, fölmérés, őszveírás, becsütétel 'sat. fegyveres erővel rendeltetik végrehajtatni — kérendő Ó felségétől, mivel, katonai hatalomról, ha tudniillik az ellenerő legyőzésére annak szükségé forogna fen, megyei hatóság nem rendelkezhetik fölhivható 1681: 31. 1802: 22. 1807: 11. 13.

24. Elfogató parancs (Captivatorium) ez által az illető hatóságnak vagy bíróságnak meghagyatik, hogy a' kijelölt személyt, mint fizetésben elmarasztalt, de fizetni tehetlen adóst, a' folyamodó bátorságára, 15 napokig tartóztassa le, 's ha azon idő alatt, sem eleget nem tenne, sem ellenfelével meg nem egyezne, ugyancsak a' folyamodónak szolgáltassa kezébe, illy esetek fordulhatnak elő adóssági hatalmaskodási, 's vallani makacskodók elleni 'sat. ügyekben, — korunk gyakorlata szerint azonban a' 3-ik R. 20ik czimének szelleme miatt, ha a' keresetben az Alperes személye megítéltetni nem kéretett, — ezen parancs kinyerése alig remélhető, közönségesen alapul a' 2-ik R. 67. 68. a' 3-ik R. 20. 1554: 20. 1647; 37. 'sat. 's ereje azon föltételekhez köttetik, ha a' panasz szenvedő a' folyamodónak sem eleget tenni, sem vele egyezni, sem kezeset állítani, sem biztosítást nyújtani nem akarna. Nyerhető Ó Felségétől.

25. Sürgető (Superabundans) parancs, melyben a' bírónak komolyan meghagyatik, hogy a' hozzá intézett előbbi parancs tartalmát vonakodás nélkül tellyesítse, — e' parancs kiadása körül az 1630: 12. azt rendeli, hogy az országos bírák illyest ritkán adjanak, sőt ha az ellensfél törvénszerű

okokat hoz föl az első parancs' elfogadása ellen, sürgető semmi esetre ne adattassék, minél fogva helyesen cselekszik a' folyamodó, ha ellenfelének a' kérdéses parancs érvényessége fölött tett ügyeleteit kérelmének előterjesztése alkalmával bemutatja, sőt így cselekedni némileg törvényes kötelessége is. Kérni kell pedig a' sürgető parancsot ugyan attól, kitől az előbbi származott, a' távullét, vagy elhalás esetét kivéve — ezen fölül ezen nemű parancs érvényes kiadásához az is szükséges, hogy a' parancsostók a' dolog fekvéséről előleges tudósítást vegyenek. — A' sürgető parancsra következik vagy

26. Mennydörgő vagy fenyegető parancs (Fulminatorium) melly az előbbiek tellyesítését, az eddigi elmulasztás roszalásával, 's büntetésijesztesselel sürgeti. — Kérendő ez is azon országos bírótól, ki az első és sürgető parancsokat adta — különben érvénytelen. — Valamint a' sürgető ugy ez is ritkán adatik sőt mielőtt hatósági tudósításból, vagy egyébünnen a' panaszlott bíróság törvénytelen eljárása ki nem ismertetik, soha sem — minélfogva meg kívántatik, hogy a' folyamodó világos próbákat mutasson, mellyekből az, hogy az első parancs alapja ellenviták mezején ki nem forgattatott következőleg féretételnek helye nem lehet, kiderüljön — alapul használható az 1556: 23. 1563: 78. 79. 1630: 12. 1655: 53. 'sat. — szükség pedig mind a' sürgető mind a' mennydörgő (fenyegető parancs szerkezetét összehangzásba hozni azon parancs nemmel mellynek tellyesítésére az illető bíró kényszerítettik.

Czélunk lévén a' birői parancsokról törvénykezési gyakorlat szempontjából szóllani, ennélfogva az egészen elavult neműeket elmellőzzük — példa minták szerkeztését is hasznosabb fogamatja végett akkorára halasztjuk, ha majd keletkező mes-

ter szavakat e' tárgyban is 'egy részről a' szokás más részről nyelv és jog tudósink bölcsessége állandóvá teendi.

Igéretünk szerint befejezésül szóllandunk még a' magány parancsokról, mik nem egyebek, mint egyezési szerződés (Contractus Contractualis) mellynek erejével egyik, más ügyeinek intézését magára vállalja 's osztályozhatók 1-ör szabadokra és tiltottakra, a' mint tuduillik az intézendő tárgy becsületes és jogszerű, avagy ellenkező 's tiltott ügyek fölválolása maga után gyakran büntetést is vonz. 1) 2-or törvényszékiekre, és törvényszék kívüliekre 's mindkettő ismét vagy általános vagy különös tartalmu—törvényszéki általános magán parancs nálunk az melly által törvény előtt mások ügyei előmozdítására közönséges ügyvédi fölhatalmazás adatik, különös pedig, mellyel egy bizonyos ügynek előmozdítására, vagy védelmére rendeltetik ügyvéd —továbbá törvényszék kívüli általános parancs által jog adatik, 's köteleesség vállalatik, mások mindennemű ügyeinek tellyes hatalmu tárgyallására 's illy ügyviselő neveztetik [meghatalmazottnak — ha

1) Vallyon meghagyásból véghez vitt vétség, a' cselekvőnek, vagy cselekedtetőnek terhesebben betudandó é? erre nézve elvont általános szabály, bár melly rendszer vétessék a' büntető jog alapjául nem adattathatik, annál fogva mivel azon számos körülmények, mellyek között illy vétségek elkövetetni szoktak, a' jog fontoló mérlegbe vetve ugyanazt különféle módon nyomhatják le — bíró fogja tehát egyes esetekben az ügy fekvéséből és bizonylatok erejéből meghatározni, ki valt az elkövetett vétség határozó, és határozott oka következőleg közöttük a' bűnhődés aránylagos fokozatát is.

hogy pedig a' meghatalmazás, különösen meghatározott ügyes tárgyat p. o. perbeli egyesség kötetést, bizonyos fölvallás tételt illet, ugyan az neveztetik különös meghatalmazásnak.

A' meghatalmazottak és ügyvédek nálunk mi-kép vallattatnak be és huzattatnak vissza az 1504: 14 1. R 106. 1723: 35 1729: 24. 1840. 23. közön-ségesen ismeretes—azonban megjegyzést érdemlő az, hogy nálunk általános meghatalmazási bevallás örökös szerződések kötésére, 's ünnepélyes föl-vallások tételéhez is elegendő (Lásd Frank Tom. II pag 304.) az ügyvédi visszahuzás pedig tör-vénykezési rendszerünkben, egyszersmind per or-vosló mód, sőt Verböczy idejében a' 2-ik R 81. bizonylata szerint bizonyos teher viselésével a' meg-hatalmazott cselekvénye is visszahuzható vala, mi időnkben, a' törvénykezés átalakulása miatt, al-kalmazható alig volna. —

Magány parancs foglaltatik továbbá a' gyám-és gondnokság természetében, — ezekről azonban bő-vebben szólni minthogy mindennemű jogrendszer-ben külön tárgyul vétetnek, — ide tartozónak nem véljük. —

De kereskedési ügyekben fontos azon viszony, melly bizományos (Comissionär) és megbízó (Com-mittent) közt létezik, 's mellynek a' jogszerű alap-ja színté magány parancs: erre nézve a' világos a-dós szólló 32-ik végzetben foglalt homályos sza-bályt az 1840. 16-ik 3. cz. 3-ik fejezetének sza-kaszai következőleg határozzák meg, ugymiat: a' bizományos tartozik az eladott áruknak áráért, ve-vő gyanánt (Stardel credere) felelni—ha az áruk árjegyzékkel adattak át, a' jegyzéki ár határozott árának tekintendő (Limito-Preis)—mihelyt a' bizo-mány felmonlatott, a' bizományos azon árukból sem-mit el nem adhat, — a' bizományosnak a' bizományi árukra törvényes zálog joga vagyon mellyet eső-

dület esetében 1840: 22ik czik 35ik §-sa szerint ettől függetlenül követelhet 's valósíthat.

Husztly gyakorlati törvénytudományának a' kezességéről szóló fejezetében olly jogszülő ügyről is tesz említést mellynélfogva egyik kit ő Mandatornak nevez, meghagygya a' másiknak, hogy ez egy harmadiknak pénzt hitelezzen, 's ennek azon eredvényt tulajdonítja, hogy a' hitelezőnek mind kettő kötelezettje leend—a' kölcsönvevő, kölcsönvételnél, a' kölcsönöztető pedig közbe vetett hitelénél fogva.

Ámbár továbbánéminemükép magány parancs váltó-viszonyokban is lappang, — azonban közjogtól eltérő különössége miatt e' tárgyról sem szöllandünk.

Jóllehet pedig törvényeinkben a' parancsadó és fogadó közt létező viszonyokat meghatározó szabályok fölállítva nincsenek, — mindazáltal néhányat, az itt ott található töredék rendeletek összeillesztése által 's az ész jog elveinek segédelmével előmutatunk, ugymint: 1-ör a' parancs fogadó az elváltalt ügyet hasznosan véghezvinni tartozik, ennélfogva, az ügy urának álnokul vagy hibából okozott kárért felelős. 2-or az ügyura ellenben, a' parancs tellyesítésével járó költségeket, 's azon kárt, mellyet a' parancs fogadó az ügy miatt saját javaiban szenvedett megtéríteni tartozik. 3-or annak következménye, mit a' megbizott parancs határai közt művel, mind cselekvőleg, mind szenvedőleg a' megbizót illeti. 4-er azon harmadik ki magát az ügy foganatosítójának lekötelezi, az ügy urának is lekötelezettjévé vált. Valamint, viszont 5-ör annak tellyesítését mit az ügýtárgyaló főnöke nevében ígért vala—ez utóbbtól kívánhatja, ide jegyezhetjük végre 6or törvényeink 2-ik R. 82. 3-ik R. 26. 1647: 81. 1649:

18. 'sat. rendelményét, minélfogva hatalmaskodások esetében azokért, kik társul vétettek, küldettek, vagy megbizattak (assumti, missi, comissionati), ha neuresek, bündijt önmaguk fizetnek, ha pedig nemetlenek, vérdijukat a' parancsló fizeti. —

Hasonlatnál fogva a' magán parancsokhoz számítatik végtére közönségesen, az „ügyviselés“ is (negotiorum gestio) értetvén alatta az, midőn, valaki más ügyeit megbizás nélkül veszi magára; 's jöllehet ezen jogszerű következmények, hogy az ügy ura, ha az ügyviselő tetteiből eredő hasznát magának tulajdonitni akarja, köteles e' célra tett költségeket megtéríteni, továbbá, hogy ha valaki másnak világos akaratja ellenére, avatná be magát olly ügybe, melly már különben is harmadikra bízott, nem csak cselekvénye lenne érvénytelen—hanem kárpottalással és felelet terhével mind az ügy urának mind a' megbizottnak tartoznék — az ügyviselés, mint néma szerződés (quasi contractus) természetéből le nem vezethetők, mivel ügyviselésben semmiféle szerződési elem nem rejtezik, mindazáltal helyeselhetők ezen általános jogelvekből ugymint: „Senki más kárával nem gazdagulhat—„ki a' hasznot vesz—terhet is viseljen“—tiltott kárek mindeukor megtérítendők,“

Hazai törvényeink 's be vett szokás nálunk, mások ügye viselését néha különösen megengedik, néha pedig, mint ha ügyviselés történt volna ugy veszik. Az első tétel eseteihez tartozik: 1-ör Hogy gyám helyett törvény előtt a' nagyobb testvér jogszerűleg megjelenhet. 3-dik végzet a' meghatalmazott 2-or Hogy 15. napok alatt az adománynak 's beiktatásnak mindenki mind saját, mind mások nevében ellenmondhat meghatalmazás nélkül is, 1563:46.—20. 26. Végzet, az ok-

adásról és vételről.—5ik Végre az iktatás tisztaság. 3-or. Hogy a' megyei hatóság, azon adóságokat, miket a' tisztviselők különös fölhatalmazás nélkül csináltak ugyan, de a' kölcsön vett pénz közszükségre fordított, fizetni tartozik. 1723. 84.—58-ik ítélet a' vil. adósságok—föltételeztetik pedig törvényeink értelmében az ügyviselés azon esetben, ha hatalmaskodás uradalmi tiszt által, földes urierővel (cum potestatis domini sui) követtetett el; ekkor ugyan is 2-ik R. 48. 49.—1492 : 24. 1659 : 33 rendelete szerint a' hatalmaskodó tiszt hivatalból (ex officiolatu) idézendő—az ítélet mindazáltal a' tulajdonos javaiban végrehajtandó—ki is kártalanításának eszközzésére nem egyébbel élhet, mint viszonykeresettel az illető tiszt ellen, ha azt hogy a' büntetett hatalmaskodás elkövetésében nem részesült, bebizonyíthatja.

Ügyi.

4.

Töredékek Herderből.

A' nagy lélek, ki által a' sors változatot viszen ki, mind azokra nézve, miket az gondol és érez, közönséges szabály szerint minden közepszerű lélekkel nem mérhetik együvé. Vagynak fensőbb-nemű kivételek, és a' világon minden nevezetes többnyire ezen kivételek által történik. Az egyenes vonalok mindig csak egyenesen mennek, 's mindeneket úgy hagynáuk mint vagynak, ha az istenség a' nyugalmas nap-pálya körébe rendkívüli embereket, mint üstökösöket is nem vetne, azokat alá-sülyedni, és legmélyebb sülyedésökből ismét oda emelkedni nem engedné, hová őket földi szom nem kísérheti.

Tetteket látok, vagy inkább tettek hallgató jegyeit sejtek, olly lélek tetteit, ki korszaka borékjához képest igen nagy, annak dicséret kiáltásaihoz képest pedig igen csöndesen és gondtalanul megy, hogy homályba vessen olly magokat, mellyek, mint minden munkái 's teremtései istennek, kis csirából kelnek-ki, de a' mellyeket az első sarjazás-kor olly szeretve pillantunk és szagolunk meg, mivel azok isten teremtései lesznek a' *homályban*. És bár csak azokból sarjaznék ki az emberiség legszebb növénye, művelődés, növelés, emberszeretet, rokonszenv és testvéri boldogság! — szent növények, ki járdalt köztetek, kit egy jobb jövő édes borzalma sohasem ragadott meg, és ki öntözőiteknek, lett legyen az nagy és kcsiny, király és szolgál—nem szentelt esti, reggeli és éjféli áldozatot? Cserép- és halttestként omlanak szét minden pusztán testi és politicalai czélok: a' lélek! a' szellem! — az emberiség egészének tartalma—az megmarad; és szerencse, ha a' tiszta, zavarhatlan életforrásból sok leve!

Ha az emberiség körében daczol valami a' mulékonysággal, tudomány 's művészetnek kellene annak lenni; igen, ezeknek természetök örök, képesek a' legtisztább igazságra, és a' mérhetlenbei terjeszkedésre; az is igaz, hogy a' művészet 's tudomány sajátlagos lénye soha ki nem hal, soha nem változik. De annál halandóbbak annak formái, mivel ezek mindenek felett fölhalálóiaktól és mestereiktől látszanak függeni, velök keletkezni, virágzani és kihunyni. Mig a' fölhaláló él, mig a' mester tanít 's vezet, az ő élő forrásból élő gondolatokat merit az ember, a' második harmadik nemzedékben csak utánhangzó vagy után majmoló iskolákat vándorol keresztül; a' mester képe életnélkül áll ott; az ő tudományát és

művészetét nem saját -- hanem szomszédai munkái is túlélétek.

Ha bizonyos czélt akarnánk itt a' földön a' természet elejébe tűzni, nem lehetne azt az ő erőinek minden alakokbani, nem—és fajokbani kifejlődésére szorítani. Ezen fejlődések lassan 's gyakran észrevétlenül mennek; és többnyire körszakilag jelennek meg. Az álom éjjelét követi a' fölédredés reggele, amannak árnyaiban erőket szedett a' természet, hogy ezzel másnap vidáman találkozzék.

Az emberek életkorában soká tart a' gyermeki szak; lassan nő a' test és lélek, míg összetett erők következtében az ifjuság virága kihasad, és a' későbbi évek gyümölcse lassanként megéri. Igen jogtalanul nevezék a' kifejlődés ezen körszakait átváltozásnak (revolutio) itt nem változik át misem, hanem kifejlődnek (evolvuntur) az erők. Mindig tűnek föl elrejtettek és mélyebben fekvők, mellyek némi előre ment okok nélkül nem hatásolhattak vala.

Ezért csinál körszakokat a' természet; időt hagyott ő a' teremtésnek a' kiállott fáradalomtöli kinyugvásra, hogy egy másikat még nehezebbet vidámabban kezdjen 's végezzen el: mert kétség kívül, ha a' növény virágait kihajtja, vagy ha benne a' gyümölcs képződik, bensőbb 's finomabb erők ébrednek fel, mint midőn a' tápanyag a' törzsökbe lép és rajta a' legalsóbb levelek képződtek. Nem hagyja előbb el a' teremtését a' természet, rendes futásánál fogva, míg annak minden physicali erői fölhasználtattak, a' legbelsőbb szinte kiadta magát, 's míg a' kifejlődés, mellyet minden lépten egy jótékony után teremtés (epigenesis) követ, annyira tökéletességre ment, mint az adott körülmények közt tökéletességre mehetett.

Megszoktuk minden egyes, egyszersmind élő lényt elszigetelt egészként tekinteni; de a' közelebbröli nézölés azt mutatja, hogy az a' földdel, égaljjal, időjárással és az egész természet körszaki lehelletével össze függ', hogy az e' szerint tart hosszabb vagy rövidebb ideig, e' szerint öregszik—vagy könnyebben ifjodik meg. Az ember mint értelmes, erkölcsi és politicalai teremtmény, ezen erők és tehetségéknél fogva saját és végetlen terjedelmű elemében él. Az ő értelme összefügg mások értelmével erkölcsi mivelődése a' mások viselkedésével; az ő önereje—miszerint magát 's másokat szabad lényként rendelhet el—olly pontosan függ össze sokaknak gondolkozás módjával készségével és működő vállalataival, hogy neki ezen elemek kívül szárazföldi halnak, légtől üres térbeni madárnak kelletik lenni. Legjobb erői kihalnak, tehetsége halt tehetség marad, és minden időn, helyen és elemek segélyén kívüli törekvése csak egy, virágnak tél közepén megjelenése.

A' természet csinálja az évszakokat, ő bontja ki az erőket, ő bontja azokat ki az emberinemben is. Egyes emberek, néprendek, testületek, egész társaságok és népek e' folyammal csak tovább ragadtatni képesek, megtették ők a' magokét ha ennek folytában okosan kormányzottak. Ne higgye senki, hogy ha minden uralkodói a' földnek, a' legkevélyebb néger királytól a' leghatalmasb tatár chánig egyesülnének is a' tegnapiak mává tételére, és a' köz embernem folytonos kifejlődésének—vezessen az bár ifjuságra vagy vénségre—örökös akadályozására, hogy azt valaha kivihetnék. Okos uralkodóknak soha sem is lehet az czéljuk, mivel éppen az egész hasztalan törekvésben csöpp értelen sincsen.

A' társaságnak minden rendei és rendelményei az időnek gyermekei; ezen öreg anya szülte táplálta és növelte, — ő ékíté és készíté ki — és hosszabb vagy rövidebb éltök után eltemeti azokat, mint magát is eltemeti 's ismét megifjítja.

A' ki tehát a' maga létét valamely rend vagy rendelmény tartósságával váltja fel, önmagának szükségtelen fáradságot okoz; a' mi előtted létezett, ha szükséges — mögötted is leend az. Mennyire tőled függ, okosan 's bölcsen munkálj, az idő elmenendi a' maga nagy útát, 's a' magáét elvégzendí. Személyedre nézve több légy mint rangod: úgy abban, vénüljön bár az mint tud, magad és másokra nézve örök ifjúságot éldesz, sőt a' sötét éjszakán tisztább csillagzat-kent fogsz tündökleni.

A' ki rangjának korlátozatján fölül nem emelkedik, nem hős abban; másszon, üljön vagy fekdüdjék bár a' mögött. A' rang mint olyan csak bábokat teremt; személyesség szüli a' becsét és érdemét. Mennél inkább leaszik azon röst, élettelen borék, melly a' legjobb magot mint a' legrosszabb magot magába rejti; annál bizonyosabban leend a' szép, az érett mag láthatóvá. Bizonyára nem hátrálása sőt inkább kifejlése az az időknék, hogy a' rang nem lehet minden, hanem minden állásra személyek, emberek, ható teremtmények kivántatnak. Mivel pedig, ha csak ismét erőt nem akar venni a' vadság Európának naponként többülő szükségei mellett ezen érzetnek szükségeskép növekednie kell: csak egy tanács marad tehát hátra, melly mindenkit megóv állásának elvénybedése ellen: „légy valami állásponton, akkor első leszel ki annak hibáit átfogod látni, elkerülni és megjobbitani. Annak kora benned fog megifjadni, mivel te benned van valami

ollyas, melly minden alakzatot ékesítui, és minden alakzatban élni fog.“

A' philosophia gazdag az olly eszközökben, mellyek bennünket a' szenvedett vész esetekben vigasztalnak; de ellenmondhatlanul legjobb eszköz az ellen, ha az bennünket erőssé teszen újabb rosszak elviselésére, és velünk erős magunkbani megnyugvást közöl. A' legtöbb gondroham melly lelki-erőnket gyöngíti, kívülről jön; de *mi* azért *nem vagyunk* a' körülöttünki tárgyak. Valóban szomorú az, ka valakinek helyzete, mellyben él, minden körülményeivel és erősegeivel annyira le van verve, annyira meg van keserítve, hogy annak egy szőlőfürtjét és virágát sem érintheti meg; hamvakká omlanak szét kezei között, mint ama 'sodoma gyümölcsök.

Azonban *ő maga* még sem azon helyezet:

És legyen mi lehet és lennie kell. Mennél inkább átlátandja cselekvései következményét, annál inkább benne nyugszik *ő* a' cselekvésben; ez által erősb leend a' lélek, és föléled mint az új felfakadó forrás. A' forrás, nem számolja ki, folyama micsoda földrétegeken folyand, micsoda idegen részeket veend magába, és végre hová fog eltűnni; *ő* saját teliségéből patakzik ki föltarthatlan mozgalomban. —

A' mit mások minmagunkról mutatnak, az csak látszat; van annak mindig némi alapja, és soha egészen meg nem vetendő; de *ő* benne az csak visszavert fény, melly az *ő* saját, gyakran töredékeny és rideg lényökrül játszatik vissza, soha sem pedig saját lényünk. Hadd másszon a' kis féreg rajtad és körülöd, hadd törekedjék az mint tud, hogy te meghaltuak tartassál; *ők* munkálnak saját természetökben, munkálj te a' magadéban 's élj!

Saját keblünk és jellemünk főképen sokkal inkább tart minket főlegyenescdve, mint minden fő- és elmetörés. Szívben élünk mi, nem gondolatokban. Mások véleményei lehetnek kedvező vagy el- lenségés szelek vitorlánkban; a' körülmények min- ket is — miut hajókat a' tenger — itt föltarthatnak, ott erőszakosan ragadhatnak; de hajó és vitorla, iránytő, kormány és evező — mindig mieink. Meg ne öszülj tehát soha a' gondban az öreg Tithonként, hogy ifjuságod enyésszék, sőt inkább karjaidból naponként ujonnan ébredt munkássággal új Aurora emelkedjék ki.

A' lélek az ő legtitkosb munkálataiban semmi kinszerítést, semmi gépelyi előszabályt nem ösmer; szabadon hat ő ki magából, és ez első munkákban fekszik egész élte munkálatainak előképe. Őt meg- lesni tehát, őt, ha kellemes pusztákon, ha gyö- nyörű tömkelegekben tévelyeg, és mélyen betéve- lyedik, egy tiszta csillag alakjában, vagy mint Mi- nerva Homérnál egy idegen utazó alakjában (nem tanító és fenytő mester képében) jó útra igazítani, röviden, mint ama' philosoph naponként óhajtá, an- nak reggel, és ifjuság képeit tüntetni fel, hogy az az élet estvéjén és az aggkorban vidáman emlékez- zék vissza Plató szellemi országára, és ne legyen szüksége semmi lealázó, rémitő lélekvándorlási esz- mékre: ezt mondom, tehetjük és tartozunk is ten- ni; de természetesen csak a' sors kezei közt. —

— — Mert, mivel minden eszméinknek, és benyomásainknak urai nem vagyunk: annál kevés- bé vagyunk urai barátink 's gyermekeink benyo- másainak. Nem helyezők mi magunk ide át lelkein- ket; még kevésbé vagyunk mi azok, kik erő ket a' mindenfelőlről rájuk tóduló mindenség ellen ösz- szeszedék.

Vagynak tehát valóban személyek, kik szenvedésre, szerencsétlenségre születtek; kiktől korra benyomások és eszmék, gondok és kórok életközi kedvöket meglehetősen mekevesíték és elrablották. Az ital, mit inniok kell, keserüvé, vagy zavarossá, és iztelenné tétetett: mert vagynak bajok, mellyek ez életben egészen ki nem irthatók. Ezen személyeknek is meg kell azonban elégedni, a' terhet, melly rájuk föltétetett, azon tőlök elválhatlan életterhet vidámsággal, vagy legalább nyugodtan kell hordaniok, és egy más, szabadabb és jobb életben himniök.

A' legjobb szív is mindig emberszív marad, a' test test marad, 's a' földi élet csak földi élet. Az ügyes bajos dolgok nyomoruságai, mellyeket a' szükségtelen, 's mégis olly szükséges életgond hozott létre, ismét visszakerülnek, az életkorok az ő változó tökéletlenségeikkel ismét visszakerülnek. A' jó tulajdonságokban is e' földön mindig az ő két nemeire marad az emberfaj osztva, kik egymással átellenben egy gyökön állanak, egymást átölelik 's karolják, de az emberéletben sohasem nyerhetnek egy 's ugyanazon tökéletességet. Mije egyiknek van, nincs a' másiknak, mi egyik emberé: az nem a' másiké. Születés, álláspont, égalj, növeltetés, hivatal, életmód—szüntelen korlátozzák őket.

Csak kevés éveken át nő egy ember, ekkor megállapodik, vagy fogy, és hátrafelé megy; ha agg korában ifjat akar játszani és másokat majmolni, névetségessé, gyermekessé válik.

—Beszédünk, mint gondolatköz' é i eszközünk—milly nyomorú foltozat! Hát nyelvünk hegyén, a' szájpadrás és ajakak közt, néhány tagozott hangokban kellessék szívünknek 's legbensőbb lelkünknek lebegni, 's onnan úgy közleni magát mással, hogy az bennünket felfoghasson hogy az a' mi legbensőnk mélyét érezze?

Ügyes törekvés! nyomorú, néhány léghabokban és mozdulatokban álló pantomim! a' lélek, mint a' hétszeresen meglánczolt, fekszik tömlöczében, hogy egy pár fény—és léglyukakon nézzen és lehelljen-ki. És a' világot mindig csak *egy oldalról* tekinti, miután millió más oldalaknak is kell lenniök, mellyek mihelyt több, és más érzékeink volnának, mihelyt testünk szoros gunyhója szabad kilátására változnék, szinte előttünk, szinte bennünk feküdnének. És mi, örökké megakarunk ezen szöglettel, ezen tömlöczczel elégedni? Micsoda szerencsétlen, kinek itt élethosszig azzá kelle lennie, szorítá arra vágyait, hogy csak terhétől szabaduljon meg, minden pótlás érzete 's reménye nélkül, azért hogy ő itt annyira visszatartóztatott, és csalatottá leve? Midőn mi magunk a' barátság 's szerelem legboldogabb forrásainál itt gyakran olly szomjan 's kórosan epedünk, egyesülést keresünk, 's azt sohasem találjuk, alamizsnát koldulunk a' föld minden tárgyaitól, és mindig szegények, mindig kielégítetlenek vagyunk—úgy találjuk végre, hogy minden földi czélok 's földi tervek semmik—
—hiúság! hiúság!— ezt érezzük, és naponként érezzük ezt: mellyik szabad nemes emberlélek nem emelkedik föl, és nem utálja meg itt e' földön a' püszták körében az örök gunyhókat 's vándorhelyeket. —

—--Részvevőknek szükség lennünk; mi az idők folyamában állunk, hol egyik hab a' másikat űzi; hasznosan vagy károsan kell tehát a' jövőre hatnunk, mint a' múlt reánk hatásolt; az élet bajnok-bére az, hogy mi az éjben és homályban is találjuk a' czélt, hol a' koszorú függ, hogy eltaláljuk a' hűrt, hol jó zengzetű harmoniák hangzanak le 's fel a' végetlenségbe. Ha ezek hallatlanok lennének is az alávaló fülnek; de jelen vannak még is,

továbbhangzának, és új öszhangzatokat ébresztenek. —

Nem csupán irások által hatunk mi a' jövőre; sokkal inkább tehetjük azt intézetek, beszédek, tettek, példák és életmód által. Ez által élve nyomjuk másokba képünket át; ezek azt elfogadják 's tovább ültetik. Így emelkedett föl az emberség fája a' népek fölött; számtalan kezek munkáitak annak ápolásán 's növelésén: mi eldeljük annak gyümölcsseit, és tartozunk segédkezeket nyújtani annak további művelésére. Meddig terjedjen az, pillantásunk át nem foghatja; de kezünk legyen szorgalmas, rövid életünk részvevés és részadás által meghosszabbul, 's örök lesz.

Nekem úgy tetszik, mikép e' magas és valódi érzet mellett könnyen elfelejtkezhetik az ember a' névről, melylyel személyünk a' test életében nevezteték; nem képünket akarjuk mi társainknak 's az utóvilágnak hagyni, hanem szellemünket, szívünket, létünk legszebb törekvéseit, a' leguemesb alakzatot, melyet mi másoktól, 's mások mitőlünk nyertek.

A' ki minket kérdezzelén előhozott, és e' világoni lételre nézve egy olly váratlan tervet gondolt ki, egy más világba is áthelyezendhet bennünket, ha ráuk szüksége van. —

Ártatlanul és vidáman költözni el, keblében semmi vádlót és bosszulót nem hordani, kellene minden értelmes vágyának 's törekvésének lenni, még ha föltesszük is, hogy ő minden törekvéseiben csalatkozik.

Ostobaság azon törni fejét valakinek mit tudunk *nem lehet*; röstség és hanyagság volna fejszünk azon törni nem akarni, mit a' jövendőről tudunk *szükséges*, mi a' jelennel együtt a' multból

szinte előtölül, mit mi magunk is csak nagy bajjal titkolunk el. Belső érzelmünk—mondák a' görögök—az istenekkel beszél, és a' jövő jóslója. A' jövő dolgokról is helyesen és tisztán itélni, az égiek legszebb ajándékának tartották öök, melly csak osztályrésztül juthat a' halandó embernek, és mindkét eltérést, úgy a' nagyon vakmerő előrelátást, mint az embereknek a' magok újjakoni röst haladását il- lendő fényre hozták.

Az emberiségnek minden alakzataiban, minden néprendeknél—úgy vélem—sokkal kevesb fordittatik találósságunk, vagy éles látásunk 's elméncz-ségünk, vagy az emberi lélekerő más sarjadékainak kiképzésére, mint a' szívnövelésre, ez pedig, minden embereknél csak emberszív. De bizonyos fokig az emberiségnek minden alakzatában és helyzeté- ben ez is kiképezthetik. —

—A' szív megtisztítása, a' lélek nemesíté- se minden ösztöneivel és vágyaival—úgy vélem— az igazi palingenesiája ez életnek, melly után bi- zonyosan egy vidámabb, fensőbb, de előttünk ös- meretlen metempsychosis következik. .

A' régiaknélü barátság képe, „a' két egymás- ba szorított kezek“ a' baráti egyesülésnek, annak céljának 's éldeletének, úgy látszik legjobb kiáb- rázóljaja; többet jelentő az, mint a' „két összehangoz- tatott húrok.“ Ezek csupán társasági szövetkezést nyomnak ki, mellyből még soká lesz barátság.

A' társaságos ember könnyen 's jól alkalmazza magát, akármelly társasághoz könnyen hozzásimul, és ez is könnyen fölveszi az ő hangulatát. Ő kit- sem terhel jelenlétével, ő nem szorít-ki senkit, és így mindenki örömet van körül: egy bizonyos fo- kig bizalmasok hozzá, mivel érzik, hogy ez em- berben rossz nem lakik. Az efféle jellemek a' na- ponkénti társalkodásra jók; de a' barátság!—milly

más szent kötél ez! Sziveket és kezeket köt ez egy közös célra össze, és hol e' cél szembe-
tűnőleg, hol ez folytonosan, ösztönözve, még ve-
szélyben, vagy veszélyen kívül is előttek lebeg:
akkor van a' barátság kötele, gyakran olly ponto-
san, erősen és szívesen összekötve, hogy azt
csupán a' halál oldhatja meg.

—Milly igaz ez, mit ama' barát énekel ba-
rátjáról: „*a' te szereteted több volt nekem mint
asszonyszerelem.*“—Deine Liebe war mir mehr als
Frauenliebe.“—A' teremtés nem ösmer nemesbet,
mint két önként és oldhatlanul egybekapcsolt ke-
zet, két önkényt egygyé lett szívet és életet.

Mindegy, habár e' két szív férfi vagy női,
vagy mindkét nembeli legyen: büszke de helytelen
előítéletök a' férfiaknak, hogy csak ők alkalmasok
a' barátságra. Gyakran magához képest gyöngé-
debb, állandóbb, hivebb és aranytisztább egy asz-
szony, mint egész sorozatja a' gyöngye, érzéste-
len, tisztátalan férfilelkeknek; és hol hűtlenség hiu-
ság ingékonyság és könnyelműség helyt találnak:
ott mindkét nemi barátság lehetlen. —

A' házasságnak is barátságnak kell lennie:
és jaj hol az nem ez, hol az csak szerelem és
kéj akart lenni! Egy nemes nőnek férjeért édes
a' szenvedés is, édes az öröm, és ha a' férj ne-
jében, a' nő férjében, munkásan, vidáman, tiszt-
tességesen egymást becsülve és szerencsésen ér-
zik magukat. A' gyermekek közös nevelése az ő
barátságuknak szép vezérczélja, melly mindkettő-
jüket még ósz aggkorukban is édesen jutalmazza.

Két egymásba font élőfaként állanak ők, és
állandanak ifjú, zöldellő fácskák és ágak koszorú-
jától övezve.

Főképen az *együttélés* az igaz barátság vele-
e; a' szívek fölnyitása és megosztása, bensőbb

egymásbani öröm, közös egymással szenvedés; tanács, vigasztalás, fáradozás és segély egymásért—annak bélyegei, annak édességei, annak benső jutalma. Milly gyöngéd titkok vannak a' barátságban! Kéj örömei, mintha az egyik lelke magát a' másikéban közvetlen érzene, és előre sejtítve annak gondolatit, olly pontosan eltalálná, mintha azok saját gondolatai volnának. És valóban, néha a' léleknek hatalmában van azokat annyira elősmerni, és a' másiknak szívében olly közvetlen, olly bensőleg lakhatni.

Vagynak a' gondolatrokonságnak is pillanatai, minden legkissebb kül befolyás nélkül, mellyeket bár a' lélektan nem magyaráz ki, de azoknak nyilván létét tanítja és erősíti. Vagynak visszaemlékezései, még a' távolban is egymásra emlékezései, az elkülönzött barátoknak, mellyek gyakran a' legcsodálatosabbak, leghatalmasb neműek.

Ha kivált a' léleknek valaha azon titkos ereje volna, hogy életmű nélkül egy más lélekbe hathasson be: hol eshetnék az meg, természetben mint a' barátságnál? Ez tisztebb, és bizonyosan hatalmasb is mint a' szerelem: mert ha a' lélek örök erőre és tartósságra akar emelkedni, meg kell először tisztulnia a' durva érzékségtől, valódi és igazi barátsággá válnia. Milly ritkán érheti azt el a' szerelem! önmagát dúlja szét, vagy tárgyát rombolja össze átható, harpózó lángjával, 's ekkor mindketten, a' szerető és szeretett egy c-omócska hamvként fekszenek.

De a' barátság parázstüze tiszta, nyugtató embermeleg; mind két lángok egy oltáron játszanak egymásban, vígan emelkednek és lobogtatják egymást, és gyakran még a' szomorú válás órájában is győzőleg föllebegnek vidámon együlve a' legtisztebb egyesülés, a' leghűbb, elválhatatlanabb barátság országába.

Vallás nélkül el nem lehet az emberiség. Már a' végetlen, ki mindenünnen körülveszen bennünket, kit mi gondolatunkkal olly kevéssé foghatunk fel mint kezeinkkel, és a' kiben még is mindenütt törvényt és életműséget veszünk észre, melly bennünket a' legédesb bámulatra ragad — már ezen végetlen, bölcs, és jó, vallásra int bennünket, azaz tisztelet—félelem hála—'s bizalomra azon nagy nevezhetlenhez ki ezen életműségeket alkotá, e' törvényeket alapítá.

A' jog szabálya keblünkben, még szorosabban csatol ő hozzá; mert az az ő, az az erkölcsi mindenség szabálya. Végre azon gondolat, hogy mi egészen, miut vagyunk az övei, örökre az övei vagyunk, és az, mivé jelenleg bennünket lenni hagyott, hihetőleg csak záloga annak, mikké ezentúl az ő vezetése alatt lehetünk és leendünk; ezen biza'mas hit a' neki hódolástól bennünket szinte válthatlanokká tesz. Jobb hinni tehát mint tudni! Miután látjuk, hogy 's miért nem mellőzhetünk el egy előttünk fekvő végetlenséget: igaz úton törekedve, és szerető bizalommal folytatva pályánkat—*higgyünk*.

Milly ellentétben van gyakran a' művelődés a' ranggal! Nézzünk csak be a' természetbe, hol a' nap dicső sugára gyönyörű színbe öltöztetik az égbemerendező ormokat, mielőtt még a' homályban szendergő körül fekvő vidéket átröpkednék, 's innen verődnek vissza a' kisselb dombokra rónákra és völgyekbe, bár eleinten kölcsönös fény ez, de előpostája a' következő világosságnak: így kellene lenni a' dolognak nagyjainkkal is, kiknek legtöbb alkalmuk van, hogy a' művelődés szent fénye által megvilágosíttassanak, 's azon szent fény róluk jótékonyan lövődnek alá az alacsony völgy lakóira, kiket gyakran vigyázatlan vagy önkénytes lépteikkel mint apró hangyákat—fölszem véve tapod-

nak alá, mert hiszen azok csak növeletlen pórok és alacsony porok, kiket nem szükség fölvilágosítani, nehogy ezáltal valabogy csökkenjen a' birtok 's abbóli bejövétel (?!). De nem ritkán azért maguk is a' pénz, birtok, születés, hivatal szerzette fölöttébbi önbizalelem vastag homályába burkolva, nem látják a' körülök terjengő fényt: éji köd fekszik a' magas ormokra, midőn az alacsony völgy világosságnak örül.

Károlyi Sámuel.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Az új philosophia szellemvilági fejlődésében.
Irtta Szeremlei Gábor, professor. Pesten
1841. Nyomtatta Trattner-Károlyi.

Ára 1 for. p. p.

Nagyobb kíváncsisággal nem szoktam kezembe könyvet venni mint az ujdon megjelent iskolai vagy kézi könyveket, mellyek közzé professor Szeremlei Gábor úr munkája is kétségkívül sorozandó. Ha a' népnevelés javításában, mellynek eszméje napjainkban minden jobb lelkeket foglalkoztat, némi sikeres lépéseket akarunk tenni, különös figyelmünket az iskolai ifjuságnak, mint a' nép jövődő oktatóinak nevelésére 's az eddiginél czélszerűbb tanítására kell forditnunk. Ezen czélszerűbb tanításnak ismét a' jó erkölcsü és tudományos miveltségü, a' tudományok mostani állásával ismeretes tanítókon kívül, legsikeresebb

eszközei a' jó, azaz sem nem igen szük sem nem igen terjedelmes, érthető, világos, a' tárgyakjózan megválasztásával, biztos itélettel irt kézi könyvek, mellyek képesek a' komolyabb, sőt magokban talán száraz tudományokat is a' tanítványokkal meg kedveltetni, 's az iskola korlátin túl lévőknek is kedves, és tanulságos olvasmányt nyújtani. Melly kevés történt még ezen tekintetben hazai literaturánk mezején, melly nagy a' czélszerűtlen iskolai könyvek száma, hány nyilvános tanítóink vagynak, kik nem bírnak elég ügyességgel azon tudományban, mellyet több évek óta kineznek, csak meglehető compendiumot is készíteni, mellyel az olvasó közönség eleibe kiadni ne pirulnának, 's készebbek tanítványaikat a' drága időt, és a' még drágább egészséget egyaránt vesztegető, a' hibákat valon terjesztő irattással, ugynevezett diktálással gyötörni, mint-ha eredeti munkák írására magukban hivatást nem éreznek, tanítványaik ebbeli szükségein legalább egy fordított kézi könyvvel segíteni; tudják azok, kik literaturánk 's több iskoláink állapotját több évek óta figyelemmel kísérik.

Szeremlei Gábor úr a' hegelféle philosophia ügyében az olvasó közönség előtt már többizben hallatá szavát, most mint rendszeres munka, 's véleményem szerint mint emlitém iskolai kézi könyv szerzője lép fel a' Hegel philosophiáját az újabb philosophia barátival megismertetendő.

A' millyen nagy kívánsággal vevém ezen könyvecskét kezembe, épen olly nagy lön, miután több izben figyelemmel átolvastam családásom. A' philosophusok nagyobb részének azon gyaruláságtól, miszerint az előbbi nagyhirü philosophusokat mint megannyi gombákat, a' rendszeres gondolkodás törvényeivel ismeretlen, 's a' szük-

séges tudományos készüllettel nem bíró főket *ex tripode* és *alto supercilio* lenézik, Szeremlei úr sem ment. „Az alapelvekre szorításra, úgy mond ő mindjárt a' bevezetésben aligha van egyebütt olly nagy szükség, mint a' philosophiában. Vélemények özönétül boritva ez, egyik rendszertől habidomban üzetik 's nyeletik el a' másik. Tisztább nézetekre mind addig nem lehet itt magosulni míg Plato és Aristoteles nagy tekintetének 's nem az igazságnak nem adatik az elsőbbség.“ A' philosophiában a' legnagyobb nevek (Plato, Aristoteles, Kant, Cartez 'sat.) elleni dohogás, 's a' philosophia eddigi állapotjának mint igen silánynak, aljasnak, és siralmasnak rajzolgatása azon fekete fonal melly az egész munkán keresztül vonul. „Imé ugymond a' 23-ik lapon ugyanazonságrai véletlen bukkanás mellytől Kant vissza borzadva, a' kénytelen 's kelletlen ugyanazonosított értelmi és testi világot kettősdiségének (Dualismus) egyik mérő serpenyőjébe veté, és annak a' minden tartalomtól üres észet, mint puszta hatóságot tevő ellenébe Igy dülnek dugába a' legdicseőbb eredményeket, ha a' csupa nevezet is (ugyanazonság) képes az előbbre hatástól kislelküleg vissza rettenteni.“

Ezen iszonyu bajok ellen immár, mellyek philo-ophia név alatt, a' szegény emberi nemet olly régóta ostorozzák, gyógyszerert nyujtani, 's a' nagy fát mintegy egy csapással levágni, semmi más nem képes a' hegelféle egyedül igaz és idvezítő philosophiánál, mellynek mégis (o pudor! o scelus!) azon siralmas sors juta hogy dicseő érdemeit sokan nem akarják elismerni, azok pedig, kik magasztalják, olly kevésé értik, mint saját szerzője a' nagy Hegel, derék Szontagh Gusztávunk állítása 's alapos fejtegetése szerint értette. „Valóban (11. lap) az új philosophiának nagyon

visszás sors juta, t. i. hogy az látszik lenni, mi nem tulajdona, (ugyanazonság, pantheismus) ne láttassék pedig, legalább illőleg ne méltányoltassék az, mi tulajdona, t. i. a' legnagyobb mélységbe bocsátkozás mellett, az ismeret legmagosb tetőjére jutás, — a' szigorteljes okoskodás mellett a' legtermészetesb egymásból fejlődés, — mindenek felett a' józan ész, mellyet az eleibe gördült akadály cseppet sem képes előbbre haladásában feltartóztatni, annyival kevésbé nagy feltételében hanyaggá tenni, — minden nehézségeket kibékít, mert saját természetete is, a' magával megegyezésben, vagy kibékülésben áll.“

Hogy a' legnagyobb philosophusok is, kik szinte mint mások, gyarló emberek voltak, az emberi elmé erejét meghaladó fontos kérdéseknek — mellyek azomban érdeköket soha el nem vesztendik, valamig az emberi elme gondolkodni, 's elvont tárgyakkal foglalkodni meg nem szűnik, sok bakot lőttek, senki sem tagadhatja, kinek a' philosophia történeteiről csak felületes ismérteik vannak is, 's botlásaikat kimutatni nem csak nem hiba, sőt kötelessége is egy új philosophia rendszer felállítójának. De ha az ilyen új rendszerek kovácsaitól tökéletes, 's minden hiánytól ment munkát józan észszel nem követelhetünk is, ezt minden esetre megkívánjuk, hogy az előbbeni rendszereknél tökéletesebbel, a' vizsgálódó, az igazság ismereteire törekvő emberi elmét megnyugtatóbbal, kielégítőbbel álljanak elő, szóval az igazi philosophiát — ha ugyan létesíthető az, vagy legalább a' philosopholási módszert ha csak egy lépéssel is vigyék előbbre.

Minő gallimathiasokat, 's kivált (sic) bennem a' lélek, ha rá gondolok) tanuló ifjuság gyomrának megemészthetetlen ferdeségeket lehet a' phi

losophia szent és tiszteletes nevezete alatt az olvasó közönség elébe tálni: szomorú bizonytságot nyujtanak erről szerzőnk következő sorai a' 16.lapon:

„A' semmibe is valami van befoglalva“ *Valóban beeses és árúga új felfedezés a' philosophiában és nem philosophiában 's a' köz életre is — mi az igazi philosophiának olly csálhatatlan criteriuma, igen alkalmazható. Mit mondana Szerzőnk ha adóssai üres erszényekkel akarnák kifizetni, szakácsnéja üres tálokból akarná jól tartani, azon dicső elvből indulva ki, hogy „a' semmibe is valami van befoglalva) — „Maga a' természet is láttatik azt igazolni, mert oda is, hol közönségesen semmi gondoltatik, helyezett valamit, t. i. levegőt. A' semminek valami a' határozója, nem különben mint a' levegő a' világosság összébbvonója vagy valamije, (Sic! A' világosság tehát, melly mind a' chemiában mind a' physicalában olly nagy szerepet játszik, 's a' természet legdicsőbb hatásai—ágensei közé tartozik, sőt közöttök kétségkívül a' legfőbb helyet foglalja el a' világosság, melly után mind az erkölcsi mind a' physical világban sőt még a' növények országában is olly nagy volt eleitől fogva az esenkedés, 's mellyet némelty mélyebben gondolkodó philosophusok, vagy ha úgy—tetszik csak philosopháló anthropologusok vagy physiologusok, mint p. o Hartmann a' testtől elvált lélek jövendőbeli köntösének, vagy is a' külvilágali közlekedése eszközének gondoltak; a' világosság mondom, ezen dicső philosophema szerint: — semmi, a' levegő pedig valami. Sic itur ad astra!) Igen nehéz ugyan az elfogult (helyesebben szólván: a' józanon gondolkodni szerető) észnek a' semmi megszokott képzetétől menekedni, mintha egy helyben tespedésbe kárhóztatott semmi lehetne. Az illy semmi kimutatásánál mi sem lehetne kívánatosb. (Alkalmazzuk ezt ismét az élet-*

re. Egy megbukott kereskedő körülményei között mi kívánatosabb, mind ő reá mind hitelezőire nézve, mint épen a' semmi kimutatása?) Egy helyben veszteglő semmi nincs (Ez igaz, mert a' semminek helyre nincs szüksége. Itt akaratom ellen eszembe jut egy — mint Mátyás királyról mondja Heltai Gáspár „vigasságos elméjü és csuffondáros“ ismerősömnök az efféle philosophiákat gunyoló következő elmés nyilatkozása: „a' ki sehol sincs annak lehetetlen valamijének lenni. mert ha valamije volna azzal a' valamijével lehetetlen volna valahol nem lennie. A' ki valahol van, lehetetlen valamijének nem lennie, mert ha semmije sem volna, azzal a' semmivel lehetetlen lenne valahol lennié) A' semmi hatáság azaz semmisítő és épen akkor semmisítő midőn létesítő. (Vajjon mondhatja e ezen szavaknál szerző ur méltó joggal magáról mit egy hajdani pataki professor az illy metaphysicai fenyo görtsök szabadulása alkalmával mondogatni szokott:

Értsd ha érted szavamát,

Értem én jól magamat?

A' levegő semmisíti a' világosság vakító fényét az által, hogy láthatóvá teszi. Az éltető levegőt semmisíti vagy megemésztí a' tűz, a' tüzet eloltja a' majd szintén jegesedés által lét alakjában semmisítendő viz. (Itt valamennyi a' szó annyi a' tévedés. A' viz a' tűznek valóságos táplálékja még pedig két tekintetben, a' vizszerző (hydrogenium) tüzelő anyagul—materialéul szolgál, a' savító pedig (oxygenium) az égés folyamatjának feltételéül. Általában azon másik fekete fonal, melly szerző munkáján keresztül vonul, a' természeti tudományokbani mélységes járatlanság ut a' munkának több helyéből kiviláglík. 'S az illyen philosophia akar aztán azon dicső tudományok fölébe fordulni, mellyekkel jelenleg a' legnagyobb gondol-

kodó jók foglalkodnak; mellyekben csak nem napenként olly fontos felfedezések tétetnek; mellyek végre a' lelek felsőbb tehetségeit igénylik 's az embert dicső rendeltetéséhez a' természet urát munkáiból ismereni legközelebb viszik: értem a' természeti tudományokat). Valójában nem a' semminek valamibe átmente, hanem a' valaminek valamiből származta szülője a' pantheismusnak is. —

Ezen tudós sorokat következő nevezetes jegyzékkel kíséri a' Szerző. „Nem tudom minek a' vanak a' semmibe és a' vauba átmeneteltől elanynyira borzadni. Hisz' midőn metaphysicálunk a' nélkül hogy tudnók, épen azt csináljuk. A' hely és idő tulajdon által úgy kívánjuk az égi felséget meghatározni, vagy helybe és időbe szorítani, hogy egyszersmind helyben és időben ne legyen. Az istenért! ugyan mikor fogjuk már tudni azt, hogy mit cselekszünk, és mikor nem fogunk a' pusztá nevezettől (van és semmi) többé félni.“ —

Szeremlei úr a' theologia eddigi kezelésével sincs megelégedve 's ebben is gyökeres reformot szándékozik eszközölni mint következő szavaiból kitetszik: „Valójában kívánatos, hogy a' különben nagyon ép és józan hittani eszmék is épen és határozottan adassanak elő. Az eddigiéknél tehát határozottabb és rendszerezettebb dogmaticát vagyok én kiadandó “—Minémű szellemben lesz ezen dogmatica irandó, ha csak ugyan világot láthat, azt a' munka apológiájának következő szavai némileg sejdítettik. „Közönséges hiedelem az, hogy csak a' hinni szabadost lehet tudni, és ellenkező esetben semmi tudatnak sincs helye. Vajjon együtt jár-e' mindenkor a' tudat a' meggyőződéssel? Voltaire nem jobban tudta a' szentírást mint sok pap, ámbár abból minél kevesebbet hitt? Sokszor csak azért kíván az ember valaminek a' legnagyobb szorgalommal is u-

tána járni, hogy úgy van é' valójában mint hirtelik"—Voltaire valláscsufoló volt még pedig az első rangnak közzül 's azon ugynevezett *erős lelkék* közzé tartozott, mellyek semmi authoritásnak nem akarnak hódolni sem égen sem földön, 'shogy a' szent írásból *minél kevesebbet*, vagy helyesebben szólván semmit sem hitt az néki nem igen fényes érdemül beszámítandó, 's írói jellemét aligha rajzolta valaki helyesebben le mint a' ritka tudományos műveltségű, classicus tollu boldogult Buda Esaiás „*Propedeumata Theologiae Christianae*“ czimű jeles munkájának következő soraiban. „Cujus scripta fere innumera, variique generis, cum propter orationis elegantiam [satyricumque aspersum salem, plures, quam ulli alii naturalistarum libri lectores invenerint, tum plus etiam apud damni apud illos, quibus res ludicrae placent, peperere. Enim vero viros graves, verique et virtutis studiosos, scurrilis ejus haud raro dicacitas, lusus in rebus seriis effroenes et pueriles, mala in effatis scriptorum, sive Sacrorum, sive profanorum citandis fides, obsceni, denique quos non pauca hominis scripta spirant, mores nunquam non offenderunt Mittimus turpem, qua scriptor tanti nominis tamque multa sibi arrogans laborabat, studiorum theologorum et exegeticorum ignorantiam.“

Mit kelljen a' Hegel philosophiájáról ezen tekintetben tartani azt leghelyesebben kivethni az Allgemeine Zeitung folyó évi 258-ik 'számú toldalékjának „a' vallásos és philosophiai felekezetek“ czimű, ezen philosophiát csak hárántékosan érintő jeles cikkelykövetkezősoraiból, mellyeket azért tartunkjitt czélszerűnek közölni, hogy a' hegelféle philosophiára fordítsuk, figyelmét mind azoknak, valakiknek azon fontos és tisztes kötelesség juta, az ifjuság nevelésére és tautására felügyleni.

„Páris August 29. érdekes látni, mikép itt a' vallás az emberek lelki ismeretében és élet szükségseiben ismét felüti magát. Ez bizonyosan nem a' lelkészek hatalma, sem erőteljes beszédje. — Nincs Bossuetunk, Fénelonunk. Az egyetlen lelkész kiből tűzöntő látszék lakozni Lamennais apát ír a' kereszténység köréből egészen kiment; a' nélkül hogy tudná, a' nélkül hogy a' Hegel philosophiáját legkevésbé ismerné a' Hegel alapfogolattira jött miszerint a' vallás nem *létezik*, hanem folyvást *lesz*, hogy az az emberiségből és az emberiség által fejlődik ki, hogy tehát az csak az emberiség által nyilatkozik, még pedig nem a' Krisztusban mint Messiásban, hanem minden messiások által, Ádántól fogva egész Hegelig, Muhammedet is ide számlálva. A' különbség ugyan a' Lamennais és Hegel iskolái közt abban van, hogy ő nem magát teszi Messiásnak, hanem mintegy másik keresztelő János egy a' nép közzül születendő Messiást hirdet; de épen ezen kereszténység—el-lebi iránya századunk némelley embereinek arramutat hogy a' vallás még az ilyen gondolkodásu főknek is szükséggé vált, ha mindjárt önistenítés volna is az, míg ellenben a' közelébbi század philosophusi iskolájának törekvése volt, az istenség minden eszméjét kereken megtagadni, vagy ha már valamivel többet akartak, a' tiszta naturalismus istenét állítani fel, azaz egy tartalom nélküli, semmi historiai jellemmel nem bíró, a' száraz dialecticában elnyelt istenét a' deismusnak. Ezért csinált szerencsét az iskolákban a' Kant képzelte isten, azaz a' kötelesség és morál megszemélyesített fogalma, minden ihletés és áldozás nélkül. A' Fichte által le-rajzolt istennek, a' geniális énség istenének is meg voltak darab ideig a' maga ábrándozói, kit a' Spinoza istene egészen tönkre tett.

Ezután a' gondolat volt istenünk mint olyan melly a' térben kiterjeszkedik és a' tért megtölti, a' pont és a' vonal a' végetlen és a' véges, mind egyben. Azután kihatoltunk ezen szárazságból a' teljességbe, 's a' bőségből a' pusztaságba hol semmi sints fel róva a' szigorú magát megtartóztató életben, az áldozatban és az erényben hanem minden geniáztatik a' semmiibe a' túl feszültt szellem a' porjasságban ismét meg ereszkedik“ 'sat.

A' természettanra minő világot deritend a' hegféléle philosophia következő sorokból megérthetik a' physica elemeivel csak valamennyire is ismeretes olvasók.

78. l. „Nagyon természetes a' létén nyomaszkodó nehézségnek elgördültével a' világosságra bukkanás, egyszersmind magába a' valódi természet honába már valahára belépés, mert hisz épen a' a' valóság mutatja a' dolognak térben és időben létezésen alapuló természet országát, — elannyira, hogy nem egyéb legyen a' tért, és időt magába fogalmazás által külön tartó hatóságnál, és így ugyanazon az iménti czikkeken fő szerepet vivő nehézkedésnél.

A' nehézkedésnek a' világossággal egysége, csak az egy helyben tespedő ugyanazonságba berögzött, vagy az egymástól végetlenül elszigetelt kettősdiség árjában elmerült előtt tetszhetik némi különösnek. Közönségesen a' részeknek egymásra vonzalmukból mondatik a' suly állani: úgyde láttuk ($3 \times 3 = III$, III , III , $= 9$) hogy épen a' részeknek egymásra vonzalmukkor jönnek valamennyi alkotó részek azon nyilvánosságra, vagy egymásonkivüliségre, mellyben áll egyedül a' világosságra jutás, ugyan ezért a' világosság körüli tüneményeket méltán bélyegzi a' közönséges divat, magára visszahatás vagy vonzódás (reflexio refractae lucis) nevével. —

A' természet-tannak czélja az, hogy a' térben és időben létező dolgokról világos fogalmakat szerezzen, az által, hogy a' térbe és időbe szét szórta egyes darabokat, kielégítő okra vivés ugyanazon álláspontra vonás által mint egy össze adja és így a' buta anyagnak (=nehézség) világosságot vessen alapul. Világosságra és sötétségre, lelki és testi világra, azért felel meg ezen czikk a' valótannak, és megfelelőend az alább látandó phaenomológiának is) oszlás van itt, 's ezeknek ugyanazon álláspontra vitele tárgyalatik. — Ezen működésben a' súlynak, ennek a' közönségesen belső „minek“ külsővé, térben és időben létezővé kell szükségessé lennie, az átlátásnak vagy világosságnak annak belsőjévé. Nem különbözik a' természeti világossággal a' dolog, mint a' lelkivel, vagy öntudattal, ennek is a' súlyos felfoghatásra nehézkes tárgyak kívülte vannak.

Ha az ugynevezett fény sugár-sarkulás (polarisatio lucis) illőleg méltányoltatni tudna e' részben nem kis értelmességre fejlenék. Az efféle tüneményekben a' belső vagy góczhoz közelébb álló kép, világosabb, a' rajta kívüli pedig setétebb 's homályosb mindenben úgy lévén a' dolog mint midőn hatásulásban a' számadásban magára vonatódása által egy tömöttebb 's tartalmasb eredmény ($3 \times 3 = 9$) jó létre. A' viaszasugárzott képnek setétebb volta még világosb a' homlok egyenest állított tükrök képeinek megsokasultában. Hogy e' részben minden az ugyanazon álláspontra vonástól függ, nyilván mutatja a' képek számának ugyanazon arányban fogyta, mellyben a' tükrök a' homlok egyenest állástól elferdítettnek.

Ezen sorokban ismét sok eredeti, a' levegőből kapkodott, merő ábrándozás szülte, semmi tudományos vizsgálódások útján be nem bizonyítható né-

zetek találtak. Hogy a' nehézkesedés a' világossággal egy volna, ez olyan új eszme, mellyet állítani, 's minden bizonyító okok nélkül csak odavetni, 's az olvasóktól vak hiedelmet követelni több mint merészség 's ezt a' jambor olvasók még akkor sem hihetik el, ha a' [szerző által „egy helybe tespedő, ugyanazonságba berögzött, vagy az egymástól vég tlenül elszigetelt kettősdiség árjában elmerült“ czimmal tiszteltetnek meg. Helyesen mondja szerző, miszerint: „a' természetannak czélja az, hogy a' térben és időben létező dolgokról világos fogalmakat szerezzon, de az korán sem a' pusztá ábrándozás, hanem az ugynevezett inductio útján történhetik meg, mint ezt a' legnagyobb gondolkodó fők, mint p. o. hogy többeket elhallgassak, (Whevel, Geschichte der inductiven Wissenschaften, aus dem Englischen übersetzt von Littrow; Herchsel, über das Studium der Natur-wissenschaften, aus dem Englischen übersetzt), túl az elégen bebizonyították; az inductio útján mondom, azaz a' természeti tünemények gondos vizsgálásai józan egybe-hasonlítása 's törvényeiknek az okoskodás általi kitanulása 's összeállításuk által. Szinte illy érthetetlen és alaptalan a' sulynak mint belső valaminek az átlátássá vagy a' világossággá mint külsővé változása. Az efféle nézetek, „mint a' sulyos felfoghatásra“ (mi az a' sulyos felfoghatás?) nehézkes tárgyak (hát vannak könnyü felfoghatásra nehézkes tárgyak is?) kívülötte vannak“ — a' józanon gondolkodó emberi észnek.“ —

A' 121ik czikkelyben így bölcselkedik szerzőnk: „A' rendszerezett égi testekben (hát vannak nem rendszerezett égi testek is?) minők a' bolygók (planeták) ezen tulságok már kiigazitvák 's egységre vitetvék. Ezen egység azonban koránsem sem egy helyben mozdulatlanul tespedő

ugyanazonság, hanem mozgás félbeniség (azaz: ha jól értjük: mozgás is nem is) és épen ebben áll a föld élet vagy atmosphaera (mi az a föld élet? a föld élete azaz: olyan élet melyet a „Das leben des Erdballes“ czimü munka írója fejteget, ki a földet egy élő állathoz hódol és együgyü hiedelmében mindenben hasonlónak állítja, vagy a föld élet, azaz: a földön élő életműves—organicus lények élete mellynek az atmosphaerán kívül még eddig több feltételeit (conditio) is hittünk, minémük a meleg, a világosság, a víz, Ez ismét új felfedezés, valóságos circuli quadratura. —) „logyen sem kell azomban hinni mond továbbá a Szerző mintha a bolygók egészen rendenkivüli csapongásra lennének kárhóztatva. A holdak nyilván azon égi testekbe vannak be rendszerezve a mellyek körül forognak (p. o. a hold be van a földbe rendszerezve talán a föld rendszerébe igtatva) az üstökösök szintén a bennök többé mit sem találhatásig, innen a szikalkat—hiány (valjon hiányzik az üstökösökben a szikalkat —Kerngestalt bizonyosan? Olvassa megszerző Littrownak a Halley üstököséről irt kis munkáját; másképpen fog gondolkozni) kiadván minden tehetségöket, maguk álláspontját úgy betöltik hogy több tért teljességgel nem foglalhatnak“ (Ez ugy hiszem minden testekre kifogás nélkül illik, minden test ugy töltvén be a maga helyét, hogy több tért teljességgel nem foglalhat el.) — E' jobban kezeskedik a felől (még eddig a szerző semmit sem mondott, semmit sem bizonyított be, 's itt nincs minemiről kezeskedni) hogy soha egy üstökös sem ütközendik valamely égi testbe, mint a csillagászok bár milly észtorésben került felszámításai“ (Boldogtalan csillagászok, miért huztok ki annyi álmatlan éjszakákat a csillagos ég felé meresz-

tett szemekkel, miért kinozzátok magatokat fejtörő számítgatásokkal, mellyek nem egyebek mint hiába valóság és a' léleknek gyötrelme, a' helyett hogy szeméiteket behunynátok és mind a' két fületekre aludnátok. Megvénült gyermekek járjatok a' Hegel iskolájába, ott minden fejtörés nélkül megtanuljátok—a' semmit. Hogy az üstökösök valamelly égi testbe p. o. földünkbe ne ütközhetnének, ez épen nem olyan bizonyos mint szerzőnk állítja, de ha csak ugyan—mi több mint valószínű olly hig, azaz földünknel sok ezerszer kevesebb tömötségű testek, ugy ezen összeütközés nem földünkre hanem az üstökösökre hozná elő a' vég veszedelmet).—Szerzőnk az üstökösökről ugy beszél a' 120-ik cikkelyben mint naprendszerünkhöz tartozókról, egyik tulságnak a' holdakat, másiknak az üstökösöket mondva. —

Valóban szeretnék már szerzőnktől elbucsuzni; de néhány idézetekkel's észrevételekkel kénytelen vagyok még az olvasó türedelemét fárasztani, hogy felebbi állításom bebizonyításával adós ne maradjak.

„Az atmosphaera, ugymond szerzőnk a' 122ik cikkelyben, minden éltető ég test mulhatatlan feltétele (ez eddig igaz de lássuk tovább) valamint a' logikai lét az egymásból vetett alapból jöve ki, ugy a' tűz és víz tulságoknak egymás határozásába tételéből jö ki a' föld élet művészsége (a' föld tehát nem csak élet műves—organicus test, hanem valósgos művész még pedig életművész—Lebenskünstler) a' tűz és víz különbségek a' levegő ugyanazonosságából szármoznak, mivel a' levegő összenyomva tűz valamint megsűrűdve víz“ (Hogy a' levegőből össze nyomás által tüzet lehet kicsalni ez gaz, de hogy az összenyomott levegő egy vol-

na a' tüzzel, ez szinte olly hamis állítás, mintha azt mondanók, hogy a' kova 's más némely kemény kövek, ha aczéllal érünk hozzájuk, tüzzé válnak. Hogy a' levegő megsűrűdve vízzé lenne ez ismét szinte ollykevésé igaz mint az hogy az által a' föld hogy megázik, 's sár formába tünik elő vízzé vált volna.)

A' meteorologia felett sokat törték a' tudósok a' fejeket, különösen az időjárások ki magyarázásával sok gondolkodó fők, a' legujabb időkben a' híres Kámtz foglalkoztak, de beteljesedett rajtuk, kivált az időjárásokat tekintve Kámtznak azon jóslása, mellyet csak nem felszázad előtt nyilatkoztatott, miszerént ezekre nézve alig juthatunk valaha világos ismeretekre, az időjárásainak okai nem annyira az atmosphaerában mint a' föld gyomrában—hova semmi vizsgálódás nem juthat, véghez menő chemiai folyamatokban létezővén. A' szelek származását is sokfélekép magyarázták még pedig sokan mint Littrowtól tanuljuk, hogy a' vizsgálódás tudósabb szint öltön magára, algebrai formákban, de az eredmény a' lett, mit egy szent oklevél már csak nem két ezer év előtt megmondott: „a' szél fú és annak zugását hallod, de hogy honnan jó és hová mégyen nem tudod.“ Melly könnyen keresztül esnének az efféle nehéz kérdéseken a' Hegel tanítványai, kiteszik jelen munka ezen soraiból. 124. §. „A' levegőben meghasonlott tűznek és víznek eleme 's feltartója (értsd: fenntartója) tehát a' föld ugy de viszont a' föld az ő működése által tartatik fel (azaz fenn) 's léssen termékeny egyedde—individuummá. Ezen kölcsönös egymásra hatás által áll elő azon lebfolyamat (meteorologia) melly a' lét alapon vagy földön kívül egy tünet világban (és így nem a' valódi világban, itt nem esik sem

eső sem hó, sem a' szél, nem fu sem a' mennykő
 le nem csap) jelenkezik. Itt a' fogalom nyilván
 tartalom (a' levegő tartja fel a' felhőket holott
 ezek nem egyebek tömöttebb levegőnél (igen is
 az alsó ritkább levegő tartja fenn a' felső tömöt-
 tebb levegőt! a' levegő hajók is azért reppennek
 fel olly sebeseen a' felsőbb régiókba mert benne
 a' levegő megvan sűrítve és nem megritkítva. Melly
 fontos reform a' physicalan) az egész merő rész
 a' felhőknek cseppekre osztotában az alakító erő
 teljes nyilatkozásában a' bensőnek egész kiraktá-
 val valódi magának a' földnek létalapul szolgáló
 testek (=lebkövek) létrehozotában mutatkozik (Lám
 melly könnyen meg van itt fejtve a' levegői kö-
 vek, vagy mint szerzőnk egy csudálatos szóval
 nevezi lebkövek—Meteorstein származása fejtve,
 mellyel sok természetvizsgáló tudósok kik elég
 szerencsétlenek voltak Hegel előtt élni és gon-
 dolkodni, olly sokat vesződtek.)

Látni való ezekből, melly jeles példáját adá
 jelen munkájában Szeremlei Gábor úr annak hogy
 nem kell a' kézi könyveket szerkeztetni.

Debreczeni Imre.

(Tán folytatjuk tán nem.)

B) Kültöldi Literatura.

Könyvismertetés.

Die physischen Grundsätze der Moral, oder das Natur-Moral-Gesetz von A. L. 4. Aufl. Leipzig 1841.

Az emberi ész szüleményei kétfelé oszlvák u. m. képzeletiekre, és valóságosakra.—A' gyermek-ember gyenge levén még a' valódi tárgyak bontakozó tömkelegébe hatni, elragadtatván a' képzelgés édes tüneményei során, magáról még az erény természetéről is ingadazó véleményektől vezéreltetett. A' minnek önmagában van a' csirája, 's forrása azt külhatalmak által sovárgott tulajdonává tenni, meg nem fogván hogy a' lények *Lénye* a' teremtés nagy művében letette már a' tökély elemét a' kifejlődés, 's művelődés végetlen tárházába; és csak onnét önerejüleg simithatja eredeti modorához azokat. Az emberi művelődés története világosan mutatja milly lassu lépéssel közelíthetünk mind anyagi mind szellemi részünknek, mind a' magunkon kívüli dolgok' természet-szerű felfogásához, mert a' célhoz még nincs választva azon pálya, mellyen az igaznak zászlója kitűzelve lobog.

Jelen könyv egy csak még a' maga nemében, mellybe szerző a' valóság szellemétől ihletve olly erényi gyök-elveket rakott le, mellyek a' józan ész próbaköve alatt nem csak meg nem állnak, de tenyésznek is. Valamint a' természet minden működéseiben a' physikai világ roppant alkatjában egyszerű, magukkal soha meg nem hasonló szabályokat követ, 's szerintök munkálatit teljesíti, — úgy van a' szellemi körökbe tartozó erkölcsiségnek is kijelelve azon pálya, mel-

lyen haladási jellemben nem tétovázó képzelmenyekre támaszkodva, hanem a' válónak rendíthetlenség alapszabályain nyugodva vergődik a' teremtőileg kitűzött célra.—Szerző is tehát ezen pályán haladva minden szenvedélyeket, előítéleteket, 's haszonleső érdekeket letéve „mert a' kimivelt szívű embernek semmi tulajdon szenvedélyei nincsenek, hanem az ő egyedüli való búslakodásának tárgya az emberi nemzetnek köznyomorúsága,“ így következtet midőn a' természeti törvényt azon örökké való változhatlan szükséges törvénynek nevezi, melly által Isten a' világot igazgatja, és mellyet ő maga az emberek elméjének 's okosságának elébe terjeszt, hogy nekik mint egyirány, és közönséges mértékül szolgáljon, 's őket ország 's hit külömbisége nélkül tökélyre és szerencsére vezérelje.“

A' természet törvényét Szerző mély belátása és széles ismereteinél fogva következő jelek által külömbözteti meg a' többi törvényektől: 1. hogy a' dolgok lételetől elválaszthatlan, így tehát a' világgal egykoru, minden egyéb törvényeket megelőzőtt, mellyek mindenha csak többé vagy kevesebbé tökéletes utánzásai, és másai annak. 2. Hogy az közvetlen az Istentől jön, és tőle minden embernek elébe adatott, mi közben a' többiek nekünk emberek által adattatnak, mellyek csalathatók, vagy csalhatók. 3. Hogy az minden idővel és tartományokkal közös, így tehát egy és közönséges. 4. Hogy az egyszerű és változhatlan. 5. Hogy szembetűnő és kézfogható, most egészen tény dolgokban áll, mellyek mind az érzékekben, és a' fogalomban szünet nélkül jelen vannak. 6. Hogy elmés, minthogy annak szabálya és egész tanítása az ember eszéhez, és értelméhez vagon szabva. 7. Hogy igazságos, mivel a' természet törvényében a' büntetések az áthágásokhoz vannak

szabva. 8. Hogy békertartó, és tűrő, mert minden embereket mint testvéreket és egyenlő jogbélieket tekint, és mindeneknek mást semmit, mint békét, 's türelmet, még az ő tévedésükért is tanácsol. 9. Hogy az minden emberekkel egyenlőn jóltévő, minthogy az kitkit igazi eszközökre tanít, jobba és szerencsésebbé lenni. 10. Hogy az egyedül elegendő az embereket szerencsésebbé, és jobbakká tenni, mert az mindent körül fog, a' mi jó és hasznos a' többi polgári és hitbéli törvényekben van, azaz minthogy valóban azoknak erkölcsi részét teszi, úgy, hogy minden más törvények, ha azokat ebből kivetköztetnénk, képzemenyi, és eszelőző véleményekre minden gyakoroltató haszon nélkül visszahozattatnának. — Ezen tulajdonságai a' természeti törvénynek mind a' tökéletességet mind az igazságot magukban egyitvén így veszi föl és ismeri el szerző valamint az emberekhez úgy az Istenhez, a' kitől ered, legméltóbbnak. —

A' természeti törvény az Istentől eredvén nagyon kinyomozva tanítja annak ittlétét is, mert az ember a' világ bámulandó tekintetét mennél többet figyelmesen szemléli, mennél többet minden lényeknek tulajdonságai 's tulajdonításaikról, a' csudálni méltó rendről, 's a' mozdulásoknak egyezetéről utól gondolkodik, annál bébizonyítóbb leszzen nála: hogy *egy legfőbb oknak, egy közös, és belakó rugótollnak* kell kéznél lenni, a' melylyet mi *Istennek* hívunk. És a' természeti törvény olly elegendő az Isten ismeretét felfogni, hogy mind az, mit az emberek vidéki eszközök által ezen ismerettől megnyerni iparkodtak magát általában nevetségesnek, és viszértelműnek találta vala, és hogy kénytelenek levének a' természeti törvény változatlan fogalmaihoz visszatérni.

Szerző azon vád alól hogy a' természeti törvény követői istentagadók így menti föl őket „nem az nem igaz, sokkal inkább az Istenségről erősebb és nemesebb fogalmaik vannak mint legtöbb más embereknek, mert ők azt az emberiség minden gyengeségeinek, és szenvedélyeinek keverése által nem szentségtelenítik meg.—Az ő isteni tiszteletük csupán és egészen a' cselekedetben áll, melly minden szabályoknak gyakorlása, és kivigyázása, mellyeket a' legfőbb bölcsesség minden lény' mozgására kimért örök és változatlan törvényül, melly által a' rendet 's a' mindenség' egyezetét fentartja 's ezek teszik az emberekrei vonzásaikban a' természeti törvényt.

Mióta ismerik a' természeti törvényt az emberek? Szerző így elmélkedik: minden időben beszéltek róla. Többnyire minden törvény adók mondták hogy ők azt törvényeknek talp kívül vevék, de annak csak egyes szabályait állíták fel, és az egészről csak hanyatló fogalmuk vala, mert az, ámbár olly együgyü is az ő elveiben, de végrehajtható következtéseiben egy zavart egészet képez, úgy hogy a' sok tétevény ismeretét, és az értelemnek teljes megérettségét kívánja. — Azért az ösztön, mialatt csupán ama vak ingert értjük melly minden különböztetés nélkül arra hajt, mi az érzékeknek hizelkedik, egyedül nem taníthatja meg a' természeti törvényt.

Két okoknál fogva bölcsen állítja Szerző hogy a' természeti törvény minden emberek' szívébe bé van vésve 1. mert észrevettük hogy vannak cselekedetek, és érzékek, mellyek minden emberekkel közösek, mi az ő közönséges szerkeztetesökből ered; 2. mert az első bölcsék azt hitték hogy az emberek már kifejtődött fogalmakkal jövének a' világra, a' mi már most mint tévedélyes, béhi-

zonyítatott. — A' természeti törvényt azért, hogy megírva nincs nem önkényűnek, és képzeményi dolognak következő fontos okokból következetesen Szerző így mutatja meg: „nem önkényű és képzeményi dolog az, mert egészen tétemény dolgokban áll, mellyek minden pillantatban az érzékek ellen bécizonyítatnak, 's e' módon egy éppen olly meghatározott, és szoros tudományt képezhetnek, p. o. mint a' földmérés, és számtan általában. És hogy a' természeti törvény egy meghatározott tudományt tesz éppen ez az oka, miért az emberek, kik tudatlanul születtek, 's elszéledve élnek, hogy azt még eddig csak félszinleg ismerték.

A' II. cikkben alaptanításait adja Szerző a' természeti törvénynek az emberekre nézve, 's azokat egyszerűeknek, és csak egyetlen egy alapszabállyra, t. i. önmagának a' fentartására kimenőknek állítja, ezen önmagának a' fentartását két hatalmas, és nem önkényű érzékek által parancsolja az embernek a' természet, mellyeket ő mint vezetőket mint öröket minden cselekedeteivel társasított: a' fájdalom érzése, melly által az őt mindentől óvja, 's elfordítja tőle a' mi szétpusztítására czéloz, és a' gyönyör érzése, melly által ő azt mindenhez húzza, és ösztönzi, a' mi ittlétét fentartani, 's kifejlőztetni lehets.

Az érzékek általi megcsalattatást kétféle módon történni vitatja Szerző: u. m. tudatlanság, és szenvedély által, tudatlanság által, ha úgy cselekszünk, hogy a' mi érzékiinknek befolyását, és hathatóságát a' tárgyakra nem ismerjük p. o. ha az ember csalánhoz nyúl a' nélkül hogy csipő tulajdonságát ismerné, vagy ha opiumot (mákonyt) rág a' nélkül hogy altató tulajdonságáról valamit tudna, — szenvedély által, ha mi a' tárgyakkal ártalmas hathatóságát ismerjük ugyan de arra nem

nézve magunkat kívánságaink, 's ösztöneink he-
vességének átengedjük p. o. ha egy ember a' ki
tudja hogy a' bor részegit, azt még is felesleg-
ben issza. Innét a' tudatlanság, mellyben szület-
tetünk, és a' meg nem zabolázott szenvedélyek,
mellyeknek magunkat átadjuk a' mi fentartásunk
ellen vannak, értelmünk kimivelése, 's szenved-
élyeinek határbai szorítása tehát két lekötelezése-
ket, két törvényeket tesznek, mellyek közvetlenül
az önfentartásnak első törvényéből folynak. A' tu-
datlanság mellyben születtetünk éppen olly kevés-
sége természeti törvény mintha nekünk mezitlen és
gyenge gyermekeknek kellene maradnunk, a' tu-
datlanság többé akadály a' törvények gyakorlása
ellen, ő az igazi eredeti bűn.—Az ismeretek tehát
az ember' ittlételére olly mellőzhetlenül szükségese-
sek, hogy nélkülök minden pillanatban az őtet kö-
rülvevő lényekben megütközik és sértetik. Mert ha
ő a' tűz hathatóságait nem ismeri úgy elégeti ma-
gát, ha a' vizét nem, úgy bele vész, ha az má-
konyét nem, úgy megégeti magát, ha kimiveletlen
állapotjában az állatoknak természeti ajándékait nem
ismeri, és a' vadfogás eszközeit, úgy eléhezik;
'sat. ha a' társaságos állapotban az esztendő ré-
szeinek folyását nem ismeri, úgy sem a' földjét
nem művelheti, sem magát nem táplálhatja, és úgy
van minden cselekedeteivel az ő fentartásának mi-
nden szükségében. És ezen kifejtődzésére szüksé-
ges fogalmakat csak társaságban az ő feleinek se-
gítségével szerezheti meg magának.

Szerző azt hogy a' társaság az emberekre néz-
ve nem természet elleni állapot, sőt méginkább szük-
ségesség, 's egy törvény mellyet maga a' termé-
szet szerkeztetésében reá hoz, következő három fon-
tos okokkal ellenmondhatlanul támogatja: 1. a' termé-
szet az embert úgy alkotta az embert, hogy ő hozzá
hasonlót más nemből nem pillanthat meg felindulás és

egy inger' érzése nélkül, mellyek következései őt a' házi életre vezetik, a' mi már társasági állapot.

2. minthogy érzékeket ada néki, úgy szerkeztette őt, hogy mások érzeményeik önmagában tükrözik magukat, és közös érzelmeiket a' gyönyörrel, a' fájdalomról, a' részvéttről indítják, mind ezek egy ingere, és felbomolhatlan kötelei a' társaságnak;

3. a' társaságos állapot, mellynek kezdetét az ember' szükségei tevék, néki most többé már semmi más mint eszköz önfentartása törvényét bétölteni; és ha mondjuk hogy ő azért természetesen kívül legyen mert tökéletes mint az, úgy ez éppen annyit tesz, mintha mondanók: a' gyümölcs melly az erdőben keserű és vadon terem, már nem a' természet' terménye, mivel kertekbe ültetve édes-sé és jóízűvé lett. Azon álbölcsöket kik a' vadonbani életet a' tökéletesség állapotjának nevezték. Szerző megczáfolván, rövid de velős okát amaz állításuknak így jellemzi: „mivel a' bölcsök között szinte mint más emberek között elmések és esztelenek vannak 's olly elfordult fők, kik balgatag értelemből, megsértett hűségéből, 's a' társaság vétkeinek utálatjából a' vad állapotról maguknak zsi-bongó, önrendszerükkel a' tökéletes emberről, ellenmondó fogalmakat csináltak. Az ember vadon állapotban tehát egy durva és tudatlan, vagy egy gonosz és kegyetlen állat a' medvék és majmok módjára, 's így nem is boldog, mert csak a' jelenvalónak érzései vannak benne, és ezek szokásszerűen az erőszakos szükségeknek érzelmei, mellyeket ő ki nem elégíthet mivel a' természettől tudatlan, és az elegyesedés által gyenge. Ezen állapotjában nem is szabad, sőt egy lény sem olly rabszolga mint ő, mivel élete az őt körülvevőktől függ; nem tud enni ha éhez, nyugodni ha elfáradt; melegedni ha fázik; minden pillanatban, az elveszés veszélyében van, innét látjuk hogy a' természet az emberi

nemzetnek eredetétől fogva az önfentartás sürgető szüksége által arra czélzott, hogy ezen erőszakos állapotból kiragadjja.

Tagadja szerző hogy az önfentartásnak ezen szüksége az énséget szülje, és hogy ez a' társaságos állapottal ellenkezzék, mert ha mi az énség alatt a' másoknak ártani való hajlamot értjük, akkor az többé nem önszeretet hanem mások elleni gyűlölség. Az önszeretet igazi értelmében nem csak egyedül hogy ellene nincs a' társaságnak, hanem annak legerősb támasza, a' másoknaki nem ártás szüksége által hogy ők viszonylag nekünk ne ártsanak. Az ember önfentartása, és erejének, e' czélra irányzott kifejtődzése tehát a' természetnek igaz törvényei teremtetésétől fogva, és ezen együgyű és termékeny elvből folynak, erre czéloznak, e' szerint mérik magukat minden fogalmak a' jóról, és roszról, a' vétek és erényről, a' törvényről, és törvénytelenről, az igazról, és tévelygésről, az engedetről és tiltotról, mellyek mind az elválasztott, mind a' társaságos ember morálját alapítják.

Virág J.

(Vége következik.)

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) S., L. Az emberi műveltség története. lap. 3.
- 2) Z. A' lélek és test kölcsönös viszonyáról. lap. 26.
- 3) A' parancsokról. Ügyi. lap. 43.
- 4) Károlyi Sámuel. Töredék Herderből. lap. 90.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Az új philosophia szellemvilági fejlődésében. Irta Szeremlei Gábor, professor. Pesten 1841. Nyomtatta Trattner-Károlyi. Ára 1 for. p. p. lap. 104.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Die physischen Grundsätze der Moral, oder das Natur-Moral-Gesetz von A. L. 4. Aufl. Leipzig. 1841.

(Koszorú a' 1841. VI. Kötetéhez két in.)

E' Tudományos Gyűjteményben

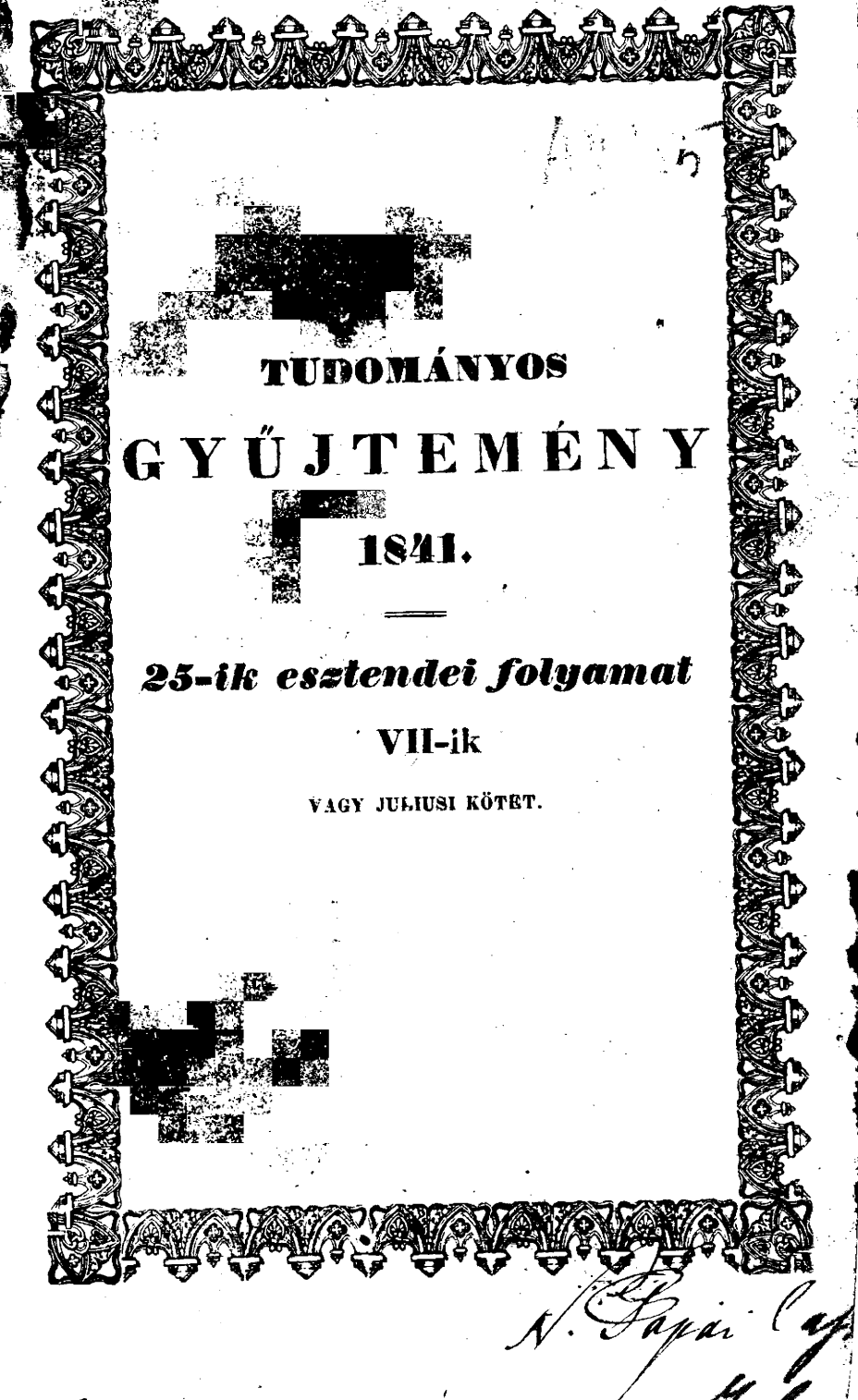
közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozditják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.
- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.
- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

A highly decorative, black and white border surrounds the text. The border features intricate, repeating patterns of stylized floral and architectural motifs, including pointed arches and ornate scrolls, creating a rich, textured frame.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 453.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY
1841.**

25-ik esztendei folyamata

VII-ik

VAGY JULIUSI KÖTET.

N. Sajósi Cap

Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik ,

**tőlünk mindenik nyomtat. dívnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés , a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban , a' formátum nagy-
sága , a' betűk apró volta , a' sorok tömörsége miatt ,
csak egy nyomtatott ívet teszen , e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél
ívre is kiterjed : az az olly díj : a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik , p. o. tíz forint ezüst pénzben , itt is ,
szinte annyira meg fel , t. i. , 2¹/₂ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat , hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán , csinosan és hi-
bátlanul leírassanak , bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat , hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúliirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ívnyi Kötet , jelenlévő formában , és boritékban adatik
ki , mellyre itt Pesten helyben , vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr. ; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten , Julius 1841.

Petrózái Trattner J. M. és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

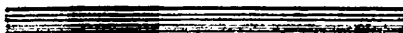
1841.

VII. KÖTET.

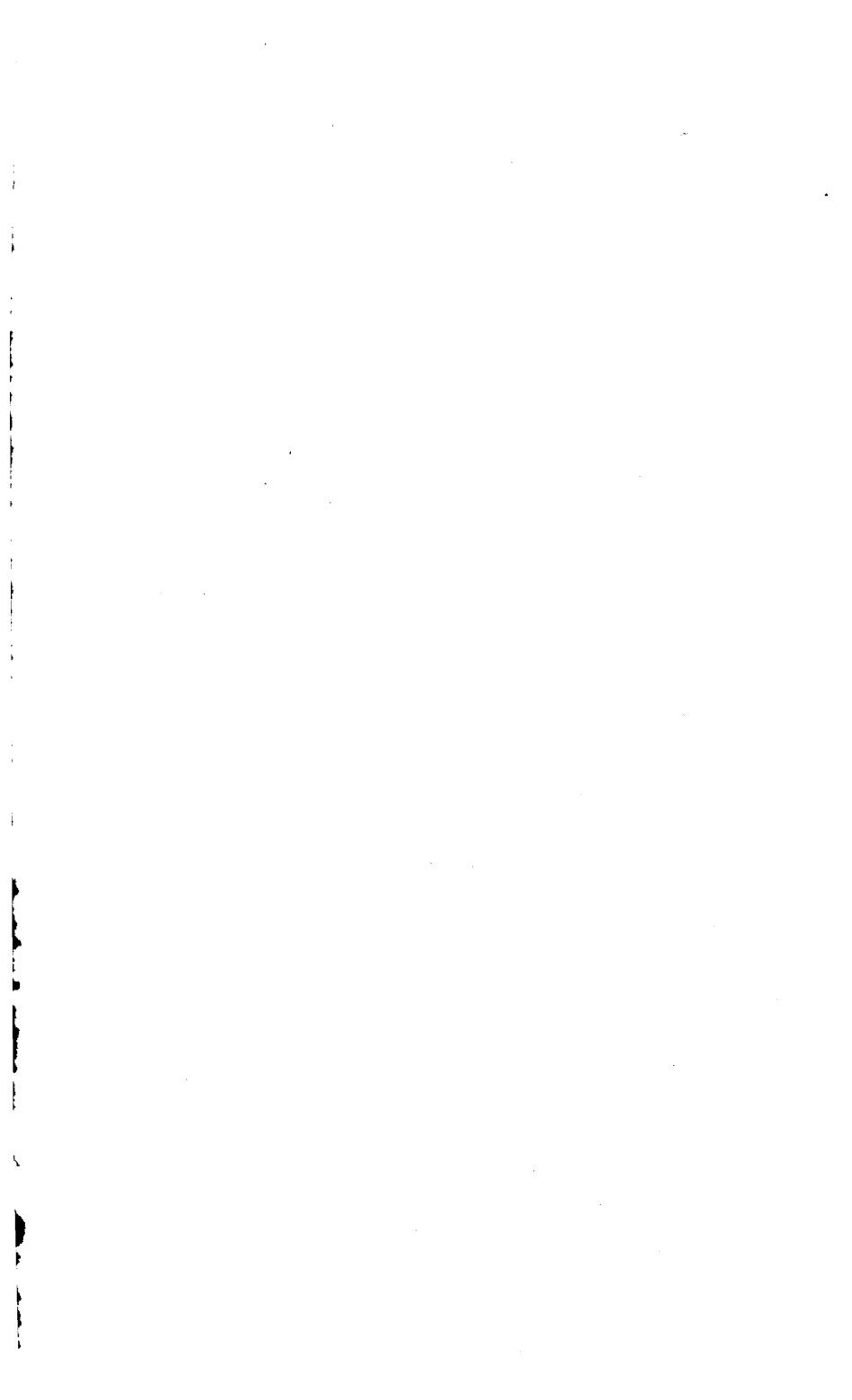
25^{ik} esztendei folyamát.

A Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

1.

É r t e k e z é s.

A' parasztok' jelleme. (*Garve K. után.*)

Nincs közösegesb mint egész nemzetek jellemi rajzát adni. Én pedig azt hiszem, sokkal hasznosabb, és inkább lehető ugyanazon nemzetben külön néposztályok jellemének valódi lerajzolása. —

Miután ezen népek különböző nyelven beszélnek, egészen hasonlatlan kormányok alatt állanak, és különböző égjeli tartományokban laknak: minden esetre különbözősöök olly nagy, és mindenik egyesének különössajátsága olly kiünő lehet, hogy jellemvonásaik kipuhatolhatók, és némi határozottsággal adhatók.

A' francz, angol és német nemzeti jellemet lerajzolhatni; csak hogy itt is nehéz a' szemlélet, mivel a' tárgy felette nagy, a' csalódás pedig könnyü, mert bármelley szemléelő mindig egy oldalról kénytelen az egészre következtetni.

De ha egy korlátozott melléktartománynak, például Silésianak lakosaira — mivel öket különössaját nevök miatt sajátlagos nemzetként tekintik — külön jellemet is akarunk ruházni: csaknem lehetlen hogy ezen rajz határozott, vagy hogy valódi

lehesse, vagy mitsem jelentő, vagy épen nem igaz leendő az, ki merészelhetné ugyanis a' silesiaiak jellemét némi önhihisséggel meghatározni? Az országok 's melléktartományok határai annyi sok vándorlások, hódítások, csereberék után nem határai többé a' nemzeteknek. Hol valami új ország nevezet kezdődik, — nem kezdődik ott egyszer-mind a' lakosok kormányzatának, vallásának és szokásainak is új rendszere. Lengyelek 's Németek egybekevert együttlakói Silesiának: 's mindkét nemzetnek jellemei még mindig jelentékenyen kitűnnek. Szász országot és Al-Silésiát ellenben németek lakják: 's mindkét melléktartomány egyénei közti különbözőzés csak finom, és alig észrevehető árnyéklat.

De sokkal feltünőbbek azon különbözőzések, sokkal is kevesebb kivételnek vettetévk-alá, melyek mindenik nemzetben a' külön néprendeket egymástól elválasztják; mióta ezen osztályok hasonlatlansága a' nemzedékek egész sora által megerősödött, mindeniknek saját foglalkodást és hatáskört mért-ki, mindeniket önmagával szorosabb kapcsolatba hozá 's a' többiektől elválasztá. A' nagy világ szokása közt minden európai fővárosokban hasonlóság van, mellynek eredménye lehetne az, hogy, ha az ember egyiknek társas köréből a' másikéba tétetnék hirtelen át, azt hinné, hogy ugyanazon helységnek egyik házából a' másikba jött által. A' nemesség, polgárság, és parasztság szokásai közt Francziaországban úgy, mint Silésiában olyan elállás van, hogy az mindenkinek szemébe ötlük mihelyest egyik osztályból a' másikba megy által.

A' külön néposztályok ezen jellemeinek ösmerése a' magány élet—és az ország belkormányzatára nézve kétségkívül olly nagy fontosságú is, mint a' külügyek vitelére a' nemzeti jellem tudása.

A' külön néposztályok jelleme befolyást gyakorol ezeknek egymáshozí viseletére; valamint minden ügyekre, hol valamely közös célra több osztálybeli emberek egyesülnek. Minden embernek alsóbb 's felsőbb állásu személyekkel van dolga: a' kormánynak pedig mindenikkel. Épen úgy politicalai mint gazdasági és erkölcsi tekintetben hasznos tehát a' polgárok minden rendében uralkodó érzelmeket és szokásokat ösmerni tanulni.

Ezen osztályok közt ismét a' parasztság tűnik ki nagyobb és elállóbb különbözőségeivel.

A' parasztok jelleme főképen két ok által határozatik meg: Először foglalkodásuk által, melly testi, nehéz egyalakú munkából áll, és kevés más néposztályokkal zsurlódásra ad alkalmát; másodszor polgári viszonyuk által, miszerint szünteleni 's állandó, egy mindig jelenlévő irtóli függésben vagnak, kinek birósága alá vetvék, és a' kinek szolgálni 's adózni köteleztetnek.

Az első körülményre nézve olly értelmi művelődéssel és olly szellemi hangulattal bírnak, millyenre azon emberek tehetnek szert, kik csupán egy tárgygyal foglalkoznak, de a' melly tárgyat állandó tapasztalás, saját kezök rátétele, és saját érdek élesítette figyelem által, igen pontosan tanulnak kiösmerni—Az olly emberek fogalmi korlátoltak, de a' mennyire nézetök köre terjed—helyesek. Kevés dolgokat tudnak öök elbeszélések—tudósítások—vagy könyvekből: hanem, mindent mit tudnak szemeikkel láttak, 's kezeikkel tapintottak.—Éltök történetei, attyokfiai szomszédai és ösmerőseik esetei, 's ezzel mi a' földművelésre és gazdálkodásukra tartozik, teszik egyetlen és szünteleni tárgyait gondolkozásuknak 's beszélgetéseiknek. Mind ez oda vezet mit bon-sens-nek neveznek; mert ezt mindenki megnyerhetné, ha semmi más dolgokru ítélni nem akarna

mint a' mellyek naponkint kezei alatt forognak. A' féligértett fogalmak legtöbbszei a' szó általi tanítás és közlés által származnak; legyen az bár iskolából hozott, vagy közlekedés által nyert, akár könyvekből merített. Ha az emlékező tehetségnek kevés, vagy mi sincs egyéb megfogni valója, annál mi az előtt az érzékeket munkáltatta foglalkodtatta:—akkor az értelem talán üresen maradhat, ha az ember látköre igen kicsiny; — de nem leend az ferdült és hibás.

A' második körülmény, melly a' parasztok sajátságait legalább a' német statusokban meghatározza—főképen az ő uraik és a' polgári társaság iránti viszonyban alapszik. Ők ez *utóbbinak* legutolsói, 's így gyakran megvetésnek, néha még a' felsőbbek általi nyomatásnak is ki vagyunk tételve. Ők az *elsőbbeknek* egyszersmind cselédei, kik azoknak dolgozni tartoznak, és hűbérnökei, kik általuk íteltetnek 's büntettetnek. Ezen kettős hatalom szükségkép valami önkény bélyegét viseli magán. Egy osztályt sem nyom annyira, 's olly szakadatlanul a' mások által fellette gyakorlott felsőbb hatalom mint a' parasztokét. —

Van egy más osztálya polgártársainknak, kiknek bár egyéb körülményei nem hasonlók a' parasztokéihoz, e' következő két czikkben mind a' mellett megegyeznek: hogy csupán egyetlen keresetmódjuk van, és hogy sokáig voltak nyomatás és utálat tárgyai. Ezek a' zsidók. Mind kettő t. i. zsidók és parasztok csak egyetlen egy dologon aggnak, csupán egy által érdekeltek; amazoké a' kereskedés, ezeké a' földművelés. Mind ketten régidő óta a' polgári társaságban a' legnagyobb terheknek voltak alávetve, és több jogtalanságoknak voltak kitéve mint polgártársaik.

És annak megmutatásaul hogy ezen helyzet az ember jellemére bizonyos és határozott befolyással bír, mindkét osztályban — bármilly nagy különbség legyen is nemzetfajuk vallásuk 's keresetmódjokban — találkoznak némi szembeszökő jellem-hasonlóságok.

A' zsidó, valamint a' paraszt, nem tanítók, n " könyvek által eszeltetik és leszen okossá (melly kezökben forgó könyvek gyakran inkább mindkét rész eszének 's fejének elrontására, mint kiképzésére szolgálnak) hanem a' keresetmódjokban foglalkodás által, mellyre figyelmet kell fordítaniok mivel arra szükség hajtja őket, és mellyre minden figyelmöket rá fordíthatják, mivel sem nekik sem övéiknek eszök más tárgyakon nem jár. —

Azon egyetlen dologbani önszerzette okosság, és minden másokbani ösmerethiány következménye az, hogy öök magokat még okosabbnak képzelik mint a' millyenek.

Ha a' parasztok beszédeit halljuk, valahányszor saját körükben vigadnak: ha az ő gondolkozásmódjok történetes nyilatkozataira pontosan figyelünk, mellyekkel néha a' felsőbbek ellen is kikelnek: úgy találjuk, hogy az előkelőbbek értelmességéről nem sok magasztos véleménynyel vagynak, és hogyha ezeket tanultaknak elösmerek is, magokat 's a' hozzájuk hasonlókat még is okosbagnak tartják. Az előkelök nagy csoportját a' könnyelmű bolondok egy nemének nézi a' paraszt, kik csak csekélységekkel vagy gyönyöreikkel foglalkoznak, és a' kiknek a' valódiról a' szükségéről — millyen a' földművelés — mi fogalmuk sincs. Ha ő némelly egyes személyt, azon rendből, még az ő módja szerint is okosnak, és

az ő ügyeibe belátástelnek talál is: mindig a' tukmának egy nemével történik hogy azoknak elsőbbségét elősmerje. Tapasztalhatni, hogy először előitéleteknek kellett ő nála legyőzetenők mielőtt a' szemlátomásnak hihetett. —

Hason módon gyakran láttam, hogy a' zsidó ha észreveszi hogy egy keresztyén az ő alkudozásainak csavargásait, mesterfogásait—mellyeket kereskedésében használ—átlátja, csodálkozik azon hogy ennek mély belátása mimódon terjedhetett annyira?

Ezen csekélyre becsülése a' mások értelmének minden embereknek tulajdona, kiknek magoknak korlátolt, — de egy dologban gyakorlat által megélesült értelmök van. Erré nézve sok másokat valóban felülmulnak ők; de más tárgyakról, hol éleslátás és okosság is mutatkozhatnak, mi fogalmok sincs. A' tudósok közt épenilly színűek a' pedantok.

A' második hasonlóság a' zsidók és parasztok közt, melly származik a' második okból, a' nyomatásból, mi alatt ők vagy elődeik éltek — mindkettőnek előljáróik—vagy némelly részben mindenek iránti bizalmatlanság, kik nem az ő nemzetségekéből vagy állapotjukbólvalók;—azon meggyőződés, hogy nem tesznek rosszat, ha csalárd-ság és ravaszság által azoktól valamit el akarnak nyerni, kiknek őfelettök már előre is olly sok elsőbbségök és kitüntetésök van.

A' parasztnak ura—'s azon személyek iránti bizalmatlansága kik azzal hasonló állapotúak, vagy kik vele összeköttetésben vagynak,—'s így a' tiszti kormányzás iránt is, — jellemvonása az ő lelkületének, mellynek az ő egész viseletére befolyása van. Ezen bizalmatlanság's ennek oka is

kétféle. Vagy bizalomhiány, vagy egy neme a' tudatlanságból származó féltékenységnek, vagy pedig valódi gyanu, melly származik a' mások roszakaratjáróli úgy vélt tapasztalásból.

Az első nemű bizalmatlanság áll főképen a' csekélyebbeknek a' nagyobbak iránti ellenszenvében. Ezeket amazok nagy részint kevéssé ösmerik. És valóban, csak az ösmeretség és gyakori társalgás űzi-el az embernek azon természeti bokrosságát, mellyet észrevehetni a' gyermeknél, idegen közéletben; és a' melly minden teremtménynél, melly az ő gyöngeségét érzi, új és szokatlan tárgyak látásakor föllelhető. De ezen félelem könnyen utálattá és gyűlölséggé válik: mert az ember nem hajlik az olly személyekhez, kik olly kellemetlen érzést—mint a' félelem—gerjesztenek. — Résziint a' fény és pompa látása, melly a' felsőbbet elkülönzi, sőt minden látható jele a' nem egyenlőségnek, kellemetlen az alacsonyabb rész előtt. Ha a' közember nem sülyedett annyira le a' rabszolgaságig, hogy épen semmi hasonlítást se tégyen önmaga 's parancsnoka között: akkor ez utóbbira ritkán nézhet irigység nélkül, — az irigységgel pedig szeretet 's bizalom nem férnek össze. —

A' bizalmatlanságnak egy másik neme több tényleges okokból áll-elő. A' tapasztalás tanítja meg a' parasztot, hogy sok jószágtulajdonosok az ő jobbágyaik iránti viseletben valóban csak önhaszon által vezettetnek; a' mennyiben annyira igyekeznek jogaikat kiterjeszteni, ellenben a' parasztok hasznát 's előmentét a' lehetőségig korlátozni. Az efféle érzetet—melly *több* jószágbirtokosokra alkalmazható — mindeniknél gyanítja a' paraszt: ezen indító okokat, mellyek annak némelley cseckvényeiben láthatók, úgy nézi ő mint egyetleneket, mellyek által ők kormányoztatnak.

E' mellett az ő—'s ura haszná sok dolgokban csakugyan ellentétben állanak: mennyiben t. i. a' munkásnak, és a' munkabér fizetőnek haszna ellentétben áll. Ezen ellenmondás nagyon szembetűnik. Az összeköttetés, melly más tekintetben az ő mindkét részről érdekökből fenforog, elrejtettebb, és meggondolást kíván. Azért marad a' nem gondolkozó paraszt az első mellett. Minden ujtásnál, mellyet ura teszen, vagy neki javasol, habár jelenleg még mi káros következményeket sem lát is: ártalmas nézeteket sejdít. Hogy tehát rá ne szédessék ellentáll, mielőtt vizsgált volna. Ezen párt látszik neki mindig legbarátságosabbnak.

A' parasztok ezen bizalmatlansága, mint mondom, a' kormányra is kihat. — De az ország uráig teljességgel nem. — Épen azon okból, mivel ő anyira van felsége által a' birtokostól eltávolítva, mint ez a' paraszttól ennek alacsonysága által: azt hiszi tehát ez, hogy a' fejdelem párttalan, részrehajlatlan. De a' törvényszékek ülnökei és ítélő bírák urával hasonrangúak; mindketten sokat társalgnak együtt; azok ettől foglalót és szolgálókat várhatnak: előtte tehát nem kevésbé gyűlöletesek. *)

*) Nem hiszi az önféjű paraszt hogy az országgyűlésen is valamit az ő javára dolgoznának az országrendei, hanem ha valami törvényzikknek az ő jólétökrei befolyását velök született (melly nem születik) bölcsességek megfoghatja — szerintök azt nem a' KK. RR hanem a' király- 's kivált tótoknál a' a' pan kral vitte-ki Minden népszerű, 's az ő jólétöket tárgyazó javaslatok, minden az ő boldogulhatóságokat előmozdító tények pusztán mint cselétek tűnik fel buta értelmök előtt; mert azt tartják, hogy azért engednek nekik az *urak*, hogy őket később

Egy harmadik körülmény nagy befolyással van a' parasztok jellemére: az, hogy ők igen együtt tartanak. Sokkal társaságosb életet élnek ők egymás körében mint várososon a' közpolgárok. Mindennap látják egymást az úgy mondott *úrén*; nyárban a' mezőn, télben a' csürben és a' fonóban. Egy testületet (Corps) tesznek ők mint a' katonák, 's szinte kitör bennök a' *l'esprit de corps*. Inneu több eredmények folynak. Először, a' módjok szerinti társalgás által képeztetnek és eszeltetnek. Úgyesbek ők a' magokhoz hasonlókkal társalkodásra; nekik a' társaságos életnek sok viszonyairól, — mind azokról t. i. mellyek az ő állapotjokban 's életmódjokban előjöhetnek, jobb fogalmaik vannak mint a' közönséges kézművesnek. Ezen folytonos közlekedés, ezen örökös társaság! nálók is az mint a' katonáknál, melly élők fáradaimait megkönnyíti. Nagy szerencse csupán magához hasonlókkal, de azokkal sokat 's minden megszűnés nélkül társalghatni: hogy pontosabb ösmeretség, kölcsönös bizalmasság, legalább bizalmas öszvehangzás álljon elő a' külső magaviseletben, melly nélkül az együttlét soha nem kellemes. A' nemesség éldeli e' jót — Az többnyire csak magához hasonlókkal társalg, mert magát az alacsonyabbaktól kevélységénél fogva elkülönzi: sokszor öszve jön a' magához hasonlókkal, mert a' gazdagság és henyelés őt azon

annál inkább behálózhasák', 's véröket 'pökként szívhasák-ki — A' dühödésig emelt kárörömmel beszélnek a' nemességnek a' király általi majdan adó alá'vettetéséről, szabadítékaiknak elveszéséről, melly a' gyűlölt kényurakat velök egy rangba tendi.—Növelés uraim! és fáklya, melly világít nem pedig gyújt! —

A' közlő.

állapotba-helyzi. — A' parasztnak ellenkező okokból van hasouló szerencse engedve. Az ő alacsonyága olly nagy, hogy az őt akadályozza 's föltartja a' felsőbbekeli társalgásnak még csak óhajásától is, nem hogy arra alkalma lehetne. Csak alig lát maga körül egyebeket mint parasztokat; munkálódása 's foglalkozása őt azokkal gyakorta öszvehozza. A' kézműves is a' szegényebb és számosabb czéhekben hason szerencsét élvez, de épen nem olly mértékben mint a' paraszt; az előkelőbb kézműves pedig, a' szegényebb kereskedő, sőt nagy része a' tudósoknak egészen nélkülözi azt. A' magasb rangúnak nem tetszik az ezekeli társalgás, mert ők szégyenlenek alacsonyabbakkal társalkodni; osztályuk nem számos, munkájokat társaság nem végezheti, és kevés pihenési óráik vagynak.

Épen e' körülmény teszi pedig továbbá, hogy a' parasztok politicai testként munkálnak; hogy náluk némelly részben be állanak a' népszerű alkotmány alkalmatlanságai: hogy egyetlen nyugtalan fő az ő körükből olly nagy hatást gyakorolhat rájuk, és gyakran egész közönségeket föllázaszthat. Ez az oka továbbá hogy más rendű személyek olly kevés erkölcsi befolyással birhatnak a' parasztok felett, legyen az bár uraság, vagy kényszerítés általi. A' nagyobbak ítéleteit, előadásait, példadásait ritkán hallják és látják ők, akkor is mindig rövid ideig; és azok, kiktől illy befolyás lenne várandó — csak egyes személyek, kikkel sokuknak van dolguk. Ellenben velök egy állásu emberektől szüntelen körül vagynak véve, a' kiknek véleményei 's érzelmei még azoknál is szükségkép többet fognak kivihetni kik már igazabbakat jobbakat és helyesbeket is tanultak ösmerni.

Retz bibornok, Memoirejainak több helyein, midőn a' párisi parlamentnek a' frondei lázadáskori viseletét leírja, illy megjegyzést teszen: hogy számos testületek, ha még meg annyi felvilágosult és finom műveltségű férfiakat foglaljanak is magukban, mindazáltal ha együvé gyűlnek valamit közönségileg eldönteni, taglalni, valamiről tanácskozni, mindenkor közüépként munkálnak, azaz olly előterjesztések, olly szenvedélyek által igazgattatnak mint az aljas nép. Nehány okait lehet ennek sejdíteni. Először, a' nagy gyülekezetekben az értelem és erkölcsi érzés, ha e' tulajdonok sok egyesekben föltalálhatók is, nem tesznek olly hatást mint a' rosszabb szerű tulajdonok, mint mellyek inkább érzéki benyomást tesznek: illyen a' bizonyos népszerű szónokság és elménczség. Továbbá vagynak érzék mozgalmak is, mellyek több emberek együtlétekor ragályosökká válnak, mint a' kaczaj. Sok személyek részt vesznek egy olly társaságnak, hol ők jelen vannak, boszankodásában vagy örömében, a' nélkül hogy a' tárgyathelyesen ösmernek, melly fe'tett ez vagy amaz támadt. Annyisok szenvedély fogta emberek látása kiveszi őket rendes mérsékletökből; és a' csoporttal egyben olly rendszabályokban egyeznek-össze, mellyeket bizonyosan félrevetettek vala, ha magukban csak magánosan gondolkoztak volna felettök. Végre mivel az emberek nagyobb része gyöngé, és határozott jellem nélküli: a' végzetek, mellyek a' szavazati többség által nyerék szentesítésöket — mi minden együtt tanácskozó társaságoknak szükséges alap-törvénye—ezen gyöngeségnek és bohóságnak nyomait hordozandják.

Ha így van ez a' gyülekezetekben, mellyeknek tagjai erkölcsi rendekből állanak: mennét inkább lesz *köznép* a' köznép, ha számos csoportokban összegyűl szavazati többség által dönteni-e

ügyeket, mellyek előtte fontosak. Innen láthatni, hogy parasztok, kik eddig legerkölesibbeknek és legértelmesbeknek látszottak, mihelyest összecsoportoznak és egyet értenek, legyen az urok — vagy a' kormány ellen, azután vakon dolgoznak, nem hallgatnak többé semmi értelmese előterjesztésre, és a' legostobább, legferdebb eszmék által vezetettnek. A' parasztok között, ha egyeseket veszünk, vagynak okos és jó emberek azon viszony szerint, mint más néposztályokban: de a' paraszt gyűlést legtöbbször ostobaság és féktelenség jellemzi.

Innen származnak az emberek ez osztályáról azon ártalmas fogalmak is, mellyek léteznek a' nagyobbakban. Ezek mind azokat kik oda tartoznak csaknem mindig közönséges látpontról mint parasztokat tekintik, — 's így a' közönséges osztályi viszony szerint, nem pedig a' saját egyes személyi jellem szerint. Csak kevéssé figyelnek a' paraszt és paraszt közti egyéni különbségre, ezt figyelemre nem vagy legalább nem sokáig méltatják. De az egész rend érzelmei és viselete — főképen ollyasok mellyek nekik szemökbe ötlenek, mellyek legtovább lebegnek emlékezetökben. És mivel e' viselet ritkán tűnik ki másként mint ellenszegülés és ostobaság alakjában: ez szűli főképen az okot a' parasztról igen káros befolyású ítéletekre; olly ítéletekre, mellyeket csak annak lehet próbára tenni, a' ki azokat bizonyosan gyöngítendi — ki meglátogatja az egyesek házikóit, és megvizsgálja mindeniknek az övéi — cselédjei — és szomszédai iránti viseletét.

Található még a' parasztnál más eredménye is az esprit de corps-nak; hogy t. i. némelly tájon, sőt egyes falukban is egy bizonyos saját jellem lesz uralkodóvá; hogy némelly vétkeknek vagy

crényeknek alapja—egy részről a' rösttség és lenyélésrei hajlam, vagy ellenszegülés és gorombaság, vagy lopásrai vonzalom, — más részről munkásság vagy takarékosság, — ez vagy más kerület lakóinál szokásba jön, és több nemzedékekre átültetődik. Épen azt vehetni észre több értelmes hadisztek bizonyítványai szerint a' hadsereg némelly egyes ezredeiben, sőt egyes osztályaiban is: hogy azok magukat egy bizonyos hangulat által jelölik ki, melly azoknak minden egyéneiben több-vagy kevesebbé kinyilvánul. Ez eset van az egyetemekenél, az oskolákban, minden olyan politicali testületekben, mellyeknek tagjai a' többi emberektől némi eltávolításban élnek, erősen együvé függnek, úgy hogy az folytonos növekvés által mindig kiegészülvén, az ős törzsökrül az ős szokások az újontan érkezettekben is gyökeret vernek, ha bár azok másféle gondolkozásuak volnának is. A' hibák, mellyek az illy társulatokban uralkodókká lőnek, ez okból nehezen és csak lassan irtathatnak ki. A' katonai testületben egy új parancsnok igen sokat változtathat, mert az nemcsak felsőbbje, hanem nevelője is alattvalóinak. A' nemes ember kevesebbet tehet parasztjainál, 's azt nem is olly hamar tudja kivinni, mivel rajtok nem olly sok viszonyokban uralkodik, és nem áll velök olly szünteleni közlekedésben.

A' parasztoknak eddig említett jellemvonásaira az ő állások sajátságából a' priori lehetett mindjárt következtetni; a' többiek legjobban kiösmertetnek a' posteriori, ha részint külszokásaikat és munkálkodásuk módját vizsgáljuk részint azon véleményekre figyelünk, mellyek a' világon felölők uralkodókká lettek, és aztán visszamegyünk azoknak alapokait fölkeresni, mellyeknek eredményeit bennök föltaláljuk.

Az efféle jegyzetek mint vizsgálatok, nem állhatnak egymással szoros összefüggésben. Az enyimek annál inkább csak földarabolt részek leendőnek, mivel nekem csak rövid, és mindig félbenszakadt vizsgálatokat volt alkalmam tenni.

I.

Régi közmondás „Hogyha a' parasztnak nem ütök
a' hátát

„Nem mozdítja biz ő sem kezét
sem lábát“

és valóban nagy részében még az ifjú cselédségnek is látható a' túlzó röstség annak minden mozgulataiban sőt állásában is. Honnan van ez?

Először. Minden nehéz testi munkának, ha az egyszersmind nem változatos és mulattató, vagy másoknak nézéstárgyúl nem szolgál; ha az a' test tagjait nem gyors és élénk, hanem lassú és hosszszas mozgásba helyezi, minden illyes munkának mondom — az azzal öszveköttött fáradság miatt csaknem elmaradhatlan következménye a' röst-ségei hajlam. Illy nemű a' parasztnak munkája: az annak testét merevénynyé 's röstté teszi, miután lelke nyugalomra hajlik.

Másodszor. Röstség a' következménye a' lélek vagy szellemürességének. Senki sem jönmozgásba másként, hacsak lelkében kívánatok nem támadnak, mellyek rugói a' tényeknek. A' kívánatok pedig előterjesztéseket, 's valami jókróli fogalmakat, ösmereteket tesznek előre fel. A' ki mitsem gondol, mitsem is kíván; 's a' ki mitsem kíván, mitsem is lesz kedve tenni. Mennél kevesb ösmerete van tehát a' parasztnak az élet bizonyos örömeiről 's kellemeiről, és mennél kevesebb hajlama van arra, annál gyöngébb rugói is vagynak;

következőleg képessége, munkássága is annál csekélyebb, — hacsak arra éhség vagy nagyon sarkaló kinszerítés nem hajtja. A' röstségnek e' forrása ellenmondhatlanul a' növelés és tanítás jobbításai által bedugatik. Talán nem mindig mozdítja elő a' parasztnak fölvilágosítása annak erkölcsi jobbulását; mert látjuk hogy gyakran ott jellem-jóság hiányzik, hol a' művelődés legnagyobb fokon áll: de azt bizonynyal ki viszi, hogy gondolkozási tehetetlenségét elveszi, mi által kisebbül mozdulatlansága is; hogy, miután az lelkének valamivel több foglalkodást ad, a' kül munkálatra is ügyesebbé, vidámabbá teszi.

Sok henyének csak az első lépés kerül valamibe. Ha már egyszer mozgásban vagnak, gépelyként tovább dolgoznak, és gyakran fáradhatlanabbak mint azok, kik jó kedvvel és vidámsággal fogtak munkájokhoz. Ok itt ez: az ő restségek inkább a' lélekben mint a' testben alapszik. Munka kezdetekor meggondolás szükséges, legyen az akár reáhatározási, akár készületi. Olly munkának folytatására pedig millyen a' paraszté csak izomerő kívántatik. Azért is ki a' parasztnak megkönnyíti a' gondolkozást, több tárgyakat adván neki arra, vagy annak gyakorlásába inkább beléhozván: az őt bizonynyal sürgékonyabbá, ügyesebbé és munkásabbá teszi.] Ezt [pedig a' tanítás viszi véghez.

A' paraszt jelleme közelít a' vademberéhez: még pedig annál inkább, mennél erkölcstelenebb. Az irokézek vagy hottentották tétlensége az ő gunyhóikban — megfoghatlan. El tud az ülni egy fél nap is egy helyen, elfekhetik tövises disznóként összegörnyedve, a' nélkül hogy megmozdulna, vagy csak egy hangot is adna. Ugyan ez, ha jó kedv, vagy éhség vadászatra hajtja, hetenként bujja-össze az erdőket, szüntelen mozgásban van, 's

hozzá fáradság nem fér. Azon halálképű nyugalom a' gondolatbiánytól származik, ezen fáradhatlan munkásságot a' test ereje szüli. Egyik állapotról a' másikrai átmenettel csupán valami szenvedély fölébresztése által történhetik.

E' rajzolat úgy látszik nem más, mint sok parasztjaink képének caricaturája. Azok röstsége mindig egyenes viszonyban áll görömbaságuk és ostobaságukkal. Az nem annyira minden munkátóli iszony, mint azon munkától vonakodás mit mások biznak rájuk, mert ők nem látják át annak indító okait, vagy mivel az indító okok nem hatnak elég erősen rájuk. Körszaki az, és mértéktelen munkásság idejével váltatik-fel. Akkor mutatkozik leginkább, ha a' nyugalomról az ember munkára hivatik-fel. Azt elkerülni nem lehet, ha csak a' lélek módot nem talál a' nyugalomidejében is szünteleni foglalkozásra. Csak az által óvatik-meg az ember minden erőinek ezen mulékony csökkenésétől vagy inkább leeresztésétől, melly egy újabb megerőtetésre, rászoritásra oly nehézzé teszi neki a' maga elhatározását.

A' gondolkozás nélküli paraszt henye, mivel nem óhajtja sorsának semmi jobbulását, és nem keres eszközöket egy jobblét elérésére. De a' gondolkozó paraszt is röst és lassú lesz, ha azon eszközöket soká hasztalan keresé, munkálati füstbe mentek, és ha semmi kilátása nincs jobb állapot nyerésre, mit ő ugyan szívből óhajt. Az embernek magát szerencsésebbé tenni törekvő természetü vágya olyan mint más ösztönrugók: annak feszítő ereje az igen nagy ellennyomás által, mellyet legyőzni nem képes, végre szétoszol. A' munkássági erő ellankad a' szünteleni roszulkiütések alatt. Így lesznek családok, így lesznek egész közönségek, mellyekben sem ostobaság sem

érzéktelenség nem uralkodott—röstekké haők talán már több nemzedékeken által hasztalan törekedtek a' szegénység köteleit nyakukról lerázni. Ott tehát, hol a' földésznek vagy mi alkalmasincs nyereséghezó munkához, vagy hol a' munka rossz jutalmaztatik, és nem adatik-meg a' reá fordított időnek 's fáradságnak arányos jutalma, vagy hol országos és földesúri adók által sok levonatik e' nyereségből; röviden hol a' paraszt legvéresb veritékével sem tud mitsem keresni: akkor áll-be ezen — talán jól nevezett—kénytetett röstség, melly a' természetestől mind módjára mind okára nézve különbözik. A' paraszt, miután minden egyéb vágyairól le kell mondania, végre az egyetlen gyönyört — az alá vert embernek még fölmaradót—a' nyugalmat keresi-fel.

Hogy ez így van, nyilvános tapasztalatok után tűnik-ki, ha figyelmezzünk arra, micsoda országokban, tájakon és időkben laknak 's élnek a' szorgalmas—mellyekben pedig a' tunya emberek.

1. Valamelly országnak legtermékenyebb vidékein, a' folyók mellett, nagy városok szomszédságában, csaknem mindig szorgalmat, — a' kopár, száraz, terméketlen pusztákon, a' félre eső helyeken, a' néptelen, nem gyakorlott tájakon pedig henyéséget találhatni. Ha kereskedési szállításra alkalmas hely, és a' nyert termékeket megvevők közele egy célra egyesülnek: csaknem multhatlanul igyekezők leendnek a' lakók.

2. Láthatni a' gyarmatok történeteiből milly bámulandó szorgalmuak az emberek az olyan országban, mellyet először ők kezdtek művelni, és mellynek határa 's földje még olly kevésse van felosztva, hogy kiki szorgalma és ügyessége mértéke szerint bővitheti öröklöttjét. Igaz, hogy e'

jövevényekben, kik egy pusztá országot gyarmatosítanak, a' pusztá szükség is nagyobb tüzet éleszt magoknak az éhség, elemek, és vad állatoktólí óltalmára: de e' kinszerítésnek a' gyarmatosok gyermekeire és unokáira mi befolyása sincs. Vagy csak hamar legyőzik az emberek ezen akadályokat, vagy ezek győzik-le őket. Ellenben a' könnyűség, mellyel minden apa kopár foltoknak művelhetővé tétele által gyermekeinek új birtokokat szerezhet, azon lehetőség, mit a' szorgalmas és értelmes maga előtt lát sajátja végnélküli bővíthetésére nézve: ezen ösztön mondom, sokáig fönmarad az illyes gyarmatokban. Azért vitetnek-ki, azért jönnek olly munkák létre rövid időn a' gyarmatítás ezen első korszakában azaz előtt lakatlan földön: mellyeken az utódok, ha már határok vonattak, a' föld fel van osztva, és ők nyugalmasb munkákhoz szokvák—elbámulnak; miután kétségökben képesek azt hinni, mi más oldalról olly kevés való színnel bír: hogy az előtteni időkben nagyobbbnak kellett a' népességnek lennie. Annyi csatornákat—mondják—vízvezetéseket, árkokat, hidakat, utakat, gátakat, épületeket stb. kellett volt létrehozni... hol termettek annyi kezek azoknak létesítésére? A' felelet nem lehet más, mint—hogy a' kezek szorgalmasbak voltak; hogy minden néposztályokat szükség és nagy remények lelkesítettek; hogy azon tett munkának mind azok, kik kezeiket rá tették, még gyümölcsseit élvezték, vagy élvezni reménylették: és hogy e' végből a' társaság erőinek egyesítése tökélyesb volt mint most, mert a' közjőban saját javát lelé-fel mindenik.

A' mi régóta alapított, egyszersmind már vénhedő statusainkban, hol sokan dolgoznak egy helyett, és hol a' szorgalmasak nagy száma csaknem bér nélkül hagyatík, minden buzgalom és

kedv sokaknál kialudt, és csak a' szükségeseb munkák vitetnek iparral, míg más' körülmények közt ugyanannyi számú kezek sokkal többet, 's pedig jól létre hozhatnának. —

3. A' mit a' szorgalom és röstség okairól valamelly egyes nemzet története különböző korszaknak öszve hasonlítása által fölfedezünk: ugyanaz bizonyúl be különböző nemzetek vagy különböző tartományok ugyanazon korszaki történetéből. A' földész röstsege vagy szorgalma, ha más okok megegyeznek bérmunkáaak törvényszerű vagy jogtalan, többé vagy kevésbé nyomasztó szabályzása után igazodik. Akkor, azok sok idejét elrabolják, úgy hogy saját kézműi keresetére mi ideje sem marad, vagy ha azok nagyon roszúl fizettetnek, — elrestül. Kiváltképen mi sem vezet annyira röstsegre, mint olly szolgálattételek, mellyekre mindig fölkivatik a' paraszt, azonban gyakran heverni kénytelen. Egy hasonló körülmények közti paraszt, sohasem ura a' maga idejének; és nem is foglalkozandik folyvást ura szolgálatában az egész dolgozási idő alatt. Ez által szokik rá a' reá bizon-dó munka henye várásához, vagy annak lassú végzéséhez.

4. Minden helyen, hová új iparág hozatik-be, vagy hol az önkény ajánlkozik, ott a' lakók egyszerre szorgalmasbak lesznek. Az utazó, ki ez vagy amaz kerületében valamelly országnak különös derültséget, 's a' lakosoknak jobblétét veszi észre, nyomozza csak azon kerület körülményeit: és közönségileg azt fogja hallani, hogy itt a' parasztnak még valami más kereseti alkalmá is van, a' földmívelésen kívül, legyen az szekereskedés, kertészet, kézmív, vagy gyár; azt fogja hallani hogy ott nagy országút megy keresztül, vagy hogy néhány gazdag városok feküsznek a' szomszédtság-

ban, hová a' nyert termékeket nagyobb mennyiségben, és jobb, árért szálithatni át. Röviden a' milly nyereséget hoz a' munka, olly kedvet szül a' nyereség a' munkához. Mutass útát a' parasztnak, így szóla hozzám egy mélybelátású és birtokos silesiai nemes — ügyesség és munkásság által fölemelkedhetni: bizonyosan azon induland. Maga e' nemes, jobbágyainak vetély buzgalmát mind a' szorgalomra, mind gyermekeik nevelésére, már csak az által is fölébreszté, hogy jószágigazgatóit 's tisztartóit azok közül választá kik munkásság és értelem által tünteték ki magokat. —

Az ostoba ágon és keresethiányon kívül van még egy harmadik oka a' földész röstségének, melly egy nála nagyon közönséges szokott hibából származik: ez az ivásrai hajlam. A' részeges parasztok szükségkép röstök. A' szeszes italok fölöslege őket a' gondolkozásra ostobákká — 's így a' czélszerű munkára is — alkalmatlanokká teszi. És ekkor csak az ivás az, melly őket munka nélkül a' kintzó unalom érzésétől megmentheti. Csak kevesen, vagy még tunya parasztok sem — képesek otthon renyhélkedni; de a' csapszékben egész napokat minden más időtöltés nélkül a' pohár ser vagy pálinka mellett, melly mindig töltve áll előttök — kihúzni — csak hamar megtanulják. Olly állapotban, hol társaságos szórakozások hibáznak, nincs a' szorgalomnak nagyobb ellensége a' részegességnél.

Már fölebb mondám, hogy a' paraszt röstségének egy oka annak testében is fekszik, melly, elfáradva a' nehéz munkától, és gyakorlatlan lévén tagainak ügyesebb mozgatózásában, rövid idő alatt ellassúdik. Következőket mellékelem még ide: Nem tagadhatni, hogy a' hol a' paraszt rendintűli munkával kintatik, vagy a' maga föltartására szünet nélküli munkára szorítatik, a' mellett rosz, emészt-

hetlen, vagy nagyon takarékos élelemmel tápláltatik, teste szükségesképp gyöngé, és vére lassú lesz. E' gyöngeségnek első alapja a' gyermeki szakban vettetik meg. A' jól táplált parasztfiú, ki azon felül nem emel korán nagy terheket, kinek ruházata és laka van, mellyek őt az idő viszontagságai ellen óvják, természetesen erősebb, forgékonyabb és így képeőbb férfivá nő fel: mint az, kit szülői nagy szükséggel, és csak a' legnyomorultabb élelemmel lakathatnak jól, — ki mint gyermek már serdülőnek való munkákat kénytelen végezni, és a' ki egy len kabátban és egy nyomorult szalmazsákon nem ritkán didereg a' tél fagyos szakában, midőn magát csöndes álm és nyugalom általkellene kipihenni. Kétségnélkül a' húsétkek azok, mellyek a' testnek legtöbb erőt, egyszersmind forgékonytságot adnak, mert azok nem igen nagy mennyiségben vétetve is eléggé táplálják a' testet. Durva tészta ételek, és főzelékek, ha bár épen olly erőssé is, de bizonyára lassubbá teszik a' testet, mert nagy mennyiségben kell vétetniök, és a' nagyobb tömör által a' gyomrot megterhelik.

Más részről pedig, egyik paraszt osztaly a' másikonál röstebb, vagy szorgalmasabb lesz, mennél kevesebb vagy több testerötetésbe és lelki figyelembe kerülnek az ő munkálataik: és valamint a' nagyon sok- és szakadatlan: úgy a' nagyon könnyű munka is röstté teszen. Több falusi figyelmes szeméyek azt bizonyíták nekem, hogy a' barompásztorok valamint legostobábbak, úgy a' legrenyhébbek voltak a' parasztok közt. Ez könnyen megfogható. Az olly egyforma foglalkodást senki más, mint a' tehetség nélküli ember állhatja ki. És ha valamelly jobb anyagból ember szükségből több esztendeig üzé azt, szükségesképp gondolatfogyottabbá, és azon munkákra, mellyek gondolkozást és

folytonos munkát kívánnak: ügyetlenebbé kelle lennie.*)

Más különbség van—mondják e' személyek— az udvari szolga, szolgáló,—és egy paraszt vagy parasztnő szorgalma közt, kik saját gazdaságukat viszik. Gyakran azok, kik szorgalmas udvari cselédek voltak, röst gazdák lesznek. Ez onnan jön, először: mivel megszokták parancsra várni: és másoktól hajtatni. Nem hiányzik náluk a' szükséges erő és kedv tagaik mozgatására: de hiányzik azon lelki munkásság, mellyről mindjárt eleintén szóltam; azon munkásság, melly szükséges a' terv készítésre és foglalkozásuk következménye 's rendje meggondolására, és annak minek ma kell megtörténnie, attóli megkülönböztetésére, mi holnapra is elhalasztathatik. Ezenfelül szolgálatbóli elbocsátatásuk és munkára többé nem szorittatásuk, olly jól esik nekik, hogy még azon munkákat is elmulasztják, mellyeknek folytatását jólléttök szeretete hozná magával. Ok mindig hajtattak a' munkára, de önmagukat munkára hajtani meg nem tanulták. —

Egy földes úr legjobban előmozdíthatja jobbágyai szorgalmát—mondák az én barátim — ha azokat kiösmerni, alkalmazhatóságuk és jellemök szerint olly állásra igyekeznek őket helyezni, mellynek betöltésére leginkább teremvék; ha azokat, kik a' parancsolt munkát jó felvigyázat alatt jól és szorgalmasan végzik — cselédekül használja, és

*) Az alpesi tehénpásztorok olly ostobák és tehetetlenek. Azt én tudom. Sőt a' mi juhászaink nem ollyanok. Amazokon az egész marhatenyésztés terhe fekszik: — ezek a' juhok ápolásában 's növelésében, változó foglalkozás alá vetvék. A' mi úgy mondott pásztoraink pedig mit sem csinálnak egyebet, minthogy a' barmot a' legelőn őrzik,

szolgálatában megtartja; azokat pedig kiknek eszök és természeti szorgalmok van foglalkodásaiknak magoktól választására — saját birtok darabok birására segíti fel. Helytelenül cselekszik — mondák továbbá — és előmozdítja a' röstséget, ha úgy szólván — őket magokra hagyja, vagy azokat kiknek arra hajlamuk van — olly munkákra használja, mellyek kevés vagy teljességgel nem nehéz fáradságba kerülnek. Nyugalom és jólét legyen a' szorgalom jutalma. Csak azon úr tudhatja hűbérnökei közt a' szorgalmat fölébreszteni, kinek módjában és akaratjában is áll (mivel jog és helytelen volna ezt kívánni meg mindenik földesúrtól) azoknak kik többet vagy nehezebbet munkáltak másoknál, — öregségökben számokra valamivel jobb kijöhetési ezzközről gondoskodni.

II.

Egy másik tulajdonságban és alacsony sorsban növelt embernek valamely félelemmel párosult újságvágy minden iránt mi idegen. A' paraszt tudatlansága teszi azt, hogy ő az új tárgyakon vagy ösmeretlen személyeken, kivált ha ez utóbbiak magasb rangúak, valami rendkívülit talál, melly csodálkozását fölébreszti, vagy legalább figyelmét köti-le. Az ő szokatlansága a' másokkali társalgásban, melly eddig csak a' hozzá hasonlókra és ösmerősökre terjedett-ki, cselekszi azt, hogy magát idegenek előtt nem tudja hogy viselni, 's így a' szó igaz értelmében — magát szégyenli azok előtt. Az ő alacsonyságának 's csekélységének érzete végre valami félelemhez hasonlót támaszt, melly nem ritkán ellenszenvvel van egybekapcsolva. ha az idegen ő nála sokkal fölebb láttatik állani. Mindezen lelkiületi mozgalmak annál inkább nyilvánítják egymást, mennél

rosszabb növelésű, mennél butább, mennél tudatlanabb és szolgálabb a' paraszt. Ezen fölül még több módon ferditik el magukat azon különös helyzetnél fogva mellyben főképp a' parasztrend vagy azon paraszt társulat létezik, melly közé az idegen jutott.

Én az én Silesiába és az azzal határos német mellék tartományokbai kis kirándulásaimban ötféle viseletét j-gyzettem meg a' földnépének az idegenek iránt.

Az egészen bárdolatlan és ostoba csak rájok báméskodik minden más mozgalom nélkül. Az idegenek öltözete, viselete és szokása, egy illy paraszt előtt valami különös tünemény, mellyet ő nem tud kimagyarázni, és az ő kevés, csupán falujának körületihez kötött fogalmait bizonyos módon zavarba hozza. Én úgy hiszem, hogy egy utazó ezen idegenüléssel vegyes újság vágy fokát, mellyet ő ébreszt valamely falu lakói közt, míg csak más alkalmak hibáznak azoknak kiösmérésére, eléggé helyesen veheti a' csinosodás és fölvilágosodás zsinormértékéül, mellyre azok jutottak. Ha én valamely faluban azt veszem észre hogy ifja és örege nyugottan folytatják útjokat, habár egy jobban vagy másként öltözött embert látnak is — vagy ha őt másféle viseletűnek 's foglalkozásúnak veszik is észre mint ők magok: már ott bizonyos erkölcsi és értelmi műveltségre vonok következt. Ez embereknek — így szólok magamban — vagy több dolgokat kellett már látniok, hogy az, mi elikbe ötlük nem tetszik újnak előttök: vagy hogy jobban és gyorsabban kell itélniök és fogalmakat kötniök hogy azt — mi valóban mint új jelenik meg előttök, tüstént kimagyarázzák, és az által csudálkozásukat mintegy korlátozzák. Mindkét esetben bizonyára okosabbak ők mint más hozzájuk hasonlók.

Másodszor. Ott hol a' paraszt az elnyomás által szolgálóvá lett, minden előkelőbb idegen iránt igen alázatosnak mutatja magát, de épen az ilyen helyen könnyen is koldulni fog tőle. A' skláv féltékenység a' koldusi szemtelenséggel közel atyafias. —

Harmadszor. Az alattomos és egy kevéssé indulatos paraszt igen hajlandó az idegen—vagy olly személyek kigúnyolására, kiken valami neki szembeötölt veszen észre. Ha valaki gyalog utazza valamely országot keresztül, gyakran fogja azt tapasztalni mi Móriczczal Angliában történt; mikép a' nélkül hogy csak legesekélyebbet is tudna rossz állapotjáról, az ifjuság a' falukon mögötte kaczagást ütend; kivált ha sok paraszt nézői gyűlteek együvé. A' köz embernek ezen hajlama, hogy mindeneket, kik nem ő hozzá hasonlók, és még is nem az ő urai, kigúnyoljon, valóban gyermeki jellemvonás. Mert a' növelés nélküli ember sok tekintetben mindig gyermek marad. Az idegen és ösmeretlen t. i. az ilyenre két módon hatásol. Ha az egyszersmind valamely hatalom és méltóság jelével van öszvekötvé, mint például ha egy hat lovas hintó érkezik, vagy egy több inasok által kísért úr tér-be; ha az idegenek többen, a' köznöpi bámulók pedig csak kevesen vagynak: ez mindjárt félelmet gerjeszt; a' paraszt fiú tüstént elrejtézik. Ha pedig nincs rajta valami borzasztó, a' paraszt, ki az idegent meglátja—azon pillanatban némi elhatározást érez magában, okozza ezt akár társai száma, akár más körülmény; ha ezenkívül még jó kedve is kerelkedik: akkor az ő és az idegen közti ellentét könnyen nevetséges színben fog előtte föltűnni. Mi az előtt neki borzalmas vala, most csak idegen és gúnyolatos. Ezen körülményben csak valami változzék is meg, az idegen, ki a' paraszt társaságnak nem tiszteletre méltólag tűnik fel, vagy kitől,

mivel kíséret nélkül van, szembeszökőleg nincs mit tartania, menjen csak annak földjén, vagy kertjén keresztül, vagy tegyen csak ollyasmit mit a' paraszt sajátjaiba vágásnak tekinthet, habár azt legkevésbé sem sérté is meg: a' paraszt csoport a' gúny helyett szitokban és gorombaságokban fog kitörni. Ezen több vagy kevesebb készségök valamelly tájék falusi lakóinak, sajátaiknak bár ártatlan használata átengedésében az idegenek számára, hasonlóképen egy olly vonat, melyből az útas azok gondolkozás módját és jellemét kiösmérheti.

Negyedszer. Azon parasztok, kik vagyonság, hadi szolgálat vagy nagyobb függetlenség által több önbizalmat uyertek, és egyszersmind több világ ösmérettel bírnak, a' nélkül mind a' mellett, hogy az által erkölcsileg ki volnának művelve, az idegenek iránt szárazak és hidegek. Nem tekintik azokat valami különös figyelemmel. Mit tölök kérdeznek arra csak röviden 's egytagúlag felelnek. Nem vakittatják el magukat minden fénytől. Bizonyosoknak kell nekik lenni az idegen rangjáról, 's gazdagságáról ha őt nyájasan fogadni, vagy szolgálati készséggel akarnak iránta lenni. Ezen elsőbbségek, mellyeknek minőségét és becsét ők a' velök egy állapotúaknál jobban taullták ösmerni, rájok nézve olly fontossággal bírnak, melly által a' pusztá újság benyomásra félrenyomatik. Első gondolatjok tehát ha idegent látnak az, hogy alattomban kinyomozzák azt, micsoda rendű és millyen gazdag lehet az idegen. Ha a' kinyomozott tudósítások annak részére kedvezőn ütnek-ki, akkor beszédeseké és szolgálatra készekké lesznek. Ha az ellenkezőt találják, úgy némák és hidegek maradnak.— A' teljes durvaságról a' valódi erkölcsös lényrei átmenetben van még egy közép fok, mellyen az ember igen figyelmes a' szerencse különböztetéseire, de nagyobb elsőbbségeket még nem ösmér. Ezen

fokon áll azon paraszt, kinek idegenek iránti magaviseletét most irám-le. Midőn az a' gazdagtól és előkelőtől nem csupán fél, hanem azt becsüli is: bizonyosan benne van már az előkelőbbé és gazdagabbá léétel vágya. És ez mulhatatlanul nagyobb ipart ven maga után.

Ötödik neme az idegenek iránti viseletnek az önhasznú barátság és szolgálati készség, melly csupán azoknak erszényét lesi Ezt inkább található az ipar és kereskedés által gazdaguló föld népnél, mint annál, melly csupán földművelésből él; leginkább otthonos pedig minden országokban a' nagy országútak mellett, hol számos idegenek vonódnak keresztül. Azon földnép hozzá szokott a' takarékosághoz, és kisebb nyereségek összehalmozásához; nem vet meg tehát senkit sem: minden embert jól fogad, valaki csak az ő gyűjtött kincséhez valamivel járúl, csak ingyen nem lehet nála mitsem föltalálni. Az utóbbi esetbeli parasztnál az egyszerre sokat nyerni kívánó önhaszon az előforduló alkalom által öregbül, és természeti szolgáltrai készsége, ha volt is az előtt, azok száma szerint kik arra számot tartanak, gyöngül. Schweiznak kisebb Cantonaiban és a' magasb Alpeseken otthonos a' vendégszeretet és szolgálati készség: ezen földnek gyakrabban látogatott rónáin önhaszon uralkodik.

Több tájak parasztjainak vizsgálata világosan mutatja még is, hogy a' külhelyezet nem teszen mindent az embernél. Természetnek és körülményeknek kell összejöni, hogy bizonyos hatásnak kellessék mulhatatlanul következni a' jellemre és magaviseletre nézve.

III.

Nem tanulhatni ki valamely néprend jellemét inkább, mintha a' vele rokon néprendek jellemét azéval összehasonlítjuk. Ha én e' módon a' parasztot a' városi csekély kézművessel összehasonlítom következő sajátságokat fődözök fel mindkettőben. —

Egy oldalról sok kézművesek, fogalmaikban inkább korlátozottak; ők nem olly okosak, nem olly előrelátók, nem olly ösmeretesek az előszabályokkal, mellyekre figyelni kell a' másokkali közlekedésben az ollyas dolgoknál mellyek a' tulajdont illetik, nem olly találósok ha szorúl a' kapeza mint a' paraszt. De valóban is—sokkal kevesb, és sokkal egyszerűbb tárgyakkal van dolga a' köz kézművesnek, Ő bezárkozik szobájába; mit ifjuságában tanult, azt szakadatlanúl de csak gépelyileg ismételi: függetlenségénél fogva is, és mivel semmi alapelvei nincsenek, kevés polgári viszonyokban áll. Ellenben a' parasztnak bővetb szemléleti mezeje van. A' mezei gazdaság több egymásra következő munkákat kíván-meg, mellyek nem mindig egy modorban, és nem is mindig hasonló rendben történhetnek; mellyekre tehát mindig új meggondolási szükséges. A' szabad lég és mozgás fölvidítja a' lelket is, és sok paraszt foglalkozások neki szabadságot engednek a' miről csak akar gondolkodhatni, és ha másokkal dolgozik, az arról beszédre is. Ezenfölül a' paraszt-birtokos, kölcsönző, bérlő, adó, és vevő. Minden kötelezői formák megfordulnak keze alatt; ő fogalmakat szerez a' birtoknak különböző nemeiről, és annak osztályozásáról; ő sok személyt és birtokot illető jogokat eltanul saját állapotjából, mellyekről a' városok csekély lakója mítsem tudhat.

Ez hát sokkal csekélyebb jogász és számvivő is mint a' paraszt. Ezen kívül mivel gyéribben kerül azon esetben, hogy tényeiről számot adni, és magát menteni kinszerítve lenne, kevesebb benne a' csalárdság és tettetési tehetség. —

Más oldalról a' paraszt mindjárt külsejére nézve műveletlenebb és nyersebb mint a' kézműves. Ezt közönségesen gorombaságnak szokják nevezni. Ő ritkán tart szeme előtt magasb rendű és jobb növelésű embereket: és azoknak utánzására kevesebb becsületvágyi hajlam is van benne. Az ő erkölcsi úgy maradnak tehát, mint azokat a' hozzá hasonlótól ifjúsága óta látá, és úgy mint azok az ő foglalkozásához és érzelmi indulatainak kiképzési lépcsőjéhez illenek. Nincs ő rajtasemmi idegen, és semmi betanult: de a' mi saját rajta lelhető, még nyers és pallérozatlan. A' kézműves ellenben, ki az előkelőbbekhez közelebb áll, kinek azokkal gyakran, bárha rövid időre is dolga van, és a' ki sem finom növelessel nincs kikészülve, sem pedig az előkelőkkel közlekedés módja által nincs annyi előkészülete, hogy azon példányok szerint, mellyeket történetesen lát, magát valóban kiképezhesse: a' kézműves, mondom, egyes kifejezéseket, állásokat, szokásokat azoktól beveszen, de mellyek az ő egyéb cselekvési, sőt gondolkodás módjához és polgári viszonyaihoz sem illenek. Ő tehát nem ritkán magahánytató lesz; és magának álműveltséget szerez. Az előkelőbbek's közrendűek erkölcsi einek ezen vegyülete épen az, mit polgári légkörnek (air) neveznek, és a' melly különböző fokozatban minden városi keresetmódhoz mintegy hozzá ragad, míg elvész az azon személyeknél, kiknek vagy széles terjedelmű ügyeiknél fogva nagy közlekedésök van a' világgal, vagy családaiak hajdani jóléténél értelmöket és erkölcsiüket korán kiművelhették. Messzebb van tehát gyakran a' kézműves

mint a' paraszt eltávolítva azon valódi magaviseletől, melly mindig előre fölteszi a' természetest. Azt is tapasztalhatni hogy egy egészséges jól képzett, ha még meg olly ostoba paraszt is könnyebben megnyeri azon testtartást mellyet a' katonai fenyíték megkíván, mint egy szabó—vagy vargalegény. Ez részint onnan is származik, hogy bár kifárad és megkeményül is a' paraszt teste a' munka által, minélfogva lelke is részesül valamennyire részint azon röstségből, részint hasonló nyerseségből; de még sem olly összetörpült, nem olly elszányúlt, elmeceveszedett ő, mint sok ülve dolgozó kézművesek teste, kik is azon összefüggésnélfogva melly lelkök és testök közt létezik, ítéleteikben erkölcsükben sőt egész viseletükben is vétetnek észre valami ferdét és elmaradtat.

Elménczségben, lélek éberségben, egészségben és testi erőben fölülmulja tehát a' paraszt a' városok csekély lakóját. Ez ismét nyer valami elsőbbséget növeltetése és szabadsága által amaz felett. Egészben véve még sokkal rosszabb tanítás van a' falusi iskolákban, mint millyet a' köz ifjuság a' városokban nyer. A' kézműves inas tanulási éveiben szoros fölügyezés alatt van, dologhoz és elvonuláshoz van szoktatva, és életkorának kicsapongásaitól épen ezen otthon tartózkodás által óvatik-meg. Ha kegyes és jó gondolkozású család közé jutott, jó példaadás vagy olvasás és tanítás által még is csak csepegtetődnek-belé néhány vallási és erkölcsi alapelvek. A' paraszt ifjú inkább magára van hagyatva, kivált mihelyt szolgálni kezd; inkább van kitéve a' bujaság kísérteteinek, és csaknem több alkalma is van fölcsirázó kéjeinek kielégítésére; ő több hasonkorú nyers emberekkel sőt haszontalanokkal is társalg; ritkán hall valami erkölcsösségre 's vallásra tartozót a' papi szónoklaton kívül. Ha az ifjú kézműves felnövekszik, és

megtelepedik állapotja szerint: nyer némi részt a fölvilágosodásban melly a városban és a korszakban uralkodik, részint előforduló alkalmak, jó szónoklati előadások által, részint a kezébe akadó könyvek által, részint végre nagyobb tekintetű férfiakkal némelly történetes beszélgetés által —

A paraszt az ő foglalkozásain, tapasztalatán és saját gondolkodásán kívül ritkán talál más tanulási forrásokat élemedettebb korában, ha elgondoljuk azokat mellyeket gyermek éveiben bírt volt. Azért is tartanak ő nála legtovább az öröklött, vagy ifjúságában eltanult fogalmak, és ezekkel az ő előítéletek: és az ő izlése, vallási ösméretei, physical és erkölcsi belátásai a korszellemi fölvilágosodás fokozatán sokkal hátrább állanak min a közpolgárei. A világgali közlekedésben és foglalkozásokban okosabb ő: de vetélkedésekben tudományos fogalmakban, közönséges igazságok ösméretében neki a városi elébe hág.

Ez továbbá szabad: egy második körülmény, melly habár jellemét nem igen nemesíti is, mindazáltal némellyekben az elroszabbulás okát elhárítja. A paraszt is ott áll, hogyha épen úgy mint Némethonban—nem rabszolga is ő, de az általa lakott föld és mező urának, mint birájának és egyszersmind uraságának alá van vettelve, a ki is az első viszonyra nézve köz jogait rajta és az ő ügyeiben gyakorolja, a másik viszonyban különös szolgálatokat és adókat kíván tőle a maga számára. A kézműves legény is szolgál: de az elhagyhatja urát mihelyt ez neki nem tetszik, és ezen úr neki nem bírja. Maga a kézműves is különféle függés alatt áll; — sokféle megszorítások között: de azon uralkodás, melly fölötté gyakoroltatik sok közt van felosztva; kevésbé látható, és így kevésbé is nyomasztó. A parasztnak csu-

pán egyetlen egy személy van szemő előtt, ki az általa gyakorlott hatalomnál fogva előtte rettentő, azon adók és szolgálatok miatt mellyeket az tőle kíván—gyakran gyűlöletes. Ő úgy látja vagy képzei, hogy az ő jóléte ezen személy jólétével állandó ellentétben áll. Ezen helyzetben, ha vallás és természeti jó jellem nem jön emberünknek segítségére, gyűlölet, keserűség és utálat nyerend lelkében túlnyomóságot. Mivel pedig a' paraszt sokkal tehetetlenebb, mint sem ezen szenvedélyeket nyilvános ellenállással kikérülhetné, csaláshoz, ravaszvághoz, és alattomos cselszövéshez folyamodik. —

Ez leendő az mi a' parasztra 'a' különös *alattomos* melléknevet ragasztá, melylyel olly gyakran szokták jellemének sajátságait kiábrázolni.

Sokáig törtem eszemet, mit jelenthet tulajdonképen ezen szó alattomos (tückisch) mellyet soha egyébkor nem hallottam, csupán ha parasztról vala szó. Nem egy jelentésű az a' *csalárddal*; nem olly kemény kifejezés az mint ez, hanem inkább az egész jellemre kiterjed, midőn a' *csalárd* szó inkább csak egyes tényekre hat-ki. A' *csalárd* szó valami igen alávalót fejez-ki; az *alattomosság* al-faja a' *csalárdságnak*.

A' parasztkon kívül kiváltképen gyermekek azok, kikről mondják hogy alattomosan néznek-ki. Kétség kívül tehát gyermeki lény, egyszerűség, gyöngeség, indulatosság és csalárdságnak valamely vegyülete ez. Én az arcztant veszem segélyül, hogy a' szellemit, mellyet azon kifejezésnek jelentenie kell, magamnak kimagyarázzam. Mindenki emlékezik kétség kívül hogy látott olly paraszt gyermeki arczt, hol az egyik szem, vagy talán mindkettő, félig csukott szempillák alól mintegy lopva csillámlik-ki, a' száj tátva, és valami

gúnyos, valami ostoba nevetésre van félre rántva, a' fő a' mellre szorult vagy földre sutve áll, mintha elakarna rejtezni: szóval oly arcokat, mellyeken félelem, butaság, egyszerűség rajzolva gúnynyal 's visszavonultsággal párosultan. Az illy gyermekek ha valamit kér az ember tőlök, vagy hozzájuk szól, mozdulatlanul és tökenémán állanak; semmi kérdésre sem felelnek mit az arra elmenő eleikbe. tesz. Izmaik merevények 's mozdulatlanok. Mihelyt pedig az idegen egy kévéssé eltávozott társaikhoz futnak, és hangos kacajban törnek ki.

Könnyen hihető gyanítások után hihetni, hogy némelly ezen arczkinyomatokkal, ezen magaviselettel öszvehangzó vonások, a' paraszt jellemében egész élten át sokkal inkábburalkodók maradnak, mint más néposztályok jellemében. Az érzelmi állapot, melly az által nyilvánul, a' fent érintett különös helyzethez mértnek tetszik, mellyben a' paraszt létezik. Alacson sorsa, szolgálatra rendeltsége, szegénysége, bizonyos félelmet öntenek belé a' nagyok előtt; növeltetése és életmódja egy részről hajthatlanná és daczossá, más részről sok helyzetben együgyüvé és tudatlanná teszi őt; akaratjának, és hasznának főlebb valói akaratával és parancsaivali gyakori öszveütközése, érzelmének gyűlöletre nyújt alapot. Ő tebát, ha néposztályának hibái saját személyes jó tulajdoni által nem háríttatnak, azon gyermekhez, kivált főlebbvalói iránti magaviseletére nézve hasonló leend. (És épen a' parasztok urai és főlebbvalói is azok, kik reá az alattomoság jellemét róvják). Ő tettetést helyez a' nyilvános ellenállás helyére; azoknak szemei előtt alázatosnak, engedékenynek, sőt egészen magát megadóknak fog tetszeni, és a' hol gondolja, hogy elleplezve maradhat, mindent azok akaratja, és érdeke ellenére teend. Cselszövegekről fog gon-

doskodni, mellyek mind a' mellett is nem lesznek olly finomúl szöve, hogy elébb utóbb rajtok keresztül ne lehessen látni.

Valamint a' parasztok sorsában, úgy jellemökben is két fő különbséget vehetünk fel. Az egészen elnyomott, ki teljes rabszolgaság járma alatt nyög, rendes állapotjában érzéketlenül mindent csak rá hagy, mint neki parancsoltatott, a' nélkül hogy legkevésbé, is ellent-állana, sőt a' nélkül hogy magában sorsán könnyítési vágyat érzene; önkényt vetendi magát annak lába alá, ki őt alátapodni akarja. De ha ezen kóros álmából különös környületek, fölingerlések vagy valamelly ravasz, merész vezető által fölébresztetik: akkor dühössé lesz mint a' tigris, és a' rabszolga alázatossággal egyszerre veszi el az emberiség minden érzéseit is.

A' félszabad paraszt, kinek birtoka van, 's nem éldeli a' törvények védelmét, de azért több vagy kevesb köteleztetések által van azon darab földéhez, 's azzal annak birtokosa szolgálatára lekötve, és birói hatalma alá vetve: azon paraszt nem tűri el érzéketlenül terheit. Nem kell tartani tőle hogy azokat nyilvános erőszak által mint lázadó leakarandja nyakáról rázni: hanem a' helyett szünteleni titkos harczot folytatand ura ellen. Ennek hasznait kevesbíteni 's a' magáéit többíteni—ollyan óhajtása: mellyet szívének belrejtékében mindig magával hord, olly czélja, melly felé futni törekszik alattomban, valahányszor arra alkalom nyílik. Hütlenséget és lopásokat követ el ura jószágain, és azokat sokkal kevésbé tartja gyalázatosoknak. mintha a' magához hasonlókon vinné véghez. Ő nem azon teljes alázatosságú szolgája urának, 's ez előtte nem olly rettentő el-lenség: de nem is önkényt, jó szívből engedel-

meskedő jobbágy; - ő az, mit hihetőleg az *alattomos* szóval akaránk kifejezni.

Az alattomosághoz bizonyos önfajúságot is kapcsolhatni mint annak egy állató részét, vagy mint eredményét, melly a' parasztot ha indulatban van, vagy ha egyszer valamely előítéletnél meggyökerezett, megkülönbözteti. Mint a' milyen merevények teste és tagai, ez esetben lelke is olyannak látszik lenni. Siket ő ekkor minden előterjesztésekre, bár milly világosak azok, 's bármily képes lenne ő azoknak helyes voltokat elfogulatlan érzéssel átlátni. A' birói személyek, kik a' parasztok pereiben valaha dolgoztak ösmerhettek oly egyéneket, kikről kétséges, vajjon a' nyakasság, melylyel valamely szembeszökőleg helytelen eszmét védenek, vakságoktól vagy előre föltett makacsságtól származik-e? Néha egész közönségeket is meglephet az ilyen bódzsellem. Ekkor ők bizonyos örültekhez hasonlók, kiknek, mint ki szokták fejezni „kötött eszméjök“ — (idea fixa) az az oly előterjesztésök van, melly az ő érzékeket változat nélkül foglalja el, vagy a' melly legkisebb okra is visszatér, és bár milly áleszme legyen is, nem hárittathatik el, az érzékek átlátása által, nem az értelem előterjesztései által, mert az valóban nem a' lélekben, hanem az életművek minőségében alapszik.

Semmi úgy fel nem boszanthatja az embert a' paraszt ellen, mint, ha ezen önfajúságot tapasztalja. Mert mit szenvedhet el kevésbé a' főlebbvaló, mint, ha a' nála csekélyebb ő reá nem hallgat? És valóban mi boszanthatja inkább fel az értelmest és jól gondolkozót, mint, ha előterjesztéseinek legnagyobb érthetősége, és minden azokban fekvő igazsági erő sem hathat bé azok fe-

jébe, kiket ő azok által kötelességökre, vagy nyugalomra igyekeznek visszavezetni?

De az emberbarát itt is fog okra találni miszerint béketűrését és elnézését nyilváníthassa. Ezen nyakasság nem mindig, sőt az illyeknek csak legkevesb részénél—gonosz indulat. Ezen elámitott nagy csoport melly vezetőjéhez olly vak bizalommal, maga iránt pedig olly bizalmatlansággal van, hogy nem tudja eléggé átlátni mi neki hasznos vagy káros: e' mondom őrizkedik azon előterjesztéseknek mellyeket a' bírú vagy főlebbvalója tész, még csak figyelemmel kísérésétől is. Saját gyöngesége miatt retteg, és ennélfogva azt, kit vetélytársának tart nem is hallgatja meg olly figyelemmel, melly szükséges lenne, hogy ennek alapokai által megindíttassék. *) Ellenben mások ezen értelmi hajthatlanság által, melly a' kevesb művelődésnek és csekélyebb ösmereteknek következménye, nem képesek az előterjesztések egyik sorozatjából, mellybe már egyszer magukat belegondolták, egy másikba át-

*) A' paraszt, mint főlebb mondám, okosnak, és nem ritkán okosabbnak tartja magát mint más rendek. A' paraszt, mondom itt, némelly esetekben saját együgyűségétől retteg. Mindkettő igen jól megállhat együtt. A' maga értelmességébeni kevélykedés főképen, és értelmébeni bizalmatlanság—egyes esetekben még több emberekben nagyon egyesülve mint a' parasztnál; — azokban t. i. kik korlátolt értelemmel bírnak.—Ha ők csupán magok és mások felett ítélnék, fölül emelik magukat mások felett: ha pedig bizonyos dolgokban másokkal van dolguk, hol hasznuk vagy kárjuk forog fenn, akkor ösmerik el a' maguk gyöngeségét, sőt azt gyakran nagyobbitják

menni. A' hallott szavak úgy szólván fülök mellett siklanak el; értelmök mitsem fog fel azokból. És ha a' beszédnek vége van, fejükben csak a' régi tétel zendül meg, melly ellen a' beszéd intézve volt. Látni való, hogy a' nyakasság, melly ezen forrásból ered, csak növeltetésök jobbitása és lelkök nemesítése által háritandó el.

IV.

Közönségesen elősmert, és már gyakran megjegyzett jellemvonása a' parasznak, hogy ő a' régi mellett szeret maradni. Szokatlan erejű indító okoknak kell ő reá hatni, hogy a' szülei-ről hasonlóan öröklött munka folytatási módját, míg az csak némileg is elegendő-szükségei fődözésére, megváltoztassa. Ezen ragaszkodás, melly a' kézimunkások nagy részével is közös, rész-szerint röstség szüleménye, — minden újítás gondolkozást kíván, hogy azt felfoghassa; új gyakorlat, hogy azt ilköen kivihesse; rész-szerint értelmetlenségéből származik, — a' paraszt nem képes közönséges alapokok átgondolására, a' tapasztalathoz, mint egyetlen vezetőjéhez ragaszkodik tehát; rész-szerint a' nagyobbak iránti bizalmatlanságból ered, — a' legtöbb jobbitási indítványok a' felsőségtől, birtok tulajdonosoktól, vagy tudósoktól jönnek, mellyeknek némellyikéhez nincs elegendő belátása, némellyikéről azt hiszi hogy nem irántai jó akarathból származottak; rész-szerint jelen állapotja jobbitási vágyának hiányából veszi eredetét.

A' régi szokásokhozi olly vak ragaszkodás mellett, csaknem egyetlen eszköz a' szolgálat, mi által a' paraszt megvilágosodhatik. Mint szabad paraszt soha új rendszert nem próbált volna földje művelésében. Mint úré, kinszerítették hasonlót ura

szántóföldjén próbálni. Egy okos gazdánál szolgálata megtanítja ösmerni és becsülni némely megjobbitott földészeti eszközöket, némi hasznos dolgozatát és művelését a' földnek, miket saját gunyhójában kinevetett vala. Szeme előtt látja egyszersmind azok hatását, és azon előítélet, mellyet nála semmi alapos okok nem győzhettek le, kénytelen még is engedni az ismételt kísérleteknek, melyeket kényszerítve téssen.

Egyébiránt az őskornak ezen előitélete egy olly emberosztálynál, melly szakadatlan teljesen nélkülözhetlen munkákkal foglalkozik, és a' mellynek sem akarátja sem tehetsége hogy a' priori valamit át gondoljon, általánosan véve inkább hasznos mint káros. A' tapasztalat vezet valóban az embereket, midőn azok nemzedékről nemzedékre, ugyanazon helyen, ugyanazt művelik, a' nélkül hogy azt magok tudnák, egyenesen azon rendszerekre, mellyek azon körülményekhez leg hozzáértőbbek alkalmazni. Ezért térnek vissza az ujitók annyiszor néhány évi próbáik után az előbb megvetett rendszerekre, kiknek tapasztalatból helyismeretök nem lévén, közönséges alapokból hitték ujitásaikat szükségeskép kiviendőknek. Értelmes mezei gazdák is oda nyilatkoznak, hogy sok, sőt legnagyobb része az újabb időkben indítványzott változtatásoknak mi lényeges hasznót sem hoz, és hogy a' mezei gazdaságban általánosan több fekszik a' pontos és kiszámolt kivitelben, mint az új rendszerekben ha jó aratásra akar valaki szert tenni. Legalább sokkal nagyobb tévelygésbe esnek a' földész ha saját nézleteinek hinne, vagy valamelly ujitó minden tanácsait bevenné, mint, ha magát ősei példáihoz és gyakorlatához szabja, és azt, mit azok tettek-gondosan és szorgalommal utánozza.

V.

A' főlebb említett okok közül az utolsó, t. i. a' parasztnak a' régihezi ragaszkodása és állapotja jobbittatása iránti érdektelensége, megérdemel még némi további taglalást, mivel annak befolyása nem csak ezen hibákra terjeszkedik ki, hanem valóban legnagyobb akadály lehet nála minden előmenetnek mind szorgalmára és nézeteire, mind jóllétére nézve.

A' szellemi műveltségrei első lépés már finomabb érzékenysége az érzékeknek; a' munkásság-
rai első ösztön a' szükségek kielégítési vágya, mellyek abból keletkeznek.

Ezen csinosbulásnak utolsó lépcsője az, ha az ember különbséget teszen a' között mi az izlésnek és érzésnek kellemes vagy kellemetlen. Az állatok közt is az a' legostobább és legdurvább, mi mindent fölfal mi elébe akad. Mennél jobban megválasztja az állat eledelét: egyébben is annál több képességet, taníthatóságot és erkölcsösségei hajlamot is mutat az. Már néhány lépcsővel előbb haladott az olyan ember, és előbb, mint mennyire egy állat valaha vergődhetik, kiben a' szem és fülérzékek tárgyai gyönyört vagy bosszankodást ébresztenek, ki a' ruházat és lak tisztaságában tettségét találja, ki ez utóbbiba világosságot és szabad léget vezet; ki magára 's a' körülei dolgokra örömet ragaszt valamit habár az csupán ékszerű szolgál is. A' testi érzékeknek ezen csinosbulásával, vagy az érzéki vágyaknak ezen sokszorozatával minden esetre növekszik a' szorgalom is: sőt ez csaknem csupán ez által növekszik. Mert a' parasztnak, kinek nincs ellenére a' piszok, [melly közt él, annak a' ki nem képzelheti hogy szerencsésebb lenne ha valamivel jobb ételekkel élne valamivel tisztább házi eszközökkel, csinosabb ru-

hával és világosabb szobával bírna, micsoda ösztönrúgók kellenének hogy jobban iparkodjék?

Azon dolgok jelen állásában és hazánkban sok parasztok vagynak még, kik a' jóllétet csupán az áldott mitsem tevésben keresik, — és ez után a' közönséges ételek és italok feleslegében. Ha ezek ezen érzet mellett szegények, úgy azok is maradnak: ha vak történet által vagyonosokká lesznek, egyszersmind kevélyekké válnak. Mert mire költsek pénzüket, ha szükségüket nem sokasíták, ha a' gyönyörűség egyéb nemei iránt fogékonyakká nem lettek, mint mellyeket a' hozzájuk hasonlók legszegényebbike is éldelhet? Csupán két következő dolgok egyike marad nekik véghezviendő. Vagy nagyobb jószágokat szereznek — ha jó gazdák (és ez legjobb használata pénzüeknek) vagy ha több éldeletet keresnek, azzal csak durvább érzéseiket elégitik-ki, — isznak, játszanak, és annál jobban henyélnek. Az első esetben a' szerencse, mellyet keresnek, az mit éldelnek, gazdagságukbani kevélység: melly mivel azért csak úgy megmaradnak a' jobbágysági viszonyban — az ezt követő köteleztetésekkel ellentétbe jön, és őket ez okból uraiknak leginkább alkalmatlanokká, daczosakká, és pereskedökké teszi. A' másik esetben, annál mélyebben sülyednek-alá az erkölcstelenségbe, és néposztályuknál napirenden lévő vétkekbe.*

Hasonló tapasztalatok azok kétségkívül, mellyek azon szerencsétlen elöitéletet keletkeztették, vagy megerősítették, hogy a' paraszt soha jobban nem végzi kötelességét, mint a' nyomor és nyomás alatt; 's hogy a' jól magabírási és jó napok őt elrontják. A' diák közmondás, melly ezt mondja*)

*) *Rustica gens optima fletis, pessima ridens.*

—egészen a' sötét századok bélyegét viseli; de bárhonnau származzék is az, én megvallom, érzetemet nagyon föllázasztja. De mind azon tapasztalatok sem mutatják azt meg, minek megmutatására fölhozvák. Nagy különbség van a' közt, vajjon teljes és állandó jobbulással haladjon-e előre a' paraszt állapotja, vagy egyesek gazdaguljanak meg közülök hirteleni szerencse által. Az utóbbiak könnyen kevélyekké 's erkölcsteleneké válhatnak. Mert mivel növeltetésök, 's izlésök csinosbulása által javaik használatára nincsenek előkészülve, azok által csak eszközt nyerne azon durva szenvedélyekbeni nagyobb kicsapongásra, mellyektől szegénységökben megválnak lepve. Az első esetben ellenben, ha a' parasztok egész rendje, szorgalmuknak lépcsőnkénti haladása, és terheiknek napról naprai könnyebbülése által nagyobb jólétre vergődik: az által erkölcsi jelleme is meg fog bizonyosan nemesülni. Több kényelmeknek ösmere, és bizonyos fényezéshezzi vonzalom által vissza fogja más durvább kicsapongásoktól tartani. Ezen fölül a' magát jól biró parasztság több tisztelet vágyat, és maga iránt több figyelmet nyerend. Gyermekének valamivel jobb növelést ad. Közelebb jut a' magasb rendekhez. Épen az által tanulja egyszersmind azoknak nagy szabadságaikat és elsőbbségöket ösmerni, és ez alányomja ismét a' keletkező kevélység—csirát, mellyet a' gazdagság melege költethetne ki.

VI.

Hosszas és szakadatlan függésnek következménye — még pedig annál inkább, mennél szorgosabb az: hogy az ez alatt élő emberek rá szoktak, mikép önmaguk föltartását is inkább uraikra

hagyják, mintsem magukra. Némi kárpótlása a' szolgaságnak, hogy a' szolgának minden körülmények között is urától tápláltatnia kell, ha ez tulajdonát nem akarja elveszíteni; de az is ennek következménye, hogy a' skláv fölhágy azon gondolattal hogy magát maga táplálja.

Nincs tehát alapos ellenvetésünk azon alkotmány elsőbbsége ellen, mellyben a' paraszt szabadsággal és birtokkal bír; és a' szabad paraszt magától is ösmeri ezen hasznokat, ha azokkal őt megkinálják. Ha egy bizonyos helyzet által, legyen az az ember természeti hajlamaival még egyszer olly ellenkező, a' lélek alányomatott, nem esoda ha magát jobb helyzetre alkalmatlannak érzi, 's így lassanként ahhozi kedvét is elveszti. Különösen pedig a' fölhozott esetben, saját szorgalom által nemcsak a' föltartását megszerzési ösztön, hanem hogy magának szükség esetére, vagy gyermekei számára valamit megkuporgasson is, a' parasztnál, ki régóta nyomorú függés alatt senyvedett, hatás és befolyás nélkülivé lesz. Koldus érzetet nyer: nyomorult állapota, a' mennyire tudhatja—kecsegteti őt, hogy ura neki kenyeret tartozik adni ha neki nem leend. Ktartatási biztosítéka nagyobb becsű előtte mint a' nyeres reménye: és azon biztosítékot a' restté lett rabszolga inkább hiszi találhatni urának önhasznában, ki egy jobbágyát sem éhezthet halálra, saját kára nélkül, mint saját szorgalmában. —

A' számtalan fokozatok, mellyek csak országunk területében is léteznek a' parasztok szolgálatát és uraik jogait érdeklőleg -- cselekszik azt, hogy egy illy forma kép a' szóbanforgó néposztálynak tökéletesen csak egy kis részére illik; hogy, a' ki ezt egyetlen területnek, egyetlen egy

falunak állapotjával hasonlításba akarná tenni, könnyen hasonlatlannak és roszúl találnak tartatná. De szükséges egy ilyen rajzolatban azon vonalokat elkülönözve mutatni ki, mellyek valóban sok más környületekkel egyesülve tűnek fel, mi által természetök többé vagy kevésbé megváltozik. Szükséges az okokat, mellyeknek hatását kiakarjuk nyomozni, egész erejökben, és az akadályok által el nem erőltetve fogadni el. Könnyű leendő aztán azon eseteket megjegyezni, hol azon okok nem egész tökéletességökben munkáltak, vagy hol azokra némi eredett viszonyok által ellenhatás gyakoroltatott.

Így fogjuk végre föltalálhatni a' parasztok ezen koldusérzetét, ezen jövendővel nem gondolását, azon hajlamot, miszerint kitartásukra nézve magukat urokra hagyják, kit még sem szeretnek, érdektelenséget minden ollyas eszközök iránt, mellyek által magukat az illy függés alól kiragadhatnák: mind ez pedig majd inkább, majd kevésbé — de egészben véve mindig a' lekötöttség szilárdságának viszonyjában leendő föltalálható. Eléggé meg van tehát mutatva, hogy az az érzelemnek e sajátsága ezen helyzetből származik. —

VII.

A' paraszt név alá kétféle emberek foglaltatnak, kik helyzetökre 's uraikhozi viszonyukra nézve egymástól jelentékenyen különböznek, értvén a' paraszt javak birtokosait, — és azon saját képeni úrésokat, kik csupán és főképp uroknak tett szolgálatjok jutalmából veszik tartásukat.

Külviseletök nyilvánítására, valamint beszédekbeni nyelvszokásukra nézve egymáshoz csaknem

hasznalók: mivel egymással állandó közlekedésben; és a' műveltebb rendektől hason mértékben elkülönözve képzik kölcsönösen. Jellemökre és alapelveikre, miszerint a' társaságos és polgári közlekedésben részt vesznek, —gondolkozásukra és uraik iránti viseletökre nézve pedig jelentékeny árnyéklatok által térnek el egymástól. Ez legalább azon földesurak—tapasztalata és bizonyítványa szerint van föltéve, kiknek paraszttal jól megrakott faluik, és olyanok is vagynak egyszersmind; hol nincs egyéb csupán kertészet. A' tulajdonképeni paraszttal közt főképen azon hibák uralkodnak; mellyek állásukhoz és foglalkodásukhoz mintegy hozzá ragadnak; ilyen a' gorombaság, és előítéletekhez ragaszkodás, és önfújás: a' cselédség közt ellenben azok, mellyek a' szolgáltságból, rosz növelésből és szegénységből erednek; tettetés alattomoság és lopás. Amazok, mivel uraiktól jobban elkülönözve élnek, kevésbe is jobbítottatnak az által, mivel érdekök kevésbé van úrok hasznához köttetve; és szolgálattok nem jutalmaztatik meg olly rész által mellyet annak aratásából vennének: azért is kelletlenebbül teszik szolgálattokat; nehezebb őket engedelmisségben tartani, és ha egyszer úrokon kikaptak, nehezebb őket nyugalomra hozni. Ellenben gyakran bírnak az ember és házi atya minden erényeivel azon mértékben és különbségek szerint, mint azt más rendbelieknel találhatni. Legalább bizonyára a' paraszttrend legértelmesebbjeit és legnemesjeit azok közt találhatni fel, kik öröklött földet maguk szántják. Ezek (az urasági kertészek) a' szünteleni fölügyezet által, melly alatt szolgálattok tételében állanak, ha magukban hajlamuk volna is a' kicsapongásra és röstségre, bizonyos rendre és szorgalomra szorítottatnak. Ezek az alattvalóságot könnyebben szenvedik, és ritkábban vonják ki magukat az engedelmisség alól, mivel

hasznót várnak abból ha urok gazdasága jó rendben van: de ha fölboszantatnak, a' durvaságnak még sokkal nagyobb fokát is érhetik mint amazok. Ők hozzá vagynak szokva hogy munkáikra hajtassanak, és hogy fölügyelet nélkül magukra hagyatva ritkán teszik kötelességüket. Végre gyakoribbak náluk azon hibák, mellyek tettetéssel és egy kevés alávaló önhaszonnal szoktak párosulni, —ilyen az embertelenség uraik, és irigység a' velök egy sorsúak iránt.

Azon parasztok közt kik birtok tulajdonosok és magukat jól bírók, kivált ha jóllétök néhány nemzedékeken át tartott, bizonyos családi kevélység származik, melly nyilván különbözik a' személyestől, és a' melly ezen osztályt hason környületek közt jellemzőnek tekintethetik. A' gazdag kézműves is kevély: de ritkán maradnak gyermekei azon életmód mellett, legalább valami rendkívüli eset az, ha néhány nemzedékeken át él egy és ugyanazon csalásban a' jóllét és egyszerűsmind ugyanazon keresetmód. Csupán ez által nyerhet pedig valamelly család neve azon czéhben, és azon polgárosztályban tekintetet és bizonyos kitünést. A' gazdag parasztok közt gyakrabban jönnek közben ezen környületek. A' családok sokáig maradhatnak jó karban, rendjök vagy lakhelyök változata nélkül is. Azoknak ágai gyakran messze terjednek szét azon tájékon. Azoknak nevéhez végre azon társaságban, mellyben folyvást éltek, bizonyos elsőbbség is csatlakozik. Ez szüli a' kevélységet, mellyről szólok. Egy illyrendű paraszt többre nézi magát, s nagyra van vele, ha ez vagy ama' nemzetségből (had) származik, ha a' *Kunz*-ok és *Heinz*-okhoz tartozik, kik azon tájékon hol ő lakik, legnagyobb tekintetűek. Ezen kevélység, melly a' nemes büsz-

keséghöz hasonló, az által öregbül, ha több illy családok egymásközt gyakran és csak egymásközt nőszültek. Ha ide még valami más különbség is járult a' származatra, erkölcsökre és vi-seletre nézve: még tökéletesebben képződik-ki ezen paraszt—nemes rendszer.—Példa erre az al-tenburgi parasztság. De ott is, hol azok statust nem alkotnak a' statustban, találhatui tájékokat, hol bizonyos jó karban lévő parasztcsaládok ösz-szesőgorosodván a' legjobb jószágokat tették sa-játukká. És ezek már azok, kik állásukra is mint parasztok, öltözetökre, mi az állást kijegyzi — sokat építenek. Lehetett látni, kik jó magabiró polgárleányokat vettek nőül, de csak olly föltét-tel mellett, hogy paraszt nőkként járjanak. Sokat helyeztek abban, hogy feleségeik az ő osztályuk-ban mint gazdagabbak, ruháik nagyobb drágasá-gával különböztessék meg magukat, de nem, hogy magukat attól idegen ruházat által elkülönözzék.

VIII.

Közönséges sajátságuk azoknak, kik fölött keményen uralkodnak, hogy ők viszont keményen uralkodnak azok fölött kik alattok állanak. Nincse-nek tapasztalat szerint gonoszabbkényurak, mint kik sklávokból lettek azokká. Egy régi közmondás szin-té azt jegyzi meg a' parasztról ki megnemesedett. És már a' jobbagysági karban magában, ha a' pa-rasztnak még naponkénti alkálma van is tapasztal-ni, mennyire fájjon az ő urának keménysége és nyomása, még is hajlandó gyermekeivel és cseléd-jével keményen bántani. Nem azért mintha tőlök ha-sonszerűleg pontosabb engedelmességet kívánna: hanem ellenök szabadon engedi határtalan indula-tait kitörni. Gyakran rendkívül keményen bünteti azokat kis- és akaratlan hibákért, kivált ha azok

által valamennyire károsult, és nagy, — készakar-
takat enged-el, mintha azokat észre sem venné.
Ez legnagyobb hiba is, mellyet gyermekei növe-
lésében elkövet, és mi által azokat az engedelmes-
ség helyett roszaságra és ellenszegülésre tanítja.

Főképen harag és félelem a' két szenvedély,
mellyek a' nyers lelkületűben megerősödnek, és
azon változtatva uralkodnak. A' két nem egymás-
iránti szeretete, melly a' magasb rendűeknél an-
nyit tesz az erkölcs- és jellemművelésre, miután
egyik nem mindenre mi által a' másoknak tetszhe-
tik figyelmessé, és azon tulajdonok után mellyek
által a' másiknál szeretetre méltóvá lesz—sovárgó-
vá tétetik, az értekezésünk alatti néposztálynál ke-
vesebb, vagy egészen más befolyású. Ő nála a'
szeretet legtöbbszörre érzék és vérmérséklet mun-
kája. A' képzelődés az által nem nagyon jön be a'
játékba; hozzá kevés erkölcsös érzelmek kötvék;
és a' tetszvágy nem ébresztetik fel. Ezenfölül nem
sokat gondolnak azzal a' parasztok, hogy szere-
lemből végeznének valamelly foglalkodást. Csak
két módon hat ez ösztön a' parasztok jellemére: ká-
rukra a' kicsapongások által, majd hasznukra majd
kárukra a' nőszülés által. Hasztalanság és zablát-
lanság ennek, ő nálok mint más rendeknél, ered-
ménye, valamint gondatlan gazdákat, és tékozló-
kat, — gyakran játékosokat és iszákosokat képez.
De ezt az érzékiségnek nem egyszeri rohamáról,
hanem annak az embereni uralkodásáról kell érte-
ni. Sok esett lyánkákból lettek hű nők, és a' pa-
raszt mint nős háziatya, gyakran jól viselé magát,
habár ifjontan kicsapongó volt is. — A' ni a' nő-
szülés hatását illeti, az a' férfiakon talán legszem-
betűnőbb. Sokan mint mondani szokták: jobbakká,
módosabbakká, és szorgalmasbakká házasodnak,
mint az előtt voltak. Nem tudom ha épen annyi
példái vannak-e az asszonyoknak, kik házasság ál-

tal jobbultak meg. — Mások elromlottak, — 's a' szorgalmas és ügyes ifjakkól röst és hasztalan férfjek váltak. Ezt, mi néha minden rendben megtörténik, annál kevésbé kell a' parasztnál csodálni, mivel az asszony nagy fontosságú az ő háztartásában, és a' gazdálkodásnak jó vagy rossz menetére az ő sajátságai és munkája által még csaknem többet foly be mint a' férj. Hogy az valóban úgy van, mind azok bizonyoságtételei erősítik, kik évek sorozatán által munkáltak a' parasztok jóllétén; mint történjék, pedig ez? — két nézélődésből ki nyilvánul. Először a' tejjgazdálkodás az asszony kezén van: és sok helyeken a' tehenek a' legfőbb, — mindenütt pedig igen fontos részét teszik a' közgazdagságnak. Továbbá olly kis háztartásban mint az övé, a' félretevésben, takarékoságban és kiosztásban épen annyi fekszik mint a' szerzésben. Ez gyakran a' férj legnagyobb szorgalma mellett sem növekedhetik: a' nők házi gazdálkodása által pedig ugyanazon szerzemény sokkal nagyobb előmenetelt vehet. Sok közepszerű gazdák előmennek jó nejük által: de egy hasztalan asszony a' legszorgalmasb gazdát is tönkre juttatja. Ha tehát már a' parasztok házassági társulatában az asszony szolgálattételei a' férj gazdálkodására olly nagy fontosságúak, nem lehet, hogy annak magaviselete ennek jellemére befolyással ne lenne. Nagyobb kedvvel dolgozik az, a' ki látja hogy munkája nem hasztalan; a' gazdálkodó asszony tehát, kinek gondossága által a' férj szerzeménye jó helyre tételik, ezt szerénynyé teszi, vagy szorgalmában meg is tartja, Más oldalról, ha a' házban az asszony főnöksége alatt tékozlás és rendetlenég uralkodik, és az, mit a' férj a' házon kívül arca veritékével keresett, elfogy, és gyümölcstelen lesz: ez föl-hagyand a' szorgalommal, és az e' feletti kedvet-

lenség gyakran ivásra és henyélésre vezetendi. Továbbá egy türethető jó asszony a' nyugalom és pihenés óráin otthon tartja férjét; a' veszekedő elhajtja őt, 's így ez korcsmát és játékot keresend. Végre, ezen rendben is a' nőnem, ha jótermészetű, közönségesen kegyesebb mint a' mieink; és egy illy aszszonynyal házasságban hozzá szokik a' paraszt a' házi isteni tisztelethez, melly ha egyenesen meg nem jobbitja is őt, de mint komoly és szabályszerű foglalkodás, hasznára szolgál.

Igy munkál a' parasztnál a' két nem összeköttetése. Kevésbé gyöngédség és szenvedély, mint szokás, és önhaszon példái és rúgói által. Csaknem hason fordulata van ennek a' szeretet és összeköttetés több nemeivel, melyre azok vitetvék, — a' szülők és gyermekek, testvérek, és barátok közötti vonzalommal. A' szeretet ritkán gyöngéd az e' karbani embereknél, hogy a' lelket mindig azal foglalkoznék és attól mintegy lelkesednék, de azért nem kevésbé valódi, a' mennyiben lényeges kötelességek betöltésében határozódik. Inkább nyilvánul az a' rendkívüli alkalmakkor, a' szolgálattétel által, mint az élet folytábani állandó tetszvágy által; a' betegségbeni fölviagyázás, és a' vészcsapásokban gondoskodás, valamint a' munkában segély által inkább, — mint a' kellemes tetsző szerelmenteli magaviselet, és a' szeretett személy köre utáni vágyodás által.—

Ez a' paraszt képe, úgy rajzolva mint tölem kitelt. Talán sok vonalok hibáznak még belőle, mellyeknek kiösmerésére velök hosszabb és kevésbé megszakadt társalgás lett volna szükséges. — Talán álvonalok is vagynak benne, mellyeket egyes nézletekből vontam-el, és nagyon hamar alkalmazán az egész rendre. De maradnak mégis mindig némelly fölhozott tulajdonok, mint ezen néposztály

különböztetési bélyegei, mellyeket a' legalábbvaló nézlődő sem mellőzendhet el, — és mellyek olly személyeknek, kik e' renddel közlekedésbe jönek, vezérfonalúl szolgálhatnak. —

Károlyi Sámuel.

2.

A' Megyei tiszteiselők, főképen Szolga Birák' választása hajdankorban.

Hibáznánk, ha vélnők, hogy jelenleg a' megyei tisztujítások az ősz eredeti népgyülések', 's tisztválasztások typuszát viselik. Ámbár hajdanában szintugy, mint mostan, a' vármegyékben Alispányok, Szolgabirák, Jegyzők, Esküttek valának: még sem vehetett azok' választásában minden Nemes részt, mint a' mostani tisztujítások alkalmával. —

A' mi, az Alispányokat illeti: ezek a' fő Ispányi fényes, de egyszersmind terhes, hivatalnak segédjei lévén, a' hivatal' első szerkezete' kezdetétől fogva II. Ulászló király uralkodásáig a' Fő-Ispányoktól egyenesen, függetlenül, és a' nemeség' minden befolyása nélkül nevezettek ki, 's tetszésük szerint, hivatalaiktól el is mozdítottak.*) Ezen szabad kinevezési hatalmat elvesztették a'

*) 1. Mátyás király 1486. évben költ 6ik Decretumának 60. t. czik rendeli: Comes parochialis teneatur ex illo Cotta et non aliunde notabilem virum aliquem pro Vice Comite vel Vice Comitibus eligere. Gyakoroltatott ezen

Főispányok, II. Ulászló király alatt 1504. eszt. tartott Országgyűlésen alkotott 2-ik t. czik erejénél fogva, melly az Alispánynak választásába a' nemességnek is egyenes befolyást enged, és közvetlen részvételt tulajdonit ezen szavakkal: §. 3. „*Quod Vice Comitem quemlibet Comes Parochialis de numero et coetu verorum Nobilium ipsius Comitatus, cujus honore fungitur, eligat* §. 4. *Quem tamen, absque Consensu et Voluntate Nobilium ipsius Cottus, eligere nusquam valeat neque possit.* Lásd ezen tárgyról bővebb értekezését Botka Teodor úrnak e' czimű munkájában: „*Notitia diplomatica veteris Constitutionis Comitatum praecipue anecdoto Vice Comitum et Curiali Instituto illustrata*“ 117—159. lap.

Jegyzőket szinte Főispányok tulajdon hatalmuknál fogva rendelték a' Vármegyékben, sőt igen gyakran megesett, hogy a' Vgye Rendei megkérték a' Főispányt fogadna közönség' számára egy alkalmas diákos embert Jegyzőnek. Régi hivatalbéli irásokból lehetett kifeszegednem, hogy a' Főispányok' házi vagyis családi Titoknokai egyszersmind vármegyéknél jegyzői hivatalt viseltek. Arra is van példa hogy egy jegyző két sőt három szomszéd vármegyéknél megtette jegyzői tollal szorgalmatos szolgálatját, de e' miatt mégis természetes és egyenes igazsággal elvégeztettek az ügyek, az Ország alkotmányja szentül megtartatott.

A' *Szolgabírák* azonban csak ugyan a' ne-

kinevezési jog a' Főispányok által azon elvnel fogva, hogy az Alispányok helytartói a' Főispányoknak. Ezen elv szerint valamint régi időben, úgy mostis folyvást az Ország' Nádora nevez-ki magának Al-Nádort, az Ország'-Birája Al-Országbirót, a' Fő-Tárnokmester Al-Tárnokot.

Gy.

messég szabad választásánál fogva emeltettek hivatalokra. A' régi választási mód különbözött a' mostanitól abban, hogy, midőn a' jelenkorban a' tisztújítási közönséges gyűléseken az egész megyének valamennyi Nemesei minden egyes Szolgabíró választásában gyakorolják a' szavazati jogukat; régenten járásonkint az illető járás Nemesei, vagy az Alispán vagy a' járásbéli Szolgabírák előtt vitték végbe a' választást. Igy történt 1464. eszt. Mátyás király uralkodása alatt, Pozsony Vármegyében, a' mint az akkori Alispánynak Ungersbach Frideriknek April. 16-kán költ leveléből világosan kitetszik, mellyben három járásbéli Szolgabírónak parancsolja, hogy a' Mátyásföldi járásban, mivel Szolgabírói tisztségben régtől fogva lévő üresség az odavaló Nemességnek felette káros lenne, nyolczad napra azaz Aprilis 24-re közgyűlést tartván, nevezett Járás' számára egy szolgabírót választatassanak, a' mint a' Levél' tartalma ekképen adja elő: —

Fridericus de Ungerspach Vice Comes Comitatus Posoniensis, Nobilibus Viris Michaeli de Réthe, Caspári de Királfia, et Lucae Beke de Nagaban Judicibus Nobilium Comitatus ejusdem, Amicis nobis sincere dilectis, favorem et amicitiam cum honore. Quia jam a longo temporum spatio est in quarta Columna Sedis nostrae Judiciariae, puta quarto Judice nobilium de Districtu Mathiusfelde penuriam et carentiam habuimus, ob quam multarum injuriarum ac querelarum pauperum nobilium nobis porrectarum reformatio atque justitia, et juris processus, modo quo debuisset, fieri hucusque non potuit, ipsique nobiles de eodem Districtu ad multifarias nostras requisitiones, et scripta per nos ipsis facta nullatenus inter ipsos Judicium eligere et statuere curaverint, sed eadem scripta nostra, et requisitiones temerarie et contumaciter surda aure

transierunt. Quia vero divina favente Clementia jam verum, Sacroque Diademate ornatum et coronatum Regem habemus, et ob id idem Districtus Mathiusfelde eas Occasiones, quas praesens habuerit, jam minime habebunt. Ideo in persona ejusdem Domini nostri Coronati Regis gratiosissimi, ac etiam in persona Domini et Amici Nostri Comitis Comitatus praedicti, vobis firmiter praecipientes committimus, quatenus acceptis praesentibus, in antefatum Districtum Mathiusfelde Congregationem generalem nobilium in festo sancti Georgii nunc proxime venturo, in locis alias fieri solitis celebrandam, tandemque et sedem Judicariam feria Secunda proxima prius subprius alias consuet. irremissibiliter persolvend. proclamari et per dictos nobiles, quartum Judicium inter eos eligi et statuere faciatis, sciend. quod si non fecerint, nos in persona Domini Nostri Regis praenotati, eosdem cum omnibus ipsorum magnis Conaminibus ad id faciendum compellemus, secus igitur nullatenus facturi in praemissis. Datum feria tertia proxima post Festum beat. Tiburcii et Valeriani Martyrum. Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo quarto (L. S.).

Ezen Oklevél a' Pozsonyi káptalan' levéltárában VIII-ix zsacszóban, 2-ik csomóban 30dik szám alatt őriztetik eredeti példányban, a' honnan híven másoltattam le. Ungersbach Fridrich már 1460. eszt. Pozsony vármegyében alispán-ságot viselt. Az ő parancsolatjában említett 1464. esztendőben a' fényes pozsonyi főispányi székben ült Szalonaki Paumkircher András, 1475-ben emeltetett azon méltóságra, ki 1466. eszt. Staiersországi jószágaiban mulatván, Gréczben, Fridrik császár bosszuállásának véres áldozatjává lett. Pozsony Vgye, melly mostan 6 járásra van felosztva régenten a' többi vármegyék példájára, négy járásokat számlált. Az első azon kerületből

állott, melly most hegyentúli, Pozsonyi, és Nagy-Szombati járásra van felosztva; a' másodikhoz a' Vágvize' mentében lévő helyek tartoztak; 3. a' vizközti és Csallóközi felső, 4. Járás Csallóközi alsó vidéket foglalta magában. A' közlött oklevélben érintett Mátyásföldi járás volt a' második és 40. helységekben állott. Régenten szokásban volt minden vármegyét, nem tekintvén a' különböző kiterjedésre, 4 Járásra felosztani; és négy szolgabíróvá választani. Ezt bizonyítja a' 1291. évi 16. t. czik. a' hol mondatik: in qualibet Provincia quatuor iudices deputati cum Comite Parochiali ire et iudicare debeant. Ez annyival is inkább igaznak látszik lenni 1298. évi 13. 14. 45; 46. t. czik. összevetéséből. Sylloge Decret. Comit. 20. 32. 33. 42. pag.

Távol van tőlem, ezen egyetlen egy oklevéllel olly fontos tárgyat, mint a' Szolgabírák' választását illető nemesi jog, megfejtettnek tekinteni, vagy valamennyi Vgyékre kiterjeszteni. A' vgyéknek hajdani alkotmánya, szerkezete, elrendelése, 's abban foglalt tisztválasztásnak módja a' Haza' javát előmozdító intézetek közül — merem állítani — aligha nem legfontosabb, de fájdalom általánosan tapasztalnunk kell, hogy mennél nagyobb figyelmet érdemel, annál nagyobb homályban bujdoskál róla való ismeretünk. Igyekeztek ugyan ezen tárgyat fejtegetni nagy érdemű és széles tudományról esmeretes íróink, Kollár Ádám Hist. jurisque publici R. U. Amoenitates. *) Kováchich Márton „Notio Comitatum sub S. Corona H. olim et hodie nominatorum probabilibus argumentis distincta“ czimű munkáikban, 's utánnok Perger János „a' Magyar és

*) Volum. II. Sect. IV. de Cottibus R. H. et Statu Civili veteri pag. 16—66. Sect. VII. de veteris Cottuum Instituti praestantia pag. 155—189.

Hazája, régenten“ II. R. 11. 12. 13. 14. Fej. 99—
 111. lap. mindazonáltal a' régiségeknek hiánossága
 miatt ökis tévedésbe estek, és a' polgári alkot-
 mányunk legnyomossabb tekintetü, a' hon vala-
 mennyi lakosait felette nagyon érdeklő Intézeté-
 nek régi rendeltetését korán sem fejtették ki kime-
 ritőleg. Theoretice meg van ez magyarázva,
 de gyakorlati és a' belső állapotot tárgyzó is-
 méretet hijában keresel bennök. Nemis csuda:
 mert annak velős felvilágosítására vármegyék' bel-
 ső alkotmányát 's igazgatását illető hivatalos iro-
 mányok 's jegyzőkönyvek használtatása mulhatat-
 lanul kívánatos, ezeket pedig, a' mint most em-
 litém, nélkülözték tudósaink. Tíz év előtt megál-
 lapított magy. tud. társaság szándékozáván e' hijá-
 nyát honi ismeretünknek nemüképen kipótolni,
 1838. évi IX-ik nagy gyűlésben e' szövevényes
 históriai jutalomkérdést hirdette ki: „Fejtessék
 meg oklevelekből 's egyéb régi emlékekből hon-
 nan vette légyen eredetét hazánk' régi várszer-
 kezete, koronkint milly változásokon ment az ke-
 resztül, és milly hatással vólt e' külön okain ho-
 nunk' közigazgatására, védelmére 's általában al-
 kotmányunk' kifejlésére. „E' történet tudományi
 feladásra 3. válasz érkezett, mellyek megvizsgál-
 tatván, az elsőség, és így a' 100 arany jutalom,
 Hetényi János l. t. pályamunkájának jutott, alkal-
 masint a' legtökéletesebbnek ítéltetett: de a' ki-
 tűzött kérdést kellőleg kifejtette é? a' közvéra-
 kozásnak kielégítőleg megfelelt é? mivel a' meg-
 jutalmaztatott pályamunka még ekkoráig napfény-
 re nem bocsáttatott, a' haza előtt még tudva nincs.
 Ezen díjkérdést megfejtendő feleletre közlött ész-
 revételemet olvashatni, ha tetszik, a' Tud. Gyűjt.
 1840. évi foly. 8. köt. 19. lap. és századunk 3ik
 vagyis 1840. eszt. folyam 5. szám alatt 35. lap.

„a' magy. kereskedést illető emlékirások Gyűjteményének közrebocsátásáról“ irt értekezésében.

Akarná tudni egy valaki, hogy az érintett megyei jegyzőkönyveket 's irományokat hol fűrésznök? minekutánna a' megyék' levéltárai a' vad ellenség' dulásai által elenyésztettek. Megkell ugyan vallanunk, hogy azok által igenis nagy számú levéltárok 's azokban őriztetett emlékirások a' magyar alföldön Komáromtól kezdve Szörényig, és Szalától Mármarosig semmivé tettek: mindazonáltal vannak mégis Áustriai tartományok' és Lengyelország' szélein fekvő vármegyék, mellyek' levéltáraibau az efféle anyagoknak majd kimerithetetlen sokaságára találni, csak azokat szorgalmasan használnánk. Bő forrásokat, mellyekből az érdeklött materialék merítendők lennének, nyujtanák számos honi fényes főkép azon Némzetségek' dűsgazdag levéltárai, kiknek sarjadékai a' főispányi hivatalokat viselték, nagy lelkü utódaikról pedig feltehetni, hogy a' mostani időben minden balitéleteken felül emelkedve szíves készséggel sietnének a' hazai literatúra' gyarapítására közleni azt, mit e' részben a' sors' kedvezéséből birnak.

Pozsonyban 13. Jul. 1840.

Gyurikovits György.

3.

*Napoleon elmékedése sz. Helena szigetén, a'
historiai igazságról, egy pár példával
világosítva.*

Meg kell vallani, mikép a' historiai kétségbe vonhatatlan igazságokat felette nehéz, sőt sokszor lehetetlen kipuhatolni. Szerencsére ez utóbbi gyakran inkább a' tudnivágyás a' kaudiság tárgya, hogy sem következményeit tekintve nagy fontosságú volna. Hiszen olly sok és sokféle igazságok vannak!— A' Fouché és más ármánykodók igazsága p. o. sőt sok becsületes emberek igazsága is az enyimtől felette különböző fog lenni. Azon historiai igazság, mellyet annyiszor követelünk, 's mellyre annyiszor hivatkozunk, többnyire csak üres hang. Még a' történet pillanatában is, az egymást keresztül hasogató szenvedelmek hevessége miatt, ritkán lehet arra szert tenni, 's ha később a' dolgot valahogy összeegyeztetjük, az talán csak azért történik, hogy a' kérdéses tárgyban érdekelt személyek, az egymással ellenkezők, már nem élnek. De mi aztán ez a' historiai igazság? egy ollyan mese, mellyben az írók közakarattal megegyeztek, mint egy valaki olly elmésen és igazán mondá. Mind ezen tárgyaknak két egymástól lényegesen különböző részei vannak: az anyagi lettdolog, és az erkölcsi czél. Az anyagi lettdolog volna az sajátkép, miről nem is kellene vitatkozhatni, és még is találunk e akármelly históriai tárgyról két előadást

egymással teljesen megegyezőt. Sőt némelyek felett örökké tart a' perlekedés. Mi pedig az erkölcsi czélt illeti, már itt akármi fáradság, 's a' legerősebb hiedelem mellett is az elbeszélő becsületessége felől, nehéz sőt többnyire lehetetlen eligazodni. Mikép volna már lehetséges az igazság esméretére jutni, ha az önzés a' becsületesség hiánya más nemtelen szenvedelmek 'elegyednek a' játékba?

Én most p. o. egy parancsot adtam ki, 's senki lelkemben nem olvashatta mit gondoltam én akkor, mi czéлом volt benne, 's még is mindenki megrohanja, saját mérő botja, saját rendszerre, nézete szerint méregeti azt. Melly különbözők lesznek már azon színek, mellyeket annak egy ármánykodó ad, a' szerint a' mint ezen parancs ármánykodásán erőszakot tesz, vagy arra nézve használható lehetne, mennyire igyekezendi azt elcsavarni! Ez történik meg továbbá azzal is ki magát szeretné fontossá tenni, 's kivel a' minister, vagy talán maga a' fejedelem a' tárgyról egy pár bizodalmas szót ejtett; ez történik meg az udvari heverők nagy tömegével is, kiknek nincs más dolgok, nincs jobb tenni valójok, mint az ajtókon hallgatódzni, 's ha semmit sem hallottak hazugságokat koholni. Mindenki, kinek valami elbeszélői valója van, a' dolgot bizonyosan tudja; minden csekélyebb rangú emberek, kik valamit előkelő rangúak szájából hallottak, erősen meg vannak annak igazságáról győződve; így keletkeznek aztán a' memoirek, a' naplók, az elmés történetek, a' salonok anekdotái 'stb., mellyeknek nincsen vége hossza.

Igen is! a' dolog nincs különben. Több ízben megérttem már én azt, hogy valamely ütközet iránti tervemet el akarták tőlem vitatni, sokan job-

ban akarták nálam tudni, mi czéлом volt ez vagy amaz parancs kiadásában, 's kikeltek miatta ellenem. Nem aunit tesz-e ez mint a' teremtménynek teremtője ellen pártot ütni? De ez még magában nem nagy kár, az én ellenkezőimnek is meg vana' magok pártja. Ezen körülmény tartóztatott engemet vissza, hogy magamról magány memoirekat ne irjak, 's egyedi nézeteimet szándékimat ki ne tárjam, 's Rousseauként magamat *vallomások* írására le ne alacsonyítsam, mellyekből erkölcsi jellemem saját szinzeteit mindenki megismerte, de a' mellyeket kétségkívül sokan is megtámadtak volna. Ezért gondoltam jobbnak arra szorítkozni, hogy a' nyilvános történetekről némelly előterjesztéseimet 's nézeteimet lediktáljam. Jól tudom, hogy ezen elbeszélések sem mentek a' megtámadástól, mert hol van ember a' nap alatt, kit bár mennyire igazsága van is, 's bár millyen erővel és hatalommal képes is igazságát előtüntetni, az ellenkező párt meg nem rohanhatna és meg nem hazudtolna? De a' bölcs, a' részrehajlatlan, a' fontolgtató, az okosabb emberek szemei előtt az én szavamnak is lesz legalább annyi ereje mint a' másokénak, 's akkor ügyem eldöntésétől nincs mit félnem. Már most is annyi világosság van arra derítve, hogy majd midőn a' szenvedelmek elhallgatnak, a' felbőgözők leszállanak, a' hátramaradó fényre bátran számolhatok. De mennyi tévelygések támadnak még addig! sokszor a' legegyszerűbb dolgoknak is olly fontosságot, és olly terveket 's czélokot tulajdonítanak még, mellyek nekem soha eszem ágában sem fordultak meg. Kérdezni fogják, vajjon volt e' nekem valósággal szándékom egy általános monarchiát állítani, vajjon az én határtalan tekintetem, önkényes tetteim, erkölcsi jellememből származtak, vagy kiszámítvák, hajlamaimnak, indulatimnak, vagy a' viszonyok hatalmának eredményei valának-

e? vajjon azon folyvásti háborúk ínyem szerint voltak e, vagy pedig elkerülhetetlen önvédelméből következtek? vajjon az én határtalan 's szememre annyiszor vetett dicsvágyomat az uralkodás vágya, vagy talán a' rend szükséges volta, 's egy általános jóllét utáni kívánczóság okozta-e?—Mert ezen tárgyak még is csak megérdemlik hogy mindkét oldalról tekintetbe vétessenek. Soká' fognak még azon indító okok felett vitázni, mellyek engemet az Enghieni herczeggel történt catastrophában vezéreltek, 's így fog történni sok más dolgokkal is. Gyakran elcsavarandják és zavarba hozandják azt mi egyszerű 's természetes. Hozzám semmikép nem illik, mind ezen tárgyakról hosszadalmasan értekezni. Ündorodom én attól—az efféle lettdolgok védelmezzék magokat. Ha a' történetírók becsületeség és éles elméje azon általános anyagokból a' mint én azokat diktáltam képes lesz helyes és igaz véleményt állítani elő arról, mi felől én hallgattam—annyival jobb. De melly temérdek lidérczek környezendik ezeket, ezen gyenge szikrák mellett, a' nagy ármánykodók meséin és hazugságain kezdve, kik közül mindeniknek saját czélja, saját ármányai, saját szándékai vannak, 's kik a' sajátképi fonalat elrejtván, az egészet úgy összekuszálják, hogy a' gombolyagot többé ki nem lehet bonyolítani—egész azon közleményekig, ministerim tárczáiig, állításiig, kik külömben derék emberek, de a' kik még is sokkal kevesebbet képesek mondani arról a' mint a' dolog valósággal volt, mint arról, a' mint ők csak gondoltak: mert ismerte közülök valaha valamellyik az én fő eszmémet?—Ministereim részvétele a' statuskormányzást illető tárgyakban egyéb-ből nem állott mint elemeiből azon egésznek, mellyet ők nem is sejdítettek; 's e' szerint a' prismának csak azon oldalát látták melly feléjek volt for-

dítva. De hogy is lettek volna ők képesek azon fő eszmét felfogni? És még is kétségkívül nem egy lesz közöttük, ki a' villamba bele pillantván, saját képzelgéseinek ábrándos eredményét az én rendszerem gyanánt adná ki. 'S így származand aztán a' mendemonda, a' mese, melyet historiának neveznek.

Ez nem is lehet máskép, mert mivel ők többen vagynak nehezen lesznek egy véleményben. Egyébiránt ők állításaikban kétségkívül ügyesebbek lesznek mint én, ki gyakran nagy zavarba jövendék, ha egész teljes fő eszméimet a' szigorú igazság szerint terjesztettem volna elő. Jól tudják kik közelebről ismertek mikép én nem arra törekedtem a' körülményeket céljaim szerint alapítani, hanem inkább céljaimat szándékimat a' körülményekből merítettem, mert ugyan ki állhat jót előre a' történetes a' váratlan eseményekről? Ezen okból hány-szor kellett nékem terveimben igen lényeges változtatásokat tenni! Nem is annyira szilárd terveket kovácsoltam én, mintinkább a' fő áttekintésekkel, tervekkel segítettem magamon. Az egész néptömeg boldogsága, 's az, mit a' többségre nézve üdvösnek gondoltam, volt azon horgony melyre támaszkodtam. Ezen körben vitorláztam én, magamat többnyire csak a' jó szerencsére bízva.

A' Pichegru összeesküvéséről 's az Enghieni herczeg történetéről így elmélkedett a' császár:

A' háború Angliával újra elkezdődött midőn tengerpartainkat, országutainkat, 's magát a' fő várost is a' Bourbonok agensei hirtelen elborították. Többeket közülök befogtak de saját céljokat még ki nem tudhatták. Mindenféle rangnak és színűnek voltak köztök; minden szenvedelmek egyszerre felriadtak, a' nyugtalanság legfőbb mértékre hágott,

's a' közvélemény valóságos zivatarrá vált. Ezen feszült állapot igen komor színt öltött már magára, 's a' rendőrség melly semmire sem mehetett csak nem a' kétségbeesésig volt, midőn engemet éles látásom megmentett. Egy éjszaka felkeltem dolgozni, mit gyakran szoktam tenni. Történehből, melly a' világot igazgatja, megpillantok egyet a' rendőrség utolsó értesítései közül, mellyben azok nevei voltak, kiket már egy más dolog végett befogtak, de a' mellynek még semmi közelebbi nyomába nem mehettek. Észrevettem közöttök egy tábori sebészt, 's mindjárt úgy gondolkoztam hogy az ilyen ember hihetőleg inkább ármánykodó mint magát vakul feláldozó fanaticus lesz. Azonnal megtettem minden rendelést, hogy belőle minél hamarabb vallomást vehessek ki, egy katonai biztosság foglalkozott tehát az ő ügyével; még azon nap elítélték; és fenyegették, hogy ha nem vall, az ítélet végrehajtása azonnal elkövetkezend. Félóra múlva mindent megvallott a' legaprólékosabb körülményekig. Most már napfényre jött a' Londonban kovácsolt összeesküvés igazi természete 's egész terjedelme, 's kevés idő múlva értésünkre esett a' Moreau ármánykodása, és a' Pichegru Párisbanléte. —

Mi a' Pichegru halálát tárgyazó vádat illeti, kit, áltitólág az első consul parancsára fojtottak meg, erre nézve Napoleon így nyilatkozott: ezen tárgyban szégyenlene saját meentségére csak egy szót is veszteni: a' vád merő azon képtelenség. Mit nyertem volna én, úgy mond, abban? Egy magam forma characterü ember semmit sem tesz fontos indító ok nélkül. Ki látta valaha, hogy én csupán rossz kedvből vért ontottam? Bár mennyire iparkodjanak is engemet e' részben feketíteni, 's

characteremet gyanúsítani, tudják, kik közelebről ismernek, hogy az efféle gonoszság soha hozzám nem fért. Egész kormányzásom alatt csak egy cselekvény sem került elő, mellyről birói szék előtt számot nem adhatnék, még pedig nem csak zavarba nem jöni, hanem nyerni is fognék benne. A' dolog igen egyszerű volt, elannyira hogy Pichegru magát szabadulás nélküli állapotban látván, 's vas természete a' halálos büntetés gyalázatját meg nem birhatván, vagy, mivel a' megkegyelmezést tőlem nem reménylette, vagy elfogadni büszke volt, magát kivégezte.

Ha én hajlandó valék efféle gonoszságot elkövetni, vas karom nem Pichegrut, kitől nem volt mit tartanom, hanem Moreaut sújtotta volna, ki rám nézve ezen pillanatban felette veszedelmes volt. Ha ez magát a' tömlöczben szerencsétlenségemre kivégzi vala, tőle megszabadulni rám nézve igen hasznos lévén, halálára nézve magamat kimenteni sokkal nehezebb lett volna. Ti külföldiek, valamint ti is belföldi esztelen royalisták a' Francziaországban uralkodó szellemet soha sem ismertétek. Pichegru, le lévén mint hazaáruló álorczázva, senkít sem érdekelt többé, sőt azon viszony mellyben Moreauval állott, magában elegendő volt őt a' közvéleményben alásülyeszteni; sok czinkos társai elhagyták, mert a' tömeg a' pártok egymásközi vitázásában már most inkább a' hazára mint egyedekre nézett. Én ezt olly helyesen fogtam fel, hogy mikor nekem Real a' Moreau befogatását indítványozta, ezen indítványnak minden tanakodás nélkül, 's kereken ellenszegültem. Moreau, moridám neki, sokkal fontosabb ember, 's sokkal egyenesebben áll velem szemközt, és ellenem; sokkal inkább érdekemben áll tőle megszabadulni, hogy sem magamat illyen módon a' közvélemény gyauításainak tegyem ki. — De hát ha, folytatá Real,

Pichegruvel csakugyan összeesküvésben áll? Már az más. Mutassa meg nekem ön, hogy Pichegru Párisban van, azonnal alá írom a' parancsot a' Moreau befogatása iránt. Real értesítve volt a' Pichegru Párisba jöveteléről, de sehogy sem tudott nyomába akadni. Siessen ön, mondám, a' testvéréhez, ha ez lakásából kiköltözött, már az fontos jel arra, hogy Pichegru itt van. Ha pedig a' testvérije még előbbi szállásán van, tartóztassa le személyét, ő meg lesz lepve, 's mindent kiváll. Ezen testvérije Pichegrunek hajdan barát volt, most pedig Párisban a' negyedik emeletben tartózkodott. Mihelyt letartóztatták, minden vallatás előtt azt kérdezte, vajjon vétkül akarják e' neki tulajdonítani azt, hogy testvérije akarátja ellen meglátogatta? Ő az első volt ki testvérije előtt lerajzolgatta milly veszélyes az ő vállalatja, 's ki neki javasolta Párist minél előbb elhagyni. Ez elég volt a' Moreau elfogatását elrendelni, végrehajtani. Eleinte úgy látszott igen nyugott elmével van, de midőn a' tömlőczbe ért, 's megtudta, hogy a' Pichegruvel összeesküvése miatt vitték oda, igen megdöbbsent, 's felette aggodott. A' mi az egész pártot illeti, a' czimborák nagyobb részére nézve a' Pichegru név valóságos triumphus volt; mindenütt azt állították hogy Pichegru Londonban van, 's következőleg az *alibi*-t csak hamar be fogják bizonyítani, vagy nem tudták valósággal, hogy Pichegru Párisban van, vagy pedig azt reménylették, hogy neki könnyű lesz elszökni. —

Az első consul már régtől fogva megkedvetlenedett Moreau iránt, kin felesége teljes uralkodást gyakorolt. Ez, mondá a' consul, mindenesetre nagy szerencsétlenség, ilyen körülmények közt az ember se nem férj se nem feleség, szóval az ember semmi.

Moreau az első consul iránt néha jól, néha nem jól mutatta magát, néha megalázta magát előtte, majd ismét ingerkedett vele. Az első consul szerette volna őt megnyerni, de kénytelen volt tőle magát visszahúzni. Moreau, mondá a' consul, még végre a' palota oszlopaiba üti homlokát. Mind ezen idétlenségekre nevének és napjának nevetséges következtelenségei vették őtet. Ez utóbbi annyira ment, hogy az első consul ne-jétől még az elsőbb rangot is el akarta vitatni.

Mihelyt Moreau be volt fogva, azt izente néki az első consul, ő megaláztat azon vallo-másával hogy Pichegruvel beszélt, 's minden to-vábbi nyomozást ellene megszüntet. Moreau igen fenhangon felelt, de mihelyt Pichegru is be volt fogva, 's a' dolog komoly fordulatot vön; azonnal alázatos levelet írt az első consulhoz, de már késő volt. Moreau Pichegruvel és Georgesal va-lósággal értekezett, 's indítványukra következőleg fel írt: „a' dolgok mostani helyzetében semmitsem tehetek értetek, még a' segédemért sem állhatok jót, hanem *iktassátok el az első consult*. Nekem vannak pártfeleim a' senatusban, 's helyébe azon-nal engemet neveznek ki. Pichegru! önt a' szemire lobbantott haza árulás végett kérdőre fog-ják vonni. Ne titkolja magától, hogy önt szüksé-geskép törvény elibe kell állítani, de az ered-ményért jót állok, ön lesz a' második consul, a' harmadikat tetszésünk szerint választjuk, 's e-gyetértőleg, 's akadály nélkül megyünk a' ma-gunk utján. Georges, ki ekkor jelen volt, 's kit Moreau még nem is ismert, a' harmadik consul-sulságot erősen követelte. „Az nem lehet mondá Moreau, ön nem ismeri azon szellemet, melly Franciaországot lelkesíti. Ön mindig fejt volt, Pichegrunak, hogy az legyen, tisztára kell ma-gát mosni.“ Értem, mondá Georges haragosan,

értem már a' játékot. Minek néz ön engemet? Önök tehát csak magukért 's éppen nem a' királyért dolgoznak. Ha ez tovább is úgy megy, 's ha az esőről a' csorgó alá kell állani, úgy a' mostani állapot még jobb Igen boszankodva váltak el egymástól. Moreau kérte Pichegrut, ne hozná többet magával ezen goromba embert, ezen buta ökröt.

A' törvény folyamata alatt, mondá Napoleon, Moreaut csak a' vétkes társai szilárdsága, a' becsületesség, melly által ügyöket nemesítették, és az ügyvéd által javasolt általános tagadás mentette meg. Azon kérdésre, vajjon azon összejövetelek, tanácskozások mellyekkel vádolják alaposok-e, nemmel felelt. De a' hohlenlindenii győzödelmes hős nem szokott hazudni. Arca hirtelen elpirult. Senki sem esalatozott meg a' nézők közül, mind a' mellett is felszabadították, büntársai nagyobb részét pedig halálra ítélték.

Én közülök többeknek megkegyelmeztem; mindazoknak, kikért feleségeik, vagy mások részéről élénk közbenjárás történt, 's esdekléseik hozzám juthattak visszaadtam az életet. A' Polignacok, Riviere, a' történetből közbenjövő szerencsés körülmények nélkül kétségkívül el lettek volna veszve. Ez történt több kevésbé ismeretes személyekkel is. Ők ugyan a' velek közlött kegyelmet idővel meg nem hálálták sőt el sem ismerték, 's ha érdemes volna későbbi tetteiket vizsgálat alá venni, koránsem csinálnának az embernek kedvet a' kegyelem-osztogatáshoz.

Ezen történethez tartozik egy másik esemény az Enghieni herceg története, ezen különös bonyolódású történet, melly annak idejében nagyfigyelmet gerjesztett. „Talán (így elmélkedik Las

Cases, Napoleonnak sz. helenai társalkodója, 's a' sz. helenai napló szerzője) ifjuságom elveinél, szokásai és viszonyainál, politikai véleményeim irányánál fogva, (mert akkor még koránsem csatlakoztam az új rendszerhez) mélyebben meg voltam ez által hatva, mint mások. Azon benyomások közé tartozott ez, mellyek lelkemben mindig ugyanazon erőteljesen maradtak meg, 's ezen tárgy feletti eszméimnél fogva soha sem mertem volna a' herceg nevét a' császár előtt kimondani, félvén hogy a' szemrehányás hangját ki nem kerülhetem. Sőt annyira mentem, hogy midőn ő a' herceget először nevezte, nagy zavarba jöttem 's egészen elpirultam. Szerencsére egy keskeny lépcsőn, háta megett mentem, különben zavarodásomat észrevette volna. Kedélyem ezen hangulata mellett is meg kell azonban vallanom, hogy midőn a' császár ezen történetet minden aprólékos részeivel 's mellékes körülményeivel együtt először elbeszélte, 's hathatós, világos, elragadó logicájával kifejtette, a' dolog egészen mászint kezdett magára öltetni. A' császár gyakran beszélt ezen tárgyról, 's ez nekem alkalmat nyújtott erkölcsi jellemével közelebbről megismerkedni. Igen világosan láttam ekkor, és máskor is, milyen ellenkezésben állott ő benne a' magános ember a' status emberével, 's milyen küzdésben szívének természeti érzelve, helyzetének büszkeségével, méltóságával. Egy bizodalmas beszélgetés alkalmával igen érzékenynek mutatta magát a' szerencsétlen herceg sorsa iránt. De mihelyt nyilvánosan nyilatkozott, egészen máskép volt a' dolog. Midőn egyszer a' herceg ifjuságáról, 's szerencsétlen történetéről beszélt, ezen szókkal végezte: „és kedvesem, későbbben megtudtam, hogy ő nekem hívem volt, 's rólam soha csodálkozás nélkül nem beszélt; ilyen lábon áll a' világ az osz-

togató igazság.—Ezen utolsó szavakat különös nyomadékokossággal mondta ki, 's arcának minden vonásai belső érzelmeivel a' legteljesebb harmoniában voltak, erősen megvagyok győződve, hogy ha az, kinek sorsán most sajnálkozott, hatalmában vala, bizonyosan megengedett volna néki. Ez kétség kívül csak pillanatnyi érzelem, 's váratlan helyzet volt, mellyben őt történetből megleptem, 's nem hiszem, hogy az gyakran előkerült volna. Napoleon az efféle nyilatkozásokat nemigen pazérolta. A' császár ezen dolgot két különböző szempontból szoktatekintni: lör a' közönséges jog szempontjából, vagy a' megalapított rend fogalmaiból, 2-or a' természeti jog szempontjából, vagyis úgy nézte azt, mint erőszakos tettet. Bizodalmas társaival rendesen a' közönséges jog elvei szerint beszélt arról, idegenekkel pedig kirekesztőleg a' természeti joghoz és a' felsőbb politica követeléseibez tartotta magát. Látni való volt, melly kellemetlen lett volna előtte ő ellenekben a' közönséges jogot nagy fáradsággal védelmezni, mivel ezt némileg saját védelmének tekinthették volna. „Ha a' vétkesek helytelen tetteire nézve az ország törvényei mellettem nem szólának, saját jogaim a' természet törvénye szerint, a' törvényes védelem jogai, mindig megmaradtak volna. Ő társaival együtt napi foglalkozásává tette, mindig életem után leselkedni, mindenfelől és minden pillanatban megtámadtak, szélpuskákkal, pokolerőművekkel, czinkos társaságokkal, 's mindenféle lesekkel. Ezt én végre meguntam, 's megragadtam az alkalmat, 's beléjök öntöttem az ijedelmet egész Londonig terjedőt. 'S ezen naptól fogva megszűntek az összeküvések. Kinek van ez ellen szava? Hogyan? Száz ötven mérföldnyi távolságról halálos csinokat követtek el ellenem; semmi földi hatalom, semmi földi tribunal nem akart nekem igazat adni,

hát nem kellett nékem természeti jogomhoz folyamodni, 's az erőszakot erőszakkal visszaverni? Hol van az ember, ki olly hidegvérű, olly kevés ítélő erővel és indulattal bír, a' jog iránt, hogy engem bátorkodnék kárboztatni? Mellyik részt sújta már most a' gáncs, az utálat a' gonoszság vádja? A' vér vért kíván, ez természetes, elkerülhetetlen, csalhatatlan kölcsönhatás. Jaj annak a' ki okot ad rá. A' ki szüntelen polgári nyugtalanságokat, politikai mozgalmakat szerez, folyvást bujtogat, azon veszélynek teszi ki magát, azoknak áldozatul esni. Ostoba főnek, bolondok házába valónak kell lenni, hogy hihesse vagy képzelhesse valaki, miszerint valamely család különös szabadalommal bír folyvást életem után leselkedni, a' nélkül, hogy nekem jogom volna a' tromfot tromffal ütni vissza. Ezen család azt csak nem követelheti okosan, hogy a' törvények felett legyen, hogy másokat megsemmisíthessen, azonban maga fentartása végett a' törvények védelmét igényelje. Itt nem lehet semmi különbségnek helye.

Én személyesen közülök senkinek sem vétetem. Egy nagy nemzet önuralkodójává tett engemet, 's ezen választást csaknem egész Europa helyeslette. Mind e' mellett is az én vérem sem a' porbul csergedezett ki, 's ideje volt már valahára, véretem az övékkel egy rangba helyezni. Mi lett volna belőle ha a' visszatorlást tovább terjesztém vala? Ezt tenni pedig hatalmamban állott. Életök többször egyszernél kezeimben volt. Fejökkel több ízben megkináltak. Borzadva utasítottam vissza minden efféle ajánlatokat, korán sem azért, hogy azon helyzetben, mellyben miattok voltam, igaztalanságnak tartottam volna efféle eszközökhöz nyulni. De én olly hatalmasnak éreztem magamat, 's a' veszélyt olly csekélynek

néztem, hogy ez által csak egy szükségtelen alacsonytságot véltem elkövetendű. Fő elvem mind a' háborúban mind a' politicában mindig ez volt: mindenféle gonosz ha magában szabados is, csak akkor menthető, mikor szükséges, különben mindig vétékké válik.

Lehetett ezen esetben ellenfeleimnek a' népek jogára hivatkozni, midőn ők magok annyira elfelejtkeztek arról? A' badeni birtok megsértése, mellyről annyit kiabáltak, itt nem jó sajátkép kérdésbe. A' vétkesek semmikép nem igényelheték a' territorium sérthetetlenségét, mert ezen jog csupán a' népek függetlenségén, és a' fejedelem méltóságán alapszik. Csak a' fejedelem emelhetne volna fel szavát, de ő azt nem tette; kétségkívül saját gyengesége érzetében az erőnek engedett; de azt kérdem még egyszer, mi köze volt ennek azon ármánykodásokkal, és merényekkel, melyek ellenem napi renden voltak, 's mellyekért méltó joggal boszút állottam. Szavait ezen nyilatkozáson végezte. Ezen véres catastropha igazi szerzői, kiket egyedül nyom a' felelet terhe, ugyanazok voltak, kik külföldön az első consul ellen történt gyilkolási merényeknek kezdői, pártolói, izgatói voltak. Mert, vagy be volt a' szerencsétlen herczeg titkaikba avatva, 's akkor ők magok kimondtak rá a' sententiát, vagy pedig nem tudott ezekről semmit, 's akkor oktalanul hagyták őt a' tátongó mélység szélén aludni, mert ugyanazon pillanatban, midőn a' család nevében és javára illy nagy csapás vala történendő, két lépésnyire volt a' határtól.

Bizodalmas beszélgetés közben azt nyilatkoztatta egyszer a' császár, hogy ezen liha bizonyos szerfeletti buzgalom vagy bizonyos magány czélok, sőt némelly belföldi titkos ármányok ro-

váására rovandók. Őt is, mi előtt észrevette volna, magokkal ragadták, meglepték, rendelkezéseit elhirtelenkedték. Ezen nap—mondá a' császár, egészen magánosan voltam; mintha most is látuám, hogy ültem félig az asztalon, mellyről ebédeltem, 's épen kávé ittam, midőn egy uj merényről tudósítást hirtelen fülembe hoznak. Ezen tudósítás közlöje nagy tűzzel fejtegeti előttem, mennyire ideje volna már egyszer ezen borzasztó merényeknek véget vetni, 's példát adni azoknak, kik napi foglalkozásukká teszik életem ellen összeesküvésüket férczelgetni. Ez semmikép nem eszközölhető, hanem ha közülök egyen véres boszút állunk. 'S ezen áldozatra az Enghieni herczeg volt kitűzve, mert őt most a' tetten lehetne kapni, mivel a' jelen összeesküvésben kétségkívül részt vesz, már Strasburgban, sőt mint hiszik már Párisban is volt, 's a' tervezet szerint az erőmű elsütésekor keletről előre nyomulandó, míg a' berryi herczeg nyugotról száll partra. Én még akkor nem is tudtam jó formán ki az az Enghieni herczeg; a' zendülés engem igen ifjúkoromban ért, az udvarba soha nem jártam, 's létefélől semmit sem tudtam. Mind ezen dolgok felől engem értesítettek. Ó, ha ez igaz, felkiálték azonnal, úgy be kell őt fogni 's a' szükséges parancsokat ez iránt kiadni. Mivel ez előrelátható volt, a' parancsok már készen voltak, nékem csak alá kellett irnom 's a' herczeg sorsa el volt döntve. Ő darab idő óta három mértföldnyire volt a' Rajnától, a' bádeni birtokban. Ha én ezen szomszédságról, 's ennek fontosságáról elébb valamit tudék, nem szenvedtem volna azt, 's ezen gyanakodásom az ő életét megmentette volna.

Mi azon sokféle ellemondást illeti, melly engemet érdekelt, azon számos közbenjárói kéréseket, mellyek állítólag a' herczeg részére nálam történtek mindazokban egy szó igaz sincs. Mind

ezt csak azért ta'álták, hogy engem gyűlölségessé tegyenek. Épen így van a' dolog azon sokféle indító okokra nézve is, mellyeket nekem tulajdonítottak. Ezen okok talán létezhetek azon másod rendű játszó személyek lelkében, és magány nézeteiben, kik ezen ügyben felléptek, én itt semmi mást nem gondoltam, mint mit a' dolog természete maga 's az én erőteljes szilárd jellemem hozott magával. Annyi bizonyos, hogy ha én bizonyos, a' herczeg véleményeit és természetét illető, egyes adatokrol értesítve valék, 's különösen azon hozzám írt levelét, mellyet Isten tudja miért, csak akkor közöltek velem, midőn már ő nem volt, olvasám, megengedtem volna néki!

Gyönyörű érzelem volt rám nézve mond ezen sorok közlője, tapasztalni, mikép ezen csak hozzánk intézett nyilatkozásai a' császárnak, tisztán természetéből és szívéből folytak. Ő azt kétségkívül igen megalacsonyítónak tartá, ha csak egy pillanatig is azt hittük volna, hogy ő magát akarja védelmezni, vagy maga igazolására leereszkedni. Aggodalma és érzékenysége ezen tárgyban annyira ment, hogy ha erről idegenekkel beszélt, vagy a' közönség számára dictált, csupán azon észrevételre szorítkozott, miszerint ha a' herczeg leveléről értesítve vala, talán a' megkegyelmezésből háromolható hasznok tekintetéből megengedett volna néki. Midőn pedig utolsó gondolatit leírta, mellyekről azt hitte, hogy azok a' jelen és utóvilág számára irvák, ezen tárgyról olly móddal nyilatkozott, hogy ámbár előre felteszi, mikép ez mindig a' legkényesebb maradand emlékezete becsületére nézve, még is ha azon kérdés keletkeznék, vajjon úgy fogna e még egyszer tenni? ő kész volna *igennel* felelni. Illyen volt ezen férfit, illyen színe volt kedélyének, illyen iránya jellemének.

Most már tessék azoknak, kik az emberi szíven keresztül akarnak látni, 's annak legmélyebb redőit kitürkészni, hogy ebből következéseket formáljanak, a' mint jónak látják itélni. Én nekik nagy fontosságú anyagokat és adatokat adtam erre nézve, mellyekhez még ez utolsó nem kevésbé fontos adom toldalékul.

Napoleon ugyan ezen tárgyról így nyilatkozott: Ha már ezen szomorú esemény által is rémülést terjesztettem el, mennyivel inkább meghatotta volna a' világot egy egészen más nézőjatek.

Nékem több ízben ajánlatokat tettek, mellyek szerint azon személyek élete, mellyek helyett én a' trónt elfoglaltam, minden fej egy, millióért, rendelkezésem alatt áll. Úgy nézték őket, mint az én vetélytársaimat, azt hitték, hogy én szükségeskép szomjúhozom az ő véröket; pedig ha én egész más természetű valék is, mint voltam, ha valósággal gonosztévőnek valék is születve, még sem lettem volna semmikép valami efféle tette hajlandó, már csak azért sem mivel azt épen szükségtelennek gondoltam. Olyan hatalmas voltam én, helyzetemet annyira biztosítva, 's őket olly csekélyeknek gondoltam. Gondolkozzunk csak vissza a' tilsi békére, a' wagrami ütközetre, a' Maria Louisávali egybekelésekre, Europa akkori állapotjára, és helyzetére. Mind a' mellett is azt hittem, midőn a' Georges és Pichegru összeesküvése által a' crisis legmagosabb fokra hágott, 's mindenfelől gyilkosokkal voltam környezve, hogy már most eljött azon időpont, mellyben máskép kell azzal bánnom, kít a' közvélemény Angliában és Franciaországban úgy bélyegezett meg, mint főszemélyt azon borzasztó törekvések üzésében. Épen Boulogneban voltam, 's az ajánlat átadója is épen ott termett. Azon gondolatra jöttem hogy az indítvány igazsága

és sajátképi összefüggéséről meggyőződjem, 's parancsoltam őt előhivatni. No uram hát hogy van a' dolog? kérdém tőle mihelyt megláttam.—Igen consul uram egy millióért ön megkaphatja ötöt.—Ön két milliót kap, de elevenen hozza hozzám.—Ah azt nem, rebegé az ember, kit már az én beszédem hangja, és tekintetem zavarba hozott—már azt nem ígérhetem. Nos, hát ön engemet gyilkosnak tart? Uram, tudja meg ön, hogy én fenyíteni szándékozom, nagy példát akarok adni, de arranézve nincs szükségem orgyilkosra, 's ekkor elkergettem. Már csak az által hogy nálam volt bemocskolva éreztem magamat.“

Z.

4.

Vélekedésem a' nyelvek' befolyásáról boldog állapotunkra, és kipallérozásunkra.

Még 1806-ik évben volt alkalmam az embernek tisztét megsértő cselekedetek okairól, és ezeknek meggátolása módjáról németül kiadott értekezésemben (mellynek nagy része, a' nevelésről tuduillik szólló cikkelye' magyar fordítását a' szükségesnek valaki barátja Órhegyi név alatt az 1839-ki Tud. Gyűjt. X. kötetébe béiktatta) 13. lapon arról említést tenni, hogy kedves hazánkban más tárgyakról magyarul, másokról deákul, másokról pedig németül írunk szükséges, ha köz hasznót keresünk. 1825-ik évtől fogva pedig többször neve-

zetesen a' pozsonyi Német hirlap „Unterhaltungsblättern és Aehrenlese“ nevű toldalék lapjaiba, (1825. eszt. 100 és 101. szám, 1826. eszt. 8. és 46. sz. 1827. e. 37. sz. 1828. e. 7. sz. 1829. e. 31. és 81. sz. 1833. e. 54. 55. és 76. sz.) A' Sas VIII. és XII. Kötetében és a' Tud. Gyűjt. 1826. e. VI. Füz. 99. l. és 1827. e. VI. Füz. 124. l. ezenkép nyelvünk elterjedésére, és további ékesítésére szolgáló eszközökről és több azokkal kapcsolatban lévő tárgyakról véleményemet az olvasó közönséggel közleni egykeztem.

Szóllottam ezen Értekezésekben, és főkép a' két elsőben természeti határaitól kívánságunknak nemzeti nyelvünk uralkodása tárgyában édes hazánkban, a' hol akkor (1825-ben t i) még nem vala tanácsos határait olly messze terjeszteni, mint mai nap; szóllottam arról hol Magyar társaságunk leendő, és hogy annak bölcs befolyásával (mert erőltetést mint a' francia és német nyelvekre nézve a' francia Academia és Klopstok grammatikabéli javallatjai be nem vételéből, és sikeretlenségéből látható, sem illy társaságoktól, sem legghiresebb íróktól nem szenvednek a nyelveknek bevett szokásaihoz szokott hazánkfiai) tíz esztendő alatt messze menendünk ezen tárgyban, hogy a' Magyar könyvek száma, és a' Magyar játékszin kelete azok részükről, kiknek az Isten bővebbjövendelmeket adott, összegyűjtendő jutalompenzék, és hazafiui adományok által szaporíttatik, a' mi hogy így is lett, különös öröömre szolgál

Egyéberánt szerencsés állapotunk legalább még most a' görög, deák, német, tót, francia, anglus, olasz, és más nyelvek további gyakorlásával össze van kapcsolva, és azért a' mint Cicero ámbár deák vagy latin, mint anyanyelvben igen is járatos volt, fiához írt levelében a' görög nyelvnek szükségét megismerte. Révay Miklós 1790 év-

ben a' Magyar társaságról irt szép értekezésében sok helyeken nyilván megvallotta hogy Magyar tudósoktól több nyelvek ismeretét óhajtja. Kis János királyi Tanácsnok 's Superintendens úr és több más íróink is hasonló kívánságait kinyilatkoztatták így Magyar hazánk mind azon Nemesei vagy más rendü lakói kiknek ezek iránt tulajdon tapasztalásai voltak, azt megengedendik, hogy

Először: Nem csak a' tudományokban és mesterségekben, de más mindennapi dolgokban is szükséges a' görögök, rómaiak és szomszédaink nagyobb tapasztalásait hasznunkra fordítani, és azért nyelveit is tudni; hogy

Másodsor: Schwartner véleménye szerint is (Statistik 2. Aufl. 1. Th. XI. 119 és 123 l.) a' ki szép hazai nyelvünknek hasonlóul barátja vala (Statist. II. B. 442. l.) némelly tárgyakról ha olvasókat óhajtunk, némellyekről ha hasznosak akarunk lenni még vagy németül vagy deákul írunk kell némelly tárgyakról p. o, a' régi oklevelekről más okbul is ha nem is szükséges legalább tanácsos diákul írni; és hogy

Harmadsor: Nemcsak az utazni kívánók külföldi utazásokra hanem még a' mesterlegényeinknek is, ha szomszédaink nyelvét nem értik, a' nékiek szükségés vándorlásra alkalmatlanok.

Illyesekben járatos hazánkfiai továbbá tudják, hogy más nemzeteknél is még találtatnak, kik némelly tárgyakról diákul írnak, sőt hogy ezeknél is minden nagyobb rangu polgárnak gyakorlása legyen ezen kihalt és több élő europai nyelvekben, hogy az Anglus a' ki deákul is ír, Anglus marad, hogy a' Franczia, Olasz, Lengyel, Német, 'sat. sem válik régi rómaivá azért, hogy diákul is tud, és hogy tehát a' Magyar is Magyar maradand, ám-

bár Rómának nyelvét tanulja 's gyakorolja, melly sok tudományoknak kulcsa, és mellynek megvetése a' negyedik és következő hat századokban részint oka volt egész Europa miveletlenségének, és tudatlanságának. Sőt hogy még a' rómaiak sem vehették a' tudományokat és a' szép mesterségeket illy magas és fényes helyezetre, a' -milyenben a' Görögöknél valának, kiknek befolyásuk a' tizenötödik században Konstantinápoly városa bevétele után szembetűnő lett és azolta a' római nyelvvel együtt a' tudományok és mesterségek elterjedésének fő eszköze volt és tovább is leend, mivel még a' legpallérozottabb nemzet is tanulhat valamit a' görög és római classicus íróktól, a' mit nem csak az europai nemzetek, hanem még az Északi Amerika egyesült tartományai az által megismérnek hogy felső iskoláikban ezen két nyelveket tanítják.

Egyszersmind most is azt megvallom a' mit az említett 1806-ik évben kiadott értekezésemnek 63. lapján megvallottam, fordítója pedig értekezésem e' részének elmellőzött: hogy a' latán nyelv nem minden hazánk polgárinak, hanem leginkább azoknak szükséges, kik nem annyira a' mezei gazdaságban, mesterségekben, kereskedésben vagy más hasonló polgári foglalatosságokban járatosabbnak látszani, mintsem a' tudományokban magasabb ismeretei által a' megkülömböztetettek és a' közdolgok igazgátásukra alkalmasok számához tartozandók sorába helyheztenni kívánnak és hogy ezeknek több élő nyelvek ismerése is szükséges legyen.

Reményleni bátorkodom, hogy nem leend az illyesekben járatos hazánkfiak számukból senki, ki ezen vélekedésemet (főkép ha a' fent említett értekezéseimet is olvasta) balra magyarázza,

mellynek valaha hogy a' Magyar nyelv mellett (melly az 1827. évi Tud. Gyűjt. egész tartalmára nézve velős 2-ik kötetébe beiktatott, a' nemzetiségről olvasásra és figyelemre méltó értekezés szerint hazánkban nemzetiségre szükséges, a' mint a' hajózásra az evedző) Schwartner elvei szerint (Statistik 1. Th. S. 11) deákul, tótul, németül, francziául szabad legyen szóllani és írni, a' ki nek tetszik és hogy ezen valaha gyakorolni szokott nyelveket Sz. István első Törvénykönyve 6-ik cikkelye 3-ik §sának ellenére mint haszontalanokat vagy talán épen veszedelmeseket egészen kiirtani se kívánhassa a' mint nem is kívánja, a' ki külömbséget tenni tud a' népi és a' tudós nevelés között, és hasonlóul tudja hogy nemzeti nyelvünk még több javításokat, bővítéseket és változásokat nyerend míg minden tudományok rendes előadására alkalmas és elegendő, és egyetemi nyelv gyanánt tekinthető leend.

Csergheő.

5.

Az emberi lélek, és az isteni nyilatkozás.

A' világ' történetei bizonyítják, mikép az emberi nem a' teremtés' munkáinak, a' lelkiismeret' intéseinek, 's e' mindkettőből eredő természeti valásnak, a' templomok oltárok- és áldozatoknak, a' világi bölcsék' minden vizsgálódásainak és tanításainak daczára mindig alább sülyedt, mindiükább elfajult, 's önző természeténél fogva mindig lejjebb

vonatva a' gonosz' országának hatalmába esett. De Isten úgy akarta, hogy az *időben* elesett emberi nem *örök* országára nézve el' ne vesszen: 's így tünt elő a' homályból, midőn az idő teljessége eljött a' régen, sőt az idők' kezdetétől fogva előre készített és várt nyilatkozása mindenenkönyörű szeretének. „Az ige testté lett és lakozék közöttünk, 's látók az ő dicsőségét, mint az Isten' egyszülött fiának dicsőségét kegyelemmel és igazsággal megteljesedve. Az Isten megjelent egyszülött fiában, mint *igazság*, melly által minden ámulásnak vége lett, mint *erő* mellyhez minden gyenge támaszkodhatik, mint *világosság*, melly minden homályt elűzött, mint *szeretet*, melly minden gyűlölséget kiengesztelt, mint *élet*, melly a' halált megsemmisíté. „Ki a' fiút látja, az a' tyát látja.“ Így beszélt ő maga; 's csak rajtunk áll, akarjuk e őt látni. Előttünk áll felséges szent képe az apostolok' egyszerű irataiban, mellyekben az igazság' szelleme fuval, melly minket is bétölt, és áthat, ha hozzá tiszta szívvel, 's a' szűz ártatlanság' szemeivel közelítünk. Ezen iratok, 's az egész sz. irás, mellyhez csatlakoznak, 's mellyet berekesztenek, teljesek szentséggel, 's czéljok és tartalmok nem egyéb mint szentség. Az isteni nyilatkozásnak vagy a' mi mindegy a' bűnös emberi nemeni isteni szánakozásnak történetkönyvei azok. Mikép esett el a' sz. ártatlanságban teremtett lélek, mikép jött be a' bűn által a' világra a' halál, mikép csatlakozott a' sz. Isten birói ítéletéhez hártatlan könyörületének ígérete, a' megváltó felőli ígéret: ez az isteni nyilatkozás' történetének nagy kezdete, melly a' világhistóriáján úgy világol keresztül, mint a' nap az éjszakán.

Mikép nevelt már Isten mostantól fogva, az egész emberi nem felőli tanácsát végrehajtandó, magának egy hívő népet, mellyben és melly által

az egész ígért beteljesítendő vala; mikép gyarapodott folyvást az ígért és hit nemzedékről nemzedékre, mint valamely élet' fá a ebben az isteni nyilatkozásnak szentelt nemzetben, míg minden más emberi nemzedékek a' setétben tévelyegtek, nem is sejdítvén azon örök üdvösségét, melly számukra készülő félben volt; mikép tön Isten magáról bizonyosságot ezen megátalkodott és pártoskodó, 's mégis kiválasztott népben, csudáinak hatalma, 's azon szellemnek ereje által, mellyet a' prófétákra kiontott; mikép szemlélték ezek isteni látomásban a' hőst a' halál' meggyőzőjét, az élet' visszaadóját míg ő maga megjelent, ki magáról azt állitá, hogy ő az igazság és élet: mikép történtek mindezek az idő' kezdetétől fogva a' beteljesedés' idejéig: mind ezeket elbeszéli nekünk a' sz. historia' ős régiségű könyve, nemzedékről nemzedékre sz. ecsettel tovább folytatva, míg eljőve az, ki így szólt: „vizsgáljátok az irásokat, mert úgy vélték hogy örök élet vagyon azokban, 's azok tesznek én rólam bizonyosságot. De midőn ő megjelent, az ígért szerint, „szűz' gyermeke, a' világoosság, melly a' setétbe világított,“ nem bűnös anyagból, hanem a' sz. lélek erejéből származva, miként nyilatkozott meg az ég születésekor, 's miként hirdetett a' földnek békességet és nagy örömet, melly minden népekkel közlendő vala; mikép járdalt a' földön egy ember „ki atyjafiaihoz mindenben hasonló vala a' büntől megválva,“ szolgál formában, még is az életnek ura, az atyától származva mint szeretetének gyermeke, az atyáról bizonyosságot tevő, engedelmes lévén mind halálig, még pedig a' keresztfáni halálig. Mikép született és jött saját vallomása szerint a' világra azért „hogy bizonyosságot tegyen az igazságról, ő maga ki út, élet, és igazság,“ hogy életét adja a' világ megváltásáért, hogy az emberek a' halálból életre juthassanak; mikép bizonyítá

magát meg életadónak lenni a' holtak' feltámasztása, a' bűnök' megbocsátása által, mikép ő a' bűnösök váltságaért harmadnapra a' haláltól feltámadt mint előre megmondotta, 's negyven nap mulva felment mennyei atyjához, onnan leszen eljövendő itélni eleveneket és holtakat; mikép öntötte ki igérete szerint tanítványira lelkét, az igazság' lelkét, kik aztán ő róla, a' halálból feltámadottról, bizonyoságot tettek mikép hirdették parantsolatja szerint tanítványait, mikép tanítottak és kereszteltek minden pogányokat az atyának fiúnak és sz. léleknek nevében: mindezeket elbeszéli nekünk az apostolok egyszerű iratai, 's részint megvagynak ezek írva a' sz. evangyeliomban, melly elegendő erővel bír idvezíteni mindazokat, valakik hisznek abban miut Istennek sz. és bizonyos szavában, 's azon hitben bizonyos meggyőződésben élnek, hogy ő a' Krisztus az Isten' fija, halottak' támasztója, az élet' visszaadója, 's üdvözítője mindazoknak valakik elvesztek, de a' kik nincsenek elveszve, ha üdvözítőjök tanításaiban maradnak.

Ez az isteni nyilatkozás, 's ő a' kinyilatkozott Isten, ki sz. igérete szerint „velünk van mind világ' végezetéig.“ Velünk van pedig lelke, sz. lelke az igazság' lelke által, „melly bennünket minden igazságra vezérel.“ Ezen lélek nélkül, melly által velünk van az, ki kezdetben Istennél vala, 's most atyjának jobbján ül; ezen lélek nélkül, mellyel a' bennünk lakozó léleknek egyesülni kell, 's mellyel szívünk megteljesedvén, szájunkkal az „atyám“ bizodalmas névezetet kimondatja; ezen lélek nélkül nem létezik ránk nézve nyilatkozás, sem nyilatkozott Istenség. Ezen lélek nélkül a' könyvek' könyve be van előttünk zárva, 's ő maga és evangyelioma is a' keresztéről szólló beszédek ránk nézve „botrány, mint a'

zsidók, és bolondság mint a' görögök előtt. "Senki sem érti a' sz. írást, hanem ha azon lélek által, melly által, és mellyben az iratott. Ezen lelket, az igazság' ezen lelkét, ezen sz. lelket mindnyájan magunkban h rdozzuk, 's csak ez által lesz lelkünkben az elrejtett Istenség kinyilatkozott Istenné, ha mint kinyilatkozott Isten lelkünkhez közelít, a' hit' szava, 's a' sz. evangyéliom által. A' bennünk lakozó sz. lélek a' hit' lelke is. De a' hit' hirdetmény (evangyéliom) nélkül még nincs felserkentve, 's csak úgy nyilatkozik mint vágyakodás valamelly ismeretlen, 's csak homályosan sejdített tárgy után; a' hirdetmény ismét hit nélkül sikertelen, mint a' mag termékeny föld nélkül. Az evangyéliom magvainak elhíntetése előtt a' hit szántó földje parlagon hevert a' lelkekben, vagy csak földi növényeket, gyomot termett; 's a' hol ezen vetemény folyvást meg nem újítatik, a' már megszerzett termék is elfajul. Ez az oka, miért nem találunk az emberilekekben a' kinyilatkozott Istenségre, sem a' régi pogányoknál, kiknél az evangéliom a' keresztől szóló beszéd még ismeretlen volt, sem a' mai világ' azon embereinél, kik az evangyéliomtól elpártolnak: valamint éjjel, vagy szemünket behunyva a' napot nem láthatjuk. De épen ezen tárgy az, melly ellen napjainkban olly élénken foly a' vita. Azt állítják, hogy az Isten már az okosságban és az okosság által eléggé nyilatkozik, az evangyéliom is semmi más nyilatkozást, nem képes eszközölni, mint maga az okosság által is létrehozhatót.

Azt állítják, úgy van a' lélek alkotva, hogy saját ereje és belátásánál fogva isteniségre emelkedhetik, 's az örök életre méltóvá 's annak részesévé lehet, sőt kell is lennie; 's hogy erre nézve az Istenség' részéről semmi különös nyi-

latkozás nem kívántatik, sőt nem is lehetséges az. Ezen nézetet kereken a' hitetlenség nézetének bátorzkodunk nevezni, 's ha megengedjük is azt egy pillanatig, méltán kérdezhetjük. Iör vajjon a' teremtő eszméje nagyobb és felségesebb fényvel tűnik e' ebben elő mint az Istenből származó nyilatkozásban, mellynek tartalma az isteni szeretet, az isteni könyörület; 2-or vajjon a' hitetlenség' álláspontján és álláspontjából elérhető azon legfelsőbb cél, mellyet a' lélek magának az Isteniség utáni törekvésében kitűzhet, t. i. az Istenségeli közlekedés, egyesülés, szóval az igazi vagy sajátképi vallás?

Ezen két kérdés egymással szoros kapcsolatban áll, 's egymás' kíséretében fürkészendő. Ha tehát meg kell vallanunk, miszerint az Isten mint fő teremtő szellem, erejének és bölcsességének teljességéből állította elő mind azt a' mi van, él, mozog, lehell és gondolkodik: legelső kérdés az: fellegősebb vagy következetesebb nézet e' azt állítani, hogy ő minden teremtetéseit, és általában, úgy alkotta, hogy azok csupán magokból és magok által, az az a' beléjük adott erőkből és azok által származnak, állanak fenn, fejlődnek ki, és jutnak a' lehető tökéletességre; vagy: ha vannak ugyan ilyen teremtetések, vagy az ilyen teremtetések egész országa létezik, mint p. o. a' természet országa, vajjon a' teremtő nem dicsőségesebb módon nyilatkozik e az által, hogy a' lényeknek egy másik osztályát teremtette, mellyek csupán magokból és magok által nem állhatnak fenn, nem fejlődhetnek ki, 's nem tökéletesedhetnek, 's mellyeket épen azon okból alkotott így hogy azokat adományáiban részeltethesse, 's általában velek szoros közlekedésbe jöhessen; 's vajjon ha az emberi nemet tekintjük nem ezen lények' sorába tartozik e az?

Ha a világok építő mesterében a mestert megismerjük, mellyik nagyobb és dicsőségesebb bizonyossága hatalmának és művészetének: egy olyan műve, melly magától fennállhat, vagy egy olyan műve, mellynek hogy fennállhasson és gyarapodhassék, a teremtő segítségére van szüksége? Első tekintetre kétségkívül úgy látszik, hogy az önállású lények fenségesebb bizonyossága a teremtő erőnek mint az ettől függők, ennek segítségét nem nélkülözhetők. Azon festő, szobrász, vagy erőművész, ki műveit mint bevégzettek magától ki nem adhatná, ki kénytelen lenne azokon mindig segíteni, nem volna mester, legalább tökéletes mester nem. Így ítélnék sokan a teremtőre és teremtésére az emberre nézve is. Ezért származtatják a teremtő minden nyilatkozását mint minden tudományt és művészetet is magából az emberi lélekből, 's ezért akarják a teremtő méltóságát magasztaltatni. És valóban ezen gondolat igen vakító, 's mint látszik az egység' és így az igazság' helyegét hordja magán: 's hogy ha már egyszer—mi olly világosnak látszik—a művészet, valamint a tudomány is saját munkánk, a teremtő ismertetének is, melly különben is a tudományhoz tartozik, 's következőleg annak is, mit különben isteni nyilatkozásnak nevezünk, ugyanazon kutforrásból kell származni. De a szigorúbb vizsgálat után csak hamar kiviláglik, hogy a dolog egész máskép van. Ám legyen, hogy a tudomány és művészet csupán az emberi lélekből mint kutforrásból áradoznak ki—ámbar az élet—és elme dú's régiség egészen más véleményben volt—mégis azon istenisméret, melly semmi más nem volna, mint csupán tudományos, az emberi léleknek igen silány nyomorú terméke lenne.

Ugyan is először, a lélek ezen tudományban mit sem bírna mást, mint saját művét, nem jutna

Istenrek mint külön tárgynak ismérétere, hanem legfeljebb is egy kielégítő bizonyosságára annak, hogy egy Istent el kell ismerni. Másodszer, ezen Istennel semmi élénk közlekedésbe nem fogná magát tehetni, nem tebetné azt imadásának, kérésének 's hálaadásának tárgyává, épen azért mivel az rá nézve semmi valóságos élő tárgy nem lenne, hanem ha magával következetlenségbe nem jőne, 's cselekedeteit úgy nem intézné mintha az Isten rá nézve valóságos tárgy volna; hogy, mint a' hideg vérű Kant javasolja: „a' szívnek, melly Istent keres szükségét kielégítse.“ Harmadszor, a' lélek saját magából keletkezett tudományára támaszkodva ezen Istentről semmit sem fogna megtudni, tőle megnyerni, szóval: szemei, és képzelete, vagy helyesebben hite előtt nem valamely élő Isten lebegne, ki vele viszonyban áll, ki ő felé hajlik mint a' lélek viszont Isten felé: hanem teljes elkülönözés 's közömbös függetlenség fogna mindkét részről keletkezni; 's miután a' lélek, élete' fentartására mindent megnyert, mire szüksége van, 's semmi nélkül sem szükölködik, mint a' mivel bir, vagy a' mit magától előállíthat: ekkor ránézve mindegy lenne, sőt mindegynek kellene lenni, van e' Isten vagy nincs. Neki elég lenne, elégnek kellene lenni, a' csupa eszmének, mert ha legkevésbé gondolkoznék is Istenre mint atyjára, jóltévőjére, magával azonnal a' leghelytelenebb következetlenségbe jőne, a' csupa eszmét tárggyá változtatnának gyengeséget követne el, mellyet az önállású léleknek szégyenleni kellene, mint azt a' legujabb idealistáinkban cselekedte is.

Egészen máskép volt a' minden időkbeli néphiedelem, bár mennyire el volt is az sok helytelen toldalékok által rontva, és csufítva. Ne mondja senki, hogy az csak csupa hit volt. Semmi szilár-

dabb bizonyosság nem létezhetik mint a' lélekbe plántált hité. A' mit én kénytelen vagyok igaznak tartani, az rám nézve igaz, 's az által hogy én ezen igaznak-tartás' tárgyát ezen kénytelenség' daczára is tagadom, semmit sem változtatok a' dolgon, t. i. sem a' tárgyon, sem saját lelkem szerkezetén, 's egyebet nem csinállok mint enni magammal ellenkezésbe jövök. Pedig minden bizonyosság felől legkésztelenebb kezeséget nyujt a' magunkkali meggyezés, erre pedig csak akkor teszünk szert, ha gondolatink megegyeznek azzal, mit belső lényünk' és minden népek' bizonyágtétele után hinni kénytelenek vagyunk. Ez pedig azon egyetlen igazság hogy van Isten, ha bár az Istenség' tiszta eszméjét gyermekes előítélet, és érzéki babona megzavarja 's elferdíti is. De nem az eszme az melly a' hitet szüli, hanem a' hit az melly az eszmében a' képbén akármilyen alakú légyen is az, nyilatkozik. E' szerint az eszmének ha ingadozó, nincs semmi fontossága, semmi érvényessége bizonyossága, hanem mindezekkel csak a' hit bír, melly nem egyéb mint egy bizonyos belső kényszerítés, melly a' lelket egy (szent) alaplét után irányozza, melly nélkül a' lélek lételenek is semmi alapja. A' hit a' szív' alázatosságában előre felteszi ezen alaplétet, egy fővalóság' lételeét, 's ez által bizonyosan meggyőződik a' felől; a' tapasztalás bizonyítja ezt A' hitetlenség, melly magát philosophiának nevezi, ezen alaplétet csak az eszmékből akarja származtatni, és bebizonyítani, melly eszméknek pedig a' belső kényszerítés nélkül semmi alapjuk, semmi kezeségek. A' hit saját tárgyával táplálja magát, mellyhez az ismerés által jutott a' philosophia azon eszméjiből, mellyeket maga teremt magának, 's mellyek annál fogva csupa eszmék.

Illyen semmisségbe oszlik fel a' hitetlenség. Vagy elámítja magát — mi legtöbbször megtörténik — vagy pedig képmutatói szerepet játszik, hazudik midőn könyörög, imádkozik, hálát ad. Kinek akar hálát adni? kihez akar könyörögni, imádkozni? Egy olyan lényre, mely vele semmi kapcsolatban nem áll, vele befolyását nem érezteti, mint p. o. a' nap befolyását érezzük; egy olyan lényre, mely magát csupán a' természetben és okosságban, és így közvetve nyilatkoztatta ki: egy ilyen lényre mondom következtetést huzhat a' magával megelekedő rationalismus, mely mindkettőt, az ismerést és cselekvést magából származtatja, de szeméit mintegy reá függeszteni nem képes: mert hol van a' szem, mely ő rá néz, hol a' szív, mely ő felé ver, hol a' kar, mely ő felé terjeszkedik. Gondolja e' a' magával megelekedő rationalismus, mellyből nem az okosság, nem a' szellem melly Istenhez vezérel, hanem csak a' magával megelekedő önzés beszél, gondolja e' a' rationalismus hogy Isten létezhetik a' nélkül, hogy szeretné, 's jelenlétével lelkesítné azon szívet mellyet ő szeret 's melly őt szereti? „Ábrándozás! mysticismus!“ No tehát szüntessétek meg a' léleknek Isten eránti minden viszonyát, ekkor az Istent is megtagadtátok! de ha azt nem akarjátok tenni 's magatokkal ellenkezésbe jönni, hagyjátok fel azzal, mit rationalismusnak neveztek. 'S ebben úgy hiszem semmit sem veszítetek egyebet mint saját önzéseiteket.

De térjünk vissza még egyszer az első kérdésre. A' kérdés ez volt: „vajjon a' teremtő nem dicsőségesebben, mint teremtéseinek önállósága által, nyilatkozik e' azzal, hogy a' lényeknek egy olly osztályát vagy fajtát teremtette, mellyek csupán magoktól és magok által feun nem állhatnak,

ki nem fejlődhetnek, nem tökéletesedhetnek, 's mellyeket ugyanazért úgy alkotott, hogy rájok nézve mint szabad adományozó nyilatkozhassék, 's általában magát velek közlekedésbe tehesse, 's vajjon az emberi nem ezen lények sorába tartozik e?" Ez a' gondolat, úgy látszik feljebb áll mint egy csupán olyan életművezetnek eszméje, mellyben minden előre kiszabott úton megy sőt még az életművezetileg — (organice) szabad önkifejlődés' eszméjénél is. Magára hagyatva lenni szegénység és kín, de a' kölcsönös szeretet' útján adni és venni, gazdagság és boldogság. 'S ezen boldogságra van, az itt szóban forgó eszme szerint, a' mi lelkünk teremtvé. Ezért érez az bizonyos szükségeket, ezért nem önállásu, ezért függ a' minden jó adományok' és áldások' osztogatójától. Itt a' létnek, a' viszonyoknak, a' teremtői czéloknak egy új országa nyílik meg, egy olyan ország, mellyet most előlegesen csak eszmének tekintünk, de méltónak a' szigorú vizsgálatra. Ezen vizsgálat leghelyesebben történik ha a' természet' országát a' lelkek' országával ellentétben gondoljuk. Úgy látszik valósággal, hogy a' természet' országa egészen önmagától függ, egészen önállólag fejlődik ki magából, és tökéletesedik. Nincs semmi külső segélyre szüksége; a' természeti erők még mikor tetszőleg a' sulygyenből kijönek is, a' belső törvényesség' természeténél fogva ismét visszatérnek arra. A' természet nem csak önállásu, hanem bizonyos tekintetben örök is, azaz változhatatlan, 's épen olly kifogyhatatlanul gazdag mint változhatatlan.

De hát az emberi nem, hát az emberi lelkek, mellyekből ez áll, hát minden lélek átaljában? Kétséget nem iszvenved, miszerint a' lélek a' testtől, 's a' világtól függ, 's következőleg nem önállásu,

's bizonyos szükségeknek alá van vetve. És még is a' lélek többel bír mint a' természet, szellemmel, okossággal, öntudattal; de fájdalom az öntudat, ha sugallásaira akar hallgatni, megmondja neki, hogy ő koránsem magától 's maga által létezik. De épen ez által emeli magát a' természetten felül, 's ösztönöztetik valami felsőbb lényt keresni, mellynél, és melly által hiszi megtalálni azt, mi neki hiányzik; és ez a' felsőbb lény nem ő maga, 's nem is lehet az, hanem a' természet alkotója, maga az Isten az. És így jutunk minden kényszerítés nélkül azon sejdítésre, miszerint a' teremtő akarhatja az, hogy a' lélek őt felkeresse 's megtalálja, 's rendeltetése a' legfőbb valóval kölcsönös közlekedésbe jöni. Már pedig a' teremtővel közlekedésbe jöni annyit tesz, mint boldog lenni. Azon gondolat tehát, miszerint a' lélek boldogságra van teremtve, ismét magától előkerül. A' természet a' boldogságra fel nem emelkedhetik, vagy világosabban szólván a' teremtő körén kívül marad az, csak a' saját szükségait érző lélek, 's épen ezen szükségéinél fogva közelíthet a' teremtőhöz, 's kell is közelítenie, 's vele egyesülnie, ha a' számára rendelt boldogságot el akarja érni. Illyen módon nyílik meg a' teremtésnek egy új országa, nagyobb és dicsőségesebb mint a' természeté, 's azon gondolat, mellyet eleinte csupán csak feltevőleg (problematic) vetettünk oda, mindig nagyobb bizonyossággal közelít felénk.

Azon álláspontból már, mellyre bennünket ezen gondolat vitt, 's melly azonnal valósággá válik ha a' főlebb kijelelt isteni nyilatkozást elismerjük, képesek vagyunk azon kérdésre is megfelelni melly itt mintegy önként tolakodik lelkünkre; „vajjon a' pogány népek' hite az isteni hatásról a' lélekre, 's mindenféle sugallásokról, sőt a' csudák,

és némelly kiválasztott embereknek az istenekkel való társalkodási hitek is csupán csalás vagy csak a' képzelő tehetség ámulása volt? Ezen kérdés annyival fontosabb, 's megfejtése annyival szükségesebb, mennyivel közelebb rokonságban áll azon eszközökkel, mellyeknek maga a' mi sz. isteni nyilatkozásunk is eredetét köszönheti. Mert avvagy a' sz. irás nem az által lesz e' azzá hogy azt mint isteni sugallást tiszteljük? avvagy nem beszél e' a' sz. irás csudákról, sőt a' teremtőnek az első emberekkel társalkodásáról, felsőbb lényeknek mint isteni követeknek megjelenéséről? És a' legfőbb, magának az idvezítőnek megjelenése nem isteni jelenés e? sőt több mint jelenés, az Isten egyszülött fiának élete a' földön? Ugy de a' pogányoknak is voltak oraculumai, Sybillai, ők is beszéltek csudákról, az ő isteneik sem idegenkedtek a' földön tartózkodni, az emberekkel társalkodni, őket oktatni, tanítani mindenféle tudományokra és művészetekre, sőt velek szerelmes társalkodásokra is lépni. Vagy igazak immár a' régi pogány világnak ezen hagyományai (traditio), vagy pedig nem egyebek csalásnál, ámitásnál és ámulásnál. Mindkét esetben kártévő fény látszik a' mi sz. irásunk mysteriumaira háromulni. Mert ha azon pogányok' hagyománya igazak, ha az Istenség ő hozzájuk is beszélt, náluk is jósolt és csudákat tett, ha nekik is megjelent: mit dicsekedünk mások felett isteni sugallással, tanítással, a' szellem' és erő' isteni bizonyítványaival? végre az Istennek emberré lételeivel? Hányszor nem cselekedte ezt az indusoknál az istenség? Az isteni lénynek ezen más népeknél is gyakorolt munkásságából végre a' következne, hogy a' pogányoknak is voltak nyilatkozásai, hogy átaljában a' nyilatkozás közös kincs, 's következőleg a' mi nyilatkozásunk fő czikkelye a' megváltásról szóló tanítmány, nem egyéb

mint egy emberi nemzedéknek különös saját ügye, 's következőleg önmagával ellenkezésbe jő, azt igényelve magának, hogy az egész emberi nemre tartozik. Még több az hogy ez által nyilatkozásunknak épen az alapja ásatnék alá, mivel magát a' pogányságnak ellenébe helyezi, 's azt megsemmisíteni igyekszik: mert akarhatja e' az igazság önmagát aláásni megsemmisíteni? A' mi pedig a' második esetet illeti, miszerint t. i. minden a' pogány vallásban az Istenség' munkálódásáról szóló hagyományok nem egyebek, mint költemény, találmány, csalás, és ámulás, 's ilyeneknek könnyen bebizonyíthatók: úgy nem nehéz, sőt igen természetes hogy ezen nézet a' mi hagyományainkra is kiterjesztessék, 's nem csupán sz. írásaink Istentől ihletését, nem csak a' csudákat hanem az Isten' emberré létét, 's az Isten' fija által az emberek' számára eszközlött váltságot is, szóval mind azt, mit isteni jelentés nevezet alatt értünk, hiú regéknek, sőt csalásnak és ámitásnak nyilatkoztassuk, 's a' nekik adott hitelt a' babonák' sorába helyezzük, 's mint illyent magunktól elutasítsuk?

És valóban voltak emberek, kik illyen módon mind ellen, mi előttünk szent, 's mit isteni nyilatkozásként tisztelünk, rövid pert kezdtek, sőt általában még az Istenség' eszméjét is regének, még pedig az emberi nem boldogságára nézve igen kártekonny regének tekintették. Mikép menekedjünk ezen dilemmából? Ha a' pogány hagyományokra 's a' mi isteni nyilatkozásainkra egy egybehasonlító tekintetet vetünk, a' dolog véleményem szerint könnyen 's csak hamar eldönthető. Hogy azon átváltozásain az isteni lénynek, azon indiai emberré léteken 'stb. kezdjük a' dolgot, mi kezeskedik mindazoknak igaz voltáról? Semmi sem egyéb mint a' mi az indusok, persák és egyiptomiak egész theo-

geniájáról és cosmogeniájáról kezeskedik, egy képzelgő ábrándozás és ábrándozó képzelgés, melly a' dolgok' eredetét a' természeti erők' lényegét 'stb. fűrkészvén a' kicsapongó költészet' terrenumát el nem hagyhatja. A' görögök' oraculumai a' Sybil-lák' könyvei, a' rémaiak mythusai mire vonatkoznak egyébre mint szorosan politikai, világi viszonyokra, mellyeknek a' szent és isteni lénynyel, 's annak az egész emberi nemet érdeklő nyilatkozásával semmi közök nem volt. Az istenek megjelenéseit 's társalkodásait az emberekkel egész a' testi szerelmes közlekedésig kik beszélnek el? a' költők, kik a' muzsák' sugárlásaira hivatkoztak. Ki nem látja által az egész görög, az egész éjszaki mythológián a' természet-philosophiai származást, a' költői philosophiával párosulva? A' képzelet' ezen termékeiből mindenhol kitűnik azon szükség, azon kénytelenség, miszerint a' lélek mindig valamely felsőbb lény után esenkedik, mellyet mi is főlebb mint szükségest elismertünk, de hatásait tekintve sikeretlennek nyilatkoztattunk. Mind e' mellett is nem akarjuk el nem ismerni, hogy a' pogány, szinte úgy a' napkeleti mint napnyugoti és éjszaki régiség' költeményeinek alapja nem egyéb volt, mint részint az emberi nem előbbeni bölcsőiböli emlékezetek visszahangzása, részint egy reményteljes jövendő' várása, mellyeket ha úgy tetszik, prophetaiaknak nevezhetünk, az igazi isteni nyilatkozás' minden kára nélkül.

(Vége következik.)

A) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

*Az új Philosophia szellemvilági fej-
letében. Irta Szeremlei Gábor Pro-
fessor. Pesten, 1841. Nyomtatta
Trattner-Károlyi.*

Ára 1 for. p. p.

(Vége.)

A' philosophia legfontosabb részei közé tar-
tozik az Anthropologia, az emberi ész vizsgáló-
dásai legfőbb tárgyainak egyikét tévén az ember,
mint szellemi és anyagi teremtés, Isten képe, a'
föld ura a' teremtettség koronája, halandó és hal-
hatatlan lény. Lássuk mikép elmélkedik szerzőnk
ezen fontos tárgyról, lássuk itt is philosophia he-
lyett mennyire

Csak lőrét árul, nyirvizet édes italt.

177.—8. § „A' természet vagy mennyiség ön-
felemmészítése által hozza létre a' szellemet, vagy
millyenséget. Ez a' természeti hiány szükség 's
fogyatkozás nem egyéb egy ugyanazonságbani
külömbsegnél, 's változtatásnál. Egy olly egészet
tészzen ugyanis a' természet mellyben külömbse-
gek vannak. Külömbség van az égbajlatokban,
idő és napjárásban, külömbség van az egyed lé-
tezhetési föltételében, t. i. az életidőben, nemi kü-
lömbségben az alvásban és ébrenlétben. — A' ter-

mészetnek ezen magávali meghasonlása egyedüli oka azon különböző szellemeknek, mellyek ezen változás által jönnek létre.—Ez alkot aztán magának testet, az éghajlat különbsége az emberiség külső alkatában, ennek bizonyos nemekre és fajokra osztásában mutatja erejét 's hatóságát.—Az életkor és nem' szelleme szintén tetszése szerint idomitja 's formálja a' testet.—Hogy az alvás állapotjának, mellyben valójában egy szellem, az emberiség jóltévő nemtője öröködik az elterült 's magával jóltehetetlen alkat fölött, nagy befolyása ne legyen a' test alakítására, kétségbe sem lehet hozni, a' midőn a' hátgerinczre nyomás megszüntetése által a' test egyenes növése előmozdittatik, a' tápláló nedvek pedig nem csak jobban feldolgoztatnak, hanem az egész testnek ugyan azon álláspontra (hő mértékletre) vonása által egy formán szivárognak el az egész testbe, mellynek aztán nem lehet nem eredménye, egy uj-'s erőteljesb létre fölbredés “

„A' dolog ezen pusztán leirata után annak természetébe kell mélyednünk, philosophiailag azt fölfognunk. Legelsőben is a' legkövetkezetesebb egymásbóli fejlődést szükség méltánylanunk.—Az alkotó részek vegyülete szülte vérmérsékletnek (melly minthogy az egész emberiség egy vérből származik, a' legeggyetemeseb szellem) az életidő a' föltartója, mindenik életidő tagadója az elébbeni kor vérmérsékletének, de ugyanakkor egy ujabbnak létre hozója.“

„Az életidő föltartója a' nemi különb-ég teszi azt, hogy különböző életidők vannak az ugyanazonoknak magábani meghasonlása nélkül, a' miben a' nem áll, szintugy nem állhatnának elő különböző életidők (=életpálya) mint az égi testeknél a' különbözőeknek (9. 27.) ugyanazon álláspontra (3×3) vitele nélkül.“

A' nem fölött az éberség, egy mély álomból új életre fölébredés örökös. A' nemnek ugyanis jelleme az ugyanazon állapotban maradás és a' világért is egymásba át nem változás, mert ez által egy nem kihalás történnék.“ —

Ezen szavaiban a' szerzőnek: „a' természet vagy mennyiség önfölemésztése által hozza létre a' szellemet vagy mennyiséget“ az anyagság a' szellemiséggel, az anyagi világ a' szellemivel, az anyagi munkásság a' szellemivel nyilván öszve van zavarva, mellynél vastagabb, 's következményeit tekintve veszélyesebb tévelygést alig lehet gondolni. Hogy ezen eretuekség által, melly minden erkölcsiségnek sirját megásná olvasóink, 's különösen az eszléléken kapó tanuló ifjuság el ne csábittassék, 's egyszersmind a' tapasztaláson 's józan abstraction alapuló igazi philosophia, 's philosophiai ábrándozások között létező különbség kitéssék, (contraria juxta se posita magis elucescunt) közöljük Hartmannak „Über den Geist der Menschen“ című munkájából ezen fontos tárgy feletti következő szép és nyomasztó elmélkedését.

„Minden mi a' természetben van munkás, mi nem munkás az nem is létezik. Minden származik, fenn áll és elmúlik a' munkásság által, 's csak a' munkásság által lépnek a' származott dolgok egymással kölcsönös viszonyokba.

„Minden lét csak munkásság által nyilatkozik 's a' minden dolgok lényege a' munkásság. Maga az anyag is nem egyéb mint előtűnő munkásság. Egy eszme sem vezérelt nagyobb tévelygésekre, mint az, melly az anyagot és az erőt egymástól elválasztotta amazt úgy terjesztette elő mint eunek hordozóját sőt alapját. Az anyag és munkásság egy, azaz ha bizonyos erők bizonyos viszonyok között helybe öszve lépnek, úgy tűnnek elő mint anyag.

Tud. Gyűjt. VII. Köt. 1841.

Az anyag tehát a' tünemény (*Erscheinung*, *phaenomenon*) a' munkásság az igazi (*das Wirkliche*, *noumenon*). Gondoljuk el az anyagtól minden erőt, nehézségét, összehúzó és kiterjesztő erejét, az anyagot azonnal semmivé tettük. Áll tehát tételünk, miszerint a' minden dolgok lényege minden tünemények alapja a' munkásság. A' dolgok ezen nézete által az ember előtt egy olyan világosság tűnik fel, melly előtt a' materialismus lomha tömegei semmivé lesznek 's a' halál a' természetből száműzetik.

Szellemi, és anyagi munkásság. Minden munkásság a' természetben kétféleképp nyilatkozik: egyfelől mint a' testi dolgok előállítás, a' mozgás által kölcsönös egymásra hatása.— Anyagi munkásság—másfelől a' természet munkáinak szemlélése 's ez öntudatba felvett tárgyak elhatárázása által—szellemi munkásság. A' szellemi munkásság e' földön legdicsőségesebben nyilatkozik az emberben: de ha az ember a' testi vagy anyagi természethez viszonyaiban tekinti magát, csak hamar átlátja, hogy ő ugyan testi életéhez anyagot és erőt merit abból, de még is szellemi tehetsége által az anyagi világ törvényein felül emelkedik, ezeket saját törvénye, saját terve szerint használhatja, és vezérelheti.

A' szabadságnak és függetlenségnek, mellyek az emberben csudálatosan összeolvadvák, ezen elismerése azon meggyőződésre vezérli őt, hogy az anyagi világ sem az ő munkája sem az ő teremtője, sőt inkább közte 's az anyagi világ köztkülömbözés, egyformátlanság, és ellentét létezik. Ugy de az első és legfőbb törvény, melly minden emberi gondolkozást kormányoz, abban áll, hogy a' dolgok közt minden ellentét eltöröltessék 's minden sokféle egységre vitessék vissza.

Az ember tehát saját természete által határoztatik arra: hogy a' szellemi és testi világot egy közös okföből principiumból származtassa.

Négyféle út van mellyen az emberi okosság megpróbálhat 's valósággal meg is próbált ezen elvének eleget tenni. Az első ez: hogy ő magát (az idealét) mint elhatározót, teremtőt, a' többi természetet pedig (a' realét) mint ő általa elhatározottat, teremtettet tekinti — idealismus. De mivel az okosság ezen az úton magával csak hamar ellenmondásba jő; mivel Ő, melly a' *gondolkodásban* a' többi külső dolgokat úgy nézi mint saját idealis teremtéseit, mégis a' *cselekvésben* ezen dolgoknak az Ő tőle független lételet. *elismerni kényelent*: tehát ezen utat mint tévelyedésre vezérlőt csaknem közakarattal kikerülik. Ez által már sokan az ellenkező útra hajtatnak, és félre vezetettnek az idealét a' realénak alá rendelvén, 's a' gondolkodót az anyag eredményének — productumának nyilvánítván — materialismus. De mivel a' gondolkodóban a' szabadon elhatározó nyilván a' túlnyomó, és lényeges, az anyag pedig csak úgy tűnik elő mint elhatározott, a' kénytelenség törvényeinek alávetett: tehát azok kik ezen föltételből indulnak ki, azon ábrándos következményre jutnak, hogy a' szabadságot a' kénytelenség gyermekének nyilvánítsák.

Az idealismus és materialismus ezen egyoldalúságait és ellenmondásait az által vélte egy harmadik felekezet kikerülhetni, hogy az ideale és reale között minden különbséget eltörlött 's általános *ugyanaxonságot* (absolute Identitát) állított fel. Ez által az egyes dolgok a' szellemi és anyagi világban léteket magokban elvesztik, 's a' végtelenségbe oszlnak fel; a' természet egy rejtélyes éjszakává lesz, mellyből egyes teremt-

ményei: mint a' villámok elő villannak, és ismét eltűnnek. Itt merő egység létezik és semmi sokféleség, merő öröklét 's semmi ideig valóság: itt vannak fajok, de nincsenek egyedek, emberiség van emberek nélkül; itt szó sem lehet valamely különös (emberi) okosságról 's következőleg azon útról 's módról sem, mellyen az ember ezen okosság törvényeinek megfelelne. Itt tehát volna egy végtelenül meghatározó de semmi valósággal meghatározott, egy örökké teremtő de a' melly mégis semmi valóságot — realét teremteni 's teremtményeinek semmi állandóságot adni nem képes, végtelen okosság végtelen szabadság nélkül! nem nyilvánosságos ellenmondás ez ismét?

Mivel már minden eddig említett utak melyeket az okosság követett, hogy belső törekvését követve a' dolgok utolsó alapját megismerje ellenmondásra és téveledésre vezérelnek: az igazságot csak egyetlen még hátra lévő úton kereshetni, mellyen úgy fogjuk találni, hogy az egyetemes emberi ismeretek rendszere csak az által tehet szert az okfő egységére, a' kifejlődés következetességére 's tartalmának igazságára, ha egy szellemi és anyagi világ valóságos létezését megvalván mind kettőt egy közös, felsőbb kútforrásból származtatjuk. A' szellemi és anyagi világ fő kútforrása azonban csak olyan valami lehet, mellynek lényege korlátlan szabadságban, végtelen bölcsességben és hatalomban áll 's mellynek eszméji azonnal valóságba mennek át.

Valamint bizonyos tehát az, hogy az ember okossággal van felruháza, oly bizonyosan az okosság lényegében gyökerezik azon alaptörvény minden dolgok és események közt az alapot minnen különösnek az általánosság és minden sokféledek a' rajta uralkodó egységét felkeresni: ép-

pen olly bizonyosan mélyen is gyökeredzik az emberi természetben az istenrei gondolat, melly gondolat természetétől olly törvényszerűleg fejlődik ki mint maga az okosság; 's' valamint a' természet egy állatot sem csalt meg a' lényegével össze szőtt ösztönökkel; épen ugy nem fog az ember megc alatkozni midőn Istenre gondolkozik, 's hozzá törekszik; melly felfelé törekvés természetemellyéből származik. Mind ezekből nyilván kitetszik, hogy az anyagi világ tárgyai nem egyebek mint Istennek megtestesült gondolati 's a' lelki világ szellemei nem egyebek mint egyes sugárai ezen végetlen világosságának, mellyek korlátozott köreikben világítanak mint a' ma végetlen világosság saját végetlen körében örök teljességben."

Mit jelentsenek ezen szavak: „az életkor és nem szelleme szintén tetszése szerint idomitja 's formálja a' testet“ értekező nem képes felfogni. — Merő fogalomzavar és érthetetlen szóhalmaz mi az alvásról áll: „hogy az alvás állapotjának mellyben valójában egy szellem“ és következő szavakban mondatik; melly tárgynak felvilágosítására szükségesnek tartjuk a' physiologia mostani álláspontja szerint következő sorokat közölni, önkényt értődvén, hogy itt ollyan álmat fejtegetünk mellyet mi realis világban élők aluszunk, nem pedig ollyant milyennel a' szellem világban merengők ábrándoznak. —

Az alvás legismeretesebb physical okai következők. Az egészséges embernél az alvást okozzák rendszeren.

1. Az agyvelő rendszer idegeiben létező életmunkásságnak tetemesebb, bizonyos ideig huzamosan tartó megerőltetése, az izom mozgás, elméleti munkásság, gondolkodás, ingerlő kedély, indulatok 'stb. Mind ezen körülmények az idegeket

kiürítik a' benne munkáló ellentől, hamarabb fel-
emésztik az ideg alkotmányt, anyagi aljzatukat
átalakítják 's az által az élet folyamatját bennük
alá süllyesztik, 's ilyen módon alkalmatlanná teszik
azokat a' külső élet munkásságra az az a' külső o-
kok által előállított feszülésekre, mellyeknek se-
gítségével ők az érzékiség foglalkozásait 's az ön-
kényes mozgásokat eszközlik. —

Rendkívüli, 's az egészséges állapotnak ke-
vésbé megfelelő okai az aluvásnak ezek:

2) Minden mi az egyéletes életművezetben
és így az ideg rendszerben is nagy élet gyengesé-
get képes okozni p. o. a' bő vérvesztés.

3) Erős, 's a' testre sokáig huzamosan ha-
tó hideg melly a' testből az élet meleget olly mér-
tékben húzza-ki, hogy az élet folyamat visszaha-
tása által hasonló mértékben többé ki nem pótolha-
tó. Ha az élet meleg vagy az állati meleg bizonyos
fokon alól megcsökken, ennek szükséges követ-
kezménye az állatban az ideg rendszerbeni élet
gyengülése 's az érzékenység megcsökken ki-
fejlődése; mert minden körülmények bizonyítják az
állati meleg és az érzékenység okfője közötti leg-
szorosabb kölcsönös viszonyokra mutatnak, va-
lamint viszont az állati meleg ha bizonyos fokra fel-
emelkedik, az érzékenység kifejlődését előmozdít-
ja, úgy viszont az idegeknek az élet műveknek
más részeire gyarapodván ezekben az állati meleg
kifejlését gyarapítja.

Vajjon ezen lett dolog nem bizonyítja e' az
állati meleg okfőjének az érzékenység okfőjéveli
egységét? vajjon az mi az edény rendszerben az
állati meleg alakja alatt tűnik elő nem ugyan az e'
azzal, mi az ideg rendszerben más alak alatt fej-
lődén ki, úgy ront ki mint az érzékenység okfője?

Vajjon az állat életművezetben nem ugyanazon viszony létezik e' a' meleg és az érzékenység okfője között, melly a' külső természetben a' tűz és villányosság közt uralkodik?—De akár mint legyen a' dolog, tudjuk a' tapasztalásból, hogy az ilyen erős hideg az idegrendszer életnyilatkozásainak felette nagy akadályára van, hogy az legnagyobb bádgyadtságot, legyőzhetetlen álmoságot, halálos álmot okoz.

4) A' levegő igen nagy forrósága. Igen szembe szökő, de azért koránsem ritka tünetény az emberi életművezetben, mi szerént két ellenkező külső okok hasonló okozatokat szereznek benne, mint ezt a' szerfeletti hideg és nagy forróság okozataiban ismét bebizonyítva látjuk, mellyek közül mind egyik a' tapasztalás csalhatatlan bizonyítása szerint az álmot előszokta mozdítani. Mikép eszközölheti azonban ezt a' nagy hőség, ezt megfogni 's kimagyarázni nem olly igen nehéz. A' nagy forróság az emberi életművezetben közvetlen azon munkásságot gyengíti, mellyből az életművezeti állománynak és az életműveknek egymáshoz vonzódása és összehuzodása indulnak ki, legközelebb tehát az életművezetben folyvást ébren lévő képződési törekvést, a' sejtiszövet össze huzódását, az izom rendszer ingerlékenységét. Ennek közvetlenkövetkezménye, az életművezetben rá viteles túlnyomósága azon munkás okfőnek, mellytől minden életművesség kiterjesztése, és az idegek érzékenysége függ: de épen ezen túlnyomóság csak hamar kimerülést okoz. Mind ezekből látható — mire még eddig nem igen ügyeltek — mikép a' nagy meleg közvetve és közvetlenül egyaránt gyengít, közvetlenül a' képződési ösztönt, az öszvehuzódást, 's az ingerlékenységet közvetve pedig az érzékenységet; 's most már nem nehéz lesz megma-

gyarázni, mikép okoz a' nagy meleg az emberben bádgyadság, lomhaság, hirtelen lankadás és álmos-ság érzését. Van még a' dolognak egy más olda-la is; mellynél fogva a' nagy forróság nem cse-kély mértékben gyengítő befolyást gyakorol az em-bericélet művezetre, értem a' lehellés utját. Az igen forró levegő, mint tudva van megritkult állapot-ban van; a' megritkult levegőben pedig, ugyana-zon terjedelmet vévén fel, kevesebb a' savító szesz (gas oxygenium) mint a' sűrűbb levegőben; amaz tehát nem képes a' lélegzés folyamatját olyan e-rővel lobogtatni, és fenntartani mint emez. Már pe-dig a' ki tudja, melly szoros kapcsolatban áll nem csak az állati test egyetemes élet folyamatja, ha-nem különösen az ideg rendszer élete is a' léleg-zéssel, az szükségéskép azonnal által látja, hogy az igen forró levegő huzamosan munkálván az em-berre, az élet gyengülését és bádgyatságot okoz.

5) A' bódító mérgek. Ezek főleg az ideg rend-szerre hatnak, 's ha nagyobb adagokban vétetnek más változásokon kívül nagy álmoságot és mély álmot okoznak, mi ismét részint onnan van hogy az ideg munkásság ki van merülve, részint onnan hogy az agyvelő véredényei vérrel szerfelett meg-telvék, részint végre azon nyomástól mellyel a' duzzadó vér edények az agyvelő állományra hat-nak. —

6) A' szeszes italok által okozott részegség. A' borszesz melly a' szeszes italokban fő szerepet játszik, a' benne nagy mértékben létező gyulasztó lény által felmagasztalja az élet folyamatot az egye-temes életművezethen erősíti a' lélegzést elősegíti az állati meleg kifejlődését, a' vér kiterjedését, 's az edényeiveli kölcsönös hatását.

A' mint pedig az élet lángja az edény rendszerben és a' vérben erősebben lobog, úgy emelkedik ennek élesztő befolyása is az agyvelő--és ideg rendszerre is, mellyben, mint a' mindennapi tapasztalás bizonyítja a' szesz ital élvezete eleinté saját életenek nyilatkozásait gyorsabb] és erősebb folyamattá teszik. Minden nagy erőlködés végre bádgyatságot okoz: ez és az agyvelő edényeibe erősebben tolakodó vér, és az által okozott nyomás az agyvelő állományra kábulást, bódulást, álomosságot és mély álmot okoznak.

Engedelmet ezen kitérésekért. A' kérdéses munka taglalgatása mellett akartunk valami tanúságot mondani 's azt megmutatni mennyire szükséges annak ki mai időben philosophálni akar a' realis tudományokban jártasnak lenni, a' philosophia realis ismértek nélkül zengő ércz és pengő czimbalom, 's ha magát ezen ismértek nélkül más tudományok fölibe akarja helyezni, 's azokat leczkézgetni nem pirul, mint a' hégelféle philosophiáuaak szokása akkor: ignotos fallit, notis est derisui.

Hogy czélszerű iskolai könyvekre szert tehesünk, ennek egyetlen módjának azt látнам, ha az iskolai előljáróság valamikor czélszerűbb kézikönyv hiányát látja jutalmat, tenne fel a' legjobb kézi könyv irására. Ezen jutalom osztogatás úgy szólván semmi áldozatba nem kerül; mert a' megjutalmazott pályamunka a' nevelő intézet sajátjává lévén, — mivel az iskolai könyvek kelendősége bizonyos, a' reá fordított költséget többszörösen megtéríti. Mert valóban iskolai tanítóink között, kiknek nagy részét a' nepotismus, 's más mellékes tekintetek választják számosan vagynak még olyanok, kik alkalmas közki könyv készítésére nem képesek. — Alig lehet pedig a' nevelésben és tanításban súlyosabb bünt elkövetni mint midőn a' nevendék ifjuság fejlődő el-

méjét érthetetlen dolgok könyv nélküli tanulatásával gyötörjük vagy gyötörni engedjük. Ha egyfelől esztelenség másfelől megbotsáthatatlan vétek volna, a' csecsemő gyenge gyomrát tej és más könnyű eledel helyett nehéz emésztetű táplálékokkal rongálni; nem ilyen égre kiáltó fonákság e a' fejlődésre törekvő ifjui elmét illy érthetlenségekkel terhelni, mint a' minőt a' kérdéses munka 222-ik czikjében erkölcs állapot czim alatt következő sorokban olvasunk. —

„Ámbár a' vétkesnek tette, nyilvános erkölcsatlensége napfényen van; mindazáltal a' pusztá tettet semmiben sem kívánja venni, hanem annak lelkét vagy indító okát akarja kinyomoztatni, és a' szerint elítéltetni. Kik a' testi világban, a' pusztá téhez hasonló anyagra, vagy azon formára, mellyben valamely dolog lelke, fogalma jelenkezik — olly sokat hajtanak, itt nyilvános czáfolatát találhatják elsőben annak, hogy az anyag a' külső forma érne akármit is — és másodsor, hogy a' ketődiség szellemében buta egy helyben tespedő elszigeteléstől, és nem inkább az egymásba átmenetől függne minden, mert ime szintugy a' bűnös mint a' bíró, nem elégszik meg csupán a' külső tettel, nem marad meg tehát a' külszinnél hanem annak indító okába, legelvonabb rejtekébe kíván behatni —

„A' tétnek nyilvánosságra jöttével föltétlen ítélésnek kellene szükségeskép elő állania — az egy helyben vesztegleni szerető ugyanazonság még képzelnem sem tudja azt, hogyan lehessen a' föltétletben föltétel. — Imé nyilvános adatra talál e' részben is, mert bár föltétlen 's nyilvános legyen is a' tét, még is föltétel (=czél, szándék) szerint lehet annak egyedül igazságosan ítéltetni. Az indító ok czél, szándék, különböző szint képes felöltetni, bár a'

hát-teren a' legmélyebb sötét tálongjon: mindazáltal az előtérén világosság képében jelenik meg. Az ürügy, ez a' világosság, — angyal képét hazudni tudó roszt, mögötte a' legundokabb sötét lapang, mellybe az erkölcteleenség bepólyázza magát, de csak saját vesztire, mert épen ez által vonatik ki pokol mélységéből az élettérre, jut nyilvánosságra, — ugyanis az ürügyök ugyanannyi apróbb darabjai azon lepelnek, mellybe a' gonosztét pólyázza magát, — ennek tehát magában örkényt történő széthasogatásában 's tépésében (= lelkiismeret mardosás a' gonosztét körül, 's világlik, — magától a' természettől vitetik végbe tehát ekkor a' rosztak semmisítése, és a' jóvak, igazság országának önmaga kivitele 's már e' földön létezése.“ —

Ki van e' itt magyarázva — mi a' philosophiának legfontosabb feladata minő alapokon nyugszik az ember erkölcsisége?

2) *Religio és Nevelés szerkezti 's kiadja Szaniszló Ferencz. — Nyomtatja Trattner-Károlyi. Második félv 1841.*

Mielőtt ezen jeles folyó iratról bővebben értekezhetnénk sietünk Gyűjteményünk azon olvasói számára kiket a' vallás és nevelés szentügye érdekkel a' munka némü ismertetéséül a' klassicus tollú dr. Körmöczy Imrének LXX-ikszámu czimü tiszta és fensőbb erkölcsi és vallásos érzelmeket lehellő értekezéséből következő sorokat közölni.

„Hogy valóban az igaz vallásosság' jótékony eredményei boldogíthatják korunkban (mint mindenkor akár az összesen vett társaságot, akár annak magányos egyéneit, könnyen kitűnik, ha az igaz vallásosságból áradó malasztokat mindkettőjökre közelebről fontolgatjuk. — Ugyanis közösen elis-

mért igazság, hogy a' polgári jóllét csak a' törvényes engedelmes-ég' védpajzsa alatt diszlik; mert hol a' iörvény' szabálya holt betű, 's a' felsőség élet nélküli tehetetlen árnyék: ott nem teremnek a' társas élet' gyümölcsei, 's a' béke, személy-'s va-gyonbátorság helyett zavar és aggodalom üzik ré-mítő rombolásaikat. Tanuságot erről korunkban is nem egy ország nyújt.—Fehát csak az, mi törvé-nyek iránt hív engedelmességet szül, csak az szilárdíthatja a' polgári élet' nyugalmát. Ez pe-dig egyedül a' vallásosság muokája; mert hogy-ha egyszer a' polgár hiszi, 's meggyöződik, hogy honol fölötte Isten, kinek szent akaratja enge-delmességet parancsol a' törvények iránt; kinek mindent látó szemei elől elbujni nem lehet; kihez a' legmélyebb rejtekben véghez vitt erkölcsös tettnek is fölhat drága illatja, 's így jutalmat ér-demel: oh az illy szent hittől áthatott polgár tisztelni 's teljesíteni fogja a' törvények rendeletét ottis, hová a' legvizslóbb polgári rendörség sem hathat; mivel mindenkor, minden időben a' leg-elrejtettebb magányban is önkeblében hordozza a' csalhatatlan rendört és' birát; mivel a' rendörsé- get keblében lelkiismérete képezi, mellynek fi-gyelmét soha el nem kerülheti.—Igen, ez minden rendörség, ultimatum, legremekebbike!

Korunk' egyik kitünőbb fogyatkozása a' né-peknék törvényes felsőségek elleni küzdése; de ez másként mindaddig nem leend, meddig az alatt-való a' felsöbbséget emberi intézménynek tekin-ti, mellytől magát mint valamelly tehertől nyo-matni véli. Igen, illy hiedelem mellett épen nem csodálható ha a' trónok ingadoznak, 's ha a' ka-marák chartáikkal együtt a' nép' szeszéleitől há-nyatnak! De ha közbe lép a' religio 's tudatja a' polgárokkal, hogy minden törvényes hatalom Is-

tentől jő, 's ki a' hatalommal ellenkezik, Istennel ellenkezik; ha meg tanulja, hogy maga az erkölcsiség és szentség' remek példányképe mondotta a' római helytartóúak: nem volna hatalmad fölöttem ha fölülről (Istentől) nem adatott volna: ekkor könnyű fejet hajtani az előljárók, fölségének könnyű hódolni paraucsuknak; mivel illy hittől lelkesült polgár nem annyira ember' mint Isten' akaratjának hódol. És ezen hit 's vallásos meggyőződés biztosabban megőrizendi a' fölséget a' legmesteribb kézzel munkált uti fedezeteknél, vagy a' legtömöttebb sor katonaságnál; mivel csak illy vallásos közös érzelem és szent lelkesítés semmitheti meg a' pokol erőműveket első csirájokban.

Százados, sőt ezredes igazság, 's napi rendszeren való szomorú tapasztalás, hogy a' nemzetek' belső egyenetlenségei és szakadásai gátolják a' jól rendezett társas életből keletkező édes örömeknek élvezését.

Ezen egyenetlenségek' megszüntetését, 's a' polgárok' kibékítését szinte csak az igaz vallásosságtól reménylhetjük; mert ez megtanítja a' polgárt és hívőt az isteni gondviselésben megnyugodni, 's a' jövőendő életben nyerendő boldogság édes reményében nélkülözhetni a' földi mulékony javakat. Igen is csak illy hittől lelkesített keresztény szükölködő tekintheti irigység nélkül a' gazdagok dússágát 's a' nagyok fényét, tudván azt, hogy e' földi lét nem vég czél, csak út, és eszköz az örökké valóságba elérendő végrendeltetéshez. Szent hite megnyugtatta hogy a' végzetetlenül jó 's igaz Isten legszükölködőbb 's legnagyobb szenvedőnek is nyújt elegendő malasztot és erőt, úgy mint a' legdúsabbnak mennyei örökségének elnyerésére. Meg tanulja, hogy a' kincsek és méltóságok magokban még nem ele-

gendők az embert boldogítani, mert csak a' lelki nyugalmon, és belső megelegetéden épülhet az. Ezt pedig a' nyomorgattatott is elérheti erkölcsös és vallásos érzetében, 's többször könnyebben, mint a' javakkal áldottak.

Hát ha még meglemezik az üdvözítőjére! Minő vigasztalás a' szükölködőnek: „hogy a' rókáknak lukai, az égi madaraknak fészkei voltak, 's az emberfiának nem volt hová fejét lehajtani!“ — Illy szent érzetek tehetik csak a' szükölködőnek édessé a' falatot, melyet neki a' keresztény felebaráti szeretet nyujt, Illy érzeteket esöpögtetések ti emberbarátok és szónokok honfitársaitok' szívébe, mert ezek enyhítik voltaképen a' sovárgóknak kebelét.

Végre a' religio eszközi egyes családok' jólétét, midőn a' férjet nőjével, a' magzatot szüleiével, 's ezeket szülötteikkel, az urat szolgálival a' kölcsönös hiveség' és szeretet édes kötelékeivel összeszorítva erős egésszé alkotja! A' religio szünteti meg a' belső ellenségeskedéseket, midőn a' keresztén függő üdvözítő' szent példájával int megbocsátani üldözőinknek! És így a' bosszualást kiirtván az egymást gyűlölő szivekből, eltávoztatja mindazon borzasztó eseményeket, melyek az engesztetlen boszu forralók rossz szándékaiból, minden rendőrség mellett is, olly sokszor a' legdiszlibb családokra pusztulási veszélyt hoztanak! —

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Die physischen Grundsätze der Moral, oder das Natur-Moral-Gesetz von A. L. 4. Aufl. Leipzig 1841.

(Folytatása és Vége).

A' 3-ik Czikkben a' Morál alapjait fejtegeti Szerző, 's a' jóról, rosszról, a' bűnről, a' vétekről, a' gonoszról, és erényről határozottan szóll. —A' természeti törvény szerint jónak nevezi mind azt, mi az ember tökélyetére 's fentartására czéloz, 's rossznak mind azt, mi állapotját súlyosítja, és szétpusztítását eszközli. A' jót valamint a' rosszat kétfelé osztja a' természeti vagy anyagi, erkölcsi vagy szellemi nemre, 's így természeti jó az egészség, rossz a' betegség, szellemi jó a' másoktól érdemesített tisztelet, hír, név; — rossz a' rágalmazás, 's becstelenítés 'sat. A' bünt Szerző természeti törvény szerint mind azon cselekvényekben állítja, mellyek az ember fentartására 's tökélyetére, és a' társaságra a' természettől béhozott rendnek szétpusztítására czéloznak, innet az embergyilkosság a' természet törvénye szerint legnagyobb vétek a' mi csak elkövethetik, mert minden más rossznak a' kipótlása lehető, a' gyilkolás é nem. A' szándékot sem véteknem sem érdemnek nem veszi Szerző a' termé-

szeti törvény szerint, mert az csupán csak képzemény valóság nélkül, de már kezdet a' vétekhöz tette való ösztönzés által, melly vele össze van kötve. Mi legyen az erény természeti törvény szerint Szerző így felel erre: Az erény egyes személynek, és a' társaságnak hasznos cselekedetek gyakorlása, az erény és a' vétek tehát nem csupa lélekbeli az érzelmektől elvont tárgyak; mert végre mindig egy természeti cél a' mennek ki, és ez a' cél a' test fenntartása vagy szétpusztítása. A' vétekek és az erénynek van erő és becs foka is, azon erők fontossága szerint mellyek azokat előmozdítják vagy megsértik, és az egyének száma szerint, a' kikben ezen erők megsértetnek vagy előmozdíthatnak, például: nagyobb érdem egy embernek megtartani az életét, mint vagyonát, tíz ember életét megmenteni mint egyét; és a' cselekedet melly az egész emberi nemnek hasznot hoz felebbvaló, mint az, melly egyetlen egy nemzetnek használ. Maga a' haszon az a' mi által, a' természeti törvény az erény gyakorlását előírja, és maga a' kár az mi által a' véteket tiltja. — Az egész erkölcsiség Szerző szerint három rendre osztván fel először egyes személyi melly egyedül az emberre 2-or a' házi, melly a' családra 3 or a' társasági melly a' társaságra céloz, e' renddel ismertetésül célszerű leend némelly jelentősb helyeket közülök kiemelni, és Szerzőt mint a' Morált legtisztább kútforrásból merítőt helyeslő nézetekkel az egészen átkísérni, 's követni! —

A' 4. Cikkben az egyénes erkölcsiségről szól Szerző 's azt a' következőkben helyezi
 1. A' tudomány. 2. A' mértékletesség. 3. A' bátorság. 4. A' munkásság. 5. A' csinosság: Mindezek szükségességét az emberre nem egyébből mint

önmagukat következtető józan természeti elvekből vitatja, 's az elsőt t. i. a' tudományt mint természeti törvényt azért állítja meg kívántatónak, mert az ember, ki a' dolgok' okait és munkálódó erejét ismeri egy kiszéledesett és bizonyos módon szorgoskodik önerejének fentartásáról 's kifejtődéséről. A' tudomány neki szem és fény, mellyek eszközlése által ő minden tárgyakat körében helyesen és világosan megkülönböztet, innét mondjuk: *egy tisztán látó, egy felvilágosodott ember*, ha valamely tanult, és kiművelt embert akarunk kifejezni. A' tudomány és ismeretek által vannak mindig segéd erek 's eszközök magát fentartani; innét mondá egy bölcs a' hajótörés után, mi közben utitársai vagyonuk vesztéséről siránkoznak: *én egész vagyonomat velem hordozom.*

A' tudomány ellenébe tétetett vétek a' tudatlanság, ezt pedig a' természeti törvény a' nehéz fogyatkozás miatt tiltja, mellyet itt létünkre hoz, a' tudatlan sem az okokat, sem a' fogantatást erőket nem ismeri, minden pillanatban a' néki, és másoknak legártalmasabb tévedésekbe esik, ő egy tapogató vak, a' ki minden lépésnél megbotlik vagy megütközik. — Szerző a' külömbiséget egy tudatlan és bolond között éppen abban mondja lenni, melly egy vak között a' ki állapotját el nem titkolhatja, és egy vak között, a' ki látni hisz magában! — A' tudatlanságot és bolondságot az emberi nemnek szokott és általános rosszának mondja, 's már három ezer esztendő előtt az ekkor legbölcsőbbnek tartatott színte ezt állítja: *a' bolondok száma végtelen*, és Szerző helyeslőleg ezen állítást utána teszi, a' világ nem változtatta meg magát. — Milly óhajtatos a' megváltoztatás korunk szellemének hullámzó kívánatai szerint, csak azon mozgalmakból is nyilvánul, mellyek mindenün-

nen nem máshová céloznak, mint az emberiség ezen általános rosszát legelérhetőbb boldogságára a' *népnevelés* természetszerű eszközlésében kiirtani, a' mire minden józan elmű méltó joggal előbb utóbb bizonyosan is számolhat. Kifélne jobban az oktatótt szelidséggel bíró tigristől, mint a' vadonban dúlva oktalan kegyetlenkedőtől? — A' célszerű tanítás a' szükséges tudományokban, és nevelés mint a' költő nagy igazán éneklé: „Emollit mores, nec sinit esse feros.“ Nagyobb támasza 's állandósága a' közállománynak ide meléklett véleményem szerint soha sem is leend mint midőn a' legfelsőbb osztálytól kezdve a' legalsóig szükséges meggyőződésből, 's állapotja helyes fölfogásából a' szelid tudományokból mellyek önként az erkölcsiséget lágyítják, 's vadonul nem hagyják, nem holmi ábránd túlléti kecsegtetéssel mit az erényes ugy is jót önmagáért tevén lelki csenddel 's megnyugtatóssal bévár — tán féken tartva—reá fény deritetik, a' kor szellemében alkotott törvények ótalma alatt kiki a' maga körében 'tehetsége szerint munkálódni igazítatik! — Szerző az evangéliomból is hoz fel helyet a' tudomány szükségessége megmutatására hol áll: „azon kívül hogy szelidek legyünk mint a' galambok, a' kigyók okossága is ajánltatik.“

Az 5-ik cikkben a' mértékletesség tárgyalatik 's a' józanság az ő hathatós befolyása miatt egészségünkre ajánltatik. A' józan ember könnyen emészt, ő nincs lenyomva az étkek' terhétől; az ő kepzetei világosak, és szabadok, minden foglalatosságaiban jól és vigyázva áll, ő a' betegségtől mentten öregszik meg, jövedelmét orvosi szerekre nem fordítja, hanem használja jószága értékét mellyet a' szerencse és okossága neki szereztek, így a' hatalmas természet' egyetlen

egy erkölcsből ezer jutalmazatot fejőztet ki.— A' szoros mérséklés, és bőjtölés erkölcsös cselekedetnek tekintetik, mert ha sokat ettünk akkor foganatos és együgyü gyógyszer, de mikor a' testnek táplálás szükséges akkor eszelőség, és igazi véték a' természet törvénye ellen azt tőle megtagadni, vagy vele éliséget, és szomjatszenvedtetni. A' mértékletlen italt mint a' legmegveendőbb és veszedelmesb vétet tekint, 's bünteti minthogy a' részeges az Istentől adatott érzés, 's észől magát megfosztja és az Istenség jótévőségét szentségteleníti; ő a' baromhoz leszáll, még lépéseket is tenni nem alkalmas, ingadoz és mint a' nehéz nyavalyától eléretett leroskad, megsebiti magát, és még halált is vonhat utána, az ő ájúlása ezen állapotban kiteszi őt a' körülvevők csufjának 's szégyenének, a' részegségben káros tetekre vetemedik 's az ő szerencse körülményei szét rongáltatnak, sértő beszédekert, mellyeket azután nehezen megbán, házát zavarodással és hosszúsággal eltölti, ő egy korán való halál vagy törékeny öregség által fejezi be életét.“ Illy természeti káros következményei a' részegségnek nem lehet elhinni, ha jókor az ifju viasz fogékonyságu elmékbe nyomatnak, hogy őt attól vissza ne rettentsek! — Az eledelekre nézve erkölcsileg a' természeti törvény teljességgel másfem tilt mint mi az egésségnek árt, 's azok használását a' testi alkotás, érzékszerek 's véralkatok különbözősége szerint kívánja, innét még cselekedeteire is bizonyos diaetetikai tekintetben nagy befolyást gyakorolnak. —

A' 6. cikkben Szerző a' maga tartóztatásról vagy tisztaságról a' tárgy fontosságához képest szól, 's minden oldalról úgy látszik osztani oktatásait valamint azt a' természet bölcse ta-

pasztalati oskolájában tanulhatni, az okokat miért a' természet az ebbeni mértéktelen feslettségeket eltiltja, következőleg fejtegeti: a' természeti rosz miatt, melly azokból mind a' szellemi, mind az anyagi itt létre nevededik. Az ember a' ki nekik oda adja magát elerőtlenül, és ellankad, kötelességeit, vagy foglalatosságait el mulasztja, tunya és költséges szokásokat vesz fel, mellyek az ő segéd eszközeinek, nyilvános tekintetének, hitelének hiányosságot okoznak és neki kétséget, gondot, vetekedést, és harczot szülnek; irtózat az emlékezet a' nehéz és hosszas betegségekről, az erők' egy belső és lassu méreg általi fogyatkozásáról, a' lélek megtompulásáról az in-alkat elgyengülése által, és végre a' koránvaló, és erőtlen öregségről.

A' természeti törvény hogy a' teljességgel való visszatartóztatást elő nem írja, Szerző annak egy másik törvényéből következőt mi szerint az, egészsége és a' neme fentartását a' férfi 's asszonynak parancsolja Folytatja tovább annak az okát fejtegetni miért a' tisztátalanság a' társaságos állapotban a' nőneműeknél sokkal nehezebb alkalmatlanságokat szerez mint a' férfiaknál; mert a' terhbe esés nehezségein, és a' szülés fájdalmain kívül az ő atyátlan gyermekeik táplálása, és fölnevelése is terhül ő reájok esik; a' költségek mellyek csak tekintetre nézve az ő természeti valamint erkölcsi javaikat gondokkal terhelik. Ezen helyzetben midőn ők az élénkségtől megfosztva, és vidéki költséges megterheléssel rakvák a' férfiaknál kevésbé becsesek, bátorságos szolgálatot nem találnak, szegénységbe esnek, nyomoruság, 's lealáztatásba és fáradozva egy terhes 's szerencsétlen életet viselnek. — A' természeti törvény a' belső kívánságok, és gon-

dolatok bűnhődésére is kiterjed, mert az emberi test hajlamai szerint a' gondolatok és kívánságok az érzékek tüzeit felgyújtják, és úgy azonnal cselekedetre áttérnek, 'sat. Innét a' szemérmetséget Szerző hasznos tulajdonságainál fogva mint erkölcsöt ajánlja, mert az bizonyos cselekvényektől a' lelket és testet megőrizvén, minden, a' jó rendre és önfentartásra szolgálható szokásokban megtartja, a' szemérmes nőnem becsültetik, felkeresztetik, és annak módja szerint talál férjet, a' kinek szerencse javai az ő életét bátorságosá, és kellemessé teszik, úgy ellenben a' szemtelen és kicsapongó nőszemély megutáltatik, visszataszítatik, nyomorúságnak és szégyennek áthagyatik. —

A' 7-dik czikk a' bátorság és munkásságrul tárgyal, a' test és lélek bátorságát, 's erejét a' természeti törvény szerint erkölcsnek és igen fontosnak vitatja Szerző; mert hathatós és elkerülhetlen eszközök a' mi fentartásunk és boldogságunkra. Szintén úgy a' gyenge és kicsinszivűséget káros következményeik miatt véteknek tekint. A' restséget és henyélést mint a' munkásságnak ellenébe tétetett vétket mind a' szellemi mind anyagi jólétre rossz befolyással lenni kézfoghatólag rajzolja Szerző A' szegénységet megkülönböztetve veszi Szerző 's tulajdonkép nem mondja azt véteknek, de még kevésbé erkölcsnek mert közelebb van az ártás, mint a' haszná-láshoz még ugyan közönségesen a' véték' következménye vagy annak kezdete. A' gazdagságot nem állítja ugyan erkölcsnek, de még kevésbé véteknek, egyedül csak az ő használásának módját tekinti erkölcsösnek, vagy vétkesnek, a' mint az embernek vagy társaságnak hasznos vagy káros.

A' 8-ik cikk a' tisztasságot vagy külső tisztaságot egészségei hathatós befolyására 's a' test fentartására nézve valóban mint egyet az első erkölcsök közül tekinti; mert a' tisztaság a' ruházatban és lakhelyben eltávoztatja a' nedvesség általmas következéseit, ugy a' kellemetlen szagot és ragadós gőzöket, mellyek' mind a' rothadásba átmenő anyagokból fejtőztetik ki magukat, a' tisztaság előmozdítja a' szabad kigőzölgést, a' levegőt felujítja, a' vért megfrisíti, és még magát a' lelkünket is felvidámitja —Közönségesen a' tisztaságos egészségesebb, és több betegségeket kevesebbé bevevő mint a' ki szenyben, és tisztátlanságban él, és azonkívül nem lehet megtagadni hogy a' tisztaság a' házi életben egy rend és elhelyeztetés — szokást vezet magával, melly a' mi földi boldogságunk első egyezéseéhez tartozik. Hol vannak czélszerűbb hol fontosabb indító okok a' tisztaság megkedveltetésére fölhozva?!—

Szerző a' tisztátlanságot igazi véteknek tekintvén támogatásul az ó világ törvényadóira hivatkozva így szól: „Az ó világ legtöbb törvényadóit a' tisztasságot hitők egyik valóságos tudománytétéleül állíták föl, a' szerencsétleneket, kik tisztátlanságból származott betegségbe estek, az emberi társaságból kicsukák, és még őket testi büntetés alá is veték, ezen szempontból kell a' hitbéli mosdásokat, és fürdőket, a' keresztségi ceremóniát, 's a' tisztulásokat, még a' tömjénnyel, myrhávali 'sat. füstöléseket is tekinteni, mellyből azután következik; hogy a' megfertőztetések egész hitbéli rendszere, minden egyházi szokások a' tiszta, 's tisztátlan dolgokra nézve, mellyek későbben babonás visszaélésekre változtattak, eredetileg a' bölcs, és széles ismeretű férfiaknak igen helyes megjegyzésekre alapítatnak: hogy a' külső tiszt-

taságnak az egészségre leghathatósabb befolyása van 's következőkép az embereknek lelki, és szókásbeli tehetségeikre is.“—Bár a' test tisztaságairai felvigyázat 's feddőzet a' lélek tisztaságávalival egyenlő arányban állana, úgy az utóbbi minden tiszta ép testben legszebb fényben 's erőben ragyogna! —

Igy eszközlik minden egyes személybeli erkölcök többé vagy kevesebbé meghatározva, többé, vagy kevesebbé közel az ember fentartását, a' ki azokat gyakorolja, és éppen ez által a' családok és társaság fennállását, mellyek az egyéneknek egyesültt öszvéből állanak.

A' IX. Czikknek tárgyazatja a' házi erkölcsök. Ezek alatt olly cselekedetek gyakorlását érti Szerző mellyek a' családnak hasznosak, és következők: *a' gazdálkodás, a' szülői, házassági, gyermeki, és testvéri szeretet, az úr, és szolgák' viszonyos kötelességeinek teljesítése.*

Mint fogta legyen fel Szerző ezen erkölcsöket, és milly természeti okokból ajánlja azok gyakorlását, 's az ellentéti vétkek kerülését, példakép csak e' három legyen: A' gazdálkodás a' szónak legtágosabb értelmében (melly annak görög eredetéből kiviláglik) mind annak jó igazgatása, mi a' család vagy háznak fenállását illeti, szorosabb érte'emben alatta vétetik 1, a' takarékoság, 2, mind az, mi a' mezei gazdaság megkivántató szükségseihez tartozik.—A' takarékoság erkölcsi létét így mutatja meg Szerző: mert a' takarékos ember hasztalan kiadásokat nem tesz, mi által némi maradáknak birtokába jő, mellyben az igazi gazdagság áll, és ennek eszközlésivel családjának 's magának mindent megszerez a' mi valólag alkalmas, és hasznos, nem számítva, hogy önmagának ez

által a' véletlen, és előre nem látott veszteségekre segéd szereket gyűjt, úgy hogy maga és családja egy olly jó állapotban él, melly alapja az emberi szerencsének. Ellentétleg a' rossz gazdálkodás, és pazérlás kitkit visszatartható eleven színekkel minden káros következményeikkel együtt rajzolatik. —

A' szülői szeretetet Szerző nem helyzi másban mint azon folyvásti gondoskodásban, mi szerint ők gyermekeiket úgy maguknak mint a' társaságnak minden hasznos cselekedetekhez szoktatják.—A' szülőkre nézve annyiból is erkölcs a' gyengéd szeretet, mennyire ők ha gyermekeiket jól fölnevelik, maguknak egész éltökben gyönyört, és gyámolókat szereznek, kiket ők minden szempillantásban éreznek, és velek öregségöket támogatják, 's vigasztalást minden némü szükségek és alkalmatlanságok ellen, mellyek ezt körülveszik, maguknak természetnek. Igen érdekes és a' dolog lényegét majd kimerítő észrevétellel kíséri Szerző a' szülői szeretet ritkaságát „mert jöllehet legtöbbnyi szülők dicsekednek vele, még is az ritka; ők gyermekeiket nem szeretik hanem hízkelkednek nékik, és rosszul nevelik. Ők benne csupán akarat, 's hatalmuknak eszközeit, hiúságjok' győzelmi jeleait, henye óráiknak játék szerzőszámaikat szeretik; céljuk nem annyira a' gyermekek' haszna, mint engedelmességök' alávetettsége, és ha a' gyermekek között annyian háladatlanok találkoznak úgy annak alaptétele legnagyobb részkint a' visszafordított nevelésben nyugszik.“

A' házassági szeretetet erkölcsnek nevezi Szerző, mert az egyetértés, 's némi összeköttetés, melly a' házasság személyek között ered, a' család körében sok szokásokat szerez, mellyek az ő szerencsés állapotokra a' fentartásukra hasznosak.

Egyetértő házasok nem szeretik a' házi elhagyatást, és iparkodnak mindent jól végbe vinni, ők gyermekeik nevelésére ügyelnek, megtartják a' szolgákat hűségben, és tisztességben; ők minden rendetlenséget megakadályoztatnak, minden pazarlást, és az ő jó maguktartása az egészben szerezik nekik birtokosságot, és tekintetet. Házasok ellenben, a' kik egymást nem szeretik házukat czi-vódásokkal, és zürzavarral töltik el, a' gyermekek' és házi nép között perlekedést okoznak, 's valamit ezeket, szinte azokat mindennemű vétkes szokásokba ejtik, a' házban mindegyik tékozol, prédál, és maga részére fordít, a' jövedelmek haszon nélkül fölmennek, adóságok belépnek, a' megelégedetlen házasok futják egymást, törvényes pereket indítanak egymás ellen, és az egész család, rendetlenségbe, veszendőségbe, lealacsonyodásba, és a' szükségések hiányába esik.

Azon kérdést vajjon a' házasságtörés vétkek e' a' természet erényi törvénye szerint így fejti meg Szerző: vétkek, mért az ő következesei a' házasoknak, és az egész családnak kárára válnak. A' nő vagy férj, ha vidéki hajlamok által fellobbantak, tulajdon házukat félre vetik. futnak belőle, a' mennyit lehet vágyaik tárgyára fordítanak, és ez által vetekedésekre, nyilvános boszorkodásokra, perekre, a' gyermekek megvetésére, a' szolgák bitangolására, és a' háznak egész romlására okot adnak. — Arany és czéderbe vésendő megfejtése a' kérdésnek, mert a' tárgy természetéből, az az: bölcs tapasztalásból vétetett!

Rövid de kiegészítő, 's elégitő módon fejtegeti Szerző az urak, és szolgák egymáshoz kö-zös köteleességeiket, mellyeket ő azon cselekedetek gyakorlásában állit, mik nekik viszonylag, és törvényesen hasznosak, és itt kezdődnek el a' tár-

saság összeköttetései, mert ezen közös cselekedetek sinóiránya, és mértéke a' mérlegirány a' szolgálat és a' jutalom között, a' között, mit egyik ad, és a' között, mit a' másik leszolgál, a' mi első alaptétele minden társaságnak, 's állománynak. — Így minden egyéni 's családi erkölcsök, többé vagy kevesebbé eszközlőleg, de mind általjában és kétségtelenül az ember megjobbítása, és fentartása természetei tárgyára czéloznak, azok tehát olly szabályok, mellyek a' természet gyök elveiből teremtésöknél származtak! —

A' X. Czikk a' társasági erkölcsöket veszi tárgyazatul 's azon cselekedetekben határozza meg, mellyek a' társaságban hasznosak, nemeik sokféle de mind egy sark alapon t. i. az igazságon nyugosznak mert ez egyedül minden társasági hasznos cselekedetek gyakorlását magában foglalja, 's mind u. m. *Felebaráti szeretet, emberség, őszinteség, hazaszeretet, nyílt szívűség, nagylelkűség, egyszerűség és szerénység* e' főtételeben ágazodnak el: „ne tedd másoknak, a' mit nem akarsz hogy neked tegyenek“ A' természeti törvény az igazságot az emberi szerkeztetésben lakozó tulajdonságoknál fogva adja elő, 's ezek: *az egyenlőség, a' szabadság, a' birtok.* — Ezen három tulajdonságokból az igazságot szerző illykép állítja eredni: mert az embereknek minthogy ők egyenlők, szabadok és egymásnak semmivel sem tartoznak, nincs joguk valamit egymástól kivánni, kivévén a' mennyire ők azt egyenlő értékben megtérítik, mennyire az adatott és visszatérített közötti font egyirány mértékü, és ezen mérték egyenlősége az, mit igazságnak, egyirányuságnak nevezünk, az *egyenlőség 's igazság* egy szó, ugyan azon egy természeti törvény, és minden társasági erkölcsök annak csak használatai és követései.

A' XI. Czikk a' társasági erkölcsök kifejtődésével foglalkozik, 's azokat az egyenlőség, és kölcsönösség alpjából fejtegeti, mert midőn mi egy másiknak ártunk jogot adunk neki viszont nekünk ártani. Mi alatt tehát egy másnak ittlétét megtámadjuk a' magunkéban teszünk hiányt a' kölcsönösség ereje által; mi alatt ellenben egy másikkal jót teszünk, van okunk és jogunk ugyanazt tőle megvárni. Ez a' tulajdonságuk minden társasági erkölcsöknek, hogy az embernek, kiazokat gyakorolja a' kölcsönösség törvénye által hasznosak lesznek. — A' felebaráti szeretet tehát nem egyéb az igazságosságnál azon különbséggel hogy a' szoros igazságosság csupán azt mondja: *„Ne tedd másoknak azon rosszat, melylyed nem akarnád hogy neked tennének; a' felebaráti szeretet pedig még azt is mondja: Tedd másoknak azon jót, mellyet akarnád hogy neked tennének“* midőn tehát az evangéliom mondá: *„ezen parancsolat foglalná az egész törvényt, és minden prófétákat magában“* egyedül csak a' természeti törvény előírását fejezé ki.

A' megbántásokat, a' mennyire ez a' mi fenntartásunkkal megegyező a' természeti törvény megbocsátani parancsolja, szintén úgy mérték és célszerűleg másoknak jót tenni, azért az alami'sna osztást erkölcsös ténynek állítja, ha sinórmérték szerint történik,*) mert azon kívül az egy vi-

*) Sajnos tapasztalás igazolja hogy az fide megkívánható, 's célszerűleg alkalmazható sinór mérték még eddig nem tartatik, mert míg 'vallásos érzelmekből tétetik csak itten a' szükséges, mindaddig a' baj ugyanaz marad, minek fő oka abban alapszik, hogy hol a' segítség van, ott a' nyomoruság' ismeretlen, és csak önkény 's kedély szerint tétetik, a' mi tétetik. Bélátó, emberi körülmények 's állapotok fogalmával teljes po-

gyázatlanság és hiba leend, mert a' henyélést táplálja, melly a' koldusnál a' társaság ellen ártalmas. Egynek sincs joga mások vagyonát és munkája gyümölcsét a' nélkül használni hogy valamit érette a' mérleg tálba ne tegyen.—Szerző a' hitet, reménységet a' természeti törvény szerint nem tekint erkölcsnek, a' miértnek rövid de kielégítő okát adja, mivel azok valóság 's haszon nélküli képzetek. Ha belőlük valamikor foganat eredne is, tehát inkább azok hasznára van, kiknek ezen képzeteik nincsenek, 'sat. nem ugy a' *szeretetet* melly a' világot lelkesíti 's az egész emberi nemre kiterjed és isteni eredetét leginkább a' kiművelt szívekben valósitva tanusítja — azt az erkölcsök' vezérezillagává, 's a' nemes érzelmek' ihlesztőjévé emeli!—

Az okozott kárt mtkép tehetjük jóvá a' természeti törvény szerint Szerző határozottan így felel: „az okozott kár megtérítése által“ e'képen imádságok, fogadástételek, szentelt áldozatok, bőjtölések, önsanyarítások nem adhatnak kipótlást, mert mindezen tények a' jóvá tevő cselekedetekkel semmi összeköttetésben nem állanak, ezek sem vissza nem térítik a' meglopotttnak elorzott jószágát, sem a' rágalmozotttnak elrablott becsületét, sem a' megöletettnek félbe szakasztott életét, következőleg czélt hibázók. Azok nem egyebek mint egy elvetendő kötés, melly által egyik ember a' másiknak valamely jószágot elad, mi nem az övé; azok egy igazi erkölcs vesztegetés minekutána minden elvetemedett gonoszságnak végbevételére fölélesztenek a' remény által azért eleget tehetni, illynemű engesztelések is minden rosznak igazi oka voltak,

litikai intézmények atyai gondoskodással hozott törvények ótalma alatt enyhíthetik csak meg az illy szívrazó nyomorokat, 's állatinál alábbi élet-tengődést!—

mellyek a' népeket, kiknél becsben valának, hzaj dantól fogva nyomorgátták. — A' társasági erények közül Szerző az erkölcsi egyszerűséget mi alatt a' szükségeknek, és kívánságoknak körbe szorítását érti, a' polgár és családjára nézve igazán hasznosnak mondja. Az erkölcsi egyszerűség által az embernek kevés szükségei vannak, és kevéssel megelégedve él, 'sat. Ha az egyszerűség erkölcsé az egész nemzetre kiterjed, akkor ezáltal a' bőségről bizonyossá tétetik. Mindenben gazdag a' mit maga meg nem emészt, cserére és kereskedésre kimerithetlen ereket fejteget; — dolgozik, gyárol, olcsóbban ad el mint mások, és mindennemű bel és külső jó állapotra vergődik. — Az erkölcsi egyszerűségnek ellenébe tétetett vétek a' telhetetlenség és fényűzés. Ezen vétkeket mind egyes embernek mind a' társaságnak nagy káros következményűek eleven és érzékeny szinnel festi Szerző 's olly fokra emeli hogy azok a' többit majd mind magukból szülik. Mély béléató erő eszközlé tehát hogy a' régi erkölcs mesterek a' társasági erkölcsöknek a' szokások egyszerűségét, a' szükségek körbe szorítását, a' kevéssel való megelégedést talpkövíül tennék, e' szerint lehet minden polgár becsületességére, lelki ismeretére a' törvények 's egyezések bételjesítésében, a' fensőbbséghezi engedelmességére, és igaz vagy hamis hazaszeretetére számolni, 's így tőle a' haza oltárára teendő áldozatokat, 's a' társaságos életben működve jóltevő nagylelkűséget bévárni! —

Vég következtetést vonván Szerző az egészből azt mondja, hogy minden társasági erkölcsök másban nem állanak mint azon cselekedetek' gyakorlásában mellyek a' társaságnak és az azokat gyakorló egyes embernek hasznosak, hogy azok

mind az ember fentartásának természeti céljára mennek ki, hogy a' természet, mivel ő ezen fentartásnak a' szükségét belénk oltotta, annak minden következményeit törvényül, és mindent a' mi attól távol tart, vétekké teszi; hogy mi minden erény, minden tökély magvát magunkban hordozzuk, mihez csak a' kifejtődés szükséges, hogy mi más-kép nem vagyunk boldogok, mint mennyire a' természetből fentartásunk céljára származtatandó szabályokat megtartjuk, és hogy *minden bölcsesség, minden tökély, minden törvény, minden erény, minden művészetek tudománya*, e' következő a' mi tulajdon szerkeztésünkre alapított elvek gyakorlati haszonrai fordításában áll:

„Tartsd fen magadat,

„Oktasd magadat,

„Mérsékeld magadat,

„Élj embertársaidért, *hogy ők is éretted éljenek!*“ —

Virágh J.

VII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

- 1) Károlyi Sámuel. A' parasztok' jelleme. Lap. 3.
- 2) Gyurikovics György, A' Megyei tisztviselők, főképen Szolgabirák' választása hajdankorban. Lap. 57.
- 3) Napoleon elmékedése sz. Helena szigetén, a' historiai igazságról, egy pár példával világosítva Lap. 59.
- 4) Csergheő. Vélekedésem a' nyelvek' befolyásáról boldog állapotunkra, és kipallérozásunkra. Lap 76.
- 5) V. Az emberi lélek, és az isteni nyilatkozás. Lap. 80

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

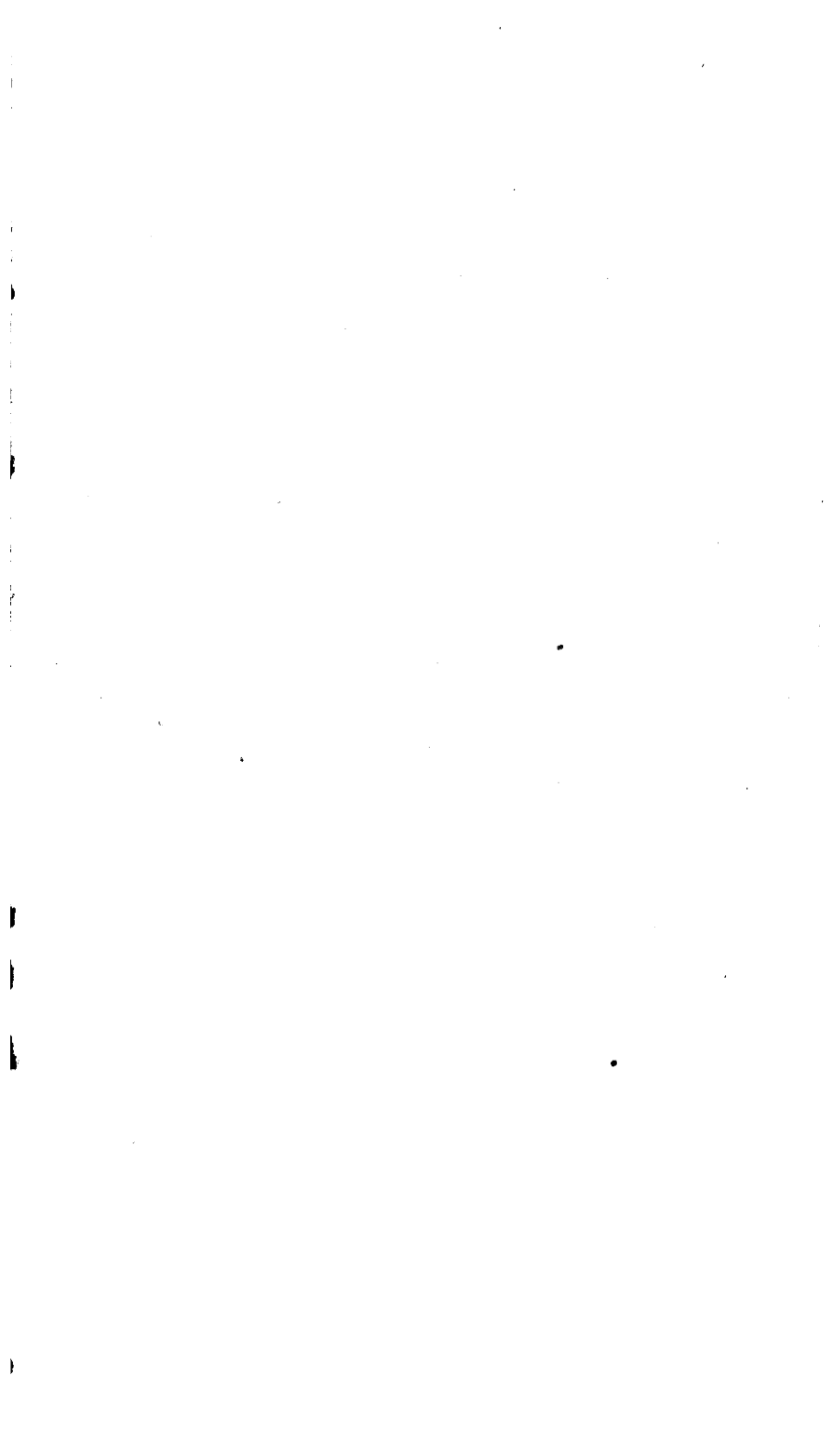
Az új philosophia szellemvilági fejletében. Irta Szeremlei Gábor, professor. Pesten 1841. Nyomtatta Trattner-Károlyi. Ára 1 for. p. p. lap. 104.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Die physischen Grundsätze der Moral, oder das Natur-Moral-Gesetz von A. L. 4, Aufl. Leipzig. 1841.

(Koszorú a' 1841. VII. Kötetéhez két iv.)

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyeség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetési és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLY IST.
TULAJDONA, ÚRI ÚTSZA 453.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1841.

25-ik esztendei folyamata

VIII-ik

VAGY AUGUSTUSI KÖTET.

Ign. Mik. Cap...
4.

**Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik ,**

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban, a' formátum nagy-
sága, a' betük apró volta, a' sorok tömötsége miatt,
csak egy nyomtatott ivet teszen, e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betük miatt) két és fél
ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, itt is,
szinte annyira megy fel, t. i. $2\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hi-
bátlanul leirassanak, bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat, hogy munkajikat egyenesen hozzánk
Alúllirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik
ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr.; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

Pesten, Augustus 1841.

Petrózaí Trattner J. M. és

Károlyi István m. k.

**A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóí.**

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

VIII. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

É r t e k e z é s.

I.

Az emberi életkorok.

1. *A' gyermekség.*

A' *gyermekség* az egyedi lélekélet első kifejlésének kora, az anyától való függés halkonos alábbszállásával. Két korszakokra oszlik: a' csecsemőkorra, melly az anyatestben volt életre közvetlenül következik, 's az *anyán való* életben áll, és a' később vagy sajátlagos gyermekségre, mellyet mint az *anya melletti* életet lehet tekinteni.

A' *csecsemőkor*, vagy az anyakeblen való élet csaknem az első év végéig tart, vagy körülbelől épen addig, mint az anyatestbeni élet, és tökéletes függés által bélyegződik, egy mindinkább önálló léletre való halkonos készüllettel. Az emlőszopó általában semmit nem tehet magára nézve 's idegen segély nélkül el kellene vesznie; a' természet az ő megtartását az anyai szeretetre bízta. Ennek testi előképe gyanánt jelenik most meg a' tejnek képezése, mint az anya testi életének előkelő iránya, miért ezen korszakban a' havi tisztulás, valamint a' terhesség alatt kimarad, és rendesen semmi termékenyítő tehetségnek nincs helye. A' tejmirigyek élete a' kedély állapottal benső viszonyban áll, és valamint kellemetlen indulatok által úgy

megváltoztatik, hogy a' tej kártékonyan, sőt méregként hat a' csecsszopóra, a' szeretet által annyira felmagasztaltatik, hogy a' gyermek megpillantásának szállásánál az emlőkre sebesebben folyik. E' mellett a' gyermek szopása mechanikai ingerlés által öregbíti az elválasztást, úgy hogy minél erősebb az, annál több tej képeződik; és ez nem csak mennyiségére hanem minőségére nézve is megfelel a' gyermek szükségének, a' mennyiben emésztő ereje nevedésével erősebb lesz. Minthogy egyébiránt a' nőt könnyebb álm' s élesebb hallás bélyegzik, mint a' férfit, annyival inkább alkalmas kedélyt is öszhangozván e' célra — a' csecsemő fölött örködni.

Az emlőszopó' élete egészben még gyöngé. Öt gyermek közül legalább egy meghal az első évben; a' halandóság közvetlenül a' születés után legnagyobb, és lassanként azon arányban fogy, a' mint a' gyermek erőben nevedik. Ha eleinte csak gyöngén szopott, 's majd fáradtan és elégtelen alábbhagyott, úgy hogy rövid idő múlva ismét föl kellett az emlőkre tenni, lassanként erősebben tartósabban és ritkábban szopik, míg nem félév múlva a' tejelválasztás csökkenésével más—különösen pép nemű—táplálékot is elfogad. Gyomor és béleső jobban kiképeződnek; az eleinte gyakori bélürülés későbbben ritkább lesz. Kezdetben gyakran és kevés vizellet bocsáttatik, 's ez víz tiszta és szagatlan. A' máj, nem kapván többé vért a' köldök vérérből, növekedésében más életművekhez képest hátramarad, de több epét készít, minthogy az emésztési életművekből több vérekes vért nyer. A' lélekezés lassanként erősebb lessz; az érverések száma egy perczben 110-re száll alá; a' melegnemzés nevedik, a' kigőzölgés még csekély. A' cseplezben kövértség kezd képeződni, mely eddig csak a' bőr

alatt találtatott izmok és csontok mind inkább kifejlenek. A' gyermek állcsontjain belőli 24 foghólyagsákkal, 's a' fogak névszerint a' 20 tejfogak és a' 3ik zápfog—részenkénti csontosodásával, és 12 csontosodás nélküli hólyagsákkal—8-at a' maradó metsző 4 et a' szemfogakra számítván jötte' világra. Midőn most az előbb nevezett 24 fogak a' csontosodásban eléhaladnak, a' 36 foghólyagsákhöz az első és második állandó zápfogéi járulnak, úgy hogy ezen időszak vége felé 14 hólyagsák vannak jelen, mellyektől az állcsont észrevehetőleg földagad.—Az emlőszopó 6—8 hüvelyket, tehát 24—26 hüvelyknyi hosszúra nő, midőn súlya szembeötlőbben, nevezetesen 10—12 fonttal nevededik, 's így körülbelől 18 fontot tesz. Leginkább nevededik a' has, valamivel kevésbé a' mell, legkevésbé a' csipők terjedelme. A' fej' nagysága, melly születéskor a' test hosszúságához úgy volt, mint 1 : 4, egy év múlva 1 : 4½

A' lélekzés által világos veres vér képeztetik, melly a' szív erősebb hatását okozza. Ezen egyesült hatás következtében a' vér erősebben tódul a' fej felé, mellynél fogva nem csak az agynak — a' fogonzatnál még hijányzó-mozgása idéztetik elé, hanem ezen életműnek további kiképezése 's szilárdságbani gyarapodása is eszközöltetik. Így emelkedik az állati élet a' külső benyomásoknak az idegrendszerre való hatásuk alatt, 's az álom mindig korlátoltabb lesz : ha az emlőszopó az elsőbb napokban csak egy óráig volt ébren 24 óra alatt, most 8 órát tesz ébrenléte. Lelke úgy fejlík ki az élet khaoszából, mint a' fogonzat teste a' magzattingból, és sebesen halad elé ezen kifejlés, mint mind annak, mi az élet további lefolyása alatt szilárdabb alakokban képeződik, alaptétele. Fájdalom és kedv jobban kitűnnek, 's váltogatásukban egy-

mást kölcsönösen emelik, úgy hogy a' lételnek érzése mindig világosabb és erősebb lesz. A' fájdalom ébreszt és öld, a' mennyiben a' lélek ellentétét a' testhez észrevehetővé teszi; a' külvilág összhangzását a' testi élet szükségével lecsillapítja, 's a' fájdalom után nagyobb kedv idéztetik elé. Mint-hogy már többé nincsen azon egyforma tartós növényi táplálásnak helye, mint az anyatestben, a' táplálék szükségét időről időre szomj adja tudtúl; ennek csöndesítése lesz az első jótékony behatás, 's miuthogy az mozgás által végeztetik a' munkáság érzéséhez, az az által eleretettnék érzése is csatlakozik. Így veszi a' lélek lassanként az ő külmunkáit birtokába, mialatt magában mind inkább ébred. Az alsóbban pedig mindenütt a' magasabb világlik keresztül. Ámbár hát a' csecsemő erőküliségben, a' hasznos és kártékony ismeretében, sokkal tökéletlenebb mint a' hasonló korú állat, mind a' mellett is világosan mutatja az emberi caractert: nem táplálék, hanem szines—'s a' belső életét ösztönző tárgy után nyújtja ki kezét, midőn az állat, minden iránt, mi nem testi lételére vitetik, egykedvű marad.

A' csecsemő csak az első hetekben bír olly tompa érzéssel, hogy táplálék, meleg, puha fekhely és nyugalmon kívül egyéb-t nem kíván, 's ezen szükségek kielégítése őt csak megnyugotja, nem örvendezteti. Az érzékek munkásságba lépnek, de eleinte csak közérzésökkel. Elsőben az érzékrendszernek két végtagjai serkennek föl; a' legoselekvőbb és legszenvedőbb: a' lát- és bőrérzék; ezután következnek a' hallás és izlés, végre a' szaglás és tapintás. A' szemek az első lehellésre és sikoltásra kinyílnak, az első hétben tisztábbak lesznek, a' mennyiben tartalmuk teljesen átlátszó lesz; még nem látnak ugyan semmit, még

egy tárgyra nem irányzódnak, idegen test közeli-
tésére be nem húnyódnak, a' léleknek még semmi
munkásságát nem árúlják el; de óhajtják keresik a'
világosságot, melly őket kellemesen izgatja, nem
kápráztatja, és kevés hetek mulva világító szines
tárgyakra kezdenek irányulni. A' bőrérzék' közérzése
által keletkezik az emlőszopó jóléte a' meleg puha
fekhelyen, az anyai keblen 's a' langyos fürdőben,
későbbben tisztátlansága által háborittatik. Egyébi-
ránt ekkor különösen az ajakak szolgálnak érző é-
letművekül. — Ámbár már a' dobüreg a' lélekezés kez-
dődésekor az Eustách kürtje által a' benne meg-
gyülemlett takonytól megtisztult, de azért a' cse-
csemő az első hetekben még nem hall semmit, a'
honnan erős zörrenés sem költi föl álmából; csak
a' második hónapban tesznek szelid hangok benyo-
mást reája, úgy hogy az egyszerű éneklés meg-
nyugotja, és elaltatja. Izlése kezdetben hasonlólag
tompá, úgy hogy minden szende meleg folyóság
különbég nélkül kedvére van. A' szaglásnak némi
nyomát részint onnan gyanítjuk, hogy az anya' gőz-
körében jobban érzi magát, és megnyugszik, ha
szinte őt más érzékeivel észre nem veszi is.

Lassanként jut a' gyermek eszméletre, mint
az isméret kezdő pontjára; a' mennyiben az ide-
gen lételt észreveszi, a' sajáttól megkülönbözteti,
's így egyediségét a' külvilággali ellentétben tud-
ja. Figyelmezei kezd, a' mennyiben a' második
hónapban pillanatját bizonyos tárgyakra függeszti,
és ezeket mozgásaiknál követi; majd váltogató für-
ge mozgalmak iránt különös érdeket is mutat, mint
az életnek kifejezését és érzéki benyomások gyors
egymásra következését. Ezeknek átengedi elsőben
magát, a' mint neki ajánlkoznak; aztán óhajt a' ue-
ki kellemesnek tetsző tárggyal közelben lenni.
Hangozokra harmadik vagy negyedik hónapban fi-

gyel — Majd több érzéki munkásságokat egyesít, hogy a' tárgyakat ismerhesse; valamint az anyai keblet egykorúlag tapintja, látja, és izli, úgy minden tárgyakat mellyeket tetszéssel néz, tapintani is akar; azokat ajakaihoz és szájába viszi, midőn a' láthatónak állományiségát is tapasztalja; majd a' hangzó testet is akarja látni, és azon tájék felé pillant, merről a' hang füleit érinti; később ismét saját tagjait, névszerint lábait vizsgálta. Ilyképen jut az első, ámbar még homályos előterjesztésekre. — Lassanként tartósabbak lesznek a' benyomások lelkében: a' korábbi tárgyakat újra megismeri, 's megpillantásuknál emlékezik az érzésekre, mellyeket benne hajdan létre idéztek, az anyai kebelrel is így ismerkedik meg; később illy tárgyak után kívánczik, ha azokat nem látja, és a' negyedik hónapon túl mozgásairól 's arczvonásiról megismerhetni, hogy álmában az anyai emlő lebeg előtte 's szopásról álmodik. De minthogy a' jelenségeket csak elkülönözve 's nem jelentésökben fogja föl, azok nem is tesznek reá mély benyomást és a' legszembeötlőbb események emlékezete is ezen korszakból nem marad a' többi életen keresztül vissza. E' mellett érzéki munkássága még szűk körre van korlátozva, a' mennyiben jéglenesjének golyóalakjánál még rövidlátó, 's hibáztatva a' csontos halljárt csak a' közelhangot hallja — Így a' tér és időviszonyok fölötti ítélete is tökéletlen; a' mozgó testet fejfelé 's szemével követi, de a' nagyságot és távolságot nem becsli, utána kap annak mi tőle messze van, 's azt is szájába akarja dugni, mi igen nagy. Majd tapasztalásokat tesz: ha két érzéki jelenségek egyszersmind vagy közvetlenül egymásra több ízben következtek, egyiket észrevévén a' másikat is fölteszi, tehát oki összefüggést vesz föl; így tanítja meg a' szükséges előkészületeket, ha az emlőkre akarják tenni, 's szomszár

enyhül, mihelyt azokat látja; sikóltásának hatásait fölfedezi, és osztán készakartva sír, hogy valamit megnyerhessen. Az analogiát is követi, 's a' hasonlatosságtól magát vezettetni engedi: a' mint az anyai emléket látta és izlelte, úgy mindent mi neki tetszik izlelni is akar; megismerkedett a' helyezettel, mellyet anyja ád neki, ha szoptatni akarja, 's keresi az emléket, ha ki őt hasonló módon ölébe veszi. — 'S így lassanként kifejlik az ő belső önmunkássága a' külvilággali közlekedésben. —

A' gyermek szükségeinek kielégítése 's kívánságának beteljesítése eleinte csak engesztelődést és nyugalmat, későbbben kedvtelést, végre örömet eszközöl kedélyének kezdődő munkássága mellett. A' második hónapban kellemes érzéki foglalkodásoknál mosolyogni kezd, a' negyedikben nevetni és ujjongatni, névszerint ellenkezeteken, mellyek benne az előterjesztések' gyors váltogatását okozák, péld. ha valaki előtte elbuvik és hirtelen előtűnik. Az örömhöz szomorúság és harag is járul, 's a' sikóltáshoz a' harmadik hónapban az arcznak fintorítása csatlakozik, melly a' sirásnak tulajdona, és a' könnyezés. Kezdetben az emlőszopó kívánságaira nézve semmit nem tehet; a' honuan indulatba, még pedig először kellemetlenbe esik valamelly szükség, vagy más terhes behatás miatt. Ekkor szenvedélyesen jártatja tagjait, magán kívül van, sikolt és vergődik (zappelt), péld. mikor fürö-ztik, mintha életveszélyben volna, és sikoltása inkább harag, mint panasz hanggal bír. Csak lassanként jut mérséklésre világosabb előterjesztések megismerése és elérése által, türelmesebb lesz, a' mennyiben tapasztalatokat gyűjt, 's az idő és tér' szükséges korlátaival megismerkedik. — Az ötödik hónap után az érzékek' foglalkodását 's a' jeleu-

ségek sokszerűségét óhajtja, hogy előterjesztéseket nyerhessen, és unalomból sír. Mialatt megkedvelli a' mit ismer, és kívánja azt, mihez szoktatták, a' változtatás szeretete mint ellensúly áll nála.—Eleinte a' kellemeshez hajolván 's a' kellemetlentől elfordulván, körülbelül a' negyedik hónaptól fogva, azt mi neki tetszik birni is akarja, utána kap, bár még nem is képes azt erősen tartani. Ha már illy birtokba vételben gyakorolta magát, hatni is akar: mozgatja, felfordítja a' testeket 'sat. különösen örül ha ekkor azok hangzanak, és az ilyen játéknál, a' változásokban, mellyeket az idegen testeken előidéző, hatását ismerni 's erejét érezni tanulja; így kezd el a' hetedik hólnapban önfoglalkodás által egyedül mulatni. — A' születés után a' mozgás életművek még gyöngék, főleg pedig az akarat ereje hiányzik; ekkor a' csecsszopó csak hanyatt feketik, lassanként tanulja magát kinyújtani, fejét egyenesen tartani, végre ülni. Első mozgásai cél nélküli ellenhatások valamelly érzésre; így minden kedvetlenségnél sikolt, változtatva görbiti 's nyújtja tagjait, és a' harmadik hónapban öröme él 's óhajtásánál reszket. Lassan lassan czélok által határozza mozgásait, és kiáltás által megszerzi azt a' mit kíván. Ha elsőben a' hang a' fájdalomnak, osztán a' kedvnek öntudat nélküli kinyomata volt, később pedig az óhajtott tárgy elérésére fordított, az ötödik hónap körül kezd az emlőszopó arra figyelni és vele játszani, az ő gagyogása a' beszédnek képzelgő előjátéka. Mialatt pedig felsőbb végtagjait bizonyos czélokra használni tanulja, az alsóbbak céltalanul mozgattnak. Lassan lassan kiterjed az akarat a' szék és vizellet' kiürítésére is, úgy hogy ez többé nem csupán a' kiürítendő anyagok ingere által határoztatik. —

Korán mutatkozik a' rokonérzet' hatalma. A' csecsemő jobban érzi magát emberek közelében, nem akar egyedül lenni, hanem karra vétenni, vagy valakit fekhelye körül szemlélni. Kellemesen hangzik neki az emberszó, melly megengesztelő és örvendeztető; majd tetszést is nyilvánít az emberi alak' látásán, szemébe pillant, 's örömet néz emberi mozgásokat. Ekkor megkülönbözteti a' személyeket is, és jobban szereti azokat, kik őt' ápolják, vagy némi érzéki foglalkodásokat szereznek neki, mint ki őt' táplálja. Midőn jelesül azok' közelében érzi jól magát, kikhez szokva van, és a' kiknek megpillantásuk őtet, az eddig általuk okozott kellemes érzésekre emlékezteti, idegenek iránt bizalmatlan kezd lenni, fél tőlük, midőn még is egyesekhez különös vonalmat, másokhoz idegenkedést mutat, de gyermekekkel rendszeren örömet társalkodik. Szánakozást is kült már, ha a' szeretet személy szenvedését látja. Ily rokonérzetnél fogva ő tagmozgásokat, tekintetet és hangokat korán megért, az általános hangulat szerint, mellyet azok kifejeznek, úgy hogy általuk megörvendeztetetik vagy ijesztethetik. Lassanként a' jeleknek, névszerint a' szók' határozott jelentését is tanulja ismerni, a' mennyiben két érzéki benyomásokat, a' láthatót mint jeleltet, a' hallhatót mint jeleltöt a' képzeletben összeköti, úgy hogy ekkor ugyanazon hangnak hallása ugyanazon tárgy előterjesztését is újra fölserkenti. Elsőben névszókat, későbben igéket és melléneveket tanul ismerni, a' többi szókat, valamint az összefüggő beszédet még nem érti. Majd hozzáfog az önkénytes mozgások utánozásához, igyekszik magát érthetővé tenni és másokra behatni; midőn már darabig tagmozgásokat használt volna e' végre, a' nyolczadik hónapban figyelmesen vizsgálja a' beszélő' száját, 's egyes szókat próbál utánmondani. —

Ezen közlekedésben a' jog és törvény' sejtése is fölébred. Más gyermeket nem akar anyja mellén látni; vigyáz, ha valjon teljesítik e' kívánságát, melly esetben parancsoló lesz, és boszankodik ha önkényének ellenállanak; de a' következetes bánáznál megtanúlja, hogy neki javát akarják, — és alája veti magát a' szabott törvénynek, úgy hogy a' szabadság csirája ez által benne felserkentetik. —

A' későbbi vagy sajátlagos gyermekség háromféle mozgások beléptével kezdődik, mellyekben az önmunkásság előhaladása mutatkozik, t. i. a' rágással, menéssel és beszéléssel, 's a' fogváltásig—tehát az első évtől a' nyolczadikig—tart. Ezen idő-zakban a' gyermek körülbelöl 42 hüvelyknyit nő, és mintegy 40 fontot nyom; hosszúsága évenként 2—3 hüvelykkel, súlya 3 $\frac{1}{2}$ fonttal nevelszik, mind a' mellett is ezen nevedés az elsőbb években nagyobb, az utolsóknban csekélyebb. A' törzsökhöz képest a' fej' nagysága folyvást fogy, a' végtagoké nevelszik. Az élet általában mindig erősebb lesz, 's a' halandóság mindenévvel alábbszáll. A' rekeszizom erősebb munkásságánál 's alábbszállásánál a' lélekzés mélyebb 's egyszersmind a' tisztább lég' szüksége nagyobb lesz, a' tüdök ekkor veresebbödnék 's jobban kiterjednek. A' vér világosabb, 's rostanyaggal dúsabb lesz; a' szív más életművekhez képest nevedésében visszamarad, tehát aránylag kisebb lesz, de erősebben hat, és egy perczben csak 80-nál üt többet. A' melegnemzés gyarapodik, 's a' hideg kevésbé hat kártékonyan. A' képző izmok erősödnék. A' táplálás bővebben történik, 's a' kövérség nevedésével az egész test több gömbölydedséget nyer. A' különböző elválasztások szaporodnak, 's saját-ságukban jobban kifejlének. A' bőr szilárdabb lesz,

's többet gőzölög ki. A' vizellet saját anyagjait mutatja, szinesebb, ritkábban, de mindig nagyobb mennyiségben bocsáttatik, a' mennyiben a' vízholdyag nagyobbodott. A' máj, más életművekhez képest kisebb lesz, a' lép ellenben nagyobb mint eddig, 's a' kedész mirigy megszűnik nevededni.

A' mi az állati életet illeti, a' vér erősen özönlik a' fej felé, úgy hogy könnyen torlódást okoz. Az agy kevés vért vesz föl belsejébe, de inkább kifejlik, névszerint féltekéiben, és leginkább hosszában nő, kevésbé szélességben 's legkevésbé magasságban. Ezen időszak vége felé az agy, valamint a' gerinczvelő is növekedésöknek határához, 's részeiknek állandó arányához közelgetnek: a' tobozmirigyén szívós nedv jelenik meg, melly végre fővény szemmé kezd keményedni. Az izmok szilárdabbak lesznek, a' csontosodás halad, és a' csontvelő mindinkább kiképeződik. A' koponyacsontok széleikkel egymást érintik, úgy hogy a' kutacsokat bészárják 's lassanként fogakkal vágnak egymásba. Az állcsontok nevededő erőssége, az állcsontüregek nagyobbodása és különösen a' fogak átrontása által az arcz hosszabb lesz; az orr nagyobbodik 's állandó alakot nyer; midőn így az arczulat egyediséget ölt, az arcz izmainak élénkebb munkássága következtésében több kinyomást nyer. Így a' mozgási erő általában gyarapodik, és az akarat' befolyása', valamint az egész test hajlékonysága nevededésével fáradhatlan mozgás áll-elő.

A' fogzás rágásra készítet. A' vérnek az állcsontok felé való erősebb torlódása, melly gyakran fájdalmat, hőséget, verességet és lázas mozgásokat okoz, megelőzi a' fogak kirontását, melly körülbelől a' 9-ik hónaptól a' 3-ik évig tart, mi-

dön a' megvékonyult és lassanként elhalt foghúsporczógó részint megpuhúl és beszívatik, részint elvettetik. Elsőben a' belső, osztán a' külső metsző fog, majd a' legelső zápfog, későbbena' szemfog, végre a' második zápfog jelenik meg, mellyel az őszves tejfogak megvannak. Ezeknek kitörésöknél figyelemre méltó összeegyezés mutatkozik: [miután t. i. egy fog az alsó állcsontban előtűnt, kevés napok vagy hetek múlva következik az annak megfelelő a' felső állcsontban; majd a' hasonló fogak mind két oldalon körülbelöl egykorúlag rontanak ki; ezután sorba szedődnek, mert hólyagcsáik az állcsontokban nem voltak szabályszerűleg rendezve, névszerint a' szemfogé térhijány miatt soron kívül feküdt; bár milly különböző legyen végre egyes fogak hossza az állcsontokon belöl, még is egyenlő magasságban tűnnek azok elé, úgy hogy ráglapjok ugyanazon vonalban fekszik. Egyszersmind az alsó állcsont erősebb, iznyujtványa inkább függőleges, 's izgódre mélyebb lesz. A' rágizmok a' halánték-árok nagyobbodásával több tért nyernek 's tömöttebbek lesznek; a' szájüreg az állcsontok kifejlése által tágasabb, a' pofák teljesebbek, az ajakok duzzadtabbak, a' garat bővebb lesz, a' nyálmirigyek inkább kifejlenek, több nyálat választanak, melly egyszersmind tartalomteljesb, a' gyomor hosszukásabb 's izmosabb lesz; a' bélső különbözőféle részei mind inkább közelítnék állandó alakjukhoz, 's az epehólyag az epe szaporodásával nagyobbodik. Ezen körülmények közt a' gyermeket a' tej, melly lassanként szűkebben választatik el, többé ki nem elégíti; kevésbé is telik kedve ezen egyforma táplálékban; minthogy ízérzéke munkásabbá lett, és változtatást akar, névszerint az eledelútak izomerejének gyarapodásával szilárdot is akar éldelni. Lassanként leszokik a' csecsről, midőn a' tej elapad, 's részint visszaszívatik; már

most táplálékját nem az anyatestből veszi a gyermek, hanem az anyanyújtotta idegen anyagokból, mellyeknek megemésztésüket a rágás és nyállal keverésnél fogva saját ereje által előlegesen eszközölheti. A mennyiben ezen élelemszerek megemésztése halkal történik, a gyomor húzamosban marad megtelve, és az éhség lassanként hosszabb szünetek után jelenkezik. Eleinte harapdál a gyermek, 's a zápfogak kitörésével kezd rágni, még pedig elsőben igen csekély erővel.—Mialatt ezeknek gyökereik folyvást nevedkednek, a tejfogak koronái kopnak lassanként, úgy hogy a metsző fogak hegyei elenyésznek, a szemfogakéi tompábbak lesznek. Azonban ezen időszak alatt a maradó fogak az állcsontokon belől tovább képeződnek, mellyekben — miután a hátulso zápfogak hólyagcsái is hozzájuk járultak—végre 32 foghólyagcsák foglaltatnak.

A feszítő izmok inkább kifejlenek, úgy hogy a hajtó izmok korábbi túlsúlyjokat elvesztik, következőleg az egyenes magatartás és menés lehetséges lesz. A csigolyák csontosodnak, a mennyiben íveik a testekkel, ívfelek egymással összenőnek, 's tövisnyujtványaik képeződnek, a kereszt-csontot tevő öt darabok is összeforrnak; egyszersmind a kezdetben még egyenes gerincoszlop görbületeit megnyeri. A medencze három csontjai még darab időn át porczogós tömeg által vannak egymástól a czomb izvápájában elválasztva; a végtagok csontjain is nevezetes helyek maradnak még porczogósan. Azonban az első év vége felé a gyermek állani kezd, de minthogy a feszítő izmok még igen gyöngék, hamar elvesztí a súlyegyent és elesik. Ezután tér a lépésre, részint a csupa mozgási ösztön által határozottatván, részint hogy valamelly távoli tárgyat elérhessen;

erre ugyan már a' születés után mindig készítették, mivel a' még czélnélküli vergődésnél (Zappeln) egyik láb a' másikkal változtatva kinyújtatik és meghajtatik. Későbbben a' futásra jön a' sor, melly tulajdonlag csak sebes, meggondolatlan ugrás, mikor könnyen előre esik. Csak a' második év végével nyer kivánságaiban mérséklést, és feszítő izmaiban erősséget, hogy mehessen, 's a' mint ebben biztosabb lesz, azonnal egyedül, szabadon és saját önkénye szerint akar mozogni. Kibontakozik az anya' karjai közül; valamint más táplálék elfogadása által annak emléiről; most maga lép a' földre, és—térsen fejezvé ki—önálló és szabad lesz, úgy mindazáltal hogy erő és gyakorlás, valamint meggondoltság és előrelátás hijánya miatt az anyai gondoskodásra még mindig szüksége van.

A' lélekzés tökéletesedésével a' gőgnek izmai munkásabbak lettek; a' nyelv a' szájüreg nagyobodása által szabadabb tért, a' szopás és rágás által gyakorlást és hajlékonyságot, a' csontosodó nyelvcsonat által szilárdabb gyámpontot nyert; de a' fogak által az álcsonatok egymástól távolabb estek, a' pofák és ajkak feszültebbek. Így van elkészítve a' gyermek a' beszédre, a' hang szabad mozgás általi módosítására, izesült 's bizonyos alkatrészekre fölelemzhető hangok képezésére. A' belső föltétel pedig bizonyos előterjesztések megnyerése, hol nem csak valamely általános személyes érzés lel helyet, hanem az én a' tárgyakat magától megkülönbözteti, és a' hol az utóbbiak előterjesztése, bizonyos hangok előterjesztésével összeköttetik. És előidéztek a' beszéd a' szellemi képző ösztön által, melly a' belsőt külsőleg kívánja ábrázolni,— az értelem bizonyos ösztöne által, melly mielőtt még a' gyermek működéseiről és ezek' alapjáról valamit tudna, gondolkodás nélkül

törvényszerűleg külekezik. Ide járul még a' rokon-
 érzet, a' saját szellemi természetnek másokban va-
 ló megismerése, a' társalkodási ösztön, melly ré-
 szint utánzásra, részint a' másokra hathatás' pró-
 báira van rendelve. Az előterjesztés, melly érzé-
 ki jelenség által felizgattatott, ismét érzéki alak-
 ban akar elé is tűnni; és így a' beszéd, a' külső-
 nek belsőbbül származó viszhangzása, az érzéki
 és szellemi világ egysége és ellentéte által van
 adatva.—A' gyermek elsöben egyes, többnyire
 egytagú szökat mond ki, és pedig kezdetben
 tiszta beszédvályból, további czél nélkül; kés-
 öbben ha zúálja azokat kívánsága' kifejezésére,
 hol azoknak egész tételek helyét kell elfoglal-
 niok. Ezek legközelebb érzéki tárgyak' jegyei
 (főnevek a' nevezö esetben), azután érzéki ese-
 lekvényekéi (igék a' határozatlanban). A' hang-
 képezés többnyire az ajakakon kezdödik, (b, p,
 m, v), aztán a' nyelvhegyre (d, t, l, n), és a'
 fogakra (f, s, cz) megy, csak késöbben veszi
 igénybe a' szájüreg hatulsó részeit (g, k, ch, r);
 és a' magánhangzókat először tátott szájjal (a' e'
 e) azután szükkal mondja ki (o, u, i). Egyes
 szükrül tételekre, valamiat előterjesztésekröl go-
 dolatokra megy. Ezek eleinte még egyszerűek,
 főnévböl vagy valamelly igének határozatlanából,
 vagy egy melléknévböl állók; késöbben több ta-
 gokat foglalnak magokban, a' mennyiben két i-
 gék vagy két főnevek egymásra vitetnek, e' mel-
 lett hajtogattnak, és a' ráviteli módok mellék-
 nevek és előszök által kifejeztetnek. A' 3-ik év-
 ben kezd a' gyermek be-zélni, 's beszéde gon-
 dolatlánczot ábrázol, és köt-szavak 's névmások
 elfogadása közben a' 4ik és 5ik évben kiképezö-
 dik. Ezen az úton szellemi közlekedésbe lép a'
 gyermek az emberekkel, magát velök egyenlívén.
 Midön darabig néhány szökat teremt magának,

Tud. Gyűjt. VIII Köt. 1841.

2

majd a' neki adatott alakokat elfogadja, az őt környelők' tájbeszédéhez szabja magát, és anyanyelvet nyer. A' beszéd pedig a' szabadság csirájából lépven elé további szabadságra vezet, 's az érzéssel a' gyermek értelmes is lesz; majd a' jogról és joptalanságról, jóruł és rosZRul érzékfölıtti előterjesztések keletkeznek, ok és cél utáni fáradhatlan kérdésekben nyilvánul az értelemnek isméret utáni nyugtalan vágya. Egyébiránt e leinte a' gondolkodás közvetlenül beszédbe megy által, és a' gyermek tartózkodás nélkül fecsegven egész lelkébe hagy pillantani; csak lassanként tanulja megfontolni, mit és miként beszéljen.

Végre annyira megy a' gyermek, hogy a' rá' gásbau az anyagot, a' menésben a' tért, a' beszédben az előterjesztést zabolázza; a' rágás és menés által a' külvilágban, a' beszélés által pedig a' belvilágban 's nemhezi viszonyában lesz szabad. Ezen előmenetekre az anyától készítettett: emészto erőre az anyatej által, mozgási erőre az anya' karján a' lélekerőre az anyától szerzett érzéki benyomásoknál fogva tett szert. De maga az eléhaladás saját erejének, 's az annak megfelelő ösztön' külekezése. Uj időszak tűnik elé a' rágás által a' testi életre, a' menés által az akaratra, a' beszéd által a' gondolkodásra nézve. De mind a' három irányok egymásba vágnak, úgy hogy a' rágás az akarat által és az izlés miatt, a' menés az érzéki isméret által és miatt, a' beszélés az akarat által és miatt teljesítettik; és mind ezek közös alapja az önállóság utáni törekvés, kifejlés és eléhaladó egyedisedésnél fogva.—Az élénkebbé lett lélekmunkás-ágnál mindig kevesebbet alszik a' gyermek nappal, és végre épen semmit. Ismérete az érzékire van irányozva; észrevétel és emlékezet előkelők, és körülbelöl az 5-ik évtől a' phantasia is mun-

kásabb, úgy hogy az elbeszélésekbeni érdek fölserken. A' figyelem több tartósságot nyer, és nem csak tárgyakra, hanem viszonyokra is irányzódik, úgy hogy a' figyelő lélek kifejlik. A' benyomások maradóbba lesznek, és az emlékezet beszéd által gyámolittatik; így némelly ezen időszakbéli emlékezés holtiglan megmarad, ha szint' egészben véve a' gyermek könnyen felejt is. [Mialatt az értelem' érzéki tárgyakkal foglalkodik, öntudatlanul követi a' szellemi munkásság' törvényeit, és aránylag inkább az érzéki tárgy, sokszerű összhangzásának ismételére, mint a' hasonlóknak tetsző dolog megkülönböztetésére van irányozva: így használ a' gyermek sajátnevet nemnév helyett, a' mennyiben bizonyos fogalmat általános hasonlat után szerez; csupa fölülegettségből elméncz, 's elfogultlanságánál fogva őszinte, a' mennyiben ítéleténél általános hasonlatoktól engedi magát vezetetni. A' beszéd érteni tanulá-ában leghatalmasabban mutatkozik az értelem. Lehet ugyan egy szó kimondásánál bizonyos tárgyra célzani (főnév), vagy valamelly cselekvényt észrevenni (ige), vagy a' tárgy viszonyát magában vagy érzésünkre vitetésében tagmozgatás által kifejezni (melléknév): hanem az illy tanításul igen keveset ismer meg a' gyermek, sőt azt egészen nélkülözheti, és a' legtöbb szók', névszerint az olyanok értelmét, melylyek' jelentése érzékileg nem ábrázoltathatik, hanem csak más szóknál fogva magyaráztathatik, magától mindig kitalálja, a' mennyiben azok általános fogalmat fejeznek ki, péld. vanságot, lételt, dolgot 'sat. Az ige' felfogásánál a' változást a' tárgytól mellyen végbe megy, valamint a' melléknévnél a' tulajdonságot az állománytól meg kell neki különböztetni, tehát elvonni; és a' szók' hajtogatásánál a' viszonyok és azok' jegyei fölött való ítéleteket összevetni. A' fölserkenő értelem maga al-

kotna magának beszédet: a' jelenbeszédben ő saját képmását találja, és azért azt könnyen átsajátítja. Most az előterjesztés határozottabb és világosabb, a' lélek az érzékektől függetlenebb 's birtokában hatalmasabb lesz, a' menyiben a' szókat, mint a' gondolkodás' elemeit szabadon tanulja igazgatni. —

A' gyermek magas fogékonyságát mutatja az érzésnek, melly szűk körre van ugyan korlátozva, de az ő képezőségének alapja. Könnyen meg lehet örvendeztetni valamint szomorítani, és az ellenkező indulatok gyakran hirtelen következnek egymásra. Fölserken a' szép iránti érzés, a' mennyiben ez könnyen fogható, és érzésekre ható oldala a' szellemi jelentést fölülmulja; 's ahoz még érzéki kívánság is van kötve, és a' gyermek mindent mi neki tetszik, birni is akar. Az önség benne még előkelő, mert az Énnek először egyediségében kell kiképeződnie, 's az erőnek bizonyos fokára jutni, mielőtt a' rokonérzetre 's az alrendre képes lesz. A' honnan a' gyermek bizonyos kedélynélküliséget mutat, péld. keménységet az állatok irant, szülék vagy testvérek elvesztésénél egykedvűséget, és a' mélyebb fájdalom ellen, mellyet el nem viselhetne épen ez által van felfegyverkezve. Így eleinte nem is hajlandó idegen jogokat megismerni, mindent magáévá akar tenni, 's saját akaratját fenntartani. De a' magasb szabadság csirája benne fekszik, és a' viszonyok úgy vannak rendezve, hogy az kifejlődhetik. Mert az erkölcsi parancsolat neki legelsőben a' szülék által példázolatik: az anya' jótétei szeretetet és így szenteséget ébresztenek föl; az atyai komolyság és hatalom tiszteletet csepegtet beléje, 's e' szerint engedelmességre vezeti. Így az erkölcsiség első vonásai a' szülékhez viszonyban tűnnek elő. A' gyermek ad nekik abból,

mit sajátjának tart, örül a' maga meggyőzésén, érte jutalmat és dicséretet vár, 's egyszersmind izleli a' jótét' első örömét, ha bár érzéki alakban. Hogy a' szeretetet el ne veszítse 's a' büntetést elkerülje, alája veti magát a' parancsolatnak, ennek megszegése után tusakodik magában, hogy vallomással lélekisméretét megszabadítsa, de a' szülék' kedvetlenségétől is fél. A' büntetés, mint az igazságnak gyakorlása jóltévéleg hat, mert a' fájdalom itt is magasb erőt kelt föl; de csak akkor van ezen hatása, ha komolyan 's szenvedély nélkül teljesítetik, és a' szigorú igazság-szeretet által enyhítve jelenik meg, mert a' gyermek illendőségre, 's becsület-érzésének kimélésére is korán számot tart. Az erkölcsi csírának másik ápolója a' rokonérzeten alapuló társalkodás, a' gyermek tetszeni és szeretettni akar. A' bizalmatlanságon épült kezdetbeni bátortalanság más gyermekekkel, a' társalkodás szüksége által legyőzöttik, és miután a' gyönyörködtető játék egyesnek önkaratja által megzavartatott, ez, az erősebbnek vagy okosabbnak igazait megtanúlja ismerni, 's magát a' hozszabja. Így a' gyermek oda vezéreltetik, hogy magát a' törvénynek alája vesse az életben.—Egyszersmind fölé red benne az érzékfölötti világ sejtése, melly képzeletét érzéki formákba öltözteti; így minden elbeszélések közül legörömeztobb hallja a' meséket, örömezt ismételteti azokat, hiven követvén képzeletével, szereti és biszi a' csudálatost, 's könnyen kísértetfélelembé esik.

A' kifejlendő erő bizonyos munkássági ösztön által nyilvánul, melly öntudat és szabad akarat nélkül mint ösztön jelenkezik. A' gyermeket szünetleni mozgékonyság bélyegzi, mint azt az ő ugralása, az anyagi és szükséges korláto-

kon fölülí kihatása szemlélhetővé teszi. Ó valamit akar alkotni és képezni, hogy munkásságát lása, de pajzánságba, kárörömbel és pusztitási kedvbe is esik, a' mennyiben ekkor a' saját erő érzése élénkebben tűnik elő. Ó szűk körében merénylő lelket mutat, 's a' más oldalon utánzási ösztön határozza. Ó tudni vágyó, hogy értelmét kielégítse; mialatt phantasiáját is foglalkodtatni akarja, 's könnyen ráadja magát, hogy ötleteit és leleményeit mint tetteidolgokat beszélje el. Az ő sajátlagos foglalkodása a' játék, egy tetszőleg czéltalan gyakorlat, mellyben az őnhatalmú munkásság kifejlik, és érzéki vágy, mellybe szellemi viszony van burkolva. Túl hat a' játék a' valóságon, ha semmi kényszerítő külsűkség nem zavarja, a' mennyiben a' képzelet a' jelen-tárgyak alatt magának valami mást gondol, vagy más viszonyokba álmodja magát. Így a' játékban a' kedély élénkben fölízgatatik, a' feltaláló lélek felköltetik, az erő gyakoroltatik és annak öntudata eléretik. Elsőben a' gyermek csak dolgokkal, aztán más gyermekekkel játszik, és ha ezeket eleinte határozni akarja, lassanként társas közlekedésre jut; elsőben viszonyokat, későbbben eseményeket költ, és a' művészi képző ösztöntől határozottatván játszva próbálja a' festést, építést 'sat.

Valamint a' későbbi gyermekségben az egyediség bizonyosabb vonásokat nyer, mint a' csecsemőkoréi valának, azonképen fejlik ki a' nemi sajáttság. A' fiúgyermek nagyobb, 's ezen különbséget azon részek mutatják legérezhetőbben, mellyekben a' mozgási erő inkább eléűnik: a' fű az arcz, különösen az állcsontok, a' derékon a' végtagok különösen a' kéz és láb; így izomállománya is tömöttebb 's bőre szilárdabb. Benne aránylag az őnség, a' leánygyermekben a' rokonérzet erősebb

Amaz inkább akar saját útján menni; ez fogékonyabb, hajlékonyabb érzelmesebb és gondolkodóbb, könnyebben fog föl, nagyobb rokonérzet mellett is a' közlés' szükségénél fogva korábban tanul szólni, és beszéde több kinyomatot nyer; amaz akaratját egyenes úton akarja végrehajtani és inkább határozza az anyát; ez ügyesebb, finomabb, tetsző engedékenység mellett eléri azt a' mit akar, és így inkább határozza az atyát. Amaz " lármas, erős mozgással és erőködéssel összekötött, ez a' könnyű és nyájas játékokat szereti; amaz épít és ront, alkot és pusztít, midőn ez rendez, szépít, és megtart; amaz az izomerő' gyakorlásában és a' bátorság' kitüntetésében tetszik magának, ez a' csendes házi életet utánzó játékban. És így álmodik mindenik jövőndő rendeltetéséről, 's valamint a' nemi különbség a' képezés alatt korábban mutatkozott a' test öszves characterében, mint a' nemző életművekben, úgy az élet folyása alatt is elsőben a' lélekmunkásság általános irányát határozza, 's a' nemzésre vitetésben csak későbbben külekezik.

II. Az ifjuság.

Az első ifjuság vagy a' fiú-és leánykor a' második fokzástól az emberkor kifejléséig, vagy körülbelől a' 8-ik esztendőtől a' 14ikig vagy 16-dikig tart. Bélyegzi ezen időszakot az utolsó mulékony életművek', a' tejfogak és a' kedésmirigy' elvesztése. A' tejfogak' azon korszakban, midőn még a' csontképezés általában tökéletlen volt, megcsontosodtak, 's rövid idő alatt kifejlődtek: korán megérttek, 's azért nem tartósak. Kevesebb földes részeket foglalnak magokban, keskenyebb koronájok 's vékonyabb románczok van; ez okból idején elkopnak, edényeik és idegeik

fonnyadnak, végre elenyésznek; gyökereik e' mellett részint kurtábbak vékonyabbak mintegy elragottak lesznek, és minthogy a' fogsejtek is az állcsontok nevedésével tére'ebbek lettek, 's eze' fölül a' maradó fogak szoritják, lógni kezdének 's végre kiesnek. A' maradó fog hólyagcsája mint a' tejfoghólyag-a bujálkodása' jött létre, 's az ó külső inas bőre megnyúlt és csak egy szoros csatorna vagy fonalnal fogva függ a' fogsejt csonthártyájával össze, mivé a' tejfoghólyagcsa inas hártája változtatott; egyébiránt a' kettő közt egy csontos közfal képeződött. Mialatt ez halkal ismét enyészik, és azon fonal ismét téres csatornává válik, a' maradó fog, ha már gyökere formálódott, a' fogsejtbe vonul vissza, hol a' tejfog még megvan. Elsőben a' 3-ik zápfog járul a' 7-ik vagy 8-ik évben a' tejfogakhoz. Akkor ezek lassanként kihűllnek, és a' maradó fogaktól pótoltatnak ki, még pedig a' metsző fogak rendszeren a' 8-ik vagy 9-ik évben, az 1-ső és 2-ik zápfog a' 10-ikben, a' szemfog a' 11-ikben cserélődnek fel, 's a' 12-ik évben a' 4-ik zápfog eléltüntével a' fogak' száma 28-ra szaporodik. Ezen maradó fogak erősebbek, minthogy későbben keletkeztek 's halkal képeztettek; részint más alakok is van, a' mennyiben a' négy hegyű tejjápfogak helyére két hegyű maradók lépnek. Mialatt a' szélesebb koronák által a' ráglap nagyobbodik, az állcsont is erősbül, 's az alsó állcsont' iznyujtványa inkább függőlegesen van helyezve, úgy hogy a' rágizmok egyenesebb szegletben ragadnak rája, maga az iz nagyobbodott, úgy hogy most a' rágás több erővel történik. Egyébiránt a' koronák kifejlése után, a' gyökerek még 2 — 3 éveken át erőben gyarapodnak. — A' kedész mirigy fonnyad, 's elhalása után elfoly és' beszívatik; ezen enyészés alólrul felfelé terjed, úgy

hogy ezen időszak vége felé, annak helyén a' mejicsont felső részmegett csak kövérséget tartó sejt szövetet találunk.

A' kifejlés eléhaladásával a' maradó alakviszonyok mind inkább kitűnnek; úgy hogy ezen időszak mint kezdődő érés terjesztetik elő. Az agy megszűnik nőni, és a' fej inkább nevededik szélességben mint hosszúságban és magasságban; mialatt az orrüreg és az állcsontüregek téresebbek lesznek, a' homlok- és az ékesontüreg magokban kezdenek kifejlenni; az arcz nagyobb lesz 's az arczulat szilárdabb vonásokat nyer. A' tagok ho'szabbak lesznek. A' haj és a' szivárvány állandó színre tesznek szert. A' gyomor és a' vastagbél tágabb, a' máj a' többi belrészekhez képest kisebb, a' lép nagyobb lesz; a' vesék síma fölületet nyernek.

Az állandóbb alakokkal az élet is erőt és szilárdságot ölt. Gyomor és bélső izmosabbak lesznek, nyál és epe bőségesebb, tartalomteljesebb, 's az emésztés élénken történik. A' tüdők aránylag nagyobbak lesznek, és a' mellkas terjedelme inkább öregbedik, mint eddig; a' lehellés és a' tüdő kigőzölgés erősebb lesz. A' vér inkább üteeres, a' szivütés erőtelibb, 's csak 80—85-ször üt egy perczben. A' vizellet tartalomdúsabb és sötétebb, a' bőr szilárdabb és többé nem szí annyit be. Általában a' tömegképezés többé nem bújja: a' hosszúság 10—12 hüvelykkel mintegy 4½ lábnyira, a' súly 20 és több fonttal 65 fontra nővekszik. A' kövérség fogy a' bőr alatt: az egész test karcsúbb lesz, és az izmok inkább kiemelkednek. A' csontosodás öregbedik: a' csontok szilárdabbak tömöttebbek 's fölületöken simábbak lesznek; emelkedéseik és völgyeleteik az izmok oda ragadhatása végett nagyobbak lesznek; a'

a' heugerképű csontokban a' velő üregek jobban kifejlenek, 's a' középtest a' végdaraboktól vékony porczogó réteg által választatik el; a' koponya-csontokban sejtes állomány fejlődik ki. Az állati munkásság a képző fölött uralkodó lesz; az érzékmunkásság élénkebb, az izomerő nagyobb: a' gyors fáradhatlan és erős mozgással jártasság és mechanikai ügyesség éretik el, a' beszéd inkább kiképeztetik, és egyszersmind az éneklés korszaka elkezdődik. Minthogy az élet általában erőt és szilárdságot nyer, inkább biztosítva van, mint a' kármélyly más időszakban, úgy hogy ezen korban száz gyermek közül évenként csak egy hal meg; a' halandóság minden évvel fogy, és ezen időkor vége felé minimumját eléri.

Az éréssel kezdődik a' jövőendő hivatásra való további előkészület, 's ezzel a' komolyság is belép az életbe. Az erők i. mellyek csupa életvágýból fejlődtek ki, most bizonyos irányozatot nyernek bizonyos czélokra, ismeretek és ügyességek megszerzése végett erőtetnek meg; a' mennyiben a' játék még csak ujulkozásra szolgál. A' tanulás önmunkásság általi felfogás, és legközelebb részint munkássági ösztön, foglalkodási vonzalom, 's tökéletesedés kívánsága, részint utánozási vágy által—hogý a' serdültekhez hasonló legyen,—részint vetélkedésnél fogva határoztatik: tehát még hasonlósága van a' játékkal és kezdetben mint játék üzetik. A' gyakorlással öregbedik a' tanulási erő, a' tárgyakoni érdek, az erőködésen való öröm, 's a' belátás a' czélba. A' beszédről legközelebb az olvasásra és írásra jön a' sor, mint a' beszédjelek föl vételétől és saját képezésétől a' kiterjedtebb szellemi közlekedésre. Az emlékezet most legmagasb fokát eléri; a' könyv nélküli tanulás, valamint a' mechanikai cse-

lekvények tanulása könnyű lesz, 's mind a' két irányban egész életre való kincset gyűjtünk. Az értelem inkább kifejlik, megkülönböztetésre 's vizsgálódásra fordul. Az érzések az előterjesztésekkel élénkségekben megegyeznek; vidámság, röpkénység és állhatlanság a' felesírázó komolysággal ellensúlyt tartanak; és a' gondnélküliség 's könnyelműség mellett óhajások, remények és álmok lépnek elő a' jövődőre nézve.

A' mint a' jövendő hivatás előre készítettik, a' nemi különbség is inkább kifejlik, és pedig az általános testalakban, névszerint a' medence' idomjában, de még inkább a' lélekéletben. A' leány testileg és szellemileg korábban kifejlik, úgy hogy ez a' 14-ik, a' figyermek pedig csak a' 16-ik év körül lép által a' következő időszakba. A' mint a' fiú az erősebb mozgásokat szereti, könnyebben sajátjává teszi azonügyességeket is, mellyek megerőtetéssel vannak összekötve, mialatt a' leány inkább a' finomabb mozgásokban ügyes. A' leány fogékonyabb, könnyebben vezethető, tanulékonyabb többet épít hűségre 's hitre, értelmi ösztönnél fogva gyorsabban átpillant és helyesebben megítél mindent, mi közvetlenül az életre vitetik. A' fiú ellenben több sajátást mutat, és többet akar maga teremteni; magasb egyediségnél fogva nem mindent fog olly könnyen meg, törekszik az ellen mi neki nem tetszik, szigorúab bizonnyítványokat kíván, inkább akar önmunkásan érteni, és inkább nyomozza a' jelenségek okait. Így irányúl kíváncsisága a' nemzés folyamatjára, valamint a' leányé a' szülésre. Ő neki erőszakosabb kívánságai vannak, türelmetlenebb, csak az erőre ad valamit, szereti a' küzdést és veszélyt, pajzán és kötődő, vagy nemesebb irányúl vitészség és nagylelkűség

csiráit mutatja, becsületérzése élénk, dicséretnél gyaláznál elpirül, 's mélyen sértettnek érzimagát, ha vele gyermekileg akarnak bánni; a' leány ellenben inkább serény, állhatatos és türelmes, gyöngé és szelid érzéssel bír, 's több szeméremmel. A' fiú a' felnőttektől, kiknek uralkodásuk neki terhére van, inkább fél, a' magához hasonlók közt inkább merész, és itt barátokat választ, kiket becsülhet, a' nélkül hogy magát megaláztatva lássa, vagy kik hozzá illenek, midőn a' leány kevésbé válogat és könnyebben köt barátságot. Mindenik nem saját körét kezdi képezni, sőt a' fölébredő nemiség egyoldalúlag és szigoruan lép elő. A' fiúnak az aszszonyi gyöngédség mint gyalázatos erőtlenség, a' fiú ereje a' lánynak durvaságként tűnik elé, úgy hogy mindketten kerülük egymást. De mind ketten bírják az anya' teljes bizalmát, midőn az atya iránt titkolódzóbbak lesznek.

A' későbbi vagy sajátlagos ifjuság—az ifjonez—és szűzkor—melly a' nemző erő kifejlésével (férjfiúság, fölserdülés) kezdődik, és a' növés bevégzés ig yúlik, tehát a' férjfiúnál a' 16ik évtől a' 23-dikig, a' nőnemnél a' 14-iktől a' 20 ik évig tart. A' nemző életművek nagyobbak élénkebbek lesznek, saját anyagaikat kezdik elválasztani, 's a' többi életműséggel bens i kölcsönhatásba lépnek. A' női élet inkább a' nemre vitetik; a' honnan a' fanosság korábban a' szembetünőbb jelenségek közt áll be, és nagyobb befolyással bír, mint az inkább egyediségre irányzott férjfiu nemnél. A' szűz' csipői teljesebbek lesznek, és midőn a' tejmirigyek nagyobbodnak, vérrel megtelnek 's kövérséggel környel tetnek, az alatt ez emlők is bőltöződnek, a' nyak, vállak és karok is több gömbölydedséget nyernek. Mint a' havi tisztulás előpostái a' hátgeriuczben ágyékokban és alhasban fájdalomteliség érzése, a'

medenczében nyomás és feszülés, a' külső nemző részekben emelkedett életteli és érzékenység mutatkoznak. Sokszor némelly bajok mennek előre, mint: lázas mozgások, vértorlódás különféle életművek felé, és köz érzés elhangulása, melly föl-magasztalt érzékenységben aggodalomban és sokszerű idegbajokban áll. Végre a' méhanyából gyöngge vérzés tűnik elő, melly rövid tartósságú, szabálytalanúl tér vissza, és csak lassanként szokik bizonyos időhöz. A' nő serdülése egyébiránt az eddigi kifejlésnek csak folytatása, midőn a' férjfiúé észrevétlen fölléptét nem tekintve—az öszves életben nagy változást okoz. Az ifjonecznál a' szövet feszesebb, az izom tömöttebb, inkább kitünő, a' gyöngge pelyh, melly a' szüznél kifejletlen marad, szakállá képeződik, a' góg nagyobb, a' hangrés tágabb, a' paizsporcz inkább kiálló, a' hang mélyebb. —

A' növés ezen időszak' kezdetén nagy lépésekkel halad elő, úgy hogy a' csuklók bönedvüek, néha fájdalmasok lesznek, a' szomszéd nyirkmirigyek földagadnak. A' nagyság körülbelöl 10—12 hüvelykkel növekszik, a' súly ellenben 50—60 fonttal. Ezen kor a' nőnemnél kitünő befolyást mutat a' növésre; ha a' növés már jól előre haladt ezen korszak eléálltával megszűnik és a' test erősebben tápláltatik; ha ellenben hátra maradt, gyors lépéseket tesz, 's a' test soványabb lesz.—A' csontosodás nagy részint bevégeztetik, és a' különböző életművek teljesen elérik az ó állandó arányukat. Így az arcz, üregeinek bővülése által még inkább kifejlik, és végre a' leghátulsó záp (bölcsesség) fog tör ki; a' vér nem folyik többé olly erősen az agy felé, minthogy ez kiképezésének határát már elérte, hanem inkább a' most erősebben fejlő életművekbe, a' szüznél a' medenczébe, az ifjúnál a'

mellbe. A' honnan, különösen az utóbbinál, a' tudó még jobban kiterjed 's vérdúsabb lesz, a' mejj kas terjedelme öregbedik, a' légső a' göggel együtt szélesül, porczogó-állományuk szilárdabb, a' lélekzés erősebb és tökéletesebb, a' hang mélyebb lesz; a' tüdők' állományába feketés-kék festék kezd letevédni. A' vér élénkíves, 's rostanyaggal bővelkedik. A' szív szilárdabb lesz, a' véredényrendszer tömöttebb, az érverés erősebb és teljeseb, 75—80 ütessel egy perczben. A' melegnemzés hatalmas, a' szíu virágzó, a' test bönedvű és rugalmas, az elválasztás sűrűbb, a' kigőzölgés szaporodott, a' kövérség szilárdabb és sárgább 's a' t. —

A' nemző erő' kifejlésével a' lélek is magasb emelkedésre tesz szert, és inkább az általánosra irányul. A' phantasia az emlékezeten súlyfölsleget nyer, inkább fölemelkedik az érzékfölttihez, ideálokat teremt, 's a' szép mesterségek iránti érzést fölebreszti. A' lélekerők magasb feszülésénél az érzések is mélyebbek 's bensőbbek lesznek; a' kedély buzgalmat öröme, 's bizonyos északépiránti lelkesedésre képes lesz, ábrándozásra hajlik, valamint a' legerőszakosb szenvedélyeknek is ki van tárva. Mialatt a' szüznél a' kifejlés egyenes úton halad, úgy hogy a' gyermekkorból való önség maradványai az erkölcsi és vallásos érzés öregbedő kormánya által félre hárítatnak, az ifju e' két irányok közt tusakodik magával, 's választani kell neki, ha valjon ifjui erejét érzéki élvezetre, talentomát polgári elsőségek' megszerzésére, és életét' külszínnek áldozza e' fel, vagy nemesebb czélokra törekedjék, hogy egy képzeményt kerghessen, 's magának mindenütt öntisztéletet biztosítson. —

Az ifjuság saját ingerrel kérkedik, a' mennyiben az élet' tökélyéhez közelit, de azt még sem éri el, tehát még határtalanul jelenik meg, 's a' korábbi és későbbi életkor' elsőségeit magában egyesíti. A' szemnek fényében, a' bőr szende pirjában, a' tagok arányában, a' könnyű és kellemes mozgásokban mutatkozik a' dús életerő teljes frisseséggel és gyöngédséggel, minthogy az az érettséghez közelit, a' nélkül hogy még azt elérte volna. Az élénk teljes élet még szabadon végeztetik, a' nélkül hogy hivatásában békózva lenne, 's merit az örömeinek érzéki valamint szellemi forrásaiból is; mellyek neki mindenütt ajánlkoznak. A' vidám könnyű érzék inkább önbizalmon mint gondolatlan-ságon alapúl; a' magas fogékonyság és ingatagság erővel párosúlt, 's komolyság világít a' serény munkásságon keresztül.

Mert ekkor áll be a' jövődő hivatásra való közvetleni előkészület, 's az elme inkább a' jövődőhöz fordul, a' gyermekkorban csupán a' jelenre lévén irányozva. Az ifjú hivatalt választ magának terveket képez, fáradhatlan önmunkássággal 's saját ítélete szerint követi azokat, kielégíthetlen tudás- vagy tettvágy, | tökély utáni törekvés vagy nagyravágyás által határozottatván. A' szűz ellenben hivatását a' családkörben találja elárjzolva, 's egyszerű léptekkel készíti magát a' női értelmességre és erkölcsiségre.

A' szűz törekszik tetszeni 's kellem által vonzani; az ifjú érdekesen akar megjelenni 's figyelmet vonni magára. De félénkség és szemérem a' kifejlés természet-szerű folyamatjánál a' nemeknek csak gyöngéd közlekedésöket engedik meg, minthogy a' nemző erő fölébredésével még nemi érettség nincsen jelen. Mert az igen kora házasság a'

tökéletes testi kifejlést megzavarja, és minthogy még az önkorlátozás nem eléggé hatalmas, szerföllettség által könnyen maradó gyöngeséget idéz elő; e' mellett a' lélekerők feszülését, melly a' serdüléssel áll be, megoldja, úgy hogy a' kielégített phantasia megszélhűdik, az élet izetlennek 's kopárnak tűnik föl, minden képzeményi törekvés közönséges nézetek által elnyomorittatik, és az érzéki élvezet a' nemesebb ösztönöket megemésztí. Így az igen ifjú szülék többnyire csak gyöngélkedő gyermekeket nemzenek, 's hijányzik náluk a' nevelésre szükséges meggondoltság, valamint a' fiatal anyának kevesebb 's rosszabb teje van, és gyakran csak idétlen magzatokat hoz világra.

III. A' középkor.

A' középkor a' növés megszűntétől a' nemző erő' enyészéseig tart, és 30 éveken túl nyúlik, tehát húzamosabb, mint minden előbbi korszakok összevéve. Mert épen az életműves viszonyok tartóssága és állandósága által bélyegződik. Az élet magához inkább hasonló marad, 's megállapodni látszik, a' mennyiben szembetűnő elváltozás és a' nélkül hogy új bélyeget öltene föl, észrevétlenül halad elő. A' csont—és izom rendszer szélessége még növekszik, névszerint a' férjfinál a' mejjen és a' vállakon, a' nőnél a' medenczén és csipőkön; 's lassanként veszt a' bőr színe tisztaságából, valamint finomságából, simaságából, feszültségéből, a' szem fényéből 's bőltözetjéből 'sat. úgy hogy a' gyakorlott pillanat az évkort meglehetősen bizonyossággal megismeri. A' lélekelet hasonlólag több változatlanyságot mutat; a' lelkület szilárdsága az elkezdett (jó vagy rossz) pályán való megmaradás, az állandó utáni törekvés, a' rend és törvénysze-

rűség' érzéke, mint a' középkor megkülönböztető bélyege, egybevetve az ifjúsággal, mindig erősebb vonásokban tűnik elő.

Ezen állandóság pedig az erők súlyegyenén alapúl, hol minden egyes erő munkál 's a' többiek által korlátaiban tartatik, úgy hogy teljes öszhangzás keletkezik. Épen így van a' fogékonysággal és ellenhatással a' dolog, a' mennyiben a' korábbi mozgékonyság kisebbödik 's az élettelj emelkedik. A' test magához inkább hasonló marad, a' mennyiben a' fölvétel és kiürítés, a' szilárd és híg részek képezése egymással súlyegyent tartanak. Az emésztő erő erősebb, a' mennyiben az emésztési nedvek is sűrűbbek; megterhelés és nélkülözés, valamint meleg és hideg is könnyebben eltűretnek, mint a' kármelly más korban. A' lélekezés megnyeri teljes erejét, 's a' tüdőbe több festék tétetik le. Mialatt a' nyirkrendszer inkább visszalép 's a' bőr kevesebbet szí be, a' vérrendszer erejének magasságát eléri; lassanként a' hajszáledények vérüresebbek, a' véretek tágabbak lesznek mint az üterek, és végre a' verőczerrendszer inkább elétünik. Minden szövet sűrűbb szilárdabb és tömöttebb lesz, 's ezen időszak vége felé a' fogyasztás alábbszállásával több kövérség nemzetik, mint a' képezési anyag' maradványa, jelesül az alhas' üregében, a' cseppezben, 's a' vesék körül. — Az állati életben az érzékenység' túlsúlya megszűnt; az agytömeg, melly az ujszülőtnél az egész test $\frac{1}{8}$ -át tette, most $\frac{1}{40}$ -t teszi. A' csontok szilárdabbak és vastagabbak lesznek, emelkedéseik és völgyeleteik jobban kimmunkáltatnak és néhány elkülönzött részek a' gerincoszlopon — bordák, kulcs- és csipőcsont egyesülnek. A' lélek' külmívei tetőpontjokra jutnak, az érzékek a' viszonyokat élesebben fogják föl 's helyesebb ítéletekre vezetnek; a' menés erősebb, nyugalmasabb, az izomerő a' legnagyobb erőködés-

re képes lesz, mialatt egyszersmind az ügyesség, 's ezzel részint a' mechanikai készség, részint a' művészi cselekvés is legmagasb fokukat elérték. A' lélek mélyebb behatás, valamint a' húzomossb gondolkodás által nagyobb erőteljre mutat. A' phantásia az értelem által zaboláztatik, a' nélkül hogy elnyomatnék, és az érzés az érettebb ítélő erő által határaiban tartatik, úgy hogy az erők öszhangzása több nyugalmat idéz elő. Érzékiség és okosság arányra jutnak, hol az öntudat tisztább 's az önuralkodás előkelő lesz. A' képzeményi törekvést tapasztalat teszi okossá, 's öszszekötődik életbölcseséggel, melly az emberek önségét is képzeményi czélok elérésére tudja használni. —

Igy hát a' középkor az élet' tetőpontján áll. Minden kifejlett; minden életművek és erők a' legteljesb sajátságban kiképezvék, és a' legélénkebb kölcsönhatásban foglalkozvák; a' munkás benérettel kifelé való erős hatás van egybekötve. Itt találjuk mi a' legmagasb egyediséget 's a' legtökéletesebb önállóságot: az egyed függetlenségre jut, határozza és megtartja, táplálja és saját erejével védi magát, saját ítélete és akaratja szerint, 's a' neki tulajdon módon cselekszik. A' honnan ez a' teljes munkásság ideje is; itt már gyakorlatnak van helye, 's a' teremtő ösztönhöz a' hasznos czélszerű iránti érzék, mint az élet költészetének ellensúlya csatlakozik. — Minthogy már a' sokszzerű erők, mellyek a' nemet sajátlag illetik, ezen időszakban a' legtökéletesebben egyesülvék, és az egyed nemének bélyegét leginkább kifejezi, azért az most bensőbb összefüggésben áll a' nemmel, 's mint az emberiség tagja hivatalában 's a' szaporításban hat,

A' gyermekség önsége az okosság által mérsékeltetik, 's az ifjuság eszmeisége az értelem által határaiba visszavitetik, hogy üres álmokban el ne vesszen. A' mint már érzékiség és okosság öszhangú viszonyba léptek, az egyed megtalálja hivatását a' státusban, mellynek valója szerint ama két irányokat egyesítnie kell. Ehez képest az egyed ezekre a' vonzalom, talentom, kiképezés és a' viszonyok sajáttsága által hat. Következöleg törekszik azon helyezetet megszerezni és megtartani, hol ereit közhaszonra alkalmazhatja, és a' mennyiben annak megismerése, hogy mit képes teljesíthetni, 's mit teljesített szükséges eszköze ezen munkásságnak, köteleztetve érzi magát becsülete fentartása fölött örködni. Az érzéki haszonnal pedig, melly onnan ered, egyszersmind belső életet nyer; mert önbecse's legmagasb célja magában van, valamint a' státus is tagjai jólétét veszi célba. A' hivatal munkáiban, a' föladat nehézségei valamint a' külső akadályok elleni tusákban az erő fölmagasztaltatik és az önérzet emelkedik.

A' szaporítás cselekvények' összefüggő sora, minthogy az nem csupán nemzésből áll, hanem a' nemzetettnek megtartását és kiképezését is magában foglalja, és nem csak a' testi lételre, hanem az öszves—az emberiség characterének általában, 's mindenkori képződési fokának megfelelő—kifejlésre vitetik. De a' szaporítás életműves folyamatokat, az életelv hatásait, valamint öntudattali cselekvényeket, az egyedi akarat külekezéseit is magában foglalja. Mint az emberiség megtartására való hatás, az az okosság által van parancsolva, 's az érzéki ösztön, melly arra ingerel, az öntudatban, az oktalán cselekvények' ha-

tározó eszközének megismertetik; és a' midőn egy oldalról a' leghatalmasb érzékiség, másiktól a' kedély legnagyobb kielégítése tűnik elő, mind a' két nemnek egysége magasb eszmében jelenkezik.

A' nemi érettség ekkor áll be, ha a' nemzés az egyed egészségének veszélyeztetése nélkül és úgy történhetik, hogy az emberiség bélyege a' nemzett gyermekekben erőtelien és tökéletesen ki nyomattatik. Különbözik hát ez a' serdültségtől. A' nemző tehetségnek darabig fenn kell állani, mielőtt gyakorlatba vétetik hogy az életműség először teljesen megerősödjék, a' szellemi erő kiképeződjék, 's a' nemzett gyermekek' czélszerű nevelése lehető legyen. Mert csak teljes kifejlésnél fogva lehet az egyed képes az egészért hatni. E' pedig annak magasb kiképződésére visszahat, 's ilyen belsőbb közlekedés által az egyedi létel szoros korlátain fölül emelkedik. Egy időszere 's az emberre méltó nemi élet, a' testi élet előmozdítása mellett nem csak a' lélek külmiveinek munkásságát emeli, 's így az épség, vidámság, bizodalom, bátorság' erőérzését kíséri, hanem a' phantasiát is éleszti, emeli a' szellemi teremtő erőt, a' kedélynek magasb emelkedést ad, általányos jóakaratra hangol, és a' vallásos érzést erősíti, minthogy a' nemzésben az életnek épen eszmei és egyetemes iránya lép elő. A' honnan a' nemi ösztön' kora és szerföletti megerötetésénél az érzékiség nyer súlyhatalmat, és a' midőn a' phantasia a' vágy szolgálatjába lép, a' lélek minden magasb törekvéstől eltérül; a' mértékletlen kielégítést a' lélek üressége követi, az eszmékjiránti érzék elenyészik, 's a' szellemi munkásság mind inkább mélyebbre sülyed; ekkor az állati élet is megtámadtatik, az izmok', az érzékműszerek', és az egész idegrendszer gyöngegsége előidézttetik, végre az emésztés, lehellés,

vérkészítés és táplálás is megzavartatik, 's a' testi élet szétromboltatik. — A' férfinál, ki személyes hivatását tágasabb körben követi, csak a' szerelmi boldogság járul ide, hogy jólétét tökéletesen kiegészítse, 's ezt ő aránylag inkább nélkülözheti, minthogy erőit hivatása veszi igénybe, 's a' magának álombani kiömlése által megkönnyebbül; ellenben az asszony élete' célja szerelem, és minden erői a' szaporításra vitetnek.

A' nemzésben két egyedek hatnak, mint a' nem' egymást kiegészítő tagjai, annak megtartására. Minthogy az okosság hozza az élet' céljait öntudatra az emberben, 's az egyediséget személyességre emeli, az emberi characterben fekszik, hogy a' nemi viszony szellemi jelentést is nyer, 's az egyesülés személyes szerelem által eszközöltetik. E' pedig a' szeretett léánnyel való egység érzésén alapúl, nem változó és mulékony mint a' nemi ösztön, hanem természete szerint örökös megmaradást és kirekesztő birtokot óhajt. És valamint a' hű szerelem, melly nem állati egyediségre, hanem csak személyességre van irányúlva, teljes meglegedést és lelki békét egyedül ígér, úgy csak holtiglani egység, a' gyermekek iránti közös szeretet, 's azok' szellemi és erkölcsi nevelése által lehet a' nemzést bevegezni, 's sajátlagos céljához vezetni. A' házasság tehát a' szaporításnak szent viszonya, melly az emberi méltóságnak egyedül felel meg, parancsolva az okosságtól, célszerűnek elismérve az értelemtől. A' mennyiben az élvezetbeni változtatás után törekvő ösztön az okosság által zaboláztatik, megerősödik az erkölcsi szabadság, és a' családi életben, melly minden társasági összeköttetésnek alaptétele, és a' státus egyesülésének eredeti képe, minden erők vidámabban fejlődnek. A' család a' tagoknak élet-

műves összeköttetésök, melyeknek mindenike nemre, korra, erőre és irányra nézve a' másiktól különbözik, 's sajátságát megtartván, az egész' fennmaradásában és jólétében találja boldogságát. Az együttélésbeni illy költsönhatás által az egyóidalóság 's a' durva sajátság elkerültek, az önzés közös érdeknél fogva elnyomatik, az erkölcsiség csirája szeretet által ápoltatik, 's a' kedélynek föltétlen bizalom menedékhelye nyilik meg.

Ha a' nő a' házasság által nagyobb függetlenségre, és saját hatáskörbeni önállóságra jut, az első terhesség érzésében még jobban boldogittatik. A' gondolat, hogy teste megáldatott, és olly műszer, melly által a' teremtő természetű munkára gerjed, a' vallásos hangulatnak magasb bensőséget ad, a' gondolat hogy neki saját élete veszedelmével szülni kell, komoly érzést 's egyszersmind elszántságot hí elő; azon gondolat pedig, hogy egy gyermeknek születésével sejtése teljesedésbe megy, 's élete főcélja eléretik, a' legédesebb örömet költi föl. A' szülés a' nőnek hőstette, és ezen komoly, fájdalomteljes, és még is boldogító folyamat eléríti az ifjui könnyelműséget. Az első gyermekágygyal fejlik ki teljesen a' női természet: a' megelégedés, önérzet, bizalom, és merészség magasb foka lép be, mellyet az egész tartás kinyom, a' mennyiben ez az emlők és medenczetájék erősebb kifejlésével szabadabb és nyúltabb lessz, mint a' félénk szüznél volt. —

Az ösztön, melly az állatot különösen a' nőtényt kölykeinek saját fölálkozásávali ápolására határozza, az embernél az öntudatba fölvétek, az okosság által jelentésében 's a' végetlenli összefüggésében megismertetik, 's így név-

szerint az anyai szent szeretetre emeltetik. A' szülék képínásukat találják a' gyermekben, az atya olly lényt pillant meg benne, mellyet ő idézett életre; az anya pedig fájdalommal és veszélylyel hozta azt világra, izzadságába és vérébe került az néki. Mind e' mellett is nem belátásuknak, nem értelmi erejüknek köszönhetik ők azt, szerelmök gyümölcsét a' természet örök törvénye titokban képezte, a' deli termetű gyermeket nekik az ég ajándékozta. A' segély nélküiség látása szánakozást gerjeszt; a' jóléhetés' érzése maga is jótékonyan hat, és a' szeretet emelkedik az iránt, kinck mi illy érzést köszönünk. A' mint tovább a' gyermekhezi szeretet a' kedélyben, 's a' tejképezés az anya' emlőiben teljes öszhangzásban előlépett, úgy a' szopáskor a' gyermek' kielégítésén való örömhöz egyszersmind a' mellben a' csecsbimbók' ingerlésétől 's a' tej' kiürítésétől származott kellemes érzés csatlakozik. Ezekhez járul még azon gondolat hogy ezen segély nélküli lény élő és szellemi, melly jövendővel bír, emberileg kifejleni, 's a' világban emberileg foroghatni; azon sejtés, hogy az, mit ezen gyermeknek adunk, jövendő nemeknek, sőt ezek' elláthatlan sorának javára szolgálhat. Csak így lehet a' boldogságot érinteni, mellyel az anya kebelén dőzsölő gyermekét megpillantja. És illyen szeretet mellett bővül az érzések' és törekvések' köre, 's a' kedély bensőséget, valamint az öszves élet élénkséget nyer.

A' nevelés bevégni a' nemzést, a' honnan a' nevelési valamint a' nemző ösztön ingerként jelenik meg az állatoknál, mellyek kölykeiket nem csak védik és táplálják, hanem vezetik, tanítják és gyakorolják is. Az ember a' veleszületett ösztönt öntudatra emeli, 's azt értelmi parancsnak megismeri. A' szülék e' szerint hivatva érzik magokat a'

tenyésztő emberiség ápolására; köteleztetve a' tölük nemzett] émbert, még teljes önállóságra jut kormányozni, időkorának álláspontjára vezetni, és benne a' tovább haladhatás' tehetségét kiképezni. És valamint minden természeteszerű hatás maga magát megjutalmazza, úgy a' nevelés is saját élvezeteket idéz elé a' gyermeki romlatlansággal tisztasággal és természetességgeli meghittségben, a' fáradhatlan előhaladás és a' kifejlés kimeríthetlen lehetőségének szemmeltartásában, az érdekekben, mellyet minden egyes gyermek sajátja szerez, annak ragaszkodásában és háladatosságában. Midőn e' mellett a' magas komolyságnak és a' foglalkodás fontosságának gondolatja a' kedélyt emeli, egyszersmind visszahatás is lel helyet: a' nevendék szemmeltartásában világosságot nyer a' nevelő az emberi természetről, úgy hogy saját belsejébe mélyebben pillant, annak czélszerű vezérléséről gondolkodás által a' saját szabad elhatározás hatalmasb lesz. Nevelni pedig annyit tesz, mint valamelly egyednek önkifejlődését természeteszerű módon előmozdítani, és az emberiség' fogalmávali megegyezésben vezetni, általában hát hajlamainak és jogainak elisméréssel önálló lételekre határozni. A' honnan a' nevelés kezdettől fogva úgy bánik a' gyermekkel, mint leendő személyességgel, megismeri annak egyediségét, 's a' természettől kölcsönzött hajlamokat és erőket vezeti, a' nélkül hogy valamit akarna belőle formálni, a' nélkül hogy valami különeműt vagy ellentőrekvőt akarna rátukmálni. Közvetlenül határozza jelesül az alsóbb lélekerőket, és csak eszközli hogy a' magasb magától kifejelhessék, hogy a' dolgok' összefüggésébe és alapjába való saját belátás képeztessék, 's a' munkásságon és örökös érdekekben, valamint az egyenes és jó, az igaz és szép iránti élénk érzés fölserken. A' nevel-

hetőség pedig a' fogékonyságon, hajlamon, utánzási ösztönön, függésen bizalmon és szereteten alapul.—A' szülék' nevelésbeni részvéte azonarányban fogy, a' mint az ifjai erők érnek, hogy a' világ behatása alatt kiképeződjenek. A' szeretet mellyet ők ajándékoznak, melegebb mint mellyet vesznek, mert az haszonlesésnélküli, határtalan, a' jövendőre van irányozva, és az emberiség megtartására szentelve.

IV. Az öregkor.

Az öregkor első időszaka, melly az 50-ik évtől a' 70-ikig nyúlik, a' nemző erő süllyedése és lassankénti elhalása által bélyegződik. A' nőnél közönségesen a' 45-ik és 50-ik év közt elveszti a' havi tisztulás eddigi szabályszerűségét: korábban vagy később jön elő, huzomosb vagy rövidebb ideig tart, majd bővebben majd szűkebben folyik, de lassanként mindig gyöngébb lesz, 's végre egészen megszűnik. Ha a' vérürülés még az öszves életműsége nézve szükséges, és a' méhanya ezen munkásságával a' folytonos bő vérképezés mellett felhagy, úgy a' vérnek pezsgése 's egyes életművek felé való torlódása és sokszerű idegbaj keletkezik. A' mennyiben a' nőnemző erejét havi tisztulásával együtt elveszti, némileg némi bélyege is elenyészik, úgy hogy a' férjfi nemhez mind inkább közelit; a' puha szüntelen pelyh az ajakokon és állon láthatóbban tűnik elő, és a' mennyiben az eddigi gyöngeség a' szövet bizonyos tömötségének helyt enged, a' lelkület és szilárdabb és határozottabb, az egész cselekvésmód önállóbb, merénylőbb, határozottabb lesz, általában az egyediség erősebb vonásokban képeztetik ki. A' férjfinál, hol a' nemzés az egyediségnek alá van rendelve, a' nemző erő tar-

tóssága is kevésbé van bizonyos időhöz kötve, észrevétlenebbül vesz el, 's a' nélkül hogy az öszves életbeni változások annak közvetlen követői volnának. Közönségesen az ötvenes években csökken a' nemző erő, a' mennyiben a' magképezés szűkebben történik, a' nemi ösztön ritkábban áll elő, 's nemzés ritkábban következik. Ha osztán a' tökéletlen magképezés mellett a' nemző erő elenyészik, a' nemi ösztön még darabig lenmarad, de a' párosodás nincs többé teremtő érzéssel egybekötve, 's inkább gyöngítő hatásokkal bír, az életteli alábbszáll, 's a' phantáziának némi fölbizgató vértorlódást okoz a' fej felé.

A' munkásság és a' kifelé hatás ezen időszakban már valamennyire fogynak. A' test' szövete, szárazabb, 's az elválasztás-névszerint a' kigőzölges gyöngébb lesz. A' bőrszín megváltozik: a' fejez megszürkül, a' veres megbarnul. A' hajak őszülni kezdenek, 's a' fogkoronák mindinkább elkopnak. Az erőködést nem bírja a' test; testi mozgások, valamint szellemi munkák hamarabb fárasztanak; az álom szükségesebb lesz; bekövetkezik a' kényelemre való hajlam, 's a' gyönyörűségek között azok becsültetnek, melyek bizonyos kéjelmességgel vannak öszekötve. A' küldölgök kellemetlen behatásai ellen irányzott erő alábbszáll, 's az időjárásnak eddig észre nem vett befolyása a' jólétben mind inkább éreztetik. A' képzelet elveszti élénkségét, és mialatt színfénnyel elhaloványul, többé semmi újat nem teremt, hanem csak a' korábban választott pályán halad erősen, 's a' magot érettségre hozza, valamint a' szerzettekén való öröm is mind inkább kitűnik. A' szokás most többet tesz mint eddig, 's a' rendes életmódtól való eltérés több kárt okoz. Az ügyesség minden viszonyokban alábbszáll, 's las-

sanként esetlenség áll elő; így vesz a' mozgásokbani bátorság és merészség, az új viszonyokban való megnyugvás, az idegen előterjesztésekbeni megegyezés, és a' szokatlan foglalkodási körökben való ügyesség. És valamint a' testi mozgékonyság bizonyos merevénységnek csinál helyet, a' hang hajlékonyságát és tisztaságát elveszti, 's a' tagok többé új mechanikai készségeket nem nyerhetnek, így a' szellemi erő is állandóságban hanyagol, melly az idegen és új eleni türelmetlenségre könnyen elfajul. Az egész élet komolyabb magatartást nyer, mert virágai hervadnak 's örömeinek köre szűkebbre szorúl. Minthogy a' gyermekek önállóságot nyertek 's saját családkört képeztek az azokkal fentartott közvetleni kölcsönviszony félbeszakadt, az öszszeköttetés tágabb, a' ház csöndesebb 's magányosabb lett. A' párok ez által méginkább egymásra utasítvák mint ezelőtt, és mivel ők az élet sokszerű viszonyaiban ismerték egymást, örömet fájdalmat közösen szenvedtek, 's mindinkább egymáshoz szoktak, úgy szerelmök is bensőbb 's egyszersmind az érzékiségtől szabadabb lett.

A' hos-zabbodó árnyak jelentik a' közelgető estét, 's ez okbul igyekszik az élet magát erősb alapokra helyezni és biztosítani. A' honnan a' késő vénséget a' munkásságnak bizonyos eredményekre való erősebb törekvése 's olly óhajtság bélyegzi, hogy arathasson, gyümölcsöket élvezhessen, 's még az őszkorban abból fogyaszthasson. Ez tulajdonlag a' terjedelmes és tiszta nézetek, a' szilárd és változhatlan alapok időszaka. Egyszersmind a' hatás érzéki eredményeinek csábításai, a' birtok ingerlései, és a' tekiutet hatalma itt ott előtűnnek, a' mennyiben a' nő most piperéjéhez nem csupán izlésteljes alakokat, hanem pom-

pát és fényt is kíván. Az érzéki vágy a' nemző életművekről a' nyelvre megyen; bővebb sűrűbb fűszeres táplálék és szeszes italok szüksége, a' bő és erős epe, 's a' munkás emésztés mellett sok vér képeztetik, és mialatt a' táplálás élénken történik, névszerint az 'izomállomány sűrűbb és tömöttebb lesz, 's ugyanezen időben több kövérség tétetik jelesül le a' hasba.

Az őszkor, mint az élet végső szaka, körülbelől a' 70ik év körül kezdődik. Valamint minden más életkort, úgy ezt is csak akkor foghatjuk föl az ő igazi bélyege szerint, ha vonásait olly egyedektől kölcsönözzük, mellyeknél a' természetszerű kifejlés sem betegség, sem szenvedély, sem szerencsétlenség, sem saját hibájok által meg nem háborított, sőt inkább a' hol kedvező sors, 's az ember céljának megfelelő életmód mellett a' különböző erők öszhangulag gyakoroltattak. Ha az őszkort így fogjuk föl, akkor nyilván tapasztalandjuk, hogy az élet inkább magába tért; a' külvilágali közlekedés előhaladó csökkenése mellett. Minthogy a' gyermekség hasonlóan korlátozott közlekedést mutat a' külvilággal, azért az őszkor több egyes pontokban, jelesül az izomgyöngeségben, a' fogak' 's a' nemző erő hiányában azzal megegyezik, midőn a' lényeges bélyeg egészen különböző. Egyébiránt még a' nemi különbség abban mutatkozik, hogy a' nő korábban lép a' vénség első szakába, de ott huzamosban is marad, tehát tovább késik a' szokott hatáskörben, 's a' férjuel később vesztí el a' pillanat élénkségét, a' mozgékony-ságot, a' hajakat, és fogakat 'sat.

Ezen bélyegzethez képest a' iképző életben az átsajátítás és elválasztás csekélyebb, 's a' test a' korábbi idő szerzeményéből többet fogyaszt, minthogy az idegen anyagot megmásító erő súlyed-

ve van. A' tömeg inkább összehuzódott, tömöttebb, szárazabb, merőbb, érdekesebb; a' sejtszövet kevésbé terjedékeny, és összehuzódékony; húsos részek gyakran inasak, 's az inak porczogóneműek lesznek. Az egész test és egyes részek terjedelme fogy; jelesül mondható ez a' mozgási rendszerről, az izmokról, csontokról, és porczogókról; néhány képezetek szembeötlőleg összezsugorodnak; fogak és hajak részint kihullnak. A' különböző képezetek sajátsága inkább eltöröltetik: több csontok összeolvadnak egymás közt; a' szín egyformább és tisztább lesz, péld. a' piros hajlovány, átlátszó részek homályosak.—Ezen változások nem mechanikai hatások, hanem alapjuk a' képző élet' állapotjában van, de erre ismét vissza is hatnak. Az eddigi életben sem voltak azok szokatlanok, és csak bevégezései annak, mi a' korábbi időszakokban kezdődött, valamint az anyatestben is a' kezdet azzal tétetik, hogy lágy részek szilárdakká lesznek, porczogók megcsontosodnak, csontpontok összeolvadnak, némelly részek átlátszóságukat elvesztik, mások elhalnak, és vagy elvettetnek vagy beszivatnak.

Az ingerlékenység tompább, az ellenhatás gyöngébb lesz. A' szívó edények, különösen a' bőr rendszeréi munkátlanúlnak, külről keveset szíznak föl, összeszűkülnek és részint összenőnek. A' fogak, mellyeknek koronáik lassanként elkoptak 's lapos ráglapokká alakultak, lassanként kihúlnak a' mennyiben edényeik és idegeik elhaltak 's összezsugorodtak; az állcsont' üregei, hol azok helyet foglaltak, vagy a' fogsejtek ujonnan berakódott izomállományyal betöltetnek, a' fogsejtek széli beszívás által fogy, úgy hogy mind két állcsontok alacsonyabbak lesznek, 's az alsó állcsont első lapja többé nem függőlegesen, hanem ferdén van he-

lyezve, kitűnő állal. A' rágás az így megszűkült szájúregben, a' tömöttebb és szilárdabbá lett foghússal tökéletlenebbül történik, 's a' nyál elválasztás kevesbedik. A' nyelés sem a' korábbi könnyűséggel megyen végbe, mert az eledelek kevésbé rágatnak 's nedvesítetnek meg, az izommunkás-ság egyszersmind csekélyebb. Maga az emésztés is gyöngébb lesz; egyszerre kevesebb táplálékot de gyakrabban kell venni, és különösen tápláló, inkább gyöngé és édes, mint erős és savanyu eledelt. A' lassúbb emésztés 's az izomrostok csekélyebb ingerlékenysége miatt a' bélürülés lombább. A' lélekzés lassúbb és erőtlenebb, inkább a' rekeszizom, mint a' bordák' mozgásai által eszközöltetvén, minthogy a' mellcsont' részei összeforrtak, 's az egész mellkas rugalma alábszállott; a' csak kissé is erős testmozgásnál a' lélekzés rövid lesz. A' vérképezés takarékosabb, 's a' vérvesztéséget nehéz kipótolni, következőleg veszélyesebb. A' vérforgás lassúbb, az ér 60-at üt egy perczben, a' mennyiben a' szívnek ingerlékenysége alábbhagyott; a' vérrendszer vértelibb, a' mennyiben itt a' vér inkább összegyűlhet, 's így a' kiterjedt bőrvérereken erősebben átcsillámlik; az üterek' falazatai néhol megcsontosodnak; sok hajszáledények sejtszövetes fonalakká nőnek össze, mellyek ha csont csatornák on futnak keresztül, azokat betöltik. E' mellett súlyed az élettelj, 's a' csontok inkább kidülednek; a' melegnemzés kisebbedik, 's a' külső meleg szüksége kényyszeritőbb lesz; a' táplálás gyöngébb, péld. a' csonttörések nem gyógyúlnak olly könnyen; és mivel a' kívülröli fölvétel által kevésbé képeztetik életműves állomány, a' korábban képezett kövérség is arra fordittatik, melly azért különösen a' bőr alatt 's az izmok közt elenyészik. Az elválasztások kevesbednek, 's az egész test szárazabb lesz; mialatt pedig különösen a'

röpülő anyagok csekélyebb mértékben választatnak el, a' szivósak elhatalmaznak, névszerint a' takony a' lehellő és emésztési életművekben, részint a' bőrkenőcs is. A' nemző életművek elválasztó munkásságuk egészen elenyészése után elfonnyadnak, összezsugorodnak, 's üregeik részint bezáródnak. A' vizellet erősebb, szagosabb, sós részekkel gazdagabb, kiürítése lassabban de gyakrabban történik, minthogy a' húgy hólyag izmainak ereje vesz. A' bőr vékonyabb 's az alatta fekvő kövérség fogyása miatt ránczos lesz, a' száraz 's hámló felbőr miatt érdes. A' körmök vastagabbak, merőbbek, sötétebbek; a' szőr a' kövér nedvbeni veszteség miatt vékony és érdes, a' mennyiben festéke hegyétől gyökere felé lassanként enyészik, szürke és repedezett lesz, ha végre gyökere elhal, kihull.

A' külvilágali közlekedés csökkenése jelesül az állati életben mutatkozik. Az idegek fonnyadnak, vékonyúlnak és száradnak; környéki elágazásaikból sokan egészen elenyésznek; és ezzel egybehangzólag az átmenetelőkre rendelt csontnyílások vagy szűkebbek lesznek, vagy egészen bezáródnak. Az izmok terjedelme, valamint mozgékonyosságuk és erejük is vesz, vékonyabbak, sötétebbek, feszesek, szivósak és kemények lesznek. A' csontok pedig vékonyabbak, könnyebbek, puhábbak és repezettebbek, az edényeknek rendelt nyílásaik szűkebbek, belső sejtjeik nagyobbak, izgódreik laposabbak lesznek; az ízek és izmok közti savós hólyagcsák szárazabbak, magok a' porczogók hajthatlanabbak, 's a' szálagok kevésbé hajlékonyok. E' szerint a' hajlékonyság alábbszállott, a' mozgás korlátozottabb, lassubb, gyöngébb, bizonytalanabb, részint reszkető nem tartós, 's hamar fárasztó; az akarat kevesebb ha-

talmat gyakorol rajta, különösen a' nyújtó izmok erőtlenebbek, 's a' magatartás a' hajtó izmok túlsúlya miatt görbültebb. A' gerincoszlop magasságban vesz, a' mennyiben a' csigolyák alacsonyabbak, 's a' köztök fekvő porcskarikák vékonyabbak lettek, valamint a' farcsikesontok is egymásközt 's a' keresztcsonttal összeforrtak; és mint-hogy az alsó végtagok a' czomb nyakának vizirányosb állása, valamint a' térd és láb izlapjainak csekélyebb bóltozata miatt rövidebbek lettek, a' testnek nagysága—a' görbült tartást nem tekintve—fogy. A' tagok merőbbek, a' járás bizonytalanabb is inkább húzódó. A' koponyacsontok vékonyabbak is egymásközt összenőttek; az ábrázat alsó része az álcsonatok fogyása miatt kisebb lett; a' honnan az orcák petyhüdtek és ránczosak, az ajakok besülyednek, 's a' szájszegletek alacsonyabban állnak; ezzel együtt az arcz izomjátékának élénksége és kinyomata is vesz, a' beszéd érthetlenebb lesz, kivált ha a' fogak hibáznak, a' honnan a' szájüreg a' nyelv' nagyságához képest igen szűk; egyszersmind a' hang erőtlenebb, durvább, kevésbé hajlékony és jelentésteljes. — Az érzékmunkáság hasonlólag gyöngébb. A' szemnek tisztasága, fénye, és bóltozata vesz; az öreg távolról lát, mert a' szarvhártya a' mögötte fekvő víznedv fogyása miatt laposabb', 's a' lencse inkább kerekképű, következőleg a' világosság kevésbé töretik meg; elveszti élességét, a' mennyiben az idegerő fogy, a' szemgolyó részeinek átlátszósága kisebbedik 's a' festék halványabb lesz. Így tompul a' hallás is, mivel a' hallideg fonnyad, és a' nedveség a' csatornaképű kiterjedéseken belől kevesedik. —

Az állati élet ezen süllyedésénél a' lélek inkább hajlik nyugalomra és csöndességre; a' foglalkodások nyommasztók 's terhesek lesznek; az álom hamar előáll; de a' melly nem mély, könnyen zavarható, többnyire kurta, 's huzomosb időre nem erősítő, sőt inkább annak szüksége újra bekövetkezik. A' lélek külmunkáival egyszersmind az azzal közelebbi összeköttetésben álló lélekerők is süllyednek: a' képzelet hideg, a' fölfogó erő lombább, 's az emlékezet az ezelőtt csak kevéssel tapasztaltak és tettek iránt erőtlenebb lett; az érzés ingerlékenysége is alább hagyott, sok dolog csak egykedvőséget okoz, az indulatok ritkábbak és mérséklettebbek, a' vágyak korlátoltabbak, 's csöndesebbek lettek. A' külvilágali közlekedés minden viszonyokban alább száll, 's ez által az ősz mind inkább magára utasíttatik; az ifjúság elkülönzi magát tőle, mert fél, hogy örömeit közelléte megzavarja; ifjúságának sok társait pedig már a' halál elragadta, 's az újabb nemzedékkel, az erkölcsök is változtak és új viszonyok alakultak. Azért igen sokat tart korábbi munkásságainak eredményeire, és hogy ezeket fentarthassa 's szerzeményeinek örülhessen az ujitások iránt bizalmatlan lesz, 's az eddig állottak' becsét túlságosan méltányolja. Valamint szeme a' közelet és kicsinyt többé nem ismeri meg világosan, ellenben a' távolba továbbpillant, úgy lélekmunká sága is kevésbé van különiségekre mint inkább általános igazságokra és a' gondolkodás eredményeire irányozva. Így lesz a' vénkor a' bölcsesség sajátlagos időszaka, hol a' világ és az élet magash szempontból fogatik föl; hol az eszme tisztabban áll a' lélek előtt, de a' rosznak elkerülhetlensége és a' töksletlenség is, mint a' földi dolgok' szükséges tulajdona megismertetik; hol az áljavak' tartalom nélkülisége állattatik, 's az itélet indulatok és erő-

szakos kívánság által félre nem vezetetik; hol a' cselekvés meggondoltabb 's az erkölcsiség tisztább. Ezen álláspont, 's a' korábban műveltekre és szerzetekre való örvendefes visszaemlékezés állandó vidám hangulatot eszközlenek. Ezen jókedvűségben örömet lát az ősz gyermekeket, azok' egyszerű természetességét, gyönyörködven a' reményekben, mellyeket jövendőre nézve felserkentnek; valamint saját gyermekéégének egyes vonásairól is örömet emlékezik, mellyeket férjfiás munkássága' korában egészen félre tett. Az' érzékiség hátrálásával a' külvilágtól többé semmit nem kívánván, nyugodt maga megadással gondol közel halálára. — Így ezen életkorban is magasb kifejlés lel helyet: a' képző munkásság visszanyomúlt, hogy a' lélek szabadabb legyen, mint az a' fongzathan először fölserkent, midőn a' képző élet bizonyos határokba visszalépett, és a' mint az a' nővés bevégezése után teljes érettségre jutott; az alsóbb lélekerők, mellyek a' világ' különégei körül forgolódnak, sülyedvék, hogy magasb nézletnek adjanak helyet. Csak akkor nem maradhat vissza semmi, ha kinek belseje üresen maradván külseje enyészik; ha ki csak érzéki élvezetnek áldozott, annak hangulata komor és sötét; 's hol korábban az erők őszhangulag nem gyakoroltattak, az ősznek gyermeki érzéke csak gyermeki érótlenségé fajulhat.

(Burdach után).

2.

*Hadtudományi Aphorismák.**(Folytatás.)*

183. Ha a' lelkes, 's talpraesett tények általános föltétele az akaratbani egység, úgy azt teljes mértékben a' háború viselésné' gyakorlati szükség, 's kell.

184. A' gyengébség elleni alkalmazása a' nagyobb erőnek, egyik alapszabálya a' háborúnak.

185. A' háború czélzata a' hasznos béke, az ütközeté a' győzelem. E' czélzatokat a' legélénkebb tehetség' megfeszítésével, 's a' legnagyobb erő' kifejtésével lehet csak elérni.

186. Az országos állomány békét szerencsétlen harc környülmények közt soha se kössön, tegye ezt mindig feyvere' diadalmiban. Hannibal Romát kapni előtt megrémítheté, de béke kötésre nem kinszerítheté. A' legyőzött Róma szabta a' törvényt.

187. Ki a' háborúban birtokai' minden pontjait oltalmazni akarja, már csak e' végett sem oltalmaz semmit; mivel a' harczerő' szétáraholásával megsemmisül az, az erő egy pontra állításával lehet csak hatóssá.

188. A' háború nem abból áll, hogy a' harczviselő felek egymást a' viszonyos türelem gyakorlatában próbára tegyék. Egyik hatalom a' másikhoz vagy hasonló, vagy nagyobb annál, vagy csekélyebb. A' gyengébbet rögtön le kell győzni, mivel mint már említők, a' háború a' nemzet' legélén-

kebb tehetségének megfeszítésén, és a' legnagyobb erő kifejlésén alapszik, azért az illyesmit késedelmezéssel elhalasztani nem tanácsos, mert ennek pangás és erővesztés leendő káros eredménye.

189. A' háboruban minden attól függ mikép értjük a' sereg' morális erejét fentartani, mert ha az már süllyedez, akkor a' legdicsőbb hadvezér elmetehetsége sem mentheti-meg többé a' hadsereget a' végképeni tönkre jutástól.

190. Igen szép dolog az ellenfél tervét kivitelében megakadályozni, de még szebb azt erővel megsemmisíteni, hatalmát tönkre verni, és őt az egész hadjárat, ha nem is az egész háború folyamataiban tehetetlenné tenni.

191. Mind azon hadseregek, mellyek—történetileg tudjuk— a' szigorú hadfenyíték' fentartása által győzhetetlenek voltak, tönkre jutottak, miként az sorai közt hanyatlott.

192. A' hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.

193. Minden ütközetnek bizonyos terv szerint és egy meghatározott célra vezetőleg kell történnie—Mindig szükség bizonyosan tudnunk mit akarunk a' megtámadás vagy védelem által elérni, 's mi eszközökkel, mi úton 's módon azt elérni.

194. Minden ütközet fölött a' véletlen lebeg, mert nincs emberi erő, 's tudomány, melly a' jövődőt tudná, 's jövődőt elhatározni értené. De ha a' sereget lángész, és előre gondoskodó főnök vezérli, a' véletlen soha sem foghat vaktában uralkodni. —

195. Mikor a' stratégiai megtámadás igen súlyos és a' győzelem reménye nagyon is gyenge— ha illy esetben az ütközetet mellőzni nincs hatalmunkban, 's minden áron meg kell ütköznünk, — folyamodjunk illyenkor a' megtámadás taktikai, tár-

gyakhoz, 's elégedjünk meg silányabb nyereségekkel.

196. Ha választhatunk a' megtámadás, 's a' védelem közt, mindig inkább mi támadjunk, mint megtámadtassunk, mert a' védelem alatt is tanácsos, miként módját ejthetjük, támadólag munkálni, 's így a' szenvedő erőt tetlegessé változtatni.

197. Szabadon többé egy olly sereggel egész kiterjedésben nem rendelkezhetünk, a' melly egy erős ütközetbe keveredett.

198. A' tunya és gondatlan ellenség előtt gyakran legnagyobb nyereséggel ollyas mit hajthatunk végre, mit egy figyelmes, és tehetős ellenség előtt saját érdekünk' legnagyobb veszedelmeztetése nélkül sem tehetnénk.

199. Minden munkálati vonalnak, mellyen a' hadsereg előbbre nyomulni akar, olly pontokon vegye eredetét, mellyeken a' sereg' szükségeire tekintőleg, alkalmas raktárakat tarthatunk.

200. A' támadó' legnagyobb nyeresége az, hogy ő a' számos támadási pontok közül a' legcélszerűbbet választhatja, és hogy a' megválasztott pont ellen annyi erőt fordíthat, mennyit célja elérésére szükségesnek gondol; a' védelmezőnek ellenben szünetlen bizonytalauságban késsen kell lenni, és erejét oda fordíthatni hol megtámadtatott. Ebből azon nyomatékos szabály következik, hogy a' megtámadandó ellenség előtt a' támadási pontot lehetőleg titokban kell tartani.

201. A' földtér' tökéletes ismerete nélkül, az ütközet' célirányos sikerét még reményleni sem lehet.

202. A' ki az ellenséget nyakára várja, nem ritkán már az összeütközés előtt meg van verve, mivel az semmit sem számíthat ki előre, mozgá-

sait mindig az ellenségéhez kell szabnia, 's mi több ő nem képes többé az ütközet' folyamát, ha már az egyszer indulóban van, megakasztani.

203. Igyekeznünk kell az ütközet' előmozgalmait hatalmukba keríteni, annak megnyerése által képesek marádnunk erőnket, hová az legalkalmazhatóbb, akármikor is fordítani.

204. A' támadó szorgalmakat mindig az ellenség' leggyengébb, reánk nézve egyszersmind legnyomatékosabb pontjára szükség irányozuunk. Az ellenség' állása határozhatja-meg csak az illy mozgalmak' célzatát. A' legnyomatékosabb pont reánk nézve mindig az, a' mellynek kivívása nekünk mindig legnagyobb nyereséget, az ellenségnek pedig szinte legnagyobb veszteséget okozhat. —

205. Kiterjeszkedett és szétszórt munkálati vonalnak főponja általában véve a' közep, ez ellen kell teát legnagyobb erőnkel fordulnunk. Ha erőnk' egész tömegével az ellen fordulunk, úgy a' kedvező sikerre mindig számíthatunk, mert a' két szárnyan messzire húzódott, 's közepén megszakadt seregtestek megleendenek fosztva minden közlekedéstől, 's így azok alkalmatlanná válnak egymásra azontúl segítőleg hatni.

206. Ha hogy nyereséges a' zártvonal' végpontjára nyomulni, ellenben ep' olly nagy hiba az ellenség' arcvonalának mind a' két szárnyát egyszerre megtámadni, ha csak erőnk az ellenségét jóval fölül nem haladja.

207. Több csapatoknak ismételt támadásai mindig veszélyesek, és a' hadtudomány alapszabályaival egészen ellenkezesnek.

208. Arcvonalnak arcvonalra tett támadása, vagy pedig olly rendelkezés, szerinte mindan

mozgalom nélkül az ellenség' vonalát minden pontján megtámadjuk, mindenkor hibás, mert így az erők olly viszonyban állnak egymáshoz mint 1: 1-hez; az erők egyenlősége pedig jobbadán megszünteti minden egymásfeletti nagyobb tehetőséget.

209. A' hosszú arcvonal szinte úgy meg nem egyez a' jó alapszabályokkal, mint a' szétszórt állások, nagyobb elküldöttségek, és elkülönözött seregtek, a' mellyek egymás segítségére mitsem tehetnek.

210. A' megvert ellenséget bár vigyázva, de mindig élénken kell üldözöbe venni.

211. A' hadsereg' bölcs belső szerkezete előkészületei a' bizonyos győzelemnek, biztosítják a' megtett hódításokat; a' rendtartás, és takarékoság pedig kiméli a' státus' saját erejét. A' hadszerkezeti tan ép olly régi mint a' tudomány egész hadsereggel háborút viselni, 's így természet szerint e' kettőnek az előbbre haladásban mindig egyenlő lépést kell tartania.

212. Nagyobb, vagy kisebb seregcsoportok önkéntes és bizonyos célból tett szétszórakozott állását az ellenség előtt, *nyílt*, vagy *szétszórt csatarendnek* nevezzük, az így verekedőket *csatárok*nak. E' barczolás' neme a' tűzifegyverre nézve leginkább kedvező.

213. Szerencsétlen az a' hadvezér, ki mindről mit tesz, vagy teendő, számot előbb adni 's azt bebizonyítani tartozik, mit bebizonyítani gyakran nem- is lehet, bár ha az világosan álljon is elmeje előtt. Azért a' világot megrendítő barcz eseményeket mindenkor olly hadvezérek küzdötték ki, kik egyszersmind fejedelmek is voltak.

214. Ha az egyszer megvert ellenség' hadserege ellen szakadatlanul folytatjuk a' háborút, úgy

mindig sokkal kevesebb nehézséggel kell küzdenünk, mintha azt télitanyákra szállhatás által erkölcsileg, és cselekvőleg erőre jutni engedjük.

215. Az elkülönözött sereg parancsnokának mindig olly helyheztetésben kell lennie, hogy őt olly események előfordulása sem hozhassa zavarba, mellyek utasításában beszámítva nem voltak. Ha a' sereg' főcsapatát ollyas valami éri, mi végett az előbbi viszonyait megváltoztatni kénytelen, akkor megváltoznak viszonyai a' többi mellék csapatoknak is, és így mindegyiknek tekintve a' főt—egyenlőn az egészre hatniok kell. Az alattavalók' értelmességének hiánya végett nem ritkán a' legügyesebb hadvezér' bölcsen kigondolt harcztervezete is sikertelen marad.

216. A' hadvezérnek soha sem szabad, tekintve a' valóságos harczmunkálati vonalat—egy bizonyos és az egész munkálatra határozott befolyást gyakorló pontot elhagyni, vagy pedig azon ponton valamiképerejét meggyengíteni p. o. azért, hogy az ellenséget egy más—de koránt sem olly nyomatókos—ponton megelőzhesse; még akkor sem, ha p. o. az ellenség az illy ponton seregét összegyűjtené. —

217. A' lángész természeti szép tehetség, de azért még nem valami tökéles tulajdonság, azt hogy e' lehessen, előbb szükség kimivelni; a' katonai lángészt a' hosszabb harcz tapasztalás teheti csak tökéletessé.

218. Az értelem és tehetség szükség hogy kölcsönösen egymásra hassanak a' háborúban.

219. A' csupa érzéki cselekvés a' háborúban számtalan tarka vegyületű egymást a' kivitelben gátló dolgokat hozand létre; azért a' csupa észrevételekuél megállapodnunk nem szabad.

220. A' ki a' háborúban csak azt látja, mit látni óhajt, az szigorún figyelmes sohasem leend, és az minden alap nélkül a' légben ide 's tova hadarászó marad.

221. Azon bűvös vessző, melly által minden időszakban a' leghiresebb hadvezérek sok ezerek' szívét a' rögtöni cselekvésre felizgatni tudhaták, nem más mint az emberisméret, 's az emberekkel bannui tudás.

222. Az erő kívánt sikerrel csupán azon távlatra képes hatni, mellyre ki van számítva.

223. Határozatlanság igen nagy hiba a' katonaságnál.

224. Igen kevesen vannak, kiknek elég lelki ereje, és erős meggyőződése lenne minden alkalommal egy bizonyos meghatározott véleményhez ragaszkodni, és azt daczára minden mellékes tekintetnek ép olly elhatározottan ki-is nyilatkoztatni. Kiben illy szép tulajdonság van, harczra termett.

225. A' testgyakorlat edzi az erőt, de a' felesleges megerőltetés mindig erőfogyasztás. Ezt a' hadvezér soha ne felejtse.

226. Az elhatározottság és ügyesség a' lehetőség' körét jóval tágítják.

227. Általában az elhatározottság nélkülözhetetlen tulajdona a' jó katonának, az jellemzi leginkább harcziaságát. Pótléka lehet e' gyakran csekélyebb lelkitelhetségének és tudományának. Az elhatározott hadvezér gyorsaságával meglepheti a' lassúbb ellenséget, zavarban hozhatja, minekelőtte magát rendbe szedhetné.

228. Az erős férjfi mások feletti hatalmát azon bizalomnak, és lelkesedésnek köszönheti,

mellyet társaiban ébresztteni és köztük közössé tenni képes.

229. Merészségből eredett hibák gyengén büntetendők, de kétkedésből, késedelmezésből, ingatagságból következő elhalasztási bűnök mindenkor irgalmatlanul.

230. Az elszánt, és a' személyes feláldozattal egybekapcsolt állhatatosság tiszteletünk' tárgyává teszi azt, ki csupán ennek köszönheti legvégső és egyedüli menekvését, vagy csak egyedül ez által nyerhete alkalmat még más segédeszközöket is a' menekvésre használatba hozni.

231. Kötelesség; és a' katonai becsület érzés megkívánják minden, még a' legveszélyesebb módhoz is inkább folyamodni, mint sem magát gyálázatosan elfogatni engedni

232. Az élet' minden viszonyaiban csalódik az, ki az egy helyben veszteglést véli jónak. A' ki előre nem halad az mindig hátrál.

233. Mind azon vállalatok iránti fogékonyságot, mellyek az önerőnek érzeményeiből erednek, és a' közönséges erőmértéket nem csak meghaladják, hanem minden akadállyal megis küzdenek, 's veszélyel daczolnak, bátorságnak nevezzük.

234. A' bátorságból ered a' tűrni tudás rendíthetetlenség és az állhatatosság.

235. A' tűrni tudás azon nyugott, és bölcs elszenvedése' minden nehézségnek 's fájdalomnak, mik csak az emberi életben előfordulhatnak

236. Rendíthetetlenségnek nevezzük a' léleknek a' legnagyobb veszély közti jelenségét és szilárdságát.

237. Állhatatosságnak pedig mind azon igyekezetbeni megmaradást, melyet jól meggondolással felvállaltunk, 's végre is hajtunk.

238. Kí könnyen elrémül gyáva az, a' meg-nem rettenés bátorságnak jele.

239. Kinek bátorsága a' veszély közt tartós és huzamos, azt vitéznek nevezzük.

240. A' ki könyelmüleg a' veszélynek rohan az merész.

241. Ki olly veszélynek rohan, mellyből menekülni valóban lehetetlen, az vakmerő.

242. Félenk az, ki szorgosan kikerül minden olly veszélyt, és rosztat, mellyet saját erejével le nem győzhet. Fokozatai a' félenkségnek: aggodalom, remegés, irtózás, elszörnyedés.

243. A' bátortalanság állandó állapot; a' megrettenés pedig mulékony, azért a' legbátrabb is megrettenhet.

244. Az aggodalmas gondoskodás jellemzi a' félenk' magaviseletét.

245. Sok függ azon segédeszközöktől, melyeket a' hadvezér a' háberu' folytatására, 's a' kitüzött czél elérésére az országlastól vesz.

246. Erkölcstelen hivatása a' katonának, hogy a' szerencsében el nem bizott 's egykedvű, a' viszontagságban nyugott, veszélyek közt hidegvérű és kötelessége' pályáján rendíthetetlen állhatatos maradjon.

247. Erkölcstelen nagy érteke van akkor a' hadseregnek, ha sorai közt becsületérzelem, igazság és bátorság uralkodik, ha a' szilárd engedelmeség a' haza és zászlóiránti rendíthetetlen ragaszkodással egybe van kapcsolva, ha minden egyed előtt az ezred' hire 's neve mindenek felett legnagyobb értékű, ha a' becstelen, gyáva, 's erkölcstelen méltatlannak tartatik a' derékekkel egy zászló alatt szolgálni.

248. A' hadsereg' szelleme leginkább akkor kitünő, ha a' megkülömböztetett derék egyedek' száma jóval felülmúlja az aljas, gyenge, hibás és határozatlan jelleműekét.

249. Legfőbb föltétele a' hadsereg' harczias szellemének az, ha a' katonák minden nehézségek, fogyatkozások, és a' legfeszültebb fáradoalmak' eltűrésére is alkalmasak.

250. Szükségképeni kötelesége a' katonának a' nagy férjfiak' tetteire figyelni, 's azok' történeteit szorgalmasan tanulni.

251. A' valóságos hős mindig nagy lelkű, ő mindig kímélettel bánik a' fegyvertelennel, 's emberi köteleségeit a' fegyver' zöreje közt sem felejtí soha.

252. A' derék katona csupán már azon eszmétől is fel van lelkesítve, hogy benne a' hadvezére akár mikor is bízik.

253. Útközetekről, más harczias vállalatokról bírálatokat hallani, azok felett vitakozni erősíti, 's gazdagítja saját ítéletünket.

254. A' fejedelem, és hazairánti szeretet leg-hatalmasabb, és nemesebb ösztön a' hősiségre.

255. Béke idejekor az állandó katonaság valóságos kötelesége magát a' háborúra kimivelni; őrszolgálat, és őrdiszletek végett hadsereget tartani nem lenne érdemes.

256. A' haditudományok' és ismértek' terjesztése táplálja a' harczias szellemet.

257. Sokan állítják, hogy csupán szegény, durva 's tudatlan népek lehetnek nagyobb mértékben bátrak, hogy jóléttel, 's kimiveltelessel megszünend a' bátorszivűség, és az elpuhultság jön létre. Az igen szomorú lenne ha az ember felvadságából ereje, és bátorsága fölálkozásával léphetne csak át kimiveltebb állapot-

ba, ha a' tiszteletre méltó tulajdonért kintelen lenne a' tiszteletre méltóbbat átengedni.

258. A' közállomány akkor csak boldog, ha ő magát a' béke idején olly készülékben tarthatja, hogy könnyen átlépheten békes állapotból a' háborúba, ha ő egy hív, bátor és harczra termettnépességben a' haza védelmére gazdag, 's kimeríthetetlen kútfőt birhat, ha ügyes hadvezérekben hiányt nem szenved, és czélszerű segédeszközök és bölcs előkészületek' bőségében áll.

259. Harcz események' fürkészetének gyakorlataival szert tehet a' katona a' háború theoriájára.

260. Senki, ha csak bizonyos mértékben nem ért a' harcz események bírálatahoz, sikerrel a' katonai munkákat nem olvashatja.

Kiss Károly.

(*Folytatjuk*)

3.

A' Bell-Lancasterféle tanításmódról.

Ezen újtanítás—és nevelésmód általános alapja sajátkép nem az ujjabb idők találmánya; már Plató ajánlja a' tanításnak kölcsönös beszélgetés által kellemetessé tételét, 's nem egy könnyen lehet valami czélszerűbbet gondolni az atheneiknek a' komolyt a' kellemetessé egybe kapcsoló hánásmódjánál. „Lysis a' számvetést egyszersmind elvek szerint és játszva tanulta;“ — mer! hogy ezen tudományt a' gyermekekre nézve megkönnyebbitsék, csak hamar arra kapatták őket, hogy bizonyos számú almát, vagy pénzdarabokat egymásközt megosztzanak;

azután pedig a' kiadott combinatiók szerint egymással össze elegyítsenek. Cicerónak és Senecának munkáiban több helyekből kiviláglik, hogy már az ő idejekben kezdtek a' munkát a' gyermekek közt megosztani a' könnyebbités végett, hogy már az ifjuságnál igyekeztek a' vetélkedést felserkenteni, mi a' jutalomosztásnál, 's méginkább a' büntetésnél sokkal előbb való; igyekeztek a' tanulást ezerféle eszközök által kellemetessé tenni. Innen volt ez iskolának *Ludus literarius* neve (*Quintil. Institutionum oratoriarum Libr. 1. Capit. 4*): igyekeztek (mint Seneca mondja, *Excerpt. Controv. lib. 3. Schola quasi ludus*) az iskolákból mulató helyeket csinálni.

De a' földolgot azon módot, hogy a' gyermekek egymást tanítsák; a' mindég megújuló iskolából egy folyvásttartó tudományt képezzenek, teljességgel nem ismerték. „Én, úgymond Mózes, bizonyos számú ügyes embereket válogattam ki Izraelben hogy a' népnek felügyelői, ezer ember vezérlői, száz ember vezérlői, ötven ember vezérlői, tíz ember vezérlői lennének, 's a' népet tanítsák arra, mit neki tudni kell.“ Itt már nagy lépés van téve a' tanítás megosztására. De még fontosabb a' következő.

Lycurgus „úgymond *Plutarchus*, azt parancsolta, hogy minden gyermekek het éves kortól fogva ugyan azon egy helyen neveltsenek, ugyanazon nevelési rendszer alá vettsenek. Ő ezeket különböző osztályokba különözte el, melyeknek bizonyos számú legügyesebb 's legbátrabb gyermekeket rendelt felügyelőkül; a' többieknek kötelessége volt ezekre folyvást figyelmeznii, parancsolataiknak engedelmeskedni, 's az általok rájuk mért büntetést alázattal elfogadni.

Ha a' görögök ezen elv fontosságát, midőn az a' tanításra alkalmaztatik, által látták volna, az ezen elv szerint elintézett nevelés közönségessé lett volna; de a' feltalálás érdeme gyakran valamely elv alkalmazásában fekszik. A' gőz erejét minden időben ismerték, de csak körül belől száz esztendeje hogy az erőmivekre alkalmazzák azt, 's csak az óta eszközli az olly hatalmasan a' nemzeti gazdagság gyarapítását.

Ezer hatszáz hetvenben volt Athenében egy iskola, mellyben egy didascalos így nevezik a' görögök az iskolamestereket (harmincz tanítványt tanított írni, és olvasni, 's mellynek intézkedései a' mi efféle intézkedéseinkkel csak nem mindenben megegyeznek. Ez eléggé bizonyítja, hogy az efféle intézkedések több rendbeli hagyományok (traditio) útján kerültek Európába.

Könnyű meggyőződni felőle, hogy a' régi jó időknek az ujabbakkal sok hasonlatossága volt, 's legalább megengedhető az úgy nevezett újításokat pártolni, ha az eddig alkalmazott régi módszerek sikere a' várakozásnak meg nem felelt, és ha a' tudományokra nézve nevezetesebb epocháiból a' történetírásnak, t. i. a' görög philosophia idejéből, az Augustus, a' X. Leo és XIV. Lajos századai- ból; az első iskola tanítókat az újabb tanítás mód- védelmezőivé vagy részvényesseivé tesszük. Min- nevezetes lett dolgát az újabb időkbel méltó még megemlíteni azon körülményt mi szerint a' London környéken több felnövekedett emberek 30—40, é- vesek megszegyenlven magokat, hogy a' gyerme- kek körültök nálök jobban tudnak írni, olvasni és számolni önkényt' egyesültek egy bizonyos Lán- casteri intézetben, 's magokat húsz éves ifjak ál- tal tanitatták. A' Lancasterféle iskolák fő célja az volt, 's még most is az, hogy a' szegényeknek

eszközök szolgáltatassanak gyermekeik ingyen tanítatására. Tapasztalván a' gazdagabb emberek ezen a' közönséges tanításmódtól annyira eltávozó ingyen tanítási rendszernek sikerét, akarták azt saját gyermekeikre nézve is használni.

Igen csekélységet fizetnek, mellyet ezen ropant intézetek fenntartására fordítanak. Egy tanító képes 900—1000 gyermekből álló iskolára ügyelni következőleg a' költség igen csekély. Következőkből áll az:

1 a' főtanítónak 18—20 éves ifjúnak tartásából. —

2. házbérből, fűtésből 's egy olly teremnek mellyben 900—1000 tanítvány is megfér jó karban tartásából.

3. cseréptáblák, könyvek é: írásmustrákra tett költségből.

Ezen költségeket egybe sem lehet hasonlítni azon csak 50 gyermekből álló régi mód szerint elintézett iskolákra szükséges költségekkel is, melly iskolában legalább két tanítót azoknak családját 's rendes segédeket kellett tartani. Nem kevesebb azon különbség is, melly a' nevelés tartósságát és a' tudományok terjedelmét illeti.

Az új tanításmód szerint elegendő két év gyakran kevesebb is, hogy a' gyermekek a' betűket rendesen írják, olvassák és hiba nélkül kimondják, a' helyesírás szabályai szerint írjanak, a' számvetés szabályait értsék, 's a' bibliának és még más historiai könyvnek is egy részét könyv nélkül megtanulják. Ha két vagy más fél év ennyi tárgyak megtanulására elegendő, mennyivel kevesebb idő fogna kivántatni ha úgy akarnák a' gyermekeket írni és olvasni tanítani, mint nálunk a' mi rendes iskoláinkban 4—5 évi folyvást tartó tanítás mellett

szokott történni. Három dologban áll főleg az új tanításmód jelessége. Első a' jól értett, és jól alkalmazott rend. Második a' czélszerűleg vezérlett vetélkedés. Harmadik azon minden gyermekre háramló haszon, miszerint a' haladásban tanuló társai által nem akadályoztatik.

A' katonai fenyték jó oldalai, a' rend, egyformaság, pontosság itt a' fő alapok. Ezen elv hatásait tekintve jótékony eredményeiben pedig meglepő, időkimélés a' cselekvés egysége az erők összemunkálása, a' katonai rendtartás eredményei a' felnevelkedett embereknél. A' gyermekeknél kik sem erkölcsi sem phisicai nehézséget nem képesek előgördíteni még többet nyerhetni. A' gyermekek azon szembetűnő előmenetelnél fogva mellyet naponként tesznek csak hamar átlátják, melly hasznos dolog a' rend 's a' törvényekhez kényszerítés nélkül alkalmazkodnak, tisztelettel adóznak a' javokat munkáló felsőségek; annyival inkább mivel magokhoz hasonlónak engedelmeskednek, előljáróik közülök választvák, 's akármellyikőjük lehet azzá.

A' milyen sok haszna van a' jól vezérlett vetélkedésnek, épen olyan veszélyes az ha féltékenységre torzsázkodásra fajul el. A' becsület ösztöne annyira sajátja az emberi szívnek, hogy annak csiráit nem szükség kifejtegetni, az uralkodási vágy igen jókor mutatkozik. Az újabb iskolákban rá találtak a' vetélkedés igazi határára. A' ki jobban viseli magát az által jutalmaztatik meg, hogy elfoglalja annak helyét ki magát nem olyan jól viselvén ezen hely birására való jogát elvesztette. Ha megérdemelte, hogy felügyelővé tétessék, semmi hatalmat nem nyer, melly kevélységét táplálhatna; neki csak hivatala van, mellyet azonnal elveszthet mihelyt magát reá érdemetlenné teszi. A' kinyitott

iskolában minden nap okvetetlen megtörténni szokott kihirdettetése azon gyermekeknek, kik rosszul tanultak, és azoknak kik magokat kitüntették, fellette üdvös hatású — A' többi megjutalmazások és büntetések is, mind ilyen hatásra számítvák.

A' rendes iskolákban a' tanulmányok évek, vagy bizonyos időközök szerint felosztvák; ennek az a' következménye, hogy a' talentosabb gyermekeket a' kevésbé talentos hátra tartóztatja, 's következőleg az első idejét vesztij, míg az utólsónak kevés idő jut. Sokkal hamarabb jutván célhoz mint a' többiek, a' kitünő tehetségekkel bíró gyermek megunja magát, elfárad, szorgalma csökken. Mennyire ártott ezen szokás a' tanításnak, és az ismértek terjesztésének, azt szintugy nem lehet kiszámítani, mint azon hasznokat, mellyek az új tanításmódból egyenesen háromolnak. A' Bell- és Lancasterféle iskolákban a' tudományok tanítására szánt idő hosszúsága nincs meghatározva. Nem egy év, hat hónap, vagy valamelly meghatározott idő múltával lép a' gyermek egyik lépcsőrül a' másikra, egyik osztályból a' másikba; ez akármelly pillanatban megeshetik. Napjában tiszor huszszor halad a' gyermek apranként előre vagy hátra, 's egy lépést sem tesz a' nélkül hogy egy másik tanuló ellenkező lépést ne tenne, mi folyvást tartó mozgalmat 's mind a' mellett is hogy egy teremben olly sok gyermek van együtt, legkisebb rendetlenséget sem okoz. Az ügyesebb tanuló tehát minden lépcsőkön keresztül mehet a' nélkül hogy az ügyetlenebb által hátra tartóztatnék.

Az új tanításmód szerencsés következményei Angliában legkisebb kétséget sem hagynak szenvedni jelességek felől, 's minden további vizsgálatól felmentenek bennünket. A' Bell- és Lancasterféle iskolákban nevelt 100,000 gyermek közül sem

találtatott egy, kit valamely czégyeres gonosztettéért megbüntettek, vagy törvénybe idéztek volna. Tapasztalták továbbá azt is, miszerint az ilyen gyermekek sokkal szelidebbek, csendesebbek, nyiltszívűebbek, magokba vonultabbak és játékaikban kevésbé kegyetlenek mint a' többiek.

A' nevelés, értelmi, erkölcsi, vallásos és politikai szempontból tekintve, minden nemzeteknél a' legfontosabb tárgyak egyike. A' legnagyobb régi és újabb írók megegyeznek abban Aristoteles-sel, hogy az országok sorsa az ifjúság nevelésétől függ. Tillotson, angol érsek és híres concionator azt mondta, hogy az üdvös törvények, a' jó praedikációk lassú és késedelmes eszközök az emberek képezésére, a' nevelés a' leggyorsabb és legczélszerűbb eszköze annak; csak éz veheti elejét minden gonosznak midön a' többiek mindcsak orvosi szerek, mellyek mindig bizonyos hanyagságot, vagy a' vigyázás hijányát teszik fel. Fenelon és Rollin ugyanezen elvek által lelkesítvék; de ezen állítás igazsága nem csupán theorian alapúl, bár melly igaz és kimerítő is az, hanem a' tapasztalás és historia által egyaránt bebizonyult lett dolog az, hogy valamely népek erkölcsi istenfélő elvekben, hasznos ismértekben, és jó szokásokban neveltettek, mindnyájan józanság, munkásság és rendszeretet által is kitüntették magokat. Plutarchus azt mondja, hogy a' Lykurgus által behozott kormány, bár mennyire ellenkezett is a' tisztább érzelmekkel, a' természettel és az emberiséggel, mégis ötszáz évig tartott; mert a' fenyíték és nevelésnél fogva törvényeit a' gyermekek erkölcselével és szokásaival csudálatosan egyesítette, s ezek politikai intézkedéseit már mintegy anyjok tejjével beszítták. Azt mondja továbbá, hogy Numa emberi és jótékony intézkedései, mellyek a' bé-

kességnek és egyességnek Romában való fenntartására valának számítva, ezen törvényhozóval együtt elenyésztek, mert az egészzetösszetartó azon kapcsolat, az ifjuságnak azon czélszerű nevelése hiányzott benne.

Ha a' nevelés hatásai a' régi rendszerek mellett olly rendkívüliek voltak, mit nem lehet azon rendszertől helyesen várni, melly már eddig is olly üdvös hatásu volt, mellynek hatalmas sikere a' régi rendszerekhez képest igen ollyan forma arányban áll, mint a' tüzerőművek ereje az emberekéhez. —

Embertelenség azt állítani, hogy az engedelmesség vak szokása biztosabb szabola mint a' jól megtanult és jól értett kötelesség érzése; 's kétséget nem szenved, hogy a' czélszerű nevelés az embereket szelidekké, nagylelkűekké, engedelmesekké, a' törvényeket tisztelőkké, a' tudatlanság pedig durvákká, lomhákká, bízodalmatlanokká, és nyakaskodókká teszi. A' múlt idők történetei eléggé bizonyítják ezen állítás igazságát, ha meggondoljuk, hogy a' legbarbarább, durvább és tudatlanabb idők egyszersmind a' zendüléseknek, rendtelenségeknek isteni, és emberi jogok tapodásának idejei is voltak.

Még a' keresztyén vallás tanítványai sem képesek a' köznép erkölcsiségében szent erejök-höz mért üdvös következményeket állítani elő ott, hol az ifjuság nevelése elhanyagoltatik. A' durva görög lelkész p. o. a' moldaviai és oláhországi hegyek közt széltére lop, és mégis jó keresztyének tartja magát. — A' kik tudják, hogy az embereknek nagyobb ajándékot nem lehet adni mint ha őket gyenge koruktól fogva jó erkölcsűkre kapjuk; a' kik gondolkoztak a' jelenkorunk er-

kölcsi állapotjáról, az általános nyomoruság okairól, hihetőleg egyesülni fognak az emberiség legszentebb céljára az alsóbb néposztály czélszerűbb nevelése által.

Hogy az újabb tanításmódból mindazon hasznokat vehessük, mellyeket tőle olly méltó joggal várhatni mély vizsgálatokra, alapos elmélkedésekre van szükség. Semmi sincs nehezebb mint czélszerű terveket kivinni. Gyakran a' legfontosabb javításokat a' vigyázatlan próbatételek sikeretlenné teszik. Mi magyarok mindent későbbben kezdünk; ennek az a' haszna lehetne hogy a' mások kárán tanulhatnának 's a' seerencsétlen próbálgatás kártékonyaságaitól mentek lehetnénk.

Doctor Bellnek és Lancasternek köszönhetjük azon mesterséget, mikép lehet a' gyermekeket arra szoritni, hogy egymást tanítsák nekik köszönjük a' rendes nevelés — és tanítási szabályok a' helyes fenyíték behozását, az idő okos kimélését. Az alsóbb néposztály lényeges erkölcsi nemesítése, a' tanítási órák helyesebb használata, mellyek a' más tanításmód mellett gyakran korhelységre és kicsapongásra fordítanak, jó szokások, okosan választott olvasmányok: ezek a' szerencsés eredményei ezen tanításmódnak. Mind ezen körülmények a' házi élet körében szemketünőleg üdvös hatásuak, az ipar és társasági rend minden esetre nyer általok. Azt gondolhatná valaki hogy ezen tanításmód által a' parasztok és mesteremberek gyerekeit tudósokká philosophokká akarnák formálni. Távoly volt és van ezen gondolat a' szóban forgó tanítás — és nevelésmód feltalálóiól és óltalmazóiól koránt sem akarták és akarják ők a' nevendékeket olly ismeretek birtokába juttatni mellyek sorsokhoz szükségükhöz nem valók; bár

a' fennsőbb rangú tudományos ismeretek megszerzésében akárkit is akadályozni akarni kábaság volna. Ezen tanításmód célja csak a' nevelőeknek sorsokhoz állapotjukhoz illő tudományos műveltséget szerezni, velek'la' jó könyvek olvasását megkedveltetni, őket rendre, szorgalomra, polgári és mindenféle emberi kötelességeik pontos betöltésére szoktatni. Távol legyen minden emberbaráttól azon szinte olly esztelen mint kártékony gondolat, az alsóbb néposztálya erkölcsi és értelmi tökéletesítésének bizonyos határokat kimutatni, 's az emberiség sokkal nagyobb részét lealacsonyítani akarni, azon ürügy alatt, mintha a' közjót kívánna hogy kiki azon sorsban maradjon mellyben született.

Mi ezeni utasítás hasznait illeti azok részint a' tanítás módjában részint ennek erkölcsi következményeiben állanak.

Első szabály a' tanuló gyermekek helyes osztályozása, vagy a' különböző osztályok helyes elkülönözése hogy minden gyermek magához hasonlóra találjon, az az olyanokkal álljon társaságba kik annyit és nem többet tudnak mint ő: illyen módon a' lomha vagy nem tanulékony gyermek a' talentesebb tanuló társai haladását nem akadályozza, tovább marad ugyanazon osztályban (classis) de e'lébb utóbb még is meg teszi a' kívánt haladást, tanuló társai tanítójává lesz, 's akkor másik osztályba megy által.

Második szabály a' gyermekek elosztása tanítókra és tanulókra, vagy a' felügyelők és az alá rendelt gyermek felvigyázó megválasztása. Ezen utolsó rendbeliek az egész osztályra nézve ugyanazok a' mi a' tanító egyes tanítványokra nézve A' kis felügyelő megmagyarázza azt, mit ő már jobban tud a' többieknél, 's tanítás közben maga is

tanul; a' felügyelő önszeretetének hizelkedik ezen tanuló társai feletti megkülönböztetés, a' többiek buzgalma pedig felserkentetik, mert ők is kívánnak minél előbb tanuló társaik tanítóivá lenni; a' gyermek kezd megismerkedni a' túlnyomóság, a' mások feletti kitüntetés gyönyörűségével éppen olyan örömmel viszi hivatalát a' millyen kedvetlenséggel némelly tanítók, sőt a' gyermek jobban tanít mert a' nehézségeket inkább ismervén az elhárításokra szolgáló eszközöket is jobban előtudja adni. Sajátkép az egész intézkedés nem egyéb] mint az értelmi tehetségekre alkalmazott mechanizmus mellynek czélja a' működések pontos és gyors folyamataja. Minden mozgalomban rend uralkodik a' tanítást és tanulást egyaránt gyönyörűség kíséri. A' homokra cserép táblára tett írás, költséget kimél 's gyorsabban 's biztosabban célhoz vezérel. Csak akkor adnak kezekbe tollat tintát papirost, mikor a' gyermekek a' betűk alapvonalait pontosan ismerik 's a' saját képi szépíráásra akarják őket szoktatni.

A' millyen tökéletes ezen mód a' tanításra nézve épen olyan sőt sokkal nagyobb mértékben tökéletes a' gyermekek erkölcsére ható munkálattiban; felébreszti benne jókor saját méltóságok érzését, a' megszégyenítéstől tartózkodást, felserkenti benne a' kívánságot a' magok tökéletesítésére a' rossz cselekvésére való alkalomtól vagy akarattól távol tartja őket.

A' nyilvános nevelés nagy haszna továbbá abban áll hogy az a' társasági viszonyokat mint egy képlegesen állítja elő, az emberek egymás közötti surlódás pontja általa elkezdődnek; 's a' kevélységre való hajlandóság, melly az ifjuság magány nevelése mellett olly könnyen meggyö-

keredzik megsemmisítették 's ez által a társaság valószínű képe benne feltaláltatik, mit olly felette ritkán és csak tökéletlenül tapasztalhatni azon tanítványok egyesületénél kik egyetlen egy tanító határtalan uralkodása alatt állanak. Ha az engedelmességek közül néhányan a tekintet bizonyos lépcsőjére jutnak, a többiek megtanulják, megismerik azon két módot mellyeknél fogva lehet a világ becsületére számot tartani, — megtanulják az érettkort és az érdemet becsülni. — Illyen elvek szerint van a katonai ezredek, egy nagyobb terjedelmű messteremberi műhely, minden gyár mindenféle igazgatás, kormány elrendelve. Azon lehetőség, miszerint akármely tanuló ha talentomait kellőleg gyakorolja bizonyos tekintetre hatalomra tehet szert, nem hagyja a tekintet, hatalom súlyosságát érezni; a kívánság ennek elérhetésére felébreszti a buzgalmat, 's a felvigyázó ébersége akadályozza a különben megtörténhető tévedéseket. —

- Melly könnyű és gyors az új tanításmód, megmutatta a többek között egy gyermek példája, ki midőn iskolába adták egy betűt sem ösmért 's harmadnap múlva az abécze minden betűit kifogás nélkül nevezni, a homokba lerajzolni képes volt, hat nap múlva az első-osztály felvigyázójává lett, husz nap múlva pedig a harmadik-osztályba került. Némelly gyermekek három hónapi tanítás után, némellyek már 15 nap múlva helyesen tudnak olvasni és írni, 's egész a hatodik osztályig felvergődnek; — az egész tanítás ideje közép számmal véve nem tart tovább 15 hónapnál, 's akkor a gyermekek az iskolát elhagyják. Az igen kitűnő talentomú gyermekek ha gyámolításra találnak, tanulmányaikat tovább folytatják. A leányok a dolgozó iskolába mennek, hol varrni, kötni, 's más

asszonyi munkákat tanulnak, 's a' szegényebbek egyenesen onnan lépnek szolgálatba.

Ezen tanításmód olcsó is, mert az iskola első elrendezésén kívül a költség általában egyébben nem áll, mint bizonyos számú tanító gyermekek tanításában, kik efféle intézeteket mindenütt alapíthatnak, 's ezen tanítás végett csak egy ezen tanításmódban gyakorlott professort kell hivatni, vagy olyan személyre bízni azt, ki az ezen tárgyban irt munkákról az új tanítás móddal tökéletesen megismerkedett. Ha egyszer az iskola folyamatban van csekély költséggel fel-lehet tartani. Londonban hol a' középponti iskola a' vidéki tanító és tanítónők számára szükséges költségeket is viszi a' szüléknek vagy jótévkövek egy gyermek tanítása nem kerül többbe egy *Schillingnél* évenként. Anglián kívül minden olcsóbb lévén a' tanításnak is aránylag olcsóbbnak kell lenni.

Minden a' fővárosban felállított középponti iskola, négy év múlva tanítványai tizedrészét küldheti a' vidéki városokba, hogy ott a' fővárosi iskolához hasonló iskolákat állítsanak. Angliában tudják a' tapasztalásból, hogy egy tanító gyermek négy hónap sőt gyakran kevesebb idő alatt is 250—300 tanítványokból álló iskolát elrendez. Ha már most csak 200 gyermeket számlálunk is négy-hónap alatt mindenikre, és a' középponti iskola nevédekének csak huszad részét küldjük is el t. i. 50 fiút és 50 leányt, ez által évenként 60,000 gyermekből álló iskolák lesznek elrendezve, mi a' felfebbi számítás szerint mint egy 7, 8, ezer pengő forintot tesz évenként, de csak bizonyos évekig fizetendő, a' status (szegényeinek egész nemzedéke (embernyom aetas generatio) fel lesz nevelve, egyik egyed sem

fog a' tanulmányok legfontosabb elemeibe a' má-
siknál hátrább állani, mindnyájunk — mennyire az
emberi gyarlóság engedi tiszta erkölcsűek, szor-
galmatos munkások, kitanúlt polgárok, erényes em-
berek, legalább azok lehetnek ha akarják.

Sokat prédikálunk a' kevélység ellen; a' val-
lás azt tanítja, hogy minden emberek testvérek;
a' political elvek szerint mindnyájan egy közös ha-
záruk gyermekei vagyunk. De ha egy emberi te-
kintetet vetünk azon szerercsétlenek tömegére,
kik némelly országokban még most is a' tudatlan-
ság gyalázatos állapotjában hevernek, hol a' pa-
rasztságnak műveletlen nagy része alig érdemli az
ember nevet, a' társasági állapotot csak azon ter-
hekből ismeri mellyek rá vetvék, 's csak nyomorú-
ságából tudja hogy él: sajnálva fogunk nyomorult
sorsáról pauaszolkodni. Az embert csak a' neve-
lés által lehet igazán emberré, a' status méltó
polgárává képezni, 's az alsó néposztály, melly-
nek munkái és szorgalma 's részint véres verité-
ke után élünk, méltó joggal követelheti, hogy a'
tudatlanság az azzal járó boldogtalanság állapot-
jából kivegyük, mert van e korlátoltabb való mint
az, ki az erény és erkölcsiség szabályait a' val-
lás ígéreteit és vigasztalásait, azon törvényeket,
mellyeknek engedelmeskednie kell, azon jókat,
mellyeken az ő és a' mások sajátja alapulnak 's
mestersége vagy életmódja szabályait 's kifejlő-
dését nem olvashatja. Van e nyomorúttabb 's má-
soktól függőbb teremés mint az, ki a' tudatlan-
ság miatt minden dolgait 's legtitkosabb gondo-
latait a' leírás végett másokkal közölni kénytelen.
Van e szánandóbb emberi alakban járó lény mint
az, ki mivel gyermekkorától fógva nem ítéltetett
némelly számok becséről és helyezetéről, kényte-
len magát, és saját családja érdekeit 's gyakran

egész gazdasági állapotját más ügyességére és becsületességére bízni. Tartozunk tehát mi a' népnek egyszerű és bizonyos határok közt maradó tanítással, miut erkölcsiségének és boldogságának eszközeivel 's jutalmával azon sanyarú munkáknak, mellyeket a' miéinktől különböző állapotja az ő nyakába hárít.

Még más okoknál fogva is szükséges az, hogy a' köznép a' vallás igazságait és parancsolatait, 's saját kötelességeit ismerje, hogy okosan tudjon beszélni, írni, olvasni és számolni. Nincsenek a' népnek is betölteni való kötelességei? nem köteles é ő is a' közjóra munkálni? Hogy ezen kötelességét ránk nézve megkönnyítsük, tanítás által kell maga viselete szabályait értésére adni. Közönsségesen elismert igazság, hogy a' status boldogsága népeségével 's a' földmivelés javításával egyenlő arányban gyarapodik: és mégis olly kevéssé fekszik szivünkön azon emberek sorsának javítása, kik a' földtől olly sanyarú munkával csikarják ki, a' mi gyönyörűségünkre, élelmünkre, szükségünkre telljesítésére megkívántató dolgokat. A' népesség szaporodásával együtt nem kelle gondoskodnunk élelmekről és lelki szükségükről is? A' haza oltalmazóinak magtárait nem a' földmivelők csüreiből kell e' megtölteni? A' fegyver, és lőpor készítők, a' hadi mesterség, a' várak, a' vitézség mind semmik, a' marh a tenyésztés földmivelés aratás nélkül mind együttvéve sem védik az országot. Azon nagy és becses mesterség, az emberek táplálásának mestersége, még sok tekintetben gyermek állapotjában van; igiteljük azt az erőnek és tökéletességnek azon fokára emelni, melly felvilágosodott jelen korunk miveltségéhez képest lehető. A' természet segéd kezeit nyujt minden nemes törekvéseinkre. Emberek szükséges eszközökkel borítják

elszántó-földjeinket, a' föld megnyitja kebelét; szükség hogy a' tudomány is a' szorgalommal kezét fogjon, a' régi elöítéleteket és szokásokat megsemmisítse, és a' földmivelőt valóságos érdeke iránt felvilágosítsa. Az emberiség, különösen az annyira elhanyagolt alsó néposztály javításának sorsa könnyebbitésének érdeme, minden nemes lelkü lelki tehetségekkel felruházott 's világi javakkal bíró embernek, a' haza minden hív polgárjának legszentebb kötelessége.

Tévelyeg a' ki azt hiszi, hogy a' tanítás az alsóbb néposztályra nézve haszontalan, sőt veszedelmes; mintha bizony azok más, a' miénknél nemtelenebbagyagból volnának gyúrva. Franklin, ki a' villám vezető segítségével a' gazdagok palotáit a' mennykő csapásai ellen biztosítani hazafiai megtanította, igyekezett népszerű irataival a' közönséges embert is felvilágosítani, hogy a' társaságot a' zendülés kirontásaitól megőrizze. Mert nem a' felvilágosodás feltartóztatatlan haladásai voltak—mint némelly korlátolt elméjű emberek kiabálni szeretik, a' világnak kárára; a' tudatlanság a' vak a' könnyen hívő tudatlanság árasztott reánk mindenféle gonoszokat, a' jogok és kötelességekről helyes fogalmak hiánya mind az alsóbb, mind a' felsőbb rendűeknél tette mindnyájokat a' legalábbvaló ravaszság áldozatává. Ha az emberek mindnyájan—kiki a' maga módja és állapotja szerént értelmesek volnának a' tudományos miveltség bizonyos mértékével bírnának, tudnák némellyek a' hiú előjogokat kellőleg méltatni, mások pedig kötelességeik korlátai közt fognának maradni, sem az egyik sem a' másik rendbeliek hamis theoriák, vagy a' mi még rosszabb, helyes theoriák helytelen alkalmazásával el nem csábitatnának.

Vezessétek a' gyermekeket a' jó útra, mond az irás, 's ha megvénül akkor sem fog eltérni arról. Soha és semmi körülmények között sem fognak az igazság a' hasznos mesterségek, a' vallás és moral tanítványai az emberi társaságnak kárára lenni. Mi módon vonhatnánk meg tehát ezeket józan észszel polgártársainktól, kiknek a' vallás egyedüli vigasztalások, kik csaknem kirekesztőleg érzik azon átok súlyát: a' te orczádnak verétekeivel egyed a' te kenyeredet; kiknek ereje ezen földi életben csak ezen szomorú sorsra fordítandó, 's kiknek ezen szomorú sorsnak elhordozására elegendő bátorságot állapotjoknak türhetővé, sőt némüleg kellemetessé tételére elegendő észet csak a' nevelés adhat. A' tudatlanság tehetségeiket beburkolva tartja, a' nevelés kifejti azokat. A' szolgálai béketürés helyett, melly őt alig képes fenntartani, egyrangba tevén őt az állatokkal, az erény felemeli és vigasztalja. Akkor büszkén fogja az eke-szarvát tartani, a' szántást vetést gyakorolni, melly becsületére válik, nemes elszánással hordja azon terheket, mellyeket sorsa reá tett; lelkét belső méltósága öntudata, a' gondviselésben való bizodalom nyugottá teszi. Kötelességei körén kívül nem keres magának jobb sorsot, mert reá nézve legkedvezőbb sors azoknak teljesítése. Így gondolkodik a' felvilágosodott ember az életnek minden állapotiban, így gondolkodik a' bölcs, a' keresztyén; 's a' dolog ezen folyamatjából származik osztán egy nemzedék, az előítéletektől ment, 's következőleg tanulékonyabb szántóvető, ügyesebb művészek, mesteremberek, gyermekeiket szerető szülék, jól nevelt gyermekek, gyengédebb nők, és anyák, hűségesebb cselédek, hazájokat szerető, a' társasági rendet, kötelességeiket tisztelő polgárok, — egy szóval, a' fájdalom! felette elterjedt gyalázatos önzést az általános jóakarat pótolja ki; a' jólét és boldogság teljesebb

mértékben lesz a' népekre 's következőleg a' kormányokra is elterjedve.

Jogunk van reményleni, nem messze van már azon idő, mellyben a' minden országok törvényhozói és kormányozói általlátják, miszerént a' morál rendíthetetlen elveire alapított nevelésben áll a' nemzetek erejének nagy titka; hogy csak egy nemzedék idejére terjesztett czélszerű nevelés is, a' gonosz tévők számát bizonyosabban kevesíteni, mint akár melly kigondolható büntetések, börtönök és fenyítő házak; hogy a' gonosztetteknek nem annyira megbüntetésén mint akadályozásán kell igyekezni; 's hogy azon péczen, mellyben egy új börtön építése kerül száz könnyű szerű, a' czélnak mégis megfelelő iskolát lehetne építeni.

¶ Az új tanításmód hatásai olly szembetünők, 's magok mellett bizonyítók, a' tapasztalás, a' jelesség és hasznosság pecsétjét annyira reájok nyomta, hogy a' hitetleneknek merészen lehet kiáltani mentetek és lássátok! — Azon országokban, mellyekben több évek óta alkalmazták azt, a' koldulás szembetünőleg megszűnt, az ipar gyarapodott, a' szántás vetés dolgozó kezeket nyert, a' kereskedés és gyárak terjedtek, a' nyilvános bátorság nevekedett, 's a' büntető igazság ritkábban gyakorolja hatalmát. Ezen tanításmód részletesebb leírásába ereszkedni ezen értékezés határai nem engedik.

Németből fordította, 's bővítette

Lovász Imre.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

4. *Daguerrétyp. Pozsony. Schmid*

Autal betűivel 4484.

Ára 1 for. p. p.

A' Hírnökben és Századunkban az olvasó közönség által meleg részvétellel olvasott „Hungarica“k írója egy talán mindenki előtt váratlan, de annyival kedvesebb elmeszüleménnyel ajándékozta meg irodalmi szegénységünket. Azon általános és felette alapos egy pár szabály ellen, miszerint a' komolyabb tudományokkal foglalkozó írók az úgynevezett humoristicus értekezések írásában szerencsétlenek, 's viszont az elménczkedni szerető írók előtt a' mély tudományosság terra incognita, ezen munka a' legkülönösebb legdiszesebb kifogás. A' munkából bejövendő haszon, mint halljuk, egy nem régen elhunyt literátor a' magyar nyelv buzgó terjesztője családjának felsegállítására van szentelve, 's e' 'szerint a' szerző eszének és szívének egyarányt becsületére válik. Értekező a' legforróbb hála érzésével üdvözli a' nemes lelkű szerzőt, 's ha minden nézeteiben nem osztozik, reményli őszinte nyilatkozása nem fog félre magyaráztatni.

Ha azt mi a' munkában érdekes mind közölni akarnók, nagy részét ki kellene írniunk. Következő cikkelyekből—ex ungue leonem, ítélhet az egészre az értelmes olvasó.

Írói tulajdon.

A' dologról már nálunk is írtak. Rosszúl. A' franczia (1841-diki) sessióbau egy kissé többé beszéltek felöle. Nem jól.

Lamartine—a' költő—azt bizonyítá, hogy jobb szeretne Rothschild-és Sinával lenni társaságban —mint a' muzsákkal. En attendant megelégszik egy zsiros kis hivataalkával, és a' becsület-keresztel. —

Tehát portéka ez az elme, ez az ész? Dohány, szalonna, vagy szappan.

Kereskedjék, kinek tetszik firka czikkeivel, ha vevőt talál; de sajnálkodást érdemel, hogy nem lett belöle más valami p. o. favágó.

„Keresete bizonyosabb lenne.“

Ha olly író—bocsánatot kérek, annak én nem tartom—ki az egek legbecsesb ajándékát, az isteni szikrát serpenyöben méri, egykor Apolló és hugácskái elibe áll ölelkezni akaró, okvetlenül ebrudon vettetik ki 's hallja „takarodjál te arany büzü.“

Az írói tulajdon szinte azon aránybau van az írói tehetséghez, mellyben áll az öt forintos banko a'—halhatlansághoz.

O l v a s á s.

A' nevelés, és oskolai tanítás, előkészületek azon teendő munkához, melly az ember kifejlését czélozza.

A' társas vagy közélet, a' független vagy társaságban munkálódás tapasztalásainkat növesztik, de nem elégségesek az egész, kivált szellemi kifejlésre.

Bármely nagy legyen valamely egyes társaság, az emberi egészhez hasonlítva annyival kisebb, mennél kevesebb részt vesz ennek közki-fejlésében.

Hogy a' könyvnyomtatás, leghatalmasb támasza, eszköze a' civilisatiónak, világos; nemde természetesén folyik innen, hogy a' nem olvasó népek okvetlenül hátra maradnak?

Hazánkban a' sajtó mozgása, mind a' mellett hogy a' lefolyt évtized alatt, ezelőtt példátlan sebességgel nőtt, igen—igen csekély; de nőni fog és folyvást nőni fog, mert a' tudni vágyás a' kiállhatlan szomjúsághoz hasonlítható.

Olvasáshoz szokni kell azonban, mint minden egyébhez, mit a' gyarló ember, — értelmi vagy testi ereje által, tulajdonává akar tenni. Az olvasáshoz szokás pedig a' kellemes és hasznos tárgyak fogalmával van egybekötve.

Hogy csak azt szoktuk olvasni mi bennünket mulattat vagy érdekel, igen természetes; mert egyfelől elég sajnósan emlékezünk vissza, miként kellett olyasmit olvasnunk és tanulnunk, mi reánk nézve sem egyik sem másik nem volt; másfelől pedig alig lehetne az olvasásra a' kettőn kívül egyéb indító okot kijelölni; bizonyos könyvek opium gyanánti haszonvéte most nem tartozik ide.

Mi következik ebből?

Az, hogy ha érzelmeink gazdagulnak, az az ha lelki tehetségeink nemesülve fejlődnek, kimondhatatlan kecseket lelünk, számos olly tárgyak olvasása közt, mellyek előbb részvétünket legkisebbé sem vevék számba; ha pedig érdekeink sokasúlnak, vagy is a' hasznos ismeretek, terjedvén alkalmazásukat lelik, örömmel öleljük azon tárgyakat, mellyeket elhagyatott társasági állapotunkban eddigelé elmellőztünk.

Szoros egybeköttetésben van tehát az olvasás' terjedése, valamely társaság' nem csak szellemi de anyagi kifejlésével is, tehát egyik a' másiknak függvénye; ha egyik nincs t. i. a' másik sincs.

Jelenleg nem állíthatjuk többé, hogy írónk nincsenek, de hogy olvasó nincs elegendő számmal, fájdalom igen is való; 's így mindennemű iratok és munkák' kiadása lehetetlen, mert különben a' könyvkereskedés tönkre jut, ennek pedig é-lénknek kell lennie, hogy egyetemes literaturáról legyen szó.

Tetemesen elősegélnék a' könyvek kiadása lehetőségét olly intézmények, mellyek a' könyvek egyszerű megvételét tűznék ki célul.

Ha p. o. minden megye, minden város, minden népesebb helység, minden nagy és közép tanító intézet, könyvtár alapítását tűznék ki céljául, figyelme tárgyául, mint ez az egyéb civilisált országokban csakugyan megtörtént, és a' megjelent literaturai jó termékeket egy—egy példányban megszerezné, olly alapját vetnők a' könyvek kiadásának melly csak örvendetes következményt hozhat a' nemzetre. Ha ide csatoljuk az értelmileg munkálódó társaságokat, és azon tudományos férfiak számát, kik a' könyveket rendesen veszik; a' közönséges terjedelmű munkák kiadásánál tetemes része már fedezve lesz.

Valamint szaporulnak az olvasó társaságok és könyvgyűjtemények, szaporulnak az olvasók is; így rövid idő mulva nagyobb szerű munkákat és nagyobb kiadásokat is fogunk szemlélni.

A' magyar szegénységet nem tartom nyomós ellenvetésnek; sem a' könyvek' drága létét.

Mi a' vagyonosabban apathia, a' szegényben teljes tudatlanság. Számos magyart tudok, kinek asztala hajlik a' válogatott étkekkel telt tálok alatt, de kinek bútorait egy könyv sem terheli. A' szegény ember sebesebben juthat azon meggyőződéshez, hogy gyermekeinek nagyobb jótéteményt nem tehet, mint ha annak oktatást nyújt, és örömet elvonja szájától, mit szülöttje boldogletére fordíthat. Könyveink nem drágák' ha a' mostani arány fentartható—miben kételkedni lehet, schol sem találhatni könyveket jutalmasabb áron.“

Pest városának hitel felett virágzó állapotja, dicsőssége ötven év múlva 1891ben igazi költő ecsettrel 's nemüleg visionariusi lelkesedéssel rajzolatik a' következő sorokban.

„Érzem mint repülök egy kis ideig 's szemem felnyitván a' budai vár' hegyén ültem 1891-ben kis öregem mellett, ki Pestre mutatott. Varázs egy látvány, Mexico a' világ legszebb városa távoiról, de Pesthez hasonlíthatlan.

A' fenséges folyó sok apró ágokban (csatornáknakban) futja keresztül a' város egyik részét, borítva mindenütt számtalan kisebb nagyobb hajókkal, gőzösökkel, csónakokkal, hat gyönyörűséges híd, két láncz, egy vas, 3 köhíd, a' Waterlos bridge mintájára; a' város egyik része homályban, a' másik ragyog és a' roppant építményeknek nincs vége, mellyek mind bájos kertek közt állanak. N m tudtam még magamhoz jönni a' csuda látványtól elragadtatva 's már karon fogva vitt öregem mondván: nézzük a' dolgot közelebből.

A' régi várost körülveszi egy széles csatorna, melly a' soroksári út felé a' Dunába önti vizét, szinté a' váczai, ország-, kerepesi és üllői utakon fő csatornák vágják a' várost keresztül; ezen hatal-

mas csatornák mindkét oldalán dupla sőt fák állanak és Rotterdam Boontjes, valamint Amsterdam gyönyörű Graghtjaira emlékeztetnek; a' keskenyebb csatornák az ezelőtt szélesebb utcák helyeit foglalják el. Hol csak egy kis tér maradt, mindenüvé fák ültettek, sehol a' legkissebb por, sem sár. Ezen rendszabásnak köszönhetni, hogy a' halandóság Pesten, melly borzasztó nagy volt, mostolly tetemesen csökkent, hogy még ezelőtt minden 24ik személy meghaltévenként— melly halandóság a' föld legegészségtelenebb pontjain sem nagyobb— most 45 személy közt hal meg egy. Ez életbiztosítás, az igaz, még nem éré el Nagybritannia magosságát, de hozzá mindinkább közelít; azon is törekszenek most hazánkiai, hogy elérjék Irland' egészsége állapotját, hol csak 52 személy közt hal meg egy évenként.“

Hogy valami nagy város ötven év alatt illy rendkívüli emelkedéssel, népességének szaporodásával 's az általános jóllét gyarapodásával dicsekedhetnek nincs példa reá a' történetírásban, 's ezen cikkelye a' derék szerzőnek alkalmasint nem egyéb mint elme-futtatás. Európában Berlin azon főváros mellynek népessége a' legközelebb lefolyt száz év alatt bámulatos, és épen példanélküli arányban nevedett; száz év előtt alig számlált ötven ezer lakosokat 's jelenleg a' lelkek száma több háromszáz ezernél. Ezen csudálatos szaporodása a' népességnek még messze van azon számítástól mellyt szerzőnk Pestre nézve tenni merészelt. Pedig meg kell gondolnunk, hogy Berlin fő és székes városa egy a' virágzás és dicősség felsőbb fokára páratlan sebességgel emelkedett birodalomnak. Pestre nézve míg politikai viszonyaink nem változnak hasonló vérmes reményeket nem táplálhatunk keblünkben ha csak magunkat az illusio bölcsőjében ringatni nem

akarjuk. Az efféle eltévesztett túlszigázott számítás a' legforróbb hazaszeretetből származik, 's mint ilyen igen megengedhető.

A' vállalatokról, mellyek napjainkban bár nagyobb részint egyik a' másik hátára buknak, annyira napi renden vannak, (mellyek közül azomban az okosan kiszámítottak, és így hihetőleg megmaradandók, üdvös eredményéről kételkednünk nem lehet, nem szabad) helyesen elmélkedik szerzőnk a' 132-ik lapon.

„Ha a' vállalatok, észszel és lélekkel fogván a' dologhoz, jelesen kivitetnek; igen szép.

Ha a' vállalatok a' szükségesen alapulvák, és lelkiismeretesen eszközöltetnek; igen jó.

Ha a' vállalatok csak mulatságból, jó kedvből vagy phantasiából eredtek de létre hozatnak; szép és jó is lehet.

Ha a' vállalatok elkezdetnek, de unalom vagy ostobaság miatt félbeszakaszthatnak; sem szép sem jó. —

Ha a' vállalatok csak a' kizseblés eszméjére alapítvák, mint ezt nagyszerűen lehet, a' kármentő, életbiztosító, bank és más intézeteknél, de kivált a' vasutaknál ittott, nem csak észrevenni, de érezhetőleg tapasztalni; csunya és rossz.

Tán a' csunya és rossz helyébe' más két szót lehetne itt applicálni.

2. *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. Pest kiadta és nyomatta Landerer és Heckenast. 1841. Ara 1 for. 10 kr. e. p.*

A' Pesti Hirlap keletkezése óta a' magyar Journalistica egészen] más szint] ölte] magára. Jól] tudjuk, hogy ezen tetemes változás főleg azon felette kedvező, egy boldogabb jövődőt ígérő körülmény-

nek tulajdonítandó miszerint a' sajtó sokkal szabab-
 dabb térben foroghat mint csak néhány év előtt is;
 de az is tagadhatatlan másfelől hogy a' Pesti Hir-
 lap olly különös sajátságokkal 's eredeti elsőbbsé-
 gekkel bír mellyeket más hírlapban hijában kere-
 sünk. A' socialis életünk kifejlődését tárgyzó, nem-
 zeti kifejlődésünket, honunk felvirágzását a' törvé-
 nyesség határain belül maradó hazára és fejedele-
 mre nézve egvaránt üdvös haladás elébb utóbb
 eszközzendő korszerű eszméket szőnyegre hozni,
 minden személyességtől ment vittatás alávenni azon
 töméntelen visszaéléseket, mellyek hazánk külömbö-
 ző részeiben a' setétség védelmező szárnyai a-
 latt gyakoroltatnak napfényre hozni, 's a' ma meg-
 vesztegethetlen tribunal a' közönség eleibe állítani:
 ezek—minden elfogulhatlan olvasók véleménye sze-
 rint azon feladatok, mellyeket a' Pesti Hírlapnak
 széles tudományáról, rendithetetlen szilárd jellemé-
 r l, tiszta felfogásáról, 's ékes tolláról ismeretes
 szerkesztője érdemes dolgozó társai 's számos le-
 velezőji kik közt annyi jeles nevek tündökölnék, ma-
 goknak kitűztek.

Tudva van az olvasó közönség előtt, melly so-
 kan felriadtak, még sok egyébiránt értelmes és tisz-
 teletre méltó férfiak is a' Pesti Hírlap tendenciája
 ellen, melly nagy veszélyt vélnek hazánkra elébb
 utóbb háramlandani, ha a' szerkesztő zászlója alá
 időről időre többen találnak szegődni. Első helyet
 foglal ezek között kétségkívül a' „Kelet-Népé“-nek
 halhatatlan bokros érdemeiért köztiszteletben álló
 szerzője. A' nemes gróf lelkülete, ki mint a' lelkes
 és classicus tollú Péczely mondja „Szóval, irással,
 tettel, a' haza javát, a' nemzet és fejedelem di-
 csőségét, a' magyar név tekintetét, honfiakat lel-
 kesítő, követésre buzdító, akadályokat győző tűz-
 zel, állhatatossággal, bölcsességgel előmozdítani

emelni, öregbitni törekszik,“ sokkal világosabb fényben áll a' nemzet, és állandó a' maradék előtt is, hogy sem céljának tisztaságáról midőn a' Pesti Hírlap ellen tollat ragadott 's az ettől eredendő veszélyt huszonnégyszáz és fél íven keresztül elragadó ékes szólással lerajzolta kételkednünk szabad vagy lehetséges volna. De a' részre hajlatlan igazság kívánja, hogy miután Gyűjteményünk olvasóival a' Kelet Népet, mennyire egy könyvismértetés szűk határai engedik megismertettük ezt tenni a' megtámadott fél Feleletére nézve is ezt tenni el ne mulasztuk. *Audiatur et altera pars.*

II.

Vád és Védelem.

Itt állok tehát a' megtámadott! ellenében egy szótengernek, mellyből sok szép gondolatot halászhat, kinek az isten szép számmal adott üres órákat, mikkel—fájdalom! a' 24 órai rögtönzésekre kárhozott hírlap szerkesztők meg nem áldattak, itt állok ellenében egy tömeg vádnak, mellyről a' megtámadó maga megvallja, hogy bebizonyíthatnia vajmi nehéz, miért is bizonyítás helyett egészen a la Fouquier gyanusításhoz folyamodik, mire viszont felelni vajmi nehéz; mert vád helyébe állított gyanusítás nem az értelemhez hanem érzelemhez, pedig nem mondhatnók, hogy a' legnemesebb érzelemhez, sőt megriasztott szenvedélyhez szól; itt állok ellenében egy névnek, mellyről három nehéz év szenvedése után Pest vármegye terében ejtett legelső szavaimban mondtam, hogy csak buzgó hálával 's hő lelkesedéssel lesz emlegetve minden magyartól, a' míg lesz magyar, —illy névnek ellenében állok egy igénytelen homályos polgár, és állok ellenében bokros érdemeknek, mik — bizonyossá teszem a' nemes grófot —

e' honban feledve nem lettek volna, habár nem frisitetik is fel olly sürü emlegetéssel emlékezettük; és! állok én, kinek köre eddig olly szük vala és tehetségei olly csekélyek e' szük körben, hogy gróf Széchenyi méltán kérdehetné: „valljon mi nagy jót tett a' hazának?“ 's én semmiségem érzetében porba borúlok, hogy felkiáltsak—semmit! de még csak legkisebbet sem! csak hogy nem azért, mert nem akartam, hanem mivelhogy nem tehettem.—Illy megtámadott, illy megtámadónak ellenében, ügyem felől előre kétségbeesném, hahogy e' nemzet olly eszméletlen népesoroda volna, mellyből a' fiatalabb nemzedéknek — mint gróf Széchenyi (84 l.) mondja—„igérjük a' föld minden kincseit és elhiszik, igérjük magát a' mennynek országát és nem kételkednek;“ de mivel én ezt másképen tudom, mivel ugy tudom, hogy e' nemzetnek akár örege akár fiatala vakon még egy gróf Széchenyi Istvánnak sem hiszen, megkísértem a' védelmet, 's megkísértem annnyival inkább, mert mellettem az élet, nemzetem nyilvános élete szól; 's nyugodt folyamával a' czáfolatot helyettem már is magára vette, sikeresebben mint én tehetném.—A' hajdan hires „Bölcsészeti párbeszédék“-ben (Dialogues philosophiques) kérdi egy tudós: „Mikép bizonyítaná be ön az istenség lételet?“ — „En ouvrant les yeux“ —mond a' felelet.—Valóban ha nem volna szentsegtörés a' legnagyobbat csekélységekre alkalmazni, e' kérdésre: mikép bizonyítom be, hogy a' Pesti Hirlap nem vezet forradalomra? nyugodt érzéssel felelhetném: „Eu ouvrant les yeux.“ Tessék szétnézni az országban! — Én szétnéztem, 's ügyekeztem mennyire emberi gyarlóságom engedé, el nem foglalva nézni szét, 's ha csak árnyéknyomát látnám is a' veszélynek, mellyet gróf Széchenyi gyanít, vagy—jobban mondva—melly-

ról gyanúsít: inkább gyávának akarnék látszani, mint rossz hazafi lenni, 's letenném örökre szerencsétlen tollamat, egyedül abban keresve vigasztalást, hogy szándékom tiszta, czéлом szent vala; de miután mindent inkább látok, mint veszélyt, 's hazám egén fellelborulatot észre nem veszek, kivévén amott délkelet felé, hol talán szintúgy csak azért borúl, mert a' nyilvános nemzeti figyelem körén kívül van, a' körülmények illy helyzetében lehetlen nem remélenem, hogy habár hírlapszerkesztői hatásom sokat nem használ is a' honnak, de legalább átkozott nem; lesz emlékezetem.

A' gróf a' Pesti Hírlapot úgy támadja meg, hogy megtámadását személyemre is kiterjesztené. Talán jobb tactica volt volna elhagyni azt, mire nézve szükségesnek vélte, a' megtámadottat eleve felszólítani (118. l) „tűrje a' közjó kedvéért az érzékenyebb vágásokat.“ Am legyen! türom, 's még örömeztőbb talán, ha megkimél a' gróf mind azoktól, mik Shakespeare Antoniusának ismeretes refrainjéhez hasonlítanak; „But Brutus is an honorableman.“ Csak egy szót engedjen az érdemes gróf. Három hosszú éveken át üritém a' vesztett szabadság kúpoharát, lélekben értelemben elmaradottan, kipótolhatlan veszteséggel, és ez alatt családom, mellynek egyedüli gyámola valék, 's melly másra nem szorúlt én kivülem, nyomorúságra jutott, melly ellen csak a' nemzet nagylelkűsége nyujthatott irt.—Kínos állapot, uram! mert el kellett az irt legalább kölcsönleg fogadnia; pedig a' becsületes szegénységgel, melly önerejében keresi 's találja rendithetlen függetlenségét, karöltve jár egy érzés, uram, mellyről a' gazdagoknak kincshalmaik közt fogalmuk sincs;—és atyám e' bánatos állapot alatt összeroskadott; béke nem derült élte alkonyára, — és nem adhatta áldását reám;

—csak sirját lelém!—E' seb még most is gyakran felsajog, 's még soká fel fog sajogni kebelemben; de nem kiáltám magam áldozatnak, panaszt e' szájból senki sem hallott; én megköszöném a' nemzet kegyelmét, 's aludni hagytam az elmúltakat.—És eljő a' gróf, 's gúnnyal tetézi a' szenvedésnek emlékezetét! —Gróf úr! ez nem volt — — (mikép mondjam csak, hogy epés fulánk szómban ne legyen?) ez nem volt gyöngéd bánásmód.—Elmehet hidegen a' szenvedés mellett, ha úgy tetszik: de ha jó számolónak kíván tartatni, óvakodjék azt gúnynyal illetni; mert a' számolástól, melly tréfát űzött a' szenvedésből, lázadva fordul el „kebel“ és „velő“ —

A' népnevelésnek szükséges voltát mellyet gróf Széchényi a' lófuttatásnak, lónemesítésnek olly hő pártolója a' Kelet Népében nem akar elsőbbszükségeink közé sorozni igen nyomos okokkal mutogatja szerzőnk a' 238-ik köv. lapokon, melly elmékedése bár minél nagyobb körbea terjedhetne.

A' népnevelés kérdése iránt egyáltalában nem lehetek szerenc-és a' méltóságos gróffal egyetérteni.—És pedig (hogy a' főokra feleljek mindenek előtt) azért, mivel csekély nézetem szerint abból, hogy a' tárgynak idővesztésnélküli talpraesett elrendelése nem függ egyedül magunktól, korán sem következik, hogy a' dolgot abba hagyjuk; hanem inkább azt vélem következtetni, hogy kettőztetett erővel és ügyekezettel tegyünk meg annyit, a' mennyi tőlünk függ. — Már pedig ha megemlékezik a' nemes gróf az 1791. 26. t. cz. egyik pontjára, 's mind arra, mit az egyházi rend, mit a' megyék 's egyéb törvényhatóságok, földesurak, egyesületek és községek, a' legfelsőbb törvényes felügyelés alatt e' tárgyban tehetnek, 's valósággal tesznek is, lehetetlen el nem ismernie, hogy itt bizony

még is csak igen sok jót tehetségűnkől. Adná isten, hogy egyhamar csak mind az meg volna téve, mit e' részben tennünk lehetne, örömmel 's elégedéssel tekintenek a' jövődöbe — De különben is, ha eddig a' népnek politicalai létéről, jogokról, 's az örökös gyámsági rekeszeknek kissé megtágitásáról vala szó, mindig azt szokták felelni: „Nem lehet, nem érett még erre a' mi népünk, előbb nevelni kell.“ Most pedig a' nemes gróf azt mondja: „előbb politicalai létet kell a' népnek adni, aztán nevelést.“ — Boldog isten! hiszigy soha ki nem jövünk a' circulus vitiosusból. Ha mégis e' népnevelés dolga ollyasmi volna, a' mi máról holnapra egyetlen éjnek átfordulatán megérhetik, ha a' törvényhozónak valamint hatalmában van kimondani: akarom, hogy ez, 's ez naptól a' népnek politicalai léte legyen: ép úgy hatalmában volna decretálni, hogy a' következő napon a' népnevelt legyen, nem sokat törném fejemet az elsőség kérdése fölött: de a' dolog egészen máskép van; arra, hogy a' nevelésnek a' nemzet életében hatásos befolyását lássuk, év meg év, egy egész nemzedék életkora kell, és ámbár én azt hiszem, hogy a' szabadság legjobb nevelő a' szabadságra, következőleg — politicalai tekintetben legalább — épen nem félek a' gondolattól, hogy jogok előzzék meg a' nevelést: mégis kérdezni merem a' legbátrabbakat úgy, valamint a' legfélénkebbeket, mit választának a' kettő közül: egy, szabadságba tett népet, melly buta, vad, durva, neveletlen; vagy egy nevelt, erkölcsös népet, melly még nem szabad; mellyiktől lehet inkább tartani? — Azon tekintetet, sem látszik a' historia igazolni, hogy a' népneveléssel nyomban bizonyos politicalai vágyak járnak; 's ha járnak, legalább nem igen fajúlnak el durva, törvénytelen kitörésekre. A' poroszokról állittatik, hogy ott egész Európában -- Szász -- Wei-

mart kivéve — a' népnevelés legterjedettebb, legjobb lábón áll; de azért alkotmánya még maiglan sincs, ámbár a' népnevelésnek illyes igényeit a' „Landwehr“ rendszer, miszerint a' porosz katona nem szünik meg porosz polgár lenni, és a' városi közel republicanus institutiók igen látszanak erősíteni; és valóban még az orosz czár sem fél népe neveléséről gondoskodni, 's e' gondoskodás sikerét ministerei minden évben fenhangoz hirdetik Európának; már én pedig csak nem gondolom, hogy az oroszokhoz képest a' magyar nép olly borzasztó állapotban volna; miszerint még csak most kezdene szürkülni az idő, mikor a' népet csak lassankint és a' legkényesebb tapintattal szabad nyomorult mibenlétével megismertetni (199. l.) Én azt gondolom, ez egy kis önmystificatio; mert ha igaz, mit a' nemes gróf a' 367-ik lapon mond, hogy „van Magyarország minden lakosinak tágacskább political léte már:“ úgy nem látom okát, miért félhetnénk őt nyomorult mibenlétével megismertetni; sőt azt hiszem, ép ellenkezőn áll a' dolog; mert csak ne véljük, mintha a' nép nem gondolkodnék nyomorult mibenlétéről; de ép az a' baj, hogy nevelése nem lévén, azt rosszul fogja fel, nyomorúbbnak képzei; 's innen erednek aztán a' mesztegnyői esetek, a' miknek mihelyt egy kissé megismertetnők a' népet valódi mibenlétével, történniök lehetlen volna. És előttem az is nagyon különösnek látszik, hogy midőn statarium 's bot, korbács eltörlése ellen szól a' nemes gróf, akkor a' nevelést egyik szükséges előzménynek mondja (239. l.); midőn ismét kisededóvó-intézetekről, hasznos ismereteket terjesztő egyesületről van szó, akkor az feleltetik (199. l.), hogy először a' felnötteket kell korlátozni, 's kicsapongásiktól megóvni a' hazát, és viszont, (196. l.) azért roszzaltatik az említett egyesület, mivel a' legnagyobb rész olvasni

írni, számolni, de még csak betűzni sem tud. —
 Én részemről a' mondó vagyok, hogy a' népnevelés olyan mint a' tölgy, mellynek nagyidőkell, míg a' kisdud makkból élő fa lesz; de ép azért nem lehet vele eléggé sietnünk; 's ha csak ugyan nem rajtunk áll, egész erdőket vetni egy-zerre: ültessen csak kiki tehetsége szerint apró csemetéket,—majd fa fa mellett erdőt csinál.“

Az itt kifejtett nézeteiben szerzőnek ismeretű kifogás nélkül osztozik. Igen is a' népnevelés legelső és legsürgetősebb szükségünk közé tartozik ha a' művelődésből, 's az azzal szoros kapcsolatban álló erkölcsi értelmi, és anyagi jóléte hazánkiai sokkal nagyobb részét, kik szinté mint mi Isten képére teremtett emberek, örökre kizárva tartani, 's tovább is a' szánandó erkölcsstelenség, nyomorúság, tudatlanság fertőjében fetrengeni hagyni nem akarjuk. Hogy a' népnevelés czélszerű elintézése nem a' legkönnyebb feladatok közé tartozik ez kétséget nem szenved 's a' „mikép“ről még ezen tekintetben sok vitatkozások keletkezendnek. Mert, hogy csak egy körülményt említsek, a' népnevelés nélkülözhetetlen eszközeinek, a' népszerű könyveknek iratását, mellyek által a' nép ama' legnemesebb időtöltést a' könyvek olvasgatását megkedvelje, esztét képezze, szivét nemesítse: épen ezeknek czélszerű készítését legkevésbé várhatjuk, kivált nagyobb városokban tartózkodó, az alóbb néposztály körülményeivel, szellemi sajátságaival, 's azon úttal, mellyen a' tanítás egyedül lelkekhez férhet ismeretlen tudósainktól. Azonban ezen akadály nem épen legyőzhetetlen. Lehetnek, sőt vannak is kétségkívül hazánk több részeiben, még pedig olyan helyeken, hol talán meg sem gondolnók, olly nemes lelkű lelkipásztorok, gazda

tisztek, jegyzők 's más honoratorok kik a' néppel örömet társalkodnak, szükségüket szokásaikat, lelkületeket jól ismerik. Az ilyeneket jutalom tételek által, a' czéljuk megfelelő népszerű könyvek írására serkentgetni, - legczélirányosabbnak tartanám. Ha a' jutalom kérdések fejtegetésére, 's a' legjobboknak ítelt tudományos munkák megjutalmazá-ára, mellyeknek fájdalom sehogyszem vagyunk képesek keletdőséget szerezni, 's a' mellettök veszteség bizonyos, évenként 4—5 száz aranyat kivetni nem sokaljuk, talán jó volna megemlékezni az alsóbb népsztyályról is, 's számára jutalomtétel mellett olvasókönyveket iratni, 's a' lehetőségig olcsó áron osztogatni. Melly nagy keletdőségnek örvendez a' Mezei Naptár, mind a' mellett is, hogy kivált sok, a' nép előtt, ismeretlen új szavait tekintve, előadása sokkal népszerűbb lehetne.

3. Deák grammatica. Első folyamat. Az első grammatica iskola számára. A' hely val. t. duna-melléki fő-tiszt. egyházkerület rendeléséből készítette Tatai András A' kecskeméti ref főiskolában mathesis és physica professora. Pesten. Nyomtatott Fűskúti Launderer Lajos betűivel. 1841.

Nemzeti szép nyelvünk iránt, mellynek büns elhanyagolása olly sok századokon keresztül nemzeti vétkeink közzé tartozott, felébredvén néhány évek óta minden nemesebb keblekben a' szeretet, 's ennek mivelése tüzetvén ki egyik legfontosabb törekvésünk céljául: sokan—az emberi gyarlóság természeténél fogva; ellenkező, szinte olly veszélyes túlságba estek; a' deák nyelvre mint szokták mondani. kigyót, békát kiabálnak, 's taníttatását iskoláinkból végkép ki akarják küszöbölni. De kik a' józan megfontolá-

nak baráti, kevés meggondolás után átláthatják, hogy a' deák nyelv, melly minden miveltebb nemzeteknél még ma is az iskolai tanulmányok közzé tartozik, nálunk is — legalább a' tudományos pályára készülő ifjainkra nézve nélkülözhetetlen. Ha az igazi classicus tudományosságának, egyik múlhatatlan feltétele a régi írók olvasását az ujjakkal egybekötni; ha a' régi írók szellemével munkáik fordításából megismerkedni akarni, merő azon képtelenség: kétséget nem szenved, hogy ha a' czélt akarjuk, akarnunk kell az eszközt is; 's ezen eszköz a' latin nyelv. Ki bizná pereit azon ügyetlen ügyvédre, ki hazánk deák nyelven írt, régibb törvényeit, történeteit, az okleveket érteni nem volna képes. Lehet e azon orvosnak tudományáról, annak történetéről helyes fogalma, ki a' többnyire latinnyelven készült, kivált a' reformatio 's a' tudományok felvirágzása óta világra jött orvosi könyveket az eredeti nyelven olvasni nem volna képes? Ez illik a' mathematicai, természettudományi, philosophiai 'stb. régibb classicus munkákra is. De a' régi római classicusok munkáiban is olly kincsei rejteznek a' bölcsességnek, tudománynak, 's olly elragadó ékesszólás, tiszta, velős 's bámulandó egyszerűsége mellett hathatós, kellemes előadás, hogy isméretök nélkül egy felsőbb miveltséget igénylő tudós sem lehet el. Könnyű volna megmutatni a' leghiresebb, minden idő—és nemzetbeli udósok életirásából, hogy a' classica literaturánk különös kedvellői voltak. —

Ha tehát e' részben is haladni akarunk, véleményem szerint józan észszel csak annyit lehet sürgetni, először: hogy a' latin nyelv csak azoknak taníttassék, kiket szüléik már eleve — tehetéseiket tekintve, tudományos pályára szántak;

másodszer: hogy a' latin nyelv tanítására a' lehetőségig legkevesebb idő fordítottassék; önkényt értődven, hogy a' latinnyelv szabályai, a' még imitt amott divatozó botor szokás ellenére, magyar nyelven adassanak elő, 's minden szabály számos példával világosítottassék, 's gyakorlatilag tanítottassék be, egy szabályról sem menvén addig másokra, míg azt a' tanuló számos példákra magától alkalmazni nem képes; minden esztelen ug-rándoztatás kikerültessék, 's mennyiben lehet, a' könnyebbekről lépcsőnkint menve a' nehezebbek-re, a' mathematicai tanításmód követtessék. Így a' nevendék könnyen és örömmel tanul, 's hitelt felülmuló rövid idő alatt szembetűnő haladást tesz, mert nem tanul értelem nélkül, mi soha és semmi esetben nem szabad, 's mi az elmének épen olly rongáló mótelye, mint a' gyengé gyomornak a' ne-héz emésztettüétel.

Tatai úrnak jelen deák grammaticáját, minden eddig megjelent nyelv-tanító könyveknél czél-szerűbbnek nyilatkoztatni semmit sem kételkedünk. A' latin nyelv szabályai tisztán és értelmesen adat-nak elő, 's jól választott példakkal (gyakorlás) vi-lágosítottatnak, de a' mellyeknek mintá ára a' tanító köteles több példákat formálni, sőt tanítványai ál-tal formáltatni. E' helyett eddig, mint tudva van, a' reformata iskolákban az ügynevezett stilusdic-tálás volt szokásban. De mellyik tanító, kivált ifjabb tanító birt azon ügyességgel, hogy tanítvá-nyinak elméjéhez alkalmazva választott példákat tudott volna mindig választani?

Ámbár ezen munka által, értelmes tanító ve-zérlése alatt, a' latin nyelv tanulása tagadhatat-lanul könnyebbé, kellemesebbé tétetik, és rövi-debb időre szorítatik, mint az eddig gyakorlat-

ban volt nyelvtanító könyvek és tanításmód szerint: vannak mindazáltal benne olyanok is, melyeket ismeretű helyben nem hagyhat, 's mellyeknek kijavítását a' kétségen kívül szükségessé leendő második kiadás alkalmával óhajtáná. Ilyen az, hogy a' műszavaknak, mellyeknek már a' csaknem félszázad előtt készült debreczeni grammatikában (nagyobb részint) alkalmas magyar neveire találunk, deák nevei széltére megtartatnak, mellyek a' kezdő tanuló előtt kétségkívül érthetetlenek; ilyen a' műszavaknak és más neveknek is, mellyeket már ma senki nagy betűvel nem ír, nagy betűvel írása; az interpunctióbeli nagy hanyagság, mint p. o. midőn a' deák szóktól a' kis szótárban, magyar jelentéseik néha kómmával, néha ponttal, néha félponttal különböztetnek el, 's folyvást nagy betűvel iratnak, minden szótárírásheli szokás ellenére, a' számos orthographiai hibák, mint p. o. midőn az összetett szók mint p. o. melléknév, majd össze, majd külön iratnak. Kicsinységeknak látszanak ugyan ezen hibák, de minden esetre hibák, azon acribeia (pontosság, accuratio) ellen elkövetett hibák, mellyre a' gyermekek már gyenge korától fogva kaphatni kell a' gondos tanítónak. A' fordítási gyakorlatok és mesék között a' 141. és következő leveleken, óhajtott volna ismertető a' classicus íróból vett rövid elbeszéléseket látni, vagy a' classicus írókhoz legközelebb álló írók munkáiból. Ezeket azonban szerzőnk talán a' második folyamatra tartja; mit tevé, ha tanácsomat meg nem veti, el ne is mulasztson, czélunk a' deák nyelv tanulatásában kétség kívül a' classicus, és nem a' könyvha deákság tanulatása lévén. E' végre ajánlatnám az evangél iskolákban használni „Fischeri selectae profanis scriptoribus historiae“ (engedelmet kérek, ha ezeu könyv nem lévén birtokomban, czimjét nem egészen jól idezem) czimű munkát. Használhatók volnának Erasmusnak

Tud. Gyűjt. VIII. Köt. 1841. 7

is némelly colloquiumai, különösen a' „colloquium de diluculo,” mellyet nem csak a' benne lévő classicus deákságért, hanem és főleg a' szerző szép lelkét vissza tükröző arany mondásokért, gyönyörű elmélkedésért, könyvnelkül kívánnék ifjainkkal megtanultatni. Bucsút veszek immár szerzótől azon jó kívánással, adjon az ég neki vagy is inkább tartsa meg sokáig erejét, kedvét, idejét az illy hasznos, czélszerű munkák irására.

Z.

B) Külföldi Literatura.

Könyvvizsgálat.

Napoleon von Alexander Dumas. Deutsch von Dr. Heinrich Elsner. Stuttgart, 1841. Hallberger'sche Verlagshandlung.

Ára 1 for. 15 kr. pengő pénz.

Napoleon, kinek neve, mint egyik biographusa Hugo Victor mondja, az ó és új világ minden hőseinek nevére homályt vet, páratlan tünemény a' történetírásban. A' felőle készült életleírásokból, 's az őt érintő másféle könyvekből alkalmas könyvtárt lehetne már állítani. Azomban ezen tárgy sokáig fentartandja még érdekét, 's ezen rendkívüli embert a' késő maradékkal több oldalról megismertetni, tetteinek célját, mellyet többnyire olly ügyesen és ravaszul tudott eltitkolni, napfényre hozni, sokáig studiuma lesz még a' történetírásnak

mit ő maga is fogságában, a' szent Helena szigetén, megjövendölt, 's minden prófétái lélek nélkül megjövendölhetett.

Jelen munka szerzője Dumas Sándor egyike a' most élő európai leghíresebb drámairóknak, 's több darabjai, különösen a' „Kean, vagy könnyelműség és lángész“ a' pesti magyar színházban is kitűnő tetszéssel adattak. Életleírásából, a' szerző némi ismeretésekül következő anekdotout közölni nem lesz talán helyén kívül.

„Helytelenül vetik szemére a' mostani francia királynak Filep Lajosnak a' fősvénységet. Ezen szemre hányásnak azomban semmi más alapja nincs, mint azon rendkívüli szabatosság, pontosság melly Filep Lajos háztartásában eleitől fogva uralkodott. Mielőtt thronra lépett volna, személyesen vizsgálott fel házi dolgaira 's birtokaira, 's termékeit gyakran maga adta el. Asztalát egy vendéglő látta el, bizonyos fejenkénti alku szerint. Istállója felől hasonlólag rendelkezett. Ez ugyan nem igen hercegileg hangzik, de annyival több rendszeretetre, és gazdálkozásra mutat. De annyival gazdagabb ajándékozásokat tőn a' közönséges jöltévo intézetek számára, 's az érdem, és talentom gyámolítására nagy summákat fordított.

Bizonysága ennek a' többek közt következő hiteles történet. Egyik udvari mesterének írnoka kötelességét huzamosb idő óta elhanyagolta, 's versek írásával foglalkozott. Épen el akarták már utasítani, midőn Filep Lajosnak a' dolog értésére esett. Magához hívatta a' restelkedőt, 's így beszélt hozzá: „Ifjú ember! a' mit hallom, ön hivatalos kötelességét elhanyagolja. Önnek három ezer frank fizetése van, magának, anyjának, és hugának tartására. Hagyja el hivatalozobáját, 's adja magát a'

költészetnek. Én önnek két évre öt ezer franköt rendelék. Ha ezen idő életmúltával egy jó költeményt, vagy szindarabot készít, én önt további pártolásom alá veszem. Ha nem, hagyja el a' költészetet, vegye elő ismét írniaki tollát." Két év sem telt bele, hogy az ifjú egy szindarabot már bevégezett. Dolgozatát Filep Lajoshoz vitte, ki azt elolvasta, helyben hagyta, 's az illető helyen ajánlotta. A' theater français által elfogadtatott, 's nagy tetszéssel adatott az. A' szerző most Franciaország legjelesebb költőinek egyike, 's a' neve—Dumas Sándor." *Alles für Alle, Ordnung Freiheit und Gerechtigkeit* Nro 6. Seite 715—716.

Napoleon tettei és történetei minden miveltebb olvasóink előtt ismeretesek lévén szerzőnek Napoleon kormányzása feletti nézeteit közöljük főleg olvasóinkkal.

„Fordítsuk el már most szemünket ezen sirtól*) mellyre felülirást tenni Anglia meg nem en-

*) Ezen sár Hut' 's Gate től mintegy egy óra negyed távolságra volt ásva, a' gyászkocsi közel állott meg a' sirhoz, 's az ágyúk elkezdtek egy percz alatt ötször löni. A' holttestet lebocsátották a' sirba, 's az alatt Bignali apát a' jelenlévőkkel egy buzgó imádságot tartott. Napoleon lábai kelet felé voltak fordítva, mellyet meghódított, feje pedig nyugot felé, hol hajdan uralkodott. Azután utolsó lakhelyét egy temérdek kövel pecsételték le, melly képezte az átmenetelt az ideig valóságról az öröklétre. Végre egy ezüst lemezt hoztak mellyre ez volt metazve:

Napoleon.

Született Ajaccióban Augusztus 15-én 1769.

Meghalt sz. Helénában Május 5-én 1821.

De azon pillanatban midőn ezen lemezt a' kőre akarták szegezni, előrohant sir Hudson Lowe és kormánya nevében kinyilatkoztatta, hogy a' sirra semmi más felüliratot nem szabad tenni mint ezt:

General Buonaparte.

gede, 's vegyük vizsgálat alá azt, mit a' benne rejtező tíz évi kormányzása alatt a' népek jelen jólétéért, valamint jövődöbeli nagyságokért, 's egy valaha elkövetkezendő világ békéért cselekedett.

Egyiptomból visszatértekor Bonaparte Franciaországot nyomorúlt állapotban találta. Nyugoton polgári háború, Párisban a' seregnél ügyetlenség, erkölcstelenség, csalárdság. Az ország utolsó kútforrásait kiapasztották a' tózsérek és tábori élelmet 's egyéb szükséges dolgokat szolgáltatók. A' közönséges kincstár üres volt, a' hitel eltűnt. Vallásról, törvényről szó sem volt. Az 1792. óta egymásra következett kormányok más tárgyakkal túl az elégen el valának foglalva, t. i. a' határok oltalmazásával, számüzésekkel, nagyszerű politikai rendszabályokkal, de a' polgári rendért keveset tettek. Végre, mind ezen bajok mellett dicsösségünk a' külföldön szinte annyira megcsökkent, mint belföldön a' béke és jólét.

Mihelyt Bonaparte hatalomra tett szert, első gondja volt a' felekezeti gyűlölséget, a' mennyire lehet öldökölni, mindent egyesíteni, mindent kibékíteni. A' fructidor-számüzöttek vissza hívása, a' kiköltöztek visszatérése, a' vendeebeni nyugtalanság lecsilapítása, a' concordat, az az a' szentegyházzali kibékülés voltak ezen terjedelmes és üdvös politika eredményei. Ez nyilatkozik a' legcsekélyebb dolgokban is. A' Hoche, Jaubert, és Marceau szobrai mellé mausoleumokat épített a' Condé, Turenne, és Vauban számokra. Egyik kezével a' Robespierres testvér hűgát, 's az orleansi herczeg anyját, másikkal a' Bailly özvegyét, és a' Duguesclin utolsó unoka leányát gyámolítja. —

Ugyanazon időben törvényhozásunk zűrzavarát rendbe hozza, vagy helyesebben szólván, ő teremti azt. Tanácsosi közepette ő maga is tárgyalja ezen fontos kérdéseket, mellyeket sohasem tanult, de mégis kitalált; felvilágosításokat ad, és egy Tronchettet, egy Portalist, a' legnagyobb törvénytudókat bámulásra ragadja. Egy tökéletes törvénykönyv a' gyümölcse ezen bámulatos vitatkozásoknak, a' polgári rend meg van Franciaországban alapítva. A' pénzügy igazgatása is hasonlóképp újra van teremtve, kezeit mindenfelé nyújtja, 's a' chaosból mindenfelől rend jó ki.

Bár melly különbözők is a' vélemények a' császári uralkodás politikai intézkedéséről, igazgatásának erejéről, és nagyszerűségéről csak egy vélemény uralkodik. Ezen igazgatás elejére állítá Napoleon a' statustanácsot, mint az egész épület kulcsát. Hetenkint kétszer maga elnökölt benne. Itt történt az, hogy szemei előtt, termékenyítő szavai között minden nagyszerű munkák, minden törvénykezési ítéletek, minden törvények szövegre jöttek: a' törvényhozó testnek, 's a' senatusnak csak meg kellett a' már megvitatott, 's a' tanácsban elvégzett szabályokat erősíteni. Semmi sem kerülhette el vezérlését 's ellenőrségét. A' praefecturák, a' községek, a' törvényhatósági és tanítási collegiumok, még a' ministeriumok is személyével, ott a' hol, összefüggésben állottak. Ő a' császári birodalmat magában egyesítette. Ezen egység, 's a' nép képviselőségének ezen némasága, tette a' császár előtt lehetségessé tiz évi uralkodása alatt olyan munkákat hozni létre, mellyeket a' tanácskozó collegiumok ötven év alatt be nem végeztek volna. Ebben talán némi pótolékjára találhatnánk a' nyilvános szabadságoknak. Mert azért hogy ő a' népet a' politikai jogok ko-

moly gyakorlására meg nem hitta, koránsem felejtkezett ő el arról. A' nép jólléte szüntelen szivén feküdt.

Egy November 2-dikán 1807. a' belministerhez intézett iratában a' dicsőség feletti legfensőbb fogalommal egybeköti a' koldulás eltörlését az egész országban. Gyakran felszólítja a' statusjog tanítóit, aduának véleményyt azon eszközökről mellyek általa' szegény néposztály sorsán könnyebbitni lehetne. Szegényházakat építtetett, anyatársaságokat alapított, az irgalmas apáczákat vissza állította, megajándékozta a' kórházakat, 's jószágait visszaadatta, mellyeket a' convent végzése tőlök elvett. Azt akarta, hogy az egyházi szerzetások a' szegényeknek ingyen szolgáltatassanak ki. „A' szegényeket úgymond, azért mert szegények, nem kell megfosztani attól, mi őket szegénységek iránt vigasztalja.“ Azt parancsolta, hogy ha az egyház belső falait gyászleplekkel aggatják bé egy megholt gazdag kedviért, nem kell azokat előbb levenni, míg egy szegényért requiemet nem tartanak.

Ha valaki mind e' mellett is kételkednék azon gondoskodásról, és jóllétről, mellyet ő az alsóbb néposztály számára eszközölt: mi szükség volna több bizonyásra, azon tökéletes csendességen kívül, melly a' császári uralkodás alatt ugyan azon időben létezett, midőn az egész katonai erő az országban kívül volt, 's a' belső mozgalmaknak minden erőszakos elnyomása lehetetlen lett volna? Azon időben, mellyben élünk, egy minden polgári háborútól és zendüléstől ment tíz évi uralkodás, nem épen dicsősségnélküli foglalkozás.

Bármelly határtalan volt is a' császári uralkodás, még sem félt az a' világosságtól. Sőt inkább

Napoleon azt akarta, hogy a' néptömeget fel kell világosítani. „Csak az akarja – úgy monda a' népet tudatlanságban tartani, ki azt meg akarja csinálni, mint jó prédát: mert minél inkább fel vannak a' népek világosodva, annyival több emberek lesznek, kik a' törvények szükséges volta, és örkölése felől meggyőződnek, annyival hékésebb, boldogabb, és kényelmesebb lesz a' társaság. És ha valaha megtörténhetik, hogy a' néptömeg felvilágosítása kártékony, csak akkor történendik az, midőn a' kormány a' nép érdekeivel nyilvános ellenkezésbe jöve, védelem állapotjába teszi azt, vagy az alsóbb osztályt arra juttatja, hogy nyomorúságában el kell vesznie.“ Innen van azon szerfeletti emelkedés, melyet ő a' nyilvános tanítás minden fokozataiban, különösen a' physical és mathematicai tudományok tanításában eszközölt. Ez utóbbiak árasztottak különösen nagy fényt az ő kormányzására, Laplace, Lagrange, Monge, Berthollet, Cuvier, Buchat, 's több ilyen nagy talentumok, 's hathatos munkásságú lelkek állítottak Franciaország által a' tudós világ elejére. A' Napoleon epochája, bár mit mondjanak mások, a' művészetekre nézve sem volt elveszve, mellyben Bernardin, de Saint Pierre, Chateaubriand, Stael asszony, Beranger, Lemerrier, Talma, Méhul, Grétry, Gros, David, Canova, Prud'hon egymással találkoztak, mellyben Gericault magát kiképezte. A' művészeti és tudományos szempontra vonatkozólag, a' császári befolyást igen összezavarták a' 18-ik század halálos küzdeésnek indult befolyásával; nem ügyeltek eléggé rá, hogy a' literatura nem készül magától, hogy a' művészetek egy nap ki nem sarjadzanak, hogy arra nem elégendők az akarat és milliók, hogy azokra idő is kell. De méltójoggal mondhatni, hogy az első ösztönt a' császár adta; hogy azon terjedelmes eszmék, mellyeket ő útjában elszórt, hogy

azoa dicsőség és nagyság, mellyet ő az egész nemzetre özönuel árasztott el, még sokáig fogják, a' nélkül hogy tudók, művészeink és literaturánk dicsőségét és nagyságát gyarapítani.

Még egy szót a' pénzügynek consulság és csiszárság alatti elrendezéséről. 1802—1810. a' status adósságai kifizettettek. 1803-tól fogva—egyetlen jelenet Európában, a' bevétel fedezte a' költségeket. Csak a' rendkívüli felfegyverezések 's a' csiszári uralkodás három utolsó éveiben történt szerencsétlenségek szakaszthaták félbe ezen boldog állapotot; egész 1811-ikig, a' folyvásti háborúoltyatás daczára, a' költségvetés 800,000,000 frankra rugott.⁶ Hogy ezek mind az ország hasznát és dicsőséget előző végekre fordítottak, szerző a' következő lapokon hiteles adatokkal bizonyítgatja. —

Nevezetes azon proclamatiója, mellyet mielőtt a' meghódított Spanyolország fővárosába Madridba ünnepélyes bemeneletét tartaná (December 4-dikén 1808) a' spanyolokhoz intézett, 's következőleg hangzik:

,Spanyolok! Én nem úgy jövök hozzátok mint parancsoló, hanem mint szabadítótok; én a' tribunál inquisitionis-t, melly ellen századunk és Europa szavát hangosan felemelte, eltöröltem. A' papok vezéreljék az emberek lelkiismeretét, de semmi külső vagy testi törvényhatóságot a' polgárok felett ne gyakoroljanak. Én a' hűbéri jogokat eltöröltem, 's ezután közületek mindenki állíthat fel vendéglőket, sütőintézeteket, malmokat, halászatot, 's az ipar mindenfelé ágát felsőbb fokra emelheti. —

Néhány kevés emberek önzése, gazdagsága, és szerencséje, többet ártott a' ti gazdálkodástoknak

mint a' nyári kutyánapok égető ereje. Valamint egy Isten létezik, úgy a' statusban is csak egy törvényhatóságnak kell lenni, minden különös törvényhatóságok eleitől fogva csak erőszakos rablás, 's a' nemzetek jogainak ellenére voltak; én ezeket lerontottam. A' jelen nemzedéknek különböző nézetei lehetnek, igen sokszenvedelmek elszabadultak, de unokáitok áldani fognak engemet mintegy másik teremtetőjüket, 's az emlékezetes napok közé számlálandják azon napokat, mellyekben én közöttetek megjelentem " A' meghódolt Spanyolország némán veszteglett, az inquisitio következő catechismussal felelt:

Mondd meg nékem fiam, ki vagy te?

Isten kegyelméből spanyol.

Ki a' mi boldogságunk ellensége?

A' francziák császára.

Hány természete van annak?

Kettő, emberi és ördögi

Hány császárja van a' francziáknak?

Egy igazi, három álnok személyben.

Hogy híjják őket?

Napoleonnak, Muratnak, és Godoy Manuelnek.

Mellyik közülök a' leggonoszabb?

Mind a' három egyforma.

Kitől származik Napoleon?

A' büntől.

Hát Murát?

Napoleontól.

Hát Godoy?

Mind a' kettő paráználkodásából.

Micsoda az első szelleme?

A' kevélység és despotismus.

Hát a' másodiké?

A' rablás dühe és a' kegyetlenség.

Hát a' harmadiké?

A' testi gyönyörűség, árulkodás, és tudatlanság.

Mik a' francziák ?

Hajdan keresztyének]váltak, most eretnekekké
lettek.

Bűn é a', francziát meggyilkolni ?

Nem atyám, mennyországot érdemel az, ki
ezen eretnek kutyák közül egyet meggyilkol.

Mit érdemel az olyan spanyol, ki kötelességit nem teljesíti ?

Halált, és az áruló gyalázatját.

Ki fog minket ellenségeinktől megszabadítani?

A' magunkhozi bizodalom, és a' fegyver.

Napoleon első megbukása után az Elba szigetébe jutván, a' sziget lakosaitól ágyú lövöldözésekkel és szünni nem akaró éljen kiáltásokkal fogadtatott, 's mint szerzőnk leírja ezen sziget gyűllye volt az europai látogatóknak kiket a' kandiság csalt oda, 's kevés idő alatt az idegenek tolokodása olly nagy lőn, hogy kénytelenek voltak rendszabásokhoz nyúlui, hogy az olly sok ismeretlen személyeknek, kik közt sok szerencse hajhászó kalandorok voltak, szerfeletti tolokodásától csak nem elválhatatlan rendetlenségnek eleje vétessék. A' föld termékei nem voltak többé elegendők a' lakosok táplálására, 's a' szárazról kellett hozatui, a' Porto-Ferrajo kereskedése az által szembetűnőleg emelkedett, 's vele együtt az általános jóllét.

Így hát még számüzött állapotjában is jóllét és boldogság kútforrása volt Napoleon, azon szigetre nézve, mellynek kebelében tartózkodott; befolyása a' legutólsó néposztályra is kiterjedett, új légkör környezte a' szigetet.

Ezen idegenek közt angolok legszámosságban voltak; úgy látszott ők legnagyobb szerencséjeknek tartják ha a' császárt láthatják 's hallhatják. Napoleon igen szívesen látta őket. Lord

Berthink, lord Douglas, 's más nagy urak a' fő nemességből becses emlékezetét vitték magokkal hazájokba azon móduak, mellyen őket Napoleon fogadta. —

Mind azon látogatók között, kik hozzá mentek legkedvesebbek voltak előtte azon számos francia, olasz, lengyel, német katonai tisztek, kik neki szolgálataikat ajánlották. Ő nekik röviden felelt, 's kinyilatkoztatta, hogy ő nekik semmi rangot nem adhat. Jól van felelének többnyire mi úgy fogunk szolgálni mint katonák. 'S többnyire a' granátossai közzé fogadta őket. Nevének ezen megtiszteltetése szerfelett tetszett neki.

Augustus 15-én 1814. a' császár születése napja volt; leírhatatlan tombolás és ünnepélyek között ünnepeltetett az meg, 's ennek ránézve, ki csak a' kötelességből történt ünnepélyekhez volt szokva, egészen szokatlan látványynak kellett lenni. A' város a' császár őrseregének táncmulla'ságot adott; terjedelmes, szépen felékesített sátor üttettek fel a' nagy piacon, 's Napoleon azt parancsolta, hagyják azt mindenfelől nyitva, hogy az ünnepélyben a' nép is részt vehessen.

Mint tudva van Napoleon Elba szigetéből megszökött. Grenoblében leírhatatlan lelkesedéssel fogadtatott, később Párisban nem kevesebbel. A' zendülés egy nap alatt bevala végezve 's egy csepp vérbe sem került. Senkinek sem jutott eszébe hogy atya, rokona vagy barátja halálát szemére vesse Napoleonnak. Egyetlen látható változás azon zászlók színén történt, mellyek városaink felett lobogtak, 's azon kiáltás éljen a' császár, melly Franciaország egyik végétől fogva, a' másikkig hangzott. Napoleon mostani helyzetét vizsgálat alá vette, 's bölcsen átlátta, hogy előtte csak

két út áll nyitva, vagy a' békét megpróbálni 's az alatt háborúra készülni, vagy a' háborút elkezdeni azon előre láthatatlan mozgalommal, azon hirtelen villám lesújtással mellyek őt Európa mennydörgő Jupiterévé tették. Mind a' két útnak vagynak rossz oldalai. Ha békét próbál addig ellenségei elkészülnek a' háborúra, ha háborút kezd, azt mondják nem akarja a' békét. Ő mégis az elsőt választá. —

Hogy tehát a' nemzetnek tultára adja jó akaratát a' királyokhoz következő köriratot bocsát:

Rokonom!*)

Önnek az utolsó hónap lefolyása alatt érté-
sége e-eredett visszaérkezésem Franciaország
partjaira, Páris várossábai bemenetelem a' Bour-
bon család elutazása. Ezen események igazi ter-
mészete bizonyosan ismeretes leend Felsőség előtt.
Ezek egy ellene állhatatlan hatalom munkája,
egy nagy nemzet, munkája és egy hangu aka-
ratja. Melly kötelességit és jogait ismeri. Vára-
kozásomban melly engem a' legnagyobb áldozat-
ra birt, megcsalátkoztam. Ide jöttem 's azon pont-
ról mellyen a' partra értem jobbagyim szeretete a'
fő városig vitt engemet. Szivem első szüksége
ezen nagy hajlandóságért dicsősséges nyugalom-
mal fizetni. Mivel a' császári thrón helyreállítása
szükséges volt Franczigországra nézve, leg-
kedvesebb eszmém ezt egyszersmind Európa
nyugalmainak megalapítására is használni. Elég
hadi dicsősség sugározta körül egymást felváltva
a' különböző nemzetek zászlóját: a' változékony
sors elég nagy szerencsétlenséget küldött a' nagy

*) A' németben így van „Mein Herr Bruder!“

események után : szebb aréna nyílt ma meg az európai uralkodók előtt, 's én akarok arra első lépni. —

Miután a' világot nagy küzdesek' néző helyévé tettük, sokkal édesebb lesz már most semmi más rangfeletti küzdést nem ismerni, mint a' béke jótéményeinek terjesztésében, 's a' népek boldogságán kívül semmiért sem küzdeni. Franciaország tetszik magának, hogy kivánságának ezen végcélját szabad elmüleg hirdetheti. Féltekeny lévén önállására, politikája változhatatlan elvévé teendi más nemzetek függetlenségének teljes tiszteletben tartását. Ha szerencsés hiedelmem szerint felséged személyét is ezen indulat lelkesíti, úgy az általános béke sok időre biztosítva van, 's a' státusok határainál örökös igazság egyedül elegendő leendő a' belországot védelmezni.“ Ezen levélre természetesen senki sem válaszolt.

Ki legnagyobb személyes ellensége, és gyűlölője Napoleonnak, ki békül némüleg vele, ha azon méltatlanságokat, mellyeket angol tömlöcztartója sir Hudson Lowe rajta elkövetett 's a' halálát megelőző 's kíséző körülményeket olvassa.

Hudson Lowe, mint tudva van őt szüntelen bosszantotta, 's a' vele bánásban az illedelem leg egyszerűbb szabályait is annyira megsértette, hogy egyszer még ebédre hitta magához, egy előkelő rangú angol nőnek, ki akkor érkezett a' szigetbe akarván őt bemutatni. Napoleon a' meghívásra semmit sem felelt, 's az üldözések megkettőztettek.

Azon sétahelyen hol szokott Napoleon, mint egyedül kedves helyén sétálgatni, a' fákat kivágatta a' felvigyázó, tudatlanságával menté magát ezen embertelen tettéért. Bizonyos méltósággal elegyes mérgelődéssel támadta ekkor Napoleon tömlöcztartóját. Nem az már most a' leggonoszabb úgymond

az angol ministerek tettében, hogy engem ide küldöttek hanem hogy az ön kezébe adtak: Panaszolkodtam az admirálra is, pedig még ennek volt szíve, de ön, ön meggyalázza nemzetét, 's neve utálat tárgya lesz. Megölt marhákat helyett, döglött marhákat húsai adattak számára.

Ettől fogva Napoleon élete nem egyéb volt, mint lassú, de fájdalmas halálos küzdés, de a' melly öt év alatt az új Prométheus még a' sziklákhöz lánczolva marad, hol Hudson Lowe mint valamely sas szívet marczongolja. Végre Mártius 20 án 1821. a' Párisba történt dicsősséges visszatérésének évnapiján gyomorában igen nagy fájdalmat érzett. Épen general Bertrandné jött látogatására. Némi vidulást mutatott, de melancholiás lelkülete csak hamar újra erőt vón rajta. Mi ketten úgymond kénytelenek vagyunk a' sors végzésére magunkat készen tartani: ön, Hortensia és én arra vagyunk rendelve hogy ezen nyomorútt sziklák között múltunk ki; én előre megyek, ön utánam jövend, önt pedig Hortensia követendi. De mind hárman meglátjuk egymást oda fent.

Egy este, egy inas azt beszélte hogy ő üstököszt látott. Napeleon meghallá azt történetből, 's ezen előjel mély benyomást tett rá. Üstökös felkiálta ez volt a' Caesar halálának előjele. — Április 11-én lábai rendkívül kezdtek hidegedni. Az orvos meleg borogatással akarta enyhíteni. Ez mind hijjába monda Napoleon, nem ott fészkel a' baj, hanem a' gyomorban, a' májban, nincs önnek semmi szere azon forróság ellen, melly engem éget, azon tűznek melly engem emészt kioltására.

Ti — mondá a' halálos ágya körül állóknak, ha én meghalok is találtok vigasztalást, vissza

tértek Európába részint szüleiteket, részint barátokat viszont látandók. Én pedig hős társaimat látom meg ismét az égben. Igen is folytatá egész lelkesedéssel, 's magának új erőt véve: Kleber, Desaix, Bessiéres, Duroc, Ney, Murat, Massena, Berthier előbe fognak jöni. Majd beszélnek ők nekem közös tetteinkről, én pedig nekik elbeszelem életem utolsó eseményeit; mihelyt engem meglátnak magokon kívül ragadja őt az enthusiasmus és a' dicsőség boldogsága. Scipióval, Caesárral, Hannibállal beszélünk háborúinkról; az lesz ám az öröm, feltéven, folytatá mosolyogva hogy a' többiek meg nem ijednek olly sok hadi emberek látásától.

Udvari káplánjának tudtára adván utolsó akaratját, orvosával beszélt. Kedves orvosom, úgy mond: halálom után, melly már nem messze van, akarom hogy ön testemet felnyissa, de azt kívánom hogy egy angol orvos se tegye kezét tetemre. azt kívánom hogy szivemet vegye ki, borlélbe tegye, 's kedves Maria Louisámhoz vigye: mondja meg neki hogy én őt gyöngéden szerettem, 's szeretni soha meg nem szüntem; beszélje el neki minden szenvedésemet; mondjon meg mindent a' mit látott, halálom minden egyes körülményeit számlálja elő. Különösen vizsgálja meg gyomromat, 's adjon felőle fiannak részletes értesítést. Aztán menjen el Bécsbe és Romába, keresse fel anyámat, és családomat, adja értéskre mit állapotomról tapasztalt; mondja meg nekik, hogy ugyanazon Napoleon kit a' világ nagynak nevezett, mint Nagy Károlyt, és Pompéjust, épen ollyan nyomorult állapotban, mindenben szükségét szenvedve, magára 's dicsőségére hagyva halt meg, 's halála óráján minden

uralkodó családoknak utolsó pillanatibani utálatát és szidalmát hagyta végrendeletben.

Z.

**Tudományos Gyűjtemény 1841. évi folyamata-
nának VII; vagy Juliusi kötetében előforduló nyom-
tatásbéli hibák eligazítása.**

53. lap 1	sorban 1501	helyett igazitassék	1504
54. „ 14	„ Mátyásföldi	„ Mátyúsföldi	
55. „ 31	„ 1475. helyett	„ 1457.	
55, „ 32	„ 1166.	„ 1466.	
56. „ 6	„ Mátyásföldi helyett	„ Mátyúsföldi.	

VIII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1. Az emberi életkorok. (Burdach után.) Lap. 3.
2. Kiss Károly. Hadtudományi Aphorismák. Lap. 51.
3. V. A' Bell-Lancasterféle tanításmódról. Lap. 61.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

1. Daguerreotyp. Pozsony. Schmid Antal betűivel 1841
Ára 1 for. p. p.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

- Napoleon von Alexander Dumas. Deutsch von Dr. Heinrich Elsner. Stuttgart, 1841. Hallberger'sche Verlagshandlung.
Ára 1 for. 15 kr. pengő pénz.

(Koszorú a' 1841. VIII. Kötetéhez két iv.)

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyeség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' félek iránt

A highly decorative, black and white border surrounds the text. The border is composed of repeating, intricate patterns that resemble stylized architectural elements or floral motifs, creating a rich, textured frame.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI IST.
TULAJDONA, ÚRI UTSZA 453.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1841.

25-ik esztendei folyamata

IX-ik

VAGY SEPTEMBERI KÖTET.

Gyulai Köt. Caprice
7. kötet

Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkáikkal elősegítik ,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés , a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban , a' formátum nagy-
sága , a' betűk apró volta , a' sorok tömötsége miatt ,
csak egy nyomtatott ivet teszen , e' jelen Gyűjteményben
a' kissébb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél
ívre is kiterjed : az az olly díj : a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik , p o. tíz forint ezüst pénzben , itt is ,
szinte annyira megy fel , t. i , 2¹/₂ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Írókat , hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán , csinosan és hi-
bátlanul leirassanak , bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Írókat , hogy munkajikat egyenesen hozzánk
Alúlírtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet , jelenlévő formában , és borítékban adatik
ki , mellyre itt Pesten helyben , vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr. ; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

P e s t e n , S e p t e m b e r 1841.

Petrózaí Trattner J. M. és
Károlyi István m.k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

IX. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A' Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

I.

É r t e k e z é s:

Az ehető 's tápszeközül szolgáló növényekről.

Mielőtt értekezésembe fognék, szükségesnek látok némelly jegyzéseket előre bocsátni, mellyek által ennek czélját, előadási módomat 'sat. a' t. cz. olvasó közönséggel tudassam. Czélja munkámnak előszámlálni az egész világon létező ehető növényeket, és kivált orvosi hasznaikat, ha ugyan vagynak, ha nem egészen kimerítőleg is ösmertetni, némellyeknek állatú részeit elszámlálni; előadni a' módokat mellyeknél fogva azok ehető ételekké 's tápszerekké alakulhatnak. A' könnyebb föltalálhatás végett betűrendszerint igyekeztem azokat egymás alá sorozni, szem előtt tartván azon fölosztást is, miszerint gyökerek gyökerekhöz, levelek levelekhez, gyümölcs gyümölcshöz köttessék, és ha talán nem jöne elő többször ugyan azon növény neve, természetí tulajdonságai 's ösmertető jegyei is azonnal följegyeztessenek. Az egészt tekintve segédül vettem többírók munkáit, mellyekből az e' tárgyra tartozókat ki-

vontam; de mind a' mellett ha munkám nem tökéletes, ha sok lézag maradt még pótolatlan, részint tapasztalatom csekély voltát, részint segéd könyveim gyéren létét, nem igyekezetemet okozhatom. Magyar fűvész könyvek hiányával vagyunk még eddig; és ha diák, úgy német könyveket nem veszünk segélyül: a' csupán Fazekas és Dioszegi, meg Diószegi és Fazekas bár jeles de szűk munkájával nem sokra mehetünk. A' jövőtől várja, 's méltán várhatja honunk, hogy a' forrás és fejlődés kora a' természettudományok e' részmezejét sem hagyandja parlagon heverni, megelégedve a' rajta termett egy két még zsenge virággal. Mit a' mult megtagadott, meghozza a' jövő. — Az illyes munkákra nézve mondom nagy akadályt vet maga a' nyelv, de reménylhetjük, hogy a' t. cz. prof. Bugát úr által szerkeztetendő 30,000 szóbőségű műszótár e' részben is pótolandja a' hiányt. — Egyébiránt ha a' t. cz. olvasó közönség érdekel veendi dolgozatomat: jutalmazva vagyok. —

Tartalom: 1. Az ehető gyökerek.

2. Ehető gyökernövények, növény derék, (szár) bél, héjj.

3. Növény levelek.

4. Különösen saláta növények.

5. Némelly fűszerek.

6. Ehető virágok.

7. Honi ehető bogycok.

8. Kertben mivelt, üvegházi és külföldi bogycok.

9. Bel és külföldi csontáros gyümölcsök.

10. Töknemű gyümölcsök.

11. Alma nemű fai gyümölcsök.

12. Hüvelyes növények.

13. Fán termő hüvelyesek 's magok.

14. Gabona nemek.

15. Vegyes magok.

16. Diónemű gyümölcsök.
17. Gombák 's pöfetegek.

1. Gyökerek.

Az ehető gyökerek közül, mellyekkel némely ország lakosai jelenleg élnek, vagy ez előtt kenyér helyett éltek, mignem a' divat varázs hatalma a' fényezés, az ételek rendébe, nemébe, 's módjába is becsuszván, előbbi életmódjukat megváltoztatták—e' következők.

Aron (vizi áron, vizi bors. *Calla palustris*. Wasser-, arouther Wasserpfeffer). Linné rendszere után tartozik az egylaki falkás sereghez. Gyökere égető ízű. Svédországban kemenczében szárasztják meg, és fehér, kellemes szagú liszt-té őrlik meg; vízzel péppé főzik; gabona liszttel is keverik, minthogy az egész scandinaviai félszigetnek kevés gabonája van, a' lakosok árongyökérrel kevert gabona lisztjőkből egészséges, jó ízű kenyeret sütvén segítenek magukon. Ilyen kenyeret esznek Bothniában és a' fiun öböl mellett. Ezen mocsári gyökér sok belől üres ágakat hajt; levelei sötét zöldek, szivesek; virágszárjai kerek, vastagok, sápadt zöldek, és világoszöld lapshüvelybe és buzgány alakú bugába végződnek mellyen fehér rostonyos virágpár van. Vörös bogyi mint a' közönséges kontyvirágban, a' buga körül ülnek.

Bajnócza. (Kolonczos bajnócza, varjú mogyoró, *spiraea filipendula*, rother Steinbrech). Húsza hímest öt anyás. Levelei csonkatollas szárnyasok, kopaszok, fűrészesek; a' végső levelke három karéjú, virágai bogernyősök. Gyökerére hosszukás gumók mint kolonczok vagynak növe, mellyeket éhségtől kényszerítette meglehet enni.

Bolonyik. (Mézes bolonyik, német murok, édes murok. *Sium sisarum*. Zuckerwurzel). Öt hímest két anyás, L. Chinai származatú növény; virága fehér; gyökere nagyon édes és tápláló. Sok cukor-részt foglal magába, bár Markgraf egy fontból nagy nehezen tudott másfél unczia cukrot kivonni.

Burgonya. (Krumpli, kolompér. *Solanum tuberosum*. Erdäpfel). Öt hímest egy anyás. Délamerikában Péruban, és a nyugotindiai szigeteken otthonos egy éves növény; és egy pár század óta mindenütt elterjedett az emberiség nagy hasznára. Mert nem emlitem mennyin táplálják magukat egész nyáron 's télen által csak honunkban is burgonyával és csupán burgonyával (ha a' zablisztet és tejet elgondolom!), mennyi marhának eledele az, 'sat. eléghozzá hogy a' burgonya indigenatusával Europa többet, sokszorta többet nyert, mint bármely más külföldi honosított növényvel. Az irhoniak voltak kik földjükbe először burgonyát ültettek; tőlök terjedt el lassan lassan egész Európába — Magyarországra úgy hiszem Ilik József alatt a' honunkba szállított svábok hozták be, mit a' Magyarok — kik a' régi kerekvágást habár küllőig ér is benne a' sár, el nem akarják hagyni — mint új divatú hasztalan dudva növényt kevélyen vetettek meg eleintén; sőt akadnak még most is némelly tekintetes urak kivált a' Tiszán túl, kik törzsökös magyarok lévén csak azért nem eszik a' burgonyát mivel apjuk sem ette, 's nagy apjuk nem is látta; és bodros füstöt — magyar dohány füstöt! — eresztve magyar pipájokból, svábnak vagy tótnak keresztelik gúny mosoly közt a' krumpli evőt. — A' számtalan színre, alakra és minőségre nézvei elfajzások mellett két fő fajtát ismerjük a' burgonyának; a' fehéret és vöröset, mellyek csupán a' mag elfajzásból eredtek. De

talán még több fajokat, vagy legalább nemesebbeket nyerhetnénk, ha tenyésztése nem csupán rügyek által hanem magok által is eszközölnétek. A' hollandi és frieszlandi, valamint a' német cserhájú sárga burgonya sokkal édesebb, sokkal parázsabb, vékonyabb héjjú mint az úgymondott disznó burgonya. Van idején erő burgonya is, melyet sz. Jánosi vagy kétszerérőnek is mondanak, mások nyáriak, vagy téliek a' szerint, mint tapasztalás után egyik könnyebben állja ki a' fagyot mint a' másik. Különbféle alakú gyökerei — vagy is gumóiban van valami izetlen nyálkás nedv, mely mint minden csucsor fajké (solanaceae) egészségtelen, kétes hatású, és húgyhajtó szer, a' többi lisztes rész. Némellyek nyersen ajánlják süly ellen. Azon fajok mellyek főzés alatt vizes lisztté omlanak szét, azaz nem parászok: kevesebb táprészekkel, és több húgyhajtó erővel bírnak. Röviden: úgy látszik hogy a' bölcs gondviselés ezen becses gyökeret a' tékozló Európának toldásul adá Peru aranyához, tudván hogy ez karikákra veretve könnyen elgömbörög 's így nem használ folytonosan és sokat, midőn amaz szaporodó eszköz, és annyi alakot tud mint ételnem öltetni, mennyit Proteus kétesen tehetett. Leves, pép, lepény, gombóc, torta, kenyér, saláta, édes és savanyú becsinált, héjjas krumpli, még sokféle krumpli név és alak alatt táplálja ez az emberi nemet; némellyek szerint 32 étel változat készülhet belőle.—Mutassunk csak egy növényt ehöz hasonlót!—Készítenek belőle czukrot is, mely nem olly fehér, nem olly kemény, nem bír olly minőségekkel mint a' nád méz, vagy csak a' répaczukor is; de mellkórban hasznos szer lehet. Magyarországbán, kivált az északibb vármegvékben Liptóban, Arvában, Sáro-ban 's a' t. sokat fölhasználnak páliukafőzésre az emberi nem nagy kárára. Nem czé-

lom kikelni a' pálinka hősök ellen, nem czéлом mutogatni a' pálinka veszélyes voltát, mert e' lapok nem arra rendeltettek. —

Búza (tarackbúza, perje, lábas perje, búza levelű fű, ebgyógyító fű. *Triticum repens*. Queckwurzel). Tartozik a' háromhimes kétanyás sereghöz L.—Ezen ösmeretes gyökérnek alap törvényszét teszi valamelly nyálkás czukornemű nedv; tartozik tehát a' fölpszlató, puhító és tápláló szerrekhez. Nagy haszna van kivált gyökér ázatának 's főzetének, mellyek más orvosszerek befogadóiúl (recipiens) igen gyakran vétetnek az orvosi gyakorlatba. Szükség idején e' gyökeret megették az Angolok.

Csicsóka napvirág (*Helianthus tuberosus*. Unterartischeke Erdbirne). Együtnemző nőszűz. Eredetileg Brasiliából származó telelő kerti növény, mellynek elég erős vastag szára 8—vagy 10 lábnyira is fel nő. Levelei hasonlóak a' közönséges napraforgóiéihez. Gyökerei a' burgonyához hasonló gumók, mellyeknek hasznuk is csaknem egy. Nyersen is eszik. Virága arany sárga, belől virágos sárga, néhol vörös pontokkal.

Czikkszár pohánka (tatárka. *Polygonum divaricatum*. Wegetritt.) Nyolcz himes háromanyás telelő növény, szereti a' hideg tájakat. Szára másfél lábnyira nő fel. Fehér virágai az ágak végén össze nem álló kalászokban vagynak. Durva liszt-té tört gyökerei csaknem naponkénti tápláléka Sibiria hideg lakosinak. A' hegyi patkányok úgy rakják meg belőle élésházaikat mint magok a' siberiaiak—egymást kölcsönösen lopván meg.

Czékla (vörös répa. *Beta vulgaris rubra*. Rother Bete; Sommer mangold). Az öthimes kétanyás seregre tartozik. Be szokták savanyítani vékony-

ra vagdaltván el; ennek elfajzása a' zöld, vagy inkább fehér czékla, melly becsesebb, nagyobb és gyöngébb húsú mint a' vörös répa.—Czukor részei vagynak, sőt közönségesen minden édes gyökérből czukrot készíthetni. Főzete a' búja senyv okozta rossz szájbűz elűzésére, 's az iny erősítésére használ. Maga a' gyökér has lágyító, vizellet hajtó. —

Gesztenye (halmány gesztenye; földi gesztenye. *Bunium bulbo castanum* Gemeine Erdnusz. Erdkastanie). Az öt hímes két anyás rendre tartozik. Csaknem egész Európában vadon termő növény. Levelei hasonlók a' petrezselyem leveleihez; szára másfél lábnyi magas; virágai fehérek, gyümölcse barna, és valamivel nagyobb mint egy mogyoró; gesztenye ízű. A' disznó nagyon szereti e' növényt, és érte sok földet földturkál; mivelés által sem lehet megneemesíteni. Tavaszkor szokták enni, meghámozva, borsolva, némelly húsos eledellel. Leveleit használhatni petrezselyem helyett. Mivelésére árnyék szükséges és kövér föld. Gyökerét szokták hajdan a' húgy életművek elpetyhülésében használni.

Gyömbér. (*Amomum Zingiber*. Ingwer.) Az egy hímes egyanyás rendre tartozik.—Terem Arabiában, Keletindiában és Nyugatindiában az Antillákon. A' gyömbér kétféle, u. m. a' barna vagy közönséges (*Zingiber Commune*, vulgare) és fejtér gyömbér (*Zingiber album*.) Leves és friss gyökereit—mivel ha így tétetnek el, könnyen kicsiráznak—miután jól mégtisztítottak, apró szalagaiktól megfosztattak: leforrázzák, lehámozzák és ekkor napon, vagy kemenczében megszáraztják. Ez által a' barna gyömbér szarukemény lesz. Ennek gyökere vastagabb 's gumósabb mint a' fejtér; belől vörös sárga vagy barnásszinű; kívülről sár-

gás szürke. A' fehér gyömbért nem szokták leforrózni, hanem hámozottan szorgalmas gondal árnyékban szárasztják meg. Ez is gombos és gumós, kívülről fejez szürke, vagy fejez sárgás, belőlől vörössárga, szilárd és gyántás. A' fehér gyömbér drágább mint a' barna. A' férges, könnyű, törekeny, puha vagy az igen rostonyos elvetendő. Ize erős, illatos, hevítő és csipős; szaga kellemes átható.—Fő tevőrészei a' gyömbérnek szállékony olaj és gyanta. A' borszesz sokkal jobban kiszedi erejét min a' víz.—Igen hathatós ingerlő fűszer is egyszersmind a' gyömbér, mellyet a' gyomornak 's bélhuzamnak petyhüdtségi 's gyöngeségi némelly kóraiban, valamint a' hurut lázban is hasznosan adhatni. Külsőleg a' taknyos kórban szájmóso szerül is használhatni (Green). Konyhában inkább fűszerül mint étkül használjuk.

Hagyma (Allium). Hat hímes egy anyás. Sok fajai vagynak, itt csak a' legközönségesb ehető hagymákat érintjük.

a. *Főzhagyma* (allium sativum. Knoblauch). Sziciliában vadon nő; nálunk kerti 's konyhai növény. Gyökerei egymásra rakott czikkekből állanak. Az alrendű magyarok kenyérral 's szalonával reggelizik, különbféle étkekbe pedig mint fűszer tétetik. Valamelly csipős elv (principium acre) foglaltatik benne, melly kozmás olajjal és kénnel összeszekötve (Tognio); ezen sajátságát kiszárasztás által elveszti. Egyébként friss gyökerei nagyon csipős, izgató, oszlató húgy és izzadsághajtó, földvidító, görcs ellenes, bélféreg űző tulajdonnal bírnak. Ha nagyobb mértékben vétetik: undort, hányást, és hasmenést okoz. Külsőleg bőrre alkalmazva ingerel 's gyuladást szül. Belsőleg mint orvosszert használják a' bélhuzam gyöngült állapotjában, kivált ha annak következtében hasmenés áll

be; továbbá a' húgy 's nemző életművek eltompultságában, hol ugyan keveset használ. Rosenstein szerint tejben forrázva gyermekeknel jó bélféreg-hajtó. Némellyek szerint meghűléstől származott fűldugulásban a' foghagyma kifacsart levébe mártott pamut a' fülbe dugatva szünteti; a' fájdalmat 's elüzi a' dugulást.

b. *Magvas hagyma* (*Allium scorodoprasum*. Rogenbolle; rocambole) északon vadon terem. Némellyek jobban szeretik virágai közt egy csomóban álló violaszin 's borsó nagyságú hagymáit, mivel azok sokkal kelemesb izűek mint maga a' hagymagyökér. Azonban az is elég csipős kesernyes és égető izű.

c. *Mogyoró hagyma* (*Allium ascalonicum*. Schalotte) a' Szentföldön vadon terem, és gyöngében izgató voltáért a' közönséges konyhai hagymáknak elébe tétetik.

d. *Pár hagyma*. (*Allium porrum*). Honunkban mivel; ize 's szaga csaknem mint a' foghagymának.—

e. *Vörös hagyma* (*Allium cepa*. Gemeine Zwiebel). Ösmert két éves hagymanem, melly mint konyhai fűszer nálunk is nagyon termesztetik; fajai: a' *téli hagyma* mellynek gyökere hosszukás; *spanyol hagyma*, mellynek gyökere kerek, külső hárttyája és virága vörös — Az *egyiptomi hagyma* több írók szerint édes és puha, nálunk kevény és csipős; nem csoda tehát ha a' zsidók a' száraz rideg Arábiában a' nyugoti széllel előbbi ízes ételök emlékét kíváncsian szívták 's tele tüdőig lehellték át Egyiptomból; nem csoda, ha most is annyira esdeklenek u'ána amazoknak nálunk letelepedett maradéki.—Meg piritják, karikára vagdadják, és főtt sódorról, pörkölt és más hússal,—

eczettel és olajjal vagy a' nélkül szokták enni; a' törökök a' paradicsomban is ezen inycsiklandós ételt óhajtják felfalatozandhatni. Legjobb konyhaikészítés módja hagymáinknak a' főzés, midőn csipősségüket elvesztik 's nyálkássá válnak; legegészségtelenebb az igen megpörkölés. A' komoly, hideg vérmérsékletűek könnyebben kiállják a' hagyma csipős égető ingerét mint mások. A' hagymától származott szájbűzt elűzhetui a' hagyma utáni petrezselyem étellel. Orvosi ereje épen az, mi a' foghagymáé, mellyben ugyan kisebb mértékben minden hagyma nemek részt vesznek. (Egyéb használandó hagymákról lentebb szólunk még).

Hatkotú (koronás hatkotú, császár korona. *Fritillaria imperatoria*. Kaiserkrone). Hatbimes egy anyás. Gyökereit, bár nagyon kellemetlen, undorító szagúak, sok helyen levessel főzik, 's minden veszély nélkül eszik. Így az angolok.

Higviricz (édes gyökér. *Radix liquiritiae*. *Radix Glycyrrhizae*. Süszholzwurzel). Kétfalkás tiz himes — Három nemét használják; a) *édes higviricz* (glyc. glabra); b) *tüskés higviricz* (glyc. echinata); c) *mirigyés higviricz*; (glyc. glandulifera). Europa déli részein termő cserje, mellynek gyökerén sokan csemegeként rágódnak, mások orvosszer gyauánt veszik. Gyökere hosszú, hüvelyknyi vagy nagyobb vastagságú is; fás, szíjjós; kívülről barnássárga, belől sárga, édes, később kesernyés. Legvastagabbnak 's legédesebbnek tartják az Oroszországban használt tüskés higviriczet, de az olaszt, és kivált a' spanyolt jóságára nézve meg nem haladja — Állató részei: puba csipős gyanta, czukornemű nedv, keményítő, fejjérnye, valamelly barna anyag; alma—kén és villó savanyynal kötött mész és keserföldi jegyzet és farostony. Orvosi ereje: mérséklő, lágyító, az erős ingert nemle-

gező, föloszlató. Használják a' tüdő 's mellkórokban, a' húgy életművek betegségekben, a' bélhuzam bajaiban mint enyhítő szert, melly előmozdítja a' takony hárták elválasztását; használják más orvosszerek felfogására (excipiens). Kifacsart nedvéből készítik a' fekete vagy köz néven medveczukrot.

Ixia (bunkó termő *ixia*. *Ixia bulbifera*. Bol-lentragende *Ixia*). Hathímes egy anyás. Virágszárai alatt bunkók nőnek. Hazája a' jó reménység foka, hol gyökerét az ottani europai szállitmányosok eszik 's nagyra becsülik.

Káka (Villás káka. *Scirpus maritimus*. See binse) Három hímes egy anyás. Gyökerei hagy-ma alakúak de nagyobbak, szárazítva lisztesek, édesek. Angolhonban éhség idején a' föld népe ezzel is enyhíté éhdühét.

Káka marantha (*Marantha Arundinacea*). Egyhímes egy anyás. Jól tápláló étrendi eszköz, kivált gyermekeknek.

Kecskedisz. (Bakszakál *Fragopogon*. Bocks-bart). Együtt nemző egyenlő nős: Fajai:

a) *Violaszin bakszakál*. (*Fragop. porrifolius*. Haberwurzél). Angolországban vadon terem. Levelei szélesek, világos szürkék; virágai nagyok, piros bársony színűek. Az angol kertészek *salsisinek* nevezik e' növényt; jó ízű gyökereit főve és nyersen eszik, de mégis a'

b) *Réti kecskedisznek* vagy kakuk pogátsának (*Fragopogon pratensis*. Gelber Bocks-bart). Gyökerei jóságokra nézve amaszt felülmulják.

Kontyvirág (Arum. Aaron). Eglyaki falkás. Faja az

a) *Egyptomi kontyvirág*. (Arum colocasia. Aegyptisehe Aaron). Cyprus szigetén, Syriában Egyiptomban gyökérről szaporodó növény, melyek nagyok, gumósak, barna héjjük, belől fejérek, csipős erős ízűek. Szára nincs, levelei közvetlen a' gyökérből nőnek ki, 's e' levelek szárai hosszúk és vastagok. A' virágszár gömbölyű, halványzöld, és egy széles hüvelybe végződik, mellybe egy buzgány alakú anyaszár van bezárva, és olyan mint a' pettyes kontyvirágé. (Arum Maculatum; deutsche Zehwurzel). A' hüvely feneke vörös bogyókkal van megrakva. Az egyptomi kontyvirágnak nincs olly égető csipős gyökere mint az e' neműek több fajainak, A' keletiek nagyra becsülik e' gyökeret tápeszközökkel bővölködéseért; néhány óráig vízbe mártják, aztán megszáraztva eszik, vagy megfőzik — sütik, melly is jó italvágyat gerjeszt, mintegy betöltve a' belöle evőt.

b. *Ehető kontyvirág* (Arum esculentum. Esz-bare Aaron). Amerikai faj, de terem Afrikában is, kisebb mint az előbbeni, levelei hasonlók a' vizirózsához, vagy nimfához; Erdman az afrikainak levelét a' spinát levélhez hasonlítja. A' czukor szigetek lakói hajdan rabszolgáik számára nagy mennyiségben ültették, de magok is megeszik. Leveleit úgy eszik mint a salátát, és indiai káposztának nevezik. A' déli szigetek lakói megfőzik ennek gyökerit, a' vizet letöltik róla 's még egyszer főzik meg, valamint leveleit is, hússal. Ugy használják mint nálunk a' krumplit. Az afrikaiak tűz alatt is sütik 's ugy eszik mint a' gesztenyét.

Kömény (konyha kömény, Carum Carvi, Karve. Speisekümmel). Öt hímes két anyás. Kétéves európai mindenütt vadon termő növény; a' réteken és harasztokon; sok helyen ugyan saját használatra kertben is termesztik. Sárgarépa alakú gyöke-

re, melly mélyen föld alá sülyed, erős fűszeres szagú. Rófnyi hosszú szárain fehér ernyők lebegnek. Hüsslal főzve gyökerét és salátának használva, hideg gyöngye gyomornak nem megvetendő eledel. Magvában sok szállékony 's kozmás olajrejtetik, melly meglehető csipős, sőt égető. Tartozik tehát a' fűszeres, ingerlő, hevitő szélhajtó szerrekhez, melly utóbbi tulajdonát a' vénasszonyok is nagyon tudják; gyermek koromban ha szélszorulásban szenvedtem, mindig kömény mag volt a' házi orvos szer. Az asszonyi tej elválasztást elősegítőnek is tartják.

Liliom (turbán liliom, erdei liliom, szásrétű gyökér. *Lilium martagon*. Türkischer Bund). Hat hímes egy anyás. Terem Magyarországon és Északeuropában. Némellyek megeszik.

Manihot (*Jatropha Manihot*. Cassave *Manihot*). Nedve mérges, mellyet vesztve gyökere ehető lesz. Nő Délamerikában mint cserje, az afrikai homok pusztákon is igen jól tenyészik; minden levele öt vagy hét lindzsalapokból áll; virága fehér. A' hengeralakú fő gyökér mástélláb hosszú, három hüvelyk vastag, vörös vagy sötörke, belől fehér, lisztes és tejes nedvű. Nyersen az egész növény mérges, 's mégis mindennapi közönséges eledelök egész Nyugatindiában minden rangú 's rendűföldből A' négerék az egész cserjét kihuzzák a' földből, felső héjját késsel hámozzák le, magát a' gyökeret nagy réz vagy vas dörzs eszközökön, vagy mint a' festéket, köveken dörzsölik szét; mellyből fehér fűrészpört vagy inkább dörzspört nyernek. Ezen lisztet egy sajtó közt nedvállományától — mellyet gondosan összeszednek — nyomás által választják el; a' pépből lepényeket csinálnak, 's azokat gyöngye tűz-

nél vas tepsiben barnára sütik, miután néhány hónapokig romlás nélkül elállanak; a' kétláb széles és egy félhüvelyk vastag vastepsik három vas lábbon állanak az eleven szén fölött. Ha a' vastábla eléggé forró, két hüvelyknyi vastagságra terítik el rajta a' lisztet, 's a' pörkölés alatt egy kalánnal lenyomogatják. Végre kiteszik a' napra, hogy meg ne penészesedjék. Könnyen emészthető 's tápláló eledel. Lehet belőle egy pálinka nemet is főzni.— Levét, melly mint említém, nyersen mérges hússal és fűszerekkel főzik össze. Ezen mérges létől elveszett állatokat minden veszély nélkül megeszik az indusok. Cayennében magában hat nemei vannak; a' mauihotnak.

Mogyoró (földi mogyoró, csunya. *Lathyrus tuberosus*. Erdmusz). Két falkás tíz himes. Telelő növény; a' búza és gabona földeken nálunk úgy, mint Német—'s Franciaországban, gyomként terem. Gyökérvégei nagy gumókba végződnek. Elterülő szárai három lábnyi hosszuk, mellyeknek tojásdad levélpárjai közt villa forma növés van. Pillangó virágai halvány pirosak, mellyekből kis görbe hüvelyek vagy is beczők lesznek. Hollandban mivelik ezt, és gyökereit vásárra hordják eladás végett; kellemes ízűek mint az édes gesztenye; hámozva és sóval befőzve úgy élnek vele mint a' gesztenyével, melly a' tatároknak legközönségesebb tápláléka.

Nimfa kerep (melegvízi nimfa, fogas levelű fű. *Nymphaea lotus*. Nillotus). Sok himes egy anyás növény. A' Nil partjain a' szegény emberek nagy mennyiségben szedik 's eszik. Terem mind két Indiában a' vizek partjain, — terem nálunk is. — Levelei szurós fogasok; virága mint egy teljes vízi iliom. Gyökerének erős szövete van, egy közepszerű

körtvély nagyságú; héja fekete; édes ízű és pörkölés által tojássárga lesz.

Nyillevelű fű (*Sagittaria sagittifolia*. Pfeilkraut) Egylaki sokhímes. A' vizárvok mellett hazánkban is terem. Chinában a szántóföldeken termesztik. Gyökerei gömbölyűk, ökol nagyságuk 'de Svédországban csak olyanra nőnek, mint egy borsó. Minden keskeny gyökérnek végén egy makk nagyságú kék és sárgaszínű hagyma van. Lisztje fejér; fejevirágai a' levelek izesülésénél nőnek ki.

Páfrán (édes gyökerű páfrán, kömész, édes gyökér. *Steinhonig Polypodium vulgare* L). Lopvanószó haraszt. Terem a' hegyek oldalában kövek alatt; nehéz megösmerni bordás leveleit a' béléféregüző haraszttól (*Polypodium filix mas et femella*); bizonyos ösmertető jelül azonban gyökerei szolgálunk, mellyek legfőlebb irótoll vastagok, térdesek, 's belőle apró szálág forma gyökérhajtások nyúlnak ki; ízök kesernyés édes; nagy adagban erős hashajtó 's féregüző; sokan megeszik kivált a' gyermekek. Talán szükség esetében pótolhatná a' hígviricz helyét is.—

Palka (mondola palka. *Cyperus esculentus*). Három hímes egy anyás; gumós gyökereivel.

Petreszelyem (*apium petroselinum*. Petersilie wurzel). Öt hímes két anyás Szardiniában és Siciliában vadon terem, 's náluak mint konyhai két éves növény mivelletik. Friss gyökerei a' bennök foglalt szállékony jószagú olaj részeknél fogva izgatók, húgyhajtók, főve pedig csupán táplálók és fűszerezsek. Szárának hason tevő részei vagnak. Magvában nagyobb mennyiségű kozmás olaj rejtezik mint gyökerében és szárában, és mint orvos szer kisebb adagban is azon hatást gyakorolja. Gyökerét levesbe 's más ételekbe szokták tenni, hogy azoknak kedvesebb ízt kölcsönözzön.

Paszternák (kerti paszternák, Mohrépa, Meer-katz, Olasz káposzta. *Pastinaca sativa*. Der Pastinák). Öt hímest két anyás. Vad fajának szőrös levelei vagynak. Irhouban gyökeréből koulóval sört főznek. Jól meg kell különböztetni a' mérges vízi büröknek (*Cicuta virosa*) és a' kutya petrezselyemnek (*Chaerophyllum silvestre*) mérges gyökereitől. —

Pozdor (ártífi pozdor. *Scorzonera hispanica*.) Együtnemző egyenlő nős. Becsinálva és főzve némelyeknek kedves eledelök. Valamelly tejes nedv foglaltatik benne.

Raponcz csengetyűke (*Campanula rapunculus*. Rapunzel) Öt hímest egyanyás. A' nyári raponcznak virágai pirosak, levelei hegyesek, sárgák; a' téli raponcz levelei feketés zöldek, és magas szárain szürkés kék kalászok lengenek. Vetésök ideje ősz elő. Az egész növényben tejes nedv foglaltatik; a' francziák megeszik gyökerét és salátának is használják. Össze nem kell zavarni az erdei rapunczsal (*phyteuma spicatum*) mellynek gyökérlevelei szívesek, kétszer fogazottak és vállban rozsdások.

Répa (Fehérrépa, kerék répa, töves répa. *Brassica rapa*. Rüben, weisse Rüben). Négy főbb hímest, beczős. Vad állapotban sem embernek sem baromnak nem hoz hasznót. Szükségidején liszt közé keverve kenyérnek sütik miután először péppé törték, nedvét kifacsarták, és hason mennyiségű liszttel vegyítették. Sót és köménymagot is kevernek közé 's úgy kelesztvén meg a' tésztát megsütik. A' fehérrépa főzésnek sok nemeit tudják jól a' szakácsok.—Sok czukorrészek foglaltatnak benne, és belőle honunkban is czukrot készítenek. Hasonlóan fordíttatik ételre a' *karórépa* (*brassica na-*

pus), mit meg is szoktak aszalni. Továbbá a' *sárgarépa* (*Daucus Carota*. Gelbe Rüben). Öthímes két anyás. Hasznos kerti növény, melly ugyan csak mivelés általi elfajzás a' vad sárgarépatól. Gyökerei édesek, mivel sok cukor van bennök. Különben a' sárgarépa hashajtó, bélféregűző kivált gyermekeknél; alkalmas a' húgykő- és mellkőrookban. Külsőleg rossz jelű daganatok elosztatására sokat tehet. Mint egészséges gyöngye növényi eledel, betegeknek sokszor rendeltek.

- *Retek* (*Raphanus sativus* Rettig). Négy főbb hímes beczős. Chinai eredetű; a' kertészet nagyon elszaporitá és sok elfajokat állított elő; ugyan is a' kerti reteknek van téli 's hónapos fajtája, a' téli viszont gömbölyű és hosszú, fejtér és fekete héjjú:—a' hónapos pedig fehér, piros és fekete héjjú lehet. Van benne valamely erős csipős szer, kivált a' téli retekben, melly is az emésztést előmozdítja; nem tudom mennyiben lehet igaz e' példabeszéd: „A' retek reggel méreg, délben éték, estve orvosság,“ — talán a' tapasztalás mutatja, miként az éh reggeli gyomrot gyöngíti, délben pedig több ételek evésekor ereje mintegy megszólva nem nyilvánul másként mint tápeszköz tulajdonságában; estve pedig talán jóálmot szerez, vagy az emésztést elősegíti, és ingert adva a' gyomornak, kipótolja az emésztés elősegítésére szükséges testi mozgást. Szokták hámozva karikára vagdalva 's besózva enni. Némellyek egy óráig főzik 's úgy készítik meg mint a' spárgát, midőn íze is olyan mint a' spárgáé.

Sulyom (*Trapa natans*, *nux aquatica*, *tribuli aquatici*. Stachelnüsse) Négy hímes egy anyás. Terem az álló vizekben. Gyökerein dió nagyságú négy tövisű termése van, mellyet főzve esznek miután kemény fekete héjjától megfosztottak. Ize

csaknem olyan mint a' gesztenyeé, csakhogy lisztesebb 's parázsabb. Magyarországon kivált a' Bodrog vize melletti tájakon bunda darabokkal halászszaak ki a' vizből, melybe a' kiálló tövis csúcsok könnyen beakadnak.

Szulák (patat szulák. *Convolvulus patates*. Spanische Pataten) Öt hímes egy anyás. Kelet 's nyugot-indiából származik; terem a' guineai partokon is. Innen nyerték a' spanyolok és portugallok, kik már régóta termesztik. Hosszú durva gumós gyökereivel a' földön terül el. Leveli nyárs formák, virágai hasonlók a' karangvirágokhoz; gyökerei vastag szövetűek, halvány barnák, belől fehérek, igen édes ízűek. Neméből csupán egy faj ehető. Főzés által olly puhák lesznek a' gyökerek, hogy az ember szájában mintegy szétolvadnak. Használják salátának is, vagy vajban megrántva.

Torma (orrtekerő torma. *Cochlearia armoracia*. Meerrettig). Négy főbb hímes táskás. A' mocsáros, nedves helyeken, tavak szomszédságában vadon terem; de mint konyhai növényt mivelik is. Friss leveleiből mint a' káposzta levelekből tavaszkor jó ízű főzelék készül, kivált ha tejfellel eresztik fel. Gyökerei megreszelve, eczetbe vagy csak tiszta húslébe is keverve mártásnak valók; vagy kolbással csak pusztán — kedveseledők a' sörivőknek. Hazánkban, kivált falun, a' torma gyökért reszelve tejfellel 's disznóhússal vagy más hússal szokták elkészíteni. Halle professor szerint legegészségesb reszelve, vajjal kenyérral enni. Mások hallal, mint: heringgel, csukával 'stb. szeretik. — Méltán neveztetik magyarul orrtekerőnek, mivel igen csipős erős elv létezik benne, melyet ugyan a' tűz kiszív 's a' főzés is nagyon enyhít. Sy-

denham, Plenck és Linné dicsérik a' vízkórban, sokan mások pedig a' sülyben csaknem specificumnak tartják; alkalmasnak mondják még a' tüdő, hudső és anyaméh fehér folyásában; (Tognio). Különböleg gyakrabban használtatik; párosítják a' mustárral hogy ennek hatását siettessék, mert ez hamarabb hatásol mint a' mustár kovász, csak hogy az általa okozott fájdalom tovább tart.

Turbolya (turbolya baraboly, mogyoró saláta, csemege bürök. Chaerophyllum bulbosum). Öt hímes kétanyás. Nálunk mindenütt terem a' füves kerteken, kivált gyümölcs fák közt. Míg gumói el nem érnek nagyon kedves tavaszi saláta; sőt nyersen, mint a' földből kiásatik, felső hárttyáját letörölve kedves eledele a' gyermekeknek, kik magok ássák azt, és jóízűen fölcsemegezik. Tudják az időt mikor kezdődik 's mikor végződik a' turbolyaszüret; szomorúan hallják a' tavaszi első égzengzést, melly kedves foglalkodásuknak és még kedvesb csemegejöknek nem sokára leendő végét jósolja.

Türttszirom (ligeti türttszirom, disznórépa, disznó kenyér, földi kenyér. Cyclamen europaeum). Öt hímes egy anyás. Szükségidején megpróbálták ennek is ételét.

Yám gyökér (közönséges Oebis Dioscorea alata. Yamswurzel.) Öt hímes egy anyás. Mindkét Indiában vadon terem; szárai vörösek, három szögük, szárnyasok; gyökere vastagabbra nő mint egy ököl, melly is mocskos barna, belől feje, lisztes; Indiában vízbe teszik hogy keserűségét kivonják mielőtt megennék, télre homokba rakják. Keletindióban a' magasán fekvő tájakon mivelik; 1—10 fontot nyomnak. Ízök édesebb mint a' burgonyáé, tevőrészei pedig nagyon táplálók. Ebből ké-

szítik a' négerék mindennapi pépjöket, a' fehérek pedig kenyeret és puddingot készítenek belőle.

Yucca aloe (pompás aloë. *Yucca gloriosa*. Bol-len, wurzliche Prachtaloe). Hat hímes egy anyás. Perui növény, melyet az európai növényházakba is áthoztak. Levél szélei tökéletes egészek, szúrósak. Egy levél 18 hüvelyk hosszú, két hüvelyk széles, sötét zöld és egy erős hegyes tövissel végződik. Virágai harang formák, fehérek, piros csíkokkal, és ezekből lesz végre egy szögletes háromosztályú gyümölcsstartó. Vastag gumós gyökerét durva lisztté törik ősze, 's abból az indu-sok kenyeret sütnék de csak szükség idején.—

2 Gyökér növények, növény-derék, szár, bél, héjj.

Angelika kerti angyelika. *Angelica*. *Archangelica*) Öt hímes kétanyás. Hazája úgy látszik a' lappok mord égalja és Archangel sivatagai, de található a' pyrenaei alpeseken és a' silésiai bércezen is, sőt kertben is miveltetik. Két éves növény. Szára hat lábnyi, mellynek tető pontját fehér virágernyő födözi. Szárát hámozva mint zellert eszik az oroszok. Gyökerének vastagabb részéből több apróbb, körülbelül hat hüvelyknyi hosszú ágak mennek ki, mellyek irótollnyi vastagok, kívülről barnák, belől fehérek és puhák, mellyeket a' szegény lappok spárgaként csemegéznek ünnepnapon; szag-jok erős, fűszeres és hevítő. Tavaszkor és télen a' friss gyökerek bevágatva jószagú sárga nedvet bocsátanak magokból, melly gyantává keményül meg és az angelika gyökér hathatós reszeit magában foglalja. Azért is ha gyógyszerül akarjuk azokat használni télben vagy tavaszkor kell szedni, mert nyárban erőnélküliek. Tartozik a' fűszeres ízgató szerekhez. Az egész növényben meg van pe-

dig a' jószagú fűszeres illat, azért is a' czukrá-
szok gyomor erősítőnek becsinálják. Azóban iz-
zasztó, húgy és szélhajtó, hónapi tisztulást elő-
mozdító szer. Hasznos az ideg és rothasztó lázban,
erőteleniséggel járó mellgyuladásokban. Külsőleg
élesztő, izgató szer; alkalmazzák különféle mo-
sásokra is.—

Bogács (tarka bogács. *Carduus marianus*. Ma-
riendistel. Silberdistel) Együttnevező egyenlő nő.
Puszta helyeken terem; levelei szép nagyok, és
úgy látszanak mintha tejjel voluának befec-ken-
dezve, 's fehér erekkel ellátvák. Fialat növései,
levelei és gyökérsarjai a' legizleteseb, legjobb ta-
vaszi salátát adják, melly izére nézve a' legfino-
mabb kelkáposztát is fölülhaladja.

Csalán (apró csalán és nagy csalán.) *Urtica*
urens-et *dioica*. Brennessel). Egylaki négyhímes.
Ezen minden gazban vadon növvő, mindentől meg-
vetett gyomnak sokan nem tudják hasznát venni,
pedig tavasszal, midőn a' hóvíz elmegyén, a' nap
melegén csakhamar fölütvén fejét téli takarója alul
— a' leggyöngébb, legkellemeseb ízű ételt adja; föl-
tévén hogy apróra megvágatik 's úgy készítették el
mint a' spinát.

Csengetyűke. (Rácz harang virág. *Campanula*
pentagonia. Thracische Glockenblume). Öt hímes
egy anyás. Levelei vonalformák, virága kékes pi-
ros, közepén egy fehér ponttal. Gyöngye gyökér
sarja a' francziák előtt kedves saláta. Süly ellen
hasznosnak mondják.

Czukornád (*Saccharum officinarum*. Zucker-
rohr). Három hímes két anyás — Ezen telető nő-
vény terem vadon. Kelet 's Nyugotindia meleg tá-
jékain, de minden gyarmatok legnagyobb gonddal
mivelték is és mivelik mai napig; a' nedvéből készi-

tendő czukor kedvéért. E' növényen fekszik a' négererek átka melly okozta 's néhol most is okozza rabszolgaságuk elviselhetlenségét; ugyan is sok gyarmatok csupán czukor természetére vagnak rendeltetve, 's a' czukornak minden erősb munkálatát kirekesztőleg négererek vitték fehérek felügyelése alatt és talán még most is viszik, poroszló korbácsa hajtá őket munkára, 's midőn a' napheve, éhség esigázata, fáradság és erőtlenség miatt a' dolgozó kéz megtagadá szolgálataát, midőn az elkinzott test ös-zeroskadni akart: újabb korbács csapások feresgették le a' szegény néger hátáról az aludt vért, és utolsó erejét is összeszedve dolgozni, szünet nélkül dolgozni vala kénytelen; —illy képek tűnnek fel a' multból; midőn valóban nem volt czukor darab, mellynek állató része négervér nem lett volna; de most már, hála az emberiség 's a' keresztyénség nemtőjének — megfogytak az illyes nem-emberek, szelidebben bánták az urak nagyobb része szolgálival; valamennyire megközelítik már ezek is az embert, és visszahelyezik érdemlett méltóságába; főlemelik a' porból mellyben hevert, 's az állaténál alacsonyabb éltet élt; mert nálunk a' barommal sem bántak olly nem emberileg mint bántak a' gyarmatokban a' négerekkel —Ezen növény szárából mondom vonják ki és készítik a' czukrot, az annyi sok konyhai és orvosi hasznú eszközt. Ezt már Dioscorides ösmerte, bár homályosan, ugyan is említi meg: „*Est et aliud mellis concreti genus, quod saccharum nominatur, in India et Arabia in arundinibus crescens, ut sal, concretum invenitur; inter dentes ut sal, facile fragile et stridet, commodum ventri et ventriculo utile; in aqua haustum reuibus et vesicae gratum, et oculis illinitum omnia abigit quae visum obfuscant;*“ az az:

Van egy más összenőtt méz neme is, melly czukornak neveztetik; Indiában és Arábiában a' nádasok közt termő, 's mint só, összenöve található; a' fogak közt sóként könnyen törik és recseg, jótékony a' hasnak, hasznos a' gyomornak; vízzel szörpölve a' vesének és húdhólyagnak kedves; a' szemre kenve mindent elűz mi a' látást elhomályosítja.— De ne gondoljuk azért mintha czukor csupán nádban, 's így csak nádméz alakban 's név alatt teremne, nagyon szélesben van az elterjedve a' növény országban, még pedig mint saját nemű állomány. E' czukornem fehér, kemény, száraz, szagatlan édes ízű állomány melly izt ha mész vagy valami hamag adatik hozzá, elveszít; vízben és borszeszben könnyen fölolvad, szabad légben nem változik; tűzben fölolvad 's lángot kap; fölolvasztva forrási ková-z (fermentum) nélkül léles forrásnak nem indul; ha sziksavany járul hozzá: czukor- vagy sóskasavany készül belőle, melly savany az arany- ezüst és rézagokat az élelytől megfosztja; és a' melly vegytani vegybontás alatt élely vizeny és szén euy részeire oszlik fel, kivévén ha nincs jól letisztázva, mikor más életműves részeket is foglalhat magába Orvosi szempontból véve illy tulajdonait jegyezhetjük meg: az epenagyon gyulékory minőségét (indoles bilis phlogistica) helyrehozza, a' nyál 's minden nyák készítését könnyíti; a' kiürítést elősegíti; az előútak savanyát bár kevésbé mint más nyálkás szerek — fölszivja; méltán mondhatni tehát föl-oszlatónak, a' könnyebb dugulásban hashajtónak, könnyebb mellbajokban melltisztítónak 'stb.— Különös táperő van a' czukorban, melly nem képes magasbnemű és szükséges szilárdságú állati életműség képzésére, hanem a' mellynek táprészei csak a' sejtszövetken lerakodó kövérséggé válnak, nem veszik pedig fel az ideg, izom 'stb. magasbnemű

állati állomány alakzatát. Próbák tétettek e' részben több rendbeli ludakkal, azokat csupán czukorral hizlalván; mindenik lúd meghízott ugyan valamennyire a' följebb mondott okból; de azért sinlett, és nem lévén áthasonlitási anyag, nem sokára elveszett. — A' négerek a' czukornád fiatal növést összevágván, pépet készitnek belőle; vegyitik bananászszal és patatszulákkal. — A' czukornak a' tisztítás minőségéhez képest sok fajai vagynak, ilyen a' moskovád, vagy Tamás czukor, melly az első kivonat; a' letisztázás után lesz belőle szürke cassonád vagy liszt czukor, és fejer cassonád; ezekből készitik aztán a' süvegczukrot, rongyczukrot, nagy melist, kis melist, boyer kenyeret, kanári czukrot, madera czukrot, király és kova czukrot; jegesítés által a' közönséges sárgaczukrot. Ebből lesz a' rúm is.

Fahéjj (Cinnamomum verum. Laurus Cinnamomum). Kílenczhímes egyanyás. Leginkább Ceylon szigetén, de a' Philippini, Molukki és Sund szigeteken, valamint Nyugatindia némelly szigetein is találhatni. A' fahéjj, melly magyarban *κατεξοχεν* mondatik így, hozzánk összegombolyított, vékony, sima és hosszú darabokban küldetik, mellyeknek színe világos barnás, törése szálkás, szaga erős, kellemes és illatos; íze fűszeres, valamennyire csipős és édeses. A' fahéjj a' legbecsesb fűszerek közé tartozik, 's azon minőségéta' benne foglalt szállékony olajnak tulajdoníthatni, mellytől megfosztva erőtelen, mit sem érő leend; mire is a' fahéjj vételkor vigyáznunk kell, nehogy olyan hájvat vegyünk, mellyből a' szállékony olaj részek már ki vagynak vonva.—A' fahéjj mint minden fűszer, az izgató, hevitő, gyomor erősítő, szélhajtó és erősítő szerek közül való ugyan, de inger hatása nem olly nagy mint más fűszereké,

azért is inkább használhatni ezt a' konyhában 's bátorságosban az orvosi gyakorlatban.

Kapor (kerti kapor. *Anethum graveolens*) Öt hímes két anyás. Vadon is található, de konyhai haszonra többnyire vetni szokták. Szárát és leveleit fűszerül használják különféle ételekbe. Egyébiránt bővölködik kellemes szagú kozmás olajjal; lágyító és szélhajtószer. Ennek faja az *azori vagy római kapor* (*Anethum azoricum*. Römischer Fenchel). Olaszországban igen termesztik. Szára alacsony, húsos, két hüvelyk vastagságú, édes és fűszeres; salátának használják eczettel 's olajjal, vagy pépnek.

Káposzta (főzelék káposzta. *Brassica oleracea*. Weisze, rothe u. d. g. Blattkohl). Négy főbb hímes, beczős; eléggé ösmeretes. Ennek fajtái: a) *Fejér fős káposzta* (*Brassica alba*) b) *Veres fős káposzta* (*Brassica rubra*) c) *Olasz káposzta* (*Br. Sabauda*) d) *Kalarábé káposzta* (*Br. gongyloides*) e) *Kártifiola káposzta* (*Br. Botris*) f) *Brocoli* (*Br. asparagoides*) g) *Téli fodros káposzta* (*Br. Sabellica*). — Ezeknek étellé készítése módja is, valamint különbözőségeik, mindenek előtt ismeretes. A' savanyított káposztát a' legjobb súlyelleni szernek tartják; levével jó öblöngetni a' buja senyv után könnyen vérző inyet 's száját. Némellyek a' fagyos tagokra fagyos savanyu káposztát tettek, 's előbbeni egészségöket visszanyerték. Úgy látszik: a' káposzta hazája Irland, hol a' tenger partokon vadon is terem: innen került Németországra az úgy mondott Óriás káposzta, mellyből egy fő 25 — 30 fontot is nyom; mellyet szinte ételnek készíthetui, de inkább marha számára tenyésztik.

Kerti árticsóka (*Cynara cardunculus*. Spanische Carde) Együtt nemző egyenlő nő. Ere-

detét a' hajdani Creta, most Candia görögszigetből veszi. Magasbra nő mint a' közönséges olaszlapu vagy árticsóka (*Cynara scolymus*). Levelei bevagylalak, vastagok, tövisesek; fői kerek, és kisebbek az olaszlapuénál. Meghámzott szárai nyersen borssal és olajjal salátának készíttetnek, vagy bepáráztatnak.

Komló (fölfutó komló. *Humulus lupulus*. Hopfen, két laki öt himes közép Európában termő növény. Terem erdőkben, de gyakran miveltetik is. Barkái tojásdadok, vékony átlátszó pikkelyekből vagynak összetéve, mellyek közt gyöngye, fűszeres szagú, kevésbé bódító, kedves kesernyész ízű liszt foglalatik, melly lisztben némely francia tudósok, azok közül Chevalier új sajátmű állomány (*lupulina*) fődztek fel. De úgy látszik az egész növényben el van ez terjedve, ha ugyan bódító erőt tulajdonitunk neki, mellyel nem nagy mértékben, vagy csak annyiban bír mint az egész növény, különben inkább ingerel és erősít. A komló sok orvosi erővel bír; ugyan is izgató, vizellet hajtó, az emésztési erőt ébreszti, különösen az altest betegségekben; bőrkütegekben is hasznos) Gyökerét a' sassaparilla helyett használhatni. Készítenek belőle élesztőt (Germ.) Csirája, vagy gyökérsarja, mellyet a' hímkomlóva szednek, mellynek hosszú barkáiban sok virágpór van—húshoz használtatik. Virágait sörbe tesszik, melly annak némi bódító vagy fölvidító erő kölcsönöz és megőrzi a' savanyodástól.

Libatopp (paréj libatopp, kenő fű, vad spinát. *Chenopodium bonus Henricus*. Der gute Heinrich Feldspinat), Öt himes kétanyás. Terem pusztahelyeken, szemet dombokon is. Levelei háromszögűk, nyílformák, ép élük, alól lisztések; a' szá és ághegyeken fűzérbugái leveletlenek: 18 hüvelyk

magas szárán zöldes virágfüzéri vagynak. Főzött fiatal sarjazásai spinátként szolgálnak. Az angol parasztok „mindenre jó“ fünek nevezik, 's metszett sebekre kötik gyógyírul.

Porcsin (kövér porcsin, kertí porcsfü, disznó orrja. *Portulaca oleracea*). Tizenkét hímes egy anyás. Szárai húsos levelesek, és földön elterülő, vörösek, vastagok és bőnedvűek. Hűsítő tulajdona van; pépuek főzve vagy hússal elkészítve sokak előtt kedves.

Sago pálma (*Cycas Cyrcinalis*.) A' pálmákhoz tartozik. A' negyven lábnyi magasra növő fának derekát mellyben egy nemű fából foglaltatik, vékony karéjokra fűrészelik, megvizezve mozsárban széttörik, megsűrik; az átszűrt és leülepedt lisztet megszáraztják, és lepényeket sütnék belőle, mellyet kenyérként használnak sok melegegalji lakosok. Szokták ezen lisztet apró darává is csinálni, mit ságó darának neveznek; készítik pedig ezt úgy, hogy a' lisztet csupán tenyér közt dörzsölik és pörkölik meg, mi által kemény, kása nagyságú vagy nágyobb fehér, csaknem üveg átlátszóságú magalakok képeztetnek 's úgy hozzák Európába mint áru cikket. Használják levesbe, kochuak 'sat.

Spárga (*Asparagus officinalis*. Nyúlárnyék; klárizsfü, lófark. Spargel) Hat hímes egy anyás, néha kétlaki. Ezen teelő növény nálunk vadon terem, de mint konyhaszert kertekben is mivelik — Gyökere 's szára mint tápszeköz, jól elkészítve, kivált ha nem nagyon vén, sokaknak kedves eledele; nyálkás és húgyhajtó; szagát a' húgygyal is közli. Lengyelországban, és Hollandban igen vastagra meguó.

Szulák (tengeri szulák. *Convolvulus Soldanella*. Meerkohl). Öt hímestermő egy anyás. Terem a brit és ír tengerpartokon, továbbá Franciaországban és Frieslandban. Hívják tengeri káposztának is. Szagatlan, íze kesernyés csipős. Erős hashajtó, 's úgy látszik gyantás természetű, mi kitetszik a' friss növényből metszés után szivárgó tejes nedvességből. A' tengerpart lakói beszózzák, 's úgy készítik ételnek.

Zeller (édes zeller. *Apium dulce*. Sellerie, eigentlich wilder Eppich). Öthímestermő két anyás. A' vízárkoknál sőt vízben is terem vadon; de ezen állapotjában ártalmas, és csak szorgalmas kerti művelés által lesz ehető, gyomor erősítő. Csaknem minden vízben 's vízűnél termő ernyős növények több vagy kevésbé mérgesek; az átültetés által szelidekké, kerti nem mérges növényekké válnak, fűszerezés és szélhajtók lesznek. Az édes zellernek vastag gyökerei vagynak; melyet levesbe fűszerül vagy becsinálva, vagy salátának készítésére el eczettel 's olajjal A' nagyszagú zellernek (*apium graveolens*) gyökerei jobbszagúak, vékonyabbak, — levelei nagyobbak és zöldebbek. A' zeller segíti a' magkészítést, 's szerelemgerjesztő (*eroticum*).

3. *Levelek.*

Bazsalyikom (kerti bazsalyikom. *Ocimum Basilicum*). Két főbb hímestermő földetlen magvú. Ösmertes kerti szagos növény. Háromféle fajai vannak. a) *Magas b.* (kék prémes, zöld prémes, bíbircsós levelű, hólyagos levelű). b) *Közép b.* zöld levelű kék virágú, fodor levelű rövid fűszerű; háromszínű levelű, anizs szagú, citromszagú 'stb.) c) *Apró b.* (kék vagy piros levelű). Leveleit fűszerül használják.

Borágó (kerti borágó, ugorkaszagú fű, báránynyelv fű, kerti ökörnyelv, kerti atraczel. *Borago officinalis*. Boretsch). Öt himes egy anyás. Egy éves növény, melly tulajdonképen keletről 's déli Európából jutott hozzánk, 's itt is tenyészövé lett. Salátának használják. A' régiek szív-erősítő sajátságot tulajdonítottak neki.

Cocchorus (szagos. *Cocchorus olitorius* L.) Afrikai növény, mellynek leveleit a' négerek ételnek készítik.

Cleome (ötlevelű. *Cleome pentaphylla*). Ennek leveleiből Guinea lakosai olly sűrű ételt csinálnak Erdman tanúbizonysága szerint mint a' madár lép, melly a' táltól egy ölnyire nyulik el; de a' melly minden lehet egyéb csak jó ízű nem.

Endivia (endivia katáng, téli saláta, cikória. *Cichorium endivia*. Endivie). Együtnemző egyenlő nős. Két éves, salátának használandó konyhai növény; haslágylító, hüvesítő és súly elleni szer.

Hagyma. Már fölebb több hagymanemet emlitettem, 's most már csak neveiket hozom fel, miután rólok bővebb érintést tettem. Illyen a' fog hagyma, magvas hagyma, mogyoró hagyma, pár hagyma, vörös hagyma; mind ezeknek nemcsak gyökerét hanem leveleit is megeszik vagy mint salátát, vagy legalább mint fűszert használják.

a *Metélő hagyma* (*Allium schoenoprasum*. Schnittlauch). Siberia vadonjain otthonos, de nálunk szinte terem, levelei vékonyak, gömbölyűk, belől üresek; rendszeren több szokott lenni egy bokorban, úgy hogy egész gyepet formál.—

b. *Érdes hagyma* (*Allium oleraceum*. Kohlnoblauch). Hazája Angolország, de nálunk szinte terem. Gyökerei fehérek 's aprók; levelei rovatkosak. Virágbugái zöld és piros csíkokkal jegy-

zett virágokkal telvék. Gyökerét 's leveleit eszik mint a' közönséges hagymát. Állató részei 's orvosi haszna mint a' többieknek.

Hibik (ehető hibik. *Hibiscus esculentus*). Egy falkás sok hímes. Afrikai növény; mellynek leveleit konyhai szerül használják a' négerék.

Kákolya (fige levelű kákolya. *Cacalia ficoidea*. Feigenblättrige Pestwurz). Együttnevező egyenlő nős. Userje növény; származott Szerencsenországból. Szárai nyolcz lábnyira is megnőnek, levelei húsosak lisztesek; virágai fehér ernyők. Leveleit sokan nagyra becsülik.

Káposzta (*brassica*) ide is tartozik (lásd feljebb).

Levendula (*Lavendula spica et stoechas*). Két főbb hímes földetlen magvú. Hazája déli Európa. Szagos levelei fűszert adnak.

Majorána (*Origanum Majorana*. Or. *Creticum et Origanum vulgare*). Két főbb hímes földetlen magvú. Mind ezen ősmert fajok és ehöz hasonló levelek a' konyhában csupán fűszerül szolgálnak; különös ételt belőlök nem készítenek; izök és kivált szagjok a' legnagyobb mértékben fűszeres; némellyik egy kevéssé csipős izű. Telve vannak szállékony olaj részekkel. A' közönséges majoránát az orvosok illatos füvekkel töltött párnába teszik; (*pulvillus plantis aromaticis medicatis refertus*) a' krétai majoránát pedig csontfenés fogak fájdalma enyhítésére használják.

Mustár (fejér mustár, fejér repce, kerti mustár. *Sinapis alba*. Senf). Négy főbb hímes beczős. Vadon terem, de kertben is miveltetik. Nyári növény; jó étvágy gerjesztő. Ősmert magva erős növény nedvet foglal magába melly a' benne foglalt szállékony és kövér olajnak tulajdonítható, vagy legalább ezekhez van kötve. Mustározásra használják az orvosok.

Petrezselyem (*Apium petroselinum*). Leveleit levelesbe és egyéb ételekbe teszik fűszernek (lásd feljebb).

Pitypang (pongolya pitypang, oroszlan fogfű, gyermeklánczfű, bimbófű, Leontodon *Taraxacum Löwenzahukraut*). Együtnemző egyenlő nős. Mindenütt termő telelő növény, sárga teljes virágokkal. A' kívülről fejér gyökér ha még friss, valamint a' növény egyéb része is bő tejnemű nedveséget bocsát magából, melly keserű ízű. A' kiszárasztott növény elveszti ezen izt. E' gyökérben, sőt az egész növényben fő tevőrész valamely keserű sós anyag, melly által az gyöngénizgató, haslágyító főoszlató és erősítő szerré lesz. Használják közhaségesen a' bélhuzam dugulásában, májdugulásban, sorvadásban, vízkórbm és hosszszas bőrbetegségekbm.—

Levelei a' legegészségesebb salátát adják kivált tavaszkor, mellynek keserűségét cukórral szokták jobbitani.

Rozmaring (*Rosmarinus officinalis*). Két főbb hímes földetlen magvú. Spanyol- Olasz és Franciaországokban otthoni, de nálunk is szinte kertben telelő bokor. Levelei mellyek fűszerül szolgálnak, és virágai erős, átható de kellemes szaggal és ízzel bírnak. E' növény tehát ingerlő, ideg erősítő, oszlató, és inkább külsőleg mint belsőleg használendő. A' rozmaring is egy sőt fő állatő részét teszi a' régi híres *Magyar királyné vizének* vagy rozmaring viznek (*Aqua anthos composita: Aqua reginae Hungariae*); melly készül, ha levenduliszeszből 12 részt, rozmaringszeszből 4 részt, rozmaring olajból fele részt veszünk. Ezen szerrel szokták hajdan a' magyar királynők gyógyítani némelly idegkórokat sőt szembetegségeket is.

Saláta (kerti saláta. *Lactuca sativa*. Lattich). Együtnemző egyenlő nős. Igen sok változatai vagynak, mellyeket a' mívelés hozott elő. Van széljelalító levelű, más összeborúl mint a' káposztafő, — egyik széles, másik keskeny levelű 'sat. Szokták nyersen enni eczettel 's olajjal, vagy e' nélkül; vagy forrózva eczettel, vagy úgy készítve el édesen mint a' kelkáposztát. Hűvösít és lágyít; van benne valami kis bődítő erő, mit a' benne lévő bötéljes nedv láttatik igazolni. —

Sóska (*Rumex*). Hat hímes három anyás. Mindenütt vadon termő telelő növény, de míveltetik is. Fajai:

a) *Mezei sóska* (sósdi, sós lórom. *Rumex acetosa*. Sauerampfer).

b) *Kerti sóska*. (Spanyol sóska, kerek sóska. *Rumex scutatus*). Ide lehetne talán számolni a'

c) *Madár sóska*t is (erdei sóska, fecske vagy, apró sóska, alleluja fű. *Oxalis acetosella*). Tíz hímes ötanyás. — Különbfelekép készítik el szárát és leveleit. Náluk leginkább mártásnak csinálják. Némellyek nyersen is eszik.

Szaka (horgos vagy sárga szaka. *Sedum reflexum*. Gelbe Fetthenne. Trippmadam). Tíz hímes öt anyás. Kőfalak mellett és magas száraz helyeken terem. Ernyői sárgák: leveleit mellyek keserű és izűek több országokban salátának használják. —

Szironták (saláta szironták, kis fecskefü tavaszi saláta, galambbegy. *Ranunculus ficaria*. Scharbockskraut. Feigwarzenkraut) Sok hímes sok anyás. Mindenütt terem az árnyasabb helyeken mint telelő növény. Leveleiben semmi erősség nincs; azért is mint igen jó ízű tavaszi salátát a-

jánlhatni, mely is hűvesítő, vértisztító leend. Annál több erős elv rejtezik pedig gyökerében, úgy hogy ha virágzás előtt a' bőrre tétetik hólyagot húz és helybeli gyuladást szerez. Ezen csipős elv más szironták fajoknak még virágjokban is meg van, (Ranunc. bulbosus; sceleratus; arvensis: thora illyricus flammula etc.); melyet forrázás, főzés szárazítás által elveszítnek.

Tárkony (Tárkony üröm. *Artemisia dracuncul.* Der Dragen Kaisersalat) Együttnevező nőszöveg. Sibiariában vadon terem 's ott gyökere fás. Terem nálunk is. Keskeny sima, lándzsás, száratlan levelei sokaknak mint saját izgató izű 's szagúak nem tetszenek; mások péppé csinálják be; — eszik eczettel borssal es ugorkával, tojással és főzelékkal. A' persák ebédközben nyersen eszik a' tárkony levelet étvágy gerjesztésére.

Torma (kalántorma. *Cochlearia officinalis*). Négy főbb hímestáskás. Terem a' tengerpartokon mint egy éves növény; nálunk a' kertekben műveltetik. — Levelei míg frissek saját szagúak, és kivált ha széttöretnek valamennyire sós csipős ízűek melly csipősséget elvesztenek a' szárazítás által, 's ekkor ehetőek lesznek, megtetszik inuen hogy a' csipős elv a' szárazítás által elűzött kozmás olajhoz lett legyen köttetve. Konyhában mint salátát használják; orvosi ereje kitűnő a' súlyos betegségekben; külsőleg vevé szájvíz gyanánt, a' súlyben szenvedő inyet és a' szájuak efféle sebeit tisztítja. Egyébiránt gyöngén izgató, csipős, fölőslató, haslágító, hügyhajtó eszköz.

Turbolya (baraboly, olasz saláta. *Scandix cerefolium* L. *Chaerophyllum sativum* P. Der Kerbel). Öt hímestáskás két anyás. Minden franczia és holland szakácskönyvekben a' leves és saláta sorjegy-

zék alatt előfordul. Gyöngge húgyhajtó szer. Illy hasznú a' spanyol turbolya is, melynek ánizs íze 's szaga van.

Zsázsa (Zsombor; vízi vagy forrási torma, vízi zsázsa. *Sisymbrium nasturtium*. Brunnenkresse). Négy főbb hímes beczős. Egy évi, kertben mivel konyhai növény. A' tiszta patakokban, forrásokban 's árkokban pedig vadon termő és telelő. Ha az ember újjai közt dörzsöli, valamely élénk csípős szagot bocsát, íze csípős és kesernyés, melytől az ízt és szagot főzés által elveszít. Salátáinak használják. —

Zsázsa (kerti zsázsa, rézsuka, saláta torma. *Lepidium sativum*. Gartenkresse). Négy főbb hímes beczős. Egy évi kerti növény. Jó ízű tavaszi saláta. —

4. Különösen salátanövények.

Amaránt káposzta. (*Amaranthus oleraceus*. Kohlamaranth). Egylaki öthímes növény, melyet az indusok salátának készítenek.

Csalán. (*Urtica dioica* Grosze Brennessel). Fiatal növései a' kelkáposzta közé főzetnek. A' bőrkütegek ellen hat; a' vizelletet hajtja, és kivált festvénye (*tinctura urticae dio cae*) a' dermedet bármely nemében hasznos gyógyszer. (Lásd feljebb).

Berzsenyévérfürt (festő szőlő, álkermes. berzsen. *Phytolacca decandra*. virginische Kermesbeere). Tíz hímes tíz anyás. Gyökere vastag, húsos, telelő; levelei nagyok, tojásdad hegyesek, melyek fiatal korukban szép zöldek, de később megvörösödnek. Virágai fehéres csomókban találhatóak. Bogyói kerek, egy kissé összenyomottak, tíz czikkűek. Az amerikaiak mint spinátot főzve eszik fiatal leveleit, mivel ha megvénülnek, csipő-

sökké, mérgeessé válnak, melyekből kifacsart csipős nedvet a' virginiaiak különös jó szernek tartanak a' rákfene ellen, melyre azt csak rácsöpögtetve használják. Gyökere erős hashajtó. Apró növéseit, valamint bogyoit a' gyermekek megesszik.

Kapor (olaszkapor, ávizskapor, édeskömény. *Anethum foeniculum*. Fenchel) Öt hímes két anyás. Két éves kerti növény. Gyöngye növést és gyökerét az olaszok salátának használják. Magjának fűszeres szaga, és édeses kevéssé hevítő csipős íze van. Az olaszországi kellemesb szagú 's édesebb ízű mint a' honunk vagy más tartományokból származott. Sok szállékony olaj foglaltatik benne, mely nem erős, nem égető, sőt a' gyöngén izgató, vidámító, szélhajtó oszlató, görcscsillapító eszközkhöz tartozik. Gyökerei édesek és haslágyítók.

Káposzta (minden káposztafajok. *Omnes brassicae species*) Besavanyítva hajókon kivált és a' hidegebb helyeken, hol a' súly nagyobb hévvel szokott kitörni, savanyú káposztával élnek e' bajnak az éhséggel együtti elüzésére. Különbféle salátanemekre használtatnak minden káposzta fajok.

Kontyvirág (*Arum esculentum*.) E' növény levelét mint a' főzött salátát eszik az indusok. (lásd) feljebb) falak mellett, pusztá elhagyatott helyeken terem, — a' régiéknél salátának használtatott; most nem.

Mályva (kerek mályva, apró mályva, kis papsajt, haslágyító fű, úti mályva *Malva rotundifolia*. Feldmalva) Egyfalkás sokhímes. vén talak mellett, pusztá, elhagyatott helyeken terem, — a' régiéknél salátának használtatott; most nem tudom használják-e máshol? — legalább nálunk nints divatban, kivéven hogy gyömölesét: az úgy mondott papsajtot a' gyermekek megesszik. Mint orvosszert külsőleg

daganatokra borongatásúl leletne főzött fűvét használni.

Manihót (Cassave Manihot) az indusok spinátja (lásd feljebb).

Paréj (laboda maglapél; német paréj, laboda paréj, izellen fű. *Atriplex hortensis* Der weisse Gartenmelde) öthimes ketanyás, *Polygamia* L. Német- és Franciaországban, 's ezeket majmolva nálunk is divatban van néhol. —

Retek (*Raphanus*) Gyöngye levelei főve jó salátát adnak (lásd f.)

Spinát (kerti paréj, *spinacia oleracea* Spinat). Kétlaki öthimes. Hasznos konyhai növény. A' *nemes spinát* (*lapathum hortense*) is, mellynek levelei kerek-ek, a' konyhában eléggé ösmeretesek.

Tátorján (tengeri kelkáposzta. *Crambe maritima*) Négy főbbhimes táskás. Angolhon, Franciaország, Belgium és Svédország tengerpartjain bőven terem. Gyökérlevelei nagyok és sok helyen bevagdaltak. Sokszor télen által is zöld marad; mint a' kelkáposztát főzik és eszik.

Thea (*Thea bohea*. Der Thee). Cserjenem. Hazája Japán és China. Levelei mérgesek, és csak kiszárasztva használtatik azon ismeretes thee-ital főzetre, mellyért annyi aranya kivándorol évenként Európának. Hozzák pedig a portugallok, hollandok, angolok és oroszok, kik a' sentirt országokkal némileg kereskedésben állanak; csak *némileg* mondom, mivel ez országok elszigetelő rendszert követnek, és az újabb időkben kivált igen meg van szorítva Chinában minden Európa-
vali közlekedés; a' zöld thea, és minden thea nemek azon sok fű theákkal egyben, mellyeket ennek helyében Amerikában 's Európában isznak, jobban munkálnak hidegen mint meleger.

Ugorka, paprika kis dínyje gyakran együvé savanyítva gyakran magukban — kedves sült-höz valót adnak (lásd lentebb).

Zsája (skárlát zsája, sebes zsája. *Salvia sclarea*. Muskateller Kraut) Kétfőbb hímes fődetlen magvú kétévesnövény. Olasz országban vadon terem. Gyökérlevelei szívesek, ránczosak, szőrösök, lapoczkások, szegettek. Halványkék virágai kalászban foglalják el az ághegyeket; az egész növény jószagú. Az északi tájakon a' sört ezzel fűszerezik, mások szíverősítő italt készítenek czukorból, tojásfehérnyéből, vízből skárlát zsája levelből, sörből és borszeszből, melly szereket együvé főznek, vagy soká egymáson ázva tartván összeráznak míg azok forrásba jönnek. — A' zsája erős izgató, idegerősítő, oszlató, szélhajtó szer.

5. Fűszerek.

Értekezésem folytában a' növények közül mindenütt megemlítém 's megemlitem a' fűszerül szolgálóknak neveit, azért is azok közül sokakat itt föl nem hozok, millyenek a' petrezselyem, répa, majoránna, kapor stb. Ide tartoznak azonban különösebben: az

Anis (*Pimpinella anisum*. Anis.) Öt hímes kétanyás. Ösmert egy éves növény, melly Syriában, Egyiptomban és más keleti tartományokban vadon terem, nálunk pedig műveltetik. Magja fűszeres, telve kozmás olajjal. Szokták kenyérbe sütni; liqueurök készülnek belőle. Orvosi erejére nézve szélhajtó szer, a' gyomrot gyöngéden ingerli; köhögésenyhítő, főloszlató.

Bors (fejér és fekete. *Piper nigrum et album*; weisse und schwarze Pfeffer) A' két hímes háromanyás rendre tartozó bokor. Terem Kelet-Indiában és a' szomszéd szigeteken, kivált Sumatra, Java, Borneo, Celebes és más szigeteken, mellyek a' Sundút körül feküsznek.

a.) *fekete bors*; a' mondott bokornak zöld, éretlen termései, melyeken még felső bőrük meg van, és csak a' szárasztás által feketülnek meg. Izök csipős, égető, szaguk illatos, azért is némely ételek fűszerezésére vagy egészen, vagy összetörve használják. A' borsnak fő állató része nemcsak azon szállékony olajban határozódik mely neki jó szagot, fűszerillatot kölcsönöz, hanem van benne valamely gyöngéd gyanta rész is; van valamely jegesedő anyag mit piperinának neveznek; ennek tulajdonítják a' bors égető és csipős sajátosságát. A' borlél ezt kiszívja belőle. Inkább konyhai fűszer haszna van mint orvosi; hol mind a' mellett vigyázat kívántatik, nehogy a' nagy fűszerezés mellett megmérgezzük a' lakomásokat; sőt általában nagyon hevítők a' fűszerek, úgy hogy vértolulásokat könnyen okozhatnak a' főre, mellre, 's a' t. A' bors kis mértékben véve fölingerli a' gyomor idegeit, és több gyomornedv elválasztását eszközli, segít a' belek tompaságán is. Külsőleg mustározás helyett használható.

b) *fehér bors*; fehér szemekből áll, melyek a' fáról éretten szedettek le, és felső bőrük tengervízbeni áztatás által hámlott le 's úgy szárasztattak meg; azértis ezek simák, nem olly ránczosak mint a' fekete bors; ezzel hasonló minőségök van, de kisebb mértékben; áruk pedig nagyobb.

c) *szegfűbors*. (illatos szegfűbors. *Caryophyllus aromaticus*. Gewürznelke). Sok himes egyenyás. Ez egy szép magas, a' molu' ki szigeteken termő száraz és forró földet szerető fa. A' holland kereskedő társaság a' több szigeteken kereskedési nézetből itt annyira kiirtotta hogy most kirekesztőleg csaknem Amboina szigeten található. A' francziák Isle de France és Bourbon szigetére, az angolok pedig nyugotindiaiba az Antillákra ültették át az újabb időkben. Szegfűbors

név alatt jőnek a' mondott fának még nem érett gyümölcs borékai, a' még ki nem fejlett virágok 's virágkelyhek. Mi előtt t. i. azok fölvirágoznának, még zöld korukban leszedetnek; mi történik October és November hónapokban, ez után néhány napig füstön tartják 's végre nap melegen szárasztják ki. Egyik végök golyó alakú, de a' melly alakot a' leendett kehely négy levélkéi zárnak be. Színök barnás fekete. Szagjok erős, fűszeres, illatos. Ízök csipős, de kellemes és egy kevésbé kesernyés. — A' szegfűborsban foglaltatik valamelly szállékony olaj és gyantás anyag, mellyet borlélletel kivonhatni. Használtatik külömbféle ételek fűszerezésére, orvosi ereje igen izgató, melly leginkább az idegekre hat. A' nyelv dermedetben, ingerlő tulajdonságánál fogva elősegítvén a' nyálkésztést — nagyon hasznos. Más orvos szerekhez jobbitónak használják, sőt az undorító keserű orvos szereket ez leginkább jobbitja meg. —

Csombor (Démütka. Thymus. Thymian) Két főbb himes fedetlenmagvú. Fajai.

a *Kerti démütka* (balzsamfű, mézfű, kerti vagy olasz kakukfű. Thymus vulgaris Spanyolországban Olasz- és déli Franciaországban vadon terem, nálunk is de csak a' kertekben, közönséges. A' bennelévő szállékony olaj miatt a' fűszer növényekhez tartozik, ingerlő, izgató, szélhajtó, vizelet és izzadsághajtó tulajdonni vagynak. —

b. *Kakuk démütka* (vad csombor, kakuk fű. Thymus serpillum Quendel Feldkümmel) Szinte a' fűszeres növényekhez tartozik. Orvosi gyakorlatban levelei külsőleg lágyító szerül szolgálnak. Festvényét pedig daganatok, ficzamolások alkalmával mint mosó eszközt alkalmasnak tartják.

Csitrom (török citrom. Citrus medica) Sok falkás sok himes, némelleyek szerint sok falkás 20

hímes. Ezen ősméretes fa Persziából sőt az egész keletről származik. Európa úeli részén szabad ég alatt miveltelik, sőt nálunk is megterem és megérik, hanem télen üvegházakban tartatik. Levének kedves savanyúsága van, mellyet némelly ételekbe 's italokba mint fűszert szoktak tenni. A' mivelés. és a' narancscsali parosítás által sok fajtak állottak elő. Egy kis fajából, mit Limoninak hívnak, 's mellynek vékonyabb héjja és savanyúbb húsa van, nyomják a' limoni nedvet, mellyben több czitromsavany foglalatik mint a' közönséges czitrom levében. Egy nagyobb fajából kerül az úgy mondott sukkade, vagy fűszerezett czitrom (*caro citri condita*). Ennek béle vastag, édes, ehető, 's czukorral szokták elkészíteni; nyálkásabb 's táplálóbb mint a' többi czitromfajok. — Az orvosi gyakorlatban mint erős növény savanyat használják az ebből készült czitromsavanyt (*acidum citricum*). Héjjából igen kedves olajat készitenek (*Oleum de cedro*), melly hevitő 's izgató, gyomorerősítő és hashajtó szer. Vegyületben adatik más orvosszerekkel.

Fahéj (*Cinnamomum*) lásd feljebb. —

Gyömbér (*Amomum Zingiber*) lásd f.

Narancs (*Citrus aurantium*) Sokfalkás húsú hímes. Ezen fa hazája Keletindia, de mint a' czitromfa Európában is miveltetik. Gyümölcsét vagy magánosan használják ételre, vagy czukorral stb. Héjja az orvosi gyakorlatban nagy szerepet játszik, ebből készitik Olaszországban az anuyira drága bergamotte olajat. Leveleiből ázatot 's főzetet készitenek, melly gyöngén ingerel. Ennek faja azon nagy narancs (*Citrus decumanus*) mellynek halvány sárga gyümölcsei egy emberfő nagyságra is megnőnek.

Paprika (törökbors. *Capsicum annum*; *piper turcicum*; *piper hispanicum*) Öthimes egyanyás.

Délamerikában és Spanyolországban is vadon terem; nálunk kertekben termesztik, még pedig nagy mennyiségben. Gyümölcsei alakját, színét leírom szükségtelen, mivel azt mindenki ismeri; sok hazánkfiainál egyetlen fűszer. A' hosszas, bővelelés által gyakran történik mérgezés, mit a' szegény pór nem tud, csak szenved; néha hirtelen halál a' következménye, és ha bonczolás történik az ilyeneken, — a' gyomrot megtámadott fene narancs színben nyilvánítja magát (Tognio). Szokták, mint főlebb említém ugorkával is beszavanyítani a' még nem érett zöld paprikát; ha megérik vörössé lesz, és napon vagy kemenczében nagyon megszárasztva megtörik 's úgy fordítják haszonra. Bár nem drága árúczikk, még is gyakran vörös téglaporról hamisítatik meg. Orvosi haszna a' vese, húgyhólyag és méhanya gyöngülési kóráiban, valamint a' váltólázban is (paprikás pálinka, papramorgó). —

Paradicsommag (*Amomum grana paradisi*. Paradiesskörner) Egy hímes egy anyás. Hazája Madagaskár, Ceylon, és Guinea. A' paradicsommagok egy fige forma gyümölcstartóból kerülnek ki, melly három czikkre oszlik fel, 's a' magok mind három czikkben két sorjával vagynak. Ezek szögletesek, kívülről barnasárgák, belől fehérek; szagjok nem igen nagy, hanem ízök borsként csipős. Állatorészök inkább gyanta mint szálékony olaj. A' guineai négerék csiga vagy más hús ételöket egy csigahéjba tévén ezen magokkal és egy nemével a' fekete borsnak (*piper longum*. *Capsicum baccatum*) meghintik, megpörkölik; így egy igen kedves ételnem áll elő, mitök Kot — Inkimnek neveznek (Erdman).

Sáfrány. a) Jóféle sáfrány. *Crocus sativus*. Safflor). Három hímes egy anyás. Ez egy hagyományökerű növény; terem a' thraciai hegyeken,

schweizi és pyrenaei Alpeseken, Spanyol és Portugálországokban, valamint Egyiptomban, Natoliában 's más keleti tartományokban, de Ausztriában, Cseh- Angol- és Olaszországokban mivelletik. Maga a' sáfrány a' virág anyaszálának bibéje vagy porfogója. Ugyanis a' virágok mielőtt kinyílnának leszedetnek, belőlök ezután kiszedetnek a' porfogók, és összetéve egy arrarendelt kemenczében a' legnagyobb vigyázattal megszárasztatnak és vastag csomókba nyomatnak. Ezen virágbibék, mellyek a' sáfrányt teszik, sötét narancsszínűek, alól fehérlők; simák és fénylők szagjok áthatófűszeres, kellemes, de bódító úgy hogy kétes, valyon nem a' bódító-szerek közé keljen-e inkább sorozni mint a' fűszerekhez; izök finom kesernyés illatos, és a' nyálat ha rágatnak tüstént igen sárgára festik — Az orvosoknál még- eddig megmaradt a' „keleti sáfrány“ nevezet, jóllehet annak az europai nemcsak nem enged jó tulajdonaiban, hanem azt sokszor felül is mulja. Legjobb az ausztriai és a' gatinois Francziaországban, ez után jó az angol és olasz. A' spanyol, hogy tovább elálljon, valamelly kövér olajjal nedvesített meg, 's már ennélfogva elvetendő. Egyébiránt a' jó sáfrány kellékei ezek: ne legyen egy évesnél régibb; vastag csomókba legyen összenyomva; ne legyen sem száraz sem nedves; legyen könnyű, és kövér tapintatú, szíjjos és összeálló; dörzsöléskor fesse meg az újjakat; nehezen engedje magát porrá töretni; belől olyan színű mint kívül, szagja pedig erős, csipős és messzeható legyen; kis mennyiségű is nagy mennyiségű vizet vagy borszeszt fessen meg. A' meghamisítást a' csekélyebb szag, a' csekélyebb festő erő, és különösen a' sáfrány szál egyik végén lévő fehérség hiánya kimutatja. A' kövér olajjal nedvesített is megösmerhető. — Állató részei:

fehér gummi, viasz, szállékony olaj, és az úgy-mondott polycroit (sokat festő) vagy crocina melly körülbelől felét teszi. Haszna a konyhában leginkább levesfestés, mellynek egyszersmind kellemesebb ízt is ad. Mint orvosszer nagyon vigyázva használtassék ingerszer gyanánt, mert bódító ereje kivált nagyobb adagban véve kifejlik és az Idegekre kártékonyan hatand; ezen kívül különösen hat a' nemző főleg a' női nemző részekre. Használják az ideglázban, nehéz lélekezésben, köhögésben, szívfájásban méhbajokban, fehérfolyásban, kivált ha az petyhüdtsegből gyöngeségből származott

b) *Vadsáfrány* (szeklicze. *Carthamus tinctorius*). Együtt nemző egyenlőös. Houi növény; megnő 3—4 lábnyira; szára sima, levelei épek. tövisfogók, tojáskerekek; virága sárga, vagy narancs szin. Ennek is anyaszálait szokták leszedni virágzáskor, 's azt megszárasztván napon vagy kemenczében, — összetörik 's haszonra fordítják mint a jóféle sáfrányt, — Egy ága a' kereskedésnek; festék is készül belőle, a vaját is ezzel szokták sárgára festeni.

Szátorja (Borsos szátorja, borsfü. *Satureja hortensis*). Kétfőbbhimes fődetlen magvú; kerti szagos növény. Fűszerül használják.

Ehető virágok.

Articsóka (olaszlapú. *Cynara Scolymus*) már főlebb volt róla szó, Kétfaja van; u. m. *zöldárticsóka* vagy *franczia*, és vörös árticsóka vagy ángol; egyik franczia, másik ángolfajú.

Gólyahír. (mocsári gólyahír, mocsárvirág, sárga viola, gólyavirág. *Caltha palustris*. *Sumpf-dotterblume*) Sokhimes, sok anyás. Nedves mocsáros helyen terem; virága sárga. Sósvízbe áztatják tiz óráig, azután boreczetbe teszik, melly minden ártalmas részeit kivonja; illy készítmód

mellett olyan lesz mint a becsinált kápri. A' marhának veszedelmes.

Júdasfa virág. (tányéros czerczis: tányérle-velűfa. *Cercis siliquastrum*. Judasbaum). Kétfalkás tizhímes. Hazája Francia- és Olaszország. Levelei kerekdedek, szívesek; piros virágait savanyú csípős voltokért salátának használják; virágbimbóit úgy csinálják be mint a' káprit. Fekete zölderes kemény fáját igen kisimíthatni.

Kapri caporna. (*Capparis spinosa*. Kapernstrauch) Sokhímes egy anyás. Cserje. Olaszországban vadon nő; és mint emésztést segítő saláta a' francia ragouthoz és szárdellhez adatik.

Körfény (bábakalács körfény, disznótövis *Carlina acaulis*. Eberwurzel) Együtnemző egyenlönös. Szárán egy nagy fehér virág ül; levelei szárnyason hasgattak, kopaszok; sallangjai tövisesek fogasok. Terem a' hegyekben honunkban és Németországban. A' virágnak közép húsos részét vagy fenekét úgy eszik mint az árticsókát sóval és borsal.

Napraforgó. (*Helianthus annuus*. Gemeine Sonnenblume). Együtnemző nősszűz. Mindenhol ösmeretes növény. Némelleyek mint az árticsókát készítik el. Magvait az indusok összetörrik és belőle kenyeret sűtnék. Olajütőn igen jó olaj készül belőle, úgyhogy a' faolajat is megközelíti; a' gyermekek eszik e' növény magvait, mivel olly ízűek mint a mandola; pörkölés alatt kávé szagot bocsátanak.

Peremér (kerti peremér. *Calendula officinalis*. Goldblume) Együtnemző nőtlen özvegy. Virágai sárgák, nagyok. Levelei lándzsásak, szárölelők, fogasok. Szárastott virágait a' szegények sáfrány helyett használják.

Sáfrány (lásd fölebb)

Sarkantyúka (nagy sarkantyúka, spanyol-sarkantyú, királyszín felfutó. *Tropaeolum majus*. La capucine. Kapuzinerkresse). Nyolczhimes egy anyás. Peruból került hozzánk. Virága zöldes sárga. Levelei kerekdedek, virágszirmai tompák. Magva száraz kérges bőrű, melyből 5—6 szem hasmenést gerjeszt. Erősségét etzettel szokták kivenni.

7. Honi ehető bogyók.

Áfonya (*vaccinium*) Nyolcz himes egy anyás cserje. Fajai:

a) *Fekete áfonya* (áfonya kukojtza. *Vaccinium myrtillus*. Heidelbeeren). Vadon terem az erdős tájakon. Szára alacsony, szögletes alig egy lábnyi cserje; levelei tojáskerek, fűrészesek lehangok, virága testszín. Bogyói feketés kékek, szokták nyersen és aszalva enni; a' lappok az irámszarvas sajtjába keverik. Bogyóiban az alma és citromsavany létezik; van bennök összehúzó erő, mely feloszlastgátló (antisepticum). Használhatók a' rothasztólázban, hasfolyásban, mely a' bélhuzam petyhüdtségéből származik.

b) *Veres áfonya* (havasi meggy. *Vaccinium vitis idaea* Rothe 'reisselbeeren). Szára alacsony, levelei visszástojás kerek, alól babosak, mindig zöldek, virágai harangformák, bogyói vörösek. Szokták borssal, fűszerekkel, cukorral 'sat. készíteni; nagyon kedves ízű. Orvosi hasznua mi az előbbinek, szörp is készül belőle.

c) *Foltos áfonya* (*Vaccinium oxycoccus*. Moosbeeren). Szára gyökerező, vékony, finom spárga forma; bokkrétája négy hasábú. Terem a' mohos mocsároknál. Bogyója vörös rózsaszín; többrebecsülik az előbbi fajoknál; eszik cukorral, nyersen vagy tortákba, 'sat.

Bodza (gyepű-bodza, fái-bodza. *Sambucus nigra*. Hollunder) öthimes, háromanyás. Honi fa-

nem, virágzása bogernyős, virágai fehérek; levelei szárnyasok, tojáskerekek, lándzsások, fűrészesek. Bogyói ha megérnek feketék; mellyeket nyersen, bár fanyarédések — czukorral hintve finom csemege gyanánt esznek! mások belőle igen jó ízű 's szagú lekvárt főznek. Belső zöld héjja a' bodzának csípős, undorító kellemetlen ízű 's szagú, hasmenést és hányást okoz, a' vizelletet hajtja. Sydenham dicséri a' vízkórban; de hatása nem bizonyos. Virágai gyöngén hevítők izzasztók, oszlatók; külsőleg főzete és forrázata száj- 's torok-öblöngetőnek alkalmas Bogyói úgy mondott vértisztítók, étvágy gerjesztők.

Borboja. (sóska borboja, sóskafa, leánysom, ürömborboja. *Berberis vulgaris*. *Berberitzenstaude*. *Sauerdorn*). Az erdős helyeken vadon termő hat hímes egy anyás cserje. Cserjéje tüskés; tüskéi háromágúak; levelei váltogatók, tojásdadok, fűrészesek; Bogyói vörösek, 's illy színű savanyú nedvet tartanak magukban, mellyből igen kedves növényssavany vonathatik ki. Egyébiránt sokféle orvosi vegykészítményeknek tevőrésze 's anyagja. Mondják hogy súly és hasmenés ellen jó. Finom fűrészes leveleit gyöngé korokban a' hollandok salátának használják és hússal főzik. Kellemes ízű bogyóit szinte levesben főzik vagy becsinálják, vagy belőlök összetörve 's megrothasztva pálinkát főznek. Kinyomott friss levélvel készült pucos töle kedves ízű és piros lesz; készűl pedig ez, ha veszünk egy rész borboja nedvet, mellyet a' bogyókból vásznon áttörünk, -- két rész arakot vagy valami erős szagos szeszt, és hat rész vizet; 's ezeket összekeverve fölforraljuk.

Boróka (gyalogfenyő, *Juniperus communis*. *Wacholderstrauh*. *Genevrier*). Kétlaki egy falkás cserje; művelés vagy gond mellett fává növeszhető; á alakú levelei hármával veszik körül a' szárat; bo-

gyója tetején három kis csucsorodás van; 's e' bogyók kellemes szagúak, édeses fűszeres ízűek. Hathatós rész bennök a' szállékony olaj és nyálkás czukornemű nedv, mellynélfogva különféle orvosi készítményekre szolgálnak, izgatók, húgyhajtók, hevitők, izzasztók, szélhajtók, gyomorerősítők és az emésztést nagyon segítők. A' borókával hosszas élés alatt a vizellet viola szagú lesz mint a' terpetintől; és már Piso megjegyzé, hogy a boróka bogyóval éléskor a' húgy véresen megyeu el. Miat húgyhajtót használnák a' vizkórbau, de a' melly nem gyúladványos, húgykőkorban, és némi bőrkütegekben. Köfeloszlató tulajdonsága olly kevéssé van mint más efféle szereknek. Gyökere a' sassaparilla helyettese lehet. Bogyóinak kivonattát a' svédek reggelikiut kenyérral eszik. A' régie k minden kórt gyógyítónak (panacea) tekintették. A' svédek sört készítenek belőle, sőt más szeszes italt is. A' mi szegény tótjaink, kik még az agyagból is pálinkát szeretnének főzni, ha megegyező tevőrészei lennének — ebben is hasznos anyagot leltek a' borovicska készítésre. De igazságuk van, — ki szomjazik oltsa szomját, — kit bú emészt oltsa búját . . . csakhogy mit pálinkára adunk — ki jobb volna gaboua vagy búza kenyérré 's marhahúsra szentelni, nem kirekesztőleg zabkenyeren, úkán, zsamitkán, irón, 's tejen rágodva sikárcózní keresztül bár búúzötten e' nyomorúlt életet.

Csipkerózsa (*Rosa canina*. Wilde Rose) Húsz hímes sokanyás. Mint rózsa fajt mindenki ösmeri; nálunk bőven vadontermő rózsabokor. Virágai nem teljeseek. Csipkéje hosszúdad, külborékja húsos belől sok szőrös vékony szálkás magvakkal; a dér' érleli meg, midőn egy kissé összefonnyad és igen jó ízű savanyú anyaggá válik; szárasztva néhol levesbe teszik, és sült-hushoz adják fel. Fanyar és rothadás elleni szer. Leginkább főzetét használnák.

Tud. Gyűjt. IX. Köt. 1842.

Galagonya (Crataegus.) Húszhimes kétanyás.
Fajai:

a) *Lisztes galagonya* (Crataegus aria; py us aria. Mehlbeerbaum). Terem északi Európában. Fája harmincz lábnyira is megnő. Levelei alól fehérek. Vörös bogyói lisztesek és ha ősszel a dér megcsípte, jóízűek; vagy elteszik érni mint a' noszpolyát.

b) *Barkócza galagonya* (Crataegus torminalis. Elsebeeren). Egy még magasb erdei fanem. Bogyói hasonlítanak a' csipkebogyókhoz. Londonban 's más angol városokban ősszel sokat láthatni a' köztereken eladásúl kitéve, midőn már egy darabig állottak, barna 's fehér foltok támadnak rajtuk.

c) *Cseregalagonya* (Crataegus oxycantha) Csejéje vagy fája töviseságú, levelei három 's több karéjokra is mélyen bevagdaltak, egyetlenlen fűrészfogú; gyümölcse piros; terem erdőn 's ligeteken; nem legjobb csemege; ízetlen vagy édeses lisztes bogyó; közepén csontár. Jobb ha a' dér megcsípte.

Kukojcza (Arbutus.) Tíz himes egy anyás.
Fajai:

a) *Fanyar kukojcza* (medveszőlő. Arbutus uva ursi. Bäentraube.) Az északi tájakon a' homokos hegyeken, bérczekeken termő egylábnyi magas cserje; indája henyélő, levelei épélük mindig zöldék. Bogyója piros, öt magvú, az áfonyához hasonló. Hajdan öt éves kerek, száraz lisztes bogyóit öszetörvén, kenyeret sütöttek belőle. Levelei összehúzó, fanyar ízűek 's miut orvosi szer, a' fanyar szerek közé sorozaudók.

b) *Havasi kukojcza* (Arbutus alpina. Moosheidelbeeren). Levelci ránczosok fűszeresek; bogyója fekete öt magú; fekete cseresznye nagysá-

gú, először zöld, később piros, és megérve fekete. Némelly spanyol szigeteken csemegézik.

c) *Ősz tavasz kukocza* (*Arbutus unedo*. Gemeiner Erdbeerbaum), levelei mindig zöldek, kopaszok tompa fűrészesek: virágai egyik ősön nyílnak, másik ősön érnek; megért piros gyümölcse és virága van egy időben. Bogyója sok-magvú Terem déli Európában; gyümölcse fanyar savanyú ízű.

Ribiszke (*Ribes*. Johannisbeeren). Öt himes egy anyás. Fajai:

a) *Vörös és fehér ribiszke* (tengeriszőlő, vernessőlő; *Ribes rubrum*; rothe und weisse Johannisbeeren). Honunkban is szabadban és kertben termő bokor; szára felálló és tövistelen; bogyói fürtökben csüngnek alá, és simák; hűsítők; ha bár sokat eszik is valaki a' gyomrát meg nem terheli velök. A' ribiszkében van valami kedves ízű savany mit az alma és borkósavany egyesülésének tarthatni, 's melly a' borba tétetve azt kellemesbbé teszi; ha kinyomják 's levét forrani engedik bor lesz belőle; szokták pedig ezt készíteni illy móddal: összetörvéu a' ribiszkét tölts reá vizet, befödött edényben tartsd rajta 24 óráig, ekkor szitán szürd, keresztül 's a' még szét nem ment bogyókat nyomd széljel; a' megszárt lébe tégy öszszetört czukort mennyit akarsz, és szürd hordóra, mit egy hétig bedugva tarts, 's akkor vége lévén a' forrásnak húzd le palaczkokra. — A' ribiszke jó mártásnak is készítettik.

b) *Bérczi ribiszke* (*ribes alpinum*. Korinthenstrauch) tövistelen; fürtjei felálló, virága igen gyakran kétlaki; bogyói vörösek, izetlenek, édesek, ehetők.

c) *Fekete ribiszke* (*ribes nigrum*. schwarze Joannisbeeren). Tövistelen; virágai harangformák, levelei nem jó szagúak, bogyói feketék. Hivják

még bűzös szőlőnek vagy fekete tengeriszőlőnek is. Fiatal leveleivel a' svédek pálinkájokat sárgára festik, az's angolok ennek téli bimbóit jó íz adás végett sörjökbe teszik. Húgyhajtó izzasztó szer. Vérhasban használják.

d) *Pöszméte ribiszke* (egres, köszméte. ribes grossularia. Stachelbeeren) Apró tövises vagy fülánkos. Bogyói szőrösek, megérve sárgák, sok fajtái vagynak. Mártásnak használják.

Szamócza (fragaria. Erdbeere). Hús hímcs sok anyás. Fajai:

a) *Földi eperj szamócza* (fragaria vesca. Erdbeerkraut) Száracskája fölálló, gyümölcsei lecsüggők, gyöngepirosak, 's könnyen lehúllók. Ennek fajtája a' *csattogószamócza*, mellynek gyümölcse fehéres, nehezen szakad le, és a' *kétszer-érőszamócza*. Svédországban van egy neme, mellynek gyümölcse zöld, de a' fehérnek legfinomabb íze van. Fagylaltnak is használják.

b) *Kerti szamócza* (fragaria elatior). Az előbbennek művelés által különböztetett faja; szárai magasabbak, gyümölcsei nagyok, pirosak, szárai szőrösek, bogyói kedves ízűek Fagylaltnak való. —

c) *Skárlát szamócza* (fragaria virginiana).

d) *Ananász szamócza* (fragaria grandiflora) ananász szagú bogyóival.

Szederj (Rubus) Hús hímcs sok anyás. Sok fajával, mellyek közül érdekesebbek.

a) *Málna szederj* (rubus idaeus. Himbeeren). Szára fölálló, sima, néha fülánkos; levelei alól ötösök, felül hármasc. Bogyói édeses savanyú ízűek, pompás szagú. Nálunk nyersen eszik, fagylaltat készítenek belőle; eczetágyuak használva igen jó szagú eczetet ad. Mint orvosság hűtő, és nyugtató.

b) *Hamvas szederj* (rubus caesius. Brom-

beeren.) Szára földönfutó, fülánkos, levelei háromasok, gyümölcse barua, hamvas; íze kedves savanyúságú, némellyek vörös borba teszik; mások bort 's eczetet csinálnak belőle.

c) *Kétlaki szederj.* (rubus chamaemorus. Pautkentbeere). Szára fölálló; virága kétlaki, gyümölcse sárga vagy feketés. Terem a' mocsároknál; a' szegények eladni hordják, hogy e' kedves csemegével a' gazdagoknak kedveskedjenek. A' lapok egyik évről másikra hóba takarva tartják el.

d) *Északi málna* (rubus arcticus) A' mocsárok hínárjai közt terem. Bogyói vörösek; izökre 's szagukra nézve a' földieperjhez hasonlítanak; ezt tartotta Linné legjobbnak minden európai gyümölcsök közül. A' svédeknél utóasztali esemege; be is csinálják, vagy bornak készítik. A' tótok azt mondják hogy jó pálinka kerül belőle; ők innen mérik annak jóságát, 'sat.

8. Kertben művelt üvegházi, külföldi bogyók.

Ananász (kedves ananász. Bromelia ananas Die Ananas). Hat himes egy anyás. Virága violaszin; gyümölcse fürtös mint a' kukoricza, csak hogy üstöke van, azaz Jeán Paulként két kóró közt érik. Sok nemei vannak, és kedves ízénél fogva minden más gyümölcsnek — kivéven talán a' mangostán gyümölcsöt — elébe hág: nagyon tápláló, és a' gyomorban lévő 's az életműséget izgató csipősségeket képes felszívni vagy mintegy bepólyázni.

Annónafa (Annona. Annonenbaum). Kelet- 's nyugotindiai fa. Fajai:

a) *Magas annóna* (annona muricata) Megnó húsz lábnyira. Bogyói hossza kilencz hüvelyk; vastagsága hat hüvelyk; szívformák, szürkezőldek, tövisesek, — bélök puha, savanyu, mellyeket éretlen leszedvén érni hagynak. Ennek pompás szaga,

savanyas édes, de kellemes íze mintegy kínálkozik az idusoknak hogy azt megtörjék. Belét kánállal veszik ki.

b) *Narancsszínű annóna* (palaczkfa, reczés annóna. *Annóna reticulata*. Flaschenbaum). Ennek gyümölcse nagy, golyóalakú, háló forma reczés, pomarancsszínű. Gyümölcsbele sárgás, édes és leves. Amerikában nagyra becsülik.

c) *Pikkelyes annóna* (*annona squamosa* schupiger Flaschenbaum). Ennek gömbölyeg pikkelyes, pirosszín gyümölcsét az angolok „édes fatnak“ nevezik, 's nem ok nélkül.

Bananafa (bananász. *Musa sapientum*. Bananabaum) Háromhímes egyanyás. Gyümölcssei csomókban teremnek, 's ilyen csomók 10 — 50 fontot is nyomnak; szagjok 's ízők kellemes, és a' pizágnak méltán elébe tétetnek. Levelei, ha igaz, Ádámnak előkötenyül szolgáltak; egy levele öt lábnyi hosszú 's egy lábnyi széles, igen szíjjos szövetű. Inkább szereti az alacsony helyeket mint a' hegyeket; a' négerek mivelik 's egész Banana oskolát állítanak sok helyen; egymástól 8 lábnyira ültetik és jól beássák a' földbe. Erdman áfrikai útazásában csak egy ágán egy fának 250 darab gyümölcsöt számlált meg, melly egy embernek 25 napra elég; ez hát úgy van mint 1: 10, azaz, egy napra 10 gyüm.

Berkenye (fojtós berekenye, süvöltin, körtvély, barkócza bereginye. *Sorbus domestica*. Sperbeerbaum.) Hús három anyás. Fája jó nagy, levelkái fogasok, alól fehér molyhosok; bogyója akkora mint egy kis körtvély, vagy mint egy noszpolya; gömbölyű vagy körtvélyforma; állani kell neki 's az állás megpuhítván ehető leend. Vagynak, kik czukorral csinálják be.

Csecsfa (*Mammea Americana*. Prüstenbaum). Czukorral eszik gyümölcsét.

Cseresznye (barbadosi cseresznye. *Malpighia glabra*. *Laurus Parsea*.) Kilecz hímestermény egy anyás. Gyümölcsét cukorral főzik 's eszik.

Csucsor (*solanum*) öt hímestermény egy anyás; ide tartozik:

a) *Paradicsomalma* (paradicsom csucsor, szerelem almája. *Solanum lycopersicum*. Liebesäpfel. Paradeisz). Gyümölcse sárgás vörös. Nálunk cukorral csinálják be, miután szitán áttörték, 's úgy teszik el, — hanem vigyázni kell, nehogy forrásnak indulva elhasítsa az edényt mellybe tétetett 's kifolyjon. Szokták mártásnak használni. A' spanyolok 's olaszok borssal, olajjal és sóval eszik; leveisekbe teszik. 'sat.

b) *Tojáscsucsor* (egyiptomi alma *Solanum melongena*. Malanzanäpfel) Levelei fogasok, tojás-kerekek. Bogyója nagy; van zöldes, sárga, vörös és tarka. Haszna mint az előbbinek.

Cujava alma és körtvély (*Psidium pomi et pyri ferum*); a' szerint mint vagy az almához vagy a' körtvélyhez inkább hasonlítanak. Amériki növények; gyümölcsei zöldes sárgák ehetők. —

Czitrom (*Citrus medica*) lásd fölebb.

Eperjfa (fekete és feje. *Morus alba nigra*. Maulbeerbaum). Egylaki négyhímestermény. Mind kettő egy fajú ameriki fa, mellyek nálunk épen úgy honosokká lettek mint Amérikában voltak. A fiatal eperjfanak gyümölcsei inkább vörösek; a' vén fa feketére, vagy feketés sárgára (feje eperjfa) érleli azokat. Nálunk az újabb időkben egy új iparág motivumává leve, melly is a' selyemtenyésztés. Csak maga gróf Széchenyi több ezret ültetett e' célból, de mások is előmozdítják szaporodását a selyembogarak végett.

A' *szederjfa* szinte e' nemű.

Éjjelárnyfa (*Der heilige Nachtschatten der Ägyptier*). Az egyiptomiak egykor szent fájak, göm-

bölyű gyümölcsöket hoz, melly az egyptomiak közönséges eledele.

Figefa (*Ficus carica*, Feigenbaum). Háromhimes egy anyás. Polygamia L. Ázsiai és déli európai fa; de néhol a' kertekben nálunk is találta-
tik. Gyümölcse jó reggeli friss csemege; de leginkább szárasztva szokták használni, melly is termő földjének különbözőzéséhez képest a' kereskedésben különböző. A' smyrnai fige nagy és gömbölyű, a' genuai nagy és hoszúká, a' marseillei kicsiny, kerek és összenyomott; ez utóbbi legédesebb, de hamarabb is megromlik, talán illyen fige okozta halálát Mátyás királynak (?). A' nálunk való nem bír valami jó izzel, sőt, e' nemes délszaki gyümölcsöt a' szerintén még nemesebb magyar császárkörtvély sok részben felül haladja. A' figében sok czukor és nyálkás táprész foglaltatik. Belsőleg a' mell- és vesekórban hasznos vagy foráztatban vagy főzetben más szerekhez vegyítve; külsőleg tejben főzve vagy piritva puhító szer.

Golgota (borostyán levelű golgota. *Passiflora laurifolia*. Gelbe Epsenäpfel.) öthimes négy anyás. Gynandria L. Bogyói sárgák, egy rekeszűk, sokmagvúk; mellyek ehető gyümölcsöt adnak. E' fajra tartozik a' *négyszegű golgota* is (*passiflora quadrangularis*) mellynek bogyói a guineaiak előtt igen kedvesek.

Kaktusz (*Cactus*) Húsz himes egy anyás; több fajaival: illyenek:

a) *Kis fige kaktusz* (indiai fige, pogácsa levelű fű. *Cactus opuntia*, Indianische Feige). Levelei visszás tojáskerekek, egymásból nőttek, apró szálla tövisekkel rakvák, száratlanok, húsosok. Gyümölcse szilva nagyságú, halvány sárga, tövises, piros húsú, melly a' vizelletet szinte illyen színre festi.

b) *Kosenilla kaktusz* (Cactus cochillifer. Nopal.) A' kosenilla-bogár tápláléka, melly bogárból a' legszebb piros festék készül.

c) *Háromszögű kaktusz* (Cactus triangularis. dreyeckige Fackeldistel.) Hazája Brazília; gömbölyű piros gyümölcsöt hoz.

Mangostánfa (Garcinia mangostana. Mangostabaum.) A' Sund és Molucki szigeten terem; törzsöke hús lábny: magas, gyümölcse narancs nagyságú, piros színű, szürkezőlddel vegyesen; béle fehér és édes; íze 's szaga minden más gyümölcsökét felülhaladja kedvességére nézve.

Narancs (Citrus aurantium.) lásd feljebb.

Noszpolya (borizű noszpolya, lásponya: Mispillus germanica. Mispelbaum.) Hús hímes három anyás. Fája középszerű, levelei lándzsások, alól molyhosok, virágai magánosak, gyümölcse csonka, kis körtvély alakú; nálunk is terem ugyan, de hazája Sicília. Nyersen szokták egy kissé fanyar gyümölcsét, miután az megívott; be is csinálják cukorral Hollandban legnagyobbak teremnek.

Paprika (Capsicum annuum) lásd főlebb,

Pisangfa (Musa paradisiaca. Adamsfeige.) Három hímes egy anyás. Gyümölcse ugorka nagyságú 's alakú, édes, szétfolyó bélű. Csak egy gyümölcs-csomó gyakran ötven fontot nyom. Becsinálva vagy pörköelve eszik. Ha kenyérnek akarják használni, a' teljes megérés előtt levágják akkor megfőzik vagy megsütik; az indusok a' magas, karcsú növésű fát mindannyiszor kénytelenek levágni, valahányszor gyümölcsének hasznát akarják venni, de a' törzsök egy év alatt ismét az előbbi magasságra nő fel. A' pisángfőzet az indusok napokintú italuk. A' pisángból készült lepény egy évig romlatlanul eltart; nagy és széles levelei asztalabrosz és asztalkendő gyanánt szolgálnak. Csak magán Otahaiti szigetén tizenhárom neme

van a' pisángnak. Nagyon jeles adománya ezen fa a' természetnek, midőn három ilyen fa képes egy személyt egy éven át eltartani; keveset munkál az indus, még is él.

Szőlő (*vitis vinifera*. Weinstock). Öt himes egy a nyás, Ez minden mérsékeltbb 's nem egész forró tájak ösmeretes növénye mivelés által számtalan fajokra szaporodott, Nálunk legközönségesebb fajok. a' gohér, (fehér, fekete) madarka (a' németeknél *magyarka* — ungerlein) dinka, tök, balafánt, királyédes, kristály, polyhos, fehér, boroshial, porcsin, hárslevelű, muskatal, kecskecsesű, rózsa, lány, bógár, lelt, formint, nevetlen, petrez-elyem 'sat. mellyekről részletesebben olvashatni t. cz. Szabó Dávid orvostanár „Mádi borrhól“ irt orvosi értekezésében. a' külföldiek közül nevezetesebbek, és orvosi tekintetből is érdekeesebbek:

1) *Nagy malozsa* (*Zibeben, uvae passae*. Grosze Rosinen) melly a' déli tájak szőlőtökéin terem és hozzánk szárasztva hozatik. A' kereskedésben négy faj találtatik. a) *damaski* vagy *smyrnai*; nagyszemű, csaknem wintegy kis szilva, összenyomott, ránczos, barnássárga, és édes, de nem olly kellemetes mint a' b) *Raisins aux Rubis*, melly déli Francz- és Spanyolországból jó; tömöttebb és kissebb mint az előbbeni, valamint kékeesebb színű; c) *kalabri szőlő*, melly szinte nagy szemű, domború, csutkájáról lecsüngő; és végre d) *közönséges malozsa* melly Provenceból jó. Mind ezek sok czukort és sok nyálkát foglalnak magukban.

Kis malozsa (apró szőlő. *passulae minores*. Korinthen) Ez a' szőlő más fajáról (*vitis apyrena*) származik, és hozzánk az Archipelagus több szigeteiről hozatik.

Ezenkívül még számos, több mint 200ra menő kül- 's belföldi szőlő-fajok ösmeretesekek, melly fajok közül némely szőlős gazdáink, sok szőlő barátok, és a' borismertető egyesület sokat át ültetvén honunkba is — sokfélét tenyésztenek Ezeknek mint árúczikkekek sorjegyzékét a' Pesti Hirlap egy mellékletében is közrebocsátotta a borismertető egyesület, szükségtelennek tartom tehát ide sorozni, nem is lévén czélom minden tápnövénynek minden változásait bőven leírni — Hasznát mindenféle szőlőnemnek mindenki tudja; mint-hogy pedig a' szőlő adja azon fölvidító fenséges nedvet a' bort: nem lesz érdektelen erről is némelly jegyzeteket fölhoznom.

A' bort három fajokra sorozzák, ú. m. savanyú, fanyar, és édes borokra;

1ör. *Savanyú borok* (vina acidula); főkép bor-kövel bővölködnek, még pedig annál inkább, mennél ifjabbak. Ezek közt nevezetesebbek a' rajnai, mosellai, és ausztriai. Tüzelnek, hevítnek de nem nagy mértékben. Hasznosok azon kórokban melyek közelednek a' fölöszláshoz; így a' sülyben, rothasztólázban 'sat.

2ör. *Fanyar borok* (vina adstringentia). A' bo léltől származó igzató erejökön kívül erősítő hatással is bírnak, a' mi a' bennök foglalt fanyar gyantanemű elvnek tulajdonitható. Ide számolandók a' francz borok közül a' pontac és medac, ide a' champagne d' eremitage is, a' magyarországiak közül az egri, de különösen a' budai vörös, mellyről már a' 17ik század gyógyszerírataiban is illy dícséret tétetik; „vinum Hungaricum rubrum *generosum* Budense.“ Használtatnak az olly kórokban, midőn a' bélhuzam nagyon petyhüdt lévén több nyálka választatik el benne mint rendesen.

3or. *Édes borok* (vina dulcia); mellyekben nagyobb mennyiségű borlél és czukor részek foglaltatnak, innen tüzelő és táprészekkel teljesekek. Ide tartozik a' tokaji asszúbor, ide a' jóreményfoki, cyprusi, olasz Krisztus könye, spanyol, kanári szigetekrőlí 'sat. borok. Hasznosok azon kórokban hol a' testnek áthasonlításí munkálata gátolva van, minek elszáradás és elaszás a' következménye. Kis mértékben véve legfőbb erősítő a' betegségből lábadozóknak.

A' bornak állató részei; a' földnek 's égaljnak különbözése szerint több vagy kevesebb víz és borlél; hamag; borkő- eczet- citrom- és almasavany különbféle alanyokkal (basis) összekötve; festőszer, fanyar szer (melly talán a' festő szerrel egyenes arányban növekszik, úgy hogy némelleyek ezt és azt egynek veszik); nyálka, és czukor különbféle adagban. Az újabb időkben találtak még benne sajátnemű szőlősavanyat is (acidum uvicum) melly hamaghoz vagy mészhez—a' sok borainkban annyira bővölködő mészhez köttetik. A' portugálii portói borban legtöbb borlél foglaltatik. Részegítő ereje pedig borlél tartalmi mennyiségével egyenes arányban növekszik.

9) *Bel- és külföldi csontúros gyümölcsök.*

Anchovy körtvély (grias cauliflora). Levelei háromlábnyi hosszuk; amerikai fa; érett gyümölcsének belét czukorral, rózsavízzel és limoni nedvvel eszik.

Baraczk (mondola amygdalus). Hús hímesek egy anyás; sok fajjaival, ilyenek:

b) *őszí-baraczk* (szőrös baraczk. amygdalus persica Pfirsichbaum.) Honi ősmért fa. Van teljes virágú, egyszerű virágú 'sat. Nehány fajtái vannak a kertekben. Csontárja húsos, leves; jóízű gyümölcs; magvait nem eszik mivel keserűk; ezek-

ben kéksavany (acidum hydrocyanicum) lappang, és bizonyos alkalomkor fejlík ki.

b) *mondola* (csemege mandola. amygdalus communis. Mandeln). Csontárján a' makk boritékja megaszik, leválik, 's ez nem megenni való, vagynak kisebb, nagyobb, keserű és édes magvú fajtái; különös figyelmünket érdemli azon faj, mellynek édes magvaiból készítik a' mondolatejet. Ezen fa tulajdonképen Berberióban és Arabióban otthonos, hozzánk és Europa más tartományaiha innen került. — Mind az édes mind a' keserű mondolából üthetni nagyon hasznos, egyforma minőségű olajat, melly olajban van tulajdonképeni orvosi ereje a' mondolának. A' keserű mondolában is kéksavany lappang.

c) *tengeri baraczk* (prunus armenica. Aprikoosenbaum.) Fája közép nagyságú, levelei szivesdedek, gyümölcssei sárgák, néhol piros pontokkal vagy pirosra színezetten. Mivelés által sokféle fajtái állottak elő, mellyek keserű vagy édes magúak, apróbb vagy nagyobb gyümölcsük. Ezek közt legbecsesebb az úgy mondott *hajszin baraczk*, mellynek magva édes.

Benge (Rhamnus. Brustbeere). Öt himes egy anyás. Fajai:

a) *ziziphus benge*. (Rhamnus zizyphus. Rothe Brustbeere). Syriai és olasz fa. Tojásdad bogyói vörösek, csontárosak, édes nyálkás húsuak (Baccae jujubae). A' spanyoloknál és olaszoknál téli csemege, és régi orvosság köhögés — valamint néhez vizelés ellen.

b) *indiai* vagy *jujuba benge* (Rhamnus jujuba. Jnubenbaum).

Cseresznye (Prunus. Kirschen) Húsú himes egy anyás. Számtatan fajaiival, mellyek közül csak a' következőket említjük.

a) *cseresznye* (*Prunus avium*. Kirschen). Fája magas; levelei tojaskerekek, lándzsások; gyümölcse fekete vagy néha vörös, néha keményke ropogós, néha puha. Terem vadon is melly keserű. Aszalni is szokták, melly télben kivált nem megvetendő.—Megemlítem-e hogy pálinkát is főznek belőle? Magvában, mint minden baraczk, szilva, és cseresznye faj magban bódító erő foglaltatik, melly a' bennefoglalt kéksavanyinak tulajdonítható; szoktak azért ebből cseresznyevizet készíteni) (*aqua cerasorum nigrorum*), melly fájdalom enyhítő orvosszerül 'sat. használtatik.

b) *borixú meggy* (meggy. *Prunus cerasus*. Weichseln) Fája középnagyságú, bogyója savanyú vagy a' nemesebb édeses savanyú, vörös vagy feketés. Sok fajtái lehetnek művelés által; ezek közt nálunk legjobb az úgy mondott spanyol-meggy Aszalni is szokták, valamint meggybort készítenek belőle. Vízlethajtó, hűtőszer.

Ikakó, vagy *kókusz szilva* (*Chrysobalanus icaco*. Ikakopflaume). Guineai és amerikai fa. Gyümölcsei jó nagyok, szilva alakú, feketék. Czukorba takarva küldik Spanyol- és Franciaországba.

Mangófa (*Mangifera indica*. Mangobaum). Baraczk nagyságú vese alakú gyümölcsöket hoz, mellyeknek héjjok gyapjas és átható szagú de kellemes; czukorral csinálják be.

Nyárszóló (*Coccoloba uvifera*. Pappelbaum). Spanyolországban terem: szilva alakú gyümölcsei pöszméte nagyságú.

Olajfa (*Olea europaea*. Ölbaum). Két hímes egy anyás. Hazája déli Európa, név szerint Olasz-, Spanyol-, és Franciaország. Érett gyümölcsei zöldes-barnák, mellyekből igen finom olajat ütnek, kivált Provence tartományában Franciaországnak, jelesen Aixben (Aixeről).

Olajpálma (*Elcais guinensis*, Ölhpalme) mellynek valamivel nagyobb sárga gyümölcsei vagynak mint az olajfa termése; ebből vonják a' pálmaolajat, melly úgy összeáll mint a' vaj, narancs-sárga színű, jó ízű, és az ételekbe vaj gyanánt tétetik. Az indusok ezzel kenik be testeiket a' merevedés ellen, nem gondolva a' pálmaborral. Az olajtermő pálmák több nemei közül említést érdemel a' magasra növő *borassus flabelliformis* L; továbbá a' *napernyőpálma* (*Corypha umbraculifera* Fächerpalme) mellynek levelei nagyok, szélesek, gyümölcse szinte nagy, gömbölyű; törzsöke beléből mint a' sagó pálmából lisztet csinálnak.

Paradicsomfa (*Cordia mixa*, Paradiesholz). Szilvanemű gyümölcseivel Ezen fáról származik egy neme a' madárlépnek, mellyel az áfrikaiak nagy kereskedést űznek.

Sebetyénfa (*Cordia sebestana*, Sebestenbaum). Feketés gyümölcsei vagynak, mellyek jó ízű 's szagúak. Fáját aloefának is mondják 's a' füstölésre használják.

Somfa (*Cornus mascula* Kornelbaum). Négy hímes egy anyás Erdeinkben termő fa. Gyümölcse hosszúdad piros, vagy barnapiros, fanyar-édes. Némellyek zöldjében leszedik, sósvizbe tesszik, vagy megfűszerezik és úgy készítik el mint az olajfa termést.

Szilvafa (*prunus domestica*, Pflaumenbaum). Húsos hímes egy anyás. Van vagy negyven fajtája a' kertekben; ide számolva a' számos idegenföldi honosított fajtákat; mellyek kék, vörös, fehér, sárga 'sat. gyümölcsök. A' nálunk legközönségesebbek: beszterczei vörös, fehér magvaváló, boldogasszony, lószemű, duránczi, apró, kökény, sózóka, — A' külföld is terem sok szilvanemeket. Itt egy pár pálmaszilvát is megemlítek' ilyen a':

a) *Törökszilva* (*Phoenix dactylifera*. Dattelpalme). Szilvaalakú gyümölcsöket hoz; sok fajai vagynak, mellyek fehér, vörös és sárga gyümölcsöket teremnek.

b) *Jamaikai szilva* (*Spondia lutea*) Kevés húsa van.

c) *Jambósz szilva* (*Eugenia jambos*. Jambuseopalme). Vörös, szilva-alakú rózsaszagú gyümölcsével; mondják rózsaaalmának is.

d) *Spondias mombin*, és *Sp. mombolanus* Amerikai szilva-nemek. — Minden szilva-nemben van többé vagy kevésbé édes nyálkás nedv; azért is a' gyöngén tápláló, puhító, fősózlató, enyhítő lobbellenes szerekhez tartoznak. Ha sokat eszik belőlök valaki, könnyen hasmenést, csikrást fog szenvedni.

10) *Töknemű gyümölcsök.*

Dinnye (*cucumis*). Egylaki falkás növény. Fajai:

a) *Sárga dinnye* (*cucumis melo*. Zuckermelon). Sok nemeivel, mellyek közül a' nálunk is termesztett fehér, sárga, és zöld héjjű 's szinte ilyen belül olasz és spanyolfajok legnemesebbek. Könnyen lázt okoz ha sokat eszik belőle valaki. Magvaiban sok olajrészek vagynak.

b) *Ugorka* (*cucumis sativa* Gurke). Ösmeretes Magvaiból fejet készíülhet.

c) *Kígyós ugorka* (hosszú török ugorka. *cucumis flexuosus*. Schlangengurke).

d) *Fekete ugorka* (*melothria pendula*). Eczettel eszik úgy készítve mint a' káprít.

e) *Egyiptomi dinnye* (*cucumis chate*). Egy a' legnemesesebb dinnye-nemek közül.

Tök (*cucurbita*. Kürbiss). Egy-laki falkás. Ide tartoznak:

a) *Lopótök* (*cucurbita lagenaria*. Flaschenkürbisz). mellynek e' nevét érdemlő faja ugyan nem ehető, de van más ehető faja is, mellyet főve boreczettel esznek. Magvából olajat üthetni.

b) *Görög dinnye* (*cucurbita citrullus*. Angurie. Citrulle, Wassermelone). Melegországok terméke, nálunk is honos, és kivált a' sámsoni, hevesi, hazánkban leghíresebbek. Déli Olaszországban gyakran 4 's több lábnyi hosszúra, és 3 lábnyi vastagra is megnő; gyakran 30—50 fontot is nyom. Egész népek mint a' persák, kálmukok, nyáron által ebből élnek. Ki hozzá nem szokott könnyen hasmenést, vérhast kaphat tőle. Nagyon jó vizellethajtó. Magva olajos, melly is különféle színű; van fekete, vörös, és sárga; béle pedig fehér, sárga és piros lehet.

c) *Üritök* (*cucurbita pepo*). Nálunk cikkek-re vagdalják és sülve vagy főve megeszik. Szoktak még pépnemű édes ételt is belőle készíteni.

d) *Disznótök, sárgatök* (*cucurbita verrucosa*. Gemeine Kürbisz). Eléggé megnőtt de még nem egész kemény korában készítik belőle a' tökkáposztát. Vagyrak kik télre is besavanyítják.

e) *Koronástök*. (*cucurbita melopepo*. Muschelkürbisz). Dió nagyságú, gumós, oldalai összenyomultak. Ezt is megszokták enni. Minden tök fajoknak úgy ennek is olajos magva van.

11) *Almanemű fai gyümölcsök.*

Akrász (*Achras sapota*. Breiapfelbaum). Hat himes egy anyás déli amerikai fa. Tojásdad, leves almái vagynak, mellyeket meghevertetnek mi előtt megennék. Magvai hosszasak fénylő-feketék, keserűk és csipősök, mellyeket ázatban orvossgyanánt adhatni. Héjját az amerikaiak Browne bizonyítása szerint a' chinahéjj helyett használták, még pedig jó sikerrel. Ez összehúzó, és keserű.

— E' fával egy nemű az áfrikai *csecses ákrász* (*Achras mammosa*). Gyümölcse ehető.

Alma (*Pirus malus*, Apfel). Hús hímestől anyás. Fő neme a' vadalma, mellyből művelés által, és különbféle fákba oltás és szemzés által számtalan fajok támadtak, mellyeket előszámlálom nem szükség Aszalják, főzik, sűtik, párazák 'sat. Orvosi ereje mint minden almasavanyat (*acidum malicum*) nyálkás és cukorrészeket magokban foglaló szereknek: tápláló, puhító, az erősségek ellen védő, felosztató: nagy adagban használatos. Kipótolja a' természetes nyálka hiányát. 'sat.

Birsalma és *körtvély*, a' szerint, mint az almához vagy körtvélyhez hasonlít (*Pyrus Cydonia*, *Quittenbaum*). Hús hímestől anyás. Fája nem nő oly nagyra mint más almafák. Gyümölcsei kicsinyek 's nagyok a' faj különbségéhez képest. Cukorba is be szokták csinálni. Néhol boreczetbe teszik. Magvai igen sok nyákot foglalnak magokba. Friss gyümölcsei jó szagúak, egy kevésse fanyar-édes ízűek; azért is a' fanyar- és rothadáselleni-szerek közé számoltatnak.

Bilimbifa (*Averrhoa bilimbi*). Savanyú almáját hal- 's egyéb hússal főzik 's eszik.

Carambolfa (*Averrhoa carambola*). Almája sárga, nyolczszegű tyúktojás nagyságú. Cukorral, eczettel és sóval csinálják be.

Gránát almafa (*Pomagránát*, *Punica granatum*) Hús hímestől anyás. Kemény héjjű borizű piros almája van. Ezen fa héjját nagy sikerrel használják a' bélférgesek üzésére.

Körtvélyfa (*Pyrus*, *Birnbaum*). Hús hímestől anyás. Közönséges faja a' vadkörtvély, melly sokféle, a' nemesítés által pedig még többféle ízű, szagú, 80at meghaladó körtvély-fajok állottak elő, legjobbak nálunk a' császár — pergamen

— zöld — muskatal — méz — vörös 'sat. körtvélyfajok. Orvosi haszna mi az almáé

Pandanus (*Pandanus odoratissimus*). Chinában Wawangának hívják, alma izű, szagu és nagyságú gyümölcs.

12) *Hüvelyes növények.*

Bab (*Phaseolus*. Bohne). Két falkás tíz hímes. Fajai sokféle:

a) *Futóbab* (*Phaseolus vulgaris*). Mellyből váltak különféle fajok, ilyen az olaszbab, török-bab, kardosbab, cseresznyebab, czukorbab 'sat.

b) *Nagyvirágúbab* (*Phaseolus multiflorus*). Virága sokféle. A' fehér virágúnak babja is fehér.

c) *Gyalogbab* (*Phaseolus nanus*). Ebből és a' felfutóból lettek a' kertekben termesztett babnemnek sokféle színű, nagyságú 'sat. fajai. A' főzött bab összetörve 's melegen használva daganatoszlato szer.

Babó (*disznóbab*, *tótbab*, *Vicia*, *faba*. Gemeine Gartenbohne). Két falkás tíz hímes. A' Caspi tenger mellől 's a' persa határokról került ide, és a' veteményezés által elszaporodott. Sok elfajai vagnak. Szára merőn áll, levelei tojáskerekek, épélük, héjja szőrös.

Babuga (*Dolichos*. Saubohne). Két falkás 10 hímes. A' közönséges babhoz hasonlít, — néhány fajai vagnak. Ilyen az *egyptomibab* (*dolichos lab-lal*. Singes vagy rófősbab (*dolichos sesquiodalis*) 'st.

Borsó (*pisum*. Erbse). Kétfalkás 10 hímes. Fajai:

a) *Veteményborsó* (*pisum sativum*). Virága fajához képest többféle, fehér vagy tarka; ebből származik a' gyalog- karós- hártatlan- czukortányéros 'sat. borsó.

b) *Csicserborsó* (*Cicer anserinum*); nehezen emészthető borsófaj; héjja nagyon kemény 's vastag, nem minden vízben fő jól meg.

c) *Lord Anson borsója*. (pisum americanum), kúpos beczőkkel.

d) *Anyol tengerparti-borsó* (pisum littorale), éhség idején használandó.

A' borsónak valamint a' babnak zöld hüvelyei jól készítve igen kedves bár nem a' legnagyobb mértékben tápláló ételt adnak.

Csillagfürt (lupinus) Két falkás, 10 himes. Faja a' *figebab* (Lupinus albus. Weisze Wolfsbohne) Magvai fehérek, laposak, hüvelye szőrös. Magvait az olaszok megfőzik, és megeszik bár milly keserűk legyenek.

Kerep (lotus). Két falkás 10 himes. Fajai:

a) *Bárony-kerep* (lotus edulis. Schottenklee).

Virága sötét bársonyszín, 's azért is mondatik bársonyborsónak. Más neve czipők virág.

b) *Spárgakerep* (lotus tetragonolobus. Spargelerbse). Főve eszik.

Lencse (Ervum lens. Linse). 10 himes két falkás. Ösmeretes.

Makk (földi makk. Arrachis hipogaea. Erd-eichel) Hasznos növényök az amerikai gyarmatoknak; borsóit főzik 's eszik a' szolgák és indianusok. Ha hüvelyei megérnek szára lehajlik és azokat mintegy a' földbe ássa.

13) *Fán termő hüvelyek 's magok.*

Ákász (igazi ákász, egyptomi ákász. Acacia tortilis. Mimosa nilotica Der wahre Akazienbaum). Egylaki sokhimes Leguminosae. Syst. nat. Köves Arábia és a' Nil melléke ezen fa hazája. Hüvelyeket terem, mellyeket az ottani lakosok urrege-znek. Ezekből, míg nem érettek nyomnak ki valamelly fanyar ízű nedvet, mit a' régibb orvosok a' bélhuzam nagyon petyhüdt állapotjában használtak. — Ezen fa derekából 's ágaiból csepeg az arabiai gummí, úgy izzad pedig ez ki mint az úgymondott mézga a' mi szilva- cseresznye- és meggyfá-

inkból. Kairóból hozzák Európába, különbféle nagyságú darabokban, mellyek majd nem úgy néznek ki mint a' sárgaczukor, csak hogy színek inkább najlik fehérre, törésök fénylő, íz és szag nélküliek, a' vízben teljesen föloszlanak. A' legfehérebb és legátlátszóbb darabok legjobbak. Használják ezt mint fölfogót (excipiens) más szerekhöz; mint ingerenyhítő szert a' tüdő, gögsíp, vese és hudhólyag kóraiban, hányásban, szélszorulásban, hasmenésben és mérgezés ellen; továbbá labdacok készítésére, sebek és mellvarak behintésére, 'sat.

Borsófa (galambborsó, galambzanót. *Cytisus cayan*. Taubenerbse) Két falkás tíz himes. Három hüvelyknyi beczői vagynak, mellyekben setétbarna 's vese forma borsók teremnek. Az ilyen borsó megfőve mérges tulajdonát elveszti, 's vele galambokat hizlalnak, de az indusok magok is megesszik.

Kakaóbabfa (*Theobroma Cacao*). Sok falkás öt himes. Délamerikában alacsony nedves vidéeken termőfa. A' mondott fa gyümölcsének magvai jőnek kakaóbab név alatt, 's e' gyümölcsöt kétszer szedik évenként. Magok a' gyümölcsök dinnye nagyságúak 's alakúak, és ezek mindenikében 30 bab foglaltatik. Ezeket elválasztják az ehető kedves savanyúságú gyümölcsbélétől, hordókba rakják, rájuk követ tesznek, melly alatt 4—5 napig mintegy párlanak vagy forranak, 's ez által keserű kellemetlen ízöket elvesztik, 's egyszer'smind barnás színt nyernek. Ezután napmelegen szárasztatnak ki és mint áruczikkék szétküldetnek. A' kereskedésben sokféle sorzatú taláztatik. A' nicuraguabeli legnagyobb 's legjobb; a' martiniquei és surinami kisebb 's barnább. E' babokból készül a' csokoládé, mellyhez czukor és valami fűszer is szokott adatni, ebből készül a' soká meg nem

avasodó kakaó vaj, azon sok táperővel biró szilárd olaj.

Kávéfa (*Coffea arabica*. *Polygamia* L.) Egy uem nagyon magasra növő fanem, melly termi az annytra szükségessé vált kávébabot. Legjobb az Arábiából jövő, melly hibásan levanteinek mondatik; (ugyan is Levante másként az ázsiai török birodalom egyik tartományát Natoliát vagy Anatolit teszi); ez után jő az amerikai, mellynek hüvelyében nem kettős mint az előbbeniben — hanem csupán egy bab találtatik. Használata módját jól tudják előkelőbb — sőt már alacsonyabb rangú — házaink is; (némi kivétellel mert a' magyar pór még sok helyen nem ösmeri, de híret hallván megkívánja; így történt hogy egy paraszt nő beteg férjének jó tejfeles habarva babként tevő fel a' kávé) — mert megkell jegyezni hogy városon kivált a' szegény mosóné sem tartja már mai időben reggelizésnek ha azt nem kávé fűszerezi, vagy ha ez hiányzik — járja a' sok surrogatum, az árpa, a' makk, a' czikoria, meg még ki tudja mi, hogy a' kávéhoz szokott toroknak, ha bár a' viganó utána vész is, még is csak meglegyen az övé; de az igazságot az ínynak is: *suum cuique*. A' kávé nagyon hevítő szer. Sok kozmás olaj van benne.

Kasszia (*fistula kassia*. *Röhrenkassie*. *Purgirkassie*). Tíz hímes egy anyás Hüvelye egykét láb hosszú, barna, közepén varrány fut végig, belől sok választó ferde falakkal, mellyek sok czikkekre osztják fel, mindenikben barna gyantás nemű édes bél és kemény gömbölyű barnasárga fénylő mag foglaltatik. Ezen fa hüvelyét az indusok, 's az Indiában szállásolók friss korában 's még fiatal czukorral csinálják be. Belét orvosszerűl hasznalják (*pulpa cassiae fistulae*), melly a' sok

czukorrészeknél fogva, mellyek nyákkal vagyunk egyhékötve gyöngén oszlató és hashajtó.

Szent János kenyérfa (*Ceratonia siliqua*. Johannisbrodbaum). Egylaki sokhimes. Hüvelyes a' term. rendsz. — Hüvelyét míg friss, süelve eszik, szárasztva pedig szinte ehető 's a' kereskedésben nálunk köz áruczikk. Minden meleg tájakon termőfa. Magvai kis borsó nagyságúak, felette kemények. Mint orvosszer előmozdítja a' nyálka elválasztást; tejes főzete a' mellkórokban nem megvetendő.

Tamarindfa (*tamarindus indica* Sauerdattelb). Három himes egy anyás fa. Hazája mind a' két India, Egyptom és Arábia. Hüvelyekben kellemes savanyúságú bél foglaltatik. E' hüvelyek rövid vastag gyümölcsök, mellyek kettős héjyből állanak, a' külső kemény és száraz, a' belső hártás, melly a' bélt 's magot magokban foglaló czikkeket képezi. Orvosi haszonra mintegy péppé vagdalják e' gyümölcsöket össze, mellyek közt imitt amott szögletes fénylő barnaságu nagy magok találhatók, és úgy küldik hozzánk legtöbbsnyire rézedényekben mellyektől gyakran megromlanak. A' kelet-indiai feketébb szárazabb és savanyúbb mint a' nyugot-indiai, mivel ahoz nem tesznek czukrot mint ehöz. A' tamarindnak frissnek levesnek kell lenni, nem penész szagúnak sem fanyarizünek; a' rézrozsdától megromlást kinyomozhatjuk ha a' tamarind főzetbe egy kést vagy valamely pallérozott vasat teszünk és arra rézrozsdá ülepszik. — A' tamarind állatorésze alma- 's borkősavany, borrkő, czukor, gyaanta és nyálka. Orvosi ereje hűtő, lobellenes, és hashajtó bár gyöngé mértékben. Használják a' lob és epe lázban, sőt minden epés bajokban. A' rothasztólázban nem alkalmas. Leginkább főzetben vagy forrázatban adatik.

Vanília (*Epidendron vanilla*. Steigende Vanille). Anyahímes két hímes, dél amerikai cserje. Hüvelye fél- vagy egy lábnyi hosszú, fél íznyi széles, lapos, hosszában csíkozott, érdes szélű egyik oldalról, vörös és barna színű, szíjjós, kívül olajos, belől fekete, szemes belű; magva finom homokhoz hasonlít. Íze kellemes és szaga fűszeres. Mennél nehezebb annál jobb. — Csokoládéba vagy más étel 's italban mint fűszer tétetik.

14) *Gabona* nemek.

Árpa (*hordeum*) három hímes két anyás. Ondója kalászos, a' magrá ránkő. Fajai: *kétsoros árpa* (*hordeum vulgare*) *csóré* vagy *csurdé árpa*, (*hordeum coeleste*) mellyről az ondo magában leválik; *össz-* vagy *hatsoros árpa* (*hordeum hexastichon*); laposfejű árpa (*h. distichon*) és más több fajok. Ha felhéjját leörlik, elő áll az úgymondott nagy dara, vagy paripafög, vagy árpadara. Lisztjét kenyérnek 's egyéb tésztaételnek használják. Főzetének nagy hasznát veszik az orvosgyakorlatban.

Búza (*triticum*). Fajai: a' *közönséges búza* (*triticum aestivum*); ennek alá van rendelve az őszi-búza, tavasz-búza; *tarbúza* (*triticum hybernum*) melly szálkátlan; lengyelbúza (*triticum polonicum*); *egyptomibúza* (*triticum compositum*) *tönköly* vagy *tenkely* (*triticum spelta*) mellyből lehajlás által előáll a' tönköly dara; valamint a' közönséges búza héjja leöröltetvén adja a' búzadarát (*gersli*) és durvára örölve; a' búzadaralisztet (Gries). Linné: nyári-, téli-, angol-, lengyelbúzá, tönkölyt és sz Pétermagot különböztet meg. — Lisztje használata mindenki előtt ösmeretes.

Rozs (*secale*); ide tartozik a' gabonarózs (*secale cereale*) mellynek viszont több fajtája le-

het. Az elfajzott rozsmag vagy rozszanya (*secale cornutum*) mai időben igen nagy orvossági szerepet játszik; leginkább a' szülés könnyebbítésére, vagy-is tulajdonképen a' szülfájdalmak enyhítésére gyakorta használtatik; sokan nagy hasznát látják 's számtalan szülőket hordanak fel kik haszonnal vették; mások semlegesnek, sőt ártalmasnak vallják, és nagy okuk is van reá, mert ez bódítólag hat az idegrendszerre, hányást, szédelgést, görcsöt, vérzést 'sat. szülhet.

A' rozsból a' kényeren kívül, — lepárolás által készítik a' tótok és sok magyarok kártékony de előtök dicsó pálinkájokat is, mellyet éhgyomorra gyomorerősítőül, ebéd előtt pro appetitorio, délután ex usu et vulgari consuetudine, estve alváshozóül, hidegben melegítőül, melegben hűvösítőül, szomorúságban bú elfelejtésére, vigság közben barátságért, gyöngeségben erősítőül; szomjúságról, 's közgyógyszerül a' fogfájás, gyomor-fájás, váltóláz 'sat. ellen — isznak, nem mondom hogy mértéktelen, mert igen is kimérik portióssal, félmesszelylyel, messzelylyel, 'sat. — mikor mennyire van szükség. — De térjünk csak vissza a' jó útra; sok hasznát veszik a' tiszta borszesznek a' vegytudósok, és gyógyszeresek, kik például az olly hathatós mindenféle festvények (*tincturae*) készítésére letisztázott borlélt használnak, — bár csupán e' czélokra 's nem az emberiség vesztegetésére fordíttatnék az!

Zab (*avena*). Faja az abrak zab (*avena sativa*. Hafer) 'sat. Magyarország északi részén nagy mennyiségben természetik, hol a' szegény földnépe kenyerét ennek lisztjéből eszi.

Jegyz. A' gabona nemek mind a' három hímes két anyás rendre tartoznak.

15) *Vegyes magok.*

Bab (egyptomibab, *Nimpha anelumbo*. Aegyiptische Bohne) Sokhímes egy anyás, Nagy levelei vízen úsznak, virága olyan mint nálunk a' vizililium, de halvány testszín. Chinában és Péruban zöld-korukban főzik a' még éretlen magvait. E' vízi virággal czifrázzák föl az indusok pagodáikat's ima helyeiket, mert a' Ganges mellett teremvén mint vízi virágot különösen Gangotra istenasszony előtt kedvesnek tartják.

Bikkfa (erdei bikk. *Fagus sylvatica*) Eglylki sokhímes. Az aranykorban, a' boldog mit sem csinálás idejében ennek édes makkja volt az emberek fő tápláléka.

Csenkesz (harmat csenkesz, mannafü, mannakása. harmatkása, boszorkánykása. *Festuca fluidans*. Schwadengras). Három hímes két anyás. Nálunk 's Lengyelországban termesztik és leginkább tejjel főzik; mondják ez ételt manának is. Talán e' növénymag volt a' pusztában a' zsidók eledele.

Cser (erdei cserfa. Weideneiche. *Quercus phellos*) Eglylki sokhímes. Hosszúkás makkjai édesebbek a' gesztenyénél, és igen jó olajt adnak; az amerikaiak *életőlgynek* mondják. — Ehöz hasonló a' *kis-cser* (*quercus esculus*. kleine Eiche). Makkjait a' szegény nép éhség idején lisztnek megörli 's kenyérnek süti, a' spanyolok pedig parázs tűzben hamu alatt sütik 's eszik.

Cztrók (*Holcus sorghum*, és egy másik faj *holcus bicolor*). Három hímes két anyás. Polygan. L. Búza- és babliszttal vegyítve a' négerék kenyéret sütik; ez utóbbiból sört is főznek a' guineaiak.

Czukorfű (*holcus saccharatus. Zuckergra*).s
Az előbbeni növény sereghöz tartozik. Áfrikában 's
Amerikában ebből is kenyeret készítenek a' feke-
ték.

Kőcsepp (fűzértermő kőcsepp. 'Coix lacryma
Jobi. Hiobs Thräne). Három himes egy anyás. Lin-
né szerint egylaki. Magvai a' pohánka magokhoz
hasonlítanak alakjukra, nagyságukra, és készíté-
sök módjára; csakhogy ezeket először beáztatják
's úgy főzik meg.

Köles (*panicum miliaceum. Hirse*). Három hi-
mes két anyás. Fajai.

a) *Köles muhar* (*panicum miliaceum*) mellyből
a' rendes köles kását lehajálás által készítik.

b) *Olasz köles*, (rókafarkú köles olasz muhar.
panicum italicum), és

c) *Borköles* (bormuhar. *panicum germanicum*).
Mind ehető magok.

Kukoricza (tengeri, málé, törökbúza. *Zea
mays. Kukurucz*) Három himes egy anyás (*mo-
naecia L*). Eredetére nézve amerikai, de nálunk
is bőven termő növény. Két fajtája van; az egyik
a' közönséges, másik a' szent Jánosi vagy két-
szerérő. A' fehér és vörös csak elfaj. Ma-
gyarországra a' törökök hozták, innen mondatik
török búzának; ezek ismét a' málé szigetekről (ab
insulis Maledivis) nyervén, hihetőleg onnan vette
málé nevét. Nálunk kivált az oláhok kenyérnek,
úgymondott görhének és málé lepénynek sütik. E-
szik azonban sülvé, főve 'sat. Néhol sört is főz-
nek belőle. Szárában sok czukor-részek foglal-
tatnak.

Mák (*papaver, somniferum, et dubium. Mohn*).
Sok himes egy anyás. Egy éves növény. Terem
Ázsiának legmelegebb tájékain, hol az, jelesül
Arábiában és Persiában igen nagyra megnő; ná-
lunk kertekben termesztik, de a' mienk minden te-

kintetben alább áll a' keletinél. Szokták különféle süteményekbe tételékül, és leginkább tésztaételekre néha mézzel vegyítve porzóul használni, minthogy azoknak igen jó ízt kölcsönöz, és inycsiklandó azoknál kik szeretik. — Ebből készítik az orvosi haszonra megfizethetlen, más szempontból gyűlöletes mákonyt, melly míg ki nincs száradva: sűrű, gyűlkony tészta tormán, ha már kiszáradt összeálló, fényestörésű, át nem látszó még a' törés szélein sem. Színe sötét, barnára hajló vörös. Nyerik pedig ezt az éretlen mákföből, azon vagy karczolászt téve, midőn a' vakarás után tejszínű lassankint összeálló nedv szívároog ki; vagy a' mákfők nyomatnak ki és vízben kifőzetnek; vagy az egész növényt száraztól sajtólják 's főzik ki, a' mikor leghitványabb mákony áll elő. Használják számtalan kórokban, leginkább mint ez idegrendszeret eltompító, vérforgást lassító, fájdalom enyhítő szert, különféle vegyületben és adagban. Nagyobb adagban mulékony örülést, vagy örök álmat szerezhet. Szokták különféle gyógyvegyületekbe is tenni mint állatorészt; ilyen a' Dower pora 'sat.

Mirhaszag (Myrrhis P.) Nagy virágú mirhaszag (Myrrhis odorata, Scandix odorata) Öt hímes kétanyás. Magvai édesek, fűszeresek; szokták mondanı bécsi turbulyának is.

Mustár (fekete m. Sinapis nigra). Főzött és letisztázott musttal vegyítve adja a' mustármártatot (Mostrich) mellyet még eczettel vagy borral 's czukorral is szoktak fölkevernı. Emésztést segitő. Más faj a' *mezei mustár* (Sinapis arvensis. Der schwarze Ackersenf) a' gabonában termő ösmeretes gyom. Svédországban eszik mint a' gyöngge káposztát; és olajat csinálnak belőle (lásd fölebb).

Pohánka czikkászár (Tatárka, kruppa, hajdina. Polygonum fagopyrum. Buchweizen; Heide-

korn). Nyólcz hímes három anyás. Orosz- Lengyel- 's Magyarországon közönséges vetemény, mellynek magvait sokképen készíti meg a' földnépe.

Polyvacsukk kanári polyvacsukk, kanári köles. *Phalaris kanariensis*. (Kanariengras) Három hímes két anyás. Magvait szeretik a' kanári madarak. Kenyeret is sütnék belőle, de a' melly nem a' legjobb ízű, 's nem olly tápláló, mint a' gabona kenyér.

Rizs (riskása. *Oryza sativa*. Reis). Három hímes két anyás. Hat hímes Linné szerint. Hazája kelet; mivelletik. Déli Európában sőt nálunk is a' Bánátban, ösmeretes ételnem. Vizes helyet szeret. A' keletieknek közönséges ételök.

Sesámmag (*Sesamum orientale*. Sesamkraut). Hat hímes L. Magvai olajos részekkel gazdagok; úgy eszik mint a' kását miután megpörkölték; olajat is szoktak belőle ütni, mellyet ételre, salátára használnak; két év alatt sem avasodik meg.

Vizi-zab (*Zizania aquatica*. Wasserhafer); három hímes két anyás; nádnemű indiai növény, mellynek magvai az indusok előtt becsesebbek mint a' rizskása.

16) *Dió neműek*.

Anakárdium (*Anacardium Occidentale*. Anacardienbaum, Elephantenlaus). Kilenczhímes egy anyás. Hazája jelesül Brazília, Surinam és a' malabari szigetek. Gyümölcse nagy, sárga, tojásdad, húsos, citrom nagyságú mellynek végén egy barnásszürke veseformájú sima dió van. Nedvét kiszívják, vagy kiforrni engedik, midőn ital lesz belőle; édes fehér bélést nyersen eszik, vagy pirítva, és ez utóbbi esetben csipős olaj részét a' tűz 's melegség kiszívja. Nyers héjjával, mellyben még meg van a' csipős erő, az amerikai aszszonyok napégette bőrrészeiket megke-

nik, 's a' megkent bőr megfeketedvén, egy pár hét alatt egészen lehámlik.

Dió (pompás dió. *Juglans regia*. Wallnusz). Egylaki sokhímes. A' közönséges diót leirnom szükségtelen. Belében igen sok olajrész foglaltatik, melly anyagot nyújt a' dióból készítendő dióolajra. Külső zöld héja, vagy az egész zöld dió is összevágva fanyar, összehúzó, keserű ízű. Forrázatát vagy főzetét gyomorerősítőül használják; sőt a' régiek bélféregűző erőt is hittek benne. — Ennek faja a' *fekete dió* (*Juglans nigra*) mellyből fejetet 's olajat szinte készíthetni. Továbbá a'

Fenyődió (*pinus pinea*. Pinien. Zirbelnüsse). Egylaki falkás, *conifera*. Syst. nat. Az Olaszok utóételnek és olajnak használják; a' svédek e' fa héját zabliszt közzé vegyítve kenyérré sütik; a' németek a' fenyődiót borjú-hússal főzik.

Gesztenye (*Castanea vesca*; *fagus castanea* L. Kastanienbaum). Egylaki sokhímes. Nálunk is terem; de a' miénknél sokkal nagyobb 's jobb az olasz gesztenye, mit maróni névvel is neveznek. Eszik nyersen, sülvé, fővé, citrommal és czukorral. Faja a' *törpe gesztenye* (*fagus pumila*. Zwergkastanie. Cinquapin) mogyoró nagyságú, de sokkal édesebb mint a' maróni.

Kakaó (lásd fölebb).

Kókusdió (*Cocos nucifera*. Cocosnusz). Pálmánem; melegéfalj! terméke. Gyümölcse gyermekfő nagyságú, vagy nagyobb, felülete sima, 's ez alatt a' kemény héjjig sok változatú kemény ritka szövet rejtezik. A' héjj 3—4 vonalni széles, kemény, fanemű. Közepén igen kedves ízű nedv foglaltatik, mellyet kókusz tejnek neveznek, mellyből ha valaki sokat bevett, különös bódulást érezend. Beléből czukorral és rizskásával egybetéve lepárlás által készítik az úgy mondott arrakot. A'

fatetőből főzik a' pálmaszenet. A' dió kemény héjját ivó edénynek 's különféle faékszereknek; leveleit fődélnek, kosárnak, — hálószoövetét főkötőnek és kötényeknek használtják föl.

Mogyoró (magyaró. *Corylus avellana* Haselnusz). Egylaki sokhímes. Ösmeretes fa. Fialtal nővéseit kivált a' magyar rabok fölöttébb ösmerik. Gyümölcse sok olajrészt foglal magában. Faja a' *csóves mogyoró* (*Corylus tubulosa*).

Mondola (*amygdalus communis*, Lásd fölebb).

Pisztác (*pistacia vera*. Pistacienbaum). Kétlaki négy hímes. Dióját pástétomba teszik.

Sulyom (*trapa natans*. Wassernusz. Lásd fölebb). Sütik főzik.

Gombák.

A) *Galócza gombák* (*Agarici*).

a) *Csiperke peczérke galócza* (*agaricus pratensis*) Zsirban, vagy csak megsózva tűz alatt szokták sütni. Kalapja felül mocskos fejr, apró pikkelyeket mutat, alól sárgára hajló lemezei vannak. Más faja a' *mezei galócza*. Mind kettő ehető, réteken és kopár helyeken tenyészik.

Keserű gomba (*Agaricus piperatus*); mezőn 's erdőn lakik. Sok függ a' helytől melyen tenyészik; ha az száraz, úgy a' rajta termett gomba is ehető; ha nedves: akkor gyakran mérges tulajdonokkal bír.

c) *Pettyes gomba* (*Agaricus variegatus*). erdőn található.

d) *Réti gomba* (*Agaricus pratensis*. Champignon) Csoportokban terem, száraz réteken, lapos bőrszín barna kalappal, barnás lemezekkel, melyek nem egyforma hosszúk; tönkje vékony hosszú.

e) *Szegfű gomba* (*Agaricus cinnamomeus* seu *esculentus*). Nágelswamm). Cserzett bőr szín, tejes nyálka nélküli. Sülve kellemes ízű és szagú. Őszelőkor legjobb, 's legtökéletesebb.

f) *Tövisalj galócza* (*Agarus deliciosus* Reitzken. Tannlinge). Mocskos sárga, sáfrányszín nedvet nyomhatni belőle; fűsüje halványsárga.

g) *Vargánya gomba* (*agaricus cantharellus*. Pfifferling). Kalapja sárga, fűsüje szinte sárga, finom és sima. Ennek valamint minden ehető gombának legbizonyosb, legjobb készítési módja az, ha oly kicsinyre vágatik mint csak lehet, hozzá vaját, eczetet és petrezselymet teszen az ember, a' keveréket lassan süti meg, és lassan rágja, nem pedig mohón falja fel. Ezáltal valamennyire legyőzi a' gyomor a' gomba igen nehezen emészthető tulajdonságát, mellynélfogva sok gyöngye gyomrú gomba evők olly sok kórnak teszik ki magokat.

h) *Vörös tönkűgalócza* (*agaricus campestris*. Gemeine Champignon). Kalapja először mocskos fehér, alól fénylő testszín piros, ha megvénül barna, kalapja lapos. Kellemes illatja van, húsa fehér édeses. Az igen aprókat gyöngéket, és kerekeket eczettel csinálják be.

i) *Violaszín galócza* (*Agaricus violaceus*. Blätterswamm). Ez csak igen ifjontan jó; a' halmok 's hegyekről sokkal bátorságosb mint a' völgyi 's nedves helyen termő; maga a' legfinomabb Champignon is egészségtelen ha nedves földről hozatik; a' tűz sok mérget elűz, a' vaj és eczet pedig legjobb 's biztosb ellenszere a' méregnek

B) *Tinórú gombák* (Boleti).

a) *Aranyos tinórú; fűzfagomba* (*Boletus fulvus*). Fűzfán található, nem egész kerek; gyönyörű

aransárga; jóillatú; a' férges, mint minden illyes elvetendő. —

b) *Diófa tinóru* (*Boletus hepaticus*) Tönktele, igen jó szagú.

c) *Húsos tinóru* (*Boletus bovinus*) Ha megtöretik: húsa kékre és vörösre változik.

d) *Sárga tinóru* (*Boletus luteus*). Ehető.

e) *Szarvas tinóru*. (*Boletus ramosissimus*). Egy tönkről többen nőnek 's ágaznak ki, mint meg aunyi szarvak.

C) *Pöfetegek.*

Drága pöfeteg, szarvasgomba (*Lycoperdon Trüffel*n). Földalatt termő, sűrű, tömött, gömbölyű gombanem; fekete, durva, egészen rostélynélküli; Francia Spanyolországban közönséges; kutyák és disznók által keresik föl, mellyek azt erdőkön 's mezőkön fölturják; szárasztva adják el, vagy olajba téve, mint fűszert.

D) *Szömörcsög* (*Phallus*).

Kucsma szömörcsög, kucsomagomba (*Phallus esculentus*. Spitzmorchel)n) Belől üres, ránczos; megtöltve levesben is szokták enni; nedves helyeken terem; némellyek megszáraztva pépnek csinálják.

A' gombanemek minden növények közt legjobban megközelítik az állati test vegyületét, a' bennök lévő kész rostélyos szövet és kocsonyanedv (gelatina) által; azért is legtáplálóbbak, de legnehezebben is emészthetők.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Az állatország, fölosztva alkotása szerint, alapúl szolgálendő az állatok természetleírásához 's bevezetésül az összehasonlító boncztanhoz. Cuvier báró a' becsületrend nagyker. országtanácsos a' közoktatás kir. tanácsában. Egy a' franczia academia negyveneii közül, a' tudom. acadenia örökös titoknoka a londoni, berlini, pétertári, stockholmi, edinburgi, koppenhágai, göttingai, turini, bajor modenai, németalföldi, calcuttai academiák és kir. társaságok, 's a' londoni, linnéi társaság tagja 'sat. által. Természset után rajzolt ábrákkal. A' második átnevezett, és öregbítel kiadás szerint fordította Vajda Péter, m. acad. levelező tag. I. Kötet. Budán a' m.kir. egyetem betűvivél. A' m. academ. költségin 1841.

(Ára 3 f. 30. kr. ezüst pénz.)

Azon számos, nagyobbbrésziat classicus munkák között, mellyeknek magyarra fordítását a' tudós társaság több évek előtt kiüzte, nemzetünkben a' tudományok 's szép művészet iránti szeretetet ébresztendő, hasznos ismereteket terjesztendő, kitűnő helyet foglal el jelen munkája az Európa sőt világszerte híres Cuviernek, ki századának, míg élt különös dísze, 's egy volt azon mély belátázu, fáradhatatlan szorgalmú természetvizsgálók közül, kiknek lángesze a' tudományban fényt és vi-

lágosságot terjesztett, 's kikben az emberi-természet megdicsőült. Fájdalom, mint minden más tudományos dolgozatok, úgy ezen a' maga nemében remek munka iránt is, az olvasó közönség részéről, felette-csekély részvét mutatkozik. De több mint valószínű, hogy ha nemzetünk általesik az átalakulás stádiumán, mellyben most vagyunk, 's melly úgy hiszem nem tart sokáig, a' regenyek és költői művek mellett, mellyek minden nemzet literaturájában olly nagy szerepet játszanak, a' tudományos munkákat is megkedvellendi, 's a' tudós társaság mostani tetemes áldozatokkal járó nemes törekvései kívánt gyümölcsöt teremnek. 'S melly tudomány iránt ébredne fel erősebb vonzalom, mint épen a' természettudományok iránt, mellyek az emberi ismeretnek legdrágább kincseit tárják fel előttünk, a' vizsgálódás legszélesebb változatosabb mezeit nyitják fel, Istent, dicső munkáiból velünk közelebről megismertetik, az életet kényelmesebbé, kellemetesebbé teszik a' csak nem naponkint történt felfedezések, új találmányok által.

De halljuk mikint elmélkedik maga a' halhatatlan nevű szerző a' természettudományok tanulásának hasznairól az előbeszéd XXVIII—XXIX. lapjain.

„ Ezen szokás, mellyet természetleírás tanulása közben tulajdonává tesz az ember, midőn elméjében számos eszméket osztályoz, ezen tudománynak azon hasznát teszi, mellyről legkevesebbet szóoltak, 's a' melly meglehet első rangot nyer, ha általában elfogadtatik a' közönséges nevelés számára; általa a' logica azon részében gyakoroljuk magunkat melly methodicának (rendszerességnek) neveztetik majd nem mikint a' mértan tanulásánál az úgynevezett syllogysmusban gyakoroljuk elménket, azon okból, mert a' természetleírás azon

tudomány, melly legpontosabb rendszert kíván, valamint a' mértan legszigorúbb okoskodást. De a' rendszer ezen mestersége, mihelyt egyszer jól birtokunkban van, végetlen haszonnal alkalmazható a' természetleirástul legidegenebb tudományokra is. Minden vitatkozás, melly a' cselekmények osztályozását teszi föl, minden fürkészés, melly az anyagok elosztását kívánja, ugyan azon törvények szerint történik; 's azon ifjú, ki csak azt vélte, hogy csak mulatsága tárgyaúl szolgáland e' tudomány maga is bámúlni fog, tapasztalván mi könnyüséget szerze magának mindennemű fölfogására.

Tudományunk nem kevésbbé hasznos a' magányban. Elégge kiterjedt, hogy a' legterjedelmeseb észt is foglalatoskodtassa, elégge változatos, elégge érdekes, hogy a' leghányottabbak lelkét is mulassa, vigasztalja a' boldogtalanokat, csillapítsa a' gyűlölséget. Mihelyt fölemelkedénk a' természet azon öszhangzatának vizsgálatához, melly a' gondviseles által ellenállhatatlanul van szabályozva, mi gyöngék és csekélyeknek találjuk azon mozgalmakat, mellyeket az emberek szabad önkényétől hagyott függeni! Mennyire bámúlunk, olly sok szép észt látva emésztödni, olly hasztalanul a' magok es mások boldogságára nézve, hiú tervek koholásában, mellyeknek néhány év elegendő, még nyomait is eltörölni.

Igen is, nyilván megvallom ezen eszmék soha sem voltak idegenek munkáimtúl, és ha minden erőmbül iparkodtam terjeszteni e' békes tanulmányt, onnan volt, hogy véleményem szerint, ez minden egyéb fölött alkalmas táplálni azon foglalatosági szükségét, melly századunk zavaraira olly nagy befolyású volt!!“

Az élő lényekről' 's a' műszerességről, vagy

is inkább az életműszerességről, így elmélkedik a' 11. s. köv. lap.

„ Ha, hogy az élet valóságáról igaz képzeletet nyerjünk, azt azon lényekben vizsgáljuk, hol hatásai legegyszerűbbek, hamar észreveendjük, hogy azon tehetségben áll, mellynél fogva némely test-egyesületek bizonyos deig, 's határozott idom alatt fönmaradni képesek, az őket körülvevő testekből egy részt szünetlenül fölvéve magokba, önanyagukból az elemeknek némely részt visszaadva.

Az élet tehát olly örvény, többé kevesebbé bonyolt, mellynek iránya állandó, 's mindig azon nemű részecskéket von maga után; hanem hol az egyéni részecsek nyugtalanul be és kimennek, olly módon, hogy az élő testnél az idom valódiab az anyagnál.

Mig ezen mozgás tart, addig azon test, mellyben gyakoroltatik, *élő, él*. Mihelyt a' mozgás, visszajövendés nélkül, megszűn, a' test meghal. A' halál után az elemek, fölszabadittatván a' rendes elemtörvények alá, hamar bontakozni kezdenek, a' honnan hamarább vagy későbben beálland az élt test eloszlása. Tehát az életi mozgás volt az, a' mi ezen eloszlást korlátozá, 's a' test elemeit pillanatokig egyesité.

Minden élőtest meghal egy idő után, mellynek véghatára mindenik faj számára kiszabott, 's a' halál az élet szükséges következésének lenni látszik, melly munkálása által is megváltoztatja észrevétlenül azon testek alkotását, mellyekben gyakoroltatik, olly módon, hogy annak folytatása lehetetlen lesz.

Valóban az élő test fokunkinti, hanem állandó változásokat tapasztal, egész tartása alatt. Eleinte a' kiterjedésekben nő a' mindenik fajnak 's az mindenik részének kiszabott viszonyokat követve, 's a' kijelelt határok között maradva; utóbb ré-

szei nagyobb számának tömötsége nevékszik, és úgy látszik, hogy a' változás ezen második neme teszi természetes halála okát.

Ha a' különböző élő testeket közelebről vizsgáljuk, bennök egy közös alkotást találunk, melyet egy kis gondolkozással is hamar valódilig szükségesnek ítélünk azon forgataghoz, millyen az életi mozgás.

És valóban kívántatnak a' testeknél merő részek, hogy az idomot biztosítsák, és folyó részek, a' mozgást föntartandók. Szövetek tehát hálós és kázmás, rostokból álló és merő lemezekből, mellyek a' folyó részeket téreikben tartják, ezen folyókban legállandóbb és legkiterjedtebb a' mozgás; az idegen anyagok a' testek belszövetébe hatnak, azokkal egyesülendők; ezek táplálják a' merőket, közbe szállítva részecskéiket; ezek fosztják meg fölösleges részeiktől a' merőket, a' kivetendő anyagok folyó vagy gáz idomban hatják ált az élő testek gőzelőit, likacsait (porus); hanem ellenben a' merők foglalják magokban a' folyó részeket és összehuzódások által mozgások egy részét szerzik.

A' merő 's folyó részek ezen kölcsönös hatása. a' részecsek ezen egyikekből a' másikakba menetelt, nagy hasonlatosságot tesz szükségessé azoknak elemi összetételében; és valóban a' műszeres testek merő részei nagy részint könnyen folyó vagy gázidomba általmehető elemekből tételtek össze.

A' folyó részek mozgása szinte egyre ismételt hatást kívánván, a' merők részéről, 's ők is ollyast osztván, megkívántatik, hogy merők egyszerű'smind hajlékonybak és kitégíthatók legyenek; és valóban, ez majdnem közönséges bélyege a' műszeres merő részeknek.

Ezen minden élő testtel közös alkotás, ezen hálózóvet. mellynek többé kevésbé hajlékony rostja 's lemezei többé kevésbé bővelkedő nedveket tartanak, neveztetik *műszerességnek*, életműsségnek (organisatio), 's következőleg a' mondottak szerint csak a' műszeres (életmüs) testek élhetnek.

A' műszeresség, a' mint látók, nagy számú elrendelésekből (dispositio) áll, mellyek meg anyi föltételei az életnek; megfogható, hogy az élet általános mozgása megállani kénytelen, mihelyt hatása arra megy ki, hogy föltételeinek egyike megváltoztassék, olly módon, hogy csak egyike akadjon is föl azon részinties mozgásoknak, mellyekből össze van téve.

Minden műszeres testnek, szövete közös minőségein kívül, tulajdon idoma is van, nem csak általában és külsőképen, hanem mindenik része alkotásának belsejéig, 's ezen idom határozza meg az általa gyakorolt részinties mozgások mindenikének tulajdon irányát, mellytül élete általános mozgásának bonyolata függ a' fajt kifejező, 's őt azzá tevő, a' mi valóban. Ezen általános mozgást mindenik rész elősegíti tulajdon cselekvés által 's annak különös hatását érezi, olly módon, hogy mindenik lényben az élet olly öszveség melly részei kölcsönös hatásából és visszahatásából származik.

Tehát az élet általában műszerességet tesz föl, 's mindenik lény tulajdon élete, azon lény tulajdon műszerességét föltételezi, valamint az órajárás az órát; — 's innét életét csak a' műszeres és az egészen azzal bírásra alkotott lényekben látunk, 's a' természettudósok minden törekvése nem mutathatá még, az alkotó anyagot meg, a' magátúl vagy akármelly

más külső okból munkálódót. Valóban az élet a' rendes elemi rokonságok által szüendő hatással egészen ellenkezőt gyakorolván az elemeken, melyek mindig részei az élő testnek, 's azokon, melyeket abba fölvesz, innét a' józan észszel ellenkezik, hogy az maga is ezen rokonságok által volna teremtve, 's azonban még sem ismerünk a' természetben semmi más erőt melly az előbb válna volt részeczeket egyesíteni képes volna.

A' műszeres lények születése tehát legnagyobb titok a' műszeres hatóságban és az egész természetben; egész mostanig csak fejlődni látjuk azokat, de nem képeződni; sőt még többet – mind azok, melyeknek eredetéig föl lehetett hatni, egy hozzájuk hasonló idomú, de előttök kifejlett testhez, szóval *szülőhöz*, *nemzőhöz* voltak ragadva. Mig a' nemzendőnek nincs tulajdon élete, hanem nemzőjéből vesz részt, csirának mondatik.

Azon hely hová a' csira tapad, az őt elválasztó 's neki tulajdon éltet adó alkalmi ok különböző, hanem ezen ősi eleinteni hozzáragadás a' hasonló lényhez, kivételtelen szabály. A' csira elválása *nemzésnek* mondatik.

Minden műszeres lény magához hasonlót nemz, különben, a' halál az élet szükséges következése lévén, a' fajok nem állhatnának fön.

A' műszeres lényeknek bizonyos, elvesztett részeit újra tenyésztő erejük is van, fajaik szerint, különböző fokon. Ez az úgy nevezett *újratenyésztés* ereje.

A' műszeres lények kifejlődése többé kevesebbé gyors, többé kevesebbé kiterjedt, az inkább vagy szűkebben kedvező körülmények szerint. A' melegség, az eledlek bősége, 's neme és még más okok is vannak reá befolyással, 's ezen be-

folyás általános lehet az egész testre vagy különös, bizonyos műszerekre; innét jő hogy a' nemzettek hasonlatossága nemzőikhez nem lehet mindig tökéletes.

A' műszeres lények e'féle különbözőéseit nevezük *fajtáknak*.

Nincs semmi tanunk, hogy, a' műszeres lényeket más kijelelő különbözőések olly természetűek volnának, hogy illy módon a' körülmények által hozattak volna elő. Mind az föltételes, a' mit e' tárgyról állítottak. Sőt a' tapasztalás ellenkezőt látszik bizonyítani, hogy t. i. földgolyónk mostani létében a' fajták igen keskeny határok közé szorítottak, és a' mennyire csak visszatudunk hatni a' régiségbe, azon határokat a' maiakkal egyeknek látjuk.

Tehát bizonyos idomokat köteleztetünk fölvenni a' dolgok eredete óta fönn állókat, ezen határon túl nem lépöket; és minden, ezen idomok egyikéhez tartozó egyének teszik az úgy nevezett fajt (espèce). A' fajták a' faj történetbeli elosztásai.

A' nemzés lévén egyedül azon határok megismerhetésének eszköze, mellyekig a' fajták kiterjedhetnek, innét a' fajt így határozzuk meg; *az egymástól, vagy közös, és hozzájuk annyira, mint ők magokhoz hasonlító nemzőktől származott egyének egyesülete*; de, noha szigorú ezen meghatározás, érezhető hogy igen nehezen alkalmazható a' meghatározott egyénekre, ha szükséges tapasztalások nem tétettek.

Újra mondva, a' beszívás, önnönintés, kigőzölgés, kifejlődés és a' nemzés minden élő testtel közös munkálatok; a' születés és a' halál lételők általános határai; a' háló idomú, összehúzható, téreiben mozogható, nedvet vagy gázt tartó

szövet, alkotások fő valósága; nedvé vagy gáz-
zá majd egészen átváltozható anyagok, 's egybül
másokba könnyen átmehető összevontetések, elemi
alkotások alapjai. Határozott és a' nemzés által örö-
kítendő idomok különböztetik meg fajaikat, hatá-
rozzák meg a' másod munkálatok bonyolatát a'
mint az közzülök mindeniknek tulajdona, kimu-
tatják az általa a' mindenség egyetemében játszan-
dó szerepet. Ezen idomok magok nem teremtik
elő 's nem változtatják magokat; az élet föltészi
lételöket; az csak az egészen előkészített műszer-
zetekben gyúlhat meg; és a' legmélyebb gondol-
kozás, a' legfinomabb figyelés nem ér előre a'
csirák előlétezéséig.“

Cuvier a' páratlan zoolog az állatok osztá-
lyozásában (ezen első darabban az emlős állatok
és madarak foglaltatnak) az eddigelé követett
rendszerektől egészen eltérve saját ösvényt csapott,
azon ösvényt, mellyet sz állatok alkotásába min-
den eddig létezett zoologoknál mélyebben belátó
lángesze 's az egybehasonlító boncztanban fárads-
hatatlan szorgalma tűzött eleibe. Miről hogy némi
fogalmunk lehessen 's a' munka megszerzése iránt
a' természet barátiban kedvet gerjeszszünk szük-
ségesnek látjuk legalább az emlős állatok osztá-
lyának tartalmát vázolatban előadni.

E m l ő s e k.

Ezek rendekre szakadása

1) Kétkezűek. Ember. — Annak különös al-
kotása. Természeti 's erkölcsi kifejlés. — Az em-
beri fajnak fajtái.

II) Négykezűek: 1) Majmok, Affe. — A' tu-
lajdonképeni majmok. — a) Emlök. Orang. Wald-
mensch. — Homlokmagas E. Der eig. Orang ou-
tang. — Homloklapos E. Der Schimpanse. — b)

Karnyúk. Gibbon. — c) Pofürük. Meerkatzen. — Ajkzimes P. Der blaumäulige Affe. — Orrfehér E. Die Weissnase. — d) Farkantyúk. — Imádott F. Der Hulman. — Búbos F. Der Kruh. — Fekete F. Budeng. — e) Tómkar sórényes T. S. sllenus et leonia. Nil Bandar. — Kalapos F. Der chine-sische Hutaffe. — Makogó T. Der Makakó. — Kukordu. Bruh. — f) Fargagomók. — Közönséges F. Der gemeine Affe — g) Ebfejömek. Der Pavian. — Örvhosszú E. Der Perückenaffe. — h) Duzajkok.

Az újvilág majmai. A) Göndörük; a) Bögönczök Heulaffen. — Közöns. Göndörük. b) Dúgujjak. Spinnenaffe, Klammeraffe c) Gömbesupok. d) Kúcsfödek. e) Majmókok. B) a) Kucsulanok. — Vereshasú k. Der rothbauchige Nachtaffe. — a) Kurtászak. — b) Fogarejtek. — Álarczos F. Der maskirte Affe — Özvegy F. Der Traueraffe. — c) Éjszemömek. Schlafaffe. — Sujtásos E. Kuszi. — Kuszi. — Mirikina. — 1) Ingadúk. — Aranysörényű I. Das Lövenäffchen. — 3) Mákik. — a) Tulajdonképű mákik. b) Indrik. — c) Lórik. — Lassú L. Das Faulthier. — d) Talpanyúk. — e) Sarkanyúk.

R a g a d ó z ó k.

I. Kézszárnyuak, Fledermäuse. — a) Denevérek. Fledermaus. 1) Szárnyanczok. — a) Farkatlan Sz. — Fekete Sz. Kalong. — Közönséges Sz. Die gemeine Resette. — b) Kísfarkúak. 2) Hátragok. — Tulajdonképeni denevérek. 3) Fülgék. 4) Szürkülészek. 5) Éjjelészek. 6) Lábakéz. 7) Szárnyikkelöncz. 8) Nyulajkóczok 9) Hártyorrok. Blatt-nase. — Lidércz. H. Der Wampyr. 10) Nyelvöltök. 11) Tömbörök. 12) Patkóczok, Hufeisennase. — Nagy P. Die grosse H. — Kis P. Die kleine H. 13) Göndörorrok. 14) Tálor. 15) Kezénzsebek. 16) Meredfők. 17) Közöns. denevérek. — Szárnyas-

egér **D.** Die Fledermaus. — Éjjelező **d.** Die Speckmaus. — Törpe **d.** Die Zwergfledermaus. 18) Öszfülek Die Grossohren. — Nagy ő. Die grossohrige Fledermaus. 19) Éjröpök. **b)** Majmugrászok. Fliegender-Máki,

II) Bogárevők. Insectenfresser. **a)** Sünök. Igel. — Közönséges **S.** Der gem. Igel. **b)** Sünshutok. — Tövises **S.** Der Tereue — Sörtés **S.** Tendrac. **c)** Szőr-sünök. — **d)** Cziczkányok. Spitzmaus. — Közönséges **C.** Die gem. Sp. — Vizi **C.** Die Wassersp. — **e)** Cziczúsok. Bisamratte. — **f)** Aranydokok. Goldmaulwurf. — **g)** Vakondokok. Maulwurf — **h)** Sugárdokok. Sternmaulwurf. — **i)** Czicz-túrók. Wassermaulwurf.

III) Húsevők. Reissende Thiere. **a)** Talponjárók. — **k)** Medvék. Der Bär. Erdei **M.** Der braune europäische **B.** — Éjszakamerikai **M.** Der Baribal. — Ekes **M.** Der südamerikanische **B.** — Tengeri **M.** Der Eisbär. — **l)** Talpályok. — Mosó **T.** Waschbär. — **m)** Talpajárók. Der Pandal. — **n)** Talpacsok. Benturong. — Fekete **T.** Der schwarze Benturong. — **o)** Orramozgók. Cuati. — Veres **O.** Der gesellige **C.** — Barna **O.** Der einsame **C.** — **p)** Fogódzók. — Mézező **F.** Der Kinkaja. — **9)** Berzok. Dachs. — Közönséges **B.** Der Dachs. — Amerikai **B.** Der amerikanische **D.** — **r.)** Falókok. Vielfrass. — Torkos **F.** Der Vielfrass. — Barna **F.** Der Galera. **s)** Borzonzc — Méhész **B.** Der Honigdachs. **ß)** Ujjonjárók. **t)** Menyétek 1) Menyétek különösen: — Görény **M.** Der gemeine Iltis. — Furó **M.** Das Frett. — Lengyel **M.** Der Peruaska. — Sibiriai **M.** Der siberische Iltis. — Közönséges **M.** Das kleine Wiesel. — Hölgy **M.** Das Hermelin. Vidra **M.** Der Nörz, Mink, Norek. — Jávai **M.** Der Javanische. Iltis. — Csikolt **M.** Das gestreifte Wiesel. — Reményfoki **M.** Der cap'sche Iltis. 2)

Nyusztok. — Közönséges Ny. Der Edelmarder. —
 Nyest Ny. Der Steinmarder. Czoboly Ny. Der
 Zobel. — Fekér Ny. Der weisse Vison. — Kanadai
 Ny. Der Pekan. 3) Görények. Stinkthier. — Sza-
 gos G. Das Stinkthier. Der Skunk. Bűzös G. Der
 Chinche 4) Bűzények. Jávai B. Der Telagon. 5)
 Vidrák. Die Ottern. — Közönséges V. Fisch Otter.
 — Tengeri V. Der Meer Otter — a) Ebek. Hun-
 de. — 1) Tulajdonképi Ebek. — Szelid E Der
 Hund. 2) Farkasok. Der Wolf. Közönséges F. Der
 Wolf. — Fekete F. Der schwarze Wolf. — Mexikói
 F. Der mexikanische W. — Amerikai F. Der ameri-
 canische W. — Szakál. Goldwolf. — 3) Rókák.
 Fűchse — Közönséges R. Der gemeine F. — Bra-
 ziliai R. Der brasilische F. — Sárga R. Der klei-
 ne gelbe F. — Három színű R. Der dreifarbige F.
 — Fekete R. der schwarze Silberfuchs. — Éjszaki
 R. Der Steppenfuchs. Steinfuchs. — Reményfoki
 R. Der cap'sche F. — Nagyfüllű R. Der Ambukol.
 4) Seregeb, Simir. Der wilde Hund. v) Petyme-
 gek. — 1) Tulajdonképi petymegek. — Közönséges
 P. Zibetkatze. — Czibét P. Das Zitethier, 2) Já-
 nótok. — Közönséges J. Die Genette. 3) Kúko-
 rok. — Indiai k. 4) Petyzsebek. — Aegyptomi P.
 Die Manguste von Aegypten. 5) Öszönyilak. 6) Man-
 gok. 7) Petyürek. w) Hienák. Hyäne. — Csikos
 H. Die gestreifte H. — Barna H. — Die braune
 H. — Foltos H. Die geflechte H. x) Macskák. Ka-
 tzen. — Oroszlán. Der Löve. — Rohanócz, tigris.
 Der Königstieger. — Onka. Der Jaguar, der ameri-
 canische Tiger. — Párducz. Der Panther. — Leo-
 pard Der Leopard. — Puma. Cugar. Der ameri-
 canische Löwe. 1) Hiúzok. Luchse — Közönsé-
 ges H. Der Luchs. Rothluchs. — Verhenyes
 H. Luchskatze. Mocsári H. Sumpfluchs. — Ohiúz
 (karakál) Der Karakal. — Szemge. Der Ozelot. —
 Házi M. Die eigentliche Katze. y) Kétlábuak.

Schwimmfüsser. y) Fókák. Robben. 1) Külfülte-
len fókák. — Borjú F. Der gemeine Seehund. —
Szakállas F. Die Bartrobbe. — Nyulfarku F. R.
mit den Hasenschwanz. 2) Váganegyek, 3) Tom-
kúpok. — Fehér hasú F. Die Mönchsrobbe. — 4)
Záponyom. Tarajos F. Die Kappenrobbe. 5) Or-
nyok. — Oroszlán F. Die Rüsselrobbe. 6) Küfüles-
fókák. — Törényes F. Der Seelöwe. — Medve F.
Der Seebär. z) Rozmárok. Wällrosse. — Közönsé-
ges R. Das Wallross.

IV) Erszényesek. A) 1) Fijahordók. Beutel-
ratte. — Füle kétszinű F. Das R. mit Zweifarbigen
Ohren. — Fekete arczorrú F. Die grosse B. von
Paraguai. — Csecsiszákos F. Die grosse B. von
Brasilien. — Foltszemes F. Das Vierauge. — Há-
tas F. Der surinamische Aeneas. — Szürke F. Schu-
pati. — Rövidfarkú F. Der Tuan. a) 1 sztalpak. b)
Kétméhűek. c) Iszákok. 2) Mezfarkak. 3) Köröm-
kűlyök. B) 4) Perczkűlyök, Phalanger. a) — Tulaj-
donképi perczkűlyök. b) Repülő perczkűlyök. Flie-
gendes Phalanger. C) 5) Fönfarok. Potoru. D) 6)
Vearkok, Ugrányok Känguruh. — Ugrány V. Das
Känguruh. — E) 7) Csútok Der Koala. F) 8) Er-
szék. — Barna E. Das Wombat.

V) Orlok. A) mokusok. Eicchorn. — Evet M.
Das Eichhörnchen. a) Hörcsevetek. — Csikolt H.
Das Erdeichhorn. b) Farkveetek c) Röpevetek. Flie-
gendes Eichhorn. — Lengyel R. Das gem. flieg. E.
Szigetsoki R. Der Taguan. d) Ájajak. — Madagas-
kári A. Das Aye. 2) Patkányok. a) Mormogák.
— Havasi. Das Marmelthier. — Lengyel M. Bobak.
b) Ürgék. — Üрге. Das Ziezel c) Pelék. — Enniva-
ló P. Der Siebenschläfer, Rellmaus. — Cser P. Die
grosse Haselmaus. — Mogyoró P. Die kleine Ha-
selmaus. d) Tövis-egerek, Stachelratte. e) Víz-
egerek. f) Nyülegerek. g) Tulajdonképi patkányok.

— Eger. Die Hausmaus. — Patkány. Die Ratte. — Vándor P. Die Wanderratte. — Szörnyű P. Die Bismarratte. a) Egerek. Mäuse. — Kahirói E. Die M. von Kairo. — Mezei E. Die Waldmaus. h) Örölkék. i) Reszelkék. k) Hörcsökek. Hamster. — Közönséges H. Der H. l) Mezőtanyászok. m) Habtanyászok. Ondatra. — Kanadai H. Die canadische Bismarratte. n) Közönséges Mezőtanyászok. Feldmäuse. — Pocz. Die Wasserratte. — Földi M Die Schermaus, Erdmaus. — Mezei M. Die kleine Feldmaus. — Gyökerész M. Wurzelmaus. o) Lemmingek. Lemminge. — Közönséges L. Der Lemming. — Sziberiai. L. Der Zokor. p) Szittanyászok. — Reményfoki Sz. Die Ohrmaus. q) Ugreregerek. Springmäuse. 3) Szókegerek. Springhase. — Kaffer sz. Der Berg-hase. 4) Vaksiki Blindmäuse. — Vak v. Die Blindmaus 5) Pislókák. — Zátunyi P. Der Sandmoll. — Fehérfoltos P. Der Cap'sche Maulwurf. 6) Zseb-egerek. Beutelmaus. 7) Csüt egerek. 8) Hódok. Biber. — Kanadai h. Der Biber. 9) Széthódók. 10) Sülök. Stachelschwein — a) Tulajdonkép sülök. Tarajos S. Das gemeine Stachelschwein b) Sítsük. c) Türejsük. d) Göndesülek. 11) Nyulak. Hasen. — a) Tulajdonképi nyulak. — Mezei Ny. Der gem. Hase. — Változó Ny. Der Alpenhase. — Tengeri Ny. Das Kaninchen. — Siberiai Ny. Das Sibirische Kaninchen. — Afrikai Ny. b) Sipörlék. Pfeifhase. — Apró s. Der Zwerghase. Havasi Das Schoberthier 2) Hártyörlék. — Guyani H. Der Capibara 13) Örlecsek. Meerschweinchen. — Tengeri O. Ferkelkaninchen. 14) Mókók 15) Agutik Aguti. — Farkas A. Akuchi. — Pampasz A. Pampaszhase. 16) Pakák. Paka. — (?) Csinkörle, Chinchilla.

VI) Foghijasak. A) Lassanjárók. Faulthiere.

1) Lajhárok. Faulthiere. a) Ái-ok, — b) Lajhárok tulajdoképen, — közönséges L Der Unau Haláj. B) Rendes Foghi asok 2) Tatuk. Gürtelthier. a) Tatuhe-

tek. b) Tatutizek, c) Tatupikkek, d) Tatuvájak, e) Tatukarmök. Szörnyű T. Der Riesentatu f) Háta-
vértések.—Csonka H. Das Cürassthier. 3) Vajlábak
—Reményfoki v. Erdferkel. 4) Hangyászak. Amei-
senfresser, Sörényes H. Yurumi. — Fogódzó H. Ca-
guaré. 5) Tobzoskák. Schuppenthier. C) Egyvékuak,
egyűrűek. 6) Gömbölyek. Stachelameisenfresser. 7)
Kacsa szájuak. Schnabelthier. — Képtelen. k.

VII) Vastagbőrűek. A) Ormányosok. 1) Ele-
phantok. Elephant, a) Kupfoguak. B) Vastagbőrű-
ek, szorosb értelemben. 2) Vizilovak. Flusspferd.
— Kétéltű v. Das Nilpferd. 3) Disznók. Schweine.
B) Rendes disznók. — Sertés D. Das Schwein. —
Álarczos D Das Larvenschwein. — Babirssza D.
Hirscheber. — ab) Szömöcspefok. Warzenschwein.
— c) Hátanyilak. Nabelschwein. — Örvös H. Pati-
ra. — Ajakas. H. Tajassu. Fegylenösd. 4) orrszar-
vuak Nashorn. 5) Sziklábúk. Klippeschliefer. —
Hajdanócz. — Tarajfog. — 6) Tapirok. Tapir. Indiai
T. Der Maibu. — D) Merőkörműek. 7) Lovak. —
Közönséges Ló Das Pferd. — Dsagatáj, Dschig-
getai. — Szamár. Der Esel. — Zebra. Das Zebra.
— Kuaga, Das Quagga. — Bérczló. Das wilde
Pferd.

VIII) Kérődzők. A) Szarvatlanok. 1) Tevék.
a) Tulajdonképi tevék. — Kétpúpu T. Kameel. —
Égypúpu T. Dromedar. b) Lámák. — Szőrös L.
Dad Lama. — Gyapjas L. Das Vivognethier. 2)
Pésmák, — Tatár. P. Das Moschusthier. B) Szar-
vasok. 3) Szarvasok Hirsch. — Jávorsz Das Elen.
Elk. — Irámsz. Das Rennthier. — Dámvad. Der
Damhirsch. — Közönséges sz. Der Edelhirsch. a)
Ózek. — Europai óz. Das Reh. — Tatár óz. 4)
Hegyelű. Giraffe. C) Oduszarvasak. 5) Zergék.
— Gazilla. Gazelle. — Koriuna. Die Corinne. —
Kevel. — Dseren. Der Dscheiran. — Szököcs. Der

Springbock. — Nubiai Z. Mondes — Antilope. — Sziklaugró Klippspringer. Törpe. Z. Die Zwergantilope. — Horgelócz. Der Maill. Szarvahosszú. Der Gemsbock. — Algazel. Algazel. — Kék Z. Der blaurock. — Ló Z. Der Koba. Szakállas Z. — Der Kudu. — Szarvanégy. Der Tschaku. — Nyakszakállas. Z. Der Nylgan. — Kőszáli Z. Die Gemse. — Gnu. Das Gnu, Niü. 6) Kecskék. Bock, Ziege. — Törzsök k. Die wilde Ziege. — Vad k. Der Steinbock. — Kaukazi k. Der Steinbock von Kaukasus. 7) Juhok. Schafe. — Argali J. Der Argali. — Sardiniai J. Der Muflon. 8) Marhák. Ochse. — Közönséges M. Der Stier. — Bölény. Der Auerochs. — Amerikai B. Der Bison. — Bival. Der Büffel. — Gival. Der Gyll. — Bőfögő ökör. Der Grunzende Ochs. — Pésma ö. Bisamochs.

IX) Czetek, A) Fűczetek. 1) Kézczetek. Manati. 2) Habilánok. 3) Legelczetek. B) Rendes czetek (húsevők). 4) Suhanúszók. Delphine. — a) Tulajdonképi Delphinek. b) Kávorúszók. c) Ajkaboltok. Meerschwein. d) Hátasikak. e) Padlatfogúak. — 5) Kétfogúak. Narval. 6) Szöketők Caschetot. C) Szöketelyek. — 7) Czethal. Wallfisch. a) Szárnyuczetek. b) Simahasú szárnyuczetek. c) Árku-czetek.

Ezen nagyobb részint új és hallatlan nevezetek közül talán lehetett volna legalább több fordítók egy célra dogoztával alkalmasabbat is találni, 's az által a' munkának nagyobb kelendőséget eszközölni. Azon körülmény azonban, hogy a' pálya új, rögzös és töretlen némileg kimentí a' fordítót. Ohajtandó, hogy a' többi darabok minél hamarabb világot láthassanak.

Z.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Jury, Schwur — oder Geschworenengericht: als Rechtsanstalt und als politisches Institut. Die groszen Gebrechen unserer deutschen Strafrechtspflege, und das Schwurgericht als das einzige Mittel, ihnen gründlich abzuhelfen. Von Carl Theodor Welcker. Aus dem Staatslexicon Bd. IX. besonders abgedruckt. Altona Joh. Fridr. Hammerich 1840.

(Árá 1 for. pengó pénz.)

A' törvényes eljárásokbani nyilvánosság üdvös eszméje hazánkban is nemcsak megpendített már, hanem sok lelkes pártfogókra is talált. A' nyilvánossággal szoros kapcsolatban áll a' Jury vagy esküttek törvényszéke, mellynek eszméje hazánkban szinte nem ismeretlen, de azért aligha léphet még egy darabig életbe.

Ezen fontos tárgyról, melly a' polgári szabadság életfájának olly nemes gyümölcse, jelen classicus munkából, némelly kivonatokat közölni cél- és korszerűnek gondoljuk.

„Angliában — mond a' szerző az 1825. Junius 22éről költ legújabb parlamenti végzés szerint minden angol az esküttek székének tagja lehet, ki huszonegy éves, tíz font sterling jövedelme van, saját

vagy haszonbérbe vett fölbirtokából, 's a' megyében (grófság) megvan telepedve. Némely személyek azonban ezen jogból kirekesztvék, mivel nem tartanak eléggé alkalmasoknak, vagy a' kormánytól eléggé függetleneknek, vagy mivel a' vádlott elleni elfogultságról gyanúsak. Ide tartoznak a' lelkészek, pairek, a' királyi főtörvényszéki bírák, a' királyiház cselédjei, katonatisztek, rendőrségi tisztviselők, tömlöztartók stb. Ha a' vád idegen ellen van intézve, a' lehető leguagyobb pártatlanság tekintetéből, az esküttek fele idegenekből, rendszerint, ha lehetséges, a' vádlott hazafiaiból áll. Mind azok nevei, kik valamely megyében eskütszéki tagok lehetnek, évenként a' békebírák által lajstromba szedetnek, 's a' netalán megtörténhető tévedésnek, vagy kihagyásnak megigazítása végett, a' templomok ajtaira ragasztatván kihirdettetnek. Az elkövetett hiba megigazítását sürgető követelésekről a' békebírák ítélnek. Ezen nagy lajstromból a' megye polgári elnöke (Sheriff) tíz nappal a' gyűlés előtt, az esküttek gyűlése elnökével legfeljebb hetvenkét, 's legalább negyvennyolcz személyt közöl. Neveik a' gyűlés megnyitásakor egyes pergamen levelkékre íratnak, edénybe vettetnek, mellyből a' törvényszéki-írnok a' tizenkét eskütt neveit kihúzza. De a' vádlottnak joga van vagy az esküttek egész lajstromát félrevetni, ha előadja, hogy a' megyei elnököt a' tervezésben pártosság vezérelte, ha az elnök a' vádban érdekelletik, vagy a' vádlóval rokonságban áll. Ezenkívül, a' vádlott egyes eskütteket is félrevethet, még pedig minden okadás nélkül egészen húszig, 's azonkívül még mindegyiket kitörölheti törvényes okoknál, p. o. az eskütségei képeesség hiányánál, törvény — vagy tettebeli becstelenség, vagy pártosságnál fogva. Ha ekkor tizenkét eskütt nem marad, számuk rendszerint a' körülállókából pótoltatik ki, kikre nézve ugyanazon félrevetési jo-

gokkal lehet élni. Ha végre tizenkettőre telik a' kifogásnélküliek száma, megeskettetnek, 's az esküttek törvényszéke alakúlva van.

Franciaországban esküttek lehetnek azon francia statuspolgárok, kik harmincz évesek, 's a' polgári jogok birtokában vannak, jövedelmeknél, vagy értelmi műveltségeknél fogva mint előkelő (notable) polgárok kellő kezességet nyújtanak. Ide tartoznak 1) minden tagjai a' parlamenti követeket választó társaságoknak, kik a' departementben választási joggal bírnak, vagy adóval leginkább megvannak terhelve; 2) a' királytól kinevezett de fizetés nélkül szolgáló nyilvános tisztviselők; 3) a' szárazí és tengeri hadiseregek tisztjei, kik szolgálaton kívül vannak, ezer kétszáz frank nyugalmépénzt húznak, és öt év óta a' megyében (departement) laknak. 4) az egy; vagy több tudományos karok tanárjai, és licentiatusiai, ha valamely törvényszéknél mint ügyvédek, vagy ügyviselők szolgálnak, vagy az akadémiai tudományok valamely ágabani tanítással megbízzák vagy már tíz év óta a' megyében laknak; továbbá az Institut, vagy más a' király által elismert tudományos társaságok tagjai, vagy levelezői; 5) végre azon jegyzők, kik hivatalos működéseiket már három év óta gyakorolják. A' megyei ispánok (præfect) mind ezen képes egyedek lajstromát elkészítik, 's kiegészítik, ha minden megyében legalább nyolczszázra nem mennek, egész ezen számig azon legtöbbet adózó polgárokból pótoltatnak ki, kik egyébiránt parlamenti követeket nem választhatnak. A' lajstromok az igazítás vagy kiegészítés végett hasonlókép kihirdettetnek. A' lajstromok kiigazítását sürgető követelések felett a' törvényszékek ítélnek.

Ezen lajstromokból aztán az ispán a' legközelebbi évre szolgálendő lajstromot készít, az első lajs-

stromon feljegyzett minden egyedek negyedrészből, de a' mellynek a' háromszázat meghaladni nem szabad. Ezen lajstromot átküldi a' feljebb-viteli törvényszék elnökének. Ez aztán tíz nappal a' gyűlés megnyitása előtt, a' törvényszék nyilvános ülésében, sorsszerint harminczhat nevet húz ki, kik a' gyűlés alatt esküttekül szolgálандók. Ha a' gyűlés megnyitásakor harminczan nem jelennek meg, úgy nevezett pótlék-férfiak által egészítetnek ki ezen számig, kik a' gyűlés helyének névjegyzékéből sors szerint választatnak. A' jelenlévők nevei edénybe vettetnek, mellyből tizenkét nevet kihúznak. Midőn valamely nevet kihúznak joga van először a' vádlottnak, kivel egy nappal a' gyűlés előtt az esküttek nevei közöltettek, azután pedig a' tisztí ügyvédnek minden ok-adás nélkül a' kinevezett eskütől vonakodni, míg tizenkettőnél több nincs hátra. Az egyenetlen szám mellett joga van a' vádlottnak egygyel többtől vonakodni. Ha tizenkét kifogás nélküli eskütt jelen van, vagy olyanok, kik ellen semmi törvényes kifogást nem tehetni, megeskettetnek, s a' törvényszék alakúlva van

Az esküttek ezen egész képezésének Angol és Franciaországban nyilván az a' célja, hogy az egész nemzetből az olyan polgároknak, mint a' nemzet képviselőinek elegendő száma, a' nemzet nevében, 's mintegy nyilvános lelkiismeretekép—mint a' régi angol törvényszéki formulák nyilván kimondják, ítéljen a' vétek létezéséről, kik erre minden tekintetben a' legalkalmasabbak. Személyes erkölcsi feddhetetlenség, tisztességes jövedelem, szellemi és képződési elsőbbségek a' társaság különböző rangjaiból és rendjeiből egyvelegök, azon tájékoni lakások, hol a' gonosztett történt, 's hol a' gonosztévő tartózkodik; 's ezenkívül azon sajátlagosság, miszerint ők va' mamint az ítélet előtt pol-

gártársaik kebeléből kiléptek, úgy azután minden állandó hatalom nélkül visszatérnek, igazolják azon véleményyt, miszerint ők, személyes alkalmatosság mint szinte a' haza és igazság iránti érdeknél fogva, végre azért, mivel nekik az ártatlanság és szabadság védelmezése szintűgy szívökön fekszik mint a' közrend és bátorság, a' vétek létezése vagy nem létezése feletti lelkiismeretes és eldöntő vizsgálatot tartani legalkalmasabbak.

De főleg mi nyomja ő rájuk az alkalmasság és teljes pártatlanság nyilvános pecsétjét? Azon kölcsönös befolyás, mellyel mind a' status, mind a' vádlott bír a' legalkalmasabb, és pártatlanabb bírák választására. Ezen befolyás minden bizounyal nagy fontosságu a' status hatalomra nézve, mivel a' kormány felsőbb tisztviselői minden eskütségre képesek közül azon névjegyzéket választják ki, melly a' gyűlés elnökének átadatik, hogy közülök az egyes esetre nézve alkalmas esküttek szükséges száma alakitassék. Itt már a' kormány igen tetemes vonogatósi jogot gyakorolhat, 's minden alkalmatlankat kirekeszthet. Franciaországban még akkor is, midőn az esküttek ezen névjegyzékből választandók a' status- vagy general-procurátornak mint tisztivagy törvényszéki vádolónak igen terjedelmes vonogatósi joga (Recusationsrecht) van. De a' vádlott is, különösen Angliában, igen terjedelmes vonogatósi jogainál fogva, az olly nagy nyilvános ellenőrség alatt képződött névjegyzékéből, a' különben köztiszteletben álló és alkalmas polgároknak, mind azokat eltávolíthatja, valakik előtte csak legkevésbé részrehajlóknak, vagy elfogúltaknak, vagy a' hazai igazság-szeretet kevésbé hű képviselőinek látszanak. A' vádlott, és a' vádoló status ilyen módon ollyan törvényszékre tesznek szert, mellyet ők a' lehetőségig legpártatlanabbnak ismertek el, 's mellyet némileg magok választottak.

A' törvényes statusbirák, és az eskültek ilyen módon egyesült törvényszékéhez és eleibe tartoznak már a' vádlotton, tanúkon, a' törvényszéki írkokon, és a' népen kívül melly a' szóbeli nyilvános tárgyalatason jelen lehet (ha csak valamely az erkölcsökre nézve botrányos eset a' bemenetelt kivételkép csak az ügyvédeknek nem engedi meg) még következő két fő alkotó-részek. A' statusbirák mellett egyfelől van egy vagy két tisztí vagy statusi ügyviselő, kik szinte mint a' birák az egész tárgyalás szoros törvényességére, legközelebb pedig a' statusérdekeinek védelmezésére tartoznak ügyelni. Erre nézve a' francia vádoló perfolymatban egy tisztí ügyvéd rendesen úgy lép föl, mint nyilvános vádló, 's mint ilyen köteles minden eszközökről gondoskodni a' vádlott elmarasztására nézve; Angliában pedig rendesen magányvádlók is lépnek fel. A' statusprocuratorok és vádló ellenében állanak aztán Angliában és Franciaországban a' három szabadon választott védelmezői a' vádlottnak, kik főleg a' vádlottra nézve minden kedvező körülményeket kiemelnek, 's a' nyilvánosság által gyámolítva, a' törvények pontos megtartására, a' vádlott kedvéért örököden. Tudni való, hogy nekik sem szabad soha tudva igaztalant, és törvénytelen védelmezni, valamint a' tisztí ügyvédnek is szoros kötelessége, hivatala nyilvános érdekében az igaztalant, és törvénytelen ostromolni, a' vádlottra nézve kedvező körülmények érvényességét elismerni.

De épen a' védelmezés- és vádolásbeli két-részrőlí ellenkező szerepeik, az abból természetesen következő ellenkező fő irányaik, az igaz és párt nélküli ítéletre nézve felette lényegesek és jelesek, hogy a' dolog a' lehető legtöbb oldalról, 's teljeseen ellenkező szempontokból tekintessék, 's min-

den jelentős pontjai kiemeltessenek. Már csak azért, mivel ez nálunk hiányzik, 's a' vádló és a' vádlott nem állnak együtt a' bíró előtt, a' mi német büntető-törvénybeli eljárásunk valóságos rém. Ellenben a' statusbírókat és az eskütteket, részrehajlatlan bírói kötelességek arra szólítja föl, hogy a' természetes kiegyenlítést 's a' részrehajlatlan igazságot keressék. Erre nézve a' bírák és esküttek, valamint a' vádló és védelmezők is azon dicső joggal is bírnak, a' dolog felvilágosítása végett, mindig a' szükséges kérdéseket intézni a' vádlotthoz, valamint a' tanúkhoz is, vagy az elnök által intéztetni; ez által minden félreértéseknek eleit venni, 's a' homályos pontokranézve magoknak, és másoknak világosságot szerezni.

Ők tökéletesen, sőt élénken látnak és hallanak mindent magok előtt, nem mint nálunk a' bírák az előadás alkalmával a' gyakran igen egyoldalú kivonatokból igen egy oldalú holt protocullumokból, csak egy harmadik által, talán hibásan felfogott, 's tökéletlenül talán helytelenül előterjesztett tárgyakat kénytelenek előttök felolvasni hallani, a' nélkül, hogy a' vádlottakat és tanúkat saját szavaikkal, tekintetökkel és taghordozásaikkal együtt valaha magok látnák, vagy hallanák, vagy hogy rögtöni felvilágosítást adhatnának, olyan felvilágosításokat, melyek a' dolgot egészen más alakba öltik mint akármi más.

Hogy azonban az esküttek, és a' többi bírák ezen a' vétek létezése feletti részrehajlatlan igazság után törekedvén, kellő gyámolítást nyerjenek, a' gyűlés elnökének kötelessége a' nyilvános szóbeli eljárás után, röviden, a' lehető részrehajlatlansággal, nyugalommal, és világossággal az egész tárgyalás eredményeit 's a' vádlott mellett vagy ellene szóló pontokat ismételni. Ekkor írásban adja által az

eskütnék a' gonosztett elkövetését vagy nem követését, 's a' cselekvény azon körülményeit illető kérdéseket, mellyek törvényileg lényegesek, hogy a' fő tettet mint súlyosabban vagy gyengébben büntetendőt előterjessze.

Megtörténvén ezen érett, és több oldalú előkészület a' meggyőződés eszközlésére, az esküttek különös tanácskozó szobájokba visszavonóluak. Ide visznek magokkal a' törvényes kérdéseken kívül, hogy egyes pontokat még vizsgálat alá vehessenek, minden az illető lett dolgokról szóló okleveleket. Ekkor aztán köteleztetvék kétségeik felett egymást kölcsönösen felvilágosítani, 's végre a' vétek vagy nem vétek feletti lelkiismeretes határozatban megegyezni. Utolsó szavazatját egyébiránt, fájdalom a' szeptemberi törvények óta Franciaországban állítólag azért, hogy kiki a' lehetőség függetlenül 's külső befolyás nélkül ítélhessen, mindenki tartozik titokban beadni.

Az angol Jurynél az ítéletre nézve szükség, hogy az esküttek közakarattal abban megegyezzenek, mellyre-nézve ezen megegyezésig tűz és táplálék nélkül együtt maradnak. Ezen, minden esetre leginkább históriai körülmények által keletkezett intézkedést gáncsolhatni ugyan; általjában azonban minden kétségek alaposabb megfontolását fogja az eszközölni. A' legrosszabb esetben pedig azon alaptételnek vagy elvnek kedvez az: *miszerint jobb a' bűnösöket megmenekedni hagyni, mint az ártatlanokat törvényes gyilkosság által kivégeztetni.* A' vétkest az esküttek csak a' vétekrüli belső meggyőzések után tartoznak kimondani. Törvényes bizonyító szabályokhoz nincsenek kötve. Csak-hogy Angliában, a' felségsértés esetében, nem szabad a' vádlottat elítélniök, ha csak két teljes érvényességű tanúvallomás nem bizonyít a' vétek mellett;

valamint a' vádlott vonogatási joga is a' felségsértési perben sokkal nagyobb.

A' nagyszerű britt szabadság neveli a' vádlottak, és az ártatlanság bátorságosítását, midőn ellenben a' zsarnokság, a' kényuraság kissebbíti azt. Mindenkit, ki, mint ezen sorok szerzője, az angol eskütszéket maga szemlélhette, bamúlással tölt el azon nagy elv iránti szorgos és folyvásti gondoskodás.

A' francia Jurynél eleinte nem volt elegendő egyszavazatú-többség, és így hét eskütt többsége öt szavazat ellen az elítélésre, hanem az ilyen esetekben a' statusbirók is együtt szavaztak a' kérdéses tárgy felett. még pedig úgy, hogy szavazataik az esküttekével összeszámláltattak, 's a' többség határozott, későbbben pedig a' statusbirák többsége határozta el a' felszabadítást. Innen következett az, hogy az esküttek a' súlyosabb esetekben ha nálók a' vétek feletti meggyőződés túlnyomó, de még sem minden kétségen felül volt, gyakran a' birók kezeibe adták által az elítélést; heten szavazván öt ellen. De az újra átnézett, 1832-ki *code d' instruction* szerint ez Franciaországban el van törölve, 's az elítélésre nyolcz szavazat kívánatik négy ellen; a' septemberi törvények szerint azonban ismét csak hét öt ellen.

Azon esetekben azonban, midőn a' vétek az esküttek előtt kétségtelen ugyan, de az elítélést rájuk nézve különös enyhítő körülmények nehezítik, kimondhatják hasonló szavazat többséggel az enyhítő körülmények létezését, melly esetben a' birák köteleztetvék gyengébb büntetést mondani ki. Angliában az esküttek, hasonló súlyos esetekben, hol a' kérdéses gonosztetről ugyan semmi kétség sincs, de bizonyos körülmények miatt a' cselekvény gonosz jelleme és büntetésre méltóvolta előt-

tök kétségesnek látszik, azon joggal is bírnak egy ügy nevezett külön tilalmat (Special-Verdict) adni, melly által a' helyett, hogy a' *vétkest* kimondának csak azt nyilatkoztatják, miszerint a' lett-dolog igaz, hogy a' dolog eldöntését törvénytudó statusbiráknak átengedjék.

A' netalán történhető balfogások ellen ezen kívül még más intézkedések is védenek. Ide tartozik, nem csak az egész perbeni eljárás megsemmisítése, azon esetben; ha a' perfolyamatja alatt, vagy pedig a' törvénynek a' bírók általi hamis magyarázata által valamely lényeges törvényes szabály meg volt sértve. Ezen megsemmisítést (*casatio*) vagy a' tisztí ügyész vagy a' vádlott követelheti; ha ez megtörténik az ügy egy új eskütszék eleibe utasítatik, hol az egész tárgyalatás újra kezdődik. Akkor is, ha valamely eskütt netalán magánybeszélgetés, vagy olvasgatás, vagy a' tárgyalatás alatti távollét által, mi az alattomos perlekedés alatt a' bírákon gyakran megtörténik, azt mutatta ki, hogy feszült figyelme az egész tárgyalatás iránt félbe szakadt, az egész eljárás meg van semmisítve.

De különös bátorságosítás okáért, hogy a' status-birák kárhoztató ítéletet ne mondjanak ki, hol a' vétek létezését nem hiszik; és ne-hogy az esküttek az ilyen különös esetben az ártatlanságnak árthassanak, az olyan elítélés által, mellynél a' tudományos bírák, igazságok felett komolyan kételkednek, ez utóbbiaknak az ilyen kárhoztató ítélet esetében Anglia- és Franciaországban a' felfüggesztés jogával bírnak, mellynél fogva a' dolgot új eskütszék eleibe utasítják. Azon esetben, ha az ítélet nem világos, tökéletlen vagy másképp szabályelleni, vagy az esküttek tévedésén, vagy balfogásain alapúl, joga van a' törvénytudóknak az eskütteket még egyszer tanácskozásra felszólítani.

Mind ezen vizasztaló eszközök, valamint az egész eljárás mód nyilván arra számítvák; *hogy a' józan elfogulatlan esze és több-oldalú életbeli tapasztalása a' legtisztesebb, legrábizhatóbb polgároknak vagy a' nép-képviselőinek, a' különböző néposztályokból, a' bírák törvénytudói műveltségével és tapasztalásával a' lehetőségig az igazság kiszolgáltatás céljára összemunkáljanak, egymást kölcsönösen kiegészítsék, kölcsönös, azaz mind kétrésről megegyezések nélkül egy polgárt se lehessen elítélni, 's hogy tehát valamelly kárhoztató-ítélet kimondására mind a' nép, mind a' kormány részéről a' vádlott vétkéreli lehető legnagyobb bizonyosság és meggyőződés eszközöltessék, 's ellenkező esetben a' vádlott szabadon bocsátassék."*

Ki ezen érdekes tárgyról, melly törvényhozóink 's reformereink figyelmét olly nagy mértékben igényli, többet akar tudni, utasítjuk magára az aránylag felette olcsó (154 sűrűen nyomtatott lapnyi) munkára.

**Pesten, Trattner-Károlyi könyvnyomó-
intézetében találtató új könyvek.**

EGYHÁZI BESZÉDEK, szerzőik; szoboszlai Pap István, tiszántúli reform. Superintendens, debreczeni, — Baksai Dániel, nádudvari — Könyves Tóth Mihály, debreczeni — Székács József, pesti — Török Pál, pesti egyházi szónokok. Szerkesztő és kiadó Török Pál. I. Kötet.

BESZÉDEK, mellyek a' nemes Jász- és két Kúnkerületeknek 1841dik évi szent András hava 4dik napján Jászberény városában tartatott köz-gyűlésben, tekintetes, nemes és vitézlő Eördögh Jó'sef urnak, a' megüresedett nádori alkapitányi hivatalba lett beiktatása alkalmával mondattak.

MAGYAR SZAVALÁS és Latin-Magyar-Német szótaglalás és fordítás' gyakorlatai. Toldalékul nyelvtudományához összeszedte 's kiadta Melczér Lajos.

NINCS TÖBBÉ ARANYÉR! tapasztalatok az aranyér' eddig ismeretlen mivolta és eredete körül, az egyetlen bánásmód közlésével, mi szerint az legbiztosban, teljesen, ártatlanúl, 's a' leggyorsabban gyógyíthatik és előztetik. Dr. Mackenzietül (angol után németből magyarosítva).

A' KISDEDOVÓ intézeteket Magyarországbán terjesztő egyesület' 1841diki névkönyve választottsági határozatból kiadta Kacskovics Lajos egyesületi titoknok.

NEMZETI SZINHÁZI ZSEBKÖNYV 1842dik évre. Kiadták Keresztessy Ambrus, és Gillyény Sándor, magyar nemzeti színház sugói. (Mochonaky Amália k. a. arczképével.)

EMBER-NEMESÍTÉS, vagy is a' természeti erkölcs-tudomány. Fejtegette Fejér György.

IX. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Károlyi Sámuel. Az ehető 's tápeszközül szolgáló növényekről. Lap. 3.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

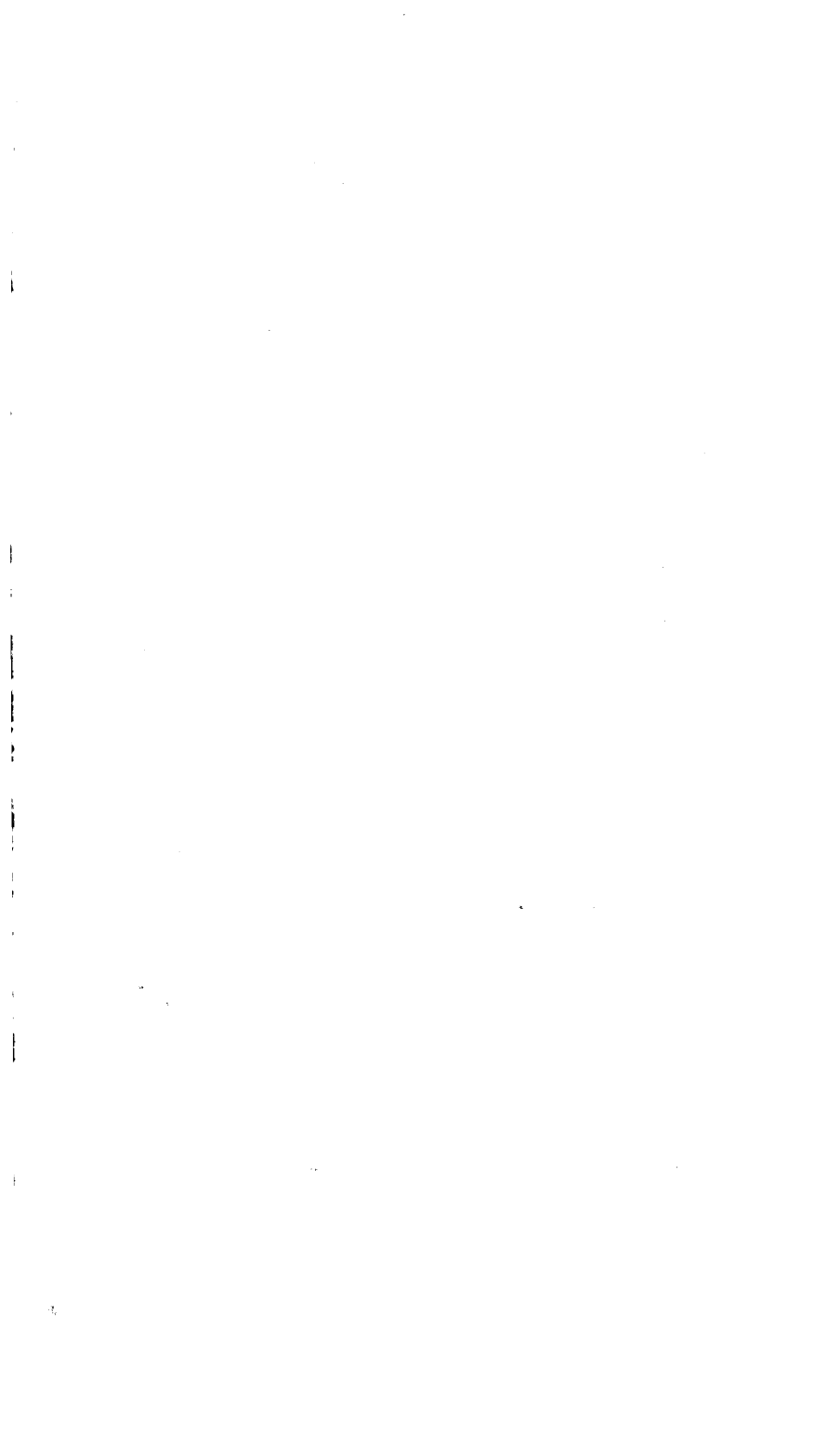
Könyvismertetés.

- Z. Az állatország, felosztva alkotása szerint, alapúl szolgáló az állatok természetleírásához 's bevezetésül az összehasonlító boncztanhoz. Cuvier báró a' Becsületrend nagyker. országtanácsos a' közoktatás kir. tanácsában. Egy a' francia academia negyvene közzül, a' tudom. academia örökös titoknoka, a' londoni, berlini, pétervári, stockholmi, edimburgi, koppenhágai, göttingai, turini, bajor, modenai, németalföldi, calcuttai academiák és kir. társaságok, 's a' londoni, linnéi társaság tagja 'sat. által. Természet után rajzolt ábrákkal, A' második átnézett és öregbített kiadás szerint fordította Vajda Péter, m. acad. levelező tag. I. Kötet. Budán a' m. kir. egyetem betűivel. A' m. academia költségén. 1841. 81 Lap.

B) Külföldi literatura.

Könyvismertetés.

- Jury Schwur — oder Geschworenengericht: als Rechtsanstalt und als politisches Institut. Die groszen Gebrechen unserer deutscher Strafrechtspflege, und das Schwurgericht als das einzige Mittel, ihnen gründlich abzuhelfen. Von Carl Theodor Welcker! Aus dem Staatslexicon Bd. IX. besonders abgedruckt, Altona Joh. Fridr. Hammerich. 1840. Lap. 98.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyeség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtérlek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' felék iránt.

PESTEN.

PÉTER SZAL TRATTNER J. M. ES KAROLYI IST.
TULAJDONA. URF. UTSZA. 253.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1841.

25-ik esztendei folyamata

X-ik

VAGY OCTOBERI KÖTET.

Fr. C. Caspary

Coln

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik,

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés, a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban, a' formátum nagy-
sága, a' betűk apró volta, a' sorok tömötsége miatt,
csak egy nyomtatott ivet teszen, e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betűk miatt) két és fél
ívre is kiterjed: az az olly díj: a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik, p. o. tiz forint ezüst pénzben, itt is,
szinte annyira megy fel, t. i. $2\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Írókat, hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán, csinosan és hi-
bátlanul leírassanak, bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Írókat, hogy munkájikat egyenesen hozzánk
Alúliirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik
ki, mellyre itt Pesten helyben, vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr.; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

P e s t e n , O c t o b e r 1 8 4 1 .

Petrózaí Trattner J. M. és
Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

X. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

I.

Értekezés

Zágráb, Varasd, Kőrös Szlavoniai Megyéknek magyar országgyűléseni képviselési joga.

A' nemzet' és hon' hajdani állapotjának, 's mindenféle intézeteinek kifejléseit ismertetni 's kitanulni, sok okokra nézve szükséges és hasznos. Magyarország' régi statusalkotmánya ismeretének, és köztörvénytannak mult századokban fenálló több rendbeli ágai jelenkorban annyira eltűnnek 's homályba burkolvák, hogy rólok igen homályos képzeletünk vagyon: mi okból felette szükségesnek tartom, hogy tudományos honfiak ezentúl nagyobb figyelemmel ügyelvén helyzetünk' minden oldalról ismeretére melly a' javításuak és hazánkban már megkezdett általalakulásnak nélkülözhetetlen feltétele, annak felvilágosítása körül buzgóbban forgo-lódjanak, 's emlékeztető értekezéseket készítsenek. Melly igazság' tekintetétől vezéreltetve, közlöttem én jelen közhasznú folyóirat' több köteteiben némelly előttünk homályos régi statistikai 's köztörvény' ágazatait érdeklő adatokat, millyenek p. o. Tud.

Gyűjt. 1832. évi 12. Köt. 18. l. — 3836. évi. 5. Köt. 36. lap. — 1838. évi 10. Köt. 18. lap. — 1839. évi 1. Köt. 54. lap. 5. Köt. 22 lap. 1841. évi 7. Köt. 52. lap. olvashatók.

Illy homályba borult tárgyak' sorába számítható Szlavoniai 3. megyéknek feledékenységbe esett magyarországyülésemi képviselési joga. Mostani szokás szerint, a' mint országszerte tudva van, 3. horvát követek magyardiaetán nem mint vármegyéknek, hanem mint Horvát, Dalmát és Szlavonia országoknak képviselőji állanak elő, ámbár Dalmát és valóságos Horvátország azoknak választásukban nem vesz részt.

Itt meg kell előbb jegyezni, hogy Szlavoniai Vármegyék nevezete alatt Zágráb, Varasd és Kőrös megyék értetődnek: melly állítást czáfolhatatlanul tanusítanak mind régi számos oklevelek, mind honi világos törvények, mellyek közül az 1791, évi 59. t. czikre ez úttal hivatkozni elég leend, mellynek élő szavaival Horvát ország Szlavoniai 3. megyéktől ugymint Zágráb-Varasd- és Kőröstől világosan megkülönböztetik. „ut Contributio Regni Croatiae, et trium superioris Slavoniae Comitatum, Zagrabiensis utpote, Crisiensis, et Warasdiensis semper in Diaeta Regni Hung. pertractetur.“ Egyébiránt valóságos Horvátország fekvéséről, 's valóságos Szlavonia' terjedéséről 's körületéről addig is olvashatni. Tudom. Gyűjt. 1836. évi folyam. 5. kötete' 51. és 65. lapján illy czimű értekezésemet: Verócze, Szerém, Posega vgyék, és a' gradiskai, brodi, pétervárdai határőrző Regimentek vidékei magyarországnak elválhatlan részei, még ezekről általam czélba vett bővebb fejtegetést idővel közre bocsátandom.

Most visszatérek az értekezésem' kitüzött tárgyának fejtegetéséhez, hozni akarván világosságra Varasd vármegye' közgyűlésén *) szőnyegre jött képviseleti igényt, minélfogva Varasd v. közönsége Posega, Szerém, Verőczemegyék' példájára egyenesen a' magyar diaetára szinte két követet küldhessen. **). Kik ellenkező véleményben valának, ezen igény ellen némelly kifogásokat, 's aggodalmukat, nevezetesen horvát nemzetiség' feláldozását 's vesztét, municipalis szabadság' eltörlését, alkotmány' végpusztulását gördítették; sőt egy valaki még azon észrevételt hozta elő, hogy Szlavoniái vármegyék (értette Posegát, Verőczét, Szerémet) a' törvényben nem mint ország, hanem mint magyar vármegyék állanak, municipalitásoktól megfosztva, tisztán magyar lábra jutottak; ha tehát Varasd vmegye külön képviselést kap, tetteleg magyar vármegye leend.

Alaposak és helyesek valának az argumentumok, mellyek indítvány' támogatására 's ellenvetések' czáfolására hordattak elő, 's erőssen megmutattatott, hogy magyar országgyűléseni külön képviseltetésből bizonyára sem a' horvát nemzetiségnek feláldozása nem háromolhatik, sem municipalis jogok' nem szenvednek, saját alkotmánya pedig ezen három vgyének úgy sincsen, hanem többi honi megyei hatóságokkal egy közös alkotmány-

*) 1841. évi november. 3án tartott. Lásd Pesti Hirlap' 95, számát 27. november. 1841.

**.) Ki az országos rendszeres munkákat olvasta, tudja, mikint 182 $\frac{5}{7}$. évi 8. t. cz. következtében munkálódó országos választmány az országgyűlésé' elrendezéséről kidolgozott fejezetben javaslatba hozta azt, hogy Zágráb, Varasd, Körös vgyék magyar Diaetán magoktól választandó három három követek által többi honi megyék' példájára egyenkint vagy is különkülön képviseltessenek.

nyal boldogul él. Az utolsó a' mint látszik, némi nemzeti gyűlölségből eredt ellenvetésre szabad legyen ez úttal megjegyezni, hogy például felhozott Szerém, Posega, Verócze vármegyéknek nem gyalázatukra, sem kárukra nem válik, hogy visszanyerési jognál fogva (postlimino) magyar vármegyék lettek, nem e' legfényesebb külföldi nemzetségek legnagyobb dicsőségnek, szerencsének tartják, midőn a' magyarországi Indigenák tisztelettel teljes sorába felvétetnek. Egyébiránt az észrevételt tevő szónok, egy kissé járatlanságo is mutat a' hon' ismeretében, mert ő általa sajnos érzéssel idézett megyék soha különös országot nem képeztek, hanem magyar hon' alkotásától és így közel 1000 esztől fogva ugyanazon magyarhonnak folyvást tagadhatlan, alkotmányos részei válnak, és annak vármegyéi sorában mindenkor számtattak: a' mint én fennidézett értekezésemben (Tudom. Gyűjt. 1836. évi 5. Köt. 36 — 72 lap. törvényekből, diplomákból és hiteles Actákból meritett, ennél fogva igazságon épült erősségekkel bebizonyítottam.

Azonban a' szóban lévő kérdés fejtegetése alkalmával nem említettett a' legerősebb argumentum melly szerint Varasd Varmegye többi két megyével egyetemben jogosítva van a' képviselési jogát visszaigényelni ez épen olly erejű, hogy igény ellen hozott akár miféle kifogások egy végbe elenyésznek, t. i. *Századok óta divatozott képviselési jog gyakorlatának visszanyerése (jus postliminii)*. E' végre korszerűnek tartom, némelly előttem ismeretes adatokat a' képviselési jogról mellyet nem csak varasdiak, de zágrabiak is körösiakkal együtt méltán igényelhetnek, okleveles- és kéziratgyűjteményemből közleni, meglévén győződve arról hogy ezeknek közlése homályban elrejtett jo-

got némünémüképen kifejti, 's általa nagyobb fényességre derül az igazság.

Magyar-országgyűlésbeni képviseleti-jognak helyreállítása két jogszerinti okon alapúl: a' királyi meghívó leveleken (*Litterae Regales evocatoriae*) és jognak húzamos gyakorlátán (*usu et exercitio juris*).

Mi az elsőt illeti: annak bizonysítására, hogy a' nevezett 3. megyék Kőrös, Zágráb, és Varasd magyar országgyűléseire fejedelmektől különösen hívatottak, és azokon különös követeik által megis jelentek; mind királyi meghívó levelek, mind az országgyűlési aktákból merített hiteles adatok közülelég legyen egy két példát az oklevelesgyűteményemből itten közölve, ez úttal felhozni. Ugyan is az egyikben I. Mátyás király Kőrös vármegyének parancsolja, hogy 1468. évi septemb. 8. napjára Posony várossába rendelt magyarországgyűlésére két követet küldjön, Tartalma ez; *De commissione Domini Regis. Mathias Dei gratia Rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. fidelibus nostris universis et singulis nobilibus ac ulterius cujusvis status et conditionis hominibus Comitatus Crisiensis salutem et gratiam* Multa simul nobis uno tractu ardua occurrunt negotia ex parte videlicet Valachorum, Turcarum, Italicorum, Theutonicorum, Bohemorum et Polonorum ac aliorum Principum, et Populorum nobis vicina tenentium. Quibus quidem negotiis cum cito, et mature providendum sit, merito ampliori Praelatorum, Baronum et Nobilium nostrorum Consilio ac praesentia indigemus. Statuimus igitur, intermissis hic, vel dispositis quocunque modo rebus ad diem festi Beatae Mariae Virginis proxime futuri, in Civitate nostra Histropolitana alio nomine Posoniensi personaliter constitui, et ibidem cum Regnicolis no-

stris de omnibus pertractare opportunis. Unde inter coeteros etiam Fidelitati vestrae firmissime committimus, aliud omnino habere nolentes, ut omni mora postposita, alio superinde mandato nostro non exspectato, ad locum praefatum duo ex vobis plene instructis transmittere festinetis qui Nostrae ac Praelatorum et Baronum nostrorum Deliberationi intersint, et diem praefixum nullatenus praeter-eant. Secus in quantum felicem Regni nostri statum cupitis, ac alioquin a nobis gravissime notari formidatis, non facturi. Praesentibus perlectis Exhibenti restititis Datum in Broda, Die Dominico proximo ante festum Beati Laurentii Martiris, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Octavo, Regni Nostri Anno Undecimo, Coronationis vero Quinto.

Locus Sigilli Regii impressi Lecta.

A' másikban ugyan azon 1. Mátyás Király 1473. évi Nov. 19én költ királyi meghívó levelében meghagyja ugyan azon Kőrös vmegye Nemesseinek, hogy 1473. évi December 8. napjára Buda fővárosába rendelt országgyűlésére, két vagy három képviselőt maguk kebeléből küldjenek, ezen szavaival: De Commissione Domini Regis. Mathias Dei Gratia Rex Hungariae, Bohemiae etc. Fidelibus nostris universis et singulis Nobilibus et alterius cujusvis status possessionatis Hominibus, *Comitatus Crisiensis* salutem et Gratiam.

Non ignorat Fidelitas vestra, qualiter superioribus mensibus de Consilio Praelatorum et Baronum, qui tunc apud nostram majestatem Budae aderant, Oratores nostros ad Imperatorem Turcarum pro utilitate hujus Regni nostri transmiserimus deinde vero similes Oratores ad Regnum Poloniae. — Quoniam igitur utrique reversi sunt, et nossine Regni Consilio in rebus illis quidquam agere non intendimus, Praelatis et Baronibus, qui apud nos

existunt, visum est ac nobis, quatenus unam Generalem Congregationem institueremus, quam et Budae super die conceptionis beatae Virginis proxime venturo instituemus; Hortamur itaque fidelitatem vestram ac firmiter praecipientes mandamus, ut ad praefatam diaetam et conventionem, duos, aut tres potiores e medio vestri electos transmittere non postponatis, causa quacunq[ue]. Nos enim nisi adversus hostes Regni ire modo necessitas publica nos cogeret, usque ad proximum Conventum et Diaetam Budae expectassemus, intendimusque nihilominus omni possibili studio invigilare, ut ad praedictam diem Budae constituamur. Vos ergo praedictae Diaetae et conventioni in praedicto die beatae conceptionis Virginis memorati Electi vestri omnino ut intersint, facere debeatis. Secus non facturi nostrae gratiae sub obtentu, si periculum nostrum, ac Regni nostri evitare desideretis. Datum in Diosgyeöry in Festo beatae Elisabethae viduae, Anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo tertio, Regnorum nostrorum anno Hungariae etc. Sexto decimo Bohemiae vero vero quinto, Locus sigilli Regii impressi.

Mind a' két Regalis eredeti példányát olvashatni Zágrábi országos levéltárban II. csomóban 32 és 38 számok alatt, a' hol kétségkívül több eféle régibb regalisok találtak. Ezenkívül több Regalisok közlését várhatni a' honi történetekben érdemdús Battyány, Erdödy, 's azon családoknak, kik Zágráb, Varasd, Kőrös megyékben hajdan fényes főispányi hivatalokat viseltek, nagylelkü ivadékaiktól: mert ezekről feltehetni, hogy a' mostani időben minden balitéleteken felül emelkedve, szives készséggel sietendnek a' hazai isméret félvilágosítására közleni az érdeklött okleveleket, melyeket e' részben a' sors' kedvezéséből dúsgazdag levéltáraikban birnak.

E' három vármegyék' képviseltetési gyakorlatát illetőleg, miszerint a' királyi parancsolatok' következtében a' magyarország gyűléseire különkülön követeket küldöttek, ez az országos gyűlések' hiteles írományaiból világosan kitetszik; ugyanis:

1447. évben Budán tartott országgyűlésnek Decretumában Szlavoniai vármegyék követei a' követek névsora végén hat számmal fordulnak elő, illy formán, hogy a' magyar vármegyék' példájára mindenikre két követ esik, nevezetesen: Zágráb vnek követei valának Simonnak fija György, és Ivánnak fija szinte György; Varasd vgye e' Vitusnak fija János és Fizesdi Péter; Kőrös vgye-é Szenaharaszti Péter és Magaloczi György.

1457. évben V. László királytól kiadott oklevélből kitetszik, miként azon évben Budán tartott m.or. gyűlésén jelen lévő, több Szlavoniai követek közül, Zágráb vármegyei nemesség közönségét képviselték Szomszédvári Henning és Bizadi Györgynek fija Péter. A' kir. oklevélnek szavai: *Ladislaus Hung Dalmat. Croat. Rex, etc. significamus — Inter coeteros nuntios Regni nostri Slavoniae ad nos missos, nostrae Celsitudinis venientes in conspectum egr. et Nob. fideles nostri dilecti, Henningus miles de Szomszédvára et Petrus filius Georgii de Bizád, Nuncii universitatis Nobilium ac aliorum possessorum hominum Zagrabiensis Comitatus.*

1622. évi Soproni Diaetán Varasd vármegyét képviselte annak Alispánya Pető Gergely.

1625. évi sept. 8. napjára kihirdettetett országgyűlésen, úgy látszik, nem jelentek meg a' Szlavoniai követek, mert a' naplókönyvben olvastatik, hogy a' Szlavoniai követek jelen nem léte miatt ő Felsége az or. Nádora választását elhalasztotta légyen: Die 22. 23. et 24. oct. Palatinalis Electio

per snam mattem prorogata exsistit, propter absentiam nunciorum et mangatum ac procerum Sclavoniae.

1630. Diétán szlavoniai vármegyék képviselték e'képen: **Kőrös** v. **Dubiczay** követ által, **Varasd** **Tompa Miklós** által, ki azonban az országgyűlési tanácskozások közben meghalálozván **Posoni Barátok** templomában eltemettetett; és **Zágráb** v. **Somogyi János zágrábi Prépost** és **Kanonok** által.

163 $\frac{1}{2}$ Diétán két szlavoniai követ fordul elő a' követek' sorában; **Snyske Péter**, **Itélőmester**, és **Czernkoczy Gábor**,

1637. tartott országgyűlésen jelenlévő követek' lajstroma szerint szlavoniai vgyék, u. m. **Kőrös Szakmárdy János Főjegyző**, **Varasd Czernkoczy Gábor Alispány**, **Zágráb Petrichevich** (más-kép **Pernichevich**, **Pothnichovich György**) **Alispány** és **Szakmárdy István** által képviseltettek.

1646. évi aug. 24re összehívott országgyűlésre **Varasd** vgye ön kebeléből két, név szerint, **Szakmárdy Jánost** és **Malenicz Györgyöt**; **Zágráb** egyet t. i. **Al-Bán Orechóczy Gáspárt** küldött; **Kőrösnek** követe nem vala, annak bebizonyítása okáért, az országgyűlési Irományok közt találtató követ-lajstrom' eredeti szavait adom elő:

Nuncii Regni Sclavoniae comitatum:

\ *Crisiensis*

Zagrabiensis: **Caspar Orechóczy Vice-Banus.**

Varasdinensis: **Joannes Zakmárdy** és **Georgius Malenitz.** Statuum et Ordinum Regni Croatiae et Dalmatiae Legati iidem autenominati Nuncii.

1649. Szlavonia három követei; **Rátkay György Szakmárdy János** és **Butor Gáspár.**

1659, Szlavonia, Horvát és Dalmát országok, két követe; Szakmárdy János és Zajezdai Patachich Miklós.

1662. Szlavonia, Horvát és Dalmát országok ugyan az a két követe Diankoczi Szakmárdy János Itélőmester, és Zajezdai Patachich Miklós, varasdi Alispány.

1681. Soproni diaetán megint Szlavóniai vármegyék nem pedig ország' részéről előjönnek képviselők a' követ-névsorán: *Varasd*: v. részéről Fodoróczy, Kőrös v. Kovasoczy, és *Zágráb* v. részéről Putz János.

1687. évi országgyűlésre megjelent követek' lajstroma ezen szavakkal adja elő Szlavonia, Horvát és Dalmát or. képviselőjét: *Regnorum Croatiae, Slav. Dalm. Ablegati: Franciscus Joannovich de Schitaro Vice-Comes Crisiensis et alii nonnulli eorum Regnorum Nuncii.*

1708. évi 28. febr. kihirdetett országgyűlésen, mellynek vége 1715. lett. Dalmát, Horvát, Szlavonia országok' részéről megjelent két követ, u. m. Uzólényi János és Czindery György, Itélőmester Plenich Györggyel a' királyi Tábla személyei között elfoglalták a' helyüket, melly mind a' két rendbeli szokás máiglan is folyvást megtartatik.

Mind ezen csak részletesen megemlített adatokból világosan kitűnik ama valódiság, hogy többször említett három vármegyék, kiki az ön kebléből, magyarország' gyűlésére különös képviselőiket küldötték addig; ugyan mig a' hon' sorsa ép-ségben megmaradt, és az ellenség széleitől távol vala, XV. században egyéb honi megyék' példájára mindenkor kettőt néha hármat is; később pedig, főkép a' mint most láttuk, 17. században, midőn

a' Török ellenség' folyvást tartó dühössége hol szomszédságunkban, hol keblünkben nyughataatlankodott, csak egyet-egyét; míg végtére ugyan azon 17. század' második felében mind a' három hatóság összesen két közös követtel kénytelen vala megelégedni, melly szokás azután is megtartatván, mostan is divatozik.

Mindazonáltal ne kételkedjék senki, hogy szóban lévő megyék külön elválasztott képviselési jogukat valami törvény vagy birói ítélet által veszítették volna el, hanem háborús időkben vagy egészen megmentettek a' követ-küldéstől, mint p. o. 1505ben II, Ulászló kir. által; vagy kénytelenítettek magukat hol egy-egy, hol közös követ által képviseltetni. Ez történt ama veszedelem telyes időszaktan más megyékkel is, nevezetesen Somogy — Szalával, melly szinte azon okból 1596. 41. t. cz. és 1608. utáni 21. t. cz.nél fogva összekapcsoltatván 17. század' egész lefolyta alatt közös képviselőt küldött az országgyűléseire: *) csak 1715. 86. t. cz. rendelkezésből egymástól elválasztatván.

Pest 1630. 1634. 1637. — Komárom, Bars, Hont, Szabolcs, Szathmár, Mosony, Thurócz, Árva, 1619. — Torna, 1646. 1694. — Szabolcs Külső-Szolnokkal. 1646. Bereg, Ung, Ugocsa, 1646

*) Nagyobb hitelesség' okaért azok neveit itten közlen czélszerűnek vélem: 1630. Sárkány István Kis-Komáromi Alkapitány, Szalai és Osztopányi Perneszy Ferencz Alispány. Somogyi nemesség' részéről. — 1634. Pogány Sigmond, Szala és Perneszy Ferencz Alispány Somogy részéről; — 1656. Parneszy Ferencz Somogy, és Bessenyei István Szala képviselője. 1649. Lipicz Mártony, Szalából, és Darás István Somogyból; — 1659. Széplaki Botka Ferencz, Somogyból. és Lipich Márton Szalából; 1663. Rabby István és Tótfői Balogh Ferencz; — 1681. Perneszy János Somogyból és Bács megyei Ferencz Jegyző Szalából; — 1687. Madaczay Miklós és Paragy Inre.

1649. — Torna 1646. 1681. csak egyes követe-
tek által képviseltettek. És még is addig senki-
nek sem jutott eszébe, ezen esetekből következtet-
ni az', hogy jövődre, midőn jobbra fordult sorsuk,
alkotmányi joguk' gyakorlatát nem követelhatték vol-
na vissza.

Mondhatná mégis talán valaki hogy a' neve-
zett vármegyék, ama hajdani képviselési jognak gya-
korlatából már régtől fogva kiesvén, azon jog' vis-
szaállítására (Jure postliminii) ellenére áll az idősí-
tés (praescriptio) Ezen ellenvetés' megdöntésére
nézve elég legyen hivatkozni egy két törvényekre,
mellyek elegendőképen tanusítják, hogy köz-
jogok 's tárgyak, nevezetesen pedig kérdés alatt
forgó képviseltetési jog ellen az időmulásnak nincs
helye. Az 1715. 37. t. cz. török hatalmából visz-
szafoglalt Buda, Pest, Fejérvár, Esztergom, és
Szeged városokat, az előbbeni Privilegiumaikkal, 's
Jussaikkal való élésbe állítja vissza — 1715. 107.
t. cz. Szeged városát helyreállítási jognál fogva
(jure postliminii) a' sz. kir. városok' rendébe visz-
szatévén, néki előbbeni országgyűlési helyét és sza-
vazatát visszaadja. 1815. évi 128. és 1741. 56. t.
cz. rendeli hogy Szeged városa hajdani szokás
szerint képviselőjét a' m. or. gyűlésére ismét meg-
küldheti. — 1751: 23; t. cz. rendeli, hogy Szerém,
Posega, Verőcze vármegyék régi jussaiknál fogva
(Postliminio) a' hon' közgyűléseire megint hivas-
sanak.

Mind ezeknél fogva kétségbe nem hozhatni,
hogy *Varasd*, *Zágráb* és *Kőrös* vármegyék is a'
képviseleti jogukat követelhetik vissza.

Posonyban 28. dec. 1841.

Gyurikovics György.

2.

I. *Az orosz hadsereg.*

Egy hadsereg sincs Európában, melly olly sajátos viszonyok közt volna mint az orosz, 's mellynek szerkesztése — 's elrendezésénél olly különös elvek mutatkoznának mint ezénél. Különösen érdekes ezt a' porosz és ausztriai hadseregekkel ellentétben venni vizgálat alá, mellyek ha bár vele szomszédosok és sok évi megosztott babér által némileg megbarátkoztak, még is tőle igen nagyon különböznek.

Ellentétben az ausztriai hadsereggel leghamarabb szembe ötlük az, hogy míg ebben a' különböző nemzetek különös testületekben tartatnak össze, annyira, hogy tulajdonkép nem is ausztriai *hadsereg*-ről hanem ausztriai hadseregekről kellene szónak lenni, az egész orosz seregnél a' legnagyobb egység tapasztalható. Ausztriának sok olly országa van, mellyeknek tisztelendők alkotványai. Csak egyszer a' fő hatalomnak a' nagy tömeget hatalmas kézzel összetartani sikerüljön, remélhetni; miképen az egyes részeket, mindegyiket; mindegyiket különkülön, annál erősebben összeforrasztthatni, minél nagyobb nemzeti egyenlőség köti őket egymáshoz. Oroszhon ellenben, melly egyetlen egy, ugyanazon mód szerint kormányzott ország, minden nemzetbeli ujonczot-keresztyént, zsidót, mahumedánt, németet, orosz, lettet, lengyelt, tatárt, esthet, finnt mordvint, cseremiszt, egy és ugyanazon egyenru-

hába dug, mindnyáját ugyanazon kazányba teszi, és főzi belőle az orosz hadsereget, mely oly egyenlő tömeget képez, minőt semmi más sereg.

A' kivétel ezen általános szabály alól, igen csekély. A' lengyel fölkelésig a leugyel hadsereg volt illy kivétel. Az egypár száz cserkesz és tatárból álló kis testőrsereg osztályokat Pétervárában, alig vehetni számba. Épen így alig számíthatók a' még vándor életű és ujonczítatlan kalmukok, baskirok és néhány sziberiai. Mert habár részint meg van is ezeknek a' magok nemzeti fegyverzete, még is közölők mint orosz katonák sokan szolgálnak már a' nagy hadseregben is. A' különféle kozákokat a' hadsereg sajtáságos nemzeti osztályának nem mondhatni egészen, mert úgy tekintendők mint egy különös könnyű sereg neme annak, mivel a' nélkül is sok nem-kozák, nagy-orosz-tatár, cserkesz, német, stb. mint kozák szolgál.

A' kormányzás, az egész orosz hadseregnél orosz. A' katonák nyelve egymás közt orosz, mivel az oroszok legszámosbak. A' honnan a' 25. évig tartó szolgálat alatt minden német, lett, lengyel, kalmuk és finn kivetkezik saját nemzetiségéből, és annyira eloroszodik, hogy a' régi orosz katonán alig veheti többé észre nemzeti eredetét. A' lett ki tiz évig szolgált, az orosz hadseregnél, minden részben olly tökéletes oroszává vált, hogy nemcsak egészen oroszszokást és erkölcsöt vett fel, hanem még arczalkatát, hangját, taglejtéseit is ama modorhoz szerezte, szóval egészen orosz lényt öltött magára. Épen ez áll a' finnekről, tatárokról stb. Csupán a' zsidók, kik az orosz hadseregben igen nagy számmal vagynak (legalább is 15,000-en) nem tagadják meg őseiket; őket az első pillanatra kiismerhetni az egész vegyes seregből. Egyébiránt rájuk is elragad az orosz sergek' vitézsége; Kaukasus — és

Törökországban ők is olly vitézül harczoltak mint a' többiek. Legbúsabbaknak és legmegtöröttebbeknek látszanak az orosz közkatonák közt a' németek. Ezek szeretik a' kényelmességet, és „az orosz se-
regek' kutyaélete“ mint ők nevezik, egészen csonttá bőrré teszi őket.

A' mint oroszodnak a' nyelvek, arczalkatok, és szokások az orosz hadseregnél, ugy oroszodnak a' vallások is. Az egész orosz lény szerfölött közlékeny természetű, kivált a' hit és vallás dolgában. Az oroszok türelmesek, és ez hajlókká teszi az embereket a' megtérésre. E' mellett szívből örülnek, ha ki szerintök imádkozik, vagy vet magára keresztet, — ez sokaknak okul szolgál úgy tenni, mint bajtársaik tesznek. Továbbá, csak minden embernél meg van a' vallás szükségessége; ha már a' lutheránus, katolikus, vagy mahomedán isten után eped, örömmel bemegy ő az orosz egyházba is és előltja a' lelki szomját abban, ha nincs közel felekezetebeli templom mint ez természetesen széles Oroszországban igen gyakori eset. Ehez járul még, hogy bizonyos vallási ünnepélyeknél az ezredek, ha még egyszer olly vegyesek is, istentiszteletre parancsoltatnak; és a' görögszertartásokra megjelennek. Következőleg ezen módon beleszoknak emez utolsókba, kitanulnak atyjok hitéből, és 12. esztendő mulva rendszerint mindnyájan igazhitű görög keresztyének, ha szinte a' vallás' forma szerinti változtatása meg sem is történt. De ezen eset is gyakran jön elő, mivel orosz törvény szerint minden más hitű tartozik forma szerint fölvenni az orosz vallást, ha egyszer az urivacsorának orosz szertartás szerinti magához vételére hagyta magát csábíttatni, mi egy olly lelki és vallási szükségben, millyen Oroszországban néha elő fordul, igen könnyen megesik.

Tud. Gyűjt. X. Köt. 1841.

2

Feltehetni, hogy az orosz hadseregben száz ezernél több nem-görög van, a' tatár mahumedánokat, lengyel katolikusokat és zsidókat, a' lett, esth, finn és német lutheránusokat kivéven, és a' nem ré- giben még pogány mordvineket, szyreket, cseremis- zeket kik most ugyan már a' görögvallásra tértek beszámítva. Ezen egyetlenegy egyenlő tömeggé ol- vadása által a' különböző vallásoknak- nyelv- és nemzeti elemeknek, olly könnyen elrendezhető osz- tályozás, és tökéletesen semleges hangulat idézte- tett elő az orosz hadseregnél, minő más nagy se- regnél, hasonló mértékben alig létez. Ez által a' sereg egészen a' főkormányzó keziben van.

A' porosz hadsereggeli ellentétben az orosz- nál különösen a' katonarendnek a' többi státusköte- lekből, és polgári egyesületekből kiválása ötlík szembe. Poroszországban arra volt figyelem, hogy az állodalom minden tagja képezzé tétessék a' ha- zavédelmére, minden polgár megtanítassék a' fegyver viselésre, és a' békés foglalkodásokhoz visszaterés minden katonának megkönnyítessék. A' rövid szol- gálatidő, a' sergek' sorsereg tartalékokra és orszá- gos fölkelésre osztása oda czéloz, hogy a' ma jeles rendszer valósíttassék. Oroszországban ellenben minden katonai rendeletek oda munkálnak, hogy a' katonarend elszigeteltessék, 's mint föltétlenül en- gedelmes eszköz a' hatalombíró kezibe adassék. A' hosszú szolgálatidő az embereket testestül lel- kestül katonákká teszi, 's velök minden más polgá- ri foglalkodást elfeledtet. Az ország roppant távol- ságai ezen idő alatt egészen lehetlenítik nekik a' közlekedést paraszt atyjokfiaikkal, a' honnan mindig csak fegyvertársikkal vagynak érintkezésben és összeköttetésben. Ezen módon tehát nem a' porosz fegyveres quiritesség, hanem a' testvérült praeto- rianusság származik.

Minélfogva egy hadsereg sem alkalmasb hódításra az orosznál — egy félmillió szüle, gyermek, rokon nélküli embernél, kiknél jövőre nincs más reményök mint a' katona szolgálat, kik hazájokról és mind arról, űi azzal összeköttetésben van, lemondottak, és engedelmesen követik a' zászlót, bár merre lobogjon is az. A' porosz hadseregben sokkal nehezebb nagy bajnoki szellemet dajkálni, mivel kevés idő multán az embereknek kilátásuk van kedves övéikhez visszatérhetni, mi okbul magokat megtartani ügyekeznek. Oroszországban a' hosszú szolgálati idő alatt a' harczfiaknak mind ezt el-kell feledniök, 's csak a' katonai ügygyel megbarátkozni 's bele szokniök. Ehhez járul, hogy a' háború nem okoz több szükségét a' katonáknak, mint mennyi már béke idején volt. Az orosz katona nem kényesztetik el békében annyira, mint más nemzetbeli. A' szünnéküli nagy és kis szemlék csaknem kényelmetlenebbek az ütközetnél — elég gyakran mondták már a' katonák és tisztek, hogy jobban félnek a' szemle mint ütközettől. A' szakadatlan ide oda utazáson, a' vár- és csatorna munkáknál, mint a' római katona, mindig melegen tartatnak; szóval ha valamelly teremtvény béke idején kinezva van, az orosz katona az; élelme a' legszűkebb, dijja a' legszegényebb, mit szabni lehetett. Ezen szomorú békében mi ragyogó fényben kell az orosz-katona előtt föltűnnie a' háborunak! A' terhes gamass-szolgálat háboruban nem olly szigorú mint békében, minélfogva az fölmenti őket a' legnehezebb és zsarnokibb terhek' egyike alól. Az ütközet jobb mint a' szemle mert amaz legrosszabb esetben minden fájdalomtuli megszabadulást, halált hoz, hihetőleg pedig zsákmányt, dicst, és vidor életet, a' szemle mögött ellenben bot fenyegetődzik, és mint legmagasb jutalmazás dicséret és egy pohár pályinka. Ehhez a' zsóld, melly

béke idején papirban jár, háborúban ezüstben fizetetik, azaz, minthogy az ezüst értéke négyszer nagyobb, négy annyira emeltetik, melly annyit tesz, mint a' háborút rózsafényben tüntetni-föl a' katona előtt. Az orosz katona mind zsákmány kívánó, e' mellett azt képzeli, hogy mindazon tartományok, mellyek honját környezik, pompásbak és gazdagabbak saját hazájánál. A' kívánság és vágyakozás nyugotra német- és franczországbani jó élet után, olly nagy nálok, mint hajdan a' germanoknál Olaszország iránt lehetett. A' táborozás, melly őket ismét Németországba vinné nekik igazi gyönyör lenne. Gyakran képzelnék és beszélnek arról, épen olly bizonyossággal mint az alanok, gothok, 'st. egykor nyugotról bezéltek, mielőtt oda elindultak, hazánk keményszivű gyermekei iránt. Nyugaton jó lakni. Menjünk oda.“ Vak- vagy buksinak kellene lennie, ki ezen jeleket az oroszcsászár békeszerető és igazságos politikája mellett is, mibe sem akarná venni.

Az állandó nagy szemlék alkalmával, mellyek Oroszországban rég óta- nemcsak Kalisch, Wosnesensk és Borodinó óta- tartatnak, 's mellyekre mindig sok ezer sereg van összegyűlve, — csak Pétervár mellett minden nyáron 80,000 ember áll öt hónapon át táborban, — az orosz katonák természetesen sok készségre tesznek szert, mi serege ink-nél, minthogy mindig kis számban gyűlnek össze, hiányzik. A' fegyvergyakorlati mesterség most tán jobban ki van képezve Oroszországban mint bármí más konban. Tíz ezer emberből egy százóregyenes vonalt egy sorban képezni; egy hat lovas ezredből álló útközetrendet állandó rendben előléptetni; egy sereget hirtelen több apró csapatra szakítani, más pillanatban minden egyes csapatot ismét egy sereggé alkotni; négyszögeket képezni, miről bár-melly mathematicus magának legtokéletesebb mér-

téket vehetne; azokat parallelogrammba szeldelni, és a' parallelogrammot hirtelen más formákba alakítani; a' katonákat mint sodronybábokat mind függetlenül odaállítani; hat ezer lovat egyszerre jobb lábbal kiugratni — mondják, hogy az illy dolgokat jobban értik most Oroszországban, mint másutt bárhol is. Annyi bizonyos, hogy ott illy dolgokra többet adnak, mint akárhol. Bámulni lehet, mi kínzásig gyakoroltatik az úgy nevezett gamaszszolgálat, annyira, hogy minden szemlénél nemcsak mindegyik csapat, mindegyik ezred', hanem mindegyik hadsergi test' vezére is a' legkisebb részletességig felelős, A' katonáknak nemcsak gombjaik megszámláltatnak, hanem fésűiket, keféiket is elő kell mutatniok. Csak ez által lehet az, hogy az oroszsergek egész külseje állandóan olly jó állapotban tartatik, es hogy a' látásukhoz szokottanak olly sok hiányos tünik-föl a' többi európai seregeken; minők a' hanyag magatartás, bizonyos viseletbeli szabadság, katonai külső' hiánya. Sorseregeink az orosz katonatisztnak akkint tünnek föl szeme előtt, mint a' rendes sorkatonaságbeli tiszt előtt polgárkatonáink vagy közönséges testőreink. — Azonban nemcsak a' fegyvergyakorlati mesterség és gamaszszolgálat az, miben az oroszok sergeinket fölülmulják; nekik egymás elsőbbségök is van, melly őket még veszedelmesbeknek mutatja.

Az orosz hadsereg most minden európaiak közt bizonyosan leggyakorlottabb had- és ütkezeteiben a' legfrissebb babérral koszorúzott, vagy mikint az orosz tisztek mondani szokják, a' legszebben díszített, a' legjobban meglődözött hadsereg. Az összes, németsergek 25. évi béke alatt mi puska-port sem szagoltak, a' szemlék és gyakorlatok mulattató löporát kivéve. Az olaszok szintolly kevésbé, a' scandináviak még kevésbé. A' francziák

a' soha nem nyugvók itt minden esetre kivételt tesznek. Ők ismét megtanulták Spanyolország- Afrika-, Morea-, Amerikában mint süvöltnek a' puska-golyók. Az angoloknak hasonlólag mind szárazon mind vizen volt alkalmok néhány ütközet gyakorlatot tenni. De minden európai nem-orosz hadsereg' egészénél hiányzik a' hadi tapasztalat nagy első-sége, a' hadseregek csaknem egészen tapasztalatlan fiatal legényekből állván. Nekik csak fegyvergyakorlati tapasztalatuk van és ha ma az orosz seregekkel kellene szembe szállniok, öreg, minden ágyuláztól ment legényekkel lenne dolgok, kik szokvák sebhez és vérhez. Azon 25 év óta, hogy mi pihenünk, az oroszok már ismét ötször váltottak golyót a' persákkal, törökökkel, és lengyelekkel melly alkalmakkal a' hadsereg nagy része mindig tűzben állott. Ezenkívül az egész időn át ott volt a' kaukazusi hegyháború, a' derék haditanoda, mellyben a' katonák gyakran változnak, és a' legények mindig golyók közt taníttatnak be.

A' német hadseregek közt bizonyosan csak kevés sereg van már jelen század első és második évtizede fegyververjatekiből. Az öreg katonák régen kiszemléztettek minden hadseregből, mellyek már többször ifjúltak-meg főrészeikben. Másképp van Oroszországban. A' hosszú szolgálat a' katonákat fegyver alatt és ütközetekben őszíti meg, és még sokan vagynak azok közül, kik a' Montmartre-n álltak, a' hadseregben. Láthatni sokakat, kik mellőken az 1813. évi emlékpénzzel a' török, lengyel és persa táborozásbelieket egyesítik. Természetes, hogy ezen embereknel nagy mennyiségű tapasztalás van összehalmozva, és hogy már több ízben lekorzolt és ismét beforrott bőrük pánczell nekik, minek fiatal friss színű legényeink hiával vagynak. Az oroszok nem hiuk szépségökre. Vezérek kiálthatnák egykor hozzájuk, mint a' győ-

zelmes Pompéjus légióihoz: „vigyétek vágásaitokat sima képök elibe.“ Minden esetre nem könnyü állásuk leendne fiatal embereinknek, illy megföldözött, sebhelyes ficzkókkal, kik mit sem adnak az életre, kiknek előttük mi öröm sincs, de kik a' győzelmet mindenek fölött becsülik, és a' paradicsomot magok előtt látják.

II.

A' katona.

Nehezen van hadsereg a' világon, melly annyi katonát elhasználna mint az orosz Mert sem háboruban, sem béke' idején nem bánnak takarékosan az ember' életével. A' rendkívüli megerőtetések, mellyeknek a' katonák alávetvék, a' szörnyü utazások, miket a' nagy országban folyvást tenniök kell, a' szigorú büntetések, a' szük élelem, és ezer más dolog nagyon megrövidítik éltöket. A' honnan az 500,000 főből álló rendes seregnek, mennyit Oroszország lábón tart, talán három vagy négy annyi ujonczpótlékra is van szüksége hogy teljes számu lehessen, mint más álladalom' hadsergének.

Mondják hogy régibb időkben a' fogdosott ujoncznak csak két harmada, mint mások állitják csak fele soroztatott be a' sorkatonaság közé, mivel a' többi csupán utközben és a' három hónap alatt, meddig az ujoncz-állapot tartott, különfélemódon veszté életét. Az egészen megváltoztatott élelem és ruházat, az eddig vastag haj által melegen tartatott fej kopaszranyirása, a' tele-tömött lakdákba-, kaszárnyákba- zárás, mellyekben a' betegség könnyen közlődik, különösen pedig az ujonczok annyira szomorú és buskomor hangulata, melly őket minden kóranyagra fogékonyabbakká teszi, e'fölül a' kemény bánás, mit új főnökeik, a' vén, megedzett altisztek alatt szenvedniök kellett — le-

hetett főoka ama' halandóságnak. Most már sok oroszon segítve van, és amaz irtózat gerjesztő adatoknak nincs többé teljes érvényök.

Azonban még mindig elég szükség marad az ujonczok' és katonak' számára, és nem monduuk sokat, ha azt állítjuk, hogy Európában nincsen-hezebb katonai szolgálat az orosznál. Ennek keménysége mind az ország physikai, mindnépe erkölcsi sajátságán alapúl. Az ország nagy távolságai igen unalmasokká teszik az utazásokat, melyek az orosz sergek' olly gyakortai széthelyhöz-tetése mellett egyszersmind rendkívül nyomasztók. Az ut' hosszóságára és utazás' nagyságra kevés tekintet van, a' napi utak igen nagyra szabvák, és ez okbul az orosz hadsereg az, melly a' lehető leg-sebesb mozgásba lehető legjobban be van gyakorolva. Mint Oroszországban minden szün nélküli nyugtalanságban, így a' sergek' is csaknem szakadatlan ide-odautazásban vagynak. E' mellett zsoldjok igen csekély, mintegy tizenkét rubel évenként, úgy, hogy fél millió katona zsoldja Oroszországban nem kerül több mint két m porosz tallérba, és rendki-sovány élelemben, rendszerint komiszkenyérben és kevés részlet árpadarába. Rendkívül ritka alkalom m. l, ütközet előtt vagy jól kiütött szemle után kapnak csak egy kis — hideg hazájokban olly kelle-mes és szükséges megjutalmaztatást pályinkában, Pipázásra, burnótozásra 's más efféle kis gondelőzökre nem gondolhatnak, mert szük zsoldjokbul korántsem csak élni kell, abból még fegyvereik és bőrműveik tisztítására krétát, viaszt, fénymázt-Wichs-, továbbá kefét, fésüt, varróút és czér-nát, és még más apróságokat kell tartaniok. Ezen-kül harmada különféle czim alatt tölök előre elvonatik, úgy, hogy alig marad meg számukra an-nyi belőle mellyet egy koldus egy délután könnyen megkeres.

Pétervárott különben, hol olly sokan vagynak, 's ez okbul még minden szemle daczára is sok idejök marad-föl, különféle keresetet űznek, midön azok-tul is, kiktül függenek, minden lehető munkára használtatnak. Ők valóságos Proteusoknak látszanak lenni, és százféle helyen látni őket mint szolgálkat, gyermektölügyelőket, futárokat, ajtónáhókat, és kapusokat a' nyilvános könyvtárokban, pénzcserenokokban és társaságokban, 'sat. ma feketébe öltözködve mint fáklyavivők a' temetkezésnél, kolnap tarkan kiczifrázva mint vőfélek. Pétervárott a' lakosok rendesen katonákkal segítnek magokon. Üres óráikon magoknak dolgoznak, majd mint németvargák- Schuster-, majd mint szabók. Találmányosok is, faszereket faragcsálnak és sok igen furcsa játékszereket csinálnak, például: malmokat, kocsiakat, házacskákat és hajókat a' gyermekek' számára, mellyekkel őket mindig láthatni a' pétervári utcákon járkalni. Az a' nélkül is igen hosszú, 20—25. évig tartó szolgálat daczára sem adják-ki nekik mindig bucsú leveleiket, hanem gyakran feltartóztatják azt. Egy öreg katonát tatáltam egyszer fegyver alatt az órhelyen, sűrke dolmányba burkolózva. Azt mondta, hogy 67 éves, és már 1810-ben fogatott katonává. Már több év előtt kérte szabadságlevelét. „Az én irományaim, mondá, már rég az ezredesnél vagynak, de szabadságleveletem ki nem kaphatom. Ha az ezredesnél panaszolkodnám és esedezném a' kapitány megbüntettet, tehát kénytelen vagyok elhallgatni.“

Az orosz katonák külső tekintete minden egyéb csak friss és virágzó nem. A' sok nélkülözözést világosan megláthatni sovány sárgás arczaikon; úgy tetszik mintha egészen más faját látnók az embereknek, ha őket az orosz paraszt néha igen jó testű, egészséges és vidor szemü külsejével összehasonlítjuk. Ha az ember egy darabig szokva volt

ezen bus katonai arczalkatok, látásához, nem örülhet eléggé a' mi német katonáink friss és vidor kinezésének. Szánakozást gerjeszt, ezen szegény embereket utazásban látni, mint czipelkednek nehéz terheikkel, mint a' római katona, a' mély hóban, porban és sárban gyakran nem lévén egyéb inuivalók tóbeli víznél, vagy olvadt hónál, mellyben megpuhítják azon darabka száraz kenyeret, mit gondosan papirba takarva zsebökben hordanak. Ha nem oroszok volnának azok kiknek ezt elviselniök kell, megszakadnának balsorsuk' sulya alatt. De így csak kevéssé van szükség, szenvedéseiket velök elfeledtetni. Szokás az adakozó orosz földes-uraknál egy kis csekélységgel megvendégelni a' jószágon átmenő katonaságot. Mindegyiknek egy pohár pályinka, egy darab kenyér és héring osztatik-ki, mit ők a' földesur udvarán szoktak felemészteni. Alig vetették le kissé nyomé podgyászaikat, 's érzik az italtól és ételtől pezsgeni erejüket, 's már mindenik arczon vidorság terül-el. Csoportozatok képeztettek, mellyek vad, de szép hadi énekeket dallanak bőkezű gazdájok tiszteletére, mások pedig nemzetit járnak. Egészen elfeledik az utat, mellyet tévének, és azt a' mi még hátra van, mig végremegharsan a' kapitány parancsszava. Azonnal mindenki fegyveréhez nyúl, engedelmesen utirendbe áll, és meszsze elhangzó énekeikkel tovább utaznak.

Nem kevéssé tesz az orosz katonánál a' sok szenvedések' elviselésére vallásos hite. A' fatalismus ép olly rettenetessé teszi őt ellenséginek, mint hajdan a' törököt övéinek. Minden katonának, mint általában minden oroszoknak mellén függnek amuletumai és szent képei. Ezekkel ő isten kezibe adva érzi magát, ekkor minden golyót úgy fogad ő mint Istentől küldöttet, és nem fél attól, mivel az ördögnek mi hatalma sincs a' fölött. Innen a' vallási avagy papi elem nem csekélyebb szerepet játszik

szik a' hadseregben mint a' tiszték' parancsszava. Erre nézve is megegyezik az orosz katona a' rómaival. Mindenik ezrednek megvan a' maga fő pópája, mindenik osztálynak pópája, diacsokja és egyházzolgája és mindenik csapatnak saját szent képei, mint szentjei is, A' hounnan ha a' katonák szállásban vagynak, a' pópa különféle állomási szállásaikat mindig ládákkal rakott szekérrel utazza körül, mellyekben a' különféle csapatok' szent képei vagynak, kiosztandó a' szent vacsorát, mellyet az oroszok igen gyakran vesznek. Különb is a' katonák minden nap épen olly pontosan gyakoroltatnak az isteniszteletben, mint a' hadiszolgálatban. Az örök például minden reggel kitrombitáltatnak könyörgésre, fegyver alatt jönnek elő, az altiszt fennszóval imádkozik előttök, és a' katonák hajadon fővel csendesen mondják utánna. Épen így történik estve. Mind e' mellett is mi olly tekintetök és hatalmok sincs magoknak a' papoknak a' hadseregben, mi a' római augurokéval csak távolról is összehasonlítható lenne.

Az orosz katona valóban legjobban hasonlít a' régi rómaihoz, ki hasonlóan épen olly szigorú fenyíték alatt volt, 's kinek szinte olly sok viszonságot kellett kiállania, úgy látszik mégis, hogy a' római élete jobban megkíméltetett, míg az oroszoknál a' bevégzett hadimunka után hiányzanak a' kicsapongni hagyó győzelemmenetek. A' fenyíték kérlelhetlenül szigorú az orosz hadseregben, úgy annyira, hogy az orosz katonának soha sincs gondüres pillanata. „Mi mindig nagy gonosztevőknek tetszünk magunk előtt, monda előttem egy orosz katona; habár mit se vétettünk, mégis ha tisztünk szeme elibe jutunk, azt hisszük, valami rosszat követünk el.“

A' pálcza, mellytől minden pillanatban félniök lehet, mint a' Damocles kardja mindig hátok fölött

lebeg. A' rómaiaknál a' szőlővessző volt ilyen, az oroszoknál a' mogyorófej. Az orosz katonát tisztjével szemközt látni a' legnevezetesebb látványa az alárendeltségnek és félelemnek egy részről, a' parancsoló uralkodásnak másíkról. A' tiszt csak erősen hangzó szavakat szól, a' katona csak ezen két tagú szót: „sluschu, sluschu“! (engedelmeskedem) melly a' tiszt' minden beszédének utána hangzik. „Iván!“ Iván előlép, és úgy áll mint egy szoborlábszárai összezárva, karai testin fekvék, tekintete elfordítlanul a' tiszt szemeire szegezve: „Iván nesze ezen levél!“ „sluschu!“ „és vidd azt ezredeshez“ „sluschu!“ „De siess egy óra alatt itt légy.“ „sluschu!“ „Hallod, gyorsan és sebesen,“ „sluschu.“ „Ha egy óra múlva itt nem vagy, lelkemre, 25 botot kapandasz“ „sluschu!“ Nem lehet kimondani mennyi udvariatlan, tiszteletellenes szokást és viseletmódot fődöz fel az orosz tiszt a' mi német katonáinkon, ha tisztjeikkel szemközt látja őket. Az orosz katona annyira maga fölött nézi tisztjét, hogy azt még némi istenítő tiszteletben is részelteti. A' tiszt előtt neki nemcsak kalapját kell levenni, hanem még meg is állani és szemébe nézni. A' honnan sz. Pétervára utczáin, hol minden pillanatban egy rojtos kalap susog el, csak igen lassan mehetnek tovább, mivel minden tíz lépésre tisztelgniök kell. Ez okbul ezen szegény embereknek csaknem egész éltök tisztelgésből áll. Nemesak, hogy már nagy távolságra leveszik kalapjokat, ha egy tisztet közelgetni látnak, hanem még azon ház előtt is, mellyben tiszt lakik — ezt nekik minden háznál szorosán kell tudniok — ugyanazt teszik, és lefödött fővel, alázatosan ballagnak odább, akár van a' tiszt odahaza, akár nincs; csak jó tova haladva bátorkodnak kalapjokat ismét föltenni.

Mivel a' tiszték felelősek az alájok adott katonák jól vagy rosszú léteért, egészségekért, és

életökért, vétségökért és ügyetlenségökért — melly annyira megy, hogy nemcsak a' szemléknél a' tábornagy minden sereg-osztálybeli, az ezredes minden ezredebeli, a' százados minden csapatjabeli katona hibájáért dorgát kap, mit ők aztán alattvalóiknak még nagyobb adagban osztanak ki, 's melly már az őrnagynál gyöngé pirongatásból tüzes szidalomszavakká változik, míg azt a' százados a' katonának pálczában osztja ki; hanem minden százados is katonái minden vigyázatlanságaért igen felelős, p. o. ha egy közülök a' jégen átmenni akar, és beszakadás által életét veszti, mi egyszer'smind a' századosnak őrnaggyá leendő előléptetésekor mintegy fekete kő akadályul tolul ellenébe — mivel mondom a' főbbnek illy nagy felelősége alattvalóiért, hogy még a' legcsekélyebb hibaért is előrántatik: ennek következtiben a' tiszt is viszont úgy nézi katonáit mint rabszolgáit, és a' hatalom, mellyet fölöttök gyakorol, ez által annál nagyobb lesz, fölügyelése és büntetése annál szigorúbb.

Azonban mégis annyi volna, mint az embert nem ismerni, 's jelesen az orosz embert félreismereni, ha a' mondottak után azt hinnék, hogy az orosz tiszt és katonája közt csak félelem és ijedelem létezne, 's köztük csak szeretetnélküli tünnék elő. Minden inkább csak ez nem. Átalában valami lap-pang az emberi természetben, minél fogva szeretjük az ostort, melly ver bennünket. Jelesen Oroszországban a' parancsolókat úgy szeretik és tisztelik mint atyákat. Megfordítva a' tiszt is szereti katonáit, kiket ő soha sem szólit másképp mint „ribátni“ gyermekeim, és átalában a' történni szokott ütlegezés a' katona és tisztje köztijó viszonyt olly kevésbé háborítja meg, mi szerint inkább azt vagyunk kénytelenek állítani, hogy még épen ez erősíti meg a' kölcsönös hajlandóságot. A' pálcza a'

törzsök, melyet a' hajlandóság e neme mint röp-kény fon körül

Az utazásokon és contramarsokon a' tiszt, — haszinte lovon vagy kocsin is — mindig katonái közt van, kik őt mint a' tyúkok a' kakast mindig körülkótojják. Ama szabadságot, mit a' római katonák a' győzedelemmenet alkalmával vettek magoknak, vezéreikre gunydalokat énekelni, az orosz katonák csaknem minden utazásnál használják, és nem ritkaság a' tisztet katonái között látni, kik a' rácsinált gúnyénekeket mindenféle pantomimmal és taglejtéssel adják elő. Néhány olly játékok is van, melyekre tisztjeiket meghivják, 's melyek nekünk az orosz tiszt hatalmáróli magas fogalom után megvetendőknék tetszendőnének. De ezen ügyes nép egyezményesen össze tudja kötni az ugyanazon egy személy előtti barátságos bizodalmasságot és föltétlen tiszteletet, gyermeki szeretetet és rabszolgai félelmet, ezen látszatósan ellenkező érzeményeket. Így például nagyon gyakori eset az, hogy a' katonák hosszú kettős sort képeznek egymást kettőnkint kézen fogván, 's ekkor tisztjüket, gyakran minden czifraság nélkül, meghivják, hogy magát velök dobáltassa föl. Mikor aztán a' katonák' nevetése és dallása közt ezen parancsoló urak, ezen ijedelem gerjesztő hatalombirók gyakran igen comicailag repülnek föl 's alá a' levegőben. Igen, hogy ha aztán nem úgy csinálják mint kell, a' nevetést vereség követi, mint eső napfényvel váltakozva. Ama szokás ismét a' római katonákra emlékeztet, kik hátaikon vezéreiket két lovas szekérrel hagyták átkocsizni. Az orosz katonák nem egyedül csak büntetés és félelem által kormányoztatnak hanem inkább tisztjeik épen úgy ügyekeznek sziveiket beszéd, elménczség, humor és hizelgések által is megnyerni. A' honnan a' humor bizonyos ne-

mét egy orosz katonatiszt sem nélkülözheti el és Suwarow és más orosz marsalok szintúgy nyerték meg az ütközeteket katonáikhozi jól eltalált beszedjeik, mint más fővezéri erények által.

A' katonák nem rangnevök után szólítják a tiszteket mint nálunk: „hadnagy úr“ „ezredes úr, stb, hanem tekintetes ur „Wasche Wnissokoblagerodye.“ A' melléknevekre nézve, melyeket vezéreiknek adnak a' rómaiaktól vették a szokást az oroszok. Számokra ugyan is pompás neveket választanak, meggyőzött néptől, vagy valamelyik meghódított várostul, áthatott hegy vagy folyamtul kölcsönöztek. Néha az illy mellék nevek állandóan a' családnál maradnak — mit természetesen a' császár határoz meg — néha csak személylyel járók. Illy melléknevek például; „Rimniskoi“ a' rimniki (a' rimniki ütközettül): „Sabalkanskoi“ a' Balkánon átható; „Sadumiskoi“ a' durántuli; „Italiiskoi,“ az olaszországi; „Warschafskoi“ a' varsói; „Eriwanskoi,“ az erivani sat Hihetőleg sok régi orosz családnév illy eredetű. Példaül „Trubetskoi,“ „Kosakowski,“ „Simbirskoi“ „Tscherkeskoi“ sat. A' Melléknév, melly családnévül marad közvetlenül mindig a' kereszt- és atyairév után, az eddigi családnév elibe, a' csak személynél maradó pedig egészen hátra tétik: például Suwarow. egész neve: Knas Alexander Arkadiewitssh Italiiskoi Graf Suwarow Rimnikskoi,“ azaz hg Sándor Arcadius fia, az olaszországi, gróf Suwarow, a' rimniki. *) Suwarow Feodor fiának tehát ha ugyan volt neki fia, következő neve le-

*) Egy és ugyanazon személy Oroszországban hg és gróf lehet egyszers mind. Ha született gróf voltaz, ki azután hg ségre emeltetett ekkor a' gróf szó közvetlenül a' családnév előtt marad, és a' hg szó a' kereszt-név elibe megy.

endett: hg Feodor, Sándor fija, az olaszországi, gróf Suwarow.

A' tábornagyokat „Glawnokommendujuschtyt“ névvel nevezik. Paskewitsch tábornagy teljes czíme személyes és családi mellék-, atyai-, 's keresztneveivel és czimeivel együtt következőkép volna; Glawnokommandujuschtschoi, Generalfeldmarschall, Swätlaeischoi, Knas Iwan Feodorowitsch Warschawskoi, Graf Paskevitsch Eriwanskoi, főkormányzó tábornok, főmtsgu, hg Iwan Feodor fia, a' warsói, gróf Paskevitsch az eriwani. Fia Gergely, ha ugyan volt fia, a' czím elhagyatván, az atyja személyével járó „főméltóságú, és eriwani“ mellékneveivel csak illykép neveztetnék „hg Gergely, Iwan fia, a' warschói, gróf Paskewitsch.

Napoleon maga megmondta, hogy az orosz katonáknak egyes vezér kezében a' legjobb Európában. Bármi puhultaknak és békeszeretőknek láttassanak is az orosz néptörzsökök odahaza, mégis vitézek és engedni nem tudók ők az ütközetben. Bármi örömet adják is magokat — hol megvan engedve a' kényelmességnek és dobzódásnak, szinte olly hidegvérűek minden nélkülözés iránt, kitűrők és kemények szükség esetében. A' parancsolat ellenszegülésnek nyoma sincs bennök, és ott, hova parancsoltatnak, úgy állanak mint egy élőfa, és szét hagyják helyeiken magokat lődöztetni; kinek még megvan egyik karja a' harcra, ezt kiáltja: „én nem mozdulok e' helyről mert ide vagyok parancsolva.“ Kérdést sem szenved hogy még azon orosz is, ki utolsó vonaglás közt van, e' tekintetben kötelességét tökéletesen teljesíti. „Álljatok meg“ kiáltják, és az orosz sorok megállnak, és semmi ágyúgolyó sem képes őket szétzavarni: „előre“ és semmi golyózapor sem tartja vissza őket a' kormányzó teljesítésétől. Egy gépezet sem enged olly

könnyen minden lassu nyomásnak mint az orosz-hadsereg. És ha legnagyobb dicséret egy hadseregnek nézve az, hogy, bár élő és szabadakaratú elemekből áll, mégis önakaratúul lemondva gépéhez hasonlít, ekkor nem szenved kétséget, hogy a' koszoru az orosz seregeknek nyujtandó. „Prikas“ a' hatalmas varázsszó mellyre az orosz katona tűznek viznek neki megy, melly ellen semmi kifogást nem ismer, nem is enged. Ha „Prikas“ a' házat felgyújtani, csendes lélekismerettel és nyugottan teszi azt, és minden ellenmondást a' „tak Prikas“sal, így van a' parancsolat, utasít vissza. „Miért áltok itt, kérdeztem egykor egy csoport katonát, kik egy utcza szögletén dolog nélkül ácsorogtak. „Azt mi magunk sem tudjuk“ feleltek nyugottan „a tak Prikas“ de így van parancsolva Pétervárában Mars' mezeje a' nagy szemle előtti reggel rendszerint megöntöztetik, hogy por ne kerekedjék. Midőn egy napon néhányan „Prikas“ra e' dologgal foglalkodának, nagy eső lett, melly fáradságokat természetesen fölöslegessé tévé. Mégis a' locsolással a' legnagyobb szakadás közben sem hagytak fel, mivel még nem volt a' „Prikas“ ellenparancsolva. Hasonlag az öreg szigorú jogtudóshoz, gondolja az orosz katona: „fiat prikas, aut pereat mundus.“ Hogy ezen gondolkodásmódnak a' hadifenyítékben nagy haszna van, kétségtelenül igaz. Azonban mégis tán szintolgy gyakran okozhat baleseményeket. A' pétervári 1824ki vizáradáskor több órálló vízbe fult, mivel míg csak a' víz szájokba nem ment, mindig a' megparancsolt helyen maradtak. A' kronstadti tengeröbölben törést szenvedett egy hajó, rajta sok katonatiszt volt, a' legénységnél azt a' parancsolatot adták hogy mindenek előtt a' testőrtiszteket szabadítsák ki. Néhány katonatiszt előszott, segítségért kiáltva. „Testőrtisztek vagytok-e“ kérdék a' hajóslegények, és minden könyör nélkül befűlni

hagyták, mivel a' katonatiszteknek nem volt többé idejük felelni.

Nincs engedelmesebb, ügyesebb és mindenre alkalmasb 's használhatóbb katona mint az orosz. Mintha viaszból volnának ezen emberek, minden formába átalakíthatók. A' bélyeget, melly rájuk nyomatik, elfogadják és megtartják. Magokba, magoknak és magoktól ők mit sem tehetnek, mit sem tesznek. De csak parancsolatra van szükség 's mindent tehetnek, mindent tesznek. Az orosz katona egy egészen iratlan lap. Egy darab krétát vesz az ember és hátára írja „gyalog“ „lovas“ „trombitás“ és megparancsolja neki, hogy hat hét alatt ez legyen, és ő az hat hét alatt. Kitünő észtehetségök, hajlamosok és iszonyuk nincs, sőt inkább mindenre egyenlő hajlammal, előszeretettel, idommal és ügyességgel bírnak. Ujonzsedéskor a' testőrtisztek a' legszebb és legnagyobb legényeket a' pétervári testőrségbe válogatják ki, és bizonyosak benne, hogy a' kiválogatottak közül mindegyik rövid idő alatt csinos, nyalka és hiú testőrkatona lesz. Az elmellőztek közül osztán a' pattyantyús es lovas tisztek választják ki a' nekik alkalmasaknak tetszőket, annyi bizonyos, hogy ők a' szellemi tulajdonokra nézve, miket vizsgálatra nem is méltatnak, soha sem fognak tévedni, csak egyszer a' fizikai mértéket és arányt el ne hibázzák. A' fennmaradtak a' gyalogsághoz jutnak, 100 ember között: éges katona, a' 101dik dobos a' 102dik trombitás, a' 103dik fuvolás, a' 104dik kürtös 'sat. Csak egyszer mind a' tiz ujjok meglegyen, fogaik rendben álljanak, szájak ne legyen félrenőtt 'sat. ekkor bizonyosak benne hogy — hármikévéssé kérdeztetnek is meg a' fölött — mindegyik azon kedvenc-hangműszerét kapja, mire legnagyobb hajlama van.

A' kormányzás — mint már említők — az orosz hadseregénél általában orosz; a' többi nem-orosz

szlávok, mint a' finnek, lettek kénytelenek az előttük idegen kormányzavakat megtanulni. A' fel-fogás sebessége mindezen népeknél olly nagy, hogy a' káplárpálcza segedelmével hihetetlen gyorsasággal tanulnak és rendszerint széna és szalma segedelve nélkül kevés hét alatt tudják a' „Na läva“ és „Na prawa“ (balra és jobbra). 's ezzel tökéletes katonák.

Az orosz katonát derék tulajdonságai, határt nem ismerő engedelmissége, kifáradhatlan szolgálatkészsége, vitézsége természetesen igen kedvessé teszik, az orosz társaság' minden osztályánál. Ezen kedvesség helyén volna; ha az többízben igen nevetséges 's gyakran szomorú katonaszerelmeskedésre nem fajulna. Nálunk a' katonát épen úgy el hagyják az utszán ballagni, mint más becsületes embert, 's abból mi zajt sem ütnek. Ez máskép' van az oroszországi előkelő osztályoknál, hol még magára a' nőnemre is el van ragadva az egyenruha és katonák iránti ama' különös szerelmeskedés. Pillantásaikkal üldözik a' katonát, ha szinte nem tiszt is az, szemle alá veszik és bírálják egyenruháját, járását, magatartását. Ha szépnek találják magokhoz hívják, mondván: „mi szép egy ember“ „Nem igaz? takaros egy férfi!“ Minél csunyábbak az orosz katonák rendszerint, mindig annál inkább akarnak valami szépet találni bennök, 's a' karcsú növésű legényt úgy földicsérik, mint egy Apollót Mosolygó elragadtatással, és lelkesedett szemmel nézve kérdezzetik őt: „mellyik ezredben szolgál? mellyik kormányzóságban született? hány esztendő? mióta katona? voltál Páris, Adrianápoly, Eriván előtt? Illy kérdezzetések a' katonáknál olly gyakran jönnek elő, rájok már előre készen a' felelet nálok. Pétervárában még magok a' fiatal hölgyek is egy egyenruhást sem hagynak megnézet-

lenül, s rendszerint olly éles szemök van a' kölső viseletbeni legcsekélyebb hibának is fölfödözésében mint a' testörtiszteknek. Néha aunyira elragadtatvák, hogy úgy látszik, mintha minden egyenruhásnak nyakába esni akarnának. Oroszországban még ollykép' látszik lenni a' dolog, mint a' Waräger uraság idejében, midön az oroszok, egy tökéletes békeszerető nép, a' bajnok és katonás norman nemességétől vezettettek harczra és ütközetbe. Ha a' szegény parasztok sirva veszik magokra a' katonazekét, a' nemes ifjak vigan öltikföl e' cadetegyenruhát. Pétervárában a' gyermekek is katonásdit játszanak, török és cserkesz ütközeteket tesznek, és egy kérdésről sincs köztük gyakrabban szó, mint arról, vajjon a' tengerészetbe vagy szárazserege be áljanak-é vajjon a' lovas vagy gyalogszolgálat-e elébbvaló? A' fiatal hölgyek kegyvel fogadják az egyenruhások hódolatit, és minden főrendü örömet iratja magát a' seregbe.

III.

A' katonatisztek.

Úgy látszik az orosz nép minden hadi kedve az alsóbb körökből a' felsőbbekbe költözött volna, s mintha aztán a' katonaiszellelem ismét innen terjedne a' békés nép közül kiragadt seregbe. Oroszország nemessége általában katonai. A' nemes fiak csaknem kizárlag ezen pályára adják magokat, a' nemes aggastyánok fehér hajokat tábornagyi kalap alatt mutatják meg, a' nemes gyermekek már katonákról álmodnak és katonákkal játszanak, még a' nemes lányok is egyenruhást boldogítanak szerelmökkel és csókjaikkal. A' katonai szolgálat

az egyetemi nagy pálya, mellyen mindenki indul, 's mellyről az ut az állodalom minden hivatalára vezet. Még a' curuli szék is, karddal kivivandó, és csak katonatiszti állás biztosít diplomaticai hivatalokrul, kormány-, status- és miniszter-tanácsosságrul, sőt még a' muzsák' csendes működésire felügyelők is tábornagyok, magok a' legfőbb statushatalom tanácsadói a' hadseregbül vétetvék. Közönséges nézet Oroszországban hogy csak az képes minden egyéb kormányra, ki egy darabig katonaságot viselt. A' katonai szolgálat egyetemi előtanoda minden statushivatalbeli foglalkodásra nézve, mintegy *Collegium logicum*. Mielőtt az ember valami hivatalba lépne, ismernie kell a' szolgálatot. „sluchbu snatj.“ A' katonaszolgálat által szerzettnek-meg mind azon tulajdonságok, mellyek valamely orosz statusszolgának szükségesek, minők: az illő szolgálati buzgóság, a' főbbek iránti engedelmesség, a' kormányzásrai képesség, és a' tekintet 's illő méltóság alattvalók' ellenében. Csaknem minden hivatal-ág katonailag van elrendezve, 's kevés melly nem. Majd minden magasb hivatal kizárólag tábornagyokkal van bétöltve; a' statusministerek, a' tanácsbeliek, senátorok, az országtanácsosok, a' tartományok' kormányzói, az egyetemek' gondnokai, a' főerdő- és főbányamesterek' mind tábornagyságot viselt emberek, és csak kivételkép 's olly ritkán találhatni köztük civilistát mint fehér hollót a' feketék közt. Csak a' polgári szakbani alsóbb állomások töltvék be civilistákkal, alacsonyabb családokbeli emberekkel, szerencsefiakkal stb. A' honnan ők — ezen úgynevezett „Tschinnownikik“ közönségesen megis vetvék. Különös körülmények, az apa különöz önefjüése, a' fiú' betegeskedése, vagy más effélék okozhatják azt, ha ezen utolsó kezdettől polgári hivatalra szánatik. A' többségnél azaz háromnegyedénél a' ne-

mesfiaknak a' pályafutás ez: cadet-urfi- kapitány, ezredes, tábornagy 's aztán néhány táborozás és ütközet után, valami tetszés szerinti békés hivatalka, 'országtanácsosság, kormányzóság, egyetem' gondnoksága, vagy más hasonló.

Az orosz nemesség — mint eredetire megemlékezve, minden ország katonai dicsőségen alapult aristocratiája — nemzetségénél fogva hajlandó a' katonaságra. Nem csupa természeti hajlandóság az, mi őket a' cadetseregekbe vagy fegyveriskolákba készíti, hanem mesterséges, a' statusból származó ösztön, sőt részint kényszer is. Nagy Péter' törvénye, hogy a' nemesi kiváltságok veszítettessenek el, ha két egymásra következő nemzedékben a' család egy tagja sem, sem az apa, sem a' fiú, katonaszolgálat által nemesi rangot nem nyert, még erőben van; a' honnan az orosz nemesi kiváltságoknak mindig ujításra van szükségök és ha az apa nem szolgált, a' fiú már kénytelen szolgálni, mindaddig szolgálni, míg olly fokra nem jut, melly neki a' nemesi rangot újra megadja. Ha ezt elmulasztja az unoka már az alnép közé leszzen számitandó.

Kétséget sem szenved, bizonyos tekintetben köszönetet érdemel Nagy Péter ezen kényszerítésért, mert az orosz több jót tanul a' katonaságban, mint akárhol is. Mint a' közemberre nézve fenyíték-tanoda a' hadsereg, úgy a' nemességnek udvariasság és erkölcsi műveltség iskolája az. Minden orosz tanulót erkölcsi míveltség' hiánya, önhittség, és jellembeli nyersség bélyegez, minden polgári tisztviselőt megvesztegethetőség és aljas gondolkodásmód. Senki sem tanul-meg jobban a' körülmények-, törvény- és mások akaratához alkalmazkodni mint az orosz katonatiszt. Neki sok emberi nyomort van alkalma közéről látni 's azt résztvevőleg

együttviselni. Ő katonái- és fegyvertársaival—kik előtte kedvesek lesznek — kijárja a' nélkülözések keserves iskoláját, a' honnan csirájában elől némely szenvedélyt, mellyet dologtalanul jószágán élő, vagy fővárosban dobzódó még inkább kifejti és ápol. E'hez járul hogy a' katonáskoedés már természeténél fogva módot szolgáltat, a' külsőt kellemesen és tetszetesen kiképezni. A' honnan, egészen véve, az orosz katonatiszt mindig kellemes ember, és valóban mindazon jó tulajdonok, mellyekre egy orosz képes, sehol sem juthatnak jobban tökélyre mint a' katonaságban, testőrtisztek olly finom emberek minőket csak egy szalon kívánhat, de a' többi hadsergítést tisztjei is ügyességben és társalgási műveltségben sok másokat magok után hagynak.

Az orosz sereg úgy tekintendő mint egy nagy büntető- és javító intézet. Benne a' fenyíték olly szigorú, hogy a' legszilajabb vért is legyőzi. Az orosz jószágban rtokosak parasztjaiknak rendszerint csak salakját adják oda, a' tolvajokat, verekedőket, gonosztevőket kikkel felügyelőik semmire nem mehetek. Az orosz káplár mind elfogadja őket, és csintalanságaikból kitudja vetköztetni, annyira hogy belőlök nem sokára a' legjámborabb 's engedelmesebb ficzkók válnak. Sok vétségre „a' közkatonai szolgálat“ van szabva büntetésül. Sok haszontalan tanuló, tisztviselő és pap dugdostatik illykép' a' katonák közé, hol alkalmok lesz meglakolni kíváncsiságukért Különösen pedig a' tiszteket rendszerint azzal szokják büntetni, hogy közlegényeknek tesszik-le melly büntetés épen úgy alkalmaztatik a' grófokra és hercegekre mint a' kisebb vérből származottakra. Ezen büntetés olly gyakran fordul-elő hogy mindig sok nemest, bárót, gróft és herceget találhatni a' közkatonák közt. Sőt még az ezredek és tábornagyok is gyakran hirtelen közkatonákká tétetnek-le, némelylek örökre, né-

mellyek határozatlan, mások szabott ideig, melly azonban kegyelem által rendszerint ismét megrövidítettetik. Ezen leléptetések aztán olly szigoruan hajtának végre hogy a' leléptetett sehol sem mutatkozhatik máskép mint a' maga szürke katona kabátjában, és barátai' társaságát csak suttonban és a' megbüntetési veszedelemnek magát kiteve keresheti-meg.

Az illy büntetés az igaz, mindig nagy szerencsétlenség. Mégis csak egyszer ismét engedelmet nyerjenek, magokat katonatisztekül újra beirathatni, az elmulasztottat könnyen kipótolják, mert sehol sem sebesebb az előlépés mint az orosz hadseregben. Nálunk gyakran így van a' dolog, „mint hadnagy élek, mint hadnagy halok meg“ és ki már egy csapat elein mint kapitány áll azt hiszi, hogy derék ember. Mi sok kapitány és őrnagy őszül-meg hivatalában: és tábornagi őrnagyságra csaknem mindig ősz főt látunk eljutni. Mind máskép van Oroszországban. Hirtelen megyföl az úrfi az alsó fokozatokon, a' katonatiszt a' zászlótartó és hadnagy elibe, az alkapitány főkapitánnyá, és nem sokára jelenti atyjának hogy ő őrnagygyá lett. Sőt rendszerint azt reménylik, hogy még harminczadik évökig ezredesek, vagy ezredvezérek lesznek, és ha a' török vagy cserkesz golyó nem akadályoztatja meg őket, a' tábornagi kalapot negyvenedik éves korukban bizonyosan föl is teszik, értsük: a' nagy és pártfogolt családok' sarjadékai. De a' kis családbelieknél és alnép közül valókuak is hamarabb sikerül az orosz seregben, mint akárhol is; becsületes fokra vergődni — 's habár a' pártfogolásnak ott is, mint mindenütt meg van a' maga befolyása, mégis az érdem inkább kitüntetheti magát mint akárhol, bizonyítják ezt az orosz tábornagyok, kik közt sok czímtelen van.

Az orosz hadseregben ezen gyors előléptetésnek, a' katonai rangnak legmagasb fokain, ezen sebes fölkapaszkodásnak okai különbözők. Miudennek előtt a' gazdag családok fiainak kora kilépése, kik csak beiratják magokat, hogy a' törvény- és divatnak eleget tegyenek, czimvagyokat kielégítsék, 's ha aztán tisztességes rangra tettek szert vagyონukat éldelni, vagy egy nyugalmasb polgári hivatalt vinni jószágaikra vagy a' fő városba visszavonódnak. Továbbá a' tisztek' olly gyakori le-tétetése, kik sokszor még hamarabb esusznak alá a' dicslábón mint fölkapaszkodtak. Végtére az orosz hadsereg folyvásti háborúja, kivált a' kaukazi üt-kö-zet, melly olly sok katonatisztet fölhasznál, mert a' cserkesz lövészek soha nem hibázó golyóiknak miudig öröme-stebb választanak célpontúl egy fényes, csillagozott egyenruhát, mint a' közkatona szürke kabátját. A' honnan mig hadsergeinkben csaknem szüntelen minden egy helyben áll, az orosz hadsergekben béke idején is folyvást ollyan fölemelkedések történnek, mint nálunk csak nagy háborúban.

A' rendkívüli gyors előléptetés az különösen, mi olly sok külföldi katonatisztet édesget az orosz szolgálatba. Van itt minden europai nemzetből, sok spanyol, francia, portugál, olasz, svéd, angol. A' szárazseregben a' nem oroszok közt németek vagynak legtöbbben, véve a' bel- és külföldi németeket. Fele minden orosz győzedelemnek német név auspiciuma alatt van kivíva. A' pattantyúsok közt jelesen bámulásig sok németet találhatni. A' német tábornokok többnyire Estországból valók, ezen tartomány német nemességének fele orosz katonatiszti egyenruhát visel. Az estek bátorság és katonai szellem által tüntetik ki magokat, katonai szigorúság és keménységre nézve pedig még a'

született oroszokat is felülhaladják. Azon tábornagyok, kiktől a' katonák legjobban félnek, Estországból valók. Svédet is sokat találhatni az orosz-hadseregben, valamint francia sem kevés van. Különböző időszakokban csapatostul álltak a' francia mérnökök az orosz seregbe 's így regényes neveket plántáltak a' szláv családok közé. A' pontusi tengerészet' hajói pe'sgenek görög katonatisztek-től, mint a' baltiái angol és hollandiaktól. Az oroszok örömet ajánlanak hivatalt és gyakran meg-
esik, hogy az idegen katonatiszteknek, kiket a' történet Pétervárába vitt, nagyon megtetszik ott, 's a' fényes ajánlatokat elfogadják. Sok porosz katonatiszt csak azért szolgál az orosz hadseregben, hogy magának minél előbb rangot szerezhessen, és menyire lehet, ugyan azon ranggal a' honabeli hadsereghez visszatérjen. Az orosz sereg statistikája mellyből annak egész szerkezete, 's minden részbeli hajtókerekei megismerhetők lennének, a' leg-
érdekesb mű leendne e' világon.

A' rang, a' rend, az emlékpénz, a' kereszt, a' császár és fővezérek dicséretei, az arany kard „dla chrabrosti“ (vitézségért az arany kard az orosz seregnél igen közönséges megjutalmazása a' vitézségnek. A' tiszték a' kardot magát rendszerint eladják, és annak csak miniatüre-bani utánzatát hordják a' többi diszjel közt mellőken.) azon külső ösztönzések, mellyek az orosz katonatisztek a' szolgálathoz kötik. „Szépen diszítve“ és „szépen czímezve“ térnek ők a' táborozásból vissza; de rosszul is fizetve, és sok sanyargatás után; mert a' többire az orosz katona szolgálat ép olly súlyos a' tiszték- mint közlegényekre nézve. A' fenyíték rendkívüli szigora ép úgy éri őket mint a' közkatonát, és egyenruhájok 's életrendök tekintetiben épen olly kellemetlen kényszerítés alatt

vannak. Magoknak a' legfőbb tábornagyoknak még a' legtávolibb tartományi városokban is mindig egész egyenruhában kell mutatkozniok, tetőtől talpig sujtásozva és fegyverezve; a' kényelmes sapka a' csákó és tiszti kalap helyett csak bizonyos szorosan meghatározott esetekben van megengedve. — Az utazásokoni viszonság és nélkülözés a' nemvagyonos katonatisztekre nézve szinte igen nagy, mivel a' zsöld, melly által az élet kényelmessbbé tétethetnék olly rendkívül csekély.

Fölvehetni hogy az orosz katonatisztek zsoldja kétszerte- háromszorta kissebb mint más europai sergeknél, a' katonáké szinte hatszorta vagy nyolczszorta is. A' pattantyús és lovas katonatisztek' zsoldja valamivel, a' testőrségieké jóval nagyobb. Megjegyzendő e' mellett még hogy minden magasb katonatiszt kettős zsoldot húz, az egyiket rangjáért a' másikat a' valóságos szolgálatért. A' rangzsoldot, valamint magát a' rangot, akkor is megtartja ha tetteges szolgálatban nincs; e' szerint ha valamely katonatiszt polgári hivatalba lép, például tartományi kormányzó lesz, először kapja katonatiszti zsoldját e' mellett húzza a' kormányzói fizetést. A' tisztek czimzete részint nemzeti orosz, részint francia és német,

A' közlegény évenként kap 12 rubelt (3½ porosz tallért). Az altiszt 24 rubelt. A' praportschik (zászlótartó) 450. rubelt. A' podpurutschik (alhadnagy) 510 rubelt. A' porutschik (hadnagy) 600 rubelt (170 p. tallért). Az alkapitány 700 rubelt. A' kapitány 750 rubelt (200 por. tall.) Az őrnagy kap „po tschinu“ (rangjáért mint őrnagy) 875 rubelt, „po dolsnosti“ (szolgálatáért) azaz ha valósággal egy osztályt kormányoz, 1000 rubelt. Az osztályvezér ha őrnagy, kap hát mindössze 1875 rubelt. (560 p. tall.) A' „po dolsnosti“ pénzt „asz-

talpénznek“ is hívják. A' podpolkownik (alezredes) kap „po tschinnu“ 1000 rubelt, ha osztályt kormányoz; ezen kül még „po dolsnosti“ vagy asztalpénzt 1000 r. ha ezredet kormányoz 3000 rubelt, A' polkownik (ezredes) mint olyan „po tschinnu“ 1200 r., ha ezredet kormányoz a' tetteleges szolgálatért, vagy „po dolsnosti“ 3000 r. összesen 4200 rubelt, vagy mintegy 1300 porosz tallért A' tábornagi őrnagy mint olyan „po tschinnu“ vagy s a' rangért 2000 r.; ha egy brigád (2 ezredet) kormányoz 4000 rubel asztalpénzt. Az altábornagy po tschinnu 3000 r. po dolshnosti mint seregosztályvezér 6000 r. mint seregvezér, melly Oroszországban mindig 60,000 főbül áll, 10,000 r. A' gyalog tábornagy po tschinnu 4500 r. Mint seregtábornagy 10,000 r. összesen 14,500at, — mintegy 4000 porosz tallért.

Ezen átnézetből kitetszik hogy a' tábornagy huszszorta nagyobb zsoldot húz mint a' kapitány, és a' zászlótartó negyvenszerte nagyobbat mint a' közlegény. Ezen katonaisztségek' közül azonban még sokaknak van mellékjövedelme is, melly vagy megengedett, vagy nem. Legjövedelmesb állás a' seregparancsnok-, ezred- és csapatvezér állása. A' közszállásmesteri hivatal tudniillik vagy az élelmi szereket természetben, vagy a' bevásárlásokra határozott pénzt a' seregparancsnokoknak adja át, és ezektül nem a' seregosztályokhoz és brigádokhoz, hanem egyenesen az ezredekhez, és ezektül nem az osztályokhoz, hanem egyenesen a' csapatokhoz osztatnak ki; tehát az altábornagyok, tábornagi őrnagyok, alezredesek, őrnagyok a' kiosztásban nem vesznek részt, hanem csak a' seregtábornagyok, ezredesek és kapitányok. A' kormánytól széna, posztó, kenyér 'sat. bevásárlására szánt pénz rendesen általános mérték szerint, s' nem szükön van megállapítva. Pedig a' kenyér, árpadara, szé-

na 'sat. koronkint némelly tartományban rendkívül olcsó. Ekkor az ezredesek, kapitányok az árból fenmaradt öszveget magok' számára teszik el, mellyet azzal is szaporítanak, hogy a' katonáktul bizonyos részleteket vonnak el. E' szerint az orosz ezredek' tulajdonossága, kivált délszak olcsó tartományiban, nevezetes jövedelem' forrása. Azért is a' megnevezett állomásokon a' tisztek örömezt maradnak a' meddig csak lehet, míg a' közbenfekvő őrnagyi és alezredesi fokozatokon szeretnek minél előbb átesúszanni.

Mig e' szerint fölfelé a' nagyobb zsoldok a' sok járulék által még inkább nagyobbodnak; lefelé megfordítva az a' nélkül is csekély zsold a' különbözőféle levonások által még csekélyebb lesz. Azon 10—20—30—40, kopek, mellyek kefe, fésű, kréta, lábbeli, kenyérre a' katonáktól levonatnak, hihetetlen sokra megy, úgy, hogy ezen levonások után, alig marad a' katonáknak annyi, hogy esztendőben kétszer háromszor pályinkát ihassanak. A' testörök' zsoldja nagyobb, még is azon költséghez képest, mellyet részint állásánál fogva, részint fegyvertársai és a' fővárosbani lakás miatt a' testőrtisztnak tennie kell, annyira kevés, hogy a' testőrseregben csak vagyonos fiatalok szolgálhatnak. Igaz, hogy sok olyan is áll-be, ki nem olly vagyonos gazdag mint a' Scheremetiefek, Demidofok 'sat. Ezek aztán amazok költségén élnek, úgy, hogy van testőrezered, mellynél a' katonatisztek' fele Scheremetiefek' lovain lovagol A' testőrség, habár leghasztalanabb sereg — mi a' szemléknél és fegyvergyakorlatoknál tűnik ki, mégis legtöbb elsőséggel bír. Nemcsak zsoldja nagyobb, nemcsak csillagokkal legékésítetebbek nemcsak laktanyái, kórházai és más intézetei legjobban elrendezvék, hanem rangjában is két fokkal áll magasban a' többieknél, úgy, hogy a' testőrkapitány

egyenlő fokon áll a' sorkatonaságbeli álezredessel, a' testőrségi őrnagy a' sorkatonaságbeli ezredessel 'sat. Azért ha a' testőrtiszt a' sorkatonasághoz téteti át magát, ha őrnagy volt és osztályt kormányzott, a' sorkatonaságnál ezredes lesz, 's osztály helyett ezredet kap. Ezen „áttérésvágy, átkéredzés“ egyik seregtől a' másikhoz, sajátos orosz fejezés, melly minden pillanatban alkalmaztatik, mert sehol sem különböznek a' fegyvernemek olly kevésbé mint Oroszországban. Közönségesen el lévén fogadva — mi valósággal úgy is van — hogy mindnyájan mindenre alkalmazhatók, a' katonatiszt majd a' gyalogságtól a' lovassághoz „téteti át“ magát, majd a' pattantyússágtól a' gyalogsághoz, majd a' tengerészettől a' szárazsereghez, majd a' sorkatonaságtól a' testőrséghez „kéredzik át“ — Épen olly gyakran tétetnek át mint már fölebb mondatott — a' katonaságból polgári hivatalokba. Azért találui tiszteket az orosz hadseregben, kik minden fegyvernemben gyakorlottak, majd dsidát, kardot, fegyvert, álgút és testőrkardot forgattak, majd gyalog, majd lovon, majd hajón jártak. Ezen módon az egész seregbeni szolgálatról igen széles ismeretet szereznek magoknak.

Szolgálatértés „sluschbu snati“ az, mire az orosz katonatiszt leghiúbb. „On otschen charascho sluschbu snajet“ — ő igen jól érti a' katona-szolgálatot, „olly dicséret, mellyet tőlük minden pillanatban halhatni. Efféléket; „ő jó hadértő“ ő nagy ismeretű tiszt“ alig hall tőlük az ember. Ezen egyetlen, kifejezési mód „a' szolgálatot pontosan ismerni“ — mit egyébiránt papjaikról is használnak, p. o. ezen pap igen pontosan végzi szolgálatát — az orosz katonaság irányának egész külsőségét jeleli, és könyvet lehetne ezen kifejezési mód magyarázására írni arról, mint tartozik e'hez minden a'

tiszt' ruházatában, pontosságában, magatartásában még hangjában is; és minden gomblyukról, minden csizmatalpszegről mi részletes ismerettel kell birnia, hogy a' dicséretet: „on charascho sluschbu snajet“ megrédemelje.

Mint Németországban philosophiai tanulmányiba, úgy lett már némelly ember bolondulásig szerelmes Oroszországban szolgálatismeretébe. — Pétervára' közelében élt 1836ban egy kiszolgált öreg ezredes, kinek már régen zsebében volt szabadságlevele, mégis a' nap' minden órájára olly pontosan ügyelt mintha mindig harczsikon állott volna. Egész inasságát katonailag ruházta és tanította-be, és minden jelentést, lett légyen az a' juhnyáj állapotja, vagy felesége mint léte, vagy a' szomszédnak theára meghívása fölött, katonai rapport módjára kellett nála tenni, és minden parancsolatot — dísznó ól építésre, vagy egy pár nadrágnak szabónali megrendelésére — ütközeti parancs módjára adott ki. Ha illy czimű levelet kapott: „Jewo Wuissokoblagerodije Milistiwomu Gos-sudariu Polkowniku — a' legkegyelmesb ezredes úr ő méltóságának“ tehát a' Polkowniku szónál megállott, hákogott, föltette nagy rojtos kalapját és néhányszor élvezte még a' czimzet elolvasását egész a' Polkowniku — ezredes — szóig. A' levél tartalmát gyakran el sem olvasta. — Egész nap fegyverben, és disz-egyénruhában volt, és így marsírozott föl 's alá egy nagy tükör előtt mellyet szobájában e' végre tétetett föl. Itt saját képe előtt ide s oda kevélygett ő, mivel e' mellett még vezéreit és alattvalóit is játszotta. Ha komornyikja reggel a' kávét vitte számára, gyakran már az ajtóban, kiáltá neki a' kormányaszt: „parrom schagom — gyorsan lépj, előre marsch: álj-meg! lábhoz a' fegyvert.“ A' tánczot ki nem állhatta, és sem a' keringőt sem az ecossaise-t házában meg nem en-

gedte, mivel ezek igen rendetlen nemei a' marschirozásnak. Ó maga mindig marschirozott, még este is ha ágyába ment, 's e' cselekvényeket mindig bizonyos tempókban tette. Éjszaka szemlékről, diszelgésekről, és fegyvergyakorlatokról álmodott, és fenszóval kormányzott, „na plätscho ruschio; vállra a' fegyvert! a' balrész három lépéssel lépjen vissza. 'sat. 'S ha aztán neje panaszkodott: „ah kedves férjem, nem alhatom“ azt felelte neki, „kedves nóm te mit sem értesz a' szolgálatból!“ Ha szakácsaihoz, és szakácslegényeihez a' konyhába, vagy kocsisaihoz az istállóba ment, és mindent jó állapotban talált, a' ganéjt kisöpörve, az üstöt kidörgölve, ekkor, mint hajdan ezrede' szemléjénél ha az egyénruhákat és fegyvereket jó karban találta, azt monda: Charascho ribätni! „jól van gyermekeim!“ és a' csatlósoknak és szakácslegényeknek, „mint az ezrednél történt, menydörögve belevágó hangon egyszerre kellett felelniök „köszönjük nagyságodnak, máskor még jobban teendjük“ Ha sétakocsizásból visszatérve vára elibe érkezett, minden alattvalójának össze kellett gyűlni, és őt „hurrah“val fogadni.

Oroszországban sok ilyen — a' katonai gyakorlat és diszelgés-kórság által súlyegyent — vesztett — ember van. Igaz egyébiránt, hogy általában véve, az orosz katonatisztek a' legjobb társalkodók közé tartoznak. Sok miveltséggel bírnak 's némi ismeretök van Európa minden irodalmáról, „a merveille“ tánczolnak egy pipa dohány mellett, mit törökösen szívnak: örömet fecsegnek óráról órára, teljes elfogulatlanság mellett nagy társalgási szemérmességgel bírnak, melly legelső erény minden társalkodónál; és ha Németországba jönnek, hölgyeink igen jól mulatják magokat velök. Az oroszoknak ezen mulatságutáni vágyok és ráépített

reményök sokkal nagyobb és biztosb mint a' mi attuli félelmünk.

(Németbül) *Soltész Dani.*

3.

A' hegyek' régiségéről.

Az *Elias Beaumont* tudós vizsgálódásai óta, semmi kétség sincs róla, hogy a' mi földünkön lévő hegyek, a' föld' belsejéből származtak, úgy hogy a' föld' külső héján erőszakkal keresztülhatván, felületén felyül emelkedtek, 's talán volt olyan idő valaha, a' midön a' földön épen semmi hegyek nem voltak.

Ezen nézetbül igen egyszerű módon több jelenségeket ki lehet magyarázni, mellyek geologusaink előtt eddig áthathatlan homályba rejteztek. Hogy p. o. a' csigák és más tengeri termékek egész telepjenek a' hegyek' csucsain lételet kimagyarazzuk, nem szükség már azon igen különös véleményhez folyamodnunk, hogy a' tenger az ő régiségben valósággal olly magosan állott, hogy a' legmagosabb hegyeket elborította. Azon hely, melly most a' hegyek' csúcsait képezi, hajdan a' tenger' lapos feneké volt, 's a' belső erőszakos revolútiók hirtása által, a' tengeren felyül emelkedvén, magával felhozta a' tengeri csigákat is, azon magosságra, a' mellyen most szemléltetnek.

Ezen nézet a' hegyek' származásáról, az iránti vizsgálódásokra is vezet bennünket, hogy valljon micsoda időben származhattak azok egymás

után apránként. *Beaumont* ezen érdekes vizsgálódást is tisztába akarta hozni, 's úgy találta hogy az olyan hegy mint az úgy nevezett érczhegyek Szászországban vagy a' Cote-d' Or (aranypart) Bourgogne, és a' hegyek Sabaudiában, a' föld hejjának a' legrégibb felemelkedései közé tartoznak, hogy az apennini és pirénei hegyláncz későbbben, a' havasok vagy alpesek pedig még későbbben származtak, és végre hogy a' középponti Alpeseknek p. o. a' sz. Gotthárd hegyének, a' *Ventoux* és *Leberon* hegyeinek, mellyek közé talán a' *Himilája* Ázsiában és az afrikai Atlás is tartoznak, formálódása legkésőbbben történt.

Ezek átaljában a' *Beaumont* vizsgálódásainak fő resultatumai mellyeket ő nem régiben végzett be, és legnevezetesebb jelenségeikkel egygyütt eddig közrebocsátott. Lássuk már most micsoda erősegeket lehetne ezeknek támogatására felhozni.

Azon különböző földfajok közt, mellyek a' föld felületén találatnak, igen fontos helyet foglal el az ülep (sedimentum). Ez leginkább a' földfelületének elporlott részeiből áll, mellyeket a' víz elébbeni helyekről elmosott 's más helyeken torlasztott össze, a' mint a' folyóvizek' és tengerek' partjain találatnak. Ezen ülepnek különösen négy fajait különböztetünk, 1, a' mészkövet, vagy a' jurameszet, melly mindnyájok közt a' legrégibb 's annál fogva legmélyebben is fekszik; 2) a' zöld homokkővet, és krétakövet, melly a' tarka homokkő egymáson fekvő rétegeiből áll, zöldes kavicszemekkel elegyedve 's többnyire krétaföld réteggel beboritva; 3) a' harmadik rendű ülepet, melly az egymás után következő, agyag-, mész-, márga-, gipsz-, és homok-rétegekből áll, végre, 4) az először elmosott ülepedések, mellyeket most, is minden olyan helyeken találhatui, mellyeken a' víz több ideig állott

a' föld felett; ezen négy fajok egyszersmind olyan renddel számláltnak itt elő a' mint származtak, úgy hogy azelsők legrégibbeknek, az utolsók legkésőbbieknek tekintethetnek.

Nevezetes, hogy ezen négy fajok bár néha ugyanazon helyen mind együtt találtnak, még is soha sem apránkinti mellékmenetek, hanem mindig hirteleni választékok által, vagynak egymástól elkülönözve, és ezen hirteleni választékokat, nem csak magokban ezen rétegekben tapasztalhatni, hanem állatok és növények maradványaikban is mellyek mindenik rétegnek sajátjai. Mivel ezen tapasztalás általános, tehát igen hihető, ha nem bizonyos, hogy p. o. az első és második faj formálódása között, a' föld ezen részeinek lakosain tökéletes, és általános változásnak kellett történni. Ugyan ez illik a' többi fajokra is. Úgy látszik, hogy a' nedvesség állapotja vagy természete, egyik leülepedéstől (praecipitatio) fogva, a' másik legközelebbi ülepedésig egészen megváltozott, és egészen más fajú állatoknak és növényeknek adott lételt, melly környülállás földünk' felületének épen annyi különböző változásaira revolútióira mutat, a' hány különböző egymást felváltó rétegek találtnak rajta. Ezen rétegek' lételetét 's említett tulajdonságait egyébiránt minden meredek tenger- vagy vízparton, hegyoldalon, kúton 'sat. tapasztalhatni.

A' mi már ezen rétegek' fekvését illeti, ez az úgynevezett lapos szárazföld térségén mindig, kevés híján vízirányos; a' hegyes tájékok' közelében apránkint a' láthatár felé van hajolva magán a' hegyoldalon pedig gyakran a' tetőpontos, — verticalis helyezethez közelit. De nem hihető, hogy ezen utolsó csaknem tetőpontos rétegek, mellyek pedig szint úgymint a' vízirányosok a' síkságon csak víztorlásoktól származtak, már eredetileg,

ilyen helyzetűek lettek volna, hanem úgy látszik, hogy azokat a' hegy erőszakos felemelkedése hozta elébbeni vízirányos helyzetekből ezen tetőpontos fekvésbe. Ezt két erősséggel lehet megbizonyítani. Először a' sabaudiai és pirenei hegyeken a' felyebb említett legrégibb mészrétegek' 10—12,000 lábnyi magosságra szemléltetnek. Ha már azok a' tenger által származtak volna, melly a' földet illy nagy magosságra elborította, egész Franciaországot is ezen tengernek kellett volna elborítani, 's ezen országban is, hasonló jeleneteket lehetne mutatni. De a' dolog ellenkezőképen van 's ezen első rendbeli réteg egész Franciaországban sehol sem áll magosabban 6000 lábnyinál. Másodsor ezen ülepedésekben, gyakran rendes gömbölyűségű kavicsok találatnak, mellyek átaljában elliptica formájauak. A' térségen ezen ellipsisek úgy hevernek, hogy nagy tengelyek vízirányos helyzetű ugyan azon okbul, a' melly miatt a' tojás, sem egyik sem a' másik végin állva nem találatik. De a' hegyek' oldalaiban ezen ellipsisek nagy tengelye átaljában mindig úgy hajlik a' láthatár felé mint maga a' hegyoldal, a' mellyen találatnak, úgy hogy az igen meredek hegyeken végre ezen ellipsisek nagy tengelyei kevés hijján tetőpontos helyzetűek. Mind ez arra mutat, hogy ezen telepedvények korántsem a' már kiformált és még a' tengertől borított hegyeken származtak, hanem már a' hegy' származása előtt megvoltak, 's vele együtt 's egyszer'smind a' tenger' mélységéből felemelkedtek.

Azonban ugyanazon hegyeken legalább az aljokhoz közel tájékokon még sok vízirányos rétegek is találatnak, mellyek gyakran épen a' tetőpontosokon feküsznek 's ebből azt kell kihoznunk, hogy amazok későbbi származásuak, 's csak a' hegy formálódása után tűnhettek elő annak hátán.

Már pedig a' négy említett rétegek közül az első vagy a' juramész, a' hegyeknek mindig legfelsőbb csúcsain találhatók, és egyedül néha egész a' tetőpontossághoz közelítő helyzetben: a' három többiek pedig csaknem horizontalis irányban elnyújtódva, mellyből következik hogy amaz első, már a' hegy formálódása előtt megvolt, a' többi három pedig csak ezen formálódás után állott elő. Továbbá a' pirenéi és apennini hegyeken ezen rétegeknek második faját is gyakran tetőpontos helyzetben látjuk, annak jeleül hogy ezen második faj is több hegyek' formálódása előtt származott, egyszer'smind hogy a' pirenéi és apennini hegyek későbbi származásuak, mint az Érczhegynek, vagy *Cote-d' Ornak Bourgogneban* mészhegyei.

Sőt a' nyugotí Alpeseken p. o. *Montblancon* még a' harmadik fajú rétegeket is csaknem tetőpontos helyzetben látni, annak bizonyoságuil hogy ezen harmadik hegyfaj a' két elsőbb rendbeli után származhatott. Némelly hegyekben; végre p. o. *Ventoux* hegyen, csaknem mind a' négy rétegeket tetőpontos helyzetben találjuk, a' honnan ezen hegyeket, származások' idejét tekintve, legifjabbak köze kell számlálni, mert mikor a' *Ventoux* a' tenger' mélységéből felemelkedett már ekkor a' negyedik rétegfajoknak is ki kellett formálva lenni.

Látni való tehát, hogy ezen rétegeknek számából és helyzetéből, mellyek a' hegyeken tapasztalhatók, ezen hegyek' relativa régiségére, némelly, 's a' mint látszik nem egészen ingatag következtetéseket lehet húzni.

De ezen ideák az éles elméjű *Beaumontot* még más igen érdekes észrevételekre is vezérelték, mellyeket olvasóinkkal rövideden közleni akarunk.

Ezen rétegek sajátképi tartalma a' rajta mindenütt szembetűnő szabályos (regularis) alak végett, a' *nyugalom' idejében* származottnak látszik lenni. Mivel ezen rétegeknek mind egyike a' növényeknek és állatoknak saját rendszerét tartja magában, kénytelenek vagyunk, azt tenni fel, mint bizonyost, hogy ezen *nyugalom' idejében* az élő valóságoknak, egy különös világa fejtődött ki, melly osztán a' legközelebbi erőszakos változás alkalmával, melly által új réteg származott, ezen rétegben találta meg sírhalmát

Igen hihető tehát, hogy ezen revolúciók az új hegyek ismételt felemelkedése által, vagy származtak, vagy általa kijeleltettek. Mivel továbbá a' két első rétegek koránt sem találatnak olyan nagy számmal, mint a' két utóbbiak, tehát nem lehet némelly újabb geologusokkal azt állítani, hogy a' már vénülő földünk, nem volna többé képes ilyen revolúciókat előállítani, sőt úgy látszik hogy éppen most közelít erős férfiúi korához, 's azon nyugalmat, mellyben most és annyi évezredek' óta vagyunk, talán nem sokára új hegylánczok és hegyvonalok' formálódása fogja félbe szakasztani, 's az által a' növények és állatok új világának fog földünk' kerektségén lételt adadni.

Ha bizonyos hogy földünkön a' hegyek nem származhattak mind ugyanazon egy időben, igen természetes azon gondolat is, hogy vallyon azoknak közülök, mellyek ugyan egy időben származtak, nincsen-e valami közös megesmerhető jelek. *Beaumont* ezen megegyezést ezen hegyek fekvésében találta fel. Úgy találta, hogy az első fajú hegyek, az *Érczhegy*, a' *Cote-d' Or* mindnyájan földgolyóbisunk egy legnagyobb körvonalával párhuzamosan nyúlnak el, melly *Dijonon* keresztül megy; 's ezen város délvonalával mintegy 45

gradusnyi szegletet formál. A' hegyek második faja, vagy a' pirenéi, és apennini hegyek, valamint a' dalmáciaiak, horvátországiak is ismét mindnyájan egy legnagyobb körvonalon fekszenek, melly a' persiai tengeröblön és *Natchez*en Éjszakamerikában a' *Mississippi* vizénél megy keresztül. Mind ezen nevezett hegyekben, a' felületeken a' rétegeknek ugyanazon alkotása van, a' mint az utazó geologusok vizsgálódásai bizonyítják. Ebből vizsout azt is lehet kihozni, hogy azon hegyvonalak mellyek az említett körvonal kerületében találtnak, ha a' geologusok által még meg nem vizsgáltattak is, ugyanazon massába tartoznak mint p. o. az *Alleghants* hegyei Éjszakamerikában, a' görögországi és az *Eufrates*nek éjszakra fekvő hegyek is 'sat. A' hegyek harmadik faja mellyhez a' *Montblanc* és nyugoti Alpések tartoznak, egy legnagyobb körvonalon fekszenek melly *Marseillen Zürich*en keresztül megy. Azon hegyláncz, melly Norvégiát Svécziától elválasztja, valamint a' brasíliai hegyvonal is, ezen körvonallal párhuzamosan fekszenek, 's következőleg azok is ezen osztályba tartoznak. A' negyedik osztály végre, egy nagy körvonalon vagy vele párhuzamosan fekszik, melly a' *Himaláján* és a' marokkoi birodalmon keresztül megy, 's ebbe tartozik a' *Ventoux* és *Leberon* hegye *Avignonnál*, a' provencei hegyek, és az Alpések középponti láncza, *Valoistól* egész *Stiriáig*, talán a' Balkán és Kaukasus is.

Úgy látszik, egy igen nagy hegyláncz, a' *Cordillerák*, egyedül szenvednek *Beaumont* ezen theoriája alól kifogást. Ő ezen hegyet még elég pontosan nem vizsgálta meg, de úgy hiszi, hogy ennek a' formálódása későbbi mint a' négy elsőbb osztályoké.

Ezen theoria ellen azon kifogást tették, hogy azon hegylánczoknak mellyek elébb, vagy ugyan-

azon időben származtak, nem egy bizonyos irányú párhuzamos helyzetben, hanem közvetlen egymás háta megett egyetlen egy vonalban sorozva kellene állniok. De ha azt vesszük fel, a' mit csaknem kénytelenek vagyunk felvenni, hogy azon erő, melly ezen hegylánczokat előállította, átaljában a' föld vala melly legnagyobb körvonalának irányában, vagy is inkább bizonyos szélességű legnagyobb föld-övön munkált, tehát semmikép nem lehet, hogy a' földgolyóbisának leggyengébb pontjai, a' hol tehát a' kirontás a' legkönnyebben történt, szükségeskép mindnyájan ugyanazon, egy vonalban, vagy átaljában egymással párhuzamos vonalban találtassanak, a' mi a' *Beaumont* magyarázatjával igen szépen összeillik, melly magyarázat sokkal hihetőbb mint akármellyik azon hypothesisek közül, mellyeket geologusaink eddig elé kigondoltak.

Bérekesztésül megemlítünk még itt egy egészen új jelenést, mellynek még most is sok szemtanúi élnek, és a' melly által, az előbbi magyarázat igen szembetűnőkép megvalósul 1759-ben September 28—29-ének éjtszakáján *Vallolid* mellett *Mexicoban*, egy mint egy 4000 négy szeg lábnyi nagyságú térség hirtelen mint valamely hólyag felemelkedett a' földnek ötet környező felületén. Közép és felső pontja most mintegy 500 lábbal magosabb mint azelőtt volt. Ezen jelenést két hónapi földrengések előzték meg, maga pedig a' felemelkedés egy igen erős föld alatti pukkanás által jelentette magát. Több száz apró tekék, 5--10 lábnyi magosságúak állottak hirtelen elő, ezen hólyag módra felemelkedő térségről, s azon vonalnak, mellyen ezen tekék feküdtek, az iránya éjszakéjszak keletről déldél-nyugot felé volt; közöttök különösen hat volt, mellyek 1200 és 1500 láb nyira nyultak fel a' térség felett, a' legnagyobb pedig közülök a' *Xarullo*

tüzet hányt, és még most is azt hány. Itt az előtt czukor- és indigó földek voltak, most pedig az egész egy kisdud hegyet képez, és ezen hegynek feneke az említett hólyag, mellyen mind azon tekék ülnek, hihetőleg még sokkal feljebb emelkedett volna, ha történetből az ott gyengébb földhéjj olly sok helyen meg nem repedt, 's az által a' föld belsejében nagy erővel terjeszkedő szesznek alkalmat nem nyújtott volna, legalább nagyobb részint elrepülni, melly által azon szesznek a' földet felfuvó erejének, szükségeskép' nagyon meg kellett gyengülni.

Littrow után . . .

4.

Marmaros vármegyének

Részletes rövid ismertetése.

(Felső Járás)

1.

Határai

Marmaros vármegyének napkelet éjszak 's délre szomszéd föld részekről a' karpatok láncza által elkülönített, egyébiránt keletre Gallicziának Kolonei 's Bukovina máskép Csernoviczi kerületeivel, nyugat 's éjszakra Marmarosnak szigeti, délre, Kaszó járásaival 's erdélyi Fejedelemség' határával összerugó része Felsőjárásnak neveztetik.

Lakosai eredetéről 's jelenlegi népességéről.

Mi előtt e' járás' népességéről, a' föld természeti mívénységéről, folyó és ásványos vizeiről, több oldalú természeti műveiről 's egyebekről, a' mint következend, szóllanék, lakosai mennyire a' nyilvános történetírás' nyomán azt kipuhatólnom sükerüle, mikori ideszármszására vonatkozólag megjegyzem: miszerint Kún László király idejében a' tatárok a' csaknem régen honunkból kiüzött kúnoktól felhivattatva Erdélyen keresztül honunkba vadúl előrohanván, 's a' Maros' mentében egész a' Tiszáig, sőt Thuróczy szerint magáig Pestig mindent felpörzsölvén, azon érzékeny csapást csaknem az 1242ik évi esztendőök valának, ha részint maga az őszszeggyülekezett magyar nemesség, részint a' legfőbb veszély órájában Andronicus görög császár' reábeszélése Bolgárországból szabaditónként jött oláhcsapat által iszonyú prédálásaik' közepette teljes tömegekben agyon nem verettetnek; hogy ezen oláhok' magyar nemesink' csapataival egyesülése a' legnemesb ügyre a' legszerencsésben eredményezett, 'shogy az ellenség nem csak megverettetve, hanem tökéletesen tönkre tétetve lévén, e' szerencse koszorúzta győzelem honunk szorongató helyzetén tágitott legyen, terjedelmesbben érinteni nem akarom, csak a' cselszövényes politicájú császár' jelleméből keletkezett veszélykört, melly a' szerencsétlenségbe döntött, egyébiránt mivel honunk' szabadságáért harczolva vívott 's vérét folyini hagyá, királyi pártolást érdemlett oláh csapat' országunkbani maradásának okát egyedül fejtí meg, hogy azt közelebbről 's figyelmetesben megtekinthessük, szükség leírni. Andronicus császár t. i. az alatt míg a' nevezett

oláhok honunkban a' tatárok ellen olly vitézül harczoltak, az előtt egyszer másszor birodalmában elkövetett rablásaikat megbosszulandó a' hon maradtakra csapván házaikat felpörzseltette, vagyonaikat elpusztította, nejeikre pedig 's gyermekeikre rabigát vetvén, Kisázsiába örökös szolgaságra küldötte; vagyonok' elpusztítását nem különben hon maradt öveik' rabigárai vettetését megértvén az oláhok többé honokba vissza nem kíváncsoztak, hanem inkább László királyhoz mindenek előtt vallásuknak szabad gyakorolhatását kikötvén országában kimutataudó bár melly helyen letelepedhetési engedelemért folyamodtak; e' kérést László király Fogaras vidékén, Beregh, Máramaros 's Ugo-csa vármegyékben számukra lakhelyet kimutattatván, e' mellett szabad vallási gyakorlatot engedvén, a' mi pedig legnevezetesebb, őket ellenségeik ellen is oltalmazván nem csak kihallgatá, hanem il-
lőleg teljesítő is; miféle ellenségek lehetett ezen oláhoknak Engel Geschichte des Ungarischen Reichs című könyvéből kitetszik IV. Miklós Pápa parancsára t. i. az esztergomi érsek ellenek ugymint Schismaticusok ellen kereszties hadat küldvén Kún László nemcsak pártjokat fogta, hanem segítségekre menvén az őket megtámadt keresztieseket széljel is verte, 1289dikben pedig közböcsánatot hirdettett mind azoknak, kik a' támadókból hozzáállának; — hogy ezen oláh csapat Beregh' és Ugo-csa vármegyének, sőt Fogaras vidékének lakosokkal ellátása tekintetiben lehetett amaz első vetésü mag, mellyből későbben a' nevezett helyekeni oláhok törzsökből növä ágankint elszaporodtak, ezt magam is hajlandó vagyok elhinni; Máramarosnak mindazonáltal felső járására vonatkozólag, főleg az általam már egy más alkalommal a' 'Tud. Gyűjteményben közlött Malomvizi Kenderessy Mihály féle levél' tartalma következtében egyenesen hinnem 's állítnom

kell, miszerint ezt még Kún László király ideje előtt egy más ágú oláhok lakták. Ugyan-is a' legitt említett levélben szó vagyon István királyról (mellyikről nem mondatik, de az mindegy, mint-hogy Kún László mint az öt István magyar királyoknak utánok élt) Knezyaságot kapott oláhok-ról, kiknek utódjaik nevezetesen Pap féle család most már mint nemes család e' Járásban lakik, említés vagyon Ozaj (hihetőleg Iza vízi rész 's Vissó helységekről, mellyek utóbbika jelenleg is így neveztetik; az ok szinte, miért a' nevezett helységek' Knezyasága ama levélben foglalt oláhoknak adatott, világosan kitétetik, mert ők ú. m. a' mármarosi havasoknak nagy részét megnépesítették 's irtogatták; ha tehát e' járás oláh lakosainak, mert tudni kell, hogy azt ruszkapolyána-, ruszkova-, kirva-, 's bisztrai oroszokat, nem különben felső vissói német, 's borsabányai magyar ajkú colonistákat kivéve, oláhok lakják, ha mondom ezek' mikori ide származásáról van szó, a' történetek kimutatásából az jővén ki, mi szerint e' járási oláhhelységek lakosainak ide származása Kún László király előtt és így első magyar királyok' idejére esik, ne mulassuk kihozni, hogy az 1285-ben Marmarosban letelepedett oláhok épen azok lehetek, kik vagy legalább nagyobb részek nagy Lajos király alatt Moldvába költözött; német 's oroszféle lakosok' ide ágazása idejét illetőleg, ha oknyomozva keresnők, azt alig ha nem a' lefolyt tizenhatszázadik században feltalálnók. Lakosai 's nevezetesen a' görög catholikusok' összes száma az 1839dik évi munkács megyei névkönyv szerint 28,584-et a' többi vallásuaké pedig az 1840. évi Szathmár megyei névkönyv szerint nevezetesen a' római catholikusoké 1415- a' lutheránusoké 14-; a' reformátusoké 17-; a' zsidóké 2,630ra, összesen 32.660. lélekre megyen.

3.

A' föld' természetes minémüsége.

Felső-járás kelet dél 's éjszokról nyári nyugot felé lejtős lévén természetes, hogy a' körébeni folyóvizek is folyások' erányát ezen lejtőség szerint intézik; a' föld ha nem is mindenütt kövecses, legalább teljes dombokkal és hegyekkel, minek természetes következése az égalj' feltűnő különbsége; a' rónább délnyugot felé hajló földek' minémüségéről vonások mindazonáltal több érdekűek, mint az éjszakiblag, vagy nyári keletre de rögtön a' hegyek alatt fekvő faluk' határaróliak, melyek sovány 's kövecses földből silány termést is hoznak.

4.

Folyóvizek;

A' Karpatok' részint sziklás 's meredek, részint lejtős magasságú 's jobbára haszonnal művelhető hegyek' 's egyéb halmok' oldalaiából több friss vizű patakok csergedezve lefolyván, majd egymásba szakadva anyafolyókká lévén Felső-járásnak belölők két egyik szályazhatásra is alkalmas vízzé lesz, ú. m. Vissó 's Iza; amaz egy részről felső Vissó feletti különféle magasságra emelkedett, változólag összerakott 's mégis össze függő hegy csoport; más részről mojszén- borsai, éjszakra pedig ruszkapolyánai egyedül közel 20 hegy-csúcscsal bíró közönségesen havasoknak nevezett hegy-sorok' ormaiból eredő, 's egymásba szakadó patakokból keletkezve, szályazhatóvá mindazonáltal csak ha az eső, hó olvadás vagy clauzi víz megárasztja, válhatván; emez pedig honunkat erdélyi fejedelemségtől elválasztó hegyek inueni részéről, részint Pietrosznak felé hajló oldalából fakadván, szin-

te több patakok' beleszakadása után végre úgy ez, mint amaz és ugyan Vissó a' borsai vízzel felső-Vissó alatt, a' ruszkapolyánaival pedig Leordínánál egyesülten Petrova 's Bisztra felé haladva a' szigeti járáshoz tartozó Trebusa helységénél, a' másik szigethez alig két óra negyed távolnyira fekvő csárdai hídnál a' Tiszába foly.

5.

Ásványos vizek.

E' járás' több helységekben érczforrások mind itatra, mind fürdésre alkalmatosok találtak; nevezetesebbek pedig a' felső-vissói határban lévő Suliguli, a' Batizaiban Székuli, a' Kirvaiban Tumbjátui 'sat. valamint ezekről ugy másokról is a' helységek' leírásában szükséges említést teendünk.

6.

Természet' művei úgy a' növények' mint állatok' 's ásványok' országából.

Térhelyei mint a' három Vissó, Ruszkova, Leordina talán Petrova is, továbbá itt ott némű különbséggel csaknem minden Iza-vízi helységek' határai alkalmatosok lévén a' gabona 's málé termesztésre e' helyeken a' szántás vetés türhető szerencsével üzettetik, tavaszi itt ott őszi buzán, rozs, málé, árpa 's zabon kívül csaknem minden nemű kerti vetemények is megteremnek; a' dombok málé földeknek; magosb kopasz hegyek pedig részint kaszálóknak részint zab, a' havasoknak nevezett hegyek' csúcsait mindenütt barmok' nyaranti legeltetéseül szolgálván, alantibb részek részint kaszálóknak részint árpa alá való földeknek használtak; hegyesb részeiben minő; Borsa, Mojszén Ruszpolyána, Kirva 'sat. a' málé az is moldvai fajú csak belső telkek' kerítéseiben vetttévén,

jobbára zab 's árpa alái szántás gyakoroltatik; igaz, hogy e' részekben megteremne a' gabona is, de gyéren gyakoroltatik; egyébiránt azt itt bővebben nem is említvén, miszerint munkájok 's kézi iparok' gyümölcsét váró földművelő gazdák' reményei ha nem is mindenkor, de sokszor teljesíten maradnak, általában állithatni, hogy e' járás' mind térhelyei, mind hegyesb részi lakói burgonyájakat kivéve, egyéb természetményeik gyümölcsével az év' csak néhány hónapján táplálhatják magokat, mert saját vidéki termés azok szapora népesedése arányához képest épen nem elégséges, saját természetű, élelmezési czikkek' elfogyasztása után tehát azokat a' szigeti piacról szokták beszerezni, hegyesb részein lakókat mindazonáltal kivesszem, kik csaknem egész nyáron ált a' ruszkapolyánai, vissói, 's borsai passusokon behordott gallicziai féle máléval élőködnek; általában a' zsiros legezők, valamint patakok melletti kaszálók mint a' a' marha' tartáshoz legmegkívántatóbb tárgyak e' járásban a' legfigyelmet érdemlőbbek; marhájak többnyire a' havasokon nyaral, némelly résziek télen által is juhaikat a' hegyekről néha legörgeni szokott hó halmok' reájok zubanásától mit sem tartván a' havasok' alantibb részén tartják; juhaik' számát illetőleg, hogy az épen nem csekély, sőt hogy azok tartása e' vidékiek előtt közkedves-ségű tárgy, a' helynek azok tarthatásához alkalmas voltán kívül azoknak több ezerekre menő tavasszal eladatni szokott számából következtet-hetni; lovakat csak házi szükségek' fedezése tekintetéből p. o. sós víz, vagy vásárkor vett holmik' haza hozattathatásáért, vagy élelmi tárgyak' havasrai fel 's innen más mik' p. o. orda, turó, juhtej hazavitethetéséért tartatni tudom, egyéb-bíránt azok is közönségesek, a' borsaiak 's mojszé-maknál találhatni mindazonáltal jó vérű 's alkatú

lovakot, mellyek valószínűleg a' tatároktól nyert lovaktól de elkorcsulva jönnek alá; gallicziai Kolonej 's más neven csernoviczi kerületek' határai-val összerugó helységek' lakói rengeteg fenyő erdők' bőségében lévén, valamint a' marha 's juh-tenyésztést, vagy a' fenyőfávali kereskedést is csak nem folytonosan üzik; ezért úgy mint amazért évenkint szép pénzt bekapván, legelevenebb azonban 's általában legtöbb érdekü e' járásban a' felső-vissói kk. erdő hivatal' rendelete alatt lévő Fainábani só alá való fenyőfák' vágattatása (évenkint 45—48 ezerig) mellyeknek annyi szorgalom, rendes munka, felügyelők 's előre kiszámolt fogamatossággali kezelése nemcsak illető kk. pénztár' érdekében fekszik, hanem a' naponkint mind inkább szaporodó 's itten munkát kapó népségnek is elegendő élelem' kereshetési módot 's alkalmat nyújt; a' sertés tartás a' lázi szükségek' mértékéhez van arányozva; a' méh ápolás némelly helyieknél érdeket talált tárgy, a' favágás ama kedvencz marhatartás érdekeibe olly nagyon elmerülteknél mindazáltal csaknem nagyobb eredmény nélküli; elszórt havasok' kőszirtes ormain, vad kecskék, egyéb részi rengeteg erdőkben hegyekben; más vad állatok, minő: a' medve, farkas, róka, nyest, az őz, nyúl, számosan, vad páva, császár madár, ezdér, snef, vizeiben pedig: vidra, a' halak' neméből: pizstrang, lepény 's más halak találtatnak, a' vaddisznó 's szarvas mindazáltal ritka; az ásványok közzül van Borsa-Bányán aranya, ezüstje, reze, 's ónja, de a' mellyek itten csak megolvasztatnak egymástóli elválasztás végett Nagy-Bányára küldetvén, továbbá van mesze, építésre való köve, malomköve, sőt sós-kútja is.

7.

Faluk.

Batiza oláh falu, 550 gör. 2 rom. kath. 1 ref. 's 30 zsidókat számlál, anyateplom 's paplak van

benne: székuli nevű érczes vize, a' suligulival vettekedik; földes uraság ttes Patay család.

Bors a nemes helység 3242 gör. 19 rom. 3 reform. 's 309 zsidókból szerkesztetik össze két anyatemplommal 's két paplakkal; bukovinai határszélekig elható határáért 's fenyőfával bővülő erdőiért nevezetes; a' mult évi vízáradás e' helység utszáit töménytelen kövel behordá; vidéke az éghajlat' hidegsége miatt terméketlen 's silány lévén a' marharthatásra 's zab vethetésére alkalmas; e' falu délszaki irányában vagyon Pietrosz nevű sziklás hegy, mellyet látni minden tekintetben érdemes, tetejére csak oldalvonalast és így is ügyvel bajjal mehetni, omlással fenyegető meredek egyebiránt kemény alkatu kőszikláiból, mellyeknek árkos helyein több évről évre maradó hó 's éjszakeről is kárpát hegyekkel vétetik körül, mellyeknek kelettrő'i sziklás része Mojszéntól csaknem valamely fejr falak' idomában látszik; az idő midőn a' felső-járásba először beléptem, téli idő vala egyebiránt tiszta derült, ezokáért a' petrovai hegyről Gyalu nevezetüről egy tekintettel elláthattam e' járás' utolsó hegyéig magáig a' más hegy' társok felül emelkedett Pietroszig; hogy a' természet akkori látása a' hegyek' 's havasok' felületéni iszonyú hó máglyák' tömege miatt nem a' legjutalmazóbb va a, sőt hogy keblemben legeltérőbb 's különbfélőbb gondolatok támadtak, mondani nem kell 's nem is akarom, de majd a' hófuvat' 's tél izetlen gyönyőrei helyett beállván a' szép fű zöld tavasz vele minden még az éj mord magány is körültem szebbszint ölte, így osztva a' a' nyilván életi, de hátra hagyott 's jelen de magány örömök között a' néma csöndű berkekből 's az erdők' hűs árnyaiból a' számos gyönyőrü völgyeket, a' bájos réteket, a' szépen zöldellő dombokat édes merengéssel 's kedvtelve szemlélém;

való hogy itt a' mesterséges műkészítmények, vár- vagy egyéb rommaradványok sehol sem láthatók, de melly sok gyönyörűséggel legyen az összekötve, ha az ember néhány természet bájú völgyön keresztül vándorol, vagy a' merész hajlatu havas hegyeket, kőszirtes hegyfokokat 's elszórt havasok láncolatját látja, az érzi 's érezheti, ki a' természet negédeiben gyönyörködván illy bájos varázslatú kilátásokból festői képet tud magának alkatni; mind ezen személeményeknek pedig, mellyek itt élvezhetők legtöbb hatást és varázslatot ad 's adhat az égbe meredő csúcsával diszelgő, az egyetlen 's ha a' költői nagyítás szabad a' természetnek, míg jelenlegi alakjába kiüdmíthatá, fáradságos küzdései közt alkatott Pietrosz el annyira, hogy, ha ki egész Mármarost megjárta, de Pietroszon vagy legalább töve alatt nem vala, arra nézve az egész személeményt elveszettnek kell mondanom; Pietrosz egyedül elég arra, hogy róla elmondathassék, hogy mint valamely királyi hős lábai alatt mélyen alatta állanak a' sorsokat szégyenlő sclávok, úgy minden más mármarosi hegyek 's kőszirtes hegyfokok mélyen alatta állanak a' nagy 's meredek csúcsu Pietrosznak. — Borsától délkeletre mint egy négy óra távolnyira van ama 1717ikbeni tatárok megöletéséről nevezetes hely, hol Karácson Togyer született oláh a' vármegyének 30 hajdúival a' tatárokat megtámadván 's szétüzven azok' szolgai jármától valami 8000 keresztyént megszabadított; e' történet mimóddali-véghez vitelt, Borsán létemkor elbeszéltem volt magamnak, de azt mennyiben a' Borsaiak' szó hagyománya tartja, miszerint eleik lettek volna tulajdonképen azok, kik a' tatárokat szét üzek 's hogy a' Bagossy László féle csapatoknak a' már későn 's a' dolog' végrehajtása után jötteknek csak a' nyert prédában, nem pedig a' veszedelemben is lett volna részek,

amaz oláhok ismértetésében leírásomtól sokban elhajlani találtam; részéről; e' szó. hagyománynak 's ugyan csak a' történetnek a' Borsaiak által lett kivételére vonatkozólag annyit hajlandó vagyok elhinni, hogy ezeknek a' tatárok' megsemmisítésében minden esetre a' hely' közelsége' tekintetéből is részeknek kellett lenniük, mert magáról Karácson Togyerről nehéz csaknem lehetetlen azt feltenni, hogy csak 30 hajduval mert volna annyi ezer tatárok' ellenébe állani, de más oldalról ismét azt állítani, hogy az egész mind Bagosy László közvetett rendelményei, mind Karácson Togyer' közvetlen eljárása körén kívül történt legyen annyi volna, mint a' maga idejében hitelt érdemelt dolgot 's mi következtében történt, ú. m Karácsony Togyer' megnemesítése, szóval a' történetírás hiteleségét sarkáól kiforgatni akarni; Borsán helye van a' k. Harmineczad' Bolletásának.

Borsa-Bánya bukovinai határszéllel összerugó havasok alatt fekvő laktelep, egy római szertartású anyateplommal 's paplakkal bír; a' bányára ügyelő k. tisztség' emeletes kölkháza díszesül szolgál e' 181 rom. 95 gör. egy. kath. 10 luther. 's 4 refor. vallású lakosokból álló telephelységének; tárában arany, ezüst, réz 's ón anyagok, valamint érczes víz is találtatik.

Kis-Bocskó oláhu Bocskojel 440 gör. kath. 's 28 zsidó lakossal anyateplommal paplak nélkül.

Drágamérfalva oláhu Drágumerestj, 915 gör. 46 rom. kath. 2 refor. 's 54 zsidó lakókból álló helység, anyateplom 's gör. egyesült parochia vagyon benne; lakosainak jó része golyvás; ttes Szaploneczay család több kő épületű házai díszesül szolgálnak e' helységnek.

Glood oláh helység, 695 gör. kath. 's 55 zsidó lakja anyateplommal 's parochiával, határa-

ban találató malomköért 's érczes vizéért emitést érdemel; Gloódhöz Szlatinka nevű mint leány templomu helység is kapcsolatik 450 gör. kath. 's 38 zsidó lakossal, határában sós vizű kútak találatnak.

Jood nemes helység 1785 görög, 37 rom. kath. 3 reform. 's 165 zsidó lakossal, helye vagy on itten a' gör. kath. papnak, ki jelenleg a' vissói kerület alesperestje, 's anyatemplomnak; ttes Szaplonczay Zsigmond főbíró úr díszes kőháza emeli e' helység' tekintetét; határában több sós vizű kútak találhatók.

Konyha nemes helység 920 gör: 18 rom. kath. 's 60 zsidó lakossal, mérsékelt éghajlatu határa alkalmat nyújt a' lakosoknak a' szántás vetésre; vagy on itten anyatemplom 's parochia.

Leordina nemes helység 763. gör. 20 rom. kath. 's 60. zsidókat számlál kebelében anyatemplommal 's paplakkal, határa termékeny ugyan ezért minden nemű vetemények'. 's gyümölcsök termesztésére valamint Vissó vize melletti fekvésénél fogva a' halászatra is alkalmatos; e' helység' keleti szélén diszlik a' k. harminczadi hivatalnak csinos kő épülete.

Mojszén oláhu Mojszej nemes helység 1836 gör. 2 rom. kath. 's 340 zsidó lélekből áll egy anya és leánytemplommal 's paplakkal, szomorú látást okoz ezen helység nem annyira az éjszak 's déli részről kopasz hegyekkel körülvétele tekinteténél fogva, mint utszáinak lábnyom 's felyebbi mélységig ganéjba való merítettéseért; ez utóbbinak okára rá menni nem nehéz, a' helység' utszája csak nem legfelsőbbik részén t. i. vízforrás fakadván természetesen a' víz arra vesz magának útát 's folyást, merre a' föld' hajlása mint itt az utsza közepe leginkább engedi,

e' esermely télen át megjegesedvén ha nem is járhatatlanná teszi az útat, de arra igen sokat tesz, hogy a' földjét művelő gazda ökrei a' jegen síkolván csak ezek' veszedelmeztetésével viheti ki földjére a' trágyát, inkább tehát azt veszni hagyja az utszán; különben is más nevezetesen fenyőfávali elfoglalást kedvelvén, mint sem hogy marháját veszedelmeztesse, valamint azonban ennek okára rá mehetni könnyű, úgy azon segíteni sem nehéz, a' falu' épen azon részében t. i. honnan a' patak ered, szükség a' forrást a' folyó vízbe csapoltatni, mi csak azért is könnyen megtörténhetik, mivel az anyafolyó tőle épen nem messze esik, így valamint azon alkalmatlanság is, mellyet az utazó, de jobbadán 's minden napilag maga az odavaló lakos a' trágya' kipárolgása' következésében kiállani kénytelen, nagy a' kár is melly annyi trágyának, a' mennyit ott veszni láttam, haszonvétlenségéből a' tnlajdonosra évenként háramlik, ki lesz kerülve; mójszéni községhez kapcsolatik Mánasztira Mojszejuki nevű hajdan sz. Bazil' rendjén lévő szerzetesek' klastrom' helyeni telep 40 gör. catholicus lélekkel 's templommal.

Petrova nemes helység 1219 gör. kath. 's 108 zsidó lakosa vagyon gör. kath. papnak lakhelyével 's anyatemplommal; Leordinától csak óra távolnyira fekszik, határa emezétől termékenységi tekintetben mégis sokban elhajlik, egyébiránt bő legelőjű havasi puszták 's számos kaszálók teszik azt; Petrova utszáit csak nem járhatlanoknak kell mondanom, tavasszal ősszel ússza, nyarant pedig mint a' tésztát gyúrja a' szegény marha, ha végig menni kénytelen, pedig hogy a' falu körül szánczárkokat húzni, utánna pedig az útszát feltölteni nem nehéz lenne, nincs szükség mondani; Petrovához mint anyatemplomhoz tartozó 's 426

gör. 6 rom. kath. 's 10 zsidó lélekből álló Bisztra nevű helység' határa kopár ugyan, élénk munkás-ságu orosz lakosai a' petrovai nemesektől földeket zálogosítván mégis magokat jól bírók.

Polyana-Sajó 755 gör. kath. 's 47 zsidó lakossal anyateplommal paplak nélkül.

Rozávlya 1235 gör. 5 rom. kath. 's 180 zsidó lakosokból szerkeztik össze paplak hellyel 's anyateplommal; határa a' földművelésre alkalmas.

Ruszkova orosz adózók' helysége 883 gör. 10 rom. kath. 's 57 zsidó lakosokból állván anyateplom, paplak 's rendes elemi iskolával is bír; e' járas' egyéb helységeinél termékenyebb határáért 's mérsékelt magosságú hegyekeni kaszálóiért nevezetes.

Ruszká-Polyána gallicziai határszél alatt fekvő népes orosz helység, helyt ad anyateplomnak 's parochiának, 2535 gör. 22 rom. kath. 95 zsidó lakossal, helye vagyon itten a' k. harminczad' bolletirozó hivatalának; zsiros havasi puszták, sivatag erdők 's már már kopaszokká lenni kezdő hegyek a' láthatás' tárgyai; karpátok' ormaiból fakadózó patakok pisztrang hallal bővölködnek, a' benne elfolyó víz szélein több fűrész malmok láthatók, érczes vizeinek egyike mind fürdésre mind italtra alkalmas; határa a' gallicziai havasok' határával összerugván szántás vethetési tekintetben sovány, több évek' szomorú tapasztalásu menetén a' ruszkapolyánaiak már megtanultak azon sem csudálkozni, ha zab 's árpájokat a' hó által zöldjében befedettet az alól inkább kikörmölni mint kiaratni kénytelenek, a' mult évben még is tompa moraj 's bizonyos zavarodság keletkezék köztök, minthogy a' karácsony' hó elejeig folytatott aratá-t a' már tökéletesen beállott hó miatt sem végezhatték be, illy le-

sujtó csaknem kiállhatatlan nyomoruság elgondolá-
sára pedig e' helyt nem ereszthetem el magamtól
a' nélkül, hogy a' jelenleg csaknem hideg sorsok-
ra hagyottak mellett egy pár szót 's annál szaba-
dabban ne szóljak, minél lesujtóbb annak elevi el-
gondolása, hogy ha a' dolgok' jelenlegi bajos hely-
zete még soká tartand, nem sokára csak zsobrák
's tehetetlen ruszkapolyánaikról foghat szó lenni,
a' helység' erdejének t. i. a' mult évek' elfolyá-
sa alatt a' zsidók által elkövetett pusztításért né-
melly birtokos urak' kívánsága következtében a'
ttes megyei kiküldöttség által történt általános zár
alá tételése után, különben is mint émlítém, határa-
nak terméketlenségéből eredő inségtől nyomattatva
az ide való lakos jelenleg annyira alásülyedt, hogy
már az adó 's közrovatalok' elviselését is alig bír-
ja, a' dolgoknak pedig illy terhes állapotjában nem
igazság é azt kívánni, hogy a' közbirtokosság job-
bágyainak onnan eredő nyomor helyzetét, mivel itt
csak nem feles számmal találtató majd semmivel
bírók az erdőnek általános zár alá tételése által ke-
nyér 's pénz kereshetési modjoktól megfosztattak,
szivére vévén az erdőnek aránylagosan történendő
felosztása' üdejéig is azoknak bizonyos erdő részt,
pedig mielőbb mert az üdő múlik, ez által pedig
az adozó hova tovább annál alább 's alább sülyed,
kijelöltessen. Ruszkapolyánához mint anyatemplom-
hoz kapcsolatik Rusz-Kirva 828 gör. kath. 's 54
zsidó lélekből álló helység leány templommal; ne-
vezetes benne a' 'Tumjatin nevü savanyú víz; Rusz-
kapolyánáról tett jegyzésem Ruszkirva mellett is
szóljanak.

Sajo nemes helység 820 gör. kath. 's 64 zsi-
dó vallásukat magában foglalván anyatemplom pap-
ház nélkül vagyon benne

Szacsal nemes helység, 1427 gör. 1 rom. kath. 's 107 zsidó teszi lakosai számát két anyateplommal 's egy paplakkal.

Szelistsze nemes helység 1470 gör. 11 rom. kath. 's 85 zsidó lakost számlál két anyateplommal 's egy paplakkal; sós kutja nevezetes; Szacsal 's Szelistének e' két szomszédos helységnek zsiros legelői vannak; lakosaik' álszintlen lelkületéről pártatlanul szolva megkell vallani, hogy az kétségtelen dicséretet érdemel, alázat némű ráartással, nyíltszívűség 's ember' becsülés e' szép jellemek egybe olvadtan természeti köntösben ugyan de annál kedvesb alakban mutatkoznak köztök.

Szurdokot oláh adozók' helységét számszerint 1356 gör. 3 rom. kath. 3 refor. 's 30 zsidó lakja; anyateplom 's görög egyesült Parochia van benne, határa termékeny következőleg a' szántás vetési fáradságot megis szokta jutalmazni.

Vissó-alsó nemes helység 1590 gör. 5 rom. kath. 's 165 zsidó lakosokból áll paplakkal 's anyateplommal.

Vissó-felső 1383 gör. 985 rom. kath. 4 luth. 1 reform. 's 402 zsidó lakosokból összeszerkesztett helység, mely úgy a' lakosok' népes voltáért, mint a' k. erdő hivatali épületeknek, Czitszerrek utszáinak elég csinos modorral 's csaknem özméresen rakott házainak tekintetéből valamely kis mező várossal vetekedhetik; fekvése róna helyeni, lakosai nemes 's nemtelen oláhok, németek, oroszok 's zsidók; a' római katolikusoknak vagy on e' helységben lelkészek, valamint az egy. gör. vallásuak is, ez utóbbiak számára jelenleg épül egy nagy kő templom, a' római katolikusoké valamint elemi iskolájok már jó régtől felépítette lévén; Felső-vissóhoz mint középponti községhez még a' következő uj laktelepek tartoznak: Lunka Bálmos

95 gör. kath. — Válya Pestyilor la Vezerje 26 gör. 1 rom. kath. 4 zsidó; — Kozi 10 gör. 's 6 rom. kath. Bardem 9 gör. 3 rom. kath. — Botyiz 8 gör. kath. — Stebiora 3 gör. kath. — Suligul 12 gör. kath. — Faina 10 gör. 's 30 rom. kath. Piatra Ar-sae 6 gör. kath. Clanz 7 gör. kath. — Lo Firiszen 11 gör. kath. lakosokkal.

Ásványos vizei hiresek, mellyek közzül leg-nevezetesb a' középponti községhez körül belől (a' mint kimégyen) 4—7 óra távolnyira fekvő 's Suligul havastól Suligulinak nevezett savanyú víz; e' forráshoz eleinte bükkös, majd fenyves erdők közt vezető ut valóban kielégítő hatásu; a' mult évi víz áradás által, megrongált, de már jobb részben kiegészített út' szélén a' sziklák a' roppant természet' e' c-uda' művei nevezetesen Soimu nevű helytől fel a' Suliguli felé vezető út' mintegy harmadré-széig mindig jobban 's jobban a' természet' tün-déri képeiben a' szem előtt kifejlvén az utazót szinte nagyobb 's nagyobb érdekre birják; minden más az uttól félre eső töbnyire láthatatlan vagy Fá-inán felőli sziklák' szemrei milly mértékbeni hat-hatásáról e' helyütt nem szolván az egy Kozit's út hely melletti Novicsort emelem ki; amaz egy a' maga nemébeni sziklázat alakjában, emez pedig egy melletej szirt oszlopocska' szomszédjában egyéb-iránt több körülöttei 's alattai kissebb sziklácskák közül kitülvén mintha egy kis csoda vár' ideáljában lett volna teremtvé idomzatjára nézve mind ket-tő csak nem ideális alakzattal is bír; e' tájt látva keblem azon merengésbe egyesült, melly oda ért-vén a' Pietrosz látásából keletkezett is az egész-egy állítá elő szemeimnek, mintha ennek ismertetét nélkülöz-nem annyi lett volna, mint Mármarostól elébb bucsút venni, mielőtt azt láttam 's annak ter-mészeti legszebb nevezetességeit ösmértem volna;

Novicsort elhagyván fel a Suliguli felé haladtomban láttam a' különbféle kézi munkával minő a' szályak' kötése, összeköttettek' vizrei szályasztatása 's utak' kijavításával elfoglalkozókat, láttam a' csoportokban hol a' faluból munkájok' helyére, hol innen oda jövő 's menőket, hallottam a' víz zuhatagok' 's csermelyek' mormolásaiba elegyedett fejszék' kótogását, de nem madári mélódiát, 's nem is égi állatok' hangjait, mert ritka madár, melly erre tanyát tart, így mondom mindenütt a' viz' folyása mellett szép után növésű fiatal fenyő tájok közt meue Fainán innen mintegy két óra negyed távolnyira balkézt elfordulván s szinte fiatal fenyő erdők közt alig két óra negyedig léptetvén Suliguli forráshoz értem; e' nevezetes víz egy nagy hegy' vadon aljában fekszik, egyébiránt mintegy 150 – 200 ölnyire terjedő fától tisztított területét kivévén fenyves hegy erdőkkel vétetik körül; forrása helyét egy egyszerű sima kőszikla teszi, melyből eg, vízfektüen oda alkalmazott favállucskán lefoly, a' forrást rejtő szikla felett egy közönséges fából rakott épületecske látszatván az elfolyt víz egy csatornán vezetetik ki az épületből; egy más legközelebbi faépületecske valamint a' forrást rejtő szikla feletti is Suliguli üvegek' raktáraúl; egy harmadik fürdő házúl, a' negyedik pedig az ottani felvigyázó lakhelyeül szolgál; évenkiut mint tudom 20,000 suliguli üveg küldetik szét az országba egy egy üvegnek a' felső-vissói raktárban 30 xr. vált. az árra, egyébiránt magánál a' forrásnál szabad kinek kinek ingyen tölthetni a' szomszéd gallicziaiakat kivéve, kik minden üveget csak hogy megtölthessék 3 p. xjával fizetik; arról, hogy e' víz különösen jó hírben áll 's minden nevezetesb asztaloknál használatba vétetése óta kedves, nincs szükség említést tenni, de arról igen is, miszerint az e' forrásból bejövő pénz (a' mint többektől

értettem) egy a' megye keblében 's nevezetesen Szigeten a' kath. ifjúság' részére philosophiai osztályu iskola' felállíthatása' tekintetéből gyűjtetvén, ha a' kitűzött czél nem csupán annak marad, hanem dicsó s' telyes fényü valósággá lenni készűlvén csakugyan megvalósuland, tekintvén ama szellemi fogauhatóságot, melly a' nevezett 's olly helyeni forrásnak, hol a' tiszta hegyi levegőn 's a' táj egyszerű jellemén kívül egyebet alig ígérhetett bárki is magának nem régtől feltalálása idejétől jövődelmet hozóvá tételése 's illetőleg a' pénznek a' nevezett czélra történendő fordítása után ész világ' szélesbíthetendő körének jövendője felé olly nyájosan 's olly sok szépet ígérőleg mosolyog, tekintvén mondom a' fogauhatóságot 's a' jövendőhez ha csak homályos sejtéssel hozzá nem vetvén megkell vallani, miszerint a' czél a' legüdvösbek közül való, következőleg róla említést nem tennem lehetetlenség vala.

V i s s ó közép nemes helység 832 gör. 2 rom. kath, 's 43 zsidó lakosból összeállván paplakkal 's a' helységnek díszesül szolgáló esinos kő templommal bír; érczes vize mind ivásra mind fürdésre alkalmas, határában igen szép kaszálók találtuak.

Jegyzés: E' járási faluk' leírása sorát azon jegyzéssel rekesztem be, miszerint mindenhol hol gör. kath. anya vagy leány templomot említék és így csak nem minden helységnél falusi iskolát lehetett 's kellett volna megemlítnem miuthogy minden templommal bíró helység jelenleg egy illy iskolával dicsekszik, ez intézetü iskolák' felállítatásokat mgos Popovics Bazil ur' munkács megyei püspök ő nga abbéli böles rendelményének, miszerint minden a' lelkiekben alatta 's kormánya alatt lévő helységekben illy iskolák' állíttassanak fel, köszönik, igaz, hogy most e' czéit kellő gyorsasággal

előrevinni nehéz így p. o. e' járás 's jobbára Mar-
maros' hegyesb részi faluinak szanaszéli fekvése
sokkal ismeretesb, sem minthogy nem tuduánk, mily
nehéz a' hegyek közt barmok' őrzésére hagyott,
vagy kiküldött gyermekeket azok' őrzésétől elvon-
ni 's oskolába hajtani. Sokkal ismeretesb illy fa-
luk' lakosai' némelly részének a' faluból csaknem
tökéletes kiköltözése 's hegy tetőköni vagy lá-
zakbani letelepedése, sem minthogy azt említeni szük-
ség lenne, de épen azért, mivel a' nagy pályához
csak akadály győzve juthatunk, egyébiránt ész al-
kotja 's tüzi ki a' pályát, erő pedig védi 's állhatato-
san előre segíti azt sükeresen megfuttatni 's czélt
érni: a' külhatóságokon áll a' gyengéd intézetet mint
egy bölcsőjétől felfogni 's azt gyámkezekkel ápolni,
így lesz, hogy a' jövendő melly különben enyészet-
re 's feledékenységre van kárhoztatva, túl lebeg-
vén a' köz dolgokon 's a' halandóság korlátain mind
azoknak, kik ember társaik' erényeit 's ismereteit
nevelni a'vagy a' közvetve szélesíttetni elég szíve-
sek, örök hálá-koszorút füzend számokra.

8.

A' lakosok' testialkata 's külviselete.

Tagadhatlan az, hogy az ember nem csak kül-
szin, viselet 's testalkat által különbözik ember-
társától, hanem létezik egy más jellem is, melly
az embert a' szerint, a' mint ki külselekedetei, em-
berekkel bánása módja 's azok közti magavisele-
te által illyen vagy ollyannak adja ki magát, előnk-
be tünteti 's épen e' jellem az, melly az ember' be-
cse' ismérhetsének alapjául szolgálván őt a' ma-
ga valóságában előnkbe állithatja; e' rend' alap-
menetén akarom tehát én is e' cikkelyt felfogni
és ugyan

1-ször külszin 's testalkatra vonatkozólag, meg-
jegyzem, miszerint az élet-kény-nélküli ruszkapo-

lyániak' azon nagyobb részéről, melly a' házkörül tengve többnyire életmódbani fogyatkozásoknak kitétetvén ellenébe ama másik résznek, melly vagy jelenleg pásztori életet él, vagy már az előtte el-tünezett patak hullámokkal az élet' egyik szebb szakát az erdők' rengetegjei között tiszta levegő-jü havasokon juhörködve eltölté 's ugyan azért ép 's kellemetes külsejü, ellenébe mondom ennek amar-ról elmondhatni, hogy az többnyire szinetlen 's aszu-korságos, azon más vonások, mellyek némbereik' külszinéről szineltethetnek, szinte csak 'vegyes ár-nyazatuak lehetnek, egyéb helyi oroszok minők a' ruszkovai, ruszkirvai, bisztrai, 's felső-vissóiak ren-des alkatok mellett mar jobb izmuak és elevenebbek; némbereik csinosak, több kellemük 's itt ott egy egy golyvást kivéve épen nem érdekes onások nélküliek; az eláhok a' némelly helységekben sűrűn is látha-tó golyvásokat kivéve, általánosan rendes alkatuak arczvonások mind két nemen kellemetes sőt olly jó izmuakat is láthatni köztök kiket ha képleg elő kellene idomítani, csaknem római arcz 's testal-katban állítnám elő, de minthogy a' képirás körö-mön kivüli, az ez úttal előalakítatlan marad.

2or. Külviseletre vonatkozólag felső ruhájok ön juhgyapjúból, alsó szinte saját természetü ken-derből készítették; öltözetek' kül idomát illetőleg az helyenkint különböző, a' vissóiak' némelly része a' borsai, szatsali, szelistsei, ruszkovai fekete men-te idomú szörköntöst a' vállán a' ruszkapolyánai, ruszkirvai hol fekete hol feje szinte mente idomú szörköntöst. télben pedig feje vagy verhenyeges köpöny forma dzsuglyás takarót is visel; széllyel eresztett hajok felett kisebb nagyobb karimájú ala-csony szőr kalap, télben itt ott egész bárány bőr kucsma is látható; harisnyájok feje vagy téglaszín verhenyeges; más említlenül hagyott helyiek' öltö-

zetét majd ilyen majd amollyan de legkivált fe-
jér, fél ember alkattig nyúló fürtös vagy fürtetlen
galambszín guba 's fejér harisnya teszi; egyéb-
iránt némellyeknél a' sárga gombokkal tömötten ki-
rakott széles tüző, másoknál a' táská csaknem el-
maradhatlan tárgy; némberek' öltözete szinte he-
lyenkint különböző, fejér fürtös guba változó színű
elől 's hátuli kötővel, vagy barna szörmente szin-
te különböző színű elől-hátuli szörkötővel a' leg-
közönségesebb viselet; a' magát jól bíró nemes
asszonyok' pártája valamint hajók' ékességek meg-
lehetős áru, a' nemtelenek ellenben ebbéli ékes-
ségek' megszerzésével épen nem tünődnek, meg-
elégedvén azzal, ha nyakokon egy pár gránát sort
az orosz asszonyok mellette sőt férfiak is, egy
vagy több részkeresztet hordhatnak; ha a' felvett
czikkelybeni menetetelt követnők a' testalkat', kül-
szín 's viselet' előadása után.

3or: Lelkitulajdonaik, műveltségök' mások 's
magok köztei viseletek 's emberekkel bánások'
módjáróli irásföstvénynék kellene következai, erről
azonban már egymás alkalommal részemről tétet-
vén említés, nevezetesen az oláhok' ismértetése
czím alatti értekezésem' végéhez függelékül hozzá
adott jellemszínelő vonásokban e' helyi oláhok' jel-
lemszínelő vonásokban e' helyi oláhok' jelleme is
feltaláltathatván azt ez úttal színelni nem szükség;
e' járási oroszok' 's csekély számú németek' jel-
lemére 's ugyan először az oroszokéra vonatkozó-
lag megjegyzem: miszerint az oláhokkali kölcsö-
nösködés' oda irányzó 's mint egy előkészítő kör-
nyülményei által már is oda viszonylván, misze-
rint néhány évtizedek kellenek 's az e' helyi
oroszok eloláhosodása bizonyos, e' hely' viszony-
ból az oroszoknak tulajdon jelleme az oláhok' jel-
lemének előállítathatásáig 's mintegy tulajdonké-

pen már azzá levéséig is menvén, a' németeké pepig kevés számoknál fogva tekintetbe sem jöhetvén illy kölcsönös környűlmények közt azok' jellemét 's lelki tulajdonaikat leírni szinte szerfeletti minék vélvén, előállíttatlanúl hagyom.

9.

Szorgalmok.

E' járás különböző részei' lakói vagyon' 's egyéb az élet' fentartásához szükséges megkívánatóságok' összeszerzése tekintetiben helyzeteknek többé kevésbé egymástól elhajló mivoltához képest szinte többé kevésbé egymástól elhajló erányzatban haladván leginkább mezei munkából, juh 's marhateenyésztésből élnek; napkelet 's éjszakra fekvő helységek' lakóit fenyőfák' vágása 's Viszó vízeni szályazgatása is foglaltatja, a' szorgalomnak pedig ennyi részekre való felosztása csalihatatlan bélyege e' járásiak' ipar' 's munka' kedvességének; már azután ki 's milly móddal jut ennyi munka 's ennyi ipar' gyümölcsének egy részébe, mondanám ki szija ki e' népnek zsírját, az már egészen más kérdés ha valakinek jutna eszébe, hozzá pedig kedve s' üdeje lenne, mert nekem megvallom nincs, ki e' helyeni zsidók' telettébbi nyerészkedések' 's uzsoráskodási módjok' körüli észrevételeit összegyűjtené, 's ez észrevételekben kísérni tudná ama gond' s elevi kiszámítást 's módot, miként feszítik meg ama ravasz pénzt szomjuzók minden erejeket 's ráadják minden igyekezeteket, már az akár vallási meggyőződésből, akár pedig 's inkább azért történik, mert kézimunkához szokatlanok lévén hogy élélhessenek csak tenniük kell valamit, tenniük pedig hiedelmek szerint bár hogy is kivált ha a' pénz' kerületének magokhozi való származtatásáról vagyon szó, ha valakinek mondom kedve lendene ezeket csak nagyjában összeírni, felül ad-

juk rá a' szoszes italok' kimérésébeni hamiskodásokat, valamint e' köri népnek a' szoszes italok' ivásatoli örizkedtlenségét, akkor megtetszenék, hol fekszik az e' járást pusztító métely 's mi áll ellenébe az ezeket nélkülözni kellés esetébeni nagyramehetőségnek, megtetszenék, hol fekszik a' feljebb-emelkedetésnek annyi erős emeltyüi 's jobban lehetőségnek annyi bő forrásai között e' nép kül előhaladási módja alászállásának fő kulcsa? megvallom még sok más mondani valóm is volna e' helyütt, de restelvén inyelleneskedni, másokra hagyom, részéről e' cikkely' tartalma' menetén minő: a' házak' építése, ruha készítés, földművelés, eledelkészítés szóval minden az első szükségü mesterségek' neve alatt jöhető tárgyak vizsgálási menetünket tévén, azon tovább szükség haladnuunk: hajlékaik általában fenyőfábolik, öszméresség szerintieket látni akarui pusztakivánság, egyébiránt ugy készülék, hogy bennek az üdö' változásaitól tartani épen nem szükséges; az üveg' ablakok' helyén kirámázva látható juhbelből bőrok ama nyomort inséget fedő fátyolok, melly alól a' háziak' szegénysége merően kinéz; azon magát jobban bíró gazda' házában érdeknélküli kicsinységek, mellyeknek a' ház bel díszesítéseül szolgálniok kellene, a' magos szellem előtt minden jelentékönységeket vesztvén előadást sem érdemelnek; az utszak' töbnyire kerítésekkel vagy istálókkal szomszédoltatván, a' házak szinte hol kijebb hol bejebb építvék és így szanaszét rakvák; a' földműveléshez tartozó eszközöket minő: a' kasza, kapa, sarló 'sat. kivéven egyéb eszközeiket magok készítik; asszonyaik fonással, vászony 's gyapju szövéssef elfoglalvák; a' harisnya 's általában más egyéb gyapjubóli ruhaféléknek színrei főstése, Ruszkapolyánán a' cséplés is asszonyi dolog; a' földművelést róla feljebb lévén szó itt érintetlen hagyván, eledelek' készítésének megemlítése előtt

a' uralmokról megjegyzem: hogy ezekben az egy felső-vissói k. malmot kivéve, jóllehet minden népesebb községekben vizekét találhatni, süteményeknek való lisztet nem örölhetni, kenyereiket domborán vagy laposan pogácsa formára sütik és ugyan vagy málé a' szegényebb helységeik zab lisztből is; eledeleiket egyszer másszor a' hús, közönségesben a' burgonya, káposzta, tokán, bálmos, turó, orda, 's juhtej tészi; alkalmilag adatni szokott lakomáik az étkek fűszerezetlenül lévén készítve általában közönségesek, az érdem inkább csak az egészben 's nem is abban az értelemben áll, mint ha az étkek nagy számmal lennének jóllehet bőven hordattatnak, hanem abban, minél több kivált a' nemes helységeikben nagy-nyámbóli (nemes család) vendég jelenik meg azokra; az egy lakadalom alkalmi vendégeskedés' rendjéről festést kivéve mások festhetésében mi különöst 's egyetemet sem találván füstetlen hagyom.

10.

Lakodalmi szertartások körüli szokásaik.

Átalánosan az előzők' szokásaira vonatkozólag tudjuk egyebünne, mit 's mennyit kell azoknak tulajdonitanunk, tudjuk, hogy azok csaknem tökéletes római szerűségekben csaknem változhatlan bélyegűek is, mellyen úgy az üdö' századai, mint a' helyzet' környülményei majd semmit vagy igen keveset változtattak, e' helyütt tehát e' járásiak' csak lakodalmi szertartását fogom előadni, melly következendőképen megyen végbe: a' lakodalmat megelőzni szokott kézfogás 's a' templombani kihirdetés után t. i. egy arra kirendelt napon egy elválasztott ifjú házankint eljárván 's a' vendégeket a' lakadalomra meghíván, ezek ha csakugyan megjeleni szándékoznak, nem sokkal elébb a' lakoda-

lom előtt bizonyos ajándékot, lehet az buza, liszt, tyúk, pályinka vagy egyéb azért e' hogy az ünnepegytartók a' megjelenendő vendégek' számát előre tudhatván ahoz képest alkalmazhassák magokat, vagy hogy a' lakodalomra tétetendő költségek némüképen megtéríttessenek, bizonyos okát nem adhatom, mondom bizonyos ajándékot szokásból küldeni köteleztetnek; esketés előtti estén mind a' vőlegény (oláhul mire) mind a' menyasszony' (mirásza) szülei' házánál megkezdődvén a' muzsika 's a' táncz, más nap esketés' üdeje táján mind két rész szokott kíséretével a' templomba indul, és ugyan ha a' vőlegény más helységből, lóhátos kuszkrák' (násznép) kíséretében, ellenben ha a' menyasszonnyal egy helyi gyalog kísérettel vezetetik a' templomhoz; túl lévén az esketésen mindenik rész majd csak nem szóváltlanul elébbi kíséretével haza megyen, ha t. i. a' vőlegény 's a' menyasszony egy helységiek; ha különböző helyiek akkor mindjárt az esketés után a' vőlegény násznépe' kíséretében a' menyasszony' szülei házához vezetetik, és ha ugyan még akkor nap a' vőlegény' lakó helyére visszatérhetni birnak, a' menyasszony' szülei házánál, mindnyájan jó lakomásván a' fiatal nőt még akkor nap veres lobogó alatt lóhátan elviszik, különben ott éjjeleznek, őt csak más nap elviendők; ha pedig az összeeskettek egyhelyiek, mint említém, gyalog kíséret mellett mind két rész haza megyen, és csak üdö vártára, miután t. i. a' násznépés ugyan az egyik, egyik rész, a' másik, másik rész' házánál evett 's ivott, indul el a' vőlegény' sztyegár, vagy kotnyitásnak neveztetni szokott vőfény vezérsége alatt a' menyasszony' szülei házához, mielőtt azonban belépjenek a' vőfény a' menyasszony' szülei' házajtáját a' kezében lévő karddal négy oldalról megszokta vágni 's csak ezután a' szobába lépven az asztal mellett ülő menyasszony-

hoz indul 's őt kezénél fogni igyekeznek; sok itt az ellenvetés, hogy mit 's miért magát a' menyasszonyt az ünnepély királynéját akarja? több illy nemű ellenvetések' megczáfolása után a' menyasszonyt környezők egyenkint az asztal mellől kihatalván a' vőfény' kezét fogván az asztal mellett magára hagyottnak, őt vőlegényének adja ált; ezután az asztalnál ülést vesznek olly formán, hogy a' vőlegény 's a' menyasszony a' fő helyet, a' vőfény elébb kardját függőlegesen a' ház' padlázatába szúrván szembe velek, majd a' többiek is vérség, hirtok 's kor' tekintete szerint foglaljanak helyet; e' lakomázás alatt a' menyasszony szemeit lesütvén mit sem is szól talán férfiaknál szégyenletében, 's folyvást bús képét meg is tartja, egyébiránt magában értetik, hogy a' lakoma vígság muzsika szó 's jobbadán pisztolyok' durrogásai közt is telik; elközeledvén a' lakomázás vége fogják a' menyasszonyt 's őt utközben vígan lejtő férfiak', nyoszolyó leány 's közel rokon asszonyok' kíséretében a' vőlegény' szülei házához viszik, itt egy az udvarra buzával teli tállal kijött asszony többnyire a' vőlegény anyja elibek jön, 's mint szokás a' mezőn vetni, a' tálbani buzát köztök 's rajtok végig hintvén, majd a' menyasszonyra egy pohár pályinkát ráköszöntvén ennek kiürülte után muzsikai zene mellett bévezettetik a' házba, 's kiki ülést vévén mint elébb a' menyasszonynál ismét csak az együnk igyünk 's tánczoljunknak van dolga; más nap a' menyasszony megfőköztetése után a' vígadozó nép visszatér ennek szülei' házához, majd ismét 's utoljára állandóul vígan lenni tudó hű kísérelőtől visszavezettetik ennek utánna ifjú férje szülei házánál maradandó: e' teszi a' lakodalmi menetelt, mellynek záradéka azért furcsa, hogy az anyyi itt csak külhéljilag előadott szertartással, mert fiatal nőnek legelső kötelességeül is az tétetik, hogy

a' vendégeskedések alatt beszemetelt anyósa há-
zát ő tartozzék kisépenni; majd pedig egy fe-
jér guzsolyt gyapju lefonjon.

Duliskovics Mihály.

5.

Néhány hadművészeti találmányok' korszaki áttekintése történeti sorban.

1330. év Schwarz Berchtold, máskép Anglikzen
Konstantin, Freiburgból Brisgauban, véletle-
nül, mint kölni szerzetes, a' lőpor hatását föl-
találta.
1331. A' tűzfegyvereknek első használata Kastili-
ában a' Maurok által történik Alicante ostrom-
lásánál a' granadai királytól.
1346. Ütközet Crecynél hol mint mondják az an-
goloznak három álguyok vala.
1364. Perugiában az első pisztolyok készítettetek.
1366. A' spanyolok könnyen fegyverzett lovassá-
ga egészen pánczéloztatik.
1378. Német és olaszthonban a' kanóczcsöket hasz-
nálják.
1434. A' bombák olaszthonban herczeg Rimini, Ma-
latesta Sigmund Pandulph által találtattak fel.
1436. Guttenberg máskép Gänsefleisch János main-
zi születés a' könyvnyomás művészetét talál-
ja fel. Az első kísérletek Straszburgban té-
tettek.
1440. A' könyvnyomás' művészete Mainzban töké-
lyitetett és 1457. Schäffer és Fauszt ugyan ott
mozgó ércz betűkkel nyomák az első köny-
vet.

1436. VI. Károly Franczthonban állítá föl az első zsoldos seregeket ordonanczkompagniók nevezete alatt. VII. Károly 1445. rendes lábra állítá azokat.

Ezen század elején már az álgyu beszé-
gezésről említés' történik.

1447. Némethonban az első gyakorlati tábor tar-
tatik.

1448. Az első szabadlövészek (Francs-Archers)
Franczthonban állítatnak fel.

1449. Bureau János és Gáspár két francia had-
építészek a' sánczárkok' szabályosabb alakját
hozák bé.

1450 Dürer Abrecht feltalálja a' réz fölétetést vá-
lasztó-vizzel. Már valamivel elébb találta fel
Mechelni mások szerint Mainzi Iszráel Boch-
haldben Münster tartományban a' rézmetszés
művészetét. Ezen találmányra következék a' fa-
metszés. Mit egy németnek, Lupert Rüst név
alatt köszönhetni, Kolmari Schöus Márton ta-
nítványának 1460ik évtőlí fametszetei nagyon
ismeretesek valának.

1473. Burgundi bátor Károly a' seregénél gya-
korlást hozott be.

1477. A' schweiczi Kantonok XI. Lajosnak fran-
czia szolgálatba először adnak 6000 embert.

1487. Az első de szerencsétlenült sánczárkok' ki-
sérlete Sereczanellánál történik.

1490. VII. Károly a' tábori álgyukat könnyebbre
csináltatja.

1500. Navarrio Péter által St. Georgionál löpor ár-
kok ásatnak Az orgona löszerek feltalálása.

1503. Navarrio Péter az első ellenárkokat készíti,
a' nápolyi új vár alatt.

1504. A' honórség Franciaországban első egyen-
ruhát kap.

1517. A' németszerszám (kerékszerszám) Nürnbergben találtatik fel. A' lovasság pisztolyain és karabinjain nem sokára azután ilyeneket használnak.
1520. Toledoí Garcias uszó álgyutelepeket készít.
1520. I. Ferencz francia király agg katonai századokat állit.
1521. V. Károly. seregénél a' puskákat hozza be.
1524. Kézi-gránátok használtatnak.
1525. Micháli hadépítő mester Veronában háromszögü vivóbástyákat készít. Dürer Albrecht kerekdeket javall.
1525. A' vadászok, vagy puskázók a' gyalogságnál Pescharai Marches által állitotnak fel.
1526. A' velenceziek pattantyús oskolát kezdnek.
1530. Tartaglia legelső szól a' bástyákuáli fedett utakról, és a' pattantyúi 's erősítési művészetet a' mértani alapszabályokból következtetik.
1533. A' bredai sánczok csupán földből, falkiséret nélkül csináltattak.
1540. Biringoccio különbféle műtüzek' készítését az álgyu öntését 's a' lőpor csinálását nyomtatott munkában tanítja.
- Hartmann feltalálja a' cső átmérő pálczát.
1544. Poppendorf feltalálja az álgyutalpakat.
- A' cerisollesi ütközetben mint mondatik már volt egy neme a' lovas pattantyússágnak.
1546. V. Károly Regensburgban első raktárokat állit, a' schmalkaldi háború alkalmával.
1560. A' németalföldiek erősítési módja földsánczokkal 's alúttakkal tovább elterjed.
1567. Az albai herczeg a' gyalogságnál általában a' puskákat, 's a' lovasságnál a' kurtályokat hozza be.
1568. A' sánczárkok egyenes vonalban húzattatnak.

1572. A' harlemi bástyákon keresztbevágó utak készítetnek.
1573. Campi Bertalañ a' fedett fal aláásását találja fel.
1574. Franczthonban a' faltörök legelőször használtatnak.
1577. Az első zsebórák Nürnbergből Angliába vitetnek.
1578. Sonny ezredes elsőben tesz kísérletet a' Törökök által feltalált földhengerrel.
1579. A' pármái herczeg első hidsánczokat rakat.
1580. D. Juan Mauriquez de Lara előhaladása után rövidebb, és könnyebb nagy álgyuk öntettek, és az ostromlásoknál izzó golyók használtatnak. Mások szerint ezen izzó golyókat sokkal későbbben találá fel Veiler chur-brandenburgi vezér. Mint mondatik Vrangel svéd vezér elsőben 1666. a' bremeni ostromnál 1678ban Fridrik Vilmos brandenburgi churherczeg a' stralsundi ostromnál használták
1582. A' pármái herczeg használ legelőször lovagló gyalogságot, vagy kurtályosokat (Dragoner), a' kik lovon és gyalog szolgálnak.
1584. Nassau-Orániai Móricz herczeg a' puskávali 's lándzsávali kézfogásokat hozza be.
— Jambelly olasz az antwerpi ostromlás közben feltatálja a' sánczhajókat vagy pokol gépeket.
1585. Collado Lajos mértani szabályokat fordít a' sánczművészetre, hogy a tornáczokat nagyobb reáhatósággal a' meghatározott pontra vezethesse.
1586. Basta György megjobbitja a' táhorszemek' kiállítását, és a' lovasság' szolgálatját.
1590. Hadi tármester de la Motte föltalálja az ostromhidakat.
1593. A' repkedő minák föltalálása.

1596. A' németalföldi lovasságnál a' lándzsák eltöröltetnek.
1600. Történik az első kísérlet gránátokat álgyból löni.
— Kettős földött utnak készítése. Ugyanazon a' palánkok behozattatnak.
1601. Van Noet Károly Ostendében az ellen-útkat használja. Ezen helynek ostromlása több találmányok által tünteti ki magát.
1604. A' fával készített földüregek találtatnak fel.
1607. A' spanyol gyalogság Spinolától ezredit álgyukat kap.
1619. A' tábori sánczok fél védbástyái felhozatnak.
1620. Targone tábori malmokat kocsikon talál fel.
1624. Rövid és könnyű álgyuk béhozása.
1628. Gustav Adolf a' lovasság fegyverzetét megkönnyíti.
1629. Vurmbrand a' bőr álgyukat találja fel.
1631. Gustav Adolf az egész svéd sereget és annak szerkezetét átalakítja. A' lándzsák a' gyalogságnál eltöröltetnek; a' német szerszám a' puskákon és a' töltények hozzá valamint egyenemű ruházat, melly még is már mint mondatik hogy a' Bajor és Poroszoknál szokásban lett légyen, béhozatik; egyszer'smind egy a' tüzeléshez gyengébb állás (három embernyi mély) 's a' szak-tüz elfogadtatik. Álarczázott álgyu szakok, használtatnak és Német-honban az első tábori lövészek láttatnak.
1636. Banner tábornok a' vitstocki ütközetnél egyik szárny késletési forgalmat használ, és a' gyalogság' első csapatját a' másodikon keresztül hagyja menni.
1640. A' szurony és a' most szokásban lévő puskaszerszám Franczthonban találtatnak fel.
1644. Puysegur ezredes föltalálja az ostromlások-

- lásoknál a' visszapattanási (Bricol) lövéseket,
1646. A' svédek az ostromlásban Höxternél vezetik legelsőben a' parallelákat (párhuzamokat).
- 1650 Az álgyuk igazító srófja Warsóban találtatik fel.
1654. Az id. Puysegur a' gyalogságot csak két sorba állítja.
1667. Az első gránátosok Franczthonban állítatnak fel.
1669. Vauban és Cöhorn az eddigi erősítés nemétől elávoznak, és a' nevök alatt ismeretes rendszert alapítják meg.
- Holst cs. ezredes az ugynevezett Cöhorni mozsarakat találja fel.
1670. A' gránátosok századokra osztatnak fel.
- A' Hollandoknál pléh hajóhidak hozattatnak bé.
1672. A' Kurkassel tüzedények és nagy bombák Komminges név alatti feltalálása.
1673. Vauban megjobbítja a' párhuzamokat (Parallelen).
1674. Des Challes Jesuita a' pattantyúságot első a' ki mértani tudományok' sorába teszi.
- Fridrik Vilhelm brandenburgi churherczeg különös lövészeket állít fel a' gyalog századoknál.
1675. A' lópor alkatrészeinek természete és hatásának oka Huygens által megvizsgáltatik.
- Blondel parabol vonalokat használ a' bombák elhajítására.
1679. Franczthonban golyó alakú kamarákkal álgyuk készitetnek.
1681. A' francziák megkisértik föltett szuronyokkal tüzelni, de sikeretlenül.
- 1687 A' cs. hadseregnél a' lándzsák eltöröltetnek és a' musketák helyett könnyü puskák hozattatnak bé. A' többi fejedelmek ezen béhozást utánozzák.

1686. Douay és Tournayban Vauban és Megrigni által akna-kísérletek tételnek, hogy ezen tudomány egy jobb tanúlatra alapítassék.
1693. Lajos-Readjének szerzése Franczthonban.
1694. A' poroszok hadsergüknél a' tereh-lovakat hozzák be.
1697. A' parallelák az athi ostromlásnál szabályszerű alakot vesznek.
— Vauban feltalálja a' (ricochet) érintő-lövéseket és a' gözagnákat (minákat), Ő az ostromlási munkáknál lényeges javításokat tesz.
- 1607, Geisler feltalálja a' gyors-sipokat az álgyu el-sütésre.
- 1790 Hentsch Gotfried a' tölcser alakú lyukak haszonvetőségét megmutatja.
1702. Cöhorn a' töle neveztetett mozsarakon némi javításokat tesz, és közönségesebbé teszi azokat. A' mozsarak golyóalakú kamrákkal Petri által találtatnak fel.
1708. Landberg egy igen hasznos nemét adja a' fedett fal-aláásásoknak.
4725. Belidor a' minák tanúlatát Laferben tett kísérletek által megjavítja. Ő feltalálja az összenyomó-golyókat.
1732. A' poroszok elsőben lönek feltett szuronyokkal.
1733. Lovas vadászok III. Auguszt polák királytul először szerkeztetnek.
- 1734 Obenaus föltalálja az irányzó, és töltő gépet az álgyukhoz.
1739. Brocard, Franczorsz. a' svédi álgyukat hozza be, és Schweiczer Móricz föltalálja a' víz-irányos álgyufuró gépeket.
- 1740, A' porosz érdemrend' alapítása.
— Leopold Dessäui herczeg a' porosz gyalogságnak vas töltővesszőket ad.

- Holzmann megkönnyebbiti a' porosz álgyuzatot.
1741. II. Fridrik a' csaszlani ütközetben először támadtja meg szúronyokkal a' gyalogságot.
1742. Robins megvizsgálja a' lég' ellentállása törvényeit az álgyugolyók mozgásánál.
1743. Egymásra szorított gerendákból csináltatnak az első álgyusáncz házak.
- Melfort a' lovasságnál hármasávali mozgást javasol.
1744. Wiedemann álgyukat készít egymásra ragasztott rézlemezekből.
1745. Orosz-birodalomban az egyszarvak találtatnak fel, és a' pattantyússágnál béhozatnak.
1745. Franczországban kovácsolt álgyukkal kísérlet tétetik.
1748. A' porosz seregnél a' kibonyolás (deployren) béhozatik.
1749. Gribeauval Franczthonban új sáncz talpazatot javall.
1750. A' katonai Erzsébet-Therézia Rend alapítatik Ausztriában.
1756. Schuwalow gróf új nemű haubiczákat talál fel, mellyek tőle neveztetnek.
1757. A' Mária Therézia katonai Rend' alapítása.
1759. II. Fridrik lovas pattantyússágot állít fel.
1760. Lippe-Bükeburgi gróf megjobbítja a' hadi dolgokat Portugáliában.
1763. Franczországon a' hajó-álgyukhozi tüzszerszámok találtatnak fel.
1765. Gribeauval rövidebb és könnyebb álgyukat hoz be Franczországba, 's itt az egész pattantyússág' szerkezetét megváltoztatja.
1768. A' ballisti feladat (problem) Tempelhof által egy különös és célirányos módon feloldatik.
1769. Sz György katonai Rend' alapítása Oroszországban.

1773. Cylinderi töltővesszők behozása a' porosz-seregnél.
1775. Montalembert új sánctalpazatot talál fel.
1776. Montalembert hadépítészeti rendszerét ismérteti.
— A' porosz hadseregnél a' puskaszerszámra fedelék hozattatnak be.
1777. Lavoister a' lőpor' hatásaira új világot terjeszt.
1780. Lacy grófa' spanyol pattantyússaág szerkezetét megjobbítja.
1780. Forstner a' furó gépeket tökélyesbíti Franczországban.
1781. A' porosz gyalogság puskái tölcsér alakú gyúlyukakat kapnak.
— D. Arcon új nemét adja az úszó álgyútelepeknek, mellyek az izzó golyók ellen biztosítva valának.
1782. La Martilliere Franczorsz. a' kanócok jobb készítését adja.
1787. Az ausztriai czéllövészek kettős huzott csövet kapnak.
— Franczországban új nemű álgyutalpak excentrai kerekkel találtatnak fel.
1788. Ezüst és arany érdempénz alapítása altisztek és közvitézek számára az ausztriai seregnél. A' cylinder töltővesszők itt is behozattatnak és a' czéllövészek minden századnál bizonyos számu szélpuskákat kapnak.
1791. Könnyű pattantyússaág Franczországban.
1792. Rumford gróf Münchenben új kísérleteket tesz a' meggyújtott lőpor erejével.
1793. Monge és Thailott franczorsz. az álgyüöntészetet megjobbítják.
1794. Doener franczorsz. könnyű 24 flosokat talál fel.

— Franczorsz. a' léggolyó hadi munkálatokra fordíttatik.

1795. A' bombák' repvonalának uj tanítása Hennert professor által.

1796 D' Arcon az erősítés' művészetét legelső a' ki állományra nézve és mint a' védelmezési rendszabályok egy alárendelt részét tekinti.

Virágh József.

6.

V á z o l a t o k

a' büntető jog köréből.

I.

Büntetőtan azon rosszak körül gyűjtött eszmék és tapasztalatok öszvege lévén, mellyeket emberek egymással büntetés czim alatt éreztetnek, szükség tehát illy tárgyú, főleg elméleti kérdések helyes föloldásához a' büntetés köz és tiszta fogalmát kifejteni.

Értetik ugyan is e' szó alatt közéletben azon rossz, mellyel mint bűn díjjal tetteseket hatalom sujt — innen az egyházi, polgári, katonai 'sat. büntetések nevei, — egyszerű fogalma pedig e' szónak, mind a' bűn díjt, mind a' büntető hatalmat bennfoglalva nem egyéb, mint „jogsértő tettek jogszerű visszatórlása“ honnan következik, hogy a' büntetés (facultas puniendi) nem magában álló jog (jus per se subsistens) hanem csak védezköze a' jognak (medium executivum juris) azaz: a' büntetés, jog-védelem munkája. — E' nézet' hiánya, 's innen eredt vizás fölfogása a' büntetés természetének okozák, hogy századokon keresztül az igazságbüntető azaz jogörző neme az életnek 's egyéb javaknak inkább korlátlan rablója, mint vé-

dője vala, 's annál irtóztatóbb, mivel azt, ki birói cím nélkül éltet oltott, vagyont rablott legalább üldözni lehele, de ott hol mindezeket hatalommal fölruházott biró, jogszabályok ismertetének hiánya miatt vad önkénnyel gyakorlá, mentség többé nem vala; irtódzott ugyan az emberiség kin és vér padoktól mindenkor, 's a' hohérlások látványára me-revedve megborzadt, de az észnek okfegyvere nem ismértetvén birák kezében a' rettentő hatalmat kö-rülrini, 's közhelyekről a' számos hohér-padokat le-rontani, sem bölcselkedők sem jogtudósok szelle-mileg nem tudák, korunké a' dicsőség, hogv a' társas szövetkezések jogszerű eszméit mélyebben fejtegetvén, a' bontogatott társas test kényszerítő védszerét tárgyazó büntető tant is, mellyről tudni-illik a' mult kornak ha bár a' világosb fejűk tör-ténetes ötlete ollykor helyes töredék ismértetést szüle is, egészben csak tévelygő homályos ösztö-ne vala, olly tudományos alakba önté, mellynél fogva az értelem az isméret észszerű szabályai sze-riint vonalokat jelelhet, mellyeket átlépni a' büntető hatalom eredeti ép pontjának (centrum) tudniillik a' társas test igazgató hatalmának (potestas socialis) sem szabad; ennél fogva elvekből gátolhatja, hogy ott, hol a' társas test egyesek vagy többek álnok tette által rontatik, javításra vagy is inkább fogla-lásra az erő 's hatalom kényéből; irtóztató kapcsok ne használtassanak, egyebeken kívül avvagy 'cs k azért is, ne hogy ugyan azok a' társaság testében még nagyobb szakadást okozzanak, ezeket előre bocsátván értekezésünk fonalát a' büntetések alap-ja 's czélja felé vezetjük.

II.

Büntetések alapját azon jogszerű ok teszi, melly sértőkkel roszakat éreztetni szabadságot enged,

czélja pedig áll azon eredményekben, mellyek használatától várhatók, már hogy a' büntető jog gyökerét 's e'kép' a' büntetések mértékét is czélul kitűzött hatásából veszedelem nélkül meríteni nem lehet, mutatja nemcsak azon egyszerű elv, „czél eszközt nem szentesít“ hanem azt is, mivel tapasztalat bizonyítja, hogy a' büntetések szenvedésének mindennapi példája mellett is rossz tettek cselekvése az emberek között szüntelenül történik, minélfogva a' büntetések végirányából merített alap elv a' büntető törvények hozóját könnyen oda vezethetné, mikint a' törvényes büntetéseket fokunkint keményítvén, végre törvényeit Draco gyanánt embervérrel írja, azonkívül, a' jogok látszatós különbségét nem lényegük de tárgyaik okozván, azok elem okaiban különbség nem lehet; biztos alapja tehát, valamint mindennemű, úgy a' büntetőjognak is nem más, mint az egyenlőségen épülő viszonság elve; tekintvén tudniilik azt, hogy az álnok sérelmek' szabad visszatorlása az emberek közötti jogszerűséget nemcsak nem háborítja, sőt azon közvetlen eredménye által, mellynélfogva a' sértés sulya önmagára a' sértőre háramlik ugyanazt legjobban tetlegesíti, 's hogy a' büntetések menységének tökéletes aránya is egyedül ezen okelvekben rejtőzik, belőlük alakíttathatván azon általános szabály, hogy „annyi rosszal illetessék a' sértő, mennyit álnok tettevel ő okozta másoknak“ melly egyszerű tétel ki nem fejtett, de mégis elismert sarkalatos igazságát erősíti a' történetek könyve is, fölmutatván a' büntetések szabásában majd nem minden népek arra törekvő szellemét, hogy a' tett sulya a' tettest egyenesen érje, azaz: a' szigorú talio-t. Ámbár azonban a' büntetések várható eredményeiben, avagy a' büntetőjog fejtegetői által meghatározott különféle czélokban a' büntetőjog alap oka nem fekszik,

mindazáltal azoknak helyes ismerete a' büntetőtan fogalmaihoz nemcsak hasznos világot nyújt, hanem általa a' büntetésnek szinte fontos oldala tudnillik szükségessége (melly azóban a' büntetőjog ok-szerű megállapítására magában elegendő nem lenne) meghatározható; egyébiránt e' pontban a' ki nem bonyolítható összetévesztések elmellőzése végett megjegyzendő, hogy midőn a' büntetőtan elméleti kérdéseiben a' büntetések eredvényei tárgyalat-nak, nem az nyomoztatik, a' büntetés ez vagy amaz neme, a' büntetett egyedekre vagy másokra egyes esetekben minő hatást okozand? hanem az, hogy bűn súlyául szabott rossznak szenvedése az egye-temes embertermészetet tekintve átaljában mit szül-het? valamint pedig minden értelmes mivelésben közel, távol, 's kettő közt fokozatos közép czélok lehetnek, illy fölosztást a' büntetések czéljai is ha-soulóan szenvednek ezek közül tudnillik fő és köz-vetett vég a' „jogőrzés“ első és közvetlen „tet-tessel a' tett súlyának éreztetése“ közép irány pe-dig mind „a' jogduló javításában“ mind példányzás-ban „állhat — melly irányzatoknak egyenkint vagy összesen a' büntetések fölhozott alapjával figyel-mes egybevetéséből kitűnik, hogy a' büntetőjognak tulajdon sarkalatos elveiből levezetése, 's ugyan azokra szoroson építendő bár milly nemű büntető-szabályok, az érintettek közül akármelly irányzat-nak különösen szándéklott elérését legkevésbé sem gátolják, vagy is a' büntetésekben sarkelvekből megtartandó jogszerűség, melly ugy a' büntetendő, mint a' sértett felek jogainak bátorságát tárgyaz-za, korunknak javítva büntető intézetek körülforgó mindennemű eszméivel, gyakorlati alkalmazás-ban, üdvös összehangzásba hozható. A' bün-tetések tehát nemcsak saját fogalomból, hanem gyakorlati 's e'kép legszükségesebb értelemben is azon

roszakat jelentvén, mellyekkel jogsértő a) illetve, minthogy a' roszak' természetét, azaz egyedek érzékire különkülön hatását nem a' jog, hanem az ember- (Anthro-) főleg pedig lélektudomány (psychologia) határozhatja meg, következik, hogy a' büntetőjognak szorosán vett körében jogfontoló mértékkel csak annak meghatározása tartozik, mennyi roszzal, nem pedig mi roszzal illetethetik a tettes? melly különleges figyelembe véve látható, hogy a' büntetőtan rendszeres alkotásában a' tételek elvont igazságát (justitiam) jogelvek szentesíthetik, helyességét (aptitudinem) pedig polgári társaságokban az ok és fogantat viszonyait elméleti gyakorlati kútfőkből ismertető tudomány (politica) határozhatja meg, és mivel a' büntető törvényeket alkotó hatalom föladata jogsértő esetekre nemcsak jogszerű de helyes büntetéseket is szabni, ugyanazon hatalomnál hogy szüleményéről azt mondhasssa, mit egykoron Solon „törvényei azok közül, mellyekre az athenaiak képesek valának legjobbak“ mind két nemű ismeret szükséges — ezekhez képest továbbá a' büntetések nemeiről szólandunk.

III.

Bentham a' büntető rendszerek' mély elméjü taglalója, bündíjjúl szabható roszzal azokat nevezi, mellyekben e' minőségek foglaltatnak 1) Oszthatóság, azért, hogy a' vétkes által szenvedendő rossz a' bűnhődés fokához arányosítható lehessen, 2) bizonyos egyenlőség, azért hogy a' büntetésekben mindenkire egykép' ható rossz foglaltassék. 3)

- a) A' büntetőtan körében jogsértés, melly tulajdonkép tettleges akarattal folyó álnoksággal követtetik el, elmentve oly károsításnak, melly álnokság nélküli jogtalan akarattal okoztatik azon jog elveken alapuló különböztetésből: hogy az utóbbi csak kárt javító elégtételt, az elébbi pedig büntetést is von maga után.

Összemérhetőség, azért hogy a' mindennemű gonosz tettekre egyiránt hajlandó terhesebb vétkektől a' terhesebb büntetés képzete visszatarthasson. 4) Hasonlat, azaz hogy a' büntetésben foglalt rossz az okozott sértéssel mennyire lehető azonos legyen. 5) Példásság, azért hogy a' büntetés szenvedése másokra foganattal hasson. 6) Gazdálkodás, vagy is, hogy a' büntetést tevő rossz sem lágy sem kegyetlen ne legyen, nehogy a' büntető igazság célja megsemmisüljön. 7) Pótolhatóság, azért hogy a' bíró, ha ne talán egyes esetekben a' büntetés érzetetésével hibázott hibáját az ártatlanra nézve jóvá tehesse. 8) Megsemmisítő erő, mellyel a' vétkes jövendőre árthatlanná tétessék. 9) Olly eredvény, mellyből mind a' sértettre mind az állodalomra tetleges haszon háromljék. 10 Egyszerűség a' leírásban azért, hogy a' büntető törvények könnyen érthetők legyenek. 11) Népszerűség, azaz hogy a' választandó büntetés nemét a' közvélemény is helyeselje. Azonban maga ezen angol jogtudós is — büntetések körülforgó fejtegetésiben — minden előszámlált minőségnek hason fontosságot nem tulajdonít, sőt világosan megjegyzi, hogy semmi büntetés, képezhető rossz mind ezt együtt nem foglalja magában, 's ugyan azért a' büntető törvények alkotásánál a' vétkek természetéhez képest majd egyre majd másra kell különös figyelemmel lenni — legkülönösben pedig a' fő vétkek fölötti büntetés' határozásában — példásság és hasonlóság tekintendő.

Már összeponosítva a' törvényes büntetések elsorozott minémüségeit, úgy találjuk hogy Bentham a' büntetések nemeiben jog- 's célszerűséget keresett, annyival is inkább, mivel mondá, hogy a' büntetések valóságos nemei csupán előleges észleléssel meg nem határozhatók, nézetünk szerint azon okból, — mivel a' célszerűség ismerete

tapasztalat munkája. — Mindazáltal tekintve azt, hogy a' büntetőjog körében fárasztó elmélkedéssel délestü gyanánt használható eszméket gyűjteni a' tudomány barátot főleg a' jog 's méltány ellen létező büntetőtörvények korszerű javítására, vagy is, a' büntető kegyetlenkedésnek, — vad idők maradványának megszüntetésére törekvés indítja — gyakorlati alkalmazásban pedig olly egyes főtételnél, mellynek teljes értelme csak mélyebb elméleti taglalással fölfogható — a' belőle szálankint levezetett részletes szabályok üdves eredményeket könnyebben szülnök hasznosnak tartjuk — a' czélszerűség táp-eszméjétől, az emberiség eszméjét külön választani, 's ekkép a' büntetések nemeiben keresendő sarkelvekül e' hármat jog- cél- és szelidszerűség fölállítani — egyébiránt hogy valóban inkább lehet a' fenálló büntetések helyes vagy helytelen voltáról szólni, mint a' büntetések nemeit elvont okoskodással meghatározni, az is kitünteti, — mivel a' büntetés jogszerű fogalma már csak annálfogva, mint-hogy a' büntetőjognak tiszta észjog elveiből levezetése mind eddig ingatag alapokon nyugszik — polgári törvények' eszméje nélkül alig fölfogható.

Ha tehát a' tetteges büntetések ismerete végett a' nemzetek év- és törvénykönyveibe tekintünk — értelmi figyelemmel azt találjuk, hogy büntetésekkel mindenkor, vagy érzék, vagy érzelem illetetett, azaz, hogy ugyan azok vagy testiek (physica) vagy lelkiek (psychica) valának, első osztályba vehetők a' halálos, a' testet kinzó és szabadságtól fosztó — utóbbiba pedig a' szégyenthezó, és vagyontkobzó büntetések — már mi illeti a' halálos büntetéseket :

A' büntetőtan körében Beccaria magas eszméjinek szétvillanásával, a' halál büntetésekben lapangható jogszerűség megfejtése, nemcsak tudó-

sok, de törvényhozók között is olly nyílt kérdésé vált, mellynek feloldása századunk jellemző bélyege leend. E' feloldással azonban nem azt értjük hogy hitczikk (dogma) gyanánt alkottassék örök elv, halál büntetések jogszerűségét vagy jogelleniségét elhatározandó mivel, elvont elvek bizonyosságát tetteges alakban megállapítani ellenkezik az elmékedő ész önállóságával — hanem hogy korunknak fejtegetett eszmékből meritendő meggyőződését törvénykönyvek foglalatlja 's hóhérpadok letünése vagy fennálása ollykép tanusítsák, hogy a' bevett elvek azaz törvényesített büntetések helyességéről továbbá kétkedni egyesek 's no tömegek fogjanak. Már ha ezen nagyszerű kérdés jelen állását tekintjük, mellyről az ó kor' öntudatos kétségét Lactantius e' szavakkal jegyzé föl „videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines supplicio afficere“ hitték hogy a' roszakat mint mégis embereket halállal büntetni nem szabad“ valamint elméleti oldalról naponkint növekedni látjuk azon nyomatékos szavu jogtudósok számát, kik a' halálbüntetések ellen támasztott véleményüket nyilvánítván eltörlesztésére okszerű fejtegetésekkel törekednnk — úgy gyakorlati szempontból találunk néhány állodalmat már — hol a' büntető kivégzések ha nem egyenesen törvénnyel, legalább végrehajtás elmellőzésével valósággal eltörölvék és pedig mi igen megjegyzendő — eddigi tapasztalatnál fogva, a' közbátorság veszedelmeztetése nélkül — Igy p. o. Strombeck szerint a' braunsweigi herczegségben 1817től olta egy halálos ítélet sem hajtatik végre, hasonlót jelent Lucas a' genfi Kantonról, és Duepeltieux Belgahonról, hol szerinte a' támadás idejétől olta a' halál büntetés tettegesen vagyon eltörölve, — törvény süggesztette fel az igazság éltet oltó pallosát, Ausztriában második József császár, és Toscánában Leopold nagy herczeg alatt, 's ugyan

itt, mikép Carmignani tudósit — a' halál büntetés csupán politicalai viszonyok miatt állittatott vissza — tervek készitettek továbbá halál büntetésekét kizárók a' törvényhozó hatalom számára Louisiana éjszakamerikai tartományban, és New-York szabad városban.

Ha már mind ezen, a' halál büntetések eltörlésére czélzó törekvésekben a' küzdők végirányát 's indító okaikat vizsgáljuk — két osztályt állithatunk közöttük: egy rész ugyan is mellözve a' szoros jogszerűség elveinek feszegetését, a' halálbüntetést ott, hol az, a' polgári társaság jelleme miatt már jelenleg szükségtelen — azonnal eltörlötteni — ott pedig, hol romlott erkölcs 's durvaság a' halálbüntetés használatát még czélszerűsíti, ugyan azt népnevelés 's egyéb erkölcs javító eszközök által szükségtelenné következöleg majdan el is törlötteni kívánja — mások ellenbeu az élettöli fosztást a' büntető hatalom kezében ész elleni jognak állitván, annak eltörlését minden polgári társaság keblében, bármelley viszonyokra való tekintet nélkül — 's az által a' jogduló büntető törvényeknek jogörzövé változtatását sürgetik.

Az elsőbkek véleményével egyesesen ellenkezőt, csak azok állitanak, kik a' büntetőjogot polgári hatalom kezében, nem jogvédelem, de bosszú eszköz (vindicta) gyanánt tekintik 's ennélfogva nézetök szerint halált érdemlő vétkek ugyan azzal nem azért lennének büntetendők, mert gyengébb óvszer néperkölc és miveltség jelen állásában a' közbátóságot meg nem védheti, hanem mivel bündíjjül olly és annyi rosztat éreztetni a' bűnhödövel, mit és mennyit ő okozza másoknak — szükségeskép kellett, 's e' rettentő vélemény alap okát azon építik, hogy halálbüntetésekben azon tettekért, mellyel élet, vagy élettől hason becsű javak raboltat-

tak el, általános 's nem föltételes jogszerűség fekszik, következőleg illy esetekben a' halál büntetések elmellőzése a' büntető hatalom részéről, kötelesség mulasztás — e' rettentő véleménynek azonban, jöllehet azt Kant, a' tudományvilágban olly büvös név szinte vitatá, sőt e' pontban ugy nyilatkozték, hogy azon polgáritársaság tagjait, kik föl-oszlásuk esetében a' keblükben találtató álnok gyilkost az igazság vérontó pallosával megbüntetni elmulasztanak, nézete szerint, egyenkint részesnek kellene tekinteni az ártatlan vérsulyban — ellenébe állanak nemcsak az emberiség lágyabb keblü baráti, hanem a' jogszerűség szigorú taglalóji is, és méltán mert büntetni azért, hogy a' bűn mikint mondták lemosva (expialva) légyen a' szívek' benső bíróját, nem földi hatalmat illethet.

Mínthogy továbbá az ellenzetek egymáshoz állitva élesebb szint kapnak, a' vér hatalom általános jogszerűségének vitatójival pedig egyenes el-lentében azok állanak, kik a' büntető pallos bírói használatát jogelleninek hasonló általánossággal hirdetik, e' véleményt állitjuk közvetlen az előbbi mellé. Szólnak pedig a' büntető vérjog ez értelmű tagadóji illy módon: az élet olly elidegeníthetlen java az embernek, mellyről rendelkezni joga nincs, 's olly kedves kincse, mitől megválni iszonyuan ir-tódzik — élet halál urává tehát a' polgári hatalmat maga fölött nem tehetta, 's tenni sem akará az ember — továbbá a' polgári hatalom megsemmisítő ere-je jogszerűleg csak azon elemeket érheti mellyek a' polgárság eszméjében foglaltatnak, már pe-dig az egyesek, midőn polgárrá azaz, közhatalom alattvalójává levének — koránt sem egész személy-ségüket tették a' kormány kezébe le, hanem csak egy részét annak a' büntető hatalom is tehát egye-dül a' polgárt azaz, a' természeti jogok lekötött

részét semmisítheti meg, de az egész embert soha sem ; példában szabadságtól tömlöcczel, kényelemtől bőjtél, függetlenségtől kényszerített munkával 's a' t. megfoszthat, de ember é'tet nem olthat — nem olthat el, hozzáteszik némellyek azon lélektani okból sem, mivel a' halálbüntetés bátor iszonyú rossz, még is olly szenvedés, mellynek elviselésére csak néhány percznyi bátorság kívántatik — az tehát annyival kevésbé visszaretentő eszköz bűnök elkövetésétől — minthogy bizonyos, egyszer így vagy amugy mindenkinek halni kell, 's a' nyomorúlt sorsu, millyen töbnyire minden gonosztevő, inkább ohajt magának gyors, mint lassu halált, már pedig a' büntető kivégzés rendesen egy csapással történik, 's mit szakaszt el hirtelen? a' gonosztevőnek mikép említetik nyomor teljes életét. Ámbár pedig ezen, főkép a' halálbüntetések jogszerűségét egyenesen illető ellenvetéseket többen fontos okokkal czáfolák ; mind eddig azonban e' részben bár melly éles czáfolat köz helyeslést nem talált, mi onnan kitünő, hogy a' vérjog elleneséinek száma, a' népek alsó felső osztályában naponkint növekszik, azaz, a' halálos büntetések iránt közhelyeslés helyett nyilvános ellenszenv jobban és jobban mutatkozik — mondák pedig a' vérhatalom kitünőbb pártolói, állításuk védelmére, hogy valamint erdőben vagy pusztában kártékony fenevadat kiveszteni önoltalma végett mindenkinek szabad — ugy az, emberitársaság keblében is, az emberből lett vérszopó tigriseket, 's mérges hienákat kiirtani kétség kívül lehet, 's ámbár ezeket a' legsürűbb tömegeből tudnillik polgáritársaság kebléből, mivel ott irtózatosságukkal legtöbb vést okozhatnak, kigyomlálni mindenek fölött szükség — a' vérhatalom fogalma mindazáltal még sem épül valamely szövethkezési szerződés elvein, hanem egye-

nesen a' védelmi és védetési jognak eszméjéből foly ki.

Elsorozván a' kérdésbe vett büntetések jogszerűségét általán viv-ok vagy tagad-ok véd és czáf okait röviden — érintenünk kellene azok állitmányát kik a' halálbüntetéseknek föltételes helyességet engednek, 's e'kép kellett eltöröltetését viszonyokhoz kötik — ezen véleményt azonban — minthogy elveink eredvénye némileg közelíteni fog egymáshoz — a' halálbüntetések körülforgó saját nézetünkbe szövjük melly ebből áll:

A' büntetőjog elméleti 's gyakorlati rendszerénél fogva ahoz, hogy a' polgáritársaság büntető pallosa valakit valósággal sujtson — két hatalom akarátja szükséges, úgy mint törvényhozó rendelete, 's bírák ítélete, mit meg különböztetni e' fontos tárgy taglatjában annyival üdvösebb, mivel történvén hogy a' törvényhozó vérontó joga iránt saját kétségét, elvont elvekkal legyőzvé, némelly bűnökért életfosztó büntetéseket szabna, még is a' halálra vádolt elítélésében beszámítási nehézség annyira feszítheti a' lelkes bíró keblét, hogy halálos büntetéseket vagy soha, vagy ritka, 's ekkor is bensőjét háborgató tusával 's reszkető kezekkel ir alá. Ezek előbocsátásával addig is míg egy a' jogtudományra nézve támadandó Newton a' büntető rendszerben ingatható vélemények helyett csalhatlan szabályokat állítand — a' büntetőjog kérdéses nemét, fölállított hármassal elvünk rámájához mérvén, elsőben is a' jogszerűségekre nézve véljük, hogy ha lélektani elvekből b) kimutattatik az, hogy tapasztalható előkészületek mellett szenvedendő erősz-

b) Ellenvetik netalán némellyek jog-kérdést lélektudomány mikép oldhat? a'kép hogy a' roszaknak bel vagy kül érzékekre hatását, tehát a' szenvedés minőségét ez határozza meg.

szakos halálban az álnok sértőre nézve nem foglaltatik több rossz, mint p. o, véletlen kimulolásában ártatlan áldozatjának, vagy más nemű gonosz tetteiből eredő sérelemben — illy esetben az emberek társas viszonyait szabályzó hatás és visszahatás alapelvénél fogva a' halálbüntetés szigorú értelemben jogszerű leendő ugyan; de nem azon eredménnyel, mintha tehát a' vétkeket illetni multhatlan kellenék, avvagy azt a' jogbonczoló értelem puszta észletből (a priori) büntetések neme közzé sorozná, hanem hogy, ha a' büntető hatalom célja, melly jogvédelem, a' jogdulók kioltása nélkül elérhető semmikép nem volna, akkor a' halálbüntetés a' jogszerűség bélyegét magában hordozná, győződésünk szerint azon egyszerű okból, mivel mindennemű megtámadott vagy megsértett jog, midőn lágyabb eszköz nem használ — legszigorúbbal is oltalmazható. Valamint pedig az érintett okfők a' halálbüntetés némi jogszerűségét kivívják, úgy ellenben mivoltának 's eredményének vizsgálata ugyan azt a' büntetések czélszerűtlen nemévé jellemzi; czélszerűtlen ugyan is, avagy jobban mondva helytelen a' halálbüntetés 1-ör azért mivel birói használata lényeges módosítást nem szenved, hibázzék tehát néhány nehezkényi bünsúly, avvagy mulja fölül a' bűn a' halált tartó mérleget — ott kevesbités p. o. fél halál, itt öregbités p. o. két halál nem szabható, azaz, ugyan azt a' bűn fokához 's beszámítás mértékéhez a' büntető igazság szigorú elvei szerint arányosítani nem lehet. Meghalni máglyán vagy vérpadon, ha kellekik, ki mondja, hogy nem egy. 2-ör helytelen nemű büntetéssé teszi ön magában az életfosztást az, hogy végrehajtás után a' veszteség viszapotlása az ártatlanra nézve ön magában lehetetlen — már pedig hibás elítélés gyarló birák által nem történhetik-é? 's nem ontatott-é a' hóhér padon elég ártatlan vér? mikép javítható itt az ir-

tóztató hiba? bizonyára semmikép — az ártatlan életét visszaadó gyógyszer nincs, következésképp ez esetben a' gyilkos bíró lelkiismeretét beforrasztó balszam sem lesz. — Végre helytelen mivoltára nézve a' halálbüntetés azért is, mivel jogszerűségéről az emberek lelkében setét kétség uralkodik annyira, hogy fölöle tiszta meggyőződést keveseknél találni — a' kételkedés észszerű szabályai szerint pedig nem tanácsosabb-é elhagyni, minek következtetése rettentő pótlékul azt használni, minek hatása a' célérésre nézve szinte vagy elég vagy kevésbé hiányzó. De céltalan, 's helytelen a' halálbüntetés továbbá eredményére nézve is, mert tapasztalat tanítja, hogy azon korban, mellyben az embert vágó mészárlás a' hóhérpadokon megszokott látványvá vált, rablás és gyilkolás is napi renden vala; ellenkezőleg fő bűnök elkövetése olly országban, hol a' halálbüntetés ha nem eltörölve, legalább használatban nincs, vagy csak igen ritkán aránylag kevesült; többi között erre nézve Livingstone különösen megjegyzi, hogy Északamerikában azon bűnök, mellyek angolhoni törvények szerint halálosak, ottaniak szerint pedig nem p. o. hamisítás; arány szerint ritkábban követtetnek el, 's megfordítva mi mutatja, hogy a' halál büntetésektől várt behatása más büntetések vagy hason jobb foganattal szülik. És legvégre az emberiség érdekében mit mondjunk? szónoki ömledezés helyett, 's kerek beszéd bombáji nélkül csak azt: ha emberiség ellen volt az orr- fülvágás 's tag csonkítás valaha — bizonyára a' legnagyobb csonkítás, tudniillik a' fejvesztés, ugyan annak vehető — ha sziv parancsa tévedt felebarátunk jobbulásáért eszközölni, javítandó akkor a' legnagyobb bűnös is 's nem kioltandó, avvagy van-é gonosztevő kinek javíthatlansága bizonyos? — mint-hogy azonban sok jogtudós hideg elve szerint a' statusnak mint elvont lénynek (ens abstractum) szí-

vé nincs, következôleg annak komoly akaratja a' könyörûlô szeretet hangjaival nehezen meghajtható addig is, míg bármelly indító okból törvény függeszti föl itt vagy amott polgárok fölött a' büntetô pallost, emberiség legszelidebb kötelességének tartjuk, mennyire lehet mindenkit a' bûnbeesés veszélyétôl 's e'kép a' függô pallos sulya alól nevelés és tanítás üdves malasztjával megóvni.

IV.

Büntetések neme gyanánt, használtatik, mikép elôl mondatott továbbá a' testi fenyítés, hová durvább századokban a' tagcsonkítás (mutilatio) 's veretetés tartozott, az elsôt azonban korunk szelidült jelleme, az emberiség legüdvösebb malasztja már minden mívelt ország keblében eltörlé — az utobbi ellen pedig ész és szív fegyverével jelenleg küzd — és mondják ez ügy buzgó baráti, tehát mi is a' büntetés e' durva neme ellen Mittermayer nyomdokain ezeket: a' testi fenyítés, azon kornak tulajdona, melly az emberi-természet ferde fogalmából indulván ki; rossz tettek meggátolását egyedül rettentések által vélte elérhetni, 's e' végre a' fenyítés használtatott, mivel leghatósban munkált és legolcsóbb volt. Ezen méltatlan nézetet fölforgatja azon új tan, melly tanítja, hogy az állodalom kötelessége a' fenyitô kényszert az ember erkölcs érzelmi természetére számítani 's olly büntetés nemeket választani, mellyek midôn az akaratot elhátározó rugókra hatnak — a' becsület érzést mint minden nemesebb cselekvés alapföltételét tönkre nem teszik, sôt inkább képesebb a' büntetett gondolkodás módját javítva átalakítani. Már ki nem látja, hogy a' testi büntetés ezen elvét megsérti, mert testet kínzó fájdalom által egyedül az érzéki emberre munkál 's nem eszközli a' megfenyített egyediségére számolt hatás által erkölcsi természete megjavi-

tását ugyan is az elszenvedett nagy testi fájdalmak 's együtt járó gyalázat az erkölcsi érzetet, annyira eltompítják, hogy a' testi fenyítéssel illetett egyed' keblében alig érez egyebet, mint legkeserűbb gyűlölséget az ellen, ki a' fájdalmat rendelte, — látszik tehát, hogy bot, vessző vagy korbács a' fenyítettben javítást nem eszközöl. Továbbá helytelen vagy is inkább igazságtalan a' büntetésnek e' neme azért is, mert mivoltában bizonyos egyenlőség nincs, azaz olly módon hat, mit a' törvényhozó eleve ki nem számolhat. A' becsület szeretőnek 's gyöngédérműnek 12 pálcza ütés keményebb büntetés, mint több évi tömlőcz, míg a' durva 's becsületből kivetkezett gonosz 20 pálcza csapást közönbösen visel el; a' finomabb test alkatu 10 ütés által iszonyulag szenved, holott az izmosra alig tesz némi nemű fájdalmas benyomást — ámbár mindkettőnek vétke valamint mennyiségre úgy minőségre nézve is egyforma lehet, már ha a' törvényhozó a' bünt illy egyenetlen módon méri és fenyítetteti, jóllehet törvénybe kiszabott mértékkel a' polgárokat a' birói önkény veszélyétől megőrzi, mindazáltal a' fenyítendő azon jogára nézve, mellynél fogva követelheti, hogy több rosszal ne illettessék, mint álnok tettéből m's okra származot j'sok esetben dulást okozand. De helytelen és jogszerűtlen a' testet kinzó fenyítés annál fogva is, mivel a' fenyítettnek egészségére orvosi tapasztalatok szerint ártalmasan munkál, 's ugyan annak olly bajokat okoz, mellyekre a' törvényhozó kárhozhatni nem akarta, 's mellyeket elkövetett vétke miatt meg nem érdemelt. Ellenvetik némellyék e' pontra nézve azt, hogy előleges orvosi vizsgálat nélkül testi fenyítékre senki sem ítéltetik, következőleg annak szenvedésére olly egyed, kik az által nyomorultá, nyavalygóvá tétetnék, nem kárhozhatik — Ám de tapasztalat tanít, hogy illy vizsgálatoknál az orvosok eléglik a' testalkat meg-

szemlélését, de arra valjon mi származik az ütések által, később szorosán nem figyelnek, 's a' vizsgálatétel gyakori szüksége miatt nem is figyelhetnek. — Maga a' mély értelmű író Schneider orvos a' testi fenyítést annyiban ótalmazza, mennyiben azt állítja, hogy korbácsnak és vesszőnek, hanem vas-tag, a' sujtó kar ereje nem nagy, 's az egyed ki üttetik, nem gyöngélkedő, nincs olly ártalmas befolyása a' test alkatra, mint a' botnak. — Úgy-de, gyakorlatban a' testi büntetések használásánál e' föltételekre kelletőleg ügyelni nem lehetlenség-é? Mindezeket egybevéve föltűnik hogy a' testi büntetések helyes- és jogszerűségét alig lehet védeni, 's az emberbarátok azon kívánata, hogy a' büntető törvények' táblájáról e' szennyes folt töröltessék le, annál inkább valósítható, mivel ezen gyűlöletes javítószer eddig is csupán egyes osztályokra terjesztetett ki következőleg általános helyessége soha el nem ismertetett.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

Boldogságtudomány vagy is mi módon teheti magát az emberinemzet lehető legboldogabbá? Irta Sasku Károly. Budán a' magyar királyi egyetem betűivel 1842.

(Ára 1 for. pengő pénz.)

Sasku Károly ur több aprós munkáival szíveskedik irodalmunk szegénységén könyörölni, 's ezen munkácskák egymást meglehető gyorsasággal váltják fel. Ezért néki csak köszönettel tartoznánk, ha látnók, hogy dolgozatai által üdvös, ha nem is

egészen új, de az olvasó közönség nem tudományos műveltséggel bíró része előtt ismerelen eszmét terjesztgetvén belőlük irodalmunkra megjelentős nyereség háramlik.

Miként áll a' dolog e' részben, Sasku úr dolgozataival jelen munkája következő czikkjeiből 's az azokat kísérlendő észrevételekből ki fog világlatni. Az efféle munkácskákat szigorúbb és terjedelmesebb critica alávenni hálátlan munka lenne. Azért közlendő aprós észrevételeknek czélja nem más mint kivált ifjabb íróinkat arra figyelmeztetni, hogy eléb *tanuljanak*, azután *írjanak*, 's ha csak olyan dolgokkal tudnak föllép i mellyeknek egy részét még a' gyermek is tudja, más részét senki sem tagadja, egy jó részét ismét senki sem bírná bebizonyítani: akkor az írást hagyják a' boldogabb időkre, kivévén azon esetet, ha az auctorkodás ad *conservationem sui pertinere*t. Ezen esetet azonban korántsem akarjuk Sasku úrra alkalmazni.

Nem utolsó hiba kivált ifjú, de kezdő íróban (mert az öregben a' megrögegzött szokásokhozi ragaszkodás sokkal megengedhetőbb, mintegy természetökhöz ragadt az) ha a' már jobb íróink által *per tacitum consensum* mintegy közakarattal megállapított írásmódtól akár az egyes szavak' jelentését, leírását, akár a' mondatok szerkesztését tekintve minden helyes ok nélkül eltávozik. Ez különcködést, makacsságot tesz fel egyfelől, más felől pedig a' munka kelendőségét nem kevésbé akadályozza. A' nem és nemzet szavak közötti különbség p. o. már megjelentős régen meg van állapítva, amaz *Geschlecht* emez *Nation*; és mégis szerzőnk emberi-nemzetről beszél, emberi-nem helyett. Illyen hibás szócsereígetésekkel többekkel fogunk találkozni e' munkácska bírálgatásának folyamatjában.

Nagyon megcsalatoznék, ki a' munka czímjéből itélve itt valamely általános boldogságtudományt (Glückseligkeitslehre, eudaimonia) reménylenc találandui; itt a' szerző mások és saját political elveit fejtegeti az emberi nem boldogítására szolgálándókat, ha gyakorlatba vétetnének vagy egy jó részöket tekintve vétethetnének; olyan eszmékről sem felejtkezvén el, mellyek értekező véleménye szerint épen az ellenkezőt lennének eszközlendők.

De halljuk a' szerzőt magát.

5. lap. 5. §. „Az ember többekkel együtt; vagy is társaságban élve sem szűn meg (szűnik meg) egyszersmind külön személyben is ember lenni (sőt csak ennyiben ember, mert a' társaság nem ember, hanem mint szokták mondani erkölcsi személy- persona moralis) 's annál fogva ott is önboldogsága neki egyedüli célja: (ez a' legvastagabb önzés lenne; a' társaságban élés céljai személyünknek és vagyonunknak természet csapásai a' fenevadak, és fenevad indulatú emberek rablásai gyilkolásai elleni bátorságosításán kívül, a' társalgási élet nemesebb örömeinek élvezése, örömeinknek bánatinknak másokkali közlése, a' mások szenvedéseiben gyönyörűsegeiben szíves éstettleges részvétel, a' köztársaság, a' haza javának előmozdítása s egyes tagjainak is a' tőlünk telhető minél nagyobb mértékbeni boldogítása; a' művészet, a' tudományok, a' mesterségek, mellyek társasági élet nélkül a' műveltség csak középszerű fokára sem vergődhetnek fel, részint földi életünket boldogító, részint csupán szellemi, de annyival tisztább sőt mennyei örömeinek élvezése) sőt a' társasági életet is csak egyedül azért kívánja hogy boldogsága társaságban biztosítva 's boldogulhatásra több alkalom legyen.“

7. §. Minthogy a' társaság nem egyéb (minek jitt a' két b?) mint társak összesége, 's ennél fogva a' társaságban minden ember egyaránt társ, azaz részese a' társaságnak: ez okáért az igymódosított társasági bölcsesség szabály, azaz mint feljebb mondá „társaságban tégy meg mindent! (oda kelle tenni a' mit tehetsz) a' mi jólétedet gyarapíthatja más kára nélkül“ egyaránt tartozik minden emberre a' társaságban. Mert ha csak egy kivétel lenne is alóla azaz ha csak egy embernek is megengedné a' társaság hogy magát más, vagy mások' kárával gyarapítsa, már akkor a' többiek kárt szenvedni kénytelenülnének, legalább kárnak lennének kitéve. Már pedig semki (miért nem senki?) sem állana társaságba ily értsd illy föltétellel) hogy ő másnak ne, más pedig neki árthasson; vagy ha ben volt volna is már előbb a' társaságban akkor is ily feltétel miá (hát nem miatt?) oda kellene azt hagynia mert különben önkényt boldogtalanná tenné magát ha benne maradna (hát most miért nem hagyja oda, sok a' maga és mások javát egyaránt munkálódó társasági tag a' társaságot, midőn jobbra balra annyi renyhe, a' magok és mások boldogítására nem is gondoló társasági tagokat lát maga körül? Azért mert elég józan észszel bir meggondolni, mi szerint mint Erasmus mondja: qui omnia mala e societate humana abesse vult is migret e mundo oportet.) Ha pedig valamely társaságba valaki ily föltétel alatt áll, vagy azt oda nem hagyni akár erőszakkal, akár fortélylyal kinszerítve (azaz kényszerítve) lenne: az nem tagja azaz társa azon társaságnak, hanem rabja volna. Mert társaság csak társak köztlehet; társ pedig csak az, ki önkényt áll-összse másokkal, vagy valamely módon közökbe jutván önkényt marad együtt velek; csak úgy önkényteskedik együtmaradása, ha tőlök tetszése szeriut elválhat (azaz elválhatik) rab ellenben az, ki

kényszerítve jut mások közé, vagy akármi módon közökbe jutván kinszerítve marad velök, akadályozva lévén tőlök elválásai; lám melly gyönyörű eszméje van szerzőnknek a' társasági tagok egyformaságáról, azon egyformaságról melly széles e' világon soha és sehol sem létezett; 's nem is létezik.

A' 39. lapon így bölcselkedik szerzőnk:

Hogy a' közhatalom (akará mondani szerzőnk: a' társaság vagy is a' társaság tagjai) a' visszaélés elfoglalás ellen annál inkább biztosítva legyen úgy meg kell kötni a' végrehajtók kezét, hogy azok tulajdonképen ne is hajthassák magok, hanem csak mások által hajtathassák végre a' közrendeleteket, azokon kül pedig semmit végre ne csak ne hajthassanak, de mások által se hajtathassanak (jaj volna így sok előre nem látott esetek alkalmával a' társaságnak 's végre a' társaság' boldogságának; a' törvénybetűi itt igazán megölő betűk lennének; és így a' végrehajtók helyett csak végrehajtásra felügyelők, és így a' közhatalomnak ne csak elrablói ne (miként lehessen a' höz hatalmat elrabolni ezt értekező nem érti) hanem még inkább magok leghevebb és biztosabb őrei legyenek. (helyesebben szolván leglelkiesméreteesebb azaz a' törvény szellemében a' józan ész és tiszta erkölcsi érzelem sugarlása szerint gyakorlói. Mert miféle végrehajtók azok, kik sem magok, végre nem hajthatuak, sem mások által végre nem hajtathatnak semmit.) 'S ebben áll a' társaságtan legmesteriebb ügyessége, 's legmélyebb titka (valóban igen mély titok, annyira mély, sőt mélységes, hogy ezen titkot senki, és így szerzőnk sem érti).

Ez igen nehéznek vagy tán lehetetlennek is látszó dolgot pedig igen könnyen lehet végbe vinni (papíron); úgy t. i. ha törvényté teszi a' társaság hogy a' végrehajtó hatalomnak nem szabad azonul a' mit

néki a' törvényhozó gyűlés elébe szab, semmit ön fejtől végrehajtani örökös számkivetés büntetése alatt (hol létezik illy gép emberi alakban? az illy megköötözött kezű tisztviselő mit fogna tenni a' hirtelen előkerült veszélyek vagy váratlan esetek alkalmával? nem fogná é ezen csudálatos utópiai elv ha gyakorlatba jöhetne a' társaságot felette sok esetben végveszélybe dönteni) ha pedig mind e' mellett is olyt akarna végrehajtani ne csak szabad legyen akárkinek az engedelmisséget megtagadnia, sőt kötelessége is legyen úgy, hogy a' kiféléket teljesítne örökös számkivetéssel lakoljon vétkes engedelmesködéseért; sőt szabad legyen akárkinek is az utasításán túl valamit végrehajtani akaró, végrehajtó ellen szegülni is ha írásban meg nem mutatja a' törvényhozó gyűlésnek e' tárgyban neki adott fölhatalmazását (itt jutánk már a' dolog velejére Ez ám a' hadd el hadd). Ezen elv tenné az emberi nemet vagy szerzőnk szerint nemzetet boldoggá a' polgári társaságot virágzóvá ha a' végrehajtóhatalom ellen akárkinek is szabad lenne ellene szegülni, e' végre úgymond szerzőnk a' végrehajtás minden tetteit megelőzze az ezeket parancsoló utasítás vagy különös új rendelés írásban eléigtatására „melly csudálatos agyrem azt gondolni, hogy lehetséges minden különös esetekre különös utasításokkal ellátni az illető hivatalnokot. Szerzőnknek különös kegyessége tűnik ki az azon körülményből, miszerint a' számkivetés még pedig az örökös számkivetés osztogatásában olly irgalmatlanul bőkezű, 's míg a' felőtség iránti engedelmeskedésért is azt kiszabni nem kételkedik. Tőzannabb publicistáink és törvénytudósaink még eddig mindig azt sürgették, hogy a' törvények és a' tisztviselők — kiket úgy kell néznünk mint élő törvényeket — iránti határtalan engedelmisséget már a' gyermekek' szívébe eleve bekelle csepegtetni, 's a'

hitszónokoknak is ezen elvnek predikálását kötelességévé tenni; nem azért mintha a' törvények mindenkor jók, annyival inkább tökéletesek volnának — tökéletes örvények nem léteznek, ez az emberi gyarlóság miatt merő képtelenség, hanem azért, mivel a' törvények szigorú megtartása az azoknak hódoló tisztelet múlhatatlan feltétele a' köztársaság boldogságának, 's még a' rossz törvények szigorú megtartása is boldogabbá teszi azt mint a' legjobb törvények ha elhanyagoltatnak vagy büntetés nélkül megrontatnak.

Igen épületes tanítást tart szerzünk 's igen tápláló eledelt nyújt a' léleknek a' 49ik lapon következő soraiban.

Tisztség holtig tartó, annyival inkább örökös ne legyen. Sőt a' társaság minél nagyobb biztosítása és az utasítás áthágásának annál bizonyosabban megbüntethetése végett minél gyakrabban változtatni kell a' tisztviselőket (először azért, hogy a' tisztviselés vagy hivatalnokság semmi biztos állást, vagy mint szokták mondani bizonyos kenyeret ne nyújtson; másodsor azért, hogy annyival több ügyetlen hivatalnokunk legyen, kik a' hivatalviselésben semmi gyakorlati tapintattal nem bírnak; harmadszor azért, hogy a' hivatalnokok igen gyakran igen kellemetlen és terhes foglalkozásaikat annyival kevesebb kedvvel és szenvedélylyel vigyék, nem tudván mikor rántja ki alóllok a' széket a' mobilium turba Quiritium, 's mikor lesznek a' változó eszű nép szeszéljének áldozatjaivá. Ezzel azonban a' rossz, vagy ügyetlen tisztviselőknek éppen nem akarjuk pártját fogni; azokat ha több rendbeli rendre igazításnak, dorgálásnak nem engednek, kiemelés nélkül ki kell csapni; mert nem a' társaság van a' tisztviselőkért, hanem ezek azokért). De szükséges ez már csak azért is, mert valahányszor új tisztviselőt választ a' társaság mindannyiszor

ismét visszakerül kezébe az előbbi tisztviselőtől visszavett közhatalom (valjon mi szellemi vagy anyagi haszon háramlik ebből a' társaságra?) 's mind annyiszor önszemeivel meggyőződhet (ik) a' társaság ön becses tulajdonának el nem veszte felől. Leggyakrabban történhetne (ék) pedig ez ha minden pillanatban új tiszteket választara a' társaság (!!) de ez nem csak lehetetlen minden pillanatban, de minden hónapban is igen alkalmatlan lenne a' választással járó idővesztés és bajok miatt. Annyi időt kell tehát e' végre szabni, a' mennyi alatt a' társaság tagjai egyéb foglalatosságaitól ráérhessenek a' tisztválasztásra, 's emberi élet hosszához képest reménylhető legyen az is hogy a' tisztviselőt még élteben számadásra vonhatja a' társaság, (ezen remény senkire nézve sem lehet alapos, mert mindenki akármelly nap meghalhat; a' biztosítás alapjaúl tehát nem az élet reménylhető hosszúsága szolgál hanem a' hivatalnok közönségesen ismert erkölcsi jelleme, anyagi tekintetben pedig p. a' pénztárnoknál pénzben vagy fekvőjóságban kimutatható javai) ki annál fogva ne bizhasson (ék) abban, hogy gonoszságainak büntetését a' halál által elkerülheti. (minden esetre elkerülheti, mert a' holt embert igen bajos volna büntetni.) Az itt zárjelekbe rekesztett *ik* és *ék* ekből átláthatja a' nyájas olvasó mikép szerzőnk az ikes igeokről mellyeknek természetét a' derék Révaink oly tudósan és nyomonosan kimagyarázta 's az ellene hijjában versengett Verseghy ellen kivívta, 's az azokkali élés szabályairól mellyeket gondosabb íróink közakarattal 's már régecskén elfogadtak, tudni sem akar. Ő saját grammaticai különczködői nézeteibe — mint Horatius a' *virtus*ba burkolódzva mit sem gondol azzal mit főznek a' más konyháján, magának saját grammatikát csinál, mellyben valamint senkit sem követ, — mert oly eredeti gondolkozó fő mint Szer-

zónk nem hiszem hogy Verseglyt is tekintének tartaná — úgy őt sem követi senki, bátrau énekelheti Csokonaival:

Behúnyom hát fülem szemem
Érzem tulajdon érdemem.

Ezen különczködése szerzőnknek más formákra is kiterjed mint a' nagyobb cselekedetök 'sat. szavakból eléggé kitetszik de a' mellyből őt kigyógyítani akarni alkalmasint annyi lenne mint a' szercesent fejérre mosni akarni. Azt azonban minden eredeti gondolkodó főtől méltó joggal megkívánhatnók, hogy midőn a' köz úttól eltér eltérésének adná okát, fejtegetné ki okokkal és tudományosan támadott grammaticai saját és sajátlagos nézeteit; meglehet sok üdvös igazságokra tanítna 's talán megis térítne bennünket. Ilyen idő az emberi életkorhoz képest legalkalmasabb egy esztendő, mind azért, mert minden esztendőnek van olly része, mellyben ez vagy amaz társaság nagyobb részének dolgaitól tárgultabb ideje van; mind azért mert egy esztendő csakugyan tetemes részét teszi a' rendesen félszázadnál egyre másra nem sokkal többre telő emberi életkornak, kivált ha annak csak érett korát tekintjük, mert csak ebben vagyunk valósággal polgárok (rendesen félszázadnál egyremásra ugymond szerzőnk nem sokkal többre telő az emberi életkor. Igen jó volna ha így volna, de ezt alig ha elérnéd az emberi nem e' hold alatt világban, még akkor is midőn a' legjózanabb számítás szerint elérhető tökélynek az azzal szükségesképp együtt járó boldogságok legfelsőbb fokára emelkedik is. Szerzőnknek a' közép emberi életkorról — melly a' legbiztosabb számítások szerint körül belől harmincz a' föld legboldogabb részeiben 's a' legszerencésebb körülmények közt legfeljebb harmincznégy évre tétetik, 's melly negyven éven felül ha mind

azon visszaélések, mellyekkel részint magát, részint a' maga, részint a' mások egészségét és életét jelenleg rongálja az emberi esztelenség és gonoszság végkép megszűnnének is. Olyan iróról, ki irodalmunkat annyiféle — politicalai, törvénytudományi, nevelési, philosophiai tartalmú röpiratkákkal ellátja alig tehetné fel az ember hogy illy közönséges és mindennapi tárgyról sincs helyes fogalma. A' dolog magyarázatja ez. Ha valamely országban vagy városban p. o. tiz év alatt megholtak számát egybevetjük, 's azon évet, mellyben a' halandóság aránylag középszerű volt kiválasztjuk az egy év alatt elhunytak éveinek számát, a' születések után néhány óra mulva kimult csecsemőkön kezdve a' legkésőbb vénséget ért emberekig, összeszedjük, 's a' kiölvő sommát a' megholtak' számmal elosztjuk, körül belől harmincz- harminczkét vagy mint említők a' legszerencsésebb, de egyszersmind a' legritkább esetekben harmincznégy év fog kijönni).

Meglehetősen beleunhattak már olvasóink ezen furcsa és igen eredeti bölcselkedések olvasásába, mert őszinte szólva maga értekező is beleunt, de mégis meg nem állhatom, részint főlebbi állításom bizonyítására, részint kivált ifjabb tudósaink' rettentésére kik az irói röögös pályára szándékoznak lépni, hogy jelen munkácskából még néhány sorokat ne közöljek; mellyek akaratom ellen is eszembe juttatják a' 'Terra incognita oder Notizen ueber Ungarn' ezimű munka irójának fájdalom nagyon is igaz és sok iróinkra illő nyilatkozata; miszerint: régen elősmért igazság, 's ama competens biró Németország régen ki- mondta már ítéletét a' felől, hogy Magyarországon a' balgaságok' fürkészésére, (zur Ergründung des Unsinnigen) több szorgalom fordítatik mint az igazságnak a' szépnak, és a' jónak vizsgálására.

Szerzőnk a' 104-ik és köv. lapokon eddigi szük köréből kinyújtózik, az egész emberi nemre kiterjeszkedik, 's a' harmadik és utolsó cikkelyben, „az egész emberi nemzet az általános cselekedeteiről“ következőleg elmélkedik „azon kell szüntelen és egyedül ügyekeznie az emberi nemzetnek, vagy is kivétel nélkül minden embernek, hogy minden kebelében levő társaságoknak (t. i. az egyes. ember kebelében levőknek) minél több módot szerezzen a' boldogúlhatásra főlebb azt monda szerzőnk „hogy ott is, azaz a' társaságbau is ön boldogsága neki egyedüli célja.“ Melly gyönyörű következetesség!) a' többiek bántására pedig az alkalmat elvegye. Ezt pedig egyesülés által lehet eszközteni. Azon kell tudnüllik szüntelen ügyekezni, hogy a' szövetségi rendszer által minél több társaságok egyesüljenek apródonkint, hogy végre az egész emberi nemzet is minél előbb egy igazgatási szövetség által egyesüljön, az e' munkában főntebb már kifejtett elvek szerint. Igy az egész emberi nemzetet egy társasági rendszerben egyesülve egy közönséges gyűlés igazgatná, mellyben a' társaságoknak népességök számához képest több vagy kevesebb, például minden egy millió embertől egy képviselőjök és egy szavazatok lenne, 's e' képviselő közgyűlés az e' munkában kifejtett törvények szerint tanácskozás és törvény útján igazgatná az egyes társaságokat, és szolgáltatna nekik igazságot, elkerülvén ez által a' durva háborukat, mellyekben különben is nem az igazság hanem az erő szokott győzni. (ha a' történetírás fátylánál betekintünk az elmúlt idők homályába 's a' történetekről okoskodunk, vagy a' mások okoskodásait magunkévá tesszük, merő képtelenségnek találándjuk azon eszmét, mi szerint lehetséges lenne az egész emberi nemzet egy közönséges monarchia alávonni, 's ezen olly heterogén részekből álló

roppant tömeget ugyan azon igazgatási elvek szerint kormányozni. Tudjuk hogy a' roppant birodalmak már csak azért is elenyésztek, 's elkellett szükségeskép enyészniek, mert saját terhek alatt roskadtak le, vagy mint Livius a' római birodalomról mondja sua mole laborabant. Hogy a' háborúk az emberi nemnek ezen legborzadalmasabb csapása, mellyekben mint Litrow mondja egymás vérét ontjuk a' nélkül hogy tudnánk miért, egykor végkép megszünendenek, azt én is alapos reményfiek tartom, bár ezen eszmét tudtomra legelőször a' 18ik század elején megpendített St. Pierre Francia apát és tudós író magát egész Európa előtt nevetségesé tette. Több követőkre talált a' mély tudományú és erős gondolkodó fej Kant Immanuel az „Örök békéhez“ (zum ewigen Frieden) czimű jeles munkájával mellyet mellesleg említve azon nevezetes nyilatkozattal kezd: „hogy a' képzelgések országa a' bolondok paradicsoma,“

Szerzónk az egyesületen kívül egy közönséges nyelvet is legalább országlási tekintethen kíván felvételni, 's ennek gyakorlatba vételét saját modorja szerint olly könnyűnek látszik gondolni, mint egy hölyg felfúvását. Sokan törték már eszeket és fejeket rajta, mikép jöhetnénk a' hold lakosaival mivel az oda utazáshatásra, semmi okos kinézés nincs közlekedésbe. Valóban szeretnénk szerzónktól mint hiteles mérnöktől, 's annyi nehéz feladatok csak amúgy könnyű szerrel megoldójától ezen tárgyra nézve is tervet hallani.

Debreczeni Imre,

B) Külföldi Irodalom.

Könyvismertetés.

Gründliche Anleitung zur Heilung der Kahlköpfigkeit. Für Ärzte und Nichtärzte von Dr. H. Redelich. Vierte Originalauflage. Hanau, bei Fridrich König. 1842.

Szerző választott mottója: „A' ki tud jót tenni, és nem tesz, annak vétkül kell venni.“ reám is benyomást okozván a' magyar olvasó Közönséggel megismertetni a' feucziuzett útmutatást e' lapokban szándékom, — A' kornak haladó szellemében alapszik az a' folytonos surlódás, az a' törekvő vizsgálódás, melly által a' tökelyetesülés fokozatain a' józan gondolkozással foglalkozó 's az igaz' elveit fejtegető tiszta világu elme mintegy diadalmasan átlebben, az illy fokozatos haladásnak pedig mindig a' szellemi és anyagi jóllét a' koszorúja — Ki ne méltányolná a' legőszintébb hálara érdemesnek szerzőt midőn fáradoalmas működésével annyira behatott a' természet romboló 's tényszerző elemeibe hogy a' diszétől megfosztott fejnek fedező hajlombjait újra vissza varázsolja! — Bévezető előszavában Szerző Tacitussal bizonyítja, ki az akkor időben élt némethoni nemzedéknek a' hajak' épségét fő csinosságul tulajdonítja, a' mostani nemzedéket pedig ámbár szellemileg jól tova haladott, de ezen anyagi tekintetben távul állani találná. — 'S a' hajak ezen fonnyadása, és hullása; úgy az innen származó kopasz ság nem valami eseties eredmény, sőt mint egyéb gyengeségeink korunk erkölcsiségén, 's szokásain alapszik. Századunk

túlfinomodása 's a' növényházi nevelés szülik, hogy a' gyermek ifjúi dolgokkal bibelődik, az ifjú férfit illetőleg igényel 's a' férfi valamint gyakran az ifju is aggság' jeleit viselik magukon; 's e' jelek közül épen nem a' legutolsó helyet foglalja el a' tárgyalandó kopaszság, melly előbb öregek' kiváltsága lévén, jelenleg nem kevés ifjat rútít el."

„Tanácsos, 's igen dicséretes dolog lenne tehát e' rosznak okát alapjában kiirtani, de mivel ez az erkölcstanitók kötelessége, kiknek egyébiránt mint 'tudva van szinte nem sikerült; 's minthogy amaz ok' következményei nemcsak néhol, hanem mindenütt bőven feltalálhatók; világos mikint a' jelen irat' célja nem lehet a' rosztat távoli okaiban megrendíteni 's ez által megsemmisíteni; haem a' már keletkezett bajra figyelmeztetve, egyszersmind a' többé kevésbé kifejtett kopaszság ellen olly gyógyszereket javasolni, mellyek sokoldalú tapasztalat által mintegy megszentésítették.

I'ogy szerző kielégítő 's biztos ismeretet szerze magának e' fontos feladat megfejtésére az előszó ime zársoraiból nagyon kitetszik; „Ha közönségesen minden javításnál, minden rendetlen működés' változtatásánál szükséges annak természeti, szabatos állapotját ismerni úgy bizonyosan megkívántatik ez testünk' gyógyításánál; hol egyetlen részecskét sem lehet orvosolni a' nélkül, hogy annak természeti rendes állapotját ne ismernők, 's ha mind e' mellett is néha sikerülne a' gyógyítás, azt véletlennek 's okszerűtlennek kell nyilalkoztatnunk. — Énnélfogva a' kopaszság orvoslásánál sem lehet a' haj pontos leírását feleslegesnek sőt inkább elkerülhetlennek kell tekioteni. Álljon tehát itt a' hajtermészet' története, mennyiben reá az olvasónak baja felfogásához szüksége leend.

Az első fejezetben szerző *a' hajak bonczani alkotását, a' hajszálak 's gyökeik működését tárgyalja 's a' többi közt kiemelni érdemes a' következő szaklat; „A' mi már előadásunk különös tárgyaúl választott haját illeti, ezen a' bőrből kiálló részt mint tulajdonképi haját 's a' bőralattit vagy is annak gyökerét különböztetjük meg. A' hajgyökét úgy nevezett hajbogyó foglalja magában, melly életműves lévén idegekkel 's vérrel van ellátva. A' hajbogyó belső oldalából bizonyos állomány választatik el, 's ez a' rákövetkező 's ép állapotban folytonos elválasztás által lassankint kifelé nyomatik, itt a' levegőn megszárad 's a' haját képezi, melly az említett elválasztás, 's ennek következtében kifelé terjedése által végső nagyságát éri el. Eddig a' haját gömbölyű szálnak hitték, újabbi kísérletekből azonban kisült ezen állítás alaptalansága. Az emberhaj ritkán gömbölyű, többnyire lapos miről a' szakál 's más kondor szőrök' szoros vizsgálata győz meg. — A' haj különbféle színének, természetes változásainak 's egyéb tulajdonságainak, úgy színte őszülésének is vegytani kísérletekből kiindulva valószínű bizonyosságát rajzolja, 's a' hajak' ezen élettani előadását elegendőnek véli arra hogy a' hajbogyó bajai, 's ebből eredő kopaszság fejtegetésébe átmenjen, egyszersmind az ellenek javaslott szereket elősorozván.*

A' második fejezetben a' hajhullás és ez által eszközlött kopaszságról általában van szó, hol szerző kimerítőleg közli ezen állítását: „Régi 's örökre maradandó elv a' gyógyázatban: hogy minden bajt csak ekkor háritunk el legbiztosabban, 's gyökeresebben, midőn annak okait távoztatjuk el. Ha a' betegségek 's más bajok nemző okait mindenütt felfedezhetnők, gyógyításunk sokkal könnyebben sikerülne mint jelenleg. Ezen igazságot

elismerve, tekintsünk mi is a' fölvelt baj okai után, 's a' mint az többféle okból származik a' szerint intézzük tanácsunkat is. A' kopaszságot szülő különböző okok' vizsgálatának elhanyaglása teszi, miért marad egyiknél minden hatás nélkül azon szer mely más egyedeknél kívánt sikerü vala.“

Szerző a' gyógyítható hajmenés, 's ez általi kopaszságnak ezen tapasztalati okait állítja fel:

1) Nehéz gyermekágy, súlyos betegségek, különösen az idegház.

2) Mértéktelen magvesztés.

3) A' nedvek korcsvegyítéke.

4) A' testre károsan ható lelki bajok.

5) Bujakór.

6) Vérteliség,

7) Tartós főfedés főleg gyakor izzadásban.

8) Említendő még, miszerint néha, többnyire a' fej közepén mutatkozó korlátozó kopaszság támad, mellynek okait semmiképen nem lehet kifürkészni.

A' harmadik Fejezet nyólcz czikkelyekre felosztva az imént említett kopaszság okaiba 's orvoslási módjába bocsátkozik mindegyiknél a' maga neme szerint gyógyszereket irván elő.

Mutatványul nem leend olvasóinknak kedvetlen egy két czikkelyt a' rövidebbek közül ide idézni:

Negyedik czikkely: *A' lelki bajok általi kopaszságról:*

1) *Hosszas bú 's gond által.* — Ha a' bú 's gond okozzák a' bajt ezek legyőzésével 's derült

vigkedélylyel lehet azt leginkább elmellőzni. Vig társaságok 's jótékony vigasztalások, valamint a' könyvecske végén ajánlott hajnövesztő szerek' válogatott használata leghamarább győzik meg a' keletkező kopaszodást.

2) *Szellem erőtetés főleg tanulás által.* —

Ezen esetben a' tanulást ha csak ideiglen is el kell hagyni vagy legalább a' mélyebb gondolkozást, 's más buvárkodásokat. E' mellett sétálás, és szabadbani mozgással összekötött szórakozást kell keresni. A' kopasz helyekre az előirt szerek itt is alkalmazhatók.

Ötödik cikkely: *A' bujakór által támadott kopaszságról:*

„A' bujakór első feltűnte után Európában igen sokszor fordult elő az abból eredő kopaszság is. Későbbben lassankint gyéresbb lön, 's a' mai napokban ritkán találhatik. Azonban ha még is előfordulna, elég legyen itt az orvosnak csak annyit mondanunk, hogy a' bujakóros korcsvegyet igyekezék elmozdítani, ha gyógyításában célzt akar érni. A' nemorvos olvasó pedig illy esetben folyamodjék értelmes gyógyászhoz mivel e' bajt itt leirnunk nem lehet, 's általa különben se kezelthetnék e' bonyolult rosz.“

Ismertető nem veszi kétségbe szerzőnek tapasztalásra épített különböző, és lehet sikerteljes bánásmódjait, de neki mégis mindannyi közül legbiztosabbnak tetszik az 1. és 8ik cikkben „*azon kopaszság gyógyítása mellynek okait kifürkészni nem lehet*“ hol a' hideg vízzeli gyakran mosás ajánlatatik, itt jóllehet tapogatólag állítatik de mégis nagy biztossággal legelébb fog a' foganat jelenkezni, mert a' hajak a' növényélethez hasonlók, mellyben egyedül a' víz mind növesztő mind viritó ereje öltözteti fel a' nap hevétől kipörkölt vagy kárté-

kony férgék' fogai által elpusztított rónákat, 's még a' kopár sziklatetőket is, —

A' negyedik 's utolsó fejezet a' *vények* közlésével, mellyek mint mind a' nyolcz esetben készítesenek 's használtassanak, foglalkozik. — Az illy közéletre szánt dolgozatok az emberiséget mind szerző mind a' magyar irodalom e' nemű bővítésére 's kiművelésére magát egészen odaadott Geibel Károly könyváros úgy szinte- Dr. Virányi Kálmán ezen hasznos útmutatások' magyarra fordítója iránt legszerényebb hálára kötelezik, óhajtott volna hogy az illy nemes eltökélyés illő részvéttel a' magyar olvasó közönség által is pártoltatnék.

Virágh J.

X. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1. Gyurikovics György. Zágráb, Varasd, Kőrös Szlavoniai. Megyék magyar országgyűléseni képviselési joga. I. 3
2. Soltész Dániel. Az orosz hadsereg. lap. 15.
3. Litrow után. A' hegyek' régiségéről. lap. 49.
4. Duliskovics Mihály. Máramaros vármegyének részletes rövid ismertetése. (felső Járás) lap. 57.
5. Vázlatok. A' büntetőjog' köréből. lap. 93.
- 6) Néhány hadművészeti találmányok' korszaki áttekintése történeti sorban. lap. 121.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

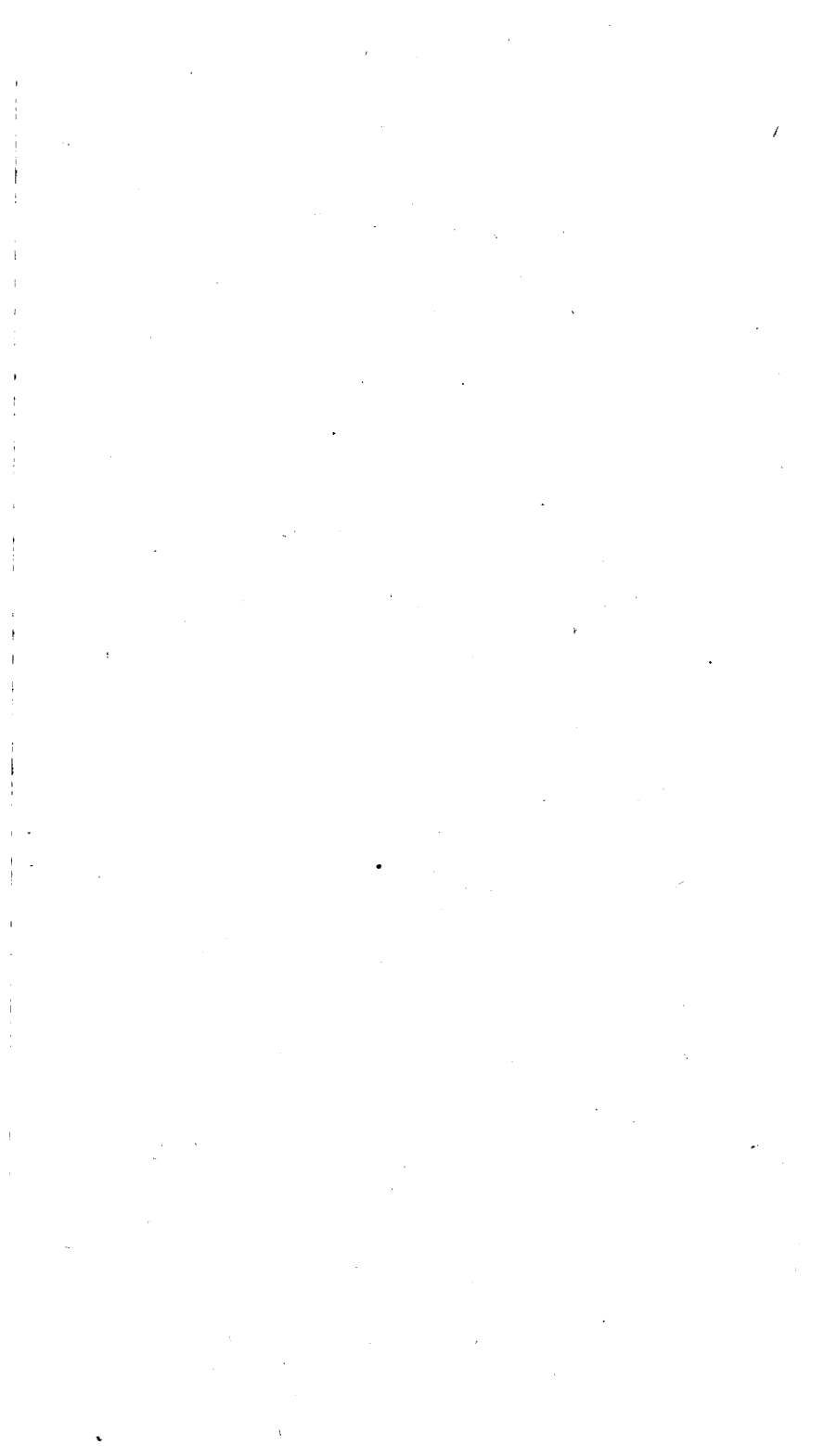
Könyvismertetés.

Boldogságtudomány vagy is mimódon teheti magát az emberi nemzet lehető legboldogabbá? Irta Sasku Károly. Budán a' magyar királyi egyetem betüivel. 1842.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

Gründliche Anleitung zur Heilung der Kahlköpfigkeit, Für Aerzte und Nichtärzte von Dr. H. Redelich. Vierte Originalauflage. Hanau, bei Fridr. König. 1842.

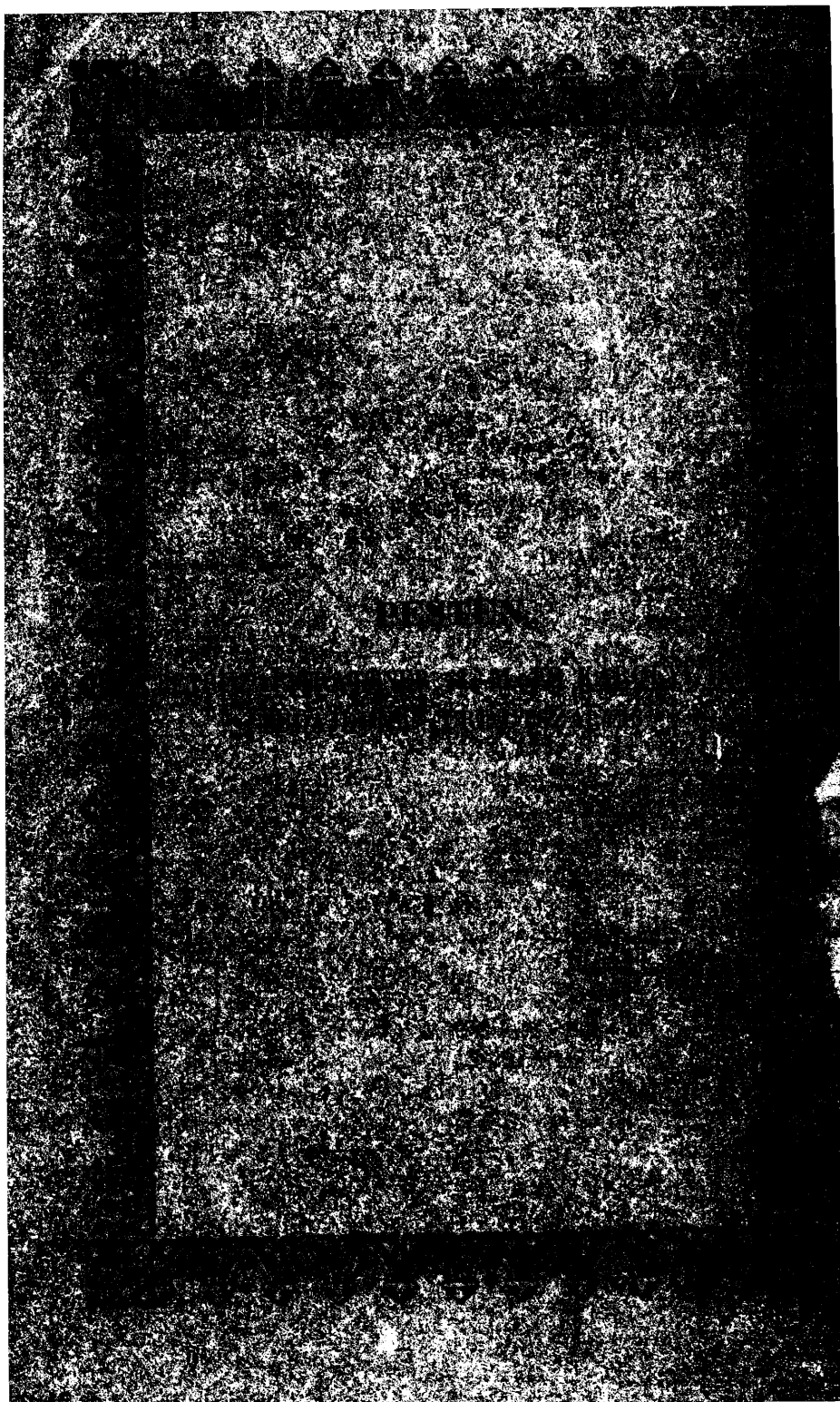
E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. **Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések,** mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbeli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennység tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

- II. **A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetési és vizsgálati 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.**

- III. **Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti oklevelek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' felék iránt**

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

XI. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

RECEIVED

1952

I.

É r t e k e z é s.

Telegdi Miklósnak ön munkájából kiszemelt magyarsága.

Valahányszor kezünkbe vesszük 's olvassuk a régi magyar könyveket, mind annyiszor eldödeink közt találván magunkat, halljuk beszédjüket, melly közben nem csak nyelvökkel, hanem jellemökkel is némükép megismerkedhetünk, Ezen társalkodás mind a' multban, mind a' jelenben éltetvén bennünket, alkalmat nyujt látnunk, mint simult 's gyarapodott nyelvünk időről időre, 's mint jött azon állásra, a' mellyen most vagyon. Illy állapotunkban képeseké lévén észre venni a' fogyatkozásokat, mint tapasztaltabbak, segíthetünk rajtuk vagy legalább eszközöket nyujthatunk hamarabbi kipótolásukra. Ezen szempontból indulva ki, bátorkodom Telegdi Miklós' egyik könyvének kivonatát előterjeszteni, a' mellyben az foglaltatik egyedül, a' mi nyelvünknek érdekeihez tartozik. Ez pedig a' czíme az említett könyvnek: „Az Euangeliomoknak mellyeket vasarnapokon es egyeb Innepeken esztendoc által az Anyaszentegyhazba olvasni és predicalni szoktanac, magyarazattyanac Harmadic Resze mely magaban foglallya a' Szentec

Ínnepire ualo Euangeliumokat, nyomtattatot Nagy Szombatban vgyan azon Telegdi Miklós hazánál 1580. esztendőbe, in 4. p. 757.“ Catalog, Biblioth. Franc. C. Széchényi T. 1:

A' mi az én példányomat, mellyből ezen kivonatot, minthogy elejéből 24, hátuljából pedig 40 lap hiányzik, illeti, annak szerzőjét sok ideig meghatározni nem tudám. Eleget gyanítám Széchényi catalogusa után, hogy mivel az én könyvem innepi Evangeliumok' magyarázatját foglalja magában, negyed rétű, 's minden csonkasága mellett is is 717 lapra terjedő, Telegdi Miklósé. Az is megerősíte vélekedésemben, hogy ezen munkában, mellyet Koller szerint (Hist. Episc. Quinqueecl. Tom. VI. p. 324) ő mint már pécsi Püspök (ab an. 1579 ad 1586) ada ki, sok olly hangon mondatik, a' millyenen egy közrendű szónok szóllani nem bátorzkodott volna. Ezeket olvasni ott a' 47-ik lapon: „Ha ertetted elegtelen voltodat, mire nem bohattad ki kezeiből a' püspökséget, praepostsagot, Esperestseget, Cananoksagot, Apaturságot, plebanossagot, hogy olynak adatot volna a' ki sok lelkeket nyerhetet volna ennekem. Auagy' ha te czet a' haszon és a' köuer konc, aval a keues aiandekcalis ki neked adatot volt kereskedned esellet volna 'sa't.“ Azonban igen megzavar az, a' mi a' 193-ik lapon a' Gyümölcs oltónapi homiliában írva van: „Touaba kerdezkeduen azon miért szoktác a' keresztyenec minden napon el mondani az iduözletet, azt feleli, hog' ama' titkos dolognac emlekezetire, hog' az idönectelyes voltaban. M. D. XL. esztendő előtt Isten emberre löt, hog' az minemü igereteket Abrahamnac es az atyknac töt Isten, azoc be töltene.“ Tehát 1540-ben már prédikálni kellett volna Telegdi Miklósnek; ő pedig 1535-ben születvén, akkor még csak öt éves gyerek volt. Azonban véletlen Kresz-

nerics' magyar szótárában Telegdibóli citatiókra, melyek az én könyvemnek lapjaival 's szavaival megegyezének, akadván, következtetnem kellett, ho y az én példányom csakugyan Telegdi homiliáinak a' harmadik része. A' mi pedig az említett 1540-dik évet illeti, abban nyomtatási hibátlátok, és helyette 1560-nak kellene legalább állani, a' midőn Telegdi 25 éves lévén, már prédikálhatott: Hanem én még ezen javitással sem elégedhetem meg mert ezen homiliákban a' kifejezések egy megállapodott és nagy tekintetű férfit jellemzenek. Meghalt ő 1586-ban April 22-kén, életének 51-ik évében. *)

A' mi Telegdinek magyarságát illeti, azt a' szónak szoros értelmében tisztának lehet mondani, 's újabbnak, mint eldódeiéé; Dialectusa pedig nagyobb részint palócz és duna melléki; hanem a' tizza táji szóllás módot sem látszaték megvetni, a' mint azt a' szavak taglalásában különösen ki fogjuk jelezni. Miként a' helleneknél Homér a' jóni, Alcäus az aeoli, Theocrit a' dori, és Isokrat az atticai dialectuson irt, és egyike sem tartá véteknék a' maga fő dialectusa mellett másét is nagyobb 's kisebb mértékben használni; ugy a' mi régiebb szerzőink is megtarták szülőföldjöknek a' dialectusát; hanem mivel a' könyvekből és társalkodásból más dialectust is tanultak; tehát irás közben azzal is éltenek. De még mai nap is, midőn már nagyobb

*) A' mint ezt siremlékének, melly Nagy Szombatban a' Sz. Miklós' Templomában állitafott fel számára, e' felirása bizonyítja: „Reverendiss. Nikolaus Telegdinus Episcopus Quinque Ecclesien. Consiliar Caes. R. M. Administrator Archi Episcopatus strigon. in spiritualibus vivens hunc sepulturae locum sibi elegit; moriens vero in Domino MDLXXXVII. Aprilis XXI. die Actatis LI. Cleri populique orationibus se commendat.“

egyformaság van az írásmódban, 's az úgynevezett írói nyelv alakult; még is gyakorta megkülönbözteti magát a' tiszamelléki író a' megszokott j és ö hanggal a' dunavidéki ly-nyos, u-s és ü-s írótól.

Mivel azonban a' dialectusról van itt szó, ezen alkalommal tudassuk meg azt is, hogy ezen szó alatt mit akarunk nyelvünkrc nézve érteni. A' helleneknél azt, hogy nem csak a' szőejtés, hangmérték; hanem a' szavak' végződése, a' név és ige-hajtogatások szembetűnőleg különbözének tájonként egymástól; sőt sok szó hogy némelly vidékeken ellenkezőt is jelentett, dialectusnak nevezték. Mi tehát, mivel nálunk egyedül a' szőejtésben és hangmértékben látunk helyenkénti különbséget, a' dialectust nyelvünkre nézve csak tágas értelemben vesszük.

Mind a' mellett azonban, hanem épen olly nagy szerűk is dialectusaink, mint a' görögöké, még is megérdemlik, hogy irántok méltó figyelemmel legyünk. Nem egyebek azok, mint eleinktől ránk maradt 's a' köznép által híven fentartott örökségek, mellyekben nem csak azok, mellyek a' régi kéziratokban 's könyvekben félig-meddig lemásolvák, vannak meg a' magok eredetiségökben, hanem még többnek is kell azokban felfedezni valónak rejtezní, csak találkoznának ollyanok, kiknek a' buvárkodásra alkalmok 's akaratjok vagyon.

Leginkább pedig a' palócz dialectus, mellyből a' többiek eredtek, vonta magára tudósainknak figyelmét. Csak Révainak szavait hozom elő, mellyekből igen is megérthetni a' dolog' mivoltát. Így szól ő az *Antiquitates literat. hung.* nevű munkájában, a' 101-ik lapon: „Palótzsiis autem, et plebi Transdanubianae, quod iis tamquam degeneribus

illudatur, aequè injuria fit a delicatulis: quos, vsu tantum hodierno contentos, in retro actas linguae nostrae aetates, et fata superiora, piget respicere. Mihi vero potius veneratione digni esse videntur: vtpote apud quos et in his, quae exposui, et in multis aliis, venerandae Hungaricae antiquitatis reliquiae, fideliter, ac sincere conservatae habentur.“ Mit mond ezen tárgyról több alkalommal is a' tudós Horvát István, fris emlékezetben van.

A' mi Telegdinek orthographiáját illeti, az elődjeinél szabályozottabb, valamint ige-hajtogatása 's szószerkesztéseis rendesebb, és a' szószármaztatásra is venni több ügyeletet észre, a' mint ezeket és más egyebeket ezentúl láttatni fogjuk a' szerzőnek betűrendbe szedett szavainál, mellyek imitt következnek:

á (a') „Es az á Christusnac orszaga“ 30.
 *) Ezen névmása, melly nemszócska gyanánt is szolgál, (a' az) szinte ugy áll már Telegdinél, mint nálunk, a' mostani időben; egyéb hogy az a' melly mellé mi most kihagyás jelt teszünk, vizsás ékkel jeleltetik. (à) Még az 1531-ki kéziratban, mellyet jelessége miatt közrebocsátni szándékom, csak egykét helyen látni a' lelköt a' testből, 338; hanem egyébként mindég így van írva: az zeretet, i. az zyzesek. (az szeretet, az szüzesség) Guzmics eleget vitatá az a, e melletti elhagyás jelnek fölösleges voltát, hanem kevés követőre akadt.

aag, 588. (ág) „Mert Abiudtul egyic fiatul egy aag szarmazéc 'sa't.“ Ámbár az ékelések (accentusok, már több helyen használtatnak a' ma-

*) Az illyes számok Telegdi munkájának, mellyre hivatkozunk, lapjait jelentik.

gányhangzónak megnyujtása végett; mindazáltal nem valószínű, hogy azokhoz annyira hozzájok szokva, hogy feledtökből is imitt amott a' régiebb írásmódhoz ne folyamodnának, és a' hosszas magánhangzó helyett kettőst ne írják.

aggot, 585. (aggott) „Ki ven koraba az e meg aggot es magtalan felesegitül Saratul—nemze Isaakot.“ Átaljában a' végső t betű az igéknek elmúlt ideikben és részesülőkben sehol sem kettőztetik meg.

agno nenedetis, 262. (agnő nénédet is. „Mert nem azt írja az apostol, hogy mindeneket, hogy még agno nenedetis, auag angyod aszont, hanem hogy nemelyeket töt Christus apostolokcá.“ Hogy az agno szóban a' g nem kettőztetett meg; amár az előtte való aggot szóban az megtörtént, és az o-ról az ő-nek akkori jele a' kisdad e elmaradt, semmi csoda; mert az illyesek másutt is megtörténtek, a' mint azt a' 117-ik lapon látni, a' hol kőn hullatással van nyomtatva a' kőn hullatás helyett.

akolitta, 717. (akolittá, acolitussá) „ki ütöt ez egyhazi rend közze számlaluan akolitta töue.“ Már akkor is megtörtént, hogy azon idegen szót, melyeket nem lehetett egykönnyen magyarra áttenni, legalább a' latin us végződést elhagyván, magyarosan ejték, mint az akolit-tal történt.

alamosnan, 554. (alamisnán) Itt a' szerző azokat követé, kik az elemosyna szóból eredt Almosen németesített szó után indulván, alamosna-t irtak. Valamint ő is az 530. 700. lapon alamosnat; a' 175-iken ismét alamosnáual irt. Egy helyen ezt is olvasni: almosnákodtanac, 700, a' mi is leginkább megerősíti állításomat. Alamisna, alamosna. Eleemosyna. MA. Monoszlai Hit ol-

talma. p. 44. (Kr). Mirét nevezik a' tiszta mellé-
kiek az ispitát, ispitált, ispotálnak: az okát nem
tudom.

aldomasat, 113. (áldomását, „És à papnac
aldomasat mólto kerniec.“ Hogy ezen szó hajdan
áldást és áldozati lakomát jelentett, 's most munka
utáni, a' vagy jutalom ivást tesz, tudva van.

alecha, 97, 171. (állítsa) Az illyes igékben,
ugymint: állít épít, fenyít, gyógyít hárit, tanít 'sa't. Te-
legdinél állhatatosan az é uralkodék, 's így ejté
azokat, palóczosan: allét, épét, fegyét, gyógyét, háret,
tanét 'sa't; a' mi is nálunk már régolta helytelen,
kik az e betűt, mellyel amugy is olly igen bő-
velkedik nyelvünk, gyéríteni igyekszünk. Ezen
alecha szó egy l-lel van írva, valamint a' követ-
kező alettyac (állitják) szó is; azonban a' 154-ik
lapon az allatanac (állatának) szóban már két l-
let látni Ugyan azon alecha szóban, valamint ál-
talányosan mindenütt a' ch, a' cs vagy ts he-
lyett áll.

alettyac, 614. (állitják) Hogy ezen és hozzá
hasonló igék a' hajtogatás' alkalmával két t-vel
irattak, valamint sokak által mai nap is ugy irat-
nak, ez az oka: mert azok régebben imigyen
ejtettek ki: álléjt, épéjt, fenyéjt, gyógyéjt, há-
réjt tanéjt 'sa't. a' mint ezt az 1531-ki kéziratbani
épöitessenek (épöjtésének) szó bizonyítja; tehát az
áléjtom, épéjtem-ben a' j betűnek kipótlására
szükségessé tevé magát a' t-nek megkeztöztesése.

alkolmas, 697. (alkalmas). Ugyan azon a' la-
pon: alkolmatlan; a' 108-kon és a' 334-kén: al-
kolmatos; a' 98-kon pedig alkolmatosan. Az 1531-ki
kéziratban is átalljában mindenhol alkolmas, 178, 208
alkolmatlan, 357. Alak. Larva. it Larvatus. Lu-
dió. MA. Pupa, (Kr.) das Gemählde, kép (Már-

ton Jós.) Tehát alkot annyit tesz, mint képsz, képez, fingit, facit, creat; alkotmas, (o-val, mert az alkotból ered) fictus, factus, creatus, idoneus; alkotom, quod fictum, factum, creatum, idoneum est, Quod in promptu est, (occasio)

allatánac, 154. (állatának) „Annac okaert kettőt allatánac elő Josephet ki Barabásnac mondati kinec vezetec neue igaz es Mathiast.“ 154. Meg fedlec tegedet es elened allatom à te gonoságodat“ 173. Állat, állatja. sistit, statuit, stabilit. MA. Josue meg állatá a' napot. Pázm. Préd. p. 649. (Kr. azaz: megállitá.)

almetottác, 301. (alméltották) stupefecerunt, in admirationem sui rapuerunt. „De az apostoloc be iárac é szeles vilagot es szamtalan soc népet gúitottenec praedicalással az anaszentéghazban, kikne c tanetasoc oly igen foganatos volt, hog nem chac e tudatlan kösséget, hanem még a' tudosokat is el almetottáe es à Christusnak esmeretire iutattac.“ Álmélkodik. Stupet, stupescit, stupefit. MA. Álmélkodik rajta Demiratur. id. (Kr.)

alnac, 41, 365, 618. (álnok) astutus, versutus A' 360 ik lapon alnoc-ot olvasni. Valamint az 1531-ki kéziratban a' 382-ik lapon majd apas talakat, majd apostolokat irtanak.

alutlansággal, 710. (álomtalansággal álmatlansággal) „Ketség nélkül vgy szakad ina à testnec, vgy enyhettyüc meg ütet, es v g birhatunc véle, ha meg vonszuc. abrakat, ha meg szegiüc keduet, ha alutlansággal, ehezessel, szomnyusággal, haborúság szenedessel, es egyéb affele dolgokkal gyötöriüc ütet, mellyeket ü nem szeret.“ Alutlanság. Insomnium. Pázm. Préd p. 556. Telegdi Préd. 3. R. p. 709. (Kr.) Ezen Kresz-

nerics' hivatkozásánál győződtem meg, hogy az én könyvem csakugyan Telegdi homiliainak 3-ik Része.

Amborus, 375. *Amburus*, 132. (Ambrus) Itt is látni, hogy a' kereszt neveket mindig igyekeznék magyarosítani, vagy legalább magyarsabban ejteni. Az 1531-ki kéziratban a' Veronica Vernike; hanem a' Catharina Caterin, mellynél a' későbbi Katalin sokkal jobb. A' falvak és puszták' nevei 's a' kereszt nevek közt számosan vannak századoktól fogva megmagyarosítva, 's rájok nem ismerünk.

annera, 40. (annyira) valamint a' 66-ik és 195-ik lapon: anneual, (annyival) Itt is a' régiebbeket (palóczokat) követi Telegdi; mert az 1531-ki kéziratban általában anne, 378, annen, 388,393. annera, 288,357 olvastatik, annyi, annyin, annyirá helyett. Hanem a' 194-ik lapon a' más dialectusúaknak is kedvez ő, és írja: anniszer; hanem csak felé szóból áll egész kedvezése; mert másik felében (a' szer ragasztékban) ismét palóczaihoz húz. Azonban a' 38-ik lapon először-t másodszer-t is irat vele népszerű szelleme.

arra, 696. (azért helyett) „Mert arra adot (Isten) teneked sokat, hogy sokaknac szolgálj es haszaly belöle.“

ason, 79. (aszszony) Többfélekérv írva jön elő ezen szó, ugymint: ason, aszon, aszony, a' mit inkább a' nyomtatónak, mint a' szerzőnek tulajdoníthatni. Mai nap is kétféleképv iratik ezen szó: asszony, aszszony. Ha az aszszony, az azból és any-ból tetetett özsze, és lett: azany, azony; akkor az aszony-t egyes sz-vel írhatnánk, ha a' szokás, melly szerint az sz-t a' beszédben is megkettőztetjük, ezt engedni akarná. Hanem

ezen alkalommal az emberről is lehet valamitszólani. Ezen szó az em, eme, (Foemina) és fér (mas) szóból állott öszsze, 's lett belőle: emefér, emevér, emebér, ember: azaz: foeminae maritus. Itt látni, miért hívja mai nap is a' köznép közt az aszszony a' férjét embernek, és hogy az ember nevezet egyébként is különösen a' nőszült férfiaknak miért tulajdonítatik. Hogy az asón és ugyan az lapon az asónac (aszszonynak) szóban az s mellől a' z elmaradt, gondatlanságból történt, valamint a' 352-ik lapon baluañoso; a' 182-ken magaraso van baluañoso és magarazo helyett.

aszoniállat, 57. (aszszonyi allat) Különös, hogy a' régieknél az aszszony szó ritkán állott magán; hanem vagy állat, vagy nép, a' vagy néha ember is toldatott melléje. Így itt is az említett aszoniállaton kívül a' 78 ik lapon aszonnépec; az 55-kén pedig aszony embertül szavakat olvasni.

aua, 670. (avval, azzal) Ez a' sorsa az annak, ez-nek, hogy z betűje a' ragasztéknak első betűjéhez hasonló betűre változik, u m. annak, ennek; attól, ettől; afféle, efféle. Hanem a' palóczoknál a' meg-nek, leg-nek is az az állapotja, hogy azon szónak, mellynek elejbe tetetnek, első betűjökre (ha mássalhangzó az) változik utolsó betűjök, és mondják: me**b**-bántani, me**f** fogni, me**l**lőni; le**d**-derekabb, le**m**-magosabb, le**n**-nagyobb, me**g**-bántani, me**g**-fogni 'sa't. helyett.

az, 170. Valamint mondva volt az à szónál, hogy Telegdi már a' mássalhangzók előtt à-val élt; azonban még is irt az-t is elvéve, ugymint: az Psalmusokban.

beu, 92. (bév, bő) mint hév, hő. Az egész könyvben a' szó' elején többnyire u helyett v vagon, ugymint: vrunknac, 40. után, 50. (után)

közepén és végén pedig v helyett u, mint beu; tehát olvasnom kell: bév. Így van több helyen is beuel-kedgyec, 41. beuen, 40, 363 beuseges, 89. beuseggel, 530. Hallani ezt a' Vágés Garam mellékén.

beuu, 670. (beüv bú) Itt az első u-ról az ünnek a' jele hiányzik, és így kellene lennie: beün, valamint erről a' következő szó jobban meggyőző bennünket. Annyit tesz azonban ezen szó is, mint bő, copiosus, amplus prolixus. M.A. „Christus u-runc peniglen mindennec à ki bodog es szent akar lenni, azt adgya eleibe hogy beuu kezü es irgalmas legyen.“ 670.

beü, 279, (bú bő) „Söt az Isten ki minde- nekhez kazdag es beü kezü 'sa't.“ Illyen a' beüség. Itt is két dialectusú a' szerző. A' palóczokat a' beüu-ben, beü-ben követi; a' csalóközieket a' beüben (bü-ben).

birsagolnac, 276. (birságnak) „Nemellyeket a' szegeny e'gyü paraszt nepec közzül kaladaznac a' földes vrak, nemellyeket birsagolnac, nemellyeket verne'c 'sa't.“ Birságnak, birságnak. Mulctat, multat, M.A. Birságnak. Mulcta iudiciaria M. A.(C. M. (Kr.) Révai azt írja az Antiqu. liter. hung. nevű munkájában a' 346-ik lapon: *Birságnak vera significatione prima valet iudicium Birságnak. Iudicii dies. Secundaria eius significatio est mulcta.*“

bizon, 90 (bizony) „A' bizon dolog hogy ha kilsö mi v'oltat nezed annac à mit Peter es az ü apostol tarsai el haganac, igen keues.“ A' 409-ik lapon szinte „Bizon dolog;“ és a' 295-ik lapon ez áll: „Mert miképpen ho'g bizon Isten a' Iesus Christus, azon képpen ü kivüle ninchen más Isté.“ Bizony dolog. Res certa, vera. Sz. D. Bizony Isten. Verus Deus. (Kr) Itt tehát a' bizon annyit tesz, mint bizonyos, igazi, valóságos.

bodog, 52. (boldog) beatus, felix. Az egész könyvben egyformán iratik: bodoget, 673. bodigoeta, 189. bodigoettya, 667, bodogga, 667. bodigozac, 185. bodoksag, 46. Az 1531-ki kéziratban többnyire bodok, 1. néha bodog, 179. bodogh, 261,346. 's ugyan ott a' szent előtt áll; ugymint. „Az bodok zent pał apastalnak, 1. az bodok zent Simeon, 193. az bodok zent eugenia, 328.“ A' latiatuc feleym-ben pedig másnak adatik a' bovdog, másnak a' szent czim. „És vimádjuk Szent Aszszony Máriát, és bovdog Michael Archangelt—És vimádjuk szent Péter Urat 'sa't.“

bölch, 60. (bölc), „Mely dologrul iollehet soc visszavonyás es vetekedes volt nemi időben à bolchec közöt.“ Ezen szó az 1531-ki kéziratban így áll: böc, böcességöt, 214. buc, 262. bucessegel, 212. (bücs, bücességgel) Kétfélekép ejték tehát ez szót, ugymint: (ritkábban: mert avulni kezdett) bücs; (gyakrabban, mert divatba lépett) böcs. Innen gyanítani, hogy itt a' gyükszó csak ugyan a' bú, magia, mellyből ered a' bús, bücs, böch böcs, bölc, magus, sapiens, (később) doctus. Így a' napkeleti magusok is bölcseknek neveztetnek a' szentírásban.

buec, 629. (bújék, búvék) „Gonosz angyal vala, a' ki Euat meg chala, Ióbot vadola, Iudasba bele buec.“ A' 88-ik lapon olvasni: haraguec. Nem csak ezen igének, mellynek gyüke búj, búv; hanem más szavaknak írásában is, mellyek a' könnyebb kiejtés végett leginkább v segéd betűt vesznek fel, a' szerző a' régieket követé, kik is az olly betűket, mellyek a' szóhoz tulajdonképen nem tartoznak, 's gyakorta más betűvel is felcseréltetnek, elhagyák. Illyenek a' haraguec, 88. (haragudék, haraguvék) esküest, 67. (esküdést, esküvést) füeknec, 336. (füveknek, másua, 177. (másuvá)

busula, 88. (búsula, felháborodék) „Es midön az ü sz. eletet; es choda tebinec sokasagat egebec mindenec chodalnáiac es tanetasa vtan szantalanon à Christushoz ternéec, à király, vgan azon baluány imadasban meg maraduán, melyben ez elöt vala meg busula raita es meg haraguec reia errette 'sa't. 87,88. Búsúl. Exacerbatur. M.A. Tristatur, moeret. Meg búsúl. Commovetur, exacerbatur, v. dolori cordis succumbit 5. I. (Kr.)

c. Ezen betű nem csak Telegdinél, hanem Monoszlóinál 's Péchi Lukachnál is nagy szerepet játszik. 1.) A' szó végén általjában mindenhol, 's néha elején is k helyett áll, u. m. soc, (sok) coronázattya; és a' kettős k közül a' másodiknak helyét foglalja el, u. m. sokcal, (sokkal) némellykor g helyett is áll a' végic 268. 351. (végig) szoban. 2.) A' h betűvel egybe foglalva (ch) es helyett szolgál, u. m. chac, (csak) 's egyedül elvévte látni cz helyett a' halgassacha, 543. orchaia, 294. (hagassacza: orczaia) szavakban. 3) A' z-zel párosítva a' mai szokás szerint használtatik, u. m. görliczeket, 109. ambár néha ck helyett iratik, u. m. ninczen, 65. czodallya, 186. (ninchen, chodallya), hanem csak vigyáztalanságból.

cheledéec, 181. (cselédének) „Ioseph lön azért à hiü es dölch szolgál, kit ab atya Isten az ü kis cheledének az mi vrunknac, es aszonunknak gondniseelőül, es taplaloul előttöc iaroua tön az emrec közöt.“ Cseléd. Familia. M. A. Család. Familia; M. A. PP. loco cseléd (Kr.) Az 1531-ki kéziratban ezt olvasni a' 314-ik lapon: „ha azért oda nem ertem uona es az haznak calargiat oda nem hittam uona'sa't.“ (itt értetődnek a' szolgák) Ugyan ott a' 11-ik lapon ez áll: „ki az calardos embörnek menekzöiebe be mene.“ Itt tehát csalárd — ot írá-

nak a' osalád helyett, és a' csárda szónak származásához vezetnek bennünket.

chenalt, 335. (csinált) "Kemeň teue szörböl chenalt ruhat visele, es sziyöuet, mint Illyes propheta." Ez ismét az enek akkori nagy keletét és a' palócz dialectusnak divatát jelenti.

chendesz, 119. (csendes) Hogy itt az s-nek sz-vel való felcserélése nem nyomtatási hiba, hanem (mint a' cseresznye cseresnye helyett a' tiszta mellékén) valóságos tájbeli szöejtés, nem csak abból világlik ki hogy a' 151-ik lapon is így van írva: csendeszec, (csendesek) és a' 205-ken is: csendeszetheti; (csendesétheti) hanem mivel Molnár Albertnél is olvasni: csöndes, csöndesz. Tranquillus, pacatus, requietus, sedatus, placidus, securus. (Kr.)

Chlaustromot, 173,554. (Klastromot) Későbbben kezdték ezen szót magyarosabban ejteni. Molnár Albertnél így van írva: Klastrom, kalastrom. Coenobium, claustrum, monasterium. Az 1531-diki kéziratban pedig klastrom helyett mindenhol monostort olvasni.

coronázattya, 362. (koronázatja) „de nem éle sokat, hanem coronázattya vtan három esztendőuel meg hala.“ Koronázat. Coronatio. M. A. Actus coronationis. Epist. Pázm T. 1. p 95. Eszterházy Tamás p. 483. (Kr.)

d. Nyelvünknek fő tulajdonai közé tartozik ezen betűnek olly elhatározott ejtése, minél fogva az a' t-vel soha sem cseréltetik el. Valamint az 557-ik lapon a' hetetic, a' 143-kon a' be iratot; hetedic, beiratod helyett csak nyomtatási hiba. A' palóczok azonban, a' mit ők aligha nem a' tótoktól tanultak, a' d-t az i előtt szeretik több helyen gy-re változtatni, 's mondani: gyiák, fögyi, szegyi-ve-

gyi diák, földi, szedi-vedi helyett; Molnár Albertnél is olvasni a' szeligy (szelid) szót.

Dienest, 430. (Diénest) Itt a' Dionysius szó igen helyesen megmagyarosítva jó elő. De meg van az már az 1531-ki kéziratban is; hanem palóczosan: gienis, 393. genis, 196. 348.

dihösködünc, 360. (dühösködünk) Elég szavunk maradt még, a' mellyekben az ü az i-vel kényökre cserélgetik egymást,ugymint: dicsőség, dücsőség, fizetés, füzetés 'sa't.

dilkosságot, 67. 152. (gyilkosságot) Komjáti Pál' leveleiben, 1533-ban is előjön a' dilkos. Ennek kiejtésében mai nap a' palóczokkal tartunk.

dohos, 364. „De ég karomlo talaltatéc, ki azt kezde kialtani hog' büdös es igen dohos volna a' test.“ Itt a' dohos alatt értetődik: megromlott. Az 1531-ki kéziratban a' 12-ik lapon áll: „dohos mint a' pokol;“ (büdös) a' 18 lapon pedig: „Mikoron azért eccör eg poklos ment uona ö hoza ki igön ruth uala es dohos uala 'sa't.“ (büdös) Ezen szó büdös annyit tesz, mint foetidus, putidus, olidus, olens. M. A. Dohos pedig egyedül: Putidus. M. A. Most dohosnak mondjuk a' romlottságnak indult eleséget, takarmányt: Lüdösnek pedig mondunk minden kellemetlen szagot, ha mindjárt nem megromlott anyagból támad is.

e. Igen sok viszontagságai vannak ezen magánhangzónak nyelvünkben, azon rokonsága miatt, mellyel az i-hez viseltetik. A' palócz dialectust annak uralkodása jellemzi leginkább, melly helyett a' dunamellékiek az i-t ejtegetik, midőn a' tiszavidékiek e' két tulzani akarók közt közép uton járnak. A' mi e' könyvben a' hosszasas e t illeti, (a' hol el nem feledék) vagy meg van ékelve, (é) vagy alul gajmózva, (e) néhol pedig két e áll az ékelés vagy gajmózás helyett, a' mint midjárt lát-

juk. Midőn továbbá az e nemszócska gyanánt, vagy mint névmása áll a' mássalhangzó előtt, (mint az á) szinte az is vizsás ékkel jeleltetik. (.)

éfeli, 703 (éj fele, éjnek fele.) most éjfél. „Mert kichinsegetül fogva oly aietatos volt, hogy gyakorta éfeli vtan mind virratig imadkozot“ Ezen szóban az egyik f vigyáztalanságból maradt el; mert a' 188-ik lapon az effelikoron (ejfélkor) szóban megvagyon, mellyben is az első f a' könnyebb kiejtés végett i-ből változott át; mert egyébként ejfelikoron-nak kellene lennie; minthogy a' gyükszó akkor is az ei (éj) volt, a' mit is a' 187-ik lapon az ejnec szó bizonyít. A' koron ragaszték-nak már most utólját elhagyjuk, 's csak a' mikoron-akkoron-ban maradt fen még emlékezete.

eġenketis, 165. (egyenként is) „Mikor az Anġaloc es egyeb szentec menybe kōnōrōgnec, vagy chac kōzōnsebgel à tellyes anyaszentegyhazert—vaġ eġenketis mindenikūnkert, — akkor ūkis kōzbe iaroc.“ Az 1531-ki kéziratban ezeket olvasni: ez-tendōnked, 113. feienked, 97. naponked, 24, 329. esztendōnként, fejenként, naponként helyett. Tehát valamint a' kōznép' szájában a' kend kēd-re, ugy itt a' kēnt két-re és kēd-re változott. Azonban más felekezetnek siucs itt végképpen beszéde megvetve, mert a' 74-ik lapon fejenkent van írva.

eġ olġkor. 276. (valamikor, idővel) „hog eġ olykor oly haborusag tamad a' hit ellen 'sa't.“ Egy ollykor. Aliquando, cum tempore M. A.

eġüld, 47,714. (többnyire, közönségesen.) „Mert a' mely eġyhazi ember, elegtelen voltat hannya, es aual ád okot rulla hogy sem praedicallot sem à szentsegeknek szolgaltatasaba nem gyakorlotta magát — eġüld ānac fogia mondani Cristus

itelet napian. Miert nem attad az en penzemet à penz ualto asztalra?“ És a' 714-ik lapon: És ha mindenkor nem vigyazunc, együld olykor iöhet hogy keszületlenül talál minket.“ Egygyüld. Ne forte, forsan. M. A. Passim Egyöld, aliis Igyöld, Együld. Telegdi Hom. 3. R. p. 47. 731. (Kr.)

egybe vesszének, 554. (öszszeveszének.) Egybe veszés. Contentio. rixa, (Kr.)

egyebüe, 276. (egyebüvé, máshová) hog ide Nagyszombatba auag egyebüe—szaladnac neha gyonni 'sa't. A' 346 lapon: egyebünt. egyébünnet Alicunde, aliunde. M. A.

egy olykor, 703 (valamikor, idővel.) Egy olykor. Aliquando cum tempore. M. A.

el be, 64. (be) „De à ki el be nezend à szabadsagnac tökelletes törüenyebe 'sa't. A' millyen az el annyira. Usque adeo, M. A. az El messze. Faludi U. E. 1. R. p. 78; szint olyan az el be, melly a' palóczoknál most is divatozik.

ellenzetünc, 659. (ellenzetünk, gátoltatunk) Ellenzék, ellenzet, soromp, gát. Sz. D. Obex, impedimentum v. agger, moles, septum. S. I. (Kr.) Ellenzés, Repulsio, refragatio, cohibitio. M. A.

Ellyen, 350. (Illyen.) Az 1531-ki kéziratban is elles, elletenöket, ellethen-t olvasni az illyes, illyetényeket, illyetény helyett. Itt is csak azt látni, hogy régi íróinknak a' palócz dialectus volt leginkább kezökrc.

előtte iarot, 325. (előljárót.) „es minden rész-nec előtte iarot szerze.“ És a' 409-ik lapon: előt-tünc iaro: (előljárónk.)

em, 163. (im) „ved eszedbe, em meg sei-

tem è kerdest.“ A' 659-ik lapon pedig olvasni :
Imezértis

eppète, 68. (építé.) „Azt akartac à mi eleinc
hog közönséges emlekezet legyen à keresztyenec
közöt, Istenec amaz chelekedetirülis, mi modon
az ü emberre leiendő szent fianac tisztasagot an-
nyát teremté es eppète.“ (plasmavit.) A' 173-ik
lapon: Attya halala vtan siciliaban hat Claustromot
rakata. Hetediket peniglen Romaban—eppeté'sa't.“
(aedificavit.) A' 121-ik lapon pedig ezt olvasni:
eppetésére. „Keues az, hog en szolgam vag la-
kobnac nemzetségéneç fel eppetésére es Israeibe
el pusztetottatnac vissza hozasara.“ (Föl épiti. In-
staurat. M. A) Itt ezen szó két p-vel iratik; ellen-
ben az 1531-ki kéziratban „az epöthe 143. epöty
vala 305. epöitessenek okaert 199. 200. szavak-
ban mindenhol egy p. áll.

es, 27. (és.) Nevezetcs, hogy ambár sok he-
lyen meg vannak ékelve a' hoszszas magánhang-
zók; de az és-en sem itt, sem Péchi Lukachnál
sem Monoszlóinál nem taláztatik ékelet. Ez azt
gyanitatja velünk, hogy az és még akkor röviden
ejteték, a' mit is az is (etiam) testvérje, mellyet
röviden ejtünk ki, bizonyít.

esztekeit, 690. (ösztokéit, ösztöneit) „Es a-
zon keri (az Istent) hogy menyből reia tekenchen,
à testnec esztekeit auag meg allassa benne az ü
könyörgesiuel auagy batorsággal szenuedtesse velle.“

ett, 336.^f (evett.) „Es miuel hog az angal
azt monda, hog bort es erős italt nem iszic,
köuetkezik, hog chac vizet itt. (ivott) Olly
keueset ett es itt ezekben is kegid, hog Chrisz-
tus azt meri mondani felöle, hog sem ett sem
itt, az az, fölötte szükön vett hozza az eledelbe
es italba.“ Ezen ett, itt szót a' palóczok szinte átal-
ják a' más tájbeliek előtt mondani, és ezen tar-

tózkodásuk oka, hogy az evettem-ivottam-ot is elmondják.

euödnünc, 378. (evödnünk.) „Annac okaért nem kel azon euödnünc, à mibe semmi ketség nem lehet.“ Evödik. Consumitur, absumitur v. jurgatur, rixatur. S. I. (Kr)

ezeriglen, 67. (ezerszer) „Az Isten is azt beszéli maga felől, hog—soc ezeriglen irgalmasságokat chelekedic 'sa't.“

falkaig, 52. (Falkáig, darabig.) „es a' harmiczadik Psalmust kezde olvasni. Mellyet mincvanna ég falkaig olvasot volna 'sa't “ Falka Frustum. M. A.

fegelem, 160. (fegyelem.) „Bizony az, hog semmi fegelem a'ug oktatás nē lazcic mostan örömré lenni 'sa't. És a' 238-ik lapon. „A' bölchis arra int minket hogy semmive ne vegyüc az vrnac fegyelmet.“ Fegyelem. Redargutio, disciplina, correctio M. A. Fegyhetetlen. Irreprehensus. M. A. (Kr.)

feleinket, 659. „Imezértis kel szeretnünc feleinket 'sa't.“ Feleim, proximi mei M. A.

Fénc raita, 44. (Azon félnek, attól félnek.)

Fig, 112. (függ.) „Mint az innepnec kilső szenteleset, mely a' kezi munkatul valo nyugodasban fig 'sa't.“ És a' 152-ik lapon: „Fig először a' parancholatnac keues voltában.“ Valamint a' 666-kon is ezt olvassuk: Az regi bölchec eleget tudakoztanac raita, minemü dolgokban figyel (figjen, függjön) az igaz boldogság.“ Már most a' függ ide a' ban ben ragasztékü nevekkel nem fér meg, azért mi helyette az áll ígét teszszük, és mondjuk: inelly a' kézi munkától való nyugovásban áll—Áll először a' parancsolatnak kevés voltában—minémü dologban álljon az igaz boldogság.

folyamiec, 690. (folyamjék.) Es a' 681-ki lapon: folyammunc, (folyamunk.) Folyamik. Confugit, confluit. M. A. Folyamás. Perfugium. M. A.

forgodgyéc, 707. (forgódjék, forgolódjék.) Forgódás. Versatio, occupatio, actio Forgódik. Versatur in opere M. A.

fő hadnagságot, 363. (fő hadnagyságot) „ég akarattól szent Laszlo kiralyhoz köuetekeket küldene, es ütet kerec, hog a' töb feiedelmec között a' fő hadnagságot fel uenneie.“ Had-nagy. Tribunus militaris, strategus, bellidux. M. A.

fulakit, 250. (fulákit, fulánkit) Fúlák. Aculeus, spiculum. Fúlákos. Aculeatus. M. A. A' palóczoknál fulláng; 's eredetikép fullám, (mint hullám) a' kigyótól véve, melly fúv, midón fuvlámját kiölti.

g. A' lágyított betűkkeléi élésmód mai nap sincs még elhatározva, 's a' gy-nyal most is ott vagyunk, a' hol Telegdi volt. Ő azt az irásban kétfélekép adá; ékelt g-vel, (g) ugmint: hog, vg; (hogy, ugy;) vagy gy-nyal, ugmint: hogy: 27, vgy, 45; a' hol pedig kettőztetnie kellett, mint a' 294ik lapon a' Meggyünc szóban, az első g re az y helyett éket tett, és jobban irt nálunknál, kik ezen szót csak így irhatjuk ki: meg-gyünk, vagy a' sok y-nyal: megy-gyünk. (mit tegyünk.) — A' gy azonkivülis igen kitünő 'a' Balaton vidéki, göcsei 's palócz dialectusokban, hol igen sok helyen j helyett áll a' birtokos nevekben, (módgya, bottya) az igéknek hajtogatásiban, (mondgya, tudgya, láttya) 's egyébként is, (gyere, gyerünk.) Némellykor d helyett áll, u. m. gichösége, 519; némellykor pedig d áll helyette, u. m. dilkosságot, 67, 152 hadni, 39. vadnac, 232, 578. (vagynak) — A' mi a' kemény g-t illeti, a-ról igen kevés itt az

észrevenni való, egyéb hogy azt k-ra változva látni a' kazdag 80,280 szóban, és göröc szó is a' 182ik lapon egyszer c-vel iratik.

gakorlatossággal, 319. (gyakran, gyakorta.) Gyakorlatossággal, Frequenter, frequentissime. M, A.

gazdaia, 529. (gazdája.) „Bodog à Marta aszony, ki öröc emlékezetet talala maganac velle, hog á mi idvezitönkneç gazdaia lön.“

gichösége, 519. (dicsősége.) Ugyan azon lapon olvasni dichöségre, dichöseget, dichöetheti. Vigyáztalanságból van itt g, (mellyen ékelésnek kellene lenni) a' d helyett; mert egyébként többször is megjelenne ezen szó palóczos alakban.

gerelyekkel, 88. (gerelyekkel.) „Es minec vanna halakra karhoztatta volna, — gerelyekkel által verete ütet.“ Gerely. Lancea, verutum, sparus. M. A

h. A' mi ezen betüt illeti, kivevén az Imreh, Ioseph, Mathias és Thamas szavakat, mindenhol a' maga rendje szerint használtatik.

habarusag. 569. (háborúság) A' 710-ik lapon már haborusag áll. Itt- 's néhol másutt is a-val van az o felcserélve. Ez a' régiebbeknél még többször történt meg. Az 1531-ki kéziratban gyakorta olvasni: apastal, aranas, apostol aranyos helyett.

hadnaggya, 45. (hadnagygyá) „es pasztorbol hadnagya lön.“ lásd főhadnagságot.

halalakoron; 538. (halálakor.) A' régiek mondák kilenced ora koron. A' mikoron, akkoron szavakat még hallani; hanem a' több illy félek már elavultak.

halgassacza, 60. (hallgassad) „Halgassacza, mit beszél à bölch.“ És a' 128-ik lapon: „Cyrillusis

az Hierusalemi pispóc, ez mai praedicationiában halgasacza mit beszél.“ Az 543-ik lapon pedig halgassacha, (hibából) halgassacza helyett. Ezen szólásmódot a' palóczok híven megtarták 's mai nap is mondják: lássacza, neszecze, noszacza.

Halhacza, 337. (halljad.) „Halhacza mit mond vala ezeknek.“

hatod, 179. (hatodik.) „Az idöröl mondgya, hog' hatod holnapban.“ A' 111-ik lapon: Másod kérdés; ellenben a' 114-ken: Masodic Része.

hedegülni, 364. (hegedülni.) „Kinec halálan (szent Lászlóén) ez egész ország oly igen meg keseredec, hog' három esztendeig gyaszlac ütetes addig sem hedegülni, sem tanczolni, sem egeb keppen valo vigasagot senkinec nem volt szabad mutatni “ Ezen szó is meg van mai napig a' palóczoknál, a' mint én azt már rég a' Tud. Gyűjteményben a' palócz szók között megemlítém.

hetuenszer valo hetszer, 153. (hetven hetszer) „Nem chac hetszer hanem hetuenszer valo hetszeris kesz neki meg bochatani ha meg tér.“ Ezen különös szólásmód már szokáson kívül van.

heuolkodgyanac, 644. (hivalkodjanak.) „Ne heuolkodgyanac hanem munkalkodgyanac hiuen kedig nem hitetlenül.“ A' 355-ik lapon továbbá ez vagyon: „Az is gonduiselő cheledes embert vcti peldaul ki nē szokot heuolkodni auag uestteg heuerni, hanē mindenkor szorgalmatos gondot visel hazara 'sa't.“ A' 41-dik lapon heuolkodoc, (hivalkodók.) Ezen szó az 1531 ki kéziratban így olvastatik: hiuolkodo. Mihelyt a' gyükszó hiú, melyből származik: hiúság; akkor az ige: hiu-olkodom, és az o-nak akkor is megkellene maradnia, midőn a' könnyebb szóejtés miatt az u-t v-re változtatom,

's kellene mondanom: hivolkodom, hivolkodás, a' mit is a' palóczok megtesznek.

heuu, 620. (heuv, hiú.) „Ne legyetec, vgy mond nekünk sz. Palis, heuu dichőségnek keuanói.“ A' 701-dik lapon: „es semmi hiuu dichőségnek keuansága ninchen benne.“ Az 1531-dik kéziratban olvasni palóczosan: heuan, 159. és du-na mellékiesen: hiuan, 160.

hin, 547. (hive, credebat) „kit haluan Sara nem chac nem, hin, hanem megis meute 'sa't.“ Illyen a' lön, tön, vön, (leve, teve, veve.)

hinoioc, 56. (hivnök, hivnánk.) „miert nem meltan hinoioc mi azt mennyei kiralne aszonnac, ki az meñec es földnek kiralat mehebe fogatta 'sa't.“ Illyen az erdemelneiec. 61 ielentenie, 704.

hivatallyanac, 135. (hivásának.) „Vegezetre, hozzá hi mindeneket nyugodalmat igeruen azoknac a' kic engednec az ü hivatallyanac.“ Ugyan azon a' lapon: „es Fülöc mellöl bocsatac az vrnac hivatallyat.“ Hivatal. Vocatio. it Officium. (Kr.)

hiuéta, 543. (hiúétá, hiúitá.) „Meg hiuéta es meg alaza magat, azt iria szent Pal, engedelmes lön, mind a' keresztnecc halalaig.“ Meg hivétja. Ex-inanit. Telegdi Hom. 1, R. p. 333. (Kr.) hixon, (hiuon) Vacue, inaniter. M. A.

hiuu, 641. (hiüv, hiv.) fidelis. „Mikeppen szent Pál iria Titusnac, hogy a' pispöknecc olynac kel lenni, ki tugya a' tanetasra valo hiuu beszedet 'sa't“ És a' 705-ik lapon: „holot az hiuu kereszttyenectül — nag' tisztességhe, es büchületbe tartatec.“ Itt a' szerző a' régieket követé, kik mint az 1531-ki kéziratban látni. ezen szót így irták: hiuv, (hiüv,) a' mi annyit tesz, mint a' mai hū, Hanem még más alakban is találtatik itt ezen szó.

A' 40-ik 156-ik és 704-ik lapon így van írva: hiu, (hiv) a' 181-ik lapon pedig: hiüi, (hü)

holtalkelue, 51. (holnapra kelve) Es mikoron arrul tanachkoznánac, ki volna méltó arra à tisztre, azt ielenté Isten nekic, hog' valamely Miklos neuü ember, hortal kelue reguel leg' először az éghazba menne, azt akarnaia à Myreabeli Pispökségre fel emeltetni.“ Holval, Cras, mane. Holvali. Matutinus, sublucanus. M. A.

hon, 107. (hon, otthon) „Es az aszoniallat hon maradgón harmicz három napig 'sa't.“ Ugyan azon a' lapon: „Es othon maradgón hatuan hat napig,“

hon, 287. (hol.) „es hon kellyen iarnunc, ha el nem akariuc veteni az utat.“ És a' 390-ik lapon:“ Ha tenekedszerelmed vaçon en hozzam, leszén hón azt meg mutatnod es hol gakorlanod.“ Itt tehát van: hon, hón, hol, a' mi mind egyet tesz.

hugõ. 533. hugom.) „Marta kedig—meg alla es monda: Vram ninchene gondod reia, hogy az en hugõ engemet egyedül hagy szolgálni?“ Comaromi C. György' Magyar Bibliájában 1688. pedig ugyan ez így áll:“ Uram nintsen gondod reá, hogy az én néném tsak magamat hagyott szolgálni?“ A' soror mea egyiknél hugom-ra, a' másiknál néném-re van fordítva. Ennek az az oka; mert sem a' soror-nak sem a' frater-nek nincs átalányos neve. Én a' frater-t férkének nevezném. Az öregebbik férke maradna báty; (bátya) a' fiatalabbik öcs A' soror lenne nőke. Az öregebbik nőke lenne nén, (néne) a' fiatalabbik a' férfira nézve, hug; a' nőnemre nézve nőcs.

i. Ezen betü a' romaiaknál a' j helyett is szolgált. Ugyan azok után indulván a' mieink is, a' sza-

vak' elején és közepén a' j helyett i-t tevének, egymint: iarmunc, 48. (jármunk;) iol, 48. (jól) eiel, 50. (éjjel,) szopia, 50. (szopja.) Igen nagy atyafiságban van ezen magánhangzó az ü betűvel is, úgyhogy számtalan helyeken kényökre váltogatják egymást, a' mint azt a' dicsőség, dücsőség fizetés, füzetes, idő, üdő, idves üdves 'sa't. szavakban tapasztaljuk. Egy helyen y helyett is áll az a' 670-ik apon a' folio (folyó) szóban; hanem csak vigyáztalanságból. Sokszor e tetetik helyette, mint már jelentve volt; némellykor pedig y a' lenny, 171. (lenni;) menny, 672. (menni; tudnya illic, 196, (tudnia illik) hy, 681. (hí, vocat) hya, 55. (hia, vocat illum) szavakban.

iaijgata, 669. (jajgata és ugyan azon a' lapon: iaigatása. Itt azt gyarítani, hogy a' jaj-ból jajit (most jajdit, ejulat) ige származhatott, mellynek frequentativuma lett azután a' jajigat, azaz: többszörte jajit.

igenket, 578. (igénként) „Mi az Euangeliumot nem magyarazzuc rend szerent es igenket.“ Az 58-ik lapon pedig olvasni, mondása kent. Tehát a' szerző ebben is hol a' régiekkel tart, hol a' korabeliekkal. lásd égenketis.

igeruen, 170. (igérve) „Vgy szoktác az Euangelistac gyakorta irni, hog' be tölt à mi a' törüenbe meg volt igeruen.“ És a' 62-ik lapon „mind azoc, mellyec à Bibliaba—meg vadnac iratván.“ Esztergom táján eleget hallani: mutatval, taszitval, választval, mutatva, taszitva, választva helyett.

Imreh, 556. (Imre) és a' 704-ik lapon is Imrehet (Imrehét.) Hanem h nélkül még is többször áll ezen szó, 's jele hogy a' szerző csak vigyáztalanságból írta az Imreh szót.

ing'en, 313. (ezentúl) „à mint ingen maid meg hallyatoc.“ Ingyen majd. Mox, e vctigio, confestim. M. A.

ingen sem, 237. (semmikép, mégcsak,) „Es annera meg vtaltatunc, hog' ingen chac keresztye-nek nec sem neuztetünk.“

inkáb, 185. (inkább.) Előbb, ugymint az 1531-ki kéziratban szüntelen ionkab, vagy jonkab áll. Innen következtetem, hogy az inkábbbnak a' gyüke a' jog.

ioszagos, 40. (jóságos) „Ezec annera elő mentec minden ioszagos chelekedetekben 'sa't.“ A' 79-ik lapon is „ioszagos chelekedet.“

ioszagos, 530. (jóságos, birtokos.) „ki noha ioszagos nemes aszony vala, mindazaltal nem szégyenlé à mi vrunc körül való sürgölődést.“ E szóról azt mondja Révai Antiqu. literat. hung. 252-ik lapon: „*Jóság*. Hodie quidem substantia est, et possessio; olim vero pro virtute, hono opere, sumtum; vti hodie *jóság*, quod proprie bonitatem valet.

ires ruha, 60. „Sem à fü, sem az ires ruha nem gyógyetotta meg üket vram, hanem à te bezeded, mely mindeneket gyógyet.“ Ires ruha, Emplastrum, cataplasma. M. A. (C. M. Kr.)

is, 43. (et, etiam, quoque M. A.) Ezen foglaló részecskét a' régiebbek az és-től az írásban nem különböztették meg, valamint az 1531-ki kéziratban még egy is re sem akadni. Itten azonban gyakorta meg van az a' maga helyén, ugymint a' 167 ik lapon és egyebüt is olvasni: *mégis*; de vannak azonban helyek, a' hol a' szerző megfeledezvén az újabb írásmódról, a' régiekkel tartott 's miis helyett mies folyott ki tollából.

istap, 201. (istáp.) scipio, bacillum, virga, pedum M. A. „Iakob meg mondotta vala hog el vetetic Iudabol a királyi istap.“ És az 542-ik lapon szinte van „királyi Istap.“ (sceptrum)

ilt, 336. (ivott.) (ugymint ett, (evett) lásd ett.

iü, 38, 65, 180. (jó, jön.) „Midön masodsor el iü a vilagra 'sa't.“ Így van továbbá: iüön, 103; iüoenec, 52; iüni, 419, 359; iüuen, 78; iüsz, 103; jöjjön, jönnének, jönni, jöven, jösz helyett. A' palócz is mondja: jüjjön, jün, jüve, vagy is inkább: gyüjjön, gyün, gyüve.

k. Itt még ezen ugynevezett magyar betű nem tudá a' latin c-t legyözni. A' szó végén mindég, közepén gyakorta, 's elején is a' c hatalmaskodik, mint azt fellyebb ugyan azon betűnél környülményesen elmondánk. Hogy a' k helyett ch is tetetik a' gyermekeket 114. szóban; sőt g is a' kezdég, 44. (kezdék) kilenczedig 351. (kilenczedik) szavakban vigyáztalanságból, nem nagy figyelmet érdemel.

kazdag, 89. 280. 602. (gazdag.) Ezen szót a' szerző átaljában k-val írta; azonban az 529-ik lapon a' „gazdája“ szót is olvasni. Itt többnyire a' régiekhez alkalmaztatá ő magát; hanem a' vég-ső k-t (kazdak) átallá meghagyni.

kedig, 68, 78, 152, 172. (pedig.) Több helyen azonban pedig, 167. pediglenis 44, 70, 153, 179. áll A' szerző előtt, ugymint az 1531-diki kéziratban a' kedig szó palóczos alakban jelenik meg, a' mint ezt a' kegek, kegek, kegiklen, (kegyek, kegyiklen) szavak bizonyítják, a' mit is ő az 533-ik lapon kegig-et irván, utánozni kívánt.

kegyonac, 337. (kigyónak.) Itt is a' szerző részint a' régi írókat 's a' palóczokat követé, va-

lamint a' 645-ik lapon is kegyot irt, részint az u-
jabb szokáshoz hajlék, és az 599-ik lapon kigyo-
kat és kigyot olvastat;

kemén képpen, 134. (keményen) „Kemén
képpen meg fedde Christus azokat a városokat 'sa't.“
Most a' képpen szót csak akkor használjuk, mi-
dön nélküle nem szólhatunk adverbialiter, ugy-
mint: kiváltképpen, valamiképpen, voltaképpen.

kench, 244. (kincs.) A' 89-ik lapon; ken-
che; a' 184-en pedig: kencheket. Ha ez a' szó a'
kény (Delicium. M. A.) szóból ered, és annak a'
diminutivuma, (kénycs, mint kegy, kegyes, kecs;)
akkor a' kénecs sokkal jobban van mondva és írva,
mint a' kincs

keres, 168. (kőrös.) „Bihar varmegeben a'
keres mellet ég varast eppete, kit Varadnac neve-
ze 'sa't.“

keresz, 168. (keresel,) „De ha nem magad
nac hanem Istenec keresz dicsőséget 'sa't.“ Illye-
nek a' futkos, egerész, vadász, kedvez, hordoz
igék, mellyeknek második személyök tiszamellé-
kiesen: futkos-sz, egerész-sz, vadász-sz, kedvez-
sz, hordozsz; nálunk pedig: futkos-ol, egerész-el,
vadászol, kedvez-el, hordoz-ol.

keresztyeneknec, 222 (keresztényeknek) A'
krsztyan szóból ered, 's azért a' tyén közelebb
van nemzőjéhez, mint a' tény; hanem ez meg
magyarosabb.

késen, 112. (későn.) Késen. Tarde, sero. M.
A. P?. (Kr.)

keszerette, 704. (kinszeríté.) „Annac okáert
az ü attya—nem soc idő mulua hazasságra kesze-
rette szent Imrehet 'sa't. A' 123-ik lapon ol-
vasni: keszerettenem; (kinszerittenem) a' 157-en:

keszereteni; (kinszeríteni) az 130-kon pedig: keszerítésből, (kinszerítésből.) Az 1531-ki kéziratban ez áll: kezöritek, 283. kezörithy, 338, kezöríteséből, 72. (kinszeríték, kinszeríti, kinszerítéséből)

keteputaiat, 356. „minden időben örzi es örzeti penzet es egeb keteputaiat 'sa't.“ Keteputa. Instrumenta, vasa, utensilia, supellectilia. Ezen szót Dankovszky a' à και τα παντα-tól, (et varia und allerley) származtatja.

kett, 155. (két, duo) „mellyiket valasztottad ö kett közzül 's a't.“ Talán az ő vigyázatlanságból maradt el, 's akart lenni: kettő.

kettő vagiac őket. 361. (ketté vágják őket.) Az 554-ik lapon ezt olvasni: neggye vagatá, (négygyé vágatá.)

kezzel, 602. „Touaba meg magyarázza minemü kezzel vehettyük el az ü iv tetemenyit. Hitel. A' hit az eszköz, mely à Christust minden ia-uaiual miēinke teszi.“ Itt a' kez annyit tesz, mint medium, 's az eszköz sem egyéb mint medium; (instrumentum.) csak abban különböznek, hogy a' kez, (köz) általányos; az eszköz (kéziköz, keziköz, kezköz, ezköz, eszköz) manuale, medium (instrumentum) pedig határozottabb értelmű. Dankovszky az eszköz szót a' εργαος instrumentum szótól származtatja.

kietlēbe, 335. (kietlenbe, pusztában) „Még germec koraban el hāga ez uilagot es kietlēbe lakēc.“ A' 427-ik lapon pedig: „à keresztyenecszer-te szerent à pusztaba es kietlenbe futnac 'sa't.“ Kijetlen, kietlen. Inamoenus. it. solitudo, eremus, vastitudo, vastitas, vastities. M. A. Epist Pázm. T. 1. p. 163. (Kr.) Itt a' pusztá és kietlen, mint látjuk, ugyan azon egyet tesz; hanem a' praedi-

mot kietlennek még sem nevezhetjük ; tehát az idegen puszta szót egy könnyen el nem mellőzhetjük. De nincs e ezen szó azok közt, a' mellyekről így ír Révai Antiqu liter. hung. nevű munkájában a' 89-ik lapon: „Obseruo multa praeterea, (vocabulary) vtrisque (hungaris et slavica) communia, ad vtrosque ab aliqua, altiore, et communi olim origine, propagata esse.“ 'S valóban a' sláv puszta, német Wüste, latin vastitas rokon hangulatjoknál fogva erre például szolgálnak.

kilömb kilömb, 300. (különb különb.) „Mihelyen Pinkösd napian a' szent Lelket vevéc (az Apostolok) azonal kilömb kilömb fele néluen szól-lanac.“ Itt is a' régiekhez ragaszkodik a' szerző, kik így irának: killöm killöm, vagy killömb kil-lömb, mint ezt az 1531-ki kéziratban látni; hanem a' 419-ik lapon külömböző-t is olvasni

korokat, 530. (kórokat) „Es mikeppen a' mi vrunc nem vtála a' poklosokat, korokat, beteg-eket 'sa't.“

könyübe, 239. (könyvbe.) „Szep peldat talalunc errül az apostoli chelekedekről iratot könyübe.“ A' 691-ik lapon pedig így van e' szó ír-va: könyüu, (könyüv)

lakodalmat, 245. (lakást.) „es ü hozza me-günc, es ü nalla lakodalmat szerzünc.“ Ugyan ezt Comárominál így olvasni: „és ahoz mégyünk, és lakást annál tészünk.“ Egyébként lakodalom Convivium, epulum. M. A. A' dunamellékieknél pedig mindég convivium nuptiale.

*léne*c, 246. (levének.) „mert nem r-szeges-ke-déne-c, nem do-bzo-dá-nac, nem léne-c tisztá-tala-noc 'sa't.“

Luciper, 563. a' 629-ik lapon pedig Lucifer. A' nép' szövejtését sem veté meg a' szerző az írás-ban; hanem a' rendes elnevezést is megtartá.

maga, 206. „(mégis)“ „De maga kilömben volt a' dolog.“ Maga. R. Cum tamen, quamquam. M. A. Rám fogták, maga (noha) ártatlan voltam. Sz. D. (Kr.)

marhaiokat, 89. (marhájokat, vagyonyjokat.) „Peter haluan ezeket, es ertuen hogy a' kic minden marhaiokat el hadnaiac, azoknac iutalom igeretneiec 'sa't.“ A' 353-ik lapon: „senki ez vilagi marhába, ioszagba, kazdagságba ne bizzéc.“ Marha. Res, substantia, peculium, possessio, bona, opes, grex, armentum, merx. M. A.

medgyünc, 189. (mit tegyünk.) No medgyünc neki ha az? Pázinánnál is olvasni: Medgyünc, (mit tegyünk) Meágyenek, (mit tegyenek) Préd. 1191. (Kr.)

Meggyünc, 291. (mit tegyünk.) „Meggyünc tahat mi es houa fordullyunk, hog' lathassuc az Istennec orczaiat?“ A' 401-ik lapon szinte illy értelemben: Meggyünc. Látni, hogy ezen szó három félekép van irva.—Megyek (Megygyek.) pro mit tegyek. Quid facerem M. A. Meggyünc pro mit tegyünk. Quid faciamus. S. I. Ugyan ott: Metsz vele, pro mit tesz vele. Metszek, metszünk pro mit teszünk, mit tegyünk. Quid facerem? quid facto opus M. A. Metszesz vele. Mit téssz vele (Kr.)

menire. 39. (mennyre;) és a' 224-ik lapon: meniuel, (mennivel.) Valamint itt, szinte másutt is fősvény volt a' szerző a' betűk kettőztetésében, a' mint azt többször tapasztalánk.

mertekelnén, 115. (mérsékelnén.) Mértékli, mértékeli. Temperat, parcit. S. I.

mettetic, 223. (metszetik.) Met, meti. R. loco Metsz, metszi. Margit Élete p. 45. (Kr.) Innen jó metél, metélt. A' met (metsz) a' palóczoknál most is közönséges. Hanem a' szerző az *Tud. Gyűjt. XI. Kötet. 1841.*

ujabb szokás szerint is ír a' 241-ik lapon: meczen, az mecző kés el meczí; és a' 235-ken, meczed.

meuessenec, 187. (nevecssenek) „Had meuessenec à fejec fordult emberec, leszen még oly idő, hog' siralomra fordul az ü meuetiségec.“ Ugyan azon a' lapon: meuetic; a' 230-kon: meuetéc. Mevetni, nevetni (szmevati, illyr.) ridere, lachen. Dank.

mia, 355. (miatt.) „hog' az oruoc mia kárt no vallyon.“ Ez némelly tájakon most is szokásban van. Miatt, Miá, Miátt. Ob, propter, prae. M. A.

mies, 158, 166, 159. (mi is) „Miképpen mies à mit meg vtalunc, ki szoktuc okadni.“ 158. Ugyan azon lapon: „Valami effele haszonnac kel az eghazi nepekbenis talaltatni 'sa't.“ lásd is.

mire, 47. (miért.) „Ha értetted elegtelen voltodat, mire nem bohattad ki kezedből a' püspökséget, Praepostsagot 'sa't.“ Mire. Quare M. A.

miuelem, 68. (cselekszem, teszem.) Talam azt keuannatoc én tülöm, hogy ez mai innepuec okat adnam, — Meg mivelem örömezt.“ A' 704-ik lapon: „es azon könyörögne Istennec, hogy meg ielentenéie neki mit miuelhetne, ü szent fölségénec leg kedvesb dolgot“ Szinte a' 714-ik lapon a' miueli is illy értelemben van. Múoel, műveli. Mivel, miveli. Operatur, facit, laborat, efficit, elaborat. M. A.

n. Valamint a' lágy g, ugy a' lágy n is két-félekép iratik, ugymint ékkel, (ñ) és lágyítóval, (cly.) p. o. nilatkozanae, 188. nyugottya, (nyugtatja) 713.

nam, 322. (nám) „Nam senki ninchen á te rokonsagodba ki é neuel neueszttesec.“ A' 333-ik lapon is szinte ezt olvasni. Nám. En, ecce. Pesti' Meséji p. 8, Telegdi Hom. 1 R. p. 561. (Kr.)

nepec, 388. (népek.) „az apöstoloc, egyeb pispökök, es eghāzi nepec 'sa't.“ És a' 158-ik lapon. „Valami effele haszonnac kel az eghazi nepekbenis talaltatni.“ Most a' népek helyett személyeket mondunk.

neü, 198. (név.) „Es hiuod az ü neuet Iesusnac: az ez, szabadetonac, mely neü az ü tisztit mutattya meg mi legén.“ Valamint a' könyü, könyv; hiü, hiv; ugy a' neü, név.

ñilatkožanac, 188. (nyilatkožának, nyilának.) „meg ñilatkožanac à tömlöchnec aitali, es a' foglyoknak köteli mind meg odánac.“

nöszestül, nösztöt, 709. (nösžestöl, nösžött.) „De a' ki à nösžestül nem erkežec oda menni, mentseget sem kerese magánac, hanem chac azt mondá, hogy ü nem mehet, mert meg nösžöt.“

nyavalyáual, 591. (nyomorúsággal.) „Phocas vtan Heraclius lön chazarrá, ki midön erötlembec esmerneie magat Cosdroasnal (vg mint ki immar, soc kart töt' vala neki es soc nyavalyával illette vala ütet) bekeséget auagy frigyet ker vala tüle.“ A' 603-ik lapon is illy értelemben vetetik a' „nyavalyatoc.“ Nyavalya Miseria, aerumna. M. A.

nyluabban, 291. (nyilvábban) „Mely esmeret nyluabban vagon az vy törueñbe 'sa't.“ Nyilva. Aperte, patule, v. apertus, manifestus. Nyilvák. Aperta (miracula) Pázm. (Kr.)

nyugottac, 93. (nyugtatlak.) „Iertec en hozsam mindnyaian — es en meg nyugottlac titeket. Nyugot, nyugotja. Quiescere facit. M. A. Pazm. Kal. p. 335. meg nyugotja. Requiescere facit. Zvonarics. 1. Rész. p. 236. (Kr)—Illyes a' nyugotni, 150. nyugottya, 146, 713.

o. Ezen könyvbeni némely szavakban az **o-t** **a-val** cserélék el, ugymint: alnac, 44. 365. (álnok;) habarusag, 559. (háborúság;) Kalachai, 555. (Kalocsai, colocensis; Kaptalansagot, 363. (Káptolont;) e-vel az egynehanszer 284, 362, 396, és hozzá hasonló szavakban. Több hosszás **o** felett egyes ékelés helyett kettős van, (ô) ugy-mint: ôc leuelből, 362, ôni, 111. (ôvni.)

oc leuelből, 362. (ok levélből.) „A' szent Benedec Clausromatis Bars varmegeben à Garan vize mellet vgan ezen Geysa eppéte, mikeppen megte-czic az ü ôc leueleből melyet égnehanszer olvastam.“

oddnac, 188. (ódzának.) „es à foglyoknac kö-teli mind meg odânac.“ A' palóczoknál ovd vagy ódd, solvit, óddom, solvo, óddik, solvitur, ód-dék, solvebatur, óddának, solvebantur.

ollyatan, 43. (ollyatén.) Ezen szónak régi végződését megtartá Telegdi; de az e-t a-ra változtatá; mert előtte az 1531-ki kéziratban az 5-ik lapon így irtak: oletan, olietan. — Ollyatán. E-jušmodi, talis, istiusmodi. M. A.

ondoc, 51, 70. (undok.) és a' 108-ik lapon ondogságból. Innen származik a' vak ondok, vakandok, talpa.

oni, 111. (óni. ovni.) Innen származik az ótalom, ovtalom, oltalom; az ód ovd, olt, solvit, Óv, Óuja, Ójja Cavet, tuetur. M. A. Defendit, protegit. S. I. (Kr)

orczazzác, 159. (orczázzák) „Nem hizelkedenec nekic, es nem kedueznec, hanem kemeñen feddic, es orczazzác üket.“ Orczáz, orczazza. Probro afficit, confundit. M. A.

oru, 355. (orv.) „Azt kedig tudgyatoc, hogy ha tudta volna à cheledcs ember, az cinec mely

reszen iöt volna az oru, bizony uigyzot volna 'sa't." A: 355-ik és 431-ik lapon: oruoc; a' 173-kon: oruot; a' 67-ken orzást; a' 672-ken pedig oruu, (oruv) Or. Fur, furax. M. A. Tolvaj, Praedo, latro. M. A. és így különbség van az or és tolvaj közt.

osztón, 313. 381, 528. (osztán, osztén, aztán, azutá.)

ö. Ezen magánhangzó a' tiszamelléki dialectusban igen kitünteti magát; mert a' hol csak a' nyelvnek szelleme engedi, vagy is a' közép e helyett mindenhol hallatik, a' feleségöm, könyér, mögöszöm, szömöm 's több efféle szavakban. Tegledi azonban képesint élt vele; sőt némelly helyeken e-vel cserélte fel azt előszer, 609, többszer, 713, beuu, 92. (böv) beuen, 40, 363. (böven) szavakban; valamint ü vel is, így irván: büitölenec, 50. ü, 49 (ó) üc, 608. (ók) ütet, 45, (ötet,) üchet, 241. (öcscsét,) és az 522-ik lapon ö helyett v-t is tett, ugymint: vtet, (ötet.)

öldözés, 248. (üldözés.) Öldöz, öldözi. Persequitur. item occidit. M. A. öldözés. Persecutio, caedes. M. A. Révainál Üld. Persequitur, Üldet, Persecutio. Valjon nem fölösleges e az üld-öt gyükszónak tartani, midón az öl (occidit) szó is elegendő arra, hogy az üldözésnek gyükivé tchessük.

ölggyüles, 202. (ölggyülés.) „s nem tutta, mint lehetne anya férfinnal való ölggyüles nélkül.“ Az 550-ik lapon: ölggyeth, (ölggyits;) a' 108-kon: ölggyichec, (ölggyitsék;) a' 113-kon: ölggyülesben; a' 132-ken: ölggyülvéu. Ezen szó az el és együlésből eredt 's lett belőle eleggyülés, öleggyülés, ölggyülés, euegyülés; uegyülés. Ölggyülés Mixtio. Monoszlói Hit' olt. p. 165. (Kr.) Eleggyül. Com-

miscetur , permiscetur. M. A. Vegyül. Miscetur, commiscetur. Kr.

öuec, 102. (evék,) „holot három napig lön' nem latuan, es sem öuec sem iuec “ Másutt az ett, itt (evett ivott) szavakban a' szerző a' palóczokkal tartott; most pedig a' tiszamelléki szőejtés fogta fel.

öuedezni ; 709. (övedzeni.) „Mint kellyen peniglen à mi agyekinkat à buiasag ellen fel öuedezni 'sa'.“ Övedzik. Cingitur. Övedzi. Cingit M. A.

penig, 167. (pedig.) peniglen, 44,70,153, 179. (pediglen.) Hanem az ennél és régiebb kedig-et sem veté meg Telegdi, sőt gyakorta élt vele a' mint azt a' k betűben jelenték.

pepechelese, 226. (pepecselése, bibelődése.) „azon modon az atya Istenec sok féle dolga, gondviselése es pepechelese vagon az anaszeteghaz körül.“ Nem illy értelemben találok ezen szót Kresznericsnél; ott Pepecsel. Ineptit, gesticulat. M. A. Pepecselés. Ineptiae, gesticulatio. M. A. Zvonarics 1. R. p. 918; mert annak olly értelműnek is kell lenni, a' millyen a' Bibelődik, bajlódik. Moratur, factitat PP.

Pispöc, 271. (Püspök.) és 261-ik lapon : Pispököc. Ezen szó így írva hasonlőbb eredetijéhez az Episcop-os-hoz; hanem a' Püspök magyarosabb.

pór fiac, 610, (pór fiak.) „Mert im lattyc hog' à pór fiac es koszos saitaroc közzül szedeget arra valo személyeket 'sa't.“ Pór fi. Rustica soboles. Kr.

puposkodása. 561. Puposkodik. Superbit, cristas erigit. M. A. Illyen értelemben van az 564-ik lapon a' „puposkodgyanac.“

rabatas szolga, 35. (rabotás, robotos szolgálga.) „Kiki mind azt vérsi Istentül, à mi iot chelekedet, akar rabotas szolga legyen akar szabados.“ Rabota, robot (robota, sl. Robot sl. germ. opera serva, der Frohndienst. Inde robotolni, operas servas, praestare, roboten. Dank.

rauókat. 626. adószedőket.) „Mint mikor Christus meg adá az adot, noha nem tartozic vala velle, nem akaruan meg botrankoztatni à rauókat.“ Ravani, rovani, róni, incidere, incidendo notare. 2.) censum exigere. Inde: ravás: rovás (rovás, illyr. sl.) baculus incisus. 2.) tributum. Ravásolni, rovásolni, ravátolni, rovátolni, striare. Rovásos, striatus. Rováték, ravátk, rovátk, incisura. Ravátkolni, rovátkolni, crenis incidere. Ravátos. rovátos, crenatus, servatus. Rovat, striatura, incisura. Ravatel, rovatal, census. Rovogatni, crenis incidendis occupari. Ravó, rovó, exactor census Rótt, incisus. Rótás eső, pluvia intermittens. Dankov.

reiam, 48. (rám, reám) a' 273-ik lapon: reiarc, és a' 715-ken, reiatoc.

rulla, 47, 186. (róla.) rullunc, 343. (rólunk,) Mai nap is az egyik rész a' ról, ról-höz; a' másik a' rúl, rúl-höz ragaszkodik. A' szerző ebben a' dunamellékiekkel tartván, így ír: dologrul, 316; halálrul; 316, bűnrül, 72; szülőkrül, 112; a' mit is a' palóczok így ejtenek: dologról, halálról, bűnről, szülőkről.

rutollyác, 646. (rútolják.) „Söt ugy tartyacüket mint ellensegeket, szidalmazác, rutollyác, haborgattyác.“ Rutol, rutolja. Probris afficit. M.A.

S. A' mi ezen betűt illeti, vagy keményhangú az, (s) vagy z-vel lágyított, (Sz.) Mind a' két-félével rendszeren él a' szerző, kivevén néhány ese-

tet, a' hol vigyázatlanságból csere történt a' betűk közt. Így a' kemény hangú s helyett lágyított iratott az erüsen 337, szokcal 577 szavakban, crösen, sokkal helyett; valamint a' lágyított s helyett kemény áll ezekben, uzymint: ason embertül, 79, asonac, 79. bosusaggal, 365; esünkbe vesüc, 522; süksegegis, 61; vesik 61; az aszszony embertül, aszszonymnak, boszúsággal, eszünkbe veszszük, szükséges is, veszik szavak helyett. Megtörténik, hogy az sz helyén két s-set látni, a' mint azt a' gonoss, 417, bessel, 420. (gonosz, beszél) szavak bizonyítják; vagy ellenkezőkép az Ambruszal, Hieronimuszal, Calvinuszal 422. vtalatoszaga 427, (utálatossága) szavakban. Egy helyen az S helyett I-t is látni az Izmét 693. (Ismét) szóban. Zs helyett mindenütt S-t irtak.

S. 126. ('S, és helyett.) „mind az éghazi, s mind a' paraszt rend; és a' 165-ik lapon: „De más képpen lehet, vagyonis, mind it s-mind a-mot.“ Még kevés helyen élt Telegdi az 's-sel; későbbben jött az nagyobb divába.

sajtaroc, 610. (sajtárok, talán sajtárosok, sajtosok, juhászok.) „Mert im lattyc, hog à pór fiac es kozsos sajtarc közzül szedeget arra valo személyeket, kik 'sa't.“

santál, 702. (sántál.) „Két felé santál.“ És ugyan azon a' lapon: „Mig santaltoc két felé?“ Sántál. Claudicat. M. A.

scholaiából, 410. (most Iskolájából.) Az 1531-i kéziratban is mindenkor stalo (stáló) van az istáló helyett.

sem, 66. „Mert ü igassag, es sem változhatik, sem hazudhat.“ Mi ezt így mondjuk: és|se nem változhatik, se nem hazudhat-ik. A' szerzőnek ezen szerkezése nem ad világos értelmet; így érthetjük

azt: Mert ő (is) igazság, és (ő) sem változhatik, sem hazudhatik. Pedig azt akarja mondani: Mert ő (az Isten maga) az igazság, és se nem változhatik, se nem hazudhatik. Tehát midőn az ige valakire vagy valamire kizárólag hivatkozik, ugymint a' felvett példában, ő reá, vagyis az Istenre magára, akkor mondom, hogy (ő) se nem változhatik se nem hazudhat-ik; midőn pedig az ige nem kizárólag vonatkozik valakire, vagy valamire, hanem egyszer'smind másokra is; akkor mondom: mert ő sem változhatik, sem hazudhat-ik. (nec ille potest mutari neque mentiri.) Más mondani: Ő se nem eszik, se nem iszik; mert beteg, Ille nec bibit, nec comedit cum sit infirmus; más ez is: Ő sem eszik, sem iszik; mert ő is beteg. Neque ille comedit et bibit, cum ipse quoque infirmus sit.

sohul, 364. (schol.) *sohul*, *Nullibi*, *nusquam*. M. A. *Sohonn*, *sohunn*. *Nusquam*, *nullibi*. S. I. *Sohanna*. *Nusquamia*. S. I. *Sohult*. *Nusquam*, *nullibi*. M. A. *Telegdi* p. 712. (Kr.)

sotut, 226. (Sotó. *Prelum*, *torcular*. M. A. *Satu Torcular*, *vel cochlea*, *trochlea*, *prelum*. S. I. *Satul*, *satulja*. *Torquet*, *prelo comprimit*. M. A. *Pázm. Kal.* p. 368. 558 (Kr.)

szándoka, 701. (szándéka.) Ulyen a' szunnyadokos, 714. (szunnyadékos, *somniculosus*, *somnolentus*;) az ajandok, (ajándék) szó is, melly az 1531-ki kéziratban néhányszor előjön.

szántalan, 238. (számtalan.) és a' 87-ik lapon: *szántalanon*, (számtalanon) Itt *Telegdi* a' régiebbeket követi; mert az 1531-ki kéziratban is a' 309-ik lapon olvasni, *zántalansága*, (számtalansága;) a' 217-kén: *zanki uettetek*, *számkivetettek*; a' 231-kén: *zankiuettessöm*, (számkivetésem;) a' 398-kon: *zanki wetöt*, (számkivetett.)

szazlo, 320, (zászló, 's ugyan azon a' lapon: *Zazloiara*, (Zászlójára) Mihelyt század, centuria; százados, conturio, miért ne lehetne százaló, vagy százló, signum centuriae, vexillum; 's így a' zaszlon illyr szóból való származtatástól megszabadulunk.

szegic, meg *szegic*, 137. (megtörik.) „Szinte olyan ez, mikoron valakinec à ki magas helyrül ala esic, egic laba meg *szegic*, es halad ád rulla, hogy megis nem szakadot nyaka, hanem chac laba töröt meg.“ Szegés. Ruptio, fractio. M. A. Szegő Ruptor, fractor: violator. M. A. (Kr.)

szeléd, 148,149, (szelid.) és a' 141-ik lapon: *szeledseget*, (szelidséget.) Ez palóczosan van ejtve; valamint a' 261-ik lapon illyes a' *szén*, (szín, color;) a' 63-kon és 510-ken: *szene*, (színe;) a' 241-kén; *szénérül*, (színiről;) és a' 85-ken 's a' 689-keo: *szénről szénre*. (színről színre.)

szelletec, 298. (szellemek.) es à gonoszszelletec ki mennec vala belölöc.“ A' spiritust tovább két századnál nem tudánk nevezni, míg a' jelen század' elején a' régiségből a' szelletet vissza nem hozánk, a' mit is mai napon szellem-nek nevezünk.

szennedetes, 51. (türedelmes:) „A' pispökségben oly tökelletes, tiszta, aietatos es szenuetetes eletet viselt 'sa't.“ Szennedetés Passivus. M. A. Szennedetesség. Patientia. M. A. Margit' Élete. Praynál p. 285. Telegdi Felelet, p. 138. (Kr.)

szer, 327. (Szer. Ordo, series, item Symbolum. M. A.) *rea iuta* à *szer*, hogy io illatot aldoznec.“

szeresse, 113. (szerezze.) „es à papnac aldomasat melto kerniec hogy az vtanalis magzatta szeresse, es magtalansagtuł oltalmazza Isten ütet.“

Magzattal szeretni annyit tenne, mint magzattal áldani meg. Hanem minek az értelem csigázás, midőn nyomtatási hibát tehetni fel, 's 'a' szeresse helyett olvassuk: szerezzé, hogy az vtanis magzattal szerezzé. (szaporitsa)) Meg szerzi. Comparat. item Auctuarium addit. M. A.

szeret, 107. (szerét,) „Ha kedig nem teheti egy barannac szeret, vigyen két görliczet 'sa't.“ Mondjuk: szerét teszi, (valaminek) és még is így fejeznénk ki magunkat: Ha pedig szert bárányra nem tehet; vigyen két gerliczét.

szerte szerent, 427. (Szerte szerint, Undique, circumquaque, undique. Pázm. Kal. p. 771. Kr.) „à keresztyenec szerteszerent à pusztaba es kietlenbe futnac az Antichristus elöt 's a' t.“ A' 276-ik lapon is hanem hibásan ékelve: szérte szerént.

sziu, 336.)Szij. Corium. lorum, ligula. M. A.) „Agyekan valo sziu öue tisztasagra — tanét minket.“ A' 335-ik lapon pedig: „Kemen' teoe szörből chenalt ruhat visele es sziy öuet, mint Illyes propheta.“ Mint a' szarv, szaru, hamu, hamn 's más efféle szavakban a' v betűt az u váltogatta, ugy szinte a' j-t is a' szy (szij) szóban. 's lett belőle sziu. És maga a' szij (lorum) szó is (mint a' sziv, szij, sugit ige) aligha többék által v-velnem ejtetett, (sziv, lorum) mirenézve igen könnyű tőle a' szivós szót származtatni, mellyis annyit tesz, mint: Lentus, flexilis. PP.

sziiü, 713. (szü, sziv.) „Oly igen gonosz az emberi sziiü.“ Szüv, sziv. Cor, cardia. M. A.

szobasunac, 538. (szabásúnak.) „es azt beszelli, hogy neki igaz szobasunac teczic à mi vallaunc.“ Igaz szabású. Verosimilis. S. K. Jó szabá-

sü. Bene aptatus, concinnatus, scissus. S. K. (Kr.)

*szomnehozona*c, 658. (sszomjúhozónak.) A' 670-ik lapon is olvasni: szomnyehozza, 's'ugyan ott: szomnyuhozza, A' j a' ny-al egymást váltogatva hallatszanak a' köznép beszédében, egymint: borjú, bornyú, varjú, varnyú.

szükölködöt, 93. (szüköiködött.) „tahat nem sszükölködöt az Istenec irgalmassaga nélkül.“ Szinte a' 108-ik lapon is: szükölködne bizonyos idő nélkül.“ Szükölködik, és, nélkül, szinte ollyas mi, mint a' semmi sem. Az két fosztó, ez két tagadó állapotú szó. Ha tehát a' tagadás halmozásnak elkerülése végett szabad mondanom: mit sem tud, kit sem bánt hol sem volt; semmit sem tud senkit sem bánt, sehol sem volt helyett; szinte szabad lesz hasonló okra nézve a' két fosztó szó közül az egyiket elhagynom, 's mondanom: tehát nem szükölködött az Istennek irgalmasságában, — szükölkednek bizonyos időben.

t. Ezen betű a' szó' végén sehol sem kettőztetik meg, egymint: it; keszettetet; itt, készítetett helyett, A' palócz beszédben a' kemény-t az i előtt meglágyul, 's a' tinó, szereti, veti így mondatik: tyinó, szeretyi, vetyi.

tahat, 71, (tehát.) Az egész könyvben általában tahat van írva. Tahát. R. Igitur, quapropter. Most Tehát, M. A. (Kr.)

takarosságot, 670. (takarékoságot.) „A' takarosságot dicheric közönsegebben az emberec, ez azt tartyác eszesne, a' ki takarosson szokta marhaiat költeni.“

tano, 106. (tanó, tanú) Másutt is, egymint a' 243-és 705-ik lapon: tanobizonyságot; a' 626-

kon: tanollya; a' 619-ken: tanollyunk. Hanem a' 646-ik lapon még is találkozik: tanúl; a' 148-
kon is tanullyunc. Tanó. Testis, testimonium. M. A.

tapasztalta, 82. (tapintotta.) „Meg tapasztalta Thamas à Christusnac dichöült testet.“ Tapasztal, tapasztalja. Tangit, deprehendit, atrectat. M. A. Experitur. (Kr.) Megtapasztalja. Deprehendit, contrectat., palpat. M. A. (Kr.)

Tarcha dolgat, 520. (maradjon magának.) „Tarcha dolgat Galilaea minden gönörüségiuel.“ Tarts dolgod. Apagesis. M. Á.

tassoly, 99. (tarsoly.) A' német Taschel szóból ered. (Dank.) Illyen a' fassang, kassai, Varsány, a' mellyekben a' magyar az első s-set r-re változtatja, 's mondja: farsang, karsai, Varsány.

testona, 63,65,228. (ide 's tova,) Testova, pro Ide 's tova. Monoszlói Hit' oltalma, p. 376. (Kr.) Azonban nem az ide 's továbból van az öszszehuzva, hanem a' tév vagy tél 's továbból. Innen ered azután a' tév-tél-té-holyog, a' tév-tél-té-továz, a' tév-tél-té-veszt 'sa't.

tetemit, 365, (tetemét.) „hog a' mi Istenünc—e' szent kiraly tetemit nem szünneiec szantalan ielekcel ekeseteni.“ És a' 691 ik lapon: tetemeket. Tetó. Apex, vertex, fastigium. M. A. Hanem a' tetó (mint háztető) annyit is tesz, mint tectum. Tehát a' tetemet a' tetótól származtatván, mondom, hogy a' tetem nem egyéb, mint az emberi léleknek füdele, takarója, hüvelye. Egyébként Tetem. Os, omissis M. A.

tereh, 144. (terh, teher, teri.) A' 45-ik lapon terehtül; a' 181 k: terehbe. Hanem ugyan a' 144-ik lapon így is van ez írva: terhe, terhelletuén.

teremt, 67. (terem) „Minden fa ez okaert, valaki io gyümölchüt nem teremti ki vagattatic

es à tüzre vettetic.“ És a' 223-ik lapon: nemis teremtnec ió chelekedeteknec gümölchot.“ A' 222-ken pedig: hog' iduösségre valo gümölchöt teremnec.“

toluailást, 67. (tolvajlást,) El kel tauoztatunc, (távoztatnunk) hitetlenseget, baluany imadast, teuelygést, orzast, toluailást 'sa't. Tolvaj. Praedo, latro. M, A. Tolvajlás. Grassatura. M.A. Tolvajol, tolvajolja. Depraedatur. El tolvajolja. idem. M. A. (Kr.)

tolynac, 678. (tolnac.) Szala vármegyében hallani ezen szóban az l-et lágyítva.

tudnya illic, 196. (tudnia illic, tudni illic.)

u. Ezen betű az egész könyvben a' szó közepén 's végén v. helyett áll, ugymint: szenuedetes, 51: Touabba, 193; hiu, 40, 156. (hív) oru, 355. (orv.) 's néha elején is, ugymint: uolna, 63. Ellenben a' szavak' elején v használtatik helyette, a'mint ez az vg, 41. (ugy) vij, 127, 189. (új, novus) viettatic, 305 (újítatik) vionnan, 45. (újonnan) viettya, 187. (újítja) 's más számtalan szavakban látni. Az u helyétt o iratik (palóczosan) gyakorta a' tano, 106. (tanú) tanolyunc, 619. tanuljunk) ondoc, 51. 70. (undok) szavakban. Néhol ü is csuszott be helyette vigyázatalanságból.

uolna, 63. (volna.) Az 1531-ki kéziratban mindenhol uona (vóna) olvastatik. Észre vesszük a' közönségesen beszélőkben, hogy az l betűt sok helyen, hol mássalhangzó jó utánna, örömet kihagyják, 's mondják: bót, fót, vót, bolt, folt, volt helyett. Észre vesszük egyszer smind ama' következetességet is, hogy a' szótag, mellyből az l betű elmarad, 's melly a' két mássalhangzó által késletve volt, mértékéből semmit se veszjeitsen, megnyujtatik, mint bót, fót, vót.

Természetesen ama' gondolatra jövünk, hogy az l betűnek eme' használatát „annál fogva, hogy illetően elhagyása a' nyelvet nem sérti, a' csinosabban szólni akarók' találmányának lenni állítsuk. Melly által a' szótag nyujtás elkerültetik ugyan; de a' két mássalhangzónak együvé jötte, melly a' magyarnak kelletlen, és az igen észrevehető sok l, nem tudni, hasznosb e a' szótag nyujtásnál.

uonsza, 138. (vonsza.) „meg uonsza azok-tul malasztyat.“ Vonsz, vonsza. Tráhit M. A.

ii. Ezen kevert hangú magánhangzó, az i-vel, mellyel nagy rokonságban van, mai nap is, a' beszélók' kénye szerint az üdő, idő, ünnepe, innep, süket, siket 's más efféle szavakban változtatják egymást. Hanem Telegdinél olly helyeken is látni i-t, a' hol mi állhatatosan ü-t ejtünk és irunk. Illyesek találkoznak nála: fig, 112, 152; (függ.) figiünc, 349. (függjünk:) figyen, 666; (függjön:) Pispöc, 271. (Püspök) Pispököc, 261. (Püspökök:) kilömb, kilömb, 300. (külömb külömb) 'sa't. Az ö-vel is némi rokonságot tart az ü betű, mellynél fogva ezeket olvasni: (ü, 38. ó, ille:) üc, 608. (ók) üis, 45. (ó is;) üue, 165. (övé;) ücheinec, 206. (öcséinek;) üchet. 241. (öescsét;) ünköztöc, 426. (ö köztök); ünne, 54,64,429,573. (önnön.) A' 200 lapon Vly van ülj helyett.

ücheinec, 206. (öcséinek.) „Heluidius—azt aletotta, hog' a' kiket az Euangelistác vrunc attyafiainac ücheinec es hugainac neuezne, azoc eggyek voltanac velle. De maga kilömbben volt a' dolog. Mert nem chac azokat neuezi fratereknek, az az ühecne, es hugoknak a' szen irás 'sa't“ Lásd a' mi feljebb a' hugo (hugom) szónál mond-

va volt, és a' szerint ugyan ez így lesz előadva: Helvidius—azt állította, hogy a' kiket az Evangelisták urunk' atyafiainak, férkéinek, nőkéineknevez, azok egyek voltak vele. De maga különben volt a' dolog; mert nem csak azokat nevezi fratereknek, azaz: férkének és nőkének a' szent írás 'sa't.

v. Ezen betű helyett, mint az u betűnél is említünk, a' szó' elején némelykor u van írva, ugymint uénec, 623. (vevének;) ueiendő, 109. (veendő:), uolva, 63. (volna:), uonsza, 138. (vonsza;), uesztég, 355. (vesztég;), uisel, 355. (visel;), némelykor pedig ü a' szó végén, a' neü, 198. (név;), hiü, 181. (hiv) 's még 'nehány hasonló szavakban.

vainnec, 365. (vájúvék, vájúdék.) Ilyenek az alkuvék, alkudék; haraguvék, haragudék.

Vala minemü 701. (a' minő) „Vala minemü az igyekezet olyan à chelekedet.“ A' tótoknál vala-ki, vola-kdo; valami, vola-eso.

varadda, 364. (Váraddá.) „Varadda viszik vala temetni.“ Most mondjuk: Budára, Pestre, Váradra. — Esztergomba, Komáromba, Sz. Mártonba. — Györré, Kolosvárrá, Péteruárrá 'sa't.

vehmet, 114. (vemhét) „A' számárnac első vehmet, ég iuhon valch meg.“ Vehem. Equuleus, pullus equi. M. A. Vehm. S. I.

vezerien, 281. (vezéreljen.) „Mi haszon abba nekünc ha nem tudgyuc mint iuthassunc, auag ki vezerien minket oda?“ Vezér, vezérl, vezérljen.

viszat vonszon, 688. (viszát vonszon.) „Es chac hiaba barátkozic Istennec barátial az à ki azoknak vráual vakmerőkeppen viszat vonszon.“ Viszát von. Dissidet, rixatur, jurgatur. M. A.

Discordat. CM. Viszát vonsz. idem: Telegdi Pred
1. R. p 18. (Kr.)

Wesprimet, 704. (Veszprimben.) „Annae v-
tanna, mikor Wesprimetá' szent György eghaza-
ban imadkoznéiec 'sa't.“ Egyedül a' vár-ral vég-
ződő szavakhoz teszszük az att, vagy ott ragasz-
tékot, és mondjuk: Kolosváratt, Kolosvárott,
Péterváratt, Péterváron 'sa't.

y. Nem magán álló, hanem csak a' g, l, n, t-
hez mellékelt lágyító betű ez; 's még is itt némel-
lykor a' j helyett áll a' tery, 146, (térj) vary,
168, (várj) vy, 52, (új) tayban 414. (tájban)
szyj, 335 (szij) szavakban.

z. Mind magányosan, mint egész magány-
hangzó; mind az s-hez foglalva, (sz;) mind lá-
gyító, (nem tekintvén az egyikét nyomtatási hi-
bát) rendesen van e' betű az egész munkában
használva. A' mi azonban a' későbbenszokásba jött
zs-et illeti, (melly Kresznerics' szótárában az S
betűhöz tartozik,) nem egyéb, mint az s által meg-
keményített z, 's egy hangú a' ž tót betűvel, a'
polož, (polozs) és több illyes szavakban. Telegdi
még nem élt vele, csak egyszerű s-set irt helyette,
uzymint: sachko, 99. (zsacszó) sido, sidoc, 93.
(Zsidó, Zsidók.) Sőt mai nap is igen szeretik né-
mellyek illyes helyen a' z-t elhagyni 's így irni:
'sacszó, 'semle, 'sidó.

zanabona, 148. (zenebona.) És az 567-ik
lapon: zanabonatul. Illyes habarusag, 559 haba-
hurgyán M. A. a' háboruság, hebehurgyán helyett.

zauarlot, 204. (zavárlott) „Latec az urnac
hazaban ég be zauarlot kaput.“ Závár. Pessulum,
vectis, repagulum, claustrum. M, A.

zúgodnac. 608. (zúgolódnak.) Zúgódik. Fre-
mit. M. A. Telegdi, Felelet. p. 88. (Kr.)

Tud. Gyűjt. XI. Kötet. 1841.

Itt vannak tehát Telegdi Miklós' magyarságának néhány jelesb vonásai, melyekből a' nyelvnek tisztasága, a' csinosodásban haladni indulta's különösségei tűnnek ki. Itt látjuk, (a' birság, feleink, hadnagy, hon maradjon, kietlen, kér, nőszés, ok levél, or, szellet most szellem, tetem's több illy szavakban) hogy a' sokszor kárhozott nyelvújítóink nem egyebek, mint a' feledékenység' örvényében merengő szavainknak's szóllás-módjainknak visszaidézöik. Itt látjuk még azt is, hogy a' szórövidítést sem mi gondoltuk ki, hogy azt már Telegdi is tevé igy irván: ett, folyamik, forgódjék, hatod, itt, lének, takarosság'sa't. evett, folyamodik, forgolódjék, hatodik, ivott, levének, takarékoság helyett. Csak a' túlzókra lenne méltó boszorkodnunk, ha gyömolcsöt nem igérő ültetményeik megfogamzanának.

Szedes Fábian

2.

*Zamobor Zágráb Vgye szárántúli részén
fekvő mező Város Slavonia, nem pedig
Horvát Országhoz számított.*

A' valóságos Slavonia' fekvését, kiterjedését és határszéleit hazai törvényeken és hiteles okleveleken épült erősségekkel Tud. Gyűjt: 1836. évi folyamata 5. köt. 51—71, lapig azon értekezésben bőven's világosan kifejtettem, melyet Verőcze, Szerém, Posega Vgyékről és Gradiskai, Erodí, Pétervári katonai Végvidékekről mint Magyarországának valóságos és elidegenithetetlen részéről szerkeztettem, 's ottan 36. Lap. közrebo-csátottam. Diplomaticai bizonyságokkal meg van

ott mutatva, hogy még a Száva folyótúl kiderjedelt vidékekis Slavoniához számítottak, nevezetessen V-ik István király 1272-én költ s 57. lap. közlött adomány leveléből, kivilágloott, hogy Szávan túl Zágráb Vgyében Karnioia szélétől egy órányi távolságban fekvő *Szamobor* mezőváros 's vár Szlavoniában helyheztetett.

Ehez jelenleg még egy hiteles adomány levelet adok hozzá, nagyobb bizonyítás okaért, mellyben IV-ik máskép Kun László k. 1274-én nyilvánosságossan mondja, hogy ugyan azon *Zamobor helység és vár Slavoniában helyheztetett*. Az egész tartalma az oklevélnek így következik :

Ladislaus Dei gratia Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgq. Rex omnibus praesens scriptum inspecturis salutem in Domino. Regum liberalitas pensare debet merita singulorum, et illorum praesertim amplexari favore gratiae potioris, quos devotae fidelitatis constantia culmini fecit regio complacere. Proinde ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire quod nos attendentes et considerantes, Qualiter Comes Ivan filius Inzlay fidelis noster nedum tempore gentis tartaricae, cum Regnum Ungariae invasisent, prout per Barones, Nobiles et Proceres Regni nostri nobis clarius constitit luce clara verum etiam ab omnibus infantiae suae temporibus in plerisque casibus, diversis articulis, et multiplicibus expeditionibus et maxime contra Regis Boemorum nostri inimici capitalis versutias indesinenter dimicando, nobis servivit fideliter, laudabiliter et devote, ipsum volumus insignire Regalibus donativis, quamquam modicum sit, quod ad praesens agimus, suorum respectu meritorum concedentes, do-

nantes, et ex certa scientia statuentes eidem Comiti Iwan, et per eum suis haeredibus, haeredumque suorum successoribus quandam Villam nostram in Slavonia existetem, *Zamabur* nuncupatam cum suis Juribus uiversis et cum tributo portae pro ipsam Villam in Regni nostri confinio existentis, sitae in terra Iwan Comitis antedicti, jure perpetuo possidendam, maxime cum Castrum, quod in praedicta terra Zamabur praedicti Boemi Regis homines construxerant, idem Comes Iwan multo sudore, multis laboribus, et expensis, et non sine suorum sanguine et cruore ab ipsis inimicis nostris rehabuit et recepit. In cujus rei certitudinem presentes concessimus Ltras duplicis sigilli nri munimine roboratas. Datum per manus Mgri Benedicti stae Strigoniens Ecclesiae Electi et Comitis perpetui loci ejusdem, Budens Praepositi et aulae nostrae vice Cancellarii dilecti et fidelis, nostri, Anno ab incarnatione Dni Millmo Ducentesimo LXXIII. Regni autem nostri Anno tertio. Venerab. Patribus Stephano Colocen, et Joanne Spalatensi Archi Eppis, Lamperto Agriens. Briccio Chanadien. Job Quinquaecclesiens. Paulo Veszprimien. Aulae nrae Cancellario, Philippo Vacien, Aulae Dnae Reginae Consortis nrae carissimae Cancellario, Timotheo Zagrabien. Dionysio Jaurinens. et Petro Transylvano Eppis Eceleas Dei feliciter gubernantibus. Rolando Palatino et Judice Cumanorum, Dionysio Bano totius Slavoniae, Egidio Magro Tavtrnicor. Nstrum, Matheo Waiwoda Transylvano, Comite de Zonuk, Petro Comite Supruniensi et Simigiensi, Moys. Magro. Tavarnicorum Dominae Reginae Consortis Nrae cmae Comite de Scipus, Petro Mgro agazonum nror. Comite Zulugageuriensi, Salamone Comite Albensi, Erney Judieae Curiae Nrae. Comite de Zatmar, Nicolao Mgro Dapife-

rorum nror. Comite Musuniens. Philippo Comite
Castriferrei, Dedalo Comite Zaladiens. Michaelae
Comite Mitriensi, et aliis quam pluribus Cottus
Regni tenentibus et honores.

Három indító ok ösztönöz engemet ezen okle-
vélnek közrebocsátására: 1 „azon másolat, melly
Codex diplomat. ecclesiast. et civilis című mun-
kának VII. köt. 2. Csom: 107 lap. olvasható, lé-
nyeges hibával közre bocsáttatott, mellyet itt el-
igazítani akartam. Abban tudniillik az esztendő
száma 1234. és 1284. hibásan van kitéve, holott
az eredeti példányban 1274. vagy is M. CC, LXX-
III. olvasható, és helyesen ugyan: mert az ok-
levél' végbeszédében előszámlált Püspökök 's or-
szág' Zászlóssai ugyan ebben az 1274. nem pedig
1284. évben viselték az ott kijelentett hivatalaikat
's tisztségeiket, a' mint azt számos kétségtelen ok-
jevelés adatokból igen könnyű volna lebizonyítani.
Az eredeti adomány-levél hártján írva, petséttől
ugyan megvan fosztva; de ennek nyoma a' lefüg-
gő sárga és zöld színű selyem fonalakból öszvete-
kert sinoron még mostis látható. Találtatik az T.
N. Posony Vgye leveltárában, hol általam 1840.
Július 7-én gondosan 's hibátlanul lemásoltatott.

2-o Ezen hiteles kútfőből tudjuk legelsőbben,
hogy Ottokár Cseh király 1271. évben V-ik István,
és 1273. Kun László magyar kir. közt támadott
háború alkalmával Cseh király zsoldosai magyar
honnak a' Száván túl fekvő részét is elfoglalták, ho-
lott mind honi mind külföldi történetirók Poson,
Nitra, Moson, Győr, Sopron, Vgyék' pusztitá-
sáról bőrlőadással irván, a' Száva folyó és Adria
tenger közt kiterjedt vidékek meghódoltatásáról
nem emlékeznek. Ugyan abból értésünkre esnek
Zamobor várának első építőji és építése kora is.

3-or Az ideimúlt Augustushó 10. napján Zágrábban tartott Horvát országí közgyűlésben egy különös küldöttség neveztetett ki azon útasítást kapván, hogy az előtte nyitva álló minden országos levéltárban olly leveleket fürkészsne ki, mellyek segítségével, Posega, Verócze, Szerém vgyékre nézve Sz'avonia ország czimet lehessen biztosítani, és a' jövő magyar Ország Gyűlésére küldendő követek számára útasítást olly értelemben készíteni. Bizvást kételkedhetni, hogy a' kiküldöttség a' kitűzött tárgyat illetőmult 18. Század' kezdete előtt szerkeztett oklevelekre 's bár millyen más emlékekre akadand; de olyanok, mellyek' erejénél fogva Szlavonia ország czimet Varasd, Körös, Zágráb Vármegyékre lehessen alkalmaztatni, véghe-telen számmal találhatók. Könnyen megtörténhetik ugyan, hogy olly emlékezetes irasok kerűlnek napfényre, mellyek tartalmából kiviláglik, hogy Velike (Kralyovia Velika, Nagy kraljeva) Dobraku-cha, Biela Sztena (Fejérkő) várak 's más némely helyek, mellyek most Posega 's Verócze Vgyékben, és Gradiskai határórzó ezered vidékében fe-küsznek, régi időben, p. o. 1556. 1526. 1356. esz-tend. Szlavonia ország körében helyheztettek; de abból mégsem következtethetni, hogy Posega 's Verócze Sz'avoniához tartozott volna, mert a' nevezett várak's helységek azon időben nem a' nevezett hatóságok' területében, hanem Körös Vármegye kebelében helyheztetvék, Körös Vgye pedig hogy Szlavonia ország kiegészítő részét tette legyen se-kisem tagadhatya. Elszakasztattak a' nevezett he-lyek Körös vntől 's csatoltattak Posega v-hez és Gradiskai végezered' vidékéhez a' múlt 18. Század-ban azon alkalommal, midőn III. Károly 's M. Theresia kir. uralkodásuk alatt mint a' polgári igazgatás alatt megmaradt vgyék, mint 1702. fel-

állított Brodi, Gradiskai végeszeredek' vidékoi' ujonnan szerkeztettek, és a' hatarszélei nem a' régi vonal szerint kijeleltettek.

Posonban 7. Sept. 1840.

Gyurikovits György.

3.

A' lélek szellemiségéről.

A' lélek szellemisége vagy anyagtalansága (immaterialitas seu spiritualitas animae) alapja minden a' lélek jövendő, vagy sírontúli állapotját illető tanitmányoknak. Ha a' lélek anyagi részekből, vagy az anyag valamelly módosításában állana, vagy az anyagi elemek valamelly szerkezetével (combinatio) elválhatatlanul össze volna kötve, semmi okunk nem lenne hinni, hogy az lényünk physikai részét túlélhesse, sőt inkább a' test elbomlásának az ő szétromboltatása is szükségesképi következménye fogna lenni. Igaz ugyan kétségen kívül, miszerint a' test azon értelemben nem romboltatik szét, hogy megsemmisítésről szó lehetne; de szintollyan igaz az is hogy azon anyagi részeknek különös alkotása és elrendelése, melyekkel a' lélek elválhatatlanul összeköttetve gondoltatik, a' megsemmisítés valódi értelmében romboltatik szét, mert a' részek ezen alkotása és elrendelése a' halál után szintúgy nem létezik, valamint egy márványszoborral nem mondhatni, hogy létezik, miután oltatlan mésztömeggé égettük össze. Mir pedig a' materialismus minden theoriája

szerint a' lélek az anyagi részek különös alkotásához és rendezéséhez, nem pedig magához az anyaghoz tartozik, mert olyan esztelen theoria nincs, melly magát a' részecskék egész tömegét függetlenül elrendezésöktől és alkotásuktól nyilatkoztatná a' lélek helyévé. Ezen alak és életművesség szétromboltatása tehát a' lelket, melly abban állszintolly bizonyosan szétrombolja, valamint a' szobor értelmi kifejezésének szépsége oda van, midőn a' márvány mészporrá változott.

De szerencsére a' materialismus tanitmányai semmi szilárd alapon nem nyúgosznak, sem az okosság, sem a' tapasztalás részéről. Azon tételeknek, mellyekben ezen tanitmányok előterjesztettek, terjedelmes és határozatlan alakja már eléggé bizonyítja helytelenségöket. Nem könnyű bizonyos meghatározott értelmet kötni össze azon tétellel, miszerint a' lélek az anyag részecskéinek bizonyos elrendezésével elválthatatlanul összeköttetve állítatik, még nehezebb megfogni mit értenek az alatt, mikor azt mondják, hogy a' lélek az anyagnak bizonyos módosítása; úgy tekinteni pedig a' lelket, mint az anyag bizonyos szerkezetét (combinatióját) mintha az épen azonpillanatban lépne letne, midőn az anyag részecskék a' kiszabott rendet felveszik, a' szók átaljában érthetetlen összehalmozásának látszik.

Mi azonban a' tapasztaláshoz folyamodunk, 's megvizsgáljuk minő eredményeket ad ezen biztos vezér, mellynek az újabb philosophusok igen készek hinni, bár azt a' régi bölcsek többnyire mint igen csekély segédet, megvetették.

Először is meg kell jegyezni, hogy azónlénynak mellyet lélcnek nevezünk, az anyag különös szerkezetéből származása átaljában különös

és példátlan működés. Az ilyen eset a' maga némében egyetlen, 's nincs példa rá, hogy bizonyos elemek egyesülete valami olyast állítna elő, melly nem csak minden egyes alkotó résztől egészen különböző, hanem az egész egyvelegtől és épen olyan különböző volna. Ha egy savanyt alkalival elegyítünk, előállíthatunk egy harmadik testet, melly sem ennek sem amannak, hanem saját tulajdonával bír, melly amazokétól különbözik; itt azonban a' harmadik test a' két másiktól áll bizonyos szerkezetben. Itt nincsen két tárgy, két különböző leny, a' közép só melly a' savanyból és alkaliból képződött, és egy más tárgy melly ezen középsőtől különböznék, 's most először az által származnak, hogy ezen só létre jő. E' történik midőn „a' véső által életre lágyított márvány lángra kap,“ hogy a' költő szavaival éljünk, — ekkor mi a' márványnak ugyan új alakot 's olyan tulajdonságot adtunk hogy érzékeinkre, emlékező vagy képzelő tehetségünkre kellemes benyomást okozzon; de mind e' mellett 's mind ezen változás daczára is a' márvány csak márvány marad: szép és jelentőséggel teljes márvány állott elő a' formátlan darabkó helyett, 's ezenkívül a' márványnak azon alak által mellyet a' kőnek adtunk más nemű vagy új lételt nem eszközöltünk. A' materialista köteles megmutatni: hogy az anyagnak különös móddali elrendelése által mind az életműves test, mind pedig még valami tőle különböző állítatik elő, melly ennek tulajdonságai közül minéműek a' terület, nehézség, szín, forma egyikkel sem bír. Az ő kötelessége megmutatni, hogy a' chemicus, ki választóvizet és hamuzsirt elegyít szintugy mind salétromot, mind ezen három tárgytól egészen különböző valamit állít elő, melly azon pillanatban, midőn a' salétrom kristályosodik, lé-

tezni kezdett; meg kell mutatnia, hogy azon szobrász, ki Apollót faragta, nem csak a' márványnak emberi alakot adott, hanem egyszersmind a' márványtól és a' szobortól valami különbözőt hozott létre, melly egyszersmind mind a' kettővel létezik. Ha tehát theoriájok igaz, meg kell vallani hogy az semmi a' félén nem alapszik, mire bennünket valaha a' tapasztalás tanított volna; olyan működések végrehajtását, olly viszonyok létezését teszi az fel, mellyekkel semminek njt ismerünk csak távolról sincs hasonlatossága.

A' materialisták tanitmányának másodsor minden alakban, mellyet az csak felvenni képes, a' tapasztalás legnyilvánosabb 's legbiztosabb következtetései ellene mondanak. Azon erősség mellyel bírunk a' lélek létele iránt, maga magában tökéletes, 's az anyag tulajdonságaitól vagy lételétől egészen független. Ezen erősség nem csak olly nyomós és kielégítő, mint azon erősség melly bennünket az anyag hívására kényszerít, hanem annál sokkal nyomósabb és kielégítőbb; a' megmutatás lépcsői kevesebbek, az igazság, mellyre azok az okosságot vezérlik, messzebb van azon axiomától azon szemlélő lési 's magában világos (evidens) tételtől, mellyből a' megmutatás származik. Az anyag lételét hisszük, mert érzékeinkre bizonyos benyomást tesz, azaz mivel bizonyos változást vagy bizonyos hatást okoz, 's ebből azt következtetjük, még pedig helyesen, hogy ezen hatásnak okának kell lenni, bár azon megmutató erősség, hogy ezen ok valami kívülöttünk létező legyen, semmikép nem szinte ollyan világos. De lelkünk lételét ismerjük, öntudatunk vagy gondolkodásunk által a' felett, mi bennünk történik, 's magunknak mint érző és gondolkodó lénynek létele a' léleknek melly érez és gondolkozik, lételét

magában foglalja. Tudni hogy vagyunk, és hogy gondolkodunk, annyit tesz tehát mint lelkünk lételetől ismertetünknek lenni. Ezen isméret azonban az anyagtól egészen független, 's ezen isméretnek tárgya tulajdonságait, állapotjait és munkálata módjait tekintve az anyaggal távolról sincs semmi hasonlatossága. Sőt az anyag lételetéről is csupán a' lélek működései által van ismertetünk 's ha választanunk kellene egyiknek vagy másiknak lételetéről kételkedni, sokkal biztosabb lenne az anyag mint a' lélek lételetét hozni kétségbe.

A' lélek létele és működései, ha egyszer feltesszük hogy az létezik, elegendők mind azon jelenségek kimagvarázására, mellyeket az anyagon észrevenni gondolunk. Ellenben az anyag létele és munkálata akár mint változtatgassuk is azt, a' lélek jelenségei közül csak egyet sem képes kimagvarázni. Nem hisszük erősebben a' körülünk észrevehető tárgyak lételetét ha az egészség és ébrenlét állapotjában vagyunk, mint valóban azon képzeletzeletjátékokat is (phantom) mellyeket a' képzelőtehetség, az alvás vagy a' tébolyodás óráiban idéz elő. De soha sem állított elő valamelly anyagi hatóság által szerzett munkálat lelkiéletelt, vagy a' lelki lételetnek hívését; sőt úgy látszik hogy ez valóban nem egyéb mint *contradictio in terminis*. Hogy minden körülünk csak a' képzelőtehetség teremtménye volna senki sem állíthatja, az lehetetlen. De hogy lelkünk, az melly emlékezik, egybe hasonlít, képzel, egyszóval az a' mi gondolkodik, az, minek lételetére folyvást eszmélünk, az, minek szükségesképp létezni kell, ha mi magunk létezőnk, az mi saját működéseit gondolatjai tárgyává teheti, hogy az no létezőnek, az szintolyan lehetetlen mint valóságos *contradictio in terminis*. Hírünk tehát a' legszigo-

rúbb nemű evidentiával, letdolgokból származtatott legmagosabb 's tévelygés nélkülibb inductioval azon követelésnek igazolására, hogy a' lélek létezik, 's az anyagtól tökéletesen különböző és független.

Ezen tétel nem csak a' materialisták tanítmányát egészen tönkre teszi, hanem a' legerősebb következtetésekre is vezérel bennünket a' lélek további tartására vagy megmaradására nézve, azontúl is midőn a' test mellyel a' síron innen élete alatt egybe van kapcsolva, porrá vált. Egyetemes tapasztalásunk csak egy példát sem mutat a' megsemmisítésre. Az anyag folyvásti változásnak van alávetve, de soha sem romboltatik el egészen; lételének alapja és módja vég és szünet nélkül változik, de lenni soha sem szűnik meg. A' test elrothad 's azt mondjuk hogy elbomlik, azaz elemeire oszlik fel, 's anyagul szolgál a' mindaz az élő mind él et nélküli természet új szerkezeteire, de egy részecske sem lesz semmivé, semmi sem szűnik meg soha létezni, mi bennünket környez. Ha a' lélek a' halálban megszűnne lenni, ez egyetlen példája lenne a' semmivé lételnek, mellyet ismerünk.

De miért nem változhatnék az el — kérhetvé valaki, mint a' test, miért nem szóratnék szét, 's oszolna fel elemeire? A' felelet könnyű azért mert a' testtől abban különbözik, hogy nincsenek részei; általános (absolut), egy és egyszerű, 's következőleg semmi szét vagy feloszlásra nem képes. Ezen szók és működések vagy történetek mellyekre azok vonatkoznak az egyszerű és anyagtalan létre nem alkalmazhatók.

Egyébiránt a' mi eszménk a' semmivélételről csupán az anyagról vétetett, 's a' mit így szok-

tunk nevezni, az egyebet nem jelent mint az alak megváltozását, részekre feloszlását, 's új alakokba való szerkezetét. Ha nem volnának példáink azon elváltozásokra mellyeket az anyag szenved, a' szétrombolásról vagy semmivéléről fogalmunk sem lenne. De ha a' dolgot magát vizsgáljuk, a' semmivélétel lehetőségét meg sem foghatjuk; gondolhatjuk ugyan hogy p. o. egy bizonyostömeg puskapor vagy más gyuladékony anyag az elpukkanás vagy elégés által mint ilyen megszűnik lenni; de hogy minden elemei tovább is ne folytatnák lételőket különböző állapotban és új szerkezetekben, az megfoghatatlannak tetszik. Ezen folyamatot tovább nem kísérhetjük gondolatunkkal, 's még csak távolról sem képezhetünk magunknak fogalmat arról, mikép szűnhetnék valaha meg lenni valamely részecske, melly már egyszer létezik. Hogy foghatnánk tehát fel azon eszmét, hogy a' lélek mellyről tudjuk hogy már egyszer létezik, valaha megszűnnék létezni. Ez olyan eszme, melly felfogó tehetségünket egészen meghaladja. Nem vehetjük ugyan többé fel a' lelket a' test elbomlása után, mert máskor sem érzékeink által vehetjük azt soha fel; lételőt másokban csak az anyagra való hatásaiból ismertük meg, 's nem volt iránta semmi tapasztalásunk a' testtől független állapotjában. De épen nem következik, hogy az ne léteznék csak azért mivel megszüntünk hatásait az anyag valamely részére észrevenni. Összefüggésben áll az az anyaggal, mellyre hatott, mellyre munkált, 's mellynek reá való munkálatát megszokta; midőn az elválás megtörtént, ezen anyag a' test nagy változást szenvedett, de csak olyan változást, melly onnan származott, mivel ez összetett természetű. Ezen elválás a' lelket hasonló módon nem érde-

kelhetto, mert az egyszerű és nem összetett természetű. Hogy mi többé nem veszünk észre munkálatokat, mellyeket a' lélek az anyag valamely részére okoz, 's melly egyedül szolgál eszközül arra, hogy mi a' lélek lételét kipuhatóljuk, ez épen nem bizonyítja, hogy az többé nem léteznék; sőt ha megengedjük is, hogy az sehol többé semmi hatással az anyagra nem lesz, még ez sem bizonyítja, hogy az megszűnt létezni. Valóban ha a' lélek semmivé lételéről beszélünk, elmondhatjuk, hogy olyan szót használunk, mellyel még a' képzelőtehetség sem képes bizonyos meghatározott értelmet összekötni. Minden esetre sokkal nehezebb hinni, hogy ezen semmivélétel megtörtént 's megfogni, hogy történhetett ez meg, mint azt hinni, hogy a' lélek az elkülönözött létel valamely állapotjában a' testtől megszabadulva tovább is megmarad, 's megfogni mikép eszközöl-tethetik ezen létel.

Továbbá meg kell jegyezni, hogy az anyagi világ szintúgy nem mutat egy példát is a' teremtésre mint a' semmivélételre. A' millyen volt az anyagi világ mennyiségére nézve mikor létele kezdődött, olyan most is, egy részecske sem járult hozzá sem belőle el nem vétetett. Változást, folyvásti változást szenved minden részeiben, 's minden időperczen örökké; de ámbár a' szerkezetek és viszonyok ezen részeket szüntelen változtatják, egy sem teremtett újra közülök, egy sem lett semmivé. A' lélekről ezt nem mondhatni, ez folyvást szemünk előtt hozatik létre. Ezen körülmény egy részről gyengítheti a' lélek további megmaradása mellett szóló erősséget, mert azon következtetésre vezérelhet, hogy a' lélek, valamint teremtetni látjuk azt úgy el is bomolhat, a' midőn az anyag, melly semmit sem gyarapodik, nem is

veszthet semmit. De a' lélek megmaradását bizonyító erősség ezen körülmény által sokkal többet nyer mint vesz, mert semmi sem világosíthatja fel inkább mint ez, a' lélek és anyag közötti különbséget, semmi sem mutathatja meg olly szemebetünőleg, hogy a' lélek mint szellem az anyagtól független.

A' léleknek az anyagtól függetlenségét 's azon tehetségét, miszerint ő az anyag nélkül is létezhetik, általában eléggé felvilágosítja minden, valami alkotásának általános különbözőségét mutatja. Működéseinek megfoghatatlan sebessége talán legszembetűnőbb vonása ezen különbségnek; kétséget nem szenved pedig, hogy ezen sebesség azon mértékben nevededik, mellyben az érzékek közbejövetele, azaz a' test befolyása szűnik. Termérek lettdolgok, különösen az álom jelenségeitől kölcsönöztek, 's azokkal összefüggők, nagy világosságot vetnek ezen tárgyra, 's úgy látszik tisztán kimutatják a' test és lélek közötti össze nem függést.

A' testi működések az alvás ideje alatt rész szerint felfüggesztvék, legalább mindazok melyek az akarattól függenek. Az érzékek azonban megtartják élességeik egy részét, 's a' tapintás és hallás érzéke különösen érdekeltethetnek, a' nélkül hogy az alvó az által felébresztethetnek. Az eszmék megszűnván az érzékek által közöltetni, ennek következménye, hogy a' léleknek, különösen a' képzelő tehetséggel kapcsolatban álló munkássága sokkal erősebbé és folytonosabbá lesz. Ez két módon nyilatkozik: először azon gyorsaság által, mellyel minden benyomás az érzékekre eléggé erősen felfogatik, arra hogy éreztessék, de fel ne ébresszen, 's az eszmék új csoportjának alapjává

téessék, azonnal alkalmazkodván a' lélek a' benyomás sugallatihoz, 's minden gondolatit vele összehangzásba hozván; másodsor pedig azon képnek szerfeletti 's temérdek egymásra következése által, mellyek egyetlen perczben tökéletes világossággal 's meghatározottsággal vonulnak a' lelken keresztül.

Az ezen tárgyat illető lettdolgok számosak 's tagadhatatlanul bizonyosak, mert naponkint elő kerülnek. Mindenki ismeri azon hatást ha éjjel forró vízzel tele üveget visznek közel talpához: mindjárt azt álmodja az ember hogy forró hamun vagy vulkánmoslékon keresztül megy, vagy hogy lábait megégette, mivel a' tűzhöz közeledett. Ha valamely nyílt kocsiiban álomba merülünk, a' hatás igen érdekes 's valóban tanúságos minden váltokozás. A' mint a' szél fúni kezd, azt álmodja az ember, hogy valahol a' szabad ég alá került, 's fedél alá szeretne menni, de nem talál; továbbá a' hajó fedelén van az ember 's az erős vihartól szenved, a' vitorla háta megé búvik, de a' szélismét elveti, siet a' dereglye felé, de a' lajtorja el van véve, vagy az ut máskép elzárva. Továbbá ismét egy olyan házban találja az ember magát, mellyben minden ablakok ki vannak nyitva, mellyeket hijában próbál bezárni, vagy egy kovácsműhelyt lát, 's a' tűz oda csalja, száz fúvókat lát benne dolgozni, de a' fúvók hirtelen kioltják a' tüzet 's hideg fuvalmokkal az egész kovácsműhelyt betöltik, 's az ember szintúgy fázik mint az országúton. Ha az ember időről időre felszerken, 's itt ismét elalszik, az álmoknak ugyan azon csoportja áll ismét elő mind azon váltokozásokkal, mellyekre csak képesek gondolatink.

De ezen változásoknak 's az eszmék egymásra következésének gyorsaságát ezen próbatétel által nem lehet kipuhatolni, de egy másik túl az elégen bizonyítja azt. Próbáljon valaki, ki rendkívül álmos, egész éjszaka ébren volt, 's a' következő nap sem aludt, lefeküdni, 's kezdjen el valamit diktálni: mihelyt néhány szavakat kimondott, azonnal azt tapasztalja, hogy elalszik, 's az író, ki az utolsó szót ismétli, jeléül hogy a' kimondott tétel már leván, ismét felsorkenti; nem telik bele 5—6 másod percz, 's az alvó lehetetlennek fogja találni, 's nem lehet vele ellítetni, hogy néhány órától fogva nem alszik, sőt korholni fogja az íróf, hogy az írás mellett elaludt; olly nagy tetszőleg azon álomnak hosszúsága, mellyet álmodott, mintha az az egész életén keresztül nyult volna. Ezen próba ételt könnyű elkövetni; 's ujra megujra úgy fogja találni az alvó, hogy végetlenálma megújul, 's mindenkor képes lesz megmondani, melly rövid idő alatt mult az el. Mert feltéven hogy 8—10 másod percz kivántatik a' 4—5 diktált szavak leírására, még is az álom alig kezdődhetett elébb mint 4—5 másodpercz mulva a' leirt tételnek erőlködött kimondása után, úgy hogy legfeljebb 4—5 másod percz telt el az alvással. Hihetőbb azonban, hogy csak egy másod percz is nehezen mult el, mert egy meglehetős író kétszót egy másod percz alatt leír, 's feltéven hogy négyet kellene írnia, 's ezen időnek fele alvásban mult el, azon időköz melly az közbejött képek számát tekintve évekkal vetekedik, csak egy másod percznyi volt.

Egy másik próbatétel még szembetűnőbb, 's nevezetesebb bizonyiságnul szolgál mind a' gondolatok sebességéről, mind azon gyorsaságnról, mellyel folyamatajok azonnal valamelly külső, az ér-

zékek által nyert benyomás szerint váltakozik. De ezen próbatétel nem olyan könnyen megtehető. Egy szúrás azonnal hosszú álmodást okoz, melly olyan formán végződik, mintha az alvó valamely erdőben kóborogna, 's valamely törtől vagy vad állat körmeitől sebet kapna, mi őt azon pillanatban felébreszti. Midőn egyszer Angliában az ellenség berohanásától tartottak, egy elsütött puska hangjának hallására, egy katona azt álmodta, hogy az ellenség partra szállott, ő pedig a maga rendelt helyére ment, 's az első tüzadásnál ott lett volna, melly lövés őt ezen pillanatban felserkentette.

Ezen leírt dolgok megmutatják a' gondolatrendkívüli serénységét: mert a' szúrás és a' lövés egy pillanatban történtek, 's hatások is pillanati volt, és még is a' lélek ezen pillanatban a' képzelet hosszú működésén ment keresztül, melly a' benyomás első részével kezdődött, 's mint maga az alvás, annak folytatásával a' benyomás utolsó részével végződött. Jegyezzük meg, mi történt egy pillanatban ezen olly parányi időrészcse alatt. A' kezdődő fájdalom vagy pukkanás érzése közöltetik a' lélekkel, 's ezen érzésekkel kapcsolatban álló témérdek dolgokrol gondolkodásra vezeti azt. De ezen érzés azon rövid pillanat egy részére nézve, melly alatt a' benyomás tart, elvész, vagy feledékenységbe megy, mert a' berekesztése vagy végződése új gondolatcsoportokat okoz. A' járás az erdőben, a' sietés a' rendelt helyre, a' kezdő érzés által okoztatik. Azután következnek azon sok dolgok, melyek ezen érzéssel nem máskint állnak kapcsolatban mint hogy az által eszközöltettek, 's utolár jó a' seb és a' puska-lövés, mellyeket az érzés tovább tartása állít elő míg ezen idő alatt a' lélekre tovább is munkáló hatás olly munkálatot

eszközölt, mely azon gondolatcsoporttól, melyből az álom áll, egészen különböző t. i. azon hatás mely a' lelket az alvás állapotjából kiragadja, 's a' testeni uralkodását ismét helyre állítja. Sőt azt is lehet mondani, hogy a' léleknek egyszersmind ezen kettővel egy harmadik működése is történik, előrelátás, a' csomók megoldása után, mert a' képzelőtehetség úgy intézkedik az alatt, mert az álom valami olyan eseményen végződik, mely az érzékekre tett benyomással összeillik, mely benyomás az egész gondolatcsoportot eszközölte.

Ezen lettdolgokból úgy látszik egész alapos-sággal következtethetni, hogy csupán az elalvás-kor 's felbredés előtt álmodunk. Ezen pillanat tökéletesen elegendő azt felvilágosítani, mi egész éjjeli álmodásnak tetszik. Tökéletesen igaz, hogy ezen próbatételek szerint csupán csak annyira emlékezünk mi egyetlen pillanatot képes betölteni; 's semmi okát nem lehet látni miért emlékeznénk csupán ezen egy részére az álomnak ha sokkal többet álmodtunk volna. Azon lettdolog, miszerint akkor álmodunk legtöbbet, mikor nyugodalmunk megháborítatik, ezen állítás igazságát a' legszembetűnőbben bizonyítja. Az ágyban töltött nyugtalan megháborított éj folyvást bővölködik álmokkal. Azon éj is melyet utazás közben a' kocsiban aluszunk át, teljes álmodozásokkal. Minden rázásra, mely bennünket egészen vagy félig felserkent, álmodni kezdünk. Ha az alvás közben, mint némelyek igen valószínűleg állítják, mindig vagy rendszeren álmodunk, de az álomnak csak egy részére emlékezünk, az a' kérdés támad, miért emlékezünk mindenkor valahányszor elalszunk vagy felserkenünk csak egy álomra és nem többre? Ha egy éjszaka, mellyen

alvásunk sokszor félbeszakadt 20 álmod is visszahozhatunk emlékezetünkbe, honnan van hogy csak egyre vagy kétfőre vagyunk képesek emlékezni, ha alvásunk tartós volt? Azon idő hosszát, melyet az álom mellyre emlékezünk, elfoglal, adhatjuk egyedül okául hogy a' többieket elfelejtjük; de ezen ok meg nem áll, ha valahányszor felserkenünk, különös álmokra emlékezünk.

Semmi körülmény nem gondolható, melly képesebb volna, mint ezen lettdolgok a' lélek erejének szerfeletti gyorsaságát, 's az anyagi állományoktól vagy hatásoktól általános különbözését bizonyítani; 's semmi sem képes bennünket inkább megnyugtatni az iránt, hogy a' lélek természete saját lételevel a' testtől függetlenül összehangzásban áll.

Azon vá'tozások, mellyeken a' lélek munkásságára, felfoghatóságára, működésének módjára nézve keresztül megy, minden ember folyvásti vizsgálódásának sőt tapasztalásának tárgya. Lényege (essentia) ugyan az, alap természete változhatatlan, soha sem veszti el azon megkülönböztető sajátságokat mellyek azt az anyagtól elkülönözik, soha sem vesz el az anyag tulajdonságaiból csak egyet is: de fontos változásokat szenved mind az idő folyamájában, mind a' gyakorlás és mivelés által. A' testi erő kifejlése úgy látszik érdekli azt, valamint ezen erők csökkenése is, sőt azt is mondhatnánk hogy rendszeren, azaz a' legtöbb esetekben kimüvelődése a' test nevedésével, csökkenése a' test hanyatlásával egykorú, de csak bizonyos hajlásáig az étkornak. Mert kétségtelen csak nem általánosan igaz lettdolog, hogy a' lélek a' legélemedettebb öregségtől fogva, tisztábbá,

világosabbá lesz, és a' gyengülő testi erő harmincz utósó éve alatt nagyobb dolgokra képes; hogy az a' legtöbb esetekben a' testi hanyatlás még netalán hátralévő 10. éveiben erejének semmi csökkenését nem szenved; sőt sok esetekben az elgyengült kornak több évei is reá semmi háttással nincsenek; 's hogy végzetre némelly esetekben tehetségei a' legutolsó perczig tündökölnek, 's a' testi erőknék csak nem általános elenyészését túl élik.

Bizonyos, hogy a' test ereje élénksége, hajlékonysága 's ügyessége a' testi munkák és törődések eltűnésére a' 30-dik évtől fogva csökken, és még is a' lélek a' 30-dik évtől fogva az 50-dikig sebesen gyarapodik, 's a' 60-dik év előtt kevés vagy semmi fogyatkozást nem szenved; sőt a' test gyengülésekor a' 80 vagy 90-dik évben erősebb mint azon életkorban volt, midőn a' test minden tehetségeinek tetőpontján állott Épen olyan bizonyos, hogy míg a' test a' 60 és 70-dik év közt hirtelen hanyatlik, a' lélek legtöbb embereknél alig szenved valami fogyatkozást erejében; hogy az 50 és 70 év közt lévő emberek, melly időben már csak kevesen dicsekedhetnek physical erejeknek némi maradványai-val, minden lelki erejeknek birtokában maradnak; sőt vannak példák hogy sok emberek a' 80. és 90. év között, sőt éltesebb korokban is midőn a' testről alig lehet mondani hogy még él, minden lelki tehetségeiket épségben bírják. Ezen lettdolgok jogosítanak bennünket azon következtetésre, hogy ha valamelly szokatlan és erőszakos szerencsétlen eset elő nem adja magát, p. o. valamelly súlyos nyavalya vagy testi sérülés, az élet folyamatja a' testet és ielket tekintve két különböző, 's bizonyos idő alatt ellenkező pályán

mutatkozik, 's ez erős bizonyság mind arra, hogy a' lélek a' testtől független mind arra, hogy semmivétele teljes erejének korszakában a' természet analogiajával épen ellenkezik.

A' leghathatósabb erősség a' léleknek elkülönözött létele, 's a' test halálán túl megmaradása mellett több lettdolgoktól kölcsönözött, legszorosabb okoskodás következménye, 's figyelmünket a' legfőbb mértékben megérdemli. A' test, alkotó részeiben folyvásti változásnak van alávetve. Hihetőleg 20 éves korában egy ember sem bír csak egy részecskével is azon testből, mellyel 10 éves korában bírt; 's még inkább nem létezik csak egy részecske is azon testből, mellyel született. Mind az, valami az előtt rajta volt, már most új szerkezetekbe lépett, állatok emberek növények vagy ásványok alkotó részeivé lett, szintugy mint azon test, melly most rajta van, halála után új szerkezetekbe fog feloszolni. A' lélek mindig egy és ugyanazon marad, semmi része sem oszolhat fel, mert egyszerű, 's a' test változásai rajta semmit sem változtathatnak. Ezen erősség akkor is szint olyan hathatós lenne, ha azon változás mellyen a' test keresztül megy, nem volna olyan általános, 's ha p. o. a' csontoknak valamely részecskéje az élet egész folyamatján keresztül megmaradna.

Fontoljuk meg, melly bizonyítók ezen lettdolgokból hozott következtetések, mind annak megnuntatására, hogy a' lélek létele a' testétől egészen független, mind azon valószínűség eszközzésére, hogy a' lélek a' testet túléli. Ha a' lélek mindig ugyanazon marad, míg az egész vagy csak nem az egész test változik, következik hogy a' lélek létele a' testétől legkisebbé sem függ, mert a' lélek már a' testnek általános változását, vagy

a' szokott szollásmód szerint beszélve, annak csak nem általános szétromboltatását túlélte. Ha a' leg-hathatósabb erősség arra, hogy a' lélek a' testtel együtt elvész, sőt csak egyetlen erősség is arra nézve, a' halál jelenségétől van véve, tehát azon lettdolog, mellyet most említünk, kész feleletet ad arra, mert ezen erősség oda megy ki, hogy egy példát sem ismerünk, melly bizonyítuá a' léleknek a' test halála utáni létezését. Úgy de itt épen a' kívánt eset van előttünk, mert nyilvánvan hogy ugyanazon folyamatnak, melly a' test halálakor sebesebben történik, van helye az élet egész lefolyása alatt is, lassabban ugyan, de eredményeire nézve épen olyan sikerrel, és a' halál magát a' testet sem oszlatja fel tökéletesebben saját elemeire, 's nem változtatja uj szerkezetekre mint az élet állapotjában 15. vagy 20. év ugyanazon feloszlás és szerkezet útján ugyanazon testet szétrombolja. És még is ezen évek elfolytával is, midőn az előbbi test szétszlott, 's uj szerkezetekbe alakult, a' lélek ugyanaz marad mint az előtt volt, ugyanazon emlékezettel 's öntudattal bir, megtartja pontosan személyes ugyanazonosságát, mintha semmi testi változás nem történt volna.

Egyszóval szint olyan helyesen lehet mondani, hogy mindnyájan kik most élünk, olyan testekkel bírunk, mellyek az előtünk élt emberek testeiből formáltattak, mint azt hogy némelleyek közülünk kik most 50. évesek vagyunk olyan testekkel bírunk, mellyek részszerint azokéi voltak, kik most élnek, 's néhány évvel nálunk korosabbak vagy fiatalabbak. A' jelenségek pontosan ugyanazonok, 's a' működések ugyanazon módon történnek, csak hogy egészen különböző gyorsasággal. Mindenki bizonyosan hinné a' lélek elkülönö-

zött lételet, ha tapasztalná hogy az külön létezik, úgy de azon lettdolgok mellyeket most emliténk, bizonyítják, hogy az azon testtől, mellyel hajdan egyesülve volt, külön létezik, 's bár más testtel kapcsolatban áll, még sem ragad ahhoz, mi ismét arra mutat, hogy ezen testtől is elkülönözött és független létellel bír. Hasonlókép mindenki hinné, hogy a' lélek a' testet túléli, ha az létezését a' testnek halála után is kinyilatkoztatná. Úgyde azon lettdolgok, mellyeket emliténk, bizonyítják, hogy a' testnek halála, azaz azon apránkénti húzamos (chronicus) feloszlása után, mellyet az az élet folyamata alatt szenved, a' lélek szintúgy létezik mint azelőtt. Itt van tehát a' kívánt megmutatása annak, hogy a' lélek azon testnek mellyel kapcsolatban áll, elbomlása után is létezik. Ezen két esetet a' józan okoskodás törvényei szerint épen nem lehet egymástól elválasztani, 's ezen erősség, melly részint a' tiszta inductio útján a' természettudományból, érzékeink bizonyosságára, részint a' psychológiából öntudatunk bizonyosságára van lehozva, a' lélek halhatatlanságát szint olyan bizonyossá teszi, mintha valaki a' holtak közül támadott volna fel.

4.

A' természeti theologia tanulásának hasznairól.

A' természeti theologia tanulásának hasznai részint azon gyönyörűségekben állanak, mellyek általjában minden tudományos törekvések kísérő társai, ré-

szint azon gyönyörűségből 's a' lélek azon nemesítéséből, mellyek a' természeti theologia tanulmányának sajátjai, 's végre azon szolgálatból, mellyet ezen tanulmány a' kijelentett vallás tanítványainak tesz.

I.

A' tudás örömeiről.

Feltéven hogy a' természeti theologia az inductiv tudományoknak egy ága, kétséget nem szenved, miszerint tanítványai és igazságai ugyan azon nemű gyönyörűséget képesek szerezni, mellyeket átaljában a' tudományos igazságok vizsgálata és ismerete nyújt.

Kétséget nem szenved, miszerint ezen vizsgálatokban és nézetekben tetleges gyönyörűség van, semmi tekintetbe nem vévén azon hasznokat, mellyeket alkalmazások az emberek természeti szükségiei kielégítésére nyújt. Valamelly nagy igazság kifürkészése, a' megmutatás, vagy az anyag valamely fontos tulajdonságának előterjesztése a' kísérletek útján, valóságos gyönyörűséget fogna szerezni még akkor is, ha bizonyosan tudnánk, hogy sem ebből sem amabból soha semmi valóságos haszon reánk nem háromolhat. Tudni, hogy valamely hypothennusa négyszége valamely egyenes szegletű háromszeg oldalai négyszégeinek summájával egyenlő, akármiilyen terjedelmes legyen a' háromszeg, 's akár miilyen hegyesek a' szegletek, kellemetes; 's azon okokat kimutatni tudni, mellyekből ezen tétel általános igazsága kiséül, gyönyörűséget fogna akkor is szerezni, ha teljességgel nem tudnók is, hogy azon mesterség miszerint a' hajó az ut nélküli oceanon kor-

mányoztatik , főleg ettől függ. Gyönyörűséget érzünk ha azon sokkal általánosabb igazság vizsgálására emelkedünk , mellyre a' Pythagoras felfedezése (a' 47-dik tétel az Euclides 1-ó könyvében) -csak egy példa , 's melly minden hasonló háromszegekre , sőt a' körvonalakra és ellipsisekre is , mellyek valamely egyenes szegletű háromszeg oldalain húzatnak , alkalmazható ; pedig ezen általános tételnek sem a' hajózásban , sem más valami gyakorlati mesterségben semmi haszna. Minden gyakorlati haszontól független azon fürkészetből származó gyönyörűség is , miszerint a' levegő nyomása 's üresség származása okozza a' kéneső emelkedését a' barometerben , 's a' legyeket alkalmazosokká teszi a' szoba fedelén járkálásra , azon haszontól melly ezen felfedezés által vétetik célba , a' mennyiben az toldalék azon tanítmány vizsgálatából származó gyönyörűséghez , mellyet a' Torricelli kísérlete mutatott meg , 's melly tanítmány minden gyakorlati jótéteményét mielőtt a' legyek említett ügyességének oka felfedeztetnék , már régen hebizonyította. Továbbá legfelségesebb azon tudományos igazságoknak , mellyeknek vizsgálása csupán mint ilyen a' legtisztább élvezetet szerzi , sorába tartozik az is , miszerint ugyanazon erő , melly a' követ le felé hajtja , tartja meg a' bujdosókat utjokban , ezen égi testek temérdek massáit bizonyos meghatározott formájokba alakítja , 's a' naprendszer minden ügylátszó szabálytalanságait a' legtökéletesebb rendbe hozza : elannyira , hogy azon maroknyi fövény , melly egy pillanatig a' tenger felületét zavargásba hozza , ugyanazon törvény szerint munkál , melly a' századok ezeredeitől fogva vezérli azon temérdek rendszert , melly a' millio világokból áll.

Tettleges gyönyörűséget szerez a' lettdolgo'k és erősségek általánosítása; a' kevés igen egyszerű elemekből különböző eredmények esudálatos előállításának tapasztalása; azon észrevétel, hogy ugyanazon erők és hatóságok különböző helyezetekben ismét előtűnnek, 's a' legkülönbözőbb 's váratlanabb hatásokat eszközlik, a' meglepő hasonlatosságok és különbözőségek kiemutatása, kifürkészése annak hogy a' tetszőleg egészen különböző igazságok 's lettdolgok ugyanazon, 's viszont hasonlónak látszók egészen különböző természetűek: 's ezen gyönyörűség tökéletesen független minden tekintettől a' gyakorlati alkalmazásra; sőt azon tudomás hogy ezen igazságok jótékony alkalmazásra is használhatók, további illy nemű gyönyörűséget szerez még azoknak is, kik meggyőződve hogy soha sem lesz alkalmok a' belőlök származandó hasznokban részesülni. sőt talán éppen nem is 'kivánkoznának olyan helyezethe jóni, mellyben azokban rész venni kénytelenek lennének. Ha p. o. toblalékul azon örömhöz mellyet az emberi physiologia valamelly igazságának szemlélése gerjeszt azon gyönyörűség is járul, megtudhatni, hogy eredményei közül valamellyiken egy fájdalmas sebészi műtétre hasznos eszköz készítése alakul, bizonyosan senki sem kívánná ezen eredménynek valaha hasznát venni; a' tudományból származó gyönyörűségünk tehát ezen esetben az efféle czállal semmi kapcsolatban nem állana. Valóban az általánosítás, a' távol hasonlatosságok felfedezése a' különböző tárgyak között tehetségeink legkedvesebb foglalkozását teszi a' lelki erőlködés minden ágában, a' mathematicus legszigorúbb vizsgálatától fogva le egészen az elménczkedés legkönnyűszerűbb törekvésiig. A' tetszőleg különböző rajzképek között az egyenlőséget vagy

más viszonyt kimutatni legfőbb dicsősége a' geometrának ; 's a' legellenkezőbb nemű eszméket összeállítani, 's azokat váratlan és mégis ha hirtelen felizgattatnak tagadhatatlan összefüggésben mutatni, teszi az elmésség legsajátabb definitioját. Sőt azon tétel, mellyet épen most kimondánk, szembetünő példa ugyanazon általános igazságra ; mert megmutattuk a' hasonlatosságát vagy is inkább ugyanazonságát, egy igen fontos sajátságukat tekintve, két elmehéli törekvésnek, mellyek minden más tekintetben a' legtávolabb állanak egymástól — a' mathematicának és az elnén czkedésnek.

Ha a' tudományos igazság csupa szemlélete valóságos gyönyörűség kútfeje, van még egy más gyönyörűség is, melly hasonlókép távol van minden gyakorlati haszonra való tekintettől 's a' megmutatások és vizsgálatok folytatásából, azon lépésekből származik, mellyek az analysis utján ez-n igazságoknak felfedezésére, a' synthesis utján pedig megmutatásokra vezérelnek. Ez egy kútforrása a' gyönyörűségnek, mindazért mivel azon bízosságot szerzi meg, miszerint az általánosítás tételei a' hasonlatosság és különbözőség előterjesztése magokban igazak, mind az erő öntudatánál fogva, melly öntudat ezen kútforrásból származik mind a' nehézségek legyőzésének benne létező érzésénél fogva. Örvendez a' lelkünk midőn azon dicsó inductiot kísérjük, melly Newtont azon felfedezésre vezérelte, hogy a' fejer szín minden színek egyesülete; vagy midőn azon mély vizsgálódások szorozatában követjük őt, valamelly uj számítás mód, vagy a' vizsgálat uj eszközének feltalálásától fegva a' számtalan geometriai eredeti tételeken keresztül egészen azon végső megmutatásig, hogy a' nehézkedő erő hajtja el az üstökös csillagot ellipticus utjának

érintőjétől; 's lelkünk azért örvendez, mert ezen vizsgálatok kísérése bizonyosokká tesz hennünket, hogy ezen csudálatos tételek valósággal igazak, azon tehetségünk öntudata létezik benne, miszerint mi képesek vagyunk a' természet titkaiba annyira behatni, a' mindenség szerkezetét annyira fűrészni, 's végre mindnyájunk által egyedileg érezhető gyönyörűséget szerez azon öntudat, hogy illy sok nehézségekkel járó feladatot megoldottunk. Ezen önelégedésből, mellyet az általános törvények vizsgálata és szemlélete szerez, áll a' sajátképi tudományos gyönyörűség, nem tekintvén az emberek hasznávételeire alkalmazásokból nemalán származandó nyereségeket.

Ezen gyönyörűség mindannyiszor nevededik, valahányszor azt tapasztaljuk, hogy valamelly tudományos felfedezés gyakorlati hasznávétele alkalmazható. Ezen alkalmazás szemlélete kellemetes minden saját hasznunkra való tekintet nélkül, sőt még akkor is midőn komoly kívánságunk belőlök soha semmi hasznot nem venni. Rokonzelmeket táplálunk talán magunkban azok iránt kik az ilyen alkalmazások által nyújtott segítséggel kénytelenek fájdalmaikat enyhíteni; de azon isméret hogy valamelly tudományos igazság felfedezéréből ilyen eredmény következik, már magában kellemetes. Ezen gyönyörűség kétségkívül magosabb fokra hág az által ha tudjuk, hogy az e' féle felfedezésből egyedileg hasznot húzunk, vagy legalább húzhatunk, sőt talán mindig többé vagy kevésbé gondolunk az e' féle lehetőségre: de ez sajátkép különböző nemű gyönyörűség attól, mellyet a' tudomány mint ilyen nyújt.

A' tudománynak azon ága melly itt különösen szóban forog, semmi tekintetben nem különbözik a' philosophia más ágaitól azon gyönyörű-

rűségre nézve, mellyet az a' vele foglalkozóknak nyujt. A' természeti theologia, szintúgy mint minden más tudományok, akár a' természet-tudomány akár a' psychologia körébe tartozzanak azok, a' vizsgálódás az általánosítás örömet szerzi meg a' fürkészőnek, még pedig különös nagy mértékben. A' természet vagy az emberi lélek műveiben a' czelt kimutatni a' szó legszorosabb értelmében általánosítás, következőleg ugyanazon gyönyört eszközli mellyet az általánosítás a' természettudományban és psychológiában. Az előbbi okoskodásnak tehát minden része pontosan és szorosan illik a' természeti theologia tanulására is. Örvendetes feltalálni, hogy két görbe lineának, mellyek egymástól olly rendkívül különbözni látszanak mint az ellipsis és hyperbola, tulajdonságai egymással szorosan egyenlők; vagy hogy azon tetszőleg annyira különböző jelenségek, mint a' hold mozgása, 's az aljának a' fároli leesése sajátkép csak ugyanazon egy dolognak különböző formái; ugyan illy nemű gyönyörűséget szerez azon felfedezés is, hogy a' sz. Janos bogara fénye, és a' fileműle éneklése a' természet intézkedései ugyanazon czélnak elérésére, a' him vagy a' nóstény előcsalogatására, 's nemőknek szaporítására; hogy azon sajátlagos törvénye a' vonzódásnak, melly az egész anyagot áthatja, az égi testek nagyságai, azon térségek mellyekben forognak 's pályájok irányzatai úgy intézvék, hogy kölcsönös mozgásaik 's azokból származó számtalan megbomlásaik egyetemesen a' rendszer örök állandóságát biztosítják, melly semmi más intézkedés által nem vala elérhető.

Fellette kellemetes vizsgálódás, a' tudományok minden ágaiban, mindenütt tervet 's ahhoz illő intézkedést venni észre, a' tetszőleg legtörténe-

tesz dolgokban is célokat fedezni fel, 's ezeket annyira mindig kimutathatni hogy ha néha a természet célját ki nem puhatolhatjuk is, egy pillanatig sem hisszük, hogy ott semmi cél nem volna, hanem csak azt, hogy nekünk mind ez ideig nem sikerült azt feltalálni, 's azon legbensőbb meggyőződésre jutunk, miszerint minden úgy látszó rendetlenség harmonia, minden történet cél, 'szélnélkül semmi sincs teremtvé; sőt még azon dolgok is, mellyeket tudatlanságunkban mint kevésbé vagy épen nem fontosokat fel sem vettünk, sőt talán rólok mint rosszakról panaszkodtunk, későbben örömmel és megelégedéssel töltenek el bennünket, midőn látjuk hogy azok a legfontosabb 's jóltévőbb célokra szolgálnak. Így p. o. a' gyuladás és az evesedés a' sebben nem egyebek mint a' természet működései, a' fris hús előállítására; az ellenkező nyílások a' véreerek leppentyűiben a' vérkeringés eszközei; 's így van a' dolog a' természet gazdálkodásának számtalan intézkedéscivel. Így származik a' legfőbb gyönyörűség azon vizsgálódásból, miszerint azon intézkedésekben, mellyek a' mindenségben olyan nagy bőségben találhatnak, tökéletes egység, vagy mint némeltyek nevezték *személyesség* uralkodik; 's valóban a' bélyegnek vagy lénynek ezen sajátlagossága, mint azt más írók nevezték, ugyanazon gyönyörűséget okozza, mellyet az általános hasonlatosságok szemlélésétől más tudományokban érzünk.

Ezen ágát a' szóban forgó tárgynak azon észrevétellel rekesztjük be, hogy épen ezen más tudományok gyakran a' természeti theológiától legalább a' végokokrolí vizsgálódástól, mellynek alapját általjában szólván, ezek teszik, segítséget nyertek. Sok felfedezések, mind a' növények mind az

állatok physiologiájában lételők eredetöket olyan intézkedésnek vagy szerkezetnek köszönik, melyet a' természetvizsgálók észrevettek, de a' mellyeknek különös czélja ismeretlen volt, 's melly czélnek kipuhatólása fontos igazság ismeretére vezetél. Egy nevezetes történetecske, mellyet Boyle beszél el, legszembetűnőbb például szolgálhat erre. Egy „a' végokokrol“ című értekezésében így ír Boyle: „Emlékezem rá hogy midőn egyszer a' híres Harveyt azon rövid beszélgetés közben mellyet vele halála előtt kevéssel tartottam, azt kérdezném tőle, hogy jutott a' vérkeringés eszméjére, azt felelte: hogy tapasztalván mikép a' test némelly részeinek leppentyűi úgy alkotvák hogy a' vérnek a' szív felé szabad menetelt engedjenek, a' verőér vérfolyását pedig az ellenkező úton akadályozzák, azon gondolatra jött, hogy a' természet olly sok leppentyűket czél nélkül nem alkotott, 's semmi más czél nem látszhatik valószínűbbnek mint az, hogy mivel a' vér az ellenszegülő leppentyűk miatt a' vérerek által a' tagokba nem küldethetik, szükségeskép a' verőerek által kell küldetnie oda, 's a' verőereken keresztül visszatérnie, mellyeknek leppentyűi a' vér ezen iránybani folyamatját semmikép nem akadályozzák.“

Még a' mesterségek és kézi művészetek is sokat kölcsönöztek az állati gazdálkodás vizsgálatából. Ezen leppentyűk, a' madarak üres csontjai sok olly készültekre szolgáltak utmutatásul, mellyek szerint a' legsikeresebb gépelyeink alkotvák. Ezen erősség alkalmazása nem is adhat alkalmat mindaddig semmi visszaélésre, valamig vigyázunk hogy az csupán egy tanácsadó vizsgálatkezdő alárendelt rangjában maradjon meg, 's nem szenvedjük, hogy az valamelly egyedüli vezér szerepét bitangolja, vagy azon inductionnak legyen képvi-

elője, mellyre okoskodásaink képezésekor egyedül bizhatunk. A' régiek ezen szükséges vigyázatról semmit sem tudtak, 's alkalmasint megelégedtek volna azon vizsgálódással melly Harveyt csupán a' kísérletek tételére ösztönözte, a' nélkül hogy megmutatná azt, mit a' végokoktói okoskodás csupán valószínűvé tesz.

II.

Azon gyönyörűségről és nemesbületről melly a' természeti theológiának sajátja.

Eddig csak azt mutattuk meg, hogy a' tudományos igazság vizsgálásából származó gyönyörűség a' természeti theológiával szintűgy köz, mint a' philosophia minden más ágaival. De több tekintetek nyilván bizonyítják, mikép az e' féle vizsgálódásokból származó öröm nagyobb minden más tudományokból származható gyönyörűségénél.

Előszőr is tekintetbe kell vennie azon igazságok természetét mellyekkel a' természeti theologia foglalkozik. Ezek a' cél, feltalálás, hatalom, bölcsesség, jóság, de mi csak azt akarjuk mondani, hogy a' cél és feltalálás megmutatását illetik. Semmi sem lehet a' lélek előtt kedvesebb, mint az e' féle vizsgálódások: ezek értelmi erőnk gyakorlására tágos mezőt nyitnak, élesítik elménket, a' legközönségesebb jelenségeknek új tekintetet adnak, a' holtanyaggal mintegy életet közölnek, folyvást bizonyos célokra mutató uj és váratlan próbákkal lepnek meg bennünket, mellyek nyilván egy kitűzött cél felé irányozvák. Ha némely gúnyolódó és felületes emberek lenézik is

azon lelkesedést mellyel az efféle vizsgálódások gyakoroltattak, kik az általok a' vizsgáló elméjét élesítő gyakorlást inkább a' képzelgés játékanak mint az okosság használatának tartották, szinte olyan tagadhatatlan, hogy némelly legfontosabb 's gyakorlatilag leghasznosabb tudományok célja nem hogy képzelgős gyanítás tárgya volnának, sőt inkább a' vizsgálódás csupán gyakorlati tekintetből történt. Ha p. o. valamelly physiologus egy az előtt ismeretlen részét találta fel az állati testnek, vagy az ismeretes életműszereknek új működését vette észre, soha sem kételkedik benne, hogy ennek bizonyos célja van. Ezt minden további okoskodás nélkül felteszi mint bizonyost, 's csak annak kipuhatólásán törekszik, minémü cél az, mi haszna van azon résznek mi célja ezen újon feltalált működésnek, lehetőnek sem tartván azt soha, hogy ezen rész, vagy azon működés cél nélkül volna. Azon vizsgálódás melly ezen postulatum eredménye volt, gyakran a' legfényesebb felfedezésekre vezérelt.

A' mi az értelmi tehetségek pusztá gyakorlását, vagy a' tudományos kíváncsiság kielégítését illeti, itt csak nem mindazon érdekes jelenségekre utalhatunk, mellyek a' célzott illetőleg a' végeredmények alapjait képezik; a' fül és még inkább a' szem alkotására, a' vérkeringésre, a' méhben lévő magzat physiologiájára mint ellentételre a' már megszületett gyermek oeconomiajával, egy bizonyos rendszernek a' jövődőre néző készülékeit, mellyek a' születésig egészen haszontalanok, a' különböző madarak szemének alkotását és hunyorgató hártyáját, a' szem kinövését bizonyos állatoknál, a' ragadozó madarak éles látását; 's talán minden más e' félek felett a' méhsejtek alkotását azon kétségtelen alapelvek szerint, mellyeket az

emberek csak a' legfinomabb analytical számítás segítségével voltak képesek felfedezni. Az atheista az ösztön e' féle működéseinek csudálatos természetét csak úgy tagadhatja, ha erőszakkal azt veszi fel, hogy a' méhek úgy dolgoznak, mint az égi testek forognak, és hogy az ó mathematice pontos működéseik nem érdemelnek több csudálkozást, mint az épen olly mathematice elrendelt forgásai a' bujdosóknak: ez valóban erőszakos feltevél, kivált ollyan emberektől, kik igen haragosan tagadják, hogy az emberek az alsóbb állatok érző okfőjétől különböző lélekkel bírnának.

Másodszor. A' letdolgoknak azon általános újra előkerülése, mellyen a' természeti theologia nyugszik, hasonlókép emeli ezen tudomány érdekét: A' többi tudományokat, legalább a' physikaiakat csupán akkor tanulhatjuk, ha minden rendes foglalkozásainkat félretesszük, 's elmélkedéseinket csupán rájuk szenteljük. Azon tudományokat, mellyek csupán kísérletek segítségével tanulhatók, nem lehet másként tanulni, hanem ha valamelly cselekvény által a' dolgok jelen állapotját meg nem változtatjuk, a' természetet olly körülmények közé nem hozzuk, mellyek azt mint Baco mondja, mint valamelly kinzó eszköz által mintegy kényszeritik titkainak felfedezésére. Még azon tudományoknak, mellyek a' szemlélédestől függenek, mezei is csak imitt amott kiterjedvék, jóformán soha sem esnek utunkban, 's akkor sem mindig férhetünk hozzájuk, ha saját utunkat el akarjuk hagyni, hogy az övéket kövessük. De nincs ollyan hol helya' természeti theologia erősségei bőséggel ne volnának elszórva szint olly igaz egyszersmind az is, hogy ezen erősségek az isméret minden más ágában folyvást kínálkoznak. Egy felfedezés,

melly ezekben tétetik, csaknem bizonyosan néhány új erősségeket is foglal magában a' mindenség alkotásának és igazgatásának céljáról.

Harmadszor és főleg. A' természeti theológiát tárgyainak fenséges természete minden más tudományok felett felmagasztalja. Ez tanubizonyosságot tesz a' minden dolgok teremtetéséről, azon hatalomról melly a' mindenséget alkotta és fentartja, azon rendkívüli mesterségről, melly a' bogarak pusztá szemmél fel nem vehető szárnyait orrát és lábait alkotta; arról, ki a' nap lámpását meggyújtotta, 's a' végtelen üregbe üstökösöket hengerített, mellyek ezerszerre nagyobbak a' földnél, milliomszor sebesebben forognak az ágyúgolyobisnál, olly tűzzel égnék, mellyet a' századok ezeredei ki nem oltottak. Ez átlépi az anyagi lét korlátait, a' teremtéstől a' természet alkotójához emel bennünket. Ennek hivatása nem csak kimutatni mik a' dolgok, hanem azt is, minő célra alkotvák azok egy mindenható fővaló végetlen bölcsessége által, kinek lételevel és tulajdonságával bennünket megismertetni, az ő fényes főjoga.

Ha a' másféle tudományos vizsgálódások örömteljes voltát magasztaljuk, és méltó joggal magasztaljuk, ha csudálatos gyönyörűségnek tartjuk a' legtávolabb eső bujdosó sebességét; azon gránok számát mellyet egy darab ón felületökön nyomni fogna azon fokot mellyig mindenikőjük tengelye körüli forgása által behorpad, pontosan meghatározni: valóban még sokkal nemesebb foglalkozása tehetségeinknek, 's természetünknek felsőbb előjoga, alázatos de bizodalmas lélekkel a' világról, alkotójáról első nagy okára felemelkedni, 's Annak egységét, személyességét, céljait, valamint hasonlíthatatlan ügyességét, 's minden te-

hető hatalmát is kifürkészni, ki ezen megmérhetetlen testeket, 's mind azt mi azokban lakozik, teremtette és fentartja.

Már pedig ezen egész gyönyörűség mellyről beszéltünk tisztán tudományos, egészen független azon gyakorlati jótéteménytől, melly a' természeti theologia tudományából származik. A' szóban forgó gyönyörűség csupán azon kettős kielégítés, mellyet minden tudomány nyújt, t. i. az igazság vizsgálása, a' mennyiben hasonlatosságokat és különbségeket mutatunk ki, 's kifürkézése azon erősségnek, melly által ezen igazság megállapítatik. A' természeti theologia ezen kettős gyönyörűsége nyújtja mint minden más ágai a' tudománynak mint a' mathematica, a' physica, 's fogná akkor is nyújtani, ha mi a' teremtetések más, az emberektől különböző rendéhez tartoznánk, mellynek sorsát azon tanítmányok igazsága vagy hamissága, mellyekről szó van, soha sem érdekelhetné. Sőt még egy hathatósabb esetet említünk, hasonlót azon példához, mellyet feljebb hozánk fel azon gyönyörűségre, melly egy sebészi eszköz feltalálásának szemléléséből származik. Vannak emberek, kik olyan életet folytatnak, hogy rájok nézve felette kívánatos volna, ha sem Isten sem jövendő élet nem volna, 's még is mint philosophu-ok, a' természeti theologia igazságainak vizsgalatából nagy gyönyörűséget vehetnek, valamint azon erősségek lánczolatának kíséretéből is, mellyek által ezen igazságok megállapítatnak, 's ezen fenséges vizsgalatban vígasztalást találnak azon kín ellen, mellyet beléjük a' multak emlékezete, 's rettegése a' jövendőnek önt.

De épen olyan bizonyos az is, hogy a' tudomány azon körülmény által, hogy mi magunk kik azt műveljük; igazságai által leginkább érdekel-

tetünk, hogy saját rendeltetésünk 's sorsunk legfontosabb része ezen vizsgálatok eredményein alapul, hasonlíthatatlanul fensőbb érdeket nyer. Ez emeli azt kétség kívül minden tudományok között a' legérdekesebbé, 's a' philosophia több ágait sokkal nagyobb érdekűvé teszi mint a' millyennelkülömben bírnak, annyival vonzóbbakká tévén azokat, minél szorosabb kapcsolatban állanak az emberi ismeret ezen nagy ágával, 's minél inkább alkalmaztathatnak a' természeti theologia céljainak elérésére. Gondoljuk meg, minő szemlélődésekkel végezték a' legbölcsebb emberek legfelségesebb vizsgálataikat. Hol nyúgodja ki magát végtére Newton, miután azon legsűrűbb fátyolon, mellyel a' természet magát beburkolta, keresztül hatott, miután a' természetnek legfínomabb és gyorsabb elemeit pályájokban megfogta és letartóztatta, a' határtalan tér regioin keresztül lebegett 's a' nap útján túl világokat fedezett fel, 's azon törvényt világosságra hozta, melly a' mindenséget örök rendben tartja. Bizonyos kikerülhetetlen kénytelenségből az első nagyok szemléleténél nyugossza ki magát, 's legfőbb dicsőségének tartja, hogy lételét, 's hatalmának bölcsességének rendeltetéseit az emberek előtt minden más halandók felett tisztább világosságra hozta.

Ha ezek azon sajátképi örömök, mellyek ezen tudományból származnak, azon philosophusok szükségeskép csalatkoznak, kik bennünket néhány kevés megmutatásokra a' czelt bizonyító egy két példára mint az istenségnek a' világ teremtéséből kitündökölő hatalmának és bölcsességének elegendő bizonyosságaira akarnak szorítani. Hogy egy e' féle elegendő erősség bizonyos tekintetben célra vezet, tagadhatatlan, egy illy erősség magában elegendő az atheus tanítmányait eldönteni, 's a' scep-

ticus kétségeit eloszlatni: de elegendő é a' szemlé-
 lődő létek kielégítésére? Az erősségek tetemes
 szaporítása nyilván erősíti tételeinket: egy nem szük-
 séges hanem történetes igazságú (ellentételben gon-
 dolván t. i. ezt a' mathematicaival) tudomány ta-
 nítmányairól nem is állíthatjuk soha hogy az erős-
 ség a' sokszorozás vagy ismételés nélkül elegendő,
 nyomos, és talpraesó, De ezt nem tekintve is, gyö-
 nyörőségünket minden példája a' kitünő czélnak,
 mellynek vizsgálására édesgettünk, tetemesen
 neveli. Mindenik különbözik a' másiktól; minden
 lépés megnyítja örvendezésünket. Minden fürké-
 szés 's minden lépés, mellyel a' tudományban előre
 haladunk, új érdek, új élvezet állandó kutforrá-
 sát nyitja meg. Ez még akkor is igaz lenne ha a-
 zon tudomány mellyről szó van, a' közönséges tu-
 dományok közé tartoznék. De ha meggoadoljuk
 minő természetű az, melly belső kapcsolatban áll
 legfelsőbb érdekeinkkel, melly közvetlenül és
 szükségeskép vezet az bennünket a' legfőbb Való
 vallásos imadására; kételkedhetnénk e' róla, hogy
 hatalmának, bölcsességének és jóságának folyvást
 megújított erősségei oda czéloznak, lelkünket azon
 folyvásti táplálék által, melly ilyen módon a'
 tiszta és okos buzgóság érzelmeinek nyujtatik, le-
 kötelezni, bámulatra imadásra ragadni? Ez való-
 ban egyszersmind értelmi és erkölcsi gyakorlás,
 mellyben az ész legfelsőbb tehetségei és a' szív leghőbb
 érzelmei részt vesznek, 's mellyeken a' nélkül hogy
 megszűnnék philosophus lenni, a' vizsgáló mint em-
 ber örvendez, 's mennél forróbban felizgattatnak em-
 beri érzelmei, annyival philosophusibb módon kezeli

tárgyat. *) Micsoda gyönyörűség lehet szívemelőbb, okos teremtés élvezésére méltóbb, mint érezni, hogy midőn a' tudományos vizsgálódás pályájára lépünk, minden lépéseinken körülünk az isteni bölcsesség új erősségei, új nyomai nyílnak meg szemeink előtt! Soha sem vagyunk magunkban legalább soha sem kevésbé mint egy régi római író mondja: mint a' magányban. Az istenséggel járunk kelünk, a' mindenség azon nagy első okával társalkodunk, melly minden pillanatban fentartja azt, mit szavának hatalma teremtett. Az öröm minden lépésre megújul, bár a' bizonyító erősségekkel már régen túl az elégen el vagyunk látva. De ez épen olly kevésbé ok ezen tárgyat örökké megújuló és váltakozó alakjaiban tovább vizsgálni nem akarni, mint egy régen elvesztett barátunk egyszeri látásával meg akarni elégedni, csak azért mert az egyszeri beszélgetés eléggé meggyőzhetett bennünket életben lételéről. A' helyett tehát, hogy csak azon bizonyító erősségekre szorítkoznának, mellyek az istentagadás megczáfolására, a' kételkedés eloszlatására szükségesek, inkább a' világi dolgokból kitündöklő cél és bölcsesség bizonyító erősségeinek szaporítására kell törekednünk, azon három, hasznot és gyönyörűséget egyaránt ígérő tekintetből: *először* mivel azok az alapot, mellyen a' rendszer nyugszik erősítik; *másodszor* mivel azok a' tudományos gyönyörűség rendes célját előmozdítják, minden példa az

*) Alig lehet olly olvasót gondolni, kit ne érdekelnének ezen elmélkedések, a' legszebbek, a' legfenségesebbek mind azok között, mellyek ezerek óta a' legnagyobb emberek elméjét foglalkoztatták. Hála a' körülményeknek, mellyek a' ritka férfiaknak (lord Broughamnak) időt engedtek figyelmét a' vizsgálódás illy fenséges tárgyaira fordíthatni.

e' fele élvezet felfrissítése lévén; 's végre mivel több okot szolgáltatnak azon Fővaló buzgó üdvös és örömmel való imadására melly a' természetet teremtette és fentartja.

Nyilván van tehát hogy azon okoskodásokkal és egyes adatokkal mellyek a' világban létező cél és bő'csesség megmutatására szolgálnak, meg-nem elégedvén dicséretes tudományos kíváncsiságból az okos buzgóság gyakorlása tekintetéből minden alkalmat meg kell ragadnunk új erőseket gyűjteni azon rendszerhez, mellyen a' természeti theologia alapul. Az ezen tudományok felett *ex professo* készült értekezések ezen célra nem elegendők, bár azok is kétségtelenül sokat tesznek a' bizonyító erősségek gyámolítására, hanem a' tudomány még pedig mind a' természeti mind az erkölcsi tudomány minden ágának folyvást erre kell irányoztatni, 's saját tanítmányait a' természeti theologia tanítmányainak megmutatására 's világosítására fordítani. Z. *

5.

Newton emlékezete.

A' nagyemberek életleírásai a' legtañulságosabb olvasmányok közé tartoznak. Ha azon nagy lelkeknek mellyekben az emberi természet megdicsőült nyomdokait követni csak kevés választottnak adatott is: érdekes mindazáltal elme tehetségeik kifejlődését, nagy elméjük szüleményeit, a' tudományokra 's az emberi nemzetre névszerzett halhatatlan érdemeiket, a' történet- és életírás

fáklyájával felvilágosítva látni. Ha tehát a' koronkint közlendő életírások sorát, a' nagyobb emberek ama legnagyobbikával Newtonnal kezdjük meg, nem nyújtunk talán kellemetlen lelki táplálékot Gyűjteményünk olvasóinak.

Newton Izsák régi családból származott, mellynek eredete Newtonban Lancashireben volt. Innen elköltöztvén Westbyben a' lincolni grófságban telepedett a' család le, 's 1630-ban a' wolstroopei jószágot ugyan azon grófságban megnyervén, azután folyvást ott lakott. Itt jött a' világra a' mathematicai tudományosságnak ezen csudája karácson első napján 1642. Atyja halála után még gyermekkorában urává lett ezen jószágban, anyja pedig kevéssel azután második házasságra lépett. Ascough nevezetű régi családból származott anyja, ritka szép elmetehetségekkel bírván, mindent elkövetett hogy fiának jó és nagy nevelést adjon. 12. éves korában a' grandhami szabad oskolába küldötte, ugyan azon grófságban. Tudóst képezni fiából azonban nem vala czélja, ugyan azért néhány évig az oskolában tartván, magához vette, hogy atyjától meglévén fosztva, saját dolgairól magának minél előbb ismeretet szerezhessen, 's azokat folytatni maga képes legyen. De ezen próbatétel után olly kevés hajloma volt az ifjúnak gondolatait azon tárgyakra függeszteni, 's annyira ragaszkodott könyveihez, hogy anyja legtanácsosabbnak látta, fiát saját hajlandóságira hagyni. Ezen okbul Grandhamba visszaküldte őt; honnan 18 éves korában Cambridgebe ment, 's 1660-ban a' sz. háromság Collegiumba felvétetett.

A' mathematica tanulása ezen század kezdetével be volt az egyetembe víve. Ezen időtől fogva a' geometria és algebra egy részét tették a-

zon leczkéknak, mellyeket egy altanító a' rábí-
zott ifjak előtt rendesen tartani köteleztetett.
Newton ez alkalommal különös kedvet mutatott
mathematicai tudományok iránt. Először is az
Euclides elemeit vette elő, 's lángesze villám-
sebességgel futotta azokat keresztül. Ez megtör-
ténvén, elméjének fiatal tüze nem engedte őt
megállapodni a' könyv mellett tovább mulatni, 's
ezen szerzőnek azon különös megmutatásbeli ü-
gyességét közelebről vizsgálni, melly által a'
megmutatandó igazságok egész lánczolata folyvást
szem előtt tartatik, 's az első elvekre visszavite-
tik. Ezen gondatlanságát megbánta későbbi éveib-
ben, 's meg is vallotta nyílt szívvel. Azon őszinte-
ség, mellyel olyan hibáit is, miket rajta kívül
senki sem tudott, 's szívének legbelsőbb rejte-
kében lappangó titkait is ki szokta tárni, egy volt
szeretetre és tiszteletre méltó characterének fő
vonásai közül. Sajnálta hogy a' Descartes alge-
brai munkáinak olvasására olly sok időt fordított,
mielőtt az Euclides elementáit illő figyelemre
mértatta volna.

A' dolog sajátkép így történt : midőn New-
ton a' collegiumba került, mindenütt Descartes
divatozott. Ezen jeles mathematicus és philosoph
az algebra határait igen kiterjesztette az által,
hogy a' geometriai vonalokat algebrai egyenlité-
sekkel fejezte ki; 's ez által egészen új módját
hozta be a' geometria tanításának. Newton is
ezen analyticai útra tért, 's csak hamar átlátta
azon nagy előhaladás végét mellyet Descartes tett.
Felfogván a' Cartesius lelkének mélyét a' nélkül
hogy saját elméje nagyságát és temérdekségét é-
rezné, tovább ment; a' doctor Wallis akkor táj-
ban megjelent írásait, különösen az arithmetica
Infinitorum-ját olvasgatta. Itt találta fel Newton

először azon anyagot, melly elméjének [határtalan feltalálásbeli tehetségét mozgásba tette. Ezen tudós munkában a' nagyhírű szerző a' görbe vonalú rajz-
képek—figurák mérését annyira vitte, minél tovább akkor senki sem. A' többek között négyszeg-
gekre osztja azokat, vagy több görbe lineák sorozatának területeit adja, mellyeket a' [Descartes módja szerint bizonyos geometriai progressziokban haladó algebrai egyenlitésekkel fejez ki; mellyből kiviláglik a' mint meg is mutatja, hogy ha ezen területek közül mindenikj között egy másikat lehetne találni, úgy hogy [az összevett sorozatok határai egy ilyen közükbetétel után is egymáshoz mindig ugyanazon arányban maradnának, tehát a' közikbe tett területek közül az első a' kör; négy-
szegítését fogná adni. De mikép lehetne ezen közükbetételt eszközölni, az előtte még [akkor] gyözhetetlen nehézség volt; kénytelen volt tehát vizsgálódásaivul akkor ezen pontnál megállapodni. 1664. és 65-ben Newton a' tárgyat ismét elővette, 's bár alig volt még 20. éves, még is átrontott azon korlátón, mellyet a' természet előzője eleibe tett. Ezután kevéssel, azaz két év sem telvén bele, a' leghuzamosabbn szorgalommal párosult bámulásra méltó éles elméje segítségével a' végetlen sorozatokról tanitmányt csak nem tökéletességre vitte. Ezt azonban csupán a' folyamokról (Fluxions) tanitmány, segítségével vihette véghez, mellyet az 1665-ik év tavaszán ő talált fel. Egy Fermat nevű tudós 1630-ban talált egy utat a' maximákat és minimákat épen olyan módon meghatározni, melly a' folyamokhoz tanitmányhoz hasonlított. Ő némelly nehezebb esetekben hasonlókép érintőket húzott görbe lineák helyett Newton ezen író munkáját 1663-ban olvasta, tanitmányával megismerkedett, 's átlátta hogy az, csak az úgynevezett rationalis nagysá-

gokra terjed. Folytatván tehát már most a' közbetétel módját, 's feltalálván híres binomialtheoremáját, az által tette azt közönségessé, hogy egy szerencsés ötletnél fogva, a' hatalmak (potentiák) határozatlan mutatóit használta, 's általlátta, hogy azon szabály, melly szerint érintők huzatnak, közönségesebbé fogna lenni, 's ezen eszköz által olyan nagyságokra is kiterjedni, mellyek vagy törtszámokban, vagy eloszthatatlan számokban állanak, valamint a' rationalis hatalmak, vagy gyököknél is sikerrel lehetne azt használni. Illyen módon a' sokszorozás, elosztás és gyökök kihúzásának arithmetikai kezelései e' közös módra vitetnek vissza, az által az analysis határai igen kiterjesztettek 's közönségesebbé létök alapja megvetetett

Ezután csak hamar feltalálta azon útat, melly szerint ezen szabály alkalmazható, valamelly vonal hajlásának fokát akár mellyik adott pontnál megtalálni. Átlátván már most hogy ezen szabály határozatlan mutatói (index seu exponens) segítségével arra szolgálhatna, hogy általa mindenféle határozatlan nagyságok arányait meglehessen találni, arról gondolkodott, mikép tehetne le egy olly alapot, mellyen a' tudománynak illy tetemes gyarapítása nyughatnék. Ezen célból úgy gondolkodott, hogy a' mathematicai nagyságot a' természet szavazatának, sőt a' mindennapi tapasztalásnak segítségével úgy lehet tekinteni, mintha valamely helybeli mozgás szüleménye volna az, melly vagy egyforma, vagy mindig siettetett, 's ezt mind a' változhatatlan irányban, mind pedig változtatva is a' változtatás mindenik szabálya szerint.

Hogy ezen annyira általános elvet a' szükséges formában calculus alá vehesse, mindenek előtt azt jegyzette meg, hogy mivel a' nagyságok

a' mozgás nagyobb vagy kisebb gyorsaságához képest, mellyekből származnak; nevednek vagy fogynak, az egész dolog ezen gyorsaságok arányának meghatározásától függ. De a' gyorsaság különböző fokainak vizsgálata szükségesképen az idő vizsgálatát is magában foglalta, 's egészen attól függött. Minden más mennyiségek mozgásait tehát az idő mozgásával hasonlította össze, az idő folyamáról és perczeiről folyó mennyiségek nevét adta mind azon mennyiségeknek mellyek ez időben nőnek; 's növések sebességeinek a' folyamok (Fluxions) nevezetét; részeiknek pedig, mellyek az idő perczeiben származnak a' perczek (moment) nevezetét. Ezen kívül megjegyzette hogy az idő egyformán foly, 's ezt egy más nagyság által terjesztette elő, mellyet mint egyformán folyót tekintett; (p. o a' görbe vonalrajzképek területeinek meghatározásánál rendszeren az abscissa egyenlő részei által, folyamatjukat pedig egy egység által terjesztette elő) 's az időnek vagy mutatóinak perczeit egyformáknak tekintette, 's az ilyen perczeteket rendszeren O betűvel fejezte ki, melly egygyel sokszoroztatott. A' többi folyó mennyiségeket az ordinaták által terjesztette elő, midőn a' görbe vonalok négyszegítését vette számvetés alá, vagy általjában az abc utolsó betűi X. Y. Z. által; folyamaikat ugyan azon betűk által különböző nagyságban, vagy a' feliből tett pontok által különböztette azokat meg. X. Y. Z. 'stb, 's perczeit folyamaik által fejezte ki, az idő perczével sokszorozva X. O. De ezen módját nem szorította a' folyamok ez vagy amaz különös jeleire.

Igy készen lévén minden, egész vizsgálatát ezen általános problemára vitte: „valamelly adott egyenlítésből melly mindenféle folyó testek (Fluent) tetszés szerinti számát foglalja magában, a'

folyamokat megtalálni, és viszont. Ezen problémát aztán minden azon tárgyak körül használta, melyeknek vizsgálatával azakkori mathematicusok foglalkoztak. Mivel többnyire minden nehézséget, melly eleibe gördült, rögtön eligazított, bámulásra méltó előmenetelt tett kevés idő alatt különösen a görbe lineák négyszegítésében, mellyek szolgáltatott okot a vizsgálatra, elannyira, hogy akármelly adott egyenlítésnél, melly valamely görbe linea természetét kifejezte, tüstént képes volt megmondani, lehet e egy olyan görbe vonalt négyszegíteni vagy nem. Ha lehetett, képes volt a négyszegítést, valósággal előadni, vagy bizonyos számú tagok által (azaz tökéletes pontossággal, ha lehetséges volt), vagy pedig folyvásti megközelítés által végetlen sorozatban; 's mind ezt egy óranegyednél kevesebb idő alatt.

Mind ezen törekvések mellett nem tapasztalta ő mit tegyen az, céljait el nem érni, hanem éles elmeje minden nehézségen keresztül vezérelt azon célhoz, mellyet magának kitűzött 's csupán azon korlátakon maradt belől, mellyeket maga tett magának, az ilyen módon elintézett vizsgálódásainál. De elég készülete volt már az olyan materialékból gyűjtve, mellyekről jól tudta mi módon lehet azokat tovább gyarapítani, ha az alkalom kíváná, 's nem akarta tovább idejét az elvont speculatiokra vesztegetni. Figyelmét a közvetlen hasznú tárgyra fordította.

Descartes dioptricájában, melly philosophiai munkái között a legjobb, elfogadta azon közönségesen állított véleményt hogy a világosság homogén vagy egészen egyféle. Ezen elv szerint találta ő fel legelőször a visszaverődés törvényeit, s megmutatta mikép a telescopok javítása csak úgy lehetséges, ha valaki módot talál az üvegeknek

elliptica parabolica hyperbalica formát adni. A' legjobb mathematicai fők akkor ezen tárgygyal foglalkoztak, 's különösen Wrem sokra vitte a' dolgot, 's közönséges hiedelem volt, miszerint ő ezen akkori időben igen hasznosnak tartott találmányt tökéletességre viszi. Newton alig került haza s' collegiumból, midőn 1666-ban már mint gömbölyű alakú optikai üvegek köszörülésével foglalkozott, a' világosság homogen természetéről semmit sem kételkedvén. Nem is gyaníthatván még most, minő találmányra fogja őt a' kísérlet vezetni, egy üveg prismát szerzett magának, hogy a' színek híres tüneményeit, mellyeket Grimaldij kevéssel az előtt talált fel, maga láthassa.

Mindjárt eleinte a' színek élénk fénye örvendeztette meg őtet, mellyeket ezen kísérlet előállított; de néhány percz mulva kezdvén azt philosophi szemekkel 's olly pontossággal nézni, melly neki annyira sajátja és természete volt, csak hamar elálmélnkodott, midőn látná, hogy a' színek hosszú-
kás alakban mutatkoznak, mellyeknek pedig a' megtörődés felvett szabálya szerint kör vagy karika alakuaknak kellett volna lenni. Először azt hitte ezen szabálytalanság talán csak történetes, de ez olyan kérdés volt, mellyet további vizsgálat nélkül nem hagyhatott. Csak hamar egy csálhatatlan módját talált tehát fel ezen kérdés eldöntésének, 's ez hozta létre új theoriáját a' világosságrul és színekrül.

Azonban ezen theoria magában, bár melly váratlan és csudálatos volt is a' felfedezés, őt ki nem elégítette, sőt inkább ő azon sajátképi javításokra nézett, mellyek ebből a' telescopok javítására áradhatnának, mi főcélja volt. Feltalálván már most hogy a' világosság nem egy- hanem többféle egyvelege a' különbözőkép megtörődhető sугárok-

nak, ilyen czélból kiszámította azon eltéréseket, mellyek ezen különböző megtörődésből származnak, 's úgy találta hogy azok néhány százszorta mulják felül azokat, mellyeket a' kerek formájú üvegek okoztak. Félretette tehát üveg munkáit, 's a' visszaverődésről gondolkodott. Most már látta hogy az optikai műszereket a' tökéletesség nagy fokára lehetne vinni, ha csak egy olyan visszaverő anyagot lehetne feltalálni, melly mint az üveg, olly finomra pallérozható volna, 's annyi világot verne vissza, mennyit az üveg keresztül bocsát, ha tudnánk azon mesterséget is, hogy kell annak parabolica formát adni. De ez előtte nagy nehézségekkel látszott egybekötve lenni, sőt lehetetlennek gondolta ő azt, midőn tovább megfontolta, hogy minden szabálytalanság valamelly visszaverő lapon vagy területen a' sűgárokat ötszörte vagy hatszorta inkább távoztatja el kellő irányoktól, mint hasonló szabálytalanságok valamelly megtörő lapon.

Ezen gondolatok közepette kiűtvén a' dögvész Cambridgeban, el kellett onnan távoznia; 's több mult el két évnél míg ezen dologban némi további haladást tehetett. Az alatt napjait a' faluban épen nem töltötte munka vagy gondolkodás nélkül, sőt épen akkor jött az eszmére, melly a' világ rendszerének a' származást adta, 's melly „Principia philosophiae naturalis“ czimű munkája tartalmát teszi. A' siettetett mozgásnak szemlélése a' folyamok felebb említett tanítmányában, mellyet ő még most is javítani törekedett gondolatit szükségeskép a' nehézség (gyavitatio) tárgyára függesztette. Midőn egyszer a' mezőn a' kertben ült, némi elmélkedések ötlöttek eszébe a' nehézség tudományáról; t. i. mivel ezen erő nem sembetünőleg fogy, a' föld pontjátóli legnagyobb tá-

volságra is a' hová csak eljuthatunk akár a' legmagosabb épület teteje, akár a' legmagosabb hegy csúcsa legyen az, okos következtetésnek láttá, hogy ezen erőnek sokkal messzebb kell terjedni mint rendesen hitték. Miért nem olyan messzire mint a' hold, mondá magában, 's ha ez így van, forgásának ezen erőnek befolyásával kell lenni, talán e' tartja meg keringő forgásában. Ámbár pedig a' nehézség ereje a' föld közép pontjától távolság csekély változtatása által, mellyet mi észrevehetünk, nem gyengítetik, még is könnyen meg lehet, hogy a' hold olyan magosan lévén, ezen erő erősségére nézve igen különböző attól, mellyet itt tapasztalunk. Hogy már most megtudja minő mértékben történjék ezen kevesedés, arról tanakodott magá' an, hogy ha a' holdat a' nehézség ereje tartaná meg forgásában, semmi kétség nem lenne iránta, hogy a' legjelesebb bujdosókat is ugyan azon erő keringtetné a' nap körül. Egybe hasonlítván a' különböző bujdosók keringését, a' naptól távolságaikkal, úgy találta hogy ha valamelly nehézséghez hasonló erő tartaná meg azokat forgásokban, ezen nehézség erejének a' távolság nevedésének kettős arányában kellene fogyni.

Ezt onnan következtette, mivel azt vette fe', hogy a' bujdosók tökéletes karikákban központosan forognak a' nap körül, melly forgástól többnyire a' bujdosók forgásai nem igen különbözők. Feltévéen tehát, hogy a' nehézség ereje a' holdra alkalmaztatva épen olyan módon fogy, kiszámította elegendő lenne e ezen erő a' holdat forgásában megtartani. Mivel ezen számítás alkalmával minden könyvektől távol volt, azon számításmodot vette elő, melly a' földleirók és

tengerészek előtt volt szokásban mielőtt Noorwohod a' földet [megmérte, t. i. hogy 60. angol mértföld teszi egy fokát a' szélességnek. De mivel ezen feltétel igen hamis, mivel egy fokban mintegy 69 és fél angol mérföld van, tehát az ő számítása szerint a' nehézség ereje, melly olyan mértékben fogy, millyenben a' távolság négy-szegei nevekednek, nem egyezett meg azon erővel melly a' holdat keringő utjában megtartja. Innen azt következtette, hogy a' nehézség erejének a' holdra való hatásával együtt egy más oknak is egyesülve kell lenni. Ezen okból mostanra ezen tárgy feletti minden további vizsgálódással felhagyott. Ezen nagy készség, ezen kedves vélemény feladására, melly az egész bujdosó rendszer legjobb astronomiai vizsgálatain alapult, meggyőző bizonyosság azon lelkületről, melly a' philosophiai vizsgálódásokra igen alkalmas. Voltaire ezen történetet úgy beszéli elő mint olyan anekdotát melly az emberi ész historiájában különös fontosságú, mert ez részint azt mutatja melly különös fontosság kívántatik a' mathematicai tudományokban, részint pedig azt, mennyire elfogulatlan volt Newton vizsgálódásaiban az igazság iránt.

Valóban csudálkozni lehet egy kevéssé rajta, hogy akkor még a' Noorwohod mérése állítólag előtte ismeretlen volt, holott pedig az már 1635-ben történt; 's még jobban lehet csudálni, hogy még akkor sem értesült iránta midőn Cambridg'be visszatért, mi azután kevéssel történt. A' következő 1667. évben a' collegium Wellowjává választatott; 's ugyan azon évben magisteri rangot nyert, az előtt három évvel baccalaureussá lévén. Ezen idő tájban épen nem tartá még ő lehetségesnek hogy a' régi felszámítás az igazság-

tol olly távol lehetne, mint valósággal van, ő pedig azon hiúságtól egészen ment volt, melly más feltalálóknál igen közönséges, kik feltalálói tehetségöket magasztalni szeretik. Most gondolati egyedül az ujonnan kigondolt telescoppal foglalkoztak, 's mivel ez igen hasznos találmány volt, felette kíváncsi volt azt végre hajtani. 1668-ban arról gondolkodván mit Gregory James optica promotájában előadott egy olyan telescoprol, mellyben az ell. nző ércz (Object Metall) közepén lyuk van, hogy a' háta megett lévő szemüvegre a' világosság keresztül mehessen, a' nehézségeket annyira fontosoknak gondolta, hogy mielőtt valamit végrehajtana, előbb a' Gregory tervének megváltoztatására határozta el magát, 's a' szemüveget inkább a' látócső oldalára mint közepébe szándékozott tenni. Ezután egy kis műzert csinált gömbölyűen kivált ércztükörrel az objectiv üveg helyett; de ezen próba szerencsétlenül ütött ki, fő hiánya abban állott hogy az ércz nem volt jól kipallérozva. Ezt igyekezett tehát tökéletesíteni midőn Doctor Barrov 1669-ben Nov- 8-án Cambridgében tanítói hivatalát a' mathesisben néki átengedte. Nyilvános tanítói hivatalai félbeszakasztatták vele darab időre a' telescop iránti törekvéseit.

Ugyanakkor okozta egy váratlan történet hogy Newton azon nagy ismérteit kitárta, mellyekre a' geometriában új analysisek segítségével tett szert. Lord Viscount Brounken egy évvel az előtt a' hyperbola négyszegítését végetlen sorozatban közönségessé tette, mellyet kevéssel azután a' doctor Wallis elosztása segítségével Nicholas Mercator logarithmotechnicájában 1668-ban megmutatott, Mivel ez első tünemény volt az ilyen nemű sorozatban, melly a' görbe vonal különös természetéből volt lehozva, 's elvont algebrai egyenlítésben

kifejezve, még pedig ezen kívül egészen új mód szerint, a' könyv csak hamar doctor Barrov kezébe került, ki akkor a' sz. háromságcollegiumban volt. Ez már más alkalommal kevéssel az előtt hallotta Newtontól hogy ő általános módját talált az érintők húzásának, 's ugyanazért Mercatornak ezen találmányát közölte tisztársával. Alig vett Newton ezen könyvbe néhány pillanatot, azzonnal előhozta dr. Barrovnak saját papirosait, melyekben analysis per aequationem numero terminorum infinitas című munkája volt.

Ezen értekezés látására Barrov elálmélkodott 's Collis barátját felölelért, sítette. Ez maga óhajtá azt olvasni, Newton pedig megengedte Barrovnak hogy vele közölje. Collins leíratta az értekezést magának, mielőtt ezen kincset vissza adná; 's ilyen módon a' mathematicában némely leghíresebb ismerőseivel is közölhette azt. Mind a' mellett is csak több évek után történt az, hogy azon terjedelmes haszon melly ezen találmányból a' tudományra aradt, kellőleg elismertetett és méltányoltatott. Fontenelle azt jegyzi meg hogy természetesen azt lehetett várni, miszerint Newton látván a' Mercator könyvét hajlandó fogja lenni saját találmányának kincsét közhiré tenni, 's magának azon dicsőséget megszerezni, mely őt mint első feltalálót illeti. De ő nem így gondolkodott, sőt saját szavaiból ítélve azt hitte hogy Mercator az ő titkát feltalálta, vagy mások fel fogják azt találni, mielőtt ő azon életkort elérné, melly megkívántatik arra, hogy az ember a' közönség számára valamit írjon. Azon dicsőséget valamit magának tenni, mit más senki sem tehetne, úgy nézte ő mint gyermekjátékot; az ő céljai sokkal fensőbbek, sokkal nemesebbek voltak; saját hírét szíldárdabb alapra építhetőnek vélte.

Ezen vizsgálódó találmányokat, bár melly mések voltak is azok, még is magának tartotta, 's csak úgy nézte mint szükséges műszereket, eszközöket a' természet művei feletti vizsgálódásainál; tudta hogy ott hasznokat veheti, 's tudta azt is miként kell azokat sikeresen használni, 's csak ennyiben tulajdonított nekik különös becsét. Sőt már most azzal foglalkozott, hogy azoknak valóságos hasznokat vegye, a' világosság tulajdonságait akarván feltalálni és kifejtetni. Darab idő óta elmélkedvén már az opticáról ezen tudományban tett felfedezéseit, nyilvános leczkéi tárgyává tette, a' három első évben, miután a' mathematicában nyilvános oktatóvá neveztetett. Ezen leczkéket még el nem végezte midőn a' kir. tudományos társaság tagjává választatott 1671. Január havában, 's mivel a' világosságról és színekrőlí theoriját már akkor a' tökéletesség nagy fokára vitte, közölte azt a' társasággal, hogy az iránti ítéletét hallja, azután közöletett az a' társaság transactiojiban 1672. február havában.

Ezen bánásmód okát az oldenburghoz irt következő levélben így adta elő;

Sz. háromság collegium febr. 10. 1672.

Uram!

Mivel én a' kir. társaságot a' philosophiai tárgyakban a' legőszintébb és legjobb bírának ismerém, ez indított engemet arra a' világosságról és színekrőlí értekezésemet eleikbe terjeszteni. Ok ezt olly kegyesen fogadják, 's igen nagyon kérem önt ezért nékiek a' legszivesebb köszönetet mondani. Már előre nagy szerencsémnek tartottam hogy ezen híres társaság tagjává let-

tem, de ezen megtiszteltetést most sokkal inkább érzem. Mert h. dje el uram, nem csak kötelességemnek ismerem velek együtt közösen munkálni az igazi tudomány terjesztésére, hanem nagy szabadsalomnak is tekintem, miszerint a' helyett hogy írásaimat az előítéletektől elfogult 's a' gáncsolásra mindenkor kész tömeg eleibe terjeszteném (melly miatt sok igazságok elnyomattak és elvesztek), szabadságom van egy olly mély belátásu és részrehajlatlan gyülekezethez fordulnom.

A' mi ezen értekezés kinyomtatását illeti, a' társaság ítéletén megnyugszom, de azt gondolnám, hogy ezen célra nézve igen rövid az. Én ezt csak azoknak szántam, kik tudják miként kell a' tárgyakról eszméket tovább vinniek. Hogy tehát hosszas és unalmas ne legyek sok olly észrevételeket és kísérleteket elhagytam, mellyeket könnyű volt átlátni annak, ki a' megtörődés előadott törvényeiről gondolkodott; de a' mellyek közül némelylek mint hiszem az emberek nagyobb része előtt szint o'lyan kedvesek lennének, mint akár mellyik azok közül, mellyeket leírtam. De mivel a' kir. társaság jónak látta hogy az közön-ségessé tétessék, tetszésére hagyom a' dolgot. Hogy az előbb említett hijányokat kipótoljam, talán küldeni fogok Önnek, ha jónak gondolja, még néhány kísérleteket a' következő transactiokba, mellyek theoriámat még inkább megerősítik.

Legyen bizonyos Ön háladatosságomról, mellyel szívességének tartozom, 's különösen szíves köszönetemről azon fáradságért, mellyet értekezésem nyomtatására fordítani szíves volt Vagyok.

Önnek

készkötelességü szolgája

Newton. I.

De mindazon vigyázás mellett is mellyet elkövettek, hogy azt a' közönség számára elkészítsék, még is egészen új és váratlan volt az, 's minden emberek eddigi véleményét ezen tárgyban annyira felforgatta, a' kísérleteknek mellyeken az alapult ismételésére olly különös gond és pontosság kívántatott; 's a' következtetések is, mellyek ezen kísérletekből huzattak, olly éles elmét 's erős gondolkodást kívántak, hogy a' theoria még világra sem jött jó formán, midőn mindenfelől, valahol csak ismételtesé lett, feltámadtak ellene. Newton tehát e' miatt véletlenül külömbféle vitákba keveredett, 's mivel azok nagyobb részint onnan származtak, mert vagy a' kísérletek ismételésével hebehurgyáskodtak, vagy belőlök hamis következményeket huztak, Newtonnak sok boszúságokat szereztek.

Nyolcz egész évet töltött el, a' kísérleteket szorgalmasan ismételte, mellyek theoriája igazságát bebizonyították, 's már most azt hitte, le kötelezte magának a' világot, a' természet legrejtélyesebb titkainak egyikét fedezvén fel előtte. Helyes okoknál fogva is lehete várni hogy a' világ ezen jótéteményt minden kigondolható hála- valfogadandja. De mivel a' tévelygés igen meg volt gyökerezve, a' találmányt úgy nézték mint az eddigi tudatlanság ócsárlását, 's harczoltak ellene. Ezen próbából átlátta a' nagy feltalálór, mi következményei lennének, ha theoriájából a' többit is kiadná, mellyről tudta, hogy abban még több és szigorúbb igazságok találtak.

Ezen okhol optikai leczkéit félbenhagyta, miután azt a' sajtó számára elkészítette, azon czéllal, hogy azt kiadja: és mivel némelly bennek levő megmutatások, végett analysis per aequationes numero terminorum infinitas- sára hívatkozott, a' volt a' célja hogy optikai leczkéit ezen munka kísérje; e' végre azt még egyszer keresztül nézte, megbővítette és jobb formába öntötte. Ezt is hasonlóképen igen sok példával megvilágosította, 's a' folyamok egész tanítmányát tökéletesen új világosságba helyezte. Azonban ezen tervét még nem dolgozta ki egészen, midőn elhatározta magát azt ki nem adni, mert szándékozott még azon bánásmódot is hozzáadni, miszerint az olyan problémákat lehessen megfejtetni, mellyek a' négyszegítésekre vissza nem vihetők. Ezt azonban soha sem vitte tökéletességre. Ezen magaviselet vagy bánásmóddal Newton nyilván ártott saját hírének, de ezen indító ok ő rá nézve csak kevés hatással volt, midőn az azon kellemes gyönyörnek, a' gondolatok háborítatlan vidámságának ellenében mérő serpenyőbe vettetett, olly boldogságnak, mellyet ő feljebb becsült minden dicsőségnél, mellyet neki a' mathematica és philosophia szerezhethének.

Midőn ezen bánásmód okáról néhány évvel későbbben másokat is értesítene, így szólott: gáncsoltam vigyázatlanságomat, mivel magam azon lényeges boldogságtól, saját nyugalamtól fosztottam meg, hogy árnyék után nyargaljak. De ezen viták bár melly nyugtalanítók voltak is rá nézve, nem akadályozták reflectáló telescopjának tökéletesítésében, melly egy része volt opticajának, 's mellynek az leginkább 's legközvetlenebbül használt, 's mivel általlátta hogy nem mulhatatlan szükség az üvegeknek parabolica alakú-

aknak lenni, mert ha az ércz tükröket jó gömbölyűre ki lehetne simítani, o'ly nagy nyilasokat megbírnának azok, a' millyen nagyokat csak lehetne kellőleg köszörülni; más illyen nemű eszközök között alkotott tehát. Ez annyira megfelelt céljainak, hogy ámbár az csak hat hüvelyknyi hosszú volt, hogy vele Jupitert egész kereken, 's négy testőrzőit is megláthatta. Ezen eszközt a' kir. társasághoz küldötte saját kívánságára, 's vele együtt a' leírását is, melly a' philosophiai transactiókban 1672. megjelent; olly czéllal közölte ezt a' társasággal, hogy az szándékát gyámolítná, 's némelley tapasztalt művészeknek ajánlaná, kik annak még két híjános oldalát javítnák ki, t. i. valamelley különös ércz egyveleget és a' pallérozást illetőleg. — Ugyan ezen évben adta ki Cambridgeben: Bernardi Varenii geographia generalis, in qua affectiones generales telluris explicantur, aucta et illustrata ab I. Newton.

Midőn 1675-ben Hooke nevű tudós mathematicus a' világosságról és színekről néhány új találmányait magának akart tulajdonítani, Newton kellő buzgalommal igyekezett jogait kivíni. Következő évben a' Leibnitz kívánságára két levelet írt, vele közlendőket, mellyekben a' végetlen sorozatokat tárgyazó találmányát magyarázta, 's értesíté arrol is, mennyire javította azt a' folyamokról tanítmányával. Azonban igyekezett azt mindig titokban tartani, a' betűknek abc rendbeni szétalakása által, mellyek által a' két legjelesebb feladatjai azon tanítmánynak megfejtettek. Ez csak azért történt hogy szabadsága lenne ezen ő találta különös módot némelleyekben megváltoztatni, azon esetben ha azt valaki kitalálná — 1677-ben azon fontos tételt találta fel, miszerint a' központ felé törekvő erő által (vis centripeta), melly a'

távolság négyszegével arányban áll, a' bujdosó azon erőnek, melly az ellypsis alsó gyülpontjába tétetik, középpontja körül ellypsisben kénytelen forogni, 's azon küllővel melly a' középpont felé húztatik, olyan területet leirni, melly az idővel arányban áll.

1680-ban különböző csillagászai vizsgálódásokat tett azon üstökösrel melly akkor megjelent, mellyet ő még lehetős sokáig nem ugyanazon egynek hanem Flamsthead akkor híres csillagász gyanítása ellenére két különböző üstökösnek tartott.

Ámbár a' középpont felé tartó attol távozó erők feletti theoria következményei akkori időben sok vizsgálódások tárgya voltak, még is egy levelet kapott Hooketól, mellyben az megmutatta, micsoda vonalat kellene egy lecsó testnek leirni, ha azt vennők fel, hogy az a' föld napi mozgása által karikában, a' nehézség ereje által pedig függőlegesen mozogna. Megmutatta ebben hogy az nem csigavonal (Spirallinie), hanem ha a' közte levő tárgy ellen nem szegülne, központokivüli elliptoide fogna lenni; ha pedig valamelly közbenjövő tárgy ellenszegülne, excentrico ellipti spirallinea lenne, melly sok csavargás után végre a' középponthan maradna, és úgy a' test esése nem egyenesen keleti hanem délkeleti, 's inkább déli mint keleti fogna lenni. Ezen levél Newtonnak azon vizsgálódásra szolgáltatott alkalmat, vajjon mellyik lenne azon rajzkép, mellyhen egy ilyen test forogna, 's ezen vizsgálat tovább is alkalmat nyújtott néki a' hold iránti előbbi gondolatit tovább folytatni, 's mivel Picard azelőtt kevéssel, t. i. 1679 a' földnek egy fokát (gradus) megmérte, kisült ezen mérésekből, hogy a' hold csupán csak a' nehézség ereje által tartatik meg keringésében, 's következőleg hogy ezen erő a' távolság meg-

kettőzött arányában fogy mint mint már az előtt gyanította. Ezen elv szerint úgy találta hogy azon vonal, melyet valamely leeső test leír, ellipsis, 's annak saját súlypontja, a' föld középpontja, 's ilyen módon átlátván hogy a' legelőkelőbb bujdosók valósággal olyan karikákban forognak, mint Kepler gyanította, gyönyörűséggel tapasztalta hogy azon vizsgálódást, melyet először csak kíváncsiságból tett a' legnagyobb czélokra lehetne fordítani. Ekkor csak nem 12. tétellel állott elő, melyek a' legelőkelőbb bujdosóknak a' napkörüli forgását tárgyalták, 's melyeket az 1683-dik év végével a' kir. társasággal is közölt.

A' legjobb mathematicus fők foglalkoztak akkor ezen tárggyal; 's miután a' többek között Halley is 1683-ban a' kettős arányt, átaljában a' Kepler sesquialterata ratiojából magmutatta, átlátta, hogy ő szintűgy nem képes, mint a' többiek a' megmutatást minden körülményeken keresztül vinni. Nem mehetvén tehát tovább először Wren Kristofhoz és Hookehoz folyamodott, de mivel ezek őt ki nem elégíthették, ő pedig nem nyughatott, valámig ez fűnkészetét, valámint mást is a' mihez fogott, végre nem hajtotta, elutazott még azon évben Cambridgebe New.onnál felvilágosítást keresendő. Ez történt augustus havában, Ez csak hamar értésére adta, hogy ő az annyira kívánt megmutatásokat egészen tökéletességre vitte. Halley novemberben kapta ezeket meg, 's másod ízben meglátogatta őtet Cambridgeben, hol bár némi nehézséggel, engedelmet nyert tőle hogy ezen értekezést a' kir. társaság könyveibe beiktathassa. Ezután a' Halley folyvásti sürgetése, ezen társaság serkentgetése arra vették Newtont hogy ezen munkát végrehajtsa. A' könyvet a' társaság sajtó alá adta 1686-ban a' Halley felvigyázása alatt, ki

akkor segédtitoknak volt. Mivel a' 3-ik könyv csak az első könyv némelly tételeinek corollariuma volt, olly könnyű móddal írta azt hogy mások is olvashassák, 's célja volt az illyen módon a' két első könyvvel együtt kiadni. A' kéziratot egy a' társaságnak szóló mellékirat kísérte. De Hooke azt sürgette Newton nagy megbántásával hogy ő a' Kepler problemáját már ő előtte megmutatta. Newton elhatározá magát, ezen megbántást mélyen érezvén a' harmadik könyvet inkább ki nem adni, mint ujabb vitákba keveredni, míg végre néhány baráti szándékának megváltoztatására birták. Most már azonban meggyőződött felőle, hogy a' könyvet legjobb lesz a' legszigorúbb megmutatásokkal kiadni. Így született 's jött világra a' munka 1687-ben „*Philosophiae naturalis principia mathematica*“ czimalatt. Innen látni való hogy ezen értekezés melly olly temérdek mély találmányokat foglal magában, nem igen áll más tárgyakból, mint a' feljebb említett néhány kevés tételekből 's 18 hónapnyi idő alatt készült. A' második kiadás a' szerző sok toldalékjaival és javításaival 1713-ban látott világot Rogercotes felvigyázása alatt, ki ezen egyetemen a' mathematica és experimentalis philosophia professora volt. Ezen tudós férfiú egy előbeszédet is készített ahhoz, mellyben az ezen könyvben foglalt philosophiáról értesítést ad, különösen a' Descartes híres örvényeit (vortices) illetőleg, mellyeknek, bár ezen munkában ellene mondhatatlanul megczáfoltattak, még most is sok tisztelői vannak. Az utolsó kiadás a' szerző még több javításaival Londonban, szinte mint a' második, negyedrében az orvosdoctor Pemberton Henrik eszközzésére jött ki.

Ezen könyv, mellyben a' szerző a' természeti philosophia új rendszerét a' legfensőbb geo-

metriára építette, eleinte nem nyerte meg azon tetszést egészen, mellyet megérdemlett, mellyet csak későbbben megnyerendő vala. Ennek két oka volt. Descartes iránt a' világ egészen el volt fogulva; philosophiája valóban finom képzelőtehetség szüleménye volt, élénk igéző metaphorai írásmódba öltöztetve; továbbá a' természet némely igazi vonásait adta ő annak, a' többit pedig pedig a' lehetőségig híven festette a' természethez, egész öltözete kellemetes volt; azonkívül minden, valamit mondott könnyen érthető volt, 's ugyan azért magának minden nehézség nélkül sok kedvellőket szerzett. Ezen okból a' világ átaljában kedvetlenül vett egy olyan próbatételt, melly őt ezen annyira kellemetes álmából fel akarta ébreszteni.

Másfelől Newton rendkívüli éles elmével kísérte a' természetet, a' legtitkosabb műhelyébe, 's inkább azon törekedett, ezen műhelyt másoknak felfedezni, mint azon útat gondosan kimutatni, mellyen ő maga jutott ahhoz. Munkáját azon szép tömött írásmóddal készítette, melly a' régi íróknak olly nagy tiszteletet szerzett, 's olly méltó joggal. Következtetései olly sebességgel folynak elveiből, hogy az olvasó gyakran kénytelen a' gondolatok hosszú lánczolatát képzelni maga előtt, melly által ezen következtetések egybe kapcsoltnak. Némi idő kellett tehát rá, míg a' világ ezen könyvet megérthette, a' legnagyobb mathematicusoknak szorgalmatosana kellett azt tanulni, míg megérthették, az alsóbb rendűek hozzá se mertek fogni, míg a' legtudósabb emberek bizonyosság tételei által fel nem bátorítottak. De midőn a' könyv becsét elegendő kép általlátták, általános tetszés is követte azt,

melly azután folyvást nevededett, 's mindenfelől a' tisztelet és bámulás nyilatkozásai hallattak.

„Iszik, eszik? 's alszik e' az a' Newton úgy mint más emberek? kérdé l' Hopital marquis egy az akkori legnagyobb mathematicusok közül egy őt meglátogató angoltól, én őt úgy képzelem magamnak, mint valamely mennyei lényt, szabadon minden földi anyagtól.“ — Általános tartalma ezen principiáknak a' mozgásról tanítmány, mely minden tanítmányok között a' legfontosabb, ha a' philosophia első elveit geometriai megmutatások által akarjuk megállapítani. Descartes kezdte ezt először, de kísérleteit csak immel ámmal, 's kellő pontossággal nélkül tette, 's következtetései is el voltak hirtelenkedve. Newton a' hibát állatta, valamint azt is, mely rendkívül nehéz lenne azt elkerülni, de elszánta magát a' probatételre, 's csak neki volt elég lelki ereje illyes valamit kivinni.

Illyen czélból először a' legnagyobb pontossággal tett, a' legnagyobb vigyázással és belátással szemmel tartott kísérletek által azt fedezte fel, mellyek a' mozgás igazi jelenségei, mellyek a' nehézségből, a' ruganyosságból, a' híg testek ellentállásából 's más erőköl származnak; ezután felsőbb geometriája segítségével tovább ment, megvizsgálta ezen természeti erő igazi hathatóságát (Stärke), 's ezen hathatosságból mutatta aztán meg a' többi jelenségeket. Hogy az égi rendszert tisztába hozza, megmutatja különösen az első könyvben, mellyek a' központi erők igazi hatásai, még pedig minden hypothesisek szerint, mellyeket a' vonzás (attraction) törvényei szerint fel lehet venni; továbbá megmutatja Kepler szabályaiból, 's más geometriai 's astronomiai vizsgálatokból, mellyek a' vonzás különös törvényei a' természetben, 's megmutatja hogy ezen vonzás mindig ugyan az, vala-

mint a' nehézség a' földön, mint a' mellynek ereje által minden testek a' nap és különböző bujdosók felé törekeshnek. Más megmutatásokból, mellyek hasonlókép mathematicaiak, azután a' bujdosók, az üstökösök, a' hold és a' tengerek mozgására vezérli olvasóit.

(Folytatása következik.)

I. Hazai Literatura

Könyvismertetés

Vegyteni Gyógyszerisme (Pharmacognosis)
mellyet a' t. orvosi kar helybenhagyásával az orvosok, és gyógyszerészek használatukra készített és kiadott Manó Aloyz, hites gyógyszerész. Pesten 1841. Nyomtatva esztergami k. Beimel J. betűivel. Ara 40 kr. pp. Beimel József áruja.

Körülbelől tizenkét éve mióta az (a' legszelebb értelemben vett) orvosi tudományok műszavainak készítésével több lelk. s részint élő, részint elhunyt tudósaink olly czállal foglalkoztak, részint, hogy a' latin, különösen pedig a' görögnyelvet nem értő seborvosok, gyógyszerészek papapály módra ne tanulják az eleikbe idegen műszavakkal kitalált tudományokat, hanem mindent saját nyelvökön, és így értelmesen tanulván az iskola küszöbjein kívül is használhassák, 's az életbe átvihezzék iskola törekvéseik gyümölcseit, részint, hogy az orvosi könyveket olvasni szerető értelmesebb nem orvosi közönség között hasznos ismereteket terjeszzenek. Ha azonszámtalan, ezer meg e-

zer műszavak között, mellyek már eddig világot láttak, nagy számmal vannak is mellyek a' hamari munka színét nagyon is magokon hordozdozzák, 's a' nyelvértők gáncsolásait méltán magok a' vonták: a' törekvés mégis szent, és dicséretes, 's az üdvös siker sokkal szembetűnőbb; 's közönségesen elismertebb, hogy sem tagadni lehetne. A' helytelen szavak helyett, talán majd helyesebbeket alkotand a' nyelv mélyebb ismeretével bíró, talán nem sokára keletkezendő nyelvtudósaink érettebb megfontolása.

Az orvosi tudományokkal rokon tudományok közt épen a' vegytan az, melly mind ez ideigbár a' Schuster igen következetes nomenclaturája által előadása tetemesen könnyebült, leg kevesebb mivelőkre talált. Köszönettel tartozik tehát e' részben igen szegény literaturánk Mannó Alajos hitess gyógyszerész úrnak, hogy jelen bár nem terjedelmes munkácskáját ügyfelei számára kidolgozta. Munkája rzéljét az előszóban így adja elő:

„Csak kevés évek lefolyta alatt is, mennyire haladt legyen elő nyelvészetünk, azt minden újabb magyar lapok szorgalmas forgatója jól tudja. — Ugyan is több tudományok idegenek maradtak volna előttünk, ha azokat saját honunkban, — nem anya hanem más nyelveken nem tanúltuk volna, de elértük azon időkort, mellyben már többféle tudományok, 's művészetek nyelvünkön olvashatók; és remélhető, hogy idővel, több jeles nyelvészek szorgalmas fáradozásai után, — millyenek az anyanyelvünket mivelő tudós társaság tagjai-nem csak több mint említém, de minden ágai a' tudományoknak magyarul leendnek olvashatók.

Örömmel hallottam, hogy ennekutánna a' kir-egyetemben is, felsőbb határozatnál fogva többféle
Tud. Gyűjt. XI. Kötet. 1841. 8

tudományok fognak magyar nyelven előadatni, a többek között a' vegytan (chemia) is; ezen tudománynak érdekesbb része a' Gyógyszerisme (Pharmacognosis) melly mind az orvosra, mind a' gyógyszerészre több alapos tudva lévő okoknál fogva elmúlhatatlanul szükséges. — A' vegytannak tehát e' hasznos részét kívántam jelen csekély munkámban magyar nyelven, mellyen még a' vegytanról egy újabb értekező könyvünk sincs, — előterjeszteni, 's a' tárgyhoz tartozó hasznosb ismereteket, mennyire az idő rövidsége engedte előadni; ez okból több tudós vegytanárok, millyenek elhúnyt t. Schuszter orvos tanár úr volt, — kinek mint egykori tanítónak jelen munkácskám összeszerkesztésében sokat köszönhetek — úgy Ebermaier, Berzelius, Ehrman, Rolof, 's mások munkáikból több szükséges jegyzeteket kiszedtem, 's magaméba iktattam.

A' szerek neveiben könnyebb feltalálhatása végett, a' deák betű rendszert követtem, 's mindenekelőtt a' kémszerekről (reagentiae) értekeztem, mivel szükséges előbb tudni, hogy azon szerek, mellyekkel mások tisztaságaik kémleltetnek valljon magok is tiszta állapotban legyenek é? — úgy a' savokról (acida) — ásanýokról (metalla) utánnok mindj' (értsd mindjárt) a' belőlök készülni szokott szerekről, — végre a' gyakrabban használtatni szokott illatos, és kövér olajokról, (olea aromatica, et pingvia) leirtam különösen a' készítés-módjukat, tulajdonságaikat, 's fertőztetéseik megvizsgálásait.

Mellyek után míg többet tehetek nyelvem előmozdítása végett mi szent törekvényem leend, — kérlek tisztelt- olvasóm, fogadd munkámat barátságosan, 's élj boldogúl a' viszont találkozásig.“

Szerzőnk jelen munkácskájában következő tárgyakról értekezik:

Az ausztriai gyógyszer-tár rendelése szerint, a' testek megvizsgálásaikhoz kívántató kémiszerek (reagentiae)

Acetas plumbi solutus, — olvasztott eczetsavas olmacs.

Acidum muriaticum concentratum. — Tömény sósav.

Acidum muriaticum oxygenatum. Zöldlő sav.

Acidum nitricum dilutum purum. — Tiszta feleresztett fojtósav.

Acidum nitrosum concentratum. — Tömény fojtós fojtósav.

Acidum oxalicum. — Sóska sav.

Acidum sulfuricum concentratum purum. — Tiszta tömény kénsav.

Acidum tartaricum. — Borkő sav.

Alcohol 0,830. — 0,830 önsullyu lang.

Amonia pura liquida, — Tiszta folyó huyyag.

Aqua calcis. — Mész viz.

Carbonas lixivae, alcali solutus. — olvasztott alszénsavas hamag.

Carbonas sodae alcali solutus. — olvasztott alszénsavas szikag.

Charta exploratoria caerulea. — kék kémlő papiros.

Charta exploratoria flava. — Sárga kémlő papiros.

Charta exploratoria rubra. — Veres kémlő papiros.

Cuprum ammoniacum in aqua solutum. — Olvasztott huyagos rézag.

Hydrargyrum purum. — Tiszta higany.

Ichthiocola in aqua soluta. — Vizben felolvasztott viza hólyag.

Infusum gallarum. — Gubacs forrázat.

Liquor hydrosulfureticus acidus. — Kéngyulatsavas nedv, Hahneman kémlő nedve,

Lixiva pura. — Tiszta hamag.

Murias barytae solutus. — Olvasztott sósavas sulyag.

Murias sodae solutus. — Olvasztott sósavas szikag.

Nitras argenti solutus. — Olvasztott fojtósavas ezüstag.

Prussias lixivae, et ferri solutus. — Olvasztott kéklő gyulatsavas vashamag, vérlég.

Sapo in aqua solutus. — Olvasztott szappar.

Sulfas ferri solutus. — Olvasztott kénsavas vasacs.

Sulfas lixivae solutus. — Olvasztott kénsavas szikag.

Sulfuretum lixivae. — Hamany kénet.

Aranyok és a' belőlök készült szerek (Metalla, eorumque praeparata)

Arany készítményei (Auri praeparata)

Aurum purum — Tiszta arany.

Murias auri natronatus. — Sósavas arag, és szikag.

Ezüst készítményei (Argenti praeparata)

Argentum purum. — Tiszta ezüst.

Nitras argenti crystallisatus. — Jegesedett fojtó savas ezüstág.

Nitras argenti fusus. — Megömlött fojtósavas ezüstág.

Nitras argenti solutus. — Olvasztott fojtósavas ezüstág.

Higany készítmények (Hydrargyri praeparata)
Hydrargyrum purum. — Tiszta higany.

Chloridum hydrargyri. — Higany zöldlet.

Murias hydrargyri, ammoniacalis insolubilis. — Olvaszthatatlan sósavas huyagos higag.

Murias hydrargyri ammoniacalis solutus. — Olvasztott huyagos sósavas higag.

Oxydulum hydrargyri. — Fekete higacs.

Oxydulum hydrargyri ammoniacale. — Huyagos fekete higacs.

Oxydulum hydrargyri rubrum. — Levált veres higag.

Sublimatum hydragyri corrosivum. — Higany ketted zöldlet, vagy: Rágó sósavas higacs.

Sulfuretum hydrargyri nigrum. — Fekete higany kénét.

Sulfuretum hydrargyri rubrum. — Veres higany kénét.

Sulfuretum hydrargyri stibiatum. — Dárdany kénét.

Emplastrum et unguentum hydrargyri. — Higanyos tapasz és ír.

Réz készítmények (Cubri praeparata)

Acétas cupri. — Eczetsavas rézag.

Sulfas cupri. — kénsavas rézag.

Sulfas cupri ammoniacalis. — Húgyagos kén-savas rézag.

Lapis divinus. — Szem kő.

Vas készítmények (Ferri praeparata)

Limatura ferri puri. — tiszta vaspor.

Extractum malatis ferrosi. — Almasavas vas vonat.

Globuli tartratis ferri et lixivae. — Borkó-savas vashamag gömböcsők.

Murias ferri ammoniacalis. — Sósavas vas húgyag.

Oxydulum ferri nigrum. — Fekete vasacs.

Spiritus aetheris ferratus. — Vasazott kén-égényes lé.

Carbonas ferrosi. — Szénsavas vasacs.

Phosphas ferricus. — Villósavas vasag.

Sulfas ferri purus. — kénysavas vasacs.

Ólom készítmények (Plumbi praeparata).

Carbonas plumbosi v. Cerussa. — Szénsavas olmacs.

Lythargyrum. — Ólomkohányat.

Minium. — Ólompiros.

Acetas plumbi acidulus siccus, — Száraz fel-eczetsavas olmacs.

Bátrany készítménye (Bismuthi praeparatum) **Nitras bismuthi praecipitatus.** — levált fojtó-savas bátrag.

Ón készítmények (Stanni praeparata)

Stannum regulinum purum. tiszta szín ónany.

Horgany készítmények (Zinci praeparata)

Zincum regulinum purum. — tiszta szin horgagy.

Oxydum zinci. — Horgagy.

Sulfas zinci artefactus. — Kénsavas horgagy.

Zincum muriaticum. — Sósavas horgagy.

Dárdany készítmények (Stibii praeparata).

Antimonium crudum purum. — Tiszta nyers dárdany.

Aethiops antimonialis. — Dárdanyozott higanykénét.

Butyrum antimonii, Murias stibiosi. — Sósavas dárdacs.

Crocus antimonii. — Dárdany sáfrány, barna dárdacs.

Kermes minerale, stibium sulfuratum rubrum. — veres kéngyulatsavas dárdacs.

Sulfuretum lixivae stibiatum; Hepar antimonii. — Dárdacsos hamag kénét.

Sulfur auratum antimonii; bisulfuretum stibii, — Narancs színű kéngyulatsavas dárdacs.

Tartarus emeticus; Dárdacsos borkósavas hamag.

Stibium oxydatum album. — Fehér dárdag.

Stibium diaphoreticum non ablutum. — Mosatlan izz-dárdag.

Sapo stibiatus. — Dárdanyozott szappan.

Tinctura antimonii acris. — Csipős dárdany festvény.

Tinctura antimonii tartarisata. — Borköves dárdany festvény.

Vinum antimonii Huxhami. — Huxham dárdacsos bora.

Hamag készítmények (Kali praeparata) kali causticum. — Egető hamag.

Carbonas Kali. — Alszénsavas hamag.

Carbonas Kali acidulus. — ketted szénsavas hamag.

Acetas lixivae. — Eczetsavas hamag.

Hydrojodas lixivae. — Iholgyulatsavas hamag.

Nitras lixivae. — Fojtósavas hamag.

Prussias lixivae et ferri. — kéklógyulatsavas vas hamag.

Sulfas lixivae. — kénsavas hamag.

Tartarus depuratus. — felborkósavas hamag.

Tartras lixivae neuter. — Borkósavas hamag.

Sulfuretum lixivae. — Hamany kénét.

Szikag készítmények (Natri praeparata) Carbonas sodae alcalinus crystallisatus. — Alszénsavas szikag.

Bicarbonas sodae. — ketted szénsavas szikag.

Acetas sodae. — Eczetsavas szikag.

Boras sodae alcalescens. — Porisos szikag.

Phosphas natri. — Villósavas szikag.

Sulfas natri. — kénsavas szikag.

Tartras lixivae et sodae. — Borkósavas szik hamag.

Oleas natri, sapo medicinalis. — Orvosi szappan.

Hugyag készítmények (Ammonii praeparata) Ammonia pura liquida. (nézd a' kémszerek közt)

Acetas ammoniae solutus. — olvasztott eczetsavas hugyag.

Carbonas ammoniae. — Szénsavas hugyag.

Carbonas ammoniae pyro oleosus siccus. —
Kozmaolajos szénsavas huygag.

Murias ammoniae, — Sósavas huygag.

Carbonas ammoniae pyro oleosus solutus; spiritus cornu cervi. — olvasztott kozmaolajos szénsavas huygag.

Succinas ammoniae. — pyro oleosus. — kozmaolajos gyantársavas huygag.

Sulfuretum hydrogenatum ammoniae. — kénygulatsavas kénhuygag.

Súlyany készítmények (Baryti praeparatum) **Murias barytae.** — Sósavas súlyag.

Mész készítmények. (Calcii praeparata)

Calcaria usta. — Égetett mészag.

Carbonas calcis, creta. — Szénsavas mészag

Chloras calcis. — Sósavas mészag.

Keserany készítmények (Magnesii praeparata) **Magnesia pura usta.** — Tiszta égetett keserag.

Carbonas Magnesiae. — Szénsavas keserag.

Sulfas magnesiae, kénsavas keserag.

Timany készítmények (Alumii praeparata) **Alumen crystallisatum.** — Jegesített timag.

Kén készítmények (Sulfuris praeparata)

Sulfur depuratum. — Tisztított kén.

Sulfur praecipitatum. — Levált kén.

Sulfuretum lixivae, Acidum sulfuricum, liquor hydrosulfureticus acidus. (nézd feljebb a kémszerek közt)

Ibóló (Jodium)

Villó (Phosphorus)

Savak (Acida)

Acidum aceticum. — Ecetsav.

Acidum benzoicum. — Benzoésav.

Acidum hydrocyanicum. — kéklógyulatsav.

Acidum muriaticum, — nitricum. — Sulfuricum — nézd feljebb a' kémszerek közt.

Acidum oxalicum. — Sóskasav.

Acidum succinicum. — Gyantársav.

Acidum phosphoricum. — Villósav.

Acidum tartricum. — Borkósav.

Égények (aetheres)

Aether aceticus. — Eczetégény.

Aether sulfuricus. — kénégény.

Némelly más szerekről

Aqua destillata. — Lepárolt víz.

Balsamus copaivae. — Kopaiva balsam.

Balsamus Peruvianus. — Perui bálsam.

Camphora. — Káfor.

Resina Jalappae. — Jalap gyánta.

Látni való ezekből mikép szerzónk a' legfontosabb gyógyszerészi készítményeket választotta értekezése tárgyául. Z*

II. Külföldi Literatura.

Die Völker der Erde, ihr Leben, ihre Sitten und Gebräuche, zur Belehrung und Unterhaltung geschildert von Karl Friedrich Vollrath Hoffmann. In 2 Bänden. Stuttgart. Hoffmansche Verlags-Buchhandlung. 1840

Ezen ifjúság számára irt több kivilágított tér-táblákkal ellátott munka, egy a' legczélszerűbb és

használhatóbb termékei közül, az efféle ifjúság képezésére szánt, hasznos ismereteket könnyű kellemes móddal terjesztő dolgozatokban igen gazdag németliteraturának, 's nagyohajtható volna, vajha egy magyar fordítója és kiadója találkozniék. Annnyival inkább lehet sajnálni, hogy a' tudós és szorgalmas szerző hazánkról olly hamis, és nem kevésbé sértő adatokat közöl, kétség kívül valamely idegen ajkú jámbor hazánkfia által elcsábítatva, ki azon ország iránti hálából, mellynek jó téteményeivel, törvényeinek ótalma alatt él, jónak látta hazánk és hazánkfiai rajzolásakor iró tollát epébe mártani.

De lássuk a' munka minket érdeklő sorait.
407. s köv. lapok.

A' magyarok (die Ungarn)

„A' Duna két középső melléken a' Karpátoktól dél felé azon országban, melly éjszakon és keleten hegyekkel, közepén pedig síkságokkal, homokos pusztákkal, és mocsáros tájékokkal bővelkedik, melly a' hegyek közelében bőven el van látva vízzel. a' középtájakon pedig p. o. a' Duna és Tisza közt víz dolgából igen szegény, helyenkint felette termékeny, helyenkint pedig átjában terméketlen, laknak a' magyarok, kik országukat nem csak Europa, hanem az egész föld legszebb részének valóságos paradicsomnak, magokat pedig Isten kiválasztott népének nagy és nemes nemzetnek tartják. Mivel ezen ország az europai és asiai harczolók gyűlhelye és harcz mezeje több ízben volt, sok különböző népek, részint maradékaikat hagyták ott, részint benne letelepedte. A' magyarok (die Magyaren, mond ki: Madscharen) kik magokat olly nagynak, hatalmasnak és nemesnek tartják, csak negyedfél milliomot tesznek: mert rajtok kívül az országban még sok más szláv-

nemzetek, mint tótok, rusznyákok, csehek, lengyelek, vendusok, kroaták, slavoniaiak, servusok és bolgárok laknak; ezeken kívül még egy félmillió német, kiket itt sváboknak híznak ámbár szászokból, frankusokból, elzásziakból, türingiekből, tiroliakból, austriaiakból, 's más német néptörzsökök ivadékaiból állanak. Továbbá van az országban, mintegy egy millió oláh; 's ezen nagyobb néposztályokon kívül kevés számmal még új görögök, macedóniaiak, örmények, francziák, olaszok, 's mintegy harmincz ezer cigány, zsidók és törökök. Az országban négy főnyelv divatozik: a' magyar, tót, német, és a' latin (!) nyelv. A' nép magyarul és tótul beszél, a' németek ivadékaik, 's más mivelte emberek németül, sok nemes ember latinul beszél. Minden magyar megyékben a' német nyelv közönséges és irói nyelv, 's mind azon könyvek, mellyek nem épen a' nép számára írvák, ezen nyelven készülnek. A' miveltek, és legfőbb családok szokott társalgási nyelve majd a' magyar, majd a' német, ritkábban a' franczia. A' tótok mihelyt valamelly más nyelvet megtanúltak szégyenlik saját anyanyelvüket, 's a' miveltebbek nem beszélnek azt, 's származásukat könnyen megtagadják.

A' *szlávok*, Magyarországon is mint másutt saját nyelvöket megtartották. Itt is tompa orrok, erős arczcsontjaik, apró mélyen fekvő szemeik, vannak 's homlokokon egy saját vonás. Szemeik szürkék vagy kékek, hajok szőke ritkán barna vagy fekete. Termetöket tekintve a' szlávok Magyarország szelidebb éjhajlata alatt nem olyan zömökök, hanem nagyobbak és idomosabb termetűek; a' nőszemélyek azonban idétlen zömök testűek és arczuak, csontjaik és melleik éktelen nagyok. Itt is hívek maradtak ök eredeti jellemök-

höz, a' magyarok útálják őket, a' magyar nemes nyomja, 's ugyan azért más népekkel nem elegyednek. Szolgailag csuszkálva alattomos és furfangos emberek, 's magokban a' legszembezőköbb ellentéteket egyesítik, jószívűséget a' ravaszsággal, puhaságot a' keménységgel, ravaszságot a' bizalmassággal, nyájasságot a' gonoszsággal; itt is azon kedv, vágy és ügyesség van bennök a' lopásra, mint a' nagy oroszországban. Bár számokra nézve meghaladják a' magyarokat, még is csak alárendelt helyzetben állanak, útálat, gyűlölség, megalacsonyítás és rozsz velök bánás állapotjában.

A' *magyarok* (die Magyaren) az igazi magyarok, még a' parasztok közt is bizonyos parancsoló, uralkodói állást vesznek magoknak. Rendesen nagy idomos alkatú természetűek, inkább erős, mint kövér izmaik, hosszú csontjaik, ási arczképek, nagy fekete tüzes szemek erős bokros magasra boltozó szemöldökeik nagy fehér fogaik vannak, 's a' férfiak nagy fekete bajuszat hordanak, mellyet gyakran pedernek, kikennek 's úgy szabályoznak, hogy állaik mellett két felől vékonyhegyesen csüggenek le. Szurokfekete hajokat zsírral simítják ki. Szembetűnő a' magyaroknál, miszerint a' legszebb természetűeket a' köznép a' legdisztelenebbeket pedig az előkelő ranguak közt találhatni. A' magyarok természettel hajlandók a' házásra, 's a' tehetősek kik jó tápláló étkekkel bőven élnek, sokszor igen megvastagodnak, 's nagy hasuakká lesznek.

A' bajuszra a' magyarok igen sokat tartanak; azon magyart, ki azt levagatná, úgy néznék mint a' nemzettől elpártoltat. Ezért ápolják a' legnagyobb gondossággal ezen nemzeti clenódiomot. Kinek Magyarországon bajusza nincs, kinevetik.

Még az udvarnál is szabad bajússzal megjelenniük, 's azt vélik, hogy a' jog felső ajkokon bajuszat növeszteni csak őket illeti; sőt ha valamely idegen országban bajuszos embereket látnak, elbámulnak rajta, mert véleményük szerint bajuszat csak a' magyarnak volna szabad hordozni. Testi erejökre nézve a' magyarok a' germán néptörzsöknek, különösen az északi németeknek hátok megett állanak, sőt a' tiroliakkal, schwaicziakkal sem mérközhetnek, ha bár némely német törzsekkel, mint a' svábokkal, szászokkal, thüringiekkel, frankokkal felérnek is. Testök korán kifejlődik, 's nem ritka eset hogy tizennégy éves leányok férjhez mennek. Testi minéműségét tekintve a' nőnem igen hátra van a' férfiaktól, 's annyival disztelenebb, minél alacsonyabb sorsú. Bár a' legfőbb ranguk között szép asszonyságok, nemes kisasszonyok és nemes asszonyok találtnak, az csak ugyan közsorsuk az alacsonyabb sorsúakkal, hogy jókor megérnek, de korán is megvévülnek. A' bőr finom gyenge színe hamar sárgává vagy fakóvá válik, a' nagy, az ifjúkorban olly nagy jelentőséggel bíró szemek elbágyadnak, széleik megbarnúlnak, a' mint az arcvonalok alá süllyednek. Turócz vármegyében a' leányok e' részben kifogást tesznek. Mint a' maurusok és a' Portugalia lakosai a' magyarok is a' kövér nőszemélyeket szeretik, 's a' leány vagy asszony előttök annyival szebb, minél vastagabb, és kövérebb testű. A' magyar nem a' szép arcot tekintí, hanem az ugyan csak tetemes has—alkatórészeket.

Jellemökre nézve a' magyarok, sok más népektől szembetűnőleg különbözök. Kevélységök hasonló a' spanyoléhoz, 's hasonlóbb esetekben kegyetlenebbek mint ezek. Kevélységök okozza, hogy

minden más népet megvetnek, 's úgy néznek mint alattok állót; ez okozza durvaságokat, miveletlenségöket, mivel mindent valami hazájokban volt, vagy van igen alaptalanúl túl becsülnek, 's jobbít-hatatlanak tartanak.

A' magyarok állítólag igen szabadság szeretők, 's nem csak a' házi élet körében, hanem az országgyűléseken is sok beszédet hallani a' szabadságról. De úgy látszik, hogy a' szabadság alatt valami mást értenek, mint más népek, 's nem tudják mi a' szabadság a' brittusok, vagy németek előtt. Egész szabadságok abban áll, hogy a' nemessegek despotai önkénylyel bánik velök, hogy köztök népszámlálás és rendőrség nincs. A' régiség-hezi ragaszkodáshoz járúl még a' magyarnál a' nagy restség is. Igen kárhozatos újításnak tartja, miszerint azon boldog idő elmúlt, mellyben a' nemes embernek szabadsága volt jobbágyait minden felelet terhe nélkül agyon ütni. Ezen szép elmúlt idők-be álmodják magokat vissza, a' jövendőnek rájuk nézve semmi ingere, a' tespedés, vagy hátramenés kedvesebb előttök mint a' haladás. A' vendégszeretettel, nagy lelkeséggel, vidámsággal és vitézséggel a' magyarban a' fősvénység, komor és parancsoló természet, a' nem nemes idegenek megvetése párosúlva van. Félénkek, és babonások lévén, ellenségeiken hamar kegyetlen bosszút állnak. Nyíltak és bizodalmasak, tüzesek hamar felingerelhetők, 's az ingerültség állapotjában vért szömjúhozók. A' vett jótéteményekért háládatosok.

(Vége következik.)

XI. Kötet Foglalatja.

I. Értekezések.

- 1) Szeder Fábian Telegdi Miklósnak ön munkájából ki-
szemelt magyarsága.
- 2) Zamobor Zágráb Vgye Szávántúli részén fekvő mező Vá-
ros Slavonia, nem pedig Horvát Országhoz számít-
tatott.
3. A' természeti theologia tanulásának hasznairól, 's azon
gyönyörűségről és nemesbülésről melly a' természeti
theológiának sajátja.

I. Hazai Literatura.

Könyvismeretés.

- Z. Gyógyszerisme (Pharmacognosis) mellyet a' t. orvosi kar
helybenhagyásával az orvosok, és gyógyszerészek hasz-
nálatukra készített és kiadott Mannó Aloyz, hites gyógy-
szerész. Pesten 1841. Nyomtatta esztergami k. Beimel
J. betűivel. Ára 40. kr. pp. Beimel József áruja.

II) Külföldi Literatura.

Die Völker der Erde. ihr Leben, ihre Sitten und Gebrä-
uche, zur Belehrung und Unterhaltung geschildert von
Karl Friedrich Vollrath Hoffmann, In 2 Bänden. Stutt-
gart. Hoffmann'sche Verlags-Buchhandlung. 1840.

**TUDOMÁNYOS
GYŰJTEMÉNY**

1841.

25-ik esztendei folyamata

XII-ik

VAGY DECEMBERI KÖTET.

Egyházi Könyvtár

**Azon Tudós Férjfiak , kik e' Tudományos Gyűjteményt
alkalmas munkájikkal elősegítik ,**

**tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitől
négy forinttal tiszteltetnek-meg
ezüst pénzben.**

Erre nézve kénytelenek vagyunk azt megjegyezni:
hogy egy annyi nagyságu p. o. eredeti Értekezés , a' mi
más hasonló tárgyú Folyóiratokban , a' formátum nagy-
sága , a' betük apró volta , a' sorok tömörsége miatt ,
csak egy nyomtatott ivet teszen , e' jelen Gyűjteményben
a' kisebb formatum és nagyobb betük miatt) két és fél
ívre is kiterjed : az az olly díj : a' mi ott egy nyomtatott
ívért ígértetik , p. o. tíz forint ezüst pénzben , itt is ,
szinte annyira megy fel , t. i. , $2\frac{1}{2}$ ívért 10 pengő forintra
a' mi ugyan az Értekezőre nézve mindegy.

Tsak arra kérjük a' Tudós Irókat , hogy a' bekül-
dendő munkák közhasznú tárgyat foglaljanak magokban
tökéletesen kidolgoztassanak 's tisztán , csinosan és hi-
bátlanul leirassanak , bizodalmasan kérvén egyszersmind
a' T. T. Irókat , hogy munkajikat egyenesen hozzánk
Alúlirtakhoz utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 7—8
ivnyi Kötet , jelenlévő formában , és boritékban adatik
ki , mellyre itt Pesten helyben , vagy alkalmatosság ál-
tal innen elvitetve 5 fr. 36 kr. ; postai elküldetéssel pe-
dig 7 fr. 12 kr. pengő pénz az Előfizetés.

P e s t e n , December 1841.

Petrózai Trattner J. M. és

Károlyi István m. k.

A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadói.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1841.

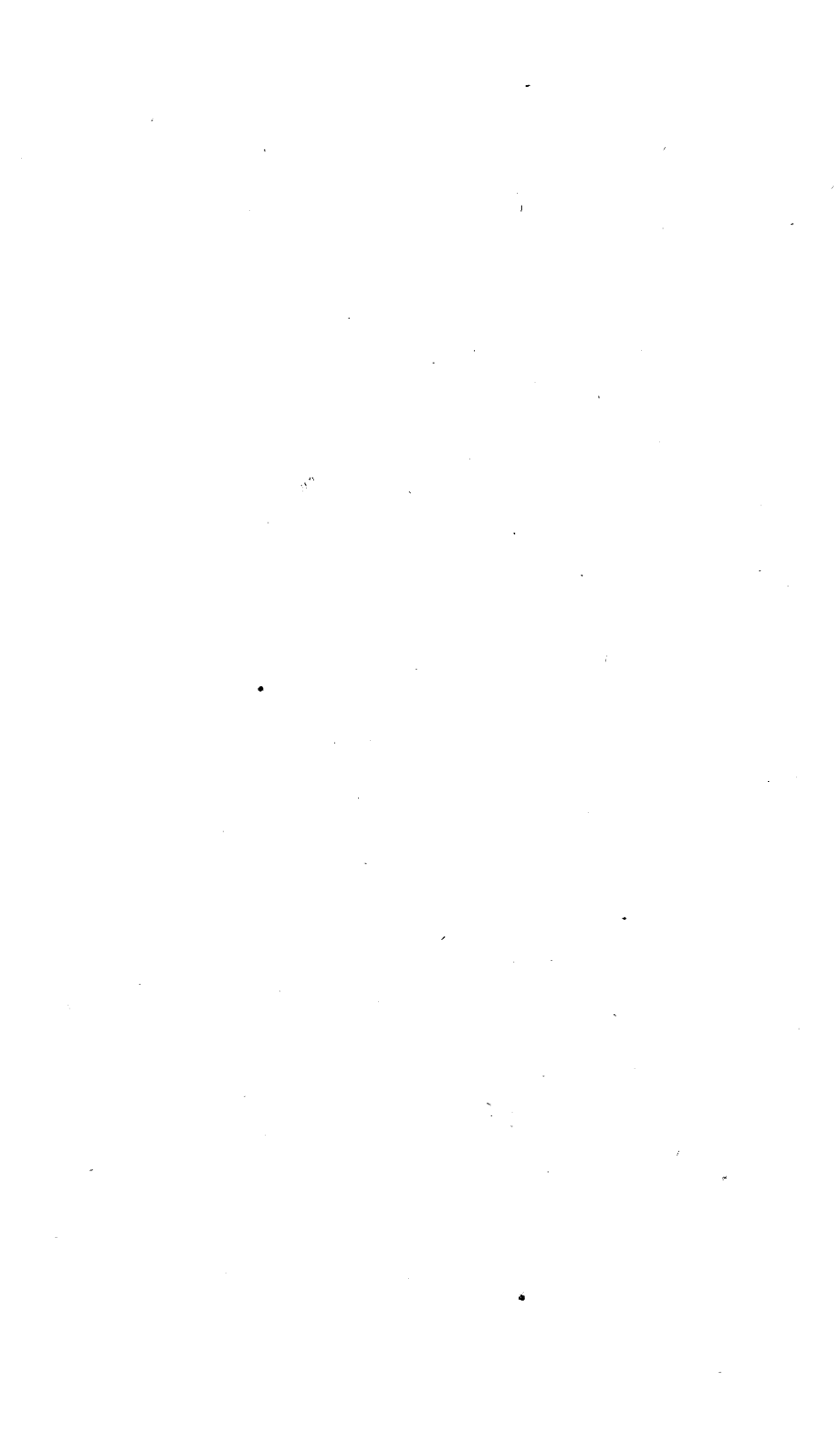
XII. KÖTET.

25^{dik} *esztendei folyamata.*

A^o Cs. és Apost. Királyi Felség kegyelmes engedelmével.

Pesten,
Trattner-Károlyi betűivel,
1841.

Értekezés

I.

A' magyar nyelv előbbeni nagyobb kiterjedésének, divatának, becsültetésének példái Trenchin vármegyében, 's annak gyarapítását segítő czélszerű eszközök javallata.

A' tót vagy szláv minden más nemzetek előtt legjobban ragaszkodik, a' magyarhoz, szereti és tiszteli a' nemzetet becsüli és örömet is tanulja nyelvét. Ez tapasztalt dolog, és minden okos honfi azt örömet elismeri, hogy a' tót nemzet nem kárára, sem gyalázatjára, hanem inkább nagy hasznára és előmenetelére volt mindenkor a' magyaroknak, miolta ezen európai-houba eljöttek: mert leginkább tótoktól vették a' keresztény vallást, tótoktól, aratást, szántást, kapállást 'sat. a' mint ez nem csak históriából hanem számtalan sok vallásbéli és gazdaságbéli nevezetekből, mellyeket a' magyarok tótoktól tanultak, megbizonyíthatik.

Különösen sok bizonyságait találjuk annak, hogy a' *Trenchin vármegyei* tót lakosok régi időkben nagyon buzogtak, és most is buzognak magyar nyelv mellett. Ezen állításomat, hogy valaki kétségbe ne hozza, annak bizonyságául sok példaka' 's eseteket lehetne előhozni; de elég legyen most csak egy két párt megemlíteni.

Szerencsés valék 1824. eszt. September hónapban N. Mélt. Báró Mednyánszky Alajos urnak veszelei kastélyában nemzeti levéltárában találkozó eredeti jegyzőkönyvét *Trenchin vármegye* 16. század végső esztendeiben *magyarul írva*, szemlélni. Találkoznak ott azonkívül ugyan azon *Trenchin vármegye*t érdeklő számos rendelkezések, jelentések, kötelező- zálogos- osztályos- barátságos- hivatalos-levelek említett 16. századtól egészen a' mult 18. század' második feléig; mellyek mind *magyarul szerkesztvék*, és azt minden bizonynyal mutatják, hogy a' *Trenchin vármegyei* nemesek' házaiknál közönséges és mindennapi volt a' magyar szó.

Azon időből való az ország' Nádorának Thurzo Szaniszlónak ama levele, mellyet Trenchin vármegyei előkelő nemesnek szülői Szirmiensi Theodosiusnak július 29. napján 1624 eszt. *magyar nyelven* írt, midőn őtet az Alnádori hivatal' felvállalására felszólította. Ezen nádori levelet mellynek másához tek. Nemák Ferencz úr Trenchin vármegyei bíró jószívűségéből jutottam, úgy mint a' honi nyelv előidejének ritka 's igen drága maradványait méltán becsülhetjük: mi okra való nézve azt a' honi nyelv' kedvelőivel itten közleni kötelességemnek tartom:

Generose Domine Amice nobis honorande!

Salutem et benevolentiam, nostri commendationem. Nem kegyedemed szükség mostanában hosszú irásunknál bánatunk, holott az mi fő-Ember szolgánk Galgóczi Praefectusunk, Sambokreti György urám szandékunkat és kegyelmedhez való jó akaratunkat bővségesen megjelentette kegyelmednek kitül, mi is az kegyelmed mentségét megértettünk. Ha mi az kegyelmed' jó tudományával, bölcseségével, és longo usu comparált experientiá-

val 's kegyelmednek tőlünk deferált tisztnek viselésére elég voltánál contentusok nem volnánk, avagy azokban kételkednénk, csak még sem mertünk volna kegyelmedet felülle találni. De tudván hogy kegyelmednek elégséges tudománya, mind in publicis, mind in juridicis jó experienciája, 's az ország előtt ösmeretsége, becsülete vagyon, kegyelmedet úgy mind afféle Feő Tisztre való okos embert bizvást requiráltunk. A' melly emberek idősek, azok tudják a régi szokást, úsust, és ex rebus praeteritorum temporum curriculo actis bölcseséget aquirálván magoknak, legjobb móddal szolgálhatnak Hazájoknak, 's ha azok, kik tudnak szolgálni, attul vonogatnák magukat, 's a' tiszteket tudatlanak birnák, mindenek csak confuso ordine volnának. De a' mi nemzetünknek régi szokása az, hogy a' feő Tiszteket öreg emberek viseljék, az Bölcs pedig azokat, kik az eő Bölcseségökkel nem akarnak élni, az elrejtett kincshez hasonlétja. Ha azért Kegyelmed Istentül adott Tudományának kiutseit most kinyilatkoztattja, Holta után is becsületes jó emlékezetére leszen. Ennek előttis, kik a' Vice Palatinuságnak Tisztét viselték, lehettek oly idősek mind kegyelmed, és ha szinte esztendő számára nézve oly idősek nem voltak is mind Kegyelmed, de közel sem bírtak oly erővel 's jó Egésséggel, mint Istentül Kegyelmednek adatott; mindazáltal tudván, hogy arra szöletteenek, hogy Isten után mindeneknek előtte Hazájoknak nemzetöknek szolgáljanak, az Istentül adatott Talentumot nem akarták Földbe bésni, 's elrejtve tartani, hanem a' Tisztnak (kinél ez Országban nemes rend között nagyobb nintsen) Betsöletességét felvették, Hazájoknak örömost szolgáltanak, sem vénységeknél, sem erőtlenségeknél nem gondolván, 's magok után legemlékezetesebb ditséretet hagytanak. Mivel pedig az is, kihez Kegyelmed ez ideig szolgálattal köteles volt,

jó szívvvel akarja, hogy **Kegyelmed** ilyen betsületes állapotra, **Tisztre** promoveáltassék, hosszabb **Írásunkkal** **Kegyelmedet** nem molesztáljuk, csak azt addaljuk hozzá, hogy **Thurzó** familia **Kegyelmednek** mindenkor jó akarattal barátsággal volt, és mi is maradékinkkal együtt **Kegyelmedhez** és kedves **Posteritásához** avval akarunk lenni. Annak okaért **Kegyelmedet** szeretettel kérünk, hogy **Kegyelmed** az megírt ratiókra, 's mind pedig arra, hogy minden **Hivatal**, per media az **Istentül** vagyon, és ez **Tülünk** **Kegyelmednek** deferált **Tisztre** is, mi általunk **Isten fia** **Kegyelmedet** tekintvén parcaljon **vocationi divinae** és **omnis praetensionum** ambagibus **Isten** segítségébül, a' **Tisztet** vegye fel, és mentül hamarébb lehet, jöjjön hozzánk, hogy egyéb szükséges dolgokrol is **Kegyelmedel** beszélgethessünk, és **consultalkodhassunk**. Hozza **Isten** **Kegyelmedet** jó egészségben. **Datum in arce nostra Semptae die 29a Julii Anni 1624. Amicus benevolentissimus, Comes Stanislaus Turzó m. p. P. S. Ugyan ezen dologról irtunk Turzó Györgyné asszonyanak is.**

A' levél borítékán: a **Domino Regni Palatino Stanislao Turzó. Generoso Domino Theodosio Sirmiensi de Szúlyo etc. Amico nobis honorando (L. S.)**

Reánk maradt régi hírek szerint, melyeket gyermek koromban (1789—1800 között) öregektől hallottam beszélni, hajdanában (értsük 16. század' végét 17. sz. első felét) olly bámulandó előmenetelt a' magyar nyelv az egész megye tót lakosai között, hogy ha vallásbéli környülállások' kedvetlen fordulásai szépen indult virágzását csak hamar el nem fonyasztották volna, most akármedly magyar vármegyével méltán vetélkedhetnék.

Mindazonátal nem épen minden nemes nemzetsegekben veszett ki a' hazai nyelv, vagy legalább

annak szeretete. Ennek vigasztaló bizonyosságait könnyű volna több számban felhozni; most csak ezt a' kettőt idézem elő, mellyből kiviláglik, hogy a' magyar nyelv dolga a' 18. század' első felében is megmaradt előbbeni állapotban.

Egy névtelen író 1723. évben szerkezett 's 1728. Puchóban kinyomtatott illy czimű munkájában „Apologia pro I. Cottu Trenchiniensi ejusdemque nominis Civitate conscripta“ így adja elő maga idejében *Trenchin vármegyében 's városában* divatozott nemzeti magyar nyelv' előbbeni kiterjedését 89. lapon: „Neque id veritati est consentaneum, quod Incolae nostri Conventus (Comitatus, Vármegye) Trenchiniensis sicut et Urbis sonent pure lingvam Slavonicam ita. ut ignorent idioma sive germanicum sive *hungaricum*. Sicut enim Conventibus (i. e. Comitatus) Posoniensi, Nitriensi, compluribusque aliis triplex potissimum lingua Hungarica, Germanica Slavica pro ratione locor. famulatur: non secus *apud nos* praeter latium terno sermone variant colloquia, praesertim de publicis negotiis, quae itidem publica actione agitari, consueverant. Equidem *apud nos* sive ruri, sive in Civitate hic praesertim nobilem Civem quoque; illic admodum rarum etiam de trivio nobilem reperias, qui tibi *hungarice non respondeat*.

Széles tudományról esmeretes hazai író Bel Mátyás Tenesin Vgyét geographiai 's historiai tekintetben leírván, kézirati munkájában, melly 1742. eszt. körül szerkeztetett, ekképen dicséri az oda való *Nemeseknek magyar nyelv* eránti szeretetét (I. Rész. II. fejezet 4 szakaszában) Praeter Slavos reperiantur hae ora *Hungari quoque* et Germani, quorum imitatione Slavi utriusque nationis linguam addiscunt non raro et loquuntur. Sed Germani qui sunt, miscentur urbanis, *Nobilibus autem*

Hungari, qui turcicis bellis coacti huc concesserunt.“
 Ötödik szakaszban: „Durant apud nobilitatem hodie dum Studia fori utriusque, quam quidem laudem pro gentis gloria egregie tuentur non pauci. Tametsi autem vix ullus Nobilium est, qui Slavicam non callet, tamen et hungariae Linguae ita sunt periti, ut medios inter Hungaros satos esse putares. Quare quidquid in publicum consulendum est, Hungarico id ore disquirunt et decernunt, latino demum referenda in Tabulas. Nullus e nobilitate praeconium meruit, qui non litteris melioribus generis claritatem illustravit. Quare plures digni habentur, qui ad publica praeclaraque munia Regni iudicio Regis pensati non sine incomparabili gloria in iisdem versantur, hodieque.“ Alább pedig így folytatja beszédét: „Discunt non latina tantum, sed hungarica etiam non minus commode fari, quam scribere.“ És valóban nem kevés becsületekre válik a *Trenchin Vármegyei uraknak 's nemeseknek*, hogy a' nagy költséget, fáradságot valamint az előtt nem kémelték, úgy most sem kimélik nemzeti nyelvünk tanulásában. Fennidézett 18 Század' első felében Trenchin vármegyei evangelicus birtokos nemesek u. m. Otlík, Sándor, Prileszky, Szulovszky, Raimanus, Gyurikovics, Rázga, Bogády, Szilvay, Tomtsáni, Rutkai, 's a' t. gyermekeiket magyar nyelv tanulása végett olyan helyeknek iskoláikba küldötték, hol ezen czélt elérhették. Illyenek voltak: Sopron, Győr, nemés-Csú Vas vármegyében.

Magyar nyelvnek becsültetése 's gyakoroltatása az oda való Nemeseknél fentartatott ugyan azon 18. századnak második felében is, a' mint arról bizonyosságot ad Vindisch német nyelven irt 's 1780. eszt. közrebocsátott Földleírásában 163. lapon „Es gibt sehr viel Edelleute in der Trenchiner Gespannschaft, welche die ungarische Sprache reden.

Végtére még egy példa utolsó időkben. A' dicső *Marczibányi Trenchin* vármegyei előkelő nemes nemzetség' sarjadéka, Puchóban született néhai *Marczibányi István* mennyire buzgott a' nemzeti nyelv mellett, tanubizonyságul szolgál ó általa felállított megbecsülhetlen fundatio, mellynek czélja a' magyar nyelv' bővítésének, csinosodásának, terjesztésének eszközlése.

Mennyire buzognak a' nemzeti nyelv iránt most is élő nemesek említett úri családnak érdemes tagjai de valamenyi *Trenchin* vármegyei nemesek is, mind az ország mind a' megye-közgyűlésein az egész haza előtt tudva van.

Trenchini polgároknál sincs példa nélkül a' nemzeti nyelv iránt való buzgóság. Sok bizonyítások között csak ezt a' kettőt hozom elő. Főbb dicsért *Bel Mátyás Kézirati* munkájának II. Része II. Fejez. 1. osztálya 25 szakaszában maga idejében az az 18. Század' első felében *Trenchin vármegyében divatozó magyar nyelvről* illy emlékezetet téveszen: „Neque tamen a Slavis ita insessa Urbs est, quin Hungaros etiam possit accipere. Antiqua eorum hic sunt contubernia quae inde a St. Stephani, et qui hunc excepere Regum aetate sunt repetenda. Quia enim frequentius isthuc ita poscente rerum habitu Reges divertebant, non potuit non accidere, ut aut eorum jussu aut suo ipsorum arbitrio sedes hic ponerent, primorum non plane nulli. Quid? quod Castellatorum plerique Hungari fuerant, Hungaricas simul Familias secum trahentes. Imprimis acerbior illa fortuna, quae e bellis turcicis orientalem Regni partem inhabitabilem fecerat, huc ad incolendum coegerat Hungarorum haud paucos quorum alii in Civium numerum cooptati sunt, alii nobili loco nati vivebant inter nostros pro fortunarum modo haud importune. Ut nihil dicam de aetate recentiori, ci-

vilibns juxta et barbaricis bellis infesta: tunc enim vero profugio toties fuit *Trenchinnum*, vicinis Hungarīs, quoties metu ingruentium malorum decedendum erat de sedibus propriis. Hungarorum huc ad Urbem accessione fiebat porro, ut *multi e Slavis linguam eorum condiscerent*, tametsi non undiquaque puram, *sufficientem tamen ad sermones familiariter miscendos.*“

Jelenkorban boldogult nyitrai Püspök Kluch Jó'sef az egyházi megyejárás' alkalmával azt tapasztalta, hogy *Trenchinben* sokan igen örömet tanulják a' magyar nyelvet; ennek okaért jó czél-szerű alkalmatosságot akarván nekik nyújtani ahoz, ottan egy nemzeti magyar tanodát állított fel maga költségén.

Találkoztak *Trenchin vármegyei* születésű Tudósok 's Könyvirók, kik a' magyar nyelv' művelése 's ápolgatása körül buzgó hazafiui szeretettel munkálódtak, 's azon a' nyelven írt munkáikkal hazánkban olly közönséges latán nyelven írt tudományos könyvek' özönében igen kevés számmal találtató 's tökéletlen honi litteraturánkat gyarapítani törekedtek, és az által ezen drága nemzeti kincs' kedveltetésének elég bizonyosságát adták. Nem követünk el helytelenséget, ha *Trenchin vármegyéből* származott magyar nyelvnek hódoló tudósok' számából egyet kettőt vezetünk olvasóink' elébe: *Lólei Sándor* Podszkalai plebános magyar nyelvben annyira jártos, hogy meghalálozott Gróf Illyésházy József emlékezetére egy halottas beszédet 1766. *Trenchinben* ugyan azon nyelven tartott, melly *N. Szombatban* folio formában 4 $\frac{1}{2}$ íven nyomtatott ki illy czím alatt: „magasan repülő nagy sas, azaz Istenben boldogult Gróf Illyésházy Józsefnek Septemviralis Főtörvényes Tábla egyik Birájának halottas dicsérete, mellyet *Trenchin város templomában* 1766. élő nyelven hirdetett. N. Sz. 1766,

Bielek László született 1744. Trenchinvármegyében kebelezett Kiszuczsa - Ujhelyen, a' nemzeti nyelv tökéletes tudása tekintetéből Aradi Sz. Annán, Debreczenben, 's Nagy Károlyban magyar egyházi szónoknak neveztetett, melly hivatalt dícséretesen viselvén, 's egyszer'smind honi literatúris ezen munkáival bővítette: 1) „Erkölcsei oktatás, nyomtatattott Kassán 1792. 8rét. 2) Urnapi beszéd, mellyet Debreczen városában tartott. Bielek László ott Debrecz. az isteni ígének magyar hirdetője 1797. Pos. 3. „Arany gondolatok a' mostani szabad gondolkozásnak módja ellen 1800. Bécsben.“

Simoncsics Incze, nemes szüléktől Rovna Trenchin vgyei faluban született, Piarista szerzetes, Váczi, Nagy-Károlyi, Szigeti oktató, kéziratban hagyta maga után a' magyar nyelv 's magyar irodalom kellemetességeiről irt értekezést.

Gubernáth Antal Trenchin vgyei születésű, Posoni akademiában magyar nyelv 's irodalom' oktatója közrebocsátotta. 1) Franczországnak elkövetett gyilkos történeteit Posonyb. 1793. 8rét. — 2) Buzdító versezetet ottan 1798. 8rét. — 3) a' magyar nyelvben 's litterat. való oktatást. 2. Kötetben, ugyan ott 1802. 8rét. olly czím alatt; „Institutiones Linguae et Litteraturae hungaricae.

Cselko István született Kiszuczsa-Ujhelyen, magyar nyelvet 's irodalmat tanította Solnai és Besztercebányai gymnásiumokban 1800. — 1806. Posoni akademiában 1812. — 1837. Nov. 30. történt haláláig, melly időközben napfényre bocsátotta illy czimű magyar munkát: „Válogatott darabok mindenkorú jeles magyar írókból az ifjúság hasznára, Posonyban 1817. 7.

Simko Vilmos Podluzsánban Zay-Ugrócz mellett fekvő faluban született, Trenchini evangelicus

gyülekezet' lelkipásztora lévén, szíve legnagyobb örömeivel nemzeti nyelv' ápolgatásával foglalatoskodott, 's e' derék magyar munkát közrebocsátotta; „Szent érzemények, minden keresztyéneknek számára Posonyban Vebernél. 1835. Srét „Kéziratban hevernek két értekezései ú. m. német és tót születésű gyermekek' számára írt grammatica, mellynek utmutatása a' magyar nyelv' tanulására vezet. Ugymint honi nyelvben jártas hitszónokot meghívta a' posoni Konvent oda való magyar híveknek az Isten szavát nemzeti nyelven hirdetni; a' hol nemcsak ezen egyházi hivatalban híven eljár, de a' helybéli lyceumban némelly tudományokat is azon nyelven tanít.

Báro Pongrácz Pál lakik Pálhegyen Beczkó mellett, érdekes és tanulságos értekezéseit közli a' magyar hirlapokban.

Itt ugyan végét kellene szakasztanom beszédem' czéljául felvett tárgynak; de kénytelen vagyok egy más rovatba tartozó és e' helyen ki nem merithető elmélkedésbe belépni. Azért csak töredék gyanánt szolgáljon érdemes olvasóimnak gondolatim' ezen közlése.

Mondottuk feljeb, hogy a' Trenchinvmegyei tót ajku lakosok jeles buzgósággal és szeretettel viseltetnek a' nemzeti nyelv' iránt. Ha ezen dicséretre méltó hazafiúi indulat *okos szelíd mód által* czélszerű erányzást nyerne akkor könnyű lenne a' magyar nyelv' gyarapítását és kiterjesztését Trenchinvmegyében eszközölni. Ennek folytában azt az egyet óhajtanám, hogy nem abban akadna meg többé beszédünk, millyen kívánatos és szükséges honi nyelvünk' mivelése: mert arról már régen minden okos és buzgó hazafi meggyőződött, sőt ország' törvénye is világosan kimondta; hanem arról elmélkedünk, hogy a' buzgó kívánságunk elérésére *mi a' legalkalmasabb eszköz.*

Nemzeti nyelvünk elterjedésére szolgáló eszközökről véleményemet közölvén, tapasztalásból hiven merített győződésemet előre bocsátanom kell, melly abban áll, hogy azon eszközök kétfélék: céléránytalanok és célérányosok. Az elsőkhöz tartozik gyűlöletes *rágalmazás* és *erőszak*. Tapasztalásból merített, szomorú és mély fájdalommal teljes valóság és tettegység, hogy azon megvetés, rágalmazások, illetlenségek, mocskok, mellyekkel az egész tót nemzetet nemcsak magyar népnek sepredecke 's holmi bárdolatlan emberek, hanem ezeknek példájok szerint, még némely könyv- és újságírók is gyalázzák, kissebbítik, és becsmelik, a' nemzeti nyelv' terjesztését felette nagyon gátolják, 's mind annak mind a' nemzetiségnek becsülését elfojtják. Nemde nem természetes következése é azoknak, hogy a' tótokat a' magyaroktól és a' magyar nyelvnek tanulásától elidegenítik? és e' szerint háládatlanok e' a' tótok, ha a' magyar nyelvben sokféle rágalmazásokat magok ellen találván azt mint rágalmazó nyelvet megvetnék. Mit nyernek az efféle csufolódásokkal ilyen emberek? nem egyebet mint elidegenítést. Ezen rossz politikájoknak természetes következése, hogy némely vidékekben a' nemzeti nyelv nem mozdítatik előre, sőt némelyekben mint p. o. a' hon' dél nyugoti részében ellenállás is mutatkozik. Sok példát tudnék előhozni annak bémutatására, hogy a' kik tót 's német eredetűek kevés esztendőök előtt nagyon is buzogtak a' magyar nyelv mellett, egy pár évtől fogva azon szemtelen mondások 's illetlenségek miatt vagy egészen elidegenítették tőle, vagy buzgóságukból sokat elengedtek. Ha tót akar-ná azon csúfos beszédeket megezáfolni, igen könnyen megmutathatná, hogy nagyobb gyalázat háramolna belőlök amazokra, a' kik benne gyönyörködnek, mint sem a' tótokra. De jól czáfolták meg

az ilyen illetlenségeket magok az okos magyarok, nevezvén azt, embertelenségnek. Becsület' okáért csak egyet nevezek: régi nyiltszívü barátom Pápay Samuel a' magyar litteratura esméretében 68. lap. azt mondja: „más nemzeteket csupa megve-tésből atyafiaknak el nem fogadni embertelenség.“ Igaz is az, hogy embertelenség, bárdolatlauság, és esztelenkedés az, ha valaki minden ok nélkül más nemzetet gyaláz és kissebbít.

Más czéleránytalan eszközre nézve: közön-séges tapasztalás tanusítja, hogy szóban lévő üd-vös czélnak elérésére semmi erőszakot használni nem kell, mert minden erőltetés fájdalmas és sértő, a' fájdalom pedig gyűlölséget, a' gyűlölség ellen-állást gerjeszt, melly ha nyilvánosan ki nem fakad-hat is, legalább akadályokat gyűjt 's nem kevés kedvetlenségekre ad alkalmatosságot. Bölcsen ész-revette Csergő Ferenéz úr derék hazánkfia Tud. Gyűjt. f. e. 7. köt. 77. lap. hogy erőltetést nem szenvednek a' nyelvek' bevett szokásaihoz szokott hazánkfiái.

De a' mit erőszakkal vagy gyalázással el nem érhetünk és elérni okosan nem is kívánhatunk, azt *szelíd mód* szerint lassankint és idővel mégis vég-hez vihetjük. Ha tehát minden erőltetésnek 's rá-galmazásoknak ellene mondunk, azon reménység mellett, hogy nem leendő okos hazánkfiái számuk-ból senki, ki ezen vélekedésünket balra magyaráz-a, csak olly javaslatát bátorkodunk tenni, melly által nem rögtön és mindjárt, hanem csak idővel lassankint és észrevetlenül, de annál biztosabban érhetjük el száudékunk 's munkálódásunk óhajtott következéseit.

Ezek után egyenesen felelünk a' felebb ki-tűzött kérdésre, melly *czélerányos eszközét* a' nem-zeti nyelv közönséges elterjesztését illeti. A' mint tökéletesen megvagyunk győződve, de köz tapasztalásból is bizonyos, hogy a' nyelvek tanulására leg-

alkalmasabb az *ifjúkor*, és hogy azon nyelvet leg-
tökélelebben beszéljük, melyet gyermekségünk-
ben gyakoroltunk, 's ennél fogva, hogy nemzeti nyelv-
ünk gyarapítása 's uralkodása' tárgyában hatha-
tós befolyásával legyenek az oskolák: Azért kíván-
nánk hogy *legelsőben és mindenek előtte az alsó*
*oskolákban hozattassék be a' magyar nyelv' taní-
tása*, azon oktatási rendszerrel melyet n. m. B.
Mednyányszki Alajos még 20 eszt. előtt illy czi-
mű remek értekezésében: „Hazafiúi gondolatok a'
magyar nyelv' terjesztése dolgában „Tud. Gyűjt.
1822. évi foly. 1. köt. 27. 37. lap. javaslott. Vala-
mint a' tisztelt értekező bölcs javalatának majd min-
den pontjai elfogadtattak 's törvénybe be is iktat-
tattak, úgy méltó 's kívánatos volna a' javaslott
oktatási rendszert is egész készséggel elfogadni,
és az *alsó oskolákba* bevenni.

Addig is pedig, míg akár az egyházi javak
felesleges jövedelmeiből, akár az oskolai közérték-
ből, akár az országos segedelemből fognak nemze-
ti tanodák felállíttatni, legyenek a' birtokosabb földes
urak mind egyházi mind polgári rendből, kiknek az
Isten bővebb jövedelmeket adott, nemzeti nyelv-
nek nem szóval, hanem tettel kegyes ápolói, kik
úgy is a' polgári alkotmány' legnagyobb javaival
élnek, 's azokban szinte legnagyobb mértékben ré-
szeülnek; ennél fogva *állítsanak fel* széles birto-
kaikban a' tót ajkú ifjúság számára *magyar oskolá-
kat*, rendeljenek dús jövedelmeikből, az oskolames-
tereknek illendő fizetéseket 's tartást, 's fogadják
ezen nagy figyelmet 's tekintetet érdemlő de ed-
dig nem becsült rendet magok tisztjeik' sorába: és
ezen szelid mód által a' köznép' magyarosítását leg-
üzteosabban eszközölni lehetne. Vessük szemein-
tet Posonyvárm. kebelezett, *Cziffer* és *Szered* hely-
ségekben a' nagy lelkü földes urak által tót ajkú

jobbágy-gyermekek' tanítására tulajdon költségein felépített alsó magyar iskolákra, és ezen hazafiúi áldozatnak üdvös sikeréről, mi szerint 10. 20. eszt. alatt a' tót köznép magyarosítása ügyében vajmi messze menendünk, meggyőztetünk. A' mint én Trenchinvgyében buzgó hazafiúi szeretettel lángoló némelly földes urakat esmerek, úgy nem kételkedem, hogy közczélhoz vezető javaslott eszközkhöz segéd kezeiket örömet és egész készséggel nyujtandják.

Követésre méltó példákat az iskolák' felállítására adtak előbbeni századokban élt Trenchinvgyei tehetősebb földesurak, kik tapasztalván azt, hogy az iskolákba való járás hathatósan eszközli az evangélicus vallás terjedését; azon okból építettek mindjárt a' reformátio után sok apróbb és nagyobb iskolákat, akarván ezekben vallásukat más vallásuakkal is megismertetni 's gyermekeiket a' magok' vallására alaposan megtanítani. Ennélfogva nemcsak minden egyház mellett állítottatott fel első elemi iskola, hanem az egyházak' patronusai magok költségén építettek 's nagy lelküleg gyámolítottak Gynnásiumokat, és fizetéseikből fogadtak tanítókat. Az Evangélicusoknak nevezetesebb iskoláik Trenchin vgyében, mellyeket fő úri nemes familiák tulajdon költségén állítottak fel, ezek valának: Bánóczy, gr. Illésházy István, hitvese Katalin, és Gáspár; Bitsei gr. Thurzó György 1580. — 1586. Havai báró Osztrósch; Vágbesztercei 's Prédmeri Gr. Balassa Zsigmond; Kisutza — Ujhelyi báró Szunyogh Simon és Sigmund; Szúloi nemes Syrmiensis; Beczkói az uradalom' közbirtokai; Varini részint b. Pongrácz, részint hegybéli lakosok' adományaikból létre hozva 's áldozataikkal elésegittetve: tehetősebb polgárok pedig ezeket fundálták 's ápolgatták: Trenchinben, Puchóban Rajezen, Solnán, Beúson misze-

rint 87 ½ □ mértföldnyi kiterjedésű megyében 14 felsőbb tanodák avagy gymnasiumok keletkeztek, mellyeknek segítségével száznál több apróbb falusi iskolák olly nagy előmozdítására szolgáltak a' protestans vallásnak. hogy ez a' 16. század' végén az egész megyében annak minden hajlékában kiterjedett. Serkentsék a' most élőket mind az elödeik' dicső éges példái, mind fellyebb dicsért nyitirai püspök Kluch József legújabb példája is.

Az élteesebb lakosok között, kik ifjú korukban fáradságot nem kimélvén honi nyelv tanulásában, odahaza csekély gyakorlásuk vagyon, nagy szolgálatot tehetnének a' honi nyelv' gyarapításának a' *magyar újságok' és könyvek*: mert tapasztalás szerint az újságok' olvasása eszközli a' nyelv terjedését. Azonban azoknak szerzésében az idők mostohasága és a' pénznek szűke a' kevesebb értékű házakban nagy hátráltatást okoz: mert pénz nélkül szűkölködő környüállásaik által sokszor akadályoztatnak a' magyar könyvek' 's újságok' szerzésétől, szerencséseknek tartván magokat, ha valamelly barátjaitól néhanéha egyet kölcsönözhetnek. Ezek osztályába való' leginkább a' lelkipásztorok, iskolamesterek, helységi jegyzők, a' kik tanítás által sokat tehetnének a' honi nyelv' kiterjesztésére 's előmozdítására, ha a' mint mondám, a' magyar munkákra 's hírlapokra szert tehetnének. Énnélfogva igen czélszerűnek tartanám, ha a' magyar tudós társaság, kinek czélja 's iránya a' nemzeti nyelv' kimíveltetése mellett annak terjesztése is, legalább 20 példány magyar újságokat, és bizonyos számú hasznos könyveket 's kalendáriumokat fent nevezett osztályba tartozó kevesb értékű de miveltebb rendű hazafiak közti ingyen elosztására, 's ekkép a' honi nyelv' némi terjesztésére maga tőkepénz alapja' bevételeiből szentel-

Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1841. 2

ne, földesuraságok pedig uradalmaikba tiszték' használatára legalább egypár gazdasági ujságot járatnának.

Egyáltalában ez az előadás csak gondolatom' külső rajzolata, melly bővebbj kidolgozást kívánna.

Gyurikovits György.

2.

*A' természet philosophia' feladatai Schelling szerint. *)*

Ki a' természetet vi'sgálva, annak dús birtoka éldeletében elmerült mond Schelling — örömet illy kérdésekkel meg nem zavarja az: lehető-é a' természet? lehető-é a' tapasztalás? Neki elég hogy rá nézve mind egyik létezik; a' lehetőről csak az kérdezősködhetik kinek a' való kezében nincs. Egész éltöket töltötték-el egyesek' a' természet vizsgálásában 's nem szüntek meg a' beleplezett isten-nőt is imádni. A' legnagyobb elmék, mit sem gondolva találmányaik' elveivel saját világukban éltek.

Kivülöttünk világ hogy lehet: a' természet, 's evvel együtt mikép lehető a' tapasztalás? E' kérdéseket a' *philosophiának* köszönjük; vagy is inkább e' kérdések hozták elő a' philosophiát. Az ember előbb (philosophiai) természetí állapotban élt, 's ez állapotjában magával 's az őt környező világgal egyes volt. A'-legeltévelyedetebb gondolkodónak is előtte leng ez állapot' képe, ha bár

*) Ideen zu einer Philosophie der Natur.

homályos visszaemlékezethen is. Sokan el sem hagyták ezt soha, 's boldogok' maradhattak, ha őket a' mások' számandó példái el nem csábítják vala. A' mások példái mondom, mivel a' természet önkényt, gyámsága alól senkit ki nem bocsát, 's a' szabadságnak *született* fiai nincsenek. A' legnagyobb philosophok voltak mindig az elsők kik abba visszatértek. Maga *Socrates* (mint *Plato* beszéli) miután az éjjel mély szemlölésben töltötte: imádvá borult le reggel a' felkelő nap előtt. Nem is lehetne megfogni mikép hagyhatta legyen el az ember azon állapotot, ha nem tudnók hogy benne *szellem* van, melly minthogy eleme *szabadság*, magát szabaddá tenni törekszik, 's lerázni a' természet' gyámsága' bilincseit, azért, hogy magát ön ereje kétes sorsának átadva mint győztes maga érdeme által térjen vissza egykor azon helyzetbe, mellyben magát nem ismerve élte-leszének gyermeki éveit.

Mihelyt az ember magát a' külvilággal ellenmondásba teszi: a' philosophiára az első lépés azonnal megtörtént. Ez elkülönözéssel kezdődik a' *szemlölés*. Ettől kezdve elválasztja az ember azt, mit a' természet örökre egybekapcsolt; elválasztja a' tárgyat a' részlettől, a' fogalmat a' képtől, végre magát (a' mennyiben magának *tárgyul* leszen) magától.

De ez elszigetelés csak *eszköz*, és nem *cél*, mert az ember cselekvésre született. Minél kevésbé ügyel pedig az ember vissza magára, annál munkásb ő s legfenségesb munkássága az, melly magát nem esmeri. Mihelyt az ember tárgyul tűzi ki magát magának: nem az *egész* ember cselekszik, munkásságának egy részét felfüggesztette, hogy a' másokra ügyelhessen. Továbbá az ember nem azért született, hogy szellemének erőit egy képzelt világ elleni küzdésben eméssze-föl: hanem azért hogy

egy olly világ ellenében melly rá hat, vele hatalmát érezteti, 's mellyre ő visszahathat, minden erejét gyakorolja. Közte tehát 's a' világ közt hézag nem lehet; 's a' kettő közt az érintkezés — közlekedésnek, lehetőnek kell lenni, mert csak így leend az ember emberré. Eredetileg az emberben, az erők, 's öntudat általános egyensúlyban vannak. *) De ez egyensúlyban szabadon felbonthatja, hogy azt szabadsága által ismét visszaállítsa. 's az egészség csak az erők' egyensúlyában alapszik.

A' pusztá szemlélődés tehát az embernek lelki nyavalyája; még pedig legveszélyesb, olyan melly léte' csiráját előli, 's élete gyökereit kiszagatja. Olly csapás ez, melly a' hol egyszer erőt vett, azt többé onnan elfordítani nem lehet.

Scandit aeratas vitiosa naves

Cura, nec turmas equitum relinquit.

Olly philosophia ellen, mellynek a' szemlélődés nem eszköz, hanem cél, minden fegyver igazságos. — Az illy philosophia, az ember 's világ közti ama meghasonlást örökkössé teszi, a' mennyiben azt *magában dolognak* (Ding an sich) tekinti, mihez sem nézlet, sem képzelő erő, sem értelem, sem ész nem férhet.

Ezen philosophiával szemközt áll a' józan philosophia, melly a' szemlélődést úgy nézi mint pusztá eszközt. A' philosophiának amaz eredeti elkülönöztetést fel kell tennie, mivel a' nélkül a' philosophálás' szükségességét nem éreznők.

Ugyanezért a' philosophia csak nemleges érdemet tulajdonít önmagának. Azon eredeti elkülönözöttségéből indul ez ki, hogy így *szabadon* egye-

*) Egyensúlyban van az öntudat midőn benne az alany 's tárgy legbensőbb egybeköttetésben vannak.

sítve ismét azt, mi az emberi szellemben eredetileg 's szükségesképen egyesülve vala, azaz hogy amaz elszigeteltséget örökre megsemmisítse. 'S minthogy a' philosophia azon elkülönöztetésért leve szükségessé, 's így — úgy szólva — mint szükséges rossz, 's az eltévedt ész' disciplinájának tekintendő; mondhatni, hogy az a' maga saját megsemmisítésén munkálkodik. *)

A' ki legelőször feltalálta hogy ő magát a' dolgoktól, következésképen képleteit a' tárgyaktól, 's megfordítva ezeket amazoktól megkülönböztetheti, az volt az első philosoph. Ő a' gondolkodás' mechanismusát félbeszakasztotta, 's az öntudat' egyensúlyát felbontotta.

Midőn én a' tárgyakat előmbbe terjesztem: a' tárgy és a' képlet egy és ugyanaz **) 'S ebben hogy én az előterjesztés alatt a' tárgyat a' képlettől megkülönböztetni képes nem vagyok, fekszik a' köz értelemnek, a' kültárgyak' valósága felőli meggyőződése, mellyek felől pedig az, csupán a' képletek által értesíthetők. A' tárgy' és képlet' ezen azonságát függeszti már föl a' philosoph midőn ezt teszi kérdésbe: a' kültárgyak' képletei bennünk

*) E' szerint a' philosophia maga elleni gyógyszer leend!

Ein Schäfer stieß auf einen Scorpion

Und schwang schon seinen Fuss, ihn zu zerstören

„Halt' ein!“ rief das Insect: „ist dies der Lohn

Für meine Nützlichkeit?“ — Hoho, lass hören,“

Versetzt der Hirt, „was wohl ein Scorpion

In aller Welt für Nutzen stifte

„Ei,“ sprach der Wurm in Opera'orsten,

„Wer kennet nicht mein Oel? — Es wehrt dem schnel-

len Gifte.

Wenn euch mein Stachel ritzt.“ — „So Bösewicht!

Und darum soll die Rache dich verschonen?“

Rief Milon: „güb' es keine Scorpionen,

So brauchte man ihr Oel auch nicht.“

**) Lényegére nézve?

hogy támadnak? Ezen kérdés által ugyanis a' tárgyakat magunkon *kívül* helyezzük; úgy tekintjük azokat, mint a' mellyek képleteinktől egészen függetlenek; de úgy hogy mind e' mellett is azok, 's képleteink közt bizonyos egybefüggésnek kell léteznie.

Ugyde, különböző dolgok közt mi semmi más *való* egybefüggést nem esmerünk, mint azt, melly az *ok* és *eredmény* közt létezik. Innen a' philosophiának első kísérlete is az; hogy a' tárgyat a' képlettel, ok és eredményi viszonyban tegye.

Amde a' dolgokat már tőlünk *egészen függetleneknek* tettük, magunkat pedig ezektől függésben érezzük; mert képletünk csak annyiban *való* mennyiben mi a' közt 's a' tárgyak közt megegyezést kénytelenítettünk felvenni. E'szerint a' tárgyakat, képleteink' eredményeinek nem tarthatjuk. Innen nincs egyéb hátra, mint az hogy a' képleteket tegyük függésbe a' tárgyaktól, ezeket okoknak, amazokat eredményeknek tartván.

Ugyde azt első tekintetre átláthatni, hogy e' kísérlettel azt, mit akartunk, el nem érhetjük. Mi azt akartuk felvilágosítani, hogy bennünk a' tárgy és képlet elválhatlanul egyesülvék; mivel csupán ezen egyesületben fekszik a' kül tárgyakról minden tudatunk' valósága. És épen ezen valóságot kell a' philosophnak megmutatni. *) De ha a' tárgyak, *okai* a' képleteknek: úgy, azok ezeket megelőzik. Amde így a' kettő közti meg hasonulás maradandó leend. Mi pedig mi után a' tárgyat 's képletet sza-

*) Bizonyosnak kell tehát tartanunk, hogy a' képlet a' tárggyal egy: mert különben tudatunk nem leszen *való*, 's nem leszen *igaz* esmeretünk (Bizonyosnak kell tartanunk, hogy gazdagok, tudósok vagyunk: mert különben sem pénzzel, sem tudománnyal nem bírunk. De hátha mind ezeket igaznak tartjuk: valódi birtokában

badon választottuk el egymástól; azokat ismét szabadon akartuk egymással egyesíteni; 's épen azt akartuk megtudni hogy a' kettő közt *eredetileg* nincs, 's miért *nincs semmi* elkülönözöttség. *)

Továbbá mi a' dolgokat csak képleteink által 's csak azokban esmérjük. De mik legyenek azok a' mennyiben képleteinket megelőzik, vagy elő nem terjeszthetnek: arról nincs semmi fogalmunk.

Aztán midőn kérdem: mikép esik hogy én előterjesztek? ekkor felülemelkedem a' képletén; 's e' kérdés által olly lényé leszek, melly minden képletre nézve, magát eredetileg szabadnak érzi, melly magát a' képletet 's képleteinek minden egybefüggését maga *alatt* látja. E' kérdés által olly lényé leszek, mellynek a' kültárgyaktól semmit nem függve: léte egyedül magában van.

E' kérdés által tehát képleteim' köréből kilépek, a' dolgokkal egybefüggésből kifejlek, 's olly állásonra jutok, mellyen engem' többé semmi külhatalom el nem érhet. Most válnak-el először a' két ellenséges lények, *szellem* és *anyag* egymástól. Mind kettőt külön világba teszem, mellyek közt nem lehet többé semmi egyesülés. A' mint képleteim' világából kilépek: az ok, és eredmény is olly fogalmak, mellyeket magam alatt látok; mivel mindegyik képleteim' szükséges folyamában keletkezik, mellyen magamat túltettem. Hogy vehetem tehát magamat ismét e' fogalmak alá, 's hogy engedek befolyást a' kül tárgyaknak magamra? **)

leendünk a' kincs- 's a' bölcseségnek?) Hát ha valaki azt is kérdésbe teszi, hogy *való*-e tudatunk, 's lehet-e tárgyilagosan igaz esmeretünk?

*) Nous ne voyons, que ce, que nous sommes préparés de voir. — Sok eredményhez, kivált a' költőtthöz, bizony nem kis munka, okot talál!

**) 'S képleteim' folyamán kívül 's tőlem függetlenül nincs,

— Vagy fordítsuk meg a' dolgot, tegyük fel hogy a' kültárgyak hatnak reánk: 's fejsük meg hogy mind e' mellett is mikép juthatunk e' kérdésre: hogy alakulhatnak bennünk a' képletek?

Megfogni ugyan nem lehet, mikép hathassanak *rám* (mint szabad lényre) a' dolgok, - mert én csak azt foghatom meg mikép hathat dolog, dologra. A' mennyiben pedig én szabad vagyok (pedig az vagyok, midőn magamat a' dolgok' kapcsolatából kiemelem, 's kérdem mikép lehető maga e' kapcsolat?) többé *dolog, tárgy* nem lehetek. Egészen saját világomban élek, mint olly lény mely nem másokért, hanem épen magamért létezem. Befülem csak tény 's cselekvés lehet; belőlem csak munkás-ágok keletkezhetnek, *szenvedés* bennem nem lehet, mivel ez csak ott lehető hol hatás 's visszahatás van, 's ez pedig csak a' dolgok' kapcsolatában létezik, mellyen felül emelkedtem. — De tegyük hogy én dolog vagyok, hogy az okok' 's eredmények' sorába én is bele vagyok szöve; ám légyen hogy én képleteim' egész rendszerével, a' különböző, kívülről jövő behatások' puszta eredménye, szóval csak az erőművesség' (mechanismus) műve vagyok. Ámde mi az erőművességben létezik az abból ki nem léphet, 's nem kérheti: ez *egész* elő hogy állhata? Itt a' tünetmények' sorában, általános szükségesség jelelte ki neki a' helyet - ha ezt elhagyja akkor nem azon lény többé, akkor meg nem foghatni többé, hogy ez önállásu, magában egész. 's bevégzett lényre kül okok mikép hathassanak? *)

's nem lehet semmiféle *ok* 's *eredmény*, mellyeknek akarom, nem akarom alájok kell magamat vetnem?

*) Hát nincs semmi, mi a' philosoph' fogalmát haladhasa? mit a' philosoph megmutatni képes ne lehessen?

E'szerint vagy a' kül világot kell képletek', fogalmak' tündér játékává tenni; vagy a' bennünk levő szellemet szükségesség alá vetett anyaggá?

A' szellem 's anyag föletti e' harcz hosszasan tartta, a' philosophok közt. Egész népek' vallásos hitei a' szellem 's anyag közti harczon alapultak. *Spin. z.* volt az első ki a' szellemet 's anyagot egynek, 's a' gondolatot 's kiterjedést csupán ezen egy elv' módosulásának tekintette. Az ő rendszere volt az első merész tervezete a' teremtő-, *képzelő erőnek*, *) melly az eszmébeni végetlenről, nézletbeni végesre mene által.

Leibnitz az ellenkező uton járt. A' fő gondolat mellyből ő kiindula ez vala: a' kultárgyak' képletei, a' lelekben annak saját törvényei szerint támadnak, mint egy külön világban — mintha az istenen (a' végetlenen), és a' leiken (a' végetlen' nézlésin) kívül semmi sem volna. — Utolsó munkájában is azt vitatja, hogy kül-ok, a' léleknek belsejére épen nem hathat, hogy annálfogva a' lelekben, az észrevételek által történő minden változások csak egy, belső okföből folyhatnak. Mikor *Leibnitz* — mond *Schelling* — ezt mondta: philosophokhoz szökött, — és még is ma, ha valaki illyes

*) De hát van a' képzelő erőnek szava a' philosophálásban? — Igaz, mikép ez igen hatalmas erő! mert mint *Schaden* mondja: „Die *Phantasie* diese ideelle Seifenblase gestattet, dass in ihr alle Möglichkeiten von Gestalt, Farbe, und Ton durcheinander, und ineinander leben, weben, und sind, ohne sich wechselseitig durch nur irgend welches Gesetz der *αναρχη* lästig und hinderlich zu werden. Denn es ist ja die *Phantasie* ein beständiger Ineinanderfluss aller Möglichkeiten, und die menschliche Verwirklichung des in universellster Bedeutung von dem höchsten Leben ausgesprochenen und gültigen Satz: — dass bei Gott alle Dinge möglich sind. — In der *Phantasie* ist zweimal zwei ebenso gut drei und fünf, wie vier, in ihr geben die drei Winkel eines

mit ejt ki ajkain, hogy bennünk kültárgyak' behatása által egy képlet sem támadhat: az álmélkodásnak vége hossza nincs. *) Ha a' képletek az anyagi tárgyak' benyomásainak sikerei, úgy el kell ismernem hogy magam is csak anyag vagyok, mert az anyag csak anyagra hathat; el kell esmernem hogy csak egy optikai üveg vagyok, mellyben a' világ' fénysugárai megtörődnek — De az optikai üveg nem lát, az csak eszköz az eszes lény kezében. 'S mi az mi bennem megítéli, hogy rám valami benyomás történt? *Én* — ki a' mennyiben itélek, kétség kívül nem szenvedő, hanem cselekvő állapotban vagyok — tehát valami bennem mi magát az illetéstől szabadnak érzi, de mégis olly valami mi az illetést észre vérszi, azt főlfogja, eszméletre hozza. Hogy esik ez?

Továbbá, a' nézles alatt a' kül nézlet' valóságától semmi kétség sincs. De elő áll az értelem, 's elkezd az osztást, a' végetlen osztást. — Ha az az anyag kívülöttünk valóban létezik: úgy annak végetlen részekből kell állania. Ha végetlen részekből áll; úgy annak a' végetlen részekből kell összetételnie. De ez összetételre képzelő erőnek, csak véges mértéke van. Tehát a' végetlen

Dreieks, wie sie will, mehr oder weniger als swei Rechte, sie weiss von dreizehn grossen Gütern im Speisesaal des Olymps, von Grazien, zehn Musen, und acht Wundern der Welt, sie spielt in beliebig vielen Akten, und Gesängen, — ja für sie ist in ihrer isolirt en Unabhängigkeit das Böse in der Welt ebenso mächtig, und recht, und ewig, wie das Gute, und Ormuzd der Ahriman weder durch Priorität, noch Superiorität überlegen. Nichts giebt es, dem ihre stets breite Vielseitigkeit und Neuerungs sucht nicht ein stetes bereites Substrat, eine nie sich erschöpfende Verwirklichungs, Sphaere darböte.

*) Nem ok nélkül!

összetételnek, véges időben kell történnie. *) Vagy az összetételnek valahol kezdődnie kellett, azaz, az anyagnak vannak felső részei. Ha ez igaz (az osztás alatt) ezen részekre rá kell találnom. De én mindig csak egyfajta testeket találok, 's a' felszinnel tovább nem hatolhatok; a' való úgy látszik előlem fut, vagy kezem alatt eltűnik — 'S így az anyag' a' tapasztalás első alapja, a' leglényegtelenebb leend.

Vagy talán ez ellentmondás czélja csak az, hogy magunkról annál tisztább esmeretet szerezhessünk? A' nézet' talán csak egy álom, melly minden eszes lénynek valót tükröz elébe, 's az értelem talán csak azért van nálok hogy őket olykor olykor felébréssze, hogy emlékeztesse őket arra a' mik, hogy így létök (mert mi világosan közép lények vagyunk) az álom és ébrenlét'közt megoszolják? De egy illy eredeti álmot megfogni nem lehet. Minden álmok ugyanis a' valónak árnyékai — egy olly világbóli emlékezetek, melly az álmokat megelőzte. Tegyük fel hogy amaz árnyék képekkel egy felsőbb lény játszik velünk: nem foghatni meg hogy a' valónak csak egyetlen képét is, mi-kép költessen az föl bennem, a' nélkül hogy előbb a' valóról esmeretem lett volna.

Az anyag nem valótlan — mondja valaki — mivel benne eredeti erők léteznek, mellyek semmi osztás által meg nem semmisíthetnek. „Az anyagnak erői *vannak!*“ Ezen kifejezés teszi föl, hogy

*) Hát ha valaki azt mondja, hogy a' hol osztás, szóval egymásutáni következés van, ott idő is van, mivel az idő nem egyéb, mint épen az egymásutáni következés' szüksége 's attól elválhatlan nemleges föltétele? így az idő a' végetlen osztásra rövid, 's elégtelen nem leend. Hiszen az időt magában fennálló valaminek csak nem gondoljuk?

az anyag magában, az erőktől függetlenül fennáll. *) Ezen erők hát benne csak történetesek. — Mint-hogy már az anyag kívülöttünk van: tehát erőit is külokoknak kell köszönnie. — Azt e'szerint bele talán *Newton* némelly követői szerint valami felsőbb kéz oltotta? — De arról hogy lehessen az erőt valamibe oltani fogalmunk nincs. Mi csak azt tudjuk, hogy az anyag, azaz, az erő, az erő ellen hogy dolgozik, 's mikép lehessen dolgozni arra, mi eredetileg nem erő: azt meg nem foghatjuk. — Anyagot tehát erő nélkül nem gondolhatunk!

Továbbá az anyagban létező erők, vonó és taszító erők. E' két erő az üres térben fenn állhat-é? nem tesze-e föl ezen két erő már tölt tért, vagy anyagot? Meg kell tehát vallani hogy sem erőket anyag, sem anyagot erők nélkül nem gondolhatui. Ugyde az anyag az ember' esméretének végső al-lyazatja, mellyen túl nem mehet; 's minthogy azon erőket az anyagból megfejteni nem lehet: tehát azt empirice, azaz, rajtunk kívül valamiből le nem is hozhatjuk — mit pedig a' dualismus szerint meg-kellene tehetni.

Mind e' mellett is kérdésbe tétetik a' philo-o-phiában, hogy az anyag rajtunk kívül mikép lehet következésképen mikép lehetségesek amaz örök erők kívülöttünk. — Ha philosophálni akarunk e' kérdéseket nem mellőzhetjük. — Hogy az erő tőlünk függetlenül mi lehet: azt meg nem mondhatjuk, mivel az, átaljában csak *érzelmünkben* mutatkozik. De maga az érzelem tárgyas fogalmakat nem adhat. És mi azon erőknek még is tárgyilagosságot tulajdonitunk. Mert p. o. az égi testek' mozgásait — az egyetemi nehézséget — a' vonó erőből magyarázzuk.

*) Az Istennek mindenhatósága van: ez állítás által az tétetik föl, hogy az Isten mindenhatóság nélkül fenn áll?

De ezen rendszerünkben a' vonó erő mintegy *physical* ok. Mert minthogy az anyag tőlünk függetlenül, kivülöttünk van: tehát azt is, hogy micsonda erővel bír az, csak a' tapasztalásból tudhatjuk. De a' vonó erő, mint *physical* világosító ok-fő, nem egyéb mint rejtett minémiség (*qualitas occulta*). — De lássuk elébb ha valljon tapasztalati ok-fők elelendők-e arra, hogy a' világrendszert belőlök ki-magyarázzuk? Épen nem; mivel a' tapasztalásból ennél többet nem tudunk, hogy a' világ van. Ezen állítás magának a' tapasztalásnak határa; — vagy is inkább ez is, hogy a' világ van: csak *eszme*, 's épen ezért a' világban működő erők egyetemes egyensúlyjáról is, a' tapasztalásból ismeretünk nem lehet. Mert igaz mikép abból, hogy egyes rendszerekben rendes mozgás van, analogice következtethetünk az egésze is, — de az analogiai okoskodásnak eredménye csak valószínűség, — az eszmék pedig például az egyetemi egyensúlyé is, csak egy teremtő tehetségnek munkálata.

Meg kell azért vallani, hogy ezen *eszme*, a' természettan' határin túl fekvő vidékekre csap által *Newton* ki magát ennek soha egészen által nem adta, ki még a' vonó erő okát is kereste, jól látta mikép ő a' természet' határinál áll, 's mikép itten két világ válik el egymástól — Ritkán élt egyszerre két nagy elme a' nélkül, hogy a' kitzűött cél felé egészen különböző más uton ne törekedett volna. Mig *Leibnitz* a' szellemi világrendszerét a' praestabilita harmonián építi: addig *Newton* az anyagi világrendszert a' világerők' egyensúlyán alapítja. De ha tudatunk' rendszerében egység van, ha megeshetik, mikép annak szélső pontjai is összetalálkoznak, 's egyesüljenek: reménylenünk kell mikép leendő oly hatalmas elme, melly épen azon a' helyen, hol *Leibnitz*'s *Newton* egymástól eltértek, fogja feltlál-

ni azon közép pontot, melly körül forog tudatunk' mindensége, — azon két világ, melly közt még most tudatunk meg van oszolva.

A' durva anyag, azaz, az anyag, mennyiben az csak a' tért gondoltatik betölteni, nem egyéb mint egy szilárd allyzat, mellyen a' természet' nagyszerű épülete emelkedik. Az anyagnak valónak kell lenni. A' valót érezzük. De hogy áll bennem elő az érzés? Hogy kívülről illettem, ez még nem elég, kell lenni bennem valaminek, mi *érezzen*; 's ez, és a' közt mi kívülről lenni mondatik, semmi közlekedés nem lehet. Vagy ha ezen külső, reám úgy hat, mint anyag az anyagra: úgy én csak azon külsőre hathatok (a' taszító erő által talán), nem pedig magamra. Pedig ennek is meg kell esnie, mivel nekem *éreznem* kell, 's ezen érzést eszméletre kell hoznom.

A' mit az anyagról érzés által tudunk: *mineműségnek* nevezzük a' mennyiben bizonyos mineműséggel bir csak annyiban nevezük azt *valónak*. Hogy az anyag általában mineműségekkel birjon: ez *szükséges*; hogy épen illy tulajdonságu legyen; azt mondjuk hogy az *eseti*. Ha ez így van az anyagnak egy 's ugyanazon mineműsége nem lehet, különböző tulajdonainak kell hát annak lennie, mellyeket mi egyről egyig csak érzéseink által esmerhetünk. — De mi az, mi az érzést okozza? 's valami belső, az anyagnak benső sajátsága. Ez csak szó, nem dolog! Mert hol az anyag' ezen belseje? Az anyagot vég nélkül eloszthatjuk, mind e' mellett is az anyag' felszínénél tovább nem mehetünk. Tudták ezt a' *Kant* hivei, 's ezért mondták, hogy a' mit csak érezni lehet, az nem egyéb mint olly valami minek alapja egyedül érzésünk' módjában gyökeredzik. De mind ez is csekélység. Mert ha azt állítjuk is, hogy rajtunk kívül semmi sincs, mi magában édes, vagy savanyú volna: még ez az érzést megfog-

hatóbbá épen nem teszi, mivel mind e' mellett is vesznek föl a' *Kant*' hívei valami kívülöttünk létező *okot*, melly azon érzést bennünk előhözza. De tegyük fel hogy van kívülről jövő illetés: a' színek, szagnak 'st. vagy ezen érzések' okának mi közök van szellemünkkel? Mi éles elmével vizsgáljuk, hogy a' tárgyokról visszaverődött világosság mikép hat a' lát-inakra, 's a' reczehártyán felfordulva alakult kép, lelkünkben miért nem felfordulva jelenik meg mégis. De mi az bennünk, mi e' képet a' recze-hártyán ismét meglátja, 's mi az, mi azt keresi, hogy az, lelkünkbe miképen juthata? kétség kívül valami mi ennyiben a' külbenyomattúl egészen független, 's a' mi előtt e' bevyomat még is nem esmeretlen. Hogy jöve hát az illetés szellemünk' e' tájékára, mellyben magunkat egészen szabadoknak, 's a' kül illetésektől egészen függetleneknek érezzük? Inaink, agyvelőnk' 'sat. affec-tiója, 's a' kül tárgyak' képletei közé taszi sunk bár akárhány középtagot: evvel csak magunkat csaljuk meg, mert a' testtől a' lélekre való átmenetel, már maga ez értelem szerint is, nem folytonosan nem egyenesen hanem ugrás által történik — mit minden philosoph kerül,

Továbbá egy *massa* a' másokra hat csupán mozgása által: ezt nevezzük taszításnak, vagy *mechanicai* mozgásnak. — Vagy, hat az anyag a' másokra, vonás által: ezt nevezzük *nehézségnek*. — Az anyagot *tunyának*, vagy ollyannak gondoljuk, melly magától nem mozoghat, hanem csak kül ok által mozgattathatik. — Továbbá van a' testeknek specifica nehézségök, azaz, a' vonó erő mennyisége egyenlő az anyag' mennyiségével (nem tekintvén a' volumenre). Tapasztaljuk mikép' egy test a' másikkal mozgást közöl, a' nélkül hogy maga mozog-na, azaz, a' nélkül hogy *taszítás* által hatna arra.

Tapasztaljuk hogy két test kölcsönösen vonhatja egymást magához; massájokra nézve egymástól egészen függetlenül, azaz *függetlenül a' nehézségnek törvényeitől*.

Ebből azt következtethetjük, hogy e' vonzó-dásnak oka, sem nem a' massában, sem nem az így mozdított testnek felszínében van, hanem annak belsőnek 's a' test *minémiségétől* függőnek kell lennie szükségesképen. De még mind eddig sincs tisztában, mit kell a' test' *belsején* értenünk. Továbbá már meg van mutatva (?) mikép a' minémiség csak érzésünkre nézve áll. Ugy de itt nem érzésünkről van szó, hanem tárgyilagos factumról, melly rajtunk kívül történik, mellyet érzékeinkkel észre nem veszünk, mellyet az értelem érthető fogalmakba akar venni. Tegyük föl már hogy a' minémiség olly valami minek nemcsak érzéseinkben, hanem a' rajtunk kívüli testekben is meg van a' maga alapja mit tesznek ekkor ezen szók: egyik test a' másikat minémiségénél fogva vonja? Mert a' mi ezen vonásban *való*, azaz, a' mit észreveszünk, az nem egyéb mint a' test' pusztá mozgása. A' mozgás pedig csupán mértani mennyiség, 's tisztán phoenomice lehet meg határozni. Hogy függ már ezen külső mozgás egybe valami belső minémiséggel? Mi képes kitételeket veszünk elő, mellyek élő lényektől vétetvők, milyen az — atyafiság. De e' képet értelmes fogalomná dolgozni-föl könnyű munka nem lenne. Elemeket elemekre halmozunk: de mind ezek nem egyebek mint tudatlanságunk' asy-lumai. Mert mit gondolunk' ezek alatt? Nem az anyagot p. o. a' szenet, hanem azt a' mi ezen anyagban még belől van, mintegy rejtve, 's annak 'a mié-mőségeket adja. De ez elem hol létezik a' testben? Osztas, vagy bontás által, találta azt föl va-

laki? Ezek közül érzékileg még senki egyet is elő nem állított. De engedjük meg ezek' létét, mit nyertünk vele? Az anyag' minémüisége meg van ezzel magyarázva? sőt inkább így lehet okoskodni; vagy meg van a' minémüség az elemekben, mellyet azok a' testekkel közölnek, vagy nincs. Az első esetben semmit sem mondtunk mivel a' kérdés épen az volt, hogy a' minémüiségek mikép lesznek? a' másik esetben sem világosítottunk semmit. Mert hogy egyik test a' másikhoz mikép ütődhetik, 's azt mozgásba mikép hozhatja, azt értjük; de valami minden minémüség nélküli test, minemüiséget másikkal mikép közölhessen: ezt senki sem érti, 's érthetővé sem tekinti. Mert a' minémüség általában olly valami, miről még senki tárgyilagos fogalmat nem adhatott, és a' mellyet mégis (a' vegy-tanban legalább) tárgyilagosan használunk.

Tapasztalati esmeretünknek, tudatunknak elemei, ezek. Mert ha mi az anyagot, 's ezzel a' tasztító, és vonó erőt; ha az anyagi dolgok' végtelen különféleségét, mellyek minőségöknél fogva egymástól szembetűnőleg különböznek, föltehetjük: akkor a' categoriák táblája szerint előállnak a' mozgás' következő nemei:

1) *A' mennyiségi mozgás*, mi egyedül az anyag mennyiségével van egy sorban: *nehézség*.

2) *A' minémüiségi mozgás* melly az anyag' bel minemüiségevel tart: *chemiai mozgás*.

3) *A' viszonyos mozgás*, melly a' testekkel kül behatás (tasztítás) által közöltetik: *mechanikai mozgás*.

Ezen három lehető mozgás az, mellyből fejti ki a' természettan egész rendszerét. A' *physica* azon része, melly az elsővel foglalkozik, nevez-
Tud. Gyűjt. XII. Köt. 1841. 3

tetik: *staticának*; melly a' harmadikkal: *mechanicának*. Ez a' *physica* főrésze, mert az egész *physica* nem egyéb, mint alkalmazott *mechanica*. — Azon része melly a' mozgás második neméről tanít, a' *physicában* csak segédül van a' *chemia* t. i. mellynek főadata az anyag *specifica* különbözőzését kimutatni, olly tudomány, melly a' (magában véve egészen alaki) *mechanicának*, tartalmat, 's különféle alkalmazást nyújt, — Ugyan is a' *chemia*' elveiből igen könnyű azon fő tárgyakat, mellyek körül a' *physica* (*mechanicai* mozgásokra nézve) vizsgálódik, levonni. Például, minthogy két test közt *chemiai* vonzódás van; mondhatni hogy kell lenni valami anyagnak melly azokat kifeszíti, a' ténnyaságnak ellene dolgozik; ez a' világosság és melegség. Továbbá vannak anyagok mellyek egymást kölcsönösen vonják; és hogy a' legnagyobb egyszerűség legyen a' tudományban; van egy *alapanyag*, mellyet a' többiek mind magokhoz vonnak. És minthogy a' természetnek a' maga fenntartására sok vegytani folyamatokra van szüksége: tehát ezeknek mindenütt megkell lenniük. Innen az életető lég, mint a' világosság' 's amaz alap anyag, eredménye. És minthogy ezen lég, a' tűz' erejét igen élesztené, 's életművészetünk' erejét szerfelett' apasztaná; bizonyos elegyedése lön annak, abból, és az avval éppen ellenkező légnemből — az atmosphaerai lég, 'sat.

Körülbelől ez azon út, mellyen a' természet' szerkezete bevégeztetik. De nekünk ez uttal nem arra van szükségünk, hogy egy illy rendszert, ha már csakugyan megvan, mikép kell előadni; hanem *arra*, hogy azt fejtsük meg, egy illy rendszer általában mikép létezhetik. A' kérdés nem az, hogy a' tünetményeknek azon kapcsolata az okok 's eredmények azon sora, mellyet mi természet befolyásának nevezünk, *kivülöttünk* hogy létezik, hanem az,

hogy létezik *ránk nevezve*, azon rendszer, a' tünemények' azon láncolata hogy találta meg lelkünkhez az útát, 's hogy jutottak képletünkben azon szükségességhez, mellyel mi azokat gondolni általjában kénytelenek vagyunk? Mert mint bizonyost, 's tagadhatlan lett dolgot úgy tesszük föl, hogy az okok' 's eredmények' kívülöttünk egy más követésének képlete szellemünktől olly elválhatlan, mintha az saját létehez, valójához tartoznék. Épen ezen szükségesség megfejtése már minden philosophia föladata. A' kérdés nem az, hogy valljon e' feladatnak 's evvel együtt a' philosophiának megkellene lennie; hanem, hogy az már megvan, miképeu kell azt megfejtteni.

Először is tehát mit teszen ez: nekünk bizonyos tünemények' egymásutáni következését *szükségesnek* kell gondolnunk? kétség kívül ezt; ezen tünemények csak e' *meghatározott* folyamatban következhetnek egy más után; és megfordítva, ezen következés, csak meghatározott *tüneteken* folyhat le.

Mert hogy képleteink' e' meghatározott rendben követik egymást, hogy például a' villám, a' dörgést megelőzi s' nem követi, ennek okát nem *magunkban* keres-ük, nem tőlünk függ képleteinket egymás után hogy eresszük. Az okoknak tehát magokban a' *dolgokban* kell feküdniük, 's mi azt állítjuk, hogy ez egymásutáni következése magoknak a' *dolgoknak* nem pedig a' mi azokról képleteinknek következése; 's a' mennyiben a' tünemények *magok* következnek úgy, és nem másképen egymásután; annyiban vagyunk mi épen kénytelenek, hogy azokat ezen rendben képeljük; 's ez egymásutáni következés csak azért, 's annyiban *alanyilag* szükséges, minthogy, 's a' mennyiben szükséges *tárgyilag*.

Ebből foly továbbá: ezen meghatározott következés, e' meghatározott tüneményektől el nem választathatik; és megfordítva; a' tüneményeknek e' következéssel támadniok kell mulhatlanúl. A' kettő tehát; egymás utáni következés és tünemény kölcsönös viszonyban vannak, — egymásra nézve mind egyik mulhatlan.

Taglaljuk föl a' legközönségesb ítéleteinket, mellyeket minden pillanatban a' tünemények' ez egybe függésétől hozunk; meglátjuk mikép azok közül ama fölvétel megvan mindegyikben.

Hogy ha már sem a' tüneményeket azok' következésétől; sem megfordítva a' következéseket azok tüneményeitől elválasztani nem lehet; csak e' két eset fordulhat elő.

Vagy mind a' következés, mind a' tünemények egyszerre 's elválhatlanúl *rajtunk* kívül támadnak.

Vagy mind a' következés, mind a' tünemények, egyszerre 's elválhatlanul *bennünk* keletkeznek.

Az egymásutáni következés mellyet képlelünk, csak e' két esetben lehet a' dolgok' valódi következése, nem pedig csupán képleteink' eszményi egymásutáni folyása.

Az elő-állítás a' közértelemé, mellyet némelly philosophok p o. *Reid*, *Beattie* 'sat a' *Hume*' kétségvitatásának tettek ellenébe. Ezen rendszerben, a' magokban fennálló dolgok követik egymást, 's nekünk ezt csak nézünk kell. Az pedig hogy e' tárgyakról a' képletek belénk mint jöttek, olly kérdés, melly e' rendszerre nézve igen magas. De mi nem azt akarjuk tudni, hogy rajtunk kívül követhet mikép lehet; hanem azt, hogy e' meghatározott követhetést, melly tőlünk egészen függetlenül történik, miért kell nekünk mégis szükségképen képlelnünk. — E' kérdésekre ama rendszer semmi tekintettel nincs.

E' rendszer olly következésről beszél, melly tőlem *függetlenül*, rajtam kívül esik. Hogy bennem következés (a' képletek-é) mikép eshetik: értem; de hogy tőlem, képleteimtől független dolgokban, következés mikép eshessék, előttem egészen érthetetlen. Mert vegyünk fel egy olly lényt, melly a' képletek' folyásához kötve nincs, hanem mind a' jelent, mind a' jövőt egy képletben felfogni képes; az illy lényre nézve, a' rajta kívüli dolgokban semmi következés nem lenne. De ha a' következés, minden képletektől függetlenül, magokban a' dolgokban alapulna, a' fölvelt lényre nézve is kellene következésnek lenni, – mi ellentmondás.

Épen ezért minden philosophok megegyeztek abban eleitől fogva, hogy a' következés valami olly dolog mi a' véges szellem' képletétől függetlenül nem gondoltathatik. Úgyde már megalapítottuk, hogy ha a' következés' képlete szükséges; épen úgy annak a' dolgokkal kell támadnia mulhatlanúl, és megfordítva; hogy a' következés dolgok nélkül úgy nem lehetséges, mint dolgok nem lehetnek következés nélkül. Ha tehát a' következés olly valami, mi csak képletünkben lehetséges; úgy csak két eset közt lehet választani.

1) Vagy a' mellett kell maradnunk, hogy a' dolgok kívülöttünk vannak, függetlenül képleteinktől. De evvel azon tárgyilagos szükségességet, mellyel mi a' *dolgok* folyását képleljük, csupa csalatkozásnak nyilvánítjuk, a' mennyiben tagadjuk, hogy a' következés magokban a' dolgokban volna.

2) Vagy azt kell állitanunk hogy a' következéssel együtt a' tünemények is képleteinkben támadnak; 's azon rend, mellyben egymást követik csak épen ez által igazi tárgyilagos leend.

Az első állítás kétség kívül a' legcsudásb rendszerre vezet. *Itt van már helye azon elvet, melly*

szerént a' rajtuk kívüli tárgyak reánk hatnak, egészen megsemmisíteni, *) Mert kérdjük, mik lehetnek azon tárgyak e' képletektől függetlenül? Először ki kell azokat vetkeztetni mind abból, mi egyedül képlelőtehetségünk' sajátjához tartozik, Ide tartozik már nemcsak a' következés, hanem az ok, 's eredményről minden fogalom és ha következetesek akarunk lenni, a' térről 's kiterjedésről minden képlet, melly kettő az idő nélkül, mellyből a' magokbani dolgokat kivettük, -nem képlelhető. — De e' magokban fenn álló dolgoknak, noha képlelőtehetségünk hozzájok nem járulhat — noha nem tudni hogy hol 's hogy — talán az *Epicur* közép vilá-

*) Kinek ne jutna itt eszébe a' *Voltaire*' oroszánya mely a' marseilli kereskedőnél, ez elv megsemmisítése ellen kissé hatalmas ovást is tett.

Un jour un Marseillois, trafiquant en Afrique.

Aborda le rivage, ou fut jaqis Utique.

Comme il se promenoit dans le fond d' un vallon,

Il trouva nez à nez un énorme lion.

Le plus horrible effroi saisit le voyageur.

Il n'était pas Hercule; et tout transi de peur

Il se mit à genoux, et demanda la vie.

Le monarque de bois, d' une voix radoucie.

Lui dit — — — — —

Ecoute, j'ai diné: je veux te faire grace,

Si tu peux me prouver, qu' il est contre les loix,

Que le soir un lion soupe d' un Marseillois.

Le Marchand à ces mots conçut quelque esperance.

D' abord il établit — — — — —

Qu'au plus haut degrés des êtres inegaux

L' homme est mis pour regner sur sous les animaux,

Que la terre est son trone, et que dans l' étendue

Les astres sont formés pour rejouir sa vue.

Il condue, qu'étant Prince; un sujet Africain

Ne pouvait sans peché manger son souverain.

Le lion qui rit peu, se mit pour ant a rire;

Et voulant par plaisir connaitre cet empire;

En deu grands coups de griffe, il depouilla tour nu

De l' univers entier le monarque absolu.

Il vit que ce grand roi lui cachait sous le linge

gaiban? mégis létezniök, rám hatniök, 's képleteimet okozniök kell. Abba ugyan még nem ereszkedett senki, hogy azt fejtse meg, az illy dolgok felől miö képleteink lehetnek. Azt mondám hogy azokat képlelni nem lehet: ez csak a' felelet kikerülése. Ha az ember róla beszél: képletinek is kell arról lennie mulhatlanul vagy úgy beszél, mint nem kelle-ne. A' semmiről is van az embernek fogalma, legalább úgy gondolja azt, mint általános ürességet, mint tiszta alakít sat. Azt lehetne gyanítani hogy a' magában fennálló dologról képlet valami illy forma lehet. De a' semmiről képletet, az üres tér' schemája alatt érzékíteni lehet legalább. A' magokban fennálló dolgok' pedig az időből és térből nyilván kivétetvök, mivel ezek csak a' véges lények' saját képlelés' módjához tartoznak. Tehát semmi egyéb nem marad, mint egy olly képlet, melly a' semmi és valami közt közepén függ, az az olly képlet, melly azt sem érdemli meg, hogy általános semmi legyen. Szinte hihetetlen, hogy efféle ötölhetett valaha eszébe embernek: Valóban ha az ember mindent elvesz, mi egy tárgyilagos világ' képleteihez tartozik — mi marad mit még megfoghassak megérthessek? kétség kívül én *magam egyedül* *) Tehát a' kül világ' minden kép-

Un corps faible, monté sur deux fesses de singe.
 Tel était en effet ce Roi sans diadème
 Privé de sa parure et réduit a lui même
 Ah! dit il au lion, jé vois que la nature
 Me fait faire en ce monde une triste figure;
 Je pensais être Roi; j' avais certes grand tort,
 Vous êtes le vrai maître, en étant le plus fort.
 — — — Sire je suis battu
 Vos griffes et vos dents m' ont assez confondu.

*) Az illy magában maradt philosoph agyában aztán, ha borzasztó, rémletes gondolatok merülnek föl: igen természetes. 'S minthogy Cicero szerint: „*Natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam admi-*

leteinek *belőlem kell kifejleniek*. Mert ha az egymásutáni következés, ok, eredmény stb. az én képleteimben járulnak a' dolgokhoz: akkor épen úgy nem lehet megfogui hogy azon fogalmak, a dolgok nélkül mik lehessenek, mint azt, hogy mik legyenek a' dolgok' ama fogalmak' nélkül. Innen ama csudás fölvilágosítása a' képlet ek' származásának, mellyet e' rendszer *) adnikénytele. A' magokbani dolgoknak, egy kedélyt tesz ellenökbe, 's e' kedélyben vannak előlegesen bizonyos formák, mellyeknek a' magokbani dolgok felett azon jelességök van, hogy azokat legalább, mint általános ürességet képlelni úgy nem lehet. Ezen formákba öntetnek a' dolgok, mikor azokat képleljük. Az alakatlan tárgyak ez által kapnak alakot, az üres alakok' tartalmat. Az mikép esik, hogy a' dolgokat általjában képleljük: erről mély hallgatás van. Elég hogy mi dolgokat képlelünk kívülöttünk, de csak a' képlelésben visszük azokra által a' tért, időt, aztán az állományról, esetiségről, okról, eredményről 'sat. fogalmakat. Így támad bennünk képleleteink' következése, még pedig szükséges következése 's ezen magunk alkotta következést nevezik aztán a' Kant' követői, természet folyamának.

E' rendszert czáfolni nem szükség. Ezt előadni annyi, mint fenekéből kiforgatni, — Végetlenül

niculum adnitur, nem csuda ha magát elunván így szól magában,

Pour faire un leger badinage
 Si j'ai remué terre et ciel,
 J' ai du moins le rare avantage
 De m' être fait père éternel.
 En vices notre globe abonde,
 Moi, pour, en terminer le cours,
 Je viens de faire un nouveau monde
 Qui ne m' a coûté que dix jours.

Désaugiers.

*) T. i a' *Kanté*.

előbb áll ennél; 's ehez nem is hasonlítható a' hu-
mei scepticismus. *Hume* elvéhez hűn egészen el-
döntetlenül hagyja, ha valljon képleteinknek kultár-
gyak felelnek-e meg, vagy nem. De azt minden-
setre tartozik megengedni, hogy a' tünemények'
következése csupán a' mi képleteinkben van; — de
azt, mi szerint állítjuk, hogy épen e' *meghatározott*
következést kell szükségesnek gondolnunk: puszt-
a csalatkozásnak állítja. Különbén a' mit itt *Hu-*
metól joggal megkívánhatni; ez, hogy e' csalatko-
zás eredetét világosítsa föl. Mert hogy mi az okok-
nak, eredményeknek egymásutáni következését va-
lóban szükségesnek gondoljuk; — hogy ezen
alapulnak minden tapasztalati tudományok — mér-
tan, história: azt nem tagadhatja. Honnan van hát
e' csalatkozás maga? — *Hume* azt feleli hogy *szo-*
kásból t. i. minthogy a' tünemények eddig e' *rend-*
ben követték egymást; a' képzelőtehetség megszok-
ta, hogy e' rendet várja ezután is, 's e' várás vég-
re, mint minden szokás bennünk második *termé-*
szetté vált. — De e' nyilatkozásban keringő van.
Mert épen ezt kellene megvilágosítani (mit *Hume*
nem tagad) hogy *a' dolgok miért következtek egy-*
másután épen ezen rendben? Kivülöttünk létező
dolgokban volt-e' következés? Ugyde képleteinken
kivül következés nincs; vagy csupán képleteink'
következése volt az? úgy e' következés állandó-
ságának okát is kell tudni adni. — A' mi tölem
függetlenül létezik ezt fölvilágosítani nem tudom: —
de a' mi csak bennem megy véghez; annak oká-
nak is föl kell bennem találtatnia. *Hume* azt mond-
hatja: ez így van, 's ez nekem elég. Ám de ez nem
philosophálás. Én nem mondom hogy philosophálni
kell, de ha valaki állítja hogy philosophál a' *miér-*
tet? többé el nem útasíthatja.

Nincs tehát egyéb hátra mint *saját természete-*
tüinkből, 's annál fogva a' véges szellem természete-

léből kísértetni meg képleteink' következésének szükségességét; 's hogy e' következés igazi *tárgyilag* legyen; megkísértetni e' következéssel, magokat a' dolgokat lenne keletkeztetni, 's belőle fejteni ki. Az eddigi minden rendszerek közt csak kettőt esmerek — mond *Schelling* — a' '*Spinozáét és Leibnitzéit* mellyek az utat nemcsak megkísértették, hanem egész tartalmuk nem egyéb mint maga ezen kísérltet.

Spinoza mint látszik jókor elkezdett tünődni eszméinknek a' dolgokkal egybefüggésén, 's azon meghasonlást mellyet a' kettő közt felállítottak eltűnni képes nem volt. Ő átlátta mikép természetünkben az eszményi 's a' való (gondolat és tárgy) a' legbensőbb egybeköttetésben van. — Hogy kultárgyakról is vannak képleteink, hogy képleteink ezeken is túl hatnak; azt ő magának csak eszményi természetünkből fejthette meg. De hogy e' képleteknek valódi dolgok is felelnek meg: ezt a' bennünk létező eszményének *affectiójából* 's *határozottságiból* kelle fölvilágosítania. A' valóra tehát értelme szerint nem eszmélhetünk máskép, mint az eszményi ellenében, valamint az eszményi eszméleteére csak a' valódi ellenében juthatunk, következésképen a' valódi dolgok, 's a' mi azokróli képleteink közt semmi elszigeteltség nem létezhetik. Neki tehát a' fogalom 's a' dolog 's a' gondolat 's kiterjedés egy és ugyan az volt, mind kettő, ugyanazon eszményi természetnek csak módosulata.

De *Spinoza* a' helyett hogy öntudatának mélyébe lelépve a' bennünk létező két — eszményi és való — világ' származását onnan nézte volna; tul szárnyalta volna magát; — a' helyett hogy saját természetünkből fejtette volna meg, hogy a' véges 's végetlen, melly eredetileg bennünk egyesülve van,

egymást fölvaltva hogy fejlík ki egymásból; egy rajtunk kívüli végetlen' eszméjében merült el. K' végetlenben származtak szerinte vagy léteztek eredetileg (de hogy? nem tudhatni) bizonyos affectiók, módosulatok, 's ezekkel együtt a' véges dolgok' végetlen sora. Mert minthogy rendszerében a' végetlenről nincs általmenetel a' végesre; tehát előtte a' *levésnek*, származásnak kezdve épen olly megfoghatlan volt, mint a' *lét* kezdete 's hogy én e' végetlen következést képlelem, 's ezt szükségesképen képlelnem kell; onnan következett, hogy a' dolgok' 's képleteim eredetileg ugyanazonok voltak. Én magam is a' végetlennek csak egy gondolatja vagyok, vagy is inkább valami tartós következte a' képleteknek. De e' következés'jeszméleteére én ismét hogy jutottam; ezt *Spinoza* tisztába nem hozhatta. Az ő rendszere ugyan is, mint kezéből kijött, a' legérthetlenebb a' világon, Az embernek e' rendszert egészen sajátjává, magát az ő végetlen állománya helyére kell tennie, hogy megtudhassa, mikép a' végetlen, és véges nem *kivülöttünk*, hanem *bennünk* — nem *származtak*, hanem eredetileg együtt elválhatlanúl *léteznek*; 's hogy épen ez eredeti egyesületen alapúl szellemünk' természete, 's egész szellemi létünk. Mert mi közvetlen saját valónkat esmérjük, 's mi csak magunkat fejthetjük meg magunknak. Valami általánosban kívülöttem affectiók. határozottságok hogy lehessenek — azt nem értem. — De hogy bennem sem lehet *végetlen*, a' nélkül hogy az véges is ne legyen egyszermind; ezt értem. Mert az eszményinek, és valónak, az általános munkásnak, szenvedőnek szükséges egybeköttetése (mit *Spinoza*, egy kívülöttem levő végetlen alanyban helyezett) eredetileg 's minden munkám nélkül bennem van, 's épen ebben áll *entermészetem*.

Ez úton indult *Leibnitz*, 's itt a' határ, hol *Spinozától* elválik, 's vele egybevág. *Leibnitzot* lehetetlen megérteni, ha az ember magát e' pontba nem teszi. *Jacobi* megmutatta mikép ő egész rendszere az *individualitas'* fogalmából indul ki, 's abba tér vissza. Az *individualitas'* fogalmában van eredetileg egyesülve mind az, mit más *philosophia* külön választ, az igenleges t. i. és a' nemleges, a' munkás, és szenvedő, természetünkben. A' kívülöttünk lehető végetlenben, határozottságok hogy lehessenek: ezt *Spinoza* meg nem fejthette, 's hiában kerülgette a' végetlenről, a' végesrei átmenetelt. Ez átmenetnek csak ott nincs helye, hol a' véges 's végetlen eredetileg egybe van kötve; 's ez eredeti egyesület nincs sehol, csupán az *individualis természet'* valójában. *Leibnitz* tehát sem a' végetlenről nem ment a' végesre, sem erről arra, hanem neki mind a' kettő egyszerre — természetünknek úgy!szólva egy 's ugyanazon kifejlése által — szellemünk' egy 's ugyanazon cselekvénye által lett valódivá.

Hogy a' képletek bennünk egymásután következnek; végességünk' szükséges következménye; hogy olly lényből keletkezik, mellynek természetben a' véges 's végetlen egy. — Hogy e' következés szükséges, a' *Leibnitz* *philosophiájában* abból következik, hogy a' dolgok, a' képletekkel együtt, természetünknek csupán ereje által, valami bennünk létező belső elv szerint támadnak, miutegy külön világban. A' mit *Leibnitz* eredetileg 's magokban levőknek tartott; azok csupán képlelő lények' voltak, mert amaz egyesület csak ezekben volt eredeti, melly egyesületből fejlett ki később minden, mit valónak nevezünk. Mert minden mi kívülöttünk való: véges, tehát valami igenleges nélkül mi neki valóságot ad, 's nemleges nélkül mi neki határokat szab, nem gondolható. De ez igenleges, és

nemleges munkásság' egyesületét eredetileg föl nem találhatjuk másutt, mint egy individuum' természetében. Kültárgyak magokban nem léteznék, csak szellemi természetek' képlelése módja által lettek. Annak pedig, mellynek természetéből először minden lét előáll, azaz, maga a' képlelő lénynek, o'ly valaminek kellett lennie, melly létének kútfejét forrását magában hordja.

Már ha a' képletek' következése, a' véges szellem' természetéből ered; tehát abból tapasztalásunk egész sorát is le lehet hozni. Mert hogy minden velünk egynemű lények, a' világi tüneményeket ugyanazon szükséges folyamatban képlelik; ezt egyedül közös természetünkől lehet megfogni. Ez egyezést már, valami „praestabilita harmonia“ által akarni megfejteni; annyi miut azt épen meg nem fejteni Mert ez csak ide megy ki; *hogy* ez egyezés meg van; de az a' kérdés épen; *hogy* 's miért? *Leibnitz* rendszere oda int, hogy ez egyezés a' véges természetek' lényegéből következik. Mert ha ez így nem volna: akkor a' szellem, a' maga tudata esmérete' általános kútfeje lenni megszűnne. A' maga képletei alapját kívül kellene keresnie — 's arra a' pontra jutnánk vissza, mellyet kezdetben elhagyánk. A' világrend' ránk nézve eseti lenne, 's az arrólí képleteinket kívülről vennők. De ez által multhatlanúl túl lépünk azon a' határon, mellyen belől érthetjük egyedül csak magunkat. Mert ha egy felsőbb kéz alkotott úgy bennünket, hogy egy illy világot 's a' tünemények' illy sorát kell szükségesképen képlelnünk: úgy — mellőzve azt hogy e' hypothesis egészen érthetlen ez az egész merő csalódás; ama kéznek egy nyomása elragadhatja azt tőlünk; vagy bennünket egy egész más világba tehet; 's ekkor még az is kétséges hogy valljon velünk egyszerű (egyforma képlelésű) lé-

nyek léteznek-é kívülöttünk. A' praestabilita harmoniával tehát Leibnitz azon eszmét nem köthette össze, mellyet avval rendesen szoktak egybekapcsolni. Mert ő nyilván mondja hogy a' szellem nem származhatik, *) azaz a' szellemre az ok, és eredményi fogalmakat alkalmazni nem lehet. Az tehát a' maga létének, tudatának általános kútfeje, 's hogy általjában *létezését* épen azért *ollyan* 's az *a' mi*; azaz olly lény, mellynek természetére tartozik a' kultárgyak' képleteinek meghatározott rendszere is. A' philosophia tehát nem egyéb mint *szellemünk természettana*. — Mi képleteink' rendszerét nem *létezésében*, hanem *levésében* tekintjük. A' philosophia *származatos* (genetica), azaz képleteink' szükséges sorát szemünk előtt keletkezteti, 's folytatja le. Ettől fogva a' tapasztalás és szemlélődés közt nincs semmi köz fal. A' természet' rendszerre egyszer'smind szellemünk-é is, 's miután e' nagy synthesis megesett, ekkor megy vissza tudatunk az! analysisre (az észlelésre, kísérletre) De e' rendszer még készen nem áll.

A' dogmaticusnak, ki minderről azt vitatja, hogy eredetileg, rajtunk kívül már *létezik* (nem pedig belőlünk támad, ered az), azt legalább meg kellene mutatnia, hogy a' mi *kivülöttünk* van, kül-okokból mikép származik. Ez neki megy is, mind addig míg az okok' 's eredmények' kapcsolata mellett marad; noha azt soha meg nem mutathatja, hogy az okok' 's eredmények' e' kapcsolata maga miképen származott. De mihelyt az egyes tüneményeken felül

*) A' Leibnitz' szavai ezek: solus Deus est unitas primitiva seu substantia simplex originaria, cujus productiones sunt omnes monades creatae, aut derivatae, et nascuntur, ut ita loquar, per continuas divinitatis fulgurationes per receptivitatem creaturae limitatas, cui essentiale est, esse limitatum? *Leibnitii opera omnia. Geneva 1768. II. 26.*

emelkedik, philosophiájának azonnal vége; az eröművességnek határi, határi az ő rendszerének is.

Az eröművesség pedig épen nem az egész természet. Mert mihelyt mi az *életműves* természet' körébe lépünk: az okok' 's eredmények' minden eröművesség egybefüggésének reánk nézve azonnal vége. Minden életműves lény *magában* áll fenn, léte semmi más lételtől nem függ. Az ok már soha sem egy az eredménnyel, 's az ok, és okozat viszonya csak *egészen különböző dolgok* közt lehetséges. De az életművezet maga hozza elő magát, magából fejlődik ki; minden egyes növény, a' maga alakú egyén' *productuma*, 's így minden egyes organisatio. csak a' maga nemét *producálja* 's *reproducálja*. Tehát egy életművezet sem megy elő hanem szakadatlanul ismét visszatér magába. Az életművezet tehát valami kívülötte lévő dolognak sem nem oka, sem nem eredménye; annál fogva épen nem olly valami, mi az eröművesség' folyásába vágná. Minden életműves 'lény saját létének okát magában hordozza, mert már magában ok, és okozat. Egy tag sem származhatik e' határokon kívül, 's ez az egész maga. csak a' tagok' összehatásában áll. Minden egyéb tárgyban *önkéntesek* a' részek, azok csak annyiban vannak, a' mennyiben osztáshoz fognak. Csak az életműves lényekben azok *valódiak*, ott megvannak azok, az én minden közbejövetelem 's munkám nélkül, minthogy köztük 's az egész közt tárgyilagossá viszony van. Világos innen, mikép minden életművezetnek alapja, *fogalom*, mert hol az egész szükségesképen a' részekre, 's a' részek az egészre vonatkoznak: ott *fogalom* van. De a' fogalom *benne* lakik attól azt elválasztani nem lehet, maga életművezi magát; nem pusztá mestermív, mellynek fogalma rajta kívül a' művész értelmében létezik. Nemcsak alakja, hanem *léte* célirányos.

De az életművezet, magát nem életművezhetné, ha már életműves nem volna. A' növény kültárgyak' áthasonlítása, földolgozása által táplálja és tartja-főn magát; de míg nem életműves addig át nem hasonlíthat. Az élő test' léte a' lélekzéshez kötött. Az élettőlég, mit beszí, életművei által földolgoztatik, hogy az idegeket mint villanyfolyam átfolyhassa. De hogy e' folyamat meg'shessék; megkell lennie az életművezetnek, melly e' folyamat nélkül ismét fenn nem állhat. Innen az életműművezet, csak életművezetből származhatik. Az életműves lényben épen ezért, az alak 's anyag elválhatlan; ezen határozott anyag, csak e' meghatározott alakkal, 's megfordítva, állhatott elő. Minden életművezet tehát *egy egész*, 's egysége egyedül magában fekszik, 's nem tőlünk függ, hogy azt egynek, vagy többnek gondoljuk. Az ok, és okozat, valami mulólagos, csak tünemény (a' szó közértelmében). Az életművezet pedig nem tünemény, hanem tárgy, még pedig maga által fennálló, magába egész, 's eloszthatlan tárgy; és minthogy benne az alak, az anyagtól elválhatlan; az életművezet eredetét, mint olyanét, mechanice épen úgy nem lehet megfejteni, mint magának az anyagnak származását.

Ha tehát az életműves lények' célirányosságát megakarjuk magyarázni; a' dogmaticust a' maga rendszere egészen elhagyja. Itt nem elég a' fogalmat a' tárgytól, az alakot, az anyagtól tetszésünk szerint elkülönözni. Mert itt legalább mind egyik nem képletünkben, hanem eredetileg 's szűkeségesképen a' tárgyban van egyesülve.

Először is meg kell engedni, hogy itt olly egységről van szó, mellyet a' pusztá anyagból megfejteni nem lehet. Mert ez, *fogalom*' egysége, 's ez egységnek csak néző 's visszaügyelő lényre

nézve lehet helye. Ugyanis hogy az életművezetben általános egyéniség létezik, hogy annak részei csak az egész, 's az egész, nem összetétel, hanem a' tagok' összehatása által lehetséges: ez, *ítélet*; itélni pedig csak oly szellem képes, melly a' részt az egészre, az alakot az anyagra tudja vinni; 's minden czélirányosság 's egybehangzás, csak e' viszonyítás által 's a' viszonyításban leend egy egésszé. Hát e' részeknek, mellyek anyagiak, mi közük' van egy *eszmével*, melly eredetileg az anyagtól különböző, 's a' mellyben mégis összehangzának? Itt csak oly harmadik által lehetséges a' viszony, mellynek képleteihez tartoznak mind az anyag, mind a' fogalom. Ez a' harmadik pedig a' néző 's visszaügyelő szellem. Meg kell tehát engedni, mikép az életművezet csak a' szellemhez viszonyban gondolható.

Ezt még azok is megengedik, kik az életműves lényeket a' test parányoknak (atomi) valami csudás összecsapódása által származtatják. Mert midőnjők e' dolgok' előállítását vak történetnek tulajdonítják; azoknak minden czélirányosságát, 's evel együtt az életművezet minden eszméjét megsemmisítik. Ez már következetes gondolkodás! Ugyanis mivel a' czélirányosság, csak ítélő értelemmel viszonyban gondolható: tehát e' kérdés is: az életműves lények tölem függetlenül hogy állhattak elő? csak úgy kell megfelelni, mintha azot, 's az ítélő lény közt semmi viszony nem léteznék, azaz mintha azokban semmi czélirányosság nem volna.

Az első tehát mit megenged mindenki ez a' czélirányoságnak minden fogalma, csak értelemben merülhet föl, 's csupán az illy értelemhez viszonyban mondathatik valamelly dolog czélirányosnak.

De mind e' mellett is, az ember szorítva érzi magát arra, hogy megengedje mikép a' természet művei célirányossága azokban *magokban* van; mikép az *tárgyilagós* 's *valódi*, mikép annálfogva az, az embernek nem *önkéntes*, hanem *szükséges* képleteihez tartozik. Azt ugyanis meg lehet itélni, hogy az embernek fogalmai közt, mellyik, az *önkéntes*, mellyik a' *szükséges*. Valahányszor az ember egy szám alatt olly dolgokat köt össze, mellyek tér által választvák el; mindannyiszor szabadon cselekszik; azon egységet, mellyet azokra ad, gondolatiból viszi azokra; magokban a' dolgokban nincs ok melly arra kényszerítné őt, hogy azokat egynek gondolja. De hogy az ember minden növényt egyénnek gondol, olyannak mellyben minden egy bizonyos célra függ egybe ennek okát a' kívülötte létező *dologban* kell keresni. Az ember itt érzi, hogy itéletében kényszerítve van; meg kell annálfogva neki engednie hogy azon egység, melly alatt azt az ember gondolja, nemcsak *logikai* (gondolatjában), hanem *való* (rajta kívül létező) is.

Most már e' kérdés adja magát elő; hogy esik hogy az eszmét, melly kétség kívül csak az emberben létezik és csak reá nézve birhat valósággal; mégis úgy nézze, képlelje, mint a' mi rajta kívül valósággal létezik?

Vannak ugyan philosophok, kiknek mindezekre *egy* közönséges feleletjük van, mellyet minden alkalomra használnak; a' mi — mondanak — a' dolgokon alak azt azokra mi adjuk. De épen ez a' fő kérdés hogy és miképeneshetik? mik a' dolgok, azon alakok — mellyeket azokra mi adunk; vagy mik azon alakok, mellyeket ezekre adunk dolgok' nélkül? Azt minden esetre meg kell engedni hogy *itt* legalább az alak az anyagtól, a' fogalom a' tárgytól elválhatlan. Vagy ha szabad tetszésünktől függ a'

célírányosság' eszméjét kívülöttünk létező dolgokra vinni, vagy nem vinni: hogy esik hogy ez eszmét csak *némely* és *nem minden dolgokra* vihetjük? hogy esik továbbá 'hogy célírányos lények' képleténél magunkat nem *szabadoknak*, hanem kényszerítetteknek érezzük? Egyiknek sem adhatjuk más okát annál, hogy ama célírányos alak bizonyos kultúrgyaknak minden munkánk, 's közbejövételünk nélkül, magoknak sajátjok.

Ezt feltévén itt is áll, mi oda fenebb mondatott: ezen dolgok' alakja 's anyaga elkülönözve nem lehet mind kettő csak egyszerre, 's egymás által lehet 's állhat fenn. Azon fogalom, melly ez életművezet' alapja, *magában* semmi valósággal nem bír; 's megfordítva, ezen bizonyos anyag, *mint* anyag nem létezik, hanem a' benne levő fogalom által, *mint életműves anyag* létezik. Ezen meghatározott tárgy tehát csak e' fogalommal e' meghatározott fogalom, csak e' meghatározott tárggyal állhat elő.

Ez elv szerint kell minden eddigi rendszereket megítélni.

Hogy a' fogalom' 's anyag' ez egyesülését az ember megfoghassa, valami felsőbb isteni érzelmet vesznek fel melly teremtményeit eszményekben tervezte ki, 's ez eszmények szerént teremtette a' világot. De egy olly lény, mellyben a' fogalom a' tényt, a' terv a' kivített *megelőzi*, nem *teremthet*, hanem csak a' már kész anyagot alakíthatja: az csak kívülről nyomhatja rá az anyagra elméje' 's a' célszerűség' bélyegét; a' mit ő allit elő, az nincs *magában* véve, hanem csak a' művész' értelmére nézve; nem eredetileg 's szükségesképen, hanem csak történetesen célszerű. Nem holt tehetség-é az értelem, 's nem arra való-e csak, hogy a' valót, ha van, felfogja? 's az értelem a' helyett hogy a' valót teremtené, nem a' való-

ról veszi-e valóságát, 's nem rabszolgaság' e' csu-
pán ezen tehetségnek azon muukássága, melly sze-
rint a' valónak *vázlatát* adja, mi aztán szerzi köz-
te 's a' valóság közötti közlekedést, egyesülést?
De itt az a' kérdés, hogy a' való 's avvalegyütt
's attól elválhatlanul az eszményi (czielirányos) elő-
mikép áll? Magyarázni nem azt kell, hogy a' ter-
mészeti tárgyak átaljában czzielirányosok, mint czziel-
irányos a' mesterség minden műve; hanem azt kell
kimutatni hogy e' czzielirányosság olly valami, mi
azokra kívülről nem adathatik, hanem hogy azok
eredetileg magok' által czzielirányosak.

Az ember tehát itt az istenség' teremtő 'te-
hetségéhez folyamodik, mellyből jöttek ki a' való
dolgok, eszméikkel együtt. Az ember átlátja hogy
ha magán kívül akar felvevni valamit mi magában
's maga által czzielirányos: úgy neki a' valót, czziel-
irányossal, 's ezt avval együtt kell származtatnia.

De tegyük fel egy pillanatig (noha ezt tisztá-
tába hozni nem lehet) hogy a' természet' egész
rendszere, 's a' czzielirányos lények egész tömér-
deksége, kívülöttünk, az isten teremtői hatalma ál-
tal lett. Vagyunk-e tovább egy lépéssel is, mint
az előtt? nem azon ponton állunk-e, mel yből elő-
ször kiindultunk? A' kérdés nem ez volt, hogy
jöttek létre az életműves kívülöttem 's tőlem füg-
getlenül — mert ezt hogy is tudhatnám? Hanem
a' kérdés ez volt: a' kívülöttem létező *czzielirányos*
lények' *képlete* belém hogy jöhet, 's hogy eshe-
tik az, hogy e' czzielirányosságot — noha ez a' dol-
goknak csak az éa értelmemmeli viszonyukban tu-
lajdoníthatatik — nekem mégis *kivülöttem* lévőnek,
szükségesképeninek kell gondolnom? — Erre a' kér-
désre nincs megfelelve.

Mert mibe'yt a' természeti dolgokat kívülöt-
tünk levőnek 's úgy tekintjük mint teremtő művét:

azokban semmi célirányosság nem létezhetik, mert ez csak az értelméhez képest van — vagy a' dolgok' teremtőjében, is föltesszük a' célról stb. fogalmat? De mihelyt ezt tesszük, megszűnik az teremtő lenni, csak művész legfeljebb a' természet építő mestere leendő, 's az ember a' természetről eszmét azonnal megsemmisíti mihelyt a' célirányosságot kívülről valami lény elméjéből, visszük által abba. Mihelyt tehát a' teremtő eszméjét végessé teszi az ember: azonnal megszűnik az teremtő lenni; ha a' végetlenségig szélesíti azt: a' célirányosságnak 's értelemnek minden fogalmai elenyésznek, csupán egy általános hatalom' eszméje marad fenn. Ettől fogva minden véges, csak a' végetlen módosulata. De azt épen úgy nem foghatja meg az ember, hogy lehet a' végetlenben módosulat; mint nem lehet megfogni hogy a' végetlen e' módosulatai, azaz, a' véges dolgok egész rendszere, képletébe mikép jutott, vagy hogy a' dolgok' egysége, melly a' végetlen lényben legfeljebb is *ontologic*e lehet, az ő elméjében *teleologic*e mikép lehet.

Az ember megkísértheti ugyan ezt, a' véges szellem' saját természetéből megfejteni. De ha ezt teszi, akkor a' kívülötte levő végetlent nélkülözheti. Mert ha kívülötte lévő 's magától független dolgokat vesz is fel, mellyek magokban véve célirányosak: azt mindazáltal megkell mutatnia, hogy azon kultárgyak képletével hogy vágnak össze. Itt praestabilita harmoniához kell folyamodni; azt kell állítani, hogy a' kívülötte levő dolgokban valami szellem uralkodik, melly az övével analog. Mert csak teremtői tehetségű szellemben egyesülhet 's hathatja egymást úgy által a' fogalom és való; az ideale és reale hogy a' kettő közt nincs semmi elválás. Én azt hiszem hogy Leibnitz az állományi alak alatt,

valami az életműves lényekben *lakó* igazgató szellemet értett.

E' philosophiának tehát fel kell tenni, hogy a' természetben az életnek bizonyos fokozata van. Hogy a' csupán életművezett anyagban is van *élet*, ha mindjárt határozottabb természetű is, ez eszme olly régi, 's különböző színezetekben olly állandóan fenn maradt ez mind e' mái napig (már a' legrégebb időkben, megvolt, azon értelem hogy az egész világot valami éltető okfő világ szellem hatja által, s' Leibnitz' később kora minden növénynek lelket adott) hogy az ember bátrau azt gyauihatja, mikép e' természet felőli véleménynek, az emberi szellemenben kell alapulnia. 'S ez úgy is van. Azon egész varázs melly az életműves testek' feladatát környezi onnan van, hogy e' dolgokban a' szükségesség 's mulhatóság a' legszorossabban egye-ülvék A' *szükségesség*, mivel *létők* is, nemcsak (mint a' mesterség műveiben) *alakjok*, *célszerű*; — a' *mulhatóság*, mivel e' *célszerűség*, csupán a' néző, 's visszaügylő lényre nézve létezik. Innen lett, hogy az emberi lélek egy magát életművező anyag' eszméjére korán eljutott; 's minthogy ez életművezet, csak valami szellemhezi viszonyban gondolható, így jutott azon ismeretre, hogy ezen dolgokban, a' szellem és anyag, eredetileg egyesülvék, kényszerítve látta magát ezen dolgok' okát egyfelől magában a' természetben, más felől valami természet feletti okfőben keresni, — 's így juta korán azon gondolatra, hogy a' szellem és természet egy. Itt lépe ki először amaz eszményi lény szent homályából, mellyben amaz a' fogalmat és ténnyt, a' tervet 's annak kivitelét egynek gondolja. — Itt lepte meg az embert a' maga saját természete titkos érzete, mellyben a' nézet és fogalom, alak és tárgy, eszményi és való egy és ugyan az. 'Innen azon saját-

ságos látszat melly a' feladatot környezi, azon lát-
szat, mellyel a' csupa szemlélődő philosophia, melly
csak különböztet, soha szét nem oszlathat; midőn
a' józan ész, vagy is inkább a' teremtő képzelő tehet-
ség rég feltalálta a' symbolica nyelvet, mellyet csak
magyarázni kell, hogy által láthassa az ember, mi-
kép a' természet annál érthetőbben szól hozzánk,
minél kevesebbet szemlélődünk felette.

Nem csuda hogy azon nyelv tudományosan,
's dogmatice használtatva; minden értelmét elvesz-
tette. Míg én a' természettel ugyanaz vagyok; ér-
tem mi az élő természet épen úgy, mint értem a'
magan életét, képes vagyok megfogni hogy a' ter-
mészet' ez általános élete különböző alakokban,
különböző fokozatu kifejlésekben, a' szabadsághozi
lssankénti közeledéseiben mikép nyilatkoztatja
ki magát. De mihelyt a' természettől magamat elkü-
lönöztem; előttem semmi más nem marad, mint egy
holt tárgy, 's nem foghatom meg, hogy *kivülöttem*
élet mikép létezhesék.

Ha a' közértelemet kérdem meg, az csak ott
lát életet, hol szabad *mozgás van*. Mert az állati
életművezetek' tehetségei — érzékiség, ingereltet-
hetőség 'stb. — már valami impulsio okfőt tesznek
fel, melly nélkül az állat képes nem lehetne a' ki-
vülről jövő ingereket visszahatni; 's az életműsze-
reknek csupán e' szabad visszahatása által lesz a' ki-
vülről jövő illetés: ingerré, behatássá. Itt a' leg-
tökéletesebb közlekedés létezik, csak a' kivülről jövő
inger által határoztatik el az állat a' mozgásra; 's
megfordítva, csupán azon tehetség által mellynek
következésében mozoghat, lesz a' külbnyomás inger-
ré. Innen ingereltethetés — érzés; érzés-ingerel-
tethetés nélkül uincsen.

De az életműszerek' mind ezen tehetségei, az
élet' megfejtésére nem elegendők. Ugyan is, mi

gondolhatunk az inaknak, ereknek 'stb. bizonyos egybeköttetését, mellyben (mint p. o. a' destrualt életműves test inaiban, villanyosság, érczinger 'stb) kívülről jövő hatás által, mozgás támadhatna; de azért ez összetett dolgoknak életet nem tulajdoníthatnánk. Vagy azt mondja valaki, hogy *mind* ezen mozgások' összehangzása, csak ugyan életet állít elő? De erre (az összehangzásra) valami felsőbb okfő kell, mellyet mi az anyagból ki nem magyarázhatunk, olly okfő, melly minden egyes mozgásokat elrendeljen, összevegyen. — 's így azon többféle mozgásokból, mellyek egymással összehangzának, egymást szülik, egy egészet teremtsen 's állítson elő. E' szerint, itt újra találkozunk, a' természet' és szabadság' egy 's ugyanazon lénybeni általános egybeköttetésével. Az élő életművezetnek a' természet' munkálatának kell lennie; de a' természet' e' művében lenni kell valami rendező, 's összekapcsoló szellemnek. E' két okfő bennae elszigetelve nem lehet; közülök egyik sincs *előbb* vagy *később*, hanem mind ketten épen egyszerre, 's általános közlekedésben vannak.

Mihelyt a' philosophia e' belső egybeköttetést felbontja; azonnal két egymásnak épen ellenébetett rendszer áll elő, mellyek közül egyik sem czáfolhatja meg a' másikat, mivel az élet' eszméjét tökéletesen megsemmisíti, melly tőlök annál messzebb távozik, véleményök szerint hozzá minél inkább közeledek.

Nem azok' úgy nevezett philosophiájokrol szólnok, kik bennünk a' képlelést, gondolkodást, akarást is, vagy már életművezett testecskék' történetes összejövedéséből magyarázzak, vagy a' test alkotmányát összetartó izmoknak, ereknek, 's az ezekben folyó higanyagnak tulajdonítják. Én azt állítom, hogy kívülöttünk az életet, épen olly kevésé

vagyunk képesek megfogni, mint az eszméletet kivülöttünk, elméletileg; hogy physicali okokból, sem egyiket, sem másikat megfejtteni nem lehet; hogy e tekintetben tökéletesen egy, az élő testet, akár életművezett testrészecskék' történetes összecsomódzásának; akár hydraulica machinának, akár vegytani műhelynek tekintsük. Tegyük fel p. o. hogy valamely élő anyag' minden mozdulatit, az abban levő inak', erek', hígóságok' vegyülete' változásaiból ki lehet magyarázni, nemcsak az a' kérdés fogja magát előadni, hogy ama változások mikép történhetnek, hanem az is, hogy mind ezen változásokat micsoda okfő fogja 's tartja össze. Vagy, ha végre egy, a' természetre mint soha nem veszteglő, hanem szakadatlanul haladó, fejlődő rendszerre vetett philosophusi pillanat, átlátja, hogy a' természet az élő anyaggal a' holt chemia' határiból kilépett, 's ennélfogva — minthogy különben a' testben a' chemiai processus elkerülhetlen volna, és minthogy a' holttest igazi chemiai processus által bomlik el — az élő testben valami olly okfőnek kell lenni, melly azt a' vegytan' törvényei alól kiveszi, — és ha ezen okfő *életerőnek* neveztetik: én azt állítom hogy az életerő ez értelemben egészen ellentmondó fogalom. Ugyan is, mi az erőt csak valami végesnek gondolhatjuk. Természetére nézve pedig valamely erő csak annyiban véges, a' mennyiben ellenkező erő által határoztatik. A' hol tehát mi erőt gondolunk (mint p. o. az anyagban) ott annak ellenébe tett erőt is kell gondolnunk. Az egymás ellenébe tett erők közt már mi kétféle viszonyt gondolhatunk, t. i. vagy viszonyos egyensulyban vannak; mert az általános egyensulyban egymást egészen megsemmisítnék); ekkor *nyugvóknak* gondoltatnak, mint az anyagban, melly innen *tinnyának* mondatik; vagy pedig szakadatlan harcban gondolja azokat az ember egymással, mellyben egy-

szer egyik, máskor másik győz. De ekkor kell lenni egy harmadiknak, melly e' csatának tartósságot adjon, 's ezen egymást felváltva győző, 's bukó erők csatájában, a' természet művét fenutartsa. E' harmadik maga is, ismét erő nem lehet, mivel így újra az elébbeni alternativába esnénk. Annak tehát valami ollyannak kell lennie, mi felebb van magánál az *erőnél* — pedig az *erő* az, mire megy ki utoljára is minden fölvilágosításunk. Azon harmadiknak tehát olly' valaminek kell lennie, mi a' természet' vizsgálása határu egészen túl esik. Ugyde mi semmi felsőbbet, miért az erőnek kellene lenni, a' szellemnél nem ismerünk, — mert erőt, és egyensúlyt, vagy erők' tusakodását csak a' szellem képlelhet. De ebből világos, hogy az életerő fogalma, minden jelentés, 's értelem nélküli. Mert ha feltesszük hogy az élet szellemi okföből ered: ez által ama fogalmat semmivé tesszük. Ugyanis erő az, mit mi legalább mint okföt a' természettan' elvévé tehetünk, a' mit jóllehet elő nem mutathatunk: munkálatai után mindazáltal physikai törvények szerint meghatározni képesek vagyunk. De a' szellem physice hogy működhetik, a' felől legkisebb fogalmunk sem lehet. Innen önkénynt foly hogy szellemi okföt, *életerőnek* nevezni nem lehet.

Ha pedig e' fogalommal (*életerő*) felhagyunk, a' minthogy avval fel is kell hagynunk; egy egészen ellenkező rendszerbe kell átmennünk, mellyben a' szellem és anyag ismét szemközt állnak egymással, — noha mi olly kevésbé foghatjuk meg hogy a' szellem az anyagra mint hathat, mint a' millyen kevésbé foghattuk eddig meg, hogy hathat az anyag a' szellemre.

A' *szellem*, mint az élet' okfeje neveztetik *léleknek*. Nem hordom elő mit a' dualisták' értelme ellen már rég felhoztak. Ezt eddig olly elvekből ostromlották, mellyek épen olly alaptalanok miut

maga ama rendszer. Én, nem kértem hogy lehet a' lelek a' testtel egybeköttetésben? (ez olly kérdés, mellyre az ember nincs felhatalmazva, minthogy ezt a' kérdő, maga sem érti), hanem, — a' mit er-
 teni lehet, 's meg is kell fejteni; hogy származ-
 hatik bennünk az illy egybeköttetés' képlete? Hogy
 én gondolkodom, képlek, akarok, 's hogy a' gondol-
 lat 'sat. testem' eredménye nem lehet, hanem inkább
 hogy a' gondolkodó, 's akaró tehetség által leend
 e' test is az enyémmé: azt tudom. Továbbá a' szem-
 lélődés' kedveert legyen szabad a' mozgás' elvét,
 a' mozgótól, a' lelket a' testtől megkülönböztetni.
 — Noha mi, mihelyt cselekvésről van szó, ezeu
 megkülönböztetést azonnal elfelejtjük: e' megkü-
 lönböztetésből mindazáltal annyi kiviláglik, hogy
 ha bennem élet és lélek 's ez utóbbi, mint a' testtől
 különböző, létezik: én a' kettőről csak közvetlen
 tapasztalás által tudhatok valamit. Hogy *vagyok*,
 (gondolkodom, akarok) ez, olly valami mit tudnom
 kell, ha csak valamit tudok. A' saját létemről, kép-
 let tehát belém hogy jut: azt értem; mivel ha vala-
 mit érthetek; ezt értenem kell. És, minthogy én lé-
 temre közvetlen; a' bennem létező lélekreikövetkez-
 tetés — ha mindjárt hamis lenne is — mindazáltal e'
 kétségen kívüli előzményen alapúl: én *vagyok, élek,*
képlek, akarok, — De hogy jövök azon gondolatra,
 hogy én a' kívülöttem dolgoknak is lételt életet tu-
 lajdonítok? — Mert, mihelyt ez történik az én köz-
 vetlen tudatom, *közvetetté* változik. Ugyde azt ál-
 litám, hogy a' létről, életről csak közvetlen tuda-
 tom lehet; és hogy a' mi van, 's él, csak annyiban
 van 's él, a' mennyiben legelőször s' mindenek előtt
magaért van. 's életére saját élte által eszmél. Te-
 gyük fel azért hogy képletemben egy életműves
 lény fordul élő, mellynek szabad mozgása van:
 azt ugyan tudom hogy e' lény *létezik*, hogy ez re-
 ám nézve megvan, — de azt nem tudom hogy *ma-*

gaért 's magában létezik-e. Mert életet életen kívül épen nem úgy lehet észrevenni, mint az eszmét, az eszméleten kívül. Tehát azt is hogy kívülöttünk valami él; *elméletileg megmutatni épen nem lehet*. Ugyan is az idealista azt mondhatja: hogy te életműves, szabadon mozgó testeket képlelsz, még az csupán a' te képlelőtehetséged szükséges sajátságaihoz is tartozhatik; 's maga a' *philosophia* is, melly kívülöttem mindent éltet: e' kívülöttem levő élet' képletét mindazáltal, belém nem kívülről szállítja. De ha e' képlet csak bennem támad: mikép lehetek a' felől bizonyos, hogy kívülöttem annak valami felel meg? Bizonyos az is, mikép én a' kívülöttem létező életről, magábani létről, csak *gyakorlatilag* győződhetem meg. Én gyakorlatilag kényszerítetem arra, hogy rajtam kívül olly lényeket ismerjek el, mellyek hozzám hasonlók. Ha kénytelen nem volnék, a' kívülöttem létező emberekkel társaságba, 's evvel egybekapcsolt mindenféle gyakorlati viszonyokba lépni; ha nem tudnám hogy azon lényeknek mellyek külalakokra nézve hozzám hasonlók, több okok nincs arra hogy bennem szabadságot, 's szellemiséget esmérjenek el, mint nekem arra hogy ezeket ő bennem elismérjem, végre ha nem tudnám hogy erkölcsi létem, csupán csak más kívülöttem lévő erkölcsi lények' létezése által éri el célját, 's rendeltetését: úgy a' csupa szemlélődésre hagyatva, méltán kételkedhetném hogy valjon minden ábrázat mögött emberiség, 's minden mellben szabadság lakik-é? — Mind ez, legközönségesebb ítéleteink által bizonyosul be. Csak azon lényekről esmerem én el hogy szellemi természetűek, mellyek az életben; velünk egy sorba teszik magokat, mellyek közt 's köztem adás vevés, szenvedés 's cselekvés van. Ellenben ha a' kutató kérdés tétetik fel, hogy hát az állatoknak van-é lelkek? a' közönséges ember

erre azonnal meglökken, minthogy ő ennek megengedésével azt hiszi, hogy valami olyat ad az állatoknak, mit csak magáról 's hozzá hasonlókról van joga állítani.

Végre menjünk vissza a' dualistai hit első eredetére, hogy bennem legalább a' testtől különböző lélek lakik: hát az, mi ismét, mi bennem azt itéli, hogy én testből és lélekből állok, és mi az *én*, minek testből, és lélekből kell állnia? itt nyilván valami felsőbbnek kell lenni, mi a' testtől szabadon 's függetlenül, a' testnek lelket ad, a' testet 's lelket összegondolja, 's az egyesületbe maga be nem vegyül — mint látszik valami felsőbb okfőnek, mellyben a' test 's lélek ismét ugyanaz.

Végre ha e' dualismus mellett megmaradunk: azon ellentét kapuja előtt állunk mellyből kiindultunk, mert mindig nyugtalanít bennünket azon megfoghatatlan nehézség, hogy az anyag a' lélekkel egybeköttetésben hogy lehet. Ez ellentét nehézségét takargathatja az ember mindenféle ámitá-okkal, a' szellem 's anyag közé rakhat akárhány közép anyagot, mellyek közt egyik finomabb lehet a' másikkal: de utóljára csak ugyan rá kell menni azon pont-ra, mellyben az anyag a' szellemmel egy, vagy a' hol az ugrásnak, mellyet hiában kerülgetünk, meg kell esnie! — 's ebben minden eszméletek egyformák. Már akár azt mondom hogy az inak állati szellemekkel, villanyanyaggal, vagy valami gázzal vannak megtelve, 's az érzékekre tett benyomások ezek által terjednek; akár az agyvelőnek legfinomabb (még kérdésben levő) nedvességeig követem a' lelket (minek annyi érdeme van legalább hogy meg tette az ember, a' mit tehetett) a' dolgra nézve épen mind egy. Az világos, hogy philosophiánk saját körét bevégezte: de bizonyos az

is, hogy azon ellentétetről, melyből kiindultunk többet semmivel nem tudunk, mint kezdetben.

Végre ha a természetet egy egészbe összefogjuk: a *mechanismus*, azaz, az okok és következmények lefelé haladó sora — és a *céλίrányosság* azaz, a mechanizmustól függetlenség, az okok 's következmények' együtt léte ellentében állanak egymással. A mennyiben e két szélsőt is egyesítjük, egy egésznek céλίrányosságáról eszme merül fel bennünk; a természet egy kör leend, mely magába visszatér, egy tökéletes bezárt rendszer. Az okok 's következmények' sora megszűnik, az *eszköz* 's *cél* kölcsönös egybeköttetése létesül — az egyes az egész az, amaz nélkül való nem lehetne.

A természet egésznek ez általános céλίrányossága már egy eszme mellyet nem önkényesen, hanem szükségesen gondolunk, kényszerítve érezzük magunkat arra hogy az egyeseket az egész e' céλίrányosságára vigyük. Hol a természetben valami céłtalanak, vagy céłellenesnek tetszik, azt hisszük hogy a dolgok egész egybefüggése megbomlott, — vagy előbb nem nyugszunk, míg a tetsző céłelleniség, más valami tekintetben céλίrányossággá nem változik.

A reflectáló észnek tehát szükséges maximája az, hogy a természetben mindenütt cél és eszköz egybeköttetést tegyen fel. És noha mi e' maximát constitutio törvénné nem változtatjuk: azt mindazáltal olly állhatatosan követjük hogy mi feltesszük; mikép a természet, midőn benne általános céλίrányosságot igyekszünk felfedezni, ez igyekezetünket maga elősegíti. Így megyünk mi a természetnek, reflectáló eszünk' maximámaivali egyezéséhez való tökéletes bizodal munkban, a különös 's alárendelt törvényekről, az egyetemes 's felsőbb törvényekre; 's magokról a' tünetényekről, mel-

lyek ismereteink' sorába még isolálva állanak, nem szününk meg *a priori* feltenni, hogy azok is valami közös okfőffáltal egymás közt egybefüggenek. 'S csak ott hiszünk egy kívülöttünk létező természetet, hol a' munkálatok *végetlenségét* 's az esz-közök' *végeességét* látjuk.

Mi már az a' titkos kötelék, melly szellemünket a' természettel egybeköti; vagy azon titkos műszer, melly által a' természet szellemünkhöz, vagy szellemünk a' természethez szól? Azt nem is kérdjük, hogy álla elő e' kívülöttünk létező czélirányos természet. — Mert azt mondani hogy ennek valami isteni értelem a' szerzője: ez nem philosophálás, hanem kegyes elmélkedés. Evvel semmit sem világositunk, mert mi nem azt akarjuk tudni, hogy állott elő e' kültermészet hanem azt hogy egy illy természetnek csak eszméje is belénk mikép jöhet. Nem kérdjük azt is, hogy mi ez eszmét önkény szerint hogy készítették, hanem, hogy és miért az, alapja eredetileg 's szükségesképen mind annak, valamit nemünk eleitől fogva a' természetről gondola?

Mert egy illy *kivülöttem* lévő természet' létezése, egy illy bennem *létezőnek*, létét meg nem fejti. Ugyan is ha valaki azt mondja hogy a' kettő közt eredeti hármónia van: ott vagyunk, hol voltunk. Kérdésünk tárgya épen ez. Ha valaki azt állítja hogy mi ez eszmét a' természetre csak *általvisszük*: annak sajdítása sincs arról hogy a' természet nekünk mi 's minek kell annak lennie. Mivel mi nem azt akarjuk, hogy a' természet a' mi szellemünk' törvényeivel *történetesen* talán egy harmadik eszközése által) összetalálkozzék: hanem azt, hogy az, a' mi szellemünk' törvényeit szükségesképen 's eredetileg ne csak *kifejezze*, hanem *valósítsa* is, —

's az csak annyiban mondathatik természetnek, 's csak annyiban természet a' mennyiben ezt teszi.

A' természetnek látható szellemnek, 's a' szellemnek láthatlan természetnek kell lennie. E' szerint *itt*, a' bennünk levő szellemnek, 's a' kívülötünk létező természetnek ugyanazonságában kell megfelelni azon feladatnak, hogy létezhetik a' természet rajtunk kívül. — A' természetfilosóphiája' vizsgálódásainak végcélja tehát, a' természet' ez eszméje: ha ezt elérni sikerülend: úgy ama feladat megvan fejtve.

Fő dolog tehát itt az, hogy kétségen kívülvalóvá tétessék, mikép a' tárgy a' fogalommal, az eszményi a' valóval, egy 's ugyan az. — Ámde hogy ezt megmutatni nem lehet, azt maga *Schelling* is megvallja: Das wahre *Ideale* — mond — „ist auch das wahre *Reale*. Wir können diese wesentliche Einheit selbst in der Philosophie nicht eigentlich beweisen, da sie vielmehr der Eingang zu aller Wissenschaftlichkeit ist“ *Vorlesungen über die Meth. des acad. Studiums. Stuttg. u. Tübing. 1830. S. 12.* Ha megmutatni ezt nem lehet, 's felőle közvetlen sem győződhetünk meg: midőn a' dualismusból az ugyanazonsági rendszerbe lépünk, mit teszünk mást, mint egyik bajból másikba — talán amannál még nyommasztóbbá vergődünk.

„Es war einst eine Hungersnoth
Im Thierreich, alles schrie nach Brod
Die Vögel fielen aus der Luft.
Wie Mücken in die weite Gruff.

Ein Goldfasan schlich matt und schwer
 Und ächzend durch den Stein umher ;
 Ihm sah ein Specht von ferne zu
 Und sagte: „Freund, was ächzest du ?

An deiner Stelle hätt' ich bald
 Den fett'sten Tisch im ganzen Wald ;
 Verkaufe nur dein reiches Kleid,
 So hast du Brod auf lange Zeit.“

Dem Goldfasan gefiel der Rath,
 Er setzte seinen ganzen Staat
 Bei einem alten Hamster ab,
 Der ihm zwo Metzen Korn drein gab.

Nun pflegt' er sich bei Fürstenkost,
 Doch plötzlich fiel ein Winterfrost,
 Und plötzlich war der arme Narr,
 Am nackten Leibe blau und start.

„O weh' mir“! sprach er nun zum Specht,
 „Mein guter Freund, dein Rath war schlecht ;
 Ich weiss, *man stirbt aus Hungersnoth* ,
 Doch *wer erfriert, ist gleichfalls todt*“ !

Vecsey Jo'sef.

3.

*Newton' emlekezete.**(Folytatás.)*

Ezen munka irásának közepette, midőn épen ezen mély philosophiai vi'sgálatokkal foglalkoznék 's kevéssel az előtt hogy principiáit sajtó alá adná, a' király II. d. Jakab' az egyetem' jogait sértegetni kezdte. Newton egy volt annak legbuzgóbb védelmezői, 's az udvari választottsághoz küldött tagok közül. Az egyetem jogainak állandó és szigorú védelmezése a' király előtt olly váratlan volt, hogy tanácsosnak látá a' dolgot tovább nem sürgetni. — Ezután az egyetem' képviselői közül egynek választotta őtet az 1688-ki parlamenti ülésre, hol állandóul megis maradt egész a' parlament eloszlatásáig. Montague később Halifaxi gróf hasonlóképp először ült ezen parlamentben; mivel ő Newtonnal egy collegiumban neveltetett, ritka tehetségei előtte ismeresek voltak. Montague-ra a' király a' pénz újra veretését bizván, kikérte, 's megis nyerte a' királytól 1696-ban a' Newton számára a' pénzveretésre felügyelői hivatalt. Ezen hivatal alkalmat szolgáltatott neki, ezen a' nemzetre nézve olly fontos dologban hasznos szolgálatot tenni, 's 3 év múlva azután pénzverető mesterré tétetett, melly hivatal évenkint 12—1500 font sterlinget hozott be, melly hivatalt haláláig megtartotta. — Ugyan ezen évben választatott a' párisi francia kir. academia tagjává, az új rendelet következtében, melly szerint az academia tagjai közé idegenek is felvétethettek. Professori hivatalt újabb tisztével nem férhetvén az meg, Wihstonnak akkor a' művészetek magisterének, mint helyettesének engedte által minden vele járó jövedelmekkel együtt. Kevéssel azután kieszközlötte, hogy ő ezen cambridgei tanítószékben rendes utódjának neveztetett ki.

1703-ban a kir. társaság elnökévé választott, 's ezen méltóságot egész 25 évig; azaz haláláig folyvást megtartotta. — 1704-ben adta ki optikáját, azaz, a' világosság megtörődéséről, visszaverődéséről meghajlásáról, a' világosság' színeiről értekezését Londonban negyedrében Apránkiat 30 esztendő't fordított már reá míg kísérleteit a' bizonyosságnak és pontosságnak olyau fokára vihette, melly egyedül volt képes őt megnyugtadni. Valóban úgy látszik hogy ez neki kedvencz tanulmánya, és tálalmánya volt.

A' folyamok' végetlen sorozatát, valamint azon megmutatásait illetőleg is, mellyek a' nehézség erejét a' világ alkotmánya fentarásában, tárgyazzák, voltak már néhányan ő előtte, kik ezekről valamit, de csak igen távolról mondottak. De a' világosság ságát első rész-cskéjére szétbonczolni mellyek aztán semmi további bonczolgatásra nem képesek; ezen egymástól illy módon elvált részecskéknak különböző megtörődését felfedezni, 's hogy ezen ságárok mind egyikének saját különös, 's benne fészkelő színe van; hogy a' ságárok, mellyek ugyanazon szeglet alatt esnek valamelly testre a' visszaverődés és megtörődés váltakozó viszonyaival birnak; hogy a' testek' köztérek kicsinysege által átlát-zókká, nevedése által pedig homályosokká lesznek, és hogy a' legátlátzóbb testek, ha igen vékonyok a' világosságot kevésbé bocsátják keresztül, mind ezen igazságoknak, mellyek az ő világosságról és színekről theoriáját teszik, kétségkívül ő volt az első feltalálója: 's mivel a' tárgy igen finom gyengéd tulajdonságú volt, szükségesnek látta hogy ő maga is hajtsa azt végre.

Azon mesterség kísérleteket bizonyos pontossággal tenni, korántsem minden ember tulajdona A' legcsekélyebb dolog, mi előadja magát, oly sok

másokkal van összebonyolodva, melyekből áll, vagy a' mellyeknek mostani tulajdonságát köszönheti, hogy a' legélesb elme kivántatik csupán azon különös részeknek, melyekből az áll kitalálására, 's a' legfontosabb figyelem egyik résznek a' másiktól megkülönböztetésére. Azon tárgyakat, mellyek vizsgálát alá vétetnek, más tárgyakra vagy részekre kell felbonczolni, mellyek ismét összetettek, 's ha megtörténik néha rajtunk hogy az útat eltévesztjük, könnyen olly végetlen tömkelegbe jutunk, melyből nehezen, vagy épen nem menekedhetünk. De azon tárgy, melly őt annyi éveken keresztül ezen vizsgálódásokra ösztönözte nemcsak a' világosságban határozódott, hanem úgy látszik minden bevolt abba foglalva mit a' természeti testekről tudunk. Ugy találta hogy a' természeti és más testek között, bizonyos távolság van, kölcsönös vonzódás létezik, melly okozza a' világosságnak folyvásti visszaverődését, megtörődését 'sat. A' vonzódás ezen kútforrásának erejét és terjedelmét pontosan meghatározni, ez volt azon tárgy melly gondolatit eddig folyvást foglalkoztatta, 's mi még is utoljára, mivel a' tárgy olly felette finom volt, éles elméje elől elillant. Bár azonban azon principiumot, melly után a' világosság folyamata irányozza magát, nem fedezte fel olly tökéletesen, mint azon erőt, melly a' bujdosókat keringő útjokban megtartja, mégis a' lehető legjobb utmutatást adott azoknak, kiknek kedvök volt a' dolgot tovább folytatni, 's elég okot és anyagot hogy őket ezen vizsgálódásra serkentse. Megnyitotta valóban az által az útat, mikint kelljen és lehessen az opticáról a' természettudomány egész rendszerére átmenni, 's ha az ő kérdéseit úgy tekintjük, mintegy nagy ember gondolatának históriáját, ezen szemponból tekintve is mulatságosok és nevezetesek azok.

Igen aggódott az iránt hogy ezen tárgyban igazi czélját félre találják érteni, melly nem egyéb volt, mint a' további vizsgálódásokra elegendő okot nyújtani, de egyszer'smind senmit meg nem határozni. Midőn dr. Friend chemiai leczkékjét néhány évvel ezután kiadta, 's a' chemiai kísérletek jelenségeinek magyarázatánál a' vonszódás' törvényét alapul felvette, a' melly pedig kérdésekben csupá gyanitáskép terjesztetett elő, panaszolkodott Newton mintrajta elkövetett igazságtalanságon. Ugyan ezen okból nyilatkoztatta ki opticája előbeszédében azon kívánságát, hogy ezen munkáját tudta nélkül ne fordítsák deákra. Dr. Clarce kevéssel azután az ő megegyezésével hozzá fogott ezen munkához, mielőtt mások kárt tehettek volna abban a' szerencsétlen fordítás által, 's mivel Newton a' kéziratot keresztül nézvén, úgy találta hogy gondolatjai hiven 's csinos írásmóddal kifejezvék, igen megvolt vele elégedve 's a' doctornak 500 font sterlinget ajándékozott, vagy minden gyermekének 100 fontot. Ezen deák fordítás, mellynek első kiadása 1706-ban jelent meg, másodsor is megjelent a' Newton felügyelése alatt és bővítéseive Londonban 1718. 1719ben pedig harmadszor. Későbbben francziára is fordított.

1705-ben Anna királyné rendkívüli érdemeinek tekintetéből lovaggá tette őt.

1711-ben „analysis per quantitatum series, fluxiones et differentias cum enumeratione linearum tertii ordinis“ czimű munkáját adta ki William Jonas a' kir. társaság' tagja. Ezen munka kiadását a' folyamok tanítmányának feltalálása feletti vita okozta, 's ez ismét alkalmat nyújtott egy munka kiadására, mellyhez a' következő évben fogtak, 's Londonban negyedréthben kinyomtatták. Ez a' Newtontól és másoktól került, ezen vitát tárgyzó le-

velek' gyűjteménye, következő cím alatt: *Commercium epistolicum D, Joannis Collins et aliorum de analysi promota, jussu societatis regiae in lucem editum.*

Midőn Humphrey Ditton és William Wiston 1711ben a' tengeren a' hosszúság jelek általi megtalálásának új módját ajánlották 's közönségesítettek, eleibe terjesztetett az az alsó parlament tagjainak a' gyámolítás végett. E' végre választottság nevezetett ki, a' tárgy felett tanácskozendó, ez pedig Newtontól kért véleményt. Ő csak hamar egy értekezést készített, melly a' választottságnak elibe terjesztetett, 's mellynek következésében az egész dolog félretétetett.

Leibnitz 1715-ben azt akarván a' világgal elhitetni hogy Newton a' folyamok feletti tanítmányát az ő differentialis calculussából vette 's azt hitte, hogy azon híres feladata által: de trajectoriis, mellyet a' tudós angolnak mint kihívást tett elibe, mathematicai ismereteit ugyancsak szembe-tűnőleg kitarja. De ezen problémának megfejtése bár az a' legnehezebb volt, mit ellenzője sok fejtörés után találhatott, 's bár azt sok más mathematicusok igen fontos dolognak tekinthették volna Newtonra nézve alig volt egyéb pusztá időöltésnél. Ő a' problémát délutáni 4 órakor kapta, midőn épen a' pénzverő hivatalból jött, 's bár foglalkozásai elfárasztották, még is rögtön megfejtette azt, mielőtt feküdni ment volna.

Mivel Leibnitz a' hannoverai választó fejedelemlnél titkos igazságtanácsos volt, midőn ezen fejedelem a' britanniai tronra lépett, tehát Newton az udvarnál különös figyelmet ébresztett maga iránt. I. György király különösen örvendett hogy Newtont rávették, hogy a' folyamok' feltalálása feletti vitának véget vessen. Ezen királyi udvarban a'

Walesi hercegnőnek későbbben a' II. György angol király nejének különös gyönyörűsége volt philosophiai vizsgálódásokkal foglalkozni. Alig értesült tehát ezen szép lelkű hercegnő, nemének különös dísze, a' Newton hívségéről, 's a' hannoverai házhozi ragaszkodásáról, midőn vele kívánt társalkodni, mire Newton igen is késznek nyilatkozott. Minden nehézségeiben a' legteljesebb eligazodást talált nála 's olly felvilágosításokat, mellyeket máshol hiába keresett, 's a' nemes lelkű hercegnő nem átalotta közönséges helyeken megvallani, melly szerencsésnek tartja magát hogy ollyan időben született 's él a' világon, mellyben Newtonnal alkalma van társalkodhatni. Egykor a' többek között némelly chronologiai tárgyokról beszélgetett Newton a' hercegnővel, 's közölte vele némelly gondolatit, mellyeket csupán maga multságára jegyzett fel. De a' terv olly váratlannak és elmésnek tetszett a' hercegnő előtt hogy mind addig nem nyughatott, valamig neki Newton ígéretet nem tett azon munka végrehajtásáról, mellyet olly nagy szerencsével látszott elkezdeni. Kevéssel ezután mint egy 1718-ban a' hercegnő ezen papirosokból egy másolatot kért ki magának. Newton azzal mentette magát hogy azok még rendetlenségben vannak, 's átaljában az egész terv igen hiányosan van feltéve 's ígérte azonban, miszerint néhány nap mulva kivonatot készítend belőle, azon feltétel alatt, ha titokban maradhatna az. Néhány nap mulva készen lévén a' munka; a' hercegnő Conti nevű venetiai nemes számára, ki akkor Angliában tartózkodott, másolatot kívánt belőle. Ezen kívánságot Newton nem tagadhatta meg annyival is inkább, mivel a' titokban tartás megígértetett. Ezen ígéret ellenére azonban az apátur Conti bár Angliában tartózkodván Newton iránt különös barátsággal viseltetett, alig ért Franciaországba, midőn azt több példá-

nyokban leiratván, elterjesztette, egy antiquariust keresett, ki azt azonnal francziára fordította, sőt a' mi több ellene czáfolatot írt, 's a' pusztá fordítás' másolatát Parisban 1725-ben jegyzősek nélkül ezen czím alatt kinyomtattatta: *Abregé de Chronologiae de M. le Chevalier Newton, fait par lui, méme et tradrit sur le manuscrit Anglois.* A' könyváros ki azt nyomtattatta, ajándékban egy példányt küldött belőle Newtonnak, engedelmét a' közrebozsítás' iránt kiuerendő. Newton a' kérést kereken megtagadta; de azért a' munka még azon évben világosságra jött. Erre Newton a' philosophiai transactiokba következő értekezést iktatott: *Remarks upon the Observations made upon a Chronological. Index of sir Isaac Newton, translated into French by the observator and publicis hed at Paris.*

Kevéssel az előtt élete 80-dik évében a' vizellet nem tartóztathatás (incontinertia urinae) háborgatta, mellyről azt hitték hogy hólyagkövektől származik 's gyógyíthatatlan. Szoros életrend és más eszközök által életének még hátra volt öt évében közben közben sok jó napokat szerzett magának. De a' súlyosabb ostromai a' nyavalyánaknéha előkerültek 's az alatt nagy cseppekben csorgott a' verejték arczáról. Mind ezen bajok közt is legkisebb panaszt sem lehetett tőle hallani, sem béketürését soha el nem vesztette, 's mihelyt egy kevés nyugalma volt, szokott módja szerint mosolygott és beszélgetett a' körültelevőkkel. Ekkoráig a' nap különböző óráiban mindig olvasni és írni szokott, de most kénytelen volt rendes munkáival különösen pénzveretési foglalkozásaival nagyobb részint felhagyni. 1716. martius 18-án egy szombaton reggel az újságokat olvasgatta, 's sokáig beszélgetett orvosával dr. Meaddal mind az

öt érzékeinek 's elméjének teljes birtokában. De éjszakára hirtelen minden érzékeitől megfosztatott, 's többé nem is nyerte vissza azokat, 's a' következő hétfőn martius 20-án életének 85-dik évében csendesen kimult. Holt testét diszágyra terítették, az úgy nevezett jeruzsálemi kamarában, martius 28-án a' westmünsteri apátországba vitték; a' lordkanczellarius, a' montrosei és noxburghi hercegek, Pembroke, Sussex és Maklexfield grófok vitték a' halotti leplet. Holt testét a' chorus alatti bemenetelnél jobb kézre eresztették le, hol emlékeztére pompás emléket állítottak, következő felirással, melly megérdemli hogy itt álljon:

H. S. E.

Isaacus Newton, Eques Auratus.

Qui animi vi prope divina,
Planetarum motus, figuras,

Cometarum semitas, Oceanique aestus

Sua mathesi facem praeferente,
Primus demonstravit.

Radiatorum lucis dissimilitudines,

Colorumque inde nascentium proprietates,

Quas nemo antea vel suspicatus erat, pervestigavit.

Naturae, antiquitatis, S. Scripturae,
Sedulus, sagax, fidus interpres,

Dei Opt. Max. majestatem philosophia asseruit,

Evangelii simplicitatem moribus expressit.

Sibi gratulentur mortales, tale tantumque exstitisse

HUMANI GENERIS DECUS

Natus XXV. Dec. MDCXLII. obiit XX. Martii

MDCCXXVI.

Mi személyét illeti, ő közép termetű volt, 's élete második felében egy kévéssé erős. Tekintete nyájas volt, de egyszer'smind tiszteletre indító, kivált ha parókáját levette, sűrű ősz haját mutatta. Egész életében csak egy fogát vesztette el, szemüvegre soha sem szorult, 's ezen körülmény adott talán okot Fontanelle azon nyilatkozására, melyet dicséretére mond, hogy igen élénk és átható szemei voltak. Püspök Atterburi ellenben ki őt közelebből ismerte, 's vele többet társalkodott, azt állítja. „hogy ezen dicséret őtet nem illeti, legalább élete utolsó 20 éveiben, mikor én vele megismerkedtem arczában 's egész alakjában semmi sem volt azon keresztülható élességből, melyet írásaiban tapasztalunk, sőt inkább mind tekintetében mind magaviseletében némi lankadság látszott, mely fölöle azoknak, kik közelebből nem ismerték, nem igen sokat ígért.“ Ő magát a' legszerényebben 's talán egyszer'smind legigazabban is ítélte meg, midőn a' többek között egykor egy barátja rendkívüli talentomainak némelly bizonyosságait emlegetvén igen természetes és kényszerítés nélküli módon oda nyilatkozott, miszerint ő mi személyét illeti, ha valami nevezetést tett, azt inkább a' gondolkodásbani béketürésének, mint rendkívül éles elméjének köszönheti, mely utólsóval azonban ő bizonyosan nagyobb mértékben bírt, mint akármely más halandó. „Én úgymond a' tárgyat szüntelen szemeim előtt tartom, 's várakozom míg az első hajnal teljes és fényes nappallá nyílik.“ Ezen szüntelen felhúzza tartott figyelemből kimagyarázható az ő szerfeletti idegenkedése minden vitáktól; folyvásti húzamos figyelemben állott az ő boldogsága, ismérte ő ennek becsét, 's tudta azt kellőleg méltányolni. A' philosphálásban azonban soha szerfelett el nem merült, 's midőn a' legmé-

lyebb vizsgálódásokkal foglalkozott is, azonnal kész volt, ha a' szükség kívánta, figyelmét más tárgyra fordítani. A' feltalálás' könnyüségé okozta nála hogy emlékező tehetsége gyakorlására nem sokat gondolt, 's inkább a' mély vizsgálódásoknak volt barátja, mire nyilvános tanítói hivatala olly sok alkalmat nyújtott, mihelyt azonban a' pénzverői hivatalba tétetett át, mathematicai és philosophiai tanulmányaival azonnal felhagyott, annyiban hogy ezen tudományokban több felfedezéseket nem tett. Dr. Bemberton azt állítja hogy Newton az ujjab mathematicusokat nem igen olvasgatta bámulásra méltó feltaláló tehetsége feleslegessé tette néki azokat; a' régieknek ellenben mind irás mint megmutatósmódokat tekintve igen nagy tisztelője volt. Ugyan csak Bemberton említi hogy emlékező tehetsége élete utolsó éveiben igen meggyengült, de azon mondanak, miszerint öregségében saját munkáit nem értette volna, semmi alapja. Ezen hiedelem hihetőleg onnan származott, mert ő nem volt mindig kész azon tárgyakról, mellyek a' társalgás közben szóban forgottak, beszélgetésbe ereszkedni akkor is midőn azt tőle talán méltó joggal várhatták volna. Ez azonban inkább bizonyos szórakozásnak következménye volt, mellytől a' nagy geniek ritkán mentek. A' Leibnitzali vitatkozásban szelidségének és maga mérséklésének sok jeleit adta. Magáról szintolly kevésbé szeretett beszélni mint másokról, vagy mindig olly móddal nyilatkozott, hogy a' legszigorúbb bírák sem vádolhatták hiúsággal. Nyíltszívü és beszédes volt 's köréhez és a' társasághoz mindig tudott alkalmazkodni. Sem érdemeit sem hírét nem tartotta ollyan nagynak, hogy a' társasági köteleztetések alól legkisebbé is felmentnek vélné magát. Sem természeti vagy vele született, sem szokás által szerfelett különösségei más emberektől meg nem különböztették.

Bár az angol püspöki anyaszentházhhoz híven ragaszkodott a' nonconformisták üldözését még is igen ellenzette. Az embereket erkölceikről ítélte meg, 's igazi hittől szakadtaknak az erkölcstelen és istentelen embereket tartotta. Elvei nem csupán a' természeti vallásban határozódtak, hanem a' keresztényen vallás' igazságáról is tökéletesen megvolt győződve. Azon sok könyvek között mellyek szüntelen előtte voltak, a' biblia volt az, mellyet a' legnagyobb szorgalommal tanult. A' jótételre semmi alkalmat el nem mulatott, mellyben atyai örökségének nevezetes jövedelme, saját keresménye és okos gazdálkodása néki elégszer módot szolgáltatott. Ha az illedelem néha költséget vagy fényt kívánt, akkor pompát tudott mutatni fecsérlés nélkül. Egyéb-iránt a' fényüzésnek, mellynek csak a' kis lelkek martalékjai, soha sem volt barátja. Jövedelmét hasznosabb végekre fordította. Soha meg nem házasodott, 's talán nem is volt ideje reá gondolkodni, sőt több életirónak egyező állítása szerint mind a' testi, mind a' lelki szerelem idegen maradt előtte. Ifjúságától fogva a' legmélyebb tudományos vizsgálódásokkal foglalkozott, későbben nagy fontosságú hivatal bízott reá; a' látogatások is, mellyekkel tisztelői érdemeinek adóztak: sok időt elvettek tőle. Halálakor 32,000 font sterlinget hagyott maga után, de minden végrendelet nélkül.

Halála után írásai között különböző tárgyakról találtak értekezéseket a' régiségtudományból, históriából, theologiából, chemiából és mathematicából. Mellyek közül némellyek világot is láttak. Legnevezetesebbek közé tartozik a' halála után nem sokkal következő ezim alatt közreboesított chrónicája: *The chronology of Antient Kingdoms amended: to which is prefixed a short Chronicle, from the first memory of Things in Europae, to the Con-*

quest of Persia by Alexander the Great. By Sir Isaac Newton. Dedicated to the Queen by M. Conduit. Ezen munka előbeszédében az mondatik, hogy midőn Newton Cambridgeben lakott, szokása volt emlékezetét a' históriával és chronológiával kevés időre mintegy felfrissíteni, midőn más tanulmányai elfárasztották. Mindazáltal ezen munkájában is ugyan azon teremtői szellem fuval, melly minden más vizsgalódásait bélyegzi. Szokása lévén a' zürzavarba mindekor rendet hozni, a' régiség mesés és homályos ideire is világosságot árasztott, 's a' chonologiat biztosabb alapra állította. Ezen munkában minden csekély hibáji mellett is a' pogány mythologiáról a' mesterségek és tudományok eredetéről, gyarapodásáról olly nyomos észrevételek találtnak, mellyek minden tudománykedvellőt méltán elragadnak Minden elnyomás és kegyetlenség ellen hevesen buzgott. még az oktalan állatok iránt is kímélést sürgetett. Megmutatja ezen munkájában hogy a' bálványimádás és üldözés tilalmazása első törvénye volt az isteni törvényadónak, 's ebben állott a' legrégibb időbeli emberek erkölcsisége, ez bélyegezi főkép a' zsidó még inkább pedig a' keresztyén vallást melly utolsó minden nemzetek állandó vallásává lesz szükségeskép elébb utóbb, mivel az mind az isten dicsőségét, mind az emberek boldogságát leginkább tárgyazza. Ezen munka a' theologusok előtt is méltán nagy becsü lehet, mert a' világi és sz. historia összefüggése benne uj 's az előtt szokatlan világosságba tétetik 's a' sz. irás némelly helyének olly magyarázatját adja, mellyet más illy nemű munkákban hiába keresnénk. Jegyzéseket irt a' Daniel jövendöléseire, 's magyarázatokat a' sz. János mennyei jelenésekről írott könyvére is. Az idvezítő hivatalának idejét a' földön olly pontossággal határozta meg, mint senki más előtte. A' dr.

Bertleyhez írott négy leveleiben, mellyek 1692-ben készültek nyomos, 's nem mindenütt található okok hozatnak fel az isten lételének megmutatásáról. Átaljában az erkölcsi és theologiai tárgyak' feszegetésében is mathematicai szoros demonstratio-kat használt, mint méljen járó láng eszének fényes bizonyságait, 's itt láncz-szem módjára egymásból folyó hosszas okoskodásait a' gyengébb fők fel nem vehetik.

4.

Régi szokásokhozi ragaszkodás.

A' régi szokásokhozi ragaszkodás' hibás fel-fogása még ma is sokakat annyira bálványzókká tesz, hogy nemzeti dísz és dics helyett nemzeti gyalázatot és romlást okoznának, ha némelly józanabbak nem emelnék fel azok ellen szavaikat. Legjózanabbul cselekszünk ha *Pliniüssal* tartván, ezt mondjuk: *Sum ex iis, qui miror antiquos; non tamen, ut quaedam temporum nostrorum ingenia despiciam.* Az idők' láncz-szemein a' százas vagy ezres számok még mitsem fognak megszentelhetni, tudván, hogy érdemeikből állnak az esztendő, nem számokból. Az elaggott élőfa, melly soha nem hoza gyümölcsöt, évei hosszú sora miatt nem nyeri meg a' józanok' szeretetét. A' művészi alkotmányok, ha még olty remekek is, az idő megrongálja azokat, és hogy össze ne omoljanak, újításra 's erősítésre kinyújtandó kezeket várnak. Épen úgy áll a' dolog mind azon művekkel is, mellyeket valaha eszmék szültének, így a' szokásokkal is. De megszentel mindent olly ügyeket, melly a' nemzet' igaz disze' 's jóllétének és közboldogságának tesz egy jó alapkövet. Há'álnunk

illik az egeknek, hogy az ősinknél már mintegy szokássá válva uralkodott hazabeli zavarok' és gyakori zendülések' viharai annyira megszüntenek, hogy a' magyar' hon' helyő nyugalma 's szelid lelke tükörül ragyog egész Európa' minden tartományi között. Vajha még a' nemzeti virágzást együttmunkáló hazafiak közt néha — nem rozszlelkűség, hanem gyarlóság és hibás eszmék miatt — észrevehető visszavonások' veszélyes angyala' melly sok szépet, jót és nagyot öl-meg bölcsőjében, menne valahára örök sírjába, 's ne gátlaná, az eltűnt szomorúbb idők' rajzaként, eléhaladásunkat! Mindjárt meglátnók ennek sírhalmán előbújni a' nemzeti boldoglét' szerte mosolygó örömvirágít, és honunkra szebb, méltóbb, áldottabb fény fogna derülni.

A' magyarhoni régiségekben is lelünk ollyas mit mellyet — bár még olly igen régi is — követnünk nem illik. Ha minden legrégebb szokásit és saját-ságít imádnók a' Magyar-nak, épen úgy visszazök-kennénk ráklábakon a' durvaság időszakába, mint a' vallás régisége iránti vakbuzgóság mellett visszadül-nénk előbb a' polytheismusba, azután az antropomor-phismusba, viszont ebből az antropolatriába 's így a' sabaeismusba és idololatriába, végre a' fetischis-musba. Lehet ősi szokásokhoz ragaszkodni, de nem vakon, nem mindenhez, hanem a' mellyeket forrón ölelni 's fenntartani nemzeti jellemünkre nézve il-lik is, szükséges is. Illyen a' király melletti hűség és honszeretet, mellyben elődink ragyogó példát hagyának fenn számunkra. Illyen a' vendégszere-tés, melly elhunyt atyáinknak velők született saját-sága volt. Ide tartozik az őszinteség, tisztalelkűség 's az adott szónak szent megtartása; mert ősinknél a' kéznnyújtás mellett tett fogadás sokkal erősb és szentebb volt, mint jelen korunkban az esküvel pe-csételt ajándat és ígéret. Illik ragaszkodni az ázsiai

eredeti méltóságot jellemző nemzeti tánczhoz is, hogy tánczvigalmak' alkalmával ne a' keringők, galoppok, cotillonok 'sat. játszák a' fő szerepet; úgy szinte a' nemzeti szellemet rajzoló nemzeti dalokhoz is De újítani se rettegjünk azt, minek ránk nézve jobbadán elveszne haszná, ha meghagynók a' régiben és rajta semmit nem változtatnánk. Megfontolást érdemlő igazság az, hogy *a' szokás a' bölcsnek büntetés, a' bőszenek bálvány.* Az újítás-vagy is változtatásra nézve is igaz a' mit *Voltaire* mond: *C'est une maxime faussement établie, qu'il n'est pas permis de faire un petit mal dont un plus grand bien pourrait resulter.*" (Hamisan állított szabály az, hogy nem volna szabad holmi csekély rosszat tenni, mellyből sokkal nagyobb jó következhetik).

Nemzetiségünket a' szükséges változtatás, történiék az törvényinken, nyelvünkön vagy szokásinkon, — tönkre nem teendi, hanem inkább ragyogóbbá 's szilárdabbá varázslandja. De soha nem kell azonban megfélekedezni arról is, hogy az újítás és változtatás ne hirtelenkedve, hanem mindig érett megfontolás és józan előrelátás után történiék, különben a' számolás hiányos és káros következményü lehetne; mert örök igazság marad az is, hogy:

Selber der schwachste Verstand entdeckt die Mängel des Alten;

Was aus der Neuerung kommt, sieht oft der weiseste nicht.

Ósi szokásokhoz előítéleti buzgalommal csatlakozni — gondolatom szerint — épen olyan, mint különös vággyal enni kívánni olly kemény 's penészes kenyérből — ha volna mellyből Árpád is metszett, és ugyanazon bicsakkal szelni akarni abból, melly Árpádra is atyjáról Álmosról szállott örökségül. Mit mondana a' heves ifjú, midőn neki azt

javasolná valaki, hogy adná szívét egy őszhajú fogatlan szűznek, azért, mert annak szívét már az ő nagy atya is bírá? — Nem tagadhatni, hogy a' képzelet' tündér világában különös titkos érdeke van a' régiségnek. Az élemlült öreg élénk emlékezetben tartja gyermek- 's ifjúkori történetit. Édes andalgással szenderg az ember sok idők' lefolyta után is a' multnak boldog álmába vissza, megemlékezvén azon napról, sőt óráról is, mellyben neki az ő kedvese legelsőben vallá-meg rokonérzetű szerelmét, 's mellyben attól a' hűség' zálogjelét — az első csókot — elnyerni boldog vala. De mint hazafiak ne ábrándozzunk a' régiségekről, mert ez csak a' képzelet' világában szerez holmi gyönyört; azonban nemzeti boldogságot nem képzeletben kell alapítani. Mi olly balgák vagyunk, hogy a' múlt idők' bájait öleljük imádjuk, noha mivoltilag nem érezhetünk azokban tökéletes örömet; a' jelent pedig, melly a' nyitott karokat méltóbban várja, nem tartjuk tiszteltben, nem szeretjük. Ha zsémbes öregek sopánkodnak a' tőlük olly igen magasztalt múlt idők' miatt, csudálkoznunk nem lehet; mert őket már a' szívetrabló tavasz sem képes olly édes örömmel eltölteni, mint fiatal korukban, 's a' nyár heve sem tudja hidegülő alakjokat fölmelegíteni; komoran és zsémbelődve töltik napjaikat; semmi sincs tetszésökre valami csak mostani Legyen a' nemzet és hon egy fiatal test, ölelje a' jelen időkort, és vegye jól hasznát, újítva 's változtatva minden tartózkodás nélkül ott és azt, hol és mit újítani 's változtatni hazai 's nemzeti jóllétünk kívánja, sőt parancsolja. Lelkes szorgalmunk és férfias munkálkodásink által kényszerítsük még az előreláthatlan jövődőséget is arra, hogy öröm 's boldoglét virágít 's gyümölcsit teremje és érlelje számunkra 's a' késő nemzedék' számára is.

Kimondhatlan fonákság azt hinni hogy legillőbb 's leghasznosabb mindent úgy tenni, mint a' legré-gibb időkben tettek. E' világ' szinpadán minden csak változás és némi kis romlás után nyerhet újabb életet 's életbeni tartósabb fennmaradást, mint a' növények országában. Eszrevehető, miként változtat még maga a' természet is szükségesképen mindent; 's az ész világa szintűgy szükségesnek tartja ezt 's amazt változtatni, melly változás nem egyéb mint előbre haladás és közelgétés a' tökély-hez. Ha a' hegyek' alatt rejtőző kőtömegek soha nem ásatnának ki, 's nagy munkával össze nem zú-zatnának, és ki nem olvasztatnának, nem lenne aran-yunk, ezüstünk 's másnemű érceink. A' józan ész eszközölte változtatás tehet csak minket na-ponként szerencsésbökké 's boldogabbakká, követ-kezőleg az így történt változtatások mind saját egye-dűnkre mind az egész houra nézve kívánandók és áldandók. A' jelen nem egyéb mint leánya a' mult-nak; és így e' leány nem lehet viszont önmagúak annyává, hanem ő ismét új jövendőségnek leend anyja A' múlt időkor csupán a' benne élteknek adá eleikbe köteleességiket, 's azokat a' lehetőségig búz-gón végbe is vitték; a' jelen nekünk, kik benne vagyunk 's élünk, parancsolja 's mutatja, mit kell tennünk; és így köteleességünknek, nem vis-za kell hatniok a' multakra, hanem a' jelenre, sőt még to-vább is, t. i. a' jövendőkre. Ugyanazért jól állitá ama' jeles porosz király, második Fridrik: , *Le chef d'oeuvres d'un homme habile est faire chaque chose en son temps et a propos* " *) (ügyes embernek az a' remekműve, hogy mindent annak idejében és an-nak módjával tesz)

*) Oeuvres posthumes de Friderik II. Roi de Prusse.
Tome I. Histoire de mon temps. Avant propos.

Vannak olyanok is, kik a' régiség iránti vak-tisztelet miatt, még akkor is csak a' régi mellett akarnak maradni, midőn önmagok is látják azon bajt, mellyet orvoslani lehetne s kellene; mert a' bajon segíteni csak ipar és szorgalom mellett vagyunk képesek, de ez viszonyt nem történhetik minden újítás és változtatás nélkül. Illyenkor elégnék tartják sopánkodni 's minden gyógyszer a' vaktörténettől várván, az általuk is, mint a' nemzet' nagy testületének tagjai által érzett fájdalmas sebre még ama minden útfélen tenyésző virágból vagy füvecskéből sem szakitnak és kötnek, mellyet lábaikkal tipornak. Hihető, mindenki eszteleennek mondaná azt, ki midőn előrevigyázatlanul lábát egy kőben megütvéen elesnék, 's feltudna ugyan kelni, megtudná ugyan a' sérelmet hamar és könnyű szerrel gyógyítani: mégis csak a' botlás' kövénel maradna, 's ott töltené sírányozással egész életét. Ha nem sértek hasonlításommal — egészen így cselekszik sok hazafi is; holott az élet bölcsességgel bíró halandó, midőn lábát a' kőben megüté, de el nem töré, viszont föl emeli magát, gyógyításhoz fog, a' neki sérelmet okozott követ az útból elhengeríti, hogy többé se magának se másnak kárt ne tehessen, azután pedig minden egyéb úton is előre néz és vigyáz, hogy a' netalán ott létező botlás' követ okosan kikerülhesse.

Nincs boldogtalanabb 's méltatlanabb követelés mint az, hogy rég elhamvadott őseleink tették volna meg késő maradék' számára is, az ezredekgien tartó nemzeti boldoglét alapkövet, ők építvéen fel azon a' tökéletesen végzett roppant alkotmányt is. E' kívánat azonkívül, hogy pium desiderium igen rosztat gyanítat; fonák eszmén kívül gyanítat nemzeti pulyaságot, nemzeti gondatlanságot és erőhiányt; és ha minden hazafi úgy vélekednék, majd csak a' végső halálos

vonaglás fogná a' nemzetet, veszélythozó lustaságából felrázni, 's e' világ' még egyszer 's utolszori megpillantására szeméit felnyitni. Vannak olyanok is, kik nemzeti ábrándozásba merülten, tapsolva 's örömtől dagadt kebellet állanak elő, erősítvén, hogy már régen el van porráiett-ősatyáink által minden végezve, mi csak szükségesnek mondathatik nemzeti boldoglétünkre; hanem a' mai idők' szelleme — így szólnak — ilyen és amolyn; a' sok újítás és változtatás minden nemzeti jóllétet meggátol 's a' t. Hasonlítanak az így bölcselkedők Mycillushoz, ki felől Lucian azt írja, hogy álmában leggazdagabb, ébrenlétében viszont legszegényebb volt. De ha úgy volna is, mint az említett lárma hirdeti: elhunyt őseinknek a' nemzetiség körüli érdeme nekünk soha nem fog nemzeti nagyságul felrovatni, mert az csak ő nekik szolgál érdemül 's örök dicsőségül. Nincs egyben kártékonyabb elv a' régiség' imadásánál. Ha rég elhamvadott eleink annyit tettek 's tette nek volna, hogy egészen mozdulatlanul egy helyben lehetne 's kellene minden ipar és szorgalom nélkül munkátlanul veszteglenünk, úgy azok nem áldandók, hanem inkább vádolandók volnának tőlünk. Emberi méltóságunk 's érdemünk főképp abban áll, hogy soknemű kötelesség és munkakör van számunkra kitűzve, mellynek ha tehetségünk szerint lelkesen megfelelünk, az állatok' sorából föl-emel minket, valamint a' kevesebb tisztű, kissebb munka körű, 's így az élteket kevesebb érdemmel jelelt halandók' csoportjából is. — Vannak olyanok is, kik azért akarnak mindig csak a' réginél maradni, mert fonák előítéle ből származó csüggedéssel így szólnak kislelküleg: már örökre nyomorúság' nemzetünk sorsa; régen oda van minden nemzeti dicsőségünk; hijába válaljuk magunkra a' sok győzhetlen fizetéseket is; már minden ügyeke-

zet haszonélküli 'sat. Fájdalom' érzete borúl illy panaszlónak szívére, de ollynemű fájdalom, kik muokakerülés miatt teszik magokat betegékké. Az így jajveszékelő honfi, ha oraculumink volnának, ezektől kérne jóslatot; 's az általa örök nyomorúságra jutottnak képzelt nemzeti boldoglétet valamely különös csudatett vagy fatum által kívánna — Polycrates' gyűrűje módjára — visszatéríteni.

Siránkozunk lehet, igenis; de nem azért, mintha mindenben alantabb állanánk, mint őseleink; sem azért, hogy fölebbre jutásunk a' lehetőség' határin túl esik; sem azért mert nemzeti méltóságunk és jóllétünk oda volna örökre: hanem siránkozhatunk méltán azon, hogy renyhességünk a' legkissebb mozdulást is haszontalannak, terhnek vagy szinte lehetlenségnek állítván, mindig a' mohos régiségnek tálványoztunk; 's e' miatt nem vagyunk ott, a' hol már lehetnénk. Ha még van mellünkben annyi érzelem, hogy ezt fájlalni tudjuk, még úgy biztat a' remény, hogy könnyeinkből honunk' díszére örömvirágok csirái fognak előbujni. Ellenben, ha még most is sokan megtelejtkeznek ama dicső szabály helyes értelméről, hogy „a' bölcs megelégszik sorsával,“ és e' mellett a' kártékony önszeretettől 's álhazafiságtól elkábulva, szerencsésnek, boldognak, dicsőnek, páratlannak stb. nevezgetik honunkat; már illy örömjajnak lehetlen utóbb keserves hanggá 's epedve gyászoló halotti dallá nem lennie, a' nemzet' és hon siralma fölött. Illyenkor jut aztán eszünkbe Schillernek e' játékos igazmondása:

Hinter dem U kommt gleich das Weh,
Das ist die Ordnung im a, b, c.

Alcibiad felől azt írják, hogy midőn egy kiállított örkatonát alva fele, megölte, mondván; „Al-

va letelek, és alva hagylak itt.“ Így cselekszik az is ki alvó nemzet, felől azt hirli, hogy ébren van; mert akkor nem csak alva, hanem halva is kívánja hagyni azt.

A' bölcs megelégszik sorsával, igenis; ezt magam is tökéletesen hiszem; nem épen csak azért, mert ezen igazságot már a' régi világ' nagy bölcsei óta maig is hirdetik erkölctanárink: hanem mert ez állítás' minden kétséget kizáró igazsága felől egész lelkemből megvagyok győződve De jól megértjük, mire czéloznak az említett aranyszavak. Én így fejtegetem azt: Bölcs az, ki valamit neki sorsa, minden kitelhető szorgalma és jó ügyekzetű munkálkodása mellett adott, mindazzal — ha szinte kevés volna is — nyugodtan megelégszik, addig t. i. míg megújított fáradozási mellett magát olly állapotba helyezheti, mellyben azután — növekedő vágyaihoz képest — még jobban megfog elégedni; 's így folyvást az öröklétig. Minthogy azonban kívánatink — még úgy nevezett bölcs vagy erkölcsi megelégedésünk mellett is — végetlenek, háttartalanok: minden ipart, szorgalmat, életkellemet és nagyobbraemelkedést kizáró elv lenne, azt nevezni valódi bölcsnek, ki a' maga egyszeri helyzetében 's örök ugyanazonegy sorsában, magát mindentől 's egy magától mindent — cynicusokként megtagadvá, szívében úgy meg elégednék, hogy a' bölcs nevezet' kivihatósa miatt egy lépést sem akarna soha is tenni előbbre. Nyiltan ellenkeznék illy álbölcsesség nagy célunkkal; 's így csak a' lajhár cselekszik, melly inkább kész több ideig is koplálni, mint helyéből kimozdulni De a' nemeslelkű halandó egyébiránt sem akar egyedül önmagának bölcs lenni, hanem embertársinak is. Nemcsak kedvesmagát ügyekszik ő megelégedett állapotba helyezni, hanem a' lehetőség mind azokat is, kik e' földi pályán

ő néki vándortársai. 'S így az önelégedés csak másokra nézve sem teheti őt gond és munka nélkül élővé. — Nincs hiedelem szerint — rutább vonás emberi jellemben, mint az, melly az önszeretet miatt minden egyebeket ki tud a' szívből zárni. Meggyőz minket a' mindennapi tapasztalás a' felől, hogy sok urfi jó kedvvel kezdi 's folytatja is egy kis ideig tanulását iskolákon. de mihelyt szemei felnyilván, látja, hogy szüleiről ránézendő vagyonából csak közép-szerűleg is, annyivalinkább ha kényelmesen és úri módon élhet, oda van örökre tanulási szorgalma. Nem csupán azért kell tanulnunk, hogy kenyerünk legyen abból, hanem, hogy a' tudomány értelmünket nevelje, 's erkölcsünket naponkint tökélyesítse; továbbá, hogy azáltal köz haszonra is élhessünk. Ha tehetősök nem tanulnak 's nem készülnek hazánk' oszlopivá leendeni, kikből várjunk oszlopembereket a' honnak? Szükölködő sorsuak egyébiránt sem taníthatják gyermekeiket hár milly jeles elme szikrája tündöklék is azokból már a' gyenge korban.

Olly megalégedés senkit nem fogna bölcsesé tenni, melly arra bírná az embert, hogy előbbre haladni semmit nem törekednék, 's a' legrégebb csapásból sem akarna csak kissé is kitérni. Így mindig fátlanok maradnának a' nagy kiterjedésű homokpuszták, 's a' tönérdek mocsárok soha sem lennének szabályzás által kiszárítandók és haszonvehetők; honunk' földét vasútak, folyóinkat gőzhajók soha sem ékesítenék. A' jövőkor' sorsa kezünkben van; mi vettük át annak aranyfonalát, nekünk áll tisztünkben azt hosszabbra nyújtani 's a' tökély felé közelebb vinni. Kisdéd korunkban édes szüléink szájunkba tették az eledelt, ránk ölték lebegő gyenge ruháinkat, bölcsőnkben kényelmesen ringattak, hogy nappal is alhassunk és erősedhessünk; minden sérelem 's veszélytől gondosan megótalma-

zának. De mindezeket utóbb nem tették velünk, hanem e' gondok 's ezenkívül még sok másnemű kötelességek magunkra szállottak örökségül. Így a' nemzetiség' hajdani pólyáiban megtevék gondos elődink mind azt, mit akkor — a' majd valahára dicsőn ragyogható nemzeti jóllét' alapköveül tenni szükséges és lehető vala. Régóta vesztegetjük magunk a' nemzeti ifjú- 's férfikor' szép idejét; 's boldogtalan ábrándozásinkban nem szívünk' fene-kén, hanem Pandora' szelenczéjében akarjuk keresni 's lelui boldogtalanságunk' eredetét. 'S még is mi panaszkodunk-e? Mi? kik a' szemrehányás-ra legméltóbbak vagyunk? Mi? kik a' régi helyünk-ből mozdulást kártékonynak 's vétkesnek szeret-jük mondogatni? Lángerejü férfikorra juta nemze-tünk, fölnevekedtünk, 's most is szajunkba várjuk-e mások kezéből az eledelt? most is mástól várjuk-e köntösink' ránk öltését? Most is elalusszuk-e a' nappali időt? holott illy alvás nemcsak szükségtelen, hanem kártékony is. Most is más oltalmazzon-e minket nyomoruság és veszély ellen?

Én is azt tartom mit Kant, midőn így szól: „Geben wir uns der Zeit, wie sie uns sich gibt.“ Minden tökéletes nyugvás halál. Ez a' természeti világnak változhatlan törvénye. Növények, élőállatok, és még magok az emberek is, csak addig élhetnek, míg bennök a' természeti munkálkodás-és szükséges mozgalom meg nem szűnt; mert a' tökéletes nyugvás mind ezekben halált szokott szülni. De a' természeti világ' ezen örök törvénye egészen igaz és változhatlan az erkölcsi világban is; mert hol a' folyvást nagyobb tökély utáni törekvés megállapodik, ott betegség áll elő; hol pedig egészen megszűnt minden munkásság és mozgalom, ott halál van az erkölcsi világban. Úgy szünte hazafiúi 's nemzeti ipar' és munkásság' elaka-

dása 's megszűnte bizonyos nemzője a' nemzeti jólét' betegségének és halálának. Többnyire mindenemü — még a' legszükségesebb változtatás ellen is bizonyos irtózást érez magában a' gyarló földfia. A' mi szokatlan és új, ha még olly üdvös is, visszatetszik kezdetben; 's tormában élő féregként tartja sok ezer ember édesnek azt is a' mi valóban keserű csak azért mert a' régi roszhoz már szépen hozzászokott. De ha nem akarjuk hogy becsületünk, miveltségünk és általános jóllétünk mindig csak 'a' régiség miatt imádott szomorú lábön álljon: ajándékozzunk önkényt bucsulevelet a' régi rosznak, és tegyük sajátunká, nemes törekvéssel 's nagy áldozottól sem irtózó készséggel az újabb jót. *Igy le end' borúra derü.*

A.+B.

5.

Hadművészeti aphorismák.

Minden hadi vállalat két részre oszlik: szellemire és anyagira, — célra és eszközre. — Én amazt stratégiának, emezt taticának nevezem. Ha a' hadművészet ezen elemei lényegéről utólgondolunk, úgy fogjuk találni, hogy azok egymással olly szorosán kapcsolvák 's határaik olly nehezen feltalálhatók, hogy a' legélesebb elméletű meghatározatok hiába fognak fáradozni nekünk megmutatni, hol végződjék a' stratégia' hatása, és hol a' taticaké kezdődjék. A' fogalmak taglalgatása jó, mert a' tudománynak egy magasabb bevégzésére vezet. Innét tehát benne választathatik el a' stratégia és a' tatica' fogalma, művészetben az elválaszthatlan.

A' hadművészetben két fő pillanatok vannak, t. i. a' viadalrai előkészületek, és maga a' viadal. Midőn újabb korban olly sokfélekép avval foglaltoskodtak, hogy nem a' művészetet, hanem a' tudományt emelnék fel egy magasabb szellemi kifejlődésre, azon fáradozának hogy ezen két pillanatot szorosán egymástól elválasszák. Innét tehát minden előkészületeket menetek által a' stratégia körébe száműzének, a' viadalt magát pedig csupán úgy adák elő mint a' tactica dolgát. — A' stratégia az ütközet legnagyobb zajában nem szünhetik meg hatni, mert a' viadal célját el nem vesztheti. A' stratégia nem végződhetik a' csatateren, ott, hol legfőbb győzelmét kell innepelnie, miután azt előbb mint a' hadművészet szellemi lényegét állítánk elő: különben az ütközet egy tervtelen zenebouává, céltalan öldökléssé válnék. A' stratégia az értelmi erőknék köréből származik; mert éles elemén, kiszámoláson, időn, és téren nyugszik. Már akkor működik midőn még a' vész nem közelít, midőn a' lélek elfogúltlan, és az elválasztó pillanat közelye az ő szabad használatát meg nem akasztá. A' tactica hideg vért, lélek nyugalmat, és szilárd eltökélyést kíván. Neki villámsebességgel kell azt végbehajtani, mit a' stratégia igaznak ismére, mert ritkán marad több idő a' hosszú fontolgatásra, a' tactikaikép jelenkező pillanatok keletkeznek, és elenyésznek, ha azok mindjárt nem használtatnak. Egy mélyen átgondolt terv, kislelkűséggel és csüggedéssel kivíve a' hadban nehezen hoz nagy következményeket elő. De a' bátorságnak többnyire kedvező vala a' szerencse; ezt minden nagy emberek története bizonyítja a' Granicusoni győzelemtől egész a' Narvánáli győzelemig. A' bátoratlan és félénk soha sem lehet azért nagy hadvezér, jóllehet Pallás agyából közvetlenül ugrott volna is elő. Mert a' hadnak nagy komoly játéka,

nem fekszik egy földkép szűk köreibe bészárva. A' ragadozó folyam, a' meredek hegyhát más tekintést és jelentést nyer, ha partjain, vagy lábán fenyegetve áll egy ellenséges hadsereg. Ezen értelemben felele egykor Weimari Bernhard Riechellieu kedvencz Kapucziusának midőn ez neki a' Rajnán választando átmeneti pontot a' földképen mutatá: „Oh igen atyasága, csak kegyed újja egy hid volna!“ Milly tréfásan csengnek is ezen szavak, de olly derekasán jelelik ki a' különbséget, melly a' hadművészetben a' terv és kivitel, a' gondolat és cselekvés között helyet foglal.

Azt hiszem én hogy általánosan lehetlen 'a' stratégiának határokat kimutatni. Mi a' nagy embernél strategikép igaz, a' rendetlen fejnek az nem igaz. — Midőn Sándor egy sokkal erősb ellenséges sereg szeme láttára a' Granicuson átmenne, akkor mint stratege cselekvék ő? — Kétség nélkül; mert az Sándor vala. Mit mondott volna pedig a' strategia hozzá, ha ő ezen aránytalan harcban vesztes lett volna? A' legnagyobb férfiak egyikéből egy vakmerő kalandor lett volna, ki a' történetben nekünk semmit egyebet mint nevet hagyott volna hátra, mellyet a' hadművészek arra használnának, hogy illy vakmerészségtől megóvjauak. — Fussuk át a' nagy emberek életüket, és éppen az ő legnagyobb cselekvényeiket a' művészet tudományos alapszabályival úgy tetsző ellenmondásban találjuk.

Mai napig gyakran azon kifejezéssel élünk, hogy stratege lehet valaki a' nélkül hogy tacticus legyen. Én azon véleményben vagyok, hogy ezen állítás nem egyéb mint ezen két fogalmak háttározatlanságából származott katonai elménczség. Hadvezér csak az lehet a' ki mind a' két tulajdo-

nokat egyenlő fokon bírja, mert a' stratégiai értelmiség nem nyer ütközeteket, és ezek azok, mellyek a' háborúk kimenetelét, és velek a' népek sorsát elhatározzák. A' gondolkodó férfi mai nap mindenről beszélhet. A' magas műveltség mindent mindennel közössé tett. Ezért legyen úgy, szóljanak a' vezér tudományáról mint a' tanítózatról, még is több, ki a' vezér munkálatit egyenlő könnyűséggel mint egy hangzatkát bírálgatná, halálos zavarban fogná magát találni, ha reá egy zászlóaly vezetése bizattatnék.

A' stratégiának a' taktikátoli elméncz elválasztása gyakran a' seregek' romlását okozta, és kétség nélkül azon tévelyre vezeté, hogy a' hadvezér munkálatait a' kabinetből lehessen igazgatni.— Oktatványokkal ellátva, mellyek lelkének minden magasb fölemelkedtét megakaszták, érkezék ő serege elébe. — A' háború jellemzete egy folyvásti változat, és a' dolgok majd egy pillanatban sem egyenlőn maradó helyzete. Mint lehetséges tehát, hogy a' hadvezérnek magatartását előrajzolhassuk? A' pillanat az, mi az ő elhatározásit vezesse, és minden az egész táborozásra kivetett munkálati terv nem egyéb, mint rajzolat, és képzelet ama nagy festményhez, mellyet még a' művész kezének kell kikészíteni. Ha az akarat egysége általában minden erőteljes cselekvésnek föltétele, úgy az a' háborúban végkép 's egészen nélkülözhetlen. A' történet megtanít minden korszakban bennünket, hogy csak független, legalább az ő hatáskörükre nézve független hadvezérek tevének nagyot, és álmétkodásra méltót? Róma vetélyszomjas köztársasága nagy veszélyek' pillanataiban nevezte ki Dictátorokat, 's ezen eszköz több ízben menté meg az alkotmányt. A' tanácskormány' bölcsesége nem vala olly korlátozott, hogy neki tulajdonítanók, hogy csupán

a' népség hatalma megzabolázására menedékét ily eszközökhöz vette volna. Bizonyára érezék hogy egy hadakozó szabadársaság nem tarthatja fenn magát, ha a' hadvezérnek a' cselekvésben szabadság nem hagyatik, igen ha reá, mihelyt a' baza szabadsága fenyegettetik, az egész alkotmány főhatalmát nem ruháznók.

Ennekokáért a' hadművészet az első tudományoknak egyike, mellyet a' fejedelem tulajdonává tegyen. Müller János a' némethon Tacitusa mondja: „A' hadművészet minden political hatalomnak talpköve, a' tudományok' elsője, mert az ő őltalma alatt minden mások léteznek. Haladása, 's fogyatkozása korszakot tesznek.“

Az ütközet minden hadi vállalatnak végpontja, 's a' művészet legfensőbbike, Ez szaggatja szét a' strategi vonalak hálóját, mint az orosz lány a' gyenge fonalat, melly őt fogva tartsa. — A' legfensőbb strategi bölcsesség gyakran itt találja célját; mert a' tactikai jártasság és egy vezetőnek erkölcsi ereje és seregeje nem ritkán az ütközetet megelőző számolásokat semmivé teszik. A' csatamező az a' hely hol a' kard a' gordiai csomót szétvágja, mellyet a' vezér keze gombolgata. Ha ő egész addig, a' rajz kezében, egyes sereg csapatai mozgásait nyugodtan kiszámítva vezeté, mindegyik alája rendelt vezetőnek a' megjárandó tért elébe jégyzé, akkor most más erők kezdik meg hatásait. A' kiszámítás enged az eltökélyetnek. Az erők, mellyek mind eddig mint holt tömegek mint egy nagy gépnek részei mozgnak, életre lépnek. A' katona, ki a' stratégiában csak mint gép jelenik meg, a' tactikában egy szabad önálló lény nevezetet kap. Itten van a' hely, hol a' seregek becséről 's az ő vezérükről egy rettentő ítélet tartatik. Kevés

órák gyakran két nagy alkotvány' erejit megsemmítik. A' mi évek ótai fáradsággal 's iparral gazdálkodtatott, és előkészítetett, egy nap zsákmányává teszi. A' következménynek nagysága adja az ütközetnek az ő rettenetes jelentőségét. Ezt tehát csak kor kell kezdeni, ha idő és hely a' leg-lehetősebb elválasztást reményltetnek. Neki következőleg bölcs megfoatolás eredményének, nem mérész harczágnak kell lennie.

Ezen időpont választása a' strategia munkája, a' tulajdon 's az ellenség helyzete helyes méltánylását előre teszi. Az ütközetnek csupa elkerülése mellyet egykor a' művészetben mint egy remekdarabot előtűntetünk, a' helyett hogy annak győzelmét egy kedvező pillanat gyors levezetésében keresnünk kellett volna, gyakran csak ezen változattólí félelemből ered; és éppen olly kevésé egyeztethető a' művészettel, mint az ellenség közvetlenes megtámadása, hol őt feltaláljuk. Amaz a' kedvező pillanatokat használatlanul hagyja elmulni, emez a' kinos bizonytalanságot tovább nem viselheti, és azért tőle magát elvonní minden kitelhető mód keresi. A' háborúban ritkán küzdünk nagy következményeket viadal nélkül; még is bizonyos körülmények alatt az ütközet elkerülése is a' győzelmet nehezebbé teheti, és ugyanazon eredményeket szülhet. Egy veszélyes helyzetben ütközetre kényszerítetni, szokás szerint annak következménye, hogy erőnknek nem maradtunk ura, és azt fölolvadás által kézből kiadtuk. Egy sereg melly illy helyzetbe juta, csak viadal által fejtheti ki magát belőle, és azután a' legmerészb. és gyorsabb eltökélet itt a' legjobb, és szokás szerint szerencés és következménynyel, mindeha pedig becsülettel koszorúzott. — Egy sereg mindenét elvesztheti, csak becsületét nem, mert ezen veszteség egyedül kipó-

tolhatlan, rajta nyugszik azon bizalom, melyet a' katona önbecsében helyhez, az elválasztlanúl erkölcsi érzeményivel összefügg. A' leghíresb alkudozások sem szereztek soha is sok jót, és néhány vitéz hadseregnek akarátja ellen, ezen szokásokra hajulván, fejet az iga alá hajtania kellett. Alkudozásokkal kivált a' szabad mezőn mai nap ne bánánk olly engedékenyül. Mi az alkotványnak egy pár ezer ember? Azok megtartása eltörülheti a' foltot, melyet egy csúfos alkudozás valamelly nép kronikáira, 's fegyver becsére ragaszt? — Az emberszük Róma, cannai vesztesége után megtagadá hajdan azon polgárok' kicserélését, kik őrizetül a' táborban hátramaradtak 's Hannibállal alkudoztak. Az alkotványok' ereje nem katonájik' számán nyugszik; épen olly kevésbé mint egy vár' falainak vastagsága időköz sinórmértékeül nem szolgál, mennyi ideig az védelmezendi magát? A' hazaszereteten, az erkölcsi becsen, és az ő védelmezőji magas és valódi becsületézésén nyugszik az alkotvány ereje. Spártának kevés katonái valának, és éppen semmi falai, 's mégis a' merész Epirote és a' nagy Thebai annak bevételét hiába kísérelték. Ezen elvszabályokat ne nevezzük kegyetleneknek. A' hadban semmi sincs kegyetlen mint a' czéltalan romboló düh A' katona tudja, vagy tudnia kellene, hogy élete a' hazáé.

A' csatától távoli, vagy az álgyuk menydörgése alatti strategia megtartja folyvást egyenlő jellemét, csak különböző mértékben. Egyféle gyengeséget nemz, hanem amannak használatára egy é'esebb, emezére egy merészebb lélek kivántatik, mert az ütközet előtt az ellenség nézetei még kifejlődésben foglalalkozvák, innét tehát semmi érzéki elismeret sem működhetik együtt, melly eset pedig az ütközet közben gyakran előfordúl. Az

igaz *tactica* a' szemben fekszik, és ez a' parancs alatti sereg-nemmel az ellenségi gyengeségek' gyors használása. Ebből következik hogy egy hadvezér, ki a' sereg' fővezetésére rendelve vagyon, általában *tacticus* legyen; mert *strategi* tekintetben a' fővezetés egy gyámság, lehetséges, — *tactica*iban nem. *Strategi* hibák *strategia*, *tactica* és a' seregek' erkölcsi becse által, — a' *tactikai*ak ritkán *tactica*, igen pedig erkölcsi erő által javíthatnak, ha az ellenség nem késett azokat gyorsan használni. A' *tacticán*ak legalantibb lépcsője az előírt had forgalmak' ismerete és azok haszonvétele. A' gyakorlati terek *tactikája* csak segéd-tudomány, csak előkészület az ütközetek' *tactikájához*. Ennek okáért a' legfensőbb egyszerűségekre kellene magát korlátoznia, mert az ütközet viharában csak az egyszerű kivihető, Ki foghatja át az ütközetek' tanját? ki adhatja a' hadvezérnek az eszközöket elébe, mellyek győzelemre vezetnek? — A' megnyit belőlök a' történet számunkra megtartott annyi-félék az okok mellyek azokat elveszték, vagy megnyerék. Ott a' legmélyebb kiszámolásokon a' sors uralkodik és a' szellemi ember legfőbb megerőtetési gyakran egy eseményi, egyébkint legcsekélyebnek tetsző körülményen hajótörést szenvednek. A' sorsnak ezen rémitő urasága ellen nincsen semmi szer. Csak a' leglehetőbben tökélyesített kiképzése a' seregnek, és az ő erkölcsi erejének a' legfensőbb létezésrei felszálítása rémíleg szabhat csak neki határt, innét a' sereg erejének nem egyedül a' katona-iskola művészetin hanem erkölcsi erjén alapultnak kell lenni, Mert azok ha csak egy kis taszítást szenvednek, akkor a' katonának önbizodalma hosszú időre meg van rázkodtatva.

Az ütközetrend nem más mint a' sereg viadalmi állása a' *tactikában* fölvevett alapszabályok sze-

rint. Ez tehát csak alak, és becsét csak a' csapatok által veszi, mellyek rajta forgódnak, 's a' hadvezér szelleme által, melly őket kormányozza. Az anyagi világban van egyedül az alakoknak valóságos értékük. Mert a' lélek alakok által hat, 's a' milly kevéssé a' legnagyobb lángész egy sinlődő testben Bayarddá nem lehet, éppen olly kevéssé lehet egy patagoni óriás, ha ő egyébkint más tulajdonságokkal nem bír, egy európai hadsereg parancsnokává. Egy sereg a' vezér lelkülete nélkül megverettetik, válasszon bár állást miőt akar. Egy hadivezér pedig ki a' mai tactica követeléseiben ismeretlen, nem győzne vele ha bár Caesár vagy Sándor szelleme lelkesítné is őt. Az ütközetrend alakja anyag marad. Lelket neki még csak a' használat ad. Egyéb-iránt csak egyenes, vagy görbe, vagy e' kettőből összetett vonalak vannak, tehát csak ollyan ütközetvonalak is lehetnek.

Az első és leghasználatosabb, mivel egyszerűsmind legtermészeibb, az ellenséges vonallal párhuzamosan futó homlat. Ez bonyolítja harczerjeinket egyenlő időben a' viadálba, 's ennekokáért az erőt az egész vonalon igen elosztja. A' szárnyak általában az ütközetrend leggyengébb részei. Innét tehát, föld és művészet által fődöztetniek kell, hogy körülvéteztésök akadályoztassék. Párhuzamos állásban a' tartalék osztály a' szárnyaktól igen elesik; de a' közep általa b ztosítva van.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

A' zsidó és a' korszellem Európában.
Irta Rosenthal Móritz. Pesten. Esztergamtól.
k. Beimel József betűvel. 1841.

(Ára 40 kr. pengő pénz.)

Ut ad senem senex de senectute, ita ad amicum amicus de amicitia amicissime scripsi mondá Cicero; sic ad judaeos judaeus de judaismo non judaice, nec amicissime scripi mondhatná Rosenthal úr. Ezen munka tele a' zsidónemzetet és így a' szerző saját felekezetét korholó elmélkedésekkel. Lesz-e valami sikerök majd a' következés mutatja meg. I-mertető véleménye szerint, mint hajdan a' prófétáknak, sőt magának a' keresztyén vallás isteni alapítójának intései (az Izráel fainak sokkal nagyobb részét tekintve) siker nélkül maradtak, úgy ezek is a' pusztában elhangzott szavak. De ha csak néhány egyedekre lesznek is némű üdvös hatással — mi ismét több mint valószínű — meg lesz a' szerző fáradsága jutalmazva. A' munka több jelességei mellett bővelkedik paradoxonokkal, melyek között legkitűnőbb az, miszerint szerző a' zsidónemzet több korszakairól beszélvén a' hódik, vagy aranykorszaknak (melly aranykorszak mint tudjuk tulajdonkép a' Salamon uralkodása alatt volt, ekkor érvén el a' nemzet a' diésségnék és hatalomnak azon tető pontját, melyre soha többé fel nem vergődhetett) a' 19ik századot mondja. Bár úgy volna. Melly kívánatos volna minden emberba-

rát előtt, ki az idvezítő mennyei tanitánya szerint kész volna az egész emberi nemet szíves szeretettel ölelni, ha ezen számos nemzeti hibái mellett is sajnálandó nagy embertömeg, levetközven valahára századok, sőt ezredek óta ápolt balvéleményelt megérténé a' kor szózatát, a' kereszténységhez, melly őt nyílt karokkal fogadná közelebb simúlna, hiú 's soha sem teljésülendő reményeitől megszabadulva az idvesség és világi boldogság-küforrásához folyamodnék, az erkölcsi és testi tisztatlanság fertőjéből, mellyben (engedelmet szigorú de legtisztább indulatból származott igazság kimondásért) nagyobb része fetreng kivergődve keblében nemzeti és hazafiúi érzelmeket táplálva a' más nemzetek tiszteletét és szeretetét magára vonná, szóval a' szó nemesebb értelmében vett emberek sorába béállana. Akkor viradna ezen sok részben szerencsétlen nemzetre, melly kivált az alsóbb néposztály előtt csak gúny, és megvetés tárgya (de a' mellyet ő sok furfangos fogásai, mestérséges csalásai által bő kamattal visszafizet) az aranykor hajnala, 's akkor az annyira sürgetett emancipatiót nem annyira eszközölni mint valósággal létezőt csak kimondani kellene.

De lássuk mikép elmélkedik maga a' szerző az általa aranykorszaknak keresztelt 19-dik századról. 13. lap:

Hatodik avvagy Aranykorszak.

Az aranykorszak alatt tulajdonképen a' tizenkilencedik századot értem, melly szelid műveltség által minden lefolyt századokon felülemelkedik; olly korszakot; millyet nemzetünk keletkezése üdejétől fogva még meg nem élt; melly minket a' népek' gúnyos megvetésétől, 's elnyomásától felszabadítani ég; 's végre olly korszak, melly a' mi polgárisodá-

sunkat az európai uralkodó és művelt népek között közönséges és nyilvános beszéd' tárgyává teszi, 's melly a' zsidóság sötét leplét nem sokára elenyésztetni igéri. A' 19-dik század nemzetünkben nemcsak tudós, 's szellemteli férfiakat szült, hanem olyanokat is, kiknek kebelét nemes büszkeség ér-zete dicsőbb 's a' honnak hasznos tettek' sikerítésére vezérli. Nemzetem' nagyobb része a' jelenkor' haladó polgárisodását hasznára fordítja, a' keresztyén szeretetre, 's a' jelen 's jövő kor tökélyes egyhangúlatára magát érdemesse teszi, 's széttiporni iparkodik a' mult kor durva szokásait. Ők csak azon vallást tisztelik, melly tiszteletre érdemes lévén, a' tiszta erkölcsiség 's gyakorlati értelem elveivel, 's egyszer'smind az uralkodó népek' erős alapú rendszerével egybehangzik; útván a' színeskedést, 's bárdolatlan hibuzongást, 's éber lélekkel ügyelvén mind arra, mit a' türelem 's jósz-rűség előírnak. A' türelmetlenség a' mi műveletle-zsidó népszerűknél, valamint a' keresztyé-neknél is, már nem kevésbé meglaukadt, bátor náluk ezen tudat „választott szent nép“ minden rosz következményeivel együtt még rövid ideig erősen vagy ingadozólag álland is. — A' tizenkilencedik század megismertet bennünket az 'erkölcsiség azon elveivel, hogy az erkölcsiteg nemes érzés a' lélek melyébül ered; 's arra tanít minket, hogy kebleink ne tápláljanak ellenséges indulatot a' keresztyén uralkodó vallás iránt melly szentsége mennyei fényében még Európán kívül is, 's a' legtávolabbi világrészeken, hová csak csillagos malasztja el-hathatott, boldogságot árasztva hívőire, dicsősége-sen uralkodik. A' tizenkilencedik század azt pa-rancsolja nekünk, mit a' szentírás — emez alapja minden vallásoknak, — mesterségtelen és szűz hangjával parancsol; szeressed felebaráto-

dat mint ten magadat“ nem lévén szükséges itt azt világosabban megmagyarázni, hogy ezen felebarátnak nem csupán zsidónak kell lenni; következőgezen becs es mondatnak tiszta értelme más, mint ez: „Szeress minden erkölcsös embert vallás külöbsége nélkül mint ömagadat.“

'S ámbár eleink a' szentírás ezen szép anyagát bal fejtegetéseik által zavarba hozzák, 's hamis értelemben vevék, 's azt erőködének bebizonyítani, hogy ez alatt csupán zsidó értetik: de a' tizenkilencedik század, mint a' fölvilágosodás varázs hatalma, nem enged minket azon alacsony önszeretettel megbélyegeztetni, melly a' régi korszakok véres jeleneteinek átkozott eszközül szolgált; sőt a' béke útját jeleli ki számunkra, mellyen akadály nélkül az igaz értelemre visszatérhessünk; 's ez által annak tudására int, hogy a' vallás ha a' szellem tehetségeivel sikerül, ha a' lélek' mozgalmaival egybeköttetik, 's a' polgárisodás' korszakaival egyenlő lépcsőzetben előre halad, úgy tökélyesül: mint a' tudományok, mesterségek, mellyek időről időre mindig jobbítatnak, 's tökélyesítetnek, A' régiségnél maradni bohóság, 's haladás nélküli örökös kezdet Valamelly tárgynak csupán feltalálása, későbbi megjobbitás, 's tökélyesítés nélkül, igen kevés hasznot hoz a' világnak. — 'S kérden. mi a' vallás igazi értelemben? A' vallás az mi az embereket javítja, hogy az által mást, mivel már ez megjavúlt, védhessen; mit a' durva pogányság elmulasztott tenni. A' vallás nem lehet vakság, nem vérengző állat. A' vallás törvények' értelme szerint parancsol élni, következőleg a' zsidó, 's keresztyén vallásnak ugyan azon egynek kell lenni, mivel egy 's ugyan azon cél felé vezet. A' vallás alatt az isten tiszteletét értem, és én eléggé tisztetem őt, ha a' föld

többi erkölcsileg javult gyermekeivel, erkölcsileg 's testvéri hangulatban élek. Minekutána tehát az emberiség a tizenkilencedik században léte lelki korszakát érte el, a' szent dolgok nemesh, 's fontosb szempontból nézendők.

A' tizenkilencedik század nem engedi, hogy őseink tévelygései 's csalásai rajtunk is uralkodjanak, 's világos bizonyosságot szolgáltat a' felől, hogy a' zsidók között, minden korszakokban, egészen József császár bölcs uralkodásáig, igen kevesen találkoznak, kik a' műveltség, polgárisodás, szív, szellemképzés, mesterségek, egyesülés 's fölvilágosulás felől tiszta fogalommal bírtak volna, mellyek az ember méltóságára, 's boldogsága megalapítására eszköztelenül szolgálnak, mellyek az embert, az okatlan állatokon és lelketlen dolgokon felül emelik, mellyek az embert angyalokkal rokonítják, 's mellyek a' jelen nemzedékhez, a' szó legszorosb értelmében szólva, minden tekintetben illelenek.

A' tizenkilencedik század varázs hanggal int bennünket, hogy a' szentírás' alapelvét valószínű el ne mulasszuk, azaz, hogy a' felebaráti szeretet törvényét ne csak egy, ezen czímmel élő népre: „választott akaratos nép“ terjesszük; 's megmutatja nekünk, hogy minden erkölcsös egyén fontos, 's egyszer'smind hasznos tagja a' polgári társaságnak.

A' tizenkilencedik század óv bennünket, hogy többé semmi alacsony 's homályos véleménnyel ne viseltessünk a' zsidó 's keresztyén tan iránt, nem azon értelemben, mintha más valláson lévő nép elnyomatását jogosítani, a' jelen korszaknak visszafelé siető lépteiket tenni engedné; hanem int, 's felszólít bennünket isteni is és sajnálatos hangon azon egyesülésre, 's bevett rendszerünk sok oldalú mó-

dosítására, hanem más, csupán azon egyedüli tekintetből, hogy embertársát többé el ne ismerhesse.

A' tizenkilencedik század minden semmiségbe enyészült századok' tüköre lévén, nyilvánosan hirdeti, hogy a' zsidóság, úgy mint a' keresztység, miekutána a' kárhozatos sötétség, 's durva hatalom korszakából kiemelkedett, mellyben a' felebarati szeretet, 's emberértelem veszélyes ájulásban tespedezett, mellyben a' vallás, szív szabad akarata helyett, kényszerítés eszközül engedé magát használtatni, sőt ember öldöklésre aljasult; jelenleg üdvös kibéküléssel kínálják egymást, 's változatlan baráti szeretettel kezet nyújtanak egymásnak, hogy így egyesülésük által az emberitársaság tökélyesülését öregbítsék. Mert ha a' társasági hajlamot természeti hajlamink rendszeréből kirekesztjük megszűnik az emberi nem természetes társaságot alkotni, melly jélesen Európában, az egyetemi political, 's erkölcsi közlekedés által a' legszorossabban van egymáshoz forrasztva; 's melly csupán egy istent imádva, az európai birodalmakban csupán egy fejedelmének hódol.“

Az első rész utolsó czímű cikkelyben igen keserű és nehéz nyeletű labdacsokat nyújt hitsorsosinak mellyek, épen ezért mivel igen keserűek sikerre épen nem számíthatnak, némelly nyilatkozásai pedig a' keresztényeknek is botránkozást szülnek.

„Az eddig mondottakból kiviláglik, hogy a' jelenkor' európai hatalmai, 's bölcs kormányaik nagyobb részint Messiásainkká lettek: de hogy ezek egészen Messiásaink legyenek, azaz: minket 's utódinkat még bélyegző vagy bélyegezhető minden r' sz következményű képzelgésektől egészen megtisztítsanak, mert ezen közönséges mondás alatt „a' Messiás megjövend“ melly felül alább világosab-

ban kifejtendem nézeteimet — mi mást nem értünk, mint azt : hogy a' népek' szabad akarata időről időre mindig jobban nemesbülvén, 's a' földgömb minden lakóji között a' kárhozatos különböző fal-enyészvén, egymással testvérileg egyesülve, békében 's egyenlő polgári jogokkal élni fognak, — szükséges hogy a' józan ész szabályival homlokegyenest ellenkező mindennemű félszagségünket szétromboljuk, és csak a' valódi világpolgár erkölcsi irányú életéhez mérjük, 's irányozzuk létünk folyama további tetteit. Ezen félszagségek a' sötétség 's durvaság tömkelegében különböző elnevezéseket nyertek, ú m. szokástörvények, szertartások, vallásczikkek 'sat. ellenben a' tizenkilencedik században népünk nagyobb része ámitás csaljátékának, napkeleti bohózatnak, 's a' régiek észbetegségének nevezi azokat; én pedig őszinteség védszárnyai-val fölvertzeve, kegyetlen, 's nevetségesekre hiszem azokat fölosztandóknak. Az elsőkhöz számítom a' körülmetszést az étel 's ita'tóli szigorú önmegtartóztatá-t bőjtnapokban, a' zsidó közönségek, zsidó vallású be nem irott erkölcsi egyedek elleni türelmetlenségét, 's több e'félék-t; az utósókhoz számtalanantartoznak, de én csak néhányat fogok közzülök előidézni u. m. a' vessző levelek' leverését, 's a' pálma ágak' rázását, sátoros ünnepkor Octoberben; 's a' holt Hamanra való verést Martzinsban, kinek csontjai a' perzsaföldön már rég porrá mállottak; a' kenyérmorzsák egy kanálbani megégetését a' tollseprüvel együtt Aprilisben; 's a' halottak fölötti jajgatást Augusztusban. Illynemű nevetséges szertartások, 's törvényeket a' tizenkilencedik századdal semmikép sem lehet összeilleszteni. 'S ám-bár a' mennyei istenség soha sem alázult annyira, hogy egy változékony szeszélyek 's szenvedélyek-től körülözött emberhez rengetegben, vagy bércz-

tetön ezek felől szólana: mégis az akkori népjavitók, varázslatok 's félszeg bohózatoknál nem ismeretek üdvesb módot, a' gyermekkorú embereket, mint gyermekeket vadságukból kicsalhatni. (Hogy a' mennyei istenség soha sem alázult volna, annyira le, hogy az emberekkel közvetlen értekezék ez olly merész sőt vakmerő nyilatkozat melly mind a' keresztényektől, mind a' zsidóktól egyarányt megvést érdemel, 's melly a' szentírás hitelét — authenticáját ha az némelly Rosenthal Móricz-féle írócskák által megrendíthető volna, 's olly szilárd alapon nem nyugodnék, mellyen még a' pokol kapui sem vehetnek diadalmat, egészen dugába döntené. Valóban a' mennyire örülhetünk egyfelől, hogy a' sajtó bilincsei bizonyos idő óta megereszkedtek, épen olly sajnálattal tapasztalhatni másfelől, mikép némelly kivált apró írócskáink bölcs kormányunk ezen a' korszakem által annyira szükségessé vált engedményével olly könnyelműen visszaélnék.)

„Minekutánna mi, folytatja továbbá szerzőnk a' gyermekkorból jelenleg egészen kiemelkedünk, tehát gyermeki játékainknak is össze kell omlani, ezek helyett közeledjünk inkább az egyesüléshez, 's a' polgárnépnek komolyságához simuljunk. Egy nép emlékének történetkönyvekben kell élni nem pedig szíjakban mellyekkel főt kezet kötöz; és a' olly keveset vesztett a' világ, népünket is ide mellékelve, az áldozatok' megszüntetésével: épen olly keves kárt szenvedend akkor, ha a' többi kegyetlen 's nevetséges szokásait népünk hasonlólag megszünteti. A' tizenkilencedik század nemzedékének hideg vérrel kell illy bohózatoknál elhaladni, 's inkább politizai fontosságuk nagy feladatánál részvétre gyűladni. Mózes elkeserültében adá nekünk e' czímet. „akaratos nép“ melly czímet néhány ferde elménczkedések következtében továbbad

is viselve, meggyaláztatnék polgárisodott korszakunk. Derült ében pedig e' czimmal bizelgett: „választott szent nép“ de egy már polgárisodott tizenkilencedik századbéli nemzetnek nem illik, mint a' hajdankor durva népének, magát hízolgések' által meggyőzettetni engedni, mivel mi nem lehetünk választottabbak és szentebbek, mint az uralkodó népek, kik minket ezen tekintetben nagylelkűségük által sokkal felülhaladnak, és nekünk különczöknek, mindenütt oltalmat és segítséget nyújtanak: midőn mi, még nem vagyunk olly fogékonyak, hogy nagylelkűségük által helyzetünk iránt tanúsított számtalan érdemeiket átlátnók, 's elismerhetnők, 's úgyszólván, mint képzett szentek viszatartjuk magunkat, hogy velük egyesülésre 's rokonulásra ne léphessünk 'sat.“

Mint tudva van a' keresztyénség és zsidóság között legerősebb választófalat — örökké, azaz mind addig, valámig a' zsidók ezen halvéleménytől meg nem menekednek képez az eljövendő Messiásbani vak hiedelem 's a' már eljöttnek megvetése gunyolása, vagy ha több, a' keresztyén vallásra tért zsidók vallomásainak hiszünk káromlása. Vajha viszhangra találának hitsorsosinál, 's megtermenek a' kívánt gyümölcsöt szerzőnek e' fontos tárgyat érdeklő figyelemre méltó következő sorai:

„Minekutánna megmutattam, hogy mi többé hontalanok nem vagyunk, a' Messiás felőli fogalomnak is össze kellene dűlni; de mivel még sokan vannak közöttünk, kik a' Messiás eljöveteléről forró melegen álmodoznak, szükség magamat e' helyt világosban kifejtteni.

Ezen szó: „Messiás“ a' zsidónyelvben annyit tesz, mint: fölkelent. A' régi időkben próféták viselék e' hivatalt. Miután pedig a' prófétakor jós nyugalmába visszazállott, nem tudom, ki volna közöttünk képes e' hivatalt föl vállalhatni. Ezen

szó alatt: „Messiás“ értünk mi továbbá: egy mentőt vagy szabadítót, azaz: olyt lényt, ki a világosság terjesztése által minden halandók földi boldogságát előmozdítja, kik a vad durva pogányságban 's embergyűlötségben, a' kárhozatos babona 's vallás különbség nyommasztó járma alatt vakoskodtak. Miután már megjött az, ki az emberboldogságot megalapította, kinek itt létele a' proféták már jó eleve bizonyosan meghatározták, kinek szelid tanítása a' világ legtávolabbi részeiben is állandó gyökeret vert: a' pogányokat erkölcsi érzetű emberekké változtatá, a' vadság 's durvaságban megkeményedetteket emberszeretetre édesgeté, a' vadcsordákat szelíden gondolkozó népekké teremté, 's Európában uralkodó nagyságra emelkedék; nem tudom, egy ilyet miért kellene megtagadni, és egy, ki tudja meddig, vagy talán örökre is elmaradandót, ohajtva várni? Miért becsülnék mi följebb a' jövődőt a' múltnál, azaz: a' bizonytalant miért hinnék jobban, mint a' bizonyost? Hányan találkoznak, közöttünk ma, kik a' Messiást várják? bizonyára igen kevesen. 'S ezért csupán ezeket kell becsületes-knek tekinteni? Óh! bohó játéka az értelemzegény ábrándozásnak! vagy talán engem istentelennek nevezendnek, mivel nem akarok hinni, egy oly embernek, ki 50 évvel előre szerencsét jövődől? Én nem tudom, hogy jutna egy tizenkilencedik századbeli növendék tanítványnak eszébe, hogy engem rossz szándéku embernek tartson azért, mivel e' helyett, hogy a' Messiást várnám, inkább azon hont, melly engem 's gyermekimet kebelében ápol, szeretett hazámnak nevezem? — Én az olyan embert háborítóknak, hálátlannak 's iránytalan gondolkozásúnak fognám tartani, ki annyira megtudna magáról feledkezni, 's az európai szelid fejedelmek 's népek hű oltalmát vona-

kodnék elismerni, 's a' nélkül hogy valami nyereségre számolhatnék, kanaáni útmutató várna."

Különös becsületére valik szerzőnek az utóhangban itt közölhető nyomos elmelkedése is, mind a' stylus különös szépségét, mind a' gondolatok logikai összefüggését a' tárgy' helyes fejtegetését tekintve.

„Csak a' szabad ember mutathatja magát jótévője iránt tetteleg hálásnak nem pedig a' börtön penészes falai között rekesztett, 's korlátozott. A' hála szent törvényei szerint több kötelességeket kellene a' honban teljesítenünk, de egy oly nép, mellynek részint vallása, részint nevelése útját állja; oly nép, mellynek kellekei még nem egészen kiképezvék, 's sajátságai — mellyekről alább bővebben szólandok — még nem, nem egészen kifejtültek, mellynek régi, a' mostani korszakhoz nem illeszhető rényei 's szokásai még egészen el nem enyésztek, könnyen háramaradhat oly népek mellett, mellyek már egészen kiművelődtek, mellyek fejét korona ékíti. S ámbár az újabb idők európai hatalmai, ezek az emberiség haldandó istenei, a' vallástürelmet annyira kiterjeszték országokban, mennyire ez az igazsággal összeütközésbe nem jön: mégis a' pór zsidóság gyöngé hatalma ellene szegül e' nagylelkűségnek. Az ugyan érdemüi és dicsőségüi szolgál a' zsidóság európai népeiségének, hogy a' történetek egy korszakban sem emlékeznek arról, hogy elődeik, ezekhez — a' mint most vannak — tudományosságban 's erkölcsiségben, műveltségben, 's honfiúságban, erős lelkületben 's szitárd önerőben, valaha hasonlítottak volna. — De még senkinek sem jutott eszébe, hogy házat fedél nélkül építsen; az alap már meg van vetve, az oldalfalak kőörösen állanak, nem ingadozva a' va tag bühuzongás ábránd játéka alatt: de még a' fedél hibázik, hogy az oly szépen épült

falak a' tetszszenstég viharzó záporától meg ne lágyúljanak, romba ne dőljenek. Az ne idegenítsen bennünket, hogy a' külföldi keresztyéneknek hamarabb engedtetnek polgári jogok, mint a' belföldi zsidóknak; mert külföldi keresztyén épen olly jó keresztyén, mint a' belföldi, azaz: a' vallás kénytelen a' hontörvényekkel, és viszont a' hontörvények a' vallással megegyezni. Hol ellenben vallás, hontörvények hadi iskolában jelennek meg: ott tökélyes egység nem uralkodhatik, következéleg az ellenhitűeknek egyenlő jog sem sajátíthatik. Tegyük fel, hogy az európai uralkodó vallás legyen egy, a' mint van is, 's maradjon is egy; én nem akarom mondani, hogy azon egy vallás legyen romai catholica, vagy reformáta, vagy lutherana, hanem általjában véve keresztyén legyen; mert a' ki mind attól óvja magát, mit Krisztus legkeményebben megtiltott, 's azt szentnek hiszi, mit ő mestersegtelen 's egyszerű tanításával a' világnak adott: azt keresztyennek nevezem, 's vallását keresztyénvallásnak. Ha tehát az európai uralkodó vallás keresztyén az európai álladalmakban a' hontörvényeknek is szükségkép úgy kell rendezve lenni, hogy a' keresztyén vallás védszárnyaik alatt tartassék, 's hogy minden évben ne alkottathassanak más nevetséges vallások, mert a' vallás vagy istenítisztelet valami vont következéleg olly kevésbé részeltető, millyen kevésbé észet vagy szépséget több részekre osztani lehet; mivel az egy örökké összefüggő egész marad, 's maradni kénytelen. A' vallás, olly oszthatatlan, mint a' lélek, melly örökké ugyanazon egy marad, 's csak helyzetei változnak különböző irányban. Így bárki megtisztelhet engem egy csésze kávéval, vagy adag fagyalittal, 's ezen tett individualis tiszteletre semmi befolyással sem bír, mivel a' tisztelet, ha lélekből származik, csak egy lehet. Sok ujjonnan alkotott vallások a' polgáritársaság f n-

állítását soha sem engedik meg, 's azért a' törvények oda juthatni nem is eresztik. A' törvények azonban csak szavak, életnélküli betűk, gondolatot létesítő jelek, 's csak magukban papíron, tártalmasok, 's mint ilyenek, csak alkalmas egyedek eszközelete által léphetnek gyakorlatba; életbe; ezen egyedek, kik törvény értelme szerint a' vallás gyámolói, 's oltalmazói, nem lehetnek nem keresztyének; 's valamint egy hadi vezér, a' harczfolyama alatt, hadi pénz-tárát biztosításaul soha sem fogja ellenség kezébe szolgáltatni: olly kevéssé juthat nekünk zsidóknak eszünkbe, a' még tökélyesen ki nem e zközlött egyesülésünk mellett, hogy egy zsidó népszónok tisztébe keresztyén lelkészt iktassunk, ámbár ez hamarább engedné magát igazoltatni, mivel a' keresztyén hit-szónok bizonyosan csak tiszta erkölcsiséget hirdetne synagógánkban, 's ez által alkalmat nyújtana a' zsidó népszónokoknak is hasonlólag a' keresztyén szónokszékekbe felléphetni. — 'S így az európai különvallású népek sokkal jobban, 's hamarább megegyeznének, 's rokonúlnának, ha hit; 's népszónokaik tisztüket viszonylatosan felváltva maguk között felosztanák.“ Z.

II. Külföldi Literatura.

Die Völker der Erde; ihr Leben; ihre Sitten und Gebräuche; zur Belehrung und Unterhaltung geschildert von Karl Friedrich Voltrath Hoffmann. In 2 Bänden. Stuttgart. Hoffmansche Verlags-Buchhandlung. 1840

(Vége)

A' magyar nemzeti öltözete egy a' legszebbek közül Európában: A' közönség-s ember nyárban

igen rövid inget visel, de annyival hosszabb és bővebb gatyát, 's hozzá egy nagy karimájú kalapot. A' magyar nemes ellenben igen gazdag, szép a' testhez szorosán álló öltözetet hord, melly sok képekből ismeretes, 's szóval leírni nehéz. A' közönséges falusi emberek nagy bundát hordanak, melly kívül sziromból készült különféle virágokkal, különösen tulipánnal van megbimezve. A' magyar tágas szobát és udvart tart, útszái és piatszai is tágasok. A' parasztok lakhelyei többnyire iszappal kevert szalmával vagy náddal fedték, apró üvegablakokkal, belől többnyire tiszták kevés házi butorral.

Eledeleik.

A' magyar közép igen szereti a' kövér húst, disznóhúst, szalonnát fűszerrel. Kedvencz eledeleik a' savanyú káposzta, a' gulyásos hús, marha- vagy juh húsból főzve 's sok paprikával megfűszerezve, halászlé, melly eldarabolt halakból készül, kenyérok jó, a' tehetősbeknél búzából sütve, 's egyes kenyereik temérdek nagyságuak. Ezrenkint vannak Magyarországon, kik egész héten semmit sem esznek füstölt szalonnánál kenyérrrel, foghagymával vagy vereshagymával.

Nemesség.

A' nemesség Magyarországon nagy előjogokkal bír. Minden nemes ember személye szabad. Be lehet ugyan vádolni; de befogni soha sem, és senkinek, valámig törvényes bírása törvénybe nem idézi, 's a' gonosztetben el nem marasztalja. A' felségsértés esetében kifogás tételik, mert itt a' per azon kezdődik, hogy a' bevádolt személyt letartóztatják. Csak a' nemes ember bírhat jószágot. Majorági (allodialis) birtokaiban a' nemes ember min-

den vámtól és harminczadtól ment, 's nemesi lakába katonát nem szabad beszallitni. Szabad akaratjától függ van e' kedve vagy nincs a' rendkívüli státus szükségek' fedezésére valamit adni. Csak a' törvényesen megkoronázott király és fejedelem bír felette felsőséggel. Nevezetes a' magyar törvénykönyvekben azon meghatározás mennyi pénz ér egy ember, mit homagiumnak neveznek. Egy fő papi személy vagy mágnas törvényszerint négy száz forintot ér, egy egyszerű nemes ember felénnyit, azaz kétszázat, a' nemetlen pedig csak negyvenet.

A' parasztnak rosszúl van dolga Magyarországnban. Bár némelly képzelt jogokat lírni velnek, mégis egészen a' törvényen kívül vannak 's földes uraik legkegyetlenebb önkényének martalékúl advák. Bár a' magyar parasztnak joga van földes urát bevádolni, csak a' legnagyobb szükség és kétségbeesés' esetében teszi azt, könnyen ütleget, és durva bánást várhatván érte.

A' parasztnak meg van engedve lakhelyét elhagyni 's helyette mást választani, de földes urával előbb számot kell vetnie, 's aratáskor nem szabad elköltöznie. Ha a' földes úr nem akarja hogy jobbágya elköltözzék, annyi nehézséget, követelést és feltételt tesz neki, hogy az azokat nem teljesíthetven, csak a' szökésben talál menedéket. Egy megtelepedett jobbágnak törvény szerint tizenhat — harminczhat hold szántóföldet, 's néhány hold rétföldet kell bírnia. De a' földes úr mégis (bár törvény szerint csak felsőbb engedelm mellett) elkergetheti őtet, mert csak annyit szükség mondania, hogy a' paraszt haszonvehetetlen, vagy veszedelmes ember. Azon hegyes tájékokon, mellyeken bor terem, a' parasztnak meg van engedve a' téli felévben sz. Mihálytól sz. György napig bort mér-

ni. Továbbá a' paraszt ingyen kap fát, 's sertéseit makkal hizlalhatja, 's hat krajczárral kevesebbet fizet egy hizódisznoért, mint az idegen. Ha a' jobbágy úrbéri kötelességét teljesítette minden uraságszolgálatától ment, 's ingó javait szabadon adhatja el. De egy egész telekű jobbágy köteles földes urának ötvenkét fuvar dolgozni, két vagy négy vontató ökörrrel vagy lóval a' mint a' tájék hozza magával, nap fölköltétől fogva, késő estig. Egy napi fuvar két napi kézi munkával egyenlőnek vétetik, ez utóbbi száma tehát évenként száznégyszáz hetenként két napra megy. Aratás alatt, joga van a' földes úrnak a' fuvar- vagy kézimunkát kétszeresen igényelni. Ha valaki az uraság dolgát, mit robotnak híznak el nem végezte, egy kézi munkás napért, tíz, és fuvar napért húsz krajczárt köteles fizetni. Ha több napot dolgozik, mint tőle törvényesen kívánni lehet, épen így fizettetik. Azért hogy a' jobbágy tűzi, és építésre való fát ingyen kap az uraság erdejében köteles egy öl fát levágni, 's azt az uraság udvarába szállítani. Azon tájékokon hol farkasok tanyáznak, köteles a' jobbágy évenként három nap vadászatot lenni, lóport, és golyóbist az uraságtól kap. Azon paraszt kinek háza van évenként egy forint házbért fizet, 's minden egész telekű jobbágy tartozik urának évenként vagy két tyúkot, két kaptant, tizenkilencz tojást és egy itsze vaját adni, vagy helyette negyvennyolcz krajczárt fizetni, ezenkívül három paraszt együttvéve köteles évenként egy borjút, vagy egy forint harmincz krajczárt adni. A' föld minden termékei közül, kivéven azokat, mellyek a' háznál lévő kertekben természetnek tartozik a' jobbágy kilenczedet fizetni; hasonlókép bányájaiból, fiaatal kecskéiből, és méhköpűiből. Ha kevesebb van kilencz bányánál, minden bányáért négy, minden kecskéért három, a' méhköpűért pedig hat krajczárt fizet; a' lenből, kenderből szín-

te kilenczedet ad. Ezen nyommasztó a' törvény által megszentelt kötelezésekhez még sok törvénytelenek járulnak, 's az emberek mégis azt mondják, hogy szabadok. A' magyar paraszt egész szabadsága abban áll, oda költözni, a' hová akar, ha a' földes úr megengedi, a' szó teljes értelmében semmi sajátjal, semmi személyes joggal nem bírni. Ezen hasznokért szabad néki a' polgárral a' státus minden rendes terheit viselni, adót fizetni, a' katonaságot tartani.

Igazságszolgáltatás.

A' magyar népjellem kegyetlensége, a' gonosztevők büntetésében is mutatkozik. Az előtt a' rablókat nyársba húzták, most a' tolvajokat, útonállókat felakasztják, ha nem nemesek. A' gyilkosok, gyujtogatók és nemes emberek azon előjoggal bírnak, miszerint lenyakaztatnak. A' halálra ítélt kivégeztetése előtt három nappal jól tartják, 's a' legutolsó este ha fejet fogják venni fejetien sült kappant kap, ha pedig kötel által kell meghalnia, fejes sült kappant, mellynek nyakára madzag van tekerve (risum teneatis, vagy is inkább rideatis amici) A' kivégeztetés előtt a' hóhér az elítélthez megy, 's engedelmet kér tőle, hogy kötelességét végezni kentelen. Itt melleleg meg kell jegyeznünk; hogy a' hóhérok Magyarországon becsteleneknek tartatnak. Ha a' hóhér az ítéletet végre hajtotta pénzt gyűjt, hogy abból a' kivégeztetett lelkéért misét mondathasson. A' felakasztott teste addig marad az akasztófán míg magától le nem hull. Ezért lehet némelly tájékokon több a' levegőben ingó, félig megrongált holt testeket látni, varjaktól környezve és szétszaggatva.

Kisobb gonosztevők számára készen áll a' deres, a' verésre igen ügyesen elkészített pad, mellynek

két végén a' bünkhödő fejét és lábait ügyesen lecsipik, farát a' verés alá czélszerűleg oda igazítván; bár a' kiosztandó ütlegek' száma ki van szabva, még sem veszik azt olyan szoróssan, inkább toldanak hozzá mint elvonnének belőle. Száz (!) egyszerre elverendő ütleg halálos büntetéssel egynek tartatik.

A' kaloda, mit baknak is neveznek fából van, öt lyukai vannak, mellyekbe a' gonosztevő testének részeit bedugják, 's nem igen irigylendő helyezésben tartják. A' verőeszközt a' helybeli bíró saját magos személyében osztogatja ki mögyoróveszszőből, 's a' szegény megvert parasztok' száma Magyarországon olyan nagy, hogy a' meg nem verteket igen könnyű megszámlálni. A' verés itt oly közönséges, hogy eltörlését talán magok a' parasztok sem kívánják, mert már megszokták, 's az efféle kormányzásmódot leginkább megfoghatják.

A' nemes embert nem szabad megverni. Ha tehát itt valaki megakar mást verni, vagy veretni csak az a' kérdés a' megveretendő nemes emberé, vagy nem. Ha valaki nem nemes léttére egy nemes embert megveret, a' kiosztott ütlegek számát nagy kamattal kapja vissza a' vármegyeházánál.

A' némesség Magyarországon igen számos; egész faluk, sőt egész tájékokban hol csupán nemes emberek laknak. Ha a' nemes ember disznópásztor, vagy kocsis, akkor ugyan nem igen nagy hatalommal bír, de még sem szabad a' nemtelenek vagy parasztnak vele gorombáskodni.

A' nemes jószágbirtokos a' magyar parasztnak császára, királyja, nádorja és grófja, mert fejedelmökről a' császárról vagy királyról keveset vagy semmit sem tudnak, 's erántok vagy ellenök semmi indulattal nincsenek. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy minden a' ki és a' mi idegen meg-

vetnek, 's svábnak neveznek, mi nállok gúnyoló kifejezés.

A' nemes emberek és mágnások azt hiszik, ők teszik a' nemzetet, ők a' magyar nép képviselői. Polgári alkotmányokhoz, melly nekik olly szerfelett nagy jogokat biztosít, makacsúl ragaszkodnak, minden idegen vagy újítás ellen, melly szerfeletti előjogaikat ha mind helyesen, és okosan is csonkítaná konokúl ellenszegülnek. Nem igen van ínyökre, hogy Austria hatalma alatt állanak, azon reménytől, hogy a' magyar nép önállásu, saját kormánya alatt álló leend, nem egy könnyen válnak meg, még országgyűléseiken is ismételve nagylelkű, nagy és nemes nemzetnek nevezik magokat, azt gondolván hogy ellen kell szegülniök, 's csak úgy nyernek engedményeket, midőn a' bölcs kormány nemelly szükséges javításokat nállok nem egyszerre, hanem csak apránként hoz létre.“ *)

A' második darabban a' 92-dik lapon érdekes az éjszakamerikai egyesült státusok jellemének, állapotjának rajzolata.

„Az egyesült státusok lakosai csaknem mindenféle népekből összeállvák, de az angolok, mégis uralkodó, har sok francziák és németek is vannak. A' különböző utazók' nézetei szerint igen különbözők az ítéletek ezen népegyvelegről. Fő nyelve a' roppant terjedelmű szövetséges státusnak az angolnyelv, mert a' fehér lakosok olyan arányban allnak egymáshoz, hogy hétezer száz brittusra hat-
száztíz német, száztizenegy francia, ötvennyolcz

*) Idegen munkákban, néha a' jobbakban is hazánkról ferde véleményeket, néha szerfelett dicsérőket, máskor olcsárlókat olvasni már rég megszoktuk; de ennyi tévelygés ennyi sorban, 's 1840-ben kijött munkában mégis talán sokacska — minden esetre több az elégnél.

németalföldi, tíz svéd, két olasz, két spanyol és hat zsidó esik. Az első telepedők csaknem csupán britusokból állottak, 's ivadékaik még most is birják a' hat régi statust, mellyek az úgy nevezett új angolországot képezik, de ezeken kívül, az angoloknak sok maradékaik vannak a' keleti és nyugoti státusokban is.“ 'sat.

„Mivel a' törvényhozás, az igazság kiszolgáltatás, a' törvényes eljárás anglia mintája után van alakítva, az angolnyelv, a' törvényes nyelv 's általjában az angoléletmód adta az alaptönt; 's adja még most is, a' nép tömeg nyelvét, szokásait elhagyta, 's az angolokhoz simult. Mindenféle vallásnak a' legnagyobb szabadság engedtetik. Vannak pogányok az unióhoz tartozó, még a' keresztyén vallásra nem tért indusok, zsidók, congregationalisták, presbyteriánusok, episkopálisok, lutheránusok, reformátusok, baptisták, methodisták, kvákkerek, katolikuskok, menoniták, herrnhüterek. Templomnincsen mindenütt, különösen az újabb státusokban. Az ilyen helyeken az istenitisztelet magányháznál tartatik 's hol lelkész nincsen, a' lelkészek időről időre utaznak, 's hol kívántatik teszik a' szent szolgálatot. Vasárnap ünnepnapokon Luiziánát kivéve minden lármás multságok, még a' vadászat és táncz is megvannak tiltva, 's a' színházak bezárvák.

A' városi és falusi lakosok egymástól mit sem különböznek, ruhájok és magokviselete egészen egyforma, 's parasztnóket itt a' szó német értelmében nem találhatni. Általjában itt mindenféle életmód egyforma ranggal bír, 's ezen új hazájok az európaiaknak olly vad balítéleteket vert ki fejükből, mellyek itt legyőzhetetleneknek tetszetek. A' földmívelést mindenütt igen nagy tiszteletben tartják, 's a' státus első tisztviselője sem szégyenli kezét a' mezei munkára vetni. Kétkézi munkával

nem él ugyan, ki jobbat és könnyebbet tehet, de ha hajlama hozza magával az előítélet épen nem akadályoz senkit saját földjét kékekezével művelni, ha különben orvos, bíró, vagy ezredes is.

Nem lehet tagadni, miszerint Europa némelly félreeső tájékain, a lakosok falusi egyszerűsége, igen éles vonzó erővel bír, s minden esetre sajnálni kell ha a városok szokásai hozzájok jutnak. Éjszakamerikában ugyan híjában keressük ezen német falusi ártatlanság virágos mezejét; de az sem történt meg rajtok, mi a német falusi lakosokon rendszeren megszokott történni. Ha itta falusi néphez a városi műveltség hozzá fér, ez rendszeren az érzéki élvezetek utáni nagyobb esengésben, s a látszani vágyásban mutatkozik. A vallás, és erkölcsiség alább süllyed, a költség szaporodik, a munkásság csökken, s az előbeni boldog állapot megrendül, ha végkép el nem enyészik. Az Éjszakamerika belsejében a munkásság bizonyos haszna, s biztos kinézés a boldog jövőre eltartóztatja a lakosokat a testet, lelket egyaránt rongáló durva érzékiségtől. Minden ifjú házaspár előtt tisztán áll, mikép csak valamennyire szorgalmas életmód mellett magán áll, magának tisztességes házat alapítani, s az élet ártatlan kényelmeit élvezni, gond nélkül élni. Innen van hogy Éjszakamerikában ninesenek koldusok. Ott, hol könnyü mindenkinek ételmét megkeresni, a koldulás sokkal inkább köz megvetés tárgya, ezen köz utálat a leglombábbat is munkára serkenti. Így van a dolog a lopással is. A tolvaj nem talál orgazdát, s mindenki ügyekszik a tolvajnak nyomába akadni.

Pórnép Éjszakamerikában igen kevés van, s a szűkölködők száma is a néptömeghez képest igen csekély. Kinek egészséges teste van, könnyen megkeresheti ételmét, ki pedig nagy vállalatokra

született széles mező nyílik előtte. Csupán ranggal itt semmit sem vihetni ki, a' születés semmi elsőbbséget nem ad, nemes tettekre van szükség, hogy valaki tekintélyvel bírjon.

A' görömbaság, melly Európa több országában annyira napi renden van itt igen ritka, valamint a' neveletlen pájkosság és csendháborítás is. A' mesterembereknek is bejárása van a' jobb társaságokba, 's igyekeztvén magokat erre méltóvá tenni, mindenütt illedelmet tapasztalhatoi, 's a' korcs-mákban p. o. az ember észre sem veszi, hogy mesteremberek közt van. A' nőszemélyek iránti magokviselete mustrául szolgálhat; társaságukban soha sem hallani póriás elménczkedést, vagy kétértelmű tréfákat."

A' 276-ik lapon a' mostani rómaiak így rajzoltatnak.

„Rómában mind a' vendégfogadóknak, mind magány házaknál igen jó gazdákra találhatni, 's csak hamar úgy nézik az embert, mint a' család tagját. Minden barátságos természetök mellett a' rómaiaknál több hajlamot találhatni a' komolyságra; 's több izlést az illedelem iránt; mint Olaszország' akármelley más lakosainál, nem kell azonban felteudnünk, hogy nézetünk némelley fontosabbnak látszó dolgok iránt a' mieinktől különböznek. Azon nőszemély ki csecsemőjét idegeneknek szeme láttára megszoptatja igen rossz nevet venné, ha valaki tíz-tizenkét éves leányának kezét német szokás szerint megszoritná. A' közönséges helyeken elmondott versezetekben egymást érik a' kétértelmű tréfák; 's ezeket idegenek előtt magyarázgatni a' becsületesebb nőszemélyek sem pirulnak.

A' koldusok szinte szembetűnő, sőt a' szokatlan idegenek előtt borzasztó látványt mutatnak; 's

minden lehető eszközt elővesznek a' könyörületesség felserkentésére. Külsőleg előkelőknek látszó nőszemélyek feketébe öltözködve, 's átláthatatlan fátyolba burkolva térdepelnek, kezeiket törve, 's némán várva, míg valaki rajtok könyörül. Mások nyögéssel akarnak szívet indítani, 's csaknem meztelen feküsznek a' nagy utak' legpiszkosabb, nedvesebb zugaiban, szemciket fel nem vetik, ha tagjaik a' hideg, éhség és betegség miatt reszketnek is. Az emberek többnyire csendesesen mennek el előtök, mert vagy megszokták már e' látványt, vagy csalárdságot gyanítanak. Az anya ügyefogyott apró gyermekei mellett térdepel, melyek az éhség és betegség miatt sápadtan alusznak, szívpereszto szavakkal esdekel a' mellette elmenőknek. Természetes, hogy az efféle koldúsok közt sok renyhe és rossz csócselék nép van, kik, hogy könyörületességet gerjeszsenek, más gyermekit veszik ki bérbe, 's mesterséges csonkításokat színelenek. De igaz más fölül az is, hogy a' nyomorúság, inség az egyházi birtokokban, a' szegényebb néposztály közt égre kiáltó, mi leginkább a' sáppadt félig éhenhólt gyermekeken látható. A' felsőbb rangnak' vére Rómában mint az a' bőrön keresztül látható csuda szépségű, de az alsóbb néposztálnál a' nedv nélküli táplálék megrontja a' vért, 's a' szépség nyiló virágát csak hamar elhervasztja, 's az ember kisírtetbe jó kételkedni felőle, vajjon ezen különböző színű emberek a' szélesség egy foka alatt születtek e'?

A' kivégzések Rómában nem ritkák, 's bár a' gonosztevőt az élők országából elég gyorsan átszállítják a' halál birodalmába, a' kivégezésben még is van valami borzasztó. Ha p. o. néhány gonosztevőt akasztani akarnak, egyszerű akasztófát állitnak, gerendát tévén keresztbe két a' földre vert cölöpre, a' vesztőhelyen fehér és violaszín ruhába

burkolt emberek futkosnak, mint kísértetek, arcokon fehér gyolcs álarczával, nyakokat, nagy karimás kalap borítja. Ide tova futkosnak pénz szekrényeiket rázva, kiabálva a' nézőknek; „adatok a' szegényeknek, kik ma az igazság keze által meghalnak, alamizsnát.“ Ezen emberek azon nemes társasághoz tartoznak, melly csak azzal foglalkozik, hogy a' gonosztevőknek és családjaiknak ügyét felfogja; a' gyűjtött pénz egy részét halotti misére adják, más részét a' kivégeztek rokonainak. Azok, kik felakasztandók egymás után lépdegélnek. Egy kapuczinus erősen imádkozik előttök, csókoltatja velök a' keresztet, 's bűneik bocsánatját ígéri. Ekkor a' hóhér a' bűnöst ruhájánál fogva hátra rántja egy lajtorjára, a' misikon pedig az imádkozó lelkész megy fel. A' hurok csak hamar a' nyakán van, 's a' szegény bűnös a' lajtorjáról legördül. Ekkor a' hóhér a' szerencsétlennek nyakára ugrik, nyakacsigáját ketté tapossa. Bár ez a' gonosztevőre igen jótevő, de mégis borzasztó látvány. Mig a' lelkész azt hiszi, hogy a' felakasztott még eszmél, mindig a' fülibe kiabál. A' hóhér a' holt testen leereszkedik, megcsókolja azt, 's engedelmet kér. Ha — mi gyakran történik, a' megátalkodott bűnös nem akar gyónni, az ítéletet nem szabad huszonhárom óra előtt (egy órával nap lementé előtt) végrehajtani.“

A' kaliforniai missionáriusok, 's azon mód, miszerint az indusokat keresztyénvallásra térítik.

A' kaliforniai missionáriusok teljes erejükből azon vannak, hogy az indusokat más hitre, és más életmódra tanítsák, mind az eddig való, 's melly mellett ők vidámok és boldogok voltak. Jótéteményé, ez az indusokra nézve atyáik hitét, 's régi szokásaikat elhagyni, az más kérdés.

Minden missiónak jól épült szentegyháza van, melly belől sokkal pompásabb, mint külsejéről várni lehetne. Vannak bőséggel pompás és drága öltözetek, hogy a' szent menetek és ünnepek' alkalomával legyen mivel pompázni; 's az indusoknak mit bámulni. A' sok silány egyházi föstvények között néha türhetőket is találhatni. Csaknem mindenikre a' pokol és a' paradicsomi van lefestve. A' poklot ábrázoló képek a' legborzasztóbb kínzást és büntetést terjesztik elő, úgy hogy, a' jámbor indusok, kiknek megtérése ezek által czéloztatik, az ilyen képeket nem nézhetik bámulás, borzadás, reszketés és rémülés nélkül. Vallyon helyes utja-é ez az emberek' megtérésére, azt a' missionáriusok bizonyosan érett megfontolás alá vették. Annyi bizonyos, hogy egy mívelt európai ember, az ilyen pokoltól megundorodnék, az ilyen paradicsomot pedig ki-nevetné.

A' czél, mellyet a' missionáriusok elérni törekeshnek abban áll, hogy a' lehetőségig legtöbb indust megtérítni. Hogy ezen czél elérésére a' legjobb eszközöket választják-é, mindig nem vitajuk: Igazságos-é, helyben hagyható-é az; szabadsághoz mint a' madár a' levegőben szokott, boldog és sorsukkal megelegetett, jobb sorsra nem vágyó embereket kunyhóikban fegyveres csoportokkal megtámadni, az ifjúsogtól fogva vándorülethez és vadászathoz szokottakat a' kolostor falai közé bezárni; rájuk más hitet tolni, mint az, mellyben felnőttek, 's magokat eddig boldogoknak érezték.

Mihelyt az indusok a' missióhoz behurczoltattak, azonnal néhány földiiek' felvigyázása alá rendeltetnek. Ekkor kényszerítettnek a' helyett hogy halászni vagy vadászni mennének mi után repes a' szívök, a' spanyol miatyánkot tanulni, mellyből egy szót sem értenek. Ezen kívül köteleztét-

nék a római litániából néhány helyet megtanulni; megtanítják arra is, mikép kell magokra keresztet vetni, ha a szentegyházba mennek. Mivel az indusok sok természeti tehetséggel bírnak, ha az akaraton nem múlik a szent titkokba csak hamar be-
vannak avatva, akkor megkereszteltetnek, 's most már a szentegyházba fel vannak véve.

Gyakran megtörténik, hogy az indusok rokonaik, szokásaik, erdőik 's elhagyott tájékaikba visszakivánoznak, a fogságot sehogy sem akarják megkedvelni, 's a rájuk tolt megtérésnek konokul ellenszegülnek. Az efféle daczoló, és makács vadakkal tudják a missionáriusok mit kell csinálni. Hogy a keresztyén szeretettel megismerkedjenek, 's a keresztyén vallást szeretni és becsülni tanúlják, néhány napra bezárják őket, azután pedig a missió körül meghordozzák, hogy láthassák milyen boldogok megtért honfiai. Ekkor honfiai boldogságát meglátván, ismét a fogságba vitetnek vissza, 's mind addig ott hagyatnak, még készek-
nek nem nyilatkoznak fogoly honfi társaik boldogságán osztozni, őseik vallásáról lemondani, 's a rájuk tolt vallást felvenni.

Ezen megtérítés alkalmával egy bizonyos körülmény igen kedvező a jámbor missionáriusoknak. Ezen vad emberek szabadsághoz lévén szokva, a bezárást nem tűrhetik, 's csak hogy az isten szabad levegőjére mehessenek, tetszőleg engednek azon reményben, hogy egyszer alkalom nyílik kényuraiktól megszabadulni. Mihelyt az a pogány indus a keresztség által névvel de nem szívvel keresztyénné lett, vagy mesterségre vagy ha jó hangja van éneklésre tanítják, hogy az éneklő-karnál lehessen használni. Ezért találhatni a különböző missiónál tímárokat, csizmadiákat, ková-

csokat, kőműveseket, ácsokat; némelyek a' barom-
tenyésztésben és gazdálkodásban is nyernek tani-
tást. A' nőszemélyek kötelesek gerebelni, fonni,
szóni, és varni tanulni. A' férjhez ment nőszemé-
lyeket házi dolgokra ügyelni tanítják.

Azért, hogy az indus szabadságától, hitétől,
'sföldi boldogságától megfosztották, rá idegen val-
lást toltak, köte'es a' missiónak hólta napjáig szol-
gálni, 's nincs semmi reménye előbbi viszonyaiba,
mellyekben olly boldog és megelégedett volt valaha
visszaléphetni, ha csak ügyesen nem lát a' dolog-
hoz.

Ha valamely újdonnaan megtértek eszébe jut
azon keresztyén gondolat, a' rátólt tanítmánytól
megmenekedni, 's ősei hitét, melyben nevedett
ismét felvenni, vagy talán el is szökni, fegyveres
emberek veszik üzőbe. Ha ismét befogják a' kö-
rülményekhez képest többé vagy kevésbé kemény
büntetést kell kiállania.

Az önkényt megtért indus nem egy könnyen
szökik el, legalább szabadságban nem sokáig ma-
rad, mivel honfi társai őtet is, mint a' missiót útál-
ják, gyűlölik, sőt vonakodnak a' társaságukba is-
mét felvenni, 's a' hívtelent üldözőinek elárulják.

Mit a' megtért indusok szántásvetéssel, 's más
munkáikkal keresnek az a' missionáriusoké, kik
abból kényelmesen élnek, 's a' felesleget pedig le-
rakják, gondoskodván a' jövődőről, 's a' netalán
bekövetkezhető gonosz idóktól.

Ha valamely indus a' missiónál tíz évig szol-
gált, rabszolgasága megszüntetik, ha valamely köz-
tisztületben álló gyarmatos jövődőbeli magavisele-
téért kezeskedik, 's ekkor csak holtig való szolgál-
vá (Leibeigener) lesz. Ekkor földet kap, melyet

mivelhet, 's földhért addig fizet míg él. Azonban azoknak száma, kiket ezen szerencsés sors ér, igen csekély, mert a' jámbor atyák' ilyen módon a' legjobb tanítványaitól esnének el, 's elég eszközzel bírnak megakadályozni, hogy értek senkisémet kezeskedjék,

Midőn ezen dicső intézeteket felállították, az indusok seregestől csődültek elő, mert az ujdón megtérteteket szépen öltöztették. De midőn közelebből megismerkedtek ezen üdvös intézetekkel, tapasztalták, mennyire korlátozva van szabadságuk, sokan elszöktek, mihelyt alkalom nyílt. Az elszökés még ma is napi renden van,

A' kegyes atyák időről időre megtért indusokat küldenek azon helyekre, hol a' meg nem tértek seregestől szoktak tanyázni azon megbizással, mondják meg a' pogányoknak millyen jól lenne dolgok a' missióknál, micsoda boldogság váraozik rájuk, minő boldogok ők magok — a' már megtértek.

Azon szakában az évnek, mellyben a' missionáriusoknak nem igen van szükségük az indusok kézimunkájára. úgy szabadúlnak meg a' kenyérevóktól, hogy bizonyos időre engedelmet adnak nekik honfi társaikhoz visszatérni. Illyenkor egymást érik a' kérőlevelek, mert némellyeknek barátjaikat kel meglátogatni, mások honfi társaikkal kereskedést akarnak úzni, mások ígérnek rokonaik közül minél többet megtéríteni. A' missionáriusok leginkább gyermekeket szeretnek befogni, mert ezek korán megszokván az eleikbe szabott életmódot, hazájok szokásaira nem igen emlékeztet a' szökésre nem hajlandók.“ 'stb. Z.

Jegyzetek

a' zsidó és a' korszellem ismértelésére.

Őn meggyőződés vagy csupán a' régi szokásokhozi kárhozatos makacs ragaszkodás vezette é ismertető azon szorongó és szükkeblü nyilatkozatra, hogy a' nagy korszellemista szigorú de igazságos korholásait a' zsidó felekezetre nézve többnyire sikernélkül maradandóknak 's a' pusztában elhangzottaknak állítja, valamint hogy a' jelenkor nemzedékét a' ker. religió alapítójának korabelivel tévén mérlegarányba (mit pedig ma tenni a' tapasztalás ellen megbocsáthatlan természeti bűn) melly a' megakaszthatlan anyagi és szellemi haladás leczáfolására csak elkövetelhetik. — Mélyebb béereszkedést a' tárgy szentségébe ez által mellőz én csak azon józan okosságból eredő támasztékot, 's az emberiség közjávára munkálódó segédkezet nyujtom itt a' korszellem követelő fiának, hogy azon lépcsőről mellyen születése után helyezze áll, az átmenet a' tökélyeshülés vágyára mutat ugyan de még nem annak a' *non plus ultrájára* — 's a' józan ész kielégített követeléseire; hanem csak azon politicialag részeltető kegyeletek 's javak' elérésére, mellyek ezen álláspont' hatáskörével jelenleg egybekapcsolvák. Ismertető elragadtatva a' mennyekiek igényelt védelmében az által hogy szerző az istenséget nem akarja az emberekkel beszéltetni, már a' szentírás hitelét — authentiáját félti megrendítve némelly *Rosenthal Móríczféle* írócskák által, és a' sajtó szabadabb lélegzését szeretné fojtogatni, holott a' nagy magyar philosoph, politicus szeriott, „Nur durch gründliche Untersuchung kann man zur Wahrheit gelangen, und diesz kann nur durch die freieste Mittheilung der Meinungen geschehen. Wo die Rede beschränkt ist, da ist der Mensch befangen und spricht nur verstohlener Weise.“ *Széchényi's Credit Übers.*

Ismertető Salamon idejé. s kívánja a' zsidók' aranykorát átteni, mit a' most élő nemzedék azóta leélt viszonyosságai után bizonyosan egybevetve a' vasat, rézet, ezüstöt és aranyt a' 19-dik századot fogja annak kiáltani, mert ebben érzi már némileg ő is e' jelszavam szavam szerinti; *Józan észvilágával, igazság zászlójával, erény társulatával* *) az emberi méltóságba még a' pokol kapuin is győző *ész és jog-szerűséggel* magát áthelyeztetni de ez korántsem ismertető túl

*) Eredetileg e' diák szövegben leve választva: *sana mente luce, veritate duce, virtute comite.*

XII. Kötet Foglalat a.

I. Értekezések.

- 1) Gyurikovics György. A' magyar nyelv előbbeni nagyobb kiterjedésének, divatának, becsültetésének példái Trenchin vármegyében, 's annak gyarapítását segítő czélszerű eszközök' javallata. I. 3.
- 2) Vecsey József. A' természet philosophia feladatai Schelling szerint. 18. lap.
- 3) Newton' élete (folytatás) 66. lap.
- 4) A+B. Régi szokásokhozi ragaszkodás. 78. lap.
- 5) Virágh József. Hadművészeti aphorismák, 89. lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvismertetés.

- A' zsidó és a' korszellem Európában. Irta Rosenthal Móríc. Pesten. Esztergami Beimel József betüivel 1841. 98. lap.

B) Külföldi Literatura.

Könyvismertetés.

- (Folytatás és vége) Die Völker der Erde, ihr Leben, ihre Sitten und Gebräuche, zur Belehrung und Unterhaltung geschildert von Carl Fridrich Vollrath Hoffmann. In 2 Bänden. Stuttgart. Hoffman'sche Verlags-Buchhandlung. 1840. 110. lap.
- V. J. Jegyzetek a' zsidó és korszellem ismertetésére. 126 lap.
-

vallásos szelleme szerint felfogott elvekből, melyeken a' pokol kapuját sem véli diadalmaskodni, melyek diadalma csakugyan alávaló, s mythosos is lenne — származtatandó, hanem a' kor munkálódó lelke 's a' kiművelt természet szelleme jelentős sugallatira figyelő bölcs *fejdelem*, a' kinek jelszava: *recta tueri* 's az őt környező 's a' törvényhozásba igazságos befolyást gyakorló *kormány-* 's *világ-* férfiak szelid lelkületének nemes érzelméből.

Virágh József.

E l ő f i z e t ő k .

Dicsőségesen-uralkodó Felséges

I. F E R D I N A N D ,

Örökös Austriai Császár, Magyar-
Ország Királya (V. FERDINAND)
Cseh Ország, Lombardia és Velence,
Galliczia, Lodomeria és Illyriának Ki-
rálya, Austriai Fő Herceg

's a' t.

Ő Császári-'s Apostoli Királyi Felsége
legkegyelmesebb Urunk.

CSÁSzáRI KIRÁLYI FŐ HERCZEGEK.

Felséges Magyar Császári, és Csehországi Királyi örökös és Austriai Főherczeg FERENCZ KÁROLY, az Arany-gyapjas Rendnek vitéze, General Órnagy és a 52-ik számú magyar gyalog linea ezrednek Tulajdonosa 's a' t. *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Csehországi Királyi örökös és Austriai Főherczeg JÓSEF, az Aranygyapjas, és a' sz. Istv. Apost. Magyar Királyi és a' Brazíliai Császár Déli-kereszt jeles Rendek Nagy-keresztjes Vitéze, Magyarország' Nádor-Ispánja, Kir. Helytartója Fő-kapitánja, a' Jászok és Kúnok Grófja s' Birája, Császár-királyi Feldmarschal, két magyar lovas ezred Tulajdonosa, 's Ezredese; Pest, Pilis 's' Solt törvényesen egyesült Vármegyék örökös és valóságos Főispánja, a' Nagymgtu magyar királyi Helytartó-tanács; 's a' Nagymgtu Hétszemélyes főtörvényszék' Elöl-ülője. *Budán.*

Felséges Magyar és Csehországi Királyi Örökös, és Austriai Esztei Főherczeg FERDINAND KÁROLY, Aranygyapjas, Mária Theresia Katonai R. Vitéze. sz. István Apost. kir. sz. András Orosz Cs 's a' Hannoverai Guelfek jeles R. Nagykeresztjes Vitéze Cs. Kir. Feldmarschal, a' 3-dik számú magyar Huszár, 's egy cs. orosz Huszár ezrednek tulajdonosa 's Ezredese, és Galliczia' főhadi és polgári Igazgatója, *Lembergben.*

L O N D O N B A N .

Herczeg Galanthai Eszterházi Pál, Fraknó' örökös ura, 's Aranygyapjas R. Vitéze, sz. István Magyar Király, a' Hannoverai Király Guelfek- és a' Szicíliai Király sz. Ferdinand és Érdem jeles Rendeknek Nagykeresztjes Vitéze, Cs. Kir. valóságos belső titkos Tanácsos, Kamarás, Sopron

Vgye örökös és valóságos Főispánja, és Követ
a' Nagybritanniai Királyi udvarnál.

P Á R I S B A N.

Apponyi Gróf Apponyi Antal Arany Gyapjas
R. Vitéze, a' sz. István A. K. jel Rend Nagy-
keresztese; a' Cs. Leopold R. középker. a' Tos-
cáni Nagyhercegi sz. József R. és a' Parmai
Constant. sz. György Rendeknek Nagykeresztes
Vitéze, Cs. Kir. val. belső titkos Tanácsos, Ka-
marás, és Követ a' Francia Királyi udvarnál

O L A S Z O R S Z Á G.

Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, szent István,
Magyar Apost. Királyi Rendének Nagykeresztese,
a' Leopold Császári, és a' Sardiniai sz. Móríc
és Lázár Rendeknek Nagykeresztes Vitéze brili-
ánt.; Cs. kir. Kamarás valós. belső titkos Tanácsos,
Magyar kir. Főudvarmester, Tekintetes Borsod-
várm. Főispánja, Cs. Kir. Nagykövet Florencz-
ben, Kraini földmivelésre ügyelő társaságnak tag-
ja, 's a' magyar Tudós társaság' Igazgató-tagja.

B É C S B E N.

Herczeg Metternich-Winneburg Kelemen
Venczel Lothár; — Portellai Herczeg; Königs-
warti Gróf, Pass, Amons, és Markusgrünn
Miltigan, Johannesberg, Brezesovics 's a' t. Ura-
dalmaknak Földesura; — Spanyolországi I. ren-
dű Grand; az Aranygyapjas R. Vitéze Sz. István
magyar király R Brillíánt. — A' polgári Érdem-
pénz- és a' Jerusalemi sz. János R. Nagykereszt-
se; — Az Orosz Cs. sz. András, sz. Newsky Sán-
dor, és sz. Anna Rendeknek 1-ső osztályú Vi-
téze; — a' Francia kir. Becsület Legio, sz. I é-
lek 's a' többi Rendek Vitéze; a' Sardiniai An-
nunciade — Dániai kir. Elefánt R.; — a' Burkus

királyi fekete és vörös sas R. első osztályú Vitéze; — a' Svétziai kir. Seraphin R. V.; — a' Spanyol kir. III. Károly R.; — a' Brazíliai Cs. deli kereszt R. Nagy keresztés vitéze; — a' Szcilliai sz. Január R. Vitéze; — a' Szcilliai sz. Ferdinand és Érdem R. Nagykeresztése; — a' Bajor kir. sz. Hubert R. Vitéze; — a' Toskani Nagyfejedelmi sz. József Rendének Nagykeresztése; — a' Württembergi kir. arany Sas R. Vitéze; — a' Szász királyi Rutakorona R. Vitéze; — a' Német-Alföldi királyi Oroszlán R. — a' k. Hannov. Gueldek R. a' Hesseni hercz. Házi Rendeknek Nagykeresztés Vitéze; — a' Baadeni Nagyfejedelmi Hívéség R. — és a' Parmai Constantin sz. György R. V; a' Cs. kir. művészégi egyesült Akad. Curator, a' Krakói Universitas Conservator, Bécsi gazdasági társaságnak tagja, — Ó Cs. 's Apost. kir. Felsőnének valóságos belső titkos tanácsosa, Kamarása, Házi-Udvári 's Status Cancellarius; Status és Conferentialis Ministere; és a' Maria Theresia katonai jeles Rendnek Cancelláriusa 'sat.

Sárvári Felsővidéki Gróf Széchenyi Lajos, a' Bajor kir. Korona' polgári Érdem Rend Nagykeresztése. Cs. kir. valós. belső titkos Tanácsos, Kam. és Ó Cs. kir. Főherczegsége Ferencz Károly Hitvessénél Sophia Cs. kir. Főherczeg Asszony-nál Főudvarimester.

Gróf Széki Teleki Ferencz, Cs. kir. Kamarás udv. Tanácsos és Magyar királyi udvari Cancelláriánál Referendárius.

Eszterházy Miklós, Gr. (Galanthai) Fraknó örökös ura, Cs. kir. belső titkos Tanácsos 's Aranykulcsos (Tatában)

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté Sz. István Apost. kir. Rendének keresztés Vitéze, a' N. M. Magyar kir. Udvari Kancelláriánál Tan. és Referendarius.

Báró Derczeni Dercsényi János a' Cs. kir.
 közönséges kincstárnál Tan. és Referendarius.
 Gróf Wolkenstein Leopold Lajos, Cs. kir. Kamarás.
 Petrózai Trattner Károly, Cs. kir. őrnagy a' Genie-
 Testületnél (Bécsben)
 Csaplovics János, több Vgye Táblabirája, 's Fő
 Mgu Gróf Schönborn Uradalminak Directora.
 A' Bécsi Theologiai Protestans Intézet.
 Cseremiszký Miklós, a' Bölcselkedés és szép mes-
 terségek Doctora.
 Szigthy Antal.
 Tändler és Schäffer.
 A' Cs. kir. udv. Postahivatal. 2 Példány.

ABAÚJ VÁRMEGYE.

Cserneki és Tarkövi Gróf Desewffy József, a'
 M. TT. Igazgató Tagja, több Vgye Táblab.
 Gróf Fáji Fáy István, a' Máltaji jeles R. V. (Fajban.)
 A' Jászói Praemonstratensis Renden lévő fő T.
 Kanonok urak Conventje.
 Kassai Társasági egyesület.
 Praemonstratensis regularis Kanonok urak Kas-
 sai kir. Gymnásiuma
 Richter Alajos, Jászói, Leleszi és Nagy Váradi
 Praelatus, és Infulas Prépost, 's a' Kassai kerü-
 letben Oskolák Fődirectora Jászón.
 Turcsányi (Turcsánfalvi és Krsztanfalyi) Ferencz,
 Kazári Apátur, a' Kassai Káptalan Lectora és
 Kanonoka.

BÁCS VÁRMEGYE.

Rudics (Almás) József Arany sarkantyús Vitéz,
 Bölcselkedés és a' közönséges Törvények' Docto-
 ra, a' Pesti kir. Egyetem tagja, Bács 's Bod-
 rogh Vgyék' Főispányi Helytartója 's a' N. Mélt.
 Magyar királyi Helytartó Tanács Tanácsnoka.
 Casino társaság Kulán.

Domsits Antal, Gákovai Plebánus, Temes és Tolna Vgyék' Táblabirája.

BARANYA VÁRMEGYE.

Casino (nemzeti) egyesület Pécssett.

Dárdai uradalom Inspectoratusa.

Felső Baranyai Helvétziai Vallásttartó Ven. Tractus TT. Előljárói.

Gruber György, Pécsi Kanonok, hegyháti Esperest, Széki Plebánus, Baranya Vgye Táblabíró.

Gundl Max Pécsi Könyváros 3 exemp.

Szalay Antal, a' Pécsi megye áldozó Papja, Sásdi Plebánus, Baranya Vgye Táblabirája.

Tóby Antal. Siklói könyváros.

Waidinger Alajos Pécsi könyvkötő.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Eodroghy István, Hites Ügyész Gyomán.

Olvasó-társaság Oroszlázán,

BIHAR VÁRMEGYE.

Laitsák Ferencz, Nagyváradai Megyés Püspök, Cs. kir. belső titkos Tanácsos, 'sat

Csáty Lajos, Könyváros Debreczenben.

Debreczeni Casino.

Debreczeni Helvétziai Vallást tartó Collegium könyvtára.

Frater Gedeon t. v. Táblabíró

Fogarassy Mihál, N. Váradí d. sz. Káptalan Kanonokja, 's a' N. Váradí kir. oskolák főigazgatója.

Fraemonstrati Regularis Kanonok urak' Nagy Váradí kir. Gymnasiuma.

BORSOD VÁRMEGYE.

Felső Borsodi Helvétziai Vallástételt követő Egyházi megye Olvasó társasága.

CSANÁD VÁRMEGYE;

Vásárhelyi János, t. ns Vgye táblabirája.

CSONGRÁD VÁRMEGYE.

Casino társaság Szegeden.

Sz. Ferencz Rendén lévő Szerzet Szegeden.

ESZTERGOM VÁRMEGYE.

Esztergami Érsek 's az ország Primása: Herczeg KOPÁCSY JÓZSEF, Esztergami Érsek, az Ap. Szent Szék született követje, Magyar Ország Herczeg-Primása, fő 's titkos Kancelláriusa, Szent István apost. kir. jeles rendének Nagykeresztese 's Praelatu. 1, Ó Felsége' belső titkos Tanácsosa, a' n. mélt. magyar kir. Helytartótanácsnál Tanácsos, az Egyházi biztosság' előülője Esztergom Vármegyének örökös és valóságos Főispánja, 's a' Hétszemélyes Fő-törvényszék közbirája Ó Hercegsége. Szent Benedek Rendén lévő TT. urak Residentiája Esztergomban.

FEJÉR VÁRMEGYE.

Gróf Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) Antal, Arany Gyapjas Rend Vitéze, S. István Apostoli Magyar Király jeles Rendének Nagykeresztese, Aranysarkantyús Vitéz, Ó Cs. 's. Apostoli Királyi Felsége valóságos belső titkos Tanácsosa, Kamarása, Status Minister, a' Magyar Tudós Társaság egyik igazgató tagja, 'sat.

A' Casino társaság Székes-Fejérváron.

Jankovich (Jeszeniczei) József; Királyi Tanácsos.
Nedeczky (Nedeczei) Mihály, több Vgye Táblab.
Tahi (Tahvári és Tarkói) Gáspár Táblabiró.

GÖMÖR VÁRMEGYE.

A' Praemonstrati renden lévő Kanonok urak Rosnyói Gymnasiuma.

Szabó István, Guszonai Plebánus a' m. tudós Társaság lev. tagja.

GYÓR VÁRMEGYE.

Dresmitzer József, Pápótzai Prépост, Gyóri Kanonok, királyi Tanácsos és a' Gyóri Akademia 's Tudom. Districtus Fő-Directora.

Hunkár Antal t. b.

Kovács Pál, orvos Doctor Győrött.

Kozics István, a' Gyóri Fő Oskola Kerület Kormányának Actuariusaa, ts Győr, Mosony 's a' Bácsa-szék' Táblabirája.

A' sz. Benedek Rendén lévő T. T. Urak' Conventje Sz. Mártonban.

A' Szent Benedek Rendén lévő TT. Urak Győrben.

HEVES VÁRMEGYE.

Pyrker (Felső Eöri) Ján. László, a' Vas-Korona Rend, első osztalyú Viteze, Egri Patriarcha-Érsek, Ó cs. 's Ap. kir. Felsege val. belső titkos Tanácsosa, t. Heves és Külső Szolnok t. egy. Vgyek' örökös 's valóságos Főispánja.

Brezóvai Imre több ts Vgye Táblabirája.

Egri Cisterciák Monostora.

Kovács Mátyas, Egri Kanonok, Fő Esperest Zsinati Kihalgató, az Érseki Oskolákhán a' Sz. Erkölciség, Pásztori Hivatal, fentebb nevelés, Egyházi Ekesszólás rendes Tanítója, az Egri ifjabb Egyházi Nevendék-Intézet kormányozója, a' Bölcselkedés es Isteni Tudomány Doctora, a' Pesti kir. Fő-Oskolában az egyházi kar tagja.

Szemeskey József, Könyvtárnok, és néhai Theologia Professor, Egerben.

HONT VÁRMEGYE.

Székhelyi Majláth György, Sz. István Apost. Király jeles Rende' Közép-Keresztes vitéze, valóságos belső titkos Tanácsos, Ország Birája 'sat. Honth Vgye Főispánja.

Markus Nep. János, a' Selmetzbányai kegyes Oskolák' Colleg. Rectora és a' kir. Gymnasium Directora.

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak' residentiája, Komáromban.

Fittler István Tatai urad. számtartója.

Ghyczy (Ghyczi és Ablancz-Kürti) Ignác, több ne Vgyék' Táblabirája, és a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak Praefectusa.

MÁRMAROS VÁRMEGYE.

A' Szigethi Deák Oskolák.

A' Szigethi Ref. Collegium.

NÓGRÁD VÁRMEGYE.

Losonczy Reform. Lyceum Könyvtára.

Nógrádi ns Casino B. Gyarmaton.

PEST VÁRMEGYE.

Tót-Prónai és Blatniczai Báró Prónay Albert, ts Pest, Pilis és 'Solt t. e. Vgyék Főispáni Helytartója.

Klobusitzki Klobusitzky Péter, Kalocsai Érsek, Leopold Császári jel. Rend Nagykeresztes Vitéze, Ó Cs. 's Apost. kir. Felsőge valós. bel. tik. Tan. 's a' Főmltgu Septemvirális Tábla közbirája.

Nádasdi Gróf Nádasdy Paulai Ferencz, Fogaras Föld örökös Ura, Komárom Vármegye Örökös Főispánja, Váczi Megyés Püspök, val. bel. titk. tan. a' Főmlt. Hétsz. Tábla Köz-Birája 'sat.

A' kegyes oskolák' Collegiuma Váczon.

Dubraviczky (Dubraviczai) Simon, ns Pest, Pilis és Solt t. e. Vgyék' első Alispánja.

Szemere (Szemerei) Pál, több Vgyék táblabírája 's a' magyar tudós társaság helybeli rend. tagja.

Zlinszky János, Pest Vgye Főszolgabíró; 's több ns Vgye táblabírája.

Sz. kir. Buda városában.

Budai Cs. kir. fő Pósta hivatal.

Czech János, a' m. kir. Könyvvizsgáló hivatal ülnöke t. Vgyei és Bácsa-széki táblabíró

Eötvös Pál, A anysarkantyús Vitéz, N. M. M. kir. Udvari Kamara tanácsosa.

Budai német újság szerkesztői hivatala.

Fels. Nádorispáni kancellaria,

Döbrentei Gábor, budai kerületbeni kir. Fő-tartomány Biztos, ts ns. Pest, Vas, Heves, Nógrád, Fejér, Szabolcs, Somogy, Csanád, Bereg, Marmaros, Bars, Csongrád, Hunyad és Komárom Vgyék' táblab. és a' m. tudós társ. rendes tagja.

Kis Károly Cs. kir. nyug. kapit. és a' t. társ. r. tagja.

Lassú István, a' n. m. kir. udvari Kamaránál a' Lajstromozó hivatalnál segéd, 's a' m. t. társaság levelező tagja.

Lechner József, a' m. kir. építő tisztség főigazgatója.

Podhradzky József, ts Trencsén és Esztergomvárm. táblab. a' m. tud. társ. lev. tagja, 's a' m. kir. Kincstárnál Számvevői tiszt.

Porkoláb Nagyváti) Dániel Táblabíró. tabularis Prókátor, 's a' n. m. kir. Helytartó Tanácsnál hites Agens.

Toepler Eduard, a' Szép MM. Philos. Doctora.

Sz. kir. Pest Városában.

Balog (Almási) Pál, Orvos Doctor a' magyar tudós Társaság rendes tagja.

Bene Ferencz (idősb) kir. tanácsos Orvos Doctor, a' Pesti kir. Egyetemenél a' Practica orvosi tudomány Professora, azon orvosi Karnak Seniora.

- és ts Pest Vgye Táblabirája 's a' magyar tudós társ. tisztb. tagja.
- Benyovszky (Benyói és Urbanói) Péter**, több Vgye Táblabirája, 's a' n. m. kir. Kuriánál több mélt. 's nemes nemzetségek Jurium Directora.
- Casino (Nemzeti) Pesten** a' kereskedői épületben.
- Casino (Mercantil)** ugyan ott a' 2-dik emeletben.
- Csausz Márton Orvos Doctor**, 's a' Pesti kir. Főoskolában kir. Professor.
- Eggenberger Jó'sef** könyváros 10 Exempl.
- Fejér György**, kir. tanácsos N. Váradi Kanonok, Pest újhegyi Prépost, a' kir. m. Egyetem Könyvtár örje 's a' t.
- Festetics (Tolnai) Antal Cs.** kir. kamarás.
- Gallovich Vincze**, több ns. Vgyék' Táblabirája, Tabularis Prókátor.
- A' Gazdasági Egyesület** Pesten.
- Gombos (Gombosfalvi) Bertalan** kir. dir. Fiskális.
- Grosser Ker. János**, a' kegyes Oskolák Provincialisa SS. MM. és Philos. Doctora, 's a' magyar királyi Univers. a' Bölcselkedési kar tagja.
- Hartleben Conrád Adolf**, Könyváros 2 exempl.
- Helmeucz Mihály**, ts Szathmár és Csougrád Vgye Táblabir. a' magyar tudós társaság Pénztárnoka. 's a' Jelenkor és Társalkodó Hírlap Szerkesztője.
- Horvát István**, N. Muzeum és Széchényi Könyvtár örje, a' magyar nyelv. és Litteratura Professora a' m. k. fő Oskolában, több Vgye Tábl.
- Horvát Arpád**, a' SS: MM. Bölcs. és Törvények Doctora, hites ügyvéd, Pesten.
- Illés (Edvi) Adám**, táblai ügyvéd, 's több Mlgos familiák' fiskálisa.
- Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós**, több ts Vgyék Táblabirája, 's a' magyar tudós társaság' tiszteletbeli tagja.
- Kilián György és Weber** könyváros 3 exempl.

Kubinyi (Felső Kubinyi) Miklós, több ts Vgyék Táblabirája, 's a' n. m. kir. Kuriánál több Mélt. Familiák' jussainak Igazgatója.

Kulcsár Istvánné, a' Nemzeti Újság tulajdonosa.

Ladomérszky Imre, Táblai ügyvéd, Táblabíró, a' n. mélt. királyi Kuriánál Szegények' Ügyvédje
Mátray Gábor, hites Ügyvéd, Pest-Budai Muzsikai Egyesület Titoknoka.

Nagy Pál, nyug. kir. Prof. és a' nemzeti újs. Szerk
Oswald Ferencz, Esztergami Egyh. M. áld. Pap, kir. Prof. a' Pesti Főiskoláb. 's Táblabíró.

Pest Szabad kir. Város Magistratusa.

Spányi András, a' N. Mélt. királyi Curiánál több Mlgos és nemes nemzetségek Jurium Directora, Szegények' kir. Ügyviselője ns Trenchin és több Vgyék' Táblabirája.

Szaniszló Ferencz Apátur, Nagy-Váradi Kanonok és a' Pesti Gen. Seminarium Rectora, a' Religio és Nevelés tulajdonos Szerkeztetője.

Szent Ferencz Szerzetének Pesti Conventje.

Sztrokay (Nemes Csói) Antal, Táblabíró és Tabularis Prókátor 's a' magyar tud. társ. rend. tagja.

Gróf Széchenyi (Sárvári Felső Vidéki) István, több katonai Rendek Keresztes Vitéze, Cs. kir. Aranykulcsos, a' magyar tudós társaság második Elölülője, 's egyik Igazgató tagja.

Tamási József a' kegyes Oskolák Pro-Assistense, pesti ház Rectora, a' kir. Gymnásium Direct. sat.

Walther László több Vgyék' Táblabirája, Mélt. N. Károlyi gróf Károlyi nemzetség Levéltárnoka 's a' magyar tudós társ. levelező tagja.

Zsivora György, hites ügyvéd táblabíró 's a' m. t. társ. lev. tagja.

JÁSZ és két KUN KERÜLET.

Bartsik Márton, Jász és Kun Ker. első Aljegyzője.

PO'SONY VÁRMEGYE.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája
Nagy-Szombatban.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája
Po'sonyban.

Frank Aloyz, ts Po'sony Vgye táblabirája.

Balásfalvi Orósz József, a' Hirnök és Századunk
Hírlap kiadó szerkesztője Po'sonyban.

Gyurikovics (Ivanóczi) György, több Vármegyék
táblabirája, 's a' Po'sony Váltó-Törvényszék
Assessorá, a' m. t. társaság levelező tagja.

SOMOGY VÁRMEGYE.

Mérey (Kapos-Mérei) Sándor, Aransarkan-
tyús Vitéz, Ócs. 's Apost. kir. Felsőge Arany-
kulcsos, belső tit. Tanácsosa, a' tartományi biz-
tosság kormányzója, a' magyar kir. Helyt. Ta-
nács tanácsosa, és Somogy Vgyé Főispánja.

Külső Somogyi H. V. T. Venerabilis Tractus.

SOPRONY VÁRMEGYE.

Galanthai Herczeg Eszterházi Pál, Edelstát-
teni Gró (l. feljebb).

Soprony Vgye TT. Karai és Rendei.

Szabad kir. Sopron Városa nemes Tanácsa.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája
Sopronban.

Csornai TT. Praemonstrati Renden lévő Urak'
Conventje.

Kis János, királyi Tanácsos Hittudom. Doct. a'
Dunántúl lévő Kerületben az Agostai Vallást tartó
Evang. Ekklesiak' Superintendense, Vas, Sop-
ron, Győr, és Beregh Vgyék' táblabirája 's a'
m. t. társaság rendes tagja.

Kiss (Nemeskéri) József, Evang. Pred. N. Geresden.
N. Apáthi Kiss Sámuel, Ev. Predikátor Szil-Sár-
kányban. Sopron Vgye Táblab.

Ns Takácsi Horváth János, Vadosfai Evang. Predikátor, 's Sopron Vgyei táblabíró.

SZABOLCS VÁRMEYE.

Gróf Széki Teleki József, Erdélyország Kormányzója. Cs. kir. Aranyk. valós. bels. titk. Tanácsos, tek. Szabolcs Vgye Főispánja, a' Helvetziai Val. tartó Tiszamelleki Superintendens Főkurátora, és a' m. tudós társaság Elölülője.

SZATHMÁR VÁRMEGYE.

**Hám János, Szathmári Megy. Püsp. Sz. Joobi Apátur. Felső Bánya Városa N. Magistratusa
Lugassy József, N. Bánya Egyházi vidék Esper.**

SZEPES VÁRMEGYE.

Praemonstratensis Renden lévő TT. Urak Lócsei kir. Gymnasiuma.

TEMES VÁRMEGYE.

Bogma (Neboyszai) István, több ts vgyék táblabírája, 's ts Temes vgye első Főadószedője.

TOLNA VÁRMEGYE.

**Beszédes Jó'sef, a' Sárvizi, Kaposi, Siói és Dunai Regulatióra ügyelő kir. Biztosság Fővízmérője.
Bezerédy (Bezerédi) István táblabíró
Egyed Antal, Kopár-Monostori Apátur, Esperest.
Duna Földvári Plébános és Tolna Vgyei táblabíró, 's a' m. tudós társ. lev. tagja.**

TORONTÁL VÁRMEGYE.

**Csekonits Nep. János, több Vgye táblabírája.
Lapády József, táblabíró, az Etskai uradalom plenipotentiáriusa.
Tropp (Troppani) István, uradalmi igazgató.
Torontáli nemzeti Casino.**

TRENCHIN VÁRMEGYE.

**Zay Károly, Gróf (Csömöri) Zay Ugrócz örökös
Ura Cs. kir. Kamarás és az Ágost. Hitv. 4 Superint. Főfelügyelője.**

UGOCSA VÁRMEGYE.

Ts ns Ugocsa Vgye TT. Statusai és Rendei.

VAS VÁRMEGYE.

Herczeg Batthyányi (Batthyányi) Fülöp, Német-Újvár örökös Ura, Strattmani Gróf, Leopold Császár jeles Rendének Commendátora cs. kir. Kamarás, 's ts Vas Vgye örökös és valóságos Főispánja, a' m. t. társ. igazgató tagja.

Bitnitz Lajos, a' Szombathelyi Egyházi Megye áld. Papja, Philosophia Doctora, a' Magyarországi és Boroszlói tudós társaságok rendes tagja, a' Szombathelyi kir. Lyceumban Mathesis és magyar nyelv tud. tanítója, és ts Vas Vgye táblabirája.

Illés (Edvi) Pál, ns Dömölki Evang. Predikátor, 's Superintendentialis levéltárnok, a' m. t. társ. lev. tagja 's Vas és Sopron Vgye táblabirája.

Német János, Szombathelyi t. Kanonok, Esperest, Gyarmathi Plebános 's a' t.

Páál (Felső Eöri) János, több Vgyék táblabirája.

Reichard Károly, könyváros Kőszegen, 2 exemp TT. Kemenesallyai olvasó egyesület.

VESZPRÉM VÁRMEGYÉ.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. urak Tápai Resid. Gyulafalvi Dinnyésy Mihály, több Vgye tábl. A' Helv. vallást. tartó Pápai egyházi vidék lelkipásztorai.

Horváth Iguátz, a' kegyes Oskola szerzet veszprémi Collegium Rectora, és a' helybeli Gymnasium Directora.

Ko'osvári Sándor, Apátur, és Veszprémi Kanonok. Paksy István.

Szmodics (Nagy és Kiss-Barkótz) János, Apátur, Veszprémi Kanonok, Seminarium Praefectusa 's ts Zala és Somogy Vgyék Táblabirája

Villáx Ferdinánd, Zirczi, Pilisi és Pásztói Apátur,
's több Vgyék táblabirája.

ZALA VÁRMEGYE.

Bresztyenszky Béla, Tihanyi Apátur 'sat.
Gróf Festetics (Tolnai) László, Cs. kir. Kamarás.
Nagy István, Helv. Vall. Superint. Generalis No-
táriusa, és B. Füredi Pred. Zala Vgye táblab.
Szalavári Sz. Benedek R. Apátur.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE.

Casino társaság Zemplénben.

ZÓLYOM VÁRMEGYE.

Belánszky Jó'sef, Besztercze-Bányai meg yés Püsp.

ZÁGRÁB VÁRMEGYE. (Horvátorsz.)
A' Zágrábi Casino egyesület.

ERDÉLY ORSZÁGBAN.

Tusnádi Kovács Miklós, Ó Felsége belső titkos
tanácsos, Erdélyi Püspök 'sat.

Gróf Kemény Jó'sef.

Maros-Vásárhelyi Casino.

Tamási Jó'sef, Károly-Fehérvári Nagy Prépost 's
Kañonok.

Vége az 1841. eszt. vagy a' Tudományos
Gyűjtemény 25-dik évi folyamának.

E' Tudományos Gyűjteményben

közöltetnek :

- I. Olly eredeti, rövid 's tudós Értekezések, mellyek Magyarország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapotjának bővebb 's bizonyosabb ismertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, historiai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erkölcsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi műveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozdítják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbeli és külföldi derék Férfiaknak 's Asszonyoknak élet írásit magokban foglalják.

- II. A' magyarországban kijött, vagy akárhol, de Magyarországot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek 's műveknek ismertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznót, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

- III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti okleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, kihalt tudósok' és írók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybeli kérelmek, új művek, új könyvek 's több e' felék iránt.

